

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

SÜRÛRÎ TERCEME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÛLÛK
(İNCELEME-TENKİTLİ METİN-ÖZEL ADLAR DİZİNİ)

Funda BUGAN

Doktora Tezi

Ankara 2020

SÜRÛRÎ TERCEME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÛLÛK
(İNCELEME-TENKİTLİ METİN-ÖZEL ADLAR DİZİNİ)

Funda BUGAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

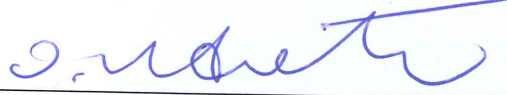
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

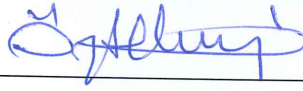
Ankara 2020

KABUL VE ONAY

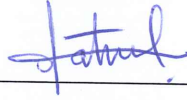
Funda Bagan tarafından hazırlanan “Sürûrî Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk (İnceleme-Tenkitli Metin- Özel Adlar Dizini)” başlıklı bu çalışma, 25.12.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

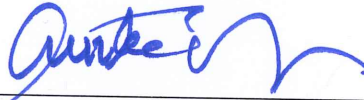
Prof. Dr. Osman HORATA (Başkan)

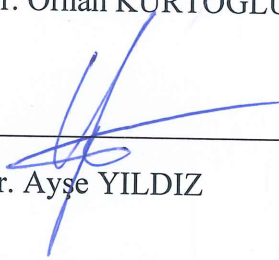
Prof. Dr. Özge ÖZTEKİN (Danışman)

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ

Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU

Doç. Dr. Ayşe YILDIZ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

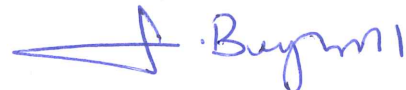
Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesi'ne verdiğimi bildiririm. Bu izinle üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan *“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”* kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir.
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir.
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir.

25/ 12/ 2019

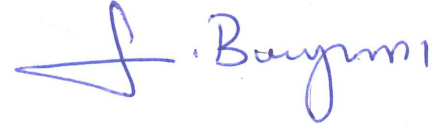

Funda BUGAN

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Özge ÖZTEKİN** danışmanlığında tarafımdan retildeğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Öğr. Gör. Funda BUGAN

ÖZET

BUGAN, Funda, *Sürûrî Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk (İnceleme- Tenkitli Metin- Özel Adlar Dizini)*, Doktora Tezi, Ankara, 2020.

XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında yaşamış, mensur ve manzum olmak üzere telif, tercüme birçok esere imza atmış Gelibolulu Muslihuddin Sürûrî, Kanuni Sultan Süleyman'ın büyük oğlu Şehzade Mustafa'nın hocalığını yapmış, onun edebiyat ve dinî ilimleri öğrenmesi için çalışmış ve şehzadeye ithaf ettiği birçok eser kaleme almıştır. Genellikle dinî eserler veren Sürûrî, Seyyid Ali bin Şihabüddin el-Hemedânî'nin Farsça kaleme aldığı *Zahîretü'l-Mülûk* adlı dinî ahlak kitabı mahiyetindeki mensur eserini de tercüme ederek şehzadeye sunmuştur.

Zahîretü'l-Mülûk adlı eser, İslamın gerekleri ve nasıl yaşanması gerektiğine dair ayet, diğer kutsal kitaplar, hadis, peygamber, halife ve evliya kıssalarından örnekler içeren bir ahlak kitabı mahiyetindedir. İçerik olarak sadece dinî öğretiler ve ibadet hükümleri değil aynı zamanda sosyal ve siyasî hayatı da şekillendiren öğretilere yer vermesi bakımından pek çok kaynakta ahlak ve siyasetname türünde bir eser olarak da kayda geçmiştir. Eserde konular bölümlere ayrılarak anlatılmıştır. İmanın hükümleri, kulluk haklarının yerine getirilmesi, devlet büyüklerinin güzel ahlaka sahip olması gerektiği; anne-baba, karı-koca, evlat, akraba, arkadaş hakları; saltanat, vilayet ve devlet ahkâmı, halkın hakları, adalet ve ihsan, insanın diğer canlılar arasındaki yeri ve önemi, iyiliği emretmek ve kötülüğü lanetlemek, nimetlere şükretmek, belalar ve musibetler karşısında sabır göstermek, gazap ve kibirden uzak durmak olarak on bölüme ayrılmıştır.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde klasik Türk edebiyatında ahlak ve siyaset konularındaki telif ve tercüme eserler hakkında bilgi verilmiş ve bu bilgilerden hareketle *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk*'un klasik Türk edebiyatındaki yeri üzerinde durulmuştur. Birinci Bölüm'de kaynaklardan edinilen bilgilerden hareketle eserin müellifi Hemedânî ve mütercimi Sürûrî'nin hayatı, edebî

kişiliği ve eserlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölüm eserin inceleme kısmını oluşturmaktadır. Bu bölümde eserin incelemesi; mensur ve manzum kısımların dil ve üslup özellikleri, konusu, bölümleri ve muhteva özellikleri olarak üç alt başlıkta ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise nüsha tavsifleri ve metnin hazırlanmasında izlenen yoldan bahsedilmiş ve metin kısmında üzerinde çalışılan üç nüshanın farklılıkları da belirtilerek metnin çeviriyazısı verilmiştir. Sonuç kısmında metinle ilgili elde edilen bilgiler sunulmuştur. Kaynakça’da metnin okunması ve incelenmesinde yararlanılan kaynaklar, Dizin bölümünde çeviriyazılı metindeki özel adlar verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Klasik Türk Edebiyatı, Ahlak, Hemedânî, Sürûî, Zahîretü’l-Mülûk.

ABSTRACT

BUGAN, Funda, *Sürûrî Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk (Analysis-Critical Text-Custom Names Directory)*, Doctoral Dissertation, Ankara, 2020.

Muslihuddin Sururi from Gelibolu, who signed many works including royalty, translation, prose and verse in 16th century Ottoman Islamic geography, dedicated himself in order to teach the literature and the religion science, and wrote many works dedicated to Prince Mustafa who was the biggest son of Kanuni Suleyman and worked as the teacher of Prince Mustafa. Sururi, who usually produces religious works, translated the prose of *Zahîretü'l-Mülûk*, which was written by Seyyid Ali bin Sihabuddin el Hemedani in Persian and hadiths presented it to the Prince.

The book which was entitled as *Zahîretü'l-Mülûk* is a kind of religious book which defines the requirements of Islam and how to live of Islam religion with verses, other holy books, hadithes, prophet, caliph and saints stories. The book has been recorded not only as religious teachings and worship provisions but also as a work of politicization in many sources in order to include the teachings that shape social and political life. The topics in the book were divided into sections. The book is divided into ten parts as the provisions of faith, the fulfillment of the rights of worship, the state elders must have good morals; parent, husband and wife, son, relatives, friend rights; sultanate, province and state, the rights of the people, justice and alms, the position and importance of man in the creatures, to command the good and to condemn the evil, to thank the blessings, to show patience in the face of plagues and disasters, to stay away from wrath and arrogance are divided into ten parts.

This study includes one introduction section and three chapters. In the introduction section, information is given about copyright and translated works about ethics in classical Turkish literature. In the first chapter, based on the information obtained from the sources, the life, literary personality and works of the author Hemedanî and translator Sürûrî are mentioned. The second part is the examination part of the work.

In this section, the external structure examination of the work is examined in two aspects as the subject and sections of the language and stylistic features of the prose and verse sections, the examination of the internal structure. In the third chapter, the copies of the text and the method followed in the preparation of the text are mentioned and the translation of the text is given by indicating the differences of the three copies in the text section. In the conclusion, the information about the text is presented. The study is finalized with the references used in reading and examining the text in the Bibliography and with giving special names in the translated text in Index.

Keywords

Classical Turkish Literature, Morality, Hemedânî, Sürûrî, Zahîretü'l-Mülûk.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	xv
TABLolar DİZİNİ	xvi
ÖNSÖZ.....	xvii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TERCEME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK'UN MÜELLİFİ VE MÜTERCİMİ	16
1.1. Müellif Seyyid Ali bin Şihabüddin el-Hemedânî	16
1.1.1. Hayatı.....	16
1.1.2. Edebî Kişiliği	17
1.1.3. Eserleri	18
1.2. Mütercim Gelibolulu Muslihuddin Sürûrî.....	21
1.2.1. Hayatı.....	21
1.2.2. Edebî Kişiliği	26
1.2.3. Eserleri	29
2. BÖLÜM: TERCEME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK: İNCELEME	40

2.1. Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk'un Dış Yapısı	40
2.1.1. Mensur Kısımların Dil ve Üslup Özellikleri.....	40
2.1.2. Manzum Kısımların Dil ve Üslup Özellikleri.....	51
2.2. Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk'un İç Yapısı	56
2.2.1. Konusu ve Bölümleri	56
2.2.1.1. Konusu	57
2.2.1.2. Bölümleri	58
2.2.1.2.1. Birinci Bölüm: İmanın Şartları ve Hükümleri.....	58
2.2.1.2.2. İkinci Bölüm: Kulluk Görevleri	59
2.2.1.2.3. Üçüncü Bölüm: Güzel Ahlakın Önemi	61
2.2.1.2.4. Dördüncü Bölüm: İnsanlara Karşı Görev ve Sorumluluklar	62
2.2.1.2.5. Beşinci Bölüm: Devlet Yöneticilerinin Görev ve Sorumlulukları	65
2.2.1.2.6. Altıncı Bölüm: İnsanın Üstünlüğü	66
2.2.1.2.7. Yedinci Bölüm: İyiliği Emretmek ve Kötülüğü Men Etmek	67
2.2.1.2.8. Sekizinci Bölüm: Nimetlere Şükretmek	70
2.2.1.2.9. Dokuzuncu Bölüm: Zorluklara Karşı Metanetli Olmak	71
2.2.1.2.10. Onuncu Bölüm: Kibir ve Öfkeye Karşı Nefsi Korumak	72
2.3. Muhteva Özellikleri.....	73
2.3.1. Dinî Unsurlar	74
2.3.1.1. Allah.....	74
2.3.1.2. Kutsal Kitaplar	76
2.3.1.2.1. Kur'ân-ı Kerîm	76

2.3.1.2.2. Tevrat.....	78
2.3.1.2.3. Zebûr	79
2.3.1.2.4. İncil.....	80
2.3.1.3. Melekler ve Şeytan.....	81
2.3.1.3.1. Melekler.....	81
2.3.1.3.2. İblis / Şeytan.....	84
2.3.1.4. Peygamberler.....	87
2.3.1.5. Halifeler.....	90
2.3.1.6. Diğer İsimler	91
2.3.1.7. Ayetler.....	95
2.3.1.8. Hadisler	97
2.3.1.9. Kıssalar (Hikâyet)	100
2.3.1.10. Namaz	102
2.3.1.11. Zekât.....	104
2.3.1.12. Oruç.....	108
2.3.2. Ahlak.....	109
2.3.2.1. Kulluk Görevleri	111
2.3.2.2. Şükür	113
2.3.2.3. Sabır	115
2.3.2.4. Kibir	116
2.3.2.5. Gazap.....	119
2.3.2.6. Zina	121

2.3.2.7. İçki	121
2.3.3. Sosyal Hayat	122
2.3.3.1. Sosyal İlişkiler.....	123
2.3.3.1.1. Anne-Baba.....	123
2.3.3.1.2. Karı-Koca	125
2.3.3.1.3. Evlat.....	127
2.3.3.1.4. Kardeş.....	129
2.3.3.1.5. Arkadaş.....	130
2.3.3.1.6. Hizmetkârlar	131
2.3.3.2. Devlet Yönetimi	132
2.3.3.3. Mekânlar	139
2.3.3.4.1. Mescit	139
2.3.3.4.2. Pazar Yeri	141
2.3.3.4.3. Eğlence Meclisleri	143
2.3.3.4.4. Hamam	143
2.3.3.4. Giyim Kuşam	145
2.3.3.5. Yiyecek	147
2.3.3.6. Kıyafetname	148
2.3.4. Tabiat	152
2.3.4.1. Kozmik Unsurlar	152
2.3.4.2. Değerli Taşlar ve Madenler.....	154
2.3.4.3. İnsan	154

2.3.4.4. Hayvanlar	160
2.3.4.4.1. Yılan	160
2.3.4.4.2. Akrep	162
2.3.4.4.3. Koyun	162
2.3.4.4.4. Merkeb.....	164
2.3.4.4.5. Deve.....	164
2.3.4.4.6. Kelb	165
2.3.4.4.7. Meges	166
2.3.4.4.8. Karınca	166
2.3.4.4.9. Hinzır.....	167
2.3.4.4.10. Sığır	167
2.3.4.4.11. Kaplan	168
2.3.4.4.12. Murg	168
2.3.4.4.13. Togan.....	168
2.3.4.4.14. Kurdcugaz	169
2.3.4.4.15. Kurbağa	169
2.3.4.4.16. Arslan	169
2.3.4.4.17. Tilki	170
2.3.4.4.18. Kesken	170
2.3.4.4.19. Bakar	170
2.3.4.4.20. Serçe	170
2.3.4.4.21. Ejderha.....	170

3. BÖLÜM: TERCEME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK: METİN	172
3.1. Nüsha Tavsifleri.....	172
3.2. Tenkitli Metnin Hazırlanmasında İzlenen Yol	179
3.3. Çeviriyazı İşaretleri.....	183
3.4. Çeviriyazılı Tenkitli Metin: Terceme-i Zâhîretü'l-Mülûk (M)	184
SONUÇ	439
KAYNAKÇA	449
ÖZEL ADLAR DİZİNİ	457
TIPKIBASIM	461
1. Ankara Milli Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Nüshası	461
2. Ayasofya Kitaplığı Nüshası.....	466
3. Hekimoğlu Kütüphanesi Nüshası.....	471
EKLER.....	476
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU	476
EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZNİ YA DA MUAFİYET FORMU	478

KISALTMALAR DİZİNİ

A.	: Ayasofya Kitaplığı Nüshası
a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: Bin
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ç.n.	: Çevirenin notu
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hekimoğlu Kütüphanesi Nüshası
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
Ktp.	: Kütüphane
M.	: Ankara Milli Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Nüshası
m.	: Miladi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
nr.	: Numara
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri
vr.	: Varak
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Peygamberler	90
Tablo 2: Halifeler	91
Tablo 3: Diğer İsimler	92
Tablo 4: Nüsha Tavsifleri.....	178

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemi olarak bilinen XVI. yüzyıl, divan edebiyatı açısından da oldukça önemli bir dönemdir. Bu dönemde divan edebiyatı sahasında önemli isimlerin bulunduğu ve sonraki dönem şair ve nâsirlerin ilham aldığı bir dönemde özellikle gazel, kaside, mesnevi alanında başarılı şairler yetişmesinin yanı sıra nesir alanında da önemli eserler verilmiş, tercüme ve şerhler yazılmıştır.

Bu çalışma, Seyyid Ali bin Şihabüddin el-Hemedânî tarafından *Zahîretü'l-Mülûk* adıyla Farsça kaleme alınmış ve Mustafa Muslihuddin Sürûrî tarafından *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk* adıyla Şehzade Mustafa'ya sunulmak üzere Türkçeye tercüme edilmiş olan eserin tenkitli metninin çeviriyazısından ve incelemesinden oluşmaktadır. Hemedânî tarafından Farsça yazılan eserin Türkçeye ilk çevirisi Mustafa Muslihuddin Sürûrî tarafından yapılmıştır. 1553 tarihinde yapılan bu çeviriden sonra Muhammed bin Hüseyin tarafından Sultan İbrahim adına yeniden çevirisi yapılmıştır. Bu çeviride eserin adı *Hilyetü'l-Mülûk* olarak değiştirilmiştir.

Zahîretü'l-Mülûk eseri giriş kısmında eserin ithaf edildiği kişi olan Şehzade Mustafa'ya övgü ile başlamaktadır. İlk kısımda eserin orijinalinden ve çeviriyi yapma sebeplerinden bahseden Sürûrî, İslamın ve imanın şartlarından başlayarak bu konuların esaslarını ve gerekliliklerini belirterek esere giriş yapmıştır. Eserin detaylı bir şekilde hazırlanmış on bölümden oluşması ve bu bölümlerin içinde ayrı ayrı alt bölümlerin bulunması dolayısıyla bahsi geçen eserin İslamın anlaşılması ve kavranmasında önemli bir kaynak teşkil ettiği söylenebilir. Sultandan hizmetkârlara kadar toplumun her kesiminin haklarından, sosyal ve siyasi hayattaki görev ve sorumluluklarından bahsederken; bu öğretileri ayetlere, hadislerle ve kıssalara dayandırmıştır. Bu bakımdan İslamın her alanda yaşanması ve kuralların her koşulda hayata geçirilmesi gerektiği konusu; dinî, siyasi, sosyal ve özel hayatın içinden verilen örneklerde sıklıkla dile getirilmiştir.

XVI. asrın hadis, tefsir, belâgat gibi ilimlerinde tanınmış âlim ve ediplerinden biri olan Sürûrî'nin, pek çok ayete ve hadise yer verilen orijinal metne, eğitimi ve bilgisi dâhilinde hâkim olduğu gözlemlenmektedir. Öyle ki bölümlerin ve örneklerin başında ayet veya hadislerin orijinal Arapça biçimini verip ardından bu ayet ve hadislerden

hareketle anlaşılır bir Türkçe ile konu/kavramla ilgili açıklama yapmıştır. Bu bağlamda mütercimmin esere bazı müdahalelerde bulunduğu ancak bunu metnin orijinal çerçevesine zarar vermeden kenar kısma not düşerek yaptığı gözlemlenmiştir. Özellikle hadis ve kıssalarda o konunun veya olayın başka rivayetlerinin de olduğu notunun düşüldüğü tespit edilmiştir.

Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında klasik Türk edebiyatı sahasında ahlak ve siyaset konularında yazılmış telif ve tercüme eserlerden bahsedilmiş, *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk*'un klasik Türk edebiyatındaki yeri ve önemi anlatılmıştır. Bu eserlerin kimler tarafından yazıldığı ve içerikleri ana hatlarıyla anlatılmıştır.

Birinci bölümde, eserin müellifi Seyyid Ali bin Şihabüddin el-Hemedânî ve mütercimi Gelibolulu Muslihuddin Sürûrî'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserlerinden bahsedilmiştir. Eserlerinin nüshaları ve nerede bulundukları konularında da bilgi verilmiştir.

İkinci bölüm eserin inceleme kısmından oluşmaktadır. Eserin incelemesi dış yapı, iç yapı ve muhteva özellikleri olarak üç ana başlık altında yapılmıştır. Dış yapının içinde manzum ve mensur kısımların dil ve üslup özellikleri ayrı başlıklar altında incelenmiştir. XVI. yüzyıl klasik nesir dili kurallarına uygun olarak kaleme alınan eserin bilimsel üslupla yazıldığı belirtilmiş ve bu konuya örnek teşkil eden yerler metinden örneklerle açıklanmıştır. Öğretici bir eser olması dolayısıyla edebî üsluptan uzak, açık ve anlaşılır bir dille yazılan eserin geneline hâkim olan ayet ve hadisler konusunda ise önce Arapça orijinal hâlleri, ardından bu kısımların Türkçe meali, son olarak da müellif/mütercim tarafından o konunun açıklaması verilmiştir. Ayet ve hadislerin dışında kalan açıklama kısımlarının dillerinin oldukça sade ve anlaşılır olduğu tespit edilmiştir. Esere dil bilgisi özellikleri açısından bakıldığında özellikle hikâye ve açıklama kısımlarında sade bir üslup kullanıldığı görülmektedir; ancak yer yer seci örneklerine de rastlanmıştır. Metin içinde müstensih, bazı kelimelerin üzerini çizerek karalamış ve kenar kısma doğrusunu not düşmüştür. Müstensihin kendi içinde tutarlı bir üslubu ve imlası bulunmaktadır. Çeviride bu hususlara dikkat çekilmiş ve dipnotta gösterilmiştir. Derkenarlarda çok çeşitli konularda mütercimmin notlar düşüğü göze çarpan önemli hususlardan biridir. Kenar yazılarda eleştirilerini, eklemelerini,

açıklamalarını, bilinmeyen kelimelerin o dönemdeki karşılıklarını ayrı ayrı belirten Sürûrî, kimi yerlerde ayetlerin ve hadislerin çevirilerini ve kısa şerhlerini de burada yapmıştır. Sarfî ve nahvî notlar, itirazlar, eserde adı geçen herhangi bir şehrin yeri ya da hadisin saihlik durumu yine bu derkenarlarda belirtilmiştir. Nazım-nesir karışık yazılan eserde 1 kıt'a, 1 mesnevi, 12 nazm, 2 beyit, 1 gazel, 1 rubâ'i, 1 şi'r ve 1 mısra' adıyla verilen 20 manzum kısım bulunmaktadır. Eserde, nesre oranla daha az yer kaplayan manzum kısımların da dil ve üslup incelemesi yapılmıştır. İkinci Bölüm'ün devamında iç yapı unsurları olarak eserin konusu, bölümleri ve muhteva özellikleri üzerinde durulmuştur. Eserin konusunun bir ahlakî öğüt niteliğinde olduğundan ve eserin bölümlerinden bahsedilmiştir. On bölümden oluşan eserin birinci bölümünde imanın hükümleri, ikinci bölümde kulluk görevlerinin yerine getirilmesi, üçüncü bölümde iktidar sahiplerinin güzel ahlaklı olması gerektiği, dördüncü bölümde karı-koca, evlat, evde çalıştırılan yardımcılar ve arkadaş hakları, beşinci bölümde liderliğin ve saltanatın hükümleri, hüküm sahiplerinin özellikle âdil, koruyucu ve ihsan sahibi olmaları gerektiği, altıncı bölümde saltanatın ve hilafetin gerekleri, yedinci bölümde iyiliği emretmek ve kötülüğü men etmek, sekizinci bölümde nimetlere şükretmek, dokuzuncu bölümde musibet ve belalara karşı sabır göstermek, onuncu bölümde kibir ve öfkeye karşı nefsi korumak üzerinde durulmuştur. Tüm bu bölümler metinden örnekler verilerek ve hadislerden hareketle detaylı biçimde açıklanmıştır. İkinci bölümün üçüncü alt başlığı eserin muhteva özelliklerinden bahsetmektedir. Muhteva özellikleri dinî unsurlar, ahlak, sosyal hayat ve tabiat olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir. Dinî unsurlar Allah, kutsal kitaplar, melekler ve şeytan, peygamberler, halifeler, sahabe, eserde adı geçen diğer isimler, ayetler, hadisler, kıssalar, namaz, zekât ve oruç kavramlarının açıklaması ve metin içi örneklerinden oluşmaktadır. Ahlak konusu kulluk görevleri, şükür, sabır, kibir, gazap, zina ve içki konularında açıklama ve örneklerden oluşmaktadır. Sosyal hayat konusu sosyal ilişkiler, devlet yönetimi, mekânlar, giyim-kuşam, yiyecek ve eserde yer alan bir kıyafetname örneğinden oluşmaktadır. Tabiat konusu ise kozmik unsurlar, değerli taş ve madenler, insan ve hayvanlar alt başlıklarında incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde elimizdeki nüshalarda bulunan kıssaların içeriği Hz. Muhammed'in hadislerini kimlerin rivayet ettiğinin ve hikâyelerde kimlerin isimlerinin geçtiğinin yanı sıra hangi konularda bilgi verildiği de tespit edilmiş ve oluşturulan tablolarda gösterilmiştir.

Üçüncü bölümde, üzerinde çalışılan eserin nüsha tavsifleri yapılmıştır. Çalışmamız *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk* eserin üç nüshasından oluşmaktadır. Ana metin en eski istinsah tarihine sahip olması bakımından Ankara Milli Kütüphane Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Nüshası olarak oluşturulmuştur. Bu nüshadaki eksiklikleri tamamlamak ve başka nüshalarla karşılaştırmak için ikinci en eski istinsah tarihine sahip olan Ayasofya Kitaplığı Nüshası ve en çok varak sayısına sahip olan Hekimoğlu Kütüphanesi Nüshası üzerinde karşılaştırılmıştır. Nüsha tavsiflerinden sonra metnin hazırlanmasında izlenilen yol ve karşılaşılan hususlarla ilgili bilgi verilmiş ardından metin kısmına geçilmiş ve eserin çeviri yazılı metni verilmiştir. Metin kurulumunda ana metnin dışındaki diğer nüshadaki eksiklik, fazlalık ya da düzeltmeler dipnotta gösterilmiştir. Eserde yer alan ayetlerin günümüz Türkçesine aktarılmasında *Kur'ân-ı Kerîm* meal ve tefsirleri ile hadis kaynaklarından istifade edilmiş, metinde geçen ayet ve hadislerin Türkçe karşılıkları da dipnotta gösterilmiştir.

Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk eseri üzerinde yapılan inceleme ve eserin çeviriyazılı metninin hazırlanmasında elde edilen bilgi ve bulgular Sonuç bölümünde aktarılmıştır. Bu bölümden sonra metnin hazırlanıp incelenmesinde yararlanılan kaynaklardan Kaynakça ve metinde geçen özel isimlerden oluşan Dizin verilmiştir. Çalışmanın sonunda üzerinde çalışılan üç nüshanın ilk on varağı Tıpkıbasım olarak verilmiştir.

Bu eserin gün yüzüne çıkarılmasının ve edebiyat literatürüne kazandırılmasının amaçlandığı bu çalışmanın her evresinde beni yönlendiren, hata ve eksikliklerimi gösterme lütfunda bulunan başta danışman hocam Sayın Prof. Dr. Özge ÖZTEKİN'e, Sayın Prof. Dr. Osman HORATA'ya, Sayın Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ'a, Sayın Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU'na, Sayın Doç. Dr. Ayşe YILDIZ'a, Arapça kısımların okunmasında yardımcı olan Toğrul ATABAY'a, akademik hayatımın her aşamasında daima yanımda olan aileme, tezimin düzenlenme ve basım aşamasında büyük emeği olan Cemal ÖZKIZILTAŞ'a şükranlarımı sunarım.

Funda BUGAN

Ankara, 2020

GİRİŞ

TERCEME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK'UN KLASİK TÜRK EDEBİYATINDAKİ YERİ

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti, devlet yönetiminde olduğu gibi dinî ve edebî eserlerin yaygınlaşması konusunda da verimli bir dönem yaşamaktadır. Özellikle dinî metinleri kaynak alan telif ve tercüme eserler hem ilmî sahada okutulmakta hem de edebî sahada kendini göstermektedir.

Edebiyat metinlerini konuları bakımından ele aldığımızda lirik, epik ve dramatik türlerden oluştuğu kabul edilmektedir. Bu türlerin yaygınlık kazanması, sosyal ve siyasî hayatın değişmesine ve toplum tarafından kabul gören konuların belirginleşmesine bağlı olarak dönemler ve kültürler arasında farklılıklar oluşturmaktadır. Örneğin savaş, fetih ya da zafer dönemlerinde kahramanlık içeren manzum ve mensur eserler kaleme alınmış ve bu türler, toplumun içinde bulunduğu sosyolojik ve psikolojik durumdan dolayı daha çok rağbet görmüştür. Divan edebiyatı denildiğinde manzum eserlerin (gazeller, kasideler vb.) yeri yadsınamaz bir gerçek olmakla birlikte mensur eserlerde de özellikle öğretici metinlerin yeri oldukça önemlidir. Edebiyat sahasında yapılan araştırmalarda sadece sanatsal metinlerden bahsedilmez. Sanatsal ya da lirik olarak adlandırılan metinlerin yanı sıra topluma mal olmuş öğretici/didaktik eserlerden de bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda toplumu eğitmek ve bilgilendirmek adına öğretici eserler konusunda telif ve tercüme yoluyla birçok mensur eser kaleme alınmıştır.

Edebî eserler sanatsal/estetik ya da bilgilendirici/didaktik eserler olarak konuları bakımından tasnif edilebilir. Estetik kaygı içeren eserlerde özellikle ahenk ve biçim konusuna özen gösterilirken öğretici eserlerin daha çok içerik bakımından bilgi verici olması, açık bir anlatım benimsenmesi dikkat çekmektedir. Bu metinlerde yazar “bilgi vermek, ikna etmek, uyarmak, düşündürmek, yönlendirmek ve kanıtlamak amacını, metnin içinde açıkça ifade etme endişesini taşır. Bu amaca yönelik olarak her türlü yol ve yaklaşımı kullanabilen yazar, anlatım biçimi açısından öyküleyici, betimleyici, açıklayıcı, kanıtlayıcı ya da sözbilimsel biçimlerden yararlanabilmektedir” (Kiremitçi,

2015, s. 315). Yazarın öncelikli amacı okuyucuya bilgi vermek ve onu yönlendirmek olduğundan açıklayıcı bir anlatım tercih eder. “Açıklayıcı ifade biçiminde bilgi anlamı kolaylaştırıcı bir tarzda iletilmek istenir, başlangıçta varsayılan bir soru/sorun açıklanmaya çalışılır. Kanıtlayıcı anlatım biçiminin amacı ise okuyucuyu ikna etmektir. Dolayısıyla bu tür eserlerde bir fikir savunulur ya da reddedilir” (Kıran, 2003, s. 26-27). Klasik edebiyatın öğretici metinleri arasında sayılabilecek mensur olarak kaleme alınan öğretici eserler de bu bakımdan açıklayıcı ifadeler kullanılan ve verilen bilgiyi kanıtlama yoluna giden örnekleri barındırır.

Çalışmamıza konu olan *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk*, klasik Türk edebiyatının öğretici metinleri içinde yer almaktadır. Öğretici metinlerin genel özelliği olarak bilgi verme, ikna etme, düşündürme ve yönlendirme konusunda kaleme alınmış olan bu eser, içerdiği konuları açıklama ve kanıtlama yoluna gitmesi bakımından da önem arz etmektedir. Özellikle eserin temelini oluşturan her bölümün ve konunun açıklanması, açıklanan konuların vahiy, ayet, hadis ve kıssalara dayandırılması da eserin didaktik yönünü ön plana çıkarmaktadır:

İy ‘azîz sünnet-i ilâhiyye şöyle cârîdür ki her ni‘mete dünyevî ni‘metlerden bir miñneti qarîn kılar ve her devleti bir âfet ile mañlûť ider. Tâ bed-baht câhiller devâm-i ni‘met ile şâğî olmayalar ve mağrûr-ı ġâfiller imtidâd-ı devlet ile bâğî olmayalar. Zîrâ ġinâ ekşeriyâ mûcib-i zulm u şuğyân ve müverriş-i cefâ vü ‘işyân olur. Nitekim Hâķ Te‘âlâ buyurur: “Ve lev basaťa’l-lâhu’r-rızķa li-‘ibâdihî le-bağû fi’l-arż” Ya‘nî eger Hâķ Te‘âlâ döşese rızķı kıllarına ya‘nî vâfir virse bâğî olurlar idi arzda. Dağı buyurur: “İnne’l-insâne le-yatğâ en reâhu’stağnâ.” Ya‘nî tağķiķan insân bâğî olur idi kendüyi görse müstağnî ġayrdan. [91-a]

Eserin yazılış amacının dinî, ahlakî, siyasî ve toplumsal kurallar konusunu aydınlatmak ve bu konularda bilgi vermek olduğı düşünöldüğünde *Zahîretü'l-Mülûk*’un divan edebiyatının öğretici metinleri arasında yer aldığı söylenebilir. Müellifin benimsediğı açıklayıcı ve kanıtlayıcı üslup, metnin tamamına hâkimdir ancak bu konu inceleme kısmında detaylı bir biçimde örneklerle aktarılmıştır. Örneklerde verilen varak numaraları, eserin Ankara Milli Kütüphane Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi nüshasındaki yerlerini göstermektedir.

Yazılış biçimi bakımından tasnif edildiğinde edebî eserler nazım, nesir ve nazım-nesir karışık olarak üçe ayrılır. “Nazımın sözlük anlamı “dizme, tertib etme, sıraya koyma, sıra, dizi”; nesir ise “saçmak, dağıtmak”tır. Bu münasebetle manzum olmaksızın derli toplu söz söylemeye ve tabîî konuşma tarzındaki söze nesir denilir” (Tâhirü’l-Mevlevî, 1984: 116). Sözlü edebiyatın ürünleri olan özellikle destanlar, halk hikâyeleri, efsaneler ve masallarda kendini gösteren nazım-nesir karışık yazma biçimi, zamanla diğer öğretici eserlerde de kullanılmaya başlanmıştır. *Terceme-i Zahîretü’l-Mülûk* da biçim bakımından bu nazım-nesir karışık yazma geleneğinin mahsulleri arasında yer almaktadır. Eserin müellifi, bölümlere ayırarak anlattığı dinî temelli ahlak ve siyaset konularını mensur biçimde kaleme alırken bu bölümlerin arasına yer yer manzum kısımlar da eklemiştir.

Mağrûr olan ter-dâmenler ki anlaruñ ters-i cânı umûr-ı fâniye naqşları kirleri ile maħcûbdur ve anlaruñ ‘aql-ı mükedderi hevâ cehenneminde muķayyed ve kirlü nefesleri dünyâ perdelerinüñ ‘işvesi mestligi ile âşüfte ve îmân görinen taķlîdleri ĥavâtır-ı nefsâniyye ve vesâvis-i şeytâniyye çekişdürmesinden ıztırâbda ķalmışdur. Envâr-ı îmân tecellisi cemâlinden ve esrâr-ı ‘irfân tecellisi kemâlinden ne ĥaberi var. [11-b]

Қыт‘а:

Tâ bulmayıcaķ bâdiye-i derd nihâyet
Bilgil bunı ĥiç vech ile dermâna irilmez

Tâ kim ser-i nâm üzre ķadem ķomayasın sen
Hergiz ĥarem-i vuşlat-ı cânâna irilmez [11-b]

Nazım-nesir karışık yazılan başka bir kısım aşağıdaki gibidir:

Muşannıf dimiş cehd ķıl tâ ola ki bu ma‘nâlar râyihâları sa‘âdetinden bir ķoķı cân meşâmına erişe. Eger bulduñ ise sa‘âdet saña ve illâ feżâ-yı vaĥdet murğları pende-i ĥayb ardındadır ki bu ĥaķâyıķ anlaruñ ĥavşalasınuñ ĥıdâsı olsa gerekdür. [21-a]

Meşnevî:

Pâdişâhlıķ zevķ-i ma‘nâ bulmadur
Şanma kim zûr ile emvâl almadur” [21-a]

Cîfe-i dünyâ olur kelbe ğidâ

Devlet anuñdur kim ol ma' nâ bula [21-a]

Divan edebiyatında mensur yazılan eserler estetik kaygı içeren ya da bilgi verme amacı güden eserler olarak farklılıklar göstermektedir. “Bazen sadece öğretme amaçlı, bazen öğreticiliğin yanı sıra sanat endişesinin taşındığı, bazen de estetik yönü baskın pek çok didaktik mensur eser, bu dönemin mahsulü olmuştur” (Kiremitçi, 2015, s. 318). Bu öğretici eserlere kullanılan üsluplar şöyle tasnif edilmiştir: “Sade nesir (üslûb-ı sâde), orta nesir (üslûb-ı mutavassıt), süslü nesir (üslûb-ı müzeyyen) ve ağdalı nesir (üslûb-ı âlî) dir” (Kiremitçi 2015, s. 318). Bu açıdan değerlendirildiğinde çalışmamızın temelini oluşturan *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk* eseri yer yer seciler barındıran, Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların baskın olduğu, yer yer estetik kaygı içerdiği gibi açık bir şekilde bilgi vermeyi amaçlayan bir üslupla yazılması bakımından orta nesir üslubunda kaleme alınmıştır. Giriş bölümünde seciler barındıran sanatlı bir söyleyiş dikkat çeker:

Ammâ ba'd bu bende-i fakîr Sürûri-i hakîr şöyle lisân eyler takrîr ve kalem birle tahrîr kıılır ki ol zemânda ve şol evânda ki şehzâde-i şâhibü'l-kadr ve nev-bâve-i ke'l-bedr melik-i vâriş-i mülk-i Süleymân ve melek-i lâbis-i libâs-ı insân zübdetü's-selâîni'l-izâm 'umdetü'l-havâķini'l-kirâm hâzret-i sultân Muştafâ bin e's-sultân edâma'llâhu iķbâlehümâ ve ekâme efzâlehümâ hizmetinde idüm. [2-a]

Eserin giriş bölümünde kullanılan süslü nesir örneği, diğer bölümlerde yerini sade üsluba bırakmıştır. Özellikle ayet ve hadislerin Türkçe karşılıklarının aktarıldığı bölümler oldukça sade ve anlaşılır bir dille yazılmıştır:

İy 'azîz ni'met ki 'ibâretdür her nesneden ki lezîz ola fî nefsihî mergûb ola fî zatihî. Bu daķı ihtîşâş u iştirâk vechi ile iki nev'dür. Biri 'aķlî biri bedenî. 'Aķlî olan 'ilm ve hikmetdür ki hâşşa-i nev'-i insândur. Hayvânâtdan hiç bir nev' bu kısmda şerîk degüldür. Ammâ lezzet-i bedenî iki nev'dür. Biri oldur ki cemî'-i hayvânât insân ile anda şerikdür. Biri oldur ki ba'zı hayvânât insân ile anda şerikdür lezzet-i ğalebe ve istilâ gibi yırtıcı hayvânlar insân ile şeriklerdür. [126-a]

Divan edebiyatının her döneminde nesir yazma geleneği kendini göstermiş ve pek çok konuda mensur eserler kaleme alınmıştır. Dinî içerikli mensur eserler, tercümeler, mensur tarihler, biyografiler, tezkireler, şerh ve lügatler yazılmış; dinî, ilmî, siyasî ve toplumsal konularda nitelikli eserler ortaya çıkarılmıştır. Sâdî'nin *Gülistan* ve *Bostan*'ı

ile *Hafız Divanı* için şerhler yazılmış, remiz sözlerin daha iyi anlaşılması için çabalanmıştır. Yine Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine yazılan şerhler de genellikle bu dönemin ve sonrasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. XIV. yüzyılda Hemedânî tarafından kaleme alınmış olan *Zahîretü'l-Mülûk* da bu bakımdan dinî bilgilerin aktarılması ve topluma faydalı olması amacıyla yazılmıştır. Öyle ki Farsça yazılan bu eserin, kendinden sonraki dönemlerde kaleme alınmış tercüme ve şerhleri de edebiyat sahasına kazandırılmıştır. Eserin bu zamana kadar farklı mütercim ve şârihler tarafından yazılan birçok tercüme ve şerhleri bulunmaktadır. Bu da eserin geniş bir coğrafyada etkili olduğunu göstermektedir.

Bu dönemde gelişen ve aynı oranda yaygınlaşan ahlak ve siyaset kitapları çerçevesinde pendnameler, siyasetnameler kendini göstermektedir. “Bunlar edebî gelişmenin ötesinde; genişleyen, dinamik ve sürekli etkileşim içinde gruplardan müteşekkil bir imparatorluğun değişen koşulları içinde sosyal dengeyi korumak amacı güden bir kesimin çabasını da içinde barındırmaktadır” (Mazıoğlu, 2014, s. 487). Sosyal hayattan izler taşıdığı gibi devlet yönetimi tarafından kabul gören bu eserlerin içerikleri aynı oranda çeşitlilik gösterir. “Bu eserler muhteva bakımından genellikle adaletin öneminden, devlet idaresinden, yöneticilerin halkına ve bürokratlara karşı tutum ve davranışlarından bahsederler. Bazen aynı eserde hem ahlak kaideleri hem de siyasetname türünden bölümler olabilir” (Çaldak, 2006, s. 83). Ahlak kitaplarının toplumu ilgilendiren her türlü konuyu ele almaları, bu eserlerin öğretici taraflarının ağır basmasını sağlar. Toplumu ilgilendiren her konuyu barındıran bu eserler “yöneticilerin sahip olması gereken vasıflar, devlet ve toplum hayatının özellikleri, ferdî ahlak vb. konuları, *Kur'ân-ı Kerîm*'den, sünnetten ve tarihte yaşanmış olaylardan veya birtakım hikâye ve masallardan örnekler vermek suretiyle işlemektedirler” (Öz, 2007, s. 359). *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk* da bu bakımdan eserin yazıldığı dönemin toplumsal, dinî, ahlakî ve siyasî özelliklerini yansıtması bakımından önemlidir. Dinî unsurların belirli bir düzen içinde anlatıldığı eserde Allah, kutsal kitaplar, peygamberler ve meleklerden sıklıkla bahsedilmiş, ahlakî kurallar kendi içinde bölümlere ayrılarak aktarılmış ve özellikle devlet yönetimi konusunda devlet yöneticilerinin sahip olması gereken özellikler ve uyması gereken kurallar anlatılmıştır. Ayrıca eserde *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadis temelinde gelişen ilimlerden müteşekkil bu ilimlerin dayanak noktaları da sahabe ve onların çevresi olduğundan, geleneğin getirdiği birtakım kabuller ve mezheplerin

farklı algıları da ön plana çıkmaktadır. Üstelik bu tür ahlakî eserlerde Ebû Hanîfe ve Şâfi gibi büyük imamların etkisi yadsınamaz hâldedir. Bu imamların getirdikleri esaslardan sonra İslamî ilimlerin yenilik anlayışı, tamamen ikincil konulara kayar ve derleme, özetleme, şerh ve tahşiye çalışmalarının özünü oluşturur hâle gelir. Çalışmamıza konu olan *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk*'da da yer yer Ebû Hanife ve Şâfi'den bahsedilmektedir. Bu imamların getirdiği birtakım kabuller ve ibadet anlayışı eserin küçük bir bölümünde yer almıştır.

İçerdiği konu itibariyle ahlak kurallarını anlatan eserler genellikle dinî eserleri kaynak olarak toplumun bu kurallara uymasını sağlamayı amaçlar. Bir dine mensup olan ve inanan toplumlarda ahlakın kaynağı genellikle dindir. Bu bakımından ahlakın temellerinin oluşturulmasında ve ahlak kurallarının şekillenmesinde temel olarak dinî metinlerden yola çıkılır. Levend (Levend, 1963, 96-97) konularına ve amaçlarına göre farklı adlar alan ahlak kitaplarını şöyle sınıflandırmaktadır:

- Genel ahlak
- Siyasetnameler
- Nasihatnameler
- Meviza yollu eserler
- Ahlakî güzel sözler
- Fütüvvetnameler
- Kabusname çevirileri
- Kelile ve Dimne çevirileri
- Hikayelerle süslenmiş ahlakî eserler
- Ahlakî fıkralar ve hikayeler
- Atasözleri
- Türlü eserler (Levend, 1963, 96-97).

Türk edebiyatında yazılmış olan ilk ahlak kitabı örnekleri Arapça ve Farsça yazılmış eserlerin tercümelerinden oluşmaktadır: “Ömer ‘Adil’in Gazâlî’den çevirdiği *İlm-i Ahlâk*’ı, Hüseyin Tevfik’in yine Gazâlî’nin *İhyâü'l-‘ulûm* adlı eserinin Türkçeye tercümesi olan *Mi'yâr-ı Hüsn-i Ahlâk*’ı ve Ahmet Muhtar Giritli’nin Muhyiddin-i Arâbî’nin eserinin Türkçeye tercümesi olan *Mahâsîn-i Ahlâk*, Mercimek Ahmet’in

Kâbüsnâme çevirisi, adlı eserleri ilk ahlak kitabı çeviri örneklerinden bazılarıdır” (Levend, 1993, s. 95).

İçerdiği konular bakımından sınıflandırılan ahlak kitaplarının genel ahlak konusunu işleyen Türk edebiyatındaki ilk örneği Edib Ahmet Yüknekî’nin XII. yüzyılda yazmış olduğu *‘Atâbetü’l-Hakâyık* adlı eseridir. XV. yüzyılda Ali Şîr Nevaî tarafından yazılan *Mahbûbü’l-Kulûb* adlı eser de Türk edebiyatında yazılmış telif ahlak kitaplarının ilk ve önemli örnekleri arasında yer almaktadır. XV. yüzyılda Sinan Paşa’nın *Ma’arîfnâme*’si, XVI. yüzyılda Kemalpaşazâde’nin *Ahlâkî Mev’ıza*’sı ve Derviş Muhyî’nin *Ahlâku’l-Kirâm*’ı, XVII. yüzyılda Nâbî’nin oğlu Hayri’ye yazdığı *Hayriye*’si, XVIII. yüzyılda Sünbülzâde Vehbî’nin oğluna yazdığı öğüt kitabı olan *Lutfiye*’si ve Osmanzâde Taib’in *Hulâsatü’l-Ahlâk*’ı, XIX. yüzyılda Muallim Nâci’nin *Mekteb-i Edeb* ve XX. yüzyılda Ferit Kam’ın *İlm-i Ahlâk* adlı eserleri başlangıçtan günümüze kadar Türk edebiyatında kaleme alınmış önemli ahlak kitapları arasında yer almaktadır.

Bursalı Mehmed Tahir’in (Özdemir, 2009, s. 163-166) ahlak kitaplarıyla ilgili yapmış olduğu çalışmada, edebiyatımızda ahlak ilmiyle ilgili yazılmış olan yüzlerce telif ve tercüme eserden bahsedilmiştir. İbni Melekzâde Muhammed Efendi’nin *Bahru’l-Hikem*’i, Şeyh Cemâleddîn Muhammed-i Aksarayî’nin *Ahlâk-ı Cemâlî*’si, Tosyalı Koca Nişancı Celal-zâde Mustafa Paşa’nın *Mevâhibu’l-Hallâk fî Merâtibi’l-Ahlâk*’ı, Hüseyin Vaiz’in *Kelîle ve Dimne* çevirisi olan *Humâyunnâme*’si, Osman-zâde Tâib Ahmed Efendi’nin *Ahlâk-ı Ahmedî*’si, Şeyh Şemseddin-i Sivâsî’nin *Mirâtu’l-Ahlâk ve Mirkâtu’l-Eşvâk*’ı, Bostan-zâde Yahyâ Efendi’nin *Mir’âtu’l-Ahlâk*’ı, Azmî Efendi’nin *Mekârim-i Ahlâk*’ı, Bursalı Lâmi’î Mahmud Çelebi’nin *Şerefu’l-İnsân*’ı Türk edebiyatında yazılmış telif ve tercüme ahlak kitapları arasında önemli bir yere sahiptir.

Ahlak kitapları, özellikle dinî içerikli telif ve tercüme eserlerde *Kur’ân-ı Kerîm*, hadis ve diğer İslamî kaynaklara bağlı olarak kaleme alınmaktadır. İçerdiği konu ve yararlanılan kaynaklar birbirine benzer bir çerçeve oluştursa da klasik dönemde yazılmış ahlak kitapları, konularına ve yazım metodlarına göre farklılıklar göstermektedir. *Terceme-i Zahîretü’l-Mülûk* da bu bakımdan değerlendirildiğinde hem ahlak kitapları hem de siyasetnameler içinde yer almaktadır. Ahlak ve siyaset içerikli kitapların iç içe geçmiş bu muhteva yapısından dolayı bu kaynakları, birbirinden tamamen farklı iki ayrı eser olarak değerlendirmemek yerinde olacaktır. Çünkü

siyasetnameler, ahlak kitaplarının içinde bir bölüm olarak yer alsa da zamanla ayrı bir tür olarak gelişme göstermiş ve sadece bu konuda eserler yazılmaya başlanmıştır. Levend, ahlak kitaplarını genel bir başlık altında ele almış ve eserleri, içerdiği konular bakımından tasnif etmiştir. Görülüyor ki siyasetnameler ahlak kitaplarından ayrı bir tür olarak değerlendirilmemiş, bu kaynaklar ahlak kitaplarının içinde yer alan ayrı bir bölüm olarak adlandırılmıştır. Bu bakımdan üzerinde çalıştığımız *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk* adlı eser, içinde siyasetname konularını da barındıran bir ahlak kitabı olarak değerlendirilmelidir.

Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk eserin nûshalarının bulunduğu kütüphanelerde eserin konusunu içeren bölümlerde genellikle ahlak, din, meviza (öğüt), tarih, siyaset gibi türlerde yazıldığı belirtilmiştir. Kayseri Raşit Efendi nüshasında eserin umumî tarih konularını içerdiği, Muallim Cevdet Kütüphanesi nüshasında ahlak ve siyaset konularını içerdiği, Topkapı Sarayı Müzesi nüshasında ahlak ilmi konusunu içerdiği, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nüshasında siyasî ahlak, İslam ve siyasetnameler konularını içerdiği, Mısır Milli Kütüphanesi nüshasında İslam dini, mev'iza ve hutbeler konusunu içerdiği, Fransa Milli Kütüphanesi nüshasında Osmanlı tarihi konusunu içerdiği, Vatikan Kütüphanesi nüshasında İslam dini, ahlak ve içtimaiyat konularını içerdiği bilgisi yer almaktadır. Bu bakımdan eserin nûshalarının bulunduğu kütüphanelerde esere yer verilen bölüm, muhtelif olmakla birlikte çoğunlukla ahlak kitapları alanı olmuştur.

Siyasetname adı verilen eserler devlet yönetimi, idare biçimi ve yöneticilerin görev ve sorumluluklarını anlatan eserler olarak bilinmektedir. “İslam dünyasında devlet yönetimi ve hükümdarlara dair yazılan eserlere genel olarak, Arapça “siyaset” ve Farsça mektup anlamına gelen “name” kelimelerinden mürekkep bir isim olan “siyasetname” adı verilmektedir” (Levend, 1963, s. 168). Bu eserlerin temel özelliği sultanların devlet yönetiminde, idare ve halkla iletişim kurmaları gibi pek çok konuda öğütler barındırmasıdır. Temel olarak devlet yönetimini elinde bulunduranların adalet başta olmak üzere eşitlik, barış ve refah sağlamaları konusunda önerilerde bulunan eserler dinî, siyasî, ahlakî ve toplumsal konularda sultanlar, şehzadeler, vezirler ve devlet adamlarının güçlerinin pekiştirilmesine yardımcı olmuştur. Bu bakımdan siyasetnameler, gücü elinde bulunduran yöneticilere adalet ve yönetim konusunda

öğütler vermiştir. Padişahın, vezirlerin ve devletin ileri gelenlerinin halka ve kendilerine bağlı bulunan görevlilere karşı nasıl davranması gerektiği bu eserlerde anlatılmaya çalışılmıştır. “İlk ve Orta çağlarda hükümdar, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi sayılmıştır. Bu durum hükümdar ile tebası olan halkın arasında bir uçurum meydana getirmiş ve hükümdarların halktan uzaklaşmasına neden olmuştur. Hükümdarın çevresinde yer alan zalimlerin, hükümdarı halka karşı kışkırtmaları üzerine halk büyük zulümler görmüştür” (Levend, 1962, s. 168). Bu bakımdan siyasetnameler, yönetici ve halk arasındaki bu uçurumu kaldırmak ve bu iki kesimin birbirini anlaması ve yükümlülüklerini âdil bir şekilde yerine getirmelerini öğütlemek amacıyla kaleme alınmıştır. Devlet yönetimi ile ilgili verilen bu öğütlerin muhatapları genellikle padişahlar ve vezirler olmuştur. Padişahlar ve vezirler için yazılan siyasetnamelere de farklı isimler verilmiştir: “Devlet başkanları için yazılanlara genellikle; *Nasîhâtü’l-mülûk*, *Tuhfetü’l-mülûk*, *Zahîretü’l-mülûk*, *Enîsü’l-mülûk* gibi adlar verilirken, vezirler için yazılanlara; *Nasîhâtü’l-vüzerâ*, *Tuhfetü’l-vüzerâ*, *Hadîkatü’l-vüzerâ*, *Mir’atü’l-vüzerâ* gibi adlar verilir. Ayrıca hem sultan hem de vezirler için yazılanlara, *Nasîhâtü’s-sultân ve’l-vüzerâ* gibi ortak adlar da verilmektedir” (Adalıoğlu, 2004, s. 3).

Türk edebiyatının ilk yazılı eseri olarak bilinen *Göktürk Kitabeleri*; içerdiği konu, hakanın görev ve sorumlulukları, hükümdarın halka ve devlet yönetiminde çalışan idrecilere karşı tavrı, ülkenin nasıl yönetilmesi gerektiği gibi konulara geniş yer vermesi bakımından bir siyasetname örneği olarak değerlendirilmektedir. Sonraki dönemlerde Türklerin İslamiyeti kabul etmeleriyle başlayan süreçte bu dönemin önemli eserlerinden olan Yusuf Has Hacib’in kaleme aldığı *Kutadgu Bilig* eseri de bu bakımdan Türk edebiyatının ilk siyasetname örnekleri arasında yer almaktadır. *Kutadgu Bilig*’de özellikle hukuk/adalet, saadet/devlet, akıl ve kanaati temsil eden hükümdar ve vezirler üzerine kurulmuş alegorik bir devlet yönetimindnn bahsedilmiştir. Ahlak kitaplarının içinde yer alan siyasetnameler ya da müstakil siyasetname örneklerinin Türk edebiyatına girmeleri ise Hint ve İran kaynaklı siyasetnamelerin tercüme edilmesiyle olmuştur.

Osmanlı dönemine gelindiğinde siyasetnameler, tercüme eserler dışında telif eserlerde de ön plana çıkmaya başlamıştır. XIV. yüzyılda Ahmedî’nin *İskendernâme*’si, XV. yüzyılda Şeyhoğlu’nun *Kenzü’l-küberâ ve Mehekkü’l-ulemâ*’sı, Ankaravî’nin *Enîsü’l-*

celîs'i, İdrîs-i Bitlisî'nin *Kanun-ı Şehinşahî*'si, Ali bin Mecdüddin eş-Şahrudî'nin *Tuhfetü'l-vüzerâ*'sı, Hacıoğlu Hüsameddin'in *Miftâhü'l-adl*'i, Şeyh İbn İsa'nın *Rumûzü'l-kunûs*'ü ve Derviş Mehmed'in *Risale*'si Türk edebiyatının ilk ve önemli siyasetnameleri olarak yer almıştır. Bu eserlerin tamamında toplumsal düzen, adalet, hakkaniyet, devlet yönetimi ve raeya konularına yer verilmiştir. XVI. yüzyılda Nev'î'nin *Fezâ'ilü'l-vüzerâ ve Hasâ'ilü'l-ümerâ*'sı, Firâkî Abdurrahman Çelebi'nin Fars edebiyatının önemli isimlerinden Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'den tercüme ettiği *Ahlâk-ı Muhsinî*, XVII. yüzyılda Nev'î Yahyâ Malkaralı'nın *Fazâ'ilü'l-vüzerâ ve Hasâ'ilü'l-ümerâ*'sı, Mehmet Şerîf Esad Efendizâde'nin *Fusûlü'l-ârâ fî Şânü'l-mülûkî ve'l-vüzerâ*'sı, Kâtib-i Sâdık'ın *Gencîne-i Adâlet*'i ve Mehmet bin Hüsâmettin Amasî'nin *Mir'âtü'l-mülûk* eserleri dikkat çekmektedir. XVIII. yüzyılda Hacı Ali Paşa Canikli'nin *Tedbîr-i Cedîd-i Nâdir*'i ve İbrahim Müteferrika'nın *Usûlü'l-hikem fî Nizâm'il-ümem*'i, Resmî Ahmet'in *Lâyihâ*'sı, XIX. yüzyılda Koca Sekbanbaşı'nın *Hulasâtü'l-keâm fî Reddî'l-avâm*'ı, Mehmet Emin Behîç'in *Sevânihu'l-levâyih* adlı eserleri siyasetname türünün önemli örnekleri arasında yer almıştır.

Bir öğüt kitabı olan *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk*, siyasetnamelerin içinde bulunan bir bölüm barındırması bakımından kaynaklarda siyasetname olarak da adlandırılmaktadır. Eserin, siyasetname metinleri içinde yer almasını sağlayan tek bölümü, devlet büyüklerinin görev ve yükümlülüklerinin anlatıldığı beşinci bölümdür. Bu bölümde ilk vurgulanan husus, makamın bir ibadet noktası olduğu ve bu makama sahip olanların şükretmek için makamda adaletli bir yönetimi benimsemesi ve yönettiklerine ihsanda bulunması gerektiğidir. Bölümün devamında saltanat ve iktidar sahiplerinin nasıl özelliklere sahip olması gerektiğinden bahsedilmiştir. Eserin siyasetname olarak kabul edilmesinin dayanağı olan bu bölümde geçen saltanat ve iktidar sahiplerinin özellikleri eserde şu on şart altında anlatılmıştır:

1. Halkı kendinden bir parça olarak görüp koyduğu kuralları ya da yaptığı icraatları ona göre yapmalıdır. Kendine reva görmediği hükümleri halkına da uygulamamalı ve kendi için uygun gördüğü hükümleri halkına da yaşatmalıdır:

Şart-ı evvel oldur ki her vâkı‘a ki re‘âyânun öninde vâkı‘ olur pâdişâh ve hâkim ol vâkı‘ ada kendüyi re‘âyâdan biri taşavvur ide ve ğayrı kendünün üzerine hâkim göre ve ol hâlde her hüküm ki ğayrıdan kendü üzerine revâ görmeye anuñ gibi hükmi kendüden ğayra dağı revâ görmeye. [79-b]

2. Devlete hâkim olan hükümdâr, kendi çıkarlarını değil halkın ve tüm Müslümanların çıkarlarını gözetmelidir:

Şart-ı sâni oldur ki Müslümânların hâcetin bitürmegi efdal-i ‘ibādât bile ki haberde vârid olmuştur: “İdhâlu’s-surûri fî kalbi’l-mü’mîn yuvâzî ‘amele’s-şekaleyn.” Ya‘nî şâdilîk idhâl itmek mü’mînün kalbine ber-â-berdür cinn ü ins ‘ameline. [80-a]

3. Yemekte ve giyinmekte halifelerin gittiği yoldan gitmeli ve aşırıya kaçmamalıdır:

Şart-ı sâlis oldur ki yimekte ve giymekte iktidâ ide hulefâ’-i râşidîn sîretine ve nefsini hoş ta‘âmlara ve tekellüflü libâslara mu‘tâd kılmaya. [80-a]

4. Zayıf ve miskin insanlarla iletişime geçmekten utanmamalı ve her kesime karşı adaletli olmalıdır:

Şart-ı râbi‘ oldur ki hükümde sözi müdârâ ile diye ve mücib bulunmayacak ğılzet itmeye ve çok söz işitmekden melûl ya‘nî bî-huzûr olmaya ve za‘ifler ve miskinler ile söz söylemekden ‘âr itmeye. [80-a]

5. Saltanat sahibi, tüm halkın sevgi ve kabulünü kazanmasının mümkün olmadığını bilmelidir:

Şart-ı hâmis oldur ki halk rızâsı için hükümde sustalık itmeye ve hiçbir kimesnenün hoşnûdlığı için muhâlefet-i haqq u şer‘î revâ görmeye. [80-b]

6. Hükümetin ve vilayet idaresinin hatalarına ve yanlışlıklarına karşı uyanık olmalıdır:

Şart-ı sâdis oldur ki hükümet ve velâyet hatarından ğâfil olmaya ve ta‘yîn ile bile ki manşib-ı imâret ve hükümet bir âletdür ki anuñ ile hem sa‘âdet-i âhîret. [80-b]

7. Salih insanlarla muhabbet içinde olup cahil ve fasıklardan uzak durmalıdır. Çünkü bu fasıkların dini viran edeceği belirtilmektedir:

Şart-ı sābi‘ oldur ki ziyāret ve şoḥbet-i şuleḥā ve ‘ulemā’-i dīne rāḡīb ola egerçi bu kavm bu zamānda eḡall-i ḡalīldür ve cāhiller ve fāsıklar muşāḡabetinden iḡtirāz ide ki bunlar dīni vīrān idicilerdür. [H. 75-a/06]

8. Kibirlenen ve büyüklük gösteren padişahın halkın nefretini kazanacağı, bu nedenle saltanat sahipleri, adalet ve ihsan gösterip herkesle dost olmalıdır:

Şart-ı şāmin oldur ki tekebbür ve tecebbür sebebi ile ḡalḡı kendüden nefret itdirmeye belki ‘adl u iḡsān ve zu‘afāya şefḡat ile kendüyi maḡbūb ve maḡbūl-i enām kıla. [82-a]

9. Yardımcıların hıyanetine ve valilerin zulmüne karşı uyanık olmalı; kötü niyetli, kurnaz kimseleri halkın üzerine musallat etmemelidir. Bu insanların zalimliği ve hıyaneti ile karşılaşan padişah, onları çevresinden uzaklaştırmalı ve terbiye etmelidir:

Şart-ı tāsi‘ oldur ki nāyiblerüñ ḡıyāneti tecessüsinden ve ‘āmillerüñ zūlmini teftişinden ḡāfil olmaya ve ḡurd sīretlü zālīmī re‘āyā üzerine musallaḡ ḡalmaya ve çün bunlardan birinüñ zūlm ü ḡıyāneti zāḡir olsa anı mu‘āḡaze ve ‘uḡūbet ile ḡayrılara ‘ibret ide ve pādīşāḡlḡ siyāseti ile mühezzeb ve mü‘eddeb kıla. [H. 75-a/06]

10. Anlayışlı ve çalışkan olmalı, her hükmü gerektiği ölçüde hayata geçirmeli ve akılcıca davranmalıdır:

Şart-ı ‘āşir oldur ki ferāset isti‘mālinden ḡālī olmaya ki ḡavādiş ḡudūşında ve veḡāyi‘ vuḡū‘ında em‘ān-ı nāzar ide ve fehm ü ‘aḡl ḡuzūrı ile her ḡükmüñ ḡaḡiḡatini müşāḡḡaş ide ve ‘ayn-ı başiret ile anuñ levāzım ve levāḡıḡ ve ‘avārızına nāzar ide. [H. 76-a]

Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk'un bir diğerk özelliğı, çeviri bir eser olması dolayısıyla taşıdığı aktarım nitelikleridir. Eser, XIV. yüzyılda Seyyid Ali bin Şihabüddin el-Hemedânî tarafından Farsça yazılan ve Şehzade Mustafa'nın isteğı üzerine Sürûrî tarafından XVI. yüzyılda Türkçeye tercüme edilen bir öğüt/ahlak kitabı olarak dönemler ve kültürlerarası bir eser hüviyetindedir. Öğretici bir üslupla yazılması, öğüt ve ahlakî içerikler barındırması bakımından ahlakî eserler arasında kabul edilen eser, bir

bölümünde siyasî kurallardan bahsetmesi ve devlet geleneklerine geniş yer vermesi bakımından da siyasetname türünde değerlendirilmektedir. Farsçadan Türkçeye çevrilmesi bakımından tercüme eserler arasında değerlendirilen *Zahîretü'l-Mülûk*, XVI. yüzyıl tercüme geleneğinden izler taşımakla birlikte mütercimın metne yaptığı eklemeleri de kapsamaktadır.

Çeşitli anlayışlar ve metodlar üzerine kurulan tercüme faaliyetlerinde mütercimın benimsediğı birtakım çeviri yöntemleri kullanılmaktadır. Klasik Türk edebiyatında yapılan çeviri çalışmalarında kullanılan metodlar şu şekilde tasnif edilmiştir:

- “1. Aslını bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler,
2. Kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun olarak yapılan çeviriler,
3. Eserin konusu aktararak yapılan çeviriler,
4. Genişletilerek yapılan çeviriler” (Sucu, 2006, s. 130).

Üzerinde çalıştığımız *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk* eserinde ayet, hadis ve kıssalar verilirken mütercimın ekleme ve açıklamalar yapması genişletilerek yapılan çeviri yöntemini kullandığını göstermektedir. Esere mütercim tarafından sonradan yapılan eklemeler, bu eserin mütercimından de izler taşıdığını göstermektedir. Mütercim ana metni düzeltmek, bilgi vermek ya da eksiklikleri aktarmak için yaptığı eklemeleri kenar kısma not düşmüştür. Bu metod şerh edilen eserlerde de görülmektedir. Bu bakımdan üzerinde çalıştığımız Ayasofya Kitaplığı nüshasında tercüme olmasına rağmen eserin adı *Hâzâ Şerh-i Kitâb-ı Zaḥîretü'l-Mülûk* olarak geçmektedir.

Levend'e göre bir eseri tercüme eden kişi “kaynak olarak aldığı eseri olduğu gibi çevirmeyi asla düşünmez ve kendini asıl esere bağılı saymaz. Kimi parçaları kelime kelime çevirirken, kimi yerlerin sadece konusunu aktarır” (Levend, 1984, s. 80). Bu bakımdan tercüme bir eser çevirinin yapıldığı eserden farklı olarak ele alınmalıdır. Çünkü tercüme bir eser, hem çeviri yaptığı esere bağılı özellikler taşır hem de mütercimın tercih ettiği üslûba göre müstakil bir esere dönüşebilir. “Her aktarım, kaynak metne benzediğı gibi ondan farklıdır: Hem iki dil arasındaki kelime ve sözdizimi açısından hem de çevirmenin kaynak metni algılayışında olabilecek farklar bakımından” (Paker, 2014, s. 40). Bir eseri tercüme eden kişi bu aktarımı yaparken kimi zaman gerekli

gördüğü yerleri genişleterek esere kendi duygu ve düşüncelerini de katar. “Neticede, eseri öyle bir hâle getirir ki, artık ona tercüme demek doğru olmaz. Yazar, eserine “tercüme” adını verse dahi bu, ilk yazara karşı gösterdiği saygıdan dolayıdır (Levend, 1984, s. 80).” Bu bakımdan her tercüme eser, esas metinden bağımsız olarak incelenmelidir. Mütercim, çeviri esnasında geçmişten getirdiği bilgi ve birikimlerinin esere yansması o eseri, müelliften olduğu gibi mütercimden de izler taşıyan bir eser hâline getirmektedir.

Tercüme bir eser, esas metne bağlı kalan ve kelime kelime eklemeye yapmadan çeviri şeklinde olan sadık çeviri ve mütercimin müdahale ettiği, eklemeler ve açıklamalarla katkıda bulunduğu serbest çeviri olmak üzere iki anlayış üzerine kurulmaktadır. Çalışmamıza konu olan eserin mütercimi tarafından, çeviri yapılan esere eklemeler ve düzeltmeler yapılmıştır. Bu bakımdan *Terceme-i Zahîretü’l-Mülûk*’un mütercimin müdahalelerde bulunduğu serbest çeviri anlayışıyla kurulduğunu söylemek mümkündür:

“Ebû Hüreyre’den rivâyet olunur ki: Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “İmân yetmiş ve birkaç budağdır. Efdalı kavî-i lâ ilâhe illâ’l-lâhdur. Ednâsı zâyil kılmağdır incidür nesneyi yoldan ve utanmağ bir budağdır imândan.” [7-b] kısmından sonra “Ya’ni yoldan taş gibi ve diken gibi ve bunların gibi incidür nesneyi gidermekdür”, “Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem hiç bize hutbe itmezdi illâ dir idi: “İmânı yokdur emâneti olmayanın ve dîni yokdur ‘ahdi olmayanın”, “Âyişe’den Rağiyallâhu ‘anhâ rivâyet olunur ki resûlu’l-lâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Her nesne ki andan bir farâğ mest ide bir kef dolısı andan haramdır.” kısmından sonra mütercim sayfanın kenar kısmına “Farâğ on altı rıtladır” [8-b] şeklinde bir açıklamayı not düşmüştür.

Ayrıca “Gönlünde andan eser yokdur eger yakîn bileydi ki Hâk celle ve ‘alâ va’ dinde ve va’ idinde şadığdır ve infâz-ı hükminde kâdirdür ve her ne buyurdu ise itse gerekdür ve ‘azâb-ı âhîret ‘azâb-ı dünyâdan saht-terdür ve helâk-i ebedî müşkil-terdür helâk-i dünyevîden hergiz muhâlefet-i fermân-ı hâk itmez idi ve çün bu ma’nâ muhakkağ idesiz bilürsüz ki halkın ekşerinün imânı yokdur illâ mâşâ’llâh”[14-a] kısmından sonra da şu eklemeleri ve önerilerini aktarmıştır:

“Muşannıf bu maḥalde böyle demiş ammâ taḥkîk budur ki ‘isyândan imân olmamağ lâzım gelmez. Zîrâ şol mü’min ki ‘işyân ider ḥazret-i ḥakḥkūn keremine i’timâd idüp biz tevbe iderüz. Tevbemüz Hâk Te’âlâ kabûl iyleye diyü ümmid ider.

Lâkin hâkim dünyâda ol kadar kerem ü ‘afv olmaz ve tevbe vü istiğfâr kabûl kılmaz kerem-i Hâk ile halkuñ münâsebeti yokdur. Ammâ kereme mağrûr olmak dañı ‘abeşdür. Nitekim Hâk Te‘âlâ buyur: “Yâ eyyuhe’l-insânu mâ ğarrake bi rabbike’l-kerîm ilâ âyeti’l-âyeh” [14-a]

Mütercimin yapmış olduğu bu açıklama, ekleme ve öneri örnekleri eserde geniş yer kaplamaktadır. Konuyla ilgili diğér örneklere çalışmanın inceleme bölümünde yer verilmiştir. Serbest çeviri anlayışıyla yapılan bu tercümenin telif esere eklemeler yapması bakımından esas metinden ayrı olarak incelenmesi yapılmıştır. Bu noktada mütercimin sadık çeviri anlayışını benimsemesi, esere kendi şahsiyetini yansıtmaması bakımından önemlidir. Mütercim bu yönüyle, eserde muhteva yönünden değışiklik yaparak değıl, kendi şahsiyetini yansıtan dil ve üslup kullanarak varlığını ortaya koymaktadır.

Yapılan araştırmalar sonucunda *Terceme-i Zahîretü’l-Mülûk*’un, mensur yazılması bakımından nesir, çeviri bir eser olması bakımından tercüme eser, içerdığı muhteva bakımından dinî ve ahlakî temelli bir ahlak kitabı, siyasetnamelerde verilen bilgilere yer vermesi bakımından da siyasetname kaynaklarının içinde yer alan bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan eserin çok yönlü bir incelemeye tabi tutulması yerinde olacaktır. İnceleme bölümünde bu konular detaylı bir şekilde verilmiştir.

1. BÖLÜM

TERCEME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK'UN MÜELLİFİ VE MÜTERCİMİ

1.1. Müellif Seyyid Ali bin Şihabüddin el-Hemedânî

1.1.1. Hayatı

Günümüzde İran'da bulunan Hemedan eyaletinin yönetim merkezi olan ve dünyanın en eski kentlerinden biri olarak kabul edilen Hemedan şehrinde dünyaya gelen Seyyid Ali bin Şihabüddin el-Hemedânî ile ilgili bilgilere ulaşabildiğimiz kaynaklar sınırlıdır.

“Hemedânî, 12 Receb 714'te (22 Ekim 1314) Hemedan'da doğdu. Mîr Seyyid Ali, Emîr-i Kebîr, Seyyid Ali Hemedânî, Alî-i Sâni ve Şâh-ı Hemedân gibi unvanlarla anıldı. Soyuna Hz. Hüseyin'in oğlu, dördüncü imam Ali Zeynel Âbidîn'e ulaşmaktadır. Annesi Bîbî Fatma da Hz. Ali soyundandır” (Yazıcı, 1998, s. 186).

Hz. Peygamber soyundan gelmiş olması sebebiyle Seyyid ünvanı almış olan Hemedânî, bu çevrede dinî vecibelerle göre tahsil görmüştür. “Hemedânî tahsiline, dayısı Seyyid Alâeddin'in yanında başladı ve onun tavsiyesiyle Kübreviyye şeyhlerinden Alâüddevle-i Simnânî'nin halifesi Mahmûd-ı Mezdekânî'ye intisap etti. Bir süre şeyhinin Mezdekân'daki tekkesinde kaldıktan sonra Simnânî'nin diğer bir halifesi Takıyyüddin Ali Dostî ile tanışarak ondan da hırka giydi” (Yazıcı, 1998, s. 186). Tahsil hayatı boyunca pek çok şehir dolaşan ve şeyhlerden dersler alan Hemedânî, daha önce hırkasını giydiği Ali Dostî'nin vefatından sonra yeniden eski şeyhi Mezdekânî'ye döndü. Bu ziyaretten sonra şeyhinin başka ilimler öğrenmesi için kendi halifelerinden biri olan Muhammed Ezkânî'ye göndermesi üzerine Hemedânî, onun hırkasını giydikten sonra uzun yıllar süren bir sefere çıktı. Bu seferin amacı İslam öğretilerini tüm coğrafyaya aktarmaktı. “Yirmi yıl süren bu seyahati sırasında Türkistan, Mâverâünnehir, Hindistan, Irak, Suriye ve Anadolu'yu dolaştı. Keşmir sultanı Şehâbeddin döneminde yedi yüz seyyidle birlikte Keşmir'e giderek (h. 774/ m. 1372) orada dört ay kaldı” (Yazıcı, 1998, s. 186).

Keşmir’de özellikle Müslüman olmayan halkın İslamiyeti kabul etmesi konusunda büyük katkılar sağlamış ve devlet liderleri de bu durumu takdir ederek onunla iyi ilişkiler kurmuştur. İki yıldan fazla bir süre Keşmir’de kalan Hemedânî, Hemedan’a dönmek istemiştir. “Timur’un, seyyidleri Hemedan’dan çıkardığını öğrenince Türkistan ve Huttalân’a uğradıktan sonra h. 785’te (m. 1383) tekrar Keşmir’e döndü. Ancak burada fazla kalmadı ve çıktığı hac yolculuğu sırasında hastalanarak Kebrüsvâr’da vefat etti (6 Zilhicce h. 786/19 Ocak 1385)” (Yazıcı, 1998, s. 186). “Vefatının ardından “cenazesi, önce halifesi ve damadı Hâce İshak Huttalânî’nin bulunduğu Huttalân kasabasına nakledildi, daha sonra bugün Tacikistan sınırları içinde bulunan Kûlab’da toprağa verildi” (Yazıcı, 1998, s. 186).

1.1.2. Edebî Kişiliği

Hemedânî, dönemin önemli din âlimlerinden biridir. Zamanla onun öğretilerini dinlemek ve ondan dersler almak için gelen kişiler tarafından onun öğretileri dinî bir hüküm yerine geçmiştir. Bu ziyaretler Hemedânî’nin fikirlerinin yayılmasını sağlamış ve neticede Hemedânî öğretileri çatısı altında bir tarikat oluşmuştur. “Hemedânî, dayısı Seyyid Alaeddin’in yanında tahsil görürken onun tavsiyesiyle Kübrevî tarikatı şeyhi Mezdekanî’ye intisap etmiş, daha sonra Kübreviyye tarikatına bağlı Hemedâniyye kolunun da kurucusu olmuştur” (Yazıcı, 1998, s. 186). Bu tarikata ait hüküm ve kuralların ifşa edilmemesi sebebiyle tarikatın geleneği ve kurallarına dair bilgilere ulaşamamaktadır. Ancak tarikatın Kübrevilik tarikatının bir kolu olduğu ve bu tarikatın temel ve kurallarına birtakım eklemeler yapılarak şekillendirildiği bilinmektedir.

Keşmir bölgesinde yaşayan Hemedânî, kendisine bağlı olan bu tarikat sayesinde çevrede tanınmaya başlamış ve ünü sınırları aşmıştır. Onun bu şöhreti ve fikirlerinin sınırları aşması zamanla bu bölgelerde İslamiyetin yayılmasına da katkı sağlamıştır. Örneğin, “Keşmir’e giden Alî-i Hemedânî, Srinagar’da bir hankah kurduktan sonra Keşmir vadisine doğru seyahate çıkarak o sıralarda Hinduların yoğun bulunduğu birçok bölgede İslamı tebliğ etmiş, buralarda hankâhlar açmış, vekiller tayin etmiştir” (Algar, 2006, s. 504). Hemedânî’yi dönemin şeyhlerinden ve din âlimlerinden ayıran en önemli husus, onun dinî öğretileri ilimle birleştirmesidir. “Şeyhlerinden farklı bazı fikirlere sahip olması, tasavvufla alakalı fazlaca sayıda eser yazmış olması ve müritlerinin

Keşmir bölgesinde kurdukları tekkeler aracılığıyla İslamiyeti yayma faaliyetine girişmeleri alamet-i fârikalarındandır” (Yazıcı, 1998, s. 186).

Birçok alanda eserler vermiş olan Hemedânî'nin yaşadığı dönemde ve İslam coğrafyalarında yayılan ve çevrilen en önemli eserlerinden biri de *Zahîretü'l-Mülûk*'tur. “Hacimli eserlerinden olan *Zahîretü'l-Mülûk* sultanlara ahlâkî ve tasavvufî nasihatleri içerir. *Füsûsü'l-Hikem*'e yazdığı şerh, Hâce Muhammed Pârsâ'ya nisbet edilmektedir. Hemedânî, kendisinden önceki Kübrevî meşâyihinin aksine vahdet-i vücûd anlayışına olumlu yaklaşmıştır” (Algar, 2006, s. 504). Eserde özellikle İmam Gazâlî'nin *İhya'u 'Ulûmi'd-Dîn* adlı eserine atıf yapılmış ve bu kaynak eserin içeriğine önemli bir katkı sağlamıştır.

Hemedânî, XIV. yüzyılda yaşamış, Arapça ve Farsça nesir konusunda döneminde ün kazanmış mühim bir mutasavvıf olarak kayıtlara geçmiştir.

1.1.3. Eserleri

Yaşadığı dönemde tasavvuf yoluna girmesi ve tarikat kurucusu olması dolayısıyla birçok müridi bulunan Hemedânî, İslamın yayılmasında ve dinî bilgilerin öğretilmesi konusunda önemli eserler vermiş ve katkılarda bulunmuş bir şahsiyettir.

Kendi düşünceleri ve öğretileri etrafında kurulan ve şekillenen Hemedâniyye tarikatının İslam coğrafyasında tanınmasını sağlamış olan Hemedânî, birçok eser vermiştir. Ancak yaşadığı dönemin koşulları ve birçok şehir ve bölge dolaşması bu eserlerin yayımlanıp incelenmesini aksatmıştır.

Hemedânî tarafından yazılan eserlere ulaşılabilen kaynaklarda onun aşağıda verilen eserlerinden bahsedilmektedir. Ancak onunla ilgili hâlâ ulaşılamayan ve tercüme edilmeyen kaynaklar olduğu bilgisini vermek de yerinde olacaktır.

Hemedânî'nin verdiği eserler şu şekilde sıralanmaktadır:

1. *Zahîretü'l-Mülûk*: Üzerinde çalıştığımız *Zahîretü'l-Mülûk* adlı eser XIV. yüzyılda Farsça kaleme alınmıştır. İslam ahlakı, irfan ve öğütler konusunu içeren eser on bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlere iman ve İslamın şartlarının açıklanmasıyla başlamış ve genelden öze doğru dinî, sosyal ve siyasî öğretiler içeren bilgiler

verilmiştir. Eser, siyasî öğütler içermesi bakımından pek çok kaynakta siyasetname türü içinde yer almıştır. Eserin Amritsar ve Lahor'da baskıları yapılmış ve eser Seyyid Mahmûd-i Envârî tarafından neşredilmiştir. İlk olarak Muslihuddin Mustafa Sürûrî tarafından da Türkçeye çevrilmiştir. Sürûrî'den sonra eser Muhammed bin Hüseyin tarafından Sultan İbrahim adına *Hilyetü'l-Mülûk* adıyla yeniden tercüme edilmiştir. Bu tercümede Muhammed bin Hüseyin; Hz. Muhammed, ashabı ve velilerle ilgili iki bölüm daha eklemiştir. Eserin 1642 tarihli nüshası günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Hazine 360 numarası ile bulunmaktadır.

2. *Risâle-i Fütüvvetiyye*: Kübreviyye tarikatının öncüsü ve temsilcisi olan Hemedânî tarafından yazılan eserde fütüvvet meselesi ve Kübreviyye tarikatıyla ilgili bilgiler verilmektedir. Farsça kaleme alınan eserde “Hemedânî'nin Ali Tûtî Alişâhî'ye verdiği, fütüvvet silsilesinin tespitini sağlayan icâzet metni yer almaktadır. Eser, Bibliotheque Nationale (Supplement, Persian, nr. 1642) ve Süleymaniye Kütüphanesi (Ayasofya, nr. 2873; Şehid Ali Paşa, nr. 2794, vr. 457a-466b) nüshalarından faydalanılarak M. Mole tarafından yayımlanmıştır” (Yazıcı, 1998, s. 186-188).

3. *Risâle-i Telkîniyye (Risâle der Tevbe)*: “Müellifin *Risâle-i Menâmiyye* ve *Risâle-i Hemedâniyye*'siyle birlikte Muhammed Riyâz tarafından neşredilmiştir” (Yazıcı, 1998, s. 186-188).

4. *Risâletü'l-İ'tikâdiyye*: “M. Mole tarafından neşredilmiştir” (Yazıcı, 1998, s. 186-188).

5. *Risâle-i Beyân-ı İ'tikâd*: Eser, *Risâletü'l-İ'tikâdiyye*'yi de neşreden M. Mole tarafından yayımlanmıştır.

6. *Risâle-i Dih Ka'ide*: Necmeddîn-i Kübrâ tarafından yazılan *Usûl-i 'Aşere* isimli eserin tercümesidir. Bu eser de M. Mole tarafından neşredilmiştir” (Yazıcı, 1998, s. 186-188).

7. *Vâridâtü'l-Gaybiyye ve'l-Letâ'ifu'l-Kudsiyye*: “Herevî'nin münâcâtları tarzında bir eserdir” (Yazıcı, 1998, s. 186-188).

8. *Çihil Esrâr*: Hemedânî tarafından yazılan şiirlerin bulunduğu eserdir. “(Amritsar 1303; nşr. Seyyid Eşref Buhârî)” (Yazıcı, 1998, s. 186-188).

9. *Risâle-i Kuddûsiyye (Risâle-i 'Akabât): "Vâridâtü'l-Gaybiyye ve'l-Letâ'ifü'l-Kudsiyye ile Gulâm Hasan tarafından neşredilmiştir"* (Yazıcı, 1998, s. 186-188).

10. *Risâle-i Zikriyye: "Hasan bin Hamza Şîrâzî'nin Tezkire-i Şeyh b. Muhammed b. Sıddîk adlı eserinin içinde yayımlanmıştır"* (Yazıcı, 1998, s. 186-188).

11. *Meşâribü'l-Ezvâk: "İbnü'l-Fârız'ın Kasîde-i Hamriyye'sinden otuz iki beytin şerhi olan bu risâleyi Muhammed Riyâz ve Muhammed Hâcevî (Tahran 1362 h.) yayımlamışlardır"* (Yazıcı, 1998, s. 186-188).

12. *Kitâbü'l-Mevedde fî'l-Kurbâ: "Hz. Ali ve ehl-i beytin faziletlerine dair hadisleri ihtiva eden ve on dört bölümden meydana gelen eser Bombay (1310/1892) ve Leknev'de (1370/1950) basılmıştır"* (Yazıcı, 1998, s. 186-188).

13. *Evrâdü'l-Fethiyye: "Hemedânî'nin tertip ettiği bu eser Leknev (1257), Lahor (1289), İstanbul (1298, Mecnû'atü'l-Ahzâb içinde, II, 16-29) ve Kanpûr'da (1300) basılmıştır. Evrâdü'l-Fethiyye, Muhammed Ca'fer Ca'ferî tarafından şerhedilmiş (Leknev 1293). Bu şerhli baskıyı Hakîm Muhammed İshak Urduçaya çevirmiştir (Karaçi 1389/1969)"* (Yazıcı, 1998, s. 186-188).

14. *Kitâbü Esrâri'n-Nokta: "Hz. Ali'ye nisbet edilen, "İlim bir noktadır, onu cahiller çoğalttı" şeklindeki sözün şerhi olup Molla Sadrâ'nın El-Mebde' ve'l-Me'âd (Tahran 1314) adlı eserinin kenarında yayımlanmıştır"* (Yazıcı, 1998, s. 186-188).

15. *Hallü'l-Fusûs: "Muhyiddin İbn-i Arabî'nin Fusûsü'l-Hikem'ine yazılmış Farsça-Arapça bir şerhtir. Kübreviyye tarikatının esaslarıyla İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini bağdaştırmaya çalışmıştır. (Nüshası, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2794, vr. 50 3a -677a'da kayıtlıdır)"* (Yazıcı, 1998, s. 186-188).

Hemedânî'nin bu eserler dışında başka eserleri de bulunmaktadır. Eserlerin tamamı dinî, ilmî ve tarikat yolunu anlatan eserlerden oluşmaktadır. Müellifin diğer eserleri: *İstulâhâtü's-Sûfiyye, Mir'âtü't-Tâ'ibîn, Siyerü't-Tâlibîn, Risâle-i İnsâniyye, Minhâcü'l-Ârifîn, Mektûbâtü'l-Emîriyye, Risâle-i Hall-i Müşkîl Şerhu'l-Esmâ'il-Hüsna, Hakikat-i İmân, Mekârimü'l-Ahlâk, Risâle-i 'Akliyye, Çihil Makâm-ı Sûfiyye, Müfredât-ı Kur'ân, el-Erba'inü'l-Emîriyye, Havâssu Ehli'l-Bâtın, En-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm, Tefsîr u Hurûfî'l-Mu'cem, el-İnsânü'l-Kâmil*'dir. "Bu eserlerin büyük bir kısmı

Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcut iki mecmuada (Şehid Ali Paşa, nr. 2795; Ayasofya, nr. 2873) külliyat hâlinde bulunmaktadır” (Yazıcı, 1998, s. 186-188).

1.2. Mütercim Gelibolulu Muslihuddin Sürûrî

1.2.1. Hayatı

Asıl adı Mustafa olan Sürûrî'nin lakabı “Muslihi'd-din” ve ünvanı doğum yerine bağlı olarak “Gelibolılı” veya “el-Gelibolî”dir (Güleç, 2001, s. 211). Anadolu'da yetişmiş her şair gibi bazen “er-Rûmî” şeklinde kayıtlara geçmiştir. Kimi zaman adı, mezhebinden dolayı “el-Hanefî” olarak da geçmektedir. Ancak “Sürûrî” mahlasıyla meşhur olmuş ve şiirlerinde de Sürûrî mahlasını kullanmıştır.

Sürûr, kelime anlamı olarak “sevinmek, ferahlamak” anlamlarına gelmektedir. Sürûrî'nin bu mahlası almasının sebebinin onun zengin bir babanın evladı olmasından dolayı kendisine verilmiş olabileceğine bağlayan Güleç “tezkirecilik ve şehzade hocalığından sonra makûs talihini çevirmesi için de bu mahlası almış olabileceği” (Güleç, 2001, s. 211) ihtimalleri üzerinde durmaktadır.

Faik Reşat'ın *Eslâf* adlı eserinde Sürûrî'nin doğum tarihi 1491 olarak verilmektedir. “Mesnevî şârihi (şerhedicisi) ve *Bahrü'l-Ma'ârif* adlı eserin yazarı olmakla ünü bulunan bu fâzıl zat, Gelibolulu Hoca Şaban isimli bir tâcirin oğlu olarak h. 897 (m. 1491) de varlık beşiğini süslemiştir” (Kutlu, 1977, s. 113). Tezkirelerde de kayda geçildiği üzere Sürûrî Gelibolu'da doğmuştur. *Kınalızâde Tezkiresi*'ne göre; “babası Hoca Şaban “malدار bir büzürgüvar” idi ve pek zengindi ki; Kınalızâde, Sürûrî'nin babasının bu zenginliğini “kâse-i ‘ummân boşlamak kâbil olsa, mâl-ı firâvânı noksân-pezîr olmaz idi” (Sungurhan, 2009, s. 376) diyerek anlatmaktadır. Ayrıca “Sürûrî'nin babası, âlim kimseleri çok sevmektedir ve ilme hayli önem vermektedir. Sonrasında ticaretle uğraşsa da Sultan II. Bâyezîd'in Amasya'daki şehzadelik yıllarında defterdarı olarak görev yapmıştır” (Güleç, 2001, s. 211). Hoca Şaban, eğitime bu derece önem vermesinin bir tezahürü olarak oğlu Sürûrî'nin de eğitimi için büyük çaba harcamış, malını bu amaç için feda etmekten imtina etmemiştir ki Kınalızâde onun bu yönünü tezkiresinde şöyle anlatmıştır: “Terbiyyet ü takviyyetinde cân eridüp tahsîl-i ‘ilm ü kemâl ittürmekde bezl-i mechûd ve îsâr-ı mâl-ı nâ-mâ'dûd itmiş idi” (Sungurhan, 2009, s. 376).

Babası onun ilmî ve edebî hayatına verdiği değerin göstergesi olarak yeni ilimler kazandığında ona hediyeler vererek onu öğrenmeye, okumaya ve yazmaya teşvik etmiştir. “Sürûrî, İbnü’l-Hâcib’in (ölüm h. 646/ m. 1249) *El-Kâfiye* isimli eserini ezberlediğinde Hoca Şaban’ın hem Sürûrî’yi hem de hocasını hediyelerle taltif ettiğini yazmaktadır” (Atayı, 1989, s. 23). “Kâfiye’nin metnini öğrenip ezbelediğini haber aldığı zaman sevincinden gerek hocasını gerek kendisini nimetlere gark etmişti. Ondan sonra ne zaman oğlunda böyle bir gelişme ve ilerleme eserleri görse daima yeni yeni armağanlarla taltifi âdet edinmişti” (Kutlu, 1977, s. 113). Oğlunun eğitime önem veren babası Hoca Şaban, onun dönemin önemli âlim ve hocalarından ders almasını sağlamıştır. “Bunların arasında Nihâlî Cafer Çelebi, Kara Davud Efendi, Kadri Efendi, Taşköprüzâde Mustafa Efendi ve Abdülvâsî Efendi isimleri zikredilebilir” (Güleç, 2010, s. 170).

“Sürûrî, nihayetinde Fenârîzâde Muhyiddin Efendi’den icazetle mülazım olarak tahsilini tamamlamıştır ve 1521 yılında Fenârîzâde Muhyiddin Efendi de İstanbul kadısı olduğu zaman o sırada ilk defa oluşturulan “bab naibliği” görevine Sürûrî’yi getirerek öğrencisini mükâfatlandırmıştır” (Akün, 1957, s. 249). Fenârîzâde Muhyiddin Efendi’nin Anadolu kazaskerliğine getirilmesiyle Sürûrî de tezkirecilik görevine getirilmiştir. “Sürûrî bu makamda çalışırken görevine ait gizli bilgileri eski hocası Abdülvâsî Efendi’ye bildirmekle suçlanmış ve bu sebeple işinden ayrılmıştır. Daha sonra Emir Buhârî’nin damadı ve zaviyesinin şeyhi Nakşibendî Mahmut Efendi’den inabe istemiş ve karşılığını da bularak dervişliğe intisap etmiştir” (Süreyya, 1311, s. 12). Dervişliğe sülûk ettikten sonra hacca gitmiş ardından eski hocası Fenârîzâde Muhyiddin Efendi’nin yanına müsteşar olarak atanmıştır. Böylece kendini ilim ve irfan yoluna adayarak hak ettiği değeri görmüş ve 1523 senesinde Sarıca Paşa Medresesi’ne müderris olmuştur. “1526-27 senesinde de Pîrî Paşa Zaviyesi şeyhi Cemâl Efendi’nin vefatının ardından zaviyeyi tevarüs eden şahsın adı geçen zaviyeyi medrese olarak vakfetmesi üzerine, buranın ilk müderrisi de Sürûrî oldu” (Güleç, 2010, s. 170). Devam eden süreçte bu zaviyenin seccâde-nişini oldu. “Ancak kendisi için çok büyük bir kayıp olan Fenârîzâde Muhyiddin Efendi’nin 1548’deki ölümünden sonra ziyadesiyle üzüldü ve Kasım Paşa Medresesi’ndeki görevini bıraktı” (Güleç, 2010, s. 170).

Medresedeki görevini bıraktıktan sonra yeniden dervişliğe dönen Sürûrî'nin görevini bıraktığını haber alan dönemin devlet adamlarından Güzelce Kasım Paşa, onun istifasından duyduğu üzüntüsünü Sürûrî'ye yazdığı bir mektupla dile getirmiştir:

“...Biz o medreseyi mahzâ sizün şerefünize bina itmiş idük. Eger makbûl olmaz ise hedm itmek mukarrer ve bizce makamınızda bîgâne görmege tahammül gayr-i mutasavverdür...”

Mektubun sonuna da Farsça bir beyit ekledi:

Binâ-yı medrese ger ser-nigûn şeved sehlest

Binâ-yı medrese-i aşk-râ me-bâd kusûr” (Ünver, 2010, s. 10)

Güzelce Kasım Paşa'nın bu mektubundan sonra onun teklif ettiği görevi kabul etmiştir. Ancak görevine dönmek için ona bazı şartlar sunmuş, müderrisliği süresince derviş kıyafetini koruyacağını, her cuma ve ikindi sonraları Kasımpaşa Camii'nde *Mesnevî* okutacağını ve sadece haftanın belirli günlerinde ders vereceğini belirtmiştir. Kasım Paşa da onun şartlarını kabul etmiş ve böylece Sürûrî müderrisliğe tekrar başlamıştır.

Beyânî Tezkiresi'nde (Sungurhan, 2009, s. 85) onun görevini bırakması ve yeniden göreve dönmesinin ardından kendine farklı bir hayat kurduğu, dünya nimetlerinden elini eteğini çekerek evinin yanına bir mescit yaptırdığı ve burada inzivaya çekildiği belirtilmiştir.

Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi'nde de kayıtlara geçen durum şöyle anlatılır:

“İsâ-girdâr olanlara kat’-ı ‘alâ’ik u ‘avâ’ik âsân olur diyü cümle mâ-melekin bâzâr-ı cihânda mezâd itmekle esbâb u emvâlin tarumâr idüp mûtû kable en-temûtû ma’nasın aşkâr u ‘ayân itmüş idi” (Sungurhan, 2009, s. 376).

İnzivaya çekildikten sonra kendini ilim, irfan ve ibadete adayan Sürûrî yeniden hacca gitmiştir. *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi*'nde (Sungurhan, 2009, s. 379) 1548 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın bir hatt-ı hümayûnunun eline geçtiği, Şehzade Mustafa'nın hocalığına davet edildiği aktarılmıştır. Ayrıca Âşık Çelebi gibi dostlarının onu aksi yönde uyardıkları ancak onların bu dost ricalarına rağmen, Şehzade Mustafa'nın hocası olduğu ve Amasya'ya şehzadenin yanına gittiği belirtilmiştir.

Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi'nde Sürûrî'nin Şehzade Mustafa'nın hocalığını kabul etmesi "Âleme sultân iken kendüsini kûl eyledi" (Sungurhan, 2009, s. 379) şeklinde kayda geçilerek bu duruma çok ağır bir eleştiriyile değinilmiştir.

"Bu esnada şair Gubârî ile tartışmışlar, Gubârî onu şehzade hocası olmakla suçlamış, "ta'yib ve ta'accüb" etmiştir" (İsen, 1994, s. 230). "Ancak ilginçtir ki daha sonra Gubârî'nin Sürûrî'de karşı çıktığı şehzade hocalığı olma durumu kendi başına da gelmiş ve o da Şehzade Beyazîd'in oğlu Şehzade Orhan'a hoca olmuştur" (İsen, 1994, s. 230).

İpekten, Sürûrî'nin müderrisliği bırakıp inzivaya çekildikten sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından yapılan teklifi geri çevirmemesinin altında yatan nedenin Şehzade Mustafa'nın yiğit, âlim ve edebî yönüyle ilgili olduğundan bahsetmektedir. Onun daha iyi bir eğitim alması için bu görevi kabul ettiğini ve şehzadenin eğitimi için çok çaba sarfettiğini dile getirmiştir. "Şehzade, Amasya'da döneminin seçme âlimlerini etrafına toplamıştı, edebiyat ve ilme karşı büyük bir alaka gösteriyordu. Sürûrî de dâhil olmak üzere Şehzade Mustafa'nın burada şiir muhitini Kara Fazlî, Zârî, Edirneli Zamanî, Edâyî teşkil eder" (İpekten, 1994, s. 178).

Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi'nde Sürûrî'nin şehzadenin eğitimi için çok gayret gösterdiği ve ona ithaf ettiği eserler yazdığından bahsedilmiştir. "Hocalığa başladıktan üç yıl sonra, şehzade adına Sâdî-i Şirâzî'nin *Gülistan*'ını şerh etti ve yine Şehzade Mustafa'nın isteği üzerine Ali Hemedânî'nin (ölüm m. 1384) *Zahîretü'l-Mülûk* adlı eserini tercüme etti" (Sungurhan, 2009, s. 379). Bu eserlerden başka *Bahrü'l-Ma'ârif* i de şehzade adına yazmıştır. Sürûrî'nin Amasya'da şehzadenin yanında bulunduğu dönemde onun sadece hocası olmadığı, sırdaşı ve en yakınlarından biri olduğu da tezkirede belirtilmiştir. Bu sebeptendir ki "1553'te Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle Şehzade Mustafa'nın idamı Sürûrî için de öldürücü bir darbe oldu. Bu elim olay üzerine ikinci kez inzivaya çekilen Sürûrî, ölümüne kadar geçen dokuz seneyi inzivada geçirdi" (Sungurhan, 2009, s. 379).

Şehzade Mustafa'nın ölümünden çok etkilenen Sürûrî onun için tercümesine başladığı ve onun ölümüyle yarıda bıraktığı *Kitâbü'l-Acâ'ib ve'l-Garâ'ib* adlı eserde tüm iftira ve suçlamalara karşı şehzadeye onun ölümünden sonra da beslediği sevgisini ve bağlılığını nakletmiştir.

Bu olaydan sonra ortaya koyduğu sert tutumdan dolayı devletin ileri gelenleri tarafından hoş karşılanmayan ve kazandığı resmî gelirlerden de mahrum kalan Sürûrî, dokuz yılda ziyadesiyle zor günler yaşamıştır. Kınalızâde, onun bu günlerini şu cümlelerle anlatır:

Ba'dehu şehzadenün fülk-i vücûdî garkab-ı girdab-ı fenâ ve keştî-i hayâtı sarsâr-ı memât ile garîk-i 'ummân-ı 'anâ olup hâkân-ı sâhib-kırân merhûm Sultân Süleymân Hân oğlu şehzâde-i mezbûrî ser-hayl-i gürûh-ı şehidân itdükde mezbûrun dahî evzâ' u etvârından rencûr u nüfûr olmanın sürûrî gumûma mübeddel ve safâ vü huzûrî âlâm-ı mevfûra muhavvel olup fakr u fâka ile müzellel olmuş idi. Tokuz yıl bî-vazîfe geçinüp mihmân-hâne-i dünyâda hâle-misâl yine süfresi güşâde ve mihr ü mâh gibi kurs-ı nânî âyende vü revendeye şeb ü rûz âmâde olup bî-dirhemlikden gonçe-misâl dirhem olmuş iken bir kimseye mâfî'z-zamûrîn izhâr itmeyüp râz-ı derûnından ağız açmaz idi ve berg-i çenâr gibi eli yufka iken yine zıll-ı vücûdına ilticâ idenlere sâye-endâz idi (Sungurhan, 2009, s. 379).

Ölümüne kadar, kitaplarının geliri ve yakınlardaki tersane ve bahriye mensuplarının yardımıyla, ricalden kimseye boyun eğmeden yaşamış ve bu esnada kurduğu mescidin bütün hizmetlerini de devam ettirmiştir. Sürûrî, hemşehrîsi olan meşhur âlim Gelibolulu Mustafa Âlî'ye de hocalık yapmıştır ve Âlî bu durumu *Künhü'l-Ahbâr*'da şöyle belirtmiştir: “Bu hakîr dânişmend iken merhûm Sürûrî Efendi'den tefsîr-i şerîf telemmüzine cüll-i himmet ve vücûda müteallik resâ'il tezâkirine müdâvemet dahi vukû bulmuşdu” (İsen, 1994, s. 230),

Mezar taşında yazan “Gitti cihândan Sürûrî” ve bilhassa “mî-reved be-bihişt” (Kutlu, 1977, s. 115) cümleleri ölüm tarihi olarak 1562 yılını vermektedir. Kınalızâde Hasan Çelebi ölüm tarihini “âhir sene tis'a ve sittîn ve tis'ami'ede 'âlem-i fenâdan terk-i diyâr itmekle e'alâ-yı 'ılliyyinde karâr eyledi” (Sungurhan, 2009, s. 379) olarak vermiştir.

Sürûrî vefatının ardından İstanbul Kasımpaşa'daki Beyoğlu semtinde inzivaya çekilmek için inşa ettirdiği mescidinin bahçesine defnedilmiştir. “Ancak bugün bu mescit yıkılmış, Sürûrî'nin mezarı da kaybolmuştur. Evvelce bütün telifatı el yazısı ile burada bulunmaktaydı. Sürûrî'nin mezarı başında kendi söylediği şu beyit yazılıdır:

Her kim kabrümde duâ ide geçe

Cennete imân u *Kur'ân* ile göçe” (Ünver, 2010, s. 19).

Sürûrî'nin çevresinde çok sevildiği, halkın kendisine keramet sahibi bir derviş gözüyle baktığı, kendisinin de keza âlim, fazilet sahibi, olgun, açık gönüllü, tatlı dilli, sofrası herkese açık, iyiliksever, öğretmeyi seven ve dahi bildiklerini yazmaktan hoşlanan bir kişilik olduğu kendisine dair tüm kaynaklarda anlatılmaktadır. Bu konuya değinen Niyazi Ünver, Sürûrî'nin mizacıyla ilgili kaynaklarda; “Fazl u kemâl ile ârâste ve ma‘ârif ü fezâ‘il ile pîrâste”, “zümre-i fuzalâdan ve fuzalânun küberâsından ve müfessirin ü muhaddisin zümresinden”, “kudemâ-yı şu‘arâ ve ulemâdan” (Ünver, 2010, s. 21) gibi ifadeler kullanıldığını belirtmiştir.

1.2.2. Edebî Kişiliği

Sürûrî, zamanının en meşhur âlimlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Döneminde gelişme göstermiş ilimlere vâkıf, dinî ve edebî yönden ön plana çıkmış bir müellif, mütercim, şârih ve şairdir. Çeşitli konularda eserler vermiştir. Arapça ve Farsçayla beraber Rumca da bilen Sürûrî; Arapça, Farsça ve Türkçe eserler kaleme almış ve birçok önemli eserleri tercüme etmiştir. Pek çok kitabı şerh ve tahşiye etmiş, tıp, hadis, fıkıh, mantık, ilm-i nücûm, gramer gibi geniş bir konu dağarcığı içinde çalışmış ve bu nedenle fakih, nahvî, sarfî, usûlî, mantıkî, muhaddis, müfessir, edib ve şair olarak pek çok sıfatla tanınmıştır.

Adının geçtiği tüm tezkirelerde onun ilmî donanımına dair benzer cümleler ve benzer övgüler bulunmaktadır. Çağdaşları arasında meşhur olan Sürûrî'nin ünü, kendinden sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Sürûrî, yaşadığı dönemde halk arasında da aynı şekilde meşhur olmuş ve bu yönü kimi zaman eleştirilmiştir. Zira halk nazarında yüksek şöhret, avama yatkın bir üslup ve hitabete sahip bir şahsiyet olarak nitelendirilse de bu durum şairler arasında makbul bir şey değildir. Şiir yönünden çok daha belirgin olan bu durum ilim açısından pek de geçerli sayılmaz. Sürûrî, âlim olarak tezkirecilerden iltifat görmüştür. Fakat ağır eleştirilere tabi tutulduğu da bir gerçektir. Örneğin *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi*'nde ondan “mü’ellefâtı ‘avâm yanında makbûl u mergûbdur. Lâkin Fârisidân ve ehl-i ‘irfân olan yârâna hâli mahfî vü mahbûb degüldür. Zebân-ı Fârisînün dakâ‘ik u nikât ve durûb-ı emsâl ve isti‘mâlâtında ‘aczi zâhir olduğundan gayrı şerh-i lugâtta dahı ‘âciz ü kâsır idüğü rûşen ü bâhirdür. Zebân-ı Türkîde eş‘ârı dahı vâfir bîrûn mertebe hasr-ı hâsırdur” (Sungurhan, 2009, s. 379) şeklinde bahsedilmekte ve Farsçanın inceliklerine vâkıf olmadığı, yaptığı tercüme ve şerhlerde

de acziyete düştüğü aktarılmaktadır. Sehi Bey'in *Heşt Behişt*'inde Sürûrî "Mevlânâ Sürûrî" adıyla verilmiş ve daha olumlu bir değerlendirme yapılmıştır: "Fażl u kemâl ile ârâste ve ma'ârif ü feżâyıl ile pîrâste üslûb-ı şî'r ve fenn-i ma'ânî vü bedî' ü beyânı bilmekde bî-nazîr ve cemî'-i umûrda fikr-i şâyib ile müşteri-tedbîr pür-ma'rifet ü nik-şaşlet güşâde-dil kişidür. Çok 'ilme kâdir ve her fende mâhir" (İsen, 2017, s. 63). Tezkirede onun ilme ve şiir sanatına dair bilgisini övülmektedir.

Şiir sanatına dair bilgisinin yüksekliği onun övülmesi için bir sebep teşkil etse de Sürûrî, şiire dair bilgisini şiir yazmakta pek kullanamamış görünmektedir. Tezkireciler arasında, birkaç istisna dışında Sürûrî'nin şairliğinin vasat olduğu konusunda neredeyse ittifak vardır. Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*'sında "sanâyi'-i şî'rde ma'lûmât-ı pâk birle kava'id-güster ve fûnûn-ı 'arûz ve kâfiye bilmede hünerver ve üç zebân ile nazma kâdir ve her birinde hûb ü mâhirdür" (Solmaz, 2009, s. 60) diyerek onun üç dilde şiir yazdığını, bunlarda mahir olduğunu ve ayrıca şiir sanatına dair bilgisinin de üst seviyede olduğunu bildirmiştir. *Beyânî Tezkiresi*'nde onun sanatıyla ilgili şu cümleler geçer: "Erbâb-ı irfân yanında çendân makbûl degüldür. Lâkin avâm içinde küllî ragbet ü i'tibârı vardır. Eş'ârı dahi bî-şümârdur" (Sungurhan, 2009, s. 85). *Beyânî Tezkiresi*'nde, Sürûrî'nin âlimlerin nazarında makbul olmadığı fakat halk arasında rağbet gördüğü belirtilmiş ve şiirlerinin de şiirden sayılamayacağından bahsedilmiştir.

Gelibolulu Mustafa Âlî ise *Künhü'l-Ahbar* adlı tezkiresinde Sürûrî'nin ilmî derecesini övmekle başlar ve "malûmâtına nazar bir baır-ı 'amîk idi" (İsen, 1994, s. 229) diyerek onu taltif eder. Fakat devamında onun eserlerinin bu ilmî derecesini yansıtmadığını belirtir: "Ammâ te'lif ü tahrîr tarîkında kuvvet-i fikriyyesi gayr-ı daķık. Nazm u inşâ tetebbu'ında ĥod sâlik-i tarîķ-ı bî-tevfîķ idi" (İsen, 2017, s. 63). Sürûrî'nin üç divanı olduğunu, bu üç divanından üç gazelinin bile şöhret bulmadığını belirtmiştir: "Āşık üç dîvânı vardır diyu yazmışdur. Hâlâ ki üç dîvânından üç ģazeli şöhret bulmamışdur. Bir dîvânını gözden geçürdüm. Bir ma'mûr ģazel-i penç-beytini göremedüm" (İsen, 2017, s. 63). Bu cümleler, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin bir zamanlar hocalığını da yapan Sürûrî'nin şiirlerinin zayıf olduğunu düşündüğünü açık şekilde belirtmektedir. Yine onun tezkiresinde de Sürûrî'nin eserlerinin çoğunlukla halk arasında yaygın olduğu yazılıdır "mü'ellefâtı mütekâşir ekşeri maķbûl-ı enâm olduģu mütebâdirdir" (İsen,

2017, s. 63) ve şiir sanatında zayıf olduğu düşünüldüğünde, Sürûrî'nin yüksek kültür içerisinde şairliği ile olmasa da ilim ve tahsili ile bulunduğunu göstermektedir.

Tezkirelerde onun şiirinin talep görmediği aktarılırken pek çok kaynakta “Kanuni devrinin meşhûr ve velûd şârihi” (Sungurhan, 2009, s. 379) değerlendirmesi, döneme ait tezkirelere bakıldığında önem kazanır. Çünkü Sürûrî, pek çok tezkirede bu yönü ile anılmaktadır. “Sürûrî şairlikte orta derecededir. Üç dilde de (Türkçe, Farsça, Arapça) birçok manzumeleri bulunduğu gibi tezkire-i şûâralarda ve *Bahrü'l-Ma'ârif*'te bazı şiirleri vardır” (Kutlu, 1977, s. 116). Müderrislik yaptığı süre içerisinde Arapça ve Farsça eserlerin gereğince anlaşılabilmesi için çok çaba sarf eden Sürûrî, tezkirelere de bu yönüyle geçmiştir. Âşık Çelebi *Meşâ'irü's-Su'arâ*'sında onun bu yönüne binaen “Gâh mu'ammâyilerün müşkilleri anuñ halliyle küşâyış bulurdu. Gâh şâ'irlerün nihâl-i hayâlleri reşehât-ı sehâb-ı ıslâh u taşhîhi ile nümâyış bulurdu” demektedir (Kılıç, 2018, s. 417).

Şiirlerinden seçilmiş bir gazel aşağıda verilmiştir:

“Bûsene can vermiş iken virdi bûsen bana can
Ma' nide ey gonca-leb öptüm dehânın râye-gân

Gözlerim sevdâ-yı zülfünle n' ola kan aglasa
Kimseyi baht-ı siyâh alemde handân istemez

Yâd eder misin gönül kûyunda mihmân olduğun
Eşiğinde ol mehin bîçâre derbân olduğun

Gel beşer dedim sana gâhî perî
Gördüğümce gâh peydâ, gâh pinhân olduğun

Dediler te' sir eder esmâ müsem mâda velî
Ey Sürûrî görmedim âlemde handân olduğun” (Kutlu, 1977, s. 117)

Ahdî *Gülşen-i-Su'arâ*'da Sürûrî'den şöyle bahsetmiştir:

Yegâne-i devrân ve ferzâne-i cihân idi. Kütüb-i mütedâvile nice nice şürûh u havâşî ve tefâsîr ü ehâdis yazmışdır ve kelimât-ı dür-pâşî yokdur. Her bir 'ilmde

dürlü dürlü su'âl ü cevâb kılmış ve zebân-ı Fârisî'de olan tedâvin-i selefe ve Şebistân-ı Hayâl'e ve halli âsân olmyan resâ'il-i mu'ammâya ve Mesnevî-i pür-Ma'nevî'nün altı cildine tafsîl üzre şerh yazup her birisin erbâb-ı hâle ve tâlib-i kemâle gün gibi zâhir ü 'ıyân itmişdür (Solmaz, 2009, s. 60).

Sürûrî'nin üç dîvanı olmasına rağmen şiirleriyle değil şerh ilmiyle şöhret kazanmış olduğu hemen tüm tezkirelerde anlatılmaktadır. Onun kaynaklarda geçen otuz dört eserinden *Şerh-i Bostan*, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, *Şerh-i Gülistân*, *Hâşiye ala Şerhü Hüsamü'l-Kati ale'l-İsaguci*, *Şerh-i Mesnevî*, *Şerh-i Mu'ammâyât*, *Şerh-i Binâ*, *Şerh-i Buhârî ila Nısf*, *Şerh-i Emsile*, *Şerh-i Mu'ammâyat-ı Camî*, *Şerh-i Mu'cez min'et-Tıb*, *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl*, *Şerhü'l- Misbah fi'n-Nahv*, *Şerh-i Kâfiye* olmak üzere on dört tanesinin şerh olması bu tespiti güçlendirmektedir.

1.2.3. Eserleri

Sürûrî, tezkirelerde de belirtildiği üzere çok çalışkan, öğretmeyi ve yazmayı seven bir âlim olarak ün kazanmıştır. Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbar*'da “Âşık kavlince müellefâtı otuz altı olur” (İsen, 1994, s. 231) diyerek otuz altı tane yazılı eserinin olduğundan bahsetmektedir.

“Tefsir, hadis, fıkıh, mantık, ilm-i nücûm, tıp ve edebiyat gibi çeşitli sahalarda meydana getirdiği otuzu aşkın eseri ile devrinde çok üretken bir ilim adamı olarak karşımıza çıkan Sürûrî, bir kısmını Arapça ve Farsça olarak kaleme aldığı eserleri daha çok şerh ve hâşiye mahiyetindedir” (Güleç, 2001, s. 8). Tezkirelerde iyi derecede Arapça ve Farsça bildiğinden bahsedilen Sürûrî'nin zikredilen üç dilde pek çok eseri bulunmaktadır. XVI. yüzyılın, ilmî ve eğitim alanlarında Arapça, edebiyat alanında da Farsçanın etkisinde olduğu düşünüldüğünde âlimin verdiği eserler de bu doğrultuda olmuştur.

Sürûrî'nin Arapça ve Farsçaya hâkim olması, medresede müderrislik yaparken öğrencileri için yazmış olduğu ders notlarının yanı sıra nazım ve nesir türünde müstakil eserler vermiş olması onun velûd bir isim olduğunu göstermektedir. Sürûrî, “Arapça ve Farsça bilir ve bu iki dili kitap yazacak kadar kullanır. Medresede talebeleri için kaleme aldığı tefsir ve haşiyeleri ile sarf, nahiv, bina ve emsile şerhlerini Arapça, şehzadenin

arzusuyla yaptığı şerhleri Farsça kaleme almıştır. Yani o, ilim dalı olarak Arapçayı edebiyat dili olarak da Farsçayı tercih etmiştir” (Güleç, 2001, s. 8).

Sicill-i Osmanî’de Sürûrî’nin eserleri şöyle aktarılmıştır: “*Tefsir-i Kadı Beyzâvîye* büyük ve küçük hâşiyeler, *Buhârî*’nin yarısına kadar şerh, *Telvîh ve Hidâye* evâiline kadar hâşiye, *Merâh ve Misbâh İsâgûci* ve *Emsile* şerhleri, Farsçadan yüz cüz *Mesnevî*, *Gülîstan* ve *Bostan* şerhleri, *Divan-ı Hâfız Şerhi*, *Şerh-i Şebistan-i Hayâl*, *Türkçe Şerh-i Muammeyât-ı Câmî*, *Risâle-i Muâmma*, nücûmda bir kitap, *Ravzu’r-Reyyahîn*, *Tercüme-i Mûciz-i Alem*, *Bahrü’l-Ma’ârif*” (Mehmet Süreyya, 1996, s. 1556).

Çeşitli alanlarda eserler vermiş olan Sürûrî’nin şiir yazma kabiliyetinin takdir edilecek seviyede olmadığına tezkirelerde değinilmiştir. Buradan hareketle onun bir *Türkçe Dîvân*’ının olduğu ve diğer tüm eserleri arasında öne çıkan ve değer gören eserlerinin genellikle dinî ve didaktik eserler olduğu görülmektedir. Bu eserler arasında en çok değer gören eseri ise *Bahrü’l-Ma’ârif* olmuştur.

Özellikle şerhlerin ve tercümelerin geniş yer aldığı eserler şunlardır:

1. *Bahrü’l-Ma’ârif*: Sürûrî’nin en meşhur eserlerinden biri olan *Bahrü’l-Ma’ârif*, edebî bilgiler, şiirin biçim özellikleri, aruz kalıpları ve sanatlar üzerine kaleme alınmıştır. “İlk Türkçe belagat kitaplarından biri olan *Bahrü’l-Ma’ârif*; aruz, kafiye, edebî sanatlar ile şiir ve mecaz unsurlarını Türkçe, Arapça ve bilhassa Farsça örnekleriyle ihtiva etmektedir. Eser h. 956/m. 1549 yılında Amasya’da Şehzade Mustafa’nın isteği üzerine meydana getirilmiştir” (Şafak, 1997, s. 218). Eserin sistematik bir belagat kitabı görüntüsünden uzak olması bakımından belki Türkçe belagat kitaplarına başlangıç ya da günümüz müstakil belagat kitaplarına hazırlık olarak değerlendirilmesi daha doğru bir tanımlama olabilir. Eser bir mukaddime, üç makale ve bir hatime bölümlerinden oluşmaktadır. Mukaddime/Giriş bölümünde aruz konusu üzerinde durulmuştur. Aruz ölçüsünün gerekliliği ve kuralları konusunda bilgiler verilmiştir. Mukaddime kısmını takip eden birinci makalede bazı aruz vezinleri ve kafiyeler üzerinde durulmuş, ikinci makalede edebî sanatlar konusuna değinilmiş; Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler üzerinden bu sanatlar örneklerle açıklanmıştır. Üçüncü makalede ise divan şiirinin en önemli konularından olan gazellerdeki aşık ve maşuk için kullanılan teşbih ve mecaz unsurlarına yer verilmiştir. Bu teşbih ve mecazlar yine Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler

üzerinde gösterilmiştir. “Müellif, eserinin son bölümü olan hâtimeyi şiirin faydalarını açıklamaya ve dinde yasak olmadığını savunmaya ayırmıştır. Birçok ayet, hadis, şahit beyit ve hikâyelerle işlenen bu son kısım da Sürûrî’nin Şehzade Mustafa’ya dua ettiği bir gazeliyle nihayete ermektedir” (Şafak, 2017, s. 7). Çok sayıda nüshası bulunan kitabın müellif hattıyla yazılmış nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi’nde 1638 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Eser üzerinde ilk olarak Halil İbrahim Okatan tarafından 1986 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde *Sürûrî’nin Bahrü’l-Ma’ârifî: İnceleme ve Mukaddime Metni* adlı yüksek lisans tezi yazılmıştır. Ayrıca Yakup Şafak tarafından 1991 yılında *Sürûrî’nin Bahrü’l-Ma’ârifî ve Enisü’l-Uşşak ile Mukayesesi* adlı doktora tezi hazırlanmıştır. İsmail Güleç tarafından da 1997 yılında *Bahrü’l-Ma’ârif’te Geçen Edebiyat Terimleri* adlı yüksek lisans tezi yazılmıştır.

2. Ahkâm-ı Nücûm: “İlm-i ahkâm-ı nücûm rüya tabiri, uğursuz olduğuna inanılan bazı olayları yorumlamak (zehr) ve geçmiş hadiselerden geleceğe dair gizli anlamlar çıkarmak (ırâfe) gibi yöntemlerle gelecekte vukû bulacak hadiselerle karşı insanları uyarma sanatından ibarettir” (Fehd, 2000, s. 122). Astroloji ve gökbilimlerinden yola çıkılarak gök cisimlerinin hareketlerinin yaşanılan hayatı etkilediği inancını temellendirmek amacıyla yazılmış olan bu eser, Şehzade Mustafa’nın isteği üzerine kaleme alınmıştır. Şehzadenin öldürülmesinden sonra Sürûrî, duyduğu derin keder sebebiyle bu eseri tamamlayamamış, daha sonra eser başkası tarafından tamamlanmıştır. “Astronomi ile ilgili bu eserinin her iki yazma nüshası da Tire Necip Paşa Kütüphanesi’nde NP 467 ve DV 1102 numaralarda kayıtlıdır” (Güleç, 2001, s. 8). Yapılan araştırmalar sonucunda Sürûrî ile ilgiler bilgi veren kaynakların yalnız iki tanesinde bu eserden bahsedildiği görülmektedir. Faik Reşat’ın *Eslâf* eserinde Sürûrî’nin *Kitab-ı Nücûm* adlı bir eseri olduğuna değinilmiş, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü’nde de *Ahkâm-ı Nücûm* adlı eserden bahsedilmiş ancak yalnız İsmail Güleç’in çalışmasında yukarıda bahsi geçen tek nüshadan bahsedilmiştir. “Yazmalar karşılaştırılınca Tire Necip Pasa Yazma Eserler Kataloğu’nda *Ahkâm-ı Nucûm* adıyla ve NP/467 numarayla kayıtlı bulunan yazmanın *Kitābu’l-acā’ib ve’l-Ġarā’ib*’in tercümesinin başka bir nüshası olduğunu tespit ettik” (Yaman, 2008, s. 749). Buradan yola çıkılarak yapılan çalışmada Sürûrî’nin *Ahkâm-ı Nücûm* adlı müstakil bir eserinin olmadığı bahsi geçen bu eserin *Kitābu’l-Acā’ib ve’l-Ġarā’ib*’in giriş kısmı olduğu belirtilmektedir.

3. *Şerh-i Bostan*: “Sâdî’nin meşhur eserine yaptığı Farsça şerhtir. Şehzade Mustafa’nın hocalığını yaptığı esnada, daha önce *Gülîstan*’ı Arapça şerh ettiğini, çevresindeki dost ve talebelerinin bu sefer de *Bostan*’ı Farsça şerh etmesini istedikleri için şehzadeye ithafen kaleme almıştır” (Güleç, 2001, s. 8). “*Şerh-i Bostân* eserinin nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 2568, Beyazıd Veliyüddin Efendi 2680, Millet Feyzullah Efendi 1638, Yazma Bağışlar 4228’de bulunmaktadır” (Güleç, 2001, s. 8-9).

4. *Şerh-i Divan-ı Hafız*: “Bu eserini Hafız’ın meşhur eserinde geçen remiz ve mecazların daha iyi anlaşılması için Türk diliyle kaleme almıştır. Kimi dost ve arkadaşlarının kendisine sordukları bazı sırları dilinin döndüğü ve bilgisinin genişliği nispetinde ahval-i sülûkten gafil ve esrar-ı tarikattan zail olanların anlamayacağı bu eseri Türkçeye açıklayarak çevirir” (Güleç, 2001, s. 9). Eserin en önemli özelliği Türk edebiyatında Hafız Divanı’na yapılan ilk şerh olmasıdır. Eserin nüshaları Çorum İl Halk Kütüphanesi 2000, Esad Efendi 2774, Hafid Efendi 367, Halet Efendi 367, Bursa Yazma Eserler Orhan 1193-1194, İstanbul Üniversitesi Merkez Farsça Yazmalar 181, Süleymaniye; Çelebi Abdullah 181, Türkçe 1061, 163, 4710, 571, 9713, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K 250, Millet Ali Emiri Edebiyat 207/444, Osman Ergin 582, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi 1306, Nuruosmaniye 3444/3963, 3445/3964, 3443/3962, İzmir 534, 616, A. Tekelioğlu 888, Ayasofya 4056, Carullah Efendi 1697, Hidiv İsmail 89, İzmir 534, 616, Haraççı 985, 716-717, Hamidiye 1143, Hekimoğlu 644, Kılıç Ali Paşa 802, 797, Mehmed Ağa 148, Yazma Bağışlar 571, 2639, Hacı Mahmut Efendi 3777, Serez 2675-2677, Beyazıd Veliyüddin Efendi 2685’te bulunmaktadır. Eserle ilgili Meral (Ortaç) Oğuz, Ege Üniversitesi’nde “*Surûrî’nin Şerh-i Divan-ı Hafız’ı*” başlıklı yüksek lisans tezi, Ahmet Faruk Çelik, Selçuk Üniversitesi’nde “*Surûrî’nin Hafız Divanı Şerhinin İncelenmesi*” adlı yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.

5. *Şerh-i Gülîstan*: Sâdî Şirâzî’nin meşhur eseri *Gülîstan*’a yapılmış bir şerh kitabıdır. “Arapça kaleme aldığı *Gülîstan* şerhini Sultan Mustafa’nın hocası iken Amasya’da şehzade için telif ettiği yazılıdır. Sultan Mustafa’nın zarif ve hoş latifelere rağbet ettiğini ifade ettikten sonra *Gülîstan*’ın güzel, garip hikâye ve şiirlerle dolu olduğunu ve talebeler için Arapça şerh ettiğini söylemektedir” (Güleç, 2001, s. 9). Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: “Bursa Yazma Eserler Ulucami 2638, Genel 1228-4166, Orhan

1169, Haraçcı 989, Çorum İl Halk Kütüphanesi 2140, İ. Ü. Merkez Arapça Yazmalar 1453, 2902, 473, Edirne, Selimiye 1433, Kayseri Raşid Efendi Raşid Efendi 604, Tire Necip Paşa DV 138, Nuruosmaniye 3524/4044, 3525/4045, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K.85, Süleymaniye; İsmihan Sultan 324, İzmir 521, Amcazade Hüseyin 376, Ayasofya 4104-4106, Bağdatlı Vehbi 1753, Carullah 1707, Celal Ökten 538, Darülmecnevi 444, Hafid Efendi 310, Halet Efendi 182, 707, Lala İsmail 543, Pertevniyal 783, Serez 2545, 2576, Yazma Bağış 1190, Dügümlü Baba 138, İ.Ü.Merkez, Arapça, 1683, Hacı Selim Ağa Hacı Selim Ağa 970, Millet Farsça Eserler 959 (Farsça eserler arasında olan bu kitap Arapçadır. Herhâlde aslı Farsça olduğu için buraya konulmuş olmalıdır)” (Güleç, 2001, s. 9).

6. *Şerh-i Mesnevî*: Mevlânâ’nın meşhur eseri *Mesnevî*’nin altı cildinin şerhinden oluşan bir eserdir. Bu şerh sayesinde Sürûrî hem Anadolu sahasının Farsça ilk *Mesnevî* şerhini kaleme almış ve şârih-i mesnevî unvanıyla şöhret bulmuştur. “Bir zamanlar *Mesnevî-i Şerîf*’i talebelerle mütalaa ve Mevleviliğin remizlerini mülâhaza etmekle meşgul iken hatrını kıramadığı dostlarının ricasıyla şerhe başladığını belirtmektedir. Şerhi seçtiği beyitleri tasavvufun zirve şahsiyetlerinin menkıbelerinden oluşan hikâyelerle yapmaktadır. Toplam 410 hikâye yer almaktadır” (Güleç, 2001, s. 10). Eserin nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır: “Süleymaniye; Ayasofya 1928, Carullah 1713, 1714, 1715, Esad Efendi 1562, 1673, Hacı Mahmut Efendi 2210, 2246, Hüsnü Hayri Paşa 686, Hacı Bekir 2210, 2246, Kadızade 278, Murad Buhari 181, Nafiz Paşa 557, 562, 568, Serez 1462, Turhan Sultan 185, Yozgat 888, Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi 1256” (Güleç, 2001, s. 10). Eserle ilgili Orhan Baştürk tarafından 1997 yılında Selçuk Üniversitesi’nde “*Sürûrî’nin Mesnevî Şerhi*”adlı bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

7. *Şerh-i Mu‘ammeyât*: Mir Hüseyin bin Muhammed eş-Şirâzî en-Nisaburî tarafından yazılan *Mu‘ammeyât* adlı esere yapılan Türkçe şerhtir. “Sürûrî’nin önceleri Camî’nin *Hilye-i Halel* isimli risalesine yaptığı şerhin arkadaşları tarafından çok beğenilmesinden sonra Mir Hüseyin risalesini de şerh ederek her derste bir miktarı yazılarak tamamlanmış ve müsveddeler Şehzade Mustafa için beyaza çekilmiştir” (Güleç, 2001, s. 10-11). Eserin nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır: “Bursa Yazma Eserler Haraçcı 957, Süleymaniye kütüphanesi Bağdatlı Vehbi 1707, Hacı Mahmut Efendi

5194, Esad Efendi 2813, İzmir 442. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Yazmalar 175. Hacı Selim Ağa Kemankeş 461/2” (Güleç, 2001, s. 10-11). Eserle ilgili Tolga Öntürk tarafından Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi’nde *Sürûrî’nin Şerh-i Mu’ammeyât-ı Mir Hüseyin Adlı Eseri* adlı doktora tezi hazırlanmıştır.

8. Şerh-i Binâ: Arapça yazılan eser medreselerde Arapça dil bilgisi üzerine okutulan bir kitaptır. Eserin nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır: “Süleymaniye Hacı Mahmut 6038, Hafid Ef 413/1, Süleymaniye 979/1” (Güleç, 2001, s. 11). Eserle ilgili Rashadat Hidayatov tarafından 2009 yılında Marmara Üniversitesi’nde “*Gelibolulu Muslihuddin Mustafa b. Şaban Sürûrî’nin Şerhu’l-Binâ Adlı Eserinin Tahkiki*” adlı yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

9. Şerh-i Buhârî ila Nısf: “Buhârî’nin *Cami’us-Sahîh* adı eserinin Arapça şerhidir. “Kaynaklarda Buhârî’nin yarısına yakın bir yeri şerh ettiği kayıtlı ise de kütüphanelerde rastlanamamıştır” (Güleç, 2001, s. 11).

10. Şerh-i Emsile: “Derslerinde yardımcı olmak ve kimi zor meseleleri açıklamak üzere talebelerinin isteği üzerine bu eserini Arapça kaleme almıştır” (Güleç, 2001, s. 11). Eser Arapça fiil çekimlerini açıklamaktadır. Eserin nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır: “Bursa Yazma Eserler Ulucami 3293/4- 3250/6, Orhan 5896/2, 1404/2, Genel 4735/3, 544/3, Haraççı 1622/3, Süleymaniye Lala İsmail 3068, Şehit Ali Paşa 2583, Bağdatlı Vehbi 1842/3, Bağdatlı Vehbi 1838/3, Carullah 1928/10, 1976/3, Darülmecnevi 532/4, Denizli 332/2, 328/4, 354/2, Fatih 4759, 4763, 5374/5, Hacı Mahmut 5955/4, 6069/2, 6100, Hafid Efendi 413/2, Hamidiye 1351/3, Harput 19/4, Hasip Efendi 486/6, Kılıç Ali Paşa 689, 975/2, 989/3, 1025/4, Kadızade 521/2, Laleli 3068, 3071/2, Mesih Paşa 108/1, Servili 334/1, Tırnovalı 1694, 1695, Yazma Bağış 1047/7, 1772/4, 1756/2, 1759/4, Yozgat 462/2. Millet Ali Emiri Arabi 4033/2, 4049/1, 4050/1, 4021/8, Beyazıd Velîyüddin 3047/4 (290b-297a)” (Güleç, 2001, s. 11).

11. Şerh-i Mu’ammeyat-ı Camî: Eser Mevlânâ Abdurrahman Câmî’nin *Risâle-i Muamma* adlı eserine yaptığı şerhtir. “Ondan bu konuda yazılmış ve herkes tarafından takdir edilen ve okunan Mevlânâ Camî’nin pek iyi anlaşılmayan eserini Türk diline tercüme etmesini ve anlaşılması güç olan yerlerini açıklamasını istemişler. Başlangıçta dostlarının bu isteğini kabul etmeyen Sürûrî, ısrarlar sonucunda sevdiklerini

kıramayarak asıl metni kırmızı mürekkepli olacak şekilde şerh eder” (Güleç, 2001, s. 10-11). Sürûrî bu eserinde sanata önem veren, secili bir üslup kullanmaktadır. Eserin nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır: “Bursa Yazma Eserler Ulucami 2658, Haraçcı 944, Süleymaniye, Ayasofya 1866, Kadızâde 411, (Tercüme), İ.Ü. Merkez, Türkçe Yazmalar, 1762, Millet Ali Emiri Edebiyat 255/27.” (Güleç, 2001, s. 10-11).

12. Şerh-i Mu‘cez min’et-Tıb’: Eser tıp sahasında yazılmış bir kitaptır. İbni Sina’nın *Kanûn* adlı kitabının tercüme ve şerhinden oluşmaktadır. “Şehzade Sultan Mustafa’nın doktorlarından birinin bir ilaç tarifini öğrenmek istemesi üzerine bu eserin önemini şehzadeye anlatan müellif şehzadenin emriyle Türkçe açıklamalı bir şekilde tercüme eder.” Tıp terimini açıklayarak başladığı eserin nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır: “Süleymaniye Fatih 3542, Kadızade Mehmet Efendi 347, Şehid Ali Paşa 2060, Ayasofya 3662, Hekimoğlu 576, Mihrişah Sultan 345/1, Serez 2741, Hamidiye 1018, Şehit Ali Paşa 2060” (Güleç, 2001, s. 11).

13. Şerh-i Şebistân-ı Hayâl: Şehzade Mustafa’nın hocalığını yaparken birçok eserde olduğu gibi bu eseri de şehzadenin isteği üzerine yazmış olan Sürûrî, Fettah-ı Nişaburî’nin *Şebistân-ı Hayâl* adlı eserini şerh etmiştir. İçinde edebî sanatlar konusunda da bilgiler verilen eserin nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır: “İstanbul Üniversitesi Merkez; Türkçe, 1747, 3457, Süleymaniye; Bağdatlı Vehbi 1667, Darülmecnevi 434 (Baş tarafı eksik), Esad Efendi 2791, Halet Efendi 721, Kılıç Ali Paşa 805, Lala İsmail 531, 532, Serez 3951, Kadızade Mehmet Efendi 406, Topkapı; Ahmed; 2400, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K 430, Millet Ali Emiri Edebiyat 249/365, 250/625, 251/152” (Güleç, 2001, s. 11). Eserin, 2003 yılında Ege Üniversitesi’nde Bilal Elbir tarafından “*Sürûrî’nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl’i, Metin-İnceleme*” adlı doktora tezi hazırlanmıştır.

14. Şerhü’l- Misbâh fi’n-Nahv: “Sürûrî’nin, nahiv konusunda *Misbah* gibi bir eser olarak nitelediği bu eseri Arapçadır. Hicri 944/ m. 1537’de, müderrislik yaptığı dönemde kaleme almıştır” (Güleç, 2001, s. 12). “Arapça gramerinin ilk yazarlardan biri olan Mutarrizî’nin Arap gramer kurallarını muhtasar bir şekilde anlatmış olduğu *El-Misbâh* adlı eseri üzerine yapılmış bir şerhtir” (Oğuz, 2014, s. 26). Eserin nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır: “Bursa Yazma Eserler Orhan 1385, Haraçcı 1475, Süleymaniye Şehid Ali Paşa 2476, Fatih 4866, 5029, Hamidiye 1314, Kılıç Ali Paşa

913, Kadızade Mehmet Ef. 494.” (Güleç, 2001, s. 12). Eserle ilgili Hüseyin Okur tarafından Sakarya Üniversitesi’nde 2011 yılında “*Muslihiddin Mustafa b. Şaban Sürûrî’nin Şerhü’l-Misbah Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*” adlı yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

15. Şerh-i Kâfiye: “Sürûrî, *Bahrü’l-Ma’ârif*’in dibacesinde, zamanında, İbni Hâcib’in Arap gramerine ait, kısa ve öz olmasına rağmen nahiv ile ilgili bütün konuları kapsayan meşhur eseri *Kâfiye*’yi açıklayan bir kitap hazırladığını belirtmektedir. Çocukluğunda da bu kitabı ezberlemiş ve babası tarafından ödüllendirilmiştir. Bu kitap Hacı Selim Ağa Kütüphanesi 585-586 numarada kayıtlıdır” (Güleç, 2001, s. 13).

16. El-Hikâyetü’l-Garîbe: “Arapça olan bu eser bir mecmua içindedir. *Kur’ân-ı Kerîm*’deki Yûsuf kıssasını 140 küçük hikâye şeklinde açıklamaktadır (Güleç, 2001, s. 9). “Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunan bir yazmanın 130-137. varakları arasındadır” (Oğuz, 2014, s. 22).

17. Sanâyiü’ş-Şi’riyye: Eser, Sürûrî’nin *Bahrü’l-Ma’ârif* adlı eserinden edebî sanatların anlatıldığı bölümden oluşmaktadır. “Tanımı yapıp örnek verilerek açıklanan bu risale tarsi sanatı ile başlayıp mülemma sanatı ile sona ermektedir” (Güleç, 2001, s. 9).

18. El-Miftâh fî şerhi Merâhu’l-Ervâh: Ahmed Ali bin Mesud’un eserine yapılan ve Arapça dil bilgisi kurallarını anlatan Arapça şerh kitabıdır. Eserin nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır: “Bursa Yazma Eserler Haraççı 1606, Süleymaniye İbrahim Efendi 590/2, 777, Aşir Efendi 619, Darülmecnevi 534, Fatih 4796, Kılıç Ali Paşa 987, Kasıdecizâde 633, Laleli 3104, Serez 3413, Yahya Tevfik 1705, Hacı Beşir Ağa 619” (Güleç, 2001, s. 9).

19. Hâşiye ala Şerhü Hüsâmü’l-Katî ale’l-İsaguci: “Bir diğer adı *Havâşî li-şerhi İsaguci* olan bu eser Arapçadır. Konusu mantık olan eser mantık ilminin tarifiyle başlamaktadır” (Güleç, 2001, s. 9). Eserin nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır: “Bursa Yazma Eserler Genel 1357/1, Süleymaniye Ayasofya 2496 (68-135), Bağdatlı Vehbi 852/1, Fatih 3291, 3305/3, Millet Feyzullah Efendi 1881” (Güleç, 2001, s. 9).

20. *Hâşiye ala'z-Zav*: “Nahiv konusunda, *El-Miftah*’ın daha iyi anlaşılması için Arapça kaleme alınmış bir eserdir. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Kasıdecizade 637” (Güleç, 2001, s. 10).

21. *Hâşiye-i alâ Envârü't-Tenzîl Esrâru't-Te'vîl Tefsir-i Beyzavî*: “Arapçadır. Sultan Mustafa’ya ithafen kaleme alınmıştır. Tefsirler arasında özel yeri olduğu için Beydavî’nin tefsirine haşiye yazdığını söylemektedir. Büyük ve küçük olarak iki defa yazmıştır. (Son tarafı eksik olan bu eserin fişinde müellif hattı olduğu yazılı), Kılıç Ali Paşa 116, Yusuf Ağa 66, 67. Küçüğünün adı ise Hâşiye-i Evâil-i Hidâye fi'l-Fürû’dur. Kadı Beydavi tefsirinin muhtasar şerhi olan bu eser Arapçadır” (Güleç, 2001, s. 10). Eserin nüshalarının bulunduğu kütüphane Süleymaniye Şehit Ali Paşa 236/2’dir.

22. *Hâşiye-i Telvîh lil-Taftazânî*: “Arapça olduğu söylenen bu eserin kütüphanelerde kaydına rastlanamamıştır (Güleç, 2001, s. 10).

23. *Hâşiyetü'l- Hidâye ve'l-Înâye*: “Bir diğer ismi *el-Înâye Şerh-i Kitâbi'l-Hidâye*’dir. Arapça yazılmıştır. Faziletin menbaı, ihsanın kaynağı, ilim ve irfan erbabının gözeticisi ve kollayıcısı Rahman’ın dostu Şehzade Sultan Mustafa’ya ithafen yazılmıştır (h. 955). Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye İsmihan Sultan 128” (Güleç, 2001, s. 10).

24. *Tarih-i Hitâ vü Hotan ü Çin ü Maçin*: “Sürûrî’nin eserlerini sıralayan kaynaklarda *Kanun-nâme* diye geçmektedir. Farsçadan Türkçeye tercüme olan bu eser Çin, Hoten, İran ve Türk illerinin tarih, kültür ve coğrafyasını tanıtmaktadır. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Esad Efendi 1852” (Güleç, 2001, s. 10).

25. *Kıssa-ı Kârûn*: “Müstakil bir eser olmayıp müellifinin *Gülîstan* şerhinden bir bölümdür. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Osman Huldi 35/3 11b-12b’dir” (Güleç, 2001, s. 10).

26. *Kitâbü’ş-Şehâde*: “Tıp konusunda yazılmış bir eserdir. Tam adı *Risale fi't-Tıbb li-Mir Salih*’tir. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Şehit Ali Paşa 2038/6’dır” (Güleç, 2001, s. 10).

27. *Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf*: “Arapça olarak kaleme alınan bu eseri Sürûrî, dost ve talebelerinin ısrarı üzerine kaleme aldığını söylemektedir. Surenin inzal sebebiyle başlayan bu eserde ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bulunduğu kütüphaneler

şunlardır: Diyanet İşleri Başkanlığı 100, 49, Süleymaniye İsmihan Sultan 37, Kılıç Ali Paşa 82, Serez 251, Yazma Bağış 149/1, 23, Tire Necip Paşa Kütüphanesi NP 69” (Güleç, 2001, s. 12).

28. *Tefsîrû-l Kur’âni’l Aziz*: “Nuruosmaniye Kütüphanesi’nde Umur Paşa namına yazılmış bir Türkçe tefsîri olduğu da bildirilmektedir. Sürûrî’nin bu eserine verdiği isim *Tefsîrû’l-Azime*’dir. Nuruosmaniye 226/317 (Mikrofilm arşivi 4173) bulunan bu kitabın cildi, tezhibi ve kağıdı gayet iyi korunmuş olup klasik kitapçılığımıza örnek gösterilecek nefasettedir. Ayetleri kırmızı mürekkeple yazılmış, kenarları cetvelli bu güzel eser yaklaşık yedi sayfalık bir girişle başlamaktadır” (Güleç, 2001, s. 12).

29. *Tercüme-i Risâle-i Penç Çini*: “Tıp ile ilgili olan bu eserini, diğer eserlerinde olduğu çevresindekilerin ısrarı sonucu tercüme etmiştir. Eserin müellifi Nurullah adında birisidir ve yirmi yıla yakın Hint diyarında kalmış ve oranın en meşhur hekimleriyle görüşmüştür. Eserin aslı Hintçedir ve Türkçeye Farsça tercümesinden çevrilmiştir. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Lala İsmail 389/5 (123b-127a), Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K. 430” (Güleç, 2001, s. 12).

30. *Terceme-i Acâib-i Mahlukât*: “Şehzade Mustafa için Arapçadan tercüme ederken şehzadenin öldürüldüğünü işitince tercümeyi yarım bırakır. Tam adı *Terceme-i Kitâbü’l-‘Acâibü’l-Garâib*’dir. Bu eseri Rodosîzâde Mehmet Efendi tercüme etmiştir. Yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye İbrahim Efendi 663/1, Topkapı Sarayı Revan Köşkü 1088” (Güleç, 2001, s. 12). “Türkçe *Acâib-i Mahlukât* tercümeleri içerisinde Sürûrî’nin tercümelerinin minyatürlü olması da dikkat çekicidir. Sürûrî’ye ait olan *Acâib-i Mahlukât* tercümesi gerek minyatürlü oluşu gerekse Arapça aslından çevrilmesi sebebiyle birçok kaynakta “en önemli *Acâib-i Mahlukât* tercümesi” olarak görülmüştür” (Oğuz, 2014, s. 27). Eserle ilgili Betül Bülbül Oğuz tarafından Celal Bayar Üniversitesi’nde 2014 yılında *Sürûrî’nin Kitâbü’l-‘Acâibü’l-Garâib*’i Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme adlı doktora tezi hazırlanmıştır.

31. *Tercüme-i Ravzü’r-Reyyâhîn fî Hikâyetü’s-Sâlihîn*: “Abdullah b. Esad el-Yafii Gazâlî, Kuşeyrî, Şihabüddin Suhreverdi, Şeyh Ebu’l-Hayr, Tacüddin Şazelî, Kastalanî, Ebu’l-Ferec, Makdîsî, Ebu’l-Leys Semerkandî gibi meşhur âlim ve sûfilerin eserlerinden derlediği itikat, iman, ahlak ve adabın anlatıldığı beş yüz fasıl ile tasavvufi

remiz ve işaretlerle dolu beş yüz menkıbevi hikâyeden müteşekkil bir eserin tercüme ve şerhidir. Sultan Beyazıt devrinde İmam Ali olarak bilinen bir kazaskerin kendisi gibi asker olan Musa adında sipahi oğlunun ricası üzerine tercüme etmiştir. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Yazma Bağışlar 850” (Güleç, 2001, s. 12).

32. *Türkçe Divan:* Eser Divan adıyla bilinse de küçük bir divançeden oluşmaktadır. Eserle ilgili Atilla Batur tarafından İnönü Üniversitesi’nde 2002 yılında “*Sürûrî Divanı, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*” adlı tez çalışması yapılmıştır.

33. *Kaside:* Eser *Bahrü’l-Maarif*’in son kısmında bulunan bir kasidedir. Sonda bulunan bu kasidenin her bir beyti bir edebî sanata örnek olarak gösterilmiştir. “Müstakil bir eser olmayıp edebî sanatlara ve nazım biçimlerine örneklerin yer aldığı bir mecmuanın içindedir (95b- 97a). Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Esat Efendi 3484” (Güleç, 2001, s. 10).

34. *Terceme-i Zahîretü’l-Mülûk:* Hemedânî tarafından Farsça kaleme alınan eserin Türkçeye ilk tercümesi Muslihuddin Sürûrî tarafından yapılmıştır. 1553 tarihinde yapılan bu tercüme Şehzade Mustafa’nın isteği üzerine yapılmıştır. On bölümden oluşan ve İslam ahlakı, siyaset ve toplum kurallarından oluşan konuları içeren eserle ilgili ilerideki bölümlerde detaylı bilgiler verilmiştir. “Eser daha sonra Muhammed bin Hüseyin tarafından Sultan İbrahim adına bir kez daha çevrilmiştir. Bu tercümede mütercim, esere Hz. Muhammed, sahabe ve velilerin ahlakına dair iki bölüm ilave etmiştir. Kitabın ismi ise *Hilyetü’l-Mülûk*’a dönüşmüştür. Kitabın 1642 yılına tarihlenen bir nüshası şu an Topkapı Sarayı’nda Hazine, Nr. 360’ta kayıtlıdır” (Yazıcı, 1998, s. 186).

Üzerinde çalıştığımız metin olan *Terceme-i Zahîretü’l-Mülûk* ile ilgili detaylı bilgi inceleme bölümünde verilmiştir.

2. BÖLÜM

TERCEME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK: İNCELEME

2.1. Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk'un Dış Yapısı

Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk eserinin dış yapısı incelenirken eserin manzum+mensur karışık bir metin olmasından dolayı bu bölümler ayrı ayrı incelenmiştir. Mensur kısımların dış yapı özellikleri metnin dil, üslup ve imla özellikleri bakımından değerlendirilmiştir.

2.1.1. Mensur Kısımların Dil ve Üslup Özellikleri

Eserin içeriğini oluşturan hikâyelerde genellikle sade ve anlaşılır bir Türkçe kullanılmıştır. Bu durum eserdeki hikâyelerin doğrudan bilgi vermeye yönelik öğretici hikâyeler olduğunu göstermektedir. Eserin incelenen üç nüshası da istinsah edildiği tarihe bağlı olarak Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini göstermektedir.

Metinde Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerine uyan birçok kullanım mevcuttur. Özellikle iyelik ve şahıs eklerinin küçük ünlü uyumuna uymayarak yuvarlak ünlü ile kullanımları eserin tamamında dikkat çeken bir özelliktir. “İyelik ve şahıs eklerinde ise durum Türkiye Türkçesindeki küçük ünlü uyumu Eski Anadolu Türkçesinde tam gelişmemiş olduğundan, bu dönemdeki iyelik eklerinin bir kısmı sadece “düz ünlü”, bir kısmı ise yuvarlak ünlüdür” (Gülsevin, 2011, s. 12). Metinde geçen kelimelerde Eski Anadolu Türkçesinin bu kuralına uyulmuştur:

Qalbüñe, ‘aczüñe, nefsüñe, üzerüñe, ‘azābuñ, bunlaruñ, risālet-penāhuñ, kapısı, oğlı, qarındaşum, nazārum, āvāzum, fażlum, dostlarum, sa‘yimüz, ihtiyārımız, himāyetiñüz.

Metinde birinci tekil şahıs eki için *-In*, birinci çoğul şahıs eki için *-vUz* eki kullanılmıştır. İkinci çoğul şahıs eki de Eski Anadolu Türkçesi döneminin bir özelliği olarak gibi *-siz* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İyelik ekleri dışında tamlama ekleri de dar yuvarlak ünlü ile kullanılmıştır. “Tamlama hâli eklerinden olan asıl tamlama hâli şekillerindeki ekin ünlüsü daima dar yuvarlaktır, dudak uyumuna uymaz. Ünsüzle biten

kelimelerden sonra +nUñ şeklinde olması ve ancak ünlü ile biten kelimelerden sonra +nUñ hâlinde görülmektedir” (Gülsevin, 2011, s. 25). Eserde bu kurala uyan birçok kelime mevcuttur:

Erinüñ, veledüñüñ, atanüñ, mertebesinüñ, ananüñ, eşerlerinüñ, hıķūķınüñ, nefsinüñ, hazineleñüñ, Te‘ālā’nuñ, mecrālarınüñ, zaķmınüñ, hırmānūñ, nārlarınüñ, merdūdlarınüñ, ‘ulemānūñ, resūlinüñ, kimsenüñ, zulmetinüñ, şadaķasınūñ, t̄ayifenüñ, gözinüñ, şerbetinüñ, mālınüñ, zehrinüñ, işāretinüñ, ni‘metinüñ, ma‘nānūñ.

Eski Anadolu Türkçesinde *ki* bağlacının *kim* şeklinde kullanıldığı durumlar vardır. Metinde her iki kullanımdan örnekler bulunmaktadır. *Ki* bağlacı *böyle, şöyle, öyle, bilgil, her* gibi kelimelerden sonra *kim*, bunlar dışında bağlaç görevi gördüğü diğer yerlerde *ki* şeklinde kullanılmıştır:

İy oğul her kime kim bu biş nesne virile ol Allāh dostlarından ve Hāķķ’uñ muhtārlarından olur. [43-a]

İy ‘azīz ehl-i taķķiķ katında h̄üsn-i h̄ulķ şih̄hati rūḥ ve ķalbdür ve şöyle kim a‘zā’-i ādemiden her bir ‘użvuñ şih̄hati ve marazı vardur ve her ‘użvuñ marazınūñ ‘alāmeti oldur ki aña maḥşūş olan fi‘lūñ andan şudūrı müte‘azzir ola. [45-a]

Bilgil kim çün delāyil-i şer‘iyye ile h̄uķūķ-ı ķarābet-i raḥim müte’ekkid ü muḥkemdür. [50-b]

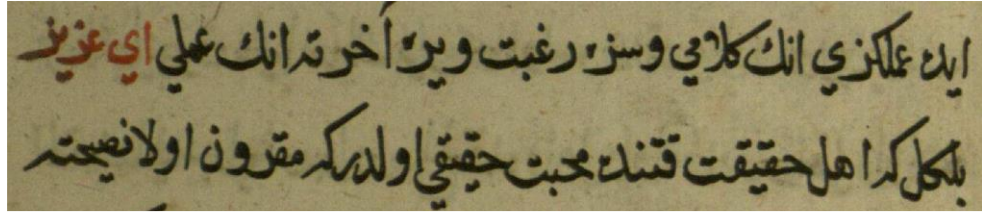
Her kim ki şabāḥ vaktine dāḥil ola şol hālde ki atası ve anası andan ḥoşnūd ola ol kimse şabāḥ vaktine dāḥil olur anuñ için cennetden iki ķapu açılmış ve şol kimse ki aḥşam vaktine dāḥil ola buncılayındur eger atasınūñ ve anasınūñ biri varısa bir ķapu açılır ve her kim ki şabāḥ vaktine dāḥil ola şol hālde ki atası ve anası andan ḥoşnūd olmaya. [51-b]

Ḥaberde vārid olmışdur ki Hāķ Te‘ālā vahy ķıldı Mūsā’ya ‘aleyhi’s-selām didi. [51-b]

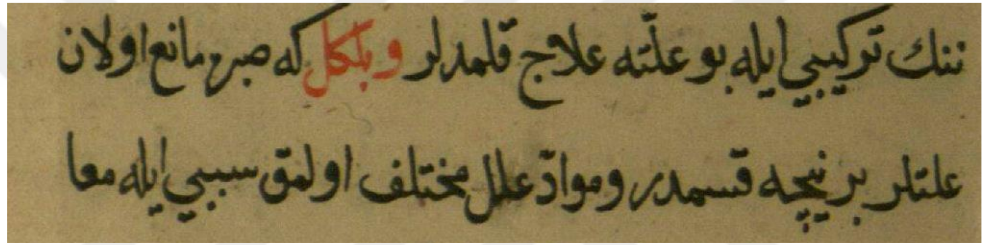
Bu örneklerden başka *iy, buncılayın, bilgil, imdi* gibi Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini taşıyan sözcükler de kullanılmıştır. Bu sözcüklerden *iy aziz* ve *bilgil ki* kelimeleri metinde kırmızı mürekkeple gösterilmiştir:

İy ‘azīz bilgil kim Hāķ celle ve ‘alā Ādem’i iki ḥaķiķatden yaratdı. [43-a]

İy ‘azîz bilgil ki ehl-i haqîkat katında maḥabbet-i haqîkî oldur ki maḥrûn ola nasîḥata ve taḳvāya ve her maḥabbet ki taḳvā ile olmaya âḥir ol ‘adāvete varur ki: “El-eḥillā’u yevme’izin ba‘ḏuhum li-ba‘ḏi ‘aduvvun illā’l-mütteḳîn bilgil ki ehl-i haqîkat katında maḥabbet-i haqîkî oldur ki maḥrûn ola nasîḥata. [67-b]

“Bilgil ki şabra māni‘ olan ‘illetler bir niçe kısmdur ve mevādd-ı ‘ilel muḥtelif olmaḳ sebebi ile mu‘ālece daḥı mu‘ālece daḥı muḥtelif olur.” [165-a]

İmdi ḳuluñ sa‘ādetinüñ ‘alāmeti kendü ‘ayblarını ki noḳşān-ı dindür görür ola. [48-b]

İmdi baña Beytū’l-māldan dört aḳça ırğadlıḳ ücretini virüñ tā benüm ‘ıyālüm anuñ ile zindegāni ideler. [78-b]

Āgāh oluñ ki ol et pāresi ḳalbdür ve çün pādişāhlıḳ vezīr-i ‘ākilsiz ve tedbir-i şavābsız niḏām bulmaz buncılayın ḥalife-i rūḥ içün daḥı vezir olmasa memleket-i beden intizām bulmaz. [84-a]

Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini taşıyan metinde çeviri bir eser olmasının yansımaları da gözlemlenmiştir. Farsça ve Arapça gramer kurallarının etkisiyle devrik cümleler kullanılmıştır. Nesne ve tümlecin yüklemden sonraya ertelenmesi Arapça gramerin bir etkisidir. Bu durum genellikle Arapça alıntılarının çevirisinde görülür. Ana cümle ve yan cümlelerin yer değiştirip *ki* bağlacıyla bağlanması ve bir adın cümleye yine *ki* bağlacıyla bağlanması da Farsçanın etkisinde ortaya çıkmıştır:

Kendü ‘ayblarını ki noḳşān-ı dindür. [48-b]

Aña gösterür kendü ‘ayblarını. [48-b]

Allāh aña virür bir îmān ki anuñ lezzetini albinde bulur. [38-b]

Me'mun ki yedinci alife idi Benî 'Abbās'dan. [64-a]

Farsçadan tercüme edilen eserde birçok açıdan Farsça gramer kurallarının etkisi görülmektedir. Örneğin *didi* kelimesi daima aktarılan cümleden önce kullanılmıştır:

Baňa *didi*: “Ey Sehl ol Allāh ki seni yaratdı anı zıkr ıl.” [59-a]

Ben *didüm*: “Nice zıkr ideyin?” [59-a]

Daı Resûlullāh allā'llāhu 'aleyhi ve sellem *didi*: “Cennete girmez ādem aldayıcı daı āyin daı ullara yaramazlık idici.” [60-a]

Ebū Hüreyre'ye geldi, *didi*: “Dilerüm ki senüñ ile arındalık idem.” Ebū Hüreyre *didi*: “Bilür misin birāderlik aı nedür?” *Didi*: “Söyle.” *Didi*: “arındalık aı oldur ki benüm taarrufum senüñ mālūnda senüñ taarrufuñdan ziyāde ola.” [65-a]

Farsça kaynaklı bu çeviride mis “bakır”, meges “sinek” gibi Türkçe karşılığı olan alıntıların yanında yer yer özgün Türkçe söz daarcıı da dikkat çekmektedir. Bu durum özellikle somut kavramlarda gözlemlenmektedir. Farsça kaynağındaki karşılıklarının tespit edilebilmesi ve dönemin eski sözvarlıını yansıtmaları bakımından deerli ipuları taşımaktadır:

Öd	Boazlaı	Düriş-	Konuk
Öygen	Kavuk	Eyegü	Düş
İlt-	Yeyni	Duş ol-	Oñata
Aka	Taşra		

Bir eserin ne tür bir üslupla yazıldığını belirleyebilmek için öncelikle o eserin yazıldığı dönemin özelliklerinin ve eseri kaleme alan air/nâsirin eseri icra etmekteki amacının tespit edilmesi gerekir. Bir eserin yazılıı amacı, o eserde kullanılan dil ve üslubun tespitinde önem arz eder. Mensur metinler dil özelliklerine göre genellikle sade, orta ve süslü nesir olarak tasnif edilmektedir. Ancak İsen'e göre “bir metnin söz varlıı ile üslubu her zaman örtüşmeyebilir. Hatta aynı eserin içinde bile farklı dil ve üslup düzeylerine uygun bölümler yer alabildii gibi eser ve kişisel üslubun deişkenliine işaret eder” (İsen, 2011, s. 149). Kişisel üslubun deişkenlii bazen kullanılan üsluba verilen klasik tanımlamaların dışına ıkılmasına sebep olabilir. İsen, “üslup

çalışmalarındaki yeni yönelişler doğrultusunda klasik anlayış içindeki üslup anlayışının “folklorik/şifahi üslup”, “ilmî üslup”, “resmî üslup” ve “bediî/ estetik üslup” başlıkları altında ele alınabileceğini” (İsen, 2011, s. 149) belirtir. Folklorik/şifahi üslup olarak tanımlanan üslup ise genellikle dinî, tasavvufî ve öğretici eserlerde karşımıza çıkmaktadır.

Yazılış amacı bakımından ele alındığında öğretici niteliği bulunan ve Şehzade Mustafa gibi bir devlet büyüğünün özel talebi üzerine tercüme edilen *Zahîretü’l-Mülûk*’un şehzadeye sunulması bakımından özel bir çalışmanın mahsulü olduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan eserde kullanılan dili ele alırken bu eserin öğretici bir eser olduğu göz önünde bulundurulmalı ve eserde sanatlı söyleyişin değil bilimsel ve folklorik üslubun kendini gösterdiğine dikkat çekilmelidir.

“Folklorik üslup konuşma diline dayanan üslup düzeyidir. Genellikle sade nesir olarak da görülen eserlerin üslubudur” (İsen, 2011, s. 149). Bu eserler sade nesir özellikleri göstermesi ve konuşma diline yakın bir dil kullanması bakımından daha açık, sade ve yalın bir üslupla yazılmış eserlerdir. “Bu üslupta cümleler kısadır ve cümleyi oluşturan kelimeler büyük ölçüde isim ve fiillerden ibarettir. Devrik cümle kullanımı yaygındır” (İsen 2011, s. 149).

Didi: “Yâ Muhammed haber vir baña imândan.” Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Îmân oldur ki inanasın Allâh’a ve meleklerine ve kitâblarına ve resûllerine ve yevm-i âhire ve inanasın taķdırine ħayrına ve şerrine” didi. “Gerçek didüñ” didi. “İmdi ħaber vir baña İslâmdan” didi. [3-b]

Ammâ ħalebe-i şehvet sebebi ile ħayr işe mülâzemet idemeye ve zaĥmet çekemeye velâkin kendü taķşirine mu‘terif olur bunun gibi kimsenüñ emri bir derece müşkilrek olur evvelikiden. [44-b]

Ve çün ta‘âm aña irişe girü anı şıķar tâ kuvvet-i cāzibe ta‘âmı mi‘de ka‘rına ilette ve mi‘deyi çölmek mişâlinde ħalk eyledi ve içi göz gözdür ve dört ‘uzv ortasında vaż‘ eyledi ki sağ cânibinden çeker ve şol cânibinden talak ve öninden eyegü etleri ve ardından oñurķa etleridür ve kuvve-i māsikeye emr eyledi ki tâ ta‘âmı ħaynadup bişürecek ķadar zamân mi‘denüñ aġzın berk duta tâ ta‘âm mi‘de ka‘rında kuvvet-i ħāzıma taşarrufi ve dört ‘uzvuñ ħarâreti ile tamâm-ı nażc bulup müteşābihü’l-eczâ olup ve levende ve riķķatde şu gibi olup andan soñra kuvve-i dāfi‘a ol ta‘âmüñ

şikâlini bağırsaklara indürür ve mi‘deden bir tamar cigere muttaşıldur ki aña mäsârîka dirler. [135-b]

XVI. asırda kaleme alınan eserin dili, konusu ve öğretici bir nitelik taşıması bakımından ağıdalı değildir. “Tüm eserlerin giriş kısmında yer alan “hamdele” ve “salvele” bölümleri ile başlayan giriş yahut “mukaddime” olarak isimlendirilecek başlangıç bölümleri dışında çoğu zaman sade ve akıcı bir dil tercih edilmiştir” (Okuyucu, Kartal, Köksal, 2012, s. 57)

Şeyh Zû’n-nûn-ı Mısrî kıddise sırrıhûdan naql olunur ki: “Bir gün bir şu kenârında âb-dest alur idi. Bir ‘akrebi gördi şahrâdan yortup gelür. Çün şu kenârına geldi durdı bir kurbaga şudan taşra çıkup ol ‘akreb bu kurbaganuñ arkasına binüp ol kurbaga şunuñ öte kenârına varup ‘akreb kurbaganuñ arkasından inüp revâne olup şeyh ta‘accüb idüp didi: “Bu hâlde bir sırr vardur.” Pes Şeyh şudan geçüp ve ‘akrebüñ ardınca gidüp bir ağac gölgesi altına varup anda bir yigit gördi yatup uyur ve bir ‘azım yılan bir taraftan gelüp ol civânüñ helâkine kaçd itmiş. Çün bir taraftan yılan geldi bu taraftan ‘akreb irişüp yılanuñ başını şokup yılan orada helâk olup ‘akreb girü dönüp şu kenârına gelüp ol kurbaga şudan taşra çıkup ‘akreb girü kurbagaya binüp suyu geçüp şeyh kendü kendüsine: “Bu yigit evliyâ’u’l-lâhdandur” diyüp dönüp ol yigit yanına gelüp ahvâlin tecessüs itdi. Meger ol yigit şarâb içüp mest olup yatmış ağızından hamr kokusu gelür. Şeyhe ta‘accüb ziyâde olup bir âvâz işitdi ki: “İy Zû’n-nûn nice ta‘accüb idersin?” Eger himâyetimüz bekçisi hemân etkiyâ vü ebrârı ri‘âyet ideydi eşkiyâ vü füccâra kim himâyet ider idi. Şeyhüñ vaḳti hoş olup ol uyımış civânüñ etrâfını dolanup dir idi.

[139-a, 139-b]

Klasik nesir geleneğine uygun olarak Besmele ile başlayan eserde özellikle giriş bölümündeki hamd, dua ve takdim kısmında Arapça ve Farsça ikili, üçlü ve dörtlü tamlamalara yer verilmiştir:

Bi’smillâhi’r-rahmâni’r-rahîm ve bihi nesta‘în

Hamd-i bisyâr hazret-i melik-i kerîme ki esbâb-ı ma‘âş sükkân-ı hıtta-i mülk-i temhîd-i kavânin-i siyâset hükmi ile nizâm virdi ve şenâ’-i bi-şümâr cenâb-ı sultân-ı hakîme ki cuyûş-ı mülk-i ma‘nevî-ye atlas-ı kavâ’id-i mekârim-i ahlâk ve meḥâmid-i evşâf birle libâs-ı intizâm geyürdi. [1-a]

Sürûrî, eseri yazma sebebini de metnin geneline hâkim olan sade bir dille değil yine Arapça ve Farsça tamlamaların kullanıldığı süslü ve ağdalı bir üslupla anlatmıştır:

Hâzret-i sultân Muştâfâ bin e's-sultân edâma'llâhu ikbâlehümâ ve ekâme efzâlehümâ hizmetinde idüm. Şayd-ı şûrî behânesi ile şikâr-ı devlet-i mü'ebbede niyyet idüp ve bu bende-i kemînesin refîk-i sefer-i zafer-âyet kılp rikâb-ı hümayûnlarınca şeref-i kurbetde idüm. İttifâkan 'izz-i huzûr-ı sürûr-encâmlarına ve cenâb-ı 'izzet-i hubûr-ı ihtitâmlarına Zâhîretü'l-mülûk nâm kitâb bi-tarîki'l-ihdâ'-i'l-müstetâb şunilup ve kitâb-ı mezkûr Fârisî zebân ile mu'abber ve elfâz-ı müşkile ile müfesser olup hâtır-ı âtır-ı cevâhir te'sşürlerine bu ma'nâ lâyiḥ ve zâmîr-i münîr-i müşterî tenvîrlerine bu maẓmûn vazîḥ olmuş ki kitâb-ı mezbûr Türkî dil ile tefsîr ve rûşen-ibârât ile ta'bir olınsa nef'i 'âm ve maḳbûl-i ḥâş u 'âm olur idi ve bu 'abd-ı kemterine ba'z-ı kütüb şerḥ itmek fermân olunmış idi. [2-a]

Eserin giriş bölümüne kadar olan kısımda Arapça ve Farsça karışık tamlamalar bulunmaktadır. Ancak eserin temelini oluşturan ayet ve hadis alıntıları dışında kalan hikâyeler kısmında bu ağır dil yerini sade ve anlaşılır bir Türkçeye bırakmıştır. Özellikle ayet ve hadislerin verildiği bölümlerde ise Arapça, metnin geneline hâkim görünmektedir. Arapçaya olan hâkimiyeti ve dili kullanma becerisi dikkat çeken Sürûrî, ayetlerin ve hadislerin açıklamasını yaptığı bölümlerde ve hikâye kısımlarında oldukça sade bir dil tercih etmekle beraber konu anlatımlarında yine ağır bir dil kullanmaktadır. Hikâye, ayet ve hadis tercüme şerhlerinde ortaya çıkan kısa cümleler ve Türkçe sözcükler yerine bu noktalarda daha çok ikili ve üçlü terkipler ile Arapça sözcükler kullanılmıştır.

Ebû Sa'îd Hudrî'den rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş: "Havâle kılınur kâfire ḳabrinde ṭoksan ṭokuz ejderhâ dolaşurlar aña ve şoḳarlar anı tâ kıyâmet ḳopınca. Eger bir ejderhâ anlardan yirde üfürse yir yaşıl nebât bitürmez idi. [10-b]

Eserin bir öğüt kitabı niteliğinde olması ve kaynağını *Kur'ân-ı Kerim*, hadis ve dinî kıssalardan alması sebebiyle metinde Arapça verilen ayet ve hadisler, ilk olarak orijinal hâliyle Arapça verilmiş, ardından ayet ya da hadisin Türkçe karşılığı verilip açıklanmıştır:

‘An Ebî Kâtâde Raḍiyallâhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Şavma yevmi ‘âşûrâ’e yukeffiru’s-senete’l-mâziyeti ve şavmu yevmi ‘arafehu yukeffiru’s-senete’l-mâziyete ve’l-müstaḳbelete.” Ebû Kâtâde’dan rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “‘Âşûrâ gün şâyim olmak geçmiş yılıñ günâhlarını pâk ider ve ‘arefe gün şâyim olmak iki yılıñ günâhlarını pâk ider bir geçmiş yıl bir gelecek yıl.” [37-a]

İy ‘azîz bu âyet-i kerime tevķî‘i “Kul in kâne âbâ’ukum ve ebnâ’ukum ve ihvânukum ve ezvâcukum ve ‘aşîratukum ve emvâlün iḳtereftumühâ ve ticâratun taḥşevne kesâdeha ve mesâkinu terzavnehâ eḥabbe ileykum mine’l-lâhi ve rasulihî ve cihâdin fî sebîlihî fe-terabbeşû hattâ ye’tiye’llâhu bi-emrihî va’llâhu lâ yehdî’l-ḳavme’l-fâsiḳîn. [11-b]

Sürûrî, kitabı Hemedânî’nin yazdığı tertibe sadık kalarak çevirmiştir. Ayrıca, eserin şerh yahut haşiye değil, tercüme olması münasebetiyle Sürûrî, kendi görüş ve düşüncelerini kitaba pek fazla yansıtamamıştır. Bu nedenle esere genel anlamda müdahale ettiğini söylemek zordur fakat gerekli gördüğü açıklamaları da yapmaktan çekinmez ve bunları sayfanı kenar kısmında yapar. Derkenarlarda çok çeşitli konularda Sürûrî’nin notlar düştüğü göze çarpan önemli hususlardan biridir. Kenar yazılarda eleştirilerini, eklemelerini, açıklamalarını ayrı ayrı belirten Sürûrî, kimi yerlerde ayetlerin ve hadislerin çevirilerini ve kısa şerhlerini de burada yapmıştır. Sarfî ve nahvî notlar, itirazları, eserde adı geçen herhangi bir şehrin yeri ya da hadisin sahihlik durumu yine bu derkenarlarda rastlanan konuların içinde kendisine yer bulmaktadır.

Nesirdeki ahengi sağlamak ve metnin akıcılığını korumak amacıyla kullanılan estetik bir yazım tekniği olan seci, sözlüklerde “kastetme” veya “bir yola gitme” anlamlarına gelmektedir. “Edebiyatımızda, secili yazmaya olan ilgi ve merakın oluşmasında secinin ilk ve en güzel örneklerinin *Kur’ân-ı Kerîm*’de bulunduğu söylenebilir” (Okuyucu, Kartal, Köksal, 2012, s. 21). Estetik ve ahenk açısından belâgatın en güzel örneklerinden sayılan *Kur’ân-ı Kerîm*’den başka klasik edebiyatın nesir türünde yazılmış eserlerinde de seci kullanımı yaygındır. “Noktalama işaretlerinin bulunmadığı eski nesirimizde seci çoğunlukla virgül, bazen noktalı virgül, bazen de nokta görevini üstlenmiştir ama her ne olursa olsun secinin, söz öbekleri (tamlamalar, cümlecik veya cümleler) arasında simetrik bir denge oluşturduğu kesindir” (Okuyucu, Kartal, Köksal, 2012, s. 21).

Yapılarına göre seci türleri; mutarraf seci, mütevâzî seci, murassa seci ve mütevâzin seci olmak üzere dört grupta incelenir. *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk* eseri döneminin dil ve üslup özelliklerini taşıyan öğretici bir metin olmasının yanı sıra estetik üslupla kaleme alınmış bir eser olmadığı için metinde sanatlı söyleyiş amaç edinmemiştir; ancak bu sade üslup çerçevesinde yine de secili kelime ve cümleler kullanılmıştır. Fakat bu seci kullanımı metnin tamamına hâkim olmamakla birlikte oldukça az bir bölümünü oluşturmaktadır.

Metinde tespit edebildiğimiz başlıca seci örnekleri aşağıda verilmiştir:

Bir ‘ādildür ki âşâr-ı re’fet-i ‘adli ed’iyye-i mazlûmân-ı zu‘afâyı evc-i maḥall-i ḳabûle ırgürdi ve şalavât-ı zâkiyât ve tahıyyât-ı nâmiyât şâhib-i livâ’-i a‘zâma ve vażı’-ı şer’-i ekreme ve mümehhid-i siyâset-i akveme ve bâsit-ı kânûn-ı ahkeme a‘nî hâdî-i her güm-râh Muḥammed Resûlullâh cenâbına olsun kim seyyid-i zümre-i mülûk ve enbiyâ ve muktedâ-yı erbâb-ı sülûk ve evliyâdur ve selâm u maḥmidet âline olsun kim menâr-ı envâr-ı velâyetdürürler ve ta‘zîm ü midhat aşhâbına olsun kim meşâr-ı âşâr-ı hidâyetdürürler. [1-b]

Yukarıdaki cümlede bulunan *şalavât-ı zâkiyât* ve *tahıyyât-ı nâmiyât*, *mülûk-ı enbiyâ* ve *sülûk-ı evliyâ* kelimeleri; söz öbekleri, vezin ve sayı bakımından denk olan kelimelerin bir arada kullanıldığı seci türü olan murassa seciyi oluşturmaktadır. *Ekreme*, *akveme* ve *ahkeme* kelimeleri arasında aynı vezindeki kelimelerin birbirine paralel biçimde kullanıldığı seci türü olan mütevâzî seci kullanılmıştır. *Cenâbına* ve *aşhâbına* kelimeleri arasında mutarraf seci kullanılmıştır.

İttifâkan ‘izz-i huzûr-ı sürûr-encâmlarına ve cenâb-ı izzet-i hubûr-ı ihtitâmlarına *Zahîretü'l-mülûk* nâm kitâb bi-tariḳi’l-ihdâ’-i’l-müstetâb şunilup [2-a]

Yukarıdaki cümlede bulunan *sürûr-encâmlarına* ve *hubûr-ı ihtirâmlarına* kelimeleri arasında da mutarraf seci kullanılmıştır.

Ammâ himmetlerin ḳarîn ve ‘inâyetlerin muḳterin ḳılup zıkr olan kitâb daḥı şerh ü beyân ve hüs-n-i ta‘bir ile ‘ayân kılınmaḳ içün işâret-i ‘âliyye olup [2-a]

Yukarıdaki cümlede bulunan *beyân* ve *‘ayân* kelimeleri arasında da aynı vezindeki kelimelerin birbirine paralel biçimde kullanıldığı seci türü olan mütevâzî seci kullanılmıştır. *Ḳarîn* ve *muḳterin* kelimeleri arasında mutarraf seci kullanılmıştır.

Cümle ol Һazretüñ ‘adlî eşerleridür ve her nesne ki eşnâf-ı rāhatdan ve suhûletden ve ğinā vü vüs‘atden ve sürür u ferāğatden ve emn ü sa‘âdetden ve ‘ıyş u ‘işretten Һalk üze gider. [6-a]

Yukarıdaki cümlede bulunan *ferāğat* ve *sa‘âdet* kelimeleri arasında da mütevâzî seci kullanılmıştır.

Muşhaflarda mektûb ve dillerde mezkûr ve gönüllerde maḥfûzdur ve kırā’et u kitābet ve Һıfz-ı maḥlûkdur ve mektûb u maḥrû’ u maḥfûz-ı ğayr-ı maḥlûkdur ve bu ‘âlemi menzilgâh-ı müsâfirân-ı ‘âlem-i bekâ ve güzergâh-ı tâlibân-ı sa‘âdet-liķâ kıldı ve her kimseye bu menzilde bir müddet taḳdîr eyledi tâ bu menzil-i dünyâdan ki mekân-ı mühlet ve evân-ı fırsat ve mezra‘a-i âhiretdür. [6-b]

Yukarıdaki cümlede bulunan *menzilgâh-ı müsâfirân-ı ‘âlem-i bekâ* ve *güzergâh-ı tâlibân-ı sa‘âdet-liķâ* kelime grupları arasında murassa seci kullanılmıştır.

Pâk u şâfi kılmazlar ise zulemât-ı vesâvis-i seytâniyyeden ve necâsât-ı shevât-ı nefsâniyyeden nişf-ı nehâr açlığı ve қараñu gice uyanıklığı şayķalı ile ķâbil-i tecellî-i esrâr-ı cenâb-ı şamediiyet olmaz. [34-a]

Yukarıdaki cümlede bulunan *seytâniyye* ve *nefsaniyye* kelimeleri arasında mütevâzî seci kullanılmıştır.

Һушуşан һăkim u pâdişâha ki umûr-ı memleket ve vilâyet-i nuvvâb u huccâb mu‘âvenetsiz olmaz ve ‘ammâl u küttâb muzâheretsiz vücûd bulmaz. [68-a]

Yukarıdaki cümlede bulunan *huccâb mu‘âvenetsiz* ve *küttâb muzâheretsiz* kelimeleri arasında murassa seci kullanılmıştır.

Ehl-i fişķ u ḳalâl mücâseletinden ķavâ‘id-i umûr-ı dîn muḥtell ve merâsim-i mülķ ü saltanat mühmell olur ve eşrâr muḥâlaṫası şümlığı ile uşûl-i dîn ü dünyâ ḫalel-pezîr olur. [68-a]

Yukarıdaki cümlede bulunan *muḥtell* ve *mühmell* kelimeleri arasında mütevâzî seci kullanılmıştır.

Bu sebeb ile bu manşıb ekşer ezmânda mezâhir-i mükedderede ve ebdân-ı müdennese de zâhir olur cebbârlardan ve eşķiyâdan ve Âdem ‘aleyhi’s-selâm zemânından bir ve saltanat-i enbiyâdan az kimsede olmışdur. [72-a]

Yukarıdaki cümlede bulunan *mükeddere* ve *müdenne* kelimeleri arasında mutarrafi seci kullanılmıştır.

Şart-ı sâdis oldur ki hükümet ve velâyet hatarından gâfil olmaya ve ta'yîn ile bile ki mansıb-ı imâret ve hükümet bir âletdür ki anuñ ile hem sa'âdet-i âhiret bulunur. [80-a]

Ya'ni keyfiyyet-i siyâset-i rûhânî ve ittılâ'-ı şalâh ve fesâd-ı memleket-i cismânî ve müşâbehet-i teşârif-i velâyet-i hissî mekâdîr-i esrâr-ı hilâfet-i nefsi ile nicedür. [82-a]

Yukarıdaki cümlede bulunan *siyâset-i rûhânî* ve *memleket-i cismânî* kelimeleri arasında murassa seci kullanılmıştır.

İmdi sultân-ı rûhuñ vezîri 'aqlıdur ve ol mahassıl-ı esbâb-ı devlet-i ebedî ve müdebbir-i umûr-ı na'im-i sermedîdür. [84-a]

Yukarıdaki cümlede bulunan *ebedî* ve *sermedî* kelimeleri arasında mutarrafi seci kullanılmıştır.

Ammâ hâlet-i şâlişe oldur ki her nesne ki 'arşa-i vücûda gelür hayr u şerrden ve şalâh u fesâddan ve 'izzet ü zilletden ve mihnet ü ni'metden ve ferah u gussadan ve fâyide vü ziyândan ve ziyâde vü noksândan cümlesi hâzret-i Hâk'dandır ve mecmû'-ı eşhâş u efrâd kabza-i kudret-i Hâk'da kalem gibidür kâtib elinde. [189-b]

Yukarıdaki cümlede bulunan *'izzet ü zilletden* ve *mihnet ü ni'metden*, *fâyide vü ziyândan* ve *ziyâde vü nokşândan* kelimeleri arasında murassa seci kullanılmıştır.

Şiirde olduğu gibi nesirde de ahengi sağlamak, akıcılığı ve estetiği ön plana çıkarmak için kullanılan seci, nesrin kafiyesi olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan şiirin hâkim olduğu klasik edebiyatın pek çok döneminde yazılan mensur eserlerin sanatsal söyleyişini ön plana çıkaran farklı seci türleri kullanılmıştır. Üzerinde çalıştığımız eserde de seci örnekleri mevcuttur ancak metin öğretici bir üslupla kaleme alındığından sanatlı söyleyiş kaygısı taşımadığı belirtilebilir. Metinde kullanılan ve yukarıda örnekleri verilen seci türlerinden de görülüyor ki kullanılan seciler genellikle secinin mutarrafi, musarra ve az sayıda da olsa mütevâzî türleridir.

2.1.2. Manzum Kısımların Dil ve Üslup Özellikleri

Sözlü edebiyatın önemli ürünlerinden olan masal, destan, mitler ve halk hikâyelerinde dikkat çeken bir biçim özelliği olan nazım-nesir karışık metinler yazılı edebiyatta da kendini göstermiştir. Bu yazım özelliği akıcılığı sağlamak ve metni monotonluktan kurtarmak için kullanılmıştır. Mensur bir eser olan *Zahîretü'l-Mülûk Tercümesi*'nde de manzum bölümler bulunmaktadır. Bu manzum bölümler özellikle hikâyeler ve müellifin ayet, hadis ve kıssa alıntılarından sonra aktardığı öğütlerin ardından verilmiştir. Metnin öğreticilik yönünün ağır basması sebebiyle mensur kısımda sık rastlanılmayan sanatlı söyleyiş, manzum kısımlarda edebî sanatları kullanma konusunda kendini göstermektedir. Manzum kısımların dili oldukça sade ve anlaşılır bir Türkçe ile yazılmıştır. Mensur kısımda dikkat çeken ve orijinal eserin dilinin de Farsça olması da dikkate alınarak kullanılan Arapça ve Farsça tamlamalara manzum kısımlarda yer verilmemiştir.

Eserde toplamda 1 kıt'a, 1 mesnevi, 12 nazm, 2 beyit, 1 gazel, 1 rubâî, 1 şi'r, 1 mısra' adıyla verilen toplamda 20 manzum kısım bulunmaktadır. Metinde bu manzum kısımlara geçilirken önce o nazım şeklinin adı verilmiş ardından manzum kısımlar aktarılmıştır. Çalışılan nüshalarda bu manzum kısımlarda nazım şeklinin adı kırmızı mürekkeple belirginleştirilmiş, mısra aralarına da kırmızı mürekkeple ayırımın anlaşılması için nokta konulmuş ya da cetvelle ayrılmıştır. Çalışmamızda manzum kısımların dikkat çekmesi adına bu kısımlar kafiye düzeni ve vezin kurallarına uyularak manzum biçimde yazılmıştır.

Eserde imanın şartlarının anlatıldığı bölümde imanın hakikat üzerine kurulu olması gerektiğinden bahsedilmesinin ardından aşağıdaki kıt'a nazım şekline yer verilmiştir:

Ƙıt'a:

Tâ bulmayıcak bâdiye-i derd nihâyet

Bilgil bunu hîç vech ile dermâna irilmez

Tâ kim ser-i nâm üzre qâdem qomayasın sen

Hergiz harem-i vuşlat-ı cânâna irilmez [11-b]

Açık ve anlaşılır bir üslupla yazılan kıt'a, aruzun *mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün* kalıbıyla yazılmıştır. *İrılmaz* redifiyle yazılan şiirde, *dermān* ve *cānān* kelimeleri arasında da metinde en çok kullanılan kafiye çeşitlerinden olan müreddef kafiye kullanılmıştır. Mensur kısımda kullanılan Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini yansıtan *bulmayıcak* ve *bilgil* sözcükleri manzum kısımda da kullanılmıştır.

Birinci bölümde İslam'ın şartları aktarılırken dünya nimetlerinden uzaklaşmak ve kalbin hazinesini bulmak için namazın önemine değinilmiştir. Namaz kılmanın kalbe huzur ve ferah getirdiği belirtilmiş ve konuyla ilgili aşağıdaki iki beyitten oluşan mesnevi parçası aktarılmıştır:

Meşnevî:

Pâdişahlık zevk-i ma' nâ bulmadur

Şanma kim zür ile emvâl almadur

Cîfe-i dünyâ olur kelbe gıdâ

Devlet anıdır kim ol ma' nâ bula [21-a]

Aruzun *fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün* kalıbıyla yazılan mesnevi de önceki şiirde olduğu gibi açık ve anlaşılır bir üslupla yazılmıştır. Padişahlığın güç, mal ve zenginlik olmadığı, devletin sahibi olan padişahlık makamının bu dünyada zaten her şeye sahip olduğu, onu özel kılacak şeyin kalbine mana bulma amacı olduğu anlatılmıştır. Redif ve mücerred kafiye kullanılan şiirden edebî sanatların sık kullanılmaması, redif ve kafiye kullanımı konusunda tasarrufa gidilmesi eserin sanatsal içerik taşımamasıyla ilişkilendirilebilir. Vezin konusunda da birkaç imâle dışında bir kusur bulunmamaktadır.

Eserin üçüncü bölümünde yer verilen nazmda güzel ahlak konusunda insanların sahip olması gereken özellikler aktarılmıştır. Güzel ahlakın önemine değinilikten sonra nazm adıyla verilmiş manzum kısma geçilmiştir. Aruzun *fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün* kalıbıyla yazılan nazmda *müstakîm* ve *bîm* sözcükleri arasında müreddef kafiye kullanılmıştır. Ayrıca *anda* ve *olmaçlık* kelimeleri, Eski Anadolu Türkçesi söz varlığından izler taşımaktadır:

Nazm:

Bulmayan kişi cihân içre şırât-ı müstakîm

Anda olursa ki bilmiş olasin çok derd ü bîm

Haşr bâzârında olmaz kalb-i endûde revân
Hâliş olmaklık gerek kim çıka âteşden selîm [46-a]

Yukarıda verilen nazmla birlikte eserde toplamda 12 nazma yer verilmiştir. Nazmların vezinleri ve kullanılan redifler aşağıda verilmiştir. Bu nazmlarda ahengi sağlamak için redifler başvurulmuş ve kafiye de genellikle müreddef kafiye kullanılmıştır: zebân – beyân, bālâ – tecellâ, geldi – deldi, taşşirûn – yirûn, nighbân – cānân, süvâr – zînhâr. Bunlar dışında genellikle cinâs-ı nâkıs türü kafiye kullanmıştır: âbsın – ħarâbsın, merhem – hem. Eski Anadolu Türkçesinde, isimden fiil yapan -dır, -dir, -dur, -dür ekleri -durur, dürür şeklinde kullanılmaktadır. Bu ekler mensur ve manzum kısımlarda sıklıkla kullanılmış ve ek olması sebebiyle kendinden önce gelen kelimeye bitişik yazılmıştır. Aşağıdaki manzum kısımlardaki nighbāndurur ve cānāndurur sözcükleri bu kullanıma örnek olarak gösterilebilir:

Nazm 2: Sırr-ı ‘aşk oldu çün zebāndan dür
Şerhi bu âyetün beyāndan dür [48-b]
fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

Nazm 3: Dirîgâ derdüme merhem görinmez
Umardum vaşlını ol hem görinmez [49-a]
mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Nazm 4: Her seher k’âteş-i şevkum reh-i bālâyı dutar
Zevk-i cānum irişüp nûr-ı tecellâyı dutar [92-b]
fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün

Nazm 5: Yârâna deñüz peyk-i ecel başuma geldi
Ayağum alup ħancerümi ħanceri deldi [94-b]
mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün

Nazm 6: Vardur iy cism ħayli taşşirûn
Nice olsa gerek senün yirün [95-a, 95b]
fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

Nazm 7: İy hufte kimse dost nıgehbāndurur saña
 Ğafletdesin şakıncı cānāndurur saña [139-b]
mef'ulü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

Nazm 8: Her ne kim gerdün-ı gerdāndan irer
 Himmet-i 'ulyā-yı merdāndan irer [141-a]
fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Nazm 8: Göriseñ nefis emrüne ola muṭī'
 Nehy idesin itmeye fi'l-i şenī' [157-b]
fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Nazm 9: Āb-ı hayāt sende vü cūyā-yı ābsın
 Genc ü defîne varlığı birle ħarābsın [167-b]
mef'ulü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün

Nazm 10: İy ğazabī atına olan süvār
 Āḫiret aḫvālını añ zinhār [191-b, 92-a]
fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Nazm 11: Çün baña bu şerḫi fermān itdi sultān-ı şafā
 Ya'ni 'ālem fahrı düşmen qahrı Sultān Muşţafā [197-a]
fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Eserde toplamda yedi ayrı nazım şekline yer verilmiştir. Bu nazım şekilleri arasında bir tane de gazel bulunmaktadır. Bu gazel, eserin sekizinci bölümde şehitlik ve şehadet mertebesi konuları açıklandıktan sonra verilmiştir. Manzum kısımların tamamında olduğu gibi burada da ahengi sağlamak için redif ve diğer manzum kısımlarda olduğu gibi müreddef kafiye kullanılmıştır: revān, cinān, kovān, nihān, Nüşirevān, hemān, yalan. Aruzun *mef'ulü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün* kalıbıyla yazılan bu gazelde dil oldukça açık ve anlaşılır biçimde kullanılmıştır. Eserin bir öğüt ve ahlak kitabı olması dolayısıyla asıl amacın şairane üslubu göstermek olmadığı, sadece konuyu daha anlaşılır kılmak, akıcılığı sağlamak ve metni tekdüzelikten kurtarmak amacıyla yazıldığı dikkat çekmektedir.

Ġazel:

Tābūtumı Őu dem ki göresin revān ola

Ol dem içinde rāḥat-ı rūḥ u revān ola

Çün göresin cenāzemi dime dirīĝ u āḥ

Aña dirīĝ olur mı ki yiri cinān ola

Aña dirīĝ di ki Őeyāṭıne Şayd olup

Her fāṣıḳ ile zātına anuñ ḳovan ola

Cismümi ḥāke defn idicek dime el-firāk

Cān irdi vuşlata yiridür ten nihān ola

Āḥır gider bu dār-ı cihāndan gedā gibi

Ger Őāḥ-ı a‘ zām ola çü Nūşirevān ola

Ölmekden evvel ölmege sa‘ y it budur ḥayāt

Cem‘ it ḥayāt u mevti hemīn ü hemān ola

Taşdıḳ ḳıl kelāmumı īmān budur yaḳīn

Şanma ki mevt ü rüz-ı ḳıyāmet yalan ola [127-b]

Metindeki manzum kısımların çoĝu yukarıdaki gazel örneĝinde olduĝu gibi beyitte ikiliyi geçmeyen Arapça ve Farsça tamlamalar dışında oldukça sade bir üslupla yazılmıştır. Ancak *şı‘r* adı altında yazılmış Arapça bir manzum kısım bulunmaktadır:

Şi‘r:

Tevassaṭ īzā mā Ői‘te emren fe-innehū

Kıla ṭarafī ḳaşdü‘l-umūrı zemīm [90-a]

Eserde bulunan manzum parçalarda bir tanesi dışında mahlas kullanılmamıştır. Sadece eserin sonunda bulunan bu şiirde Sürûrî’nin mahlası bulunmaktadır. Bu manzum parça eserin dua kısmını oluşturmaktadır. Bu dua kısmı, Şehzade Mustafa’ya övgü, mütercimmin kitabı iki ay içinde bitirdiğini belirtmesi ve okuyucuya edilen dua şeklinde yazılmıştır:

Nazm:

Çün baña bu şerhi fermān itdi sultān-ı şafā
Ya‘nī ‘ālem fahrı düşmen kahrı Sultān Muştafā

Gāh olurdum hayline hem-rāh olup ben sayda şayd
Gāh olurdum bende haylī bendesi bedinde kayd

Böyle iken iki ay içre tamām oldu kitāb
Himmet itdügi için ol server-i ‘ālī-cenāb

N’ola ger dirsem ben ol sultānuma hayrū’l-mülūk
Kim bunuñ gibi kitābuñ zabtına kıldı sülūk

‘Ālim iken bu kitāb ile çün ol ‘āmīl ola
‘Ālim ü ‘amil olup ‘ālimlere ‘ādīl ola

Yā ilāhī ‘ilmi ile aña tevfiķ it ‘amel
Tā ola ābā vü ecdādından ol ni‘me’l-bedel

Bu cihānı ‘adl ile inşāf ile ma‘mūr ide
Bu Sürûrî bendesinüñ rûhını mesrūr ide

Bu du‘āya kim ki āmin dirse olsun ber-murād
İki ‘ālemde murāda irüp olsun göñli şād [197-a, 197-b]

2.2. Terceme-i Zahîretü’l-Mülûk’un İç Yapısı**2.2.1. Konusu ve Bölümleri**

XVI. yüzyıl ortalarında Şehzade Mustafa’nın hocalığını yapan, onda çok mühim bir ışık gören ve bu nedenle en iyi şekilde yetişmesini isteyen Sürûrî, kayıtlarda yer alan en önemli eserlerini ona ithaf etmiştir. *Zahîretü’l-Mülûk* da bu süreçte tercümesini yaptığı bir eser olarak şehzadenin manevi eğitiminin bir parçası olarak, *mev’iza* diye anılan bir nasihat kitabı türünde ele alınmaktadır. Ahlak, saltanat, kulluk görevleri, anne-babaya ve evlada karşı sorumluluklar gibi bütün bir hayatı kapsayan hususlarda öğütlerin yer aldığı kitabın içinde on bölüm çerçevesinde anlatılan ve İslamî kuralları esas alan öğüt

niteliğinde bilgiler bulunmaktadır. Konusu itibariyle dinî bilgiler üzerine kurulan eserin konusu ve bölümleri çalışmamızda ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

2.2.1.1. Konusu

İslamî kuralları temel alarak kaleme alınan *Zahîretü'l-Mülûk*; dinî, ahlakî, siyasi ve sosyal alanda pek çok konunun ayetler, hadisler ve dinî kıssalara dayanarak anlatıldığı bir nasihat kitabı mahiyetindedir. Kitabın ilk dört sayfası giriş ve kitapla ilgili açıklamalar için ayrılmıştır. Burada Sürûrî, eseri kimin için çevirdiğini, tercüme etmekteki amacını ve kitabın içeriğini okuyucuya sunar. Giriş kısımdan itibaren mütercim, eseri takdim ettiği Şehzade Mustafa'ya övgü ve duayla başlamıştır. Ardından eserin orijinalinin Farsça olduğunu, Hemedânî tarafından yazıldığını aktarmış ve kendisinin de bu eseri tercüme ettiğini belirtmiştir.

Dinî vecibeler konusunda aktarılan hikâyelerle din âlimlerinin menkıbeleri kısa ve açık bir dille yazılmıştır. Edebî açıdan estetik kaygı gözetilmeden öğretici bir üslup kullanılmakla birlikte, eser tematik olarak da önem arz etmektedir. Hikâyeler verilmeden önce *Hikâyet* adıyla kırmızı mürekkeple vurgulanmakta ve ardından hikâye aktarılmaktadır.

Sürûrî, eserde geleneğe bağlı kalarak önce Allah'a daha sonra peygamber Hz. Muhammed'e övgülerini sunmaktadır. Sonrasında ise Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu olan, hizmetinde bulunduğu Şehzade Mustafa'yı överek onun hizmetinde olduğunu ve bunu eda etmenin ona verdiği memnuniyeti dile getirmiştir.

Takdim kısmından sonra kitabın çevirisine memur edildiğini, kitabın esasen Farsça yazıldığını ve Türkçeye tercüme edilerek anlaşılır hâle getirilmesinin faydalı olacağı kanaatinde olduğunu beyan etmiştir. Bu kısmın sonunda kitabın müellifinin kitabı nasıl tertip ettiğinden de bahsedilmiştir. Ardından bölümlerin adları ve içerikleri verilerek esas metne geçilmiştir:

“Bilgil kim muşannıf-ı kitâb Mevlânâ ‘Alî ibni Şihâbe’d-dîn el-Hemedânî hafî bi’r-raḥmeti’l-celîleti ve’l-ğufrân es-subḥânî bu kitâbı on bâb üzre tertîb eylemiş [2-a]

2.2.1.2. Bölümleri

Kitabın bölümleri eserde aşağıdaki biçimde tasnif edilmiştir:

“**Bâb-1 evvel** şerâyiṭ u ahkâm-ı imânda ve levâzım-ı kemâl-i ikândadır. **Bâb-1 şânî** edâ’-ı hûkûḳ-ı ‘ubûdiyetdedür. **Bâb-1 şâliṣ** mekârim-i ahlâḳda ve ḥüsn-i ḥulḳda ve ḥâkim u pâdişâh-sîret-i ḥulefâ’-i râşidine temessûk itmek vüçûbındadır. **Bâb-1 râbî** ‘ hûkûḳ-ı vâlideyn ve zevce ü zevce vü evlâd ve ‘ibâd u akribâ vü aşdiḳâdudur. **Bâb-1 ḥâmis** ahkâm-ı saltanat ve vilâyet ü imâret ve hûkûḳ-ı ra‘âyâ ve şerâyiṭ-i ḥukûmetde ve anuñ ‘uhdesinüñ ḥaṭarında ve vüçûb-ı ‘adl u iḥsândadır. **Bâb-1 sâdis** şerḥ-i saltanat-ı ma‘neviyyede ve esrâr-ı ḥilâfet-i insâniyyededür. **Bâb-1 sâbi’** emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker beyânındadır ve anuñ fażâyil ü şerâyiṭ ve âdâbındadır. **Bâb-1 şâmin** ḥaḳâyıḳ-ı şükr-i ni‘met beyânında ve zıkr-i eṣnâf-ı in‘âm ve ifzâl-i ḥazret-i şamediyetdedür. **Bâb-1 tâsi’** mekârihe şabruñ ḥaḳıḳati beyânında ve meşâyib-i dünyeviyyededür ki ol levâzım-ı umûr-ı velâyet ü saltanatdur. **Bâb-1 âşir** mezemmet-i kibr ü ğaḳabda ve anuñ ḥaḳıḳatinde ve ḥatm-i kitâbdadır.” [2-b, 3-a]

Bu kısımda bölümlerin adlarındaki bab kelimesinin üzerine her babın hangi varaktan başladığı sonradan eklendiği anlaşılabak biçimde kurşun kalemle yazılmıştır. Bu düzenleme başka bir müstensih ya da arşiv sorumlusu tarafından yapılmıştır. Burada dikkati çeken bab kelimesinin üst kısmına kurşun kalemle yazılan ve o babın kaç sayfadan oluştuğunu belirten “x sahife” şeklindeki kısımlardır. Her bab yine konuya bağılı olarak kendi içinde kısımlara ve fasıllara ayrılmaktadır. Bu ibareler, yine metin içerisinde de her babın başında bulunur ve sonrasında o bölümün muhtevası tanıtılır.

2.2.1.2.1. Birinci Bölüm: İmanın Şartları ve Hükümleri

Bölümlerin tasnif ve içerikleri verildikten sonra birinci bölüme geçilmiştir. Bu bölümde imanın hükümleri üzerinde durulmuştur. Dinin esasları, İslamın ve imanın şartları gibi konular, ayetler, hadisler ve hikâyelerle temellendirilerek anlatılmıştır.

İmanın şartının Allah’a, peygamberlere, kitaplara, meleklerle, ahirete, kaza ve kadere iman şeklinde altı olduğu ve bu altı aslın bulunmadığı kalplerin kâfir kalpler olduğu belirtilmiştir. Eserde bu noktada vurgulanan esasen insanın siretinin ve nefsinin

şekillenmesi ve dinin amelden öte kalpte yaşandığıdır ki bu noktada açıkça belirtilen esas, eserin diğer bölümlerinde de kendini hissettirmektedir:

İmān oldur ki inanasın Allāh’a ve meleklerine ve kitāblarına ve resūllerine ve yevm-i āhire ve inanasın taqdirine hayrına ve şerrine” didi. “Gerçek didūñ” didi. “İmdi haber vir baña İslāmdan” didi. “İslām senūñ şehādet itmeñdür hiç lāyık-ı ‘ibādet yokdur illā Allāh ve şehādet itmeñdür ki Muḥammed Resūlullāhdur ve namāzı durḡurmañdur ve zekāt virmeñdür ve ramazānı şāyim olmañdur ve ḥacc itmeñdür, eger ḡādir olursan. [3-b]

Tüm kâinatın Allah’ın eseri olduğu, O’nun ezeli ve ebedi olduğu, ancak kendisi dilediğinde bilinebileceği gibi özellikleri, insanda bir kısmı bulunan özelliklerin tümünün Allah’ta bulunduğu aktarılmıştır ve marifetullah kavramının temelleri belirtilmiştir.

Eserin bu bölümünde salih amel konusu anlatılmıştır. Bu konudaki hadislerin çokluğuna, hayatı ve dünyayı anlamada birer işaret olduğuna, dindeki yerine ve hayatı biçimlendirmedeki önemine de dikkat çekilmiştir.

Buradan anlaşılması gereken; dinin, hayatın tüm alanlarını kapsadığıdır. Metinde sıklıkla üzerinde durulan konu İslam dinine göre imanın kalpte başladığıdır. Eserin önceki bölümlerinde de belirtildiği gibi erkân-ı İslamın ilki kalp ile tasdik, ikincisi dil ile tekrar, üçüncüsü ise beden ile ameldir. Allah korkusu ve günden kaçınma konularının aktarılmasının ardından birinci bölüm sona erer ve ikinci bölüme geçilir.

2.2.1.2.2. İkinci Bölüm: Kulluk Görevleri

İkinci bölüm, İslamın şartlarını esas almaktadır. Bu bölüm kendi içinde namaz, zekât ve sadaka ve oruç bölümlerine ayrılmıştır. Bu kısımlar arasında en geniş yer namaza, namaza dair temizliğe, namazın vakitleri ve nasıl kılınacağı üzerine ve namazın İslam dinindeki önemi gibi konulara ayrılmıştır.

Bölüm, namaz kısmıyla birlikte üç kısma ayrılmıştır. Birinci kısım; namaz ve namaza dair konulardan oluşmaktadır. İkinci kısım, zekât vermenin esasları ve sadaka, üçüncü kısım ise orucun esasları üzerine kurulmuştur.

Eserin bu kısmında ayrıca namazın nasıl kılınacağına ve temizliğe dair de hadisler yer almaktadır. Özellikle temizlik hususu burada dört kısma ayrılarak ele alınmıştır. Temizlik konusunda mertebelerin farklı olduğu belirtilmiştir. Namaz konusundan sonra bölümün ikinci kısmı olan zekât ve sadaka konusuna geçilir. Burada öncelikle belirtilen nokta, zekâta dair sekiz şartın sıralanmasıdır. Zekât verecek kişinin sahip olması gereken özellikler ve zekâtı verilecek malın taşınması gereken hususiyetler burada sıralanır.

Zekât ve sadaka hususundan sonra, eserin ikinci bölümünün üçüncü kısmı olan oruç konusuna yer verilmektedir. Bedenin ve nefsin ihtiyaçlarını kısırarak yapılan ibadetlerden biri olan oruca, İslam dininde yine farklı bir önem atfedilmektedir. Eserde, İslamiyette orucun önemini ve tarihini ifade etmek için diğer konularda olduğu gibi hadislerden yararlanılmıştır.

Eserin orijinalinden çevrilme amacına bakıldığında toplumsal normların oluşturulması ve geliştirilmesine fayda sağlayacağını da düşünüldüğü şüphesizdir. Orucun zekâtla birlikte değerlendirilebilecek sosyal rolü de yine adalet ve toplumsal eşitliği sağlama açısından önem teşkil etmektedir. Burada örnek olarak verilen hadiste de oruç tutanlar kadar onları ağırlayanların da büyük sevap kazanacağı belirtilmektedir:

Zeyd bin Hâlid'den rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş:
 “Bir kimse şâyim kimesneye iftâr itdürse aña şâyim eciri olur, şâyimüñ eciri nâkış olmazsınız. [37-b]

Kitaba dahil edilenler kadar edilmeyenler de bu noktada dikkat çeker. Örneğin, İslam'ın beş şartından biri olan hac, diğer dört şarta değinilmesine rağmen sadece İslam'ın şartlarından biri olarak aktarılmış ancak detay verilmemiştir. Bir siyasetname türü olan *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk*, Osmanlı İmparatorluğu'nun padişahı olmak üzere eğitilen Şehzade Mustafa'ya sunulmuştur. Bir Osmanlı padişahının, imparatorluğun başında olduğu süre zarfında hükümeti başka birine vekaleten bırakması ve hacca gitmesi söz konusu edilemeyecek bir husustur. Nitekim hacca giden bir Osmanlı padişahı da kayıtlarda yoktur. Murat Bardakçı, Osmanlı Padişahları ve hac vazifesi konusunda kaleme aldığı *Padişahlar Neden Hacca Gitmezdi?* adlı köşe yazısında şunları ifade etmiştir:

Osmanlı padişahlarının hiçbirisi hacca gitmediler ama, ‘saçları’ hacı oldu. Hanedanın hacca giden tek erkek mensubu, Fatih Sultan Mehmed’in küçük oğlu Cem Sultan idi ve imparatorluk döneminde Cem Sultan dışında hanedanın hiçbir erkek mensubu hiç hacca gitmedi. Son padişah Sultan Vahideddin sürgün senelerinde hacı olmak istedi ise de siyasi sebepler ile güvenlik endişesinden dolayı sadece umre yapmak zorunda kaldı. 19. yüzyıla kadar İstanbul’dan hacca gidip gelmek yaklaşık dokuz ay sürüyordu ve Osmanlı İmparatorluğu’nun yönetim sistemi, bir hükümdarın bu kadar uzun müddet merkezden ayrı kalmasına uygun değildi. Böyle bir yolculuğa çıkan padişahın döndüğünde tahtını elinden gitmiş olarak bulması ihtimali oldukça yüksekti, üstelik İran ve Habsburglar gibi iki büyük düşmandan dolayı, padişahların merkezden uzaklaşmamları gerekiyordu (Murat Bardakçı, Padişahlar Neden Hacca Gitmezdi adlı köşe yazısı, 01.07.2014).

Bölüm, İslam’ın şartları aktararak bitirilir ve üçüncü bölüme geçilir.

2.2.1.2.3. Üçüncü Bölüm: Güzel Ahlakın Önemi

Bu bölüm ahlak ve güzel huy, hâkim ve padişahın dört halifeye bağlılığı konuları üzerine kurulmuştur. Padişahın meşrebinin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’ye bağlı olduğundan bahsedilmiştir. Dört halife, İslam ehlinin sultanlarının yol göstericileri olarak tanıtılmıştır. XVI. yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki resmî mezhebin Hanefilik olduğu ve ehl-i sünnet anlayışın, Müslüman nüfus arasında etkin kılınmaya çalışıldığı bir dönemden bahsedilmektedir.

Bu bölümde, öncelikle güzel ahlaka dair öğütler verilmiştir. Merhamet, ayıpları gizleme, kalp temizliği gibi konuların hadisler ve ayetlerle desteklenerek aktarıldığı eser, hükümdarlara da bunu öğütleyerek İslamın gereklerinin yerine getirildiği bir devlet düzeninin sağlayıcılarından olma kaygısını taşıyan müellif ve mütercime sahiptir.

Güzel ahlaka yapılan vurgu, İslam dininin her alanında hissedilmektedir; ancak eserde, bu alanda özellikle üzerinde durulan birtakım kurallar da aktarılmaktadır. Osmanlı Devleti’nde padişah aynı zamanda halifedir ve Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. Halife olarak padişaha uymak da dinin gereğidir. Bu durumda İslamı en doğru şekilde temsil etmesi gereken kişilerden biri padişaktır ve bu esaslara göre yetiştirilmelidir. Eserde de bu durum ahlak vurgusu çerçevesinde diğer konularla birlikte anlatılmaktadır.

Eserde konunun devamında güzel ahlak sahibi bir insanda olması gereken sıfatlar sıralanmaktadır. Bu sıfatlar ve sıfatları taşıyan kişilerin mertebelerine dair verilen bilgiler oldukça önemlidir. Eserde bu on sıfat şu şekilde aktarılmıştır:

Ümmehât-ı evşâf-ı kemâl ki uşûl-i mekârim-i ahlâk-ı insâniyyedür, on vaşfdur ve mecmû‘-ı şîfât-ı hamîde bu on şîfata müteferri‘dür ve ol on şîfat ‘ilmdür (1) ve hîlmdür (2) ve hayâdur (3) ve şehâvetdür (4) ve takvâdur (5) ve şecâ‘atdür (6) ve ‘adldür (7) ve şabrdur (8) ve şıdkdur (9) ve yakîndür (10) ve bu şîfâtuñ kemâli zât-ı muṭahher-i Muhammedi’den ğayrıya degül idi ve her kimseye enbiyâdan ve evliyâdan ve şulehâdan ve ‘ulemâ’-i dînden bu ḥaḳâyıkuñ ḥuşûli miḳdârı rûḥâniyyet-i Aḥmedî ile râbiṭa-i ma‘neviyye ve münâsebet-i rûḥâniyye şâbit olur ve ol râbiṭa ḥazret-i şamediyeye ḳurba vesîle olur ve her kim ki bu şîfâtuñ kemâl-i ḥaḳâyıkı ile muttaşîf olur anuñ zât-ı şerîfi manzûr-ı naẓar-ı ilâhî ve maḳbûl-i ‘inâyet-i zât-ı nâ-mütenâhidür ve bir melekdür şûret-i beşerde. [46-b, 47-a]

Bu bölümde son olarak, insanın ahlak sahibi bir kul olarak Allah’a karşı görevlerini yerine getirmesinin önündeki maddi ve manevi engellerden bahsedilmektedir. Bu maddi ve manevi unsurlar sıralanmış ve insanın bunlardan uzak durmak için yapması gereken ibadetlerden ve amellerden bahsedilmiştir.

2.2.1.2.4. Dördüncü Bölüm: İnsanlara Karşı Görev ve Sorumluluklar

Bu bölümde; anne ve babaya karşı yükümlülükler, karı-kocanın birbirlerine karşı sorumlulukları ve hakları, evladın; görev, yükümlülük ve hukuku, evde çalıştırılan hizmetlilere karşı yükümlülükler ve son olarak yakın arkadaşların birbirlerine karşı sorumluluklarından bahsedilmektedir. Bölümün temelini, bu kısımda anlatılan anne-baba, arkadaş gibi sosyal ilişkiler konusunda uyulması gereken kuralların bütün olarak anlatıldığı Nisâ Sûresi 36. ayetten yola çıkılarak detaylandırıldığı görülmüştür:

“Allah’a ibadet edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Sonra anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, akraba olan komşulara, yakın komşulara, yanında bulunan arkadaş’a, yolda kalanlara, sahip olduğunuz kölelere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseyi sevmez.” (Nisâ 4/36)

Anne-babaya hürmete büyük önem veren İslam dini, onlara karşı saygıda kusur edilmemesi gerektiğini de belirtmiştir. Hem *Kur'ân-ı Kerîm*'de hem de hadislerde belirtilen hususlar, ebeveynin evlatları üzerindeki görev, sorumluluk ve haklarını açıkça belirlemektedir:

“Rabbin kesin olarak şunları emretti: “Ancak kendisine ibadet edin, anne ve babaya iyilik edin. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, sakın onlara “öf” bile deme ve onları azarlama. İkisine de tatlı ve güzel söz söyle.” (İsrâ 17/23).

Bölümün ikinci kısmı karı-kocanın birbirine karşı sorumlulukları üzerine kurulmuştur. Bölümün bu kısmında öncelikle evlilik kurumu yüceltilmekte ve teşvik edilmektedir. Burada iki husus gözetilmiştir: İlki ailenin devamı, ikincisi ise zinadan kaçınmaktır. Evliliğin dinen yerine getirilmesi gereken bir amel olduğu belirtilirken evliliğe teşvikte dikkati çeken temel sebep ise zinadan kaçınmaktır. Çünkü büyük günahlardan biri olan zina, nefsin meylettği bir eylemdir ve bu yolla da önüne geçilmeye çalışılmıştır. Özellikle zinadan kaçınmak ve dini vecibelere uymak için evliliğin gerekli olduğu, eserde şu hadisle belirtilmiştir:

Her kim ki nikâhlana Allâh için ve nikâhlamura müsteħakk olur Allâh dostlığına. Ve kıle Resûlullâh şallâ'llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Men rağibe ‘an sünneti fe-leyse minni’n-nikâhu sünneti fe-men eħabbeni fe-yusennin bi-sünneti.” Ya‘nî her kim ki benim sünnetümden yüz çevürse benden degüldür ve nikâh benim sünnetümdür. Her kim ki beni severse sünnetlensün benim sünnetüm ile. [53-a]

Devam eden kısımda kadının, kocası karşısındaki yeri ve haklarına dair değerlendirme yapılmıştır. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölüm de eserde genellikle hadisler üzerinden aktarılmaktadır.

Karı-koca ilişkisinin ardından, erkek evlat ve hakları üzerinde durulmaktadır. Burada, erkek çocuğun soyun devamını sağlayacak olması bakımından öneminden ve nasıl yetiştirilmesi gerektiğinden de bahsedilmektedir. Verilen hadislerde erkek çocuğun anne-babadan sonra geldiği ve aile içinde hakkı olduğu, doğuştan İslamî fıtrata temayül ettiği fakat doğru yetiştirilmezse başka dinlere meyledeceği belirtilmiştir. Devam eden kısımda efendilerin, hizmetkârlara karşı sorumlulukları ve hizmetkârların onların üzerindeki haklarına dair bir beyanat verilmiştir:

‘Âişe’den Raḍiyallāhu ‘anha rivāyet olunur ki demiş: Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Korğun Allāh’dan daḥı anlarıñ ḥaḳḳında ki kullarıñuzdur. Ta‘āmlanduruñ anları yidükleriñüzden ve kisvelendürüñ anları giydükleriñüzden ve anlara teklîf itmeñ ‘amelden anlar ḳādir olmadukların ve istedükleriñüz dutuñ ve istemedükleriñüz bey‘ idüñ ve ‘azab itmeñ Allāh’uñ ḥalkına taḥḳıḳan Allāh sizi mālîk kıldı anlara. Eger Allāh dileye idi anları mālîk kılar idi sizlere.” [60-a]

Hadiste göze çarpan, hizmetkârların hizmet verdiği ortamdan ayrılmaması gerektiği, efendilerin onlara da kendileri için aldıkları yemek ve kıyafetlerden vermesi ve ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğidir. İslamiyet’te bu konuya oldukça önem verilmektedir. İslam öncesi dönemde Arabistan’da mevcut olan kölelik, İslamdan sonra da devam etmiş ancak ihtiyaç duyulan ortama göre nuzûl eden ayetler ve ortaya çıkan hadislerin ışığında da İslamda bir köle hukuku şekillenmiştir. İslam terminolojisinde “*Cahiliye Dönemi*” olarak adlandırılan İslam öncesi dönemde, Arabistan’da köleler neredeyse hür insanlar gibi giydirilir, hizmet ettiği ailenin toplantılarında bulunur ve efendileri ile savaşa giderlerdi. İslam ise kölelik kurallarını şekillendirmiş ve şartlar da yukarda hadislerde belirtildiği üzere daha iyi bir hâle getirilmiştir. Başka bir hadiste kölelerine iyi muamele etmeyen efendilerin cennetten uzak olacağı belirtilmiştir:

Daḥı Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Cennete girmez âdem aldayıcı daḥı ḥāyin daḥı kullara yaramazlık idici.” [60-a]

Eserde, hizmetkârlara nasıl muamele edilmesi gerektiği ve bunun dinî boyutu aktarıldıktan sonra hizmetkârların efendileri üzerindeki hakları da somut biçimde belirtilmiştir.

Bölümde hizmetkârlardan bahsedildikten sonra yakın arkadaş ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine dair bir kısım bulunmaktadır:

Ebû Hüreyre’den Raḍiyallāhu ‘anh rivāyet olunur ki Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş ki: “Taḥḳıḳan ‘arş eṭrāfında minberler vardır nûrdan. Anuñ üzerinde bir ḳavm vardır nûrdan libâsları nûr yüzleri nûr ve bunlar peygâamberler degüllerdür ve şehidler degüllerdür. Anlara günü ider peygâamberler ve şehidler.” Didiler: “Yâ Resûlullāh vaşf ḳıl bize.” Didi: “Bunlar anlardur ki birbiri ile maḥabbet idişeler Allāh içün ve birbiri ile oturalar Allāh içün ve birbirin ziyâret ideler Allāh içün.” [61-b]

Bölümün son kısmında kardeşlerin birbiri üzerindeki haklarından bahsedilmiş ve beşinci bölüme geçilmiştir.

2.2.1.2.5. Beşinci Bölüm: Devlet Yöneticilerinin Görev ve Sorumlulukları

Sultanın uyması gereken hükümler, hükümetin görevleri ve halkın devlet karşısındaki hakları bu bölümün konusunu oluşturmakta, diğer taraftan adaleti sağlamanın ve yönetilenlere ihsanın bu süreçteki gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Bu bölümde ilk vurgulanan husus, makamın bir ibadet noktası olduğu ve bu makama sahip olanın şükretmek için makamda adaletli bir yönetimi benimsemesi ve yönettiklerine ihsanda bulunması gerektiğidir:

Hağ Te‘âlâ buyurur: “İnne’l-lâhe ye’muru bi’l-‘adli ve’l-ihsâni ve itâ’e zi’l-kurbâ ve yenhâ ‘ani’l-fahşâ’i ve’l-münkeri ve’l-bağyi ya‘izukum le‘allekum tezekerûn.” Bu âyetün mazmûn-ı hitâbı oldur ki Hağ Te‘âlâ kullarını zulm yolından ‘adl u ihsân tarîkına da‘vet ider ve kabâyiğ-i ahvâlden ve fezâyiğ-i ef‘âlden men‘ ider. Huşûşân mülûk ve hukâm ki bunlar bu ‘ibârete mahşûşlardur ve ol hukûk edâsından mes‘ûllerdür. [68-a]

Nahl Sûresi’nin 90. ayeti olan bu ayet-i kerime, meal kaynaklarında “Şüphesiz ki Allah, size adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlarla bakmayı emreder; hayâsızlıktan, fenalıktan ve azgınlıktan nehyeder. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir” (Nahl 16/90) şeklinde geçmektedir. Adaletin ve ihsanın saltanat makamından önce bir kulluk görevi olduğunu gösteren bu ayet, saltanatta ve toplumun her tabakasında iman ve ibadetin olması gerektiğini bildirmektedir.

Konunun devamında hüküm sürmenin yani saltanatın, on şart altında gerçekleştirilmesi gereği üzerinde durulmuştur. Bu on şartın ilki eserde şöyle aktarılmıştır:

Şart-ı evvel oldur ki her vâkı‘a ki re‘âyânun öninde vâkı‘ olur pâdişâh ve hâkim ol vâkı‘ada kendüyi re‘âyâdan biri taşavvur ide ve ğayrı kendünün üzerine hâkim göre ve ol hâlde her hüküm ki ğayrıdan kendü üzerine revâ görmeye anuñ gibi hükmi kendüden ğayra dağı revâ görmeye ve her nesneyi ki kendüye beğenmeye hiçbir Müslümâna dağı beğenmeye. [79-b]

Bu kurallar genel olarak devlete hâkim olan hükümdârın kendi çıkarlarını değil halkın ve tüm Müslümanların çıkarlarını gözetmesi, kendi için kabul etmeyeceği hükümleri başkalarına da reva görmemesi gerektiği üzerine kurulmuştur. Temel kural, saltanat sahibinin “eşitlik” kavramını kendine temel edinmesidir. Ayrıca saltanat sahibinin, kendisini başkalarından ve özellikle de halktan üstün görmemesi gerektiğinden bahsedilmiş ve altıncı bölüme geçilmiştir.

2.2.1.2.6. Altıncı Bölüm: İnsanın Üstünlüğü

Altıncı bölüm, insanın diğer canlılar arasındaki yerinden yola çıkarak yaratılmış tüm canlılar arasındaki en üstün varlık olduğundan bahsetmektedir.

Eserde bu bölümün açıklanmasına *Kur’ân-ı Kerîm*’den bir ayetle başlanmaktadır:

Qāle’l-lāhū Te’ālā: “Hüve’l-lezī ce’ālekum ḥalāyife fi’l-arzi fe-men kefare fe-‘aleyhi küfre.” [82-a]

“Sizi yeryüzünde halifeler yapan O’dur. Artık kim küfrederse, küfrü kendi aleyhinedir. Kâfirlerin küfürleri, Rablerinin katında kendilerine buğzdan başka bir şey artırmaz, kâfirlerin küfürleri kendilerine zarardan başka bir şey artırmaz” (Fâtır 35/39).

Bu ayet, Allah’ın insanları kendisinin yeryüzündeki halifeleri olarak yarattığı, küfre düşenlerin ancak kendilerine zarar verecekleri, hâlbuki Allah’ın dünya denen bu yeri insanlar için hazır ettiği anlamındadır. Eserde tercümesi verilen bu ayet, insanın dünya üzerindeki hakları ve makamını belirtirmiştir. Bu durumun insana, Allah tarafından yüklenmiş bir sorumluluğu da vardır ve bu konu bölümde şöyle aktarılmıştır:

İbni ‘Ömer’den rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş:

“Cemî’ inûz ḥākimsiz ve cemî’ inûz su’âl olunursız ra’iyyetiñüzden.” [82-b]

Bölümde insanın üstün bir canlı olduğu aktarılmış ve insan bedeninin muazzam yaratılışı üzerinde durulmuştur. İnsan bedeninin baştan aşağı kusursuz bir donanıma ve işleyişe sahip olduğu, insanın vücudundaki tüm organ ve uzuvların görevleri aktarılmıştır. İnsan vücudunun işleyişi bu bakımdan devlet düzenine benzetilmiş, en ufak bir hata ya da eksiklikte ne gibi sorunların ortaya çıkacağından bahsedilmiştir. Bölümün devamında insanın mahlûkat içinde bu kadar önemli yere sahip bir canlı

olarak düşmemesi gereken hatalar, alegorik biçimde anlatılmış ve padişahın da üstün vasıflara sahip olmasının yanında neticede bir insan olduğundan ve onun da hataya düşmemesi gerektiğinden bahsedilmiştir.

Bölümün devamında insanın mücadele etmesi gereken en büyük tehlikenin nefis olduğundan bahsedilmiştir. Nefis kavramı, mertebelere ayrılmış ve nefis konusu hadis ve kıssalardan hareketle açıklanmıştır. Nefis mücadelesinde padişahın da aynı ölçüde özen göstermesi gerektiği de belirtilmiştir:

Gâh aḥkâm-ı saltanat-ı ma‘neviyyeyi eṭrâf-ı memleket-i bedende icrâ ider. Gâh âyât-ı esrâr-ı ilâhiyyeyi şafaḥât-ı elvâḥ-ı âfâḳ üzre okur ve maḳâm-ı cem‘de ikisi bile âyine-i cemâl-i muṭlaḳ bilür ki: “Senurihim âyâtinâ fi’l-âfâḳi ve fi enfusihim ḥattâ yetebeyyene lehum ennehu’l-Ḥaḳ.” Biz gösterdüriz anlara âyâtımız âfâḳ-ı ‘âlemde daḡı nefislerinde. Tâ ḡahir ola anlara ki ol ḡaḳḳdur ve çün naḡarın daḡı a‘lâ ide kendüyi kendü mülâḡazası ḡaydından ve ḡayrdan ḡurtarup ḡaḳḳı Ḥaḳ ile bilüp. [88-b]

Dünya nimetlerine tapınan ve nefislerine hâkim olamayan insanları anlatırken “Ḳalbleri var anuñ ile añlamazlar. Gözleri var anuñ ile görmezler ḡulaḳları var anuñ ile işitmezler. Anlar ḡayvânlar gibidür belki daḡı azḡunlar” [96-b] hadisiyle tanımlanmış ve bu hadisle bölüm bitirilmiştir.

2.2.1.2.7. Yedinci Bölüm: İyiliḡi Emretmek ve Kötülüḡü Men Etmek

İyiliḡi emretmek ve kötülüḡü menetmek konusu üzerine kurulu olan bu bölüm kitapta uzun bir bölüm içinde ele alınmıştır.

“Sizden, hayra çaḡıran, iyiliḡi emreden ve kötülükten meneden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır” (Âl-i İmrân 3/104) şeklinde devam eden ayette de belirtildiḡi üzere, ilk vurgu iyiliḡi emretmek ve kötülüḡü yasaklamak üzerinedir. Eserde özellikle üzerinde durulan nokta kurtuluşa ermek için gerekli olan en önemli meziyetin, yalnız kendi nefsinin düşünerek doḡru yolda olmayı benimsemek deḡil başkalarını da kötülükten uzaklaştırıp iyiliḡe sevk etmek gerektiḡidir.

Emr-i mâ’rûfun, yani iyiliḡi emretmenin eserde bahsedilen dört esası vardır: Pes emr-i ma‘rûfuñ dört rûkni vardır. Evvel muḡtesib, ikinci ihtisâb, üçüncü muḡtesebun ‘aleyh dördüncü muḡtesebun fih. [101-b]

İnsanın kuralların toplumsal kuralların işleyip işlememesi konusunda belirleyici bir role sahip olduğu burada görülmektedir. Birinci esas “muhtesib”tir. Muhtesib; kanundan ziyâde idâri ve örfi işler için karar veren kişi, ihtisab; hesap sorma, mesuliyet ve ceza, muhtesebün aleyh; yasak işten alıkonulacak kimse, muhtesebün fihi şeklindeki dört esas İmam Gazali’nin *İhyâ’u Ulûmi’-d-Din* adlı eserinde aynı şekilde geçmektedir:

Emr-i mâruf ve nehy-i münker yapmaya “hisbe” denir. Bu görevi yapan kimseye de “muhtesip” adı verilir. Vaktiyle hisbe, resmi bir görev olarak devlet teşkilâtı içinde yer alırdı. Bir çeşit ahlâk zabıtası olan muhtesipler de halk içinde dolaşır ve onlara karşı bu görevi resmî olarak ifâ ederlerdi. Bu göreve atanan kimselerde müslüman olmak, akıllı, baliğ ve güçlü olmak şartları aranırdı. Ancak hisbe, resmî olan görevle sınırlı değildir. Bilmiş ol ki: Emr-i mâruf ve nehy-i münkere şâmil olan hisbeye yâni hüsn-ü tedbirde dört rûkûn vardır: Muhtesib, muhtesebün aleyh, muhtesebün fih ve ihtisâb. İşte bunlar dört rûkûndür ve her rûknün ayrı ayrı şartları vardır:

- 1- Bu görevi kendi nefesine karşı da ifâ etmek.
- 2- Zor kullanmak ve haram olan maddeleri kırıp dökmek için devlet tarafından görevli olmak. Çünkü görevli olmayan bir kimsenin kırıp dökmek şeklinde hisbe yapmaya kalkışması fitne ve kavgaya yol açabilir. Fitne ve kavga ise çoğu zaman önlenmeye çalışılan kötülükten daha büyük kötülükler getirir. Ancak böyle bir tehlike yoksa veya söz konusu kötülük her şeye rağmen önlenmesi gereken büyüklük ve çirkinlikte ise, o zaman kırıp dökme yöntemi de kullanılır.
- 3- Hisbeye en aşağı basamaktan başlamak ve maksadın hâsıl olduğu yerde durmak.
- 4- Gücün yetmesi. Bu husus, hisbenin vacip olmasının şartıdır. Bu sebeple, gücü yetmeyen bir kimseye el ve dille hisbe yapmak vacip değildir. Böyle bir kimse, kalbinde kötülüğe karşı rahatsızlık, huzursuzluk ve nefret duymakla sorumluluktan kurtulur” (İmam Gazâli, 2008, s. 1308-1318).

Dikkati çeken bir başka husus, eserin pek çok bölümünde anlatılan dinî hükümlerin İmam Gazali’de de aynı şekilde aktarılmış olmasıdır. Bu durum da eserin müellifi olan Hemedânî’nin *Kur’ân-ı Kerîm* ve hadis kaynakları dışında bahsettiğimiz bu eserden de yararlanmış olduğunu göstermektedir.

Devlet yönetiminde uyulması gereken kurallar ve gözetilmesi gereken esaslar konusunda özellikle üzerinde durulan husus, şeriatın tatbik ediliş edilmemesi ve kontrol edilmesidir. Örneğin aşağıdaki hadis, müminin mümini kötülükten menetmesi ve günahıtan alıkoymasının bir görev olarak İslam dininde ön plana çıktığının göstergesi olarak ele alınabilir:

Ve ‘an Ebī Sa‘īdi’l-Ḥudri Raḍiyallāhu ‘anhū ḳāle: Ḳāle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve selleme men re’eye minkūm münkeren fe’l-yuḡayyir bi-yedihi fe-in lem yesteṭi‘, fe-bilisānihi fe-in lem yesteṭi‘ fe-biḳalbihi ve ḳalike aḍ‘afü’l-īmān” Bu ḥadişüñ beyānı geḳmişdür mefhūm-ı ḥadiş budur ki kaçan eli ve dili ile men‘ itmeyüp ve ḳalbi ile inkār ḳılmasa ol kimse mü’min degüldür. [97-b]

Bu konuda Ebu Sa’id El-Hudri’den rivayet edilen bir hadis aktarılmıştır: “Kim bir kötülük görürse, onu eliyle deḡiştirsin. Şayet eliyle deḡiştirmeye gücü yetmezse, diliyle deḡiştirsin. Diliyle deḡiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki, bu imanin en zayıf derecesidir” (Müslim, İmān 78; Tirmizî, Fiten 11; Nesâî, İmān 17). Bu konuyla ilgili *Kur’ân*’da geḳen bir ayet, bahsi geḳen hadisi destekler niteliktedir: “Siz insanlar için ḳıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliḡi emreder, kötülükten vazgeḳirmeḡe ḳalışır ve Allah’a inanırsınız. Kitap ehli de inansaydı kendileri için elbette daha hayırlı olurdu. İçlerinden iman edenler de var, ama pek çoḡu yoldan ḳıkmışlardır” (Âl-i İmrân 3/110).

İnsanlara iyi davranmanın ve kötülükten vazgeḳmenin gerekliliḡinin bildirildiḡi ayet ve hadislerden sonra bu görevin önemi bir sonraki hadiste ortaya ḳıkmaktadır:

‘Āiše Raḍiyalāhu ‘anhādan rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Allāh ‘azāb eyledi ya‘nî helāk eyledi bir şehre ki ol şehre on sekiz biñ şālih kimse var idi ki anlaruñ ‘amelleri enbiyā ‘ameli idi.” Didiler: “Niçün ‘azāb olındılar, yā Resūlullāh?” Didi: “‘Āṣî olmazlar idi Allāh’a ammā emr-i ma‘rūf ve nehy-i münker ḳılmazlar idi.” [100-a]

Bölümde üzerinde durulan bu hadisler ve rivayetler gösteriyor ki hiçbir kötülükte bulunulmasa dahi, kötülüḡün engellenmemesi, şahit olunan kötülüḡe göz yumulması da kötülükten sayılmaktadır.

Bir başkasının evine izinsiz girmek yasak olmasına rağmen, amaç kötülüḡü menetmek olduğunda bu yasaḡın göz ardı edilebileceḡi örneḡi, İslamın insanları doḡru yola

sevketmek konusundaki tavrını açıkça ortaya koymaktadır. Bu konuyla ilgili bölümde geçen ayetler şunlardır:

Hz. Ömer, şahit olduğu durum karşısında ne yapacağını bilemez hâlde Allah'ın kelamına sığınmıştır ve şu ayet aktarılmıştır:

“Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar.” (Nur 24/4)

Abdurrahman bin Avf da Allah'ın “*ve lâ tecessesû*” kelamını hatırlatmıştır. Bu kelam, bölümde şu ayetle aktarılmıştır:

“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O hâlde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.” (Hucurât 49/12)

2.2.1.2.8. Sekizinci Bölüm: Nimetlere Şükretmek

Bu bölümde, nimetlere şükretmek gerektiği üzerinde durulmaktadır. Allah'ın bahsettiği makamın, o makamda bulunan kişiye yüklediği görev ve sorumluluklar bu bölümün konusunu oluşturmaktadır.

Bölüm, nimet ve saltanat olarak ikiye ayrılmıştır. Kendi içlerinde de bölünmüş olan bölümlerde ikinci kısmı “*saltanat*” bölümü oluşturmaktadır. Saltanat ise kendi içinde tıpkı nimet kısmı gibi üç alt başlığa ayrılmaktadır ki bunlar *ilm*, *hâl* ve *ameldir*. Yine bu alt başlıklar ayrıntılı şekilde açıklanmaktadır ve kendi içlerinde de alt başlıklara bölünmektedir.

Evvelki ni‘met lâ-yezâl ve ikinci saltanat-ı bî-zevâldür. Ve cemî‘-i sâliklerüñ ma‘âmâtı üç aşla muntazam olur. Biri ‘ilm, biri hâl, biri ‘ameldür. [122-a]

“İlm” alt başlığı; “marifet-i nimet”, “bilmek” ve “marifet-i zat ve sıfat” şeklinde üç alt başlığa bölünmektedir. İlk kısım olan nimet ana başlığıyla da bağlantılı olarak açıklanmaktadır. Yine “hâl” bu bölümde üç alt başlığa ayrılır: “ferah-ı nimet-i husul”, “nimet-i isal” ve “hidmet”. Bunların da açıklamasından sonra “saltanat” ana başlığı

altındaki üçüncü kısım olan “amel” kısmı üç alt başlıkta açıklanır. Bunlar “amel-i kalb”, “amel-i lisani” ve “amel-i aza-yı harice”dir.

Nimete şükretmek, İslamın kulluk görevlerini şekillendirdiği noktalardan biri olarak göze çarpmaktadır ve bu bakımdan eserde belirtildiği üzere, “kul” kendi içinde dört derecedir. Kulun derecesi, nimetin kaynağına ve Allah’ın ona verdiği nimete ne kadar şükrettiğine göre şekillenmektedir. Nimete düşkün olanlar en alt kademededir, bu nimeti bahşeden Allah’a yüzünü dönmüş, şükür hâlinde olanlar ise en üst kademededirler. İslam dininin temelinde Allah’ın bahsettiği nimetlerden faydalanmak vardır. Bu nimetlerden faydalanırken, ihtiyaç sahiplerini de düşünmek ve nimetin kendisine değil o nimeti bahşeden Allah’a sığınmak gerekmektedir.

İslamiyette özellikle vurgulanan kulluk görevleri konusu Nisâ Sûresi 173. ayette açıkça belirtilmiştir. Bahsi geçen bölümdeki esaslar ve kurallar görülüyor ki bu ayetten yola çıkılarak genişletilmiş ve şekillendirilmiştir:

“İnanıp güzel işler yapanlara gelince, onların mükafatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da verecektir. Allah’a kulluktan çekinip büyüklük taslayanlara da şiddetli bir şekilde azab edecek ve onlar Allah’dan başka kendilerine ne bir dost ne de bir yardımcı bulamayacaklardır.” (Nisâ 4/173)

Bu bölümde önemle ve dikkatle üzerinde durulan nokta Allah’ın üstünlüğünü idrak etmek ve ona kulluk etmektir. Devamında vücudun aksamı ve bunların işlevleri aynı bağlam içinde anlatılarak bölüme son verilmiştir.

2.2.1.2.9. Dokuzuncu Bölüm: Zorluklara Karşı Metanetli Olmak

Bu bölümde, zorluklar karşısında metanet gösterebilmek hususuna değinilmektedir. Bu konu, saltanat süren kişinin sahip olması gereken bir meleke olarak ele alınmıştır. Ayrıca ulema arasındaki sabır ve şükür derecelerinin üzerindeki ihtilafa da değinilir. Bu hususta esas olan, yukarıda da değinildiği üzere güçlüklerle karşı sabır gösterebilmektir ve bu güçlükler sadece dışardan gelmemektedir. İnsanın nefsi de onu sürekli günaha ve harama sevk etmekte, sırat-ı müstakimden ayırmaya çalışmakta ve bu suretle müminliğin gereklerini yerine getirmede onun önünde engel ve güçlük teşkil etmektedir. Bu durum eserde sabır ve şükürün tanımları ve mahiyetleri açıklandıktan

sonra, sabrın ortaya çıkış durumlarına ve kaynağına göre şekil aldığı üç hâl özelinde anlatılmaktadır.

Metnin devamında sabrın kısımlarından ve ölçütlerinden bahsedilmektedir ki bunlar beş başlık altında incelenmiştir. Bunlar; farz, nafile, şeriatın yasaklamadığı ama yapılmasında sevap olmayan işler, şeriatın haram kılmadığı ama yapılmasına da izin vermediği caiz olmayan durumlar ve tehlikeye yakın olunan durumlardır. Sabırla ilgili bu beş ölçüte değinildikten sonra eserin bu bölümünde önem teşkil eden kısımlardan biri olan sabra ihtiyaç duyulan hâllerden bahsedilmeye başlanır:

İmdi aḡsām-ı şabr bişdür: Farz ve neḡl ve mendūb ve mekrūh ve maḡṡūr bunlaruñ üç evvel olanları şabr-ı maḡmūddur ve iki āḡir olanları şabr-ı mezmūmdur ve nitekim muṡī‘ ḡālet-i ṡā‘atde şabra muḡṡācdur ‘āṡī daḡı ḡālet-i ‘iṡyānda şabrdan müstaḡnī degüldür. [158-a]

İnsanın her durumda sabır göstermesi gerektiğine örnek olarak bu kısımda şehvete karşı koymak için sabır göstermek gerektiğine de değinilmiş ve kişinin şehvet karşısında sabırlı olmasını sağlayan beş husus olduğu belirtilmiştir. İlk iki hâl şehveti azaltmak, üçüncü hâl de sabırlı olmaktır. Şehvetten korunmak ve gūnahtan sakınmak için yapılacak ilk şey kişiyi şehvete düşüren durumları azaltmak, ikincisi şehvete sebebiyet veren durumlardan gözünü sakınmaktır. Bu bilgiler verildikten sonra onuncu ve son bölüme geçilmiştir.

2.2.1.2.10. Onuncu Bölüm: Kibir ve Öfkeye Karşı Nefsi Korumak

Bu bölüm, kibir ve öfkeye karşı nefsi korumak üzerine yazılmıştır. Nefse karşı verilen “cihad-ı kebir” içinde, kibrin yeri yoktur. Gazab hususunda ise itidal söz konusudur.

Öncelikle, eserde verilen örneklerde Hz. Ali’nin sözü dikkat çekmektedir; çünkü kibrin nefis yönüne en büyük vurguyu yapan odur. Hz. Ali, tüm güzelliklerin tevazuda gizli olduğunu ve kibirden uzak durmak gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra, Hz. Muhammed’in kibirle ilgili sözlerine yer verilmiş ve bir hardal tanesi kadar dahi kibir besleyenin cennete giremeyeceği beyan edilmiştir:

Bu muhteva unsurları dinî unsurlar, sosyal hayat, tabiat, eğlence hayatı ve kıyafetname gibi bölümlere ayrılarak detaylı şekilde örnekler verilerek anlatılmıştır.

2.3.1. Dinî Unsurlar

Bir nasihat kitabı olarak *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk* eseri, hayatın her alanında konuları kapsayan hususlarda öğütlerin yer aldığı bir eserdir. Eserde geniş yer tutan dinî konuları ele alırken Allah'ın keliması ve varlığı, Hz. Muhammed'den aktarılan hadisler, diğer peygamberlere gelen vahiyler ve önemli isimlerden rivayet edilen hadisler ve kıssalar ön planda tutulmuştur. Bunlar dışında eserin ana konusunu oluşturan dinî vecibeler de ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

2.3.1.1. Allah

Eserde “Allah, Hak, Hak Te‘âlâ, Hak Celle ve ‘Alâ, Hudâ” isimleriyle zikredilmiştir. Anlatılan tüm konuların ayetlere ve hadislerle dayandırılmasından dolayı ayetler ve hadisler verilirken genellikle “Hak Te‘âlâ şöyle buyurmuştur” şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Eserdeki Allah kelimesi bu bakımdan ayetler verilmeden önce kullanılmıştır.

Genellikle “Hak” ve “Hak Te‘âlâ” ismi kullanılmıştır:

Hak Te‘âlâ buyurur: “Ve mine’n-nâsu men yekûle âmennâ bi’l-lâhi ve bi’l-yevmi’l-âhîri ve mâ hum bi-mü’minîni ve mâ yu’mine ekşeruhum bi’l-lâhi illâ ve hum muşrikûn” [14-a]

Öyle kim hâzret-i Hak buyurdu ki: “ve men yûkâ şuhḥa nefsihi fe-ûlâ’ike humu’l-mufliḥûn” Ya‘nî her kim ki nefsinüñ baḥlinden şaklana felâḥ u ḥalâş bulanlardandur. [28-a]

Nadiren “Allâh” ve “Allâhu Te‘âlâ” ismi kullanılmıştır:

Ḳalblerinde marâz vardur Allâh anları ziyâde eylesün marâz cihetinden. [127-a]

‘Abdullâh bin ‘Abbâs Raḍiyallâhu ‘anhümâdan rivâyet olunur ki dimiş: “Şikâyet eyledi bir nebî ‘aleyhi’s-selâm Allâhu Te‘âlâ’ya ki didi: “Yâ rabbî ‘abd-i mü’min saña muṭî‘ olur ve ictinâb ider ma‘şiyetlûnden sen dürersin andan dünyâyı ve ‘arz idersin anâ belâyı. [149-b]

Bir defa “Hudā” ismi geçmiştir:

Anuñ ile hiç ‘amel itmez bu andandur ki siyāset-i hākime ‘ilmi var Hudā’ya ‘ilmi
yokdur ve ol dili ile didügi yalandur. [13-b]

Divan edebiyatında Allah’ın varlığını ve birliğini anlatan tevhid, münacaat gibi kısımlara eserde yer verilmemiştir; ancak marifetullah kavramı geniş yer almıştır. Marifet, tasavvufta varlığın hakikatini ve ilahî sırları keşif anlamlarına gelmektedir. Ayrıca şeriat, tarikat ve hakikatten sonra Allah’a erişilen, Hak’la Hak olunan dördüncü makamdır. Marifetullah, bu bağlamda Allah’ı tanımak, O’nu bilmek anlamına gelmektedir. Tevhid inancı temelinde gelişen İslam dininde, en önemli husus sayılabilecek marifetullah, önemine nispetle bölüm içerisinde de geniş tutulmuştur. Anlatımda dikkati çeken husus, tüm yaratılmışların Allah’ın yansıması olduğu inancı üzerinden aktarılıyor olmasıdır. Tüm kâinatın Allah’ın eseri olduğu, O’nun ezelî ve ebedî olduğu, ancak kendisi dilediğinde bilinebileceği gibi özellikleri, insanda cüzî şekilde bulunan özelliklerin küllî hâlde Allah’ta bulunduğu konuları aktarılmıştır:

Bir qadimdür ki aña evvel yokdur bir qayyümdür ki aña âhir yokdur. Bir ezelidür ki anuñ evveline ibtidâ yokdur bir ebedidür ki anuñ âhırine intihâ yokdur. Bir zâhirdür ki idrâk-i zühür hüviyyetine ‘aciz u hayret mâni’ degüldür. Bir bâtındur ki künh-i esrâr-ı buṭûnına hiç maḥlûḳuñ ittılâ’ı yokdur. Bir hayyudur ki cemî’-i kâyinātuñ huyâtı anuñ rahmeti feyzinden bir nemdür. Bir ‘âlimdür ki cümle maḥlûḳât anuñ ‘ilmi dâiresinden bir noḳṭadur. Bir müriddür ki mecmû’-ı mürâdât anuñ meşîyyeti kitâbindan bir raḳamdur. Bir qâdirdür ki cemî’-i maḳdûrât anuñ ḳabẓa-i ḳudretinüñ maḳhûrıdır. Bir semî’dür ki ihtilâf-ı lügât ve eşnâf-ı ḥaṭarât anuñ mesmû’ıdır. Bir başirdür ki ḳarıncacuḳ taht-ı arzda anuñ manẓûrıdır. Bir mütekellimdür ki ṭavḳ-i imtişâl-i evâmir ü nevâhî cemî’-i maḥlûḳât boynında anuñ tekellümi sırrınuñ neticesidür. [5-a, 5-b]

Marifetullah kavramının anlatıldığı bölümün son kısımda Allah’ın bilinmesi ve onun sıfatlarının tanınması kadar, onun katında kabul gören tek dinin yani hak dinin İslam olduğu, O’nun kâinata peygamberler ve bu peygamberlere kitaplar verdiği, O’nun kelamının ve sıfatlarının tüm noksan sıfatlardan münezzeḥ olduğu üzerinde durulmuştur:

Cemî'-i kitâblar ki enbiyâya gönderdi cümle anuñ kelâmıdır ve anuñ kelâmı anuñ şıfatıdır ve anuñ şıfatı kadîmdür ve anuñ kelâmı harf u şavt ile degüldür ve muşhaflarda mektûb ve dillerde mezkûr ve gönüllerde maḥfûzdur ve kıra'et u kitâbet ve hıfz-ı maḥlûkdur ve mektûb u maḥrû' u maḥfûz-ı ğayr-ı maḥlûkdur ve bu 'âlemi menzilgâh-ı müsâfirân-ı 'âlem-i beḳâ ve güzergâh-ı tâlibân-ı sa'âdet-liḳâ kıldı ve her kimseye bu menzilde bir müddet taḳdîr eyledi tâ bu menzil-i dünyâdan ki meḳân-ı mühlet ve evân-ı furşat ve mezra'a-i âhiretdür. Zâd-ı râh-ı sa'âdet-i ebediyye götüreler ve bî-zâd u bî-delîl ḳaşd-ı bâdiye-i ḳıyâmet itmeyeler ve her nesne ki peygâmbler 'aleyhimü's-selâm lisânları ile ḥalka gönderdi ve eceller ve rızıklar ve 'azâb-ı ḳabr ve rû'yet-i ḥaḳ ve derecât-ı cennet ve derekât-ı cehennem ve şefâ'at-i enbiyâ vü evliyâ ve 'ulemâ'-i dîn ve mü'minin cümle ḥaḳdur ve cümleye îmân vâcibdür. [6-b, 7-a]

2.3.1.2. Kutsal Kitaplar

Eserde dört semavî dine gönderilen dört kutsal kitap olan *Tevrat*, *Zebûr*, *İncil* ve *Kur'ân-ı Kerîm*'e iktibaslar yapılmıştır. Bu kitapların, gönderildiği paygamberlere vahyedildiği aktarılmış, ardından kitaplardan alıntılar yapılarak hikâyet adı altında kıssalar verilmiş ve müellif tarafından o konularla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Eserde en çok adı geçen kitap *Kur'ân-ı Kerîm*'dir. *Kur'ân* dışında sırasıyla en çok alıntı yapılan kitaplar *Zebûr*, *Tevrat* ve *İncil*'dir. Dört kitabın da adı metinde sık geçmemiş ama bu kaynaklardan alıntılara yer verilmiştir.

2.3.1.2.1. Kur'ân-ı Kerîm

Semavî dinlere gönderilen kitapların sonuncusu olan *Kur'ân-ı Kerîm*, Hz. Muhammed'e vahiy meleği Cebrâil aracılığıyla gönderilmiştir. Kendinden önce gönderilen tüm kitapları destekleyen bilgiler içeren *Kur'ân-ı Kerîm*, bu özelliğiyle tüm dinlere ve tüm insanlara gönderilmiştir.

Divan edebiyatının en önemli kaynaklarının başında gelen kutsal kitap, eserde de en çok alıntılanan kaynak olması bakımından önemli yer tutmuştur. Bahsi geçen hemen her konuyla ilgili aktarılan ayetler ve bu ayetleri destekleyen hadisler metnin ana hatlarını oluşturmuştur. Eserde verilen tüm ayetlerden önce “Ḳâla'l-lâhu Te'âlâ” ya da “Allah şöyle buyurmuştur/emretmiştir” cümle kalıbı kullanılmış ya da ayetler bir bilgi verilmeden aktarılmıştır:

Kāla'l-lāhu te'ālā: “Fe āminū billāhi ve resūlihi ve'n-nūri'l-lezī enzelnā” [3-a]
 “Allah şöyle buyurdu: Artık siz, Allah’a, peygamberine ve indirdiğimiz nura (Kur’an’a) inanın” (Tegâbün 64/8).

Hak Te'ālā buyurdi: “Ve'l-kāzîmine'l-ğayza” buyurmadı “ve'l-kālî'ine ve'l-fākidîn” [44-a]

Mişâl-i âyet “ete'mirüne'n-nāse bi'l-birri ve tensevne enfusekum.” Mişâl-i haber “Yâ 'aysi 'ızza nefsüke fe-ini't-ta'azat fe-'ızı'n-nās” ve didiler ki bu tenbihdür ki terk-i ehemmm mühimme iştiğāl ile 'alāmet-i hamākatdur. [103-b]

Eserde *Kur'an-ı Kerîm*'den yapılan iktibaslar dışında kutsal kitabın adı da zikredilmiştir:

Kur'an'da zıkr-i imān kıldı 'amel-i şālihi aña maḡrūn kıldı ki “inne'l-lezīne āmenū ve 'amilu's-şālihāti” ve çün aḡsām-ı a'māl-i şāliha çokdur. Resūlullāh 'aleyhi's-selām ümmeti andan haberdār eyledi ve buyurdi ki: “İmānî yetmiş ve bir niçe budakdur ve bu aḡsāmuñ beyânında eḡādîş çokdur ve her ḡadîş işâretdür bir kısma aḡsām-ı a'mâlden ve ol a'mâlden soñra imtişāl-i evāmir vācibâtıdan ve mendübâtıdandır ve ba'zı ictināb maḡzūrâtıdan ve mekrūhâtıdandır. [7-a]

Çün namāza durasın ābdestini kāmîl kıl. Andan soñra kıbleye teveccüh kıl, andan soñra tekbîr kıl, andan soñra okı Kur'an'dan saña müyesser olanı. [17-b]

Her nesneyi ki Hāḡ Te'ālā Kur'an'da emr itmiş idi Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem anı kendüye ḡulḡ u 'ādet itmiş idi ve her nesne ki ḡazret-i Hāḡ Kur'an'da andan nehy itmiş idi, andan ictināb ider idi. [48-a]

Nitekim Kur'an haber virür: “Ġuduvvuhā şehrun ve revāḡuhā şehrun.” [73-b]

Kur'an'ı laḡn ile okımaḡ ve vech-i şāḡih ile okımaḡı telḡîn ü ta'lîm eylemek vācibdür ve laḡn ile okıyānı nehy vācibdür ve sūkūt ma'siyetdür ve eger okıyan kimesnenüñ lisānı şāḡih okımaḡdan 'āciz ise eger kıra'atınüñ ekşeri laḡn ise terk idüp ancaḡ Fātiḡā'yı şāḡih okımaḡa sa'y itmek gerekdür. [114-a]

Ya'nî benden soñra olsa gerekdür bir ḡavm ki Kur'an okıyalar amḡā boḡazlarından aḡaḡa geçmeye. Ya'nî ḡalblerine te'sîr idüp anuñ ile 'amel itmeyeler deyeler biz okıduḡ kimdür bizden yigrek okur ve 'ilm öğrendük kimdür bizden yigrek bilür. Anlar cehennem tuturıḡları olsa gerekdür. [180-b]

2.3.1.2.2. Tevrat

Hız. Mûsâ'ya gönderilen ve emir, buyruk anlamlarına gelen *Tevrat*, dört kutsal kitaptan biridir. Hız. Mûsâ'nın Yahudilere vadedilmiş topraklar olarak kabul ettikleri Ken'an bölgesinde yaşadığı dönemi, Firavûn'la olan mücadelesini ve ölümüne kadar olan olayların ve hayatının anlatıldığı kitaptır. Günümüzde Yahudiler tarafından kabul edilen kitabın ilk gönderildiği şekliyle kalmadığı, değiştirilip tahrifata uğradığı bilinmektedir.

Eserde Hız. Mûsâ ile zikredilen *Tevrat*'tan iktibaslar yapıldığı görülmüştür. Bu alıntılar, “Hak Te‘âlâ Mûsâ ‘aleyhi’s-selâma vahy kıldı” veya “Hak Te‘âlâ Tevrât’da dimiş” şeklinde açıklama yapıldıktan sonra alıntılar yapılarak ancak genel olarak vahiy kelimesi ile kullanılmıştır.

Hız. Mûsâ'ya gelen bir vahiyde Allah'ın kullarına O'nu anmalarını emrettiği aktarılmıştır:

Mûsâ ‘aleyhi’s-selâma vahy kıldı ki: “Yâ Mûsâ ümmetüñ ‘âşîlerine diyesin ki beni añmayalar. Zîrâ ben kendü üzerüme vâcib kılmışam ki her kim ki beni yâd ide ben anı yâd idem. Çün beni televvüş-i ma‘şiyet ile yâd ideler, ben anları la‘net ile yâd iderüm.” [23-a]

Başka bir vahiyde Allah'ın verdiği nimetlere şükretmek gerektiği ve bu nimetleri insanoglunun tüm bedeniyle kabul etmesi aktarılmıştır:

Hak Te‘âlâ Tevrât’da dimiş: “Yâ ibni Âdem in razîte bi-mâ kıasemtı leke erhatu kıalbeke ve bedeneke ve ente maħmûdun ‘indî ve in lem teraıza bi-mâ kıasemtı leke sellattet ‘aleyke’d-dünyâ hatta terkuıza fihâ rekza’l-vaħşı fi’l-beriyyeti şümme bi-‘izzetî ve celâlî lâ tenâlu minhâ illâ ma kıaddaret leke ente mezmûmu ‘indî.” Ya‘nî iy Âdem oğlanı eger râzî olursañ benüm saña kısmet itdügüme râhat iderin kıalbüñi ve bedenüñi ve sen memduħ u maķbûlsin benüm kıatumda ve eger râzî olmazsañ benüm saña kısmet itdügüme ħavâle eyledüm saña dünyâyı tâ ki depinürsin vuħuş yabanda depündügi gibi. [87-a]

Hız. Mûsâ'ya vahyedildiği belirtilen metindeki son iktibasta insanların sahip oldukları mallardan dolayı büyüklük göstermemesi, mütevazı olması ve şehvete kapılmadan nefisini terbiye etmesi gerektiği konularına yer verilmiştir:

Hak celle ve ‘alā Mūsā’ya ‘aleyhi’s-selām vahy eyledi ki: “Yā Mūsā innemā aḳbulu’s-salāte mimen tevāza’a li-‘azametī ve elem yete‘azzam a’lā ḥalkī ve elzeme ḳalbehū ḥavfī ve ḳaṭa’a’n-nehāre bi-zikrī ve keffe nefsehū ‘ani’s-sehevātī min eclī.” Ya’nī ben namāzı şol kimseden ḳabūl iderin ki tevāzu‘ ide benüm ‘azametüm içün ve büyüklenmeye benüm maḥlūḳlaruma ve lâzım ḳıla ḳalbine ḥavfī ve ḳaṭ‘ ide nehārı. Ya’nī günü tamām ide benüm zikrüm ile ve men‘ ide nefsinı shevātdan benüm içün ve aḥbārda vārid olmışdur ki Mūsā ‘aleyhi’s-selām dimiş: “Ṭubā lil-müteve ezi‘īne fi’d-dünyāhum aşḥābu’l-menābir yevmu’l-ḳıyameti Ṭubā li’l-muşliḥīne beyne’n-nāsi fi’d-dünyāhumu’l-lezīne yerişune’l-firdevse yevme’l-ḳıyameti Ṭubā li’l-muṭahhereti ḳulūbuhum fi’d-dünyā humu’l-lezīne yanzurūne ilā’l-lāhi ‘azze ve celle yevme’l-ḳıyāmeti.” Ne gökçek mütevāzī’lere dünyāda ki anlar mübeşşirler şāḥibleri olsalar gerekdür yevm-i ḳıyāmetde. [184-a]

2.3.1.2.3. Zebûr

Hız. Dâvûd’a indirilmiş olan *Zebûr*, dört kutsal kitaptan biridir. “Bu kitapta emirler yerine ilahî ve neşîdeler yer alır. Dâvûd peygamber bu neşîdeleri okuyunca herkes imana gelirmiş. İçinde toplam 150 mezmur vardır. *Zebûr* sonradan bozulmuş, insanlar tarafından değiştirilmiştir” (Pala, 2012, s. 489).

Eserde Hız. Dâvûd’un ismi ona vahyedilen konular yer almıştır. Ancak *Zebûr* adı hiç geçmemiştir. *Zebûr*’dan yapılan alıntılar diğer peygamberlerin vahiylerinin aktarıldığı gibi “Hak Te‘âlâ Dâvûd’a vahy eyledi” şeklinde verilmiştir.

Hız. Dâvûd’un üzgün olduğunu gören Allah, ona bu hâlinin sebebini sormuş, etrafındaki kötü dostlardan uzak durmasını ve nefsinı terbiye etmesi gerektiğini salık vermiştir. Bu insanların etrafında olmalarının onu Allah’tan uzaklaştıracağını da belirtmiştir. Hız. Dâvûd’un Allah’la konuşması şöyle verilmiştir.

Hak Te‘âlâ vahy eyledi Dâvûd’a ‘aleyhi’s-selām didi: “Yā Dâvûd niçündür ben seni görürem tenhâ ve ğamnâk?” Didi: “İlâhî ḥalkı düşmen dutdum senüñ içün.” Didi: “Yā Dâvûd uyanık ol daḥı kesb ḳıl kendü nefsüñ içün ḳarındaşlar. Ya’nī ğaflet itme her hemser ki muvāfaḳat itmeye benüm rızām olanda, anüñ ile muşāḥabet ḳılma. Taḥḳiḳan ol senüñ düşmenüñdür. Ḳalbüne ḳasāvet virür ve seni ırak ider benden.” [62-a]

Eserde verilen diğer vahiylerde olduğu gibi bu vahiylerde de Hz. Dâvûd'un Allah'la konuşması aktarılmıştır. Allah'ı ve O'nu sevenleri sevmek gerektiği, Allah'ı sevmenin yolunun O'nun verdiği nimetlere ve iyiliklere şükretmekten geçtiği anlatılmıştır:

Hak Te'âlâ vahy eyledi Dâvûd 'aleyhi's-selâma ki: “Yâ Dâvûd sev beni ve sev benüm dostlarımı ve sevdır beni kullaruma.” Dâvûd didi: “Yâ Rabbî işte seni severin ve dostlarıñı severin. Ammâ nice sevdireyin seni kullaruna?” Hak Teâlâ didi: “Añdur añlara benüm in'âmlarımı ve ni'metlerümi taḥḳıḳan anlar zıkr itmezler illâ her iyilügi.” [121-a]

Hak Te'âlâ vahy eyledi Dâvûd 'aleyhi's-selâma ki: “Yâ Dâvûd ḥulḳ dutın benüm ḥulḳlarım ile. Taḥḳıḳan ben şabûrın. [151-a]

Hak celle ve 'alâ Dâvûd 'aleyhi's-selâma vahy eyledi ki: “İy Dâvûd ğaflet ile ḳalbi a'mâ olanlara diyesin ki dimesünler ki cevâhir-i ḥazâyin-i 'ilm âsmâdadur. Anı kim indürür? Yâ ḳa'r-ı zemînedür anı kim çıkarur. Zîrâ biz kemâl-i ḥikmet ve maḥẓ-ı deryâ ḳa'r-ı zemînedür. Anı kim çıkarur? Zîrâ biz kemâl-i ḥikmet ve maḥẓ-ı irâdet birle sırruñ ḳulûbıñuz ḥazâyin-i cevâhir-i ḥaḳâyıḳ-ı melekûtiyye idüp nûkûd-ı esrâr-ı cenâb-ı kibriyâmuzı anda vedî'at ḳomışuzdur. Ammâ siz anı ḥâk-i şehvât ile pûşide itmişsizdür kendü nûfûsıñuzı pâk idün ki maḥall-i nüzûl-i feyz olmağa lâyıḳ ola.” [167-b]

2.3.1.2.4. İncil

“Dört mukaddes kitaptan biri olan *İncil*, Hz. İsmâ'ya indirilmiştir. Ancak bugün *İncil* bazı tahrifata uğramış olup bozulmuştur. Gerçek *İncil* elde yoktur. Hristiyanların kutsal kitabıdır.” (Pala, 2012, s. 232).

Eserde değinilen diğer kutsal kitaplara nazaran daha az yer verilen *İncil*'in, Hz. İsmâ'ya vahyedilen kitap olduğu aktarılmış ve eserden bir alıntı yapılmıştır. Bu vahiyde, kardeşlerle münasebet konusuna yer verilmiştir. Allah'a inanmak ve ona ibadet etmek gerektiği, dünyada ve ahirette kardeşlerin birbirine şefaatçi ve kurtarıcı olacağından bahsedilmiştir:

Vahy eyledi Hak Te'âlâ 'İsmâ'ya: “Yâ 'İsmâ eger sen baña 'ibâdet idesin ehl-i semâvât ve ehl-i arz 'ibâdeti gibi ve anda olmaya ḥubb-ı fi'l-lâh ve buğẓ-ı fi'l-lâh saña fâyide virmez bu bir nesne.” Ve ḳâle 'Ali bin ibni Tâlib kerrem Allahu

vechehū ‘aleykim bi’l-iḥvāni fe-innehum ‘iddetun fi’d-dünyā ve’l-āḥireti illā tesma‘ū ilā kavli ehli’n-nāri fe-mā lenā min šāfi‘ine ve lā šadīkin ḥamīm.” ‘Alī Raḍiyāllāhu ‘anh demiş: “Sizün üzeriñüze lâzım olsun qarındaşlar ki anlar sizün yarağıñuz ve yardımcıñuzdur dünyāda ve āḥiretde. İştmez misiz ehl-i nāruñ kavlini ki Hāḡ Te‘ālā ḡikāyet ider. Yoḡdur bizüm şefā‘ atçilerimüz daḡı şefḡat ider dostımız.” [62-a]

2.3.1.3. Melekler ve Şeytan

2.3.1.3.1. Melekler

“Kerrûbiyyûn ya da Hamale-i Arş olarak da bilinen dört büyük melek, Allah’a en yakın olan meleklerdir. Bu melekler Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil’dir” (Pala, 2012, s. 267). Eserde melekler konusunda dört büyük melek tabiri kullanılmış ama yalnızca Cebrâil adı geçmiştir. Cebrâil dışında Kirâmen Kâtîbîn adı zikredilen diğer meleklerdir. Bunlar dışında melekler konusundan özel olarak bahsedilmemiştir.

Dört büyük meleḡin ruhânî olduḡundan ve Allah ile kul arasında köprü vazifesi gördüklerinden bahsedilmiştir:

Bu dört melek melekût-ı ‘ulvîdendür ve ol a‘māl-i zākiye çün divān-ı vezîr-i ‘aḡldan ḡazret-i ḡalîfe-i rūḡa ‘arz olına anlara rūḡāniyyāt dirler. Çün melāyike-i kirām ḡabz ideler melekûtiyyāt dirler ve çün ḡızāne-i ḡayb-i eḡadiyyetde maḡzûn ola esrār dirler ve bu teraḡḡı a‘mâlde olur ki kul ile ḡaḡḡ ortasında ola ki anda ḡaḡḡ ḡayr olmaya. [86-a]

Padişahların askerler üzerindeki etkisinden bahsedilirken meleklerden örnek verilmiştir. Melekler nasıl Allah’ın emrindeyseler askerlerin de padişahın emrinde olduklarından, onun sözünden çıkamayacaklarından ve melekler gibi iradesiz olduklarından bahsedilmiştir:

Bunu fîkr ḡıl ki bir melek işāreti ile ol iḡlîmüñ ḡaḡ ve şahrāsı ḡarekete gelür ki cümle cihān pâdişāḡları cemî‘-i leşkerleri bir nāḡiye ḡareket itmesün diseler ḡadır olamazlar bu ḡudret-i melāyike-yi süfliyyeden bir melegündür ve melāyike-yi süfliyyenüñ cümlesi bu deñlü ḡudret ile melāyike-yi ‘ulviyyeden birine muḡavemet idemez ve anlaruñ ‘adedine nihāyet yoḡdur ki. [95-a]

Dört büyük melek dışında özel olarak bahsedilmese de melek konusuna değinilmiş ve bir şehri üstünde meleklerin döndüğünden bahsedilmiştir:

Allāhu Te‘ālā vahy eyledi bir melege yukarusun aşağı ve aşağısın yukarı döndür fulān ve fulān şehriñ ehli üstine ol melek didi: “Yā rabbī anlar da kuluñ fülān vardur ki saña ‘āşī olmamışdur. Göz açup yuminca. Hâk Te‘ālā didi: “Döndür anuñ üstine anlaruñ üstine zîrâ ol yüzün burtarmamışdur benüm hâkķumda bir sâ‘at hergiz.” [100-a]

Bir kişi nefisini terbiye ederse meleklerin de onu gökyüzüne çekerek yükseltmeleri, kendi nefisinden vazgeçen kişi için Allah’a, o kulu yüceltmesi için şefaati oldukları anlatılmıştır:

Eger ol kendü nefisini ref‘ idüp tekebbür iderse ol iki melekler anı çekerler ve andan soñra dirler: “Yā rabbī bunu alçaķ kıl” ve eger kendü nefisini vaz‘ idüp ya‘nî tevāzu‘ iderse ol iki melekler dirler: “Yā rabbī bunu ref‘ kıl. [183-b]

2.3.1.3.1.1. Cebrâil

Dört büyük melekten biri olan Cebrâil, vahiy meleği olarak da bilinir. “Allah ile peygamberleri arasında elçilik ifâ eden ve Allah’ın emir ve vahiylerini tebliğe memur edilen melektir. Edebiyatta Cibrîl, Cibrîl-i Emîn, Rûh’ul-Emîn, Rûh’ul-Kuds, Hümâ-yı Kudsî, Tâvûs-ı Kudsî ve Tâvûs-ı Arş gibi isimlerle anılır” (Pala, 2012, s. 84).

Eserde Cebrâil adıyla geçen meleğin imanın şartlarını tebliğ etmek için genç bir adam kılığına girerek Hz. Muhammed’in yanına gelmesi anlatılmıştır. Cebrâil hiçbir şey bilmeyen bir genç görünümünde kelime-i şhadetin, namazın, zekâtın, orucun, haccın ve kıyamet alametlerinin esaslarıyla ilgili sorular sormuş, Hz. Muhammed’de bu sorulara cevap vermiştir:

Yā ‘Ömer bilür misin kimdür bu su’âl iden?” Ben didüm: “Allāh ve resûli yigrek bilürler.” Didi: “Cebre’îl’dür, geldi size diniñüz öğretmege. [4-a]

Hiz. İbrâhîm’in ömrü boyunca üç defa yalan söylediği ve bu yalanları da din işleri için söylediği belirtilmiştir. Bu yalanlarından dolayı huzursuz olan Hiz. İbrâhîm’e Cebrâil görünmüş, onun Allah dostu olduğunu ve dostun dosttan korkmaması gerektiğini anlatmıştır:

İbrâhîm peygâmbere ‘aleyhi’s-selâm ‘ömründe üç yalan söyledi maşlahat-ı dîn için. Her bâr ki anı yâd ider idi, anuñ havfından bî-hûş olur düşer idi. Öyle ki anuñ yüregi oynaması âvâzını ‘ırâqdan işidürler idi. Cebrâyil ‘aleyhi’s-selâm nâzil oldu ve didi: “Hâk celle ve ‘alâ selam gönderdi ve buyurdu ki: “Hergiz gördüñ mi ki dost dostdan kôrka.” [12-b]

Başka bir bölümde Cebrâil’in Hz. Mûsâ’ya görünmesi ve Allah’ın selamını ona getirmesi aktarılmıştır:

Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm gayretten müteğayyir olup Cebrâ’îl ‘aleyhi’s-selâm nüzûl idüp didi: “Yâ Mûsâ, Hâk Te‘âlâ saña selâm ider dir ki: “İyü kulumdur bu ammâ bunda bir ‘ayb vardır.” Didi ki: “Ol ‘ayb nedür yâ rabbi?” Didi: “Seher yelinden hazz idüp anuñ ile üns dutar şol kimse ki beni seve benden gayrı ile üns dutmaz. [40-b]

Hz. Fatîma ile konuşan Hz. Muhammed’in günlerdir yemek yemediği, Cebrâil’in yeryüzünün tüm hazinelerini kendisine verdiğini ve bu hazine karşısında dünya nimetlerinin hiçbir anlamının ve öneminin olmadığını anlatmıştır:

Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Allâh hâkқыçün benüm boğazuma ta‘âm irmemişdür ve ben Hâk Te‘âlâ katında senden mükerremin. Eger istesem virür idi ve Cebrâyil ‘aleyhi’s-selâm yir yüzünñ hazîneleri miftâhların benüm önüme getürdi ve didi: ‘Hâk Te‘âlâ buyurur ki isterseñ ki bu hazînelere emr idem, tâ kanda giderseñ, senüñ ile revân ola.’ Ben Hâk Te‘âlâ’dan diledüm ki resûl-ı fakîr olam.” [74- b]

Hz. Muhammed’e güzel ahlakla ilgili bilgiler veren Cebrâil, iyi huylu olmayı, zulmedenı affetmek, malını, ilmini ve yardımını esirgeyene daha çok vermek gerektiğini tebliğ etmiştir:

Biz recülün imânını imân saymaz idük kaçan ezâya şabr eylemese ve çün Cebrâ’îl ‘aleyhi’s-selâm Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem hâzretine mekârim-i ahlâka râğbet ider idi. Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem mecâmi‘-i ahlâk-ı haseneden su‘âl eyledi Cebrâ’îl ‘aleyhi’s-selâm didi: “Şıl men kaşa‘ake, ve e‘tı men haremeke, ve a‘fu ‘amen zalemeke” Ya‘nî ahlâk-ı kerîme oldur ki ulaş senden kesilene ve ‘atâ kıl saña mahrûm kılana ve ‘afv kıl saña zulm ideni. [162-a]

Eserde Yahyâ peygamberin Cebrâil ile konuşmasına da yer verilmiştir. Babası Zekeriyâ peygambere, Cebrâil ile konuştuğundan, onun kendisine Allah korkusu ve sabır konusunda bilgiler verdiğinden bahsetmiştir:

“Ey baba Cebrâyil ‘aleyhi’s-selâm baña haber virdi ki cennet ile cehennem ortasında ‘aķabe vardır. Andan ħalâş bulmaz kimse meger şol kimse ki Ĥaķ Te‘ âlâ ħavfından muttaşıl ağlaya.” Zekeriyâ ‘aleyhi’s-selâm didi: “İy oğul ağla kâdir olduĖuñ kadar andan evvel ki ağlamak fâyide itmez ve hem ol dimiş her nesnenüñ ‘alâmeti vardır. Allâh’dan ħorķmaĖuñ ve cennete iştîyâķuñ ‘alâmeti şabrdr meşakķate ve tã‘ ate.” [12-b]

2.3.1.3.1.2. Kirâmen Kâtîbîn

“İnsanların işlediği amelleri yazan meleklerdir. İnsanın sağında ve solunda olmak üzere iki tane olup o insandan ayrılmazlar. Sağdaki sevapları anında yazar. Soldaki günahları belki tevbe eder diye geciktirerek yazar” (Pala, 2012, s. 276).

Eserde Kirâmen Kâtibin olarak bilinen meleklerle sadece tek bir yerde rastlanmıştır. İnfitâr Sûresi’nden yapılan iktibasla “Hâlbuki üzerinizde muhakkak bekçiler, değerli yazıcılar vardır” (İnfitâr 82/10) ayetiyle aktarılan kısım bu meleklerden bahsedilen tek yerdir:

Ĥaķ Te‘ âlâ: “Ve inne ‘aleykum le-ĥâfîzîne kirâmen kâtîbîn” didüği ehl-i keşf ve erbâb-ı taĥķîķ ħatında bu iki melekdür ki âdemo bunlaruñ birinüñ hidâyeti ile taĥşîl-i sa‘âdet-i ebediyye yolın dutar ve birinüñ taķviyyeti ile def‘-i esbâb-ı şekâvet-i sermediyye ider ve buña erbâb-ı yaķîn iktisâb-ı sa‘âdet-i uĥreviyye âlâtınuñ isti‘mâli yüzünden şükr dirler. [153-a]

2.3.1.3.2. İblis / Şeytan

Şeytan, İblis, Hâris isimleriyle bilinen bir melektir. “Allah, Âdem’i yaratıp da bütün meleklerle secde etmelerini buyurduğunda hepsi birden secde etmiştir. Ancak meleklerin en ulusu ve hocası olan Hâris, kendisinin cin olup ateşten yaratıldığını, bu nedenle topraktan yaratılmış olan Âdem’e secde etmeyeceğini söyleyerek Allah’a asî olmuştur” (Pala, 2012, s. 431). Bu başkaldırıdan dolayı Allah tarafından lanetlenen şeytan, O’nun yarattığı kullarını kötü yola sevketmeye ve azdırmaya başlamıştır. Kıyamet gününe

kadar sürecektir olan bu durum, şeytanın fitnesi ve nefis-şeytan muhasebesi gibi konular edebiyatımızda sık işlenen konulardandır.

Eserde genellikle “Şeytan” ismiyle anılan ve bir defa “İblis” adıyla zikredilen bu melek, genellikle kötülük ve nefis konularında verilen örneklerde karşımıza çıkmıştır.

Şeytanın insana vehm ve vesvese verdiğinden ve bu vehmin ateşini yakanın da şevk olduğundan bahsedilmiştir:

Berķ-ı envār-ı velāyetdür ki vādī-i eyman-i kuddūsiden ‘ālem-i yakīn sā’irlerinin
kalbi āyinesi üzre cilve ider ve bu ma’naları bir kimse fehmi ider ki vehm
şeytānının çeşmini tīr-i tevḥīd ile dikmiş ola ve ḥāşāk-i hırş u ḥasedi āteş-i şevk ile
yakmış ola. [11-a]

Kişinin nefsiyle mücadele ettiği durumlarda şeytanın ona vesvese verdiği ve insanın bu vesveselere kanmaması gerektiği anlatılmıştır. Dünya nimetlerinin cezbediciliği, insanı sarhoş etmesi, iman gibi görünen taklitlerin tamamının insanı cehenneme götürecektir olduğu konuları, şeytanın vesvesesine bağlanmıştır:

Mağrūr olan ter-dāmenler ki anlarıñ ters-i cānı umūr-ı fāniyye naḡşları kirleri ile
maḥcūbdur ve anlarıñ ‘aql-ı mükedderi hevā cehenneminde muḳayyed ve kirlü
nefesleri dünyā perdelerinin ‘işvesi mestligi ile āşüfte ve imān görinen taklidleri
ḥavātır-ı nefsāniyye ve vesāvis-i şeytāniyye çekişdürmesinden ıztırābda ḳalmışdur.
[11-a]

Dünya nimetlerinden vazgeçmeyen, nefislerine hâkim olamayan insanlar, ömürlerini Allah’tan uzak geçirmektedirler. Onların kalpleri kararmıştır ve şeytana itaat etmektedirler. Fani dünyayı ve bu dünyanın nimetlerini kendilerine kible yapmışlardır:

Ammā mağrūr-ı hevā-perestler ve helāk olan ḳarañu günliler cümle ‘ömrlerinin
muḥālefet-i Ḥaḳ ile zāyi‘ ve gönüllerin siyāh itmişler ve nefis ü şeytāna itā‘at
kemerin cān beline bağlamışlar ve dünyā-yı fāniye ve mükeddere ve murdār-ı
lezzātını kendü kıbleleri ḳılmışlar ve hevā bā‘işlerin kendü ma‘būdları itmişler.
[13-a]

Oruç tutmanın şeytana karşı oluşturulan bir siper ve ateşe karşı da bir korunak olduğu anlatılmıştır:

Ve namâzdan soñra zekâtdur. Harîrde ki namâz emr eyledi zekâtı aña qarîñ kıldı ki “Aķımu’ş-şalâte ve atûz’-zekâte” Andan soñra şavmdur ki şeytân mecrâlarınıñ seddi ve âteş hırmânıñ siperidür. [14-b]

Ramazân ayında cehennem kapıları kapanıp cennet kapıları açılır ve şeytanın güçleri tükenir:

Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş ki: “Kaçan Ramazân dâhil ola cennet kapuları açılır ve cehennem kapuları kapanur ve seyâtînüñ kavileri bağlanır.” [35-a]

Nefsin en alt mertebesi olan nefis-i emmâre insanı kötülüğe sevk eden nefistir. Bu nefis mertebesindeki insanlar şeytanın yolundadır ve dine düşmandırlar:

İşaretdür bu ma‘nâya ya‘nî eger şeyâtîn Âdem oğlanlarınıñ kalblerini ihâta itmiş olmasa nazar iderler ya‘nî müşâhede kılurlar idi melekût-ı semâvâtı ve hâşiyet-i şavm oldur ki seyâtîn yolını ki bu sa‘âdetüñ mevânî‘ idür, bağlar ve ef‘î-i nefis-i emmâre ki düşmen-i dîndür. [35-a]

Şeytanın laneti insana sirayet ettiğinde bu insanlarda; hile, fitnelik, harap edicilik gibi özellikler ortaya çıkmıştır. Bu insanlar, şeytanın sıfatlarını taşımaya başlamışlardır:

Şeytân-ı la‘îndür kisvet-i insânide zâhir olmuş ve iğvâ vü ızlâl-i mekrleri ile ‘ibâda fitne virici ve bilâdı harâb idici olmışdur ve müsteħakķ-ı ıard u bu‘ddur. [47-a]

İsraf, İslâm dininde günah olarak kabul edilmektedir. Kişinin tüm nimetleri, ihtiyaçları kadar tüketmesi gerektiği ve insanın müsrif olmaması gerektiği öğütlenmiştir. Müsrif insanların, şeytanın kardeşleri olduğu belirtilmiştir:

Ya‘nî şol ‘atâ ki Hâķ içün olmaya anda isrâf itmege tahķîķan müsrifler şeytân qarındaşlarıdır ve hâķîķat-i sehâ ziyâdece olanı bezl itmekdür ve maħall-i müsteħakķa şarf itmekdür ve müsteħakķ olanıñ hâceti miķdârınca virmekdür. [90-a]

Şeytan, eserde tek bir yerde “İblis” ismiyle anılmıştır. Nazar, bakma ya da bakıştır. Günlük hayatta nazar denildiğinde kötü bakış, kötü bakma anlamları kullanılmaktadır. Eserde de nazarın bir ok olduğu ve bu okun İblis’in oklarıyla zehirlenmiş bir ok olduğu

anlatılmış ve böyle kimselerin bu kötü bakıştan vazgeçmeleri hâlinde Allah tarafından affedilecekleri üzerinde durulmuştur:

Ya‘nî nazar bir okdur zehrlenmiş iblis oklarından her kim terk eylese anı ya‘nî hıfz itse havf idüp Hâk‘dan Allâh aña virür bir imân ki anuñ lezzetini qalbinde bulur ve bilgil ki gözden aşğa dildür. [38-b]

2.3.1.4. Peygamberler

Bir öğüt kitabı olarak *Kur‘ân-ı Kerîm* ve hadisleri temel kaynak olarak alan *Terceme-i Zahîretü’l-Mülûk*’ta başta Hz. Muhammed olmak üzere birçok peygamberin ismi geçmiştir. Bu isimler bazen vahiy bazen de hikayelerde karşımıza çıkmıştır. Eserde Hz. Muhammed’le birlikte vahiy ve kıssalarda toplam sekiz peygamberden bahsedilmiştir. Bu peygamberler; Hz. Muhammed, Hz. Âdem, Hz. Dâvûd, Hz. İbrâhim, Hz. Îsâ, Hz. Mûsâ, Hz. Yahyâ, Hz. Yûsuf ve Hz. Süleyman’dır. Bu peygamberlerden özel olarak bahsedilmiştir; ancak bu peygamberler dışında kıssalarda adı geçen peygamberler de bulunmaktadır. Bu isimler; Hz. Nûh, Hz. Zekeriyâ ve Hz. İshâk’tır.

Eser, geleneğe uygun olarak metinde verilen tüm bilgilerin ve öğütlerin dayandırıldığı temel olan hadislerin sahibi Hz. Muhammed’e dua ve salavatla başlamıştır:

Bir ‘âdildür ki âşâr-ı re’fet-i ‘adli ed’iyye-i mazlûmân-ı zu‘efâyı evc-i maḥall-i qabûle ırgürdi ve şalavât-ı zâkiyât ve taḥiyyât-ı nâmiyât şâhib-i livâ’-i a‘zama ve vazı‘-ı şer‘-i ekreme ve mümeḥhid-i siyâset-i aḳveme ve bâsıt-ı kânûn-ı aḥkeme a‘nî hâdî-i her güm-râh Muḥammed Resûlullâh cenâbına olsun kim seyyid-i zümre-i mülûk ve enbiyâ ve muḳtedâ-yı erbâb-ı sülûk ve evliyâdur ve selâm u maḥmidet âline olsun kim menâr-ı envâr-ı velâyetdürürler ve ta‘zîm ü midḥat aşḥâbına olsun kim meşâr-ı âşâr-ı hidâyetdürürler.” [1-b]

Eserde üzerinde durulan konu; İslam dininin tek din olduğu, Allah’ın her halka kendi dillerini konuşan peygamberler göndermiş olduğudur. Ayrıca burada halkın içindeki en üstün kişilerin peygamberler olduğu ve onların içinde de beş tanesinin “resûlu’l-a’zam” olarak öne çıktığı anlatılır:

Peygâmbler ‘aleyhimü’s-selâm lisânları ile ḥalka gönderdi ve eceller ve rızklar ve ‘azâb-ı kabr ve rü’yet-i ḥaḳ ve derecât-ı cennet ve derekât-ı cehennem ve şefâ‘at-i enbiyâ vü evliyâ ve ‘ulemâ’-i dîn ve mü‘minîn cümle ḥaḳdur ve cümleyle

îmân vâcibdür ve efđal-i ħalk peygâmblerdür ve efđal-i peygâmbler resûllerdür ve efđal-i rûsûl ulû'l-‘azm olanlardır ve anlar bişdür: Nûĥ ve İbrâĥîm ve Mûsâ ve ‘Îsâ ve Muĥammed şalâvâtu'l-lâhi ‘aleyhim ve selâmuĥu ve Muĥammed şallâ'llâhu ‘aleyhi ve sellem seyyid-i enbiyâdur. [6-b]

Bu beş peygamber Hz. Nûĥ, Hz. İbrâĥîm, Hz. Mûsâ, Hz. Îsâ ve Hz. Muhammed'dir. Bu peygamberlerin mucizeleri ve *Kur'ân-ı Kerîm*'de nasıl zikredildiklerine kısaca değinmek gerekirse, neden “resûlu'l-a'zam” olarak anıldıkları konusu da açıklığa kavuşacaktır.

Hz. Nûĥ peygamber, kendisine inanmayanların, zulme ve yanlış yola devam ettikleri *Kur'ân*'da açıkça belirtilen insanların helak olacağının kendisine vahyedilmesinin ardından bir gemi yapmakla görevlendirilmiş ve Nûĥ Tufanı adıyla da bilinen afet sonrasında yanlış yoldaki bu insanlar helak olmuşlardır. Bu bağlamda Hz. Nûĥ, doğru yolun temsilcisi olarak Allah yolunun doğru yol olduğuna inanan en yakınlarıyla birlikte hayatta kalmış ve gemisinde hayatın devamını sağlayacak hayvan ve bitki türlerini de beraberinde götürerek tufan sonrasında dünya hayatının da devamını sağlamıştır (A'raf 7/64, Mü'minûn 23/27).

Semavî dinlerin kurucusu olarak bilinen Hz. İbrâĥîm hakkında *Kur'ân*'da pek çok ayet bulunmaktadır. Son peygamber Hz. Muhammed'in soyunun da dayandığı Hz. İbrâĥîm, Kâbe'yi oğlu İsmail'le birlikte inşa eden peygamberdir (Bakara 2/127). Hanif dini ismiyle bilinen inanç sistemini tebliğ eden Hz. İbrâĥîm'in, putları aşığı ve Allah'a ibadet etmeyi öğütlediği bilinmektedir. “İnsanların İbrâĥîm'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu peygambere iman edenlerdir. Allah müminlerin dostudur” (Âl-i İmrân 3/75-78) ayeti, onun İslam dinindeki önemini açıkça gösterir.

Hz. Mûsâ'nın ismi *Kur'ân*'da pek çok ayette geçmektedir. Kitap gönderilen dört peygamberden biridir ve Tur Dağı'nda Allah ile konuştuğu da bilinmektedir ki bu nedenle pek çok kaynakta ismi “Kelimullah” olarak geçer. Firavun ile mücadelesi sırasında gösterdiği mucizeler ve kıssaları, *Kur'ân-ı Kerîm*'de anlatılmaktadır. Özellikle Firavun'dan kaçan on iki İsrailoğlu kabilesi için Kızıldeniz'i, on iki ayrı yol açacak şekilde bölmesi, Yûnus Sûresi'nde şöyle anlatılmaktadır:

“İsrailoğullarını denizden geçirdik. Firavun ve askerleri haksızlık ve düşmanlıkla arkalarına düştüler. Firavun boğulacağı anda, ‘İnandım, gerçekten İsrailoğullarının inandığından başka Tanrı yok. Şimdi ben O’na teslim olanlardanım’ dedi” (Yûnus 10/90).

Hız. İîsâ da İslamda önemli yeri olan, “ulu’l-azm” olarak anılan peygamberlerdendir ve yine *Kur’ân*’da ismi sıkça geçmiştir. Annesi Meryem, ona babasız şekilde, Allah’ın emriyle hamile kalmıştır. 30 yaşında peygamber olan Hız. İîsâ, üç yıl Allah’ın emirlerini tebliğ ettikten sonra yakalanmış, çarmıha gerilmiş fakat ölmemiş, Allah tarafından katına alınmıştır. Kıyamete yakın bir zamanda yeryüzüne tekrar ineceği *Kur’ân* tefsirlerinde aktarılmıştır (Nisâ 4/158).

“İslam peygamberi Hız. Muhammed, m. 571 senesinde dünyaya gelmiştir. Kırk yaşlarında nübüvvet, kırk üç yaşlarında da risâlet gelmiştir. Peygamberlik vazifesini ifâ ettikten sonra Rebülevvel ayının on ikisinde irtihal etmiştir” (Pala, 2012, s. 330-331). Semâvî dinlerin son peygamberi olan Hız. Muhammed’in sözlerine ve fiillerine hadis adı verilir. Eserde, Hız. Muhammed, peygamberlerin en üstünü olarak anlatılmaktadır ki tüm konular onun hadislerinden örnekler verilerek açıklanmıştır:

Muhammed şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem seyyid-i enbiyâdur ve çün derece-i nübüvvet vücûd-ı Muhammed ile kemâle irişdi merâtib-i nübüvveti anuñ vücûd-ı şerîfi ile hatm eylediler ve anuñ şaḥâbe-i kirâmı andan sonra efḍâl-i ḥalk idiler ve bunların efḍâli ḥulefâ’-i râşidin ya’ni Ebû Bekr ve ‘Ömer ve ‘Osmân ve ‘Ali’dür, rıḍvânu’l-lâhi Te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘ in. [7-a]

Ḳâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem “el-îmânu biz‘un ve seb‘ün şu‘beten efḍaluhâ kavlu lâ ilâhe illâ’l-lâhu ve ednâhâ imâṭatü’l-ezâ ‘ani’t-tariḳı ve’l-ḥayâ’ü şu‘betün mine’l-îmân.” [7-b]

Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Eş-şadaku taḳa‘a bi-yede’l-lâhu ḳable en taḳa‘a bi-yedi’s-sâ’il.” [30-b]

Eserin tamamının hadisler üzerine kurulu olması, tüm bu hadislerin ve bu hadisleri aktaranların detaylı biçimde incelenmesini gerekli kılmıştır. Bu nedenle peygamber, Hız. Muhammed adı altında ayrı başlıkta verilmemiş, Hız. Muhammed’in eserde geçen tüm hadisleri, bu hadisleri aktaranların üzerinden anlatılmıştır.

Metinde ana hatlarıyla işlenen tüm konular; peygamberler, halifeler, sahabe ve âlimlerin ilettikleri vahiy, hadis ve kıssalar vasıtasıyla aktarılmıştır. Bu isimlere tebliğ edilen vahiy, rivayet edilen hadis veya kıssalar ile bu vahiy, hadis ya da kıssaların konuları aşağıdaki tablolarda detaylı biçimde gösterilmiştir:

Tablo 1: Peygamberler

Peygamber Adı	Vahiy/Kıssa Sayısı	Konusu
Hız. Âdem	1 Kıssa	Âdem ve ailesi
Hız. Dâvûd	5 Vahiy	Dostlarla muhabbet, Allah'ı ve Allah'ı sevenleri sevmek, sabırlı olmanın erdemleri, musibetler karşısında sabır göstermek, kemâl-i hikmet
Hız. İbrâhîm	1 Kıssa	Dostluk
Hız. İsâ	1 Vahiy 4 Kıssa	Küfür, edep, ahlak
Hız. Mûsâ	5 Vahiy 4 Kıssa	Dua, şükür, rızık
Hız. Yahyâ	1 Kıssa	Sabır
Hız. Yûsuf	1 Vahiy 1 Kıssa	Dünya mülküne tamah etmemek
Hız. Süleymân	3 Kıssa	Yoksulların karnını doyurmak, dünya malına tamah etmemek, dünya mülkünün geçici olması

2.3.1.5. Halifeler

“Halife kelime anlamı olarak birinin yerine geçen kimse anlamına gelmektedir. Hız. Muhammed'den sonra dört büyük halife (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) gelmiş olup daha sonra devlet reislerine bu ad verilmiştir” (Pala, 2012, s. 185). Eserde Hız. Muhammed'den sonra dinî vecibeleri yerine getirmek için Müslümanlara önderlik eden üç halifeden bahsedilmiştir. Bu halifeler; Hız. Ali, Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer'dir. Hız. Osman'ın ismi yalnız bir yerde anılmış ama onunla ilgili bir hadis veya kıssa aktarılmamıştır.

Tabloda Hız. Muhammed'in hadislerini aktaran ya da kendi hayatlarından kıssalar aktarılan halifeler ve bu rivayetlerin konuları verilmiştir:

Tablo 2: Halifeler

Halife Adı	Hadis/Kıssa Sayısı	Konusu
H. Alî bin Ebû Tâlib	10 Hadis 7 Kıssa	Hadisler: İyi ve kötü ameller, hüküm sahiplerinin adaletli olması gerektiği, hâkimin doğru hüküm vermesi gerektiği, cennete ve cehenneme girecek ilk üç kişi, zâlim sultanın cezası, dünyadaki şeyler için üzülmemek gerektiği, Allah'ın verdiği nimetlere şükür ve hamd etmek “Elhamdülillah” lafzı, musibet karşısında sabır göstermek, riya ile ibadet etmenin cezası ve gazap. Kıssalar: şefkatli dost edinme, fakirlerin karnının doyurulması, tevazu, gayb ve iman, kibrin cezası, tevazu, kibir ve savurganlık.
H. Ebû Bekir Es-Sıddîk	2 Hadis 1 Kıssa	Hadisler: İnkâr ve azap, kulun uğradığı gazabın mükafatının olması. Kıssa: Esnafılık ve pazar adabı.
H. Ömer bin Hattab	6 Hadis 9 Kıssa	Hadisler: İmanın ve İslamın şartları, kocanın karısına karşı itidalli olması gerektiği, hükümdarın halka karşı sorumluluğu, Allah'a, kitaba ve imamlara imanın nasihat edilmesi, büyüklük gösterme ve kibir, gazap. Kıssalar: Kadın-erkek hakkı, dostlardan ve yakınlardan ayıplarını sorarak tecrübe edip ders alma, ayıpları örtme, H. Ömer'in mütevazî yaşamı, Beytü'l-mâl ve Ebu Derdâ, Müslüman köle satın alınmaması gerektiği, zinanın geçerliliği için dört kişinin şahit olması gerekliliği, kusurları örtme, içkinin haram olması, kibir ve kemal.

2.3.1.6. Diğer İsimler

Terim olarak H. Muhammed'in sohbetine katılanlar, onu görenler ya da onu görenleri gören kişiler için kullanılan bir kelimedir. “Sahâbe nesli Resûl-i Ekrem'e gösterdiği bağlılık ve teslimiyet, ona verdiği destek hem hayatında hem vefatından sonra İslâm'ın yayılması ve doğru anlaşılması için yaptığı olağanüstü çalışmalar sebebiyle dinde önemli bir yere sahiptir” (Efendioğlu, 2008, s. 491). Eserde hadis rivayet eden ve kıssalarda adı geçen isimler olarak anılan sahâbe nesli ve sahâbe dışında geçen isimler aktardıkları hadis, o isimleri konu alan kıssalar ve bunların konuları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3: Diğer İsimler

İsim	Hadis/Kıssa Sayısı	Konusu
Ebû Hüreyre	27 Hadis 2 Kıssa	Hadisler: “La ilahe illallah”, içkinin haram olması, münafıklığın alametleri, beş vakit namaz ve Cuma namazı, namazın gerekleri , zekâtın faziletleri, zekât vermemenin cezaları, cimriliğin zararları, sadaka vermenin sevapları, zekât ve sadaka verme, Ramazan ayının fazileti, oruç, pazartesi ve perşembe gününü oruçlu geçirmek, insan-ı kâmil ve güzel ahlaklı olmak, kocanın eşleri arasında adaletli olması, evlat hakkı, insanları Allah için sevmek gerektiği, cehennem ehli, âdil ve zalim devlet başkanı, dünya nimetleri, gece edilen duanın kabul olması, Allah’a, kitaba ve imamlara imanın nasihat edilmesi, verilen nimetlere şükretmek, kibrin cezası, iman ve kibrin cennet ve cehennemde karşılığı, inatçılar, müşrikler ve puta tapanlar, gazap ve öfke. Kıssalar: Kardeşlik hakkı, Hz. Ali ve Beytü’l-mâl.
Enes bin Mâlik	15 Hadis	İmanın gereği (emaneti korumak), mümin olmanın gereği “La ilahe illallah” lafzının hikmeti, oruç tutmanın faziletleri, oruca zıt olan şeylerden (yalan söz, gıybet, ara bozuculuk, yalan yemin ve şehvet) korunmak, güzel ahlak, evlat hakkı (oğulun baba üzerindeki hakkı), peygamberin mütevazı hayatı, “Şükür imanın yarısıdır” hadisi, “La havle ve la kuvvete illa billahi’l aliyü’l-azim” lafzı, Allah’ın her şeye gücünün yetmesi, hayır ve şer, gazap ve musibetlere karşı sabır göstermek, belaya uğrayanlara ahirette mükâfat verilmesi, zorluk ve hastalık karşısında sabır göstermek, herkese eşit davranmak ve tevazu.
Hz. Âişe	14 Hadis	İçkinin haram olması, sarhoşluk, içkinin haram olması ve sonuçları, Allah’ın lanetlediği kimseler, namazı vaktinde kılmak, namaz vaktine riayet etmek, güzel ahlak ile mümin olma derecesinin artması, <i>Kur’ân</i> yolundan ayrılmamak, karı-kocanın birbiri üzerindeki hakkı, kocanın karısına karşı tavrı, karı-koca muhabbeti, hizmetkârların hakkı, Allah’a karşı asi olmamak, isyan etmemek ve sabır.

Abdullah bin Abbas	11 Hadis	Müminin özellikleri (zina ve içkiden uzak durmak gerektiği), takva sahibi olma, Hz. Muhammed'in mütevazı yaşamı, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve mütevazı yaşamları, her durumda doğruyu ve gerçeği söylemek gerektiği, zulüm karşısında sessiz kalmamak gerektiği, dünya ve ahiret hayırları: Zikir, şükür ve sabır, şükür ve hamd edenlere cennet kapılarının açılması, işlenen günahların cezasının yalnız Allah tarafından verileceği, imanın alameti: Şükür ve dünya musibetleri karşısında sabır gösterme.
Hız. Ali	10 Hadis 2 Kıssa	Hadisler: Abdullah bin Ömer'in aktardığı içkinin haram olması, mümin olmanın gereği (hakikât-i kemâl-i iman), namazı vaktinde kılmak, dilini kötü sözlerden menetmek (dilini tutmak), güzel ahlak, hizmetkarların hakkı, idareci ve yöneticinin görevleri, musibet ve sıkıntı karşısında sabır göstermek, iman ve kibrin cennet ve cehennemde karşılığı, gazabı teskin etmek. Kıssalar: Dünya nimetlerinden uzak durmak ve Kirâmen Kâtibin
Ebû Derdâ	5 Hadis 2 Kıssa	Hadisler: Güzel ahlak, kötü söz söylememek ve güzel ahlaklı olmak, baba rızası almak, Allah'ın verdiği rızıklara şükretmek ve gazap. Kıssalar: Cariyenin azat edilmesi ve kardeş hakkı
Abdullah bin Mes'ûd	5 Hadis	Faziletli ameller (namaz, anne-babaya saygı, gaza), namazın gerekleri, emr-i mâ'rûf ve nehy-i münker, "Sabır imanın yarısıdır" hadisi ve öfkelenğinde nefse hâkim olma.
Câbir bin Abdullah	5 Hadis	İçkinin haram olması, namaz, cömertlik, isyan etmemek (Allah'a karşı asi olmamak) ve sabır.
Ebû Sâid el-Hudrî	5 Hadis	Kâfirin başına gelecek olanlar, cehennem ehli, oruç tutanın cehennemden uzak tutulması, kötülüğe karşı çıkmak (nehy-i münker) ve Hz. Muhammed'in mütevazı hayatı.
Ebû Zer el-Gıfârî	4 Hadis 1 Kıssa	Hadisler: Namazı vaktinde kılmak, zekâtın gerekleri, Kabe'yi tavaf etmenin kuralları ve müminin sabırlı olması gerektiği. Kıssa: Kardeş muhabbeti.

İsim	Hadis/Kıssa Sayısı	Konusu
Abdullah bin ‘Amr bin As	1 Hadis	Zâlim kişiye zâlimsin diyebilmek
Abdullah bin Me’mun	1 Kıssa	Yeme-içme, hastalık ve sağlık
Abdullah bin Mugaffel	1 Hadis	Hâkimin riayeti
Abdurrahman bin Semûre	1 Hadis	İdarecinin adaletli olması gerektiği
‘Amr bin Âs	1 Hadis 1 Kıssa	Hadis: Namazın gerekleri Kıssa: Padişahlık hukuku
‘Amr bin Avf el-Müzeni	1 Hadis	Zâlim idareci
‘Amr bin Şuayb	1 Hadis	Kibirli insanların kıyametten sonraki cezaları
Avn bin Abdullah	1 Kıssa	Kötü ahlak
Bekir bin Abdullah’ul-Müzeni	1 Hadis	Nimetlere şükretme
Büreyde Bin İslam	1 Hadis	Namazın mümini kâfirden ayırması
Câfer-i Sâdık	2 Kıssa	Görüşülmemesi gereken insanlar: Yalancı, ahmak, cimri, yüreksiz, günahkâr ve kibir
Ebû Berze el-Eslemi	1 Hadis	Namazın vakitleri
Ebû Câfer Huddad	1 Kıssa	Edepli olmak
Ebû Eyyub el-Ensâri	1 Hadis	Hizmetkâr hakkı
Ebû Katâde	1 Hadis	Oruç
Ebû Mesûd el-Ensâri	1 Hadis	Hizmetkâr hakkı
Ebû Mûsâ el-Eş’ari	1 Hadis 1 Kıssa	Hadis: Çalışılan işte âdil olmak gerektiği Kıssa: Beytü’l-mâl (Mal edinme ve tevazu)
Ebû Ubeyde bin Cerrâh	2 Hadis 1 Kıssa	Hadisler: Kıyamet ve kabir azabı, emr-i mâ’rûf ve nehy-i münker Kıssa: Tevazu
Ebû Ümâme	1 Hadis	Emr-i mâ’rûf ve nehy-i münker
Esmâ bin Ümeys	1 Hadis	Kibir ve nefsin peşinden gitmek
Fedâle bin Ubeyd	1 Hadis	Müminin özellikleri
Habbâb bin Eret	1 Hadis	Cahiliye dönemi ve işlenen günahların Allah tarafından cezalandırılacağı
Hakîm bin Hizâm	1 Hadis	Anne-babaya iyilik etmek
Hasan bin ‘Ali	1 Kıssa	Hz. Ali’nin iftarda arpa unu yemesi ve mütevaziliği
Huzeyfe ibnü’l-Yemân	1 Hadis	Emr-i mâ’rûf ve nehy-i münker (iyiliği emretmek ve kötülükten menetmek)
Hüseyn Mansûr Hallâc	1 Kıssa	Nefis, sabır ve hayır
İkrime bin Veheb	1 Hadis	Cimriliğin zararları
İbnü’s-Simâk	1 Kıssa	Tevazu
Mâlik bin Rebî’a	1 Hadis	Anne-baba hakkı

Melik Şah	1 Kıssa	Padişahlığın gerekleri
Me'mun	1 Hadis	Hükmü yerine getirmek
Mu'az bin Cebel	1 Hadis	Cennet ve cehenneme götüren ameller
Mutarıf bin Abdullah	1 Kıssa	Büyüklik gösterme ve kibir
Ömer bin Abdülaziz	3 Kıssa	Nefse hâkim olmak, Beytü'l-mâl ve yetimlere yardım etmek, hizmetkâra karşı tevazu
Rebi' bin Haysem	1 Kıssa	Nimetlere şükretmek ve beladan sakınmak
Sâbit bin Ebû Mâlik	1 Kıssa	Tevazu
Sâbit bin Kays'ıl-Ensâri	1 Hadis	Kibir ile güzellik arasındaki fark
Sehl bin Sa'd	1 Hadis	Yalan söylememek gerektiği
Said bin Süveyd	1 Kıssa	Tevazu
Selmân-ı Fârisî	1 Hadis	Zulmün cezası
Sufyân bin Uyeyne	1 Kıssa	Dostluk
Şeyh Davûd Tâi	1 Hadis	İman ve ibadetin gereği
Şeyh Ebû Bekr Kettâni	1 Hadis	İmansız ölmek
Şeyh Ebû Bekr Varrâk	1 Kıssa	Dünya şehvetinden uzak durmak
Şeyh Ebû Hasan Nûri	1 Kıssa	İçki
Şeyh Ebû Tâlib el-Mekkî	1 Hadis	Büyük günahlar
Şeyh Ebû Yezîd	1 Hadis	Namazın şartları
Şeyh Zu'n-nûn-ı Mısri	1 Kıssa	İçki ve sarhoşluk
Talha bin Abdullah	1 Hadis	Namazın kefareti
Ubâde bin Sâmî	1 Hadis	Namazın farzları
Ukbe bin Abdu'l-Gaffar	1 Hadis	Dürüstlük
Usâme bin Şerîk	1 Hadis	Güzel ahlak
Urve bin Zübeyr	1 Kıssa	Hız. Mûsâ tarafından rivayet edildiği belirtilen Allah'ın rızasını kazanmak
Vâsilet bin Eşfâ	1 Hadis	Sattığı malın ayıbını söylemek
Veheb bin Münebbih	1 Kıssa	Kibir ve tevazu
Yahyâ bin Mu'az	2 Kıssa	Tevhid, şirk ve kibir
Zeyd bin Hâlid el-Cünehî	1 Hadis	Oruç tutana iftar yaptırmak

2.3.1.7. Ayetler

Hadis yoluyla iştihad, İslam dininde önemli yer tutmakla birlikte temel kaynak olan *Kur'ân-ı Kerîm*'den ayetler bu eserde ikinci sırada gelmektedir. Eser genel mahiyette hadisler üzerine kurulmuş, verilen ayetler de hadisleri desteklemek amacıyla aktarılmıştır.

Metinde yer alan ayetler “Hak Te‘âlâ buyurur”, “Hak Te‘âlâ kelâmında vardır”, “Hak Te‘âlâ buyurmuşdur”, “Hak Te‘âlâ dir”, “Hak Te‘âlâ didi” gibi kalıp cümlelerle belirtildikten sonra çoğu zaman önce Arapça orijinali verilmek suretiyle belirtilmiştir.

Hak Te‘âlâ buyurur: “Ve mine’n-nâsu men yekûle âmennâ bi’l-lâhi ve bi’l-yevmi’l-âhiri ve mâ hum bi-mü’minîni ve mâ yu’mine ekseruhum bi’l-lâhi illâ ve hum muşrikûn.” [14-a]

“Allah’ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır” (Âl-i İmrân 2/180) ayetinin aktarıldığı metinden alınan aşağıdaki parçada cimriliğin zararları ve cezaları aktarılmıştır:

Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem kendü kelâmını te’yîd için bu âyeti okıdı: ‘Ve lâ taḥsebenne’l-lezîne yebḥalûne bi-mâ âyetehumu’l-lâhu min faḫlihi hüve ḥayrun lehum bel hüve şerruñ lehum seyuḫavveḫûne mâ baḫilû bihi yevme’l-kıyâmeti.” Ma’nâ-yı âyet budur ki: “Zann eyleme iy Muhammed anları ki baḫillik iderler aña ki Hak Te‘âlâ virdi anlara kendü faḫlından ol baḫillik ḥayr ola anlara belki ol mâl şerdür anlara ṭavḫ kılinur anlara baḫillik itdükleri nesne yevm-i kıyâmetde.” [25-a]

“Kim Allah’a güzel bir borç verecek olursa” (Hadîd 57/11) ayeti aktarılmıştır:

Nitekim çün bu âyet nüzûl eyledi ki “men ze’l-lezi yukrızu’l-lâhe ḫarḫan ḫasenen” [27-a]

Sadaka konusunun açıklandığı bölümde “Sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa gidermeyin” (Bakara 2-264) ayeti verilmiştir:

“Hak Te‘âlâ kelâmında vardır: “Lâ tubṭilû şadaḫâtikum bi’l-menni ve’l-ezâ” şadaḫalarıñuzu bâṭıl kıılmañ minnet ile ve îzâ ile.” [30-a]

Dünya nimetlerinin geçici olduğu “Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır” (Nahl 16-96) ayeti verilerek açıklanmıştır:

Hak Te‘âlâ buyurmuşdur: “Mâ ‘indekum yenfedû ve mâ ‘inde’l-lâhi bâḫin.” Ya’nî ol nesne ki sizûñ ḫatıñuzdadur, tükenür ve ol nesne ki ḫayrât sebebi ile Hak Te‘âlâ’nuñ keremi ḫazînesindedür, bâḫidür.” [30-b]

Sadaka konusunda eldeki malın kötülerinn, atılacak ya da kullanılamayacak durumda olanlarının verilmemesi gerektiği, sadakada en iyi malların verilmesi gerektiği “Kazandıklarınızın iyilerinden verin” (Bakara 2/67) ayetinden hareketle anlatılmıştır:

Haḫ Te‘ālā buyurur: “Enfiḫū min ṭayyibāti mā kesebtüm.” Ya‘nī taṣadduḫ idūñ kesb itdüñüzüñ pāklerinden daḫı Haḫ Te‘ālā buyurur: “Velā teyemmemū’l-ḫabiṣe minhu tunfiḫūne ve lestum bi-āḫizihi illā en tuḡmizū fihi.” [31-b]

Sadaka verilmesi gereken kişilerin kimler olduğu ve sadakanın nasıl verilmesi gerektiği “Kendilerini Allah yoluna adayan (bu yüzden) seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar” (Bakara 2/273) ayetinden hareketle açıklanmıştır:

Öyle kim Haḫ Te‘ālā bu ḫavmüñ ḫālinden ḫikāyet ider: “Lil fuḫarā’e’l-lezīne uḫṣirū fi sebīli’l-lāhi lā yesteṭī‘ūne ḫarben fi’l-arzı yaḫsebhumu’l-cāhilu aḡniyā’e mine’t-te‘ affufi ta‘rifuhum bi-sīmāhum lā yes’elūne’n-nāse ilḫāfen” [33-b]

Allah’ın verdiği nimetlere şükür ve hamd etmek gerektiği konusu Fâtiha Sûresi’nin ilk ayetiyle aktarılmıştır. “Hamd âlemlerin rabbi olan Allâh içindir” (Fâtiha 2/1). Fâtiha’nın ilk ayetini söyleyenin Allah’a hamd ve şükür görevini eda ettiğinden bahsedilmiştir.

Haḫ Te‘ālā didi: “Ḳanḫı ḫuldur benüm ḫullarumdan ki ben in‘ām itmiş olam ve ol ḫul bile ki ol ni‘met bendendür. Benüm şükrüm itmişdür ve şol kimse ki ben aña bir ni‘met ile in‘ām idem. Ol diye anuñ üzerine “El-ḫamdü li’l-lāhi rabbi’l-‘âlemin” taḫḫıḫan ol ni‘metüñ şükrin edā itmiş olur. Ni‘met ne deñlü ‘azım daḫı olursa.” [120-b]

Eserde bu ayetlerden başka birçok ayet vardır; ancak bu ayetlerin tamamının verilmesi geniş hacmi nedeniyle mümkün olmadığı için verilen bu örnekler yeterli görülmüştür.

2.3.1.8. Hadisler

Hadisler, *Kur’ân-ı Kerîm*’den sonraki en önemli kaynak olarak dinî kuralları belirlemekteki önemli bir unsur olmakla birlikte, *Kur’ân*’ı açıklamak ve eksik kalan noktalarda tamamlamak konusunda da İslamiyet açısından büyük önem taşımaktadır.

Burada da hadisler, iştihad için müellif tarafından kullanılan ayet, hikâye, nazım ve mesellerin yaklaşık yarısını teşkil etmektedir.

Eserdeki ayet ve hadisler önce orijinal dilleri olan Arapça verilmektedir ve takip eden kısımda müellifin açıklaması gelmektedir. Ayet ve hadislerin Arapça olan kısımları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Müellif, ayet ve hadisleri verirken kendisi de açıklamaktadır. Bu açıklamaları genellikle kenar kısımda göstermiştir. Metin bölümünde dipnotta ayet ve hadislerin günümüz Türkçesine aktarılmış hâlleri verilmiştir. Bu yüzden bu kısımlar ayet ve hadisten hemen sonra orijinale sadık kalarak metin içine yerleştirilerek transkribe edilmiştir.

Hadisler rivayet eden kişinin adı zikredilerek “Rivāyet olunur ki” ibaresinden sonra “Resūlullāh ṣallā’līhu ‘aleyhi ve sellem dimiş” şeklinde belirtilerek verilmektedir. Ağırlıklı olarak bu ibare ve hadis önce Arapça verilmiş ardından Türkçesi aktarılmıştır.

“Size, mü’min kimdir, haber vereyim mi? O öyle bir kimsedir ki, insanlar malları ve canları hususunda kendisinden emin olurlar. Müslim ise, müslümanların, onun dilinden ve ehlinden salim olduğu kimsedir. Mücahid de Allah’a itaat hususunda nefsi ile cihad edendir. Muhacire gelince, hata ve günahlardan kaçan kimsedir.” (Râmûzü’l-ehâdis, s. 165, 3. hadis) Mümin kimselerin Allah’a itaat eden ve kendi nefsiyle cihat eden kimseler olduğu aktarılmıştır. Bazı bölümlerde aşağıdaki gibi hadisleri rivayet eden kişinin ismiyle önce Arapça hâlini sonra Türkçe biçimini verilmiştir ancak yoruma açık olan konularda “Ya’ nî” ile başlayan bir cümleyle hadis açıklanarak yorumlanmıştır:

Fudāle bin ‘Ubeyd Radiyallāhu ‘anhū ḳāle: Ḳāle Resūlullāh ṣallā’līhu ‘aleyhi ve sellem: “El-müslimū men selime’l-müslimūne min lisānihī ve yedihi. Ve’l-mü’minū men āmenehū’n-nāsu ‘alā dimā’ihim ve emvālihim. Ve’l-mucāhidu men cāhede nefsehū fī ṭā’ati’l-lāh.” Fudāle bin ‘Ubeyd’den rivāyet olunur ki: Resūlullāh ṣallā’līhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Müslümān oldur ki Müslümānlar sālīm olurlar anuñ dilinden ve elinden ve mü’min oldur ki nās anı emīn ḳılalar ḳanları ve mālları üstine ve ḡāzī oldur ki kendü nefsi ile ḡazā ide Allāh ṭā’atinde.” [7-b]

İçki konusunda verilen hadiste Allah’ın içki içen kimselere Tînetü’l-habâl denilen ve cehennemlik insanların vücutlarından çıkan terlerini içireceği aktarılmıştır:

Ve ‘an Cābir bin ‘Abdullāh Radiyallāhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullāh sallâ‘llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Küllü müskirin haramun ve inne ‘alâ‘llāhi ‘ahden li-men yeşrebu bi‘l-müskirâne yeskıyehû ĩnetü‘l-ĥabâli kâlû yâ Resûlullāh sallâ‘llāhu ve mâ ĩnetühu‘l-ĥabâli kâle ‘uşâretü ehli‘n-nâr.” Cābir bin ‘Abdullāh’dan rivāyet olunur ki Resûlullāh sallâ‘llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Her nesne ki mest ider ĥarâmdur ve Ĥaĥ Te‘âlâ üzerine ‘ahddür ki mest ider nesneyi içene, içüre ĩne-i ĥabalden.” didiler: “Yâ Resûlullāh ĩne-i ĥabâl nedür?” Didi: “Cehennem ehlinüñ şıķındısıdur” ve bir rivāyetde vârid olmuşdur ki ol Allāh ĥaĥkıyçün ki Muĥammed’ün cānı anuñ ĥabza-i ĥudretindedür eger bir ĥatre ol ‘uşâreden dünyāya düşse ehl-i dünyā anuñ murdâr ĥoķusından helāk olurlar idi. [8-b]

Hadislerle ilgili dikkat çeken önemli bir nokta müellifin hadisleri tek bir kaynağa baēlı kalmadan yazıyor olmasıdır. Hadis okumalarında üzerinde çalışılan kaynaklar tarandığında metinde geçen hadislerin bu kaynaklardan olduēu gibi alınmadığı gözlemlenmiştir. Konuyla ilgili verilen hadislerde, yapılan incelemeler sonucunda müellifin hadisleri aklında kaldığı şekliyle yazdığı dikkat çekmektedir. Bu detaya vardığımız nokta ise tek bir hadisin dört ya da beş kaynakta bulunmasıdır. Bahsi geçen hadisin manası ve konusunun aynı olmasına rağmen kelimelerin, kaynaklara baēlı kalınarak yerli yerinde kullanılmadığı görölmektedir.

Kişinin sahip olduēu her türlü zinet eşyalarının karşılığı olan zekâtları vermekle yükümlü oldukları belirtilmiştir. Üzerine düşen zekâtları vermeyenlerin günde elli bin yıl kadar kuvvetli biçimde cehennem ateşinde kızdırılmış tahtalar üzerine oturtulacağı anlatılır:

Ebû Hüreyre’den Radiyallāhu ‘anh rivāyet olunur ki Resûlullāh sallâ‘llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Ĥiç bir altun ve gümüş yokdur ki anuñ ĥaĥķı ya‘nî zekâtı virilmeye. İllâ kaçan yevm-i kıyâmet ola tahtalar kılinur şāhibi içün nârdan ve kızdırılır cehennem odında. Dâē iderler anuñ ile yanını ve alnını ve arķasını ve her bâr ki ol levĥler serd ola i‘âde olunur. Ya‘nî tekrâr kızdırılır ol günde ki miķdârı elli biñ yıllıķdur. Tâ aña dek ki ĥazâ olunur ‘ibād ortasında. Ya‘nî faşl-ı ĥuşumet olunur ve ĥisâb tamâm olur Ĥaĥ dilerse yolını cennete ider ‘afv ile dilerse cehenneme ider ‘adl ile. [24-a]

Oruç hususunda verilen hadiste, Allah için bir gün oruç tutan kimsenin Allah tarafından yetmiş sene cehennemden uzak tutulacağı anlatılır:

Ebi Sa'îd el Huzrî Radiyallâhu 'anh kâle: Kâle Resûlullâh sallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem: “Mâ min 'abdin yaşûmu yevmen fî sebîli'l-lâh illâ bâ'ada'l-lâhi bi-zâlike'l-yevmi vechehû 'ani'n-nâri seb'îne ħarîfen” Ebû Sa'îd Hudrî'den Radiyallâhu 'anh rivâyet olunur ki Resûlullâh sallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş: “Hiçbir kûl yokdur ki şâyim olur bir gün fî sebîli'l-lâh ya'nî Allâh içün illâ Ĥaĥ Te'âlâ ıraĥ ider ol gün sebebi ile anuñ yüzini cehennemden yetmiş yıl mesâfe.” [37-a]

Bazı hadisler, rivayet eden kişinin adı verilmeden direkt peygamberin ağzından aşağıdaki gibi verilmiştir. Bu hadiste cennetin kokusunun beş yüz senelik mesafeden duyulduğu; ancak o kokuyu anne-babaya karşı gelen evladın alamayacağı aktarılmıştır:

Ve kâle Resûlullâh sallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem: “El-cennetü yûcedu riĥuhâ min mesîreti ĥamisi mi'eti 'âmin ve lâ yecidu riĥahâ 'âĥķu ve lâ ĥâtî' u raĥim.” Dahı Resûlullâh didi: “Cennetüñ ĥoķusu duyulur, biş yüz yıllık yoldan ve anuñ ĥoķusını duymaz atasına ve anasına 'âĥķ olan dahı ĥâtî' -ı ĥarâbet olan.” [51-b]

Anne-baba hakları konusunda rivayet edilen hadiste, anne ve babaya karşı yapılan bir iyiliĥin; namaz, zekât, hac, umre ve Allah yolunda cihaddan daha üstün olduĥu anlatılmıştır:

Resûlullâh sallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem buyurdı: “Birru'l-vâlideyni efđalu mine's-şalâtu ve's-şavmi ve'l-ĥacci ve'l-'umreti ve'l-cihâdi fî sebîli'l-lâhi .” Ya'nî iyilik itmek ataya ve anaya efđaldur şalâtdan ve şavmdan ve ĥaccdan ve 'umreden ve ĥazâ fî sebîli'l-lâhdan ve ĥün vâlideynüñ zâtı vücûd-ı ferzendüñ sebebiyyetinde maşdardur ki ferzendüñ vücûd-ı ĥissisi ol maşdardan 'âlem-i maĥsûsa şadır olur. [52-b]

2.3.1.9. Kıssalar (Hikâyet)

Hikâyet adı altında verilen kıssalar daha çok bir ya da iki kişinin bulunduĥu kısa ve ders vermeye yönelik parçalarlardır. Ayetler ve hadislerle iştihad edilen konuları destekler nitelikte görülen bu küçük hikâyeler hem işlenen konuya örnek teşkil etmesi hem de enbiyâ, evliyâ ve sahâbenin hayatına ışık tutması açısından önem taşımaktadır. Metinde hikâye kısımları geniş yer kaplamaktadır ve eserin son bölümünde de müellif, eserdeki hikâye sayısının yüz olduĥunu, yüzüncü hikâyeyi aktardıktan sonra yazılı olarak belirtir.

Şeyh Ebû Bekir Kettânî'nin başından geçen bir olayın anlatıldığı hikâyet kısmında, bu zatın bir kabir üzerinde ağlaması ve bunun sebebinin de bin cenazenin dokuz yüz doksan dokuzunun imansız gitmesi olduğu anlatılır. Bu kıssanın ardından bu konuyu destekleyen bir hadis de verilmiştir. Hadiste, bahsi geçen kıssayı destekler biçimde; Allah'ın kıyamet gününde Hz. Âdem'i çağırarak her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzunun ateşe atılacağı anlatılır. Bu esnada hamile kadınlar çocuklarını düşürür, herkes sarhoş ve yaşlı gibi görünür:

Hikâyet: Şeyh Ebû Bekr Kettânî vefât itdükdən soñra gördiler kabr üstinde тұrmış ağlar. Didiler: “İy büzürgvâr-ı dîn niçün ağlarsın?” Didi: “Nice ağlamayam ki biñ cenâzenüñ tokuz yüz tokşan tokuzı imânsız geldi.” Ve Ebû Sa‘îd Hudrî Rađiyallâhu ‘anh Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellemden rivâyet ider ki: Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “İzâ kâne yevmi’l-kıyâmeti yeķûlu’l-lâh te‘âlâ: Yâ Âdeme aħric ba‘şe’n-nâr min zürriyetike ķâle ve mâ ba‘aşe’n-nâr ķâle min külli elfin tis‘a-mi’etin ve tis‘a ve tis‘ün fe-‘inde zâlike yeşibü’s-şâğiru ve taẓa‘a külli zâti ħamlin ħamleha ve tere’n-nâse sukârâ ve mâ hum bi-sukârâ.” Kaçan yevm-i kıyâmet ola Ħaķ Te‘âlâ dir: “İy Âdem, çıkar cehennem kısmını zürriyetünden.” diye Âdem: “Nedür cehennem kısmı?” diye Ħaķ Te‘âlâ: “Her biñden tokuz yüz tokşan tokuz ol ħinde küçücük kıocar ve yükli ‘avrat düşürür ħamlini ve görürsin nâsı serĥoşlar. Ħâl bu kim anlar serĥoş degüller.” [14-a]

Kıssada Hz. Yûsuf'un açların hâlinden anlamak için ömrü boyunca arpa ekmeği yemediğinden bahsedilmiştir:

Hikâyet: Çün Yûsuf ‘aleyhi’s-selâm ‘azîz-i Mışr oldu günden güne za‘fı ziyâde oldu. Bu ĥâlden su‘âl kıldılar cevâb virmedi bir gün ibrâm idüp didiler: “Eger bu za‘f gizlü marâz için ise eţibbâ ‘ilâca meşğûl olsunlar.” Yûsuf ‘aleyhi’s-eslâm didi: “Bu marâzuñ ‘ilâcî mevcûddur.” Didiler: “Nicedür?” didi: “Yıldur ki ‘azîz-i Mışr oldum nefşüm ârzü ider ki anı arpa etmegi ile toķ idem. Ben aña doynca arpa etmegi virmedüm.” Didiler: “Bu kıadar meşakķati nefşüñe niçün idersin?” Didi: “Açlara muvâfaķat itmek isterin ve kıorķarın ki mülk-i Mışr’da bir kimse aç ola ben kıymetde giriftâr olam ki sen mülke meşğûl olup muĥtâc u za‘îf olanlar ĥâlinden ģâfil olduñ diyeler.” [73-a]

Lokman Hekim'in yüzüğünün üzerindeki nakış üzerinde "gördüğün nesneleri örtmek, emin olmadıklarını ortaya çıkarmandan daha iyidir" cümlesinin yazılı olduğu anlatılmıştır:

Hikâyet: Loqmān Ḥekīm'ün yüziginün nakşı bu idi: "Es-setru li-mā 'āyente aḥsenu men izā'ati mā ḡanente." Ya'nī gördüğün nesneyi örtmek yigrekdür ḡann itdüğün nesneyi fāṣ itmeñden. [107-b]

2.3.1.10. Namaz

Kur'ân-ı Kerîm'de toplam 86 ayette geçmekte olan namaz konusu hadislerde de geniş yer tutmuştur. Dinin esaslarında bu derece önem atfedilen namazın Allah'ın nimetlerini verdiği ve sırat-ı müstakimin temel direği olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu noktada namazın Hak yolundaki mahiyeti, *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadis yoluyla temellendirilerek aktarılmıştır.

Allah'ın kullarına beş vakit namazı farz kıldığı konusu üzerinde durulmuştur. Her kim abdestini alır ve namazını vakitlerinde eda ederse o kişi Allah tarafından bağışlanacaktır. Ancak bir kimse namazını kurallarına göre eda etmezse o zaman Allah tarafından ona azap verilecektir:

‘Ubāde bin Şāmit’den rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Biş vaḡt namāzı Ḥaḡ Te‘ālā farz kıldı. Her kim ki bunlaruñ ābdestin gökçek ide ve ol namāzları vaḡtlerinde edā kıla ve temām ide rükū‘lar ve sücūdların ve ḡuşū‘ların anuñ için Allāh üzre ‘ahd olur ki maḡfıret ide ve şol kimse ki itmeye anuñ için yoḡdur Allāh üzre ‘ahd dilerse maḡfıret ider aña dilerse ‘azāb ider. [15-b]

Hadiste dikkati çeken en önemli husus, kâfir ile Müslüman arasındaki temel farkın namaz olduğunun gösterilmesidir. Bu hadise bağlı olarak namazı terkedenin küfre yakın olacağı belirtilmiştir:

Ebū Berze-i Eslemî’den rivāyet olunur ki demiş: “Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem öyle namāzını kılar idi şol ḡinde ki güneş zāyil olur idi ve ‘aṣr namazını kılar idi. Andan şoñra bizüm birimüz rucū‘ ider idi esbābına ya’nī meskenine, Medine’nün nihāyetinde ve güneş henüz yüksek idi.” [16-a]

Namazın önemine ve İslamiyetteki yerine dair eserde yer alan en önemli hadislerden biri aşağıda verilmiştir. Hadiste namazın günahlardan arındırıcı bir özelliğe sahip olduğuna işaret edilmiş ve namazın, günahların affedilmesi için en önemli anahtar olduğu anlatılmıştır:

“Ebū Hüreyre’den rivāyet olunur ki Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş:
 “Biş namāz ve cum‘adan cum‘aya ve ramažāndan ramažāna pāk idicidür günāhları ki bunların ortasında vāқи olur kaçan ictināb kılsın kebāyirden aşhāb-ı rıdvānu’l-lāhi ‘aleyhim ecma‘ in ‘aded-i kebāyirde ihtilāf itmişlerdür.” [16-b]

Namazın önemi ve hayata aktarılıp kalıcı ibadet hâline getirilmesinin anlatıldığı bu kısım, İslamın namaza verdiği kıymetin eserdeki en sanatkârane söyleyişlerinden biri olarak kabul edilebilir. Hz. Muhammed, İslamın şartlarını sayarken, ilk olarak kelime-i şehadeti söyler. Bu durum, imanın öncelikle kalp ile tasdik edilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Kelime-i şehadetten sonra ise namaz gelmektedir. Kalp ile tasdik edilen iman, namaz ile tatbik edilmeye başlanır. Bu nokta eserde şöyle vurgulanır:

Muşannıf demiş cehd kıl tâ ola ki bu ma‘nâlar râyiḥaları sa‘âdetinden bir çoḳı cân meşâmına erişe. Eger bulduñ ise sa‘âdet saña ve illâ feżâ-yı vahdet murḡları perde-i ḡayb ardındadır ki bu ḥaḳāyık anların ḥavşalasınıñ ḡıdâsı olsa gerekdür. Bārī namāzda cehd kıl ki tâ ḥazret-i perverdigârda ḥuzūr-ı ḳalbi şaklayasın ve perişân-ḥâtırları girü koyasın ve kelām-ı rabbānī kelimâtında gözi fermân üzre dutasın. Ḳabāyiḥ-i aḥvāl u ef‘ālün için ol ḥazretten utanasın ve nefsi-i emmāreyi rāh-ı cefādan vefā-yı ‘özre getüresin ve çün evci-i derecāt-ı ehl-i ‘irfāna ki anlar mülūk-ı ḥıttā-i ikān ve selāṭin-i ‘arşa-i ‘ālem ‘ayāndururlar, irişmege ḳādir olmayasın cehd kıl ki āsitān-ı ‘ubūdiyyet mülāzemetinden mahṛūm ḳalmayasın. [21-a]

Hz. Âişe’den rivayet edilen aşağıdaki hikâyede Hz. Muhammed’in sohbet ederken namaz vaktinin gelmesiyle sohbeti bırakıp namazını kıldığı anlatılır:

‘Âişe’den rivāyet olunur ki dir idi: “Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem bizüm ile söyleşür ve laṭife idişür idük. Çün namāz vāḳti gele şöyle müteḡayyir olur idi ki ḡüyyā ne ol bizi bilür ne biz anı bilürüz.” [21-b]

Zeynel Âbidin’e atfedilen bir hikâye de namaza verilen kıymetin en temel sebebi; namaz esnasında kulun, doğrudan Allah’ın karşısında ve huzurunda olmasıdır. Zeynel

Âbidin'in abdest alırken benzinin sarardığını görenler bunun sebebini sorduklarında "Bilir misiniz kimin huzuruna çıkacağım" cevabını alırlar:

Zeyne'l-Âbidin çün âbdest alur idi, mübârek ruhsârı şararur idi ve hâl anuñ üzerine müteğayyir olur idi. Aña dirler idi: "İy Allâh resûlinuñ oğlu bu ne hâletdür?" Cevâb virüp dir idi: "Hiç bilür misiz kimuñ huzûrında dursam gerekdür?" [21-b]

2.3.1.11. Zekât

İslamın beş şartından biri olan zekât "zenginlerin, seneden seneye mallarının kırkta birini fakirlere vermeleridir. Zekât, malın temizlenmesi demektir. Zekât veren kişinin malına bereket erişir ve o kişi ahirette sevap kazanır" (Pala, 2012, s. 490).

Zekât vermenin esasları eserde sekiz şart altında toplanmıştır. Bunlar zekâtın manasını kavramak, onu eda etmeye karar vermek, riyadan korkmak ve gizli tutmak, başkalarını da zekât konusunda şevklendirmek, zekât verilen kişiyi incitmemek, büyüğe ve küçüğe itibar etmek, malın iyisini ve sevilenini vermek, takva sahibi ve salih kullara vermektir:

İy 'azîz tâlib-i sa'âdet-i uhreviyye olanlara vücûb-ı zekâtuñ deķâyıķı ma'rifetinde ve anuñ bâtınıñ âdâbı hıfzında sekiz şart ri'âyeti vâcibdür. **Şart-ı evvel**, zekât ma'nâsın fehm itmekdür. **Şart-ı sâni**, anuñ edâsına mübâderet itmekdür vaķt-i vücûbından evvel. **Şart-ı sâlis**, havf-ı riyâdan sırrı ri'âyetdür. **Şart-ı râbi'**, halkuñ terķibi cihetin izhârdur. **Şart-ı hâmis**, minnetden ve izâdan ihtirâzdur. **Şart-ı sâdis**, 'atâyı şaķiri 'add itmekdür. **Şart-ı sâbi'** mâlinuñ iyüsin ve sevgilisin çıkarmaķdur. **Şart-ı sâmin** müsteķaķ olanları talebdür etķiyâdan ve şulehâdan. [25-b]

Evvel ma'nâ budur ki erbâb-ı kulûb-ı tâhire şafâ'-i fehmi ile ma'lûm itmişlerdür ki kelime-i şehâdet telaffuzı iltizâm-ı tevķiddür ve tevķid işâbet-i vahdâniyyet-i ma'bûddur ve ferdâniyyet-i maķbûba şehâdetdür. [26-a]

Zekât vermenin önce temiz kalp ve nefsi terbiye, sonra da nimetlere şükür amacı güttüğünü belirtilmiştir. Fakat, tatbik etmek hususuna gelindiğinde, zekât vermenin hikmetinin Müslümanlar tarafından pek de anlaşılamadığı hükmüne varılmış olacak ki, inananların zekât söz konusu olduğunda, mallarını verme iştiaķlarına göre üç kısma ayırdıklarını bildirir:

Kısm-ı evvel, ‘arşa-i tahkik şâdıkları ve hıttâ-i tevfiķ sâbıkları-dur ki ‘ahd-i tevḥîd ḥuķûķının edâsına vefâ göstermişlerdür ve ḥubûbâtuñ ‘öşrinüñ ḥisâbı ve nuķuduñ rub‘-ı ‘öşri ḥisâbı ḥasâsetinden tenezzüh itmişlerdür ve her nesne ki dâr-ı fenâda himmet elinde dutdılar nişâr-ı rāh-ı dost kıldılar. **Kısm-ı şânî** bu kavmden dün olandur ki bunların şıdķ-ı maḥabbet-i vefâ idicek ḥavşalası yokdur ve ḥelâl mâlî ferâğât-ı tâ‘at için câ‘iz görmışlerdür ve kendü ellerini muḥafâzat-i mâlda yed-i emânet bilmişlerdür ve murâķıb-ı mevâķi‘-i ḥayrât olup erbâb-ı ḥacât taleb kılup çün maḥall-i istiḥķâķ bulalar, şarf-ı mâlî maḥallinde kıлмаğı ğanîmet bilürler ve miķdâr-ı zekâta kaşr itmezler ve bu kısım mütevassıtlardur. **Kısm-ı şâliş** mertebe-i ‘avâm-ı ehl-i İslâm’dur ki vâcib olan zekâta kaşr iderler. [26-b, 27-b]

Bu üç kısmın detaylı bir şekilde açıklaması eserde verilmiştir. Ayrıca Müslümanların zekât ve sadakaya vermesi gereken değer üzerinde durulmuştur. Hayvanlara sahip olan insanların, sahip oldukları bu hayvanların zekâtını vermedikleri zaman o hayvanların kıyamet günü sahibinin üzerinde tepineceği anlatılmıştır. Mal sahibi ne koşulda olursa olsun zekât vermekle mükelleftir. Zekâtı verilmeyen her malın ahirette kendisinden hesabının sorulacağı ve bu malların mal sahibi için azap hâline geleceği açıkça belirtilmiştir:

Ebû Zerr Ğaffârî’den rivâyet olunur ki: Resûlullâh şallâ‘illâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Hiç bir recül yokdur ki anuñ devesi yâ bakarı yâ koyunu ola ki anuñ ḥaķķını ya‘nî zekâtını vermeye illâ ki getirilür yevm-i kıyâmetde ol ḥayvânlar olduğunuñ büyüği ve semüzi ya‘nî ğâyetde büyük ve semüz olup çigneyüp deperler toynaķları ile ve süserler boynuzları ile çün geçe anuñ üzerine ḥayvânların âḥiri redd olunur evveli. Ya‘nî çün ḥayvânlar bunu çigneyüp depüp süsüp âḥiri geçüp tamâm ola, evveli girü döndürilüp tekrâr çigneyüp depüp süsüp âḥiri geçüp temâm ola. Evveli girü döndürilüp tekrâr be-tekrâr böyle olur tâ każâ ve ḥisâb-ı nâs ortasında temâm olıncaya dek. [24-b]

Malının zekâtını vermeyenlerin kıyamette, zehrinin şiddetinden başının derisi soyulup kel olmuş büyük bir yılan tarafından zulme uğratılacağı anlatılır:

Şol kimse ki Ḥaķ Te‘alâ aña mâl vire ol kimse anuñ zekâtın vermeye ol mâl mütemeşşil kılinur anuñ için yevm-i kıyâmetde bir büyük yılan ki kel ola. Ya‘nî zehriniñ şiddetinden başınıñ derisi dökilmiş ola ve iki gözi üstinde iki kara noķta ola. Pes ol yılan tavķ olur aña. [24-b, 25-a]

Zekâtın İslam dininde bu kadar önemli yer tutmasının temel sebebi zengin ve fakirler arasındaki farkı en aza indirmektir. Bu bakımdan zenginlerin mallarını paylaşmak konusunda cimrilik yapmaması ellerinin açık olması gerektiği vurgulanmaktadır. Eli açık olmanın İslamî görevlerden biri olduğu ve cimriliğin helak sebebi olduğu açıkça belirtilmektedir:

Ebû Hüreyre'den rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş:
 “Şakınuñ baħillikden taħķıķan baħillik helâk eyledi sizden evvel olanları ve sebeb
 oldı anlara ķanlar dökmege ve ħelâl kılmaga ħarâmları.” [25-a]

Bununla birlikte, zekâtın verilmesi gereken miktar da eserde konu edilmiştir. Kırkta bir olarak bilinen zekât miktarı, burada dirhem üzerinden anlatılmıştır. Dirhem, okkanın dört yüzde birine eşit olan bir ağırlık ölçüsüdür ve Osmanlı döneminde de kullanılmaktadır. Malın paylaşılması üzerinden yapılan bir ibadet olması itibariyle de zekâtın anlatımı burada ağırlık ölçüsü üzerinden yapılmıştır. Ayrıca dirhem, bir çeşit gümüş para için de Araplar tarafından kullanılan bir addır:

Hikâyet: Şeyh Ebû'l-Kâsım Cüneyd ile Ebû'l-Hasan Nûrî kuddeet esrâruhumâ tehemmet ile giriftâr olup bunları maħabbet ile ilzâm itmek dileyüp Ebû'l-Hasan Nûrî'ye şordılar ki: “Zekâtta ne dirsın?” Didi ki: “‘Âmme mezhebinde ikiyüz dirhemdür. Hem de biş dirhemdür bizüm mezhebimizde egerçi cümle-i dünyâ dervişüñ mülkinde ola anuñ cümlesin ma'rifet ve maħabbet-i ħazret-i şamediyyet ni' metinüñ şükrânesi için bir laħzada 'işâr eylesenüz muķaşşır olur.” [26-b]

Bir kimse, evine misafir geldiğinde yemeğin güzel olanını misafirin önüne getirmesi gibi malının da iyisini zekât olarak vermelidir. Kişinin kötü yemeği misafirin önüne koymaktan utanması gibi kötü malı zekât olarak verdiğinde de aynı şekilde utanmalıdır:

İy 'aziz eger bir kimse bir şahşı ziyâfet eylese evinde olan ta'amuñ iyüsin miħmân öñine getürür. Zîrâ yaramazın getürmege utanur. Ammâ mâlnuñ yaramazın faķire virür. Bâ-vücûd ki faķir vekil-i Ĥaķ'dur ve Ĥaķ Te'âlâ'dan utanmaz ne dirsın bunuñ gibi kimsenüñ imâni ħaķķında ki maħlûķdan utana ħâlîķdan utanmaya ve ķadr-i maħlûķ anuñ ķatında ķadr-i ħâlîķdan ziyâde ola buncılayın imân âĥiretde ħiĉ dest-gir olur mı? [32-a]

Kişinin zekâtı eda ederken gözetmesi gereken hususlar beş sıfat altında toplanmıştır. Bunlar takva, ilim, iffet, zarûret ve akrabalık. Yani zekâtın verileceği kişinin öncelikle takva sahibi olması, ilim yolunda olması, iffetli olması, ihtyacının olması ve zekât vermeye akrabalarından başlanması gerekir:

Bilgil ki mu‘ṭîye vâcibdür ki vaḳt-i edâ’-i zekâtda bir cemâ‘at taleb ide müsteḥaklardan ki biş şıfat ile mevşûf olalar. **Evvel** takvâ, **ikinci** ‘ilm, **üçüncü** ‘iffet, **dördüncü** zarûret, **bişinci** qarâbet. **Şıfat-ı evvelî** ki takvâdur. [32-a]

Eserde, zekât olarak verilen malın elden ele dolaşmasının Allah’ın rızasını kazanmak için gerekli olduğuna da değinilmiştir. Toplumsal düzenin sağlanması ve zengin ile fakir arasındaki uçurumun asgari düzeye indirilmesi açısından zekât, *nizâm-ı âlem* felsefesini devlet politikası olarak güden Osmanlı döneminde her kesimin kendi sınıfı içerisinde kendinden bekleneni verebilmesi, bunda bir engelle karşılaşmaması ve neticede devlet açısından da sorun teşkil edecek faaliyetlere girişmemesi açısından önemlidir. Ayrıca zekât ve sadaka gibi yardıma muhtaç kesimi kollayan dinî kaidelerin, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde teşvik edildiği de bilinmektedir.

Zekât, Allah’ın rızasını kazanmak gibi önemli bir role sahiptir. İslamın imtihan lafzıyla da daha açık bir hâle gelebilecek bu hadis Müslümanların; yardımını ve bağışı bir kulluk görevi olarak yerine getirdiğinin de göstergesi durumundadır. Zira İslam felsefesinin temelinde, dünyevi haz ve zevklerden el çekerken herhangi bir kazanç sağlamamak değil, elindeki mal ve zenginlikten Hak yolunda vazgeçebilmek amaçlanmaktadır. Bunu yaparken de esas kıymetli olanı, elindeki malın eski yahut kötü olanını değil, temiz olanını, kendin için kullanabilecek durumda olanlarından vermektir. Birçok hadiste ve ayette de ifade edildiği üzere, İslam dinine göre, Allah katında kabul olunacak ibadet, malın helalinden, iyisinden ve temizinden vermekle olabilir:

Ebû Hüreyre Raḍiyallâhu ‘anh dimiş: “Resûlullâh şallâ‘İllâhu ‘aleyhi ve sellem didi: Getürilür bir kûl yevm-i kıyâmetde Ḥaḳ Te‘âlâ dir: “İy benüm kûlum ben senden ta‘âm taleb eyledüm dünyâda sen beni ta‘âmlandurmaduñ ve ben senden libâs taleb eyledüm sen beni libâslandurmaduñ.” Ol kûl dir: “İlâhî nice olur bu ya‘nî sen ta‘âmdan ve libâsdan münezzehsin Ḥaḳ Te‘âlâ” diye murûr eyledi: “Saña fulân ac ve fulân ‘uryân sen aña virmeduñ şol faḫluñdan ki ben saña in‘âm itmiş

idüm. ‘İzzetüm ve celâlüm haqqıçün ben men’ iderüm bugün senden fazlumdan.
Nitekim sen’ eyledün sen anı.” [28-b]

2.3.1.12. Oruç

İslamın beş şartından biri olan oruç “Hicrî ikinci senede, Medine’de farz kılınmıştır. Oruç, niyetlenip tan yeri ağarmaya başladığı andan akşam güneş batıncaya dek hiçbir şey yememek, içmemek, mukarenette bulunmamak gibi yasakları yerine getirmek demektir. Orucun kısımları; farz, vacip, sünnet, mendup, nâfile ve mekruhtur” (Pala, 2012, s. 365).

Ramazan ayı, Müslümanlar için Allah’ın rızasını kazanmak için büyük önem taşımaktadır. Büyük şeytanların bağlandığı, cehennem kapılarının kapanıp cennet kapılarının açıldığı bir ay olarak Hz. Muhammed tarafından ümmete beyan edilmiştir:

Kaçan Ramazân dâhil ola cennet kapıları açılır ve cehennem kapıları kapanur ve şeyâtinün kavileri bağlanur. [34-b]

Oruç ibadetinde sadece yemek yemeyerek vücudu terbiye etmek değil, nefsin de oruçla birlikte terbiye edileceği belirtilmiştir. Bir şey yiyip içmemek, orucun en düşük mertebesidir ve ibadetin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Esas mühim olan nefsin terbiyesi, günahattan kaçınma ve dünyevî zevklerden uzaklaşmaktır. Yine burada, beden ile amelden önce ve ilk sırada gelen kalp ile tasdik rûknünün hükmü görülmektedir. Dinin temelinde, yapılan işe her şeyden evvel gönülden bağlılık vardır. Tathir-i kalb ile yaşamak şeklinde açıklanan esasın ve orucun derecelerinin üzerinde durulmuştur:

Şavmuñ üç derecesi vardır. **Derece-i ulâ:** Mertebe-i ‘ämme-i halkıdır. **Derece-i sâniyye:** Mertebe-i şulehâ ve etkiyâ ve ebrârdur ve sıhhat-i şavm bu mertebede meşrûtdur hıfz itmek ile gözi vü kulağı vü dili vü eli vü ayağı vü karnı vü fereci vü el ü ayak tâbi’dür göze vü kulağa vü dile her kim ki gözini lâıyık olmayandan ve kulağın gerek olmayandan ve dilini kavlı-i zurdan şaklaya. **Derece-i sâlişe:** Mertebe-i muğarribler ve şiddiklerdür. [34-b]

Allah, oruç tutan kullarıyla ilgili meleklerine “Ey benim meleklerim! Benim kuluma bakın, ben onu yemek, içki ve şehvete bağlı kıldım ama o benim için yemeğini, lezzetini ve şehvetini terk etti” demiştir:

Enes bin Mâlik Rağiyallâhu ‘anhdan rivâyet olunur ki: Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: Hâk Te‘âlâ fahr ider meleklerine ‘âbid yigit ile ve bir rivâyetde Hâk celle ve ‘alâ dir: “İy benüm meleklerüm nazar idün benüm kulum ki ben anı mübtelâ eyledüm ta‘âm ile ve şarâb ile ve şehvât ile terk eyledi ol şehvetini ve ta‘âmını ve lezzetini benüm eclüm için. [36-b]

Oruç tutan kimsenin ağzının misk kokusundan bile daha hoş koktuğu söylenir:

Ya‘nî şâyim kimsenün ağzı kokuşu hoş kokuşudur Allâh katında misk kokuşundan. [35-b]

Aşure gününü oruçlu geçiren kimse, geçmiş yılın tüm günahlarını temizler. Arefe günü oruç tutan kimse ise iki yılın günahlarını temizler:

Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “‘Āşūrâ gün şâyim olmak geçmiş yılın günâhlarını pâk ider ve ‘arefe gün şâyim olmak iki yılın günâhlarını pâk ider bir geçmiş yıl bir gelecek yıl.” [37-a]

2.3.2. Ahlak

Eserde verilen tüm öğütlerin niteliği güzel ahlak sahibi, edepli, terbiyeli ve iyi insan olmaya yönelik telkinlerdir. Bu öğütler ahlak başlığı altında toplansa da ahlakın esaslarını oluşturan pek çok konuyu da içine alır.

Ahlaklı olmanın temelini akıllı insan olmaktan geçtiği hadislerle anlatılmıştır. İnsan, yaratılmışlar arasında akıl sahibi olan tek canlıdır. Bu bakımdan aklını kullanmalı ve hayatının her aşamasında akıl yolundan ayrılmamalıdır. İnsan, aklını kullandıkça kâmil olur ve Allah katında da ihsan bulur:

Ebû Hüreyre’den Rađiyallâhu ‘anh rivâyet olunur ki demiş. Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Kişinün keremi dînidür.” Ya‘nî diyâneti ne deñlü ziyâde olsa Allâh katında mükerrrem olur ve kişinün mürüvveti ‘aqlıdır. Ya‘nî ‘aqlı kâmil oldukça mürüvveti ve ihsânı ziyâde olur. [41-a]

Güzel ahlaka sahip olmanın kıymeti, kula verilen en hayırlı nimetin güzel ahlak olduğu hadisiyle açıklanmıştır. “İslam güzel ahlaktır” hadisinin tezahürleri bu hadiste görülmektedir:

Usāme bin Şerīk'den rivāyet olunur ki demiş: “Ben hāzır idüm A‘rāb’dan niçe kimse Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem su’āl iderler ve dirler idi: “Hayırlısı nedür kıla virilenüñ?” Resūlullāh ‘aleyhi’s-selām didi: “Hüsn-i hulkdur.” [41-a]

Güzel ahlaklı insan olmak için birtakım esasların gözetilmesi gerektiği aktarılmıştır. Bu esaslardan ilki olan *itidal*, davranışlarda orta yolu gözetmek ve aşırıya kaçmamaktır. Burada aşırıdan kasıt, iki yönlüdür. Aşırı fazla olan da aşırı derecede eksik olan da İslam dinine göre zararlı kabul edilmektedir. Hz. Muhammed’in buna dikkat ettiği ve davranışlarında orta yolu bulmaya önem verdiği, pek çok hadiste beyan edilmiştir. Hadisteki “ikmāl-i hüsn-i sīret hadd-i i‘tidāldedür” cümlesi, davranışlarda takip edilmesi gereken yolun rotasını çizmiştir:

Eger anda tenāsüb-i cemī‘-i a‘zā olmaya. Buncılayın hüsn-i sīret ki aña hüsn-i hulk dirler. Kāmil olmaz meger ki i‘tidāl-i şıfāt-ı hamīde ola. ‘İlm ü hikmet ü takvā vü şehāvet ü şecā‘at u hilm ü tevāzu‘ u meskenet ü ‘iffet gibi ve bu şıfātuñ i‘tidāl-i ifrāt u tefriṭden hālī olmasıdır. Zirā ki bu şıfātdan her kankı hadd-i ifrāta ve tefriṭe iriše kubḥ-ı cemāl-i sīret olur ancılayın ki taraf-ı ifrāt-ı şehavete isrāf dirler. Buncılayın taraf-ı tefriṭe imsāk dirler. Her iki taraf mezmūrdur ve noḡşān-ı hüsn-i sīretdür. Zirā ikmāl-i hüsn-i sīret hadd-i i‘tidāldedür ifrāt ile tefriṭ ortasında cümle şıfātda böylece bil. Pes hüsn-i sīret ki aña hüsn-i hulk dirler. [43-a]

Eserde güzel ahlaka dair görüşlerin devamında, ahlakın insandaki mahiyetine göre üç mertebede ortaya çıktığından bahsedilmektedir. En üst mertebeden en alta doğru sıralanan bu mertebelerde nefesine hizmet etmeme, hakkı batıldan ayırma ve doğru yola temayül esastır:

Derece-i hikmete ve velāyete iriše ve hulk-ı te’sīr-i terbiyet kabūlinde ve bunuñ taḡyirinde üç mertebededür. **Mertebe-i ūlā:** Tāze tufūliyyetdür. **Mertebe-i şāniye:** Oldur ki iyüyi yaramazdan temyiz itmiş ola. Ammā galebe-i şehvet sebebi ile hayr işe mülāzemet idemeye ve zaḥmet çekemeye velākin kendü takşirine mu‘terif olur bunun gibi kimsenüñ emri bir derece müşkilrek olur evvelikiden. **Mertebe-i şāliše:** Oldur ki hulk-ı fāsīd ve i‘tikād-ı bātıl ile neşv ü nemā bulmuş ola ve ol bātılı Hakk taşavvur eylemiş ve ol yaramazı iyü bilmiş ve şerrler izhārı ile fahr göstermiş ola bu kimsenüñ emri ḡāyetde müşkilrekdür. [44-b, 45-a]

Güzel ahlak konusunun içinde kulluk görevleri, şükür, sabır, kibirden, zinadan, içkiden uzak durmak ve gazap etmemek konuları yer alır.

2.3.2.1. Kulluk Görevleri

İnsanın, eşref-i mahlûkat olduğu inancı temelinde gelişen anlayışla, yaratılmış canlılar arasında en üstünü olması ona birtakım görevler de yüklemektedir. Bu görevler insanın sahip olduğu beş duyu ile açıklanmıştır: Allah'ın insana verdiği işitme yetisi gizli ve örtük olanları idrak ederek hayır ve şerri birbirinden ayırması için; konuşma yetisi, insanı hayvandan ayıran en temel özelliklerden biri olarak kendini ifade etmesi için kullanılmalıdır. Görme ve dokunma yetileri de insanın kendini ve evreni tanıması için gerekli kılınmıştır. Bu beş duyu insanın aklı ile yönetilmelidir:

Pes hikmet-i ilâhiyye hâsse-i sem' iktizâ idüp anı icâd eyledi ki hicâb ardında olanları anuñ ile idrâk eyleyüp hayr u şerr olanı birbirinden fark ide ve nev'-i insânî şeref-i fehm-i deķâyık-ı kelâm ile hayvânâtdan mümtâz kıldı ve çün bu havâss-ı hamsdan her birinüñ 'avâlim-i maḥsûsâtdan bir 'âleme ihtisâsı vardır ki biri ile idrâk bir ğayrı ile olmaz. Nitekim kuvvet-i sâmi' a 'âlem-i elvân idrâkinden 'âcizdür ve hâssa-i baṣar 'âlem-i aşvât idrâkine kâdir degüldür ve kuvvet-i şâmme mezûkât idrâk idemez ve hâsse-i zevk meşmûmât idrâk eyleyemez. **Maṭlab:** **Havâss-ı hams-i bâṭına beyânıdır.** Pes şıfat-ı kudret kemâl-i hikmet muḳteżâsınca hiss-i müsterek kuvvetini dimâğ öñinde vaz' eyledi ve anı re'is-i havâss-ı hams-i zâhire kıldı ve aña bu biş hâsse idrâkinde şirket viridi. [132-a]

Önemle üzerinde durulan nokta Allah'ın üstünlüğünü idrak etmek ve ona kulluk etmektir. İslamiyette özellikle vurgulanan kulluk görevleri Nisâ Sûresi 173. ayette açıkça belirtilmiştir. Bahsi geçen bölümdeki esaslar ve kurallar görülüyor ki bu ayetten yola çıkılarak genişletilmiş ve şekillendirilmiştir:

“İnanıp güzel işler yapanlara gelince, onların mükafatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da verecektir. Allah'a kulluktan çekinip büyüklük taslayanlara da şiddetli bir şekilde azab edecek ve onlar Allah'dan başka kendilerine ne bir dost ne de bir yardımcı bulamayacaklardır” (Nisâ 4/173).

İnsanı mümin olmaktan alıkoyan tehditler müminlerin kendi içindeki kişiler, münâfiklar, kâfirler, şeytan ve kendi nefisleridir. İslamiyette iki türlü “cihat” anlayışı vardır. Küçük cihat ve büyük cihat olmak üzere ikiye ayrılır ki, küçük cihat İslamiyeti

yaymak için yapılan savaşlardır ve cihad-ı ekber de denilen büyük cihat, insanın kendi nefsiyle verdiği savaştır. Buradan da anlaşılmaktadır ki tehditlerin de en büyüğü insanın nefsidir. İnsanın ancak kendi nefesine karşı verdiği mücadeleden galip gelmesi onun güzel ahlaklı olduğunu gösterir.

Bir insanın mümin olduğu onun beş şeyle mücadele etmesine bağlanmıştır. Bunlar: başka müminlere haset etmemek, münafıklarla dost olmamak, kudret sahibi olanlarla mücadele etmek, şeytana uymamak, nefisle mücadele etmektir ki bu mücadeleler sonucunda ebedî saadete ulaşılır:

Mü'min biş şiddetler ortasındadır. Evvel mü'mindür ki aña hased ider. İkinci münâfıkdur ki aña buğz ider. Üçünci kâdirdür ki anuñ ile ceng ider. Dördünci şeytândur ki anı izlâl ider. Bişinci nefsdür ki anuñ ile münâza'a idüp anı her lahza hevâ-yı nefsânîye çeker. Pes bu şiddetlere taḥammül vesîle-i sa'âdet-i ebediyye olur. [47-b]

Kur'ân-ı Kerîm'de nefis kavramının geçtiği ayetlerden yola çıkılarak nefsin, bir insanın yaratılıp tekrar dirilmesi gibi yaratıldığı, temizlenmenin ve kurtuluşa ermenin temelinde öncelikle nefsi temizlemenin önemi vurgulanmıştır (Lokmân 31/28, Şems 91/9).

İnsanın nefsinin peşinden giderek kulluk görevlerine ve ahirete gereken önemi vermemesi, günaha girmesine sebep olur. Konuyla ilgili olarak Fatır Sûresi 28. ayette âlimlerin Allah'a iman eden, O'nun kudretini bilen ve O'na karşı işleyeceği günahlardan dolayı korkuya sahip olmalarından bahsedilmiştir:

“İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da renkleri böyle değişik olanlar vardır. Kulları içinde ise Allah'tan ancak alim olanlar içleri titreyerek korkar. Şüphesiz Allah, üstün ve güçlü olandır, bağışlayandır” (Fâtır 35/28).

Bu konuyla ilgili eserde şu hadis üzerinden açıklamalar yapılmıştır:

“Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek ailesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın kocasının evinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Hizmetkâr efendisinin malının çobanıdır; o da sürüsünden sorumludur. Netice itibariyle hepiniz

çobandır ve götüğü sürüden sorumludur (Buhârî, Cum’a 11, İstikrâz 20, İtk 17, 19, Vesâyâ 9, Nikâh 81, 90, Ahkâm 1; Müslim, İmâre 20).

“Hepiniz çobansınız ve götüğünüz sürünüzden sorumlusunuz” cümlesi, insanın dünya üzerindeki kulluk görevlerine işaret etmektedir. Hâliyle, insanın yaptığı her hareketinden sorumlu tutulacağından ve hesaba çekileceğinden haber verilmektedir. Nitekim eserde de alıntılandığı gibi Allah, kendisine hizmet edene dünyanın da hizmet etmesini ve rızıklandırmasını emretmiştir. Bu durum eserde şöyle yer almıştır:

Bilgil ki haşıyyet-i zıll oldur ki çün anuñ ardınca gidesin her ne deñlü sa‘y ziyâde ola anı ayağuñ altına alup ezemezsin ve çün andan yüz çevüresin her ne deñlü andan kaçarsañ andan ırak olımazsın ve hadîs-i kudsi de vârid olmışdur ki: “Yâ dünyâ ihdimî men hademenî ve eta‘nî men hademike.” Ya‘nî iy dünyâ hîdmet kıl baña hîdmet idene ve zaħmet vir saña hîdmet idene. [87-b]

Eserde verilen hadisin devamı niteliğinde bilgiler de verilmektedir:

Eger bizüm keremümüz deñizleri temevvüc itmeyeydi hiç kimse sizden hil‘at-i vücūd giymez idi ve eger ‘arşa-yı vücūdda teceddüd-i reşehât-i cūd size dest-gîr olmayaydı hiç kimse şeref-i sa‘âdet-i mekârim-i ahlâk ile müşerref olmaz idi ve çün mertebe-i hilâfet ve saltanat-ı zıll-i hażret-i perverdigâridür. [87-b]

2.3.2.2. Şükür

Allah’ın verdiği nimetlere şükretmek, güzel ahlaklı olmanın temel vazifelerinden biridir. Şükrün kendi içinde esasları vardır ve bu esaslara uyulması gerekir. Öncelikle Allah’ı kalpte hissetmek ve dilde zikretmek şarttır. Kulun şükür derecesi, nimetin kaynağına ve Allah tarafından verildiğine duyulan inanca göre şekillenir. Nimete düşkün olanlar en alt kademededir; bu nimeti bahşeden Allah’a yüzünü dönmüş, şükür hâlinde olanlar ise en üst kademededirler. İslam dininin temelinde Allah’ın bahşettiği nimetlerden faydalanmak vardır. Bu nimetlerden faydalanırken, ihtiyaç sahiplerini de düşünmek ve nimetin kendisine değil o nimeti bahşeden Allah’a sığınmak gerekmektedir:

İy ‘azîz tefâvüt-i merâtib-i halk-ı hayât u mevt şûrî ve ma‘nevî ve kurb u bu‘dda efrâd-ı nev‘-i insânî hasebince ğayr-i mütenâhidür. Ammâ mecmû‘ı dört kısma râci‘ olur. Evvel meczûb u maħbûb-ı hażret-i Hâk ki anuñ kalbinde maħabbet-i

ilâhiyye ve lisânında zikru'l-lâhdan ğayrı olmaya bunuñ gibi kimsenüñ vücûdı egerçi mümkündür ammâ kıl ıalıldır. **Şanı** mükedder ve merdûd u maħrûm u maṭrûddur ki hergiz şerbet-i ünsden lezzet almamış ve bir lahza baħr-i tevḥide ṭalmamış lezzet-i māl u maṣıbdan ğayrı nesne bilmez ve şehvetden ğayrı nesnenüñ ardıncı yılmaz giriftâr-ı ğaḫab u nefsâniyyet ve nigûsar-ı çâh-ı cehl ü ğaflet beste-i bend-i buhl u riyâ ve esir-i nefis-i şüm u hevâ mu'âtab-ı tevbiḫ-i "ya'lemüne zâhıran mine'l-ḫayâti'd-dünyâ." **Şalış** ol kimsedür ki ekşer-i aḫvâli ṭaleb-i sebîl-i hidâyet ve aĝleb-i ḫâli ṭa'at u 'ibâdet ammâ ba'zı aḫvâlde 'alâyıḫ-ı cismâniyye ve 'avâyıḫ-ı nefsâniyye ol aḫvâle mâni' olur bunuñ gibi kimse daḫi az bulunur. **Râbi'** ol kimsedür ki ĝâlib aḫvâli anuñ taşârîf-i umûr-ı cismâniyyeye ve telezzüzât-ı nefsâniyyeye maşrûf olur. [127-b]

Yaratılmış olan tüm âlem insana Allah tarafından sunulan bir nimettir. Yerde yetişen hububattan güneşe ve feleklere kadar hemen her şey insanlığın hizmetine sunulmuştur ve insandan sadece bu nimetlere şükretmesi istenmiştir:

İy 'azîz bilgil ki cemî'-i envâ' u efrâd-ı merâtib-i vücûd feyz-i ni' met-i vâcibü'l-vücûddur ki baħr-ı cûd temevvüc itmek sebebi ile sâhil-i şühûda irişür ve aḫsâm-ı vücûduñ eḫass u ednâsı ni' met-i maḫsûsâtdur ve ekşer aḫsâm-ı maḫsûsât ni' met-i maṭ'ûmâtdur ki ğıdâlar ve devâldur ecsâma ve e'amm u ehemm olan ṭa'âmlar rızḫ-ı insân olandur ki aṣl-ı ma'âş-ı insân olandur ve aña ihtiyâc zarûridür ve bu bâbda bir miḫdâr beyân idelüm tertib-i ḫubûbdan. [129-a]

Tohumun buğday olmasındaki hikmeti görebilmek, hem aciz kullar olarak Allah'ın yarattığına muhtaçlığı öğrenmek hem de Allah'ın ihsanı karşısında şükretmek gerektiği yönüyle önemlidir:

Ya'nî yirde biten dâneler ki aṣl-ı ma'âş ve mādde-i kıvâm-ı insân u ḫayvândur ve ḫubûbātuñ ḫuşûli tedbirât-ı rabbâniyye ve taşarrufât-ı melekiyye ve teşḫirât-ı esbâb-ı semâviyye ve arzîyye ile olur. Ya'nî gün ü ay u yıldızlar ve yıl ü hevâ vü şü vü ṭopraḫ sebebi ile ḫâşıl olur. İmdi bilgil ki Ḥaḫ Te'âlâ kemâl-i ḫikmeti ile zât-ı ḫubûbda kuvve-i müteĝaddiye ḫomışdur ki ṭopraḫdan ve şudan ğıdâ alır. Nitekim nev'-i ḫayvân mi' desinde ve nebâtât köklerinde kuvvet-i cezb-i ğıdâyî ḫomışdur ve nitekim nev'-i ḫayvân her nesneden ğıdâlanmaz. Belki ṭa'âm-ı maḫşûşdan ğıdâlenmege muḫtâcdur. Buncılayın ḫubûb daḫı her nesne ile ğıdâlenmek mümkün degüldür. [129-a]

2.3.2.3. Sabır

İnsanın, bu dünyada karşılaştığı bela ve musibetlere karşı isyan etmemesi ve sabır göstermesi gerektiği eserde vurgulanmaktadır. İnsanın karşılaştığı zorluklara ve mücadelelere karşı sabır göstermesi konusunda asıl engel nefistir. Ayetlerden örnekler verilerek açıklanan kısımda insan, her şeyden önce kendisiyle mücadele etmektedir ve mücadelenin en zoru da budur. Bu sebeple de insana dair ele alınan tüm konularda öncelik nefis karşısındaki kulluk görevleridir. Bu bakımdan insanın nefis karşısında verdiği mücadelede sabır gösterip galip gelmesi; onu, Allah'ın salih kullarından biri hâline getirmektedir:

Ba'îş-i hevâ münâza'asında kuvvet ü za'f hasebi ile gâlibiyyet ve mağlubiyyet bunlar için vardır. Bu i'tibâr ile üç hâl şâbit olur. **Hâl-i evvelî** oldur ki bâ'îş-i dîn devâ'î-i hevâyı mağlûb u ma'khûr ider. Şol vâkt kim bâ'îş-i hevâyı gayrı kuvve mu'kâbele idüp anuñ mu'kavemete mecâlî kalmaya. **Hâl-i şâniye** oldur ki devâ'î-i esbâb-ı sa'âdet-i dînî bi'l-küllîyye 'amelden ma'zûl ola. Bu hâl ekşer nâsuñ hâlidür ve Hâk celle ve 'alânuñ gibi kimsenüñ muşâhabetinden i'râz-ı emr itmişdür. **Hâl-i şâlişe** oldur ki bu münâza'a ve müdâfa'a bātından kesilmeyüp gâh bâ'îş-i dîn te'yîd-i Hâk ile gâlib olup hevâ mağlûb olur bu tayife ehl-i sülûkuñ mutavassıt olanlarıdır ki şeytân ve nefis ü hevâ ile dâyimâ gâzâ iderler. [156-b]

İnsan, işlediği amel öncesinde, amel esnasında ve sonrasında her daim nefsiyle mücadele hâlindeydir. Öncesinde niyet ve riyadan kaçınmak zorunda iken, ameli şeriat ve adaba uygun olmak zorunda ve sonrasında da bu gördüğü amelden dolayı böbürlenmemek, kibre kapılmamak mecburiyetindedir. İşte bu noktada sabıra muhtaçtır:

Mu'î için tâ'atde üç hâl vardır her birinde şabra muhtâcdur. **Hâl-i evvelî** ki 'amelden evveldür. Bu hâlde şabra ihtiyâc vardır. **Hâl-i şâniye** hâl-i 'ameldür ve 'âmile bu hâlde şabr zarûridür ki şerâyi'ın ve erkânın ve âdâbın ri'âyet idüp ve huzûr-ı kalbe mülâzemet eyleyüp âhîr 'amele dek bunlara şabr üzre ola ve buncılayın âfât-i tekâsülde ve devâ'î-i fütürde şabr-ı 'amelden fâriğ olıncaya dek lâzımdur. **Hâl-i şâlişe** 'amelden fâriğ olduğdan sonra olan hâldür bu hâlde 'amel kılan kimse şabra tamâm muhtâcdur ki kendüye 'ucb getürmeye. [158-b]

Kendi nefesine hâkim olabilen insanın dışarıdan gelebilecek güçlüklerle karşı da sabır göstermesi öğütlenir. Bu bakımdan sabır mahiyet olarak ikiye bölünür. İlk kısım nefse,

taat açısından sabır göstermek, ikinci kısım ise emraz ve musibet gibi durumlara sabır göstermektir:

‘Adem-i kudret esbāb-ı ‘ismetdendür ve bilgil ki şabr iki kısmdur. Kısm-ı evvel mürtebi’tür ihtiyār-ı ‘abde tātāt ü me‘āşī gibi. Bu kısım zıkr olındı ve kısım-ı şānī şabr-ı meşāyib ve nevāyibdür ve bu kısım daḥı iki kısmdur. Evvel oldur ki anuñ ibtidāsı ihtiyār-ı ‘abd ile olmaya ammā ba‘de’l-vuḳū anuñ izālesi ihtiyārı ola zālinden ‘afv gibi ḥāl-i kudretde ve terk-i intikām-ı mūzī gibi. Kısm-ı şānī oldur ki evvelī ve āḥiri ihtiyār-ı ‘abd ile ola emrāz u evcā‘ ve meşāyib-i nefsāniyye ve cismiyye ve māliyye gibi.” [161-a]

İnsanın zorluklar karşısında sabretmesine mâni olan engeller ve bunlara karşı insanın alması gereken tedbirler, insanı terbiye etme yolları ve insanın sakınması gerekenler beyan edilmiştir. Bu noktada insanın sabır göstermesi gereken iki husus; şehvete kapılmamak ve gözünü haramdan sakınmaktır:

Bilgil ki şabra mâni‘ olan ‘illetler bir niçe kısmdur ve mevādd-ı ‘ilel muhtelif olmaḳ sebebi ile mu‘ālece daḥı mu‘ālece daḥı muhtelif olur. Meşelā bir kimseye ki şehvet-i cimā‘ ḡālib olsa tātātā muvāzabet şabrına mâni‘ olup me‘āşīye mü‘eddī olsa bu kimse bu maraẓuñ ‘ilācında şehveti za‘īf ve şabrı ḳavī kılamak için biş nesneye muhtācdur. Üçü şehveti za‘īf kılamak için ve ikisi şabrı ḳavī kılamak içündür. **Ammā** ol üç ki şehveti za‘īf kılamak içündür. **Evvel** mādde-i şehveti akil kılamakdur ki ta‘āmı azıcık ekl ide. **İkinci** gözün şaklamakdur güzellere nazardan ki muḥarrik-i şehvet nazardur. Zirā nazar muḥarrik-i ḳalbdür ve ḳalb muḥarrik-i şehvetdür. Bunuñ ‘ilācı devām-ı ‘uzlet ve zabt-ı başardur. [165-a]

2.3.2.4. Kibir

İnsanın, sahip olduklarıyla övünmesi ve başka insanlara tepeden bakması olarak bilinen kibir, İslam dininde önemle üzerinde durulan bir konudur. Kişinin nefsine hâkim olamayıp kibre kapılması büyük günahlardan sayılmıştır ve eserde de bu konuya geniş yer verilmiştir.

Hz. Muhammed, Allah’ın hoşnut olmadığı kulları sıralamış ve kibirli insanları da bu gruba dahil etmiştir:

Esmâ' binti 'Ümeys Raḍiyallāhu 'anhādan rivāyet olunur ki dimiş: Resûlullāh sallā'llāhu 'aleyhi ve sellem didi: “Yaramaz kuldur şol kıl ki baḡl ola ve mütekebirlere teşebbüh kıla ve unıda kebîr ü müte' alı. Yaramaz kuldur şol ki sehv ü ğaflet ve lehv ü sefâhet ide ve unıda maḡbereleri ve çürimegi.” [171-a]

Kibire sebebiyet veren durumlar ve bunlardan kurtulmanın nasıl mümkün olacağı üzerinde durulmuştur. Bunlar beş maddede toplanmıştır. Kibire kapılmanın ilk sebebi soyla övünmektir, ikincisi yüz güzelliği ile, üçüncüsü güç ile, dördüncüsü mal ile beşincisi evlat, çalışanlar ve yardımcıları ile övünmektir:

“Kibrüñ esbâbından sebab-i **evvel** nesebdür. Şol kimse ki anuñ neseb-i şerîfi ola kendüden nesebde ednâ olanı taḡḡir idüp tekebbür ider. Kibr esbâbından sebab-i **şânî** cemâldür. Ekşer bunuñ ile faḡr 'avretlerde olur. Kibr esbâbından sebab-i **şâliş** kuvvetdür ve şiddet-i batş ile tekebbürdür ve bu maražuñ 'ilâcı mülâḡaḡa-i maraḡ ve 'arâzdur ki çün bir ṡamarı bir derde mübtelâ olsa ol bî-ḡarâr. Kibr esbâbından sebab-i **râbî** mâldur. Bu pâdişâhlarda olur ki keşret-i ḡazâyin ve 'asker ve âlât u esbâb-ı sefer ile faḡr iderler ve köylülerde olur ki ṡavarlarınıñ ve 'aḡâr u mezra'alarınıñ keşreti ile iftiḡâr iderler ve tâcirlerde olur ki keşret-i nüḡûd ve vefret-i aḡmişe ile tefâḡur idüp kendülerden ednâ olana tekebbür iderler ve iftiḡâr maḡallinde dirler: “Sen kimsin ve ne ḡudretüñ vardur.” Kibr ve kibr esbâbından sebab-i **ḡâmis** keşret-i evlâd u eṡbâ' ve enşâr u aḡârib ve 'aşâyirdür ve ekşer bunlar ile tekebbür pâdişâhlarda ve ḡâkimlerde olur ve bu kimsenüñ mişâli şöyledür ki bir şaḡş düşinde görür ki ḡükm ü ḡukûmet ve imâret u saltanat ve kuvvet ü şevket ve cemâl bulmuş ve ḡadem u ḡaşem ve mâl u menâl şâḡibi olmuş ve o bunlar ile maḡrûr u mesrûr iken nâ-gâḡ uyanup kendüyi bir ḡarañu evde yâ bir vâdî-i vaḡşetde ve şaḡrâ-yı dehşetde bulur. [177-a-179-a]

Kibrin alametleri on maddede anlatılmıştır. Bir kişinin kibirli olduğunu gösteren ilk alamet, onun toplum içinde oturacak olursa ya bağdaş kurarak oturması ya da bacak bacak üstüne atmasıdır. Kişi, şeriatın kıldığı oturma kurallarına göre oturmalı ve edebe aykırı hareket etmemelidir:

'**Alâmet-i evvelî** oldur ki oturmaḡda bağdaş ḡurup otura yâ bir ayaḡın ol bir dizi üzre ḡoya ya ṡayanup otura ve ekşeriyâ ḡarînlerine ve aḡribâsına ve âşinâlarına ve iḡvânına ḡadar virmeyüp i'tibâr kılmaya ve cülûsda şerâyiṡ-i edebi ri'âyet itmeye. [173-b]

Kibirli kişiyi gösteren ikinci alamet, yolda yürürken salınarak yürümesi, eliyle üzerindeki kaftanının eteğini tutması, ellerini arkada birleştirerek yürümesidir:

‘**Alāmet-i sāniye** oldur ki yolda yürürken şalina ve gāh elin böğrüne koyar ve gāh kaftanının eteğin eli ile duta ve gāh elin ardına idüp şalina. Bu cümle kibr neticeleri ve ‘ucb şemeleridür ve ḥabş-i bâtin nişanıdır. [174-a]

Kibirli kişiyi gösteren üçüncü alamet, karşısında herkesin ayakta durmasını istemesidir:

‘**Alāmet-i sāliṣe** oldur ki kendünün karşısında halk ayağın durduğunu isteye. [H. 160a/15]

Dördüncü alamet, bir yere yalnız gitmekten utanır ve yanında birkaç kişiyle gitmek ister:

‘**Alāmet-i rābi‘a** oldur ki yalnız gitmekten ‘ār ider ardınca bir iki kimse gittiğini ister. [H. 160b]

Kibirli kişinin beşinci özelliği din büyüklerini ziyaret etmekten utanmasıdır. Bu kimseler kibirleri sebebiyle dinden uzak dururlar:

‘**Alāmet-i ḥāmise** oldur ki aña bir dīn uluları ziyāretinden ‘ār ider ve ‘ulemā’-i dīn ve erbāb-ı kılūb ve evliyā ve şuleḥādan istinkāf ider ve kendü nefsinin kibr sebebi ile nef’-i dünyevīden ve fā’ide-i dīnden ve şevāb-ı uhrevīden mahrūm ider ve selef-i şāliḥin tārīkatı mütāba‘atın itmez. [H. 161a]

Altıncı özellik Müslümanlar ile yanyana oturmaktan utanması ve onların önünde oturmayı tercih etmesidir:

‘**Alāmet-i sādise** oldur ki Müslümānlar anuñ yanında yā yakınında oturmağdan ‘ār ider ve anı ister ki önünde oturalar erbāb-ı ḥacāt cülūsı gibi. [174-b]

Kibirli kimseleri gösteren yedinci alamet gerekli işleri yapmaktan utanması ve imtina etmesi, evladında kusur bulması ve ondan uzaklaşmasıdır:

‘**Alāmet-i sābi‘a** oldur ki ḥasteler ile oturmağdan ve anlar ile ta‘ām yimekten ictināb ide ve ehl-i belā ve aşḥāb-ı emrāzı görmekten nefret ide. [175-a]

Sekizinci alamet, hasta kişilerle oturmaktan ve onlarla yemek yemekten çekinmesi, bela ve hastalıklarla karşılaşmaktan nefret etmesidir:

‘**Alāmet-i şāmine** oldur ki evde lâzım olan işleri işlemekte ‘ār ide ve ehl ü evlādından tenezzüh ide. [175-a]

Kibirli kişinin dokuzuncu özelliği pazardan ihtiyaç duyduğu şeyleri alıp önüne koymaktan utanıp sıkılmasıdır:

‘**Alāmet-i tāsi‘a** oldur ki bāzārdan havāyici götürüp kendü evine getürmekden ‘ār ide. [175-b]

Son olarak, kibirli insanın lüks ve gösterişli kıyafetler giymeye meraklı olduğu, üzerindeki kıyafetlerin pahalılığı ve kalitesi ile övünmesi buna karşılık eski ve kirli kıyafet giymekten utanması, fakirlerin giymiş olduğu eski kıyafetleri hor ve hakir görmesinden bahsedilmiştir:

‘**Alāmet-i ‘āşire** oldur ki nefis libaslar geymege hāriş ola ve elvān-ı libās taḥşilinde mübālağa ide ve anları kendüye şeref bile ve eski ve kirlü ve renklü kaftān geymekden ‘ār ide. [176-a]

2.3.2.5. Gazap

Dünyevî hazlara ve kibre dayalı gazabın, insanı Allah’tan ne derece uzaklaştırdığı ve bu uzaklaşmanın getireceği sonuçlar dikkat çekicidir:

Ebu’d-Derdā’dan rivāyet olunur ki dimiş: Didüm ben: “Yā Resūlullāh beni delālet kıl bir ‘amele ki beni cennete idḥāl ide.” Didi: “Ġāzab itme kimseye.” Ve kāle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Mā ġāzaba aḥādün illā es‘a ‘alā cehenneme.” Ya‘nî ġāzab itmedi bir kimse illā cehennem kenārı üzre müteveccih oldı. [186-a]

Gazabın Allah tarafından insan yaratılışında var edildiği ve esas sebebinin “def-i mazarrat” olduğu belirtilmektedir. Gazabın ortaya çıkış hedefine göre çeşitleri ve dereceleri açıklanmaktadır:

İy ‘**azīz** bilgil ki ġāzab bir kuvvetdür āteşi ki Hāḫ celle ve ‘alā muḳtezā-yı ḥikmet üzre def‘-i mazarret için tīnet-i nev‘-i insānda terkib eylemişdür ve anuñ ḥaḳīḳat-i nāriyyesi mizāc-ı ṭabī‘i altında mestürdür. Nitekim āteş ramād içinde medfūn olur

ve kuvve-i ğažab sebebi ile teŧeffi-i ŧadr ve intikām hāŧıl olur ve bu kuvvetüñ hāŧiyyeti oldur ki çün maķāŧıddan bir maķŧûda kaç ide anuñ noķŧānını yā ‘adem-i huŧûlin ihsās idicek kuvve-i ğažabiyyeden hücum-ı ‘araz âteŧi yalınlanur ki ħalbi ve cümle tamarları cûŧa getürür ve bedenüñ yuķarularına mürtefi‘ olur tâ ki ol âteŧüñ eŧeri beŧerüñ beŧeresindeki ŧırça meŧābesindedür zāhir olur. [186-b]

Gazabın dereceleri: İfrat, tefrit ve itidal ŧeklinde gruplandırılmıştır. İfradın aşırılıkları ve bunun zararları verildikten sonra tefrit ele alınır. Tefrit; umursamazlık ve tembellik dürtüsünü tetiklediğı ve def-i mazarrat ilkesine ters düŧtüğü için eleŧtirilmiş ve itidal kısmı genişçe ele alınmıştır. İtidalin ortaya çıktığı dört hâl etraflica beyan edilmiş, nasıl kontrol altına alınacağı da burada verilmiştir:

Hālet-i rābi‘a oldur ki ğažab sevretinde ‘ilāca hācet olur ve aña biŧ nesne müfid olur. **Evvel** oldur ki kendü nefsinı hāzret-i Cebbār’uñ ‘uķûbet ü ğažabından korkıda ve diye ki ħudret-i Hāķ benüm üzerüme benüm bu kimseye ħudretümünden ziyādedür. **Sāni** oldur ki ğažabuñ ‘ākıbetin fikr ide haŧmuñ muķābele ve ‘adāveti āfetlerinden hāzer ide ki haŧm kendüye intikām ve sitem idecegin mülāhaza ide ve egerçi bu cümle a‘māl-i āhiretten degüldür ve anda müsteħaķķ-ı ŧevāb olmaz. **ŧāliŧ** oldur ki fikr kıla ŧol sebebede ki anı ħilmden ve ‘afvdan māni‘ olur ve kuvve-i ğažaba intikām itdürür ki ol sebep nefis ve ŧeytānuñ ħındurması ve ħile idüp ŧabr iderseñ senüñ ‘aczüñe ħaml ideler ve ħalkuñ nazarında ħaķir olursın dimesidür. **Rābi‘** oldur ki bunı mülāhaza ide ki kendünüñ ğažabı Hāķ Te‘ālā hāzretinüñ irādeti muķtezāsınca vāķi‘ olmuş nesne içündür. **Hāmis** oldur ki ğažab[ı] ketm itmek ve ‘afv u ħilm itmek fazileti beyānında vāķi‘ olan delāyili fikr idüp nefsinı ŧevāb-ı āķer terģib ile tâ ki tamar-ı ŧevāb nār-ı ğažabı ŧöyündüre. [190-a]

Peygamberin de öfkelendiğı ancak bunların dünyevi hırs ve kibir neticesinde olmadığı, kızgınlıklarına sınır koyabildiğı ve karşıındakine sert muamele etmediğı görünmektedir:

Resûlullāh ‘aleyhi’ŧ-ŧalātu ve’s-selām ğažab ider idi hattā iki gözleri ve iki yañaķları kızarur idi ve dir idi: “Yā rabbī ben beŧerin ğažab iderin, beŧer ğažab itdüğü gibi ve ħankı Müslümāna ki ben sögem yā la‘net idem yā uram anı ħıl benden aña mağfiret. [190-a]

2.3.2.6. Zina

Zina, aralarında nikah bağı olmayan kişilerin kurdukları cinsel birlikteliktir ve İslam dinine göre karşı cinsle nikah akdi olmadan birlikte olmak günahtır. Zina dinen en büyük günahlardan biri olarak kabul edilir. Eserde de zina konusuna değinilmiştir. Zina yapan kimseyi her türlü nimetten menetmek gerektiği üzerinde durulmuştur:

Meşelâ harîr giyen kimse şârib-i hamrî nehy itmek gerek ve buncılayın zinâ ideni men^ç itmek gerek. Zirâ şûrb-i hamr ve zinâ harîr libâsa nisbet kebiredür ve şârib-i hamr ve zânî olan kâtil nefsi kâtilden men^ç itmek gerek. [104-a]

Bir kimseyi zina yaparken gördüğünde ceza verilip verilmemesi konusunda Hz. Ömer’e atfedilen bir kıssa verilmiştir. Bu kıssada zina yapan kişi görüldüğünde onu ifşa etmek için bir kişinin şahitliğinin yeterli olmadığı, dört şahidin zinayı görmesi gerektiği belirtilmiştir:

‘Ömer Raḍiyallâhu ‘anh bir gice Medîne-i Münevvere’yi bekler ve dolanup gezer idi. Bir eri bir ‘avret ile hâlet-i fâhişede gördi. İrtesi minbere ‘urûc idüp yüzün aşhâba dutup didi: “Ne dîrsiz ki hâkim iki kimseyi zinâda görse ikâmet-i hadd itsün-mi?” Didiler: “Sen hâkimsin umûr-ı ahkâm senûñ re’yuñe mûte‘allîkdür.” ‘Alî kerrema’l-lâhu vechehû: “İy ‘Ömer saña bu söz yaraşmaz. Zirâ eger bu emri izhâr iderseñ saña hadd lâzım olur ki bu bir emrdür ki hâzret-i Haq celle ve ‘alâ te’kîd-i tesettür içün dört kimsenûñ şehâdetine mevķûf kılınışdur. Bir kimsenûñ şehâdeti kâfî degüldür. [112-b]

2.3.2.7. İçki

Eserde içkinin tüketilmemesi konusuna geniş bir yer ayrılarak, haram olduğu öğütlenir. Zararları ve günahının büyüklüğü şiddetle vurgulanır. Öyle ki, örnek olarak gösterilen hikâyeler ve hadisler, konunun İslamdaki önemine de ışık tutmaktadır:

İbni ‘Abbâs’dan rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Zinâ itmez zinâ idici kimse zinâ itdüğü hinde mü’min olduğu hâlde ve hamr içmez hamr içdüğü hinde mü’min olduğu hâlde ve katl itmez kâtil katl itdüğü hinde mü’min olduğu hâlde. [8-a]

Hız. Muhammed, İslam'ın tıpkı çanak gibi eğilip bükölüp dököldeğölne ve içkiye başka isimler vererek içildiğini aktarmıştır:

“‘Âişe’den Radîyallâhu ‘anhâ rivâyet olunur ki: Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Taḥḳikâ evvel nesne ki İslâm egrilüp devrilüp dökülür, çanak egrilüp devrilüp döküldüğü gibi ḥamrdadır.” dinildi: “Nice ḥamr içerler yâ Resûlullâh?” Taḥḳik Ḥaḳ Te‘âlâ beyân eyledi ḥamrda beyân eyledüğün. Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Ḥamra ğayrı isimler virürler daḥı içerler.” [8-a]

Bir başka hadiste içki içen kimsenin kırk yıllık amelinin Allah tarafından silineceğine değinilmiştir:

Ebû Hüreyre’den rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Her kim selâm vire şâribü’l-ğamra yâ muşâfağa ide aña Haç Te‘âlâ bâtıl ider anuñ kırk yıllık ‘amelini.” Bilgil ki bu tehdid şâribü’l-ğamra ta‘âm ve selâm virüp ri‘âyet idenüñ hakkında ve şâribü’l-ğamruñ hâlini bundan fehm kıl ki nice olsa gerekdür. [9-a]

Şehzade Mustafa'nın bu kitabın çevrilmesini istemesinin altında yatan sebepler XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti sosyo-kültürel ortamı içerisinde anlam kazanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin gücünün zirvesinde olduğu dönemde işret meclisleri çoğalmış, meyhaneler, sayfiye yerleri kıymetlenmiş ve kalabalıklaşmış, genişleyen bir imparatorluğun içindeki farklı kültürlerden insanların sayısı ve dolayısıyla kültürlerarası etkileşim artmış, bu durum da bazı değişimleri beraberinde getirmiştir. Nizâm-ı âlem görüşüyle, var olan sosyal dengesini koruma politikası güden Osmanlı Devleti, böylesi bir ortamda, bir şehzadenin isteği üzerine tercüme edilen bir kitapta nispeten katı bir İslam anlayışının hâkim olması, bilhassa dünyevi zevk ve içkiye karşı kullanılan dilin bu denli sert ve keskin olması şaşırtıcı değildir.

2.3.3. Sosial Hayat

Edebî metinlerde sosyal hayatın içinde yer alan konuların esere de yansması kaçınılmazdır. Bu durum üzerinde çalıştığımız eserde de kendini göstermektedir. Eserin öğüt kitabı niteliğinde olması, toplumun anlayabileceği sadelikte ve faydalanabileceği açıklıkta yazılmasını gerekli kılmıştır. Bu bakımdan sosyal hayat unsurları eserde sıkça

konu edilmiştir. Sosyal hayat konusu; sosyal ilişkiler, devlet yönetimi, eğlence hayatı, giyim-kuşam, yiyecek ve kıyafetname alt başlıkları altında ele alınmıştır.

2.3.3.1. Sosyal İlişkiler

Sosyal ilişkiler bakımından üzerinde durulacak konular anne-baba, karı-koca, evlat, arkadaş, kardeş ve hizmetkârların haklarıdır.

2.3.3.1.1. Anne-Baba

İslam dininde, anne-baba hakkı konusu üzerinde önemle durulmuştur. Öyle ki *Kur'ân-ı Kerîm*'de bu konuyla ilgili birçok ayet mevcuttur. Eserde de bu konu detaylı şekilde anlatılmış, ayet ve hadislerden örnekler verilerek önemine dikkat çekilmiştir.

Bu konuda eserde verilen bir hadiste Hakîm bin Hizâm, Hz. Muhammed'e "kime iyilik edeyim" diye sorar. Hz. Muhammed "annene" diye cevap verir. Hizâm'ın soruyu birkaç yinemesi üzerine üç defa daha "annene" diye cevap verir. Son kez sorduğunda ise "babana" der:

"Hakîm bin Hizâm Rađiyallâhu 'anh Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellemden şordum: "Kime iyilik idedin?" dedi. "Anaña" Didüm: "Andan sonra kime?" Didi: "Anaña" Didüm: "Andan sonra kime?" Didi: "Anaña" Didüm: "Andan sonra kime?" Didi: "Babaña." [50-b]

Anne ve babanın hoşnut edilmesi gerektiğinin ve evladın onlara karşı yükümlülüklerinin ifade edildiği bir hadis aktarılmıştır. Bu hadiste annesi ve babasının kendisinden hoşnut olmadığı kişiler için cennet kapısının kapanıp cehennem kapılarının açıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca bu hadis ebeveyn hukukunun İslam dinindeki yerine dair de bilgiler vermektedir:

Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş: "Her kim ki şabâh vaktine dâhil ola şol hâlde ki atası ve anası andan hoşnûd ola ol kimse şabâh vaktine dâhil olur anuñ içün cennetden iki kapu açılmış ve şol kimse ki aḥşam vaktine dâhil ola buncılayındur eger atasınuñ ve anasınuñ biri varsa bir kapu açılır ve her kim ki şabâh vaktine dâhil ola şol hâlde ki atası ve anası andan hoşnûd olmaya şabâh vaktine dâhil olur anuñ içün cehennemden iki kapu açılmış ve ol kimse aḥşam vaktine dâhil ola buncılayındur eger atasınuñ ve anasınuñ biri varsa." [51-b]

Konuyla ilgili verilen bir başka hadiste anne ve babanın ölümünden sonra çocuklarının onlar için yapacağı şeyler sıralanmıştır. Bu hadiste ölen anne ve babanın vefatından sonra onlar için dua etmek, onların bağışlanmasını dilemek, dostlarına ikram etmek ve vasiyetlerini yerine getirmek gerektiği vurgulanmıştır:

“Yâ Resûlullâh hiç atam ve anam hakkında benüm üzerümde nesne kalmış mıdır ki ben anı idem anlaruñ vefâtından soñra.” Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Belî anlara du‘â ve anlar içün taleb-i mağfiret ve anlaruñ vaşyyetin yerine getürmek ve anlaruñ dostlarına ikrâm itmek.” [51-a]

Annenin evladı için ettiği duanın çabucak kabul olduğu ve bunun sebebinin de annenin babadan daha şefkatli olmasıyla ilgili olduğu hadiste şöyle anlatılmıştır:

Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Vâlidenüñ du‘âsı tizcek kabûl olur dinildi niçündür bu yâ Resûlullâh?” Didi: “Zirâ atadan şefkatlüdür ve şefkatlünüñ du‘âsı düşmez.” Ya‘nî redd olunmaz. [51-b]

Cennetin kokusunun beş yüz yıllık yoldan duyulduğu, anne-babaya itaat etmeyenlerin ise bu kokuyu duyamayacağı aktarılmıştır:

Resûlullâh didi: “Cennetüñ kokuşu duyulur, biş yüz yıllık yoldan ve anuñ kokuşını duymaz atasına ve anasına ‘âkķ olan daķı kâtı‘-ı karâbet olan.” [51-b]

İslam dininde anne-babaya iyilik etmek büyük önem taşır. Aşağıdaki hadiste anne-babaya iyilik etmenin namaz, oruç, hac, umre ve gazadan daha önemli olduğu vurgulanmıştır. İslamiyette dünya, manevi anlamda iki kısma ayrılır. Bunun bir parçası “darü’l-İslam” yani İslam ehli olan, müslümanların dolayısıyla Allah’ın emirlerinin olduğu yerlerdir. Diğer kısım ise “darü’l-harbtir” ki bu kısım kâfirlerin elinde olan toprakları ifade etmektedir. İslamda darü’l-İslamı genişletmek ve Allah’ın emirlerini geniş bir bölgede hâkim kılmak üzere yapılan bu savaşırlara gaza ve cihat denir. Bu, kutlu bir görevdir ve din uğruna şehit düşmek bir Müslüman için mükafat niteliğindedir. Fakat Hz. Muhammed, aşağıdaki hadiste; anne ve babaya iyilik etmenin bu kutlu görevden bile daha üstün olduğunu belirtmiştir:

Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu: “Birru’l-vâlideyni efdalu mine’ş-şalâtu ve’ş-şavmi ve’l-haccı ve’l-‘umreti ve’l-cihâdi fî sebîli’l-lâhi.” Ya‘nî iyilik etmek ataya ve anaya efdaldur şalâtdan ve şavmdan ve haccdan ve ‘umreden ve

ğazā fī sebīlī'l-lāhdan ve çün vālideynüñ zātı vücūd-ı ferzendüñ sebebiyyetinde maşdardur ki ferzendüñ vücūd-ı hissisi ol maşdardan 'ālem-i maḥsūsa şādır olur.

[52-b]

2.3.3.1.2. Karı-Koca

Eşlerin birbirlerine karşı görev ve sorumluluklarının anlatıldığı karı-kocanın birbiri üzerindeki hakları konusu eserde verilen birçok hadis ve ayet çerçevesinde açıklanmıştır. Konunun girişinde öncelikle nikahın şartları aktarılmıştır. Bu şartlar eşlerin birlikte yaşaması, eşlerin birbirini idare etmesi, anlaşma konusunda gayret göstermek, geçinmek için gerekli olan paranın kazanılması, nikah için belirli bir yetişkinliğe ulaşmış olmak, kismetin olması ve icap olmasıdır:

Bundan sonra nikâhın şartları üzerinde detaylı bir biçimde durulan eserde, şartlar şöyle sıralanmaktadır:

Şart-1 evvel mu'āşeret, **şart-1** şānī siyāset, **şart-1** şāliş gayret, **şart-1** rābi' nafaqa, **şart-1** ḥāmis ta'lim, **şart-1** sādīs kısmet, **şart-1** sābi' te'zībdür. [53-b]

Konunun devamında birden fazla kadınla evli olan erkeklerin eşleri arasında fark gözetmemesi gerektiği noktasına değinilmiş ve hanede adaletin sağlanmasının önemi vurgulanmıştır. Bu hususta kadının kocasına itaati, dinî bir yükümlülük olarak addedilmektedir:

Ebū Hüreyre'den Raḍiyallāhu 'anh rivāyet olunur ki Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem demiş: “Kaçan erüñ katında iki 'avret olsa bunların ortasında 'adl itmese gelür yevm-i kıyāmetde yarısı düşmüş ya'nī benüm nīm-ten olmuş gibi egilmiş.”

[55-b]

Nitekim hadisi destekleyici biçimde *Kur'ân-ı Kerîm*'de bu konuyla ilgili Nisâ Sûresi'nde bilgiler verilmiştir:

“Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında, onlara bir günah yoktur. Sulh hep hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçinir ve geçimsizlikten sakınırsanız, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır” (Nisâ 4/128).

“Kadınlarınız arasında her yönden adaletli davranmaya ne kadar uğraşsanız buna güç yetiremezsiniz. Bari birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve haksızlıktan korunursanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir” (Nisâ 4/129).

“Eğer karıkoca birbirlerinden ayrılacak olurlarsa, Allah, onların her birini geniş lutfuyla muhtaç bırakmaz. Allah’ın lufu geniştir, hikmeti büyüktür” (Nisâ 4/129).

Kadının eşine karşı görevleri üzerinde de durulmuştur. Kadının eşinin izni olmadan kimseye evinden bir nesne vermemesi, eşinden izinsiz evden çıkmaması, eşinin hata ve kusurlarını başkasına anlatmaması, eşinden gerekli olan ihtiyaçları dışında sürekli talepte bulunmaması, eşinin mutluluğuyla mutlu olup kederiyle üzülmesi, eşini fazla kıskanmaması, kadının kendini daima temiz tutması ve bakımlı olması, eşini incitecek bir şey yapmaması ve evlatlarına beddua etmemesi gerektiği aktarılmıştır:

Bilgil kim hûkûk-ı zevcdendür zevce üzre kaçan zevcden râğbet olsa zevce men‘ itmeye ve erinüñ evinden anuñ icâbi-tensiz kimseye nesne vermeye ve erinüñ izinsiz evinden taşra çıkmaya ve erinüñ ‘aybını kendü haşmlarına dimeye ve erinden kıadr-i hâcetden ziyâde nesne taleb itmeye ve erinüñ şâdlılığı ile şâd ve guşşası ile guşşalana ve erini ziyâde kışkanmaya ve dâyimâ kendüyi pâk duta ve eri incinecek iş itmeye ve oğlancıklarına bed-du‘ â itmeye. [57-a]

Bu bölümde bulunan bir hikâye, yine karı-koca ilişkisiyle ilgili olarak konuyu pekiştirmek adına verilmiştir. Hz. Muhammed döneminde bir adam gittiği bir seferden önce eşine, kendisi gelene kadar aşağıdaki eve inmemesini söylemiş. Eşinin babası aşağıdaki evde oturmuş ve o esnada hasta olmuş. Kadın, Hz. Muhammed’e haber göndererek babasını ziyaret etmek için aşağı eve gitmek için izin istemiş ancak peygamber izin vermemiş, Babası öldüğünde de cenazesine gitmesine izin vermemiş ve “eşinin emrini yerine getir” demiş. Allah da kadının eşine bu itaatinden dolayı babasını bağışlamış ve ahirette ödüllendirmiştir:

Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem zemânında bir kimse sefere gitdi ve hatunına buyurdi ki ben gelinceye dek yukarı evden aşağı eve inmeysin. Ol hatunuñ babası aşağı evde olur idi. Haste oldu. Ol hatun Resûlullâh ‘aleyhi’s-selâm huzûrına haber gönderüp babasını görmege aşağı eve inmege icâzet taleb eyledi. Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Eriñüñ emrini yerine getür.” Pes

baba vefât itdi. Ol  atun gir  ic zet  aleb itdi. Res lull h  all 'll hu  aleyni ve sellem didi: “Erkek emrini yirine get r.” Babanı defn itdiler. Ol  atun a a a inmedi. Res lull h  all 'll hu  aleyni ve sellem didi: “ inne'l-l he  ad  afere li-ebih  bi-  'atih  li-zevcih ” Tah   an H   Te  l  yarlı adı ol  atunun babasını erine   'ati sebebi ile. [56-b]

Erkeklerin kadınlar  zerindeki haklarının anlatıldı ı bir ba ka hadiste kadınların erkeklerin ellerinde birer esir olduklarından bahsedilir. Ancak erkeklerin kadınların haklarını korumakla y k ml  oldukları ve bu konuda Allah'tan korkmaları gerekti i belirtilmi tir. Erke in karısına g zel davranması gerekti i, hatta kadın k t  huylu olsa bile erke in sabırla tahamm l g sterip suratını asmaması gerekti i  zerinde durulmu tur:

Res lull h  all 'll hu  aleyni ve sellem   ir va iyyet bunı didi ki: “E - al tu ve m meleket eymanukum ve't-te  ll he fi'n-nis 'i fe-innehunne  av nin fi eydikum.” Ya n  siz  n  zeri  ze olsun nam z ki anı kılasız ve esirleri  z ki anları n  akların ri  yet kılasız ve  orku n All h'dan  atunlar  akkında ki anlar esirleri  zd r elleri  zde. İmdi h    -ı mu   eret-i ehl-i beytden biri budur ki er  atunına  u  net-i  avl u fi'l ile iz  itmeye. Belki  atun bed-  ylık ve  iffet itse  uvvet-i  ilm    abr ile tahamm l id p ek i y zl  olmaya. [53-b]

2.3.3.1.3. Evlat

Eserde anne-babanın evlatlarının  zerinde hakkı oldu u gibi evlatların da anne-babalarının  zerindeki haklarından da bahsedilmi tir:

Eb  H reyre'den Ra iyall hu  anh riv yet olunur ki dimi : “Bir rec l geldi Res lull h  all 'll hu  aleyni ve selleme didi. “Y  Res lull h kime i s n ideyin.” Didi: “Ata a ve ana a i s n kıl.” Didi: “Ben m atam ve anam yokdur.” Didi: “Veled  ne i s n kıl. Zir  atanu  ve ana u  sen  n  zer  nde  ak ı oldu ı gibi veled    n da ı  ak ı vardır.” [57-a]

Eserde evlat haklarından bahsedilirken  zellikle erkek evladın hakları  zerinde durulmu tur. Aktarılan pek  ok hadiste erkek evladın evde, babadan sonraki reis oldu u ve anne-babadan sonra evde ilk hak sahibi oldu undan bahsedilmi tir. Bu nedenle erkek evladın iyi bir  ekilde yeti tirilmesi olduk a  nemlidir. Her erkek  ocu unun İslam fitratıyla do du u, daha sonra anne-babanın onu Yahudi, Hristiyan ya da Zerd  t

yaptığından bahsedilmiştir. Erkek çocuğun bebekliğinden itibaren iyi huylu yetişmesini sağlamak için kötü arkadaşlardan uzak tutulmalı, dünya nimetlerine kanmaması sağlanmalı, bolluk içinde yaşamaya alıştırılmamalı, namaz kılmayan ve harama el uzatan kadının sütü içirilmemeli, haram lokma yedirilmemeli, zalim yaratılışı ve katı kalpli olmamalı ve fesatlıktan uzak tutulmalıdır. Bu sebeple anne-babanın evladını bu dünyada her türlü kötülükten sakındığı gibi ahirette de sakınması için dinini iyi öğretmesi gerektiği üzerinde durulmuştur:

Her oğlan ki doğar fıtrat-ı İslâmiyye ve kâbiliyyet-i dîn ü mezheb üzre doğar. Andan sonra atası ve anası anı Yehūdî iderler ve Naşrânî iderler ve Mecûsî iderler ve bilgil ki ata ve ana şefkat sebebi ile oğlanı hâlet-i şıgârda âfet-i âb u âteşden şakladıkları gibi ol cihân âteşinden dahı şaklamak gerek tâ helâk-i ebedî-ye giriftâr olmaya. Belki bundan şakınmak evlâdur ve bu anuñ ile olur ki oğlan küçücükliğinden iyü hulkılar ile ta‘lim olına ve yaramaz muşâhiblerden şaklana ve zinet-i dünyâ ile anı aldamayalar ve tena‘‘umı aña ‘âdet itmeyeler ve evâyil-i terbiyetde bi-namâz ve harâm-hor ‘avret südin içürmeyeler ve harâm loğmayı aña gıdâ itmeyeler tâ ki tab‘ında zulmet ve kalbinde küdüret olmaya ve civân olıcağ fesâda meyl kılmaya ve oğlancık hadd-i temyîze iricek anuñ hâline nazar ideler.

[58-a]

Bir aile erkek çocuk sahibi olduğunda yedinci gün kurban kesilir, tıraş edilir, altı yaşına geldiğinde terbiye verilir, yedi yaşına geldiğinde ayrı yatakta yatırılır, on üç yaşına geldiğinde namaz kılması sağlanır, on altı yaşına geldiğinde de evlendirilir. Sonra babası ona “seni terbiye ettim, yetiştirdim ve nikahladım. Bu dünyada fitneden, ahirette de azaptan Allah’a sığınırım” der:

Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Oğlancık için ‘aķıķa ya‘ nî kurbân kılınur yedinci gün ve kılı giderilür ve kaçan altı yaşına irse te‘dîb olunur ve kaçan yedi yaşına irse döşegi ayruca kılınur ve kaçan on üç yıla irse darb olunur namâz kılmak için ve kaçan on altıya irse evlendire ana babası. Andan sonra baba anuñ eline yapışa dahı diye “Seni edebledüm ve ta‘lim eyledüm ve nikâhlendurdum. Şıgınumam Allâh’a senüñ fitneñden dünyâda ve ‘azâbuñdan âhîretde.” [57-b]

2.3.3.1.4. Kardeş

Eserde kardeşin kardeş üzerindeki hakları yedi kısımda toplanmıştır. İlki mal, ikincisi yardım, üçüncüsü dil iledir ki bu kardeşi hakkında gıybet etmemek, onun ayıbını söylememek ve sırlarını ifşa etmemek, başkalarının kardeşiyle ilgili söylediği kötü sözleri ona söylememek, iyiliklerini herkese söylemek, dördüncüsü yardım ve sakınmadır ki kardeşine gıybet edenleri men etmeli buna tahammül etmemelidir. Beşincisi kardeşine dinî nasihatlar vermek, yedincisi de vefadır ki kardeşi hayatta iken ve vefatından sonra da ona dua etmeli ve ondan kalan evlatlarına sahip çıkmalıdır:

Hakk-ı evvel mâldadır. **Hakk-ı sâni** mu'âvenetdür. Kendü nefsi ile güler yüz ve minnet kabûli ile. **Hakk-ı sâlis** dil iledür ve ol oldur ki gıybetde ve huzûrda karındaşının 'aybını söylemeye ve anuñ esrârını ifşâ eylemeye ve halkuñ anuñ hakkında söylediği yaramazlıkları aña söylemeye ve anuñ iyiliklerin halka söyleye. **Hakk-ı râbi** nusret ve hıfzdur. 'Alâmet-i şihhât-i maḥabbet-i dinî oldur ki mü'min gerekdür ki karındaşının aḥvâlini tafahḥuẓ idüp gıybet idenleri men' eyleyüp muḥâlefetde takşîr itmeyüp ve sükût u taḥammülü bunun gibi maḥalde revâ görmeye. **Hakk-ı hâmis** ta'lim u naṣîhatdur mü'min üzerine vâcibdür karındaşına umûr-ı dinî ta'lim ve aña naṣîhat eyleyüp hayra irşâd ide ve anı 'uyûb-ı nefsanîyyesine muṭṭali' kıla ve aḳvâl-i şeni'adan ve ef'âl-i kabîḥadan men' ide **Hakk-ı sâdis** 'afvdur ḥatâlarından ve bu ma'nâ ikiden ḥâlî degüldür. Yâ takşîr sebebi iledür ḥuḳûḳ-ı uḥuvvetde yâ tesâhül vâsıtası iledür umûr-ı dinde. **Hakk-ı sâbi** vefâdur. Ḥuḳûḳ-ı uḥuvvete du'â-i ḥayr ile ḥayâtında ve vefâtından sonra ve iḥsândur ehline ve evlâdına ve şart-ı uḥuvvet oldur ki her du'â ki kendü nefsi içün ider karındaşın ol du'âda şerik ide ve anuñ vefâtından sonra anuñ içün du'â-i ḥayrı taḥşîş ide. [65-a]

Başka bir hadiste kardeşlerin bize evladımızdan hatta kendimizden de daha önemli olduğu aktarılmıştır. Evlatların bizi dünyaya bağladığı, kardeşlerin ahireti hatırlattığı üzerinde durulmuştur:

Karındaşlarımız sevgülüdür bize ehlimüzden ve evlâdımızdan. Zîrâ evlâdımız bize dünyâ aḥdururlar karındaşlarımız bize âḥiret aḥdururlar ve tâbî'in zemânında ekâbirden ba'zı karındaşının vefâtından sonra karındaşının kırk yıl kapusına uğrar, ehlinüñ ve 'ıyâlinüñ meşâlihini göri virür idi. [65-b]

Kardeş münasebetiyle ilgili pek çok ayet aşağıda bir arada verilmiştir. Kardeşin kardeşi her durumda ve koşulda koruyup kollaması gerektiği, kardeş günah işlese bile onu o yoldan kurtarmak için çaba sarfetmek ve onu günaha terk etmemek gerektiği, kardeşle düşman olmamak gerektiği gibi konulara değinilmiştir:

‘Ömer ve ‘Alî ve Ebû’d-derdâ ve ekşer ekâbir-i ümmet bunun hilâfın ihtiyâr itmişler. İbrâhîm Naḥa‘î demiş: “Lâ tehcur eḥâke ‘inde’z-zenbi fe-innehu yartekibuhu’l-yevme ve yetrukhû ğaden.” Ya‘nî terk itme karındaşuñ günâh katında. Zirâ günâha bugün irtikâb eyledi ise yarın terk ider ve Ḥaḳ Te‘âlâ tenbîh için Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretine ḥitâb ider: “Fe‘in ‘aşavke fe-ḳul inni berî’un mimmâ ta‘melün.” Ya‘nî eger ‘âşî olurlarsa saña digil ben bîzârın sizûñ ‘ameliñüzden. Dimedi bîzârın sizden bundandır Ebû’d-Derdâ’dan şordılar ki: “Fulân karındaşuñ me‘âşîye meşġûl oldu sen anı düşmen dutar mısın?” Didî: “Fi‘lini düşmen dutarın ammâ ol ke-mâ-kâne dostumdur.” Bu ṭariḳ-ı elṭaf-ı vâfîkadur Ebû Zerr ṭariḳinden. Zirâ elṭaf u rıfḳ ile ve şefḳat u naşîḥat birle aña ḥacâlet gelüp tevbe ider. Ammâ ḳaṭ‘-ı maḥabbet idicek ma‘şîyet üzre muşırır olur dahı bu kim ‘aḳd-i uḥuvvet idicek dünyevî faḳrında mu‘âvenet lâzımdur. Uḥrevî faḳrında mu‘âvenet bi’t-ṭariḳu’l-ülâdur. Pes ‘işyânı ḥâlinde terk itmeyüp andan ḥalâşına sa‘y itmek gerekdür. [66-b]

2.3.3.1.5. Arkadaş

Eserde arkadaş konusunda da önemli bilgiler yer almaktadır. Arkadaşların birbirlerini ziyaret etmeleri, birlikte oturup sohbet etmeleri ile ilgili hadisler verilmiştir. Hadiste “Allah için muhabbet edeler, birbirleri ile oturalar Allah için ve birbirlerini ziyaret edeler” derken dünyevî hazza önem vermeyen İslam dininin arkadaş muhabbetinde dahi buna özen gösterdiği ve arkadaş ziyaretlerinin Allah için yapıldığı görülmektedir. Allah katında hayırlı dost, dostu Allah’ı unuttuğunda ona hatırlatan ve yardımcı olanıdır:

Şol kimse ki aña Ḥaḳ Te‘âlâ ḥayr dileye aña bir şâlih dost rûzî kıılır tâ ki unıtsa aındurur ve ańsa mu‘âvenet kıılır. [61-b]

Akıllı insanın beş kişiyle arkadaşlık yapmaması gerektiği din büyükleri tarafından bildirilmiştir. Bu beş insan ahmak ve cahil, kötü huylu ve kibirli, gûnahtan dönmeyen gûnahkâr, inatçı ve bidat eden, cimri ve hırslı kimselerdir:

Bu sebebdan ekābir-i dīn dimişlerdür: ‘Āķile gerekdür ki biş kimse ile muşāḥabet itmeye: **Biri** aḥmaḳ u cāhil. **İkinci** bed-ḥūy u mütekebbir. **Üçünci** fāsıķ-ı muşırr. **Dördünci** ehl-i bid‘at ve mu‘ānnid. **Bişinci** ḥariş-i baḥıl. Bilgil ki cāhil ve aḥmaḳ ortasında fark budur ki cāhil, bilmeze dirler. Aḥmaḳ, ‘aks-i maḳşūdı maḳşūd taşavvur idene dirler. Pes her kim ki aḥmaḳ ile muşāḥabet ide her gün ḥaḳdan ırāḳ olur. [63-b]

2.3.3.1.6. Hizmetkârlar

Sosyal ilişkiler konusunda hizmetkârların yanında çalıştıkları kimseler üzerinde hakları olduğundan da bahsedilmiştir. Ancak bu görev hizmetkâr olarak değil de kul, köle ya da cariyeye adı altında anlatılmıştır. Kölelik sınıfıyla eş tutulan bu durum İslam sonrası düzelmiş ve çalışan hakları kapsayıcı bir şekilde belirlenerek *Kur’ân-ı Kerîm*’le birlikte kanun hâline getirilmiştir:

Osmanlı Devleti’nde köle statüsündeki insanların çeşitli çalışma alanları mevcuttu. Hizmetkâr olarak evlerde ya da işçi olarak büyük padişah vakıflarında çalıştırılabilirlerdi. Kölelerin pek çoğu ülke halkının dilini öğrenir, Müslüman olur ve görece şanslı olanlar hürriyetine kavuştuktan sonra Osmanlı topraklarında yaşamını sürdürürdü (Faroqhi, 2008, s. 79-80).

Durumun Osmanlı Devleti’ndeki uygulaması ise buna bağlı olarak gelişmiştir. Müslümanlar köle sahibi olmadıkları için, yeniçeriler Hristiyan ailelerin çocuklarından devşirilmiştir. Bu durumda saray hizmetkârları ve cariyeler de yine saraya hediye edilen, devşirilen yahut köle pazarlarından satın alınan kişilerden oluşmaktadır. Hizmetkârların kıyafet ve gündelik ihtiyaçlarının karşılanması gibi durumlara ise devlet nezdinde gerekli özen gösterilmiştir. Padişaha ve diğer büyüklere temiz kıyafetlerle hizmette bulunan hizmetkârlar, saray mutfağından yemeklerini yemekte, eğitimlerini önemli hocalardan almakta ve saray içinde konforlu bir şekilde yaşamaktadırlar. Görülüyor ki Osmanlı Devleti hukuka riayet etmiş ve kölelerine iyi muamele etmiştir.

Bir kul ya da cariyeye olarak tanımlanan hizmetkârların kıyamette efendisi üzerinde hakları olduğu konusunda bu haklar yedi başlık altında toplanmıştır. Bu hakların ilki yemekte ve giyinmekte hizmetkâra âdil davranılması gerektiğidir. İkincisi ona gücünün yettiği kadar iş verilmesi, gücünün üstünde, yapamayacağı işler verilmemesi gerektiğidir. Üçüncüsü şer’i hükümlerden onun üzerine vacip olanı öğretmek ve

yaptırmaktır. Dördüncüsü gündüz vakti çalıştıktan sonra gece ona iş yaptırmamaktır. Beşincisi ona hakaret etmemek ve kötü gözle bakmamaktır. Altıncısı namaz kıldığı vakit ona iş buyurmamak, namazını kazaya bırakmasına sebep olmamaktır. Yedincisi de her hatasını görmemek ve kusurlarını affetmektir:

Ve'l-hâşıl her kim ki anuñ bir kulu yâ bir cāriyesi ola kıyâmetde anuñ hûkûkından su'âl olınsa gerekdür ve hizmetkârıñ efendisi üstinde yedi haqqı vardır. **Evvel** oldur ki yimekte ve giymekte 'adl ide. **İkinci** oldur ki tākātinden ziyâde iş buyurmaya. **Üçüncü** oldur ki aḥkām-ı şer' den anuñ üzerine vâcib olanı aña ta'lim ide. **Dördüncü** oldur ki gündüz hizmetin edâ itdükden soñra gice aña iş buyurmaya. **Beşinci** oldur ki aña haḳâret ile nazar itmeye. **Altıncı** oldur ki edâ'-i farz itdügi vakıde aña ḥidmet buyurmaya tâ ki farzı każāya ḳalmaya. **Yedinci** oldur ki her haḳâsı ki anda noḳşân-ı dîn olmaya 'afv ide. [61-a]

2.3.3.2. Devlet Yönetimi

Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk eseri öğretici amaçla yazılmış bir öğüt kitabı olmasının yanında içerdiği bölümler ve konular bakımından siyasetname türünden izler taşımaktadır. Öyle ki eser, pek çok kaynakta siyasetname olarak adlandırılır. Eserin siyasetname özellikleri gösterdiği en önemli bölüm devlet yönetimiyle ilgili olan bölümdür. Bu bölümde padişahın, vezirin, defterdarın görevlerinden halkın sultan üzerindeki haklarına kadar pek çok konuda bilgiler bulunmaktadır. Özellikle padişah-kul terimleri üzerinde durulması halkın ve padişahın görev ve sorumluluklarını öğrenmesi bakımından oldukça aydınlatıcıdır.

Osmanlı'daki "kul" kavramı, o devlet çatısı altında yaşayan insanların padişah karşısındaki yerine karşılık olarak kullanılmıştır. Avrupa feodal düzeninden farklı bir boyutta olan kul sistemi, Osmanlı'nın toprak yönetim anlayışı ve üretim biçimleriyle de ilişkilidir ancak Avrupa'da olduğu gibi toprağa bağlılık gibi bir anlayış söz konusu değildir.

Bir devlet yöneticisinin gözetmesi gereken en temel konu adalet ve eşitliktir. Halkına adalet ve kerem ile muamele etmeyen bir sultana İslam dininde yer yoktur. Hz. Ali'den rivayet edilen bu hadis, zâlim sultanların kıyamet gününde cehenneme bırakılacağını ve değirmenin dönmesi gibi cehennem de öylece döneceğini belirtir:

‘Alī Raḍiyallāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Getürilinür yevm-i kıyāmetde sultān-ı zālīm ḥāl bu kim anuñ ile olmaya yardımcı ve ‘özü idici ve birağurlar cehenneme dolanur degirmen dolanur gibi. Andan şoñra cehennem dibinde bağlanur. [70-a]

Saltanat sahipleri, yönetimi altında bulunan ve kendisine vergi veren halkına karşı merhamet ve koruma göstermekle yükümlüdür. Her kim ki bu görevde merhametli olmazsa Allah ona cenneti haram kılar:

Ebū Sa‘īd Ḥudrī’den Raḍiyallāhu ‘anh rivāyet olunur ki Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Her kankı ḥākim ki ra‘iyyetine rahmet itmeye Ḥaḳ Te‘ālā aña cenneti ḥarām ider.” [69-a]

‘Abdu’r-raḥmān bin Semure’den rivāyet olunur ki Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Allāhu Te‘ālā bir kulu ḥākim kılmadı bir ra‘iyyet üze ki ol kimse hıfz itmedi ol ra‘iyyeti ḥayr dilemek ile illā ḥarām eyledi Ḥaḳ Te‘ālā aña cenneti.” [70-a]

Zira devlet yönetimi ve idareciliği ile ilgili bir ayet de bu hadisi desteklemektedir:

“O kişilerdir onlar ki onları yeryüzünde yerleştirdik mi namaz kılarlar, zekât verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar ve bütün işlerin sonucu, Allah'a varır” (Hac 39/41).

“Onlardan sonra da bakalım nasıl hareket edeceksiniz diye yeryüzünde sizi hüküm ve kudret sahibi kıldık” (Yûnus 10/14).

Hiz. Ömer, halife olmadan önce bolluk içinde yaşamış. Babasından kalan mirastan dolayı zenginlik içinde yaşayan Hiz. Ömer, bu konuda ifrata düşerek israf edermiş. Halife olduktan sonra Bağdat’ın tüm yetim ve yoksullarına yardım eder. İnsanların iyiliği, dirlik ve düzeni için kendine bir ırgatın sadece günlüğü olan dört dirhem tutarında para ayırır, kalan tüm varlığını yoksullara harcarmış. Ömrünün sonuna kadar da bu şekilde yaşamış olan Hiz. Ömer’in, öldüğünde sadece bir *Kur’ân-ı Kerîm*’i bir de kılıcı kalmış:

‘Ömer bin ‘Abdü’l-‘azîz babasından çok mirâş bulmuş idi. Ḥalîfe olmazdan evvel tena‘‘umda ifrâṭ ider idi. Çün ḥalife oldu emr eyledi tâ Bağdād’uñ yetimlerin ve miskînlerin cem‘ eylediler kendünñ cümle mālın bunlara kısmet eyledi. Andan

şoñra şehrũñ ‘āmillerinden şordı ki bir ırğadı her gün ne deñlü ücrete dutarlar. Didiler: “Dört dirheme.” Didi: “İmdi baña Beytũ’l-māldan dört aqça ırğadlıq ücretini virũñ tã benũm ‘ıyālũm anuñ ile zindegãñi ideler ve ben Müslũmãnlar maşlaħatına meşgũl olam.” Vefãt itdũgi vaħtde bir muşħaf ve bir kılıçdan ğayrı evinde nesne yok idi. [78-a]

H. Muhammed’in vefatından sonra ümmeti için korktuğı üç konu üzerinde durulmuştur. Bunlar âlimin günahı, sultanın adaletsizliğı ve nefse düşkün olanlardır:

‘Amr bin ‘Afv el-Müzenĩ babasından rivāyet ider ki Resũlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Taħķĩķan benũm ziyāde ĳorķdıĳum ümmetũm üzre benden şoñra üç ‘ameldendür.” Didiler: “Yã Resũlullāh nedür anlar.” Didi: “‘Ālimũñ günāhı ve ĳākim-i źālim ve hevã ki aña tãbi‘ olma.” [70-b]

İyi yöneticiden beklenen en temel icraat, kendi nefesine yahut kazancına değıl, halkına ve devletine hizmet etmesidir. Sonuç olarak kanunlar da insan eliyle oluşturulmaktadır ve bir çıkarı korumak maksadıyla da pek çok kanun yapılabilmektedir. Bu sebeple, etik değerlerin gelişmesi kanunun ötesinde görũlmelidir ve iyi yöneticinin her şeyden önce toplumda eşitlik ve adalet ilkesini benimsemesi öncelikli amaç olmalıdır. Padişahın en hayırlısı halkını seven ve halkı tarafından sevilen padişaktır. En kötü padişah ise halkını sevmeyen ve halk tarafından sevilmeyen padişaktır:

Ya‘nĩ pãdişāħlaruñ ĳayrlusı şunlardır ki anlar sizi seveler ve siz anları sevesiz ve şerlũsi şunlardır ki anlar sizi sevmeyeler ve siz anları sevmeyesiz. [H. 75-b]

Bilgelik, mũsamahakãrlık, namuslu olmak, cömertlik, kulluk görevlerini yerine getirmek, cesur olmak, âdil olmak, sabırlı olmak ve sadık olmak gibi vasıflar hem güzel ahlak sahibi insanı hem de sultanı kapsaması açısından kuşatıcıdır ve bu durum toplumun her kesimi için eşit derecede önem arz etmektedir. Zira dın ve töre, Osmanlı sultanının da yetkilerini sınırlamaktadır. Bu on sıfatı hakkıyla kendinde barındıran hükũmdar hem Allah’ın rızasını hem de tebasının duasını kazanacaktır inancı burada ön plana çıkmaktadır.

Devletin ve devlet teşkilatının öneminin insanın beş duyusu üzerinden anlatıldığı kısımda hem devletin birbirine bağıl ve bağımlı organlardan oluştuğı hem de insan vücudunun yaratılışının onun bir örneğı olduğı belirtilmiştir. Bu tasvirde hem ricalin

bürokratik görevleri hem hiyerarşi hem de devlet idaresi konusunda olması gereken nizam belirtilmekle kalmayıp insan vücudunun nasıl işlediği de aktarılmıştır:

‘Âlem-i hissî mevcûdâtınuñ aksâmı bişdür ki mubşırât u mesmû‘ât u meşmûmât u mezûkât u melmûsâtdur ve ‘arşdan ferşe varınca her ne var ise bu biş kısmdan hâric degüldür. [84-a]

Devletin padişah gibi bir güçle özdeşleştirildiği yönetim biçimlerinde, insanın kişiliği, devlet idaresi konusunda belirleyicidir. Bu sebeple, insanın kendisiyle olan muhasebesi bir anlamda devletin kaderini de belirleyici bir rol oynar. Bu bakımdan hakimiyet konusunda tek güç olan padişah yani akıl, tüm diğer organların bağlı olduğu yerdir ve onların bir düzen içinde hareket etmesini sağlayan da yine akıldır. Aklın, yani padişahın viranlığı, diğer tüm uzuvların da viranlığıdır. Padişahı viran eden ise heva yani nefistir. İnsanın mahlûkat içinde bunca yer işgal ederken düşmemesi gereken hatalar, yine alegorik biçimde padişahın nasıl davranması gerektiği üzerinden anlatılmaktadır:

“İy ‘azîz çün bildüñ ki pâdişâhlar seḥâ vü keremde dört kısım üzredürürler ve bildüñ ki ḥalîfe-i rûḥuñ seḥâ vü keremi ‘ilm u ‘amel ḥasebi iledür, imdi bilgil ki bu ḥalîfe dört ḥâlden ḥâlî olmaz. **Evvel** oldur ki ‘âlim-i bi’l-lâh ola bi-nefsihî ve ‘âmilu’l-lâh ola bi-cevâriḥî ve bu ekmel-i ḥulefâ’-i ma‘neviyyedür ve her zemânda bunuñ gibi kimsenüñ vücûd-ı şerîfi nâdirdür ve her kim ki bunuñ gibi kimsenüñ devlet-i nazarı ile müşerref ola sa‘âdet-i ebediyye olur. **İkinci** oldur ki bu iki ḥâlden bi’l-küllîyye ‘ârî ola buncılayın kimse şeyṭân-ı zemândur âdemî şüretinde her kim ki bunuñ ile muşâhib ola şekâvet-i ebediyyeye giriftâr olur. **Üçünci** oldur ki kendüsi bi-nefsihî zînet-i ‘ilm ile müzeyyen ola velâkin re‘âyâ-yı cevâriḥ ü a‘zâsı kuşûr u ihmâl ile a‘mâl-i münciyye şemeresi te’şîrinden ‘ârî ola ve ehl-i bâdiye-i memleketi iktisâb-ı sa‘âdet-i ebediyyeye delâlet itmez ve bu ḥalîfe “yevme teşhedu ‘aleyhim elsinetuhum ve eydihim ve erculuhum” ki yevm-i kıyâmetdür ḥuḳûḳ-ı re‘âyâ ile me’ûl olup ḥaṭar-ı ‘azâbda olur ki “inne’s-sem‘a ve’l-başare ve’l-fu’âde kullu ulâ’ike kâne ‘anhu mes’ûlen” buña delîldür. **Dördünci** oldur ki re‘âyâyı irşâdda pâdişâh sâ‘î ve nâşih ola lâkin kendü nefsinde zîver-i ḥaḳâyıḳ-ı cevâhir-i ‘ilmiyyeden ḥâlî ola. [88-b, 89-a]

Sultan olmanın belli başlı şartları vardır. Bir saltanatın kuralsız olması demek o memleketin dünyada nizam bulamayacağı anlamına gelmektedir. Bu bakımdan her padişahın uyması gereken on saltanat şartı verilmiştir:

Bilgil ki pādīşāhlıḡuñ şarāyiṭi vardır ki ol şerāyiṭsiz umūr-ı saltanat dінде ve dünyāda niẓām bulmaz ve re‘āyā-yı memleketüñ pādīşāh üzerinde hūkūkı vardır ol hūkūkı edā itmeksiz pādīşāh ‘azāb-ı āhiretten necāt bulamaz ve bu cümle bu bābda zıkr olınsa gerekdür ve her birinüñ haqıkatine işāret kılınsa gerekdür ve şerāyiṭ-i saltanat ondur. [79-b]

Sultanın uyması gereken ilk kural, halkı kendinden bir parça olarak görüp koyduğu kuralları ya da yaptığı icraatları ona göre yapmasıdır. Kendine reva görmediği hükümleri halkına da uygulamamalı ve kendi için uygun gördüğü hükümleri halkına da yaşatmalıdır:

Şart-ı evvel oldur ki her vākı‘a ki re‘āyānuñ öñinde vākı‘ olur pādīşāh ve hākim ol vākı‘ada kendüyi re‘āyādan biri taşavvur ide ve ğayrı kendünüñ üzerine hākim göre ve ol hālde her hūkm ki ğayrıdan kendü üzerine revā görmeye anuñ gibi hūkmi kendüden ğayra daḡı revā görmeye. [79-b]

Saltanat sahibi olmanın ikinci şartı Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak ve yardıma muhtaç olan insanları kapısından çevirmemek gerektiği üzerine kurulmuştur:

Şart-ı sâni oldur ki Müslümānlaruñ hācetin bitürmegi efḡal-i ‘ibādāt bile ki ḡaberde vārid olmuştur: “İdhālu’s-surūri fī ḡalbi’l-mü’mīn yuvāzī ‘amele’s-şekaleyn.” Ya‘nī şādīlīk idḡāl itmek mü’mīnün ḡalbine ber-ā-berdür cinn ü ins ‘ameline. [80-a]

Üçüncü şart, yemekte ve giyinmekte doğru yoldan giden halifelerin gittiği yoldan gitmek ve aşırıya kaçmamak üzerine kurulmuştur:

Şart-ı sālis oldur ki yimekte ve giymekte iktidā ide hūlefā’-i rāşidīn sīretine ve nefsini ḡoş ṭa‘āmlara ve tekellüflü libāslara mu‘tād kılmaya. [80-a]

Dördüncü şart zayıf ve düşkün insanlarla iletişime geçmekten utanmamak ve her kesime karşı adaletli olmak üzerine kurulmuştur:

Şart-ı rābi oldur ki hūkmde sözi müdārā ile diye ve mücib bulunmayıcak ğılzet itmeye ve çok söz işitmekden melūl ya‘nī bī-ḡuzūr olmaya ve za‘īfler ve miskinler ile söz söyleşmekden ‘ār itmeye. [80-a]

Beşinci şart, saltanat sahibinin tüm halkın sevgisini ve kabulünü kazanmasının mümkün olmadığı üzerine kurulmuştur. Burada özellikle belirtilmek istenen husus, yapılan tüm işlerde Allah'ın rızasını gözeterek hareket edilmesi gerektiğidir:

Şart-ı hâmis oldur ki halk rızası için hükmda sustluk itmeye ve hiçbir kimesnenün hoşnûdlığı için muhâlefet-i hak u şer'î revâ görmeye. [80-b]

Altıncı şart, hükümetin ve vilayet idaresinin hatalarına ve yanlışlıklarına karşı uyanık olmak üzerine kurulmuştur. Bu noktada nefis kavramı üzerinden “Her nefsin Allah katında bir bekleyicisi” vardır denilerek kim hayır ve şer işlediyse bundan sorumlu olan yalnız o amelleri işleyen kişilerdir inancı vurgulanmıştır:

Şart-ı sâdis oldur ki hükümet ve velâyet hatarından gâfil olmaya ve ta'yîn ile bile ki manşib-ı imâret ve hükümet bir âletdür ki anuñ ile hem sa'âdet-i âhîret. [80-b]

Yedinci şart, salih insanlarla muhabbet içinde olup cahil ve fasıklardan uzak durmak gerektiğini, çünkü bu fasıkların dini viran edeceğini belirtmektedir:

Şart-ı sâbi' oldur ki ziyâret ve şöhet-i şulehâ ve 'ulemâ'-i dîne râgıb ola egerçi bu kavm bu zamânda ekall-i kalıldür ve câhiller ve fâsıklar muşâhabetinden ihtirâz ide ki bunlar dîni virân idicilerdür. [H. 75-a/06]

Sekizinci şart, kibirlenen ve büyüklük gösteren padişahın halkın nefretini kazanacağı, bu nedenle saltanat sahiplerinin adalet ve ihsan gösterip herkese dost olması gerektiğini anlatmaktadır:

Şart-ı şâmin oldur ki tekebbür ve tecebbür sebebi ile halkı kendüden nefret itdirmeye belki 'adl u ihsân ve zu'afâya şefkat ile kendüyi maḥbûb ve maḥbûl-i enâm kıla. [82-a]

Saltanat sahibi olmanın dokuzuncu şartı, yardımcılarının hıyanetine ve valilerin zulmüne karşı uyanık olmak, kötü niyetli, kurnaz kimseleri halkın üzerine musallat etmemektir. Bu insanların zalimliği ve hıyaneti ile karşılaşan padişah onları uzaklaştırmalı ve terbiye etmelidir:

Şart-ı tâsi' oldur ki nâyiblerün hıyâneti tecessüsinden ve 'âmillerün zulmini teftişinden gâfil olmaya ve kurd sîretlü zâlimi re'âyâ üzerine musallaḥ kalmaya ve çün bunlardan birinün zulm ü hıyâneti zâhir olsa anı mu'âhaze ve 'uḫûbet ile

ğayrılara ‘ibret ide ve pâdişâhlık siyâseti ile mühezzebe ve mü’eddeb kıla. [H. 75-a/06]

Sultan olmanın onuncu ve son şartı; anlayışlı, çalışkan olmak, her hükmü gerektiği ölçüde hayata geçirmek ve akıllıca davranmaktır:

Şart-ı ‘âşir oldur ki ferâset isti‘mâinden hâlî olmaya ki havâdiş hudûsında ve vekâyi‘ vukû‘ında em‘ân-ı nazar ide ve fehm ü ‘aql huzûrî ile her hükmüñ haqîkatini müşahhas ide ve ‘ayn-ı başiret ile anuñ levâzım ve levâhık ve ‘avârızına nazar ide. [H. 76-a]

Eserde sultanın vezirinin akıl olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bir devletin ebedî olmasının en büyük sebebi akıllı bir yöneticidir. Bu konuda Allah’ın da insan bedenini yaratırken inşa ettiği en büyük köşkü akıla ayırdığı örneği verilmiştir. Yani insan bedeninin en tepesinde bulunan başın içine beyni yerleştirmiştir:

Sultân-ı rûhuñ vezîri ‘akldur ve ol maḥaşşıl-ı esbâb-ı devlet-i ebedî ve müdebbir-i umûr-ı na‘îm-i sermedidür ve Hâk Te‘âlâ memleket-i beden-i ‘alâsında vezîr-i ‘aql için bir kaşr-ı ‘âlî binâ itmişdür ki aña dimâğ dirler. [84-a]

Eserde padişahın devlet idaresini nasıl sağlaması gerektiğinden bahsedilirken padişaha vezir, beylerbeyi, kazasker, subaşı, vali ve defterdar lazım olduğu belirtilmiştir:

Nitekim pâdişâh-ı zâhire tehiyye-i esbâb ve erkân-ı devlet ve ‘ayân-ı ḥazret lâzımdur. Meşelâ pâdişâha vezîr ve beglerbegi ve defter-dâr ve kâzî ve subaşı ve ‘âmil lâzımdur. [83-a]

Padişahın hizmetinde olan defterdarın görevlerinden de bahsedilmiştir. Padişaha her vilayet için bir defterdarın lazım olduğu ve bu defterdarların, o vilayetin mallarını kaydederek hazineye bildirmesi gerektiği üzerinde durulmuştur:

Nitekim zâhir pâdişâhlarına her vilâyeti için bir defter-dâr lâzımdur ki ol vilâyetüñ emvâlini zabt idüp ḥazîneye irişdüre buncılayın pâdişâh-ı rûḥ için biş defter-dâr vardur. [84-b]

Eserde devlet idaresi konusunda adaleti sağlamak için gereken hususlar üzerinde de durulmuştur. Bir kadının adaleti sağlamak için gereken kurallara uyması ve eşit davranması gerekir. Bunun için davalarda şahit olarak kabul edilen insanların da belli

şartları taşıması gereklidir. Öncelikle şahidin kadının meclisine gelirken yürüyerek gelmesi ve şehadet etmesi gerekir. Şahidin başka bir şehirden gelmesi vacip sayılmaz ve bu durumda hüküm geçersiz sayılır:

Nitekim şāhide kâdi meclisine yürüyüp gelmek ve edā'-i şehādet kılmak lâzımdur ve bir taraf keşret-i ta'abdur bunda vüçüb sâkıttur. Nitekim şāhide bir şehirden bir şehre gelüp edā'-i şehādet itmek vacib degüldür ve vasaatıñ hükmi mübeyyen degüldür. Ehl-i vera' olan ta'abı ihtiyār idüp 'avāmdan ola. İhtiyār itmese revādur.

[111-b]

2.3.3.3. Mekânlar

Eserde birkaç bölümde bazı mekân adlarının yer aldığı görülür. Bu bölümlerde özellikle mescitler, pazar yeri, ziyafet meclisleri ve hamamlardan bahsedilir. Bu mekânlarda uyulması gereken kurallar ve ziyafetlerin nasıl verilmesi gerektiği konusu üzerinde durulmuştur.

2.3.3.4.1. Mescit

Dinî vecibelerin anlatıldığı eserde mescit, mekân olarak sıklıkla yer almıştır. Metinde en çok adı geçen mekân bu bakımdan mescitlerdir. Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Muhammed mescidin bir köşesinde otururken genç bir erkek mescide gelip namaz kıldıktan sonra peygamber o gencin namazı doğru kılmadığını söylemiştir:

Ebû Hüreyre'den rivāyet olunur ki Resûlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem mescidüñ bir güşesinde oturduğı hâlde bir recül mescide dāhil olup namāz kılp namāzını hafif idüp andan soñra gelüp Resûlullāh 'aleyhi's-selāma selām virüp “Resûlullāh 'aleyke's-selām” diyüp “Rucū' kıl ve namāz kıl taḥkīkan sen namāz kılmaduñ” dimiş. [17-b]

Şam padişahlarından olan Melik Şah'ın geceleri bir hizmetkâr ile dışarı çıkıp mescitlerde ve mezarlarda dolaşarak insanların hâlini hatrını sorması anlatılmıştır:

Melik Şālih ki Şām pādīşāhlarıñ şulehāsından idi, gicelerde bir hıdmetkâr ile taşra çıkar idi ve mescidlerde ve maḳberelerde ve mezârlarda dolandır her kimse aḥvālını tefahḥuş kıldır idi. Bir kış gicesi bir mescide vardı ve bir dervīş gördi ki çıplaklıktan ditrer idi. [63-a]

H. Ömer, eline bir çapa alarak dışarı çıkar ve kerpiç kesermiş. Öğle namazı vakti de abdest alır, mescide gelir ve cemaate imamlık yaparmış. İmamlık yaptıktan sonra da tekrar kerpiç kesmeye gidermiş:

‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anh eline bir çapa alup Baḳī‘ cānibine taşra çıkardı. Anda kerpiç keserdi. Çün öyle namāzı vakti olur idi ābdest alır mescide gelür imāmet ider idi. Andan şoñra girü kerpiç kesmege gider idi. Tā ‘aşr namāzına dek nafaḳa-i ‘ıyālin andan taḥşil ider idi. [75-b]

Arap beylerinden birinin H. Hasan’ın huzuruna gelerek mescitte akşam namazının farzını kıldığı aktarılmıştır:

Hikāyet: ‘Arab beglerinden birisi Ḥasan Raḍiyallāhu ‘anh ziyāretine geldi. Şol zemānda geldi ki ḥalk aḥşam namāzını edā idüp gitmişler idi. Ol beg mescide girdi tā edā’-i farz ide. [77-a]

H. Süleymān’ın tahtından kalkarak mescide gitmesi ve orada bulunan tembel bir adamın yanına oturması anlatılmıştır:

Hikāyet: Süleymān ‘aleyhi’s-selām çün tahtından kalkar idi mescide varur idi. Qanda ki bir miskin görür idi, anuñ yanında oturur idi. Bir miskin bir miskin ile oturur dir idi. [H. 82-a]

Said bin Süveyd’in, Ömer bin Abdülaziz’i cuma mescidinde yakası yırtık bir gömlekle imamlık ederken gördüğü aktarılmıştır:

Hikāyet: Sa‘īd bin Süveyd didi: ‘Ömer bin ‘Abdü’l-‘aziz’i gördüm cum‘a mescidinde imāmet ider idi namāzdan şoñra oturdu bir gönlek geymiş ki yakası yırtılmış ve yamanmış. [176-b]

Hokkabazların, doktorların, yılcıların ve müneccimlerin cuma günleri camilerin kapısında ilaç, macun ve yiyecek satmaları eğlence düzenleyerek şiir okumaları ile mescitlere mecnunların ve sarhoşların girmesi haram kılınmıştır:

Hoḳḳa-bāzlar ve ṭabibler ve yılcılar ve müneccimler cum‘a günlerinde cāmī‘ler ḳapularında edviye ve ma‘ācīn ve tiryāk ve ta‘vīzāt ve eṭ‘ime şatmak ve lu‘b idüp eş‘ār okımaḳ ve ol cümle-i münkerātdandır mescidlere mecnūnlar ve mestler dāḥil olmaḳ. [114-b, 115-a]

2.3.3.4.2. Pazar Yeri

Eserde mekânlar bakımından en çok adı geçen yerlerden biri de pazar yeridir. Bu mekânın adı genellikle pazar yerinde satış yapan esnafın âdil olması, müşteriye hile yapmaması gibi konularda geçmiştir.

Hz. Ebû Bekir'in hilafete geldiği ikinci gün elinde bir sepetle pazara giderek meyve sattığı rivayet edilmiştir. Ashab, geçimini bu şekilde sağlayan Hz. Ebû Bekir'e artık halife olduğu için yaptığı bu işin hilafete yakışmadığını belirtmişlerdir:

Çün Ebû Bekr Raḍiyallāhu ‘anh hilāfete naşb olındı ikinci gün bir sepedin getürdi bāzāra götürdi ki andan evvel ber şata idi ve nafaḳa-i ‘ıyālın andan ḥāşıl ider idi. Aşḥāba bu hoş gelmedi ki didiler: “Bu kār manşıb-ı hilāfete lāyık degüldür.” Ebû Bekr didi: “Taḥşil-i nafaḳa-i ‘ıyāl benüm üzerüme vācibdür. Eger anlaruñ ḥuḳûḳınuñ edāsında taḳşir idem benüm nefsum edā’-i ḥuḳûḳda taḳşiri ‘âdet ider. [75-a]

Hz. Alî, hilafet makamına oturduğu zaman pazardan bir gömlek satın almış ve bu gömleğin kenarından ve boyundan bir parça kestirmiştir. Bunu neden yaptığını soranlara da tevazu için olduğunu söylemiştir:

Hikâyet: ‘Alî Raḍiyallāhu ‘anh ol gün ki hilāfet mesnedine oturdı bāzāra varup bir gönlek şatun aldı. Üç dirheme yeñinden ve eteginden el ucından ve topuḳdan uzun olanı kesdi. Didiler: “Niçün böyle itdün?” Didi: “Pâklige bu aḳreb ve tevāzu‘a elyaḳdur. [80-a]

Eserde pazar adabıyla ve esnafın uyması gereken kurallarla ilgili de bilgi verilmiştir. Kişinin biri bir müşteriye mal satarken, başka bir satıcının müşteriye kazanmak için “gel ben sana daha ucuz vereyim” diyerek pazarcının kazancına mâni olması günah sayılmıştır:

Sevm oldur ki bir kimse bir kişiden bir nesneyi şatun almak üzere olup behâsın qarârlaşup bey‘ ‘aḳd olunmak eşnâsında iken bir şahş gelüp meşteriye bu metâ‘ bu kadar behâya çoḳdur gel ben saña daḳı ucuz behâya vireyin, diye yâḥûd bâyi‘e diye, ben bu metâ‘ı bundan daḳı ziyâde behâya alayın diye bāzāra mâni‘ ola. Böyle iden şahşı nehy idüp bu fi‘line inkâr itmek gerek. [115-b]

Pazarda satış yapan esnafın hileye bulaşmaması gerektiği ve satacağı malı tartarken dikkatli davranması gerektiği anlatılmıştır. Esnafın iki tane kilo ağırlığının birinin daha hafif ve hileli diğerinin de daha ağır olması ya da büyük arşın ile alıp küçük arşın ile mal satmasının caiz olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca pazarcının kusurlu malı satmasının ve hileli satış yapmasının da doğru olmadığı aktarılmıştır:

Ya'nî ehl-i bâzâra câyiz degüldür ki iki kilesi olup büyük kile ile alup küçücük kile ile şata ve iki dürlü taşı olup ağırlı ile alup yeynisi ile şata ve iki arşını olup büyük arşın ile alup küçük arşın ile şata. **Sâdis** terk-i icâb u kabûldür haţarlı nesneyi virişmekde. **Sâbi'** şurûţ-ı fâside zıkr itmekdür bâzârında ki şart-ı fâsid ile 'ağd-i şaḥiḥ olmaz. [116-a]

Pazaarcının uyması gereken kurallardan biri de kendi malından iyi olanı ya da ihtiyaç duyduğu malları evine götürmekten utanmasıdır. Hz. Muhammed'in bu konuda çok hassas olduğu vurgulanmıştır:

Bâzârdan ḥavâyici götürüp kendü evine getürmekden 'âr ide. Bu ḥâl Resûlullâh sallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem ve aşḥâb ve tâbi'in rıdvânü'l-lâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'in sîretleri muḥâlifdür. [175-b]

Hz. Alî'nin halife olduğu zamanlarda pazardan et aldığında onu bir beze sararak eve götürdüğünü rivayet edilmiştir:

'Alî Raḍiyallâhu 'anh ḥilâfeti zemânında bâzârdan et alup dest-mâli ucına şarup evine alup gitmek isteyüp ben didüm: "İy emîrû'l-mü'minîn baña vir ben götüreyin." [176-a]

Sâbit bin Ebû Mâlik, Ebû Hüreyre'nin emir olduğu dönemde pazara uğrayarak halkın içine karıştığını, oradan odun aldığını ve emirimize yol verin dediğini aktarmıştır:

Hikâyet: Sâbit bin Ebî Mâlik demiş: "Ebû Hüreyre Raḍiyallâhu 'anh emîr iken arkası ile odun götürüp evine alur gider idi. Çün bâzâra ve ḥalk ortasına uğrar idi. Emîriñüze yol virün dir idi." [176-a]

2.3.3.4.3. Eğlence Meclisleri

Dost meclislerinde verilen ziyafetlerden bahsedilen bir bölümde bu ziyafetlerde yapılmaması gereken, haram kabul edilen konulardan bahsedilmiştir. Ziyafet ve meclislerde haram olan konular on başlık altında toplanmıştır. Bunlardan ilki ibrişim döşeklerde oturmaktır. İkinci yasak altın ve gümüş buhurdanlar kullanmak ve altın ya da gümüş kadehlerde içki içmektir. Üçüncü yasak, resimli perdeler asmak, dördüncü yasak sazlar çaldırmak, beşincisi kadınların yemekler üzerinden erkeklere bakması, altıncı yasak haram yemek yemek ve gasp edilmiş şeyler üzerinde oturmak, yedinci yasak hileli kadehlerden içmek ve fasıkların bulunduğu yerde oturmaktır. Sekizinci yasak, bidat edenlere karşı söz söylemekten çekinmemek, dokuzuncu yasak mecliste maskaralık yapmak, edebe uymayan sözlerle ve yalanlarla insanları güldürmek, onuncu ve son yasak da mecliste gıybet etmektir. Gıybet maruz kalındığında oradan uzaklaşmak gerektiği belirtilmiştir:

Kısm-ı hāmīs ki münkerāt-ı ziyāfet ü mecālisdür ve anuñ uşūli dahı ondur. **Evvel** ibrişim döşekler döşemekdür. **Şānī** altun ve gümüş micmerde buhūr itmek ve altun ve gümüş zarflardan içmekdür. **Şālīs** taşvirlü perdeler aşmağdur. **Rābi‘** sâzlar çaldurmağdur. **Hāmīs** ‘avretler tamlar üzerinden erenlere nazar kıılmağdur. **Sādīs** hārām ta‘ām olmağ ve arz-ı mağşūbede oturmağdur. **Sābi‘** meclisde mekr nesne şürb olunmağdur ki fāsık ile fıska mübāşeret itdügi yirde oturmağ hārāmdur. **Şāmin** ziyāfetde ehl-i bid‘at hāzır olmağdur ki bid‘at sözün söyleye eger anı bid‘at sözün söylemekden men‘ itmege kâdir ise cāyızdır. **Tāsi‘** meclisde maşhara olmağdur ki fuḥş u kızb ile nāsı güldüre. Ammā lāğ eylese ki anda kızb u fuḥş olmaya, cāyızdır ol şart ile ki anda mübālağa vü ifrāt itmeye. **‘Āşir** meclisde gıybet-i mü‘min olmaya. Olursa men‘ ide. İdemezse kılçup gide. [117-b]

2.3.3.4.4. Hamam

Eserde geniş yer kaplayan bir başka mekân unsuru hamamdır. Hamamlarda uyulması gereken kurallar hikâyeler ve hadisler üzerinden anlatılmıştır. Erkeklerin kadınlar hamamının önünde durmasının ve kadınların geçeceği yolda bulunmalarının, ecnebilerle aynı ortamda başbaşa bulunmanın uygun olmadığından ve bu durumlarda o kişilere ceza verilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir:

Levendler ‘avretler Һammāmi Һapusunda durmak ve ‘avretlerüñ yolu üzerinde muntazır olmak gibi ve bir ecnebi er bir ecnebiyye ‘avret ile Һalvetde olmak gibi. Bu şüretlerde ihtisāb gerekdür. [107-a]

Ubeyd bin Cerrāh’ın hamama giderken havlusunu ve tasını kendisinin götürdüğü de bir kıssada belirtilmiştir:

Ebū ‘Ubeyde binü’l-Cerrāh Rađiyallāhu ‘anh Şām Begi idi. Çün Һammāma gider idi fūtasın ve Һammām Һasın kendüsi götürür idi. [176-a]

Hamamda haram kılınan hâl ve davranışlar sekiz başlık altında toplanmıştır. Bunlardan ilki resimlerdir. Hamamların kapısının üzerine resimli tasvirler çizenlerin cezalandırılması gerektiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca bu tarz tasvirler bulunan hamama girmenin haram olduğu ancak hayvan, cin ve şeytandan başka resimlerin uygun olduğu anlatılmıştır. İkincisi avret yerlerinin çıplak olmasıdır ki “Allah (avret yerine) bakana da baktırana da lanet etti/etsin” hadisi üzerinden anlatılmıştır. Üçüncü haram kılınan konu tellağın havlunun/peştemalin altından elini sokarak bedeni ovması ve kaşmasıdır. Dördüncü yasak, yüzü koyun yatarak kaba etin ovdurulmasıdır. Bunu kim yaparsa ve yaptırırsa şehvete kapılmış olur. Beşinci haram, elini pis havuza sokmaktır. Altıncısı ihtiyaçtan fazla su döküp israf etmektir. Yedinci haram, sabunlu suyu temizlememektir ki başka insanların düşmesine sebep olunabilir. Sekizinci haram, kaygan taş döşemektir:

Evvel taşvirlerdür. Һammāmlar Һapuları üstine naķş iderler anları maħv itmek gerek ve taşvirler olan Һammāma girmek menhîdür ve Һayvānlar u cinn ü div naķşından ğayrı olsa revādur. **Şānî** keş-i ‘avretdür ve bir ğayruñ ‘avretine nazardur ki haberde vārid olmışdur: “Le‘ana’l-lāhün-nāzıra ve-manzûre ileyh.” Allāh’uñ la‘neti olsun nazar idene ve nazar olınana. **Şālîş** dellāk fūta altına elin şokup kaşmak ve ovmağdur. **Rābi‘** yüzü koyun yaturup Һalın etin ovmağdur. Һuşūsan şol kimesnenün ki muħarrik-i şehvet ola. **Һāmîş** elin ve murdār Һarfları Һavz-ı şağire şokmağdur. **Sādîş** Һadr-i Һacetden ziyāde şuyı döküp isrāfdur. **Sābi‘** şābūn ve işnān şuyın döküp yumamağdur ki ādem Һayrına ve bir şaħş düşüp bir ‘użvı şınsa zāmān ol şuyı döküp yumayan ile Һammāmciya müşterek lāzım olur. Zîrā yumağ dökene lāzım olduğı gibi Һammāmciya daħı lāzımdur. **Şāmin** Һayrıncağ taş döşemekdür. Pes anı giderüp ğayrı taş döşemek gerekdür. [117-a]

2.3.3.4. Giyim Kuşam

Eserde giyim-kuşam unsurları genellikle peygamberlerin giyim-kuşamları çerçevesinde yer alır. Ayrıca kibirden uzak durmak gerektiği ile ilgili bilgiler verilirken de giyim-kuşam ve zinet eşyalarının kullanımına yer verilir. Hz. Muhammed'in mütevazı yaşamının giyim-kuşamına yansıdığı her konuda olduğu gibi giyim konusunda da gayet sade olduğu belirtilmiştir. Bir hadiste Hz. Muhammed'in ayakkabısına yeni kayış geçirildiğini görmesi üzerine “bunu çıkarıp eski kayış geçirin” dediği rivayet edilir. Bu yeni kayış sebebiyle nefesine esir olacağından ve Allah'ın gazabına uğrayacağından korktuğu aktarılır:

Çün Resûlullâh şallâ'llâhu ‘aleyhi ve sellem na‘lîni giydi ve nazâr-ı mübâreki ol yeñi kayış üzerine vâki‘ oldı, buyurdı ki: “Bunı giderüñ yine eski kayışı geçürüñ. Zîrâ çün nazârum bu yeñi kayış üzre vâki‘ oldı, nefsüme feraḥ geldi. Hâḳ Te‘âlâ’nuñ ḥışmından ḳorḳaram” didi. İmdi şâhib-i başîret gerekdür ki nazâr-ı inşâf birle bakup kendü ḥâlinde te‘emmül ide ki seyyid-i enbiyânuñ kemâl-i nübüvveti ile ḥâli böyle olıcaḳ ki bir yeñi kayış sebebi ile noḳşân-ı dînden ḳorḳar.

[22-b]

Hz. Muhammed'in yeni bir ayakkabı kayışından dolayı nefesine mağlup olacağından korkmasına rağmen nefesine yenik düşenlerin ibrişim kaftanlar giyerek altın yüzükler taktığından ve bununla övündüklerinden bahsedilir:

Bugün maḡrûr-ı hevâ-perestler ululıḡı ibrişim ḳaftânlarda ve altın yüzükde isterler ve dîv-sîret meşayîḡ-ı nâm kimseler keşret-i esbâb ve tecemmül ile faḡr. [22-b]

Hz. Mûsâ'nın da bir kürk giydiğinden ve keçeden yapılmış bir külâhı olduğundan söz edilir. Ayrıca deriden yapılmış bir çarığının, ucu çatal şeklinde olan bir de asasının olduğu anlatılır:

Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm bir ters kürk giyer idi ve nemedden külâhı var idi ve ḥâm deriden çarık giyer idi ve ucu çatal elinde ‘aşâsı var idi ve benî İsrâyl anı nevbet ile ta‘âmlandırurlar idi. [72-b]

Hz. Muhammed'in vefat ettiği sırada üzerinde yünden bir gömlek olduğundan hatta o gömleğin üzerinde de on iki yama olduğundan bahsedilir:

Resûlullâh ‘aleyhi’s-selâm vefât kıldı bir yûnden gönlekde ki anuñ üzerinde on iki yama var idi. Ba‘zı deriden ve yetmiş biñ deyn qodı ki qarız alır ve faqirlere taşadduq ıder idi. [75-a]

Hız. Ali de eserde geçen diğeri isimler gibi kibirden uzak mütevazı bir hayat geçirmiştir. Yaması olan oldukça eski bir kaftanının olduğu, hurma yaprağından yapılmış bir ayakkabı giydiğı ve yine hurma yaprağından bağı olan bir de kılıcının olduğu rivayet edilir:

‘Alî Rağıyallâhu ‘anh yaması çok eski aftân giyer idi ve urma yaprağından na‘lini var idi ve aña dirler idi: “İy emîrû’l-mü’minin niçün bunu ‘ahdlersin?” Dir idi: “orğarın asan ve üseyn nesne arışdıralar.” [76-b]

Cum‘a gün mescide girdüm ‘Alî Rağıyallâhu ‘anh minber üstinde idi. Bir yaması çok eski aftân üstinde ve bir kılıç elinde ki bağı urmâ yaprağından idi. [77-a]

Hız. Ali bir gün pazara gidip bir gömlek satın almış. Eteğinden uzun olan kısmını kestirmiş ve bunu neden yaptığını soranlara da tevazu için yaptığını söylemiştir:

‘Alî Rağıyallâhu ‘anh ol gün ki ilâfet mesnedine oturdı bâzâra varup bir gönlek şatun aldı. Üç dirheme yeñinden ve eteginden el ucından ve topuğdan uzun olanı kesdi. Didiler: “Niçün böyle itdüñ?” Didi: “Pâklige bu ağreb ve tevâzu‘a elyağdur. [80-a]

Hız. Muhammed’in mütevazılığı ve ümmetine her konuda yardımında bulunması konusunda verilen bir hadiste, bir erkek çocuğunun annesinin peygamberin üzerindeki gömleğı istemesi üzerine Hız. Muhammed’in gömleğini çıkarıp o çocuğa vermesi anlatılmıştır:

Resûlullâh ‘aleyhi ve sellem didi: “Bir sâ‘at şabr ıl andan şoñra girü gel.” Ol oğlancık anasına gitdi. Anası aña didi: “Di tağğıkan benüm anam ister şol gönlegi ki üstündedir.” Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem evine girdi gönlegi çıkardı ol oğlancığa virdi. [90-b]

Kibirden uzak durmak için yeni elbiseler giymekten kaçınılması; kirli ve renkli kaftan giymekten utanılması gerektiğinden bahsedilmiştir:

Nefis libaslar geymege Һariř ola ve elvān-ı libās taһřilinde mübālağa ide ve anları kendüye şeref bile ve eski ve kirlü ve renklü kaftān geymekden ‘ār ide ve faķirler libāsını mekrūh göre ve bu ma‘nā nev-i kibr ve mādde-i ‘ucbdur. [176-a]

Hız. Ömer, Cuma namazına gittiğinde üzerinde yakası yırtılmış ve yamanmış bir gömlek olduğu görölmüş. Üzerinde neden yeni elbise olmadığını soranlara da mütevazılıkla cevap vermiştir:

‘Ömer bin ‘Abdü’l-‘aziz’i gördüm cum‘a mescdinde imāmet ider idi namāzdan řoňra oturdu bir göñlek geymiş ki yakası yırtılmış ve yamanmış. Ben didüm: “İy emirü’l-mü’miñin Һaķ celle ve ‘alā saña Һilāfet virdi yeñi libās geyseñ ne olurdu?” Bir sâ‘at başın aşağa idüp didi: “Efđalü’ş-şabri ‘inde’l-Һiddeti ve efđalü’l-‘afv-i ‘inde’l-ķudreti” Ya‘nî řabruñ evlā olanı Һiddet ü ğażab ħālindedür ve ‘afvuñ a‘lā olanı ķudret ħāletindedür. [176-b]

Eserin tamamında geöen giyim-kuşam unsurları kibirden uzak durmak ve tevazu çerçevesinde aktarılmıştır. Burada geöen unsurlar genellikle kaftan, kürk, gömlek, libas, altın, gümüş, kılıç, nal ve külah unsurları üzerinden anlatılmıştır. Allah için zinet eşyalarını bırakan, gösterişli kaftanlar giymeyenleri Allah’ın cennetle mükafatlandıracağı ifade edilmiştir:

Ya‘nî her kim ki terk ide zineti Allāh için ve ķoya gökķek kaftānları Allāhu Te‘ālā’ya tevāzu‘ için ve rızāsın taleb için ħaķ olur Allāhu Te‘ālā üzerine ki anı ķoya cennetüñ ağır behālî libāslarına. [177-a]

2.3.3.5. Yiyecek

Eserde yeme içme üzerine özellikle haram olan içkiden sıkça söz edilmiştir. İçkiden uzak durmak kısmında içki ile ilgili hadis ve kıssalara yer verilmiştir. Bu kısımda eserde adı geöen yiyecekler üzerinde durulacaktır.

Hız. Ali’nin haftada bir kilo arpayı un hâline getirdiği, bu unu da bir kabağa koyup ağzını kapattığı ve ihtiyaç hâlinde bu undan alıp çörek pişirdiği anlatılmıştır:

‘Alî Rađiyallāhu ‘anh heftede bir kile arpayı un ider ve bir ķabağa ķoyup ağzını mührler idi ve ğāh ğāh andan bir çörek pişürür idi. İftār vaktinde anuñ ile iftār ider idi. Ol undan bir avuç ağzına ķor idi girü berkidüp mührler idi. [77-a]

‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh anda oturmuş ol kabağı öñine almış arpa unundan iftâr ider idi. Çün ol beg namâzdan fâriğ oldu ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh anı da‘vet idüp bir avuc ol undan aña virdi. [77-a]

Hız. Ali’nin bayram namazını eda edip evine geldiğinde arpa unundan yağsız bulamaç yediği de rivayet edilmiştir:

‘Alī kerrema’l-lāhu vecchēhū taşra çıkup Ebū Mūsā’ya buyurdı tā ki hıẓāne-i Beytū’l-mâldan yetmiş biñ dirhem dervişlere tefriķa ide. Öyle itdi andan ‘ıyd-gāha gitdi bayram namâzın kılup girü dönüp anuñ ile evine bile geldük. Bulamaç pişürmüşler idi. Arpa unundan yağsız. Ben didüm: “Eger buyurmuş olayduñ ol mâldan bir dirhemlik yağ almış olalar idi, iyü idi.” [78-a]

Bir başka bölümde buğdayı arpanın içine döküp su içinde bırakınca onu kuru olan bir yere koymak gerektiği aktarılmıştır. Aksi takdirde onun yenmeyeceği söylenir:

Zirā vâfir buğdâyı kaçan anbâr içine dökseñ yâ şu içine bıraķsañ yâ kıurı yire ekseñ andan ğıdâlanmaz neşv ü nemâ hâşıl olmaz. [129-b]

Karpuz ve kavunun da geçtiği metinde bu meyvelerin kabuklarını dökmek gerektiği belirtilmiştir:

Şâmin yola süpürindi ve kül ve karpuz ve kavun ve ğayruñ kâbın dökmek ki âdemi tayrındurur ola. [116-b]

2.3.3.6. Kıyafetname

Kıyafet ilmi olarak bilinen ve insanların dış görünüşlerinden hareketle karakterleri hakkında yapılan yorumları içeren eserlere kıyafetname denir. Bu ilmin temelinde insanların kaşından, gözünden, burun ya da dudak yapısından, el ve ayak şekillerinden yola çıkılarak ahlak ve karakterle ilgili yorumda bulunmak vardır. Eserin bir bölümünde geniş yer kaplayan bir kıyafetname örneği bulunmaktadır. İnsanın yüzünden, ellerinden, ayaklarından ve bedeninin muhtelif bölümlerinden yola çıkılarak birtakım öngörüler aktarılmıştır. Bu yorumlar şöyle sıralanmıştır:

Örneğin mavi ve yeşil gözlü olmak; utanmazlığa, hıyanete ve hafifliğe işarettir. Bunun yanı sıra yassı alınlı ve saçları çok olandan çekinmek gerektiği de belirtilmiştir.

Levn-i beyāz gözün gökligi ve yaşıl renglülügi ile berk yüzlülügi ve utanmaz yüzlülügi ve hıyānete ve fiske ve hıffet-i ‘aqla delīldür ve eger bu ‘alāmetleriyle ince eñeklü ola ve köse ve iti gözlü ve yaşşı alınlu ola ve başınuñ kılı çok ola, hūkemā dimişler dimişlerdür hāzer itmek bunuñ gibi kimseden ef’iden ihtirāz itmekden ehemmdür. [H. 77-a]

Bir kimsenin az tüylü olması korkaklık ve akılsızlığa delil olarak görülmüştür. Omuzlarında ve boynunda kıl olanların ahmak, sinesinde ve karnında çok kıl olanların vahşet yanlısı ve zâlim, sarı kılları olanın ahmak, siyah kılları olanın akıllı, kızıl ve siyah arasında kılları olanın vasat olduğu söylenmiştir:

Ve hūkemā dimişlerdür kıl ki mu‘tedil ola nişān-ı şecā‘at ve şihhat-ı dimāğdur ve gigşek kıl korkaklık ve idrāksizlik delīldür ve çok kıl olmak omuzlarında ve boynunda nişān-ı hāmākatdur ve çok kıl olmak sinede ve karnında tab‘ vahşeti ve idrāksizlik ve zulm delīldür ve kıl şarulığı nişān-ı hāmākat ve tizcek kaçımak delīldür. Ve kara kıl nişān-ı ‘aql ve emānetdür ve kılunñ rengi kızılılık ve qaralılık ortasında miyāne olmak i‘tidāl-i şifāt delīldür. [H. 77-a]

İnsanın bedeninin, alının, kulağının, kaşının, gözünün, burnunun şekillerinden yola çıkılarak yapılan tasnifler dikkat çekicidir. İnce alınlı kimselerin aciz ve kötü mizaçlı olduğu aktarılır:

Alın ahvālinde hūkemā dimişlerdür giñ alın ki anda huṭuṭ olmaya nişān-ı huşūmet ve leffāflıkdur ve ince ve arık alın nişān-ı denā’et ve ‘aczdür ve alın ki mütevassıt olup anda huṭuṭ ola nişān-ı şıdk ve maḥabbet ve fehm ve ‘ilm ve ‘aql ve tedbirdür. [H. 77-a]

Büyük kulaklı insanların ulu kişi oldukları ancak genellikle kötü huylu oldukları söylenir:

Kulak ahvālinde hūkemā dimişlerdür büyük kulak nişān-ı hıfz ve fehmdür lākim ekşer bed-hūy olur. Küçücük kulak nişān-ı hāmākat ve seriḳadur. [H. 77-a]

Kaşında çok kıl bulunn kimselerin kaba ve sert mizaçlı olduğu, kaşının uzunluğu kulağına kadar uzanan kimselerin kibirli ve çok konuştukları, kısa ve kara kaşlı insanların dindar oldukları belirtilir:

Kaş ahvâlinde hükemâ dimişlerdür büyük kaş ve kılı çoklığı sözde gılzet nişânidur. Kaş uzunluğu ki kulağa vara nişân-ı tekebbür ve leffâflıkdur ve kara kaş ve kısa olması nişân-ı diyânetdür. [H. 77-a]

Mavi renkli ve çakır göze sahip olanların tehlikeli, büyük gözlü olanların haset ve hıyanet edici, kızıl gözlülerin cahil ve düşüncesiz, gözünü hızlı hareket ettirenlerin hileci olduğu anlatılır. Ayrıca gözbebeğinin etrafında sarı noktalar bulunan kimselerin fitne ve fesat oldukları belirtilir:

Göz ahvâlinde hükemâ dimişlerdür gâyetde yaramaz gök ve çakır gözdür ve büyük göz ki iti nazarlu ola nişân-ı haseddür, hıyânet ve kâhillikdür ve göz kızılığı ve hareketinüñ kıletti câhillik ve kevdenlik ‘âlâmetidür ve gözün hareketinüñ sür‘ati ve nazarınun iriligi nişân-ı hîle ve mekr ve seriğadur ve gözün kızılığı nişân-ı şecâ‘atdır. Göz bebeginüñ etrâfında şaruca noqtacıklar fitne ve fesâd kıparmak nişânidur. Göz ki büyüklük ve küçücüklik ve qaralık ve kızılık ortasında miyâne olmak nişân-ı fehm ve ‘aql ve diyânetdür. [H. 77-a]

İnsanların burunlarının şekillerinden de birtakım sınıflandırmalar yapılmıştır. Burun deliğinin büyük olması hasetliğe, burun başının yassı olması çok söz söyleyen kimseye, ince ve uzun burun da akıllığa işarettir:

Burun ahvâlinde hükemâ dimişlerdür ince burun nişân-ı şehvetdür. Burun deliğinin giñligi nişân-ı haseddür. Burun yoğunluğu yâ burun başının yaşşılığı söz çoklığı ve kezzâblik delilidür ve burun ki mu‘tedil ola yoğunlukda ve incelikde ve uzunlukda ve yaşşılıkda nişân-ı fehm ü ‘aqlıdır. [H. 77-a]

Büyük ağza sahip olan kimselerin yiğit ve cesur olduğu, kalın dudaklı kimselerin ahmak olduğu belirtilmiştir. Dudaktaki kızılık doğru yola, dişlerin eğri olması hile ve hıyanete, seyrek ve düz diş sahip olmak da adalete işarettir:

Ağız ahvâlinde hükemâ dimişlerdür büyük ağız nişân-ı şecâ‘atdır. Yoğun tudağ nişân-ı hamâkatdur. Tudağ i‘tidâl kızılık ile nişân-ı rây-ı şavâbdur ve dişleri eğri olup düz olmamak nişân-ı mekr ü hîle ve hıyânetdür ve dişler seyrek ve düz olmak nişân-ı ‘adâlet ve emânet ve tedbîrdür. [H. 77-a]

Yanağın dolgun olması cehalet ve kabalıkla, sarı yanaklı olmak fenalıkla özdeşleştirilmiştir:

Yaňağ aḥvālinde ḥukemā dimişlerdür yaňağ ki eti çok ve şişik ola nişān-ı cehl ve ğılzetdur ve yaňağ arıklığı ve şarılığı marāzsız nişān-ı ḥubş-ı bāındur ve bu cümleñ miyānesi ya‘nī mu‘tedil olmağ nişān-ı i‘tidāldür. [H. 77-a]

Yüksek sese sahip olmak yiğitlik ve cesaretle, ince sesli olmak da evhamlı olmakla bağdaştırılmıştır. Genizden konuşmak kibirle, söz söylerken elini hareket ettirmek anlayışlı ve tedbirli olmakla açıklanmıştır:

Āvāz aḥvālinde ḥukemā dimişlerdür āvāz-ı bülend nişān-ı şecā‘atdır. İnce āvāz nişān-ı bed-gümānī ve tevehhümdür. Āvāz-ı mu‘tedil nişān-ı kifāyet ve tedbīrdür. **Ġunne** ya‘nī geñiz içinden söylemek nişān-ı ḥamākat ve kibrdür ve sözde vaḡār ve sözünde tedārik ve söz söylerken elin hareket itdürmek zīreklik ve tedbīr nişānidur. [H. 77-a]

İnsanın boynunun kısa olması kibir ve kötülüğe, ince uzun boyunlu olması korkak ve ahmaklığa, kalın boyunlu olmak cehalete ve orta kalınlıkta bir boyna sahip olmak ise adalet ve sadakate işarettir:

Boyun aḥvālinde ḥukemā dimişlerdür kısa boyun nişān-ı kibr ü ḥubşdur ve ince uzun boyun kōrkaqlık ve ḥamākat nişānidur ve yoğun boyun cehldür ve boyun vasaṭ olmağ nişān-ı şıdk ve ‘adl ve tedbīrdür. [H. 77-a]

Büyük bir karına sahip olmak cehalet ve ahmaklığa, normal bir karına sahip olmak itidalli olmaya işarettir:

Ḳarın aḥvālinde ḥukemā dimişlerdür büyük karın nişān-ı cehl ü ḥamākat ve ḥavfdur ve karın ve sīne i‘tidāli nişān-ı ḥüsn-i re‘y ve şafā-yı ‘aqlıdır. [H. 77-a]

İnsanın sırt kısmında bulunan iki kürek kemiğinin yassılığı onurlu ve vakarlı olmamaya, bu kemiğin zayıflığı günahkâr tabiatlı olduğuna işarettir:

Arğa ve iki kürek aḥvālinde ḥukemā dimişlerdür bunların yaşıllığı nişān-ı şecā‘at ve ḥıffet-i ‘aqlıdır ve iki kürek arıklığı nişān-ı ḳubḥ-ı tabī‘at ve sū‘-i mezhebdir. [H. 77-a]

Bir kişinin parmaklarının uzun olması anlayışlı ve uyanık olduğunu gösterdiği gibi bu kişi sanat konusunda da başarılı olur:

Barmağ ahvâlinde hukemâ dimişlerdür ki barmağlar uzunluğu zîreklik nişânidur şan‘atlarda ve tedbirlerde. [H. 77-a]

Bacağın diz kapağından topuğa kadar olan kısmı anlamına gelen incik konusundan da birtakım alametlerden bahsedilmiştir. İnsanın incik kısmının kalın olması cahilliğe ve yumuşak yüzlülüğe işarettir:

İncik ahvâlinde hukemâ dimişlerdür ki yoğun incik cāhillik ve berk yüzlülük nişânidur. Bu deñlü âşâr u ‘alâmât ferâset-i hakemîde ‘âkıla kâfidür. [H. 78-a]

2.3.4. Tabiat

Eserin bölümlerindeki pek çok konuda tabiat unsurlarından da faydalanılmıştır. Tabiatla ilgili konular kozmik unsurlar, değerli taşlar ve madenler, insan ve hayvanlar alt başlıklarında verilmiştir.

2.3.4.1. Kozmik Unsurlar

Kâinatın insanlığa verilmiş bir hediye olduğunun anlatıldığı eserde yıldızlardan da bahsedilmiştir. Sabit olan yıldızların, gökyüzünde büyük çiviler gibi sabitlendiği ve hareketsiz oldukları aktarılmıştır. Bu yıldızların felekle birlikte hareket ettikleri de belirtilir. Hareketli yıldızların ise kendine has hareketleri vardır ve bunlar yedi tanedir:

Şevâbit şol yıldızlardur ki felekde mıh gibi mıhlanmışdur kendülerüñ hareketi yokdur, felek ile hareket iderler. Seyyârât ol yıldızlardur ki kendülerüñ dağı hareketi vardur ve bunlar yedi yıldızdur. [130-a]

Dünyayı ısıtma görevi Güneş’indir, evrendeki zerrelere asılı tutan ve sabitleyen Zuhal’dır, suların akışını sağlayan Müşteri, cisimlere hava veren ve rüzgarın esmesini sağlayan Mirrih’tir. Yağmurun yağmasını sağlayan buharı oluşturan Zühre’dır. Hayvanların ve bitkilerin yetişmesini sağlayan Utarid’dır. Tabiatın sıcaklık dengesini sağlayan ve onu koruyan ise Kamer’dır:

Nitekim eczâ’-i ‘âlemi kızdurmak hâşşa-i şemsdür ve teskîn ü şebât-ı zerrât-ı mevcûdât hâşşa-i Zuhal’dür ve taḥlîl-i ‘unşur-ı âb anuñ cereyânı mecrâlarında

hâşşa-i Müşterî'dür ve taltîf-i 'unşur-ı bād ve nüfûz-ı le'âyif-i hevâ ecsâm-ı mahsûsât menfezlerinde hâşşa-i Mirrih'dür ve taqtîr rûkn-i buhâr u nüzûl-i emtâr hâşşa-i Zühre'dür ve temzic-i rûkn-i buhâr-ı yâbis buhâr-ı ra'ib ile ve huşûl-i i' tidâl ecsâm-ı nebâtâtta ve hayvânâtta hâşşa-i 'U'ârîd'dür ve tertib-i emzice ve 'unşur-ı nâr galebesinden hıfz itmek ve kuvâ-yı neşve-med dâbir görmek hâşşa-i Kâmer'dür. [130-b]

Eserde de yer verilen dokuz kat feleğin isimleri şöyledir: Kamer (Ay), Utarîd (Merkür), Zühre (Çobanyıldızı), Şems (Güneş), Merih, Müşterî (Jüpiter), Zuhâl (Satürn). Türk mitolojisinde en sık kullanılan kozmik unsurlar yedi kat felektir. Sekizinci felek Felek'ül-Bürûc (burçların bulunduğu yer), dokuzuncu ve son kat da içinde hiçbir şey bulunmayan ve tüm gökleri kaplayan Felek'ül-Âzam'dır. Felek, astronomiye göre bir merkez etrafında ve doğudan batıya doğru yani tersine döner. Bu sebeple pek çok şair şiirlerinde yer verdiği feleğin vefasızlığını ve aldatmacasını bu tersine dönüşle bağlar.

Günümüzde Merkür gezegeni olarak bilinen Utarit, Türk mitolojisine göre uğurlu bir yıldız olmasının yanı sıra Ay'ın dostu, Güneş ve Zühre'nin de düşmanıdır.

Zühre halk arasında Çobanyıldızı olarak bilinir. Feleğin üçüncü katında olan bu yıldız günümüzde Merkür adını almıştır. Zühre aşk ve musiki makamındadır.

Yedi yıldızdan biri olan Mirrih, gökyüzünün beşinci katındadır. Günümüzde Mars olarak bilinen bu yıldız savaşıllığın ve kahramanlığın sembolüdür.

Müşterî olarak da bilinen Bercîs yıldızı Türk mitolojisinde belâgati ve adaleti temsil eder. Günümüzde Jüpiter olarak bilinen Bercîs, güzel söz söyleme kabiliyeti olan bir yıldızdır. Yedi büyük yıldızdan biridir ve göğün altıncı katında bulunur.

Yedi feleğin en üst katında bulunan Zuhâl yıldızı günümüzde Satürn olarak bilinir. Bu yıldız, siyah renge hâkim olması dolayısıyla uğursuz bir yıldız olarak kabul edilir. Bulunduğu yer itibarıyla dünyayı gözleyen bir gözcüye benzetilir. Zuhâl yıldızı, Güneş sultanının hazinelerine gözcülük eden, bu hazineleri koruyan bir bekçi niteliğindedir.

Kibirli kimseler, kibirli olmanın kötülüğü ve kibirli insanın kendini yükseklerde görmesi konusunda “Korkarım ki şişesin ve ta Ülker'e yetişesin” denilerek eleştirilmiştir:

Ya'nî: Korkarın ki şişesin tâ Ülker'e irişesin ve kibr bu ma'nâ ile 'ucbdan mümeyyiz olur. [172-a]

2.3.4.2. Değerli Taşlar ve Madenler

Eserde değerli taş ve madenlerden de bahsedilmiştir. Özellikle altın ve gümüşten bahsedilen bölümlerde bu unsurlar zekât üzerinden anlatılmıştır. Hz. Muhammed, sahip olunan altın ve gümüşlerin zekâtının verilmesi gerektiği, eğer bu malların zekâtları verilmezse kıyamette sahipleri için cehennem ateşinden tahtaların hazırlanacağı belirtilmiştir:

Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş: “Hiç bir altın ve gümüş yoktur ki anuñ haqqı ya'nî zekâtı virilmeye. İllâ kaçan yevm-i kıyâmet ola tahtalar kılnur şâhibi içün nârdan ve kızdırılır cehennem odında. [24-a]

Cinler, Hz. Süleymân için gümüşten bir tahta meydan dökmüşler. Yeryüzünü ve gökyüzünü kapsayan bu meydana altından bir taht koymuşlar ve sağ tarafına yine altından bin kürsü, sol tarafına da gümüşten altı bin kürsü koymuşlardır:

Dîvler Süleymân 'aleyhi's-selâm için gümüşden bir tahta meydân dökmişler idi. Tûli ve 'arzı bir ferseng idi ve altundan taht anuñ ortasında kırmışlar idi ve sağ cānibine altundan altı bin kürsî ve şol cānibine gümüşden altı biñ kürsî ve ber-â-berinde altı biñ mihrâb düzilmiş idi. [73-b]

2.3.4.3. İnsan

Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk, insanın dünyada nasıl yaşaması gerektiğini İslamî kurallar çerçevesinde anlatan bir eserdir. Bu bakımdan ele aldığı konular da insana ait olan maddi ve manevî unsurlar üzerine kurulmuştur. Bu unsurlar eserin kuruluşuna bağlı olarak günah ve sevap konularından yola çıkılarak anlatılır. Eserin birçok bölümünde bu günah ve sevap kavramları anlatılırken insana ait olan organlardan ve hastalıklardan da bahsedilmiştir.

Eserde insana ait olan birçok unsurdan bahsedildiği gibi organlardan ve bu organların görevlerinden de bahsedilmiştir. İnsanların, Allah'ın bir mucize olarak bağışladığı organlara emanet kabul ederek korumaları gerektiği anlatılmıştır. Eserde insan bedeninin işleyişini sağlayan kalp, ciğerler, dalak, mide, safra kesesinden; el, parmak,

ayak gibi uzuvlara kadar göz, kulak, ağız, dişler ve daha pek çok organdan bahsedilmiştir.

Ebû Tâlib'in rivayet ettiğine göre on yedi büyük günahın olduğundan bahsedilmiştir. Bu günahlardan dördü kalptedir ki insanın kalpten şirke düşmemesi, merhametli olması Allah'tan emin olması ve günaha direnmesi gerekir. Dört günah dildedir ki insanın dilini dört gınahtan koruması gerekir. Bu günahlar; yalan şehadet, yalan yemin, iftira ve sihirdir. Üç büyük günah karındadır ki insanın haram içkiden uzak durması, yetim malı yememesi ve faizli mal yememesidir. İki büyük günah cinsel organdadır ki insanın zina etmemesi ve erkeklerin birbirleriyle cinsel münasebette bulunmamaları gerekir. İki büyük günah eldedir ve bunlar hırsızlık ve haksız yere birini öldürmektir. Son günah ayaktadır ve bu da cemaatten kaçmaktır:

Şeyh Ebû Tâlib Mekki kuddise sırruhu demiş: “Kebîre huşûşında vârid olan cümle ehâdişi cem‘ eyledüm. Cümlesi on yediye erişdi. Bunlardan dört kalbde ve dört dilde ve üç qarında ve iki âlet-i cimâ‘da ve iki iki elde ve biri ayakda biri cemî‘-i a‘zâdadur. Ammâ ol dört ki kalbdedür biri şirk biri ma‘şiyete muşır olmak biri rahmetden nâ-ümmîd olmak biri mekr-i hâkktan emîn olmağdur. Ammâ ol dört ki dildedür. Biri yalan şehâdet biri muşşanaya kazf itmek biri yalan yemîn itmek biri sihrdür. Ammâ ol üç ki qarındadır biri şürb-i hamr biri ekl-i māl-i yetim biri ekl-i māl-i ribâdur. Ammâ ol iki ki âlet-i cimâ‘dadur biri zinâ biri livâţadur. Ammâ ol iki ki iki eldedür biri katl-i nâ-hakk biri seriğadur. Ammâ ol bir ki ayakdadur nefir-i ‘âmmde kaçmağdur. [16-a, 16-b]

Kalp, ciğer ve beyin insan bedeninin temelidir. İnsan, bunlar olmadığında ölür ancak insan bedeninde bazı uzuvlar ve kısımlar vardır ki insan bunlar olmadığında ölmez ama eksik kalır. Bu uzuvlar; göz, kulak, el ve ayaktır:

A‘zâ‘-i re‘îse gibi ki ol kalb ü ciğer ü dimâğdur ve ba‘zı bu eczâ ve a‘zâdan oldur ki âdem anuñ ‘ademi ile mün‘adim olmaz. Lâkin anuñ ‘ademi ile nâkış olup menâfi‘-i hayât andan fevt olur. Göz ü kulak u el ü ayak gibi ki bunlar gitmek ile âdem mün‘adim olmaz. Ammâ qadr u kıymetde nâkış olur. [18-b]

İnsan vücudunu ayakta tutan kalp, ciğer ve beyindir. İnsan beyninde oluşan bir rahatsızlıkta kılınan namaz da batıl olur. İnsan bedeninin dört organı olan göz, kulak, el

ve ayak, namazın sünnetleri olan Sübhaneke, Kunut duası, zikir ve şehadetle aynı derecededir.

Bâkî-i erkân kalb ve ciğer ve dimâğ meşâbesindedür ki anuñ ‘ademi ile namâz mün‘adim olur. Ya‘nî bâtıl olur ve namâzuñ sünnetleri Subhâneke ve Kunût ve teşehhüd-i evvel vü ezkâr; göz ü kulağ u el ü ayak meşâbesindedür. [18-b]

İnsanın gözünü, görmemesi gereken şeylerden, dilini gerek olmayan sözler söylemekten, kulağını da yalan, iftira, hezeyan ve gıybet işitmekten sakınması gerektiği anlatılmıştır:

Ve bilgil kim dilden aşağı kulağdur. İmdi gerekdür ki şâyim gözini lâıyık olmayanı görmekten ve dilini gerek olmayandan şakladuğı gibi kulağın şaklaya yalan ve bühtân ve hezeyân ve gıybet işitmekten. Zîrâ her nesne ki anı söylemek harâm ola işitmek harâmdur. [39-a]

Gözün görmesi, kulağın işitmesi ve dilin söylemesi gibi kalbin marifeti de doğruluktur. Kalbin doğruluk ve güzellikten uzak olması insanı nefrete sürükler:

Gözün görmesi ve kulağın işitmesi ve lisânın söylemesi gibi buncılayın hâşiyet ve kuvvet-i kalb ma‘rifet u ma‘habbet hakkıdır ve nişân-ı marâz-ı kalb oldur ki ol hâşiyetden dır olup kendü kuvvetinden müteeffir ola ve ma‘bûbât-ı resmiyye ve me‘lûfât-ı şüriyye aña müstevlî ola. [45-a]

Her organın kendine özgü görevleri vardır. Göz kulağın, kulak da gözün işini yapamaz:

Göz kulağ ‘amelini ve kulağ göz ‘amelini idemez. [85-b]

A’râf Sûresi 179. ayetin aktarıldığı bölümde günahkâr insanlar için “Kalpleri var anlamazlar, gözleri var görmezler, kulakları var işitmezler. Onlar hayvanlar gibi belki daha da azgındırlar” denilmiştir:

Ya‘nî kalpleri var anuñ ile anlamazlar. Gözleri var anuñ ile görmezler. Kulaqları var anuñ ile işitmezler. Anlar hayvânlar gibidür belki dağı azgunlar. [96-b]

İnsan bedenine ait olan tüm organ ve uzuvların bir görevi olduğu üzerinde sıklıkla durulmuştur. Bu organlardan birinin olmaması insanın hayatını eksiltir. El olmasaydı insan, hayvanlar gibi yerden ağzı ile yemek yemek zorunda kalırdı. İnsan, elini dilediği gibi hareket ettirebilir. Allah avuç içini yassı biçimde yaratmış ve onun etrafında beş

parmak yaratmıştır. Dört parmağı yan yana sıralamış ve baş parmağı dört parmağın karşısına eklemiştir. İnsan eli öyle düzenli yaratılmıştır ki insan onu dilediği şekle getirebilir. İnsan isterse parmaklarını kapatıp elini yumabilir ya da tüm parmaklarını açarak tabak gibi yapabilir. Parmakların ucunu korumak ve nesneleri tutabilmek için parmakların ucunda tırnaklar yaratılmıştır. İnsan bedenine ait tüm unsurlar ağız, diş, damak, dil, boğaz, mide ve bağırsaklar olmasaydı insan hayatta kalamazdı:

Zîrâ eger el olmayaydı insân sâyir hayvânât gibi yirden ağız ile yimege muhtâc olur idi ve elde niçe mafşallar terkib kıldı tâ ki isterse uzada ve isterse kısa ide ve her ne tarafa hareket itdürmek isterse hareket itdüre ve el ayasın yaşsı eyleyüp ve anda biş barmağ terkib idüp dört barmağda üç mufaşşal halk idüp ve dört barmağı bir şafda idüp ve baş barmağı dört barmağ muhabelesinde vaz' itdi. Tâ dört barmağın her birine mülâkât idüp ve kabz u başda cümlesine mu'âvin ola ve barmağları bir vech ile terkib eyledi ki isterse açar isterse yumar ve isterse tabak gibi ider ve isterse kepçe gibi ider ve isterse barmağlarını yumar boz doğan gibi eyler ve barmağlar uçlarında tırnaklar terkib kıldı tâ ki barmağların ucın zarardan hıfz ide ve küçücük nesneleri tırnaklar ile duta ve bu cümle ile eger ağız u diş ü tamağ u dil ü boğaz u boğazlağı mi' de vü bağırsaklar ve kavuk u âlât-ı cezb ü hażm u def' olmayaydı bu deñlü havâss u a' zâ mu' aţtal olur idi. [134-b]

Ağızdaki keskin ön dişler kesmek için, yan dişler ağzın içinde döndürmek için, yassı dişler öğütmek için, dil de değirmen küreği gibi kullanılmak için yaratılmıştır. İnsan, yemeği ağzına aldığı anda önce dişlerinin altına sürmelidir. Allah, insanın yemeği hamur hâline getirip yutabilmesi için dilin altında iki su madeni yaratmış ve bir meleği de ona vekil kılmıştır:

Ba' zı keskin ön dişler gibi kesmek için ve ba' zı müdevver yan dişler gibi şımağ için ve bâzı yaşsı azı dişler gibi öğütmek için ve lisânı değirmen küreği gibi eyledi tâ ki ta' âmı cem' idüp dişleri altına süre ve lisân altında iki şu ma' deni halk eyledi ve bir melegi aña müvekkel eyledi tâ ta' âm çiynek zemânında qadr-i hâcetce şu vire ve ta' âmı anuñ ile hamir idüp yutmağ âsân ola. [135-a]

Ağızda öğütülen yiyecek mide ve karına iletilir. Allah midneyi çömlek şeklinde yaratmıştır. Midenin içi göz gözdür ve dört uzuv ortasında bulunmaktadır. Midenin sağ tarafında safra kesesi, sol tarafında dalak, önünde kaburga, arkasında da omurga vardır.

Midenin görevi, yemeği kaynatıp pişirmektir. Yemeğin öğütüldüğü sırada midenin ağzı kapalı kalır. Mide öğüttüklerini hazmedilmesi için bağırsaklara aktarır:

Ve çün ta'âm aña irişe girü anı şıkar tâ kuvvet-i cāzibe ta'âmı mi' de қа' rına ilete ve mi' deyi çölmek mişâlinde halk eyledi ve içi göz gözdür ve dört 'uzv ortasında vaz' eyledi ki sağ cânibinden çeker ve şol cânibinden talak ve öñinden eyegü etleri ve ardından oñurқа etleridür ve kuvve-i māsikeye emr eyledi ki tâ ta'âmı kaynadup bişürecek kadar zamān mi' denüñ ağzın berk duta tâ ta'âm mi' de қа' rında kuvvet-i hāzıma taşarrufı ve dört 'uzvuñ harāreti ile tamām-ı naẓc bulup müteşābihü'l-eczā olup ve levende ve rikkatde şu gibi olup andan sonra kuvve-i dāfi' a ol ta'āmuñ şıkalını bağırsaklara indürür. [135-b]

Mideden bir damar ciğere bağlıdır. Bu damar, yenilen yemeğin faydalı olan kısmını ciğere aktarır. Allah, ciğeri donmuş kandan yaratmış ve faydalı gıdaların ona ulaşmasını sağlamıştır:

Mi' deden bir tamar cigere muttaşıldur ki aña māsāriқа dirler. Kuvve-i cāzibe ol ta'āmuñ güzidesin ol tamardan cigere çeker. Zirā mi' denüñ ol kuvveti yokdur ki ta'āma naẓcı şol dereceye yetişdüre ki a' zāya gıda olmağa lāyık ola. Pes kemāl-i hikmet-i rabbāniyye tıynet-i cigeri toñmış kandan terkib kıldı ve anı maḥall-i rūh-ı tabi' i eyledi ki қassām-ı gıdādur şehir-i bedende tâ ki çün keylūs-ı ta'ām aña irişe. [135-b]

Yemekler ciğerden yukarı çıkarak iki böbreğe aktarılır ve böbrekten damarlara ulaşır:

Ol dem-i laṭif ki bedene gıda olmağa kābildür menfez-i cigerden yukarıya çıkup tâ cigerüñ boğazına irer ve iki bögrekler o қанuñ mā' iyyetini cezb ider tâ dem-i şāfi tamarlara revāne olur ve ḡarāyib-i hikmet-i rabbāniyyeden biri budur ki bögrek boğazını ciger boğazına muttaşıl halk eylemişdür. [137-a]

Allah, insan beynini altı ila yedi kemikten, üst çeneyi on dört parçadan, alt çeneyi iki parçadan, dişleri otuz iki parçadan, boynu yedi omurgadan yaratmıştır. Bedenin arka kısmını yirmi dört omurgadan yaratmıştır. İnsan bedeni toplamda iki yüz seksen parça kemikten ve yedi yüz otuz iki damardan, bağlardan, tellerden ve üç yüz altmış sinirden, beş yüz yirmi dokuz adeleden yaratmıştır. Kemikler, damarlar, sinirler, kaslar ve adeleler toplamda bin dokuz yüz doksan üç adettir. Allah, kemikler ve perdeler dışında bunların her birine bir meleği vekil kılmıştır:

Dimāğ qubbesin altı ile yedi muhtelif kemükden ve on dört pāreden üst çeñe ve iki pāreden aşığa çeñe ve otuz iki diş ve boyun diregin yedi mücevvef oñurqadan tertib idüp arqayı yigirmi dört degirmi oñurqadan ki muṭabbaḵ ve mütedāhildür terkib eylemişdür ve bāḵī a‘żāyı iki yüz seksen pāre muhtelif kemüklerden ve yedi yüz otuz iki ṭamardan ve ribāṭlardan ve evtārdan ve üç yüz altmış siñirden biş yüz yigirmi ṭokuz ‘adelden te’lif itmiş-dür ve cümle kemükler ve ṭamarlar ve siñirler ve veterler ve ‘adaller ki bedendedür biñ ṭokṭuz yüz ṭoksan üç ‘adeddür ribāṭlardan ve perdelerden ve kemürdeklerden ğayrı ve her birine bu ‘adedlerden bir melek melāyike-i arziyyeden müvekkeldür. [138-a]

İnsan vücudunu ayakta tutan organlar birbirine bağılı şekilde işlemektedir. Ağız başa, baş beyine, beden gıdaya, gıda suya, su hava, toprak, ay, güneş, bulut ve yağmura bağılıdır. Bunların tamamı yeryüzü ve gökyüzüne bağılıdır:

Buncılayın ağızuñ kıyāmı dağı baş iledür ve başuñ kıyāmı beden ile ve beden kıyāmı ğıdā iledür ve ğıdā kıyāmı şu ile ve yıl ile ve ṭopraq ve ay ve ğün ve bulut ve yağmur iledür ve bunlaruñ kıyāmı āsmān ve zemīn iledür. [144-a]

Kötülük, haset etmek ve ğıybet gibi ğünahlar insanın bedeninde bulunan organların işleyişini de etkilemektedir. İnsanın ruhunda olan kötülükler gibi bedeninde de pis şeyler bulunmaktadır. Bağısaklarında pislik, idrar kesesinde idrar, burnunda balgam, damarlarında kan ve derisinin altında sarı sular bulunur:

Buğzı ve ḥasedi ve ğıybeti ve bunuñ gibi kimsenüñ ekşer evḳātda iştiğāli müsāviye ve ğayrılarıñ ‘uyūbına olur ve bu marāzuñ ‘ilācı budur ki bu kimse ḥayvānlıḵ nazarın ve şüret-perestligi qoyup başiret gözi ile bāṭnının te’emmül idüp bu deñlü murdārlar ki bedeninde vardur. Anı fıkr ide ki necāset bağırsaklarında ve bevl qavuşında ve balğam burnında ve qan tamarlarında va şaru şular cümle derisininüñ altındadır. [H. 164b]

İnsan bedeninden ve organlardan bahsedilen bölümde insanlara özgü hastalıklardan da bahsedilmiştir. Bu hastalıkların nasıl meydana geldiğı ve etkileri üzerinde durulmuştur.

Sarılık, sivilceler ya da cemre gibi öd yanığı da denilen rahatsızlıkların vücutta oluşması cüzam ve derinin pul pul dökülmesi hastalığına işaret etmektedir. Bu hastalık aşk acısı çeken insanlarda da görülebilir. Çünkü insanın ruhunda yaşadığı sıkıntılar kalbe nüfuz ederek onun bedenine de zarar verir:

Şarılık ve diğk ve sivilciler ve cemre gibi ki aña öd yanığı dirler ve talağa âfet irse andan sevdâvî marâzlar ‘arız olur. Cüzẓām ve behaḡ ve mā-ḡulyā gibi. Pes rūḡ-ı nāmiyye çün kemāl-i şafā ve nemāya ire anuñ zübdesi rūḡ-ı ḡayvānī olup ve ḡalb anı cezb ider ve ḡuvvet-i ḡarāret ḡalb ekābir-i kerre daḡı ḡalbde naẓc virür ve anuñ zübdesi rūḡ-ı nefṣānī olur ve dimāḡ anı cezb ider ve ḡalb-den cemī‘-i a‘zāya tamarlar vardur ki ol tamarlara şerāyın dirler. [137-b]

2.3.4.4. Hayvanlar

Eserde yer alan birçok bölümde hayvanlardan da bahsedilmiştir. Özellikle insanın cezalandırılması konusunda yılan ve akrep sıklıkla kullanılmıştır. Bunlar dışında kullanılan hayvanların ne gibi sıfatlara sahip olduğu vurgulanmış ve bu sıfatlar insanların sıfatlarıyla özdeşleştirilmiştir. Eserde adı geçen hayvanlar ne kadar sıklıkla kullanıldığına göre sıralanmıştır. Bu hayvanlar yılan, akrep, koyun, deve, merkeb (eşek), kelb (köpek), meges (sinek), karınca, hınzır (domuz), sığır, toğan (doğan), murg (kuş), kaplan, kurtçuk, kurbağa, aslan, tilki, kesken (danaburnu) olarak sıralanmıştır. Bu hayvanlar dışında ejderhadan da bahsedilmiştir. Ejderhanın mitolojik bir canlı olduğu bilirse de eserde hayvan olarak geçtiği için ejderhayı da hayvanlar başlığı altına almayı uygun gördük.

2.3.4.4.1. Yılan

Eserde en çok adı geçen hayvan yilandır. İslam dininde ceza ve günah konularında bilinen toplumsal kabullerden biri Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın cennetten kovulmalarına sebep olan ve onları kandıran yılan metaforudur. İslamî bilgiler içeren bu kaynakta da geniş yer alan yılan, genellikle ceza ve günah konularında adı geçen bir hayvandır.

Allah, bir kimseye mal verdiği hâlde onun zekâtını vermeyen insana o malın kıyamet gününde büyük ve kel bir yılan suretinde görüleceği aktarılmıştır. Bu yılanın zehirinin şiddetinden derisinin döküldüğü, iki gözünün üzerinde de iki kara noktanın olduğu anlatılır. Bu yılanın zekât vermeyen o insanın boynuna dolanacağı ve iki avurdunu tutarak “Ben senin malınım, hazinenim” diyeceği söylenir:

Ḥaḡ Te‘alā aña māl vire ol kimse anuñ zekātın virmeye ol māl mütemeşşil kılinur anuñ içün yevm-i kıyāmetde bir büyük yılan ki kel ola. Ya‘nī zehrinüñ şiddetinden başınuñ derisi dökilmiş ola ve iki gözi üstinde iki kara nokta ola. Pes ol yılan tavḡ

olur aña. Ya‘nî dolaşur andan şoñra iki avurdların dutar andan şoñra dir: “Ben senüñ mâluñın ben senüñ hazîneñin.” [25-a]

Bir yılan ya da bir akrep, bir kimsenin kaftanına tırmanıp çıktığında o kişi bunu fark etmese ve başka bir şahıs bu insanı uyarırsa minnet duymalıdır. Çünkü yılanlar ve akrepler kabirde insana kabir azabı olacaklardır:

Belki nişân-ı ‘adem-i îmândur ve bu zâhirdür ki eger bir yılan yâ bir ‘akreb bir kimsenüñ kaftânına dırmanup çıkmakda olsa ki ol kimse anı bilmesee bir şahş anı haberdâr kılsa ol kimse anı minnet bilür haqîkatde evşâf-ı zemîme ve ahlâk-ı kabîha ma‘nâ yüzinden yılanlar ve ‘akreblerdür ki ebedü’l-âbâd-ı kabrde sebeb-i ‘azâb olurlar. [50-a]

Yılana riya ve eziyet etme sıfatları yüklenmiştir:

Yılana riyâ vü izâ sıfatı gâlibdür. [95-b]

Eserde yılan ve akrep genellikle birlikte kullanılmıştır ve her iki hayvan da eziyet etme konusunda vurgulanmıştır. Rivayete göre bir kişinin bir yanından yılan gelmiş ve diğer tarafından da akrep gelerek yılanın başını sokarak öldürmüştür. Akrep su kenarına gelmiş, kurbağa sudan çıkarak bir taşın üzerinde durmuş ve akrep de onun üzerine binerek suyu geçmiştir:

Çün bir taraftan yılan geldi bu taraftan ‘akreb irişüp yılanuñ başını şokup yılan orada helâk olup ‘akreb girü dönüp şu kenârına gelüp ol kurbağa şudan taşra çıkup ‘akreb girü kurbağaya binüp suyu geçüp şeyh kendü kendüsine: “Bu yigit evliyâ’u’l-lâhdandır” diyüp dönüp ol yigit yanına gelüp ahvâlin tecessüs itdi. [139-a]

Kibirli insanların özelliklerinden bahsedilirken bu insanların çekeceği azap konusuna da değinilmiştir. Bu insanların akreplere yakın, yılanların ortasında ve elleriyle ayakları zincirlere bağlı bir şekilde bu yılan ve akrebin vahşetine maruz kalacağı söylenir. Yılan ve akrebin arasında çaresiz kalan bu kişi onlardan asla kaçamaz:

Kendüsi ‘akrepler kurbında ve yılanlar arasında ve necâsetler ortasında ve dest ü pâyı zencîrler ile bağlu ve her bir sibâ‘uñ hareketinden muhkem havfda ve her bir yılanuñ ve ‘akrebüñ hücumından temâm dehşetde ve ol bu ortada mütehayyir ne def itmege eli irer ve ne firâr itmege ayağı direr ve ne hîle-i halâşa çâresi var

buncılayın kaçan ‘âkil nazar-ı başiret ile nâzır ola bunu bilür ki cümle kuvvet ü şevket ve esbâb-ı ğinâ ve ni‘ met ü tecemmül-i dünyevî ḥ‘âb u hayâldur. [179-a]

2.3.4.4.2. Akrep

Yılanla birlikte sıklıkla adı geçen diğer hayvan akreptir ve genellikle gazap, işkence ve ceza konularında kullanılmıştır. Aşağıdaki iki bölüm yılan başlığı altında da verilmiştir:

Belki nişân-ı ‘adem-i imândur ve bu zâhirdür ki eger bir yılan yâ bir ‘akreb bir kimsenüñ kaftânına dırmanup çıkmakda olsa ki ol kimse anı bilmeseydi bir şahş anı haberdâr kılsa ol kimse anı minnet bilür haqîkatde evşâf-ı zemîme ve ahlâk-ı kabîha ma‘nâ yüzinden yılanlar ve ‘akreblerdür ki ebedü’l-âbâd-ı kabrde sebeb-i ‘azâb olurlar [50-a]

Kendüsi ‘akrebler qurbında ve yılanlar arasında ve necâsetler ortasında ve dest ü pâyı zencîrler ile baĝlu ve her bir sibâ‘ uñ hareketinden muhkem havfda ve her bir yılanuñ ve ‘akrebüñ hücumından temâm dehşetde ve ol bu ortada mütehayyir ne def‘ itmege eli irer ve ne firâr itmege ayaĝı direr ve ne hîle-i halâşa çâresi var buncılayın kaçan ‘âkil nazar-ı başiret ile nâzır ola bunu bilür ki cümle kuvvet ü şevket ve esbâb-ı ğinâ ve ni‘ met ü tecemmül-i dünyevî ḥ‘âb u hayâldur. [179-a]

Akrebe sokmak ve acıtmak sıfatı verilmiştir:

‘Akrebeye şokmak ve acıtmak sıfatı gâlibdür. [96-a]

Şeyh Zünnûn bir gün su kenarında abdest alırken bir akrep görür. Şeyh sudan geçerek akrebin peşinden gider ve bir ağacın gölgesinde uyuyan bir yiğit görür. Bir yılanın o yiğidi öldürmeye kastetmesi üzerine akrebin o kişiyi kurtarmak için orada olduğunu anlar:

Şeyh Zü’n-nûn-ı Mısrî kıddise sırrıhûdan nakl olunur ki: “Bir gün bir şu kenârında âb-dest alur idi. Bir ‘akrebi gördi şahrâdan yortup gelür. Şeyh şudan geçüp ve ‘akrebüñ ardınca gidüp bir ağac gölgesi altına varup anda bir yigit gördi yatup uyur ve bir ‘azîm yılan bir taraftan gelüp ol civânuñ helâkine kaşd itmiş. [139-a]

2.3.4.4.3. Koyun

Eserde adı geçen bir başka hayvan koyundur. Genellikle masumiyeti, saflığı, temizliği ve Allah için kurban edilmesi konularında adı geçmiştir.

Ubeyde bin Cerrâh, “Keşke bir koyun olsaydım da kabirden ve kıyametin dehşetinden kurtulsaydım” demiştir:

Ebû ‘Ubeyde bin Cerrâh ağlardı ve dir idi: “N’olaydı ben koyun olaydım. ‘Azâb-ı kabirden ve kıyâmet giriftârlığından hâlâş bulaydım.” [12-b]

Hız. Muhammed devesi, danası ve koyunu olan herkesin zekât vermekle yükümlü olduğunu vurgular. Bu hayvanların zekâtı verilmediği takdirde kıyamette o hayvanların en büyüğünün o insanı tepeleyeceğini ve boynuzlarıyla yaralayacağını bildirir:

Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Hiç bir recûl yokdur ki anuñ devesi yâ baqarı yâ koyunu ola ki anuñ haqqını ya’nî zekâtını virmeye illâ ki getirilür yevm-i kıyâmetde ol hayvânlar olduĝunuñ büyügi ve semüzi ya’nî ĝâyetde büyük ve semüz olup çigneyüp deperler toynaqları ile ve süserler boynuzları ile çün geçe anuñ üzerine hayvânlaruñ âhiri redd olunur evveli. [24-b]

Zâlim bir kimse zulmederek bir koyunu boğazlarsa o kişi bir insanı öldürmüş gibi olur ve bu şekilde koyun kurban etmek haramdır:

Bu oldur ki bir zâlim-i müteğallibi göre ki zulm ile bir koyunu boğazlar. Eger ol zâlimi andan men‘ iderse ĝazaba gelüp bir âdem katl ider. Bu ihtisâb haramdur. [106-b]

Bir kimse kurban bayramlarında yollarda koyun ve diğerk kurbanlık hayvanları boğazlarsa ve o hayvanların kanını ve pisliğini yollara dökerse Allah ondan nefret edecektir:

Yollarda koyun ve ĝayr boğazlamak ve yola hayvânlaruñ kanın ve tersin dökmekdür. Tab‘ andan nefret ve istikrâh ider. [116-b]

Bir başka bölümde koyunun sağılmasından bahsedilmiştir:

Ya’nî deveye ‘alef virür ve deveyi bağlar ve evi süpürür ve koyunu şağar ve ayak kabın yamar ve kaftâkı yamar ve hîdmetkâr ile degirmen çeker idi. [175-b]

Hız. Ömer’in kabir azabından korkmasıyla ilgili olarak “keşke ben ot olsaydım da kabrin günahı olmasaydı” demesi üzerine Ubeyde bin Cerrâh, “ben de bir koyun olsam n’olurdu, başımı kesip etimi yeselerdi” demiştir:

‘Ömer Radıyallāhu ‘anh dimiş: “Kāşkī ben ot olaydum baña kabır habşı olmayaydı ve kıyamet heybeti gelmeyeydi” ve Ebū ‘Ubeyde binü’l-cerrāh rahmetu’l-lāhi ‘aleyh dir imiş: “N’olaydı ben bir koyın olaydum başum kesüp etüm yiyeler idi.” [196-b]

2.3.4.4.4. Merkeb

Eserde eşek, merkeb adıyla kullanılmıştır. Eşek, binek hayvanı olması ve arsızlık sıfatıyla bilinmesi gibi konularda geçmektedir.

Hz. Mûsâ’nın otuz dokuz yıl askerler üzerinde hâkim olduğu ancak ne bir eşeğinin ne de bir evinin olmadığı belirtilmiştir:

Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm ve bir rivâyetde otuz toköz yıl bu leşker üzre hâkim idi ve bu müddetde anuñ ne merkebi var idi ve ne evi var idi. [72-b]

Eşeğin ahmaklık ve arsızlık sıfatlarına sahip olduğu anlatılır:

Merkebe kevdenlik ve ‘arsızlık sıfatı gâlibdür. [96-a]

Sığır ve merkebin yeme içmede haddi aştığından bahsedilmiştir:

Bu miqdârı bilmezler ki şığır ve merkeb eklde ziyâdedür ve serçe cimâ‘da kemâldedür ve kendüler cümle ‘ömrlerinde hâzret-i Hakk’uñ in‘âmını ser-mâye-i ma‘şiyet kırlurlar ve rızâ-yı cenâb-ı ‘izzeti hevâ-yı nefse şatarlar. [138-b]

Eşeğin idrarından yetişen bir kurtçuğun kibirlenmesinden bahsedilmiştir. Her iki hayvanın da temizlik konusunda birbirlerinden farkları olmadığı gibi insanla eşek arasında da bir farkın olmadığına değinilmiştir:

Belki veled-i nâkışuñ babasına nisbeti şöyledür ki âdem bevlinde hâdis olan kurdçuğaz merkeb bevlinde hâdis olan kurdçuğaza tekebbür itmekdür. Çün ikisi dahı hadd-i zâtında murdârdur, aşlı âdem olmak ile aşlı merkeb olmak fark olunmaz ve bir ‘ilâc budur ki kendü aşl-ı hilkatini mülâhaza ide ki aşl-ı qaribi nuṭfe-i murdârdur ve cedd-i ba‘îdi hâk-i bî-mikdârdur. [177-a]

2.3.4.4.5. Deve

Eserde adı geçen başka bir hayvan devedir. Deve, kurbanlık ya da binek hayvanı olması konularında vurgulanmıştır. Devesi olan bir adamın onun zekâtını vermekle yükümlü

olduğu ve o zekâtı vermediği durumda o devenin kıyamette kendisine eziyet edeceğinden bahsedilmiştir:

Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş: “Hiç bir recûl yokdur ki anuñ devesi yâ bakarı yâ koyunu ola ki anuñ haqqını ya'nî zekâtını virmeye illâ ki getirilür yevm-i kıyâmetde ol hayvânlar olduğınun büyügi ve semüzi ya'nî gâyetde büyük ve semüz olup çigneyüp deperler toynaqları ile ve süserler boynuzları ile çün geçe anuñ üzerine hayvânların âhiri redd olunur evveli. [24-b]

Vâsilet bin Eşfa deve satın alan bir adama o deveyi kurban etmek için mi binmek için mi aldığını sorar. Adam da deveye binmek için aldığını söyler. Vâsilet bin Eşfa, o devenin ayağında bir sorun olduğunu söyler ve deveyi satın aldığı paradan düşer:

Vâsilet bin Eşfa' Rađiyallâhu 'anh bir yirde durur idi. Bir şahş bir deve şatar idi. Vâsile bir nesneye meşgûl bulundu ol deveyi bir kimse üç yüz dirheme şatun aldı ve gitti. Vâsile sonra haberdâr olup ol müşterinün ardından irişüp didi: “Bu deveyi boğazlamak için mi alursın yoksa binmek için mi alursın?” Müşteri didi: “Binmek için alurun.” Vâsile didi: “Bu devenün ayağında bir zarar vardır anuñ sebebi ile çok menzil alırmaz.” Ol müşteri döndi. Devenün behâsından yüz dirhem nakş eyledi. Bâyi ' Vâsile'ye didi: “Benüm bey' üme nokşân itdün.” [115-b]

Hız. Muhammed'in deveye saman vererek onu bağladığı, evi süpürüp koyunu sağdığı, ayakkabısını ve kaftanını yamayarak hizmetkâra yardım ettiği anlatılır:

Ya'nî deveye 'alef virür ve deveyi bağlar ve evi süpürür ve koyunu şağar ve ayak kabın yamar ve kaftânı yamar ve hizmetkâr ile degirmen çeker idi. [175-b]

2.3.4.4.6. Kelb

Eserde adı geçen hayvanlardan biri de köpektir ve kelb olarak geçmektedir. Köpek, zarar vermek ve arsızlık sıfatlarıyla özdeşleştirilmiştir:

Kelbe incitmek ve 'arsızlık sıfatı gâlibdür. [95-b]

Bir kimsenin din kardeşinin gıybetini işittiğinde onu savunmaması, o kardeşini köpeklerin ortasında gördüğünde etini ve derisini parçalamalarına müsaade etmesi gibidir. Şüphesiz ki bir kimsenin etinin ve derisinin yırtılması ırzına dil uzatmak gibidir:

Bir kimse ki bir dîn karındaşınıñ ğıybetin işidüp dinmese ol karındaşını kelbler ortasında görse ki aña kilâb üşüp derisin ve etin yırtırsalar. Aña dınmamak gibidür ve şekk yoqdur ki ırz yırtmak ve yüz şuyın dökmek nefse düşvâr gelür deri ve et yırtmağdan bundandır. [66-a]

Bir köpek ve domuz kadir bilmez ama onların azap veren suretleri dehşet vericidir:

Egerçi kelb ü ħınzır bî-ğadr u i'tibârdur ammâ ehl-i 'azâb şûretleri anlardan dehşetdârdur ki haberde vârid olmışdur ki eger ħubh-ı şûret-i 'âşî-i bed-kirdâr ve cânî-i günehkâr ehli 'âleme 'arz olınsa cümle ħalk vahşet-i ħubhından ve heybet-i 'azâbından medhûş olurlar ve eger ehl-i cihân cehennemde ma'azzeb olanlarıñ birinüñ murdâr râyihasın duysa ol bed-râyihadan cümle helâk olurlar idi. [196-a]

2.3.4.4.7. Meges

Eserde adı geçen hayvanlardan biri meges olarak adlandırılan sinektir. Sinek genellikle yemeklerin üzerine konup onu kirletmesi ve kirli olması özellikleriyle vurgulanmıştır:

Namâzında şafâ'-i lezzet-i münâcât bula ki ol ğâyet-i na'im ekâbir-i evliyâ ve nihâyet-i ârzü-yı efâzıl-ı etķıyâdur. Ğalağdadur ve bu kimsenüñ ħâli şol kimsenüñ mişâlidür ki kendüyi murdârlara bulaşdurup üstüme meges ħonmasun diye. [22-a]

Bir çanak balın sinekten saklanması gerektiği gibi mümini de şeytandan öyle korumak gerekir:

Ol feriştelereñ yedisi mü'minüñ bir gözini şağlar dükeli âfetlerden Nitekim bir çanak balın sinegi şağlarlar ve ħorurlar mü'mini dağı şeytândan şöyle ħorurlar. [81-b]

Zayıf insanların sinek kovacak kuvvetinin olmadığından bahsedilmiştir:

Kendüden bir meges def'ine ħuvveti yok ve ħulağına bir ħarınca girse anı çıkarmağa ħudreti yok öyleye insân-ı za'ifden za'if-dür ve bu zıkr olan umûr insânüñ evsağ u a'lâ olan ħâlidür. [195-a]

2.3.4.4.8. Karınca

Eserde adı geçen hayvanlardan biri de karıncadır. Karınca eserde yemek ve rızık saklaması ve küçük olması konusunda yer almıştır.

Karınca'nın yemek ve rızkını saklama sıfatına sahip olduğu belirtilmiştir:

Karıncaya ve keskene tama' ve rızk şaklamak şıfatı gâlibdür. [95-b]

Hz. Muhammed, kıyamet gününde zâlim ve gaddar kimselerin küçücük karınca suretinde kalacaklarını rivayet etmiştir:

Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş: "Haşr olunur cebbârlar kıyâmet gününde küçücük karınca şûretinde nâs anları çignerler hor u haķir oldukları için Allâhu Te'âlâ'ya." [169-b]

Sinek başlığı altında da verilen bu kısımda, zayıf insanların kulağına karınca girse onu çıkarmaya kudretinin olmadığından bahsedilmiştir:

Kendüden bir meges def'ine kuvveti yok ve kulağına bir karınca girse anı çıkarmağa kudreti yok öyleye insân-ı za'îfden za'îfdür ve bu zıkr olan umûr insânun evsaṭ u a' lâ olan hâlidür. [195-a]

2.3.4.4.9. Hinzır

Eserde domuz, hınzır adıyla geçmiştir. Eserin tamamına bakıldığında iki yerde adı geçen domuz; hırslı ve itibarsız olma özellikleriyle kullanılmıştır:

Hinzire hırş şıfatı gâlibdür. [95-b]

Köpek ve domuzun, kadirsiz ve itibarsız oldukları ancak günahkâr ve azap veren kimselerin bu hayvanlardan daha dehşet verici ve kirli oldukları ifade edilmiştir:

Egerçi kelb ü hınzır bî-ķadr u i'tibârdur ammâ ehl-i 'azâb şûretleri anlardan dehşetdârdur ki haberde vârid olmışdur ki eger ķubḥ-ı şûret-i 'âşî-i bed-kirdâr ve cānî-i günehkâr ehli 'âleme 'arz olınsa cümle halk vahşet-i ķubḥından ve heybet-i 'azâbından medhûş olurlar ve eger ehl-i cihân cehennemde ma'azzeb olanları birinün murdâr râyiḥasın duysa ol bed-râyiḥadan cümle helâk olurlar idi. [196-a]

2.3.4.4.10. Sığır

Eserde sığır hayvanından da bahsedilmiştir. Sığır, çok yemek ve uyumak sıfatlarıyla özdeşleştirilmiştir:

Şığıra çok yemek ve uyumak şıfatı gâlibdür. [96-a]

Sığır ve eşeğin yemek yeme konusunda aşırıya kaçtıkları, Allah'ın nimetlerini nefislerinin arzusuyla bitirdikleri anlatılmıştır:

Bu miqdârı bilmezler ki şığır ve merkeb eklde ziyâdedür ve serçe cimâ' da kemâldedür ve kendüler cümle 'ömrllerinde hazret-i Hâk'ın in'âmını ser-mâye-i ma'şiyet kılarlar ve rızâ-yı cenâb-ı 'izzeti hevâ-yı nefse şatarlar. [138-b]

2.3.4.4.11. Kaplan

Kaplan, eserde iki yerde geçmiştir. Kaplanın yırtmak ve parçalamak sıfatlarına sahip olduğu belirtilmiştir:

Kaplana yırtmak ve pârelemek şıfatı gâlibdür. [95-b]

Allah'ın haram kıldıklarına meyleden ve gazap eden kimselere bir kaplanın da kendi nefsi için gazap edeceği aktarılmıştır:

Dağı şol kimsedür ki gâzab ide kaçan ki benüm harâm idüklerüme irtikâb olunur kaplan gâzab ider gibi kendü nefsi için. [100-b]

2.3.4.4.12. Murg

Eserde murg kuşu tek bir yerde geçmiştir. Simurg ya da anka olarak da bilinen murg rivayete göre Elbruz dağında yaşayan ve kanatlarının üzerinde her kuştan bir tüy bulunan efsanevî bir kuştur. Eserde Hz. Muhammed, bir erkek çocuğunun cenaze namazını kıldıktan sonra: “Bu oğlan şanslı, günahsız bir oğlandır. Bu dünyadan gitti ama şimdi cennet murglarından bir murg oldu” demiştir:

Hâzret-i risâlet-penâh 'aleyhi ef'alu's-şalavât ve ekmelü't-ta'hiyyât bir oğlancuq cenâzesi üzre namâz kıldı. İşitdi bir kâ'il dir ki: “Bahtlu bu oğlancuğun câmı ki günâhsız dünyâdan gitdi, bir murg olsa gerekdür, cennet murglarından.” Resûlullâh 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm gâzab eyledi ve didi: “Neden bildün aña neyleyeceklerin? Allâh hâk'ıyçün ben Allâh'ın resûliyin bilmezsin. [12-a]

2.3.4.4.13. Togan

Kuşlardan da bahsedilen eserde doğan, togan adıyla bir yerde geçmiştir. Talha bin Abdullah'ın bahçesinde namaz kıldığı sırada bir doğan gördüğü rivayet edilmiştir. Bu doğan, bir kuşun peşinden giderken kuşun ağacın dalları arasından kaçmaya çalıştığını

gören Talha bin Abdullah, kuşları izlerken kaç rekat namaz kıldığını hatırlayamaz ve o namaza kefarete olarak bostanını bağışlar:

Ṭalḥa bin ‘Abdullāh kendü būstānında namāz kılar idi. Bir toġān gördi ki bir kuşçuġaza kaşd ider. Ol kuşçuġaz ağaç budaqları arasında uçar ḥalāş olmağ diler. Ḥātırı aña meşġūl olup bilmedi ki kaç rek‘at namāz kıldı. Resūlullāh ‘aleyhi’s-selam ḥazretine gelüp ol ḥālī ḥikāyet kılup didi: “Yā Resūlullāh ben ol būstānı Allāh yolında şadağa itdüm. Bu namāzuñ keffāreti için.” Resūlullāh ‘aleyhi’s-şalātü ve’s-selām ol būstānı meblaġ-ı ‘azīm bey‘ idüp müsteḥağ olanlara şarf eyledi. [21-b]

2.3.4.4.14. Kurdcuġaz

Kurt, eserde sadece bir bölümde geçmiştir. İnsan idrarından beslenen kurtçuk, eşek idrarından beslenen kurtçuġa karşı kibirlenir. Her iki kurtçuġun da pis olduġu, insan ya da eşek idrarıyla beslenmelerinin onlara bir üstünlük vermediġi belirtilmiştir:

Belki veled-i nākışuñ babasına nisbeti şöyledür ki ādem bevlinden ḥadis olan kurdcuġaz merkeb bevlinden ḥadiş olan kurdcuġaza tekebbür itmekdür. Çün ikisi daḡı ḥadd-i zātında murdārdur, aşlı ādem olmağ ile aşlı merkeb olmağ fark olunmaz ve bir ‘ilāc budur ki kendü aşl-ı ḥilḳatini mülāḥaza ide ki aşl-ı qaribi nuṭfe-i murdārdur ve cedd-i ba‘idi ḥāk-i bī-miḳdārdur. [177-a]

2.3.4.4.15. Kurbaġa

Eserde kurbaġadan da bir bölümde bahsedilmiştir. Akrep bölümünde de verilen bu kıssada bir akrebin sudan geçerken kurbaġanın üzerine binmesi anlatılmıştır:

Çün şu kenārına geldi durdı bir kurbaġa şudan taşra çıkup ol ‘akreb bu kurbaġanuñ arḳasına binüp ol kurbaġa şunuñ öte kenārına varup ‘akreb kurbaġanuñ arḳasından inüp revāne olup şeyḡ ta‘accüb idüp didi: “Bu ḥālde bir sırı vardır.” [139-a]

2.3.4.4.16. Arslan

Eserde tek bir yerde adı geçen aslan, liderlik ve kahramanlık sıfatlarıyla özdeşleştirilmiştir:

Arslana ġalebe ve bahādırlıġ şıfatı ġālibdür. [95-b]

2.3.4.4.17. Tilki

Eserde tek bir yerde adı geçen tilki, düzenbazlık ve hile edici sıfatlarıyla özdeşleştirilmiştir:

Dilküye hile vü mekr şıfatı gâlibdür. [95-b]

2.3.4.4.18. Kesken

Eserde tek bir yerde adı geçen dana burnu böceği, yemek ve rızık saklama sıfatlarıyla özdeşleştirilmiştir:

Keskene tama^ç ve rızık şaklamak şıfatı gâlibdür. [95-b]

2.3.4.4.19. Bakar

Eserde danadan da tek bir bölümde bahsedilmiştir. Hz. Muhammed; deve, koyun ya da danası olan kimselerin bu hayvanların zekâtını vermekle yükümlü olduğunu buyurmuştur. Bu hayvanların zekâtlarını vermeyenlerin ahirette bu hayvanlar tarafından eziyete uğrayacağı bildirilmiştir:

Resûlullâh şallâ'llâhu ^çaleyhi ve sellem demiş: “Hiç bir recûl yokdur ki anuñ devesi yâ bakarı yâ koyunu ola ki anuñ haqqını ya^çnî zekâtını virmeye illâ ki getirilür yevm-i kıyâmetde ol hayvânlar olduĖunuñ büyügi ve semüzi ya^çnî gâyetde büyük ve semüz olup çigneyüp deperler toynaqları ile ve süserler boynuzları ile çün geçe anuñ üzerine hayvânlaruñ âhiri redd olunur evveli. [24-b]

2.3.4.4.20. Serçe

Eserde serçeden de bahsedilmiştir. Tek bir yerde adı geçen serçenin çiftleşmek konusunda aşırıya kaçtığı bildirilmiştir:

Bu miqdârı bilmezler ki şığır ve merkeb eklde ziyâdedür ve serçe cimâ^çda kemâldedür ve kendüler cümle ^çömrlerinde hazret-i Haqq’uñ in^çâmını ser-mâye-i ma^çşiyet kılurlar ve rızâ-yı cenâb-ı ^çizzeti hevâ-yı nefse şatarlar. [138-b]

2.3.4.4.21. Ejderha

Mitolojik bir hayvan olarak bilinen ejderhanın yılanın bir türü olduğu söylenir. “Bir inanışa göre yılan, kendi eceliyle ölmez, mutlaka başka birisi tarafından öldürölürmüş.

Yüz yıl yaşayan yılanlar ejderha olurmuş. Yılan ejderhaya dönüşünce ağzından ateş saçar, nefesiyle diğer mahlukları sömürüp yutarmış” (Pala 2012, s. 136). Eserde kâfir kimselere, kabirlerinde doksan dokuz ejderhanın musallat olacağı ve kıyamet kopana kadar o kâfir kimseyi sokacağı bildirilmiştir. Ejderhanın musallat olduğu kâfir insanların çokluğuna işaret etmek için, o insanları yere üflediği takdirde toprakta bitki yetişmeyeceği aktarılmıştır:

Ebū Sa‘īd Ḥudrī’den rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Ḥavāle kılınur kâfire ḡabrinde ṭoksan ṭokuz ejderhā dolaşurlar aña ve şoḡarlar anı tā ḡiyāmet ḡopınca. Eger bir ejderhā anlardan yirde üfürse yir yaşıl nebāt bitürmez idi. [10-b]

3. BÖLÜM

TERCEME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK: METİN

3.1. Nüsha Tavsifleri

Zahîretü'l-Mülûk'un Türkçe tercümelerinin nüshaları aşağıda sıralanmıştır:

1. Ankara Milli Kütüphane Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Nüshası: Üzerinde çalıştığımız üç nüshadan biri olan bu nüsha, Türkçe yapılmış en eski tercümedir. Muslih-dîn Mustafâ b. Şa'bân Sürûrî tarafından tercüme edilen eserde istinsah tarihi olarak h. 961 (m. 1553) tarihi kaydedilmiştir. Eserin adı *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk* olarak aktarılmış ve istinsah tarihi hatime bölümünde h. 961 olarak verilmiştir. Milli Kütüphane Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda 06 Hk 4629 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunan nüsha 201 varaktan oluşmaktadır. Kısmen dökülmüş, kahverengi fersude meşin cilt, miklebi düşmüş, cetveller ve söz başları kırmızı, sırtı siyah meşindir. Eserin ölçüleri 210x155-160x90 mm, varak sayısı 249+1, satır sayısı 16, rutubet lekeli çapa filigranlı kağıda nesih yazı türüyle yazılmıştır.

2. Ayasofya Kitaplığı Nüshası: Çalışmamızın temelini oluşturan üç nüshadan biri olan bu nüsha, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Ayasofya Kitaplığı koleksiyonunda 2858 arşiv numarasıyla yer almaktadır. Eserin adı ilk varaktaki serlevhada *Hâzâ Şerh-i Kitâb-ı Zahîretü'l-Mülûk* olarak aktarılmış ve istinsah tarihi ketebe kaydında h. 963 olarak verilmiştir. Toplam 230 varaktan oluşan nüshada herhangi bir eksik sayfaya rastlanılmamıştır. Sayfalar kırmızı çizgiyle çerçevelenmiştir ve her sayfa 15 satırdan oluşmaktadır. Nesih yazı türüyle harekeli yazılmış olan bu nüshada alıntılar, başlıklar ve derkenarlar genellikle kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Bağlamlar arasında kırmızı mürekkeple noktalar kullanılmış, manzum kısımlar da cetvel içine alınmıştır. Son sayfada verilen bilgiye göre eser h. 963 yılında istinsah edilmiştir. Müstensih hakkında bir bilgiye rastlanılmamıştır.

3. Hekimoğlu Kütüphanesi Nüshası: Çalışmamızın temelini oluşturan üç nüshadan biri olan bu nüsha Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hekimoğlu Kütüphanesi

koleksiyonunda 554 arşiv numarasıyla yer almaktadır. Eserin adı ilk yaprakta sonradan eklenen nestalik bir hatla *Terceme-i Zâhîretü'l-Mülûk Sürûri* olarak kaydedilmiştir. Nesih yazı türünde yazılmış olan eserin Türkçe bölümleri genellikle harekesiz, Arapça kısımlar herekelidir. Sayfalar altın çizgilerle çerçevelenmiştir. Her sayfası 19 satırdan oluşan nüshada toplam 180 varak bulunmaktadır. Şirazede herhangi bir eksiklik bulunmamaktadır. Başlıklar ve alıntılar kırmızı mürekkeple belirtilmiş, bağlamlar iri altın noktalarla ayırt edilmiştir. Arapça alıntılar altı, kırmızı mürekkeple çizilmiş, bazı ara başlıklarda da altın mürekkep kullanılmıştır. Nüshada “g” sesi taşıyan kef harfi üç noktalı olarak da yazılmıştır. “Nazal n” için de nadiren bu harf kullanılmıştır. Ara ses “â” bazen medli elifle yazılmış, “ç” sesi de genellikle üç noktalı olarak belirtilmiştir. Eserin istinsah tarihi ve müstensihi hakkında bilgiye rastlanılmamıştır. İmla özelliklerine bakılarak diğer nüshalara göre daha geç bir dönemde yazıldığı anlaşılmaktadır.

4. Kayseri Râşit Efendi Nüshası: Eserin bu nüshası Kayseri Râşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi koleksiyonunda Râşit Efendi 1136 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Umumî tarih konularını içerdiği aktarılan eserin ölçüleri 281x104-120x60 mm, varak sayısı 1b-236a, satır sayısı 15'tir ve talik yazı türünde kaleme alınmıştır.

5. Kütahya İl Halk Kütüphanesi Nüshası: Bu nüsha, Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda 43 Va 1497 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Eserin ölçüleri 60x90 90x120 mm, varak sayısı 230, satır sayısı 13'tür ve talik yazı türünde kaleme alınmıştır.

6. Muallim Cevdet Kütüphanesi Nüshası: Eser İBB Kütüphaneleri, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Kütüphanesi Yazma Eserler koleksiyonunda Mc-Yz-K000111 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Ahlak ve siyaset konularını içerdiği aktarılan eserin ölçüleri 205x130, 150x70 mm, varak sayısı 210'dur ve 19 satırdan oluşmaktadır.

7. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası: El-Hemedânî Emîr-i Kebîr Mir Seyyid Ali b. Şihabiddin b. Muhammed h. 714-786 (m. 1314-1385) tarafından Farsça yazılan eser Türkçe tercümesi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde NECTY02682 demirbaş numarası ve XX(1893453.1) yer numarasıyla kayıtlıdır. 1830 istinsah tarihli eserin ölçüleri 239x159, 151x72 mm, varak sayısı 196, satır sayısı

19'dur. Eserin 1a-1b yapraklarında eserin fihristi vardır. 192a yaprağında da Sürûrî'nin nazımı vardır. Siyasî ahlak, İslam ve siyasetnameler bölümünde yer alan eserin söz başları ve bazı satır araları kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Aharlı su yolu filigranlı kağıda yazılan eser kahverengi meşin bir cilt içinde yer almaktadır.

8. Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası: Muslih-ed-dîn Mustafâ b. Şa'bân Sürûrî tarafından tercüme edilen eserin bu nüshası İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda R. 403 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. İstinsah tarihi h. 984 (m. 1576) olan nüshanın ahlak ilmi konusunu içerdiği aktarılmıştır. Ölçüleri 212-125 mm, varak sayısı 186, satır sayısı 17 olan eser aharlı ve zerefşan kağıda talik yazı türünde yazılmıştır. Serlevha müzehhep, cetveller yaldızlı olan eser miklep ve şemseli vişne rengi deri cilttir. Ayrıca kenarlarını da kurt yemiştir.

9. Mısır Milli Kütüphanesi Nüshası: Muslih-ed-dîn Mustafâ b. Şa'bân Sürûrî tarafından tercüme edilen *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk* eserinin bu nüshası Kahire'de bulunan Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda 1 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. İslam dini, mev'iza ve hutbeler konusunu içerdiği aktarılan nüshanın telif ve istinsah tarihi verilmemiştir. Eser 182 varak ve 17 satırdan oluşmaktadır. Aynı nüsha *Şerh-i Zahîretü'l-Mülûk* adıyla Kahire'de bulunan Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda 8608 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

10. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler Birimi koleksiyonunda 297.8 yer numarası ve NEKTY06959 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. 205x120 mm ölçülerinde, 180 varak ve 19 satırdan oluşan eser yeşil meşin kağıda talik yazı türünde yazılmıştır.

11. Fransa Milli Kütüphanesi Nüshası: Muslih-ed-dîn Mustafâ b. Şa'bân Sürûrî tarafından tercüme edilen eserin bu nüshası Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda Regius arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Telif ve istinsah tarihi verilmeyen nüsha, Osmanlı tarihi bölümünde yer almaktadır. Ölçüleri 215x130 mm, varak sayısı 169 olan eser nesih yazı türünden yazılmıştır. Yazmayla ilgili bilgi içeren kısımda Emir Seyyid Ali b. Şihabeddin b. Mir Seyyid Muhammed el-Hüseyni el-Hemedânî tarafından yazıldığı aktarılmıştır.

12. Vatikan Kütüphanesi Nüshası: Muslih-ed-dîn Mustafâ b. Şa'bân Sürûrî tarafından tercüme edilen eserde telif ve istinsah tarihi verilmemiştir. Nüsha Vatikan'da bulunan Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda Vat. Turco 303. Arşiv numarasıyla kayıtlıdır. İslam dini, ahlak ve içtimaiyat konusunu içerdiği aktarılan nüshanın ölçüleri 195x120 mm'dir. 168 varak ve 15 satırdan oluşan nüsha nesih türünde yazılmıştır. Hemedânî'nin Farsça etik ve politik eserinden tercüme olduğu aktarılmıştır.

13. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler Birimi koleksiyonunda 297.8 yer numarası ve NEKTY02671 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan eser Sürûrî-i Kadîm Gelibolu tarafından tercüme edilmiştir. İslam ahlakı konusunu içerdiği aktarılan eserin ölçüleri 256 x 184 mm, varak sayısı 165 ve satır sayısı 15'tir. Nesih yazı türünden yazılmıştır.

14. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler Birimi koleksiyonunda 297.8 yer numarası ve NEKTY06957 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. h. 961 tarihinde yazılan eser 210x126 mm ölçülerinde, 19 satırdan ve 163 varaktan oluşmaktadır. Pembe meşin kağıda talik yazı türünde yazılmıştır.

15. Nuruosmaniye Nüshası: Nüsha, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye koleksiyonunda 34 Nk 3889 arşiv numarasıyla kayıtlıdır ve 131 varaktan oluşmaktadır. Ayrıca aynı kütüphanede eserin 1891, 2306, 3369 ve 3889 arşiv numaralarıyla kayıtlı dört nüshası daha mevcuttur.

16. Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası: Muslih-ed-dîn Mustafâ b. Şa'bân Sürûrî tarafından tercüme edilen eserin bu nüshası İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda M.R. 922 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Eserin müstensihî Mehmed Tevfik'tir. Konusunun ahlak ilmi, dilinin Farsça-Türkçe olarak kayda geçildiği nüshanın istinsah tarihi h. 1299 (m. 1882)'dir. Ölçüleri 290-210 mm, varak sayısı 61, satır sayısı 21 olan eser aharlı krem kağıda nesih yazı türünde yazılmıştır.

17. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası: Bu kütüphanede, üzerinde çalıştığımız iki ayrı nüsha olan Hekimoğlu ve Ayasofya koleksiyonları dışında üç ayrı nüsha daha bulunmaktadır. Bunlar Fatih Kütüphanesi koleksiyonunda 3472 arşiv

numarasıyla, Selim Ağa Kütüphanesi nüshasında 796 arşiv numarasıyla ve Hacı Mahmut Efendi Kütüphanesi koleksiyonunda 1584 arşiv numarasıyla yer almaktadır.

18. Gazi Hüsrev Kütüphanesi Nüshası: Emîr Seyyîd Alî el-Hemedânî tarafından yazılan *Zahîretü'l-Mülûk* adlı eserin tercümesidir. Müstensih ve istinsah tarihleri konusunda bilgi bulunmamaktadır. Nüsha, Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda 2718 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Eserin ölçüleri 195x130 mm, varak sayısı 126+37'dir. Eser nesih yazı türünde yazılmıştır.

19. Gazi Hüsrev Kütüphanesi Nüshası: Emîr Seyyîd Alî el-Hemedânî (öl. 786/1385) tarafından yazılan *Zahîretü'l-Mülûk* adlı eserin h. 962 (m. 1554) tarihinde Ahmed İstanbûlî tarafından istinsah edilen tercümesidir. Nüsha, Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda 1462 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Eserin ölçüleri 210x135 mm, varak sayısı 143'tür. Eser talik yazı türünde yazılmıştır.

Sürûrî dışında başka mütercimler tarafından tercüme edilen nüshalar:

1. Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası: Mehmed bin Hüseyin tarafından tercüme edilen eserin bu nüshası, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda h. 360 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. İstinsah tarihi h. 1052 (m. 1642) olan nüshanın ahlak ilmi konusunu içerdiği aktarılmıştır. Ölçüleri 230-155 mm, varak sayısı 207, satır sayısı 19 olan eser aharlı kağıda nesih yazı türünde yazılmıştır. Serlevha müzehhep, yaldızlı cetveller mevcuttur. Miklep, şemse ve köşelikli kahverengi deri bir cilde sahiptir.

2. Nuruosmaniye Nüshası: Bu eser Hemedânî'nin Farsça yazdığı *Zahîretü'l-Mülûk* eserinin Zihnî tarafından yapılan tercümesidir. Nüsha, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye koleksiyonunda 3890 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

3. Ayasofya Kitaplığı Nüshası: Bu tercüme Mustafa Kâtip Abdullahoğlu tarafından III. Murat için h. 985 (m. 1577) yılında yapılmıştır (Levend, 1962, s. 280). Nüsha, Ayasofya Kitalığı 2859 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

4. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası: Bu tercüme İbrahim Bayburdi (ö. h. 1098 - m. 1678) tarafından yapılmıştır. Nüsha Lala İsmail koleksiyonu 244 arşiv numarasıyla kayıtlıdır (Levend, 1962, s. 280).

Farsça *Zahîretü'l-Mülûk* nüshaları:

1. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası: Emîr Seyyid Nureddin Ali b. Şihabeddin Muhammed Hemedânî (786/1385) tarafından Farsça yazılmış eser İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler Birimi koleksiyonunda FY0259 yer numarası ve NEKFY0259 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserin yayın tarihi h. 892 (m. 1487) dir. Sırtı ve yüzü kahverengi meşinle çevrili, ortası çiçekli kumaş kaplı bir cilt içinde, 149 yaprak olan eserin ölçüleri 170x250 (170x120) mm. ebadında ve 20 satırdır. Celaleddin Muhammed Ali hattıyla, nesih ve talik hatla istinsah edilmiştir.

2. Ankara Milli Kütüphane Nüshası: El-Emîr el-Kebîr Alî b. Şihâbed-dîn Hasan el-Hemedânî tarafından Farsça yazılan eserin bu nüshası Ankara Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonunda 06 Mil Yz A 8442 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. İslam dini, mev'iza ve hutbeler konusunu içerdği aktarılan nüshanın ölçüleri 228x144-152x80 mm, 182 varak, 19 satırdır. Talik yazı türüyle su yolu filigranlı kağıda yazılmıştır.

İncelememize konu olan *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk* eserinin çeviriyazılı metni Ankara Milli Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Nüshası, Hekimoğlu Kütüphanesi nüshası ve Ayasofya Kitaplığı nüshalarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Bu bakımdan bu üç nüshanın tespit edebildiğimiz başlıca farklılıklarını belirtmek yerinde olacaktır.

Üzerinde çalışılan üç nüshanın özellikleri aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

Tablo 4: Nüsha Tavsifleri

	Milli Kütüphane Nüshası	Hekimoğlu Nüshası	Ayasofya Nüshası
Koleksiyon Numarası	4629	554	2858
Eser Adı	<i>Terceme-i Zaḥîretü 'l-Mülûk</i>	<i>Terceme-i Zaḥîretü 'l- Mülûk li Sürûrî</i>	<i>Hâzâ Şerḥ-i Kitâb-ı Zaḥîretü 'l-Mülûk</i>
Varak	201	180	230
Satır	16	19	15
Yazı Tipi	Nesih	Nesih	Nesih
İstinsah tarihi	Hicri 961 (Miladi 1553)	Bilgi yok.	Hicri 963 (Miladi 1555)
Hareke	Türkçe bölümler genellikle harekesiz, Arapça alıntılar harekelidir.	Türkçe bölümler genellikle harekesiz, Arapça alıntılar harekelidir.	Türkçe bölümler genellikle harekesiz, Arapça alıntılar harekelidir.
Çerçeve	Altın çizgilerle çerçevenmiştir.	Kırmızı çizgilerle çerçevenmiştir.	Kırmızı çizgilerle çerçevenmiştir.
Alıntılar	Arapça verilen ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple belirtilmiştir.	Arapça verilen ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple belirtilmiştir.	Arapça verilen ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple belirtilmiştir.
Manzum kısımlar	Manzum kısımlar mısralar arasında kırmızı mürekkeple belirtilmiştir.	Manzum kısımlar cetvel içine alınmıştır.	Manzum kısımlar cetvel içine alınmıştır.
Derkenar	Siyah mürekkep	Kırmızı mürekkep	Kırmızı mürekkep

3.2. Tenkitli Metnin Hazırlanmasında İzlenen Yol

1. Kütüphane ve katalog taramaları sonucunda Sürûrî'nin *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk* eserinin toplam 19 nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalar; istinsah tarihi, ketebe kayıtlarının olup olmadığı, metnin sağlam ve eksiksiz olması bakımından incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda en eski istinsah tarihine sahip olan Ankara Milli Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi nüshasının çeviriyazılı metne esas alınmasına karar verilmiştir. Metnin kurulmasında faydalanılan diğer nüsha esas nüshadan sonra en eski istinsah tarihine sahip olan ve yine eksiksiz sayılabilecek Ayasofya Kitaplığı nüshası olarak belirlenmiştir. Metnin kurulmasında esas alınan son nüsha, istinsah tarihi belli olmamasına rağmen 230 varaktan oluşan hacimli bir yapıya sahip olması ve düzgün hatla yazılmış olması bakımından Hekimoğlu Kütüphanesi nüshasıdır. Bu üç nüsha birbiriyle karşılaştırılmış, eksiklik ya da farklılıklar çeviriyazılı metinde nüsha adı verilerek gösterilmiştir.

2. Milli Kütüphane nüshası, metnin kurulumunda temel alınmış ancak bu nüshadaki eksik hususlar Hekimoğlu nüshası yardımıyla belirtilmiş ve Milli Kütüphane nüshasında tespit edilen 11 varaklık eksik kısımlar da yine bu nüsha esas alınarak tamamlanmıştır. Fonetik tespitlerde ise en düzgün harekeli nüsha olması nedeniyle Ayasofya nüshası esas alınmıştır.

3. Milli Kütüphane nüshasının 80b sonrası 1 varak eksiktir. 81 numaralı varak aslında daha eski bir dile sahip olan başka bir yazmadan alınıp bu nüshaya eklenmiştir. Bu varak, 16 satır yerine 13 satırdan oluşmakta ve başka bir yazmadan bu nüshaya eklenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu sorunu çözmek için sıralamayı düşüklük yok gibi gösterip eksik olan kısmı diğer nüshalardan metne ekledik. Diğer nüshalarla karşılaştırılınca Milli Kütüphane nüshasında 80b sonrasında 9 varak düşüklük olduğu anlaşılmaktadır. Bu kısım diğer nüshalardan (Hekimoğlu Nüshası 75a/06-84a/10) metne dahil edilmiştir. Milli Kütüphane nüshası 174a arkasındaki sayfa da -muhtemel esas alındığı nüshadaki bir varak düşüklükten kaynaklı- 2 sayfa atlanarak istinsah edilmiştir. Bu boşluk Hekimoğlu nüshası 160a-161a ile doldurulmuştur. 177a arkasındaki kısım da esas nüshadaki kopukluktan dolayı 1 varak atlanarak devam etmiş olduğundan bu boşluk Hekimoğlu nüshası 163b-164a ile doldurulmuştur.

4. Sayfaların numaralandırılmasında Milli Kütüphane nüshası esas alınmıştır. Varak numaraları **[1-a]**, **[1-b]** şeklinde, kalın ve sayfanın başındaki kelimenin sol tarafında olmak kaydıyla verilmiştir. Milli Kütüphane nüshasındaki eksik kısımlarda metin içinde Hekimoğlu nüshasından yararlanılmış ve bu nüshadan aktarılan sayfalar da **[H. 83-b]**, **[H. 84-a]** şeklinde verilmiştir.

5. En düzgün hat, Hekimoğlu nüshasına aittir. Hekimoğlu nüshası birçok yerde Milli Kütüphane nüshasından daha isabetli bir istinsaha sahiptir. Birçok düşüklük burada daha sağlıklı kaydedilmiştir. Fakat ünlülerin okunuşu bakımından en yeni nüsha olmasına rağmen bütünüyle harekeli olduğundan Ayasofya nüshasının daha okunaklı ve düzenli olduğu söylenebilir.

6. Nüshalar arasındaki farklılıklar dipnotta gösterilmiştir. Bir nüshadaki fazlalıklar (+), eksiklikler (-) şeklinde belirtilmiştir.

7. Nüshalar arasındaki değişik unsurlar tek kelime ise göndermeyle yetinilmiş, birden çok unsurdan oluşursa ilk kelimesi tırnak arasında verilerek belirtilmiştir.

8. Esas metin dışındaki nüshalardan yapılan eklemeler < > arasında verilmiştir.. Bu kısımlarda yardımcı nüshadaki varak numaraları kullanılmıştır.

9. Esas nüshaya dayalı metinde silik olan ya da atılan temel unsur varsa [] arasında verilip dipnotta kaynak gösterilerek metne ilave edilmiştir.

10. Matlab başlığı ile derkenarlarda yazılan bölümler metin içerisinde konu başlıklarına uygun biçimde ve esas metne bağlı kalarak koyu olarak belirtilmiştir. Bu kısımlar o bölümde anlatılanları özetleyen kısa başlıklardan oluşmaktadır.

11. Esas nüshada kırmızı mürekkeple yazılan kısımlar çeviriyazılı metinde de kalın harflerle belirtilmiştir.

12. Metnin çeviriyazı işaretleri Ali Şir Nevayi adlı transkripsiyon programıyla yazılmıştır.

13. Eserin mensur kısmında anlam karışıklıklarını gidermek amacıyla nokta, virgül, iki nokta, ünlem, soru işareti ve tırnak işareti gibi noktalama işaretleri kullanılmıştır.

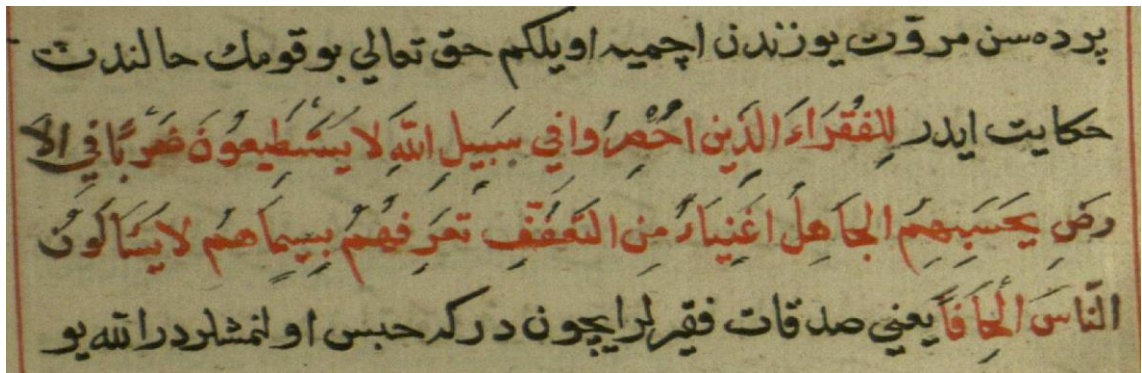
14. Özel isimler, günümüz yazım kurallarına sadık kalınarak ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmış ve bu isimlere gelen ekler kesme işaretiyle ayrılmıştır.

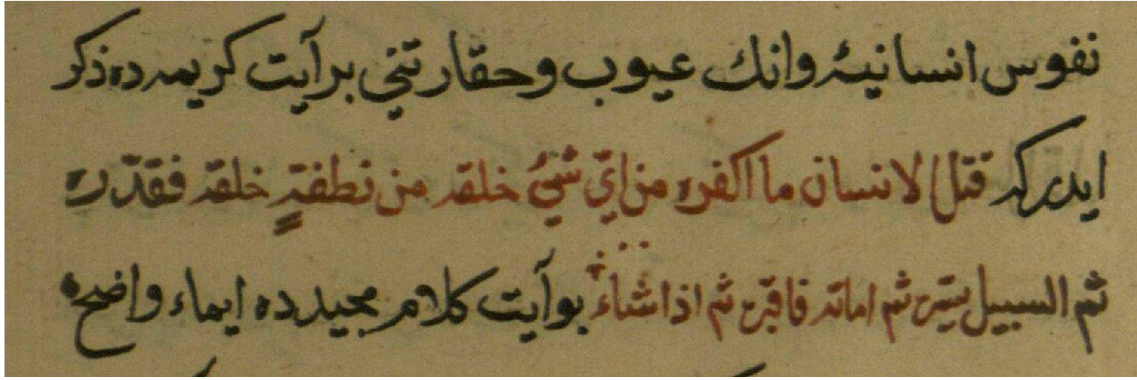
15. Metinde olması gereken derkenarlar metin içi verilerek derkenar kaydı düşülmüştür. Metin dışı açıklamalar ise dipnotta aktarılmıştır.

16. Metinde geçen ayetler ve hadislerin Türkçe karşılığı dipnotta verilmiştir. *Kur'ân* ayetlerinin Türkçe karşılığı verilirken Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'ân-ı Kerîm* mealinden faydalanılmıştır. Bu ayetler, ayetin Türkçe mealı, parantez içinde sûrenin adı, *Kur'ân*'ın kaçınıcı sûresi olduğu ve ayet numaraları “*Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl*” (*Müzzemmil 73/10*) şeklinde dipnotta verilmiştir. Hadis yazımında izlenen yöntemde ise metne sadık kalarak hadisın Türkçe karşılığı verilmiş ve hadisın alındığı kaynağın ismi ve sayfa numarası “*Resulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) buyurdular ki: “Hakiki muhacir, Allah'ın yasakladığı şeylerden kaçan, onları terk eden kimsedir”* (Buharî, *İman 4, Rikak 26; Nesaî, İman 9*) şeklinde dipnotta verilmiştir.

17. Türkiye Türkçesine aktarma kısmında müstensihın üslubuna sadık kalınmıştır. Dil ve imla kuralları Eski Anadolu Türkçesi özelliklerine bağlı kalarak aktarılmıştır.

18. Diğer nüshalarda metindeki Arapça ayet ve hadislerin tamamı harekeli verilmişken Milli Kütüphane nüshasında eserin giriş kısmından itibaren ayet ve hadisler harekeli biçimde gösterilmiş ancak metnin sonlarına doğru hareke kullanılmamıştır:

[192-b]

19. “-dUrUr” eki kendinden önce gelen kelimeye bitişik yazılmıştır.

20. “z” ile yazılan bazı kelimeler anlam bakımından “d”li okunmuştur:

: ḥidmetin (M. 61b)

: ḥidmetin (H. 57b)

: birādarlık (M. 66a)

: birādarlık (H. 61a)

: ḡidā (M. 135a)

: ḡidā (H. 136a)

: ümmīd (M. 181a ve 182a)

21. Çeviriyazılı metinde dipnotta bazı durumlarda bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler çevirenin notu (ç.n.) şeklinde dipnotta gösterilmiştir.

22. Çalışmanın sonunda verilen dizin bölümünde metin içindeki özel isimler, metinde geçtikleri sayfa numaralarıyla verilmiştir.

3.3. Çeviriyazı İşaretleri¹

ا (ā)	a, ā	ص	ş
ا (ā)	a, e, ı, i, u, ü	ض	ž, ḍ
ب	b, p	ط	ṭ
پ	p	ظ	ẓ
ت	t	ع	‘
ث	ṯ	غ	ğ
ج	c, ç	ف	f
چ	ç	ق	ķ
ح	ḥ	ك	k, g, (ñ)
خ	ḫ	ك	ñ
د	d	ل	l
ذ	ẓ, ḍ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ū, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	ş	ی	y, ı, i, ī
		ء	’

¹ <http://www.isa-sari.com/osmanli-turkcesi-osmanlica-transkripsiyon-alfabesi/>

3.4. Çeviriyazılı Tenkitli Metin: Terceme-i Zāhīretü'l-Mülūk (M)

[1-b] Bi'smillāhi'r-rahmāni'r-rahīm ve bihi nesta'in²

Hamd-i bisyār ḥazret-i melik-i kerīme ki esbāb-ı ma'āş sükkān-ı ḥıttā-i mülk-i [dünyāya]³ temhīd-i ḳavānīn-i siyāset ḥükmi ile niẓām virdi ve şenā'-ı⁴ bī-şümār cenāb-ı sulṭān-ı ḥakīme ki cuyūş-ı mülk-i ma'nevī-ye atlas-ı ḳavā'id-i mekārīm-i ahlāk ve meḥāmid-i evşāf birle libās-ı intizām geyürdi. Bir ḳāhirdür ki saṭvet-i ḳahrı rikāb-ı cebbārān-ı zalemeyi ḥazīze indürdi. Bir 'ādildür ki āşār-ı re'fet-i 'adli ed'iyye-i mazlūmān-ı za'afay⁵ evc-i maḥall-i ḳabūle ırgürdi ve şalavāt-ı zākiyāt ve taḥiyyāt-ı nāmiyāt şāhib-i livā'-ı⁶ a'zama ve vaẓı'-ı şer'-i ekreme ve mümeḥhid-i siyāset-i aḳveme ve bāsıṭ-ı ḳānūn-ı aḥkeme a'nī hādī-i her gümrāh Muḥammed Resūlullāh cenābına olsun kim seyyid-i zümre-i mülūk ve enbiyā ve muḳtedā-yı erbāb-ı sülūk ve evliyādur ve selām u maḥmidet āline olsun kim menār-ı envār-ı velāyetdürürler ve ta'ẓīm ü midḥat aşḫābına olsun kim meşār-ı āşār-ı hidāyetdürürler. **Ammā ba'd** bu bende-i faḳīr Sürūrī-i ḥaḳīr şöyle lisān eyler⁷ taḳrīr ve ḳalem birle taḥrīr ḳılur ki ol zemānda ve şol evānda ki şehzāde-i⁸ şāhibü'l-ḳadr ve nev-bāve-i ke'l-bedr melik-i vāriş-i mülk-i Süleymān ve melek-i lābis-i [2-a] libās-ı insān zübdetü's-selāṭini'l-'ıẓām 'umdetü'l-ḥavākīni'l-kirām ḥazret-i sulṭān Muşṭafā bin e's-sulṭān⁹ edāma'llāhu ikbālehümā ve ekāme efzālehümā¹⁰ ḥizmetinde idüm. Şayd-ı şūrī behānesi ile¹¹ şikār-ı devlet-i mü'ebbede¹² niyyet idüp ve bu bende-i kemīnesin refīḳ-i sefer-i zafer-āyet¹³ ḳılup rikāb-ı hümayūnlarınca şeref-i ḳurbetde idüm. İttifākan 'izz-i ḥuzūr-ı sürūr-encāmılarına ve cenāb-ı 'izzet-i ḥubūr-ı ihtitāmılarına Zāhīretü'l-mülūk¹⁴ nām kitāb bi-ṭarīḳi'l-ihdā'-i'l-müstetāb şunulup¹⁵ ve kitāb-ı mezkūr Fārisi zebān ile¹⁶ mu'abber ve

² Bi'smillāhi'r-rahmāni'r-rahīm A: Besmele yok H: (serlevhada): **Hāzā Şerḥ-i Kitāb-ı Zāhīretü'l-Mülūk** A.

³ silinmiş M: dünyāya A, H.

⁴ şenā'-yı H.

⁵ za'ifeyi H.

⁶ der-kenārda M.

⁷ ile A, H.

⁸ şāh-zāde-i A.

⁹ bin Sulṭān Süleymān A.

¹⁰ "Allah onun bahtını, ikbālını ve faziletini devam ettirsin." (ç.n.)

¹¹ behānesiyle A.

¹² Mü'ebbedeye H: mü'eyyede A.

¹³ zafer-rāyet H.

¹⁴ Zāhīretü'l-mülūk H.

¹⁵ şunulup A.

¹⁶ zebānla H.

elfāz-ı müşkile ile müfesser olup hâtır-ı ‘âtır-ı¹⁷ cevâhir te’sşürlerine¹⁸ bu ma‘nâ lâylıh ve zamîr-i münîr-i müşterî tenvîrlerine bu maзмün vazîh olmış ki kitâb-ı mezbûr Türki dil ile tefsîr ve rûşen-‘ibârât ile ta‘bîr olınsa¹⁹ nef‘i ‘âm ve mağbûl-i hâş u ‘âm olur idi ve bu ‘abd-ı kemterine ba‘z-ı kütüb şerh itmek fermân olınmış²⁰ idi. Ammâ himmetlerin karîn ve ‘inâyetlerin mukterin kılup zîkr olan kitâb dahı şerh ü beyân ve hüsn-i ta‘bîr ile ‘ayân kılınmak içün işâret-i ‘âliyye olup emr-i ‘âlî-ye imtişâl kılınup sefer üzerinde iki te’lîfe ma‘â²¹ mübâşeret ü şürû‘ olunup²² ‘avn-i Hakk’a i‘timâd kılındı ve bilgil kim muşannıf-ı kitâb [2-b] Mevlânâ ‘Alî ibni²³ Şihâbe’d-dîn el-Hemedânî hafî bi’r-raḥmeti’l-celîleti ve’l-gufrân es-subḥânî bu kitâbı on bâb üzre tertîb eylemiş. **Bâb-ı evvel** şerâyî²⁴ u aḥkâm-ı imânda ve levâzım-ı kemâl-i ikândadur. **Bâb-ı şânî** edâ’-ı ḥukûḳ-ı ‘ubûdiyetdedür. **Bâb-ı şâliş** mekârim-i aḥlâḳda²⁵ ve hüsn-i ḥulḳda ve ḥâkim u pâdişâh sîret-i ḥulefâ’-i râşidîne temessûk itmek vücûbındadur. **Bâb-ı râbî‘** ḥukûḳ-ı vâlideyn ve zevc ü zevce vü evlâd ve ‘ibâd u akribâ vü aşdîkâdadur²⁶. **Bâb-ı ḥâmis** aḥkâm-ı salṭanat ve vilâyet ü imâret²⁷ ve ḥukûḳ-ı ra‘âyâ ve şerâyî-i ḥukûmetde ve anuñ ‘uhdesinüñ ḥaṭarında ve vücûb-ı ‘adl u iḥsândadur. **Bâb-ı sâdis** şerḥ-i salṭanat-ı ma‘neviyyede²⁸ ve esrâr-ı ḥilâfet-i insâniyyededür. **Bâb-ı sâbi‘** emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker beyânındadur²⁹ ve anuñ fażâyıl ü şerâyî³⁰ ve âdâbındadur. **Bâb-ı şâmin** ḥaḳâyıḳ-ı şükr-i ni‘met beyânında ve zîkr-i eşnâf-ı in‘âm ve ifzâl-ı ḥazret-i şamediiyyetdedür. **Bâb-ı tâsi‘** mekârihe şabruñ ḥaḳîḳati beyânında ve meşâyib-i dünyeviyyededür ki ol levâzım-ı umûr-ı velâyet ü salṭatdur. **Bâb-ı ‘âşir** meżemmet-i kibr ü ğaḳabda ve anuñ ḥaḳîḳatinde ve ḥatm-i kitâbdadur. **Bâb-ı [3-a] evvel** ki şerâyî³¹ u aḥkâm-ı imânda³² ve levâzım-ı kemâl-i ikândadur. Kâla’l-lâhu te‘âlâ: “Fe âminü

¹⁷ ‘âtır-ı -A.

¹⁸ me’sşürlerine A, H.

¹⁹ olunsa A.

²⁰ olunmuş A.

²¹ ma‘an A, H.

²² olunup A.

²³ bin A.

²⁴ şerâ’îḥ H.

²⁵ aḥlâḳda A.

²⁶ aşdîkâda H.

²⁷ emâret A.

²⁸ ma‘nevîde H.

²⁹ beyânında A, H.

³⁰ fażâ’il ü şerâ’îḥ H.

³¹ şerâ’îḥ H.

³² imândadur A.

billāhi ve resūlihi ve'n-nūri'l-lezī enzelnā"³³ ve 'an 'Ömer ibnü'l-Hattāb Raḍiyallāhu 'anhu ennehū ḳāle: "Beynemā ḥaḥnū 'inde resūli'l-lāh ṣallāllahu 'aleyhi ve sellem iz ṭala'a 'aleyna reculūn ṣedīdū beyāz'ūs-ṣevbi ṣedīdū sevādī's-ṣa'ri lā yurā 'aleyhi eṣerū's-seferi ve lā ya' refuhū minnā aḥadūn ḥattā celese ile'n-nebiyyi ṣallā'llāhu fāleyhi ve sellem ve esnede rükbetihi ilā rükbeteyhi"³⁴ ve vaḥa'a yedeyhi 'alā faḥzeyhi fe-ḳāle yā Muḥammed aḥbirnī 'ani'l-īmān fe-ḳāle'l-īmān en tu'mine bi'llāhi ve melā'iketihī ve kütübihī ve rūsulihī ve'l-yevmi'l-āḥiri ve tu'mine bi'l-ḳaderi ḥayrihi ve ṣerrihi fe-ḳāle ṣadaḳte ḳāle fe-aḥbirnī 'ani'l-iṣlāmī ḳāle'l-iṣlām en teṣhede en lā ilāhe illā'l-lāh ve enne Muḥammeden Resūlullāh ve tuḳīme's-ṣalāte ve tu'tī'z-zekāte ve taṣūme ramazāne ve taḥuḥce'l-beyte ini'steṭa'te ileyhi sebīlan ḳāle ṣadaḳte feḥbirnī 'ani'l-iḥsān ḳāle'l-iḥsānu en ta'buda'l-lāhu ke-enneke terāhu fe-in lem tekun terāhu fe-innehu yerāke ḳāle faḥbirnī 'ani's-sā'ate ḳāle mā el-mes'ul 'anha bi-a'leme mine's-sā'ili ḳāle fa'ḥbirnī 'an [3-b] emārātihā ḳāle en telihe'l-emetu rabbetehā ve en tere'l-ḥufāte'l-'urāte'l-'ālete ri'ā'e's-ṣā'i yeteṭāvelūne fi'l-bünyāni ṣümme enṭalaḳa fe-lebiṣtu melliyan ṣümme ḳāle yā 'Ömeru etedri mine's-sāyilu"³⁵ ḳultu Allāhu ve resūluhu a'lemu ḳāle fe-innehu Cibrilu"³⁶ etākum yu'allimukum dinikum."³⁷ 'Ömer'den Raḍiyallāhu 'anh rivāyet olunur

³³ "Allah şöyle buyurdu: Artık siz, Allah'a, peygamberine ve indirdiğimiz nura (Kur'ân'a) inanın." (Tegâbün 64/8) (<https://kuran.diyaret.gov.tr/> metinde geçen tüm ayetlerin mealleri bu kaynaktan alınmıştır.)

³⁴ ilā rükbeteyhi -H.

³⁵ sā'ilu H.

³⁶ Cebre'ilu H.

³⁷ Hattab'ın oğlu Ömer (Allah ondan razı olsun) dedi ki: "Bir gün Resûlullah sallâllahu aleyhi vesellem yanında bulunduğumuz bir sırada aniden yanıma, elbisesi bembeyaz, saçları siyah bir zat çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülüyor; bizden de kendisini kimse tanımıyordu. Doğru peygamber sallâllahu aleyhi vesellem yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine dayadı. Ellerini de uylukları üzerine koydu ve "Yâ Muhammed bana İslâm'ın ne olduğunu haber ver!" dedi. Resûlullah sallâllahu aleyhi vesellem "İslâm: Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın resûlü olduğuna şehâdet etmen; namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, ramazan orucunu tutman ve yol (külfetleri) cihetine gücün yeterse Beyt'i hacc etmendir." buyurdu. O zât: "Doğru söyledin." dedi. Babam dedi ki: "Biz buna hayret ettik." Zira hem soruyor hem de tasdik ediyordu. "Bana imandan haber ver!" dedi. Resûlullah sallâllahu aleyhi vesellem: "Allah'a, Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe inanman, bir de kadere; hayrına şerrine inanmandır." buyurdu. O zât yine: "Doğru söyledin." dedi. Bu sefer: "Bana ihsandan haber ver!" dedi. Resûlullah sallâllahu aleyhi vesellem: "Allah'a: Onu görüyormuşsun gibi ibâdet etmendir. Çünkü her ne kadar sen onu görmüyorsan da o seni muhakkak görür." buyurdu. O zât: "Bana kıyametten haber ver!" dedi. Resûlullah sallâllahu aleyhi vesellem: "Bu meselede sorulan sorandan daha âlim değildir." buyurdular. "O halde bana onun alâmetlerinden bari haber ver!" dedi. Peygamber sallâllahu aleyhi vesellem: "Cariyenin kendi sahibesini doğurması ve yalın ayak, çıplak, yoksul koyun çobanlarının bina yapmakta birbirleriyle yarış ettiklerini görmendir." buyurdu. Bundan sonra o zât gitti. Ben hayli bir müddet (bekledim) durdum. Nihayet resûlullah sallâllahu aleyhi vesellem bana: "Yâ "Ömer! O soru soran zâtın kim olduğunu biliyor musun?" dedi. "Allah ve resûlü bilir, dedim. "Gerçekten o Cibril'di. Size dininizi öğretmeğe gelmiş" buyurdular. (Müslim, İmân 1; Buhârî, İmân 37; Tirmizî İmân 4; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Nesâî, Mevâkîf 6.) (www.hadisarabulcom, <http://hadisler.vesiletunnecat.com> metinde geçen tüm hadislerin açıklamaları bu kaynaklardan alınmıştır.)

ki³⁸: “Bir zemānda biz Resūlullāh ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām çatında idük. Nā-gāh bir recül görindi³⁹. Kaftānınuñ ağı ziyāde ve kılınıñ qarası ziyāde. Görinmez⁴⁰ anuñ üzerinde sefer eşeri ve bilmez anı bizden bir kimse görmiş yok⁴¹. Hattā Resūlullāh şallāl’lāhu ‘aleyhi ve sellem⁴² huzūrında oturdı ve iki dizlerin Resūlullāh ‘aleyhi’s-selām⁴³ dizlerine ulaşırdı ve iki ellerin iki uylukları üstine kodı. Didi⁴⁴: “Yā Muhammed haber vir baña imāndan.” Resūlullāh şallāl’lāhu ‘aleyhi ve sellem didi: “İmān oldur ki inanasın Allāh’a ve meleklerine ve kitāblarına ve resūllerine ve yevm-i āhire ve inanasın⁴⁵ taqdirine hayrına ve şerrine” didi. “Gerçek didüñ” didi. “İmdi haber vir baña İslāmdan” didi. “İslām senüñ şehādet itmeñdür⁴⁶ hiç lāyık-ı ‘ibādet yokdur illā Allāh ve şehādet itmeñdür ki⁴⁷ Muhammed Resūlullāh’dur ve namāzı durqurmañdur ve zekāt virmeñdür ve ramażanı şāyim⁴⁸ olmañdur ve hacc itmeñdür, eger kādır olursañ” [4-a] didi. “Gerçek didüñ” didi. “İmdi haber vir baña ihsāndan” didi. “İhsān senüñ ‘ibādet itmeñdür Allāh’a, sen anı görürsin gibi. Eger sen anı görmezseñ ol seni görür” didi. “İmdi haber vir baña kıyāmetden” didi. “Şorılan⁴⁹ kimse yeg bilmez şorandan didi ya‘nī sen kıyāmetüñ vaqtini nice bilmezseñ ben de bilmezin⁵⁰ şorandan” didi. “İmdi haber vir baña⁵¹ ‘alāmetlerinden” didi. “Cāriye⁵² doğıra⁵³ girecesini ve sen göresin yalın ayakları⁵⁴ ve ‘uryānları ve faķirleri koyun çübānları teţāvül ideler binālarda⁵⁵.”⁵⁶ Andan soñra ol kimse gitdi. Ben çok eglendüm. Andan soñra didi baña: “Yā ‘Ömer bilür misin kimdür bu su’āl iden?” Ben didüm: “Allāh ve resūli yigrek bilürler.” Didi: “Cebre’il’dür⁵⁷, geldi size dīniñüz⁵⁸ öğretmege.” İmdi bu hadīs-i şerīf mūcibince

³⁸ kim H.

³⁹ göründi A.

⁴⁰ görünmez A.

⁴¹ görmüş yok -A, -H.

⁴² Resūlullāh ‘aleyhi’s-selām ’s-selām A, H.

⁴³ ‘aleyhi’ş-şalātu ve’s-selām H.

⁴⁴ ve didi A, H.

⁴⁵ Derkenār: Allāh’a inanasın H.

⁴⁶ +ki A.

⁴⁷ Derkenār: hiç H.

⁴⁸ şā’im H.

⁴⁹ şorulan A.

⁵⁰ Derkenār: ya‘nī ... bilmezin M, H.

⁵¹ baña -A, -H.

⁵² Derkenār (metin çizikli): Ya‘nī cāriyeden evlād çok ola M: Derkenār: Ya‘nī cāriyeden evlād çoğ ola H.

⁵³ doğura A.

⁵⁴ Derkenār M, H.: Ya‘nī ‘ilm ve diyānetden hālī olanlar nāsuñ hākimleri olalar. (metin içi) A.

⁵⁵ binālarında H.

⁵⁶ (metin çizikli) M: (metin içi) A: Derkenār: Ya‘nī yüksek binālar ideler. H.

⁵⁷ Cebrā’il’dür A.

ḥaḳīḳat-i īmān altı aṣl üzre mebnidür. Aṣl-ı evvel Allāh'ı bilmeñdür. Aṣl-ı ṣānī meleklerini bilmeñdür. Aṣl-ı ṣālīḡ kitāblarını bilmeñdür. Aṣl-ı rābi' peygāmbirlerini bilmeñdür. Aṣl-ı ḥāmis āḥireti bilmeñdür. Aṣl-ı sādīs her nesne Ḥaḳ Te'ālā ḳazāsı ile idügin bilmeñdür ve ḥaḳīḳat-i İslām biş aṣl üzre mebnidür. Aṣl-ı evvel kelime-i şehādetdür. Aṣl-ı ṣānī namāzdur. Aṣl-ı ṣālīḡ şavmdur. Aṣl-ı [4-b] rābi' zekātdur. Aṣl-ı ḥāmis ḥaccdur. Bu bişden ikisi faḳirlerden saḳıtdur ve icmā'-ı 'ulemā'-i ümmet böyledür ki aṣl-ı īmān taşdıḳ-ı ḳalbīdür. Ammā kemāl-i īmān ki māni' dür 'azāb-ı cehennemden vesīledür vuşul-i derecāta mevḳūfdur dört aṣluñ istiḥkāmına ki her bir aṣl bir rükndür erkān-ı kemāl-i īmāndan. Aṣl-ı evvel ḳalb ile taşdıḳdür. Aṣl-ı ṣānī dil ile iḳrārdur. Aṣl-ı ṣālīḡ beden ile 'ameldür. Aṣl-ı rābi' mutāba'at-ı sünnetdür. Her kim bu dört aṣldan maḥrūmdur⁵⁹ kāfir-i muṭlaḳdur⁶⁰ ve her kim dili ile iḳrār ide ḳalbi ile taşdıḳ itmeye münāfıḳdur⁶¹ ve her kim dili ile iḳrār ve ḳalbi ile taşdıḳ ide ammā bedeni ile 'amel itmeye fāsıḳdur⁶² ve ḳuşūr-ı 'ibādeti miḳdārınca 'azāba müsteḥaḳ olur ki eḳalli bir sā'at ve ekşeri ḥadişde böyle vārid olmuşdur⁶³ yedi biñ yıldur ve her kim ḳalbi ile taşdıḳ ve dili ile iḳrār ve bedeni ile 'amel ide ammā mutāba'at-ı sünnet-i nebeviyye itmeye mübtedi' dür ve mübtedi' ler kilāb-ı cehennem olurlar ki Resūlullāh⁶⁴ 'aleyhi's-selām buyurmuş: "Ehlü'l-bida'ı kilābu ehli'n-nāri."⁶⁵ Çün ma'lūm ḳılduñ ki ḥaḳīḳat-i īmān altı aṣl üzre mebnidür. Aṣl-ı evvel ki ma'rifetu'llāhdur⁶⁶. Bilgil kim ma'rifetu'llāha nihāyet yokdur ve buña müte'atışlar çokdur⁶⁷ ve maḳşūd-ı icād cemī'-i kāyinātdan taḥḳıḳ-i zuḥūr ve izḥār-ı aṣl-ı mezḳūrdur ve melāyike⁶⁸ vü cinn ü insūñ 'uḳūli fehm eyleyüp ve 'ibārete getürdükleri ol ḥazretüñ ma'rifetine nisbet [5-a] bir ḳatredür baḥr-i bī-pāyāna nisbet ki "ve mā ḳaderu'l-lāhu ḥaḳḳahu⁶⁹ ḳadrihi⁷⁰ ve lā yuḥīṭüne bihi' ilmen⁷¹" ve her bir ferd-i efrād aña bir evliyādan ve 'uzamā'-i enbiyādan bu baḥr-ı zāḥirden riyāzet u mücāhedesi miḳdārı meşreb-i ḥaşşı olur ve her bir 'ārif

⁵⁸ dīnūñüz A.

⁵⁹ maḥrūmdur A, H.

⁶⁰ muṭlaḳdur H.

⁶¹ Derkenār: ve her kim M: münāfıḳdur H.

⁶² fāsıḳ H.

⁶³ "ḥadişde" (çizikli metin üstünde) M: satır arasında H: derkenār A.

⁶⁴ Resūl H.

⁶⁵ "Bidat ehli olanlar cehennem köpekleridir." (Râmûzu'l-ehâdis s.155/4)

⁶⁶ +ve A.

⁶⁷ çokdur A.

⁶⁸ melā'ike H.

⁶⁹ ḥaḳḳa H.

⁷⁰ "Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler." (Zümer 39/67)

⁷¹ "Onların bilgisi Rahman'ı kuşatamaz." (Tâhâ 10/110)

meydân-ı tarîkat mübârizlerinden tezkiye-i nüfûs ve taşfiye-i kulûb hasebince esrâr-ı cenâb-ı kibriyâ hazinelerinden birine ıttılâ⁷² virilür velî ol esrâr-ı cevâhiri nuqûdını ‘avâm a‘mâları nazârına ‘arz itmek olmaz ve bir yük ki yir ve gök tâkât getürmeye merkeb-i za‘îf götürirmez ve ammâ ol miqdâr ki şıhhat-i imân için ‘amme-i halka zarûridür oldur ki bileler Rabbü’l-‘âlemîn-i vâhiddür ki aña şerik yokdur ve ferddür ki aña mişl yokdur. Şameddür⁷² ki aña zıdd yokdur⁷³. Bir kadimdür ki aña evvel yokdur bir kayyûmdur⁷⁴ ki aña âhir yokdur. Bir ezelidür ki anuñ evveline ibtidâ yokdur bir ebedidür ki anuñ âhirine intihâ yokdur. Bir zâhirdür ki idrâk-i zuhûr hüviyyetine ‘aciz u hayret mâni⁷⁵ degüldür. Bir bâtındur ki kühn-i⁷⁵ esrâr-ı buṭûnına hiç maḥlûkuñ ıttılâ⁷⁶ yokdur. Bir hayyudur ki cemî⁷⁶-i kâyinātuñ hayâtı anuñ rahmeti feyzinden bir nemdür. Bir ‘âlimdür ki cümle⁷⁶ maḥlûkât anuñ ‘ilmi dâiresinden⁷⁷ bir nokṭadur. Bir müriddür ki mecmû⁷⁶-ı mürâdât anuñ meşîyyeti kitâbından bir raḥamdur. Bir kâdirdür ki cemî⁷⁶-i maḥdûrât anuñ kabza-i kudretinüñ maḥhûrıdır. Bir semî⁷⁶dür ki ihtilâf-ı lügât ve eşnâf-ı haṭarât anuñ [5-b] mesmû⁷⁶ ıdır. Bir başirdür ki qarıncacuk taht-ı arzda anuñ manzûrıdır. Bir mütekellimdür ki tavḫ-i imtişâl-i evâmîr ü nevâhî cemî⁷⁶-i maḥlûkât boynında anuñ tekellümü sırrınuñ neticesidür. Bir laṭîfdür ki zât-ı müte‘âliyesi cism degüldür ve cevher degüldür ve ‘arâz degüldür ve aña şüret yokdur ve keyfiyyet ü miqdâr ve cihât u aḫtâr ve niçe vü niçün ve nicedür dimege zât-ı pâkine râh yokdur ve zâtına mekân yokdur ve anuñ ‘ilmi ve kudreti ve irâdeti ihâṭa itmedügi mekân yokdur ve cenâb-ı ‘izzeti temekkûn ve istikrârdan ve hulûl u istizrârdan ve ḫurb u bu‘d ve zemân u mekân ve taḡayyür u ḥadeşândan ve ‘urûz u zevâlden ve taḡavvül ü intikâlden münezzehdür ve anuñ kibriyâsı rif‘atınüñ ‘arşa nisbeti⁷⁸ ḥâke nisbeti gibidür ve celâlet-i rif‘atı ve kemâl-i ‘azâmeti ile kula aḳrebdür bedenüñ nefesine ḫurbından ve sâ’ir⁷⁹ havassa ve ḳuvâya daḡı şöyle qarîbdür bir ḫurb ile ki şıfât-ı muḳaddese-sine lâyıḳdur şol ḫurb ile degül ki efhâm-ı mükeddere ve evhâm-ı müdenneşe anı taṣavvur⁸⁰ ide. Belki lem-yezel ve lâ-yezâl⁸¹ olmaḡla⁸² anuñ zât-ı muḳaddesi⁸³ mevşûfdur⁸⁴ şıfât-ı kibriyâ vü kemâl ile ve

⁷² Bir şameddür H.

⁷³ Derkenâr: Şameddür M.

⁷⁴ Derkenâr: aña M.

⁷⁵ Derkenâr M.

⁷⁶ cümle-i H.

⁷⁷ dâ’iresinden H.

⁷⁸ nisbeti ‘arşa A, H.

⁷⁹ sâ’ir H.

⁸⁰ taṣvîr A.

⁸¹ “Evveli ve ahiri olmayan.” (ç.n.)

ma‘rūfdur nu‘ūt-ı ‘azamet ü celāl ile ve bugün şöyledür ki ezel-i āzālde idi ve tā ebed böyle olsa gerekdür. Anuñ zātınıñ ‘azameti zāhir olmaz meger envār-ı şıfātında⁸⁵ ve anuñ envār-ı şıfātınıñ⁸⁶ [6-a] işrākı mutaşavver degüldür. Meger tecelliyāt-ı zāt-ı tefārīķinde anuñ bisāt-ı kıurbına erişmek⁸⁷ olmaz. Meger anuñ rahmeti ile anuñ kemālin bilmek olmaz. Meger anuñ meşıyyeti ile ve anuñ zātınıñ tecellı-i cemālin müşāhede itmek olmaz. Meger anuñ nūrı ile eger dilerse ħalkuñ ğāyet ħaķırın kendünüñ⁸⁸ zāt-ı muķaddesinüñ bilicisi eyler ve eger dilerse āsmān u zemīn anuñ ma‘rifetinüñ yüķin götürmekden ‘āciz olur ve her nesne ki envā‘-ı ‘azābdan ve ‘ıķābdan ve belıyyāt u renc ve saĥt u ħavf ve ğuşsa vu zaĥmet ve ħ‘ārılık u mażarrat ve giriftārılık ki ‘ālemde olur cümle ol ħazretüñ ‘adli eşerleridür⁸⁹ ve her nesne ki eşnāf-ı rāĥatdan ve suhūletden ve ğınā vü vüs‘atden⁹⁰ ve sürūr u ferāġatden ve emn ü sa‘ādetden ve ‘ıyş u ‘işretten ħalk üzre gider cümle anuñ iĥsānı netāyicidür ve her nesne ki vücūd buldı ve bulsa gerekdür ħalilden ve keşirden ve āşıkār⁹¹ u nihāndan ve küfr ü imāndan ve ‘atā vü ħırmāndan ve aşşı vü ziyāndan ve ziyāde vü noķşāndan ve tāt u ma‘şıyetden ve devlet ü miĥnetden cümle anuñ ħazā vü irādeti iledür⁹² ve ħıç nesne anuñ ħüķm ü meşıyyetinden taşra degüldür. Her ne ki⁹³ diledi eyledi ve oldı.⁹⁴ Her ne ki⁹⁵ diler, ıder⁹⁶ ve olur. “Lā rādde li-ķazā’ihı ve lā mu‘akkıbe li-ħüķmihi”⁹⁷ ve şöyle ki ‘ālim ü ķādirdür ‘ilm ü ķudret ile. Ancılayın semı‘ ü başış ü mütekellimidür. [6-b] Semı‘ u başış u kelām ile ālāt u ħavāssız ve bu‘d u kıurb ve küçücük ü büyük ve zulmet u nūr anuñ semı‘ u başış olmasında berāberdür ve her ne ki kıullarına i‘lām eyledi aĥbār-ı ğaybdan ve va‘d u va‘ıdden ve ħelāl u ħarāmıdan ve emr ü nehyden cümle ħaķdur ve cemı‘-i ķitāblar ki enbiyāya gönderdi cümle anuñ kelāmıdır⁹⁸ ve anuñ kelāmı anuñ şıfatıdır ve anuñ şıfatı ķadımdür

⁸² olmağla -A: lā-yezāldur H.

⁸³ muķaddesesi H.

⁸⁴ mevşūfdur A.

⁸⁵ şıfātı A, H.

⁸⁶ şıfātı A, H.

⁸⁷ erişmek H.

⁸⁸ kendü A, H.

⁸⁹ eşerleridür A.

⁹⁰ rāĥatdan A, H.

⁹¹ āşıkāre H.

⁹² irādetidür A.

⁹³ ne ki A.

⁹⁴ ve H.

⁹⁵ ne ki A.

⁹⁶ eyler A.

⁹⁷ “Ĥüķmü sorgulanmayan, emrini geri çevirecek olmayan.” (ç.n.)

⁹⁸ kelāmıdır A, H.

ve anuñ kelâmı harf u şavt ile⁹⁹ degüldür ve muşhaflarda mektûb ve dillerde mezkûr ve gönüllerde maḥfûzdur¹⁰⁰ ve kıra'et u kitâbet ve hıfz-ı maḥlûkdur ve mektûb u maḥrû' u maḥfûz-ı ğayr-ı maḥlûkdur ve bu 'âlemi menzilgâh-ı müsâfirân-ı 'âlem-i beḳâ ve güzergâh-ı tâlibân-ı sa'âdet-liḳâ kıldı ve her kimseye bu menzilde bir müddet taḳdîr eyledi tâ bu menzil-i dünyâdan ki mekân-ı mühlet ve evân-ı fırsat ve mezra'a-i âhiretdür. Zâd-ı râh-ı sa'âdet-i ebediyye götüreler ve bî-zâd u bî-delîl ḳaşd-ı bâdiye-i kıyâmet itmeyeler ve her nesne ki peygâmbler 'aleyhimü's-selâm lisânları ile ḥalka gönderdi ve eceller¹⁰¹ ve rızklar ve 'azâb-ı ḳabr ve rü'yet-i ḥaḳ ve derecât-ı cennet ve derekât-ı cehennem ve şefâ'at-i enbiyâ vü evliyâ ve 'ulemâ'-i dîn ve mü'minîn cümle ḥaḳdur ve cümleye îman vâcibdür¹⁰² ve efdâl-i ḥalk peygâmblerdür ve efdâl-i peygâmbler resûllerdür ve efdâl-i rûsul ulû'l-'azm olanlardur ve anlar bişdür: Nûḥ ve İbrâhîm [7-a] ve Mûsâ ve 'Îsâ ve Muḥammed şalâvâtul-lâhi 'aleyhim ve selâmuhû¹⁰³ ve Muḥammed şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem seyyid-i enbiyâdur ve çün derece-i nübüvvet vücûd-ı Muḥammed¹⁰⁴ ile kemâle irişdi merâtib-i nübüvveti anuñ vücûd-ı şerîfi ile ḥatm eylediler ve anuñ şahâbe-i kirâmı andan soñra efdâl-i ḥalk idiler¹⁰⁵ ve bunların efdâli ḥulefâ'-i râşidîn ya'nî Ebû Bekr ü 'Ömer ü 'Osmân ü 'Alî'dür, rıdvânul-lâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'în.¹⁰⁶ Bu miḳdârı ma'rifeti uşûl-i îmandan icmâl ṭarîḳi ile cümle Müslümânlar vâcibdür ve her kim bu miḳdârı ḥaḳâyıḳ-ı îmandan bilmeye ol ḥaṭar üzredür ve çün ma'lûm oldu ki 'amel-i şâliḥ bir rûkndür erkân-ı kemâl-i îmandan bu cihetdendür¹⁰⁷ ki Ḥaḳ celle ve 'alâ her yirde ki¹⁰⁸ Ḳur'ân'da zıkr-i îman kıldı 'amel-i şâliḥi aña maḥrûn kıldı ki "inne'l-leḳzîne âmenû ve 'amilu's-şâliḥâtî"¹⁰⁹ ve çün aḳsâm-ı a'mâl-i şâliḥa çokdur. Resûlullâh 'aleyhi's-selâm ümmeti andan ḥaberdâr eyledi ve buyurdi ki: "Îmânı yetmiş ve bir niçe budaḳdur ve bu aḳsâmuñ beyânında eḥâdiş çokdur ve her ḥadiş işaretdür bir kısma aḳsâm-ı a'mâlden ve ol a'mâlden soñra imtişâl-i evâmir vâcibâtıdan ve mendûbâtıdandır ve ba'zı ictinâb maḥzûrâtıdan ve

⁹⁹ şavtla H.

¹⁰⁰ maḥfûzdur A, H.

¹⁰¹ eceller A.

¹⁰² vâcibdür H.

¹⁰³ "Allah'ın selâmı ve esenliḳi onların üzerine olsun." (ç.n.)

¹⁰⁴ Muḥammedî A.

¹⁰⁵ idiler H.

¹⁰⁶ "Allah onların hepsinden razı olsun." (ç.n.)

¹⁰⁷ cihetdendür A.

¹⁰⁸ ki -H.

¹⁰⁹ "Şüphesiz, inanıp yararlı işler yapanlara gelince." (Kehf 18/107)

mekrūhāt dandır ve¹¹⁰ bu muhtaşarda ol ḥadīşlerden ba‘zı zıkr olunur ki ol aḫsāmuñ uşūline müşīrdür.” Ve¹¹¹ ‘an Ebī Hüreyre Raḍiyallāhu ‘anh kâle¹¹²: Kâle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem “el-îmānu biż‘un¹¹³ ve seb‘ün şu‘beten [7-b] efḍaluhā ḳavlu lā ilāhe illā’l-lāhu ve ednāhā imāṭatü’l-ezā ‘ani’t-ṭarīḳı ve’l-ḥayā’ü şu‘betün mine’l-îmān.”¹¹⁴ Ebū Hüreyre’den rivāyet olunur ki: Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Îmān yetmiş ve bir kaç budaḳdur. Efḍali ḳavl-i lā ilāhe illā’l-lāhdur. Ednāsı zāyil¹¹⁵ ḳılmaḳdur¹¹⁶ incidür nesneyi yoldan¹¹⁷ ve utanmaḳ bir budaḳdur îmandan.” Ve ‘an Fuḍāle bin ‘Ubeyd Raḍiyallāhu ‘anhu kâle: Kâle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “El-müslimü men selime’l-müslimüne min lisānihî ve yedihi. Ve’l-mü’mînü men âmenehü’n-nāsu ‘alā dimā’ihim ve emvālihim. Ve’l-mucāhidu men cāhede nefsehū fî ṭā’ati’l-lāh.”¹¹⁸ Fuḍāle bin ‘Ubeyd’den rivāyet olunur¹¹⁹ ki: Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Müslümān oldur ki Müslümānlar sālīm olurlar¹²⁰ anuñ dilinden ve elinden ve mü’mîn oldur ki nās anı emîn¹²¹ ḳılalar ḳanları ve mālārı üstine ve ğāzî oldur ki kendü nefsi ile ğazā ide Allāh ṭā’atinde.” Ve ‘an Enes bin Mālīk Raḍiyallāhu ‘anh kâle: “Fe-lemmā¹²² ḥaṭabenā Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem illā kâle lā îmān li-men lā emānete lehu ve lā dīne li-men lā ‘ahde lehu.”¹²³ Enes bin Mālīk’den Raḍiyallāhu ‘anh rivāyet olunur ki

¹¹⁰ ve -H.

¹¹¹ ve -A, -H.

¹¹² kâle -H.

¹¹³ Derkenâr: Biż‘, üçden ona varınca ‘aded-i mübheme dirler M: Derkenâr: Ya‘nî üçden ona varınca ‘aded-i mübheme dirler H.

¹¹⁴ “Îman altmış küsür diğér hadiste yetmiş küsür şubedir. En üstünü La ilahe illallah en aşāğısı ise insanlara eza veren şeyleri yoldan kaldırmaktır, haya da imandan bir şubedir.” (Buhârî, Îmân 3; Müslim, Îmân 58)

¹¹⁵ zā’il H.

¹¹⁶ ḳılmaḳdur A.

¹¹⁷ Derkenâr: Ya‘nî yoldan taş gibi ve diken gibi ve bunların gibi incidür nesneyi gidermekdür.

¹¹⁸ “Size, mü’mîn kimdir, haber vereyim mi? O öyle bir kimsedir ki, insanlar malları ve canları hususunda kendisinden emin olurlar. Müslim ise, müslümanların, onun dilinden ve ehlinden salim olduğı kimsedir. Mücahid de Allah’a itaat hususunda nefsi ile cihad edendir. Muhacire gelince, hata ve günahlardan kaçan kimsedir.” (Ramuz el ehadis, s. 165, 3. hadis)

¹¹⁹ olunur A.

¹²⁰ olalar A.

¹²¹ Derkenâr: Ya‘nî nās emîn olalar andan ki bu bizüm ḳanlarımıza ve mālārimuza ḳasd itmez, diyeler M, A, H.

¹²² Derkenâr: Felemmā ehl-i ḥadīş ḳatında tevekkülî içündür A.

¹²³ Peygamber efendimiz s.a.v. her hutbesine başlarken şöyle buyururdu: “Emaneti olmayanın imanı, ahinde durmayanın ise dini yok gibidir.” (İmam Ahmed, Müsned c III/135 hadis no: 13225; İbn Hibban, Sahih hadis no: 194; Beyhaki, Süneni Kebir hadis no: 17349; Bezzar, Ebu Yala, İbn Şeybe, Musannef hadis no: 29817 Taberani; Mucemül Evsat hadis no: 2679.)

dimiş: “Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem hîç bize¹²⁴ hıṭbe itmezdi illâ dir idi: “İmânı yokdur emâneti olmayanuñ ve dîni yokdur ‘ahdî¹²⁵ olmayanuñ.” Ve ‘an İbni ‘Abbâs Raḍiyallâhu ‘anh mâ¹²⁶ kâle: Kâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: Lâ yezenî’l-zânî ḥîne yeznî ve hüve mü’mîn ve lâ yeşrebu’l-ḥamre ḥîne yeşrebu [8-a] ve hüve mü’mînun ve lâ yuḳtulu’l-kâtilü¹²⁷ nefsen ḥîne yaḳtulu ve hüve mü’mînun fe-ıyyâküm iyyâküm¹²⁸.”¹²⁹ İbni ‘Abbâs’dan rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Zinâ itmez zinâ idici kimse zinâ itdüğü ḥinde mü’mîn olduğı ḥalde ve ḥamr içmez¹³⁰ ḥamr içdüğü ḥinde mü’mîn olduğı ḥalde ve ḳatıl itmez ḳatıl ḳatıl itdüğü ḥinde mü’mîn olduğı ḥalde¹³¹ şaḳınuñ şaḳınuñ çün bu ḥadıṣde ḥamruñ âfet-i dîn idüğü zıkr olındı¹³² niçe ḥadıṣ ki bu bâbda vârid olmışdur¹³³ zıkr olunur.” ‘An ‘Âişe Raḍiyallâhu ‘anhâ kâlet: Kâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “İnne evvele mâ yukfâ’ul¹³⁴’-İslâmu kemâ yukfâ’u¹³⁵ illâ nâ’ü le-fî’l-ḥamr ḳile fe-keyfe yâ Resûlullâhi ve ḳad beyyene’l-lâhu fihâ mâ beyyene ḳâle yessemüne hâ¹³⁶ bi-ğayri ismihâ fe-yeşrebûnehâ.”¹³⁷ ‘Âişe’dan Raḍiyallâhu ‘anhâ rivâyet olunur ki: Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Taḥḳikâ evvel nesne ki İslâm egrilüp devrilüp dökülür, çanak egrilüp devrilüp döküldüğü gibi ḥamrdadır.” dinildi: “Nice ḥamr içlerler yâ Resûlullâh?” Taḥḳik Ḥaḳ Te‘âlâ beyân eyledi ḥamrda¹³⁸ beyân eyledügin. Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Ḥamra ğayrı isimler¹³⁹ virürler daḳı içlerler.” Ve ‘an İbni ‘Ömer Raḍiyallâhu ‘anhumâ kâle: Kâle Resûlullâh¹⁴⁰ şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Küllü

¹²⁴ Derkenâr: Ḳallemâ, ehl-i ḥadıṣ ḳatında nefy-i külli içündür M: Derkenâr: küll içündür H.

¹²⁵ Derkenâr: Ya‘nî ‘ahdine M, A: ‘ahde vefâ kılmayanuñ A.

¹²⁶ ‘anhumâ H.

¹²⁷ yaḳtulu H.

¹²⁸ Derkenâr: Tekrâr-ı eyyâkum te’kid içündür A.

¹²⁹ “Zina yapan bir kimse, zina yaptığı esnada, mümin olarak zina yapmaz. Şarap içen kimse de içme anında, mümin olarak şarap içmez. Katil de katil ettiği esnada mümin olarak katletmez.” (Buhârî, Eşribe 1)

¹³⁰ içen A.

¹³¹ Derkenâr: Tekrâr-i iyyâküm te’kid içündür M: Derkenâr: ve ḳatıl H.

¹³² A: olundı A.

¹³³ +ki H.

¹³⁴ yekfâ’u H.

¹³⁵ yekfâ’u H.

¹³⁶ yessemünehâ A, H.

¹³⁷ “Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.” (Mâide 5/90)

¹³⁸ Derkenâr: İnneme’l-ḥamr ve’l-meyser ve’l-enşâb ve’l-ezlâm recis min ‘amelü’ş-şeyṭânî’l-âyet M, A, H.

¹³⁹ Derkenâr: ‘Araḳî ve bûzin ve gül-i efsûn ve puḳte ve nebîz ve müşelleş ve bunuñ emşâli isimler M, A, H.

¹⁴⁰ Resûlullâh H.

müskirin hamr ve küllü müskirin harām.”¹⁴¹ İbni ‘Ömer’den rivāyet olunur ki: Resūlullāh¹⁴² shallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Her nesne ki mest ider humdur.¹⁴³ Her nesne ki [8-b] mest ider harāmdur.” Ve ‘an ‘Āiše Raḍiyallāhu ‘anha kâlet: Kâle Resūlullāh¹⁴⁴ shallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Mā eskere’l-faraḡu¹⁴⁵ minhu fe-milā’ül-kefe¹⁴⁶ minhu harāmun.”¹⁴⁷ Āyişe’den Raḍiyallāhu ‘anhā rivāyet olunur ki Resūlullāh shallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Her nesne ki andan bir farak¹⁴⁸ mest ide bir kef dolısı andan harāmdur.” Ve ‘an Cābir bin ‘Abdullāh Raḍiyallāhu ‘anh kâle: Kâle Resūlullāh shallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Küllü müskirin haramun ve inne ‘alā’llāhi ‘ahden li-men yeşrebu bi’l-müskirāne¹⁴⁹ yeşkiyehū¹⁵⁰ tînetü’l-habāli kâlū yā Resūlullāh shallā’l-lāh ve mā tînetühu’l-habāli kâle ‘uşāretü ehli’n-nār.”¹⁵¹ Cābir bin ‘Abdullāh’dan rivāyet olunur ki Resūlullāh shallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Her nesne ki mest ider harāmdur¹⁵² ve Haḡ Te‘ālā üzerine ‘ahddür ki¹⁵³ mest ider nesneyi içene, içüre tîne-i habalden¹⁵⁴.” didiler: “Yā Resūlullāh tîne-i habāl¹⁵⁵ nedür?” Didi: “Cehennem ehlinüñ şıķındısıdur” ve bir rivāyetde vārid olmışdır ki ol Allāh haḡķıyçün ki Muḡammed’üñ cānı anuñ ḡabza-i ḡudretindedür eger¹⁵⁶ bir ḡatre ol ‘uşāreden dünyāya düşse ehli dünyā anuñ murdār ḡoḡusından¹⁵⁷ helāk olurlar idi¹⁵⁸. Ve ‘an ‘Āiše Raḍiyallāhu ‘anhā kâlet: Kâle Resūlullāh shallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Men at‘ime¹⁵⁹ şāribe’l-hamri loḡmeten sallata’l-lāhi ‘aleyhi¹⁶⁰ ḡayyeten ve ‘aḡaraben fî ḡabrihi ve men ḡaḡiye

¹⁴¹ “Sarhoşluk veren her şey, içkidir. Sarhoşluk veren her şey, haramdır.” (Buhârî, Eşribe 1, Ebû Dâvûd, Eşribe 5)

¹⁴² Resūlullāh H.

¹⁴³ +ve H.

¹⁴⁴ Resūlullāh H.

¹⁴⁵ Derkenâr: “Farak on altı rıtla dirler” H.

¹⁴⁶ keffî A, H.

¹⁴⁷ “Bir farak içildiği takdirde sarhoşluk veren bir şeyin tek avucu da haramdır.” (Ebû Dâvûd, Eşribe 6; Tirmizî, Eşribe 2,3)

¹⁴⁸ Derkenâr: Farak on altı rıtla M, A: rıtla dirler A

¹⁴⁹ yeşrebü’l-müskirān H.

¹⁵⁰ +min H.

¹⁵¹ “Allāh sarhoş ediciyi içen kimseye tînetü’l-habāl içirmeye ahdetmiştir. ‘Tînetü’l-habāl nedir’ diye sorulunca: ‘Cehennemliklerin (vücutlarından, çıkan) terleridir’ diye cevap verdi.” (Müslim, Eşribe 72; Nesâî, Eşribe 49)

¹⁵² harāmdur A.

¹⁵³ +her A, H.

¹⁵⁴ ḡıyâlden A.

¹⁵⁵ Derkenâr: Ya‘ nî cerāḡatlerinüñ şaru şuyı ve iriñidür M, A: ḡıyâl A.

¹⁵⁶ +her H.

¹⁵⁷ ḡoḡusından H.

¹⁵⁸ olurlardı A.

¹⁵⁹ at‘ame A.

¹⁶⁰ aleyhi -H.

hâcete hū fe-ḳad e‘āne ‘alā hedmi’l-islām ve men cālise hū ḥaṣere hū’l-lāu yevme’l-ḳiyāmeti a‘mā lā ḥuccete lehū.” ‘Āiše’den rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu [9-a] ‘aleyhi ve sellem demiş: “Her kim şāribü’l-ḥamra bir loḳma ṭa‘āmlandursa Ḥaḳ Te‘ālā anuñ üzerine musallaṭ ider yılan ve ‘aḳreb ḳabrinde ve her kim şāribü’l-ḥamruñ ḥâcetin revā eylese taḥḳiḳ mu‘āvenet ider İslām yıḳmaḡa ve her kim şāribü’l-ḥamr ile¹⁶¹ otursa Allāhu Te‘ālā anı ḥaṣr ider ḳiyāmet güninde a‘mā ḥuccet yok anuñ içün.” Ve ‘an Ebī Hüreyre Raḍiyallāhu ‘anh ḳāle: Ḳāle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Men seleme ‘alā şāribi’l-ḥamr ev şāfeḥahū aḥbaṭa’l-lāhi ‘amelehū erba‘īne seneten.” Ebū Hüreyre’den rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Her kim selām vire şāribü’l-ḥamra yā muṣāfaḡa ide aña Ḥaḳ Te‘ālā bâṭıl ider anuñ kırk yıllıḳ ‘amelini.” Bilgil ki bu tehdid şāribü’l-ḥamra ṭa‘ām ve selām virüp ri‘āyet idenüñ ḥaḳḳında¹⁶² ve¹⁶³ şāribü’l-ḥamruñ ḥālını bundan fehm ḳıl ki nice olsa gereḳdür. Ve ‘an ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh ḳāle: Ḳāle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Mā minküm min eḡadin elā¹⁶⁴ ve ḳad kütibe maḳ‘aduhū mine’n-nār ve maḳ‘adehū mine’l-cenneti ḳālū yā Resūlullāh efelan netkilu ‘alā kitābinā ve nede‘u’l-‘amele ḳāle a‘milū eḳkulun müyesserun li-mā ḥuliḳa lehū emmā men kâne min-ehli’s-se‘ādeti feseuyesser li-‘ameli ehli’s-se‘ādeti ve emmā men kâne min ehli-i’ş-şekāveti feseuyesser li-‘ameli ehli’ş-şekāveti.”¹⁶⁵ ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Sizden bir kimse yokdur illā taḥḳiḳ [9-b] yazılmışdur anuñ yiri cehennemden ve yiri cennetden.” Didiler: “Yā Resūlullāh biz i‘timād itmeyelüm mi kitābımuza ve terk itmeyelüm mi ‘ameli?” Didi: “‘Amel idüñ her kimse¹⁶⁶ müyesser olur nenüñ içün ḡaḳ olunmuş ise. Ammā şol kimse ki ehl-i sa‘ādetdendür āsān ḳılınur ehl-i sa‘ādet ‘ameline¹⁶⁷ ve ammā şol kimse ki¹⁶⁸ ehl-i şekāvetdendür āsān ḳılınur ehl-i şekāvet ‘ameline¹⁶⁹.” ‘An ‘Āiše Raḍiyallāhu ‘anhā ḳālet: Ḳāle Resūlullāh ṣallā’llāhu

¹⁶¹ şāribü’l-ḥamrla A.

¹⁶² ḡaḳḳındadır A, H.

¹⁶³ ve -H.

¹⁶⁴ illā A, H.

¹⁶⁵ Ali radiyallahu anhtan rivāyet edildiḡine göre şöyle demiştir: Resūlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: “İçinizde, cennet veya cehennemdeki yeri önceden bilinmeyen kimse yoktur.” Orada bulunanlar: “Ey Allah’ın resūlü biz akıbetimizi ezeldeki o yazıya havale edip ameli bırakalım mı” dediler. Hz. peygamber: “Hayır! Siz görevinizi yapmaya bakın. Herkes niçin yaratıldı ise onu kolayca elde eder.” buyurdu. (Buhârî, Cenâiz 83; İbni Mâce, Mukaddime 10)

¹⁶⁶ kimseye A, H.

¹⁶⁷ ‘ameli H.

¹⁶⁸ ki -A.

¹⁶⁹ ‘ameli H.

‘aleyhi ve sellem: “Sittetun la‘anehumu’llāhu ve la‘anetuhum ve küllü nebiyyi mücābun ez-zāyidu fī-kitābi’llāhi ve’l-mükezzibu bi-ḡadri’l-lāhi ve’l-mutesallītu bi’l-ceberūti li-yu‘izze men ezelle’l-lāhu ve yūzillü¹⁷⁰ men a‘azza’l-lāhü ve’l-müstaḥḥillü li-ḡurumi’l-lāhi ve’l-müstaḥillu min ‘itretī mā ḡarreme’l-lāhü ve’t-tārikü’s-sünnetī.”

‘Āiše’den Raḍiyallāhu ‘anhā rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Altı kimesneye¹⁷¹ Allāhu Te‘ālā¹⁷² la‘net eylemişdür ve ben la‘net itmişümdür¹⁷³ ve cümle peygāamberler müstecābü’d-da‘vedürürler. Biri kitābu’l-lāhda ziyāde idendür¹⁷⁴. Biri oldur ki inanmaya taḡdīr-i Ḥaḡḡ’a biri ol ḡākim ki tekebbür ide ‘aziz itmek için Allāhu Te‘ālā zelil kılduḡın ve zelil itmek için Allāhu Te‘ālā ‘aziz kılduḡın. Biri oldur ki ḡelāl ide anı ki Ḥaḡ Te‘ālā ḡarām kıldı. Biri oldur ki ḡelāl ide benüm nesebümnden Allāh ḡarām itdüḡini. Biri oldur ki benüm sünnetüm¹⁷⁵ terk ider.”

Ve ḡāle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Ve’llezī nefsi bi-yedihī lā yu’minu ‘abdun ḡattā yuḡhibbe li-aḡihi mā yuḡhibbu [10-a] li-nefsihī.”¹⁷⁶ Daḡı Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Ol Allāh ḡaḡḡıyçün ki benüm cānum anuñ ḡudretindedür mü’mīn olmaz ḡiç bir ḡul ḡattā istemeyince bir ḡarındaşı için şol nesneyi ki ister kendü nefsi için.”

Ve ‘an Enes bin Mālik Raḍiyallāhu ‘anh ḡāle: Ḥāle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Tere’l-mü’mīni fī terāḡumihim ve tevāddihim ve te‘āḡufuhum¹⁷⁷ ke mişli¹⁷⁸’l-cesedi izā iştēkī ‘użve¹⁷⁹ tedā‘ī¹⁸⁰ lehū sāyirü’l-cesed bi’s-seheri ve’l-ḡamaye¹⁸¹.”¹⁸² Enes bin Mālik Raḍiyāllāhu ‘anh rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Görürsin sen mü’mīnleri birbirine rahmetde ve maḡabbet ü şefḡatde bir cesed gibi ki ḡaçan bir ‘użv ḡasta olsa da‘vet

¹⁷⁰ yūzille H.

¹⁷¹ kimsedür ki A, H.

¹⁷² +anlara A, H.

¹⁷³ itmişemdür A.

¹⁷⁴ idendür A.

¹⁷⁵ sünnetümi A, H.

¹⁷⁶ Resūlullah aleyhi ve sellem buyurdu: “Sizden biriniz, kendisi için arzu edip istediḡi şeyi, din kardeşi için de arzu edip istemedikçe, gerçēk anlamda iman etmiş olmaz.” (Buhārī, İmān 6; Müslim, İmān 71)

¹⁷⁷ te‘āḡufihim A, H.

¹⁷⁸ ke meşeli A.

¹⁷⁹ ‘użvun H.

¹⁸⁰ yudā‘ī H.

¹⁸¹ ve’l-ḡummā A.

¹⁸² Enes bin Mālik radiyallahu anhtan rivāyet olunur ki: Resūlullah aleyhisselam şöyle buyurdu: “Birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamette birbirlerine şefkatte müminlerin misali bir beden misalidir. Ondan bir uzuv rahatsız olsa diḡer uzuvlar uykusuzluk ve hararete ona iştirak ederler.” (Buhārī, Edeb 27; Müslim, Birr 66).

iderler ve şerîk olurlar anuñ için cümle cesed uyanıklık ile ve sıtma ile.”¹⁸³ ‘An Ebî Hüreyre Rađiyallāhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem āyetu’l-münāfıķı şelāsün ve ān¹⁸⁴ şāme ve şallā ve ze‘ame ennehü müslimün izā haddese kezebe ve izā va‘ade aħlefe¹⁸⁵ ve izā utimune¹⁸⁶ ħāne ve fî rivāyetü¹⁸⁷ ‘Abdullāh bin ‘Ömer: “Ve izā ħāşame fecer.”¹⁸⁸ Ebû Hüreyre’den Rađiyallāhu ‘anh rivāyet olunur ki Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “‘Alāmet-i münāfıķ üçdür. Egerçi oruc dutar ve namāz kılsa¹⁸⁹ daħı ve zu‘m iderse Müslümānum çün söz söyleye yalan söyler ve çün va‘de ide ħilāf eyler ve çün emīn kılma ħıyānet ider. ‘Abdullāh bin ‘Ömer rivāyetinde çün ħuşūmet ide fuħş ider.” [10-b] ‘An Ebî Sa‘id el-Ĥudrî Rađiyallāhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Yusallitu ‘ale’l-kāfirî fî ħabrihî tis‘atün ve ti‘süne tenīnen tenhüşehū ve telde‘ahu ħattā teķūme’s-sā‘atu lev en tenīnen minhā nefeħa fî’l-arzi mā enbetet ħuzren¹⁹⁰.”¹⁹¹ Ebû Sa‘id Ĥudrî’den rivāyet olunur ki Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Ĥavāle kılınur kāfire ħabrinde tokşan tokuz ejderhā dolaşurlar aña ve şoķarlar anı tā kıyāmet ħopınca. Eger bir ejderhā anlardan yirde üfürse yir yaşıl nebāt bitürmez¹⁹² idi¹⁹³.” Ve ‘an ‘Abdullāh bin ‘Ömer Rađiyallāhu ‘anhuma kâle kâle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: Lā yu‘minu aħadukum ħattā yekūnu¹⁹⁴ hevāhu tebe‘an limā ci‘tu bihî.”¹⁹⁵ ‘Abdullāh bin ‘Ömer’den rivāyet olunur ki Resûlullāh ‘aleyhi ve sellem demiş: “Mü‘min olmaz sizden biriñüz ħattā tâbi‘ olmayınca hevāsı benüm getürdügüme¹⁹⁶. Ya‘nî ħaķıķat-i kemāl-i imān kimseye ħāşıl olmaz tā murād-ı nefsi Ĥaķ Te‘ālā rızāsına ve emr-i ilāhî-ye tâbi‘

¹⁸³ Derkenâr: Pes nişân-ı şıĥat-i imān budur ki kaçan bir mü‘mini elemde görse kendüsi daħı müte‘ellim ola M, A, H.

¹⁸⁴ in A, H.

¹⁸⁵ va‘ade ħalefe H.

¹⁸⁶ u‘temene A.

¹⁸⁷ rivāyeti A.

¹⁸⁸ Ebû Hüreyre’den rivāyet olunur ki: “Münafıĥın alāmeti üçtür: Oruç tutsa, namaz kılsa ve kendini mümin zannetse bile, konuşunca yalan söyler, söz verince sözünden cayar, kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet eder.” (Buhârî, İmān 24; Müslim İmān 109)

¹⁸⁹ kılsa A.

¹⁹⁰ ħazren A.

¹⁹¹ “Kāfire doksan dokuz ejderha saldırtılır; ejderhalar onu ısırlar, sokarlar. Ejderhanın birisi yeryüzüne üfleyecek olsa, dünyada yeşillik kalmayacak derecede ateş püskürtür.” (Müsned, 6)

¹⁹² yetürmez H.

¹⁹³ bitürmezdi A.

¹⁹⁴ yeküne H.

¹⁹⁵ Abdullah bin ‘Ömer’den rivāyet olunur ki, Resûllah aleyhiselam buyurdu: “Arzuları (hevāsı) benim getirdiğim (İslām gerçeğinin) uymadıkça hiçbiriniz (olgun) mü‘min olamaz.” (Nevevî, Kırk Hadis; Hadis No: 41)

¹⁹⁶ getürdügüme A.

olmayınca. İy ‘azîz haķikāt-i imān nūr-ı hūrşîd-i ‘âlem-i ceberûtdur¹⁹⁷ ki maşrık-ı ‘ināyetden¹⁹⁸ sâliklerüñ cānına ve menâzil-i ihlâsa yaldurur. Feyz-i deryâ-yı esrâr-ı melekûtdur ki hidāyet bulutları vâsıtası ile muhlişlerüñ şadrları ravzaları üzre yağar. Kitâb-ı esrâr-ı hüviyettür ki ‘âlem-i ‘ulvî naķķâşları “ülâ’ike ketebe fî kulûbihimu’l-imān”¹⁹⁹ işāreti ile ilhām kılmaları birle²⁰⁰ medrese-i [11-a] taķvâ mülâzımlarınun fehmeleri levhleri üzre naķş iderler. Gevher-i baħr-ı vahdetdür ki tevfiķ-i mevcleri ķarışması²⁰¹ vâsıtası ile baħr-ı şadr dibinden şavar-ı²⁰² a‘ māl-i şāliha ile cevārih u a‘zâ sâhilleri üzre zuhûra gelür. Lem‘ a-i nār-ı muħabbettür ki bâdiye-i riyâzat yanmışlarınun vücûdı şeceresinden yıldıurur. Berķ-ı envār-ı velāyetdür²⁰³ ki vādî-i eyemen-i ķuddûsiden ‘âlem-i yaķın sâ’irlerinun ķalbi āyinesi²⁰⁴ üzre cilve ider ve bu ma‘naları bir kimse fehm ider ki vehm şeytānının çeşmini tîr-i tevħîd ile dikmiş ola ve hāşāk-i hırş u hasedi āteş-i şevķ ile yakmış ola ve ‘aķl-ı me‘āşun mıķrāz-ı a‘ rāz²⁰⁵ ile zebān-ı fuzûlin kesmiş ve nefsi ra‘nāyı meydān-ı ğayretde pāy-māl-i riyâzat itmiş ve hevā başını ber-dār-ı edeb²⁰⁶ itmiş ve leşker-i sheheveti şavlet-i ‘aşķ ile şımış ve gönül āyinesin şayķal-ı şıdķ ile açmış ve ravza-i rūhı ravh u reyhān-ı ma‘ārif ile müzeyyen eylemiş idbār-ı nefsi ve tab‘-ı hāsîş ‘ārından ķurtılmış ve vücûdı şeb-nemi baħr-i eħadiyyete ulaşmış. Mağrūr olan ter-dāmenler ki anların ters-i cānı umūr-ı fāniyye naķşları kirleri ile maħcûbdur ve anların ‘aķl-ı mükedderi hevā cehenneminde muķayyed ve kirlü nefesleri dünyā perdelerinin ‘işvesi mestligi ile āşüfte ve imān görinen taķlîdleri havātîr-ı nefsāniyye ve vesāvis-i şeytāniyye çeķişdürmesinden ıztırābda ķalmışdur²⁰⁷. Envār-ı imān tecellisi cemālinden [11-b] ve esrâr-ı ‘irfān tecellisi kemālinden ne ħaberi var.

Κıt‘ a:

Tā bulmayıcak bâdiye-i derd nihāyet

Bilgil bunı hiç vech ile dermāna irilmez

¹⁹⁷ ceberûtdurur A.

¹⁹⁸ ‘ināyetinden H.

¹⁹⁹ “İşte Allah onların kalplerine iman yazmış.” (Mücādele 58/22)

²⁰⁰ ile A.

²⁰¹ ķarışmış H.

²⁰² şuver-i A, H.

²⁰³ vilāyetdür A.

²⁰⁴ āyine H.

²⁰⁵ i‘ rāz A.

²⁰⁶ ber-dār idüp A, H.

²⁰⁷ ķalmışdur A, H.

Tâ kim ser-i nâm üzre qâdem kıomayasın sen
Hergiz harem-i vuşlat-ı cânâna irilmez

İy ‘azîz bu âyet-i kerîme tevķî‘i “Kul in kâne âbâ’ukum ve ebnâ’ukum ve ihvânukum ve ezvâcukum ve ‘aşîratukum ve emvâlün iktereftumûhâ ve ticâratun taḥşevne kesâdeha ve mesâkinu terzavnehâ eḥabbe ileykum mine’l-lâhi ve rasulihî ve cihâdin fî sebîlihî feterabbeşû hattâ ye’tiye’llâhu bi-emrihî va’llâhu lâ yehdî’l-kavme’l-fâsiķîn.”²⁰⁸ Beyân ider ki atalarıñuz ve oğullarıñuz²⁰⁹ ve kıarındaşlarıñuz ve sâyir²¹⁰ akribâ ve emvâliñüz hâr u ḥas-ı râh-ı sa‘âdet-i ebediyyedür. Tâ bununñ tâlîbi “ve câhidû fî’llâhi ḥakka cihâdihî”²¹¹ hükmi ile râh-ı sa‘âdeti bu mevânî’üñ cümlesinden pâk itmeye bir nesîm-i esrâr-ı îmân letâyîfî²¹² nefslerinden ve bir kıoķı ‘âlem-i ‘irfân ‘ıtrı râyiḥalarından anuñ meşâm-ı cânına irişmez ve tâ meşşâṭa-i tecrîd ü tefrîle²¹³ niķâb-ı ‘alâyîķı²¹⁴ cemâl-i îmândan açmaya. Kelâm-ı “ene mü’mînü ḥakķan”²¹⁵ kıâyilden²¹⁶ dürüst gelmez. Enes bin Mâlik’den Raḍiyallâhu ‘anh rivâyet olunur ki: Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Lâ yezâlu kıavlu lâ ilâhe illâ’l-lâh yedfe‘u saḥaṭa’llâh ‘ani’l-‘ibâdi hattâ izâ nezelû bi’l-menzili’l-lezî lem yebâlû”²¹⁷ mâ yenķuşu min dînihim izâ selimtu”²¹⁸ lehüm dünyâhum fe-izâ kıâlû ‘inde zâlike kıâle’l-lâhu Te‘âla kezebtüm kezebtüm lestüm bi-şâḍiķîn.” Ya‘nî muttaşıl kıavl-i lâ ilâhe illâ’l-lâh def‘ ider Allâhu Te‘âlâ’nuñ ḥışmını kıullardan tâ ğaflet u kıırşdan. [12-a] Bunlar kıonsalar şol menzilde ki kıayırmaları naķzân-ı²¹⁹ dînden kıaçan sâlim olsa anlara dünyâları pes ol ḥâletde çün bu kelimeyi diyeler Ḥak Te‘âlâ dir: “Yalan söylediniz, yalan söylediniz. Şâḍiķ degülsiz”²²⁰.” Zîrâ nûr-ı îmân zulmet-i kıbr ü kıırş u hevâ bir yirde cem‘ olmaz ve bu ḥaṭar-ı ‘azîm ḥavfından enbiyâ vü şiddiķlarıñ kıalbleri kıan olmışdır ve ḥiç kıimseye ma‘lûm degüldür ki bu

²⁰⁸ “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez.” (Tevbe 9/24)

²⁰⁹ oğullarıñuz -H.

²¹⁰ sâ’ir H.

²¹¹ “Allah uğrunda hakkıyla cihad edin.” (Hacc 22/78)

²¹² letâ’îfî H.

²¹³ tefrîd A, H.

²¹⁴ ‘alâyîķı H.

²¹⁵ “Ben gerçek müminlerdenim.” (ç. n.)

²¹⁶ kıâyilden H.

²¹⁷ yubâlû H.

²¹⁸ selimet A, H.

²¹⁹ noķşân-ı A.

²²⁰ degülsiz A.

azıcuğ²²¹ kumâş ki anı ĩmān taşavvur itmişlerdür, ol hâzrete lâıyık mıdur degül midür? **Hikāyet:** Hâzret-i risālet-penāh ‘aleyhi efđalu’s-şalavāt ve ekmelü’t-taḥıyyāt²²² bir oğlancuğ cenāzesi üzre namāz kıldı. İştıdı bir kâ’il²²³ dir ki: “Baḥtlu bu oğlancuğñ cānı ki günāhsız dünyādan gitdi, bir murğ olsa gerekdür, cennet murğlarından.” Resûlullāh ‘aleyhi’s-şalātü ve’s-selām ğāzab eyledi ve didi: “Neden bildüñ aña neyleyeceklerin? Allāh ḥaḳḳıyçün ben Allāh’uñ resûliyin bilmezın. Baña ne eyleseler gerekdür²²⁴.” Ḥasan Başrı yemîn ider idi ve dir idi: “Allāh ḥaḳḳıyçün hiç kimse emîn olmadı zevāl-i ĩmāndan illā ḥālet-i nez’de ĩmānı andan aldılar.” **Hikāyet:** ‘İsā ‘aleyhi’s-selām ḥavariyyūnı gördi ki ağlarlar. Anlaruñ ḥālini şordı. Didiler: “Ey Allāh resûli günāhlarımıza ağlaruz.” ‘İsā ‘aleyhi’s-selām didi: “Siz günāhlarıñuzdan kórķarsız biz ki peygāamberüz küfrden kórķaruz.” **Hikāyet:** Yahyā peygāamber ‘aleyhi’s-selām şol deñlü ağladı ki iki yañağı ırmağ gibi yarılup dişleri görünür oldu. Bir gün babası Zekeriyā²²⁵ ‘aleyhi’s-selām didi: “İy oğul Ḥaḳ Te‘ālā’dan oğul taleb eyledüm ki gözüm anuñ didārı²²⁶ ile rüşen ola. Sen bu feryād ve ağlamak ile cihānı benüm gözüme kárañu eyledüñ.” [12-b] Didi: “Ey baba Cebrāyıl ‘aleyhi’s-selām baña ḥaber virdi ki cennet ile cehennem ortasında ‘aḳabe vardur. Andan ḥalāş bulmaz kimse meger şol kimse ki Ḥaḳ Te‘ālā ḥavfından muttaşıl ağlaya.” Zekeriyā ‘aleyhi’s-selām didi: “İy oğul ağla kâdir olduğñ kadar andan evvel ki ağlamak fāyide²²⁷ itmez ve hem ol dimiş her nesnenüñ ‘alāmeti vardur. Allāh’dan kórķmağñ ve cennete iştıyākuñ ‘alāmeti şabrdur meşāḳḳate ve tã’ate.” **Hikāyet:** İbrāhîm peygāamber ‘aleyhi’s-selām ‘ömrinde üç yalan söyledi maşlahat-ı dîn için. Her bār ki anı yād ider idi, anuñ ḥavfından bî-hüş olur²²⁸ düşer idi. Öyle ki anuñ yüregi oynaması āvāzını ırāğdan işidürler idi. Cebrāyıl²²⁹ ‘aleyhi’s-selām nāzil oldu ve didi: “Ḥaḳ celle ve ‘alā selam gönderdi ve buyurdı ki: “Hergiz gördüñ mi²³⁰ ki dost dostdan kórķa.” İbrāhîm ‘aleyhi’s-selām ağladı ve didi: “İlāhî ben günāhum ańıcağ dostlık baña örtilür.” **Hikāyet:** ‘Ömer Raḍıyallāhu ‘anh bir şaman yaprağın gördi yolda düşmiş. Ağladı ve didi: “N’olaydı ‘Ömer bu şaman yaprağı

²²¹ azacığ A.

²²² “Selām ve duaların en mükemmeli onun üzerine olsun.” (ç. n.): ‘aleyhi efđalu’s-şalavāt A.

²²³ kâ’il H.

²²⁴ Buña neyleseler gerek bilmezın A.

²²⁵ Zekerıyyā A.

²²⁶ dîzārı A.

²²⁷ fā’ide H.

²²⁸ olurdı A.

²²⁹ Cebrā’il H.

²³⁰ gördüñ mi A.

olaydı,²³¹ havf-ı hisâbdan halâs bulaydı.” **Hikâyet:** Ebû ‘Ubeyde bin Cerrâh ağlardı ve dir idi: “N’olaydı ben koyun olaydım.²³² ‘Azâb-ı kabrden ve kıyâmet giriftârlığından halâş bulaydım.” **Hikâyet:**²³³ ‘Aṭâ-yı Süllemî kuddise sırruhu Hâk Te‘âlâ havfindan kırk yıl semâya nazar itmedi ve gülmedi ve toyınca²³⁴ ta‘âm yimedi ve her vakt ki bir kaḥṭ ve bir belâ [13-a] olsa dir idi. “Bu hep benüm şümlüğümdandır” ve daḥı dir idi: “Kâşkî ‘aṭâ olaydı tâ ḥalk anuñ şümlüğünden kurtılardı.” Bilgil kim²³⁵ ahvâl-i enbiyâ vü şahâbe vü tâbi‘în kadrlerinin celâleti ve kendülerüñ ululığı ile budur ki işitdün velâkin ‘âdetu’l-lâh böyledür ki aña bir dîn ve erbâb-ı yakîn muttaşıl nefslerin ve vaktlerin gözlemek ve eyyâm u sâ‘atlerin hisâb itmek üzre mülâzemet iderler ve ‘ömr-i zemânını envâ‘-ı ṭâ‘ât ve eşnâf-ı ‘ibâdât ile ma‘mûr dutarlar ve pâk bedenlerin ve nüfûs-ı marâziyyelerin mücâhede ve riyâzat bütesinde²³⁶ eridürler ve bunuñ birle seyl-âb-ı ḥasret ü nedâmeti gözden revân iderler ve kendülerin²³⁷ bu dergâhda cefâ idici ‘âşilerden kemter bilürler. Ammâ maḡrûr-ı²³⁸ hevâ-perestler ve helâk olan qarañu günliler cümle ‘ömrlerin muḥâlefet-i Hâk ile zâyi‘ ve gönüllerin siyâh itmişler ve nefis ü şeyṭâna itâ‘at kemerin cân beline bağlamışlar ve dünyâ-yı fânîye ve mükeddere ve murdâr-ı lezzâtını kendü kıbleleri kılmışlar ve hevâ bâ‘işlerin kendü ma‘bûdları itmişler. Kendüleri Müslümân-ı ḥaḳîkî şayarlar ve namâz u şavm-ı resmî ile maḡrûr olurlar ve taḳlîd-i müzevver ile faḥr iderler ve taḳlîd-i “ene mu’minu ḥaḳḳan”²³⁹ lâfını felege irişdürürler ve ḥazret-i Hâk gâfillere tenbîh içün buyurur: “Elem eḥasibe’n-nâsu en yutrakû en yeḳulû âmennâ ve hum lâ yuftenûn. [13-b] Ve le-ḳad fetenne’l-lezîne min ḳablihim feleya‘lemenne’l-lâhu’l-lezîne şadaḳû ve leya‘lemenne’l-ḳâzibîn.”²⁴⁰ Ya‘nî nâs böyle mi²⁴¹ zann iderler ki bunlar terk olınalar bu miḳdâr ile ki diyeler: “Biz îmâna geldük” ve bunlar imtiḥân olunmayalar taḥḳîḳ biz imtiḥân kılduḳ anları ki bunlardan evvel idiler. Bilse gerekdür Allâh şâdık olanları ve kâzib olanları. İy ‘azîz eger ḥâkim

²³¹ +ve H.

²³² +ve H.

²³³ Derkenâr: Bu hikâyet kitâbuñsa âḥiretde daḥı gelse gerekdür.

²³⁴ doynca A.

²³⁵ ki A.

²³⁶ potasında A.

²³⁷ kendüleri A.

²³⁸ u A.

²³⁹ “Ben gerçek inananlardanım.” (ç. n.)

²⁴⁰ “İnsanlar, “inandık” demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler? Andolsun, biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik. Allah doğru söyleyenleri de mutlaka bilir, yalancıları da mutlaka bilir.” (Ankebut 29/2-3)

²⁴¹ böyle mi A.

bir kula emr ide fulân işi işle ve fulân işleme ve eger muhâlefet iderseñ seni katl iderüm ve anuñ üzerine bir kimesneyi müvekkel²⁴² ide tâ anuñ aḥvâlin tecessüs ide. Çün ol kıl müvekkeli göre ve ḥâkimüñ siyasetine i‘tikâd ide, şeksiz terk-i muhâlefet ve imtişâl-i emr ider²⁴³. İmdi²⁴⁴ çün Ḥaḳ Te‘âlâ emrine gele işidür ki Ḥaḳ Te‘âlâ emr itmişdür ki: “Aḳîmü’ş-şalâte ve âtû’z-zekâte²⁴⁵ ve’l-tekun minküm ümmete ted‘üne ile’l-ḥayri ve tu’merüne bi’l-ma‘rûfi ve tenhevne ‘ani’l-münkeri²⁴⁶ ve lâ te’kulû emvâlekum beynekum bi’l-bâtılı²⁴⁷ innemâ’l-ḥamru ve’l-meysiru ve’l-enşabu vel-ezlâmu ricsun min ‘ameli’ş-şeyṭân f’ectenibûhu le‘allekum tufliḥûn.²⁴⁸” Ve iki melegi melâ’ike-i kirâmdan üzerine müvekkel²⁴⁹ eylemişdür tâ anuñ aḥvâline şâhid olalar ve ol bu cümleyi işidür ve bilür ve anuñ ile hiç ‘amel itmez bu andandur ki siyâset-i ḥâkime ‘ilmi var Ḥudâ’ya ‘ilmi yokdur ve ol dili ile didügi yalandur. Göñlünde andan eşer yokdur eger yakîn bileydi ki Ḥaḳ celle ve ‘alâ va‘dinde ve va‘idinde şâdıkdur ve infâz-ı ḥükminde [14-a] kâdirdür ve her ne buyurdı ise itse gerekdür ve ‘azâb-ı âḥiret ‘azâb-ı dünyâdan saḥt-terdür ve helâk-i ebedî müşkil-terdür helâk-i dünyevîden hergiz muhâlefet-i fermân-ı ḥaḳ itmez idi ve çün bu ma‘nâ muḥaḳḳaḳ idesiz bilürsüz ki ḥalkuñ ekşerinüñ imânı yokdur illâ mâşâ‘allâh²⁵⁰ ve Ḥaḳ Te‘âlâ buyurur: “Ve mine’n-nâsu men yeḳûle âmennâ bi’l-lâhi ve bi’l-yevmi’l-âḥiri ve mâ hum bi-mü’mînîni²⁵¹ ve mâ yu’mine ekşeruhum bi’l-lâhi illâ ve hum muşrikûn”²⁵² **Hikâyet:** Şeyḥ Ebû Bekr Kettânî vefât itdükden soñra gördiler kabir²⁵³ üstinde ṭurmuş ağlar. Didiler: “İy büzürgvâr-ı dîn niçün ağlarsın?” Didi: “Nice ağlamayam ki biñ cenâzenüñ ṭokuz yüz ṭoksan ṭokuzu imânsız geldi.” ve Ebû

²⁴² mü’ekkel A.

²⁴³ +idi A, H.

²⁴⁴ imdi -A, -H.

²⁴⁵ “Namazı kılın, zekâtı verin.” (Bakara 2/43)

²⁴⁶ “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten meneden bir topluluk bulunsun.” (Âl-i İmrân 3/104)

²⁴⁷ “Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin.” (Nisâ 4/29)

²⁴⁸ “Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.” (Mâide 5/90)

²⁴⁹ mü’ekkel A.

²⁵⁰ Derkenâr: Muşannıf bu maḥalde böyle dimiş ammâ taḥḳîḳ budur ki ‘işyândan imân olmamak lâzım gelmez. Zîrâ şol mü’mîn ki ‘işyân ider ḥazret-i ḥaḳḳuñ keremine i‘timâd idüp biz (tiz A.) tevbe iderüz (ider A.). Tevbemüz Ḥaḳ Te‘âlâ kabûl iyleye diyü ümmid ider. Lâkin ḥâkim dünyâda ol ḳadar kerem ü ‘afv olmaz ve tevbe vü istigfâr kabûl kılmaz kerem-i Ḥaḳ ile ḥalkuñ münâsebeti yokdur. Ammâ kereme maḡrûr olmak daḥı ‘abeşdür. Nitekim Ḥaḳ Te‘âlâ buyur: “Yâ eyyuhe’l-insânu mâ ḡarrake bi rabbike’l-kerim ilâ âyeti’l-âyeḥ” (el-âyeḥ -H.) M, A, H. (Ey insan! Kerim olan rabbine karşı seni aldatan (maḡrur kılan) nedir? (İnfitar 82/6)

²⁵¹ “İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde “Allah’a ve ahiret gününe inandık” derler.” (Bakara 2/8)

²⁵² “Onların çoğu Allah’a ancak ortak koşarak inanırlar.” (Yûsuf 12/106)

²⁵³ kabri H.

Sa‘îd Hudrî Radîyallâhu ‘anh Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellemden rivâyet ider ki: Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “İzâ kâne yevmi’l-kıyâmeti yeķûlu’l-lâh te‘âlâ: Yâ Âdeme aħric ba‘se’n-nâr min zürriyetike ķâle ve mâ ba‘ase’n-nâr ķâle min külli elfin tis‘a-mi’etin ve tis‘a ve tis‘un fe-‘inde zâlike yeķibü’ş-şagîru ve taẓa‘a külli zâti ħamlin ħamleha ve tere’n-nâse sukârâ ve mâ hum bi-sukârâ.”²⁵⁴ Kaçan yevm-i kıyâmet ola Ħaķ Te‘âlâ dir: “İy Âdem, çıkar cehennem kısmını²⁵⁵ zürriyetünden.” diye Âdem: “Nedür cehennem kısmı?” diye Ħaķ Te‘âlâ: “Her biñden tokuz yüz tokısan tokuz²⁵⁶ ol ħinde küçücük kocar ve yükli ‘avrat düşürür ħamlini ve görürsin nâsıl serĥoşlar. Ħâl bu kim anlar serĥoş degüller.”²⁵⁷ [14-b] **Ħikâyet:** Şeyĥ Dâvûd Tâi’den Radîyallâhu ‘anh rivâyet olunur ki andan îmân nedür diyü su‘âl olunup dimiş ki: “Mâ yûrişuke’n-nûr ba‘de’z-zulmeti ve’l-leyne ba‘de’l-ķasveti ve’s-sunneten ba‘de’l bid‘ati ve’l-telezze bi’l-‘ibâdeti ba‘de’l-mucâhedeti.” Ya‘nî îmân oldur gönliñe nûr vire zulmet-i ma‘şiyetden²⁵⁸ sonra daĥı gönliñe mülâyemet vire berk ü ġaliźliginden sonra ve sünnete ittibâ‘ vire bid‘atden sonra daĥı lezzetlenmek vire ‘ibâdet ile zaĥmetden sonra. Ya‘nî²⁵⁹ ‘ibâdet gönline müşkil gelür iken leziz²⁶⁰ ola.

Bâb-ı şanı ki edâ‘-i ĥuķûķ-ı ‘ubûdiyyetdedür.²⁶¹ Bu nev‘ün aķsâmı çokdur ve cümleden efďali namâzdur ki ol dînün diregidür ve anuñ terki dînün vîrânligidür. Nitekim ĥadiş-i nebevî buña nâtiķdur ki: “Eş-şalâte ‘imâde’d-dîn²⁶² fe-men aķâmeĥâ fe-ķad aķâme’d-dîn ve men terakeĥâ fe-ķad hedeme’d-dîn.”²⁶³ Ve namâzdan sonra zekâtdur. Harîrde²⁶⁴

²⁵⁴ Ebû Said Hudrî resûlallah aleyhisselâmdan rivâyet eder ki resûlullah buyurur ki: “Allah kıyâmet gününde Âdem’i çağırır: “Ey Âdem! Allah Teâlâ zürriyetinden ateş payını çıkarmanı emrediyor” buyurur. Âdem’in ateş payının ne kadar olduğunu bilmiyorum, demesi üzerine aynı ses: “Her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzdur” der. İşte o zaman hamile kadınlar yüklerini düşürür. Çocuklar ihtiyarlayarak saçları bembeyaz kesilir. Sarhoş olmadıkları halde insanları sarhoş gibi görürsün.” (Muhammed Yusuf Kandehlevî, Hayatü’s-sahabe s.316-317)

²⁵⁵ kısmın H.

²⁵⁶ tokuzdur H.

²⁵⁷ Derkenâr: Bu âyetler münâfık (+lar A) ĥaķķındadır. Mü‘min-i ‘aşinün küfrine delâlet itmezler. Ammâ bunu bilmek gerek ki ısrâr-ı ‘ale’ş-şagîre kebîreye ilter (A) ve ısrâr-ı ‘ale’l-kebîre selb-i îmâna mü‘eddî olur el-‘iyâzü billâh. (el-‘iyâzü billâh -A, -H.) M, A, H.

Derkenâr: Bu tokuz yüz tokısan tokuz sâir (sâ’ir H.) ümmetlerden ve Ye‘cüc ve Me‘cücdan olup ekşer ehl-i cennet ümmet-i Muhammed olsa gerekdür. M, A, H.

²⁵⁸ ma‘şiyetden H.

²⁵⁹ +evvel A.

²⁶⁰ +gelür A.

²⁶¹ +ve H.

²⁶² ‘imâdu’d-dîn H.

²⁶³ “Namaz dinin direğidir. Kim onu kılsa dinini ayakta tutar ve her kim onu terk ederse dinini yıkmış olur.” (Aclûnî, Keşful Hafa, II/31)

²⁶⁴ herîrede H: her yirde A.

ki namâz emr eyledi zekâtı aña qarın kıldı ki “Aķımu’ş-şalâte ve atüz’-zekâte”²⁶⁵ Andan soñra şavmdur ki şeytân mecrâlarınıñ seddi ve âteş hırmânınıñ siperidür. **Qısm-ı evvel** namâzdadur. Bu qısmda zıkr olunur niçe hadiř²⁶⁶ ki müte‘allıķdur vücub-ı şıh̄hate ve istiḥāb-ı vakte ve sırr u ḥaķıķat-i namāza ve her qısmuñ izāḥı içün ‘alā sebīli’l-icmāl işāret ü beyān kılnur. Tā ki tālib-i [15-a] sa‘ādet-i uḥreviyyeye tezkire olup ve kâşıd-ı maķāşıd-ı dīniyyeye temessük ola, inşe‘allāhi’l-azīz. ‘An Cābir bin ‘Abdullāh Raḍiyallāhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Leyse beyne’l-‘abdi ve’l-küfr faraķa²⁶⁷ illā terü’ş-şalāt.”²⁶⁸ Cābir bin ‘Abdullāh el-Enşārî’den rivāyet olunur ki Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Qul ile küfr ortasında fark yokdur. İllā terk-i namāz ya‘nî kuluñ namāza müdāvemeti ve muḥāfazat-ı evķāta²⁶⁹ ve itmām-ı erkāna niřān-ı imāndur ve bunlaruñ terki niřān-ı küfrdür.” Ve ‘an Büreyde bin el-Eslem Raḍiyallāhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “El-‘ahde²⁷⁰’l-lezi beynenā ve beleyneheme’ş-şalātu femene terkehā feķade kefer.”²⁷¹ Büreyde bin el-Eslem’dan rivāyet olunur ki Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Fark bizüm ile kâfirler ortasında namāzdur. Her kim namāzı terk ide taḥķik kâfir olur. Ya‘nî küfre qarīb olur ve nefsinı muta‘arrız kıılır zevāl-i imān ḥaṭarına. Zira şecere-i imān tā‘āt şuyı ile ²⁷²saķy olup kuvvet bulur. Çün şecere-i za‘ife kurı yerde dikilse ve şı virilmese kırur.” Ve ‘an ‘Ubāde bin eş-Şāmit Raḍiyallāhu ‘anh kâle. Kâle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Ḥamsu şalavātin efterāzhunna’llāhu Te‘ālā men aḥsene vużū’ehünne ve şalleyhünne li-vaktihinne ve etemme rukū‘ahünne ve sucūdehüne ve ḥuşū‘ahünne kâne lehū ‘ahdün en [15-b] yağfire lehū²⁷³ ve men lem yef‘al leyse lehū ‘alā’l-lāhi ‘ahun in şā’e ğafara lehū ve in şā’e ‘azābehu”²⁷⁴ ‘Ubāde

²⁶⁵ “Namazı kılın zekâtı verin.” (Bakara 2-43, 110)

²⁶⁶ niçe hadiş -H.

²⁶⁷ farkun H.

²⁶⁸ “Cābir bin Abdullah el-Ensārî’den rivāyet olunur, resûlullah şöyle buyurmuştur: “Kişi ile küfür arasında namazın terki vardır.” (Müslim)

²⁶⁹ evķāt H.

²⁷⁰ Derkenār: ‘Ahd bunda fark ma‘nāsınadır. M, A, H.

²⁷¹ Büreyde bin İslām’dan rivāyet olunur, resûlullah şöyle buyurmuştur: “Kâfirlerle aramızı ayıran fark, kılmayı taahhüt ettiğimiz namazdır. Kim namazı terk ederse, kâfir olur.” (Nesâî, Salât, 8)

²⁷² şuyıyla A.

²⁷³ lehū -H.

²⁷⁴ Ubāde bin Sāmit’ten rivāyet olunur resûlullah şöyle buyurmuştur: “Allāh, kullarına beş vakit namazı farz kılmıştır. Küçümsemenden her kim bu namazları tam kılarsa, Allāh ona kıyāmet gününde cennete koyacağına dāir kesin söz vermiş olur. Kim de onları, hafife alarak eksik bir şekilde ifā edip gelirse, Allāh katında ona verilmiş bir söz olmaz. Dilerse onu azāblandırır, dilerse bağışlar.” (İbni Māce, İkāmetü’s-salāt, 194)

bin Şāmit'den rivāyet olunur ki Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem demiş: “Biş²⁷⁵ vakt²⁷⁶ namāzı Hāḡ Te'ālā farz kıldı. Her kim ki bunların ābdestin gökçek ide ve ol namāzları vaktlerinde edā kıla ve temām ide rükū'lar ve sūcūdların ve ḡuşū'ların anuñ içün Allāh üze 'ahd olur ki mağfired²⁷⁷ ide ve şol kimse ki itmeye anuñ içün yokdur Allāh üze 'ahd dilerse mağfired ider aña dilerse 'azāb ider.” ‘An ‘Abdullāh bin Mes'ūd Raḡiyallāhu 'anh kāle se'eltu Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem: “Eyyu'l- a'māli efzālu kāle's-şalātu li-vaktihā kulture şümme eyyun kāle birru'l-vālideyne kulture²⁷⁸ şümme eyyun kāle'l-cihādu fī sebīli'l-lāh”²⁷⁹ ‘Abdullāh bin Mes'ūd'dan rivāyet olunur ki demiş: “Ben su'āl itdüm Resūlullāh'dan ki kankı 'amel efḡaldür?” Didi: “Namāzdur vaktinde.” Didüm: “Andan şoñra kankısıdur?” Didi: “Eylük itmek ataya ve anaya.” Didüm: “Andan şoñra kankısıdur?”²⁸⁰ Didi: “Ġazādur Allāh yolında.” Ve 'an 'Āiše Raḡiyallāhu 'anhā kālet: “Mā şallā Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem şalāten li-vaktihā'l-āḡiri merreteyni ḡattā kabzaha'l-lāhu te'ālā.”²⁸¹ ‘Āiše'den rivāyet olunur ki demiş: “Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem hiç bir namāzı iki kerre āḡir²⁸² vaktinde kılmadı. Tā ki²⁸³ Hāḡ Te'ālā anı kabz eyledi.” Ve 'an Ebī Berzete'l-Eslemī Raḡiyallāhu 'anh: “Kāle Resūlullāh şallā'llāhu [16-a] 'aleyhi ve sellem: “Yuşalli'l-hicrete'l-letī ted'ūnehā'l-ūlā ḡine tedḡazi²⁸⁴ş-şemsü ve yuşalli'l-'aşra şümme yercu'u eḡaduna ilā rahlihi akşa'l-medīneti ve's-şemsü hayyetün.”²⁸⁵ Ebū Berze-i Eslemī'den rivāyet olunur ki demiş: “Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem öyle namāzını kılar idi şol ḡinde ki güneş zāyil²⁸⁶ olur idi ve 'aşr namazını kılar idi. Andan şoñra bizüm birimüz rucū' ider

²⁷⁵ Derkenār: Ya' nī müsteḡabb olan vaktlerinde (vaktlerde A.). M, A, H.

²⁷⁶ vakt -H: (Metne sonradan eklenmiş M, A.)

²⁷⁷ Derkenār: Ya' nī namāzını sebeb mağfired ider. M, A, H.

²⁷⁸ kulture -H.

²⁷⁹ Abdullah İbni Mes'ūd rivāyet eder. Resūlullah sallallahu aleyhi ve sellem “En faziletli amel hangisidir?” diye sordum. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Vaktinde kılınan namazdır” buyurdu. “Sonra hangisi faziletlidir?” diye sordum. Bu sefer de: “Ana babaya iyilikte bulunmandır” buyurdu. “Sonra hangisi faziletlidir?” diye sordum. “Allah yolunda cihad etmektir” buyurdu. (Buhārī)

²⁸⁰ Derkenār: didi H.

²⁸¹ Ayşe'den rivāyet olunur: “Resulullah aleyhisselam ölünceye kadar, hiçbir namazı son vaktinde iki kere kılmış değildir.” (Tirmizi, Salāt 127)

²⁸² Derkenār: Ya' nī namāzı kılmakda müste'cāl (isti'cāl A, H.) ider (di +A.) āḡir vaktine (vakte A, H.) kılmaz idi (kılmazdı A, H.). M, A, H.

²⁸³ ki -H.

²⁸⁴ tedḡazu H.

²⁸⁵ Ebu Berzetü'l-Eslemī demiş: “Efendimiz sizin “el-Evvel” dediğiniz öğle namazını güneş (tepe noktasından) batıya kayınca kılardı. Birimiz ikindiye kılınca, Medine'nin en uzak yerindeki evine dönerdi de güneş hala canlılığını korurdu.” (Buhari, Mevakit 11, 13, 39, Ezan 104; Müslim, Mesacid 237)

²⁸⁶ zā'il A.

idi²⁸⁷ esbâbına ya‘nî meskenine, Medîne’nün²⁸⁸ nihâyetinde ve güneş²⁸⁹ henüz yüksek idi.” Dahı²⁹⁰ İbni ‘Ömer Rađiyallâhu ‘anhümâ kıle: Kıle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “El-vaqtü’l-evvelü mine’s-şalâtu rıdvânu’llâhi ve’l-vaqtü’l-âhîr ‘afvu’l-lâh.”²⁹¹ ‘Abdullâh bin ‘Ömer’den rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Namâz evvel vaktde Hâk Te‘âlâ rızasını mücib²⁹² ve âhîr vaktde ‘afvu’l-lâh[ı]²⁹³ mücibdür.” Ve ‘an Ebî Zerri’l-Gaffârî Rađiyallâhu ‘anh kıle: Kıle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Keyfe bike izâ kânet ‘aleyke umerâ’u yummitûna’s-şalâte ev yu’ahhîrune’s-şalâte (şekku râvin) kıltu yâ Resûlullâh fe-mâ te’murunî kıle şalli’s-şalâte li-vaqtihâ fe-in edrektehâ ma‘ahum fe-şalli fe-inhâ leke nâfiletün.” Ebû Zerr-i Ğaffârî’den rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Aña nice olur senün hâlün kaçan senün üzerüne emîrler olalar²⁹⁴ ki namâzı öldüreler. Yâ te’hîr ideler, şekk-i râvidür,” didüm: “Yâ Resûlullâh ne buyurursın?” Didi: “Namâzı kıl vaktinde [16-b] andan sonra namâza irişürseñ anlar ile kııl ki ol namâz nâfiledür saña.” Ve ‘an Ebî Hüreyre Rađiyallâhu ‘anh kıle: Kıle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Eş-şalavâtu’l-ğams ve’l-cum‘atu ile’l-cum‘ati ve ramazânu ilâ ramazâne mükeffîrâtün li-mâ beynehünne izâ uctinube’l-kebâyira²⁹⁵.”²⁹⁶ Ebû Hüreyre’den rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Biş namâz ve cum‘adan cum‘aya²⁹⁷ ve ramazândan ramazâna²⁹⁸ pâk idicidür günâhları²⁹⁹ ki bunların ortasında vâkı‘ olur kaçan ictinâb kıılinsa kebâyirden³⁰⁰ aşhâb-ı rıdvânu’l-lâhi ‘aleyhim ecma‘în³⁰¹ ‘aded-i kebâyirde³⁰² ihtilâf itmîşlerdür.” **Maṭlab: Der beyân-ı kebîre: Şeyh**

²⁸⁷ iderdi A.

²⁸⁸ Derkenâr: Murâd ħurmâ bağçelerinin nihâyeti-dür ki mescid-i resûlden anda varınca dört mîl yirdür. M, A, H.

²⁸⁹ Derkenâr: Şems-i durrî olmak ğurâba karîb olmamağdur ki ğurûb mevt meşâbesindedür. M, A, H.

²⁹⁰ ‘an H.

²⁹¹ Abdullah bin Ömer’den rivâyet olunur ki: Resûlullah aleyhisselam buyurdu: “Namazların ilk vaktinde Allah’ın rızası, son vaktinde ise Allah’ın affı vardır.” (Tirmizi, Mevâkîf 13)

²⁹² mücibdür A, H.

²⁹³ Derkenâr: Zâhirdür ki ‘afv maḥall-i takşîrde müsta‘meldür ve rızâ maḥall-i istiḥsânda müsta‘meldür (müsta‘meldür A, H.). Öyleye isti‘câl müsteḥabbdür (müsteḥabb A, H.), te’hîr (+nev‘-i H) takşîrdür. M, A, H.

²⁹⁴ ola H.

²⁹⁵ kebâ’iru H.

²⁹⁶ Ebû Hüreyre’den rivâyet olunur ki: Resûlullah aleyhisselam buyurmuş: “Büyük günahlardan kaçınıldığı sürece beş vakit namaz ile iki Cuma ve iki Ramazan aralarında geçen günahlara keffâret olur.” (Müslim, Tahâret 16)

²⁹⁷ cum‘a H.

²⁹⁸ ramazân H.

²⁹⁹ +ya‘nî şağâyir H.

³⁰⁰ kebâ’irden H.

³⁰¹ aşhâb-ı -H.

Ebū Ṭālib Mekkī kuddise sırruhu dimiş: “Kebîre huşûşında vârid olan cümle eḥâdişi cem^c eyledüm. Cümlesi on yediye erişdi³⁰³. Bunlardan dört ıalbde ve dört dilde ve üç ıarında ve iki âlet-i cimâ^c da ve iki iki elde ve biri ayakda biri cemî^c -i a^c zâdadur. Ammâ ol dört ki ıalbdedür biri şirk biri ma^c şiyete muşırır olmak biri rahmetden nâ-ümmid olmak biri mekr-i ḥaḳḳdan emîn olmakdur³⁰⁴. Ammâ ol dört ki dildedür. Biri yalan şehâdet biri muḥşanaya ıazf itmek biri yalan yemîn itmek biri sihrdür. Ammâ ol üç ki ıarındadır biri şürb-i ḥamr biri ekl-i māl-i yetīm biri ekl-i māl-i ribâdur. Ammâ ol iki ki âlet-i cimâ^c dadur biri zinâ biri livâţadır. Ammâ ol iki ki iki eldedür biri [17-a] ıatl-i nâ-ḥakk biri seriḳadır. Ammâ ol bir ki ayakdadur nefir-i ^câmmde kaçmakdur.³⁰⁵ Ammâ ol bir ki cemî^c -i a^c zâdadur ^cuḳûḳ-ı vâlideyndür. Bu ıavl şeyḥ Ebū Ṭālib Mekkī ıavlidür ve şaḥîḥ oldur ki ism-i kebîre lafz-ı mübhemdür ve eḥâdiş-i me’sûrede lafz-ı ıat^c i ^caded-i kebâyirde³⁰⁶ vârid degüldür. Zâhir budur ki ḥazret-i risâlet-penâhuñ ıaşdı ibhâmdur³⁰⁷ ḥaşr degüldür. İbhâmdan maḳşûd taḥzîr-i enâmdur ki her müfsideden ictinâb ideler. Nitekim şeb-i ıadr ibhâmından maḳşûd her şeb tâ^c ate müdâvemetdür ve ism-i a^c zam ibhâmından ḥikmet her ism Allâh ta^c zîm ıılınup zıkr itmekdür ve eşaḥḥ-ı vüçûh oldur ki her nesne ki andan nehy-i naşş-ı kitâb ile sâbitdür. Yâ elsine-i enbiyâda anuñ cezâsına cehennem ile va^cid ıılınmışdur. Yâ anuñ irtikâbı sebab-i vüçûb-ı ḥadd evvelâ kebîredür. Ve ^can Ebî Hüreyre Raḍiyallâhu ^canh enne reculen daḥale’l-mescid ve Resûlullâh şallâ’llâhu ^caleyhi ve sellem: “Câlisun fî nâḥiyeti’l-mescidi fe-şallâ fe-eḥaffe şalâtehû sümme câ’e fe-sellim³⁰⁸ ^caleyhi fe-ıâle ve ^caleyke’s-selâm³⁰⁹ irci’i feşalli fe-inneke lem tuşalli fe-ıâle ^callimni yâ Resûlullâh fe-ıâle izâ ıumte ile’s-şalâte fe-esbi’ğî’l-vużû’a sümme estaḳbili’l-ııbleti fe-kebbir sümme’ıkre’ mâ teyesser leke mine’l-Ḳur’âni sümme erka^c ḥattâ taṭme’inne râki’an sümme erfa^c ḥattâ testevî ıâ’imen sümme escüd ḥattâ taṭme’inne sâciden sümme erfa^c ḥattâ taṭme’inne cālisen sümme escüd [17-b] ḥattâ taṭme’inne sâciden sümme erfa^c ḥattâ testevî ıâ’imen

³⁰² kebâ’irde H.

³⁰³ erişdi H.

³⁰⁴ olmakdur A, H.

³⁰⁵ Derkenâr: Bir Müslümân iki kâfirden ve on Müslümân yigirmi kâfirden kaçmamak gerek (+dir A). M, A, H.

³⁰⁶ kebâ’irde H.

³⁰⁷ ibhâmdur A, H.

³⁰⁸ fe-sellem H.

³⁰⁹ ^cAleykümu’s-selâm H.

şümme ef'ale zālike fī šalātike küllihā.”³¹⁰ Ebû Hüreyre'den rivâyet olunur ki Resûlullâh³¹¹ şallâ'llāhu 'aleyhi ve sellem mescidüñ bir gūşesinde oturduğı hâlde bir recül mescide dāhil olup namāz kılup namāzını hafif idüp andan şöñra³¹² gelüp Resûlullâh 'aleyhi's-selāma selām virüp “Resûlullâh 'aleyke's-selām” diyüp “Rucū' kıl ve namāz kıl taḥḳiḳan sen namāz kılmađuñ” demiş. Pes ol kimse dönüp namāz kılur andan şöñra gelüp Resûlullâh 'aleyhi's-selāma selām virüp “‘aleyke's-selām” diyüp, demiş “Rucū' kıl ve namāz kıl taḥḳiḳan sen namāz kılmađuñ.” demiş³¹³. Pes ol kimse demiş “Ta'lim kıl baña yā Resûlullâh.” Pes Resûlullâh demiş: “Çün namāza durasın ābdestini kāmīl kıl. Andan şöñra kıbleye teveccüh kıl, andan şöñra tekbir kıl, andan şöñra okı Qur'an'dan saña müyesser olanı. Andan şöñra rukū' kıl tā qarār idesin rāki' olduğı hâlde. Andan şöñra³¹⁴ başuñı kaldur tā müstaḳīm olasın ḳayim olduğı hâlde. Andan şöñra³¹⁵ secde kıl tā qarār idesin sācid olduğı hâlde. Andan şöñra başuñı kaldur tā qarār idesin cālis olduğı hâlde. Andan şöñra³¹⁶ secde kıl tā qarār idesin sācid olduğı hâlde. Andan şöñra başuñı kaldur tā müstaḳīm olasın ḳayim³¹⁷ olduğı hâlde. Andan şöñra kıl böyle cemī' -i namāzuñda.” Bu ḥadiş delildür ki itminān-ı rukū' da [18-a] ve sucūdda ve i'tidāl ve celse beyne's-secdeteyn erkān-ı šalātdandır.” Ve 'an İbni Mes'ūd Raḍiyallāhu 'anh ḳāle: Ḳāle Resûlullâh şallâ'llāhu 'aleyhi ve sellem “Lā yuczi šalātun lā yuḳimu'r-recülü fihā şulbehū fi'r-rukū' ı ve's-sucūd.”³¹⁸ İbni Mes'ūd'dan rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ'llāhu 'aleyhi ve sellem didi: “Kifāyet itmez ol namāz ki ḳişi durğurmaya³¹⁹ bilini rukū' da³²⁰ ve sucūda ve bu ḥadişden müşkildür taḥvīf ü

³¹⁰ Ebû Hüreyre'den rivâyet olunur: “Resûlullah aleyhisselam mescidin bir köşesine oturduğı halde bir adam mescide girip namaz kıldıktan sonra resullah aleyhisselama selam verdi. Efendimiz onun selamını alıp karşılık verdi ve buyurdu ki: “Dön yeniden namaz kıl, çünkü sen namaz kılmadın.” Adam bu emir üzerine dönüp yeniden namaz kıldı ve peygambere dönüp geldiğinde resullah yine ona: “Dön yeniden namaz kıl. Çünkü sen namaz kılmadın.” buyurdu. Adam: “Ey Allah'ın resülü bana öğret.” dedi. Resullullah şöyle tarif etti: “Namaza kalkınca önce Allah'ın sana emrettiği şekilde abdest al. Sonra (ezan okuyarak) şehadet getir. İkâmet getir (namaza dur). Ezberinde Kur'an varsa oku, yoksa Allah'a hamdet, tekbir getir, tehlil getir, sonra rükûya git. Rükû halinde itmi'nâna er (âzâların rükûda mütedil halde bir müddet dursun). Sonra kalk ve kıyam halinde itidâle er, sonra secdeye git ve secde halinde itidale er, sonra otur ve bir müddet oturuş vaziyetinde dur, sonra kalk.” (Tirmizî, Salat 226)

³¹¹ Resûl H.

³¹² andan şöñra H.

³¹³ +Pes ol kimse dönüp namāz kılup andan şöñra gelüp Resûlullâh 'aleyhi's-selāma selām virüp ve 'aleyke's-selām diyüp demiş: rucū' kıl taḥḳiḳan. Sen namāz kılmađuñ demiş. H.

³¹⁴ andan şöñra H.

³¹⁵ andan şöñra H.

³¹⁶ andan şöñra H.

³¹⁷ ḳā'im H.

³¹⁸ İbni Mes'ūd'dan rivâyet olunur ki resûlullah aleyhisselam buyurdu: “Sizden biri, rükû ve secdelerde belini (tam olarak) doğrultmadıkça namazı yeterli olmaz.” (Ebû Dâvûd, Salât 855; Tirmizi, Salât 265)

³¹⁹ +anda A, H.

tehdîdde³²¹ ol hadîs ki İmâm Ebû Hâmid-i Ġazâlî rahmetu'l-lâhi Kitâb-ı İhyâ'da getürmüş ki: “Men şala's-şalātu li-vaḳtiḥā fe-esbiḡa³²² vuḏū'ahā ve etemme rukū'ahā ve sucūdehā ve ḥuṣū'ahā ḥaracet ve hiye beyzā'u müsfiretün teḳūlu ḥafzike'l-lāhu ḥafzitenī ve men ṣallā li-ḡayri vaḳtiḥā fe-lem yusbiḡ vuḏū'ahā ve lem yutimme rukū'ahā ve lā sucūdehā ve lā ḥuṣū'ahā ḥarecet ve hiye sevdā'u muzlimetün teḳūlu ḡayya'ake'l-lāhu ke-mā ḡayye'ateni ḥattā izā kānet ḡayse ṣā'allāhu lüffet³²³ ke-mā yullifuṣ-ṣevbi'l-ḡalku fe-yuḏrubu bihā vecchehū.”³²⁴ Resûlullâh ṣallā'llāhu 'aleyhi ve sellem demiş: “Her kim namâz kıla vaḳt-i müsteḡabbında ve ol namāzuñ³²⁵ âbdestini kâmil itmiş ola ve rukū'ını ve sucūdını ve ḥuṣū'ını tamâm ide. Çıkar ol namâz maḡall-i 'arḡa ak ve yıldırayıcıdır³²⁶. Allâh seni şaḡlasun sen beni şaḡladuḡuñ gibi ve her kim namâz kıla vaḳt-i müstaḡabbında degül ve âbdestini kâmil kılmış olmaya ve ruku'ını ve sucūdını kâmil kılmaya çıkar ol namâz ḡara ve ḡarañudur³²⁷. Allâh seni ḡayī' itsün sen beni ḡayī' itdigüñ gibi' tâ ki varup [18-b] olur şol mekânda ki Allâh dilemişdür³²⁸ dürülür³²⁹ eski ṣevb dürülür³³⁰ gibi andan soñra yüzine ırlur.” İy 'aziz bilgil kim namâz temşil vechi ile âdemî gibidür. Nitekim âdem mürekkebdür eczâ'-i bâḡınadan ve a'ḡâ'-i ḡâhireden. Âdeme temâm dimezler illâ bu cümleñüñ selâmeti ile ve merâtib-i eczâ vü a'ḡâ mütefâvitdür. Ba'ḡı bu eczâ vü a'ḡâdan oldur ki anuñ 'ademi ile âdem mün'adim olur. A'ḡâ'-i re'ise gibi ki ol ḡalb ü ciger ü dimâḡdur ve ba'ḡı bu eczâ ve a'ḡâdan oldur ki âdem anuñ 'ademi ile mün'adim olmaz. Lâkin anuñ 'ademi ile nâḡış olup menâfi'-i ḡayât andan fevt olur. Göz ü ḡulak u el ü ayaḡ gibi ki bunlar ḡitmek ile âdem mün'adim olmaz. Ammâ ḡadr u ḡıymetde nâḡış olur. Buncılayın namâz hey'ete³³¹ ma'neviyyedür

³²⁰ Derkenâr: Pes rukū'dan başını ḡaldurup müstaḡim olduḡı ḡâlde durmaḡ (durup H.) ve iki secde ortasında daḡı câlis olmaḡ gerekdür. M, H.

³²¹ tehdîde H.

³²² fe-esbaḡa H.

³²³ leffet H.

³²⁴ Resûlullah aleyhisselam demiş: “Bir kimse abdest aldıḡında, abdestini güzelce alır, sonra namaza kalkar ve o namazın rükûunu, secdelerini ve ondaki kıraati tam olarak yerine getirirse, namazı ona: “Sen beni muhafaza ettiḡin gibi Allah da seni muhafaza etsin.” der. Sonra o namaz, bir ziya ve nur ile semaya yükseltilir ve o namaz için semanın kapıları açılır. Kul abdestini güzel almaz, rükû, secde ve kıraatını tam yapmazsa, namazı ona: “Sen beni zayı ettiḡin gibi Allah da seni zayı etsin.” der. Sonra o namaz, üzerinde bir zulmet olduḡu halde semaya yükseltilir. Lakin semanın kapıları açılmaz. Sonra o namaz eski bir elbise gibi dürülür ve sahibinin yüzüne vurulur.” (Râmûzu'l-ehâdis s.39)

³²⁵ namâz ki H.

³²⁶ harekeli A.

³²⁷ +dur > dir A.

³²⁸ Dilemişdür H.

³²⁹ ve dürülür H: dürülür A.

³³⁰ dürülür A, H.

³³¹ hey'eti H: hey'et-i A.

ki şāhib-i şer‘ anı emr-i Hāḡ ile ve nūr-ı nübüvvet ‘alemi³³² ile taṣvīr itmīṣdūr ve bize anuñ kemālinuñ ikāmeti ve iktisābı ile buyurmuşdur. Pes niyyet ü ihlāṣ u ḡuzūr-ı ḡalb ü ḡuṣū‘ namāzuñ rūḡı meṣābesindedür ve rükū‘ u sücūd ve bâḡı-i erkān ḡalb ve ciğer ve dimāğ meṣābesindedür ki anuñ ‘ademi ile namaz mün‘adim olur. Ya‘nī bâṡıl olur ve namāzuñ sünnetleri Subḡāneke ve Ḳunūt ve teṣehhüd-i evvel vü ezkāṛ; göz ü ḡulaḡ u el ü ayak meṣābesindedür ve ṣol kimse ki ri‘āyet-i erkān-ı ṣalāt itmeye ve ḡuzūr-ı ḡalb ile ve ḡuṣū‘ ile olmaya ṣol kimseye beñzer ki bir ḡahhār pādiṣāḡ bir ṣaḡṣı ticārete gönderüp [19-a] aña emr ide ki: “Benüm içün bir şāhib-i cemāl ḡul ṣatun alup getüresin ki benüm meclisüme lâıḡ ol” dise ol kimsene bir ḡul ṣatun alsa ki gözi çıkmış ve eli ve ayağı kesilmiş olsa ve pādiṣāḡ naḡarına getürse ḡaḡıḡatde ol kimse pādiṣāḡı maṣḡaralıḡa almış olur bu ḡāl ile pādiṣāḡdan ḡıl‘at ü in‘ām ümmīd ide ol kimse in‘āma müsteḡaḡ olmaz. Belki ‘azāba lâıḡ olur. Anuñ içün Resūlullāḡ ṣallā‘llāḡu ‘aleyhi ve sellem buyurmuş: “Men lem tenheḡū ṣalātuhū ‘ani‘l-faḡṣā‘i ve‘l-münkeri lem yezded mine‘l-lāḡı illā bu‘den³³³.”³³⁴ Ya‘nī ṣol kimseyi ki namāzı men‘ itmeye ma‘āṣīden ve fi‘l-i menḡiden ziyāde olmaz Allāḡ cānibinden; illā ırāḡlıḡ. Ya‘nī ḡaṣılı ḡazret-i Hāḡ’dan bu‘d olur. ‘Amr ibnü‘l-‘Āṣ’dan rivāyet olunur ki Resūlullāḡ ṣallā‘llāḡu ‘aleyhi ve sellem bir kimseyi görmüş namāzın yeyni ḡılup erkānı ri‘āyet itmez. Dimiş: “Etere vne ḡazā lev māte ‘alā ḡaze‘l-māte ‘alā ḡayrı milleti Muḡammed.” Ya‘nī görür misiz ṣunı eger fevt olursa bunuñ üzerine Muḡammed milletinüñ ḡayrı üzre olur. İmdi zerre imānı olana bu miḡdār teḡdīd kāfidür. İy ‘azīz sa‘ādet-i uḡreviyye niṣānı oldur ki bu tenbīhlerden ḡāfil olmaya ve ṣerāııṡ ü erkān-ı namāzda ihmāli revā görmeye. Çün ezān işide ‘arṣa-i ‘araṣāt münādīsın yād ide ve yaḡın bile ki her kim ki dūnyāda bu nidāya icabet idüp raḡbet ile sür‘at ide ol günde [19-b] nidā‘i ḡudāya³³⁵ ile da‘vet olup fez‘-i ekber ḡavfindan emīn olur ve ṡahāretde ḡöñlin taḡḡir itmeḡe niyyet ide ki manṣar-ı ilāḡidür ve bunu ma‘lūm idine ki merātīb-i ṡahāret dördür. Evvel mertebe ṡahāret-i ten ü ṡahāret-i ṣevb ü ṡahāret-i mekāndur. Bu ṡahāret-i ‘amme-i ḡaḡḡdur³³⁶ ve ikinci mertebe ṡahāret-i

³³² ‘ilmi A.

³³³ bu‘dun H.

³³⁴ “Sahibini kötülükten alıkoymayan namaz Allah’tan uzaklaştırmaktan başka bir şeyi artırmaz.” (Bu hadis, kaynaklarda birebir haliyle bulunamamıştır ancak Ankebut Sûresi 45. ayette buyrulan ‘(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayasızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah’ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı biliyor’ emrinden yola çıkılarak bu ayetin açıklanmasında söylenilen bir hadis ya da bu konunun genişletilmiş şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.) (Ankebut 29/45)

³³⁵ ḡudā H: ḡudā A.

³³⁶ ḡaḡḡıñdur H.

a‘ zâ’-i zâhiredür, ma‘ âşî televvüşinden ve bu tahâret-i ebrârdur³³⁷ ve üçüncü mertebe tahâret-i nefsdür küdürât-ı şîfât-ı zemîmeden ve bu tahâret-i sâlikân-ı tarîkatdur³³⁸ ve dördüncü mertebe tahâret-i kalbdür. Ğayr-ı Hâk’dan ve bu tahâret-i şiddiklerdür³³⁹. Buradandur Şeyh Ebû Yezîd’ün didügi: “Lev hâlara bi-bâli ed-dünyâ letevażâ’etu ve lev hatar bi-bâliye’l-âhiretu lâ ‘atseletu³⁴⁰.” Ya‘ nî eger kalbüme dünyâ hutûr itse âbdest aluram ve eger kalbüme âhîret hutûr itse ğusl iderem ve ma‘ lûm idine ki setr-i ‘avret ki zâhir-i bedenden feżâyih u kabâyihî setrdür ki beden manzar-ı halkıdur. Buña kaşd ide ki kabâyih-i bâtını kalb u serden setr ü def‘ ide ki kalb manzar-ı Hâk Te‘âlâ’dur ve bunu yakîn bile ki bâtında olan rûsvâyılık nazar-ı Hâk’dan setre kâbil degüldür. Anuñ setri tevbe vü nedâmet ve havf ü hayâ vü hacâletdür. Pes huzûr-ı Hâk’da şöyle dura ki ğüyiyâ bir bendedür ibâk idüp giriftâr olup efendisi huzûrına getürilmişdür ve ma‘ lûm idine ki istikbâl-i kıble ki i‘râzdur cihât-ı muhtelifeden ve teveccühdür cihet-i [20-a] Ka‘be’ye. Pes teveccüh-i kalb idüp kalb âyînesin ğubâr-ı mâ-sivâdan pâk idüp cenâb-ı ‘izz-i hâzret-i şamediyyeti kıble-i kalb kıla ve ol hâzretde niyâz u meskeneti kendü libâsı idine ve tekbir-i iftitâhda aşnâm-ı hevâ-yı nefsi ‘azamet-i müşâhede-i kibriyâ-yı³⁴¹ eĥadiyyet ile şaysa³⁴² “ve subhâneke allahümme”³⁴³ de işrâk-ı sübuĥât yüz nûrları³⁴⁴ tenzihi³⁴⁵ ve hâzret-i ĳuddüsün pâkligin müşâhede ide ve “e‘üzü bi’l-lâh”³⁴⁶da nefis ü hevâ ‘adûlârınuñ ızlâl u mekrleri şerlerinden ĳâlîk-ı kâyinātuñ ‘işmeti ĳişârın penâh idine ve “bi’smi’l-lâh”³⁴⁷ isminün mir’âtında zât-ı muĳaddes-i müsemmayı ki ĳayyûm-ı kâyinâtdur³⁴⁸ mütecellî bile ve cemî‘-i eşĳâş u efrâd-ı vücûdı feyz-i ĳayyûmı³⁴⁹ ile ĳâyim³⁵⁰ göre. Daĳı “er-raĳmâni’r-raĳîm”³⁵¹de ‘umûm-i emtâr-ı eltâf-ı cemâli ve ĳuşuş-ı âşâr-ı envâr-ı kemâli zâvâhir-i mezâhir ve serâ’ir-i mefâĳir üzre mütevâlî vü

³³⁷ bu tahâret ebrârındur H.

³³⁸ bu tahâret sâlikân-ı tarîkatındur H.

³³⁹ bu tahâret şiddiklerindür H, A.

³⁴⁰ ğatseltu H.

³⁴¹ kibriyâ’-i H.

³⁴² şıya (harekeli) A: şaya H.

³⁴³ “Allahım! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz!” (ç.n.)

³⁴⁴ Derkenâr: yüz A.

³⁴⁵ sübuĥât-ı tenzihiyye H.

³⁴⁶ “Allah’a sığmırım.” (ç.n.)

³⁴⁷ “Allah’ın adıyla.” (Fatıha 1/1)

³⁴⁸ kâ’inâtdur H.

³⁴⁹ ĳayyûm H.

³⁵⁰ ĳâyim A.

³⁵¹ “Merhametlilerin en merhametlisi (olan Allah).” (Fatıha 1/1)

müte‘âkıb bula. Dağı “el-ḥamdü li’l-lâhi rabbü’l-‘âlemîn”³⁵²de ol ḥazretüñ en‘âm ve efzâl-i feyezânını ve seḥâ vü nevâl ü sereyânını vücûd-ı a‘yânı ırmaqlarında cârî göre. Dağı “er-raḥmâni’r-raḥîm”³⁵³ tekrârında raḥmet baḥrleri mevcleriniñ teceddüdi müşâhedesin ḥakâyık-ı ‘ulviyyât ü süfliyyât üzre deryâ-yı tevḥîdde ğarḳ kıla ve dâ’ire-i ezel ibtidâsın nokta-i ebed nihâyeti ile oluştura. Burada “mâlikî yevmi’d-dîn”³⁵⁴ şüretiniñ cemâli manzar-ı ‘irfândan cilve ider. Pes ḥakâret [20-b] ḥudûş tâlibi âsitâne-i niyâza atar³⁵⁵ mülâzemet-i âdâb-ı ‘ubiyyeti kendü üzerine vâcib bilür. “İyyâke na‘budu”³⁵⁶ anuñ ḥil‘at-i vaḳtı olur. Pes çün şiddet-i³⁵⁷ ḥavâtıf-ı³⁵⁸ ‘izzet ‘âbidüñ varlığı gölgesin envâr-ı ma‘bûd-şu‘â’larında³⁵⁹ maḥv ider ve fenâ şahrâsından ‘ayn-ı ḥayât-ı beḳâyâ irişdürür. Cenâb-ı eḥadiyyetden ğayrı bir ḥavl ve bir kuvvet görmez ve ḥazret-i şamediyetden ğayrı bir nâsır u mu‘în bilmez. “Ve iyyâke nesta‘în”³⁶⁰ ḥaḳîkatini şıdk u yaḳîn şafḥasından okur. Pes “fe’steḳim ke-mâ umirte”³⁶¹ âyinesiniñ devâ‘i³⁶² evḥâm-ı fâside ḥuṭûrı ve bevâ‘iş-i taşavvurât-ı bâṭıla âfâtı ki râh-ı şavâbuñ müzâḥimi ve ḥicâb-ı nârlarınıñ yaḳıcısıdururlar. Müşâhedeye düşer zebân-ı iḥlâş-ı te’yîd-i rabbânî talebinde. “İhdinâ’ş-şırâta’l-mustaḳîm”³⁶³ du‘âsı ile nâṭık olur. Pes şufûf³⁶⁴-ı istikâmet-i mübârizleriniñ eşerlerine iḳtidâ temennî ider. “Şırâta’l-lezîne en‘amte ‘aleyhim” dir. Pes bisât-ı kurb merdûdlarınıñ himmetleri boyınların devâ‘i hevâ demürlerinde kayd olmuş görür ve ‘avâtıf-ı ğayret ḍarbeleri ‘arşa-i kerâmet merdûdlarınıñ sa‘y-i ḳademlerin shevât-ı bendi ile bağılı görür ve ḳahr-ı ḥavâtıf-ı ‘izzet şahrâ-yı ḥırmân maḥzûllarınıñ seyri ḳanadın berḳ-i meşîyyet ile yanmış görür “Ġayri’l-mağzûbi ‘aleyhim ve le’ḍ-ḍâllîn”³⁶⁵ zarûrî [21-a] dinilmiş olur. Muşannıf dimiş cehd ḳıl tâ ola ki bu ma‘nâlar râyiḫaları sa‘âdetinden bir ḳoḳı cân meşâmına erişe. Eger bulduñ ise

³⁵² “Hamd, âlemlerin rabbi Allah’a mahsustur.” (Fatiha 1/2)

³⁵³ “Merhametlilerin en merhametlisi (olan Allah)” (Fatiha 1/1)

³⁵⁴ “Hesap gününün tek hâkimi” (Fatiha 1/4)

³⁵⁵ ilter H.

³⁵⁶ “(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz.” (Fatiha 1/5)

³⁵⁷ zıddet H.

³⁵⁸ Derkenâr: Ḥavâtıf cem‘-i ḥâtıfdur. Lügatde ḳapıcı dimekdür. Ekşer berḳ ya‘nî şimşek bunun ile şıfatlanur. Berḳ-ı ḥâtıf dirler göz nûrını ḳapduğı için. M, A, H.

³⁵⁹ sâ‘larında H.

³⁶⁰ “Ve yalnız senden yardım dileriz.” (Fatiha 1/5)

³⁶¹ Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. (Hud 11/112)

³⁶² Derkenâr: Devâ‘i (-H), cem‘i dâ‘iyyedür (dâ‘iyye H) ve bevâ‘iş, cem‘-i bâ‘işedür. Sebeb ü muḳteżâ ve behâne ma‘nâsına (+dur A).

³⁶³ “Bizi dosdoğru yola ilet.” (Fatiha 1/6)

³⁶⁴ Derkenâr: Şufûf, cem‘-i şaffdur. Mübâriz ceng idici ma‘nâsınadır.

³⁶⁵ “Gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değıl.” (Fatiha 1/7)

sa‘âdet saña ve illâ fezâ-yı vahdet murğları perde-i ğayb ardındadır ki bu haķâyık anlaruñ havşalasınuñ ğıdâsı olsa gerekdür.

Meşnevî:

Pâdişâhlık zevk-i ma‘nâ³⁶⁶ bulmadur

Şanma kim zür ile³⁶⁷ emvâl almadur

Cîfe-i dünyâ olur kelbe ğıdâ

Devlet anuñdur kim ol ma‘nâ³⁶⁸ bula

İy ‘azîz, eger ol kuvvetüñ yok ise ki şafâ-yı fehmi yardımı³⁶⁹ ile mihr-i mevânî‘i hâzâne-i esrârdan kaldurasın ve genc-i ‘irfân haķâyıkından ğanîmet-i ebediyyeyi³⁷⁰ ele getüresin, bârî namâzda cehd kııl ki tâ hâzret-i perverdigârda huzûr-ı kalbi şaklayasın ve perişân-ĥâtırları girü koyasın ve kelâm-ı rabbânî kelimâtında gözi fermân üzre dutasın. Kabâyih-i ahvâl u ef‘âlüñ içün ol hâzretten utanasın ve nefsi emmâreyi râh-ı cefâdan vefâ-yı ‘özre getüresin ve çün evci derecât-ı ehl-i ‘irfâna ki anlar mülûk-ı hıttâ-i ikân ve selâtin-i ‘arşa-i ‘âlem ‘ayândururlar, irişmege kâdir olmayasın cehd kııl ki âsitân-ı ‘ubûdiyyet mülâzemetinden mahrûm kalmayasın. “Fe-in lem yuşibhâ ve’bilun fe-ṭallun”³⁷¹ **Hikâyet:** Talha bin ‘Abdullâh kendü bûstânında namâz kıılır idi. Bir toĝân gördi ki bir kuşçuĝaza kaşdı ider. Ol [21-b] kuşçuĝaz ağaç budakları arasında uçar hâlâş olmaķ diler. Hâtırı aña meşĝûl olup bilmedi ki kaç rek‘at namâz kııldı. Resûlullâh ‘aleyhi’s-selâm hâzretine gelüp ol hâli hikâyet kıılıp didi: “Yâ Resûlullâh ben ol bûstânı Allâh yolında şadaķa itdüm. Bu namâzuñ keffâreti içün.” Resûlullâh ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm³⁷² ol bûstânı meblaĝ-ı ‘azîm bey‘ idüp müsteḥaķ olanlara şarf eyledi. **Hikâyet:** Zeyne’l-‘Âbidîn çün âbdest alur idi, mübârek ruḥsârı şararur idi ve hâl anuñ üzerine müteĝayyir olur idi. Aña dirler idi: “İy Allâh resûlinüñ oĝlı bu ne hâletdür?” Cevâb virüp dir idi: “Hîç bilür misiz kimüñ huzûrında dursam gerekdür?” **Hikâyet:**

³⁶⁶ ma‘nî A.

³⁶⁷ zür ile H.

³⁶⁸ ma‘nî A.

³⁶⁹ yardımı A.

³⁷⁰ ebediyye H.

³⁷¹ “Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter.” (Bakara 2/265)

³⁷² ‘aleyhi’s-selâm H.

‘Âişe’den rivâyet olunur ki dir idi: “Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem bizüm ile³⁷³ söyleşür ve laîfe idişür idük³⁷⁴. Çün namâz vaḳtı gele şöyle müteḡayyir olur idi³⁷⁵ ki gūyiyâ ne ol bizi bilür ne biz anı bilürüz.” **Hikâyet:** Hâḳ celle ve ‘alâ Musâ ‘aleyhi’s-selâma vahy kıldı ki: “Yâ Mūsâ izâ zekertenî fe’zḳurnî ve ente tentefîzu a’ zâ’uke³⁷⁶ ve kūn ‘inde zikrî ḥâşî’an muṭma’innen ve izâ zekeratenî fe’c’al lisâneke ve rā’e ḳalbıke ve izâ ḳumte beyne yedeyye fe-ḳum ḳıyâme’l-‘abdi’z-zelîl.” Ya’ nî “İy Mūsâ çün beni zıkr idesin, şol hâlde zıkr kııl ki a’ zâñ ditreye [22-a] ve ol benüm zıkrüm ḳatında ḳorḳıcı ve baña bî-çârelik gösterici ve ḳarâr idici ve çün beni añasın kııl lisānuñı ḳalbūñ ardında.” Ya’ nî “ḡaflet ile zıkr itme beni belki ol lisān-ı ḳalb ile zıkr eyle andan soñra lisān-ı re’s ile zıkr eyle ve ḳaçan durasın benüm ḥuzûrumda ‘abd-ı zelîl gibi dur.” Bilgil ki bu nev’ ‘ibâdet şol kimseden mutaşavvır olur ki cemî’-i ḡuşşaları âḫiret tedbiri ḡuşşasın kııla ve her fikr ki ḫâzret-i şamediyetden meşḡul ve ḡâfil ider³⁷⁷ ḳalbi aña ihtimâmdan ḫâlî kııla ve celâl u ‘azamet-i cebbârı nuşb-ı ‘ayn idüp ya’ nî gözi öninde dikilmiş ve ḫâzır mülâḫaza kıılup ve yevm-i ḫisâb vuḳûfin yâd eyleyüp ve shehevât mecrâların³⁷⁸ ‘iffet seddi ile bağlayup ve âteş-i ḫırşî ḳanâ’at şuyı ile şoyındurup³⁷⁹ ve yaḳîn bile ki tâ ḳadr-i ḫâcetden ve zâd-ı âḫiret niyyetinden ziyâde bir zerre meyl-i ḫâtırî maḫabbet-i dünyâya iderse ve ṭama’ kıılursa ki namâzında şafâ’-i lezzet-i münâcât bula ki ol ḡâyet-i na’im ekâbir-i evliyâ ve nihâyet-i ârzü-yı efâzıl-ı etḳıyâdur. Ġalaṭdadur³⁸⁰ ve bu³⁸¹ kimsenüñ ḫâlî şol kimsenüñ mişâlidür ki kendüyi murdârlara bulaşdurup³⁸² üstüme meges ḳonmasun diye. **Hikâyet:** ‘Âişe Raḏıyallâhu ‘anhâ³⁸³ rivâyet ider ki: Ebû Cehm bin Ḥudeyfe³⁸⁴ Resûlullâh [22-b] ‘aleyhi’s-selâm ḫâzretine ḫamîşa-i şâmiyye armaḡan virdi ki yir yir aḳ ‘alemleri var idi. Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem³⁸⁵ anuñ ile namâz kılduḡdan soñra “Bunu Ebu Cehm’e iletüñ ki bu beni meşḡul eyledi”

³⁷³ +söz H.

³⁷⁴ idi H.

³⁷⁵ olurdu A, H.

³⁷⁶ a’ zâ’uke H.

³⁷⁷ meşḡul kıılur A, H.

³⁷⁸ baḫrilerin H.

³⁷⁹ söyündürüp A, H.

³⁸⁰ Derkenâr: Ya’ nî şol kimse ki meyl-i ḫâtırî dünyaya iken namâzda şafâ-yı lezzet-i münâcât bulmaḡ fikr iderse ḡalaṭ ider. M, A, H.

³⁸¹ ve bu -A.

³⁸² bulaşdura daḡı A, H.

³⁸³ Raḏıyallâhu ‘anhâ -H.

³⁸⁴ Ḥuzeyfe H.

³⁸⁵ ‘aleyhi’s-selâm H.

didi.³⁸⁶ **Hikāyet:** Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem³⁸⁷ hāzretlerinūn na'lini kayışı eskidi. Aşhābdan biri ol köhne kayışı çıkarup yeñi kayış geçürdi. Çün Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem na'lini giydi ve nazar-ı mübāreki ol yeñi kayış üzerine vāki' oldı, buyurdı ki: “Bunı giderūn yine eski kayışı geçürūn. Zīrā çün nazarum bu yeñi kayış üzre vāki' oldı, nefsüme feraḥ geldi. Haḫ Te'ālā'nuñ hışmından ḳorḳaram” didi. İmdi şāhib-i başiret gerekdür ki nazar-ı inşāf birle baḳup kendü ḥālinde te'emmül ide ki seyyid-i enbiyānuñ kemāl-i nübüvveti ile ḥālī böyle olıcaḳ ki bir yeñi kayış sebebi ile noḳşān-ı dinden ḳorḳar bugün maḡrūr-ı hevā-perestler ululıḡı ibrişim ḳaftānlarda ve altun yüzükde isterler ve dīv-siret meşayıḡ-ı nām kimseler keşret-i esbāb ve tecemmül ile faḫr iderler ve 'ālim-şüret cāhiller 'izz-i İslāmı fāḫir atlarda ve fācir³⁸⁸ ḳullarda isterler ve hırş u hevā zulemātınuñ tır-i rüzgārları şemse'd-din ve nüre'd-dindürürler. Pes erbāb-ı [23-a] başiret ḳatında ma'lumdur ki bu ṭāyifenūn³⁸⁹ dīni şeyāṭin dīnidür. Erbāb-ı yaḳın mezhebi degüldür. **Maṭlab: Maḥall-i te'emmül ü 'ibret**³⁹⁰: **Hikāyet:** Ḥaberde vārid olmuşdur ḫaḳ celle ve 'alā Mūsā 'aleyhi's-selāma vaḡy ḳıldı ki: “Yā Mūsā ümmetūn 'āşilerine diyesin ki beni añmayalar. Zīrā ben kendü üzerüme vāciḳ ḳılımışam ki her kim ki beni yād ide ben anı yād idem. Çün beni televvūş-i ma'şiyet ile³⁹¹ yād ideler, ben anları la'net ile yād iderüm.” Bilgil ki bu ḥāl şol 'āşī ḫaḳḳındadır ki anuñ zıḳri ḡaflet ile olmaya. Ne dirsən şol 'āşī ḫaḳḳında ki³⁹² necāset-i ma'şiyet ile ḫabāşet-i ḡafleti cem' ide daḡı iki murdārılık televvūş-i ile ḫazret-i cebbārda bī-vāsıṭa söz söyleye ve bu ma'nā ḫaṭarından³⁹³ cümle şıddıḳlerūn³⁹⁴ cānı pāy-māl-i ḫayret olmuşdur ve muḳarriblerūn gözlerinden seyl-āb-ı ḫasret dökilmişdür. Zīrā ki ḫiç ādemī bu iki şıfat zulmetinūn şāyibesinden ḥālī degüldür. Meger cezebāt-ı ināyet-meczūbları ve ḫafazāt-ı hidāyet-maḫfūzları ve bu cihetdendür³⁹⁵ ki emirü'l-mü'min'in 'Alī kerrema'l-lāhu vechehū çün namāz vaḳti gele muṣṭarib olur idi ve mübārek yüzi müteḡayyir olur idi.

³⁸⁶ Derkenār: Bu ḫikāyet Meşārık'ūn toḳuzuncı bābında faşl-ı emrdedür. Anda 'ibāret böyle vāki' olmuşdur: İzhebū bi-ḫamīşati ḫāziḫi ilā Ebī Cehm ve ātūnī bāncāniyye (ebencāniyye H.) ey Cehm [ve ātūnī -A.] fe-inneha e'l-hetenī āliḳan (āniḳan H.) 'an şalāti M, A, H.: Derkenār: **El-ḫamīşa** kesā'i mürebba' men şūfe lehū 'ilm ve in lem yekun lehū 'ilm fe-huve ebneḳāniyye H: Derkenār: **Ebnecāniyye** revī bi-fethi'l-hemze ve kesrūhā ve bi-fethi'l-bā ve teşdidü'l-yā ve taḡfifuhā H.

³⁸⁷ 'aleyhi's-selām H.

³⁸⁸ fāḫir A.

³⁸⁹ ṭā'ifenūn H.

³⁹⁰ Derkenār M.

³⁹¹ ma'şiyet ile A.

³⁹² ki -A, -H.

³⁹³ ḫaṭarında H.

³⁹⁴ şıddıḳler H.

³⁹⁵ cihetendür H.

Aña dirler idi: “Yâ emîrû’l-mü’minîn saña ne irişdi?” Dir idi: “Şol emānetüñ vaqti geldi ki āsmān u zemīn aña tākāt getürmedi ve’l-hāşıl her kim ki gözinüñ rüşenāsı [23-b] zen ü ferzend³⁹⁶ ve hadem ü haşem ile ola ve feraḥı esbāb u māl u manşib selāmeti ile ola. **Maṭlab:** Lāzımü’l-mu‘abbir³⁹⁷: Hergiz üns-i tāt at şerbetinüñ zevki anuñ cānı tamağına³⁹⁸ irişmez ve bisāt-ı ‘ubūdiyyet üzre lezzet-i rühāniyye-i muḥātabāt ve münacāt-ı ḥazret-i şameddiyyeti bulmaz ve bu maraḥ-ı mühlik ki ehl-i rüzgār bāṭınlarında müzmin olmışdur ve anuñ vuşūli³⁹⁹ ḥalk göñüllerinde rusūḥ bulmışdur. Buña⁴⁰⁰ ‘ilāc zen ü ferzend māddezin ḳal‘den⁴⁰¹ ğayrı ve ḥubb-ı māl u cāh şeceresini ḳat‘dan ğayrı olmaz ve bu ‘ilāc be-ġāyet⁴⁰² müşkildür ve nihāyetde telḥ-dārūdur⁴⁰³. Bu dārūnuñ acılığından ve bu ‘ilācuñ müşkilliginden ümmet ulularınıñ⁴⁰⁴ ekşeri her çend sa‘y itdiler ki iki rek‘at namāz kılalar ki anda ḥaḳdan ğayrı ḥātıra gelmeye ‘āciz oldılar. Bizüm emşālümüzden⁴⁰⁵ ḳaçan bu sa‘ādet taşavvur olına⁴⁰⁶ ammā eger ol sa‘ādet el virmezse bārī cehd kııl tā namāzuñ nısfı yā şulāşı vesāvisden selāmet ḳala. Tā o cümleden olasın ki “ḥaleṭü ‘amelen şāliḥan ve āḥara seyyien ‘asā’l-lāhu en yetūbe ‘aleyhim inne’l-lāhe ğafūru’r-raḥīm.”⁴⁰⁷

Kısm-ı şānī: Ādāb-ı ‘ubūdiyyet aḳsāmından şerāyiṭ ü ādāb-ı zekātdadur ve ol ḥadīşler zikrindedür ki müte‘allik-dür anuñ ma‘ānī ve ḥaḳāyık-ı esrārına. ‘An Ebī Hüreyre Raḍiyallāhu ‘anh ḳāle: Ḳāle Resūlullāh şallā’l-lāhu ‘aleyhi ve sellem: “Mā men⁴⁰⁸ [24-a] zehebi ve lā fiḍḍatin lā ye’udeye minhā ḥaḳḳuhā ilā izā kāne yevmü’l-ḳıyameti şuffiḥat lehū şafāyiḥu min nārın fe-eḥime ‘aleyhi fī nārı cehennem fe-tekūyı bihā cenbuhū ve cebīnuhū ve zahruhū küllemā beredet u‘yidet lehū fī yevmin⁴⁰⁹ kāne miḳdāruhū ḥamsīne elfe senetin ḥattā yukzā beyne’l-‘ibādi fe-yerā sebīlehū immā ile’l-cenneti ve

³⁹⁶ ferzenddür H.

³⁹⁷ Derkenār M.

³⁹⁸ damağına H.

³⁹⁹ uşūli A, H.

⁴⁰⁰ bu H.

⁴⁰¹ ḳat‘dan A.

⁴⁰² ğāyet H.

⁴⁰³ telḥ-dārūdur H.

⁴⁰⁴ ulularınıñ H.

⁴⁰⁵ emşālümüzden A.

⁴⁰⁶ oluna A.

⁴⁰⁷ “Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Tevbe 9/102)

⁴⁰⁸ min A.

⁴⁰⁹ yevmi H.

immâ ile'n-nâr.”⁴¹⁰ Ebû Hüreyre'den Rađiyallâhu ‘anh rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ'llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Hiç bir altın ve gümüş yoktur ki anuñ haqqı ya'ni zekâtı virilmeye. İllâ kaçan yevm-i kıyâmet ola tahtalar kılinur şâhibi içün nârdan ve kızdırılır⁴¹¹ cehennem odında. Dâğ iderler anuñ ile yanını⁴¹² ve alnını⁴¹³ ve arkasını⁴¹⁴ ve her bâr ki ol levhler serd ola i'âde olunur. Ya'ni tekrâr kızdırılır ol günde ki miqdârı elli biñ yıllıkdur. Tâ aña dek ki kazâ olunur 'ibâd ortasında. Ya'ni faşl-ı huşumet olunur ve hisâb tamâm olur Haq dilerse yolını cennete ider 'afv ile dilerse cehenneme ider 'adl ile.” ‘An Ebî Zerr Rađiyallâhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullâh şallâ'llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Mâ min raculi yekûnu lehu ibilun ev bakaraun ve ğanamun lâ ye'uddî⁴¹⁵ haqqahâ illâ utiye bihâ yevme'l-kıyâmeti a'azamu mâ yekûnu ve esmenehû teṭa'hu bi-aḥfâfihâ ve tenṭuḥihû bi-kurunihâ külllemâ câzet 'aleyhi âḥirihâ⁴¹⁶ [24-b] ruddet 'aleyhi üleyhâ hattâ yukzâ beyne'n-nâs”⁴¹⁷ Ebû Zerr Ğaffârî'den rivâyet olunur⁴¹⁸ ki: Resûlullâh şallâ'llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Hiç bir recül yoktur ki anuñ devesi yâ bakarı yâ koyunu ola ki anuñ haqqını ya'ni zekâtını virmeye illâ ki getirilür yevm-i kıyâmetde ol ḥayvânlar olduĝunuñ büyügi ve semüzi ya'ni ğâyetde büyük ve semüz olup çigneyüp deperler toynaqları ile ve süserler boynuzları ile çün⁴¹⁹ geçe anuñ üzerine ḥayvânlaruñ⁴²⁰ âhiri redd olunur⁴²¹ evveli. Ya'ni çün ḥayvânlar bunu çigneyüp depüp

⁴¹⁰ Ebû Hüreyre'den rivâyet olunur ki: Resûlullah buyurdu: “Altın ve gümüşü bulunup da onun zekâtını vermeyen kimse için kıyamet gününde ateşten levhalar hazırlanır ve zekâtını vermedikleri o altınla gümüş, üzerinde kızartılıp onun yanı, alnı ve arkası daĝlanır. Bu levhalar soĝudukça, miktarı elli bin sene olan bir günde tekrar kızdırılarak iade edilir. Kullar arasındaki mahkeme bitinceye dek bu böyle devam eder. Sonra ya cennete gider ya da cehenneme.” (Müslim, Zekât, 24, (987); Ahmed b. Hanbel, Müsned, II/262)

⁴¹¹ kızdırulur A.

⁴¹² yanı H.

⁴¹³ Alnı H: Derkenâr: Ve haberde vârid olmuştur ki alnına dâğ iderler kafasında çıkar ve bir yanında dâğ iderler bir yanında çıkar ve arkasında dâğ iderler sinesinde çıkar. M, A, H.

⁴¹⁴ arkası H.

⁴¹⁵ yu'eddî H.

⁴¹⁶ uḡrâhâ A, H.

⁴¹⁷ Ebu Zerr Ğıfârî'den rivâyet olunur ki: Resûlullah aleyhisselam şöyle buyurdu: “Deve, sığır veya davar sâhibi olup da bunlardaki Allah'ın hakkını eda etmeyen herkese Kıyamet günü, bu mallar, olduğundan daha çok ve mümkün olduğunca iri ve şişman olarak geleceklerdir. Adam, onlar için, düz ve geniş bir yere oturtulacak, hayvanlar bacakları ve tabanlarıyla onun üzerinden geçecekler. Geçiş sırasında boynuzlarıyla toslayacaklar ve ayaklarıyla ezecekler. İçlerinde boynuzsuz veya boynuzu kırık biri bulunmayacak. Bu şekilde sonuncusu da onun üzerinden geçince, birincisi aynı geçişe tekrar başlayacak. Mahlukâtın hesabı tamamlanıp hüküm verilmeye kadar bu hâl devam edecek.” (Buhârî, Zekât 3; Nesâî Zekât 2)

⁴¹⁸ olunur A.

⁴¹⁹ çü H.

⁴²⁰ ḥayvânlar H.

⁴²¹ olunur A.

süsüp âhiri geçüp tamâm ola, evveli girü döndürilüp⁴²² tekrâr çigneyüp depüp süsüp âhiri geçüp temâm ola. Evveli girü döndürilüp⁴²³ tekrâr be-tekrâr böyle olur tâ kaçâ ve hisâb-ı nâs ortasında temâm olıncaya dek.” Ve ‘an Ebî Hüreyre Rađiyallâhu ‘anh kıle: Kıle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Men etâ’al-lâhu⁴²⁴ mâlen fe-lem yu’eddi zekâtehû mişlu lehû yevme’l-kıyâmeti şücâ‘an akra‘a lehû zebîbetâni yuṭavviḳahû şümme yeḥuẓu bi’l-hezîmeti şümme yeḳûlu ene mālûkü ene kenzûke.”⁴²⁵ Ebû Hüreyre’den rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Şol kimse ki Hâḳ Te‘âlâ aña māl vire ol⁴²⁶ kimse anuñ zekâtın virmeye ol māl mütemeşşil kılnur anuñ için yevm-i kıyâmetde⁴²⁷ bir büyük yılan ki kel ola. Ya‘nî zehrînüñ şiddetinden başınuñ [25-a] derisi dökilmiş ola ve iki gözi üstinde iki kara nokṭa ola.⁴²⁸ Pes ol yılan tavḳ olur aña. Ya‘nî dolaşur andan şoñra iki avurdların dutar andan⁴²⁹ şoñra dir: ‘Ben senüñ mālûnıñ ben senüñ hazîneñin’ Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem kendü kelâmını te’yîd için bu âyeti okıdı: Ve lâ taḥsebenne’l-lezîne yebḥalûne bi-mâ âyetehumu’l-lâhu min faẓlihî hüve ḥayrun lehum bel hüve şerruñ lehum seyuṭavveḳûne mâ baḥilû bihî yevme’l-kıyâmeti.”⁴³⁰ Ma‘nâ-yı âyet budur ki: “Zann eyleme iy Muhammed anları ki baḥillik iderler aña ki Hâḳ Te‘âlâ virdi anlara kendü faẓlından ol baḥillik ḥayr ola anlara belki ol māl şerdür anlara tavḳ kılnur anlara baḥillik itdükleri nesne yevm-i kıyâmetde.” Ve ‘anhu kıle: Kıle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “İtteḳû’ş-şuḥḥa fe-inne’ş-şuḥḥa ehleke men kâne ḳablekum fe-ḥamelehum ‘alâ en yesfikû dimâ’ehum ve estaḥallû meḥârimehm.”⁴³¹ daḳı Ebû Hüreyre’den rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Şaḳınuñ baḥillikden taḥḳıḳan baḥillik

⁴²² döndürülüp M: döndürilür H: dönderülüp A.

⁴²³ döndürilüp M: “tekrâr ...” -A, -H.

⁴²⁴ etâhu’l-lâhu H.

⁴²⁵ Ebu Hüreyre’den rivâyet olunur ki: Resûlullâh aleyhisselam şöyle buyurdu: “Kenz, (hazine) sahip olup da ondaki (Allah’ın) hakkını ödemeyen herkese, Kıyamet günü hazinesi, dazlak başlı bir yılan olarak gelecek, ağzını açıp peşine düşecektir. Yılan yaklaştıkça adam ondan kaçacak. Sonunda yılan ona: “Gizlediğin hazineni al! Ben ondan müstağniyim!” diye bağırır. Adam, neticede yilandan kaçma çaresinin olmadığını anlayınca, elini ağzına sokar. Yılan da onu, aygırın (alafı) kemirmesi gibi kemiriverecek.” (Müslim, Zekât 26; Ebu Dâvud, Zekât 32)

⁴²⁶ o H.

⁴²⁷ “ol māl ...” -H.

⁴²⁸ Derkenâr: Böyle olan yılan (yılan -H) ziyâde yavuz olur. (M, A, satır arası H)

⁴²⁹ andan -H.

⁴³⁰ “Allah’ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır.” (Âl-i İmrân 2/180)

⁴³¹ Ebu Hüreyre’den rivâyet olunur ki: Resûlullâh aleyhisselam şöyle buyurdu: “Cimrilikten sakının, çünkü cimrilik sizden öncekileri helâk etmiş, onları birbirlerinin kanlarını dökmeye, haramı helâl görmeye yönlendirmiştir.” (Müslim, Birr 56)

helâk eyledi sizden evvel olanları ve sebep oldu anlara kanlar dökmege ve helâl kılmağa harâmları.” **Maṭlab: Beyân-ı faẓiletü’t-taṣavvuf kable maraẓ ...**⁴³²: Ve ‘anhu kâle reculun yâ resûl⁴³³ eyyu’s-şadaḳati a’zamu ecren kâle en taṣadduḳa ve ente şaḥîḥun şaḥîḥun taḥşîye’l-faḳr ve te’emmülü’l-ġinâ ve lâ tumhile ḥattâ izâ belâġate’l-ḥulḳûm ve ḳalute⁴³⁴ li-fulânin kezâ ve li-fulânin kezâ ve ḳad kâne li-fulânin.”⁴³⁵ daḥı Ebû Hüreyre’den **[25-b]** rivâyet olunur ki bir recûl dimiş: “Yâ Resûlullâh ḳanḳı şadaḳa büyükdür şevâb cihetinden?” Resûlullâh dimiş: “Sen şadaḳa itmeñdür. Şol hâlde ki şaḥîḥ olasın faḳrdan ḳorḳasın ve ġanîlik ümmîd idesin ve ḳomayasın şol vaḳte ki cân ḥulḳûma yetişe ve diyesin, ya’ nî vaşîyyet idesi: Fulâna şu ḳadar ve fulâna şu ḳadar hâl bu ki fulânun olmış⁴³⁶. Ya’ nî vârişün olmuştur⁴³⁷.” Ve ‘an Ebî Zerr kâle inteheytü ilâ Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Ve hüve câlisün fî zılli’l-ka’beti fe-lemmâ re’nî kâle humu’l-aḥserûne ve rabbi’l-ka’beti fe-ḳultu fedâke ebî ve ummî men hum yâ Resûlullâh kâle humu’l-ekşerûne emvâlen illâ men kâle⁴³⁸ hâkezâ ve hâkezâ min beyni yedeyhi ve min ḥalfihî ve ‘an yemînihî ve ‘an şimâlihî ve ḳalîlun mâhum.” Ebû Zerr-i Ġaffârî’den rivâyet olunur ki dimiş: “Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi’s-selâm ḥuzûrına gitdüm. Resûlullâh ‘aleyhi’s-selâm ḥazretine irişdüm şol hâlde ki Ka’be gölgesinde idi. Çün beni gördi, didi: ‘Anlar ziyânkârlardur, Ka’be rabbîsi ḥaḳḳıyçün.’ Didüm: ‘Atam, anam saña fedâ olsun! Kimlerdür anlar yâ Resûlullâh?’ Didi: ‘Anlar ki ekşer olalar⁴³⁹ emvâl cihetinen illâ ol ki⁴⁴⁰ ide şöyle şöyle öninden⁴⁴¹ ve ardından ve sağından ve solundan ve azdur anlar.” İy ‘azîz tâlib-i sa’âdet-i uḫreviyye olanlara vücûb-ı zekâtuñ deḳâyıḳı ma’rifetinde ve anuñ **[26-a]** bâtınuñ âdâbı ḥıfzında sekiz şart ri’âyeti vâcibdür. **Şart-ı evvel**, vücûb-ı zekât ma’nâsın fehm itmekdür. **Şart-ı sâni**, anuñ edâsına mübâderet itmekdür vaḳt-i vücûbından evvel. **Şart-ı sālis**, ḥavf-ı riyâdan sırrı ri’âyetdür.

⁴³² Derkenâr: son kelime silinmiştir M.

⁴³³ Resûlullâh A, H.

⁴³⁴ ḳulte H.

⁴³⁵ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’e bir adam geldi ve şöyle dedi: “Ey Allah’ın elçisi! Hangi sadakanın sevabı daha büyüktür?” Peygamber aleyhisselam da şöyle buyurdu: “Güçlü kuvvetliyen, sıhhatın yerindeyen, cimriliğin üzerinde, fakir düşmekten endişe etmekteyen, daha büyük zengin olmayı düşlerken verdiği sadakanın sevabı daha büyüktür. (Bu işi) can boğaza gelip de “falana şu kadar”, “filana bu kadar” demeye bırakma. Zaten o mal vârislerden şunun veya bunun olmuştur.” (Buhârî, Zekât 11, Vasâyâ 17; Müslim, Zekât 92)

⁴³⁶ olmuştur H.

⁴³⁷ +dur A.

⁴³⁸ Derkenâr : Kâle, bunda fi’l ma’nâsınadır. M, A, H.

⁴³⁹ ola H.

⁴⁴⁰ ol ki H.

⁴⁴¹ Derkenâr: Ya’ nî taṣadduḳ ide her cihetden M.

Şart-1 rābi⁴⁴², halkuñ terğibi cihetin izhârdur. **Şart-1 hâmis**, minnetden ve îzâdan ihtirâzdur. **Şart-1 sâdis**, ‘atâyı şağır ‘add itmekdür. **Şart-1 sâbi**⁴⁴³ mālınuñ iyüsin⁴⁴² ve sevgilisin⁴⁴³ çıkarmakdur. **Şart-1 şâmin** müsteḥak olanları talebdür etḳıyâdan ve şuleḥâdan. Geldük imdi **şart-1 evvel** ki fehm-i ma‘ânî vüçüb-ı zekâtdur ve bilmekdür anı ki ne vechden edâ‘-i zekât mü‘minlerüñ şıdkınuñ miḥekidür ve ne cihetden cümle-i mebnâ-i İslâmdan olmuşdur. Bunuñ birle ki zekât ‘ibādât-ı bedeniyreden degüldür. Bilgil ki ehl-i başirete bu şartuñ ri‘âyetinde üç ma‘nâ mefhûm olmuşdur. **Evvel ma‘nâ** budur ki erbâb-ı kulûb-ı tâhire⁴⁴⁴ şafâ‘-i fehmi ile ma‘lûm itmişlerdür ki kelime-i şehâdet telaffuzı iltizâm-ı tevḥiddür ve tevḥid işâbet-i vaḥdâniyyet-i ma‘bûddur ve ferdâniyyet-i maḥbûba şehâdetdür. Zîrâ her nesne ki maḥbûbdur ḥaḳîkatde ma‘bûddur. Buradan dimişlerdür her nesne ki anuñ bendindesin anuñ bendesinin ve ḥalâyıkuñ himmetleri maḥbûblar bendeligi bendinde mütefâvitdür ve bu [26-b] ‘alâyık ile cümlesi da‘vâ-yı maḥabbet-i ḥaḳ iderler ve derecât-ı maḥabbet tefâvüti maḥbûblarınuñ müfâraḳati ile muḥaḳḳak olur. Pes ḥikmetu‘l-lâh anı iḳtizâ eyledi ki fânî mālî maḥbûb-ı halk ide tâ ki anuñ bezli ve imsâki vâsıtası ile şâdık muḥikler kâzib mubṭillerden mümtâz olalar ve ḥasîs ṭab‘lar ki hâviye-i hevâ‘-i manşib u māl-ı mükedder-i fânîyi gôñül kıblesi kılalar ve ‘âlî-himmet⁴⁴⁵ muḥibler maḥbûb-ı mecâzî-i fânî⁴⁴⁶ maḥbûb-ı ḥaḳîkî yolında bezl ideler ve ‘ameli “len tenâlû‘l-birre ḥattâ tunfîḳû mimmâ tuḥibbûn”⁴⁴⁷ muḳtezâsınca ḡanîmet bileler ve “inne‘l-lâhe‘ş-terî mine‘l-mü‘minîne enfusehum ve emvâluhum bi-enne lehumu‘l-cennete” işâretinüñ muṭâlâ‘asında gôñli cân ve mâldan ḳalduralar ve ehl-i îmân bu ma‘nâda üç kısımdur. **Kısm-1 evvel**, ‘arşa-i taḥḳîk şâdıḳları ve ḥıṭṭa-i⁴⁴⁸ tevḥîḳ sâbıḳları-dur ki ‘ahd-i tevḥid ḥuḳûḳınuñ edâsına vefâ göstermişlerdür ve ḥubûbatuñ ‘öşrinüñ ḥisâbı ve nuḳuduñ rub‘-ı ‘öşri ḥisâbı ḥasâsetinden tenezzüh itmişlerdür ve her nesne ki dâr-ı fenâda himmet elinde dutdılar nişâr-ı râh-ı dost kıldılar. **Hikâyet:** Şeyḫ Ebû‘l-Ḳâsım Cüneyd ile Ebû‘l-Ḥasan Nürî kudde set esrâruhumâ⁴⁴⁹ töhmet ile giriftâr olup bunları ḥuccet ile ilzâm etmek dileyüp Ebû‘l-Ḥasan Nürî’ye şordılar ki: “Zekâtta ne dirsın?” Didi ki: “‘Âmme mez- [27-a]

⁴⁴² eyüsin A.

⁴⁴³ sevgülüsün A.

⁴⁴⁴ tâhir H.

⁴⁴⁵ ‘alâ himmet H.

⁴⁴⁶ fânîyi A.

⁴⁴⁷ “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz.” (Âl-i İmrân 3/92)

⁴⁴⁸ ḥıṭṭa-i A, H.

⁴⁴⁹ “Allah onların sırlarını kutlu kılsın.” (ç.n.)

hebinde iki yüz⁴⁵⁰ dirhemde biş dirhemdür bizüm mezhebimizde egerçi cümle-i dünyâ dervîşüñ mülkinde ola anuñ cümlesin ma‘rifet ve ma‘habbet-i hâzret-i şamediyet ni‘ metinüñ şükrânesi için⁴⁵¹ bir lahzada ‘işâr eylese henüz mu‘aşşır olur.” Ya‘nî şükr-i ni‘ meti edâ itmiş olmaz. Nitekim⁴⁵² çün bu âyet nüzûl eyledi ki “men ze‘l-lezî yukrîzu‘l-lâhe karzan hasenen”⁴⁵³ Ebû Bekr-i Şiddîk Rađiyallâhu ‘anh cemî‘-i mâlını Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem huzûrına getürdi ve ‘Ömer Rađiyallâhu ‘anh mâlınıñ nısfını getürdi ve Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem⁴⁵⁴ Ebû Bekr’den şordı: “Mâzâ ebkayte li-‘iyâlike” ya‘nî ne koduñ ‘iyâlün için” Ebû Bekr didi: “Allâh ve resûlehü” ya‘nî “Allâh ve Resûlullâhı kodum” ve⁴⁵⁵ ‘Ömer’den şordı, didi. “Mişlehâ” ya‘nî bir bu kadar kodum. Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “El-farķu beynekümâ kemâ beyne kelimeytekümâ” ya‘nî ikiñüz ortasında fark sözleriñüz ortasındağı gibidür. Ya‘nî senüñ Hâk Te‘âlâ katında mertebñ Ebû Bekr mertebesinüñ nısfıdır. Zîrâ şıdk-ı ma‘habbet itmâmında vefâ oldur ki ‘âşık ma‘şûkdan ğayrı⁴⁵⁶ zahîre⁴⁵⁷ itmeye meger ol nesneyi ki vesîle ola ķurb-ı ma‘hûba. **Kısm-ı şânî** bu kavmden dñn olandur ki bunlaruñ şıdk-ı ma‘habbet-i vefâ idicek havşalası yokdur ve helâl mâlı ferâġât-ı tâ‘at için câ‘iz görmişlerdür ve kendü ellerini [27-b] muhafazat-i mâlda yed-i emânet bilmişlerdür ve murâķıb-ı mevâķi‘-i ħayrât olup erbâb-ı hâcât taleb kılup çün ma‘hall-i istihķâķ bulalar, şarf-ı mâlı ma‘hallinde kılmağı ġanîmet bilürler ve miķdâr-ı zekâta ķaşr itmezler ve bu kısm mütevassıtlardur. **Kısm-ı şâliş** mertebe-i ‘avâm-ı ehl-i İslâm’dur ki vâcib olan zekâta ķaşr iderler. Ne ziyâde vü ne naķş iderler ve bu ednâ-yı merâtibdür ki ħikmet-i ħakîm bunlaruñ buġlı ve mâla şiddet-i meyli vâsıtası ile bunlaruñ ħaķķında bu miķdârı ķabûl eyledi ve müsâmaĥa tarîķından ednâ mertebeden ziyâdenüñ taķşîlin emr eylemedi⁴⁵⁸ ki: “in yes’elkumûhâ fe-yuĥfikum tebhâlû ve yuĥric ezġânekum.”⁴⁵⁹ ķandadur ķâf-ı ķurbuñ ‘anķâ-şıfatları derecâtınıñ süddesi ki ‘uluvv-i himmet ve kuvve-i ‘irfân u ma‘habbet muķtezâsı ile cân ve mâl işâr ile me’mûr oldılar. Daġı “inne‘l-lâhe’şterâ mine‘l-mü’mînîne enfusehum ve

⁴⁵⁰ iki yüz A, H.

⁴⁵¹ şükrânesiçün A.

⁴⁵² nitekim -H.

⁴⁵³ “Kim Allah'a güzel bir borç verecek olursa” (Hadîd 57/11)

⁴⁵⁴ ‘aleyhi’s-selâm H.

⁴⁵⁵ ve -H.

⁴⁵⁶ ġayrıyı A, H.

⁴⁵⁷ zahîre H.

⁴⁵⁸ eyledi H.

⁴⁵⁹ “Eğer onları sizden isteyip de sizi zorlasaydı, cimrilik ederiniz, O da kinlerinizi ortaya çıkarırdı.” (Muhammed 47/37)

emvālehum bi-enne lehumu'l-cennete yukātilūne fī sebīli'l-lāh fe-yeḳtulūne ve yuktelūn.”⁴⁶⁰ tevḳī'i ile müşerref olmuşlardır ve ḳāh-ı ṭabī'atūñ büm-şıfatlarınuñ mertebesi denā'etinden bu hikāyeti iderler ki: “in yes'elkumūhā fe-yuḥfikum tebhēlū” ve bu sebeb ile Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş: “Leyse şey'un ḥayran min elfi mişlihi ille'l-mü'minūne” **Ma'nā-yı şānī**: Taṭhīr-i āyine-i ḳalbdür ḥabāset-i buḥlden ki ol emrāz-ı mühlakedendür. Öyle kim ḥazret-i Ḥaḳ buyurdu ki: **[28-a]** “ve men yūkā şuḥḥa nefsihi fe-ülā'ike humu'l-mufliḥūn”⁴⁶¹ Ya'nī her kim ki nefsinūñ baḥlinden şaklana felāḥ u ḥalāş bulanlardandır ve Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem didi: “Şelasun muhlikātun şuḥḥa muṭā'un”⁴⁶² Ya'nī üç nesne helāk idicidir. Biri buḥl-i ḡālibdür ve çün buḥl marāz-ı ma'nevīdür ki te'sīr-i helākī anuñ āḥiretde zāhir olsa gerekdür ve bu şahşı helāk-ı ebediye çekse gerekdür. Bu marāzuñ izālesi içün mu'ālece vācib olmuştur ve anuñ 'ilācī bezl-i mālđür. Pes ol miḳdār ki anuñ bezl u 'aṭāsı ve mülkinden iḥrācī ile şād olur bu marāzuñ ḥaṭarından ḥalāş bulur. **Ma'nā-yı şālis**: Şükr-i ni'met-i mālđur. Çün Ḥaḳ Te'ālā ḳullarından birin mālā ve ni'mete maḥşuş eyler ve ol kimse kendü gibi bir ḳulı görür ki rızḳa muḥtācdur ve 'ömrin şiddet ile geçürür. İnşāf anı iḳtizā itmez ki ol ni'metūñ fazlından ki Ḥaḳ celle ve 'alā aña virmişdür sedd-i iḥtiyāc ol muḥtāc itmeye ve illā ḥaḳīḳatde bir bed-baḥtdur ki bī-raḥmlık ile küfrān-ı ni'met ḳılmışdır ve müstaḥaḳḳ-ı ḥışm u ḡaḫab-ı Ḥaḳ'dur.” Ve 'an Ebī Hüreyre Raḍiyallāhu 'anh ḳāle: Ḳāle Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem: “Yu'tā bi'l-'abdi yevme'l-ḳıyāmeti fe-yeḳūlu'l-lāhu te'ālā 'abdi ḳad iste'amtuke fī'd-dünyā fe-lem tuṭ'imnī ve estekseytüke fe-lem teksini”⁴⁶³ fe-yeḳūlu ilāhī keyfe zālīke **[28-b]** yeḳūlu'l-lāhī te'ālā me'r-rabbīke fulānun cāyi'un ve fulānun 'āreyin⁴⁶⁴ fe-lem tu'aṭihī min fazlīke'l-lezī en'amtu bihā 'aleyke ve 'izzetī ve celālī lā mana'anneke'l-yevme min fazlī kemā menā'ateū.”⁴⁶⁵ Ebū Hüreyre Raḍiyallāhu 'anh dimiş: “Resūlullāh şallā'llāhu

⁴⁶⁰ “Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler ve ölürler.” (Tevbe 9/11)

⁴⁶¹ “Kim nefsinin cimrilikinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” (Tegābūn 64/19)

⁴⁶² İbni Ömer (ra) rivayet ediyor. Resulullah (sav) buyurdular ki: “Şu üç şey vardır ki helak edicidir. Helak ediciler şunlardır: İtaat edilen cimrilik, peşinden koşulan nefsin kötü arzuları ve kişinin amelini güvenip kendisini garantide hissetmesi.” (Cāmiü's-saḡir 3472)

⁴⁶³ teksunī H.

⁴⁶⁴ 'ārin H.

⁴⁶⁵ Ebu Hüreyre'den rivāyet olunur ki: Resūlullāh aleyhisselam buyurdu: “Ḳıyamet günü aziz ve celil olan Allah şöyle buyuracak: “Ey ademoglu! Ben hasta oldum beni ziyaret etmedin!” Kul diyecek: “Ey Rabbim, Sen Rabbulalemin iken ben seni nasıl ziyaret ederim?” Rab Teala diyecek: “Bilmedin mi, falan kulum hastalandı, fakat sen onu ziyaret etmedin, bilmiyor musun? Eger onu etseydin, yanında beni bulacaktın!” Rab Teala diyecek: “Ey ademoglu ben senden yiyecek istedim ama sen beni doyurmadın?” Kul diyecek: “Ey Rabbim, ben seni nasıl doyururum. Sen ki alemlerin Rabb'isin?” Rab Teala diyecek:

‘aleyhi ve sellem didi: Getürilür bir kûl yevm-i kıyâmetde⁴⁶⁶ Hâk Te‘âlâ dir: “İy benüm kulum ben senden ta‘âm taleb eyledüm dünyâda sen beni ta‘âmlandurmaduñ ve ben senden libâs taleb eyledüm sen beni libâslandurmaduñ.” Ol kûl dir: “İlâhî nice olur bu ya‘nî sen ta‘âmdan ve libâsdan münezzehsin Hâk Te‘âlâ” diye: “Mürûr eyledi saña fulân aç ve fulân ‘uryân sen aña virmeduñ şol faẓluñdan ki ben saña in‘âm itmiş idüm.⁴⁶⁷ ‘İzzetüm ve celâlüm haqqıyçün ben men‘ iderüm bugün senden faẓlumdan⁴⁶⁸. Nitekim men‘ eyleduñ sen anı.” **Şart-ı sâni** ki mübâderetdür vaqt-i vücûbından evvel. Bilgil ki edâ’-i zekât ta‘cilinde niçe fâyide⁴⁶⁹ vardır. **Evvel** işbât-ı rağbet-i mü‘eddîdür. İmtisâl-i emrde ve ol ‘âlâmet-i şihhat-i imândur. **İkinci** idhâl-i sürûrdur müsteḥakların kalbine ki ol yigrekdür insûñ ve cinnûñ ‘amelinden. Nitekim ḥadîş-i nebevî bunuñ ile nâtiqdür ki: “İdhâlü’s-sürûr fî kalbi’l-mü’mini yevâzi⁴⁷⁰ ‘amele’s-şakaleyn.”⁴⁷¹ **Üçünci** mübâderetdür⁴⁷² mevâni‘ ü ḥavâdiş-i⁴⁷³ rûzgâra. **Dördünci** icâbetdür⁴⁷⁴, da‘vet-i dâ‘i-i ḥayra ki ol lem’e-i⁴⁷⁵ melekîdür, [29-a] melâyike-i⁴⁷⁶ kirâmdan çün bu ḥayr ḥatırası kalbde zâhir ola. Tâlib-i âhiret gerekdür ki bu fırsat vaqtini ḡanîmet bile dahı “Eş-şeytânı ya‘idukumu’l-fakra⁴⁷⁷ ve ye’murukum bi’l-fahşâ’i”⁴⁷⁸ Kemîn-gâhından emîn olmaya ve eger edâ’-i zekât içün bir vaqt ta‘yîn etmek dilerse ol vaqt⁴⁷⁹ ihtiyâr ide ki⁴⁸⁰ efḍal-i eyyâm u şuhûr ola. Muḥarrem ayı gibi ki yıl evvelidür ve Ramazân ayı ve Zû’l-ḥicce⁴⁸¹ ayı gibi ki anuñ⁴⁸² faẓl-ı eyyâm-ı ma‘lûmât ve ḥacc-ı ekber ve eyyâm-ı

“Benim falan kulum senden yiyecek istedi. Sen onu doyurmadın. Bilmez misin ki, eğer sen ona yiyecek verseydin ben onu yanımda bulacaktım.” Rab Teala diyecek: “Ey Ademoglu! Ben senden su istedim bana su vermedin!” Kul diyecek: “Ey Rabbim, ben sana nasıl su içirebilirim, sen ki alemlerin Rabb’isin!” Rab Teala diyecek: “Kulum falan senden su istedi. Sen ona su vermedin. Bilmiyor musun, eğer ona su vermiş olsaydin, bunu benim yanımda bulacaktın!” (Müslim, Birr 43)

⁴⁶⁶ kıyâmet güninde H.

⁴⁶⁷ +benüm A, H.

⁴⁶⁸ faẓldan H.

⁴⁶⁹ fâ’ide H.

⁴⁷⁰ yü’eddî H.

⁴⁷¹ “Mümini sevindirmek cin ve insanların ameline denktir.” (ç.n.)

⁴⁷² mübâderetdür A.

⁴⁷³ mevâni‘ -i vücûdât-ı H.

⁴⁷⁴ icâbetdür H.

⁴⁷⁵ lemme-i A: Derkenâr: Lemme feth-i lâm ve mîm ve teşdid-i mîm ile degmek ma’nâsına ve kaçd itdürmek M.

⁴⁷⁶ melâ’ike-i H.

⁴⁷⁷ Derkenâr: Ya‘nî kaçan ḥayra kaçd eylese te’ḥîr itmeyüp edâ ide ve illâ şeytân fakr ile ḳorkıdup (ḳorkudur A.) peşimân ider. M, A, H.

⁴⁷⁸ “Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size, çirkinliği ve hayasızlığı emreder.” (Bakara 2/268)

⁴⁷⁹ vaqt H.

⁴⁸⁰ ihtiyâr ide ki -H.

⁴⁸¹ Receb H.

⁴⁸² Derkenâr: yıl H.

ma‘dūdāt cem‘ olmuşdur⁴⁸³. **Şart-ı şālīş** ki ri‘āyet-i sırrdur vaqt-i edā’-i zekātda bilgil ki edā’-i zekāt sırr ile olmak hışārdur. Āfet-i riyā ve süm‘adan⁴⁸⁴ ve delildür ihlāş-ı mu‘tiye ve vesīledür maḥall-i qabūle ve haberde vārid olmuşdur ki: “Efḍalu’ş-şadaqati cuhdu’l-muḳilli ilā faḳīri fi’s-sırr.”⁴⁸⁵ Efḍal-i şadaqa faḳīrūn⁴⁸⁶ tāḳatidür faḳīre sırda. Daḥı Resūlullāh şallā’illāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “inne’l-‘abde li ya‘melu ‘amelen fi’s-sırrı fe-ketebe’l-lāhu lehū sırren fe-in aẓherehū nuḳile mine’s-sırre ve kūtibe⁴⁸⁷ fi’l-‘alāniyyeti fe-in tuḥaddiše bihā nuḳile mine’s-sırrı vel’-‘alāniyyeti ve kūtibe riyā’en”⁴⁸⁸ Ya‘nī taḥḳīḳan bir ḳul ‘amel ider sırda. Ya‘nī ‘ameli gizlüce ider Hāḳ Te‘ālā yazar anuñ için⁴⁸⁹ sırda. Ya‘nī maḥall-i qabūlde şebt ider andan soñra eger izḥār iderse naḳl olunur sırrdan yazılır āşikārede. Ya‘nī qabūli⁴⁹⁰ muḳarrer olmayan maḥallde⁴⁹¹. [29-b] andan soñra eger söylerse ol şadaḳasın naḳl olunur sırrdan ve āşikāreden yazılır defter-i riyāda ve haber-i meşhūrda vārid olmuşdur: Yidi kimse ḳıyāmet güninde Hāḳ Te‘ālā’nuñ luṭfı gölgesinde olur. Biri şol kimsedür ki şadaḳasın şöyle gizlü vire ki sağ eli virdügiñ şol eli bilmeye. Tābi‘in ulularından niçe kimseler şadaḳaların bir kīseye ḳoyup⁴⁹² müstaḥaḳ alur⁴⁹³ ‘atā iden kim idügin bilmez idi ve ba‘zı ki riyādan emīn ideler vekīl ile şadaḳa itdirürler idi. Muvācehede minnetden ihtirāz iderler idi. Çün bilmişler idi ki⁴⁹⁴ maḳşūd zekāt ve şadaḳa edāsından maraẓ-ı buḥl izālesidür ve anuñ izḥārı mūcib-i riyādur ve buḥl daḥı riyā iki şıfat-ı mūhlikedür ki āḥirette sebeb-i ‘azāb olurlar ve haber-i nebevī ile ma‘lūm olmuşdur şıfat-ı buḥl ḳabrde şūret-i ‘aḳrebde zāhir olur ve şıfat-ı riyā yılan şūretinde zāhir olur. Yılan zaḥmınuñ elemi ‘aḳreb zaḥmınuñ eleminden ziyādedür. Lā-cerem bu iki şıfatuñ izālesi için i‘tāda ve ihfāda mübālaḡa itmişlerdür. **Şart-ı rābi‘** izḥār-ı zekāt ve şadaḳadur ‘avāma terḡib ü iḳtidā itdürmek için bu ḥāl-i ḳavīlerūn ve büzürgvār-ı dīn olanlaruñdur ki nefsi-i emmāreyi niçe yıllar riyāzat

⁴⁸³ cem‘dür A, H.

⁴⁸⁴ semu‘adan A.

⁴⁸⁵ “Sadakanın en faziletli insanın şartlarını zorlayarak bir fakire gizlice verdiği sadakadır.” (Rāmūzu’l-ehādīs 159/7)

⁴⁸⁶ faḳīr H.

⁴⁸⁷ ve kutibe -H.

⁴⁸⁸ “Kulun gizli işlediği amele, Allah gizlilik mükafatı yazar. Eğer bu ameli açıklarsa, mükafatını da aleni ameller bölümüne yazar. Eğer yaptığını söylerse, o vakit ameli riyā defterine geçer.” (İhyā, I, 595)

⁴⁸⁹ anuñ için A, H.

⁴⁹⁰ qabūl H.

⁴⁹¹ +yazılır H.

⁴⁹² +müstaḥaḳ oolanın yoluna bırakırlar idi, ol faḳīr H.

⁴⁹³ olur H.

⁴⁹⁴ idi ki H.

ve mücâhede bûtesinde⁴⁹⁵ eritmişler ve gönül [30-a] âyînesin şîfât-ı zemîme paslarından arıtmışlar ve halkuñ vücûdî ve ‘ademi anlaruñ katında yeksân olmuş ve âfet-i ‘ucb u riyâdan hâlâş olmuşlardır⁴⁹⁶ ve Hâk celle ve ‘alâ bunlaruñ vücûdını muqtedâ olmak için halk ortasında zâhir itmişdür. İzhâr-ı hayrâtda bu t̄ayifenüñ terğib-i hulk⁴⁹⁷ vâsıtası ile ‘amellerinüñ ecrı muzâ‘af olur ki “Men senne suneten haşeneten fe-lehû ecruhâ ve ecru men ‘amile bihâ”⁴⁹⁸ ve eger fakîr-i müsteḥaḳ ‘atâ idenden utanmak ihtimâli olsa ihfâ be-her hâl vâcibdür⁴⁹⁹. **Şart-ı hâmis**, ihtirâzdur minnetden ve izâdan. Nitekim Hâk Te‘âlâ kelâmında vardır: “Lâ tubṭilû şadaḳâtikum bi’l-menni ve’l-ezâ”⁵⁰⁰ şadaḳalarıñuzı bâṭıl kılmañ⁵⁰¹ minnet ile ve izâ⁵⁰² ile. Bilgil ki minnet ü izâ⁵⁰³ ḥaḳîkatinde ‘ulemânuñ ihtilâfı vardır. Ba‘zılar demişlerdür ki minnet oldur ki ‘atâ iden kimse fakîre ḥidmet buyura ‘atâsı sebebi ile ve izâ⁵⁰⁴ oldur ki fakîrde⁵⁰⁵ ‘ayb bula ve andan ‘âr ide fakrı sebebi ile. Ba‘zılar demiş minnet oldur ki fakîre tekebbür ide ve izâ⁵⁰⁶ oldur ki fakîre ḡalîz söz söyleye. Ba‘zılar demiş minnet oldur ki ḥâtırına getüre ki ben aña iyilik⁵⁰⁷ eyledüm ve izâ⁵⁰⁸ oldur ki dil ile anı söyleye ve bu eşaḥḥ-ı aḳvâldür ve bu cümleden ‘aks-i vâcibdür. Zîrâ vazîfe-i mu‘ṭî oldur ki fakîrden minnet ḳabûl ide bir niçe vechden. [30-b] **Evvel** oldur ki fakîr olup ḳabûl itmek ile ‘atâ idenüñ zimmetini giriftârlık ḥatarından hâlâş kıldı. **İkinci** oldur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Eş-şadaku taḳa‘a bi-yede’l-lâhu ḳable en taḳa‘a bi-yedi’s-sâ’il.”⁵⁰⁹ Ya‘nî şadaḳa Hâk Te‘âlâ’nuñ ḳabza-i ḳabûlinde vâḳi‘ olur fakîrüñ elinde olmazdan evvel öyleye fakîr olan. Hâk Te‘âlâ bunuñ şadaḳasınuñ ḳabûline sebep olup anuñ zimmetini ḥatar-ı mu‘âḥazeden berî kıldığıyçün aña minnet itmek gerek ve **üçüncü** oldur ki Hâk

⁴⁹⁵ potasında A.

⁴⁹⁶ olmuşlardır H.

⁴⁹⁷ halk A.

⁴⁹⁸ Derkenâr: Bir kimse sünnet kılsa bir gökçek sünnet anuñ için (anuñ için A.) ol sünnet ecrı olur ve anuñ ile (anuñla) ‘amel idenüñ ecrı olur. M, A.

⁴⁹⁹ vâcibdür H.

⁵⁰⁰ “Sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa gidermeyin.” (Bakara 2-264)

⁵⁰¹ eylemeñ H.

⁵⁰² ezâ A.

⁵⁰³ ezâ A.

⁵⁰⁴ ezâ A.

⁵⁰⁵ fakîre H.

⁵⁰⁶ ezâ A.

⁵⁰⁷ eylük A.

⁵⁰⁸ ezâ A.

⁵⁰⁹ Resûlullah buyurmuş: “Sadaka, sâilin eline geçmeden evvel Allah Teâlâ’nın eline geçer.” (Heysemî, III, 111. Ebû Nuaym, Hilye, IV, 81)

Te‘ālā buyurmuşdur: “Mā ‘indekum yenfedū ve mā ‘inde’l-lāhi bākin.”⁵¹⁰ Ya‘nī ol nesne ki sizūñ qatıñuzdadur, tükenür⁵¹¹ ve ol nesne ki hayrât sebebi ile Haq Te‘ālā’nuñ keremi hazînesindedür, bākîdür. Pes fakîr ‘atâ idenūñ mālınıñ beqâsına sebebdür. Öyleye fakîr-i mu‘tiye minnet itmek gerekdür. Zîrâ mu‘tiye dermândelik güninde feryâd-res olur ve bu ma‘nâ cihetinden bir cemâ‘at selef-i şâlihînden zekâtlarını elleri üstine qorlar ve tevâzu‘ birle fakîrūñ önüne dutarlar idi. Tâ ki almakda fakîrūñ eli yukaru ola. **Hikâyet:** ‘Ömer ve Ümmi Seleme ve ‘Âişe Raḍiyallāhu ‘anhüm şadaqa iderler idi. Kaçan fakîr du‘â eylese bunlar daḥı du‘â iderler idi ve şadaqaların qabûl itdügüyçün fakîrden minnet qabûl iderler idi. **Şart-ı sâdis** ki ‘atâyı şağîr ‘add itmekdür. **[31-a]** Bilgil ki ‘atâyı ‘azîm ‘add idicek ‘ucb u tekebbür mütevellid olur ki ol a‘mâli bâtıl kıılır ve cümle-i şîfât-ı mühlikâtdandur ve ‘ulemâ’-i dîn dimişlerdür ki tâ‘atūñ hâşiyeti budur ki her ne deñlü şağîr dutılsa kebîr olur.⁵¹² Ma‘şiyetūñ hâşiyeti budur ki⁵¹³ her ne deñlü kebîr dutılsa şağîr olur ve haqq-ı şâhib-i māl oldur ki edâ’-i vâcibde kendüyi muqâşşır bile üç vechden. **Evvel** ol ki ol⁵¹⁴ ve hânesini ve meskeni⁵¹⁵ seyl-i havâdiş ü fenâ memerrindedür ve Haq Te‘ālā aña hâne-i bâkî ve muhkem ta‘yîn eylemişdür ve buyurmuşdur ki her nesi varısa ol eve göndere ve anda zahîre ide⁵¹⁶. Tâ haţar-ı havâdiş ü fenâdan emîn ola ve ebedü’l-âbâda intikâl vaqtinde anuñ şemeresi ile na‘im-i revh u râhatda ola ve ol ki kırkıdan biri muqaddem göndermez kendü haqqında zulm itmiş olur ve şeksiz şart-ı huquḳda muqâşşır olur. **İkinci** vech budur ki haber-i ilâhî ile kaçan ‘atâ idici bir fânî-yi fakîre virse ki vekîl Haq⁵¹⁷ anuñ ‘ıvâzında⁵¹⁸ yidi yüz bâkî alsa⁵¹⁹ gerekdür. Eger ‘atâ iden bu mu‘âmeleye imân getürmiş ola gerekdür ki bu mu‘âmeleyi ğanîmet bile ve her nesi var ise bu ‘aḳde şarf ide çün iki yüzde bişi ve kırkıda biri buncılayın mu‘âmeleye şarf itmeye kendü taqşîrin⁵²⁰ bilmek ve ‘atâsını ‘azîm ‘add itmemek⁵²¹ gerek⁵²². **Üçüncü** vech budur ki her nesne ki ‘âlemde vardur

⁵¹⁰ “Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır.” (Nahl 16-96)

⁵¹¹ dükenür A.

⁵¹² +ve A, H.

⁵¹³ hâşiyetidir A, H.

⁵¹⁴ Derkenâr: Ol ki oldur ki M.

⁵¹⁵ hânesi ve meskeni A, H.

⁵¹⁶ ideler A, H.

⁵¹⁷ haqdur A, H.

⁵¹⁸ ‘ıvâzında H.

⁵¹⁹ olsa H.

⁵²⁰ taqşîr H.

⁵²¹ itmek A, H.

⁵²² gerekdür H.

mâldan ve ni‘ metden cümlesi haqîkatde Hâk Te‘âlâ’nuñ mülkidür ve hîç [31-b] kimseye istiqlâl-i mülk yokdur ve her nesne ki kullaruñ⁵²³ elindedür ‘âriyet ü emânet vechi iledür. Pes Hâk Te‘âlâ faqîrleri ki kendünün vekilleridür, ğaniye gönderüp emânetin taleb ider eger ğani⁵²⁴ iki yüzde⁵²⁵ bişin teslim itmeye hıyânet itmiş olur. Pes gerekdür ki hacâleti ve kendü fi‘linden takşiri bile⁵²⁶. Eger bilmez ise haqîkat-i emre câhildür. **Şart-ı sâbi‘** ki ihrâc-ı eħabb u atıyeb-i emvâldür⁵²⁷. Hâdiş-i nebevîde vârid olmuşdur⁵²⁸ ki: “İnne’l-lâhe tayyibun lâ yaqbelu illâ tayyiben.”⁵²⁹ Ya‘nî Hâk Te‘âlâ pâkdür. Qabûl itmez illâ pâki ve Hâk Te‘âlâ buyurur: “Enfikû min tayyibâti mâ kesebtüm.”⁵³⁰ Ya‘nî taşadduk idün kesb itdügünüzün pâklerinden dahı Hâk Te‘âlâ buyurur: “Velâ teyemmemû’l-ħabişe minhu tunfikûne ve lestum bi-ahizîhi illâ en tuğmizû fihi.”⁵³¹ Ya‘nî kaşd itmeñ ħabişe ki andan taşadduk idesiz. Hâl bu ki almazsınız ħabişi illâ meger igmâz idesiz anda ve ‘alâmet-i şihhat-i imân maħabbet-i Hâk’dur ve nişân-ı maħabbet-i Hâk oldur ki Hâk her nesneden ‘azîz ola nite-kim⁵³² Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem “Ĥattâ yekûne’l-lâhu ve resûluhû eħabbe ileyhi mimmâ sivâhumâ.”⁵³³ Ya‘nî hîç kimsenün imânı kâmil olmaz⁵³⁴ tâ olmayınca⁵³⁵ Allâh ve resûli aña sevgülü ol ikisinün mâ‘adâsından ve bu ma‘nânun ‘alâmeti oldur ki şadaqa vaqtinde ol nesne ki yigrekdür⁵³⁶ anı Allâh yolına şarf ide ve münâfıklar haqqında buyurur: “Ve yec‘alûne’l-lâhe mâ yukrahûn⁵³⁷” ya‘nî münâfıklarun ħâli [32-a] budur ki şadaqa vaqtinde yaramaz olanı virürler. **İy ‘azîz** eger bir kimse bir şahşı ziyâfet eylese evinde olan ta‘amuñ iyüsin⁵³⁸ mihmân önine getürür. Zîrâ yaramazın⁵³⁹ getürmege

⁵²³ kullar H.

⁵²⁴ +emânetin A, H.

⁵²⁵ iki yüzde H.

⁵²⁶ bilmek gerek A, H.

⁵²⁷ emvâldendür H.

⁵²⁸ olmuşdur H.

⁵²⁹ “Allah temizdir ancak temiz olanı kabul eder.” (Müslim 1065)

⁵³⁰ “Kazandıklarınızın iyilerinden verin.” (Bakara 2/67)

⁵³¹ “Kendinizin ancak içiniz çekmeye çekmeye alabileceğiniz âdi şeyleri hayır diye vermeye kalkışmayın.” (Bakara 2/67)

⁵³² A: nite ki A.

⁵³³ Enes bin Mâlik radiyallahu anh’dan nakledildiğine göre resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Üç haslet vardır; bunlar kimde bulunursa o kişi, iman tadını tadar: Allah ve resûlünü, bu ikisinden başka her şeyden fazla sevmek. Sevdiğini Allah için sevmek. (Allah kendisini küfürden kurtardıktan sonra) küfre dönmeyi ateşe atılmak gibi çirkin ve tehlikeli görmek.” (Buhârî, İman 9, 14, İkraḥ 1, Edep 42)

⁵³⁴ olamaz A.

⁵³⁵ ola H.

⁵³⁶ yegrekdür A.

⁵³⁷ yekrehûne H.

⁵³⁸ eyüsin A.

utanur. Ammā mālınuñ yaramazın faķire virür. Bā-vücūd ki faķir vekil-i Hāķ'dur ve Hāķ Te'ālā'dan utanmaz ne dirsın bunuñ gibi kimsenüñ imānı haķķında ki maħlūķdan utana ħālīķdan utanmaya ve ķadr-i maħlūķ anuñ ķatında ķadr-i ħālīķdan ziyāde ola buncılayın imān āķiretde ħiĉ dest-gir olur mı? Hāķ Te'ālā buyurmuşdur: “Ve mine'n-nāsi men yeķūlu āmennā bi'l-lāhi ve bi'l-yevmi'lāķiri⁵⁴⁰ ve mā hum bi-mü'minin.”⁵⁴¹

Şart-ı şāmin ki taleb-i ehl-i istiħķāķ-dur etķiyādan ve şuleħādan. **Maṭlab: Beyān-ı şıfat-ı müstaħaķ-ı zekāt**⁵⁴²: Bilgil ki mu'ṭiye vācibdür ki vaķt-i edā'-i zekātda bir cemā'at taleb ide müsteħaķlardan ki biş şıfat ile mevşūf olalar. **Evvel** taķvā, **ikinci** 'ilm, **üçünci** 'ıffet, **dördüncü** zarūret, **bişinci** ķarābet. **Şıfat-ı evvelī** ki taķvādur. Pes mu'ṭiye gerekdür ki haķķ-ı Allāh'ını müsteħaķına teslīm ide. Ya'nī perħizķār ola tārik-i şalāt olmaya ve bid'at u menāhī mübāşeretinden muħteriz ola. Zırā ki maķşūd-ı vucūb-ı zekātđan sedd-i ihtiyāc erbāb-ı ķulūbdur ve taḥşil-i ferāġat-i ehlu'l-lāhdur ki mecmū'-ı⁵⁴³ vaķtlerin envā'-ı tā'āt müvāzabetine şarf itmiş olalar⁵⁴⁴ ve kesb ü ticārāt ve ihtilāt ķapusın kendü üzerlerine bağlamış olalar ve her ħālde zıķru'l-lāhdan ġāfil olmayalar. “Ricālun lā tulhihum ticāretun ve lā bey'un 'an [32-b] zıķri'l-lāhi”⁵⁴⁵ Pes ħikmet-i ilāhiyye anı iķtizā eyledi ki ferāġat-i ķalb ciheti ile cem'-i hemmimi⁵⁴⁶ bu ķavmuñ erbāb-ı emvāl ve ehl-i dünyā üzerine kıla. Pes zekātı vācib eyledi. Tā haķķu'l-lāhdan bir behre bu ķavme irişdüre⁵⁴⁷, tā bunların hemimmi⁵⁴⁸ faķr perişānlıġından maħfūz ķala. Tā ki cem'-i hemm ve firāġ-ı ħāṭır ile Hāķķ'a meşġul olalar ve tā'āt u 'ibādāt-i maķbūle müşāreketinüñ āşarı ol ķavmüñ necātına sebep ola. Bu cihetden Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş⁵⁴⁹: “Atı'mū tā'āmekumu'l-etķiyā” Ya'nī tā'āmuñuz⁵⁵⁰ iṭ'ām idüñ taķilere zırā iṭ'ām⁵⁵¹ virmek ķuvvet virmekdür. **Maṭlab: Beyān-ı aḥvāl-i men**

⁵³⁹ yaramaz H.

⁵⁴⁰ ve'l-yevmi'l-āķiri H.

⁵⁴¹ “İnsanlardan, inanmadıkları halde, 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' diyenler de vardır.” (Bakara 2/8)

⁵⁴² Maṭlab -H.

⁵⁴³ mecmū' ve H.

⁵⁴⁴ +ve zāhır ü bāṭınların müstaġraķ-ı 'ibādāt itmiş olalar. H.

⁵⁴⁵ “Hiĉbir ticaretin ve hiĉbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekātı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar.” (Nūr 24/37)

⁵⁴⁶ hemmini H.

⁵⁴⁷ irişdi H.

⁵⁴⁸ himemi A, H.

⁵⁴⁹ didi H.

⁵⁵⁰ tā'āmuñuzı H: tā'āmlar A.

⁵⁵¹ tā'ām A.

yuṭ' imu't-ṭa' ā<m> li's-şālīḥ ve'l-fācir⁵⁵² Her kim ki bir şahşā ṭa' ām virür ol kadar ki ol ṭa' āmuñ kuvveti anuñ bedenindedür, her bir 'amel ki ol şahşdan şadır olur ṭā' atden ve ma' şiyetden ol ṭa' ām viren anuñ ile şerik olur şevābda ve 'ikābda zīrā ta' ām viren anuñ mu' āvini olmışdur kuvvet-i ṭa' ām ile ve aḥbārda gelmişdür ki: **Hikāyet:** Mūsā 'aleyhi's-selām faḳīr idi Benī İsrā'īl'den her gün bir kimse aña ṭa' ām virür idi. Mūsā 'aleyhi's-selām⁵⁵³ bu ḥālden melūl olup didi: "İlāhī mā hāze'l-mezelletü ezleltenī beyne 'ibādike yağaddini⁵⁵⁴ hāzā yevmen ve yağuşeyyini⁵⁵⁵ hāzā leyleten fe-evḥā'l-lāhu Te'ālā ileyhe yā ibni 'İmrān hākezā ef' alu bi-evliyā'ī etefarraḳa erzāḳahum⁵⁵⁶ 'alā eydi'l-baṭṭālīni li-yu'āceru fihim." Ya'nī Mūsā 'aleyhi's-selām didi⁵⁵⁷: "İlāhī nedür bu ḥ'ārlik ki beni ḳullaruñ ortasında ḥ'ār eyledüñ. Biri ḳuşlık⁵⁵⁸ [33-a] ṭa' āmın virür. Biri aḥşam ṭa' āmın virür." Haḳ Te'ālā vaḥy ḳıldı Mūsā'ya ki: "İy 'İmrān oğlu ben dostlaruma böyle iderin. Anlaruñ rızḳların müteferriḳ iderin baṭṭāllar ellerinde tā ol baṭṭāllara ecr ola. **Şıfat-ı şāniye** ki 'ameldür. Pes faḳīr ki hem taḳvā hem 'ilm ile muttasıf ola şevāb-ı şadaka muzā'af olur ve murād-ı 'ilmden 'ilm-i tevḥīd ve ma'rifet-i ḥaḳāyık ādāb-ı vuşūl-i 'abddur⁵⁵⁹. Cenāb-ı ḳurb-ı ḥazret-i şamediyete 'ulūm-ı resmiyye degüldür. Mücādelāt u ḥuşūmātndan ki zemānuñ⁵⁶⁰ müteressimleri aña 'ilm ad virmişlerdür ve anuñ taḥşilini mādde-i ḥırş u ḥased u 'ucb ḳılmışlardur ve 'alāmet-i tevḥīd-i muvaḥḥid oldur ki 'atāyı alduğı vaḳtde eltāf u 'ināyet-i ḥaḳḳı müşāhede ide ki dā' iye-i ḥayrı 'atā idenüñ bāṭınına ḥavāle idüp anuñ sırrını şöyle müstaḡriḳ ḳılmış ki esbāb u vesāyiṭi ferāmūş idüp ve lisānı ḥamd u şenā-yı Haḳ ile gūyā ola girü çün emvāc-ı ḥikmet-i ḥarekātı anuñ sırrını deryā-yı vaḥdet ortasından ayıklık ve fark u temeyyüz sāhiline biraḡa vücūd-ı vesāyiṭi daḡı mu' teber bula. Zebān mecralarınun⁵⁶¹ mütekāzisi anı şükr-i mün'im-i mecāzī ki mu' ṭidür meşḡul ḳılır. **Hikāyet:** Rivāyetdür ki Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem şadaka vechi ile bir nesneyi fuḳāra'-i ehl-i şuffadan birine gönderdi ve ol alup giden kimesneye işmarladı ki iltduḡuñ vaḳt ol faḳīr ne dirse ḥıfz idesin. [33-b] Çün ol faḳīr Resūlullāh 'aleyhi's-selām gönderdüğü 'atāyı gördi, didi: "El-ḥamdu lillāhī'l-lezī lā

⁵⁵² Maṭlab -H.

⁵⁵³ Derkenār: faḳīr idi A.

⁵⁵⁴ yuḡazzini H.

⁵⁵⁵ yu' ayyişunī H.

⁵⁵⁶ erzūḳahum H.

⁵⁵⁷ dimiş H.

⁵⁵⁸ ḳuşluk A.

⁵⁵⁹ 'abdur H.

⁵⁶⁰ zamānenüñ H.

⁵⁶¹ baḥrilerinüñ A, H.

yenesā men zekerehū ve lā yuẓī‘u men şekerehū allāhümme inneke lem tensinī⁵⁶² fe-
 ec‘alnī mimen lā yensāke.” Ya‘nī ḥamd ol Allāh’a ki unutmaz anı zıkr ideni ve zāyi‘
 itmez aña şükr ideni. Yā rabbī sen beni unutmaduñ beni kıl seni unutmayanlardan.” Ol
 kimse geldi Resūlullāh ‘aleyhi’s-selām ḥazretine ḥaber virdi. Resūlullāh şallā’llāhu
 ‘aleyhi ve sellem şād oldı ve didi: “Ben bilürdüm ki ol kimse böyle dise gerekdür.”
Şıfat-ı şālişe ki ‘iffetdür ve ‘afif aña dirler ki kendü ḥālını cāhiller nazarından mestūr
 duta ve her ḥasīs öñinde faḳırdan şikāyet itmeye ve taḥammül perdesin mürüvvet
 yüzinden açmaya. Öyle kim Haḳ Te‘ālā bu ḳavmüñ ḥālinden ḥikāyet ider: “Lil
 fuḳarā’e’l-leẓine uḥşirū fi sebīli’l-lāhi lā yesteṭī‘üne ḍarben fi’l-arzı yaḥsebuhumu’l-
 cāhilu aḡniyā’e mine’t-te‘affufi ta’rifuhum bi-sīmāhum⁵⁶³ lā yes‘elüne’n-nāse
 ilḥāfen”⁵⁶⁴ Ya‘nī şadaḳāt faḳırlar içündür ki ḥabs olınmışlardır⁵⁶⁵ Allāh yolında ve
 tā‘atde ḳādir olmazlar⁵⁶⁶ yürimege arzda ve ḥazḳ-ı nefis için her bir ḥasīs ḳapısına
 varmazlar ve faḳırların setr iderler ki⁵⁶⁷ anlarıñ ḥālını bilmeyen anları ḡanīler şanur⁵⁶⁸,
 setr cihetinden. Sen anları biliyorsun sīmāları ile. Anlar nāsdan su’āl itmezler ibrām ile.
Şıfat-ı rābi‘a ki zarūretdür. [34-a] Bilgil kim şol faḳırlar ki taḡyīr-i zemān ve şiddet-i
 emrāz ve keşret-i ‘iyāl ile ve esbāba ‘adem-i ḳudret ile muẓtar olmışlardır. Pes erbāb-ı
 emvāl olanlara vācibdür ki her yıl ḥācet miḳdārı Haḳḳu’l-lāhdan anlara irişdüreler ve
 ḥaberde vārid olmışdır ki: “Kāne Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem yu‘ṭī’l-‘aṭā’
 ‘alā ḳadri’l-‘iyāle.” Ya‘nī yā Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem⁵⁶⁹ ‘aṭā ider idi ehl
 ü ‘iyāl miḳdārı. **Şıfat-ı ḥāmise** ki ḳarābetdür. Bilgil kim ‘aṭā iden kimse edā’-i zekāt
 vaḳtinde aḳreb olanı ri‘āyet ide. Eger aḳribāsında yā civārında müsteḥaḳḳ bulınsa ki bu
 şıfāt ile mevşūf ola anı ḡayriler üzerine taḳdīm ide. Zīrā ki şıla-i raḥm sebebi ile ve Haḳ
 civār-ı ri‘āyeti vāsıtası ile şevāb muẓā‘af olur. Pes mu‘ṭī ki sa‘ādet-i dīn müsā‘adesi ile
 şıfāt-ı mezkūre ile muttaşıf-ı müsteḥaḳḳ bulsa her ne ki aña virür, ḡanīmet-i bī-
 nihāyetdür⁵⁷⁰. **Ḥikāyet:** Şeyḫ Cüneyd zemānında bir ‘azīz var idi ki şadaḳasın ehl-i

⁵⁶² tensenī H.

⁵⁶³ yaḥsebuhum -H.

⁵⁶⁴ “Kendilerini Allah yoluna adayan (bu yüzden) seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar.” (Bakara 2/273)

⁵⁶⁵ olınmışlardır H.

⁵⁶⁶ +yollar H.

⁵⁶⁷ ki -H.

⁵⁶⁸ +şanur (mükerrer) A.

⁵⁶⁹ ‘aleyhi’s-selām A, H.

⁵⁷⁰ bī-nihāyetdür A, H.

taşavvufdan⁵⁷¹ ve şāhib-i şālāh u taḳvā olanlardan ğayrıya virmez idi. Aña şordılar ki sebeb nedür ki ihsānuñı bu t̄ayifeye⁵⁷² maḥşūş idersin ve ğayrıları mahrum ḳorsın?” Didi: “Bunlar bir ḳavmdür ki Ḥaḳ’dan ğayrı maḥşūduları yokdur ve himmetleri⁵⁷³ rızā’-i Ḥaḳ’dan ğayrıya maşrūf ḳılmazlar ve fakr sebebi ile bunların ḥātırları perişān olur. Pes bunlardan [34-b] birinün ḥātırını sedd-i fakr ile cem‘ eylemeñ tā ki Ḥaḳḳ’a meşġūl ola efdaldur ğayrıya biñ filori şadaḳa itmeñden. Bu sözi şeyḥe iriştürdiler. Ta‘accüb idüp didi: “Bu söz evliyā’u’l-lāhdan bir velī sözidür.” **Ḳısm-ı şālīṣ** ādāb-ı ‘ubūdiyyet aḳsāmından ādāb-ı ḥaḳāyık-ı şavmda ve aña müte‘allıḳ olan eḥādīşdedür⁵⁷⁴. Ve⁵⁷⁵ ‘an Ebī Hüreyre⁵⁷⁶ ḳāle: Ḳāle Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “İzā daḥale ramāzānu futiḥat ebvābu’l-cenneti ve ğullīḳat ebvābu’n-nāri ve şuffidet meredetü’ş-şeyāṭini.”⁵⁷⁷ Ebū Hüreyre’dan Raḍiyallāhu ‘anh rivāyet olunur ki Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş ki: “Ḳaçan Ramazān dāḥil ola cennet ḳapuları açılır ve cehennem ḳapuları ḳapanur ve şeyāṭinün ḳavileri bağlanır.” İy ‘azīz her kimsenün meydānı vardur ve meydān ki maḥall-i cevelān ve tereddūd-i şeyṭān olur. Vücūd-ı insān da şehevātdur. Ve ḳuvve-i⁵⁷⁸ şehevāt şınmaz illā açlık şiddeti ile ve şeyṭān meydānının mecrālari sedd olunmaz illā riyāzat-ı şavm ile. İmdi sa‘det-i dīn tālibleri şadrlarının meydānını ki maḥall-i ḥavāṭır-ı melekīyye ve ilhāmāt-ı rabbāniyyedür, pāk u şāfī ḳılmazlar ise zulemāt-ı vesāvis-i şeyṭāniyyeden ve necāsāt-ı şehevāt-ı nefsanīyyeden nısf-ı nehār açlığı ve ḳarañu gice uyanıklığı şayḳalı⁵⁷⁹ ile ḳābil-i tecellī-i esrār-ı cenāb-ı⁵⁸⁰ şamedīyyet olmaz ve ol ki ḥazret-i risālet-penāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem [35-a] buyurmuş: “Lev lā enne’ş-şeyāṭin le yaḥūmūne ‘alā ḳulūb-ı benī Ādeme le-naẓarū ilā melekūti’s-semāvāt.” İşāretdür bu ma’nāya ya’nī eger şeyāṭin Ādem oġlanlarının ḳalblerini ihāta itmiş olmasa naẓar iderler ya’nī müşāhede ḳılurlar idi melekūt-ı semāvātı ve ḥāşīyyet-i şavm oldur ki şeyāṭin yolını ki bu sa‘ādetün mevāni‘ idür, bağlar

⁵⁷¹ taşavvuf A, H.

⁵⁷² t̄ayifeye H.

⁵⁷³ himmetlerin H.

⁵⁷⁴ eḥādīşdedür H.

⁵⁷⁵ ve -A, -H.

⁵⁷⁶ +Raḍiyallāhu ‘anh H.

⁵⁷⁷ Ebū Hüreyre’dan rivāyet olunur: Resūlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Ramazan ayı girdiğinde cennet kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır ve şeytanlar bağlanır.” (Buhārī, Savm 5, Bedu’l-halk 11; Müslim, Sıyām 1, 2, 4, 5)

⁵⁷⁸ ḳuvvet-i H.

⁵⁷⁹ Derkenār: Ya’nī sa‘ādet-i dīn tāliblerinin şadrlarının vesāvis-i şeyṭāniden şayḳalı nısf-ı nehār açlığı ve ḳaranlık gice uyanıklığıdır. Gündüz şayim gice teheccüdle dāyim olmaḳdur: şayḳalı -H.

⁵⁸⁰ +ḥazret-i A, H.

ve ef'î-i nefis-i emmâre ki düşmen-i dindür. Mazrîbe-i⁵⁸¹ cû' vü 'aşeş ile başını döger ve kuvvet-i ğazabiyye ve shevânîyye ki nûr-ı 'aqlı idlâl idicilerdür kuvvet-i ri'yâzat ile maḵhûr ider ve gönül âyînesi şafâ-yı mücâhede vâsıtası ile müsta'idd-i qabûl-i vâridât-ı ğaybiyye olur. Bu cihetden Hâḡ celle ve 'alâ bu rûknî cemî'-i erkân-ı İslâm'dan şeref-i ihtîşâş ile maḥşûş kılmışdur ve anuñ ḡuḡûḡınuñ vefâsı üzre şevâb-ı bî-nihâyet va'de buyurmuşdur. Nitekim ehâdis-i ḡudsiyyede vârid olmuşdur: 'An Ebî Hüreyre Raḡiyallâhu 'anh ḡâle: Ḳâle Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem yekûlu'l-lâhe te'âlâ külli ḡasenetin bi-'aşri emşâlihâ ilâ seb'a-mi'eti za'fin ille's-şıyâmu fe-innehû lî ve ene eczâ bihî."⁵⁸² Hâḡ celle ve 'alâ buyurur ki her ḡasene 'ivaḡlanur on mişlleri ile yedi yüze varınca.⁵⁸³ İllâ şavm ki ol benümdür⁵⁸⁴ ve ben 'ivaḡ iderin aña. Ve ḡâle Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem: "Le-ḡulûfu⁵⁸⁵ femi's-şâyim⁵⁸⁶ atyebu 'inde'l-lâhi min riḡi'l-miski."⁵⁸⁷ Ya' nî şâyim⁵⁸⁸ kimsenüñ aḡzı ḡokusu ḡoş ḡoḡuludur [35-b] Allâh ḡatında misk ḡokusından. İy 'azîz bilgil ki Hâḡ celle ve 'alâ kemâl-i ḡikmeti ile vücûd-ı insânda iki nev' idrâḡ vaz' eylemişdür bir nev'ine idrâḡ-i şûrî dirler ki kuvvet-i sem' ve başar ve şemm ve zevk ve lemsdür. Bu nev' idrâḡ semere-i leḡâyif-i 'anâşırdur ve bir nev'le⁵⁸⁹ idrâḡ-i ma'nevî dirler ki ḡuvâ-yı ḡalb u 'aḡl u sır u rûḡ u ḡafâdur ve ol netice-i âşâr-ı ḡaḡâyıḡ-ı ḡudret-i ḡâdirdür ve her bir kuvvete bu kuvvetlerden anuñ vücûdunuñ ḡâşıyyeti ḡasebi ile kendü müdrîklerinüñ müşâhedesinden⁵⁹⁰ bir lezzet ve bir elem vardur ve ḡadîs-i nebevîde vârid olmuşdur ki: "Mâ meşele'd-dünyâ fi'l-âḡireti illâ ke-mâ yaḡmisu eḡadukum işba'ahû⁵⁹¹ fi'l-yemmi fe'l-yenzuru bime yerci'a."⁵⁹² 'Âlem-

⁵⁸¹ mızrab-ı (Derkenâr: mızran: zaḡme) A.

⁵⁸² Ebû Hüreyre'den rivâyet olunur: Resûlullah aleyhi vesellem demiş: "Yapılan her iyiliḡin mükâfâtı on katından yedi yüz katına kadardır, fakat oruç benim içindir, onun mükâfâtını sadece ben verebilirim." (Buhârî, Savm 2)

⁵⁸³ Derkenâr: Bu tefâvût-i merâtib ihlâş ve maḡalline vâḡi' olmuş (olmaḡ A, H.) i'tibârı iledür (i'tibâryladur A.). M, A, H.

⁵⁸⁴ Derkenâr: Ol benümdür demekden murâd oldur ki ḡayrı 'ibâdetleri ḡaḡḡ görür ve (ve -A, -H.) bilür, anlar da ri'yâ olur. Ammâ şavm maḡfidür. Zirâ tenhâda ḡa'âm yimedüḡin ve şavma münâfi' olanı itmedüḡin Hâḡ Te'âlâ bilür ve ben 'ivaḡ iderin demekden murâd oldur kim (kim -H.) ḡaçan (+bir pâdişâh A, H.) bir ḡulına bi'z-zât (kendüsi A, H.) iḡsân (iḡsân -H.) mübâşeret itse kendü (şânına A, H.) lâyıḡ olan in'am (+külli ider A, H.) ḡazret-i Hâḡ bi'z-zât (+ivaḡ A, H.) idicek mülâḡaza itmek gerekdür ki (ki -H.) nice iḡsân itse gerekdür. M, A, H.

⁵⁸⁵ ḡulûfu H: fe-ḡulûfu A.

⁵⁸⁶ şâ'im H.

⁵⁸⁷ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: "Oruçlunun aḡız kokusu, Allah katında misk kokusundan daha güzeldir." (Buhârî, Savm 9; Müslim, Sıyâm 163)

⁵⁸⁸ şâ'im H.

⁵⁸⁹ nev'e H: nev'ine A

⁵⁹⁰ müşâhedesinde H.

⁵⁹¹ işba'uhû H.

i şūrīnūñ bu kadar vūs‘ati ile ‘ālem-i ma‘neviye nisbeti degüldür. İllā şunuñ gibidür ki: “Sizden biriñüz barmağın deñize taldursa nazar kılsun ki ne ile rucū‘ ider.” Ya‘nī ne miqdār şu alur. Pes ‘ālem-i şūrīnūñ tarlığınūñ ‘ālem-i ma‘nevīnūñ vūs‘atine nisbeti gibi. Bu ‘ālemūñ müdrikātınūñ lezzāt u ālāmınūñ āşārınūñ ol ‘ālemūñ müdrikātınūñ lezzāt u ālāmetūñ āşārına⁵⁹³ nisbeti yokdur. Pes lezzet ü elem-i kuvvet-i bāşıra şūretlerūñ ve levnlerūñ kemāl-i hūsn ü kubbı müşāhedesi hasebi iledür ve lezzet ü elem-i kuvvet-i sāmi‘ a aşvātuñ hūsn ü kubbı hasebi iledür ve lezzet ü elem-i kuvvet-i şämme revāyiñūñ hoşlığı ve nā-hoşlığı hasebi iledür ve lezzāt u ālām-ı [36-a] kuvā-yı ma‘neviyeyi bunuñ gibi bil. Ez‘āf-ı āşar ile ve kalb u sırr u rūh ki kuvā-yı ma‘neviyyedürler. Her birinūñ bir sırrı vardır. Esrār-ı zāt-ı müte‘āliyyeden. İmdi her nesne ki müdrikāt-ı ma‘neviyyeden hāzret-i Hakk’uñ maqbūli ola anlarūñ müşāhedesi bu kuvvetlerūñ lezzetine sebeb olur ve her nesne ki ol hāzretūñ merdūdı ola bu kuvvetlerūñ te‘ellümüne ve ‘azābına sebebdür ve çün şıfāt-ı şāyim⁵⁹⁴ mücāhede bütesinde taşfiyye-i şavm ile muşaffā olur, televveş-i lezzāt⁵⁹⁵ inķitā‘⁵⁹⁶ tenezzühi ile sāyir sırrı habāyiş-i shehvātdan muṭahher ider ve āteş-i imsāk-i mü‘minūñ vücūdı ‘ūdınūñ kūdūretini micmer-i riyāzatda yaķar fevāyiñ-i ‘ıtr-ı taḥallukū bi-aḥalāka’l-lāhu ki sırr-ı murād-ı hāzret-i mūciddür icād-ı mevcūdatdan cenāb-ı kibriyāya vaşıl olur ve bu cümleñūñ hūlāşası şol vechle ki her kimsenūñ fehmine irişür oldur ki āşār-ı tātāt ‘ıtrdur ki ol ‘ıtrūñ rāyiḥası mergūb-ı melāyike-i⁵⁹⁷ kirāmdur ve her nesne ki melāyike-i⁵⁹⁸ muķarrebūnūñ mergūbidur ol hāzretūñ maqbūlidür ve āşār-ı ma‘āşīnūñ rāyiḥa-i ķabīhası vardır ki andan vücūd-ı melāyike⁵⁹⁹ nefret ider ve her bir tātāt ki anuñ āşārınūñ şafası bātın-ı ehl-i tātātde aķvā vū ziyāde ola anuñ ‘ıtrı rāyiḥaları melāyike-i⁶⁰⁰ muķarrebūndan⁶⁰¹ ṭabaķa-i ‘ulyāda olanlara ki hācibān-ı hāzret-i celāldürürler, [36-b] aķreb olur ve ‘ibādetlerden hiç bir nev‘de ‘ābidlerūñ bātının nūrlandurmaķda ve şāfi ķılmaķda eķer yokdur. Şavmuñ eķeri olduğı gibi ki bunuñ eķeri ‘ābidlerūñ ķalbleri āyīnesine jengār-ı shehvātdan cilā virmekdür ve anlarūñ sırrın vesāyiṭ fikrinden ve

⁵⁹² “Āhirete nisbetle dünya, sizden birinizin parmağını denize daldırması gibidir. Dikkat etsin, o, parmağıyla neyi geri getirebilir?” (Hadīs-i Kudsī)

⁵⁹³ +hiç A, H.

⁵⁹⁴ şā‘im H.

⁵⁹⁵ lezzāt-ı A.

⁵⁹⁶ inķitā‘-ı H.

⁵⁹⁷ melā‘ike-i H.

⁵⁹⁸ melā‘ike-i H.

⁵⁹⁹ melā‘ike H.

⁶⁰⁰ melā‘ike-i H.

⁶⁰¹ muķarrebūnūñ H.

tekālîf-i esbâbdan kurtarur ve şâyimi bisât-ı kûrbe ve maḳʿad-ı şıdḳa yitişdürür. Pes ḥaḳîḳatde şâyimüñ istiʿdâd-ı himmetinde hoş ḳoḳusu ki bûy-ı deheninden ʿibâretdür, ḥazret-i şamediyyetde müşg ḳoḳusından yigrek olur. Bu sebep iledür ki ḥazret-i Ḥaḳ ḥaḳîḳat-i sâyim cemâlini faḥr maḥallinde melâyike-i⁶⁰² ʿalem-i ʿulvîye zıkr ider. ʿAn Enes bin Mâlik Raḍiyallâhu ʿanh ḳâle: Ḳâle Resûlullâh şallâʿllâhu ʿaleyhi ve sellem: “İnne’l-lâhe yubâhî melâ’ikethû bi’ş-şâbbi’l-ʿâbid ve fî rivâyetin yeḳulu’l-lâhu teʿâlâ ‘yâ melâyiketi⁶⁰³ unzurû ve ilâ ʿabdî ibteleytehû fî’d-dünyâ bi’t-ṭaʿâm ve’ş-şerâbu ve’ş-şehvâtî fetrek şehvetehû ve ṭaʿamehû ve lezzetehû min eclî.”⁶⁰⁴ Enes bin Mâlik Raḍiyallâhu ʿanhdan rivâyet olunur ki: Resûlullâh şallâʿllâhu ʿaleyhi ve sellem demiş: Ḥaḳ Teʿâlâ⁶⁰⁵ faḥr ider meleklerine ʿâbid yigit ile ve bir rivâyetde Ḥaḳ celle ve ʿalâ⁶⁰⁶dir⁶⁰⁷: “İy benüm meleklerüm nazâr idüñ benüm ḳuluma ki ben anı mübtelâ eyledüm ṭaʿâm ile ve şarâb ile ve şehvât ile terk eyledi ol şehvetini ve ṭaʿâmını ve lezzetini benüm eclüm içün.” Ve ʿan Ebî Saʿîd el Ḥuzrî Raḍiyallâhu ʿanh [37-a] ḳâle: Ḳâle Resûlullâh şallâʿllâhu ʿaleyhi ve sellem: “Mâ min ʿabdin yaşûmu yevmen fî sebîli’l-lâh illâ bâʿada’l-lâhi bi-zâlike’l-yevmi vechehû ʿani’n-nâri⁶⁰⁸ sebʿîne ḥarîfen”⁶⁰⁹ Ebû Saʿîd Ḥudrî’den Raḍiyallâhu ʿanh rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâʿllâhu ʿaleyhi ve sellem demiş: “Hiçbir ḳul yokdur ki şâyim⁶¹⁰ olur bir gün fî sebîli’l-lâh yaʿnî Allâh içün illâ Ḥaḳ Teʿâlâ ırağ ider ol gün sebebi ile anuñ yüzini cehennemden yetmiş yıl mesâfe.” ʿAn Ebî Eyyûb el-Enşârî Raḍiyallâhu ʿanh ḳâle: Ḳâle Resûlullâh şallâʿllâhu ʿaleyhi ve sellem: “Men şâme Ramażâne şümme etbeʿahû bi-sittin min şevvâlin kâne ke-şiyâmu’d-dehr.”⁶¹¹ Ebû Eyyûb el-Enşârî Raḍiyallâhu ʿanhdan rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâʿllâhu ʿaleyhi ve sellem demiş: “Her kim Ramażân’ı şâyim⁶¹² olsa andan soñra aña tâbiḳ ḳalsa altı gün Şevvâl’den, dehri şâyim olmuş gibi olur.” ʿAn Ebî Ḳatâde

⁶⁰² melâ’ike-i H.

⁶⁰³ melâ’iketi H.

⁶⁰⁴ Enes bin Mâlik’ten rivâyet olunur: Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Ey meleklerim! Kuluma bakınız! Şehvetini, lezzetini, yemesini ve içmesini benim için bırakmıştır.” (İhyâu Ulûmü’d-dîn)

⁶⁰⁵ +celle ve ʿalâ H: Ḥaḳ celle ve ʿalâ A.

⁶⁰⁶ Ḥaḳ Teʿâlâ A, H.

⁶⁰⁷ aydur A.

⁶⁰⁸ ʿale’n-nâri H.

⁶⁰⁹ Ebû Said Hudri’den rivâyet olunur: Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Allah yolunda bir gün oruç tutan hiçbir kul yoktur ki, o gün sebebi ile Allah onun yüzünü yetmiş sene cehennemden uzak etmesin.” (Müslim, Sıyâm, 31).

⁶¹⁰ şâ’im H.

⁶¹¹ Ebû Eyyûb Ensârî’den rivâyet olunur: Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Kim Ramazan orucunu tutar, sonra da ardından Şevval’den altı gün tutarsa bütün seneyi oruçlu geçirmiş gibi olur.” (Müslim, Sıyâm 204; Tirmizi, Savm 53; Ebû Dâvûd, Savm 58)

⁶¹² şâ’im H.

Raḍiyallāhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Şavma yevmi ‘âşūrâ’e yukeffiru’s-senete’l-mâziyeti ve şavmu yevmi ‘arafehu yukeffiru’s-senete’l-mâziyete ve’l-müstakbelete.”⁶¹³ Ebû Kâtâde’den rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “‘Âşūrâ gün⁶¹⁴ şâyim olmak geçmiş yılıñ günâhlarını pâk ider ve ‘arefe gün⁶¹⁵ şâyim olmak iki yılıñ günâhlarını pâk ider bir geçmiş yıl⁶¹⁶ bir gelecek yıl.” Ve ‘an Ebî Hüreyre Raḍiyallāhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Yu‘razu [37-b] illâ ‘amālu ‘alâ’l-lâhi yevmi’l-işneyi ve yevme’l-ḥamîs ve uḥibbu en yu‘rizu ‘amelî ve ene şâyimun.”⁶¹⁷ Ebû Hüreyre Raḍiyallāhu ‘anhdan rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “‘Arz olunur ‘ameller Hâk Te‘âlâ’ya dü-şenbe gün ve penç-şenbe gün ve ben severin ki⁶¹⁸ ‘arz olına ‘amelüm ḥâl bu kim ben şâyim olam.” Ve ‘an Sehl bin Sa’d Raḍiyallāhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Men lem yed‘u kavlu’z-zûri ve’l-‘amele bihi fe-leyese’l-lâhe ḥâcetun fî en yede‘a ta‘âmuhû ve şerâbehû.”⁶¹⁹ Sehl bin Sa’d’dan Raḍiyallāhu ‘anh rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Şol kimse ki terk itmeye yalan⁶²⁰ sözi daḡı anuñ ile ‘ameli Hâk Te‘âlâ’nuñ ḥâceti yokdur⁶²¹ anuñ ta‘âmın ve şarâbın terk itdüğünde.” Ve ‘an Zeyd bin Hâlid el-Cühenî Raḍiyallāhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Men faṭṭara şâyimen fe-lehû mişlu ecirihî ḡayre ennehû lâ yunḡaşu⁶²² min ecir şâyimin şey’un.”⁶²³ Zeyd bin Hâlid’den rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Bir kimse şâyim kimesneye ifṭâr itdürse aña şâyim ecir olur,⁶²⁴

⁶¹³ Ebû Kâtâde’den rivâyet olunur: Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Arefe günü tutulacak orucun önceki ve sonraki senenin günahlarına kefarete olacağını Allah’tan ümit ediyorum.” (Tirmizî, Savm, 46; İbn Mâce, Sıyâm, 40)

⁶¹⁴ günü A, H.

⁶¹⁵ günü A.

⁶¹⁶ +ve A.

⁶¹⁷ Ebû Hüreyre’den rivâyet olunur: Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Ameller (ibâdetler) pazartesi ve perşembe günleri (Allah’a) arz olunur. Ben, oruçlu iken amellerimin (Allah’a) arz olunmasını isterim.” (Tirmizî, Savm 44; Nesâî, Sıyâm 70)

⁶¹⁸ ki -H.

⁶¹⁹ Sehl bin Sad’dan rivâyet olunur: Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Kim ki, yalan söylemeği ve yalanla amel etmeği bırakmazsa, Cenâb-ı Hak o kimsenin yemesini, içmesini, bırakmasına hiç kıymet vermez, iltifât buyurmaz.” (Buhârî, Savm 902)

⁶²⁰ Derkenâr: Yalan söz, ‘âmmdur (‘âmmdur A, H.) ḡadıṣ-i (ḡadıṣde H.) kızbe ve bühtâna ve ḡıybete ve iftirâya. M, A, H.

⁶²¹ +ki H.

⁶²² yenḡaşu A, H.

⁶²³ Zeyd bin Hâlid’den rivâyet olunur: Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Kim bir oruçluya iftar ettirirse, kendisine onun sevabı kadar sevap yazılır. Üstelik bu sebeple oruçlunun sevabından hiçbir eksiltme olmaz.” (Tirmizî, Savm 82; İbn Mâce, Sıyâm 45)

⁶²⁴ +ve H.

şâyimûn ecri nâkış olmazsınız.” Ve ‘an Enes Rağıyallâhu ‘anh kıâle: Kıâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Hamsun yufetтіrne’s-şâyimi’l-kızbu ve’l-ğıybetu ve’n-nemîmetu ve’l-yemînu’l-kâzıbu ve’n-naẓaru bi-şehvetin.”⁶²⁵ Enes Rağıyallâhu ‘anhdan rivâyet [38-a] olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Biş nesne şâyimûn⁶²⁶ şavmını şındurur: Yalan söz ve ғыbet ve ҡovcılık ve yalan yemin⁶²⁷ ve şehvet⁶²⁸ ile⁶²⁹ nazar.” Bilgil ki bu hadîs-i şerîfûn ma‘nâsına ‘ilm-i faķih irişmez. Zirâ anuñ hûkmi ednâ mertebeyedür ancaķ ve bunuñ ma‘nâsını ol vaķt bilürsin ki bilesin şavmuñ üç derecesi vardur. **Derece-i ûlâ:** Mertebe-i ‘âmme-i hâķdур. Bu mertebede şihhat-i şavm meşrûtdur hıfz itmek ile baṭnını eklden ve şûrbdan ve ferecini cimâ‘dan ṭulû‘-ı şubḥdan ğurûb-ı şemse varınca. Bu ednâ merâtıbdür nüfûz-ı aḥkâm-ı faķih ve müfti bu mertebeden ziyâde degûldür. **Derece-i sâniyye:** Mertebe-i şulehâ ve etķiyâ ve ebrârdur ve şihhat-i şavm bu mertebede meşrûtdur hıfz itmek ile gözi vü kıulağı vü dili vü eli vü ayağı vü ҡarnı vü ferci vü el ü ayak tâbi‘dür göze vü kıulağa vü dile her kim ki gözini lâyıķ olmayandan ve kıulağın gerek olmayandan ve dilini ҡavl-i zûrdan şaklaya, elinden ve ayağından ḥilâf-ı şer‘ şâdır olmaz ve şeytân peykliğinde âpûk olan vücûd-ı insânda gözdür. Zirâ ğayrı havâss kendü maḥallinde sâkindür. Bir nesne anlara irişmese anuñ idrâkine meşğûl olmazlar velâkin göz bir ḥâssedür ki ҡurbdan ve bu‘ddan vâsıṭa-i [38-b] ma‘şiyet olur. Bu cihetden Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “En-naẓaru sehmun mesmûmun min sihâmi iblîse fe-men terkehâ ḥavfen mine’l-lâhi âtâhu’l-lâh imânen yecidu ḥalâvetehû fi ҡalbihi.”⁶³⁰ Ya‘nî nazar bir okdur zehrlenmiş iblis oklarından her kim terk eylese anı ya‘nî hıfz itse⁶³¹ ḥavf idüp Ḥaķ’dan Allâh aña virür bir imân ki anuñ lezzetini ҡalbinde bulur ve bilgil ki gözden aşığa dildür ki ziyâde ‘âşî ‘uzuvdur ‘âmme-i hulķa ve hıfz itmek dili yalandan u ғыbetden ü fuḥşdan u ḥuşûmetden ü hezeyândan. Âdâb-ı ehl-i şalâḥdan ve erbâb-ı ҡulûbdandur. Rivâyetdür ‘Abdullâh bin ‘Ömer’den Rağıyallâhu ‘anhümâ ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Men keffe lisânehû setera’l-lâhu ‘avretehû ve men meleke ğâzabehû ve

⁶²⁵ Enes bin Mâlik’ten rivâyet olunur: Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Beş şey vardır ki, oruçlunun orucunu bozar: Yalan, ғыbet, kovuculuk, yalan yere yemin etmek, şehvetle bakmak. (Râmûzu’l-ehâdis s.279/7)

⁶²⁶ şâ’imûn H.

⁶²⁷ yemin -H.

⁶²⁸ şehvât H.

⁶²⁹ şehvet ile A.

⁶³⁰ “Harama bakış şeytanın oklarından zehirli bir oktur. Kim benden korktuğu için bundan sakınırsa, bu hareketine karşılık ona öyle bir iman bahşederim ki, o imanın tadını tâ kalbinin derinliklerinde hisseder.” (Münzirî, et Tergib ve’t-Terhîb, III, 63)

⁶³¹ şaķınsa A, H.

ķāhu'l-lāhu 'azābehū." Ya'nī bir kimse men' eylese dilini Hāk Te'ālā setr ider anuñ çirkinliklerini⁶³² ve bir kimse mālīk olsa ġazabına Allāh şaķlar anı 'azābından." Ve 'an Mu'āz bin Cebel Rađiyallāhu 'anh ķāle ķultu yā Resūlullāh aķbernī bi-'amelin yudķilni'l-cennete ve yubā'idunī mine'n-nār fe-zekere Resūlallāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem: 'Fażāyile⁶³³l-a'mālī kullihā şümme ķāle illā edullike bi-milākī zālīke kullihī ķultu belā yā Resūlullāh fe-eķaze bi-lisānihī ve ķāle küffe 'aleyke hāzā ķultu yā Resūlullāh ve inne le-mu'āķizūne bi-mā netekelleme bihī ķāle tekilteke ummuke yā Mu'āz ve hel yekubbu'n-nāsu 'alā menāķiri- [39-a] him illā ķaşāyidi⁶³⁴s-sinetihim."⁶³⁵ Mu'āz bin Cebel'den Rađiyallāhu 'anh rivāyet olunur ki dimiş: Ben didüm: "Yā Resūlullāh bańa ķaber vir bir 'ameli ki beni cennete dāķil ķıla ve beni ıraķ ide nārdan." Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem cemī'-i 'ameller fażiletlerin zıķr eyledi. Andan sońra didi: "Sańa delālet ideyin mi bunuñ cümlesinüñ milākini?"⁶³⁶ Ya'nī bunları dutup durķuranı. Didüm: "Belī yā Resūlullāh"⁶³⁷ Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem dutdı dilini ve didi: "Sen şaķın bunı." Ben didüm: "Ya Resūlullāh biz mu'āķaze olur mıyuz söyledüklerimiz ile⁶³⁸?" Didi: "Anań yitürsin seni yā Mu'āz. Nāsı düşürmez burunları üzerine illā dilleri biķdükleri." Ve bilgil kim dilden aşıġa ķulaķdur. İmdi gerekdür ki şāyim gözini lāyık olmayanı görmekten ve dilini gerek olmayandan şaķladuġı gibi ķulaġın şaķlaya yalan ve būhtān ve hezeyān ve ġıybet işitmekten. Zirā her nesne ki anı söylemek ķarām ola işitmek ķarāmdur. Müstemī' olan 'uķūbetde ķā'il ile ber-ā-berdür.

⁶³² çirkinliklerin H.

⁶³³ fażā'ile H.

⁶³⁴ ķaşā'ide H.

⁶³⁵ Muaz bin Cebel'den rivāyet olunur: "Ey Allah'ın resūlü, dedim. Beni cehennemden uzaklaştıırıp cennete sokacak bir amel söyle!" "Mühim bir şey sordun. Bu, Allah'ın kolaylık nasib ettiġi kimseye kolaydır; Allah'a ibadet eder, Ona hiçbir şeyi ortak koşmazsın, namaz kııarsın, zekāt verirsın, ramazan orucunu tutarsın, Beytullah'a hacc yaparsın!" buyurdular ve devamla: "Sana hayır kapılarını göstereyim mi?" dediler. "Evet ey Allah'ın resūlü" dedim. "Oruç (cehenneme) perdedir; sadaka hataları yok eder, tıpkı suyun ateşi yok etmesi gibi. Kişinin geceleyin kıldığı namaz salihlerin şiarıdır." buyurdular ve şu ayeti okudular. "Onlar ibadet etmek için gece vakti yataklarından kalkar, Rablerinin azabından korkarak ve rahmetini ümid ederek O'na dua ederler. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeyden de baġışta bulunurlar." (Secde 16) Sonra sordu: "Bu (din) işinin başını, direğini ve zirvesini sana haber vereyim mi?" "Evet, ey Allah'ın resūlü!" dedim. "Dinle öyleyse." buyurdu ve açıkladı: "Bu dinin başı İslām'dır, direği namazdır, zirvesi cihāddır!" Sonra şöyle devam buyurdu: "Sana bütün bunları (tamamlayan) baş amili haber vereyim mi?" "Evet ey Allah'ın resūlü!" dedim. "Şuna sahip ol!" dedi ve eliyle diline işaret etti. Ben tekrar sordum: "Ey Allah'ın resūlü! Biz konuşuklarımızdan sorumlu mu olacaġız?" "Anasız kalasıca Muāz! İnsanları yüzlerinin üstüne veya burunlarının üstüne dedi: "Ateşe atan, dilleriyle kazandıklarından başka bir şey midir?" buyurdular. (Tirmizi, İman 8)

⁶³⁶ Derkenār: Milākū'l-emr bi-fetķu'l-mīm ve kesrihā mā yaķūmu bihī yuķālu'l-ķalb milākū'l-cesed. M, A, H.

⁶³⁷ "Evet ey Allah'ın resūlü." (ç.n.)

⁶³⁸ söyledüklerimizle A.

Nitekim Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş: “El-muğtâbu ve'l-müstemi' u şerikâni fi'l-işm” Ya'ni gıybet idici ile işidici günâhda ber-â-berdür. Belki ekşer ahvâlde rağbet-i müstemi' sebeb-i kâyıl olur, söz söyletmekde. İmdi haqîkatde müstemi' şerr feth itmiş olur. Öyleye mu'âhazeye ve 'uqubete lâayık olur kâyilden⁶³⁹ [39-b] ziyâde. Ammâ **derece-i şâlişe**: Mertebe-i muğarribler ve şiddiklerdür. Bu t̃âyifenüñ⁶⁴⁰ şavmınuñ şıhhati meşrûtdur âyine-i kalbi hıfz itmek ile ğubâr-ı havâtır-ı nefsanıyyeden ve devâ'î-i lezzât-ı cismâniyyeden ve humûm-ı taşarruf-ı umûr-ı fâniyyeden ve çekmek gerek 'inân-ı iltifâtı her nesneden ki Hakk'ıñ ğayrıdur ve t̃urûk-ı şevâğili⁶⁴¹ sedd⁶⁴² itmek gerek devâm-ı mürâkabe⁶⁴³ ile. Lâ-cerem mülâhaza-ı hudûs bu t̃âyifenüñ⁶⁴⁴ ahvâli cemâlinüñ kabâhatidür ve rû'yet-i vesâyi' ü esbâb bunlaruñ kemâlinüñ nokşanıdur ve iltifât-ı ğayr bu kavmuñ vücûdınıñ televvüsidür⁶⁴⁵ ve ta'alluq-ı ekvân bunlaruñ sırrınıñ cenâbetidür. Bundandur Ebû Yezîd Bistâmî quddise sırrıhu⁶⁴⁶ didügi: “Lev haţara bi-bâli'd-dünyâ le-tevzâtu ve lev haţartu bi-bâli'l-âhirete lâ⁶⁴⁷ lâ ğatsetu.” Ma'nâsı bir kerre beyân olınmışdur. **Hikâyet**: Ahbârda gelmişdür ki Mûsâ 'aleyhi's-selâm zemânında biş yıl yağmur yağmayup çok halk kaht ile helâk oldılar. Mûsâ 'aleyhi's-selâm benî İsrâîl⁶⁴⁸ ile istiskâya taşra çıkdılar. İcâbet oldu benî İsrâîl ta'n itdiler. Mûsâ 'aleyhi's-selâm münâcât eyledi ve didi: “İlâhî ne hikmetdür ki bendelerüñ du'âsını müstecâb itmezsin?” Haq celle ve 'alâ vahy buyurdi ki: “Yâ Mûsâ nice icâbet idem bir kavmuñ du'âsını ki kendü bedenlerini ma'âşî ile mülevves itmişlerdür ve dillerin [40-a] kizb u gıybet kokuşu ile necis itmişlerdür ve ellerin yaramaz işe çekmişler ve karınların harâm hazînesi⁶⁴⁹ kılmışlardur⁶⁵⁰ ve ammâ bizüm bir kulumuz vardur. Eger anuñ nefsi berekâtın vesîle-i dū'â ideler ise size bu tarlıktan ferağ virem.” Mûsâ 'aleyhi's-selâm didi: “Adı nedür ve şıfatı nicedür?” hitâb irdi ki adı Berh'dür ve kara kuldur. Eski kaftân ile ve karışık saç ile⁶⁵¹ ve tozlu yüz ile.” Mûsâ

⁶³⁹ kâ'ilden H.

⁶⁴⁰ t̃âyifenüñ H.

⁶⁴¹ şevâğil H.

⁶⁴² setr H.

⁶⁴³ merkabe A.

⁶⁴⁴ t̃âyifenüñ H.

⁶⁴⁵ televvüşi H.

⁶⁴⁶ “Allah onun sırrını kutlu kılsın.” (ç.n.)

⁶⁴⁷ lâ -H.

⁶⁴⁸ benî İsrâ'îl A, H.

⁶⁴⁹ hazînesi A, H.

⁶⁵⁰ kılmışlardur A, H.

⁶⁵¹ saç ıla A.

‘aleyhi’s-selām bir gün şahrāyı dolandı ol⁶⁵² şahşı gördi, bildi. Anuñ öñüne vardı, didi: “İy Allāh kulu aduñ nedür?” Didi⁶⁵³:” Berh’dür” Mūsā ‘aleyhi’s-selām didi: “Seni ararum.” Didi: “İy kelīmu’l-lāh ne hācetüñ vardır?” Didi: “Du‘ā kıl ki Hāḡ Te‘ālā halkı bu şiddetden hālāş ide.” Didi: “İy kelīmu’l-lāh sen ırāḡ ol ortadan tā ben kendü rabbüme söz söyleyem.” Mūsā ‘aleyhi’s-selām bir tarafa durdı⁶⁵⁴. Ol yüzün āsmāna dutup didi: “Meger hāzīneñ boşalmışdur yā yiller saña muḡālefet itmişdür. Yā bulutlar senüñ emründen taşra çıkmışdur. Yā kōrkduñ ki fursat-ı ‘uḡūbet fevt ola diyü kullaruñ⁶⁵⁵ ‘uḡūbeti ta‘cīl itdüñ. Çün bunlardan münezzehsin kullaruñ rızķını gönder.” Derhāl bulutlar ḡalkup yağmur yağup bir günde otlar dize irişdi. Mūsā ‘aleyhi’s-selām ḡayretten müteḡayyir olup Cebrā’īl ‘aleyhi’s-selām nüzūl idüp didi: “Yā Mūsā, Hāḡ Te‘ālā [40-b] saña selām ider⁶⁵⁶ dir ki: “İyü⁶⁵⁷ ḡulumdur bu ammā bunda bir ‘ayb vardır.” Didi ki: “Ol⁶⁵⁸ ‘ayb⁶⁵⁹ nedür yā rabbī?” Didi: “Seher yelinden hāzz idüp anuñ ile⁶⁶⁰ üns dutar şol kimse ki beni seve benden ḡayrı ile üns dutmaz.”

Bāb-ı şālīş ki⁶⁶¹ aḡkāḡ-ı aḡlāḡda ve ḡüsn-i ḡulḡda ve ḡāḡim u pādīşāḡ ḡulefā’-i rāşidīne temessük itmegiñ vüḡūbındadır ki anlar selāḡin-i ehl-i İslāmuñ pīşvāları ve aḡkāḡ⁶⁶² u mülūk-ı enāmuñ muḡtedālarıdır. Hāḡ Te‘ālā buyurur: “ḡuḡi’l-‘afve ve’mur bi’l-‘urfı ve a’riḡ ‘ani’l-cāhilin”⁶⁶³ Resūlullāḡ şallā’llāḡu ‘aleyhi’s-selāmdan bu āyetüñ tefsirin şormışlar, dimiş ki: “Şıla idesin senden şılayı ḡaḡ’ ideni ve ‘aḡā idesin senden men’ idene⁶⁶⁴ ve ‘afv idesin saña ḡulm ideni.” Ve ‘an Ebī’d-Derdā’ Raḡiyallāḡu ‘anh ḡāle semi’tu Resūlullāḡ şallā’llāḡu ‘aleyhi ve sellem yeḡūlu: “Evvelu mā yūzā’u fi’l-mizāni ḡusnu’l-ḡulḡu ve’s-seḡā’i ve lemmā ḡalkul-lāḡu’l-īmāne ḡāle’l-lāḡümme⁶⁶⁵ ḡavvinī fe-ḡavvāḡu bi-ḡüsni’l-ḡulḡı ve’s-seḡā’i ve lemmā ḡalaḡa’l-lāḡu ‘azze ve celle’l-kufu

⁶⁵² o H.

⁶⁵³ +ki H.

⁶⁵⁴ vardı H.

⁶⁵⁵ kullaruña A, H.

⁶⁵⁶ +ki H.

⁶⁵⁷ eyü A.

⁶⁵⁸ ol -A, -H.

⁶⁵⁹ ‘aybı A, H.

⁶⁶⁰ anuñla A.

⁶⁶¹ ki -H.

⁶⁶² ḡükkām A, H.

⁶⁶³ “Sen af yolunu tut, iyiliḡi emret, cahillerden yüz çevir.” (A’rāf 7/199)

⁶⁶⁴ ideni A, H.

⁶⁶⁵ fe-ḡālu’l-īmānu ilāḡi H.

ķāle'l-lāhümme ķavvinī fe-ķavāhu bi'l-buħli ve sū'i'l-ħulķ.”⁶⁶⁶ Ebū'd-Derdā'dan Rađiyallāhu ‘anh rivāyet olunur ki dimiş: “Ben işitdüm Resūlullāh şallā'llāhu ‘aleyhi ve sellem dir idi: ‘Evvel nesne ki terāzūda ķonılır ħüsn-i ħulķ ve seĥāvetdür ve ĉün Ħaķ Te‘ālā imānı ħalķ eyledi imān didi: “İlāhī benī ķavī ķıl.” Ħaķ celle ve ‘alā⁶⁶⁷ ķavī ķıldı imānı⁶⁶⁸ ħüsn-i [41-a] ħulķ ve seĥāvet ile⁶⁶⁹ ve ĉün küfri ħalķ eyledi⁶⁷⁰, didi: “İlāhī benī ķavī ķıl.” Ħaķ Te‘ālā anı ķavī ķıldı buħl ile ve yaramaz ħulķ ile.” Ve ‘an Ebī Hüreyre ķāle: Ķāle Resūlullāh şallā'llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Keremu'l-mer'i dīnuhū ve muruvvetehū ‘aķluhū ve ĥasebuhū ħulķuhū.” Ebū Hüreyre'den Rađiyallāhu ‘anh rivāyet olunur ki dimiş. Resūlullāh şallā'llāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Kişinūñ keremi dīnidür.” Ya' nī diyāneti ne deñlü ziyāde olsa Allāh ķatında mükerrerem olur ve kişinūñ mürüvveti ‘aķlıdur. Ya' nī ‘aķlı kāmīl olduķça mürüvveti ve iĥsānı ziyāde olur. Zīrā ikmāl-i ‘aķlı ile bilür ki her ne deñlü mürüvvet ü iĥsān eylese dīvānında yazılır ve kişinūñ şerefi⁶⁷¹ ululıķı anuñ ħulķıdur. Ya' nī her kim ki iyi ħulķlar ile muttasıf olsa nās ortasında şerīf ü büzürgvār olur. Ve ‘an Usāme bin Şerīk ķāle: “Şihidtü'l-e'ārībe yes'elūne'n-nebiyye şallā'llāhu ‘aleyhi ve sellem yeķūlūne ma ĥayru mā u'ĉiye'l-'abdu ķāle ĥusnu'l-ħulķ.”⁶⁷² Usāme bin Şerīk'den rivāyet olunur ki dimiş: Ben ĥāzır idüm A' rāb'dan niķe kimse Resūlullāh şallā'llāhu ‘aleyhi ve sellem su'al iderler ve⁶⁷³ dirler idi: “Ħayırlısı nedür ķula virilenūñ?” Resūlullāh ‘aleyhi's-selām didi: “Ħüsn-i ħulķdur.” Ve ‘an İbni ‘Abbās Rađiyallāhu ‘anhuma ķāle: Ķāle Resūlullāh şallā'llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Selāşun men lem yekun fiĥī vāĥidetun minhunne fe-lā yu'teddu bi-şey'in min ‘amelihī taķven⁶⁷⁴ bi-ĥaceruhū ‘an me'āşī'l-lāhi ‘azze ve celle ev ĥilmun yukeffu bihi's-senehu⁶⁷⁵ [41-b] ev ħulķun ya' işu biĥī fi'n-nār.”⁶⁷⁶ İbni ‘Abbās'dan Rađiyallāhu ‘anhuma rivāyet olunur ki dimiş: Resūlullāh şallā'llāhu ‘aleyhi ve sellem

⁶⁶⁶ Ebū'd-Derdā'dan rivāyet olunur: “Kıyamet günü mīzana ilk konulacak olan şey güzel ahlaktır.” (Taberānī, el-Mu'cemū'l- kebīr, 24/253)

⁶⁶⁷ Te'ālā A.

⁶⁶⁸ anı ķavī ķıldı A.

⁶⁶⁹ ħüsn-i ħulķıyla A.

⁶⁷⁰ yaratdı, küfr A.

⁶⁷¹ +ve H.

⁶⁷² Usāme bin Şerīk'ten rivāyet olunur: “Araplar resūlullahı: ‘Kulun verdiķi şeylerin en hayırlısı nedir’ diye sordular da o: “İyi huydur” dedi. (Taberānī, İbni Ħıbban)

⁶⁷³ ve -H.

⁶⁷⁴ taķvā H.

⁶⁷⁵ sefehū A, H.

⁶⁷⁶ İbni Abbās'tan rivāyet olunur: Resūlullah aleyhi ve sellem buyurdu: “Üç şey vardır ki, bunlar (ın tamamı) veya bunlardan birisi bir kimsede bulunmazsa onun amelinden hiçbir şeye itibar etme: Allah'a isyan etmesine engel olan bir takva, ahmak kimseyi kendisinden uzaklaştıracak bir hilim ve insanların içinde kendisi ile yaşayacağı güzel bir ahlak.” (Hindī, Kenzū'l-ummāl, 43335)

didi: “Üç nesne vardır ki her kim ki ol üçden biri anda olmaya i‘tibār olunmaz bir nesneye anuñ ‘amellerinden. Biri taqṣādur. Anı Allāh ma‘şiyetlerinden men‘ ider. Biri hilmdür ki anuñ ile sefāhet men‘ olunur. Biri hulkḍur ki anuñ ile nās içinde zindegāni ider.” Ve ‘an Enes Raḍiyallāhu ‘anh k̄āle: K̄āle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “İnne ḥusne’l-hulkī leyuzību’l-ḥaṭī’ete ke-mā yuzību’ş-şemsu’l-celīde”⁶⁷⁷ Enes Raḍiyallāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi’s-selām didi: “Ḥüsn-i hulk günāhları eridür güneş buzı eritdiği gibi.” Ve ‘an k̄āle: K̄āle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem inne’l-‘abde leyebluğu bi-ḥüsn-i hulkīhī ‘azīme derecātihi’l-āḥireti ve şerefi’l-menāzili ve inneḥū li-zāifü’l-‘ibādeti” daḥı Enes Raḍiyallāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki dimiş, Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Taḥḳikān kul yitişür ḥüsn-i hulkī⁶⁷⁸ ile derecāt-ı āhiretūñ ‘azīmine ve şerefi-menāzile. Ḥāl bu kim za‘ifü’l-‘ibādetdür⁶⁷⁹. Ya‘nī egerçi ‘ibādeti azdur.” Ve ‘an ‘İkrime bin Veheb Raḍiyallāhu ‘anh k̄āle: K̄āle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Lā yedḥulū’l-cennete’l-cevvāz ve le’l-ca‘zariyyu” ‘İkrime bin Veheb’den rivāyet olunur ki dimiş: Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem [42-a] didi: “Cennete girmez baḥıl ve yaramaz sözlü.” ‘An Ebī’d-Derdā’ Raḍiyallāhu ‘anh k̄āle: K̄āle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “İnne eşḳale şey’in yūza‘u fī mīmzāni’l-mü’mīn yevme’l-kıyāmeti ḥüsnü’l-hulkı ve inne’l-lāhe yubğızu’l-fāḥiše’l-beziyye.”⁶⁸⁰ Ebū’d-Derdā’dan Raḍiyallāhu ‘anh rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣalla’l-lāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Taḥḳikān ziyāde şaḳıl olan ki vaż‘ olunur mü’mīnūñ mizānında yevm-i kıyāmetde ḥüsn-i hulkḍur ve taḥḳikān Allāh sevmez yaramaz söyleyüp çok söyleyeni.” Ve ‘an ‘Āiše Raḍiyallāhu ‘anhumā k̄ālet: K̄āle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “İnne’l-mü’mīne leydrikunne bi-ḥüsn-i’l-hulkı derecete kāyimi’l-leyli⁶⁸¹ ve şāyimi’n-nehār⁶⁸².”⁶⁸³ ‘Āiše’den Raḍiyallāhu ‘anha rivāyet olunur ki dimiş: Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Taḥḳikān mü’mīn elbette irişür ḥüsn-i hulkı ile kāyimü’l-leyl ve

⁶⁷⁷ Enes’ten rivāyet olunur: Resūlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Güzel ahlāk, günahları güneşin buzı erittiği gibi eritir.” (Cāmi’u’s-sagīr, 3719)

⁶⁷⁸ hulk H: hulk ıla A.

⁶⁷⁹ ‘ibādet H.

⁶⁸⁰ Ebū’d-Derdā’dan rivāyet olunur: Resūlullah aleyhi ve sellem buyurdu: “Kıyāmet gününde mü’mīn kulan terāzisinde güzel ahlāktan daha ağır bir şey bulunmaz. Allah Teālā çirkin hareketler yapan, çirkin sözler söyleyen kimseden nefret eder.” (Tirmizî, Birr 62)

⁶⁸¹ kā’imi’l-leyli H.

⁶⁸² şā’imi’n-nehār H.

⁶⁸³ “Bir mü’mīn, güzel ahlākı sayesinde, gündüz oruç tutup gece namaz kılan kimselerin derecesine ulaşır.” (Ebū Dāvūd, Edeb 7; Tirmizî, Birr 62)

şâyimü'n-nehâr⁶⁸⁴ derecesine.” Ve ‘an İbni ‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anhumā⁶⁸⁵ kâle: Kâne Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Yukşiru fî du‘ā’ihî allahumme inni es’eluke’ş-şihhate ve’l-‘āfiyete ve ḥüsne’l-ḥulḳ.” İbni ‘Ömer’den Raḍiyallāhu ‘anhumā⁶⁸⁶ rivāyet olunur ki dimiş: Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem du‘asında çok⁶⁸⁷ dir imiş: “Yâ rabbî senden dilerin şihhâtı ve ‘āfiyeti ve ḥüsne-i ḥulḳı.” **Hikâyet:** Emîrû’l-mü’mînîn ‘Alî kerrema’l-lāhu vecchēhū kendü kûlına bir niçe kerre çağırdı. Kûlî cevāb virmedi. ‘Alî Raḍiyallāhu ‘anh kâlkıdı, kûlını gördi ki [42-b] yüzi üzre düşmiş oyun oynar, didi⁶⁸⁸: “Benüm āvāzum işitmedüñ mi?” Didi: “İşitdüm.” Didi: “Niçün cevāb virmedüñ?” Didi: “Bilmişümdür⁶⁸⁹ ki baña ‘uḳûbet itmezsin anuñ içün kâhillik itdüm.” ‘Alî didi: “İmdi ben seni Allāh rızası içün⁶⁹⁰ āzād eyledüm.” **Hikâyet:** Emîrû’l-mü’mînîn ‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anh minber üzerinde dir imiş: “Ḥatunlaruñuzuñ mihrini ziyāde itmeñ, eger ol sebeb-i şeref olaydı Resûlullāh⁶⁹¹ aña evlâ idi. Bir ḥatun kâlkıdı didi: “Ḥaṭā eyledüñ yâ ‘Ömer işitmedüñ mi ki Ḥaḳ Te‘ālâ buyurdi: “Ve âteytüm ihdahünne kıntāran efelâ te‘ḥuzū minhū sey’en” Ya’nî eger bir ḥatuna biñ mişkâl altun virmiş olsañuz almañ andan bir nesne. ‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anh didi: “Subḥana’l-lāh eşabetü emri‘etün ve aḥṭarun recul” Ya’nî ‘acebdür ki bir ‘avret şavāb ve ḥaḳḳı bildi bir er ḥaṭā eyledi. **Hikâyet:** ‘Ömer bin ‘Abdül’‘azîz bir şaḥşa fî’l-i nâ-meşrû‘ itdügiyçün ta‘zîr buyurdi. Ol şaḥş aña sögdi. Ol didi: “Şalıvirüñ.” Didiler: “İy emîrû’l-mü’mînîn anuñ ta‘zîre istiḥkākı var iken saña sögdi. Niçün terk idersin?” Didi: “Ben anı Allāh içün döger idüm. Çün baña sögdi, baña ḡazab geldi. Korkaram şimdi anı ta‘zîr idicek kendü nefsum içün itmiş olam. **Hikâyet:** Aḥbârda gelmişdür ki Loḳmân ḥaḳîmüñ oğlu babasına şordı ki “Eger bir kûlî bir ni‘metde [43-a] muḥayyer ideler ḳanḳı ni‘meti ihtiyār itmek evlâdur?” Loḳmân didi: “Ni‘met-i dîn.” Oğlu didi: “Eger iki ni‘met olursa?” Loḳmân didi: “Dîn ve māl-ı ḥelâl tâ kendü dînini anuñ ile âfet-i ṭama‘dan şaklaya.”⁶⁹² Oğlu didi: “Eger üç ni‘met⁶⁹³ olursa?” Loḳmân didi: “Dîn ve māl-ı ḥelâl⁶⁹⁴ ve seḥâvet tâ anuñ ile sa‘âdet bünyādın muḥkem ide. Oğlu didi: “Eger dört olursa?”

⁶⁸⁴ şâ’imü’n-nehâr H.

⁶⁸⁵ ‘anhu H.

⁶⁸⁶ Raḍiyallāhu ‘anhumā -H.

⁶⁸⁷ çok -A, -H.

⁶⁸⁸ di H.

⁶⁸⁹ bilmişümdür H.

⁶⁹⁰ rızasıyçün A, H.

⁶⁹¹ +şalla’l-lāhu ‘alyhi ve sellem A, H.

⁶⁹² tâ -H.

⁶⁹³ ni‘met üç H.

⁶⁹⁴ Derkenâr: oğlu H.

Loḳmān didi: “Dīn ve māl-ı helāl ve seḥāvet ve ḥayā tā anuñ vāsıtası ile kendü mālını riyāya ve muḥālefet-i ḥudāya şarf itmeye.” OḒlı didi: “Eger biş olursa?” Loḳmān didi: “Dīn ve māl-ı helāl ve seḥāvet ve ḥayā ve ḥulḳ-ı ḥasen.” OḒlı didi: “Eger altı olursa?” Loḳmān didi: “İy oḒul her kime kim bu biş nesne virile ol Allāh dostlarından ve Ḥaḳḳ’uñ muḥtārlarından olur.” İy ‘azīz bilgil kim Ḥaḳ celle ve ‘alā Ādem’i iki ḥaḳıḳatden yaratdı. Birisi şūret-i zāhire, birisi sīret-i bātına. Şūrete ḥalḳ dirler sīrete ḥulḳ dirler ve her birinüñ bu iki ḥaḳıḳatden ḥüsni ve ḳubḥı vardır. Nitekim ḥüsni sīret temām u ḳāmil olmaz. Eger anda tenāsüb-i cemī‘-i a‘zā olmaya. Buncılayın ḥüsni sīret ki aña ḥüsni ḥulḳ dirler. Kāmil olmaz meger ki i‘tidāl-i şıfāt-ı ḥamīde ola. ‘İlm ü ḥikmet ü taḳvā vü seḥāvet ü şecā‘at u ḥilm ü tevāzu‘ u meskenet ü ‘ıffet gibi ve bu şıfātuñ [43-b] i‘tidālī⁶⁹⁵ ifrāt u tefrīt⁶⁹⁶den ḥālī olmasıdır. Zīrā ki bu şıfātın her ḳanḳı ḥadd-i ifrāta ve tefrīte irişe ḳubḥ-ı cemāl-i sīret olur ancılayın ki ḫaraf-ı ifrāt-ı seḥavete isrāf dirler. Buncılayın ḫaraf-ı tefrīte⁶⁹⁷ imsāk dirler. Her iki ḫaraf mezmūrdur ve noḳşān-ı ḥüsni sīretdür. Zīrā ikmāl-i ḥüsni sīret ḥadd-i i‘tidāldedür ifrāt ile tefrīt ortasında cümle şıfātın böylece bil. Pes ḥüsni sīret ki aña ḥüsni ḥulḳ dirler. ‘İbāretdür nefste hey’etden ki anuñ vāsıtası ile şaḥşuñ ḥadd-i i‘tidāle teḳarrubı āsān olur ve bir cemā‘at-i cūhhāl melāḥide ve zındıḳlardan başiretleri kevdenliginden bu ma‘nāyı fehmi itmediler ve ḡāyet ḥamāḳatlerinden zann itdiler ki ḥüsni ḥulḳ oldur ki şıfāt-ı şehevāniyye ve ḡazabiyye ki menşe‘-i şıfāt-ı zemīme ve aḥlāḳ-ı reddiyyedürürler. Bātından ḳopup gidereler bu ḥod mümkün degüldür ve şol nesne ki izālesi mümkün olmaya anuñ def‘ine iştiḡāl taḳyī‘-i vaḳtdür. Pes nefsuñ ‘inānını salıvirmegi ibāḫat meydānında cāyiz⁶⁹⁸ gördiler ve evāmır u aḥkām ve ḥudūd-ı şer‘iyyeyi girüde terk itdiler ve zālālet şahrāsında zāl oldılar ve bir cemā‘at ki anıların ardınca gitdi gümrah ḳaldılar⁶⁹⁹ faẓẓalū ve azallū ekşiren ve ehl-i naẓar ve erbāb-ı başiret ḳatında imkān-ı taḡayyür-i şıfāt ve anuñ reddi ifrāt u tefrīt şahrāsında [44-a] ḥadd-i i‘tidāle delāyil-i ‘aḳliyye vü naḳliyye almaya⁷⁰⁰ müberhen olmuştur. Eger böyle olmayaydı cemī‘-i naşāyiḥ u mevā‘iz bātıl olur idi ve cümle⁷⁰¹ siyāsāt-i şer‘iyye ve te‘zibāt-ı nebeviyye ‘abeş olur idi⁷⁰² ve Resūlullāh

⁶⁹⁵ i‘tidāl H.

⁶⁹⁶ tefrītden H.

⁶⁹⁷ tefrīt-i seḥāvete H: ifrāta A.

⁶⁹⁸ cā‘iz H.

⁶⁹⁹ +ki A, H.

⁷⁰⁰ ile H.

⁷⁰¹ Derkenār: ve cümle H.

⁷⁰² olurdı A, H.

şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem buyurur: “Hassinû ahlâkâkum.” Ya' nî hulkılarınuz gökçek idüñ ve kuvvet-i⁷⁰³ ğazab u şehvet egerçi şıfât-ı mühlikedendürürler. Ammâ beķâ-yı ķā' ide-i beniyye-i insāniyye bunların vücūdına müte' allıķdır. Zırâ eger kuvvet-i şehvet olmasa cezḇ-i ğıdâ ki mādde-i ḥayât-ı âdemîdür ğayrı kuvvetden maķşûr⁷⁰⁴ olmaz ve eger kuvvet-i ğazab olmasa def' -i esbâb-ı helâk hiçbir ğayr-ı kuvvet ile mümkün olmaz ammâ bu iki kuvvetüñ ḥüsnî ve ķubhî ve şalâhı ve fesâdı vardır. Kubbî u fesâdı bunların ifrât u tefrîtdür ve ḥüsn ü şalâhları ḥadd-i i' tidâledür⁷⁰⁵ ve bu iki şıfatuñ ḥadd-i i' tidâli âdâb-ı şer' ile mü'eddeb olmaķdır ve ḥareket ü sükûnı bunların emr u rızâ-yı ḥudâvend mûcibi ile olmaķdır ve sa' âdet-i uhreviyye tâlibleri me'mûrlardır ki bu iki şıfatı ifrât u tefrît mehlekesinden şaklayalar ol ma'nâya degül ki anuñ māddesin bi'l-külliyye ķal' ideler ve bu i' tidâl mümkündür bundandır ki Hâķ Te' âlâ buyurdı: “Ve'l-kâzîmine'l-ġayza”⁷⁰⁶ buyurmadı “ve'l-ķâli' ine ve'l-fâķidîn” Pes kemâl bu şıfatlarda redd itmekdür ḥadd-i i' tidâle kam' u kal'⁷⁰⁷ itmek degüldür ve şöyle ki ḥurmâ çekirdegi ḥaķîķatinde bir fevt⁷⁰⁸ terkîb itmişlerdür. [44-b] mümkündür tedric ve terbiyet ile ol çekirdek bir yemiş virür. Ağac ola buncılayın vücūd-ı mü'min de sırr-ı vedî' at ķomışlardır ki mümkündür ki mü'min anuñ taķviyyeti ve mülâzemet-i terbiyeti vâsıtası ile derece-i ḥikmete ve velâyete irişe ve hulk-ı te'sîr-i terbiyet ķabûlünde ve bunun taġyirinde üç mertebededür. **Mertebe-i ûlâ:** Tâze⁷⁰⁹ tufûliyyetdür. Henüz ḥaķķı atıldan fark itmemişdür⁷¹⁰ ve iyüyi yaramazdan bilmemişdür ve anuñ gönli âyînesi ğubâr-ı efķâr-ı fâside ve zulemât-ı i' tiķâdât-ı bâtıla ile ķararmamışdır ve anuñ nefsi mûtâba' at-ı şehvât üzre müstemerr olmamışdır. Bunun gibi kimesnenüñ gönli naşîḥat-ı nâşîḥ ile tizcek⁷¹¹ müte'eşşir olur ve irşâd-ı mürşid anuñ bâtınında âsānlıķ ile rusûḥ bulur. **Mertebe-i şāniye:** Oldur ki iyüyi⁷¹² yaramazdan temyîz itmiş ola. Ammâ ğalebe-i şehvet sebebi ile ḥayr işe mülâzemet idemeye ve zaḥmet çekemeye velâkin kendü taķşîrine mu'terif olur bunun gibi kimsenüñ emri bir derece müşkilrek olur evvelikiden. Zırâ buña mādde-i fesâdı bâtınından ķal' itmek gerek andan şoñra bir şıfat dikmek gerek ki

⁷⁰³ kuvvet ü H.

⁷⁰⁴ mutaşavvir A, H.

⁷⁰⁵ i' tidâldür A, H.

⁷⁰⁶ “O takvâ sahipleri ki, öfkelerini yutarlar” (Âl-i İmrân 3/134)

⁷⁰⁷ Derkenâr: Çıķarmak ve ķoparmak M: (satır üstü) A: [ķam'] çıķarmak, [ķal'] ķoparmak

⁷⁰⁸ kuvvet A, H.

⁷⁰⁹ tâze A, H.

⁷¹⁰ itmemiş H.

⁷¹¹ tezcek A.

⁷¹² eyüyi A.

‘ibâdet u şalâh üzre mu‘tâd kıla. **Mertebe-i sâliḥe:** Oldur ki ḥulḳ-ı fâsîd ve i‘tikâd-ı bâtil ile neşv ü nemâ bulmuş ola ve ol bâtili Ḥaḳ taşavvur eylemiş ve ol yaramazı iyü⁷¹³ bilmiş ve şerrler izhârı ile faḥr göstermiş ola bu kimsenüñ emri ḡâyetde **[45-a]** müşkilrekdür. Taḡı tırnaḳ ile ḳazmak⁷¹⁴ ve âhen-i serd dögmek ‘aḳla ‘aḳrebdür. Bunun gibi kimsenüñ irşâd u⁷¹⁵ ıslâḥından ve ‘Arab meşellerinde dinilmişdür ki: “Min eṣeddi’t-ta‘zîb tehzîbu’z-zî‘b” Ya‘nî müşkilrek ‘azâb ḳurdı edeblemekdür⁷¹⁶. İy ‘azîz ehl-i taḥḳîḳ ḳatında ḥüsn-i ḥulḳ şihḥati rūḥ ve ḳalbdür ve şöyle kim⁷¹⁷ a‘zâ‘-i âdemîden her bir ‘uzvuñ şihḥati ve marazı vardır ve her ‘uzvuñ marazınuñ ‘alâmeti oldur ki aña maḥşûş olan fi‘lün andan şudûrı müte‘azzir ola. Gözüñ görmesi ve ḳulaḡuñ işitmesi ve lisânuñ söylemesi gibi buncılayın ḥâşiyet ve ḳuvvet-i ḳalb ma‘rifet u maḥabbet ḥaḳḳdur ve nişân-ı maraz-ı ḳalb oldur ki ol ḥâşiyetden dūr olup kendü ḳuvvetinden müteneffir ola ve maḥbûbât-ı resmiyye ve me‘lûfât-ı şûriyye aña müstevlî ola. Bu kimsenüñ mişâli şol ḥastedür ki maraz-ı imtilâsından ta‘âm u şarâbdan müteneffir olup balçık ve toprak yimek ki sebep-i helâkdur aña ḥariş olur ve her kim ki bu ma‘nâyı muḥaḳḳak bilürler ol kimse bilür ki ḥalḳuñ ekserinüñ ḳalbleri bu maraza giriftârlardur. Andan ḥaberleri şol vâḳt olur ki bu marazdan helâk-i ebediye irişeler ve keşf-i perde-i ecel ḥâşıl ola⁷¹⁸ ol vâḳt bilürler ki bu maraz anları helâk-i ebediye çekdi. Kendünüñ ḥaberi yok imiş⁷¹⁹ ve ba‘zı bu marazdan **[45-b]** ḥaber-dâr oldılar lâkin ṭabîb-i ḥazîḳ bulımadılar ve emrâz-ı ḳulûb ṭabîbleri ‘ulemâ‘-i dîn ve meşâyiḡ-i ehl-i yakîndürürler⁷²⁰ ve çün ‘ulemâ vü meşâyiḡ-i zemân dükeli ḥalḳdan marîz-rekdürürler. Ğayra nice mu‘âlece⁷²¹ idebilürler. Çün anlar ki dîn rehberleridürürler kendüler yol azmışlardır, Ğayra nice ḳulaḡuz olurlar ve ba‘zı bu ḥasîs himmetlerüñ ki ḥavşala-i riyâzat ve ḳuvvet-i muḥâlefet-i nefsleri yokdur. Egerçi ṭabîb bulurlar ammâ devâ merâretine ṭâḳatleri yokdur. Mu‘âleceden el çekerler bu sebep ile dîn ṭabîbleri himmet etegin ter-dâmenlerden çekerler ve yüzi niḳâb-ı Ğayret birle bürürler. Lâ-cerem ḥaḳâyık-ı ‘ulûm-ı

⁷¹³ eyü A.

⁷¹⁴ ḳazmış A.

⁷¹⁵ u -H.

⁷¹⁶ edeblemdür H.

⁷¹⁷ şöyle kim H.

⁷¹⁸ olur A, H.

⁷¹⁹ yogımiş A.

⁷²⁰ Derkenâr: Egerçi ‘ulamâ‘-i mâziyyeye ve meşâyiḡ-i sâbıkaya nisbet böyledürürler. Ammâ ‘avâma nisbet rehberlige şâlihlerdür. Be-her-hâl anlara iḳtidâ evlâdur. M.

⁷²¹ mu‘âlece nice H.

din halk ortasında münderis olup mahv oldu ve envâr-ı irşâd mantığı⁷²² olup söyündi ve i' lām-ı âdâb-ı 'ubūdiyyet cūhhâl-i bî-edeb ortasından götürildi ve zemānenūñ hevā-perestleri bu marazı unuttılar ve ħubb-ı māl u manşib üzre döküldiler ve taleb-i⁷²³ şehvât⁷²⁴ ve lezzât-ı dünyâda kendü dinlerin yile virdiler ve bu t̄âyife⁷²⁵ ki zemānenūñ şulehâ vü ebrârıdururlar. Ser-māye-i 'ömri mülâzemet-i a' māl üzre ki şūret-i 'ibâdetdedür ve ħaķīkatde resm-i dünyâ ve 'âdetdir unıdalar ve bu cümle 'alāmât-ı maraz-ı ma'nevîdendür. Ammâ 'alâmet-i zuhûr-ı şıhhat-i qalb oldur ki dâ'iyye-i mu'âlece t̄alib-i sa'âdet bâtınına gâlib ola ve 'ayn-ı inşâf ile galebe-i 'illete nazar ide ve her 'illetūñ maddesine anuñ zıddı ile⁷²⁶ mu'âlece ide. Nitekim maraz-ı [46-a] buhle bezl ile⁷²⁷ ve ħırşa kanâ'at ile⁷²⁸ ve kibre tevâzu' ile⁷²⁹ ve gâzaba ħilm ile ve cehle 'âlim⁷³⁰ ile ve ħüsn-i⁷³¹ naşihat ile⁷³² ve riyâya ihlâş ile⁷³³ ve mu'âlecede ħadd-i i'tidâl ri'âyetinden⁷³⁴ gâfil olmaya ve şöyle ki bu şıfatlar maraz-ı qalbdür. Bunlara i'tidâd dağı maraz-ı qalbdür ve şıhhat-i qalb i'tidâldedür bu şıfat ile ezdâdı ortasında ve iki cânibūñ birini terciĥ-i meyl-i qalbdür ve meyl-i qalb-i ħicâbdur ħazret-i şameddiyyetden ve her ne deñlü meyl ziyâde ola ħicâb-ı ziyâde olur ve şırât-ı müstaķim ki Fâtiĥa'da okursın bu i'tidâlūñ ħaķīkatidür ve şırât-ı cehennem bu şırâtūñ rûĥıdur ve bu i'tidâlūñ ħaķīkatı kıldan ince ve kılıçdan keskindür. Her kim ki dünyâda bu şırât üzre yol buldı yarın ol şırât üzre berķ-ı ħatıf gibi geçer ve her kim ki bugün taleb-i istiķâmet kılmadı ol şırât üzre yol bulmaz:

Nazm:

Bulmayan kişi cihân içre şırât-ı müstaķim
Anda olursa ki bilmiş olasın çok derd ü bîm

⁷²² müntefî A, H.

⁷²³ t̄alib-i H.

⁷²⁴ şehvet A.

⁷²⁵ t̄a'ife H.

⁷²⁶ Derkenâr: galebe H.

⁷²⁷ bezl ile H.

⁷²⁸ kanâ'atle A.

⁷²⁹ tevâzu' la A.

⁷³⁰ 'ilm A, H.

⁷³¹ ħasede A, H.

⁷³² naşihatle A.

⁷³³ ihlâşla A.

⁷³⁴ ri'âyetinde H.

Haşr bâzârında olmaz kalb-i endûde revân
Hâliş olmaklık gerek kim çıka âteşden selim

Bu şırātuñ inceliği ve keskinliği sebebi ile yigirmi dört sâ'atde ehl-i İslâm'a on yedi kerre bu şırātuñ hidâyeti taleb itmegi farz itdiler ki "ihdine's-şırâta'l-mustaķim"⁷³⁵ diyeler ve çün hiç kimse bu şırātuñ istikâmetinde yoldan meylden hâlî degüldür. Lâ-cerem hiç kimseye âteş-i cehenneme uğramamak tarîķi yokdur bu cihetden Hâķ Te'âlâ buyurur: "Ve in minkum illâ vâriduhâ kâne 'alâ rabbuke hatmen maķziyyen şümme nunecci'l-lezîne [46-b] 't-taķvâ ve nezeru'z-zâlimîne fihâ cişiyâ"⁷³⁶ Yâ'nî hiç yokdur sizden illâ dâhil olur cehenneme bu olmışdur rabbiñ üzre emr-i vâcib ve kaķ'î andan soñra necât virürüz biz müttekinlere ki âyîne-i kalbi mey-i ğayrdan şaklamışlardur ve terk iderüz anda zâlimleri dizleri üzre çökmüş. **Hikâyet:** Ebû Meysere ķuddise sırrahu ki ekâbir-i tâbî'inden idi, otuz yıl yanın yire ķomadı ve çün gice olur idi şabâha dek kendü üstine feryâd ider⁷³⁷ ve mübârek yañağı çok ağlamaķdan yaralu olur idi. Bir gün anası dimiş: "İş oğul senden bu zemâne gelince hiç günâh şâdır olmadı ve cümle 'ömrüñ tâ'atde ve riyâzatda geçdi ve Hâķ Te'âlâ seni şeref-i İslâm ve 'ilm ile müşerref kıldı. Niçün feryâd idersin?" Ol didi: "İy ana Hâķ celle ve 'alâ baña haber virdi ki⁷³⁸ cümlemüz cehenneme girsek gerek ve bilemezem ki necât bulanlardan mı olam yâ necât bulmayam mı?" Bunı anuñ içün didi ki haķîķat-i istikâmet şırât-ı 'adâlet üzre maķdûr-ı nev'-i beşer degüldür. Meger tevfiķ-i 'inâyet-i rabbâniyye ve te'yîd-i hidâyet-i subhâniyye ola. Ve'l-hâşıl her kim ki kendü âyîne-i sırrını habâşet-i ahlâķ-ı zemîmeden pâķ ide ve hâlîfe-i rûhını şîfât-ı hamîde hilyeleri müzeyyen kıla hadd-i istikâmete ķarîb olur. Bu kemâlüñ taķşîli miķdârı şırâtdan geçmegi kendüye âsân kıılır ve ümmehât-ı evşâf-ı kemâl ki uşûl-i meķârim-i ahlâķ-ı insâniyyedür, on vaşfdur ve mecmû'-ı şîfât-ı hamîde bu on [47-a] şîfata müteferri'dür ve ol on şîfat 'ilmdür (1) ve hilmdür (2) ve hayâdur (3) ve seķâvetdür (4) ve taķvâdur (5) ve şecâ'atdür (6) ve 'adldür (7) ve şabrdur (8) ve şıdkdur (9) ve yakîndür (10) ve bu şîfātuñ kemâli zât-ı muṭahher-i Muḥammedî'den ğayrıya degül idi ve her kimseye enbiyâdan ve evliyâdan ve şulehâdan

⁷³⁵ "Bizi doğru yola ilet" (Fâtiha 2/6)

⁷³⁶ "(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir. Sonra Allah'a karşı gelmekten sakınanları kurtarırsınız da zalimleri orada diz üstü çökmüş halde bırakırsınız." (Meryem 19/71-72)

⁷³⁷⁺ ider ("idi" çizikli) M: ider idi H: iderdi A.

⁷³⁸ virdi ki H.

ve ‘ulemā’-i dinden bu ḥaḳāyıkun⁷³⁹ huşûli miḳdârı rûḥāniyyet-i Aḥmedî ile râbıta-i ma‘ neviyye ve münâsebet-i rûḥāniyye sâbit olur ve ol râbıta ḥazret-i şameddiyyete kurbâ vesîle olur ve her kim ki bu şıfâtun kemâl-i ḥaḳāyıkı ile muttaşif olur anuñ zât-ı şerîfi manzûr-ı naẓar-ı⁷⁴⁰ ilâhî ve maḳbul-i ‘inâyet-i zât-ı nâ-mütenâhidür ve bir melekdür şûret-i beşerde. Yegâne-i rûzgâr ve muḳtedâ-yı ehl-i duhûr ve a‘ şârdur. Her kim ki anuñ vücûr-ı ḥabîşi bu şıfât-ı feẓâyilinden ‘ârî ve bunların zıddlarının aḥkâmı anuñ nihâdında cârîdür. Şeytân-ı la‘îndür kisvet-i insânide zâhir olmuş ve iğvâ vü ızlâl-i mekrleri ile ‘ibâda fitne virici ve bilâdı ḥarâb idici olmuşdur ve müsteḥaḳḳ-ı tîr u bu‘ ddur. Nitekim müsteḥaḳ-ı maḥabbet ü kurb idi. İy ‘azîz erbâb-ı kulûb ve ehl-i taḥḳîḳ ḳatında hüsn-i ḥulḳ ‘ibâretdür îmândan ve sū’-i ḥulḳ ‘ibâretdür nifâḳdan ve her biri bu iki şıfâtun mi‘yâr u miḥekkdür⁷⁴¹ ve Ḥaḳ celle ve ‘alâ dünyâ miḥnetlerini miḥekk-i imtiḥân hüsn-i ḥulḳ-ı muḥibbân-ı ḥazreti⁷⁴² ḳılmışdur ki: “Ve le-neblüvennekum ḥatta [47-b] na‘leme’l-mücâhidine minkum ve’s-şâbirine.”⁷⁴³ Her kim ki mevḳi‘-i miḥnet ü cefâda işbât ḳadem-i vefâda iḳdâm göstere ve zuhûr-ı sevâbıḳ-ı ḳazâ için bezl-i rûḥ ve rızâ ile öñe gele şâdiḳ mü’minlerden ve sâbıḳ muḥibblerdendür ve bu miḥekkün ta‘yini için Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem buyurur: “El-mü’minu beyne ḥamsi şedayide mü’minun yaḥsubdehû ve münâfıḳun yubgîzuhû ve kāfirun yuḳâtiluhû ve şeytânun yuẓillihû ve nefsun tenâzi‘uhû.”⁷⁴⁴ Ya‘nî mü’min biş şiddetler ortasındadır. Evvel mü’mindür ki aña ḥased ider. İkinci münâfıḳdur ki aña buğz ider. Üçüncü ḳâdirdür ki anuñ ile ceng ider. Dördüncü şeytândur ki anı ızlâl ider. Bişinci nefsdür ki anuñ ile münâza‘a idüp anı her laḫza hevâ-yı nefsânîye çeker. Pes bu şiddetlere taḥammül vesîle-i sa‘âdet-i ebediyye olur. Şeyḫ Ebû Bekr Varrâk demiş: “Men erḥâ ‘inâne’l-cevâriḥ bi’s-şehvâti fe-ḳad ğarase fî ḳalbihi secerete’n-nedâmâti.” Ya‘nî her kim ki a‘zâ oyanını şehvâta şalıvire taḥḳîḳan diler ḳalbinde peşimânlıklar ağacını. Vehb bin el-Verd ki ekâbir-i tâbi‘indendür demiş: “Men erâde şehvati’d-dünyâ fe-leyteheye’ li’z-zull.” Ya‘nî her kim ki diler şehvât-ı dünyâyı ḥâzır olsun zillet için.

⁷³⁹ ḥaḳāyık H.

⁷⁴⁰ Derkenâr M.

⁷⁴¹ miḥekkidür A, H.

⁷⁴² ḥazreti -H: ḥazret A.

⁷⁴³ “Andolsun, içinizden, cihad edenleri ve sabredenleri belirleyinceye ve durumlarınızı ortaya koyuncaya kadar sizi deneyeceğiz.” (Muhammed 47/31)

⁷⁴⁴ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Mümin beş türlü şiddet arasındadır. Müslüman kardeşi onu çekemez, münafık ona buğz eder, sevmez onu, kafir onun canına kasteder, kendi nefsi onunla uğraşır ve şeytan onu şaşırtmaya uğraşır.” (Râmûzu’l-ehâdis s.231/11)

Hikāyet: Çün ‘azîz-i Mısr Züleyhâ’ya Yûsuf ‘aleyhi’s-selam maḥabbetin⁷⁴⁵ izhâr itdügi için talāk virdi. Her kim ki Yûsuf adını zıkr itse [48-a] hâzır her nesi bulınsa virür idi. Tâ şöyle muhtâc oldu ki yol üzerinde oturur dilencilik ider idi. Çün Yûsuf ‘aleyhi’s-selam pâdişâhlığa irişdi⁷⁴⁶, Züleyhâ’yı nikâhlandı. Züleyhâ didi: “İy Yusuf baña bu vâkı‘ada bir ‘azîm tecrîbe vâkı‘ oldu ki taḥkîk bildim hırş u hevâ şomlığı pâdişâhları kullığa ilter ve şabr u takvâ bereketi kulları pâdişâhlığa irişdürür ve takvâ bir ismdür ki cemî‘-i şıfât-ı hamîdeye şâmildür ve müttakî ol kimsedür ki kendüyi cemî‘-i evâmir-i şer‘iyye ile me’mûr ide ve cemî‘-i nevâhîden ictinâb kıla ve böyle olan kimse ḥazret-i şamedîyyet muḥarriblerinde olur ki: “İnne ekremekum ‘inde’l-lâhi etḳākum.”⁷⁴⁷ Bundandır ki çün ‘Âişe Raḍiyallâhu ‘anhâdan Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem ḥulkından şordılar, didi: “Kâne ḥulukuhu’l-Ḳur’ân”⁷⁴⁸ Ya‘nî her nesneyi ki Ḥaḳ Te‘âlâ Ḳur’ân’da emr itmiş idi Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem anı kendüye ḥulk u ‘âdet itmiş idi⁷⁴⁹ ve her nesne ki ḥazret-i Ḥaḳ Ḳur’ân’da andan nehy itmiş idi, andan ictinâb ider idi ve bu cihetden idi kaçan Resûlullâh ‘aleyhi efḍali’ş-şalâvât ḥazretine ğuşşa irse: “Yâ Bilâlu erihnâ bi’ş-şalât”⁷⁵⁰ dir idi⁷⁵¹. Ya‘nî yâ Bilâl bizi râhat kıl namâz ile⁷⁵². Pes kendü râhatlığını Ḥaḳ Te‘âlâ kullığında bilür idi⁷⁵³ ve göz nûrını namâzda bulur idi ve şimdi niçe kimseler vardur ki kendüleri Müslümân bilürler. Ammâ râhatlığı me‘âşide isterler ve göz nûrını⁷⁵⁴ maḥtûrâtda bulurlar ve ‘avret zînetleri ile [48-b] faḥr kıllurlar âyîn-i fuḥşa dîn-i Muḥammedî diyü ad virürler ve laḳlaḳa-i lisâna îmân ad virürler ve rusûm-ı ‘avâma ki anlar ke’l-en‘âmdur İslâm dirler.

Nazm:

Sırr-ı aşk oldu çün zebândan dūr

Şerḥi bu âyetüñ beyândan dūr

Her ḥas irmez kemâl-i evcine⁷⁵⁵

Ṭâlib-i nâm bu nişândan dūr

⁷⁴⁵ maḥabbetini H.

⁷⁴⁶ Derkenâr: Ya‘nî ‘azîz-i Mısr oldu M.

⁷⁴⁷ “Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.” (Hucûrât 49/13)

⁷⁴⁸ “Onun ahlakı Ḳur’ân ahlakıdır.” (Müslim 1/514 Hadis no: 746)

⁷⁴⁹ Derkenâr: Resûlullâh M.

⁷⁵⁰ “Ey Bilal, namazla içimizi rahatlat.” (Ebû Davud, Sünen 4/298)

⁷⁵¹ dirdi A.

⁷⁵² namâzla A.

⁷⁵³ bilürdi A.

⁷⁵⁴ nûrın H.

⁷⁵⁵ evcine H.

İy kemer-beste-i hevâ vü tama‘
Bu hikâyetdür ol miyândan dūr

Hâzret-i risâlet-penâh şallâ’illâhu ‘aleyhi ve sellem buyurur: “İzâ erâde’l-lâhu bi-‘abdin hayren başşarahû bi-‘uyûbi nefsihi.”⁷⁵⁶ Ya‘nî kaçan Hâk Te‘âlâ bir kula hayr dilese âña gösterür kendü ‘ayblarını. İmdi kuluñ sa‘âdetinüñ ‘âlâmeti kendü ‘ayblarını ki noķşân-ı dîndür görür ola. Zîrâ ki evvel ‘aybları bilmeye ve görmeye kendü nefsinî noķşândan pāk idemez ve buncılayın kimse her zemânda az olur ve ekşer halk kendü ‘aybını bilmezler ve ğayrılarıñ ‘aybın bilürler⁷⁵⁷. Zîrâ ğalebe-i remed-i⁷⁵⁸ şehvât ve ‘ameş-i lezzât hulkûñ başireti gözini örtmişdür⁷⁵⁹ ve mevâni‘-i me’lûfât hîssi ve havâciz-i⁷⁶⁰ maħbûbât-ı nefsi ‘ayn-ı inşâf ile rezâyil⁷⁶¹-i ahlâk ortasında hâyil⁷⁶² olmuşdur ve tâlibler ki kadem-i şıdk ile kat‘-ı ‘uķubât-ı sıfât-ı nefsâniyye iderler ve zıkr-i mişķâleleri⁷⁶³ ile âyine-i⁷⁶⁴ kalbi şıfât-ı⁷⁶⁵ kabîhe habâşetlerinden pāk iderler mütefavitlerdür. Ba‘zı anlardır ki şeyh-i kâmil-i nâsih vücûdını kendü rûzgârlarınıñ âyinesi⁷⁶⁶ kıılurlar ve her nesneyi ki şeyh nazar-ı tahķik ile men‘ ider, andan ictinâb iderler. [49-a] ve bu nev‘ taşarrufa şol şeyh gerek ki aħkâm-ı şerî‘ ate ‘âlim ve âdâb-ı tarîķate ‘ârif olup ve esrâr-ı hakîķate vâķıf ola ve buncılayın şeyhüñ vücûdı zemânede ‘azîz ve kem-yâbdur bu sebebden tâliblerüñ çoğı ğaflet ve cehâlet şahrâsında ser-geşte ve maţlûb yolını yitürmişler⁷⁶⁷ ve maķşûddan maħrûm kalmışlardır ve bir cemâ‘at muķtedâ-yı ‘ârifüñ vücûdı idrâkenden ‘âciz olup bir başîr ve mütedeyyin ü müşeffik nâsih taleb kıldılar ve anı kendü nefsleri üzre nıgehbân kılmışlardır. Tâ anlarıñ ef‘âl ü aħvâllerinüñ noķşânını mülâhaza kıılalar ve anları âfât-ı evşâf-ı zemîmeden haberdâr ideler. Nitekim ‘Ömer Rađiyallâhu ‘anh muttaşıl Hızeyfe’den ve Selmân’dan ve Ebu Zerr’den ve bunlarıñ

⁷⁵⁶ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Allah Teala bir kula hayır murad ettiğinde onu dinde fakih ve dünyada zahid kılar ve ona ayıplarını görecektir basireti verir.” (Deylemi, 1/242; Beyhaki, Şuab, 7/347)

⁷⁵⁷ ve ğayrılarıñ -H.

⁷⁵⁸ Derkenâr: Remed göz ağrısıdır ve (ve -H.) ‘ameş göz şulanup çıpaķlanmaķdır. M, A, H.

⁷⁵⁹ örtmiş H.

⁷⁶⁰ Derkenâr: Havâciz cem‘-i cezzdür, mâni‘ ma‘nâsınadır M: Derkenâr: Ceme-i hâcizdür bâliĝ ma‘nâsına H: Havâciz cem‘-i hâcizdür, mâni‘ ma‘nâsına A.

⁷⁶¹ rezâ’ıl H.

⁷⁶² hâmil H.

⁷⁶³ Derkenâr: mişķale şayķal âletidür M: şayķal âleti A.

⁷⁶⁴ âyine-i H.

⁷⁶⁵ Derkenâr: Nefsaniye H.

⁷⁶⁶ âyinesi H.

⁷⁶⁷ yitürmişler H.

ğayrından kendü şıfatı ‘uyübını şorar idi ve dir idi⁷⁶⁸: “Raḥime’l-lāhu emren ehdā ileyye ‘uyübı”⁷⁶⁹ Ya‘nî Allāh raḥmet eylesün ol kişiye ki armağan ide baña ‘ayblarımı ve buncılayın dostlar ve qarındaşlar ki kişinüñ ‘aybını⁷⁷⁰ ğarazsız ve ḥasedsiz ve rişḥandsız kemā hüve ḥaḳḳuhū edā ideler kem-yāb u nādirdür.

Nazm:

Diriğā derdüme merhem görünmez
Umardum vaşlını ol hem görünmez

Anuñ çün süstdür bünyād-ı kārüm
Ki ‘ahdi dostlaruñ muḥkem görünmez

Ve bir ḳavm daḡı vüçüd-ı ‘āmmе-i ḡalkı kendü rüzgārı⁷⁷¹ āyinesin⁷⁷² ḳıldılar ki: “El-mu’minu mir ‘ātu’l-mu’mini”⁷⁷³ ve her fi‘l u ḳavl-i ğayr-ı maḳbūl ki ḡalkdan müşāhede ideler kendü nefslерini anuñ [49-b] ḡabāyiş-i āşārında pāk ḳılurlar. **Hikāyet**⁷⁷⁴: ‘İsā’dan ‘aleyhi’s-selām şordılar: “Edebi kimden öğrendüñ?” Didi: “Bî-edeblerden.” Didiler: “Nicesine?” Didi: “Her nesne ki cāhilerden benüm naẓaruma ğayr-ı maḳbūl geldi, andan ictināb itdüm.” Ve bir cemā‘at şādıḳ ṭāliblerden bu miḳdār ile iktifā itmeyüp belki ‘adāvet-i a‘dāyı ğanīmet şayarlar. Zīrā bunu bilürler ki dost naẓarı ‘aybı örter ve düşmen naẓarı ‘aybı gözler. Pes düşmenler⁷⁷⁵ dillerini⁷⁷⁶ kendü ef‘āl u aḡvāllerine şāhid ḳıldılar kendülerüñ dīnleri noḳşānını düşmenler⁷⁷⁷ lisānından buldılar ve anuñ izālesine dūrişdiler. Daḡı hemm-i dīn ihtimāmından intikām-ı ‘adūya muḳayyed olmadılar⁷⁷⁸. **Hikāyet**: Bir şahş ḡazret-i Selmān’a Raḍiyallāhu ‘anh sögdi. Selmān didi: “İy qarındaş

⁷⁶⁸ şorardı ve dirdi A.

⁷⁶⁹ “Ayıp ve kusurlarımı bana gösteren kimseye Allah Teala rahmet etsin.” Sözüyle ilgili hadisler şunlardır: “Kim bir müslümanın ayıp ve kusurunu örterse, Allah Teâlâ da o kimsenin ayıp ve kusurunu örter” (Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 58). “Kim arkadaşının ayıbını örterse, Allah da kıyâmet günü onun ayıbını örter. Kim ki müslüman kardeşinin ayıbını açığa vurursa, Allah da onun ayıbını açığa vurur. Hattâ evinin içinde bile olsa onu ayıbıyla rezil eder.” (İbn-i Mâce, Hudûd, 5)

⁷⁷⁰ ‘aybını -H.

⁷⁷¹ özi H.

⁷⁷² āyinesin H.

⁷⁷³ “Mümin müminin aynasıdır.” (Ebu Davud, Edeb, 49).

⁷⁷⁴ Derkenâr: Bu hikāyeti ğayrılar Loḳman’dan rivāyet iderler. Muşannıf (muşırrı H.) ‘İsā ‘aleyhi’s-selāmdan rivāyet eylemiş (rivāyet eylemiş -A.). M, A, H.

⁷⁷⁵ düşmanlar A.

⁷⁷⁶ dillerin A, H.

⁷⁷⁷ düşmanlar A.

⁷⁷⁸ olmazlar A, H.

eger mevķıf-ı kıyāmetde benüm terāzüm yaramazlık ile ağır gelürse ben senüñ didüğinden dağı bed-terin ve eger benüm terāzüm iyilik ile ağır gelürse senüñ didüğün baña hergiz ziyān itmez”. **Hikāyet:** Bir kimse hāzret-i Ebū Bekr’e Raḍiyallāhu ‘anh sögdi. Ebu Bekr hāzretleri didi: “Mā setera’l-lāhu ‘anke ekşeru.” Allāh senden setr itdügi ‘ayblarum ekşerdür, senüñ didüğinden. **Hikāyet:** Bir kimse Mālik-i Dīnār’a kıddise sırruhu: “İy mürāyī” didi. Ol dağı didi: “Başra’da hiç kimse bilmedi beni senden gayrı.” Bu t̄āyife⁷⁷⁹ naķķādān-ı nuķūd-ı aķvāl ve şarrāfān-ı muşārıf-ı aḥvāl idiler⁷⁸⁰ ki ihtimām-ı umūr-ı dīniyye bu kavmi şöyle [50-a] meşğül⁷⁸¹ itmiş idi ki dostlaruñ dostlığından ve düşmenleruñ düşmenliğinden haberleri olmayup muttasıl ol ārzūda idiler ki bir kimse bunları kendü ‘aybından haberdār ide ve anı minnet bilürler idi ve bugün nevbet bizüm gibi hevā-perestler geldi ki ziyāde düşmen bizüm kıatımızda oldur ki bize bizüm ‘aybımız göstere ve dileye ki bizi ol noķşān giriftārlığı āfātından ḥalāş eyleye ve bu ‘alāmet-i za‘f-ı imāndur. Belki nişān-ı ‘adem-i imāndur ve bu zāhirdür ki eger bir yılan yā bir ‘akreb bir kimsenüñ kıaftānına dırmanup çıkmaķda olsa ki ol kimse anı bilmese bir şahş anı haberdār kılsa ol kimse anı minnet bilür ḥaķīķatde evşāf-ı zemīme ve aḥlāķ-ı kabīḥa ma‘nā yüzinden yılanlar ve ‘akreblerdür ki⁷⁸² ebedü’l-ābād-ı kıabrde sebeb-i ‘azāb olurlar. Çün ol kışıye bu şıfāt āfātından⁷⁸³ haberdārlık virse⁷⁸⁴ ol kışı aña minnet itmeyüp belki cefā vü ḥuşūmet ü ‘adāvet eylese andandur ki imān u i‘tikādı yokdur. Zīrā eger i‘tikādı⁷⁸⁵ olsa yılan ve ‘akreb tenbīhinden artuķ bu tenbīh içün minnet ider idi. Zīrā ol ḥayāt-ı fāniye nef‘i içündür. Ammā bu ḥayāt-ı bākiye nef‘i⁷⁸⁶ içündür. Bundandur Ḥaķ Te‘ālā’nuñ bu kavm ḥaķķında didügi: “Ya‘lemūne zāhiren mine’l-ḥayāti’d-dünyā ve hum ‘ani’l-āḥireti-hum ġāfilūn.”⁷⁸⁷

Bāb-ı rābi‘ ki⁷⁸⁸ ḥuķūk-ı vālideyn ve zevce vü zevc [50-b] ve evlād u ‘ibād ve akribā vü aşdıķādadur. Kāle’l-lāhu Te‘ālā: “Ve kıazā rabbuke en lā ta‘budū illā iyyāhu ve bi’l-

⁷⁷⁹ t̄ā‘ife H.

⁷⁸⁰ iderler H.

⁷⁸¹ Sūrūrī’nin Bostan şerhinden ibare var.

⁷⁸² Derkenār: Meşelā kibr ve hırş (hırş ve kibr H.) ve buḥl ve ‘ucb ve ḥased ve ḥıķd ve riyā her biri yılan ve ‘akreb gibi mużırrdur. M, A, H.

⁷⁸³ şıfāt-ı āfātından H.

⁷⁸⁴ Derkenār: Ol kışıye H.

⁷⁸⁵ Derkenār: Yokdur H.

⁷⁸⁶ nef‘i -H.

⁷⁸⁷ Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler. Ahiret konusunda ise tamamen gaflettedirler. (Rûm 30/7)

⁷⁸⁸ ki -H.

vâlideyni ihsâna.”⁷⁸⁹ Ya‘nî hükm eyledi senüñ rabbüñ ki ‘ibâdet itmeyesiz illâ aña ve ataya ve anaya ihsân idesiz. ‘An Ebî‘d-derdâ’ Rađiyallâhu ‘anh kıâle semi‘tu Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Yekûlu‘l-vâlidu aķsetu ebvâbi‘l-cenneti fe-in şiyte fe-hâfiz ‘alâ‘l-bâbi ev żayyi‘”⁷⁹⁰ Ebû‘d-Derdâ Rađiyallâhu ‘anh dimiş: “Ben işitdüm Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem dir idi”: “Baba ya‘nî anuñ⁷⁹¹ rızâsı cennet kıapularınıñ büyügidür. Eger cennet isterseñ kıapuyı şakla ve eger dilemezseñ żayyi‘ kııl.” Ve ‘an Hâkim bin Hizâm Rađiyallâhu ‘anh kıâle: Kıâle Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Men eberu kıâle ummeke kıultu şümme men kıâle ummeke kıultu şümme men kıâle ummeke”⁷⁹² kıultu şümme men kıâle ebâke.”⁷⁹³ Hâkim bin Hizâm Rađiyallâhu ‘anh Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellemden şordum: “Kime iyilik ideyin?” didi. “Anaña” Didüm: “Andan şoñra kime?” Didi: “Anaña” Didüm: “Andan şoñra kime?” Didi: “Anaña” Didüm: “Andan şoñra kime?” Didi: “Babaña.” Bilgil kim çün delâyl-i şer‘iyye ile hüķûk-ı kıarâbet-i raķim müte‘ekkid ü muķkemdür. Öyleye her bârı ki bu nisbet-i ihtişâsa ‘akreb ola, hüķûk müte‘ekkid-ter olur ve eķaşş-ı kıarâbet-i vilâdetdür. Lâ-cerem anuñ hüķûkı ruķhân ile cümleden ziyâdedür ve çün vâlide za‘fı ve ‘aczi ile meşekķat-i ģaml ve rızâ‘u terbiyyet ve şefķat u maķabbet [51-a] anuñ cihetinden ziyâdedür, öyleye anuñ hüķûkı vâlid hüķûkından ziyâderekdür. Ve ‘an Mâlik bin Rebî‘a Rađiyallâhu ‘anh kıâle: “Beyne naķnu ‘inde Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem: “İz câ‘ehü⁷⁹⁴ raculun min benî Seleme fe-kıâle yâ Resûlullâhi hel beķiye min birri ebvâye şey‘un eberruhumâ bihi‘ ba‘de ve fe-etihimâ kıâle na‘ame‘ş-şalâtu ‘aleyhimâ ve‘l-istiğfâru lehümâ ve infâdu⁷⁹⁵ ‘ahdihimâ ve ikrâme şadikihimâ.”⁷⁹⁶ Mâlik bin Rebî‘a‘dan Rađiyallâhu ‘anh rivâyet olunur ki dimiş: “Bir zemânda biz Resûlullâh kıatında idük. Bir

⁷⁸⁹ “Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya, babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti.” (İsrâ 17/23)

⁷⁹⁰ Ebû‘d-Derdâ‘dan rivâyet olunur: Ben resûlullah‘tan işitdim şöyle buyurdu: “Baba cennetin orta kıapısıdır. Artık sen istersen o kıapıyı bırak istersen muhafaza et.” (Tirmizî 1961)

⁷⁹¹ atañ H.

⁷⁹² kıultu -H.

⁷⁹³ Hâkim bin Hizâm‘dan rivâyet olunur: Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Ey Allah‘ın resûlü, kime iyilik yapayım? diye sordum. Bana: “Annene” diye cevap verdi. “Sonra kime?” diye tekrar ettim. “Annene” dedi. “Sonra kime?” dedim. “Annene” dedi. “Sonra kime?” dedim, bu dördüncüde “Babana, sonra da tedrici yakınlarına” diye cevap verdi.” (Ebû Dâvûd, Edeb 129; Tirmizî Birr 1)

⁷⁹⁴ câ‘e H.

⁷⁹⁵ ikâ‘u H.

⁷⁹⁶ Mâlik bin Rebîa‘dan rivâyet olunur: “Birgün biz resûlullah‘ın huzûrunda otururken Selemeoğulları‘ndan bir adam çıkageldi ve: “Yâ resûlullah! Anamla babam öldükten sonra onlara yapabileceğim bir iyilik var mı?” diye sordu. Allah resûlü şöyle buyurdu: “Evet, onlara duâ ve istiğfârda bulunursun, vasiyetlerini yerine getirirsin, akrabâsını koruyup gözetirsin, dostlarına da ikramda bulunursun.” (Ebû Dâvûd, Edeb 119-120; İbn-i Mâce, Edeb 2)

kimse geldi benî Seleme kabîlesinden ve didi: “Yâ Resûlullâh hîç atam ve anam hakkında benüm üzerümden nesne kalmış mıdır ki ben anı idem anlarıñ vefâtından sonra.” Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Belî anlara du‘â ve anlar için taleb-i mağfîret ve anlarıñ vaşîyyetin yerine getürmek ve anlarıñ dostlarına ikrâm etmek.” Ve kâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Du‘â’u’l-vâlideti esra‘u ecâbeten⁷⁹⁷ kîle ve lem zâke yâ Resûlullâh kâle hiye erâhamu mine’l-ebi ve da‘vetu’r-raḥîmi lâ teskuṭ.”⁷⁹⁸ Daḥı Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem didi⁷⁹⁹: “Vâlidenüñ du‘âsı tizcek kabûl olur dinildi niçündür bu yâ Resûlullâh?” Didi: “Zîrâ atadan şefkatlîdür ve şefkatlîñüñ du‘âsı düşmez.” Ya‘nî redd olunmaz. Ve kâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Men aşbeḥa marziyyen li-ebeveyhi aşbeḥa lehû bâbânî meftûḥânî ilâ’l-cenneti ve men emsâ meşele zâlike ve in kâne vâḥiden fe-vâḥiden [51-b] ve men aşbeḥa müşḥiṭan li-ebeveyhi aşbeḥa lehû bâbânî meftûḥânî ilâ’n-nâri ve men emsâ meşele zâlike ve in kâne vâḥiden fe-vâḥiden.”⁸⁰⁰ Daḥı Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Her kim-ki şabâḥ vaktine dâḥil ola şol hâlde ki atası ve anası andan hoşnûd ola ol kimse şabâḥ vaktine dâḥil olur anuñ için cennetden iki kapu açılmış ve şol kimse ki aḥşam vaktine dâḥil ola buncılayındur eger atasıñ ve anasıñ biri varısa bir kapu açılır ve her kim-ki şabâḥ vaktine dâḥil ola şol hâlde ki atası ve anası andan hoşnûd olmaya şabâḥ vaktine dâḥil olur anuñ için cehennemden iki kapu açılmış ve ol kimse aḥşam vaktine dâḥil ola buncılayındur⁸⁰¹ eger atasıñ ve anasıñ biri varısa⁸⁰².” Ve kâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “El-cennetü yûcedu riḥuhâ min mesîreti ḥamsi-mi’eti ‘âmin ve lâ yecidu riḥahâ ‘âḳḳu ve lâ ḳâti’u raḥîm.”⁸⁰³ Daḥı Resûlullâh didi⁸⁰⁴: “Cennetüñ ḳoḳusu duyulur, biş yüz⁸⁰⁵ yıllık yoldan ve anuñ

⁷⁹⁷ icâbeten H.

⁷⁹⁸ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Validenin duası herkesin duasından daha evvel kabul olunur.” “Bu neden böyle oluyor?” “Valide, babadan daha şefkatlidir de ondan. Şefkatlinin duası sakıt olmaz.” (İhyâul Uluṃi’-d-dîn Cilt 2)

⁷⁹⁹ daḥı -H.

⁸⁰⁰ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Anne babasını razı ederek sabahlayan, kimse için cennette iki kapı açılır. Aynı şekilde onları razı ederek akşamlayan kimse için de böylesi vardır. Eğer birini razı ederse, bir kapı açılır. Kendisine zulmetseler de zulmetseler de zulmetseler de (onları razı etmeye çalışmalıdır). Kim ebeveynini kızdırdığı halde sabahlarsa ona da cehennemde iki kapı açılır. Onları kızdırarak akşamladığı zaman da yine kendisi için cehennemde iki kapı açılır. Eğer birini kızdırırsa bir kapı açılır. Kendisine zulmetseler de zulmetseler de zulmetseler de durum değişmez.” (Beyḥâkî)

⁸⁰¹ +ve H.

⁸⁰² +bir kapu açılır H.

⁸⁰³ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Cennetin kokusu beş yüz senelik mesafeden hissedilir. (Fakat buna rağmen) anne-babaya karşı gelen evlât ile sıla-yı rahmi kesen kimse, onun kokusunu alamaz.” (Taberânî)

⁸⁰⁴ daḥı > ya‘nî H.

koşusını duymaz atasına ve anasına⁸⁰⁶ ‘ākķ olan dahı kâtı‘ -ı qarābet olan.” Ve fī’l-ḥaber inne’l-lāhe te‘ālā evḥā ilā Mūsā ‘aleyhi’s-selām: “Yā Mūsā men berre vālideyhi ve ‘aķķanī ketebtuhū bāeren ve mene berrenī ve ‘aķķa vālideyhi ketebtuhū ‘aķķan.” Ḥaberde vārid olmışdur ki Ḥaķ Te‘ālā vaḥy kıldı Mūsā’ya ‘aleyhi’s-selām didi: “Yā Mūsā şol kimse ki atasına ve anasına muṭī‘ ola [52-a] ve baña ‘ākķ ola, ben anı muṭī‘ yazarın ve şol kimse ki baña muṭī‘ ola⁸⁰⁷ atasına ve anasına ‘ākķ ola ben anı ‘ākķ yazarın.” **Hikāyet:** Geçmiş zemānda⁸⁰⁸ Mışır’da ‘ādet bu idi ki⁸⁰⁹ her pādişāh ki bir kimseye ‘izzet idüp yirinden dursa anı salṭanatden ‘azl iderler idi. Çün Ya‘ķūb ‘aleyhi’s-selā<m> Yūsuf ‘aleyhi’s-selāma geldi. Yūsuf ‘aleyhi’s-selām durmaķ istedi men‘ idüp didiler ki: “Bu durmaķda ḥaṭar-ı melik vardur.” Yūsuf ‘aleyhi’s-selām durmadı Ḥaķ Te‘ālā aña vaḥy itdi ki: “İy Yūsuf mülk-i fānī içün babañ ‘izzetin terk itdün. Benüm ‘azm-i celālüm ḥaķkıyçün şimden girü senün şulbünnden peygāMBER getürmezem.” Ve **Maṭlab:** Nuşḥu’l-veledi li’l-vālideyn keāmilün minhu⁸¹⁰. Bilgil kim ‘ulemā dimişlerdür iḥtisābuñ ya‘nī emr-i ma‘rūf ve nehy-i münker⁸¹¹ itmegün biş mertebesi vardur: Evvel bildürmek, ikinci nuş u va‘z itmek üçünci fī‘li ile men‘ itmek, dördüncü ‘unf u ğılzet itmek, bişinci ḍarb itmek. Pes⁸¹² oĝul⁸¹³ içün babasına ve anasına iki mertebe⁸¹⁴ iḥtisāb cāyizdür⁸¹⁵ ve dördüncü ve bişinci cāyiz⁸¹⁶ degüldür. Ammā üçüncü mertebe ki fī‘li ile men‘dür⁸¹⁷, ‘ulemānuñ anda nazarı vardur ki eger oĝuldan bir fī‘l şādır ola ki ol atanuñ ve ananuñ ĩzāsına sebep ola meşelā anlaruñ ālāt-ı levhin şıya yā ḥamrların dōke yā ḥarām kaftānların çeke ve şāḥibine vire yā māl ğaḥabı⁸¹⁸ anlaruñ evinden çıkarup şāḥibine virse egerçi anlar bu ef‘ālden [52-b] incinürler eşaḥḥ oldur ki bu ef‘āl ile oĝul ‘ākķ olmaz ve anlaruñ incinmesine i‘tibār olmaz. Bundandur Ḥaķ Te‘ālā’nuñ ḳavli: “Yā eyyuhe’l-lezīne āmenū lā tetteḥizū ābā’ekum ve iḥvānekum

⁸⁰⁵ Derkenār: Ya‘nī biş yüz yıllık yol cennetden ırāķ (yıra H.) olur. M, A, H.

⁸⁰⁶ atasına ve anasına > vālideyne A, H.

⁸⁰⁷ ola -H.

⁸⁰⁸ zamānlarda H.

⁸⁰⁹ Derkenār: Bu rivāyet sābit degüldür. M, A, H.

⁸¹⁰ Derkenārda M.

⁸¹¹ “Emr-i ma‘rūf ve nehy-i münker: İyiliĝi emretmek ve kötülükten menetmek demektir.” (ç.n.) “İçinizde, hayra çağırın, marufu emreden ve münkeri nehyeden bir topluluk bulunsun. İşte bunlar, kurtuluşa erenlerdir.” (Âl-i İmrân 3/104)

⁸¹² pes -H.

⁸¹³ oĝlı H.

⁸¹⁴ mertebeyi H.

⁸¹⁵ cā’izdür H.

⁸¹⁶ cā’iz H.

⁸¹⁷ müte‘azzirdür ve H.

⁸¹⁸ māl-i ğaḥbı H.

evliyâ'e ini'steḥabbū'l-küfre 'ale'l-îmân.”⁸¹⁹ Ya' nî iy anlar ki îmân getürdünüz dutmañ babalarıñuz ve qarındaşlarıñuz dostlar eger anlar ister ise⁸²⁰ küfri îmân üstine. Bilgil kim vâlideyn Ḥaḡ Te'âlâ'ya muṭî' olsalar anlarıñ rızâsın taleb itmek efḡal-i 'ibâdetdür. Nitekim⁸²¹ Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi: “Birru'l-vâlideyni efḡalu mine's-şalâtu ve's-şavmi ve'l-ḡacci ve'l-'umreti ve'l-cihâdi fî sebîli'l-lâhi .”⁸²² Ya' nî iyilik⁸²³ itmek ataya ve anaya efḡaldur şalâtdan ve şavmdan ve ḡaccdan ve 'umreden ve ḡazâ fî sebîli'l-lâhdan⁸²⁴ ve çün vâlideynüñ zâtı vücûd-ı ferzendüñ sebebiyyetinde⁸²⁵ maşdardur ki ferzendüñ vücûd-ı hissîsi ol maşdardan 'âlem-i maḡsûsa şâdır olur. Pes ol mertebede zât u şıfât-ı ferzend ki eşerdür âşâr-ı zât u şıfât-ı ḡazret-i rubûbiyyetden anlarıñ terbiyesi vâsıtası ile zühûr ider ve ḡalet-i şıḡarda ki ferzend za' f u 'aczen hiç ḡarekete ḡudreti yokdur. Âşâr-ı şefḡat-i vâlideyn ferzendüñ za' fına câbir olur. Pes anlarıñ vücûdı evvel maḡhardur ki âşâr-ı şıfât-ı mevcûdiyyet ve rubûbiyyet ve rahḡmet bunlarıñ âyine-i⁸²⁶ zâtında zühûr bulur ve bunuñ⁸²⁷ netâyici vücûd-ı mevlûdı dereke-i noḡşândan derece-i kemâle irişdürür. [53-a] Lâ-cerem ḡazret-i Ḥaḡ celle ve 'alâ bunlarıñ ṡâ'atini ṡâ'atine qarın kıldı. Ol ḡazretüñ şükr-i ni' metinüñ edâsından soñra anlarıñ şükrini vâcib kıldı ki: “Üşḡür lî ve li-vâlideyke”⁸²⁸ bu kısım-ı evvel vâlideyn ḡuḡûḡında olan delâyildür⁸²⁹. **Ammâ kısım-ı şânî** bu bâbdan âdâb-ı nikâḡda ve ḡuḡûḡ-ı zevcededür, zevc üzre ve ḡuḡûḡ-ı zevcededür zevce üzre. Ḥaḡ Te'âlâ buyurur: “Ve le-ḡad erselnâ min ḡablike ve ce'alnâ lehum ezvâcen ve zürriyyeten.”⁸³⁰ Ve Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem didi: “Men nekeḡa li'l-lâhi ve enkeḡa'l-lâhi'steḡaḡḡa vilâyete'l-lâhi.”⁸³¹ Ya' nî her kim ki nikâḡlana Allâh için⁸³² ve nikâḡlandura⁸³³

⁸¹⁹ “Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin.” (Tevbe 9/23)

⁸²⁰ isterlerse H.

⁸²¹ nite ki H.

⁸²² Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Anne babaya yapılan iyilik, namazdan, sadaka, hac, umre ve Allah yolundaki cihaddan daha üstündür.” (Ebû Ya'la, Taberânî)

⁸²³ eylük A.

⁸²⁴ ḡazâdan fî sebîli'l-lâh H.

⁸²⁵ ferzende sebebiyyetden H.

⁸²⁶ âyine-i H.

⁸²⁷ bu şıfâtıñ A, H.

⁸²⁸ “Anne-babana şükr.” (ç.n.)

⁸²⁹ delâ'ildür H.

⁸³⁰ “Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlara da eşler ve çocuklar verdik.” (Ra'd 13/38)

⁸³¹ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Allah için evlenip, Allah için evlendiren, Allah'ın dostluğunu kazanır.” (İhyâu Ulûmü'd-dîn, Cild 2, Hadis No: 79)

⁸³² Derkenâr: Allâh için demekden murâd budur ki kendü nefsinüñ ḡazḡı için olmayup belki anı ve nikâḡlendigini ve nikâḡlendürdigini ḡarâm cimâ'dan ḡıfz itmek (içün +A, +H.) ola. M, A, H.

müstehakk olur Allāh dostlığına. Ve kâle Resûlullāh şallâ'llāhu 'aleyhi ve sellem: “Men rağibe 'an sünneti fe-leyse minni'n-nikāhu sünneti fe-men eḥabbeni fe-lyusennin bi-sünneti.”⁸³⁴ Ya' nî her kim ki benüm sünnetümden yüz çevürse benden degüldür ve nikāh benüm sünnetümdür. Her kim ki beni severse sünnetlensün benüm sünnetüm ile.” Ve kâle Resûlullāh şallâ'llāhu 'aleyhi ve sellem: “İzā etākum men terzavne dīnehū ve emānetehū fe-zevvichū⁸³⁵ illā tef' alūhu tekun fitnete⁸³⁶ fi'l-arzi ve fesādun kebīrun.” Ya' nî kaçan size gelse şol kimse ki siz rāzı olasız dīnine ve emānetine. Anı evlendürüñ eger itmezseñüz ya' nî faķirdür diyü begenmezseñüz fitne olur yirde ve fesād-ı ' aẓīm olur. Çün emr-i nikāh meḥāsin-i umūr-ı dīnden ve meşārif-i cünd-i şeyāṭīndendür ve sebeb-i ibkâ'-i vücūd-ı enām ve tekşir-i sevād-ı İslām'dur cemī' -i müte'ehhiller ki ehl-i İslām'dan ola [53-b] şerāyiṭ u ḥuķūķ ve aḥkām u ādāb-ı nikāhı bilmek vācib⁸³⁷ ol ki ṭālib-i ṭarīķ-i ḥaķ ola. Ḥuķūķ-ı nikāh ri'āyetinde⁸³⁸ bilmesi ve ri'āyet kılması zarūrī olan yedi şartdur⁸³⁹. **Şart-ı evvel** mu'āşeret, **şart-ı şānī** siyāset, **şart-ı şālīs** ğayret, **şart-ı rābi'** nafaķa, **şart-ı ḥāmis** ta' līm, **şart-ı sādīs** kısmet, **şart-ı sābi'** te'zībdir⁸⁴⁰. **Şart-ı evvel** ki mu'āşeretdür. Ḥaķ Te'ālā buyurur: “Ve 'āşirū hunne bi'l-ma'rūf”⁸⁴¹ Ya' nî ḥatunlar ile zindeġāni idüñ eyilik ve ḥuķ-ı ḥāsen ile ve Resûlullāh şallâ'llāhu 'aleyhi ve sellem āḥir vaşıyyet bunı didi ki⁸⁴²: “Eş-şalātu ve māmeleket eymānukum ve't-teķüllāhe fi'n-nisā'i fe-innehunne 'avānin fi eydikum.” Ya' nî sizüñ üzeriñüze olsun namāz ki anı kılasız ve esirleriñüz ki anlarıñ ḥaķların ri'āyet kılasız ve ķorķuñ Allāh'dan ḥatunlar ḥakkında ki anlar esirleriñüzdür elleriñüzde. İmdi ḥuķūķ-ı mu'āşeret-i ehl-i beytden biri budur ki er ḥatunına ḥuşūnet-i ķavl u fi'l ile izā itmeye. Belki ḥatun bed-ḥūylık ve ḥıffet itse ķuvvet-i ḥilm ü şabr ile taḥammül idüp ekşi yüzlü olmaya. **Hikāyet:** Resûlullāh şallâ'llāhu 'aleyhi ve sellem didi 'Āişe'ye Raḍiyallāhu 'anhā: “Yā 'Āişe ben senüñ benden rāziyye olduġuñ ve baña ġaẓab üzre olduġuñ bilürem.” 'Āişe didi: “Neden bilürsin?” Resûlullāh şallâ'llāhu 'aleyhi ve sellem didi: “Her vaķt ki benden rāziyye olasın and içicek Muḥammed rabbisi ḥaķķıyķün dirsın ve her vaķt ki benden [54-a]

⁸³³ +Allāh için A.

⁸³⁴ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Nikah benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimle amel etmezse benden değildir.” (Râmûzu'l-ehâdis s. 239/5; İbn-i Mâce, Nikāh, 1)

⁸³⁵ fe-zevvicūhu H.

⁸³⁶ fitnetun H.

⁸³⁷ vācibdür H.

⁸³⁸ ri'āyetinden H: ri'āyetin A.

⁸³⁹ şartdur H.

⁸⁴⁰ te'zīb H.

⁸⁴¹ “Onlarla iyi geçinin.” (Nisâ 4/19)

⁸⁴² didi ki H.

râziyye olmayasın İbrâhîm rabbisi haqqıyçün dirsın.”⁸⁴³ Ve Resûlullâh şallâ'llâhu ‘aleyhi ve sellem hatun izâsına şabr ider idi. İmdi mü'min olana gerekdür ki ehli ve ‘iyâli ile mu‘âşeretde Resûlullâh ‘aleyhi’s-selâm hazretine iktidâ ide ve mülâyemet ü laṭîfe ile anlaruñ hâṭırın hoş ide. Loḳmân hakîm dimiş: “Yenbağî li’l-‘âkıli inne yekûne fî ehlihî ke’l-şabiyyi fe-izâ kâne fi’l-ḳavmi vucide reculen.” Ya‘nî lâyıḳdur ‘âkıla ki ehlinde ola oğlancık gibi ki laṭîfecik ide kaçan ḳavmde olsa er bulına. Ya‘nî vaḳâr u şalâbet üzre ola. **Hikâyet:** ‘Âişe Raḳıyallâhu ‘anhâ dimiş: Resûlullâh şallâ'llâhu ‘aleyhi ve sellem hatunları ile ḥüsn-i ḥulḳ ve luṭf u inbisât ider idi. Bir gün baña didi: “Yâ ‘Âişe gel senünle segirdelüm.” Ben anı geçdüm. Bir gün yine didi: “Yâ ‘Âişe gel senünle segirdelüm.” Bu kerre ol beni geçdi. Didi ki: “Hâzihî bi-tilke” ya‘nî bu anuñ muḳâbelesindedür. İmdi ber-â-ber olduḳ. **Şart-ı sâni** ki siyâsetdür. İmdi gerekdür ki mü'min ehl-i ḡayret ola ‘avretleruñ hevâsına tâbi‘ olmaya ve inbisâtı ‘avretleruñ fesâdına irişdürmeye ve anlaruñ gönlinde erüñ heybeti ḳalmaya her vaḳt ki anlardan bir fi‘l-i ḡayr-ı meşrû‘ görse zecr ü men‘de taḳşîr itmeye ve anları ḳuvvet-i siyâset ile maḳhûre ḳıla. Anlaruñ maḡlûbı olmaya. Ḥuşuşan emr-i dînde ve anlaruñ müşâveresi ile iş itmeye ki haber vârid olmuştur. [54-b] “Şavirûhunne ve ḥâlifûhunne fe-inne fî ḥilâfihinne’l-bereketi.”⁸⁴⁴ Ya‘nî hatunlar ile müşâvere idüñ ve anlara muḥâlefet idüñ taḳḳıkan anlaruñ ḥilâfindadır bereket. **Hikâyet:** ‘Ömer Raḳıyallâhu ‘anh bir işe ‘azm eyledi hatunı anı men‘ eyledi. ‘Ömer ḡaḡab idüp didi: “Mâ enti illâ lu‘betun fi’l-beyti in kânet lenâ ḥâcetuñ ve illâ celesti ke-mâ ente.” Ya‘nî sen degülsin illâ âlet-i lu‘bsın evde bizüm ḥâcetimüz olıcaḳ lu‘b iderüz. Yoḥsa olduḡuñ gibi ol. Ya‘nî evde epsem otur. Ve Resûlullâh şallâ'llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Lâ yufliḥu ḳavme temlikuhum imrâtun.”⁸⁴⁵ Ya‘nî felâh u necât bulmaz şol ḳavm ki anlara mâlike ola ‘avret ve’l-hâsıl cümle kāyinātuñ ḳivâmı ve beḳâsı i‘tidâl iledür luṭfda ve ḳahrda. Pes i‘tidâl ihtiyâr olunmaḳ gerekdür i‘tidâlden ḥurûc mûcib-i fesâd ve noḳşândur. **Şart-ı sâlis** ki ḡayretdür. Resûlullâh şallâ'llâhu ‘aleyhi ve sellem buyurur: “İnne’l-lâhe yuḡârû’l-mü’mine yegâru ve ḡayretu’l-lâhi in ye’tiyi’l-mü’min mâ ḥarrime ‘aleyhi.”⁸⁴⁶ Ya‘nî taḳḳıkan Haḳ

⁸⁴³ Derkenâr: Bu muḳâbeledede ‘Âişe daḡı dimiş: “Yâ Resûlullâh terk itmezem illâ ismüñi ya‘nî ḡaḡab ḥîninde daḡı gönlümde maḥabbetüñ muḳarrerdür. Hemân ismüñi zıkr itmezsin.” M, A.

⁸⁴⁴ “Kadınlarla istişâre edin, fakat onlara muhalefet edin.” (Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, Keşfu’l-Hafâ ve Muzîlu’l-İlbâs ammâ İštehera mine’l-Ehâdîsi alâ Elsineti’n-Nâs)

⁸⁴⁵ Derkenâr: Bir rivâyetde len yufliḥu vâḳi‘ olmuştur Resûlullâh şallâ'llâhu ‘aleyhi ve sellem hazretine hikâyet itdiler ki: “Kisrâ öldi ḳavmi anuñ kızını pâdişâh itdiler.” bu ḥadîsi ol vaḳt buyurdu. M, A, H.

⁸⁴⁶ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Allahu Teâlâ, mümin kullarına, mümin de mümine gayret eder. Allah’ın gayreti, haram kıldığı bir şeyi işleyeni cezalandırmaktır.” (Buharî, Nikah 107; Müslim, 49)

Te‘ālā ğayret ider ve mü‘min ğayret ider ve ğayret-i haḳ ol mü‘min üzredür ki aña ḫarām olanı işleye ve Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “İnnî le-ğayûrun ve mâ min emrin lâ yağâru illâ menkûsun ḳalbuhû.⁸⁴⁷” Ya‘nî ben ehl-i ğayretin ve hîç ber-â-ber yokdur ki ğayret itmeye illâ başı aşığa olur. ‘Aḳlınuñ ve mü‘minuñ ğayretinuñ şartı oldur ki ğayr-ı mahremiñ ḫaremine duḫûlini revâ görmeye ve kendü ḫatunını erenler cem‘ oldığı meclise göndermeye⁸⁴⁸. Ammâ ḫatunlar ḫaḳḳında [55-a] sū‘i zannı ḫadden ziyâde ḳılmaya ve anlaruñ aḫvâlin tecessüs itmekde mübâlağa itmeye ve ‘aybların aramaya ve Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Elmer’etu ke‘l-zıl‘i in istemte‘at bihâ istemte‘at ve bihâ ‘ivecun ve in ḳavveteḫâ⁸⁴⁹ keserteḫa.”⁸⁵⁰ Ya‘nî ‘avret eyegü gibidür eger fâйдelenürseñ⁸⁵¹ anuñ ile fâйдelenürsin⁸⁵². Egrilik var iken anuñ ile ve eger doğrıldursañ şırsın. İmdi bunda işâret vardur ki ‘âḳıl olan er ‘avretleruñ ef‘âlinuñ ve aḳvâlinuñ noḳşânından tegâfûl idüp telatṭuf ve müdârâ ve naşîḫat ile bunları ḫaḳḳa tâlibe ve râğibe ide. Âḫiret giriftârlığından kendü nefsi ḫalâşı içün nice sa‘y iderse anlaruñ ḫalâşına daḫı öyle sa‘y idüp ol cihânuñ ḫaṭarlarından anları ḫaberdâr ide. **Şart-ı râbi‘** ki nafaḳadur. Haḳ Te‘ālâ buyurur: “Ve‘l-lezîne izâ enfekû lem yusrifû ve lem yeḳturû.”⁸⁵³ Ya‘nî ehl-i necât ve erbâb-ı derecât anlardur ki nafaḳada ḫadd-i i‘tidâl ri‘âyet ideler ve şöyle muzâyıḳa virmeyeler ki ḫissete ve buḫle irişdüre⁸⁵⁴ ve şöyle bezl itmeyeler ki ḫadd-i isrâfa⁸⁵⁵ ve tuğyâna irgüre⁸⁵⁶ ve ‘iyâlüñ nafaḳa ve kisvesinuñ taḫşilinde cemî‘-i⁸⁵⁷ ḫarâmdan ve şübehâtdan ictinâb ide ve her nesne ki kifâyetden ziyâde ola müsteḫaḳda⁸⁵⁸ ve muḫtâclara işâr ide ve eger taḫşil-i nafaḳa ve kisvede ba‘zı⁸⁵⁹ ḫelâlden müyesser olup ve ba‘zı şübehâta mübtelâ olursa ḫelâli nafaḳaya ve şübheliyi kisveye şarf ide. Zîrâ⁸⁶⁰ [55-b] ḫarâmdan ve şübehâtdan bitmiş ola, müsteḫaḳḳ-ı cehennem olur. **Şart-ı ḫâmis** ki ta‘lîmdür. Haḳ Te‘ālâ buyurur:

⁸⁴⁷ Derkenâr: Ḳalbden murâd bunda ‘aḳldur. M, A.

⁸⁴⁸ Derkenâr: Ve kendü M.

⁸⁴⁹ ḳavvemetḫâ H.

⁸⁵⁰ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Kadın kaburga kemiği gibidir. Onu doğrıltmaya kalkarsan kırarsın. Eğer ondan faydalanmak istersen bu hâliyle de faydalanabilirsin.” (Buhârî, Nikâḫ 79; Radâ 65)

⁸⁵¹ fâ‘idelenürseñ H.

⁸⁵² fâ‘idelenürsin H.

⁸⁵³ “Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir.” (Furkân 25/67)

⁸⁵⁴ irişdürmeye H.

⁸⁵⁵ isrâf H.

⁸⁵⁶ irgürmeye A, H.

⁸⁵⁷ cem‘-i H.

⁸⁵⁸ müsteḫaḳlara A, H.

⁸⁵⁹ ya‘nî H.

⁸⁶⁰ +her et ki A.

“Yâ eyyuhe’l-lezîne âmenû kû enfusekum ve ehlikum nâren.”⁸⁶¹ Ya’ nî iy anlar ki îman getürdiñüz şaķınıñ nefsleriñüz ve ehlleriñüz nârdan. İmdi her mü’mine vâcibdür⁸⁶² ki⁸⁶³ ol ki mu’tekid-i ehl-i sünnetdür umûr-ı dînden ĥatunına ta’lîm ide ve ‘azâb-ı âhiretten korkıda ve ‘ibâdetde kâhillikden ve ‘uķûbet-i muĥâlefetden âgâh ide ve aĥkâm-ı taĥâreti vü ğusli vü namâzı vü şavmı vü ĥayzı vü nifâsı vü istiĥâzayı ta’lîm ide ve eger bunlarda taķşîr iderse ‘âşî olur ve ĥatuna vâcib oldur ki erinüñ icâzetsiz evden çıķa, ehl-i ‘ilm olanlardan şora. **Şart-ı sâdis** ki kısmetdür bu şart şol kimseye vâcibdür ki anuñ ĥatunı birden ziyâde ola. İmdi aña vâcibdür ki nafaķada ve kisvede ve gicelemekde ber-â-ber idüp ‘adl eyleye. ‘An Ebî Hüreyre Rađiyallâhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “İzâ kâne ‘inde’-reculi imre’etâni fe-lem ya’dil beynehumâ câ’e yevme’l-ķiyâmeti ve şikķuhû sâķıt.” Ebû Hüreyre’dan Rađiyallâhu ‘anh rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Kaķan erüñ ĥatında iki ‘avret olsa bunlaruñ ortasında ‘adl itmese gelür yevm-i ķiyâmetde yarısı düşmiş ya’nî benüm nîm-ten olmuş gibi egilmiş.” **Hikâyet:** Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem gicelemekde ve nafaķada ve kisvede ĥatunları ortasında tesviye ider idi⁸⁶⁴. Ammâ ‘Âişe’ye cümlesinden maĥabbeti [56-a] ziyâde idi ve dir idi⁸⁶⁵: “Allahümme hâzâ⁸⁶⁶ cühdî fîmâ emliku fe-lâ tellemenî fîmâ temliku ve lâ emliku.”⁸⁶⁷ Ya’nî yâ Rabbî bu benüm sa’yümdür ķâdir olduğumda beni melâmet ķılma sen ķâdir olup ben ķâdir olmadığumda.⁸⁶⁸ **Şart-ı sâbi’** ki te’dîbdür. Hâķ Te’âlâ buyurur: “Ve’l-letî teĥâfûne nuşûzehunne fe-‘izûhunne ve’hcürûhunne fi’l-mezâcî’i va’zribûhunne fe-in eĥâ’nekum fe-lâ tebgû ‘aleyhinne sebîlen”⁸⁶⁹ Ya’nî ol ĥatunlar ki ķorķasız anlaruñ nefretinden ve müfâriķından⁸⁷⁰ naşîĥat idüñ anlara ve terk idüñ anları dōşeklerinde ve

⁸⁶¹ “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, ateşten koruyun.” (Tahrîm 66/6)

⁸⁶² vâcibdür H.

⁸⁶³ ki -H.

⁸⁶⁴ iderdi A.

⁸⁶⁵ dirdi A.

⁸⁶⁶ Derkenâr: Bir rivâyetde hâzâ kısmı (+vâķi’ A.) vârid olmuştur. M, A.

⁸⁶⁷ “Sâliha kadınlar Allah’a itaatķardır; Allah’ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. (Evlilik hukukuna) başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün.” (Nisa 4/34)

⁸⁶⁸ Derkenâr: Ya’nî ĥalbe mâlik olmaz illâ Allâh, pes maĥabbet ihtiyârî degüldür. M, A, H.

⁸⁶⁹ “Sâliha kadınlar Allah’a itaatķardır; Allah’ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. (Evlilik hukukuna) başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün.” (Nisa 4/34)

⁸⁷⁰ müfâriķatından A, H.

darb idüñ anları ve eger itâ‘at iderlerse size anlarıñ üzerine ziyâde te‘addî itmeñ.⁸⁷¹

Hikâyet: Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem hatunlarından birisinin evinde idi. Ta‘âm getürdiler. Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem ol ta‘âmden bir miqdâr hatunlarından Zeyneb’e gönderdi. Zeyneb kendüye ta‘âm bir ğayrı hatun evinden geldiği için ğayret idüp almayup gönderdi ve ol hatun ki Resûlullâh anuñ evinde idi, Resûlullâh hâzretine: “Zeyneb saña ihânet idüp ğorladı.” didi. Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem ğadab idüp didi: “Siz Hâk Te‘âlâ katında andan ğorsız ki⁸⁷² ihânet idebilesiz.”⁸⁷³ Pes bir ay hatunları ile söz söyleşmedi. **Bu zıkr olan** hûkûk-ı zevcedür zevc üzre. Ammâ hûkûk-ı zevc zevce üzre çokdur ve hâkikatde nikâh rıkkıyyetden bir nev‘dür. Zîrâ şerî‘atda mülk iki nev‘dür bir mülk-i yemîn bir mülk-i nikâhdur. İmdi [56-b] kuluñ efendisine nice itâ‘ati vâcib ise zevcenüñ dağı zevcine şöyle itâ‘ati vâcibdür. Bundandır ki Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdi: “Lev emertu eĥaden en yescude li-eĥadin le-emertu el-mer’ete en tescude li-zevcihâ min ‘ızami ĥaĥķhi ‘aleyhâ”⁸⁷⁴ Ya‘nî eger ben kimseye emr ideydüm secde itmek ile bir kimseye ĥatuna emr iderdüm ki secde ideydi erine, ĥaĥķı büyük olduğı için hatun üzerinde.

Hikâyet: Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem zemânında bir kimse sefere gitdi ve ĥatunına buyurdi ki ben⁸⁷⁵ gelinceye dek yukarı evden aşığa eve inme yesin. Ol ĥatunuñ babası aşığa evde olur idi⁸⁷⁶. Ħaste oldu. Ol ĥatun Resûlullâh ‘aleyhi’s-selâm ĥuzûrına ĥaber gönderüp babasını görmege aşığa eve inmege icâzet taleb eyledi. Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Eriñüñ emrini yirine getür.” Pes baba vefât itdi. Ol ĥatun girü icâzet taleb itdi. Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Erkek emrini yirine getür.” Babanı defn itdiler. Ol ĥatun aşığa inmedi. Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “İnne’l-lâhe ĥad ğafere li-ebihâ bi-tâ‘atihâ li-zevcihâ”⁸⁷⁷ Taĥķiĥan Hâk Te‘âlâ yarlığadı ol ĥatunuñ babasını erine tâ‘ati sebebi ile. Bilgil kim hûkûk-ı zevcdendür zevce üzre kaçan zevcden rağbet olsa zevce men‘ itmeye ve erinüñ evinden

⁸⁷¹ Derkenâr: Tertib-i âyetde te’diyyeye işâret vardır ki evvel naşihat andan sonra mu‘ânaĥa ve muşâhebet itmek, andan sonra zârb itmek gerekdür. M, A.

⁸⁷² +baña A.

⁸⁷³ +didi A, H.

⁸⁷⁴ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Şayet ben bir insanın başka bir insana secde etmesini emredecek olsaydım, kadına, kocasına secde etmesini emrederdim.” (Tirmizî, Rada' 10)

⁸⁷⁵ +gelince H.

⁸⁷⁶ olurdu A, H.

⁸⁷⁷ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Allâh o kadının, kocasına olan itâatı sebebiyle babasının bütün günahlarını bağışlamıştır.” (Taberânî el-Evsat 7/302; Gazâlî, İhyâ 2/57)

anuñ icābitensiz⁸⁷⁸ kimseye nesne vermeye ve erinüñ izninsiz evinden [57-a] taşra çıkmaya ve erinüñ ‘aybını kendü haşmlarına dimeye ve erinden qadr-i hācetden ziyāde nesne taleb itmeye ve erinüñ şādīlīgi ile şād ve gūşşası ile gūşşalana ve erini ziyāde kışkanmaya ve dāyimā kendüyi pāk duta ve eri incinecek iş itmeye ve oğlancıklarına bed-dū‘ā itmeye. Ammā **kısm-ı şālīş** bu bābdan oğul⁸⁷⁹ haqqındadır. ‘An Ebī Hüreyre Raḍiyallāhu ‘anh kāle cā’e reculun ilā Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Fe-kāle yā Resūlullāh men eberru kāle berre vālideyke fe-kāle leyse lī vālidāni fe-kāle berre veledike ke-mā enne li-vālideyke ‘aleyke haqqan fe-kezālike li-veledike ‘aleyke haqqun.”⁸⁸⁰ Ebū Hüreyre’den Raḍiyallāhu ‘anh rivāyet olunur ki demiş: “Bir recül geldi Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve selleme didi. “Yā Resūlullāh kime ihsān ideyin.” Didi⁸⁸¹: “Ataña ve anaña ihsān kıl.” Didi: “Benüm atam ve anam yokdur.” Didi: “Veledüñe ihsān kıl. Zīrā atanuñ ve anañuñ senüñ üzerüñde haqqı olduğu gibi veledüñüñ dağı haqqı vardır.” Ve ‘an Enes bin Mālik Raḍiyallāhu ‘anh kāle: Kāle Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Li’l-gulāmi yu‘aqqū⁸⁸² ‘anhu yevme’s-sābi‘ ve yumātu ‘anhu’l-ezā fe-izā belega sitte sinīne uddibe fe-izā belega seb‘a sinīne⁸⁸³ ‘uzile ‘anhu firāşehu fe-izā belega şelāşe ‘aşerate seneten żuribe ‘alā’s-şalāti fe-izā belega sitte ‘aşerate senete zevvece şümme aḥaze biyedihī ve kāle qad⁸⁸⁴ eddubtuke ve ‘allemtuke ve enkahtuke e‘ūzi bi’l-lāhi min fitnetike fi’d-dünyā ve ‘azābīke fi’l-āḥireti.”⁸⁸⁵ [57-b] Enes bin Mālik Raḍiyallāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki demiş: Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Oğlancık için ‘akika ya‘nī kurbān kılınur yedinci gün ve kılı giderilür ve kaçan altı yaşına irse te’dīb olunur ve kaçan yedi yaşına irse döşegi ayruca kılınur ve kaçan on üç yıla irse darb olunur namāz kılmağ için ve kaçan on altıya irse evlendire ana babası. Andan soñra baba anuñ eline yapışa dağı diye “Seni edebledüm ve ta‘līm eyledüm ve nikāḥlandurdum. Şıgıñuram Allāh’a senüñ fitneñden dünyāda ve ‘azābuñdan āḥiretde.” İy ‘azīz bilgil ki oğlan emānet-i haqqdur⁸⁸⁶ ana ve ata katında ve

⁸⁷⁸ icāzetinsiz A, H.

⁸⁷⁹ oğul H.

⁸⁸⁰ Ebū Hüreyre’den rivāyet olunur: “Evladınıza ikram edin, ana babanın sizde hakkı olduğu gibi, evladınızın da sizde hakkı vardır.” (Taberānī)

⁸⁸¹ +ki H.

⁸⁸² yu‘kaqu H.

⁸⁸³ udibbe -H.

⁸⁸⁴ qad -H.

⁸⁸⁵ Enes bin Mālik’ten rivāyet olunur: “Resūlullah aleyhi vesellem buyurdu: Her çocuk, akika kurbanı ile rehinenlenmiştir. Bu kurban, (doğumunun) yedinci günü, onun adına kesilir. (O gün) saç da tıraş edilir ve çocuğa isim de verilir.” (Ebū Dāvūd, Edahi 21; Tirmizi, Edahi 23; Nesai, Akika 5)

⁸⁸⁶ haqqdur H.

bu hūkūḳ mecma‘a-i kıyāmetde taleb kılınur ve bu emānetūñ vūcūdı ya‘nī veled āyinedür ki cemī‘-i neḳāyiş u kemālāt şūretlerine ḳābildür ve anuñ cevher-i ḥaḳıḳatine her neye meyl itdürilürse aña māyil⁸⁸⁷ olur ve eger ata vü ana vü üstād u mu‘allim ehl-i ḥayrdan ve erbāb-ı salāḥdan olursa anlaruñ āşār-ı şalāḥı anda zāhir ve şābit olur ve izdiyād-ı ‘ilm u taḳvā anuñ ṭabī‘ati olup iki cihānuñ nīk-baḥtı olur ve ata vü ana vü üstād u mu‘allim anuñ ile şevābda müşterek olurlar ve eger ata vü ana ve mu‘allim fāsiḳ u ḡāfil ve cāhil ola āşār-ı zūlmet ve fişḳ u ḡaflet ve cehl oḡlanuñ ṭabī‘atinde müstaḥkem ve mübāşeret-i fişḳ ve zūlm u fitne ve ‘ucb u kibr aña ṭab‘ olur ve iki cihānuñ bed-baḥtı [58-a] olur. Ata vü ana ve mu‘allim cümle günāhda anuñ ile şerik olur. Bundandır Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem didügi: “Küllü mevlūdin yūledu ‘alā’l-fiṭratı⁸⁸⁸ fe-bevāhu yuhevvidānihi ve yunaşşırānihi ve yumeccissānihi⁸⁸⁹.”⁸⁹⁰ Ya‘nī her oḡlan ki doğar fiṭrat-ı İslāmiyye ve ḳābiliyyet-i dīn ü mezheb üzre doğar. Andan şoñra atası ve anası anı Yehūdī iderler ve Naşrānī iderler ve Mecūsī iderler ve bilgil ki⁸⁹¹ ata ve ana şefḳat sebebi ile oḡlanı ḥālet-i şıḡarda āfet-i āb u āteşden şakladuḡları gibi ol cihān āteşind⁸⁹² daḡı şaklamak gerek tā helāk-i ebedīye giriftār olmaya. Belki bundan şaḳınmak evlādur ve bu anuñ ile olur ki oḡlan küçücükliginden iyü⁸⁹³ ḥulḳlar ile ta‘līm olına ve yaramaz muşāhiblerden şaklana ve zīnet-i dünyā ile anı aldamayalar ve tena‘‘umı aña ‘ādet itmeyeler ve evāyil-i terbiyetde bī-namāz ve ḥarām-ḥor ‘avret südin⁸⁹⁴ içürmeyeler ve ḥarām loḡmayı aña ḡidā itmeyeler tā ki ṭab‘ında zūlmet ve ḳalbinde küdürer olmaya ve civān olıcaḳ fesāda meyl ḳılmaya ve oḡlancık ḥadd-i temīze⁸⁹⁵ iricek anuñ ḥāline nazar ideler. Evvel iyü ḥaşlet tıflıda ḥayādur ve evvel yaramaz ḥaşlet anda yimege hırşdur. İmdi gerekdür ki ta‘ām yimek ādābın aña ta‘līm ideler ve çok yimegi aña zemm ideler ve rengīn ve fāhir ve ḥarām libāslardan men‘ ideler ve bunları mezemmet ideler ve çün ḥaḍḍ-i ta‘līme irişe ta‘līm-i Ḳur‘ān içün bir üstād taleb ideler ki şalāḥ u taḳvā ile mevşūf ola ve ‘ilmi meḥāricde⁸⁹⁶ üstād ola ve Ḳur‘ān’dan şoñra ehādīs ü mevā‘iz ü ḥikāyāt-ı [58-b] meşāyiḡ ve aḡbār-ı şuleḥāya

⁸⁸⁷ mā’ıl H.

⁸⁸⁸ +fiṭratı’l-İslāmiyye H.

⁸⁸⁹ Yumeccissānihi -H.

⁸⁹⁰ “Her doğan, İslām fiṭratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hıristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar.” (Buhārī, Cenāiz 92; Ebū Dāvūd, Sünne 17; Tirmizī, Kader 5)

⁸⁹¹ kim H.

⁸⁹² āteşinden A, H.

⁸⁹³ eyü A.

⁸⁹⁴ südinden H.

⁸⁹⁵ temyīze H.

⁸⁹⁶ Derkenār: Bir üstād M.

meşgûl kıllalar. Tâ maḥabbet -i ehl-i şalâh anuñ bâtınında bite ve ğazeller ki anda ‘aşk-ı mecâzî ve zülf ü ḥâl zikri ola andan men‘ ideler ve ta‘lim günlerinde her günde bir sâ‘at oğlana ruḥşat vireler tâ ‘ıyş-ı⁸⁹⁷ mükedder olmaya ve ṭab‘ ı i‘tidâl üzre kıla ve kuvvet-i zekâsı bâtıl olmaya ve sögmekden ve fuḥş söylemekden ve lügatden⁸⁹⁸ ve çok söylemekden ve tükürmekden ve çok gülmekden men‘ ideler ve pîrler ü ulular ḥidmetinde⁸⁹⁹ oturmak ve durmak ve yürimek edebi ile tenbîh ü te‘kîd ideler ve yedi yaşında namâz ve ṭahâret terk itdügiyçün musâfaḥa⁹⁰⁰ itmeyeler ve ḥudûd u aḥkâm-ı şer‘ ta‘lim ideler ve çün ḥadd-i bulûğa irişe aña tenbîh ideler ki ta‘âm devâdur ğayrı devâlar gibi şöyle ki her devâ bir derd içün isti‘mâl olunur. Ta‘âm daḥı açlık derdi içün isti‘mâl olunmak gerek ve devâyı anuñ içün yaratmışlardır ki mürrekkeb-i bedenden açlık za‘fin gidereler tâ rûḥ kuvvet-i mürrekkeb-i beden ile Ḥaḳ Te‘âlâ’nuñ tâ‘ati yükini çeke ve şayd-ı ma‘rifet ve maḥabbet-i ḥaḳ ide bile ve toḥm-ı sa‘âdet-i ebediyyeyi mezra‘a-i dünyâda eker⁹⁰¹ bile ve dünyâ bir köpridür kıyâmet şahrâsı başında konmuş ve bir evdür ki aña hiç kıadr ve aşl ve beḳâ yokdur ve cümle ni‘met u devleti bu evüñ ḥâşâkidür⁹⁰² reh-güzêr-i seyl-i fenâ üzre ve bu cümle bād-ı ecel ile nâ-çiz u fânî olmasa gerekdür ve ecel-i âdemî her sâ‘atde mümkündür ve ‘âkil oldur ki [59-a] âḥiret tüşesin kıaldıra ve fânî toḥmı⁹⁰³ toḥm-ı⁹⁰⁴ devlet-i bâkî ide. Çün oğlancuğı bu terbiyyet⁹⁰⁵ ile terbiye ideler. Çün ḥadd-i bulûğa irişe anun eşerlerinüñ berekâtı anuñ zâhirinde ve bâtınında zuḥûr ider ve ehl-i ḥayr ve ehl-i şalâḥdan ğayrı ile üns dutmaz ve ehl-i şerr ü fesâduñ şohbetinden nefret ider ve eger neşv ü nemâsı bunuñ ḥilâfı üzre ola oğlanlık zemânından ehl-i ğaflet ü cehâlet ile üns dutar ve zıkr itdügimiz evşâfuñ ve men‘ olınan aḥvâlüñ ezdâdı ile⁹⁰⁶ muttaşif olur ve bulûğa iricek kıabûl-i ḥaḳdan bigâne olur ve va‘z u naşîḥat anuñ gönline kâr itmez ve cümle himmeti fişḳ u fücûr ve me‘âşî vü şürûr olur ve şekâvet-i ebediyyeye giriftâr olur ve anuñ günâhı atanuñ ve ananuñ dîvânına râci‘ olur. **Ḥikâyet:** Sehl bin ‘Abdullâh Tusterî kıuddise sırruhu dimiş: “Üç yaşında idüm ve benüm ṭayım Muhammed bin Süvâr idi. Giceler ‘ibâdet ider idi. Ben kıalkkıardum ki

⁸⁹⁷ ‘ıyş aña A, H.

⁸⁹⁸ la‘netden A: lu‘bdan H.

⁸⁹⁹ ḥidmetinde H.

⁹⁰⁰ müsâmaḥa A, H.

⁹⁰¹ eke A, H.

⁹⁰² +ki H: ḥâşâkidür ki A.

⁹⁰³ toḥmın A, H.

⁹⁰⁴ toḥm-ı -H.

⁹⁰⁵ tertib H.

⁹⁰⁶ birle H.

görem ol neyler baña didi: “Ey Sehl ol Allāh ki seni yaratdı anı zıkr kııl.” Ben didüm: “Nice zıkr ideyin?” Didi: “Her vakt ki uykuadan uyanasın üç kere gizlüce diyesin Allāhu ma‘ī Allāhu nāzırī ya‘nī Allāh benüm iledür Allāh beni görür.” Sehl dimiş: “Bir niçe gice didüm ve aña haber virdüm.” Didi: “Şimden girü her gicede yedi kere di.” Bir kaç günden soñra didi: “Şimden girü on biş kere di.” Bir kaç günden soñra⁹⁰⁷ lezzet benüm kalbimde zāhir [59-b] oldu ve benüm hātırum halk muşāhabetinden nefret ider oldu ve muttaşıl-ı halvet ister oldum. Tā beni mektebe gönderdiler korkdum ki oğlancıklar muşāhabeti benüm hātırum perişān ide. Babama didüm: “Mu‘ allimüme di tā her gün bir sâ‘at baña ta‘līm ide andan beni āzād ide.” Çün ta‘līm alur idüm girü döner idüm halvet yirde zıkre meşgūl olurdum. Çün altı yaşına irdüm Qur‘ānı ezberledüm ve gündüz oruc dutar idüm. Çün on üç yaşına irdüm baña bir müşkil düşdi ki atamdan ve anamdan istedüm ki beni Başra‘ya göndereler. Cemī‘-i ‘ulemādan müşkilümi şordum cevāb-ı şāfi bulımadum. ‘Abbādāne gitdüm anda Hamza bin ‘Abdullāh ‘Abbādānī ‘ye şordum. Cevāb virdi. Bir müddet anuñ şöhetinde kaldum. Göñül āyīnesine anuñ sözi ile cilā virdüm ve ādāb-ı tarīkatı andan kesb itdüm. Andan kendü şehrüme geldüm ve her yıl bir akçalık arpa alur idüm ve ögüdü idüm⁹⁰⁸ ve tā bir yıla dek anı azık idinür idüm. Tā yigirmi yıla dek bu nev‘ ile başa iletüdüm. Muhaşşıl-ı kelām budur ki oğlan evvel neş‘esinde āyīnedür kâbil-i her şüret ki anuñ muķābelesinde dutasın anuñ şüretinüñ ‘aksi anda zāhir olur. Eger bir ‘ārif-i kāmilüñ şöhetinde terbiyet bula mercūdudur ki velī ola evliyā‘u‘l-lāhdan ve eger bir fāsık u cāhil terbiyetin bula şeytān-ı la‘īn olur ki “el-mer‘u ‘alā dīni hālīlihi”⁹⁰⁹ **Kısm-ı rābi‘**: Bu bābdan⁹¹⁰ hūķūķ-ı hıdmet-kārda⁹¹¹ [60-a] ve el altında olanlardadır. ‘An ‘Āişe Rađıyallāhu ‘anha kâlet: “Āhıru mā evşā bihi Resūlullāhi şallā‘llāhu ‘aleyhi ve sellem eş-şalāte ve mā melek etymānukum.”⁹¹² ‘Āişe‘den Rađıyallāhu ‘anhā⁹¹³ rivāyet olunur ki dimiş: Resūlullāh şallā‘llāhu ‘aleyhi ve sellemüñ āhır vaşıyyeti bu idi ki⁹¹⁴ “namāzı kıluñ ve kullıkçılarıñuz⁹¹⁵ ri‘āyet kıluñ.” Ve

⁹⁰⁷ günden soñra H.

⁹⁰⁸ ögüdü idüm A, H.

⁹⁰⁹ Derkenār: Kişi dostunuñ dīni üzerine (üzre A.) olur. M, A, H.

⁹¹⁰ bu bābda H.

⁹¹¹ hıdmetkārda A.

⁹¹² “Sen, kendisinde Cāhiliye huyu bulunan bir kimsesin. Onlar sizin hizmetçileriniz ve aynı zamanda kardeşlerinizdir. Allah onları sizin himayenize vermiştir. Kimin himayesinde bir kardeşi varsa, kendi yediğinden ona yedirsın, giydiğinden de giydirsın. Onlara üstesinden gelemeyecekleri şeyleri yüklemeyiniz. Şayet yükleyecek olursanız kendilerine yardım ediniz.” (Buhārî, İmān 22, Itk 15; Müslim, Eymān 40. Ayrıca bk. Buhārî, Edeb 44; Ebû Dāvūd, Edeb 124; Tirmizî, Birr 29; İbni Mâce, Edeb 10)

⁹¹³ Rađıyallāhu ‘anhā -H.

⁹¹⁴ idi ki H.

ķāle Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem: "İtteķū'l-lāhe ve mā meleket eymanukum eţ'imūhum mim mā te'kulūne ve eksūhum mim mā teksūne ve lā tukelliffūhum mine'l-'ameli mā lā yuţīķūne fe-mā aķbebtum fe-emkisū⁹¹⁶ ve mā-kerihtum fe-bi'ū ve lā tu'azzibū ķalkā'l-lāhu fe-inne'l-lāhe melekekum iyyāhum ve lev şā'e'l-lāhe melekkuhum⁹¹⁷ iyyākum."⁹¹⁸ Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem demiş: "Korķun Allāh'dan daķı⁹¹⁹ anlarıñ ģaķķında ki ķullarıñuzdur. Ta'āmlanduruñ anları yidükleriñüzden ve kisvelendürüñ⁹²⁰ anları giydükleriñüzden ve anlara teklif itmeñ 'amelden anlar ķādir olmadukların ve istedükleriñüz dutuñ ve istemedükleriñüz bey' idüñ ve 'azab itmeñ Allāh'ıñ ģalkına taķķıķan Allāh sizi mālīķ ķıldı anlara. Eger Allāh dileye idi anları mālīķ ķılır idi sizlere." Ve 'ķāle lā yedķulu'l-cennete ģabbun ve lā ģāyinun⁹²¹ ve lā sebbi'⁹²²u'l-meleketi."⁹²³ Daķı Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem didi: "Cennete girmez ādem aldayıcı daķı ģāyin⁹²⁴ daķı ķullara⁹²⁵ yaramazlık idici." Ve 'an İbni 'Ömer Raķiyallāhu 'anhumā ķāle: "Cā'e reculun ilā Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem fe-ķāle yā Resūlullāh kem na'fū 'ani'l-ģādim fe-şamte Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem şümme ķāle u'fu 'anhu kulle yevmin seb'ine merreten."⁹²⁶ [60-b] İbni 'Ömer Raķiyallāhu 'anhūmādan rivāyet olunur ki demiş: "Bir recül geldi Resūlullāh 'aleyhi's-selāma didi: "Yā Resūlullāh ne deñlü 'afv idelüm ģidmetķādan?" Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem sūkūt eyledi andan soñra didi: "Afv ķıl⁹²⁷ her ģün yetmiş kerre." Ve 'an Ebī Mes'ūdu'l-enşārī ķāle beynā ene azribu ģulāmen lī fe-

⁹¹⁵ ķullarıñuzu A, H.

⁹¹⁶ emsikū H.

⁹¹⁷ le-melekukum H.

⁹¹⁸ Resūlullāh aleyhi vesellem buyurdu: "Hizmetķileriniz sizin kardeşlerinizdir. Allah onları sizin himayenize vermiştir. Kimin eli altında böyle bir kardeşi bulunursa, ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın. Onlara ģüç yetiremeyecekleri işler yüklemeyin. Eğer yüklerseniz onlara yardım edin." (Buhārī, İman 22)

⁹¹⁹ ve H.

⁹²⁰ Derkenār: Bu 'ādet 'Arab'a nazardur ki anlar nefāyis yimezler ve fāķir libās giymezerler idi. Ammā şunlar ki nefāyis ekl iderler anlara lāzım degüldür ki ķullarına kendüler yidüklerinden ekl itdüreler. Belki ac ķomamak gerek ve kendüler ekl itdügi nefāyiden bir iki loķma taťdursalar müsteķabbdur ve fāķir libās giyenlere lāzım degüldür ki ķullarına kendü libāsları cinsinden giydüreler. Belki çıplak dutmamak gerekdür bir miķdār giydükden soñra anlara giydürseler müstaķsendür (müsteķabbdur H.). M, A, H.

⁹²¹ ģā'inun H.

⁹²² seyyi'u H.

⁹²³ Resūlullāh aleyhi vesellem buyurdu: "Cennete, hilebaz, hasis, adi adam, iyiliğē başı kakan, hain ve kölesini fena kullanan kimse giremez." (Ramūzu'l-Eģādīs s.485/13)

⁹²⁴ ģā'in H.

⁹²⁵ ķullarına A, H.

⁹²⁶ Hz. İbni Ömer'den rivāyet olunur: "Bir adam resūlullāh a gelerek: "Hizmetķiyi ne kadar affedeyim?" diye sordu. Resūlullāh susup cevap vermedi. Adam tekrar: "Ey Allah'ın resulü! Hizmetķimi ne kadar affedeyim?" diye sordu. Bu sefer: "Her ģün yetmiş kere affet." cevabını verdi. (Ebū Dāvūd, Edeb 133)

⁹²⁷ afv ķıl -H.

semi‘tu şavten min ħalfi yā ebā Mes‘ūd fe‘l-tefettu fe-izā Resūlullāh şallā‘llāhu ‘aleyhi ve sellem fe-elħaytu’ssavta fe-ħāle vallāhi Allāhu aħderu ‘aleyke minke ‘ālā hāzā fe-ħultu yā Resūlullāh hüve ħürrun li-vechi‘l-lāhi fe-ħāle lev lem tef‘al le-sene‘at⁹²⁸ vecheke’n-nār.” Ebū Mes‘ūd Enşārī’den rivāyet olunur ki dimiş: “Bir zemānda ben ħarb iderdüm kendü ħulumı bir āvāz işitdüm ardumdan ki: “Yā Ebā Mes‘ūd” çün naẓar itdüm.” Resūlullāh şallā‘llāhu ‘aleyhi ve sellem imiş. Didi: “Vallāhi Allāh ħādirrekdür senüñ üzerüñe senüñ buñun üzerine olandan.” Ben didüm “Yā Resūlullāh āzād olsun Allāh için.” Didi: “Eger itmeyeydün ħurudurdu⁹²⁹ senüñ yüzüñi nār.” **Hikāyet:** Ebū’d-Derdā Raḍiyallāhu ‘anh bir cāriyeye mālīk idi ki anuñ ħizmetin⁹³⁰ ider idi⁹³¹. Bir gün aña dimiş: “Bir yıl olmışdur ki ben saña zehr virmiş idüm⁹³². Eşer itmedi.” Ebū’d-Derdā didi: “Baña niçün zehr virdün?” Cāriye didi:⁹³³ “Diledüm ki ħullıħ zilletinden ħalāş olam.” Ebū’d-Derdā didi: “Her nereye isterseñ git ben seni Allāh rızasıyçün [61-a] āzād itdüm.” **Hikāyet:** ‘Avn bin ‘Abdullāh ħuddise sırruhunuñ bir ħulı var idi bed-ħulħ idi ki edebsizlikler ider idi ve her gāh ki ‘Avn bin ‘Abdullāh aña ħāzab itmelü olsa dir idi: “Bu ħul efendisine beñzer efendisine ‘āşī olmaħda.” çün aña ta‘n ideler idi: “Niçün bu ħulı satmazsın.” Dir idi: “Ben bu ħuluñ bed-ħūylıġı ile nefsumuñ başın dökmek isterin.”⁹³⁴ Ve‘l-ħāşıl her kim ki anuñ bir ħulı yā bir cāriyesi ola ħıyāmetde anuñ ħuħūħından su‘āl olınsa gerekdür⁹³⁵ ve ħizmetkāruñ efendisi üstinde yedi ħaħķı vardır. **Evvel** oldur ki yimekte ve giymekte⁹³⁶ ‘adl ide. **İkinci** oldur ki ħākatinden ziyāde iş buyurmaya. **Üçünci** oldur ki aħkām-ı şer‘den anuñ üzerine vācib olanı aña ta‘līm ide. **Dördünci** oldur ki gündüz ħizmetin⁹³⁷ edā itdükden soñra gice aña iş buyurmaya. **Bişinci** oldur ki aña ħaħāret ile naẓar itmeye. **Altıncı** oldur ki edā’-i farz itdüġi vaħtde aña ħidmet buyurmaya tā ki farzı ħazāya ħalmaya. **Yedinci** oldur ki her ħaħāsı ki anda noħşān-ı dīn olmaya ‘afv ide.

⁹²⁸ le-sefe‘at H.

⁹²⁹ kızardurdu H.

⁹³⁰ ħidmetin H.

⁹³¹ iderdi A.

⁹³² virmiş idüm A.

⁹³³ Derkenār: Meger cāriye ümm-i veled yā müdebbire imiş. M, A.

⁹³⁴ +dir idi H.

⁹³⁵ gerek H.

⁹³⁶ geymekte A.

⁹³⁷ ħidmetin H.

Kısm-ı hâmis: Bu bâbdan hûkûk-ı müşâhabetde ve uhuvvetde ve şerâyiṭ-i şadâkatdedür. Kâle'l-lâhu Te'âlâ: "Ve aşbahtum bi ni'meti ihvânen"⁹³⁸ "Ve 'an Ebû Hüreyre kâle: Kâle Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem "İnne havle'l-'arşi menâbire min nûrin 'aleyhâ kavmun min nûrin libâsuhum nûrun ve vücûhuhum nûna leysû bi-enbiyâ'e [61-b] ve lâ şuhedâ'e yağbiṭuhumu'n-nebiyyûn ve's-şuhedâ'e fe-ḳâlû yâ Resûlalâh şıf lenâ ḳale humu'l-mutehâbbûne fi'l-lâh vel'l-müteçâlisûne fi'l-lâhi ve'l-mutezâvirûne fi'l-lâh."⁹³⁹ Ebû Hüreyre'den Raḳıyallâhu 'anh rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş ki: "Taḥḳîḳan 'arş eṭrâfında minberler vardır nûrdan. Anuñ üzerinde bir kavm vardır nûrdan libâsları nûr yüzleri nûr ve bunlar⁹⁴⁰ peygâmbler⁹⁴¹ degüllerdür ve şehidler degüllerdür. Anlara günü ider peygâmbler ve şehidler." Didiler: "Yâ Resûlullâh vaşf ḳıl bize." Didi: "Bunlar anlardur ki birbiri ile maḥabbet idişeler Allâh için ve birbiri ile oturalar Allâh için ve birbirin ziyâret ideler Allâh için." Ve kâle şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem: "Men erâde'l-lâhu bihi ḥayran razâḳahû ḥalîlen şâliḥan in nesiye zekkerehû ve in zekere a'ânehû."⁹⁴² Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem didi: "Şol kimse ki aña Ḥaḳ Te'âlâ ḥayr dileye aña bir şâliḥ dost rûzî ḳılır tâ ki unıtsa aındurur ve ańsa mu'âvenet ḳılır." Ve fi'l-aḥbâri inne'l-lâhe te'âla evḥâ ilâ Dâvûd 'aleyhi's-selâm fe-ḳâle yâ Dâvûde mâ lî erâke muntebizen vucdânen ḳâle ilâhî ḳalyete'l-ḥaḳ min ecilike fe-ḳâle yâ Dâvûdu kun yaḳzânen ve erteddi li-nefsike ihvânen fe-küllü ḥiddin lâ yuvâfiḳuke 'alâ meserreti fe-lâ taşḥabhû fe-innehû leke 'aduvvun yekassî ḳalbeke ve yubâ'iduke minî." Aḥbârda vârid olmuşdur ki taḥḳîḳan Ḥaḳ Te'âlâ vahy eyledi Dâvûd'a 'aleyhi's-selâm didi: "Yâ Dâvûd niçündür [62-a] ben seni görürem tenhâ ve ğamnâḳ?" Didi: "İlâhî ḥaḳḳı düşmen dutdum senüñ için." Didi: "Yâ Dâvûd uyanıḳ ol daḥı kesb ḳıl kendü nefsüñ için"⁹⁴³ ḳarındaşlar. Ya'nî ğaflet itme⁹⁴⁴ her hemser ki muvâfaḳat itmeye benüm rızâm olanda, anuñ ile müşâhabet

⁹³⁸ "O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz." (Âl-i İmrân 4/103)

⁹³⁹ Ebû Hüreyre'den rivâyet olunur: Resûlullâh aleyhi vesellem buyurdu: "Arşın etrafında nurdan minberler vardır ki, minberlerin üstünde; yüzleri nur ve elbiseleri nur olan insanlar vardır. Onlar ne peygamberdirler ne de şehittirler. Peygamberler ve şehitler onlara gıpta ederler." Ashab dediler ki: "Ya Rasûlullâh! Onlar kimlerdir?" Resûlullâh buyurdular: "Onlar, birbirlerini Allah için sevenler ve Allah için birbirlerini ziyaret edenlerdir." (Ebû Dâvûd)

⁹⁴⁰ Derkenâr: Ve bunlar M.

⁹⁴¹ peygâmbler H.

⁹⁴² Resûlullâh aleyhi vesellem buyurdu: "Allah bir kimse için hayır dilerse; onu iyi, sâlih bir arkadaşına sahip kılar. Unuttuğu zaman hatırlar. İsmi anınca da yardımına gelir." (Taberânî)

⁹⁴³ Derkenâr: Didi H.

⁹⁴⁴ Derkenâr: Ya'nî M: ya'nî -H: derkenâr A.

kılma. Taḥkīḳān ol senūñ düşmenūñdür⁹⁴⁵. Ḳalbūñe ḳasāvet virür ve seni ırāḳ ider benden.” Ve evḥā’l-lāhu Te‘ālā ilā ‘Īsā⁹⁴⁶ lev enneke ‘abdetnī ibādeti ehlī’s-semāvāte ve’l-arḑi ve lem yekūn fīhi ḥubbun fī’l-lāh ve buḡzun fī’l-lāh mā aḡnā ‘anke zālīke şey’en.” Vahy eyledi Ḥaḳ Te‘ālā ‘Īsā’ya: “Yā ‘Īsā eger sen baña ‘ibādet idesin ehl-i semāvāt ve ehl-i arḑ ‘ibādeti gibi ve anda olmaya ḥubb-ı fī’l-lāh ve buḡz-ı fī’l-lāh⁹⁴⁷ saña fāyide⁹⁴⁸ virmez bu bir nesne.” Ve ḳāle ‘Alī bin ibnī Ṭālib kerrem Allahu vecchū ‘aleykim bi’l-iḥvāni fe-innehum ‘iddetun fī’d-dünyā ve’l-āḥireti illā tesma‘ū ilā ḳavli ehlī’n-nāri fe-mā lenā min šāfi‘ine ve lā šadīḳin ḥamīm.” ‘Alī Raḍiyāllāhu ‘anh dimiş: “Sizūñ üzeriñüze lāzım olsun ḳarındaşlar ki anlar sizūñ yaraḡıñuz ve yardımcıñuzdur⁹⁴⁹ dünyāda ve āḥiretde. İştmez misiz ehl-i nāruñ ḳavlini ki Ḥaḳ Te‘ālā ḥikāyet ider. Yokdur bizüm şefā‘atçilerimüz daḡı şefḳat ider dostumuz.” **Ḥikāyet:** Ḥārūn Reşid ḥilāfetten evvel şuleḥā ve erbāb-ı ḳulūb ile şoḡbet ider idi ve ehl-i dünyāyı mezemmet ider idi ve Süfyān-ı Şevrī ile ‘aḳd-ı muvāḡāt bağlamış idi. Çün ḡalīfe-i [62-b] zemān Mūsā bin Muḡammed El-hādī vefāt itdi. Ḥārūn Reşid⁹⁵⁰ ḡalīfe naşb itdiler. Cemī‘-i ‘ulemā ve meşāyiḡ-i ‘Irāḳ-ı mübārek bāda geldiler, Süfyān-ı Şevrī gelmedi. Bir gün Ḥārūn aña mektūb yazdı. Maẓmūnı bu idi ki ḳarındaşum Süfyān ma‘lūmuñ olsun kim bizüm hergiz mülke ve ḡilāfete raḡbetimüz yok idi. Ammā Ḥaḳ Te‘ālā bizüm sa‘yimüzsiz ve iḡtiyārımızsız vilāyet-i ehl-i İslām’ı bize⁹⁵¹ tefvīz ḳıldı ve biz dilerüz ki bunun ḡuḳūḳınuñ edāsın idevüz ve bunun ḡuḳūḳınuñ⁹⁵² edāsı ‘ulemā’-i dīn mu‘āvenetsiz⁹⁵³ olmaz. İmdi gerekdür iy birāder-i ḡaḳ birāderlik⁹⁵⁴ ḡaḳḳını ri‘āyet idüp bu ḡayr işde bize meded idesin.” Çün Süfyān mektūbı gördi aña cevāb yazdı ki: “Biz ḳarındaşlık ‘aḳdini senūñ ile ol şart ile bağlamış idük ki hevāyı kendü ma‘būduñ itmeyesin ve cīfe-i dünyāyı kendü ḳıbleñ kılmayasın ve ḡidmet-i şeyṭānı tā‘at-ı raḡmān üze iḡtiyār itmeyesin. Çünki bu şerāyiṭi zāyi‘ itdūñ biz daḡı ḳarındaşlığı ḳat‘ itdük ve dünyāda ve āḥiretten senden bizār olduk. Gerekdür ki bundan soñra bizi añmayasın.” Ḥārūn bu mektūbı okıyup aḡladı ve çün gice oldu, eski ḳaftān giyüp Süfyān’uñ ḳapusına

⁹⁴⁵ düşmenūñdür H: düşmanūñdur A.

⁹⁴⁶ +‘aleyhi’s-selām H: Yā ‘Īsā M.

⁹⁴⁷ Derkenār: Ve bi’l-cümle şuleḡāya maḡabbet ve fāsıḳlara bu‘z rükn-i ‘ibādetdür. M, A, H.

⁹⁴⁸ fā‘ide H.

⁹⁴⁹ yār u muḡıbbūñüzdür H.

⁹⁵⁰ reşid’i H.

⁹⁵¹ bize -H.

⁹⁵² Derkenār: Edāsın M.

⁹⁵³ mu‘āvenetinsiz H.

⁹⁵⁴ birāzerlik M: berāzarlık A.

vardı ve oturdu tā şabāh namāzınıñ vaḳti olup Süfyān evinden çıḳdı. Hārūn ḳalkup selām virüp Süfyān redd-i selām idüp andan yüzün dönderdi ve didi: **[63-a]** “Ben senden bīzārem.” Hārūn ağladı ve didi: “Saña benden bīzār olmaḳ āsāndur. Zīrā ki saña dünyā zarūrī degüldür. Lākin baña senden bīzārлық mümkün degüldür. Zīrā ki baña āḫiret zarūrīdür.”⁹⁵⁵ **Hikāyet:**⁹⁵⁶ Melik Şālīḥ ki Şām pādīşāhlarınuñ şuleḫāsından idi, gicelerde bir ḥidmetkār ile ṭaşra çıkar idi ve mescidlerde ve maḳberelerde ve mezārlarda dolanur her kimse aḫvālını tefahḫuş ḳılır idi. Bir kış gicesi bir mescide vardı ve bir dervīş gördi ki çıplaklıḳdan ditrer idi ve dir idi: “İlāhī eger ḳıyāmetde bu ḡāfil pādīşāḫlar ki senüñ ni‘ metüñi sermāye-i ḥuḫūḫ-ı nefis ü hevā ḳılımlırlardur ve fānī devleti toḫm-ı tecebbür ü tekebbür itmişlerdür ve za‘īflerüñ aḫvālinden ḡāfil olmuşlardur bunlara cennete yol virürseñ, senüñ ‘izzüñ ve celālün ḫaḳḳıyçün ben ayaḡumı cennet başmazam.” Melik Şālīḥ ḳaftānını çıkarup ve bir bedre altun dervīşüñ öninde ḳoyup ve ağlayup didi: “Ben işitmişümdür Resūlullāḫ şallā’illāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş ki: “Cennet pādīşāḫları anlardır ki dünyāda rızḳları ve libāsları olmaya ve anlara Ḥaḳ’dan rāzī olalar ve bugün bizüm pādīşāḫlıḡımız nevbetidür. Ben şulḫ ḳapusına geldüm yarın ki⁹⁵⁷ sizün⁹⁵⁸ pādīşāḫlıḡıñuz nevbeti ola ḥuşūmet ḳapusını bizüm üzerimize açmayasız ve ḥimāyetinüz ḥümāsınuñ sāyesin bizüm ḥālīmüzden dirīḡ itmeyesiz ve feyḫ-i faḫl-ı şefā‘ati **[63-b]** bizden dirīḡ itmeyesiz. İy ‘azīz çün şeref ü rütbet-i uḫuvveti ve muşāḫabeti bildüñ ise bilgil ki her kimse ki saña ḳarındaşum dirse tamām i‘timād itmeyesin. Zīrā dīn ḳarındaşlıḡına her kimse lāyık degüldür ve ḫil‘at-i ḥubb-ı fi‘l-lāḫ her muşāḫibüñ ḳāmetine rāst degüldür. “El-muteḫābbune fi ḫıllī”⁹⁵⁹ ḥümāsınuñ sāyesi sırrlarını muḫaḳḳıḳ u müteverri‘ gözinden ḡayrı görmez ve ‘anḳā-yı muvāṣalet-i ma‘nevī her fāsıḳ ve cāhilüñ cīfe-i mükedderine ḳonmaz. Bu sebebdan ekābir-i dīn dimişlerdür: ‘Āḳile gerekdür ki biş kimse ile muşāḫabet itmeye: **Biri** aḫmaḳ u cāhil. **İkinci** bed-ḫūy u mütekebbir. **Üçünci** fāsıḳ-ı muşırır⁹⁶⁰. **Dördünci** ehl-i bid‘at ve⁹⁶¹ mu‘ānnid. **Bişinci** ḫarīş-i baḫīl. Bilgil ki cāhil ve aḫmaḳ ortasında fark budur ki cāhil,

⁹⁵⁵ Derkenār: Bundan ma‘lūm oldu ki (oldı ki A, H.) āḫiret isteyene şuleḫāya maḫabbet ve anlar ile şoḫbet zarūrī imiş. M, A, H.

⁹⁵⁶ Derkenār: Bu ḫikāyet Būstān’da vardır. Ammā ba‘zı vüḫūda bunda mezkūr olana muḫālifdür. M.

⁹⁵⁷ ki -H.

⁹⁵⁸ Derkenār: Pādīşāḫlıḡımız H.

⁹⁵⁹ Derkenār: Seviciler benüm gölgemdedür. M, A.

⁹⁶⁰ A: muşırır A.

⁹⁶¹ bid‘at-i H: ve -A.

bilmeze dirler⁹⁶². Aḥmak, ‘aks-i maḫṣūdı maḫṣūd taṣavvur idene dirler. Pes her kim ki aḥmak ile muṣāḥabet ide her gün ḥaḫdan ırak olur. Bu sebebden Şeyh Ḥasan Baṣrī ḫuddise sırrıhu dimiş: “Muḫāṭa‘atu’l-aḥmaḫi ḫırbānun ilā’l-lāh” Ya‘nī aḥmaḫdan kesilmek ḥaḫḫa ulaşmaḫdur ve Süfyān-ı Şevrī raḫmetu’l-lāh dimiş: “En-naḫaru ilā vechehi’l-aḥmaḫi ḫaṭī’etun.” Ya‘nī aḥmak yüzine bakmaḫ günāhdur. Ammā bed-ḫūy bāb-ı sābıḫda zıkr olınmışdur ki ḥaḫīḫat-i ḫulk-ı ḫasen ḫüsn-i sīretdür ve bed-ḫūy ol⁹⁶³ kimseye dirler ki şıfāt-ı zemīme aña ḡalib ola ve buncılayan kimse her vaḫt ki dileye umūr-ı dīnden bir emri [64-a] tedbīr eyleye. Çün şıfāt-ı zemīmeden bir şıfat ḡalebe ide ol şıfatuñ eṣeri anuñ ‘aḫlınıñ tedbīri gözini ḫarañu ider ve maḫṣūddan mahrūm ḫalur ve ammā muṣāḥabet-i fāsıḫ-ı muṣırr ‘itimāda lāyık degüldür ve āḫır rüsvāylıḫa çeker. Zırā her kimse ki Ḥaḫ’dan ḫorḫar muḫālefete ısrār ḫılmaz. İmdi şol kimse ki Ḥaḫ’dan ḫorḫmaya dīn ve dünyāda muṣāḥabete yaramaz. Ammā muṣāḥabet-i ehl-i bid‘atde ḫaṭar-ı sirāyet-i bid‘at vardır ki: “Yuḫṣire’l-mer’u ‘alā dīni ḫalīlihī.” Şāḫib-i şer‘ emr itmişdür mü’mine ki ehl-i bid‘ate ihānet ide öyleye mü’mine nice lāyık olur ki anuñ muṣāḥabetin ihtiyār ide. Ca‘fer-i şādık Raḫıyallāhu ‘anh dimiş ki: “Bıṣ kimse ile muṣāḥabet itmeñ. **Evvel** yalancı ile muṣāḥabet itmeñ ki yalancı ser-āb⁹⁶⁴ gibidür. Bir nesne gösterüp seni anuñ ile⁹⁶⁵ aldar. Ammā ḥaḫīḫatde yoḫdur. **İkinci** aḥmak ile muṣāḥabet itmeñ ki aḥmak her bārī ki saña ḫayr iderin dise ḫamāḫatinden zarar ider. **Üçünci** baḫıl ile muṣāḥabet itmeñ eger niçe yıllar anuñ ile muṣāḥabet itseñ ihtiyāc ḫālinde senden yüz çevirür. **Dördünci** yüreksiz ve vehhām ile muṣāḥabet itmeñ ki bir ḫādiṣe vāki‘ olsa kendü ḫalāşı içün seni düşmene virür. **Bişinci** fāsıḫ ile muṣāḥabet itmeñ diyānetde ḫuşūrı içün⁹⁶⁶ ḫaḫḫ-ı nān u nemegi bilmez. Seni bir loḫmaya şatar.” ‘Abdullāh bin Me’mun ki yedinci ḫalife idi [64-b] Benī ‘Abbās’dan, ol dimiş: “Ḥaḫḫ üç ḫısm üzredür. **ḫısm-ı evvel** ḫıdā meṣābesindedür ki bunların muṣāḥabeti ḫāyetde fehmdür⁹⁶⁷ ve anlar erbāb-ı ḫulūbdur ki anların vüçūd-ı şerīfi mecmū‘a-i ‘ilm ü taḫvādur ve ḫāfillerüñ ölmüş ḫöñli anların naṣīḫati şavtı ile ḫayāt bulur. **ḫısm-ı şānī** devā meṣābesindedür ki ḫāl-i marāzda bunlara ihtiyāc düşer bunlar ‘avān-ı nāsdan şuleḫādur meṣālih-i dünyādan ba‘zı mühimmāt bunlar ile def‘ olur. **ḫısm-ı şālīṣ** marāz

⁹⁶² bilmezdür H.

⁹⁶³ o H.

⁹⁶⁴ Derkenār: Ser-āb yaz günlerinde şahrālarda şu gibi görünendür. M, A, H.

⁹⁶⁵ anuñla H: anuñ ıla A.

⁹⁶⁶ ḫuşūrından A, H.

⁹⁶⁷ mühimdür A, H.

mesābesindedür ki hergiz bunlar gerekmez ammā gāh gāh mübtelā olunur ve çün ‘aḳd-i uḥuvvet ve şoḥbet-i dīniyye eşref-i vāsīṭadur mü’minler ortasında ve anuñ ḥuḳūḳınuñ ma’rifeti ehl-i vefānuñ ṭarīkatidür ve ol ḥuḳūḳuñ edāsına kıyām-ı ehl-i şafānuñ ḥaşletidür ve ol ḥuḳūḳ daḥı yedidür. **Ḥaḳḳ-ı evvel** mālḍadur. Ḥaḳ Te‘ālā buyurur: “Ve yu’sīrüne ‘alā enfusihim ve lev kāne bihim ḥaşāşaten.”⁹⁶⁸ Ḥazret-i Ḥaḳ medḥ ider şol kimseleri ki işār ve ihtiyār ideler ğayrıları kendü nefsleri üzre egerçi kendülerüñ ḥaceti ola ve Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Meşelu’l-aḥaveyni⁹⁶⁹ mişlü’l-yedeyni yaġisilu iḥdāhumā’l-uḥrā”⁹⁷⁰ Ya‘nī iki qarındaşlar iki el gibidür. Birisi birini yur. **Ḥikāyet:** Ḥayseme raḥmetu’l-lāh ki ekābir-i tābi‘inden idi ve ğāyet seḥī idi. Bir yıl Başra’da қаht oldu. [65-a] Yetmiş biñ dirhem deyn idindi ve miskīnlere şadaқа itdi ve Mesrūk ile āḥiret qarındaş idi. Mesrūk daḥı vāfir deyn idinmiş idi. Ḥayseme kendü deynin edā itmezden evvel Mesrūk bilmezsizin anuñ deynini edā eyledi ve Mesrūk daḥı kendü deynin edā itmezden evvel Ḥayseme bilmezsiz⁹⁷¹ anuñ deynini edā eyledi. **Ḥikāyet:** Bir kimesne Ebū Hüreyre’ye geldi, didi: “Dilerüm ki senüñ ile qarındaşlıq idem.” Ebū Hüreyre didi: “Bilür misin birāderlik⁹⁷² ḥaḳḳı nedür?” Didi: “Söyle.” Didi: “Qarındaşlıq ḥaḳḳı oldur ki benüm taşarrufum senüñ mālūnda senüñ taşarrufuñdan ziyāde ola.” Ve ḥukemā’-i ‘Arab meşelde dimişlerdür: “Meḳādīzi⁹⁷³’n-naḫaḳati meāzīnu’l-maḥabbeti.” Ya‘nī bezl itmek muḥibb kendü mālını rızā-yı maḥbūbda mīzān-ı maḥabbetdür. Zīrā Ḥaḳ Te‘ālā māl-ı dünyāyı maḥbūb-ı ḥaḳḳ kıldı ādemi bu қadar ‘alāyık ile da‘vā-yı maḥabbet-i fi’l-lāh idecek aña nişān-ı şıḍḳ oldur ki maḥbūb-ı fāniyi maḥbūb-ı bāḳī için fedā ide. **Ḥaḳḳ-ı şānī** mu‘āvenetdür. Kendü nefsi ile güler yüz ve minnet ḳabūli ile. ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh dimiş: “Eḥabbe’l-ḳulūbi ilā’l-lāh eraḳḳuhā ‘alā’l-iḥvān.” Ya‘nī gönüllerüñ sevgülisi Allah’a şefḳatlıreк olanıdur qarındaşlarına ve Ḥasan Başrī dir imiş: “İḥvānunā eḥabbu ileynā min ehlinā ve evlādinā li-enne evlādenā yuzeḳkirūnā⁹⁷⁴ ed-dünyā ve ivāninā yuzeḳkirūnā⁹⁷⁵ [65-b] ’l-āḥirete.” Ya‘nī qarındaşlarımız sevgülüdür bize ehlimüzden ve evlādımızdan. Zīrā evladımız bize dünyā aḥdururlar qarındaşlarımız bize āḥiret aḥdururlar ve tābi‘in zemānında ekābirden

⁹⁶⁸ “Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler.” (Haşr 59/9)

⁹⁶⁹ iḥvāni H.

⁹⁷⁰ Resūlullah aleyhi vesellem buyurdu: “İki mü’min kardeş iki el gibidir, biri ötekini yıkar.” (İḥyâu Ulūmü’-d-dīn, İmam Gazâlî, cilt 2, s.394)

⁹⁷¹ bilmezsizin A, H.

⁹⁷² birāzarlık M: buradarlık A

⁹⁷³ meḳādiru A, H.

⁹⁷⁴ yuzeḳkirūnenā H.

⁹⁷⁵ yuzeḳkirūnenā H.

ba‘zı karındaşının vefâtından soñra karındaşının kırk yıl kapısına uğrar, ehlinüñ ve ‘ıyâlinüñ meşâlihini göri virür idi. **Haḵk-ı sâlis** dil iledür ve ol oldur ki ğıybetde ve huzûrda karındaşının ‘aybını söylemeye ve anuñ esrârını ifşâ eylemeye ve halkuñ anuñ hakkında söyledügi yaramazlıkları aña söylemeye ve anuñ iyiliklerin halka söyleye. **Hikâyet:** ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm havâriyyûna demiş: “Sizün⁹⁷⁶ bir karındaşınız uyumış olsa ve yıl anuñ etegin açsa keşf-i ‘avret vâkı‘ olsa neylerdiñüz.” Anlar demişler ki: “Örterdük ve uyandırurduk.” ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm demiş: “Yok belki keşf-i ‘avret iderdiñüz.” Didiler: “Subhâna’l-lâh! Bu nice olur.” Didi sizden biriñüz bir karındaşının ‘aybını görse âşikâr ider. Bu andan aķbeħdür.” **Haḵk-ı râbi‘** nuşret ve hıfzdur. ‘Alâmet-i şihhat-i maħabbet-i dîni oldur ki mü’min gerekdür ki karındaşının aħvâlini tafahhuz⁹⁷⁷ idüp ğıybet idenleri men‘ eyleyüp muħâlefetde takşir itmeyüp ve sükût u taħammüli bunun gibi maħallde revâ görmeye. Bunun mişâli budur ki bir kimse ki bir dîn karındaşının ğıybetin işidüp dinmese⁹⁷⁸ ol karındaşını kelbler ortasında görse ki [66-a] aña kilâb üşüp derisin ve etin yırsalar. Aña dınmamak gibidür ve şekk yokdur ki ‘ırz yırtmak ve yüz şuyın dökmek nefse düşvâr gelür deri ve et yırtmaktan bundandır Haḵ Te‘âlâ ğıybete ekl-i laħmı meyyite teşbih itdügi: “Eyuħibbu aħadukum en ye’kule laħme aħihi meyyten fe-kerihemûhu.”⁹⁷⁹ Ya‘nî ister mi sizden biriñüz karındaşının etini ekl ide meyyit olduğı hâlde. **Haḵk-ı hâmis** ta‘lîm u naşihatdur mü’min üzerine vâcibdür karındaşına umûr-ı dîni ta‘lîm ve aña naşihat eyleyüp hayra irşâd ide ve anı ‘uyûb-ı nefsanıyyesine muṭṭali‘ kıla ve aķvâl-i şeni‘adan ve ef‘âl-i kabîhadan men‘ ide ve naşihat vaktinde telaṭṭuf⁹⁸⁰ ri‘âyet ide ve halk ortasında rüsvây itmekden ictinâb ide. ‘Ömer Raḍiyallâhu ‘anh dir imiş: “Allâh rahmet eylesün ol kimseye ki baña ‘aybum armağan getüre. İmdi her mü’min ki bir karındaşından ‘ayb göre ki dîne müte‘allik ola ve anı muṭṭali‘ kılmaya hıyânet itmiş olur ve yevm-i kıyâmetde anuñ ile mu’aḥze olur. **Haḵk-ı sâdis** ‘afvdur hatâlarından ve bu ma‘nâ ikiden hâlî degüldür. Yâ takşir sebebi iledür hukûk-ı uhuvvetde yâ tesâhül vâsıtası iledür umûr-ı dînde. Kısm-ı evvelden beher hâl ‘afv evlâdur. Ammâ kısm-ı şânide ekâbir-i aşhâb ve tâbi‘in iḥtilâf itmişler. Ebû Zerr Ğaffârî⁹⁸¹ demiş: “İzâ enķalebe aħûke ‘ammâ kâne ‘aleyhi fe’bu‘zuhû⁹⁸² min

⁹⁷⁶ +ki H.

⁹⁷⁷ tafahhuz A, H.

⁹⁷⁸ dinmeyene H.

⁹⁷⁹ “Herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?” (Hucûrât 49/9)

⁹⁸⁰ telaṭṭufı (esre ile) H.

⁹⁸¹ Ebûzerri Ğaffâr H.

ḥayṣu aḥabbetehū.” [66-b] Ya‘nī kaçan dönse senüñ qarındaşuñ olduğı ḥâlden buğz kıl aña şol ḥayṣiyyetinden ki maḥabbet ider idük. Ya‘nī maḥabbetüñ li‘l-lâh olduğı gibi buğzuñ dağı li‘l-lâh olsun. ‘Ömer ve ‘Alī ve Ebū‘d-Derdā ve ekşer ekābir-i ümmet bunuñ ḥilāfın ihtiyār itmişler. İbrāhīm Naḥa‘ī demiş: “Lā tehcur eḥāke ‘inde’z-zenbi fe-innehu yartekibuhu‘l-yevme ve yetrukhū ḡaden.” Ya‘nī terk itme qarındaşuñı günāh qatında. Zīrā günāha bugün irtikāb eyledi ise yarın terk ider ve Ḥaḳ Te‘ālā tenbīh için Resūlullāh ṣallā‘llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretine ḥitāb ider: “Fe‘in ‘aşavke fe-ḳul inni berī‘un mimmā ta‘melūn.”⁹⁸³ Ya‘nī eger ‘āşī olurlarsa saña digil ben izārın sizüñ ‘ameliñüzden. Dimedi⁹⁸⁴ bīzārın sizden bundandur Ebū‘d-Derdā’dan şordılar ki: “Fulān qarındaşuñ me‘āşīye meşḡul oldı sen anı düşmen dutar mısın?” Didi: “Fi‘lini düşmen dutarın ammā ol ke-mā-kāne dostumdur.” Bu ṭarīḳ-ı elṭaf-ı vāfıḳadur Ebū Zerr ṭarīḳinden. Zīrā elṭaf u rıfḳ ile ve şefḳat u naşīḥat birle aña ḥacālet gelüp tevbe ider. Ammā ḳaṭ‘-ı maḥabbet idicek ma‘şīyet üzre muşırr olur dağı bu kim ‘aḳd-i uḥuvvet idicek dünyevī faḳrında mu‘āvenet lāzımdur. Uḥrevī faḳrında mu‘āvenet bi’t-ṭarīḳu‘l-ūlādur. Pes ‘işyānı ḥâlinde terk [67-a] itmeyüp andan ḥalāşına sa‘y itmek gerekdür. **Ḥaḳḳ-ı sābi‘** vefādur. Ḥuḳūḳ-ı uḥuvvete du‘ā‘-i ḥayr ile ḥayātında ve vefātından soñra ve iḥsāndur ehline ve evlādına ve şarṭ-ı uḥuvvet oldur ki her du‘ā ki kendü nefsi için ider qarındaşın ol du‘āda şerik ide ve anuñ vefātından soñra anuñ için⁹⁸⁵ du‘ā‘-i ḥayrı taḥşīş ide. Resūlullāh ṣallā‘llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “İzā de‘ā‘r-reculu li-aḥīhi fī zahri‘l-ḡaybi ḳāle‘l-melek ve leke mişlu zālīke.” Ya‘nī kaçan bir kimse du‘ā eylese qarındaşı için ḡāyibāne melek dir: “Saña olsun anuñ mişli” ve Muḥammed bin Yūsufu‘l-İşfahānī dir imiş: Birāder-i şālīḥ kanda ve ehl ü evlād kanda. Zīrā ehl u evlād mālunuñ taḳسیم idüp anuñ ile tena‘‘um iderler. Ammā birāder-i şālīḥ gice ve gündüz du‘ā‘-i ḥayr idüp rûḥuñı rāḥat ider. Belki ehl u evlāduña dağı kendü mālından bezl ider. **Ḥikāyet:** Süfyān bin ‘Uyeyne raḥumallāhu babasınun metrūkātından elli biñ filori mīrās aldı. Cümlesin dīn qarındaşlarına ve dostlarına şarf u ḥarc eyledi. Aña didiler: “Niçün ‘ıyālüñ için nesne ḳomadun?” Didi: “Ben dostlarum için cennet isterin ḥaḳir-i dünyāyı anlardan dirīḡ mi eylerin. İmdi ‘ıyālümü Allāhu Te‘ālā⁹⁸⁶ ışmarların.” Ḥaberde vārid olmuşdur ki ‘İsā ‘aleyhi’s-selām demiş: “Teḥabbetū ilā‘l-lâh bi-buğzi ehli‘l-me‘āşī ve

⁹⁸² fe‘b-ḡuzihū H.

⁹⁸³ “Eğer sana karşı gelirlerse, ‘Şüphesiz ben sizin yaptığınız şeylerden uzağım’ de.” (Şu‘ârâ 26/216)

⁹⁸⁴ şimdi H.

⁹⁸⁵ anuñ için H.

⁹⁸⁶ +ya A.

tekarrebû ilâ'l-lâh bi't-tebâ'udu [67-b] minhum ve't-temesû irzâ'e'l-lâh bi-saḥaṭihim ḳālū yâ rūḥu'l-lâhi fe-men nucâlisu ḳâle câlisû min yuzekkirkumu'l-lâh ru'yetuhû ve yezîdi fî 'amalikum kelâmuhû ve yuraġġibikum fî'lâhirete 'ameluhû.” Ya'ni sevdürüñ kendüñüzi Hâḳ Te'âlâ'ya buġz sebebi ile ehl-i me'âşîye ve yakınlık ḳıluñ ḥazret-i Hâḳḳ'a ırâḳ olmak ile ehl-i me'âşiden ve taleb idüñ Allâh rızâsını anlaruñ ġazabı ile. Didiler: “Yâ rūḥu'l-lâh kimüñ ile oturalum?” “Didi: “Oturuñ şol kimse ile ki size Allâh'ı aındura anı görmek ziyâde ide 'ameliñüzi anuñ kelâmı ve size raġbet vire âhirete anuñ 'ameli.” İy 'azîz bilgil ki ehl-i ḥaḳîḳat ḳatında maḥabbet-i ḥaḳîḳi oldur ki maḳrûn ola nasîhata ve taḳvâya ve her maḥabbet ki taḳvâ ile olmaya âḫîr ol 'adâvete varur ki: “El-eḥillâ'u yevme'izin ba'zuhum li-ba'zi 'aduvvun illâ'l-mütteḳîn.”⁹⁸⁷ Dostlar ol günde ba'zı ba'zına düşmendür, illâ müttakiler degül⁹⁸⁸ ve ḥâşıl-ı muşâḥabet eşrâr ve mücaleset-i füccâr kıyâmetde feryâda yetiştürür ki: “Yâ leyte beynî ve beyneke bu'de'l-maşrıḳaynî.”⁹⁸⁹ N'olaydı benüm ile senüñ ortañda maġrib ile maşrıḳ ırâḳlığı olaydı ve maḥşerde ḥasret ve nedâmet olur ki: “Yâ leytenî lem ettaḥîz fulânen ḥalîlen.”⁹⁹⁰ Ve nişân-ı şıdk-ı maḥabbet-i ehlu'l-lâh oldur ki muşâḥabet-i nasîḥat ḥilyesi ile mücemmili⁹⁹¹ ola ve şart oldur ki sa'âdet-i ebediyyeye irşâdı kendü üzerine vâcib bile ve esbâb-ı necât 'ilâminuñ ihmâlini revâ görmeye. Çün nev'-i insâna iktisâb-ı meṭâlibde ve ictinâb-ı mârîde [68-a] ve istifâ'-i lezzâtda ve istibḳâ'-i⁹⁹² ḥayrâtda muşâḥabet zarûrî-dür. Huşuşan ḥâkim u pâdişâha ki umûr-ı memleket ve vilâyet-i nuvvâb u ḥuccâb mu'âvenetsiz olmaz ve 'ummâl u küttâb muṣâheretinsiz vücûd bulmaz. Pes ḥâkim ü pâdişâha vâcibdür ki tedbîr-i umûr-ı me'âşda ve istişlâḥ-ı aḥvâl-i me'âdda⁹⁹³ şol kimseleri ihtiyâr ide ki zâhirleri ef'âl-i nâ-maḥmûd 'aybından ve bâtınları a'mâl-i nâ-maḳbûl-i küdürâtından müberrâ ola tâ ki ekşer aḥvâlde ehvalden emîn ola ve yakîn bile ki cuhhâl muşâḥabetinden ve ehl-i fışḳ u ḍalâl mücâseletinden ḳavâ'id-i umûr-ı dîn muḥtell ve merâsim-i mülk ü saltanat mühmel olur ve eşrâr muḥâlaṭası şumlığı ile uşûl-i dîn ü dünyâ ḥalel-peṣîr olur.

⁹⁸⁷ “O gün Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dostlar birbirine düşman olurlar.” (Zuhuf 43/67)

⁹⁸⁸ Derkenâr: Dostlar M, A, H.

⁹⁸⁹ “Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı.” (Zuhuf 43/38)

⁹⁹⁰ “Keşke falanı dost edinmeseydim.” (Furkân 25/28)

⁹⁹¹ müteḥallî H.

⁹⁹² meṭâlibde -H.

⁹⁹³ me'âda H.

Bâb-1 hâmis ki aḥkâm-ı ri'yâset ü saltanatdadur⁹⁹⁴ ve ḥuḳûḳ-ı re'âyâ ve şerâyiṭ-i ḥükümetdedür ve anuñ ḥaṭarında ve vücûb-ı 'adl u iḥsândadur. Ḥaḳ Te'âlâ buyurur: "İnne'l-lâhe ye'muru bi'l-'adli ve'l-iḥsâni ve itâ'e zi'l-ḳurbâ ve yenhâ 'ani'l-faḥşâ'i ve'l-münkeri ve'l-bağyi ya'izukum le'allekum tezekkerûn."⁹⁹⁵ Bu âyetüñ maẓmûn-ı ḥiṭâbı oldur ki Ḥaḳ Te'âlâ ḳullarını ḳulm yolından 'adl u iḥsân ṭariḳına da'vet ider ve ḳabâyiḥ-i aḥvâlden ve feẓâyiḥ-i⁹⁹⁶ ef'âlden⁹⁹⁷ men' ider. Ḥuṣûṣan mülûk ve ḥukkâm ki bunlar bu 'ibârete maḥşûşlardur ve ol ḥuḳûḳ edâsından mes'ûllerdür. **[68-b]** Ve 'an Selmân Raḍiyallâhu 'anh ḳâle: Ḳâle Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem: "Mâ min vâlin yelî şey'en min umûri'l-müslimîni illâ eti⁹⁹⁸ bihî yevme'l-ḳiyâme ve yedâhu mağlûlutâni ilâ 'unuḳihi lâ yefekkuhumâ illâ 'adlün iz⁹⁹⁹ yeteveḳḳafu 'alâ cisrin mine'n-nâri fe-yenetefazza¹⁰⁰⁰ bihî zâlike'l-cisru intifâẓan yezîlu bihî külli 'uzvin 'an mevzi'ihî şümme yu'âdu fe-yuḥâsibu fe-in kâne muḥsinen necâ¹⁰⁰¹ bi-iḥsânihi ve in kâne musi'en yunḥariḳu bihî zâlike'l-cisru fe-yehvî fi'n-nâri seb'ine ḥarifen."¹⁰⁰² Selmân-ı Fârisî'den rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem dimiş ki: "Hiç ḥâkim yokdur ki Müslümânlaruñ umûrından bir nesneye ki ḥâkim ola. İllâ ol ḥâkim getirülür yevm-i ḳiyâmetde şol hâlde ki iki elleri boynına bağlanmış hiç nesne anuñ ellerin açmaz. Meger 'adl ve ol durur¹⁰⁰³ cehennemden bir köpri üstinde. Silker anı ol köpri bir silkmek ile ki her 'uzvı yirinden zâyil¹⁰⁰⁴ olur. Andan soñra girü yirine getirilür. Andan ḥisâb olunur. Eger muḥsin ise ḥalâş olur iḥsânı ile ve eger yaramaz ise yarılr anuñ ile ol köpri ve düşer ol kimse cehenneme tâ ki yetmiş yılda dibine irişür." Ve 'an Ebî Sa'îdu'l-Ḥudrî Raḍiyallâhu 'anh ḳâle: Ḳâle Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem: "Eyyemâ râ'in lem yerḥam ra'iiyyete ḥarreme'l-lâhe 'aleyhi'l-cennete." Ebû Sa'îd Ḥudrî'den Raḍiyallâhu 'anh rivâyet olunur ki **[69-a]** Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem dimiş: "Her ḳankı ḥâkim ki ra'iiyyetine raḥmet itmeye Ḥaḳ Te'âlâ aña cenneti

⁹⁹⁴ saltanatdur H.

⁹⁹⁵ "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor." (Nahl 16/90)

⁹⁹⁶ H: naşâyiḥ-i H.

⁹⁹⁷ ef'âlden A, H.

⁹⁹⁸ utiye H.

⁹⁹⁹ ve H.

¹⁰⁰⁰ fe-yeneteffizu H.

¹⁰⁰¹ ḥalaşa H.

¹⁰⁰² Selmân-ı Fârisî'den rivâyet olunur: Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: "Vali getirilir, sıratın üzerinde durdurulup öyle bir sallanır ki, onun her uzvu yerinden ayrılır. Eğer adil ise uzuvlar birleşir ve geçip kurtulur. Eğer zalim ise yetmiş yıl ateşe aşağı gider." (Râmûzu'l-ehâdîs s. 504/9)

¹⁰⁰³ ol ṭurur A.

¹⁰⁰⁴ zâ'il H.

ḥarām ider.” Ve ‘an İbni ‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Men vullī emeren men umûri’l-müslimîn şümme ağlaḡ bâbuhû dūne’z-za‘îf ve zevi’l-ḥâcet ağlaḡa’l-lāh dūne bâbe rahmetihî ‘inde ḥâcetihi ve faḡrihi.”¹⁰⁰⁵ İbni ‘Ömer’den Raḍiyallāhu ‘anhümâ rivâyet olunur ki Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Şol kimse ki ḥâkim kılina bir emre Müslümânlar umûrından. Andan şoñra ol kimse ḡapusın berkide za‘îf ve ehl-i ḥâcet olanlar öninde Ḥaḡ Te‘âlâ berkidür rahmeti ḡapusın anuñ öninde ihtiyâcı ve zarûriyyeti ḡatında¹⁰⁰⁶.” Ve ‘an ‘Abdullāh binü’l-Muḡaffel kâle: Kâle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Mâ bâte râ‘in ḡâşen li-ra‘iyyetihî leyleten ḡattâ yuşbiḡa illâ ḡarrame’l-lāhu ‘aleyhi’l-cennete.” ‘Abdullāh bin Muḡaffel’den rivâyet olunur ki Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Yatmaz hiç bir ḡâkim ra‘iyyetine yaramazlık dileyici olduḡı ḡâlde bir gice tâ şabâḡ vaḡtine dâḡil olur illâ ḡarām ider Allāhu Te‘âlâ aña cenneti.” Ve ‘an Ebî Mûsâ el-Eş‘arî kâle: Kâle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “İnne ehvene’l-ḡalḡi ‘alâ’l-lāhi men veliyyi min umûri’l-müslimîni şey‘en ve lem ya‘dil fihim.” Ebû Mûsâ-yı Eş‘arî’den rivâyet olunur ki Resûlullāh [69-b] şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Taḡḡiḡan ḡalḡun ziyâde ḡaḡiri Allāh ḡatında şol kimsedür ki ḡâkim ola Müslümânlar işinden bir nesneye ve ‘adl itmeye anda.” Ve ‘an emîru’l-mu‘minîn ‘Alî Raḍiyallāhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “İnne lî ‘alâ Ḳureyşin ḡaḡḡan ve lehum ‘ale’n-nâsi ḡaḡḡun mâ isterḡamû fe-rahîmû ve’steḡakemû fe-‘adelû ve’tmenû fe-eddû fe-men lem yef‘ale zâlike fe‘aleyhe la‘netu’l-lāhi ve’l-melâ’iketi¹⁰⁰⁷ ve’n-nâse ecma‘îne lâ yaḡbelu’l-lāhu minhu şarfen¹⁰⁰⁸ ve lâ ‘adelen” Emîrû’l-mü‘minîn ‘Alî Raḍiyallāhu ‘anhdan rivâyet olunur ki Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Taḡḡiḡan benüm ḡaḡḡum vardur Ḳureyş üstinde ve anlaruñ ḡaḡḡı vardur nâs üstinde. Ya‘nî ḡâkim olanlaruñ ḡaḡḡı vardur sâ’ir¹⁰⁰⁹ nâs üstinde. Mâdâm ki nâs anlardan rahmet ḡaleb ideler, rahmet ideler ve ḡükm ḡaleb ideler, ‘adl ideler ve anları emîn kılalar. Ḥaḡḡı müsteḡaḡına edâ ideler şol kimse ki böyle itmeye anuñ üzerine olsun Allāh’uñ la‘neti ve melekleüñ la‘neti ve nâsuñ cemî‘sinüñ la‘neti ḡabûl itmez andan farzı ve

¹⁰⁰⁵ İbni ‘Ömer’den rivâyet olunur: Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Allah, müslümanların idaresini bir kimsenin eline verir de o kimse müslümanların ihtiyaç ve sıkıntısını gidermezse, Allah da onun ihtiyaç ve sıkıntısını gidermekten imtina eder. Herhangi bir yönetici, kapısını ihtiyaç sahibi, fakir ve miskinın yüzüne kapatırsa, Allah da göklerin kapısını onun ihtiyaçlarına karşı kapatır.” (Ebû Dâvûd, el-Harâc ve’l-İmâre ve’l-Fey 13; Tirmizî, Ahkâm 6)

¹⁰⁰⁶ vaḡtinde H.

¹⁰⁰⁷ melâ’iketi H.

¹⁰⁰⁸ şarfen H.

¹⁰⁰⁹ sâ’ir H.

nefeli.” Ve ‘anh Raḍiyallāhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Evvelu men yedhulu’l-cennete şehidun ve ‘abdun memlûkun ahsene ‘ibâdeti rabbihi ve naşaḥa’s-seyyidihî ve reculun ‘afifun müte‘affif zû-‘iyâlin ve evvele men yedhulu’n-nâr emîrun mütesalliṭun lem ya‘dil zu şervetin mine’l-mâli lem [70-a] yu‘ṭi mine’l-mâl ḥakkahû.”¹⁰¹⁰ Dahı ‘Alî Raḍiyallāhu ‘anhdan rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Evvel kimse ki cennete dâhil olur şehiddür ve ‘abd-i memlûkdür ki gökçek ide rabbini ‘ibâdetini ve ḥayr şana efendisine ve ol erdür ki perhîzkâr ve ictinâb idici ve ehl-i ‘iyâl ola ve evvel kimse ki cehenneme dâhil olur emîrdür ki tasalluṭ u ğalebe idici ola, ‘adl itmeye ve ğinâ şâhibi ola mâl cihetinden. Ammâ mâldan ḥakkını virmeye.” Ve ‘an ‘Abdu’r-raḥmân bin Semure kâle: Kâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Mâ estera‘î’l-lâhu ‘abden ra‘iyyete fe-lem yehfezahâ binaşihatın illâ ḥarreme’l-lâhu ‘aleyhe’l-cennete.”¹⁰¹¹ ‘Abdu’r-raḥmân bin Semure’dan rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Allâhu Te‘âlâ bir kulu ḥâkim kılmadı bir ra‘iyyet üzre ki ol kimse ḥıfz itmedi ol ra‘iyyeti ḥayr dilemek ile illâ ḥarâm eyledi Hâk Te‘âlâ aña cenneti.” Ve ‘an ‘Alî kerreme’l-lâhu vechehu kâle: Kâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Yu‘ṭi yevme’l-kıyâmete bi’l-imâmi’l-câ’ir ve leyse ma‘ahû naşîruṅ ve lâ ‘âzirun fe-yulķi fî cehennem fe-yedûru kemâ yedûru’r-raḥî şümme yurtebaṭ fî ka‘rihâ.” ‘Alî Raḍiyallāhu ‘anhdan rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Getürilinür yevm-i kıyâmetde sultân-ı zâlim ḥâl bu kim anuñ ile¹⁰¹² olmaya yardımcı ve ‘özü [70-b] idici ve birağurlar cehenneme dolanur degirmen dolanur¹⁰¹³ gibi.¹⁰¹⁴ Andan soñra cehennem dibinde bağlanur. Ve ‘an Ebî Hüreyre Raḍiyallāhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Veylun li’l-umerâ’i leyetemenneyne aqvâmuñ lev enne zevâyibehum¹⁰¹⁵ kânet mu‘allaḳaten fî’l-şüreyyâ yaḳazezzebûne¹⁰¹⁶ beyne’s-semâ’i

¹⁰¹⁰ Ali’dan rivâyet olunur: Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Cennete girecek ilk üç kişi şunlardır: Biri şehid, birisi çoluk çocuk sahibi ve fakir olduğu halde iffetini muhafaza edip dilencilik ve yüzüzlüğe düşmeyen adam, diğeri de Rabb’ına ibadeti güzel yapıp efendisinin hakkını da eda eden köledir. Cehenneme girecek ilk üç kişi ise; Halka musallat olan emir, Allah’ın hakkını eda etmiyen zengin ve mağrur fakirdir.” (Râmûzu’l-ehâdis s.160/1)

¹⁰¹¹ Abdurrahman bin Semure’dan rivâyet olunur: Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Allah birilerinin idaresini bir kimseye verir de kendilerini nasihat ve iyi muamelesiyle kuşatmazsa, Allah ona cenneti haram kılar.” (Taberânî)

¹⁰¹² anuñla A.

¹⁰¹³ dolanur -H.

¹⁰¹⁴ Derkenâr: Ya‘nî şiddet-i ‘azâbdan pır pır döner bir yirde qarâr idemez. M, A, H.

¹⁰¹⁵ zevâbehum H.

¹⁰¹⁶ yetezzebzebûne H.

ve'l-arzi ve ennehum lem yelvā 'āmelen." Ebū Hüreyre Raḍiyallāhu 'anhdan¹⁰¹⁷ rivāyet olunur ki Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem demiş: "Vey beglere temennî iderler bir niçe qavm bunlardan ki kâşkî başları saçından aşılımış olalar idi. Ülkerde döneler idi semâ ile arz ortasında." Ya'nî şu vechle mu'azzeb olalar idi bir 'amele qarib olmayalar idi. Ve 'an 'Amr bin 'Avfu'l-Müzenî 'an ebîhi kâle: Kâle Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem: "İnne aḥvefe mā aḥāfu 'alā ümmetî ba'adî min a'mālin şelâsetin kâlû yâ Resūlullāh ve māheneke kâle zillete 'ālimin ve ḥākimin câ'irin ve heven mutebbe'un."¹⁰¹⁸ 'Amr bin 'Afv el-Müzenî babasından rivāyet ider ki Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem demiş: "Taḥkîkan benüm ziyāde qorqıdığım ümmetüm üzre benden soñra üç 'ameldendür." Didiler: "Yâ Resūlullāh nedür anlar." Didi: "Ālimün günāhı ve ḥākim-i zālīm ve hevā ki aña tâbî' olına." Ve 'an Ebî Hüreyre kâle: Kâle Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem: "İnne aḥabbe'n-nās ilā'l-lāh yevme'l-kıyāmete ve aḥrabehum minhu meclisā imāmuñ 'ādilun [71-a] ve inne ebğāza'n-nāse ilā'l-lāh yevmu'l-kıyāmete ve eşdduhum 'azāben imāmuñ câ'irun."¹⁰¹⁹ Ebū Hüreyre'den rivāyet olunur ki Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem demiş: "Nāsuñ sevgülisi Allah'a yevm-i kıyāmetde daḥı nasūn aḥrebî Allāh'a sultān-ı 'ādildür. Daḥı nāsuñ ğāyet mebgūzı Allah'a yevm-i kıyāmetde ve eşedd olanı 'azāb-ı cehennemden sultān-ı zālimdür. İy 'azîz bilgil kim ekābir-i 'ulemā vü ḥukemā katında muḥarrer u maḥakkakdur ki nüfûs ve ṭabāyî'-i nev'-i insān evvel ḥilkatde ve bidāyet-i fıtratda ḥuşûşıyyātuñ niçe nev' olması ve isti'dādātuñ ihtilāfı sebebi ile feyezān-ı envār-ı tecelliyāt-ı ilāhiyye ki cemāliyye ve celāliyyedür, mütefāvit vāqî' olmışdur bu sebeb ile ḥalāyıkun meṭālibi ve maḳāşıdı ve iğrāzı muḥtelif olmuşlardur ve ümmetlerün aḳvāldede ve ef'âlde ve 'aḳāyidde tebāyüni zāhir olmuşdur¹⁰²⁰ ve sıfāt-ı reddiyye ve aḥlāk-ı ḥabîşe zulm u bağy ve hıkd u ḥased ve buḥl âdemînün cibilletinde¹⁰²¹ merküz olmuşlardur. Pes kemāl-i ḥikmet-i zāt-ı müte'āliye anı¹⁰²² iktizā eyledi ki¹⁰²³ ḥalāyık ortasında bir ḥākim-

¹⁰¹⁷ Derkenâr: Raḍiyallāhu M.

¹⁰¹⁸ Amr bin Afv El-müzenî babasından rivāyet eder: Resūlullah aleyhi vesellem buyurdu: "Ümmetim için şu üç şeyden korkuyorum: Âlimin zellesi yani ilmine muḥâlif amel işlemesi, kendisine tâbî olunan hevâ vü heves ve zālīm idāre." (Heysemî, I, 187; Ebû Nuaym, Hilye, II, 10; Süyûtî, el-Cāmiu's-sağîr, I, 12)

¹⁰¹⁹ Ebû Hüreyre'den rivāyet olunur: Resūlullah aleyhi vesellem buyurdu: "Kıyāmet günü, insanların Allah'a en sevgilisi ve meclis bakımından en yakını adil imam (devlet reisi), Allah'ın en sevmediği ve meclis bakımından en uzağı zalim imamdır." buyurur. (Tirmizî, Ahkām 4)

¹⁰²⁰ Derkenâr: Ve ümmetlerün H.

¹⁰²¹ cibyetinde M: harekeli A.

¹⁰²² +anı H.

¹⁰²³ eyledi ki A, H.

i ‘ādil ve muşlih-i kâmil ola ki a‘māl-i ‘ummāl-i¹⁰²⁴ evlād-ı âdemi ve aḥkām-ı işğāl ehl-i ‘ālemi nehc-i şavāb ve taḳvīyet-i faşl-ı ḥitāb üzre maḥfūz u meslūk duta. Daḥı tenfīz-i aḥkām-ı şer‘de sa‘y göstere ve ḳavā‘id ve ḥudūd-ı İslām ḥıfzı ile ḥāş u ‘ām [71-b] ortasında ‘adl şaḳlaya ve zecr ü ziyāset ve men‘-i ḥükm ile ḳavīlerüñ ta‘addisi elini mazlum za‘iflerden ḳazā¹⁰²⁵ eyleye. Tā nizām-ı ‘ālem ḥissi ber-ḳarār kıla ve ḥalel-i zulm u bid‘at ḥudūd-ı şer‘ ḳorisına yol bulmaya ve ṭabī‘at-i behāyim ve en‘ām-ı ḥāşş u ‘āmm ortasında zāhir olmaya ve evvel kimse ki salṭanat ḳabūl eyledi, Ādem ‘aleyhi’s-selām idi. Ḥaberde gelmişdür ki Ādem ‘aleyhi’s-selāmuñ ḥayātında evlādı kırk biñe irmiş idi ve ol Ḥaḳ Te‘ālā’nuñ emrini bunlara irişdürür idi ve bunlaruñ me‘āşinuñ ḳānūnını zabṭ ider idi ve ‘adli bunlaruñ ortasında ḥıfz ider idi ve ta‘āmı doyınca yimez ve dikilmiş ḳaftān geyinmez ve gülmez idi ve zarūretsiz söz söylemez idi ve ḡayet za‘findan kemükleri nerdübān ḳademeleri gibi idi ve ekşer evḳāt mürāḳıb oturur idi ve evlādından küçücükler yanına gelürler bögrine başup omuzına çıkarlar idi ve başında otururlar ve ol bir ṭarafından inerler idi ve ol başını ḳaldurmaz ve söz söylemez idi evlādından ba‘zı aña didiler: “Niçün bunları men‘ eylemezsin?” Anlara didi: “İy oğullar ben gördüm kim¹⁰²⁶ siz görmediñüz ben bir ḥareket sebebi ile menāşīb-ı na‘īm-i cenāndan mehālik-i dār-ı hevāna¹⁰²⁷ atıldum. Ḳorḳarın bir ḥareket daḥı idersem esfel-i sāfilin [72-a] bendinde¹⁰²⁸ olam.” Çün Ādem ‘aleyhi’s-selām iki manşıbı cāmi‘ idi. Biri manşıb-ı nübüvvet biri manşıb-ı salṭanat ve taşarruf-ı nefis ü hevāya manşıb-ı nübüvvete yol yokdur. Lā-cerem bu manşıbuñ ḥaḳıḳāti hergiz zuḥūr itmedi illā ecsām-ı zākiyyede ve ebdān-ı zāhirede enbiyādan şalavāt-ı ‘aleyhüm ve selāmuḥu. Ammā manşıb-ı salṭanat çün taşarruf-ı nefis u hevānuñ maḡlūbıdır ve¹⁰²⁹ bu iki şıfat-ı zemīme içün bu manşıbdan ḥazz-ı vāfir vardur. Bu sebab ile bu manşıb ekşer ezmānda mezāhir-i mükedderede ve ebdān-ı müdennesede zāhir olur cebbārlardan ve eşḳiyādan ve Ādem ‘aleyhi’s-selām zemānından bir ve salṭanat-i enbiyādan az kimsede olmuşdur. Yūsuf u Mūsā vü Dāvūd u Süleymān u Muḥammed ‘aleyhimü’s-selām gibi ve evliyādan az kimse sultān olmuşdur ḥulefā’-i rāşidin ya‘nī Ebū Bekr ve ‘Ömer ve ‘Osmān ve ‘Alī

¹⁰²⁴ ‘ummāl-i -H.

¹⁰²⁵ kışa A, H.

¹⁰²⁶ gördüğüm A.

¹⁰²⁷ hevāya H.

¹⁰²⁸ dibinde H.

¹⁰²⁹ ve -H.

gibi Rıdvanullâhi ‘aleyhim ecma‘in¹⁰³⁰ ve anlar bunun hukuğunu tamâm edâ itdüler ki anların sîretleri câfi zâlim u fâcirlere ve fâsık u câbirlere tenbîh için bu bâbda bir niçe hikâyet-i ahvâl-i saltanat-ı enbiyâdan ve âsâr-ı hilâfet-i etkiyâdan irâd olunur. Tâ tezkire ola sa‘âdet-i âhîret tâliblerine ve hüccet ola mekâyid-i şeytân tâbi‘lerine. **Hikâyet:** Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm Fir‘avn helâk olduğdan sonra saltanat ve nübüvveti cem‘eyledi. Hâk Te‘âlâ [72-b] aña vahy kıldı ki benî İsrâîl¹⁰³¹ leşkerin Erihâ tarafına ilte ve ‘amâlika ile ceng ide ve vilâyet-i beytü’l-mağdisi bunlardan pâk ide. Çün leşker yoklandı on iki cemâ‘at idi ve her cemâ‘at yüz yigirmi biñ er idi. Hatunlardan ve oğlancıklardan ğayrı ve leşker naķibleri daķı on iki idi. Her naķib yüz yigirmi biñ ere hâkim idi. Hâk Te‘âlâ buyurur¹⁰³²: “Ve le-ķad eķaze’l-lâhu mişake benî İsrâ’ile ve be‘aşnâ minhumu’snâ ‘aşera naķiben.”¹⁰³³ Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm ve bir rivâyetde otuz toķuz yıl bu leşker üzre hâkim idi ve bu müddetde anuñ ne merkebi var idi ve ne evi var idi. Belki bu deñlü müddetde nafaķaya ķadır olmadı. Bir ters kürk giyer idi ve nemedden külâhı var idi ve hâam deriden çarıķ giyer idi ve ucu çatal elinde ‘aşası var idi ve benî İsrâîl¹⁰³⁴ anı nevbet ile ta‘âmılandururlar idi. Biri kuşlık¹⁰³⁵ yemegin, biri aķşam yemegin virürler¹⁰³⁶ idi¹⁰³⁷. Bir gün Lâvî cemâ‘atinde idi ve nevbet-i ta‘âm bir kimesneye gelmiş idi ve ol kimesne ta‘âm getürmekde bir sâ‘at te’ķir eyledi. Mûsâ’ya açlık ğâlib olmuşdu¹⁰³⁸. Tażarru‘ idüp didi: “İlâhî bu ne mezelletdür ki beni aña mübtelâ eyleduñ? Biri kuşlık ta‘âmum virür ve bir aķşam ta‘âmum virür.” Hâk celle ve ‘alâ vahy idüp buyurdu ki: “İy ‘İmrân oĝlı dil-teng olma ki biz dostlarımızuñ rızķını baķtâllar [73-a] elinde perâkende ķılırız. Tâ ol müdbirler bunlara rızķ yitişdürmek sebebi ile sa‘âdet-i ebediyyeye irişeler. **Hikâyet:** Çün Yûsuf ‘aleyhi’s-selâm ‘azîz-i Mışr oldu günden güne za‘fı ziyâde oldu. Bu hâlden su‘âl ķıldılar cevâb virmedi bir gün ibrâm idüp didiler: “Eger bu za‘f gizlü maraķ için ise eķibbâ ‘ilâca meşĝul olsunlar.” Yûsuf ‘aleyhi’s-selâm didi: “Bu

¹⁰³⁰ “Allahu Teâlâ’nın rızası onlar üzerine olsun.” (ç.n.)

¹⁰³¹ Benî İsrâ’îl H.

¹⁰³² buyurdu H.

¹⁰³³ “Andolsun, Allah İsrailoĝullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci -başkan- seçmiştik. Allah, şöyle demişti: “Sizinle beraberim. Andolsun eĝer namazı kılar, zekâtı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah’a güzel bir borç verirseniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır.” (Mâide 5/12)

¹⁰³⁴ İsrâ’îl A, H.

¹⁰³⁵ kuşluk A.

¹⁰³⁶ virür H.

¹⁰³⁷ virürdi A.

¹⁰³⁸ olmuş idi H: olmuş ıdı A.

marazũñ ‘ilâcî mevcûddur.” Didiler: “Nicedür?” didi: “Yıldur ki ‘azîz-i Mısr oldum nefsum ârzû ider ki anı arpa etmegi ile tok idem. Ben aña doynca arpa etmegi¹⁰³⁹ virmedüm.” Didiler: “Bu kadar meşakkatî nefsüñe niçün idersin?” Didi: “Açlara muvâfaqat itmek isterin ve qorqarın ki mülk-i Mısr’da bir kimse aç ola ben kıymetde giriftâr olam ki sen mülke meşgûl olup muhtâc u za‘îf olanlar hâlerinden gâfil olduñ diyeler.” **Hikâyet:** Dîvler Süleymân ‘aleyhi’s-selâm maṭbahı için taşdan kazğanlar yondılar ki her birine on deve talar idi. Nitekim Qur’ân haber virür: “Ve cifânin ke’l-cevâbi ve kudûrin râsiyâtin”¹⁰⁴⁰ Her gün bu kazğanlardan biñ kazğanda ta‘âm pişer idi ve halka virürler idi. Süleymân ‘aleyhi’s-selâm şâyim olur idi ve zenbîl dokıyup gice olıcaq zenbîli şatup behâsı ile iki arpa çöregin alup bir kilimi [73-b] başına çeküp mekâbir içinde gezüp¹⁰⁴¹ bir miskîn bulup ol çörekleri anuñ ile iftâr kılur idi. **Hikâyet:** Dîvler Süleymân ‘aleyhi’s-selâm için gümüşden bir tahta meydân dökmişler idi¹⁰⁴². Tûli ve ‘arzı bir ferseng idi ve altundan taht anuñ ortasında qomışlar idi ve sağ cânibine altundan altı bin kürsî ve şol cânibine gümüşden altı biñ kürsî ve ber-â-berinde altı biñ mihrâb düzilmiş idi¹⁰⁴³. Çün Süleymân ‘aleyhi’s-selâm ol taht üstine oturur idi¹⁰⁴⁴. Evlâd-ı enbiyâ altun kürsiler üstinde ve ‘ulemâ gümüş kürsiler üstinde ve zühhâd-ı benî İsrâîl¹⁰⁴⁵ ol mihrâbda olurlar¹⁰⁴⁶ idi ve âdemîler ve perîler ve vuhûş u tıyûr tertîb üzre şaf bağlarlar idi ve kuşlar hevâda bunlaruñ üstinde şaf bağlayup sâyelerin bunlaruñ üzerine şalarlar idi ve yıl bunlaruñ cümlesin ol gümüşden tahta ile qaldurup beytû’l-muqaddesden ‘Acem¹⁰⁴⁷ vilâyetine iletür¹⁰⁴⁸ idi¹⁰⁴⁹ ki bir aylık yoldur ve gice yine getirür¹⁰⁵⁰ idi¹⁰⁵¹. Nitekim Qur’ân haber virür: “Guduvvuhâ şehrun ve revâhuhâ şehrun.”¹⁰⁵² Bir gün Süleymân ‘aleyhi’s-selâm bir şahşdan işitdi ki dir idi: “Haq Te‘âlâ, Süleymân’a mülk-i ‘azîm virmişdür ki hiç bir kimseye virmemişdür ve virmese gerekdür.” Süleymân ‘aleyhi’s-selâm didi: “İy nâ-dân hâzret-i Haqq’a şıdık u ihlâş olan

¹⁰³⁹ etmegin A, H.

¹⁰⁴⁰ “Ve sabit kazanlar yapıyorlardı.” (Sebe’ 34/13)

¹⁰⁴¹ gezüp -H.

¹⁰⁴² dökmişlerdi A.

¹⁰⁴³ düzilmiş idi A.

¹⁰⁴⁴ otururdu A.

¹⁰⁴⁵ İsrâ’îl A, H.

¹⁰⁴⁶ olur H: olurdu A.

¹⁰⁴⁷ Derkenâr: ‘Acem vilâyetinden Şîrâz’a ilter idi ki anuñ ismi tefsîrlerde İştâhar’dur. M.

¹⁰⁴⁸ iletürler H.

¹⁰⁴⁹ ilterlerdi A.

¹⁰⁵⁰ getirürler H.

¹⁰⁵¹ getirürdi A.

¹⁰⁵² “Sabah esişi bir ay, akşam esişi de bir ay (lık yol) olan rüzgârı verdik.” (Sebe’ 34/12)

bir tesbîh ki mü'min kimsenüñ divâ [74-a] nında yazılır bundan yigrekdür. Zîrâ bu mülk-i Süleymân mülk-i fânîdür ve şevâb-ı tesbîh bâkîdür. **Hikâyet:** Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem iki leşkeri Necd cânibine gönderdi. 'Alî Rađiyallâhu 'anh bir leşkere emîr naşb olunup ve birine Hâlid bin Velîd emîr naşb olunup¹⁰⁵³ Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş: “Eger iki leşker cem' olursa 'Alî cümlesine emîr olsun, eger müteferriķ olurlar ise her biri kendü leşkerine emîr olsun ve ol müddetde Fâtıma Rađiyallâhu 'anhâ haste olup Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem 'İmrân bin Huşayn'e demiş: “Gel Fâtıma'nuñ marazın göre varalum.” 'İmrân rivâyet itmiş ki: “Resûlullâh ile Fâtıma'nuñ kapusına varduk. Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem elini kapuya urup, Fâtıma “Kimdür?” diyüp, Resûlullâh “Babañdur.” diyüp¹⁰⁵⁴ cevâb virüp Fâtıma “Gelüñ içerüye” diyüp, Resûlullâh “‘İmrân bile gelsün mi” diyüp Fâtıma dağı “yâ Resûlullâh ol nice gelür ki¹⁰⁵⁵ benüm bir eski kilimüm var başum örtersem ayağum açık kalur ayağum örtersem başum açık kalur” diyüp Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem: “Ridâyi muraķķa ki egninde idi, Fâtıma'nuñ öñine atup didi: “Ol kilim ile bedenüñi ört ve bunı başuñâ çek.” Pes Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem girdi ve oturdu ve ben girdüm¹⁰⁵⁶ oturdum. Fâtıma gördüm şararmış toprak üzre oturur [74-b] ve evinde ol kilimden ğayrı nesne yok. Pes Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem didi¹⁰⁵⁷: “Ey veledüm nicesin?” Didi: “Yâ Resûlullâh hâl benüm üzerüme ğâyet de müşkildür. Bir marazdan bir açlıķdan ki üç gündür ta'âm bulmadum.” Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem ağladı ve ben dağı ağladum. Pes Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem didi: “Allâh haķķıyçün benüm boğazuma ta'âm irmemişdür ve ben Haķ Te'âlâ katında senden mükerrermin. Eger istesem virür idi ve Cebrâyl¹⁰⁵⁸ 'aleyhi's-selâm yir yüzünüñ hâzîneleri miftâhların benüm öñüme getürdi ve didi: ‘Haķ Te'âlâ buyurur ki isterseñ ki bu hâzînelere emr idem¹⁰⁵⁹, tâ ķanda giderseñ, senüñ ile revân ola.’ Ben Haķ Te'âlâ'dan diledüm ki resûl-ı¹⁰⁶⁰ faķîr olam.” Ve Ebû Hüreyre demiş: “Vallâhi mâ şebi'a¹⁰⁶¹ Resûlullâhi şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem

¹⁰⁵³ “ve birine ...” derkenârda M.

¹⁰⁵⁴ diyü A, H.

¹⁰⁵⁵ ki -H.

¹⁰⁵⁶ +ve H.

¹⁰⁵⁷ didi -H.

¹⁰⁵⁸ Cebrâ'il H.

¹⁰⁵⁹ idelüm A, H.

¹⁰⁶⁰ resûl ü H.

¹⁰⁶¹ şebe'a H.

yevmeyni mütetābia‘ yni min ḥubz-ı şa‘īrin ḥattā ḳubīza.”¹⁰⁶² Ebū Hüreyre yemīn ider ki Resūlullāh ṣallā‘llāhu ‘aleyhi ve sellem ṭoymadı¹⁰⁶³ iki gün birbiri ardınca arpa etmeginden. Ḥattā ḳabz olındı ve Enes bin Mālik dimiş ki: “Gāh olur bir ay ve kırk gün geçerdi Resūlullāh ṣallā‘llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥücrelerinde od yanmaz idi¹⁰⁶⁴ ve çölmek ocağa ḳonmaz idi ve ḥücrelerde ṭa‘āmdan ḥiç nesne olmaz idi.” Meger Enşār evlerinden kimse ṭa‘ām göndereydi ve kimsenün bu ḥālden ḥaberi olmaz idi ve İbni ‘Abbās dimiş: **[75-a]** “Māte Resūlullāh ṣallā‘llāhu ‘aleyhi ve sellem fi ḳamişin min şavfin ‘aleyhi’s-netā ‘aşrete ruḳu‘ten bāzuha min edīmin ve ‘aleyhi seb‘une elfen mimma kāne yestakrizun ve yunfıḳu ‘ale‘l-fuḳara‘i ḳazāhā ‘anhu ‘Aliyyūn Raḍiyallāhu ‘anhā” Ya‘nī Resūlullāh ‘aleyhi’s-selām vefāt ḳıldı bir yūñden gönlekte ki anuñ üzerinde on iki yama var idi. Ba‘zı deriden ve yetmiş biñ deyn ḳodı ki ḳarz alur ve faḳırlara taşadduḳ ider idi. Anı ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh edā ḳıldı. **Ḥikāyet:** Çün Ebū Bekr Raḍiyallāhu ‘anh ḥilāfete naşb olındı ikinci gün bir¹⁰⁶⁵ sepedin getürdi bāzāra götürdi¹⁰⁶⁶ ki andan evvel¹⁰⁶⁷ ber¹⁰⁶⁸ şata¹⁰⁶⁹ idi¹⁰⁷⁰ ve nafaḳa-i ‘ıyālin andan ḥāşıl ider idi. Aşḥāba bu hoş gelmedi ki didiler: “Bu kār manşıb-ı ḥilāfete lāyık degüldür.” Ebū Bekr didi: “Taḥşil-i nafaḳa-i ‘ıyāl benüm üzerüme vācibdür. Eger anlaruñ ḥuḳūḳınuñ edāsında taḳşir idem benüm nefsum edā‘-i ḥuḳūḳda taḳşiri ‘ādet ider. Öyleye Müslümānlaruñ ḥuḳūḳınuñ edāsında taḳşir ider olurum.” Pes aşḥāb ittifāḳ itdiler ki Ebū Bekr’uñ ‘ıyālinuñ kifāyet miḳdārını Beytü‘l-mālden vireler tā ol firāğ-ı ḥāṭır ile ḳazā-yı ḥükümete meşḡul ola. Her gün iki bucuḳ dirhem anuñ ‘ıyālinuñ nafaḳası içün ta‘yīn itdiler. Çün anuñ vefātı ḳarīb oldı bir mezra‘ası var idi. OḒlı ‘Abdu‘rahmān’a vaşıyyet **[75-b]** eyledi tā ol mezra‘ayı şata ve Beytü‘l-māldan nafaḳaya şarf olanı edā ide ol daḒı öyle eyledi. **Ḥikāyet:** Çün ‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anh ḥilāfete naşb olındı, aşḥāb u aḥbāb ittifāḳ itdiler ki anuñ ve ‘ıyālinuñ nafaḳasın Beytü‘l-mālden vireler. ‘Ömer ḳabūl eylemedi ve didi: “Kesbe ḳudretüm vardur. Benüm aña ḥācetüm yoḒdur.” Çün işrāk

¹⁰⁶² Ebu Saīd el-Makbūrī’nin Ebū Hüreyre radiyallahu anh’den rivayet ettiğine göre: “Ebū Hüreyre, önlerinde kızartılmış koyun bulunan bir topluluğa rastladı. Topluluk kendisini davet etti; fakat o yemek istemedi ve: “Resūlullah sallallahu aleyhi ve sellem, arpa ekmeğine bile doymadan dünyadan çıkıp gitti” dedi.” (Buhārī, Et’ıme 23/ 494)

¹⁰⁶³ doymadı A, H.

¹⁰⁶⁴ yanmazdı A, H.

¹⁰⁶⁵ bez A.

¹⁰⁶⁶ iletirdi A, H.

¹⁰⁶⁷ evvel -H.

¹⁰⁶⁸ bez A, H.

¹⁰⁶⁹ şata H.

¹⁰⁷⁰ şatardı A.

namâzını kılur idi dīvāna oturur ve Müslümânlar ortasında hükûmet ider idi tā dahve-i kübrâ olur idi. Çün dīvāndan kalkar idi¹⁰⁷¹, eline bir çapa¹⁰⁷² alup Baķī¹⁰⁷³ cānibine taşra çıkardı. Anda kerpiç keserdi. Çün öyle namâzı vakti olur idi¹⁰⁷⁴ âbdest alur mescide gelür imâmet ider idi. Andan sonra girü kerpiç kesmege gider idi¹⁰⁷⁵. Tâ ‘aşr namâzına dek nafaķa-i ‘ıyālın andan taķşil¹⁰⁷⁶ ider idi. **Hikâyet:** Ebû Musâ-yı Eş‘ârî Beytû’l-mâldan hazinesin süpürür idi. Bir aķça bulup ‘Ömer’ün oğlancıklarından bir oğlancık gördi¹⁰⁷⁷ ol aķçayı aña¹⁰⁷⁸ viridi.¹⁰⁷⁹ ‘Ömer ol aķçayı ol¹⁰⁸⁰ oğlancık elinde¹⁰⁸¹ gördi¹⁰⁸² “ķanda buldun” diyü şordı¹⁰⁸³. Oğlancık didi: “Ebû Mūsâ viridi.” ‘Ömer Ebû Mūsâ’yı arayup buldı ve didi: “Halk ortasında ‘Ömer oğlancıklarından ziyâde düşmenün yok imiş ki bu aķçayı anlardan birine virmişsin. İstersin ki kıyâmetde ümmet-i Muhammed’ün müsteķakları [76-a] ‘Ömer’e yapışalar bir aķça için”. Pes ol aķçayı ol tıfıdan alup Beytû’l-mâle gönderdi. Çün bir niķe yıldan sonra pîr olup za‘f aña ğâlib oldu, minber üzerinde oturup didi: “İy Müslümânlar ben za‘if oldum işe taķatüm yok eger maşlahat görürseñüz kifâyet miķdârı benüm ‘ıyâlüm için Beytû’l-mâldan ta‘yîn idün, Müslümânlardan birinün kifâyeti miķdârı. Tâ ‘Ömer’ün ‘ıyâli Beytû’l-mâldan ekl idüp¹⁰⁸⁴ ‘Ömer Müslümânların maşlahatına meşğul ola. **Hikâyet:** ‘Ömer Rađiyallâhu ‘anh hükûmet için şahâbeden Ebû’d-Derdâ’yı Humuş şehrine gönderdi. Ebû’d-Derdâ bir müddet anda hükûmet kıldı ve ol müddetde anuñ evinde bir eski haşîr ve bir kılıç ve bir muşhaf ve bir mâtara ve bir toprakdan¹⁰⁸⁵ çanaķdan ğayrı nesne yok idi ve her gün şehrden taşra gider anda każâ’-i hâcet ider idi. Bir gün buyurdi Beytû’l-mâldan harc idüp evinün ardında âb-hâne ideler. ‘Ömer bunu işidüp Ebû’d-Derdâ’ya mektûb yazup: “Yâ ‘Uveymir beļeğaniye eneke nebeyet kenîfen ve enfaķat dirhemîne ve nişfen min beyti mâli’l-müslimîne emâ kâne yekfike beķâya ‘umrâni’r-rûmi hattâ

¹⁰⁷¹ kalkardı A, H.

¹⁰⁷² bir çapa eline A, H.

¹⁰⁷³ Derkenâr: Baķī‘ Medîne-i münevverenün kabrleri olduğı yirdür ki şehrün maşrıķ tarafıdır. M, A, H.

¹⁰⁷⁴ olurdi A, H.

¹⁰⁷⁵ giderdi A, H.

¹⁰⁷⁶ taķşil -H.

¹⁰⁷⁷ +ve ol oğlancığa H.

¹⁰⁷⁸ aña -H.

¹⁰⁷⁹ +ve H.

¹⁰⁸⁰ ol -A.

¹⁰⁸¹ ol aķçayı -H.

¹⁰⁸² Derkenâr: O oğlancığa H.

¹⁰⁸³ ve didi: “Ķandan getürdün?” H.

¹⁰⁸⁴ Derkenâr (mükerrer): Müslümânlardan A.

¹⁰⁸⁵ toprak H.

teştağil bi-‘imāreti’d-dünyā fe-izā etāke kitābī fe‘lem ennī seyyertuke ilā Dımişk teskun bihā ilā ene ye‘tike’l-mevt” Ya‘nī didi: İy ‘Uveymir baña irişdi¹⁰⁸⁶ sen āb-ḥāne binā eylemişsin [76-b] ve aña iki buçuḳ dirhem ḥarc itmişsin Beytū’l-māldan. Rūm ‘imāretlerinin beḳāyāsı saña yetmez mi idi? Tā ‘imāre-i dünyāya meşḡūl olasın çün saña gele benüm mektūbum bilgil ki ben seni giderdüm Dımişk’a anda sākin olasın saña mevt gelinciye dek.” Ebū’d-Derdā Raḍiyallāhu ‘anh çün mektūbı okıdı ḳalkdı, yayan¹⁰⁸⁷ Dımişk’a geldi. Hem anda vefāt itdi. **Hikāyet:** İbni ‘Abbās Raḍiyallāhu ‘anhümādan rivāyet olunur ki çün ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh ḥilāfete naşb olındı, Ḥasan ile Ḥüseyn’i kendü şoḥbetinden dūr eyledi. Ol sebep ile ki Ḥasan ziyāde beñzer idi Resūlullāh ‘aleyhi’s-selāma şūretde ve sīretde ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh bundan ḥavf itdi ki umūr-ı Müslümāndan ba‘zı nesneye şefā‘ at ideler ve ol redd idemeye ve ḥalk Ḥasan’ı ziyāde severler idi ve begler ve eşrāf-ı eṭrāfdan aña hedāyā ve emvāl gönderürler idi¹⁰⁸⁸ ve ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh heftede bir kile arpayı un ider ve bir ḳabağa ḳoyup aḡzını mührler idi ve gāh gāh andan bir çörek pişürür idi. İftār vaktinde anuñ ile iftār ider idi.¹⁰⁸⁹ Ol undan bir avuç aḡzına ḳor idi girü berkidüp mührler idi ve yaması çok eski ḳaftān giyer idi ve ḥurma yapraḡından na‘lini var idi ve aña dirler idi: “İy emirū’l-mü‘minin niçün bunı ‘ahdlersin¹⁰⁹⁰?” Dir idi: “Ḳorḳarın Ḥasan [77-a] ve Ḥüseyn nesne ḳarışdıralar.” **Hikāyet:** ‘Arab beglerinden birisi Ḥasan Raḍiyallāhu ‘anh ziyāretine geldi. Şol zemānda geldi ki ḥalk aḡşam namāzını edā idüp gitmişler idi. Ol beg mescide girdi tā edā’-i farz ide. ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh anda oturmuş ol ḳabaḡı önüne almış arpa unından iftār ider idi. Çün ol beg namāzdan fāriḡ oldı ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh anı da‘vet idüp bir avuc ol undan aña virdi. Ol kimse unı dest-māli ucına baḡladı ve ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh bu idügin bilmedi. Çün Ḥasan meclisine vardı elvān-ı eṭime getürdiler. Ol beg bir miḳdār ol ta‘āmdan ḳaldurup “mescidde bir faḳīr var ki açlıḡından arpa unın yer, anı esirgedüm. Eger icāzet olursa bu ta‘āmı aña üleşdireyin”, didi. Ḥasan Raḍiyallāhu ‘anh¹⁰⁹¹ didi ki: “Ol faḳīr ḥalīfe-i zemān emirū’l-mü‘minindür. Ol anı ihtiyār eylemişdür. **Hikāyet:** Girü İbni ‘Abbās’dan¹⁰⁹² rivāyet olunur ki dimiş: “Cum‘a gün mescide girdüm ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh minber üstinde idi. Bir yaması çok eski

¹⁰⁸⁶ irişdi ki H.

¹⁰⁸⁷ yayaḡ A, H.

¹⁰⁸⁸ gönderürerdi A, H.

¹⁰⁸⁹ +ve gāh olur idi iftār vaktinde A, H.

¹⁰⁹⁰ mührlersin A, H.

¹⁰⁹¹ +aḡlayup H.

¹⁰⁹² Raḍiyallāhu ‘anh H.

kaftān¹⁰⁹³ üstinde ve bir kılıç elinde ki bağı hürmā yaprağından idi ve dir idi: “Le-kaḍ raḳḳa‘at¹⁰⁹⁴ muraḳḳa‘ati hāzā ḥaṭṭā isteḥayyeitu min rāḳi‘ihā mā la‘illī ve zeherete‘d-dünyā keyfe efraḥa bi-lezzetin taḡnā¹⁰⁹⁵ ve na‘imin lā yebḳā ve keyfe eşbe‘u ve ḥale‘l-ḥicāzi buṭūnun ḡarṣī ev keyfe arzā bi-eni‘-s-semeye emīru‘l-mu‘minīni [77-b] ve lā işārikuhum fī ḥuṣūneti‘l-‘ayṣi ve şedāyidu‘z-żurri ve‘l-belvā.” Ya‘nī taḥḳīḳan çok¹⁰⁹⁶ yama emr eyledüm bu¹⁰⁹⁷ hırkamda¹⁰⁹⁸ ḥaṭṭā ben¹⁰⁹⁹ utandüm yama iden kimesneden diye diyü ne işi var ‘Alī’nün dünyā zīneti ile nice feraḥ olam şol lezzet ile ki fānī olur ve şol ni‘met ile ki bāḳī ḳalmaz ve nice tok olam ki Ḥicāz eṭrāfında niçe ḳarınlar var aç ve nice rāzī olam baña¹¹⁰⁰ emīrū‘l-mü‘minīn didüklerine. Ḥāl bu kim müşārik olmayam mü‘minler ile dirlik ḥuṣūnetinde ve zarar u belā şiddetlerinde. İbni ‘Abbās dimiş ki ḥalḳ çok ağlaştılar ve ben daḥı ağladüm ve didüm: “İy emīrū‘l-mü‘minīn ne ola eger yeñi ḳaftān giyerseñ?” ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh didi: “İnne‘l-lāhe eḥāze‘l-‘ahde ‘alā vulāti‘l-emrānen yekūnū fī ziyyi ednā ehle‘r-ra‘iyyeti li-yaḳtedī bihimū‘l-aḳviyā’ ve lā yete‘essufu‘z-żu‘afā‘u” Taḥḳīḳan Ḥaḳ Te‘ālā emr eylemişdür emr-i ḥākimlerine ki olalar ra‘iyyetūñ ednāsı libāsında tā iḳtidā ide bunlara ḳavīler ve te‘essüf itmeye za‘ifler. **Hikāyet:** ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh Ebū İmāme-i Bāhilī didükleri ‘azizi Başra ḥukūmetine gönderdi. Bir müddetden sonra Başra’dan gelmiş bir şahş görüp aḥvālī Ebū İmāme’dan şordı. Ol kimse didi: “Anı bir ziyāfetde gördüm.” Aña mektūb yazup didi: “İy Ḥanīf işitdüm ki ehl-i Başra ziyāfetlerinde ḥāzır olup ve elvān-ı eṭ‘ime ekl ider imişsin. Bir kimse ki [78-a] bir ḳavmūñ ta‘āmın ekl ide ki anlar ḡanīleri da‘vet idüp faḳīrleri redd ideler. Ol kimse ḥaḳḳı bāṭıldan temiz¹¹⁰¹ idemez.” Lā-cerem anı ‘azl eyledi. **Hikāyet:** Ebū Hüreyre rivāyet itmiş ki bayram gün za‘ifler ‘Alī’nün ḳapusına cem‘ olmuşlar idi. ‘Alī kerrema‘l-lāhu vechehū taşra çıkup Ebū Mūsā’ya buyurdı tā ki ḥızāne-i Beytū‘l-māldan yetmiş biñ dirhem dervīşlere tefriḳa ide. Öyle itdi andan ‘ıyd-gāha gitdi bayram namāzın ḳılup girü dönüp anuñ ile evine bile geldük. Bulamaç pişürmişler idi. Arpa unından yağsız. Ben didüm: “Eger buyurmuş olayduñ ol māldan

¹⁰⁹³ +anuñ H.

¹⁰⁹⁴ vaḳa‘at H.

¹⁰⁹⁵ tefnā H.

¹⁰⁹⁶ +oldı yamalarum bu hırkamda ya‘nī çok A, H.

¹⁰⁹⁷ buña A, H.

¹⁰⁹⁸ hırkamda -A, -H.

¹⁰⁹⁹ ben -H.

¹¹⁰⁰ baña -H.

¹¹⁰¹ temyiz H.

bir dirhemlik yağ almış olalar idi, iyü¹¹⁰² idi.” ‘Alī¹¹⁰³ didi: “Ya Ebā Hüreyre, ister misin ki ben mecma‘ı kıyāmetde şermende olan ve hıyānet dāğın ‘Alī’nün alınında yaqasın v’allāhi ‘Alī hiç andan a‘zam ni‘met bilmez ki mevķıf-ı kıyāmetde hacāletden¹¹⁰⁴ hıyānet rüsvālīgından emīn ola. **Hikāyet:** ‘Ömer bin ‘Abdü’l-‘azīz babasından çok mīrās bulmuş idi. Halīfe olmazdan evvel tena‘‘umda ifrāt ider idi. Çün halīfe oldu emr eyledi tā Bağdād’uñ yetimlerin ve miskinlerin cem‘ eylediler kendünün cümle mālın bunlara kısmet eyledi. Andan soñra şehriñ ‘āmillerinden şordı ki bir ırğadı her gün ne deñlü ücrete dutarlar. Didiler: “Dört dirheme.” Didi: “İmdi baña Beytül-māldan dört akça [78-b] ırğadlık ücretini virün tā benüm ‘ıyālüm anuñ ile¹¹⁰⁵ zindegānī ideler ve ben Müslümānlar maşlahatına meşgūl olam.” Vefāt itdügi vaķtde bir muşhaf ve bir kılıçdan ğayrı evinde nesne yok idi. İy ‘azīz çün bu cümleden ki zıkr olındı bildün ki enbiyā ve hulefa’-i rāşidīn rıdvāna’l-lāhu te‘ālā ‘aleyhim ecma‘in¹¹⁰⁶ saltanatda nice zindegānī itdiler kudret u hazāyin¹¹⁰⁷ var iken kendü nefslerine nice tarlık virdiler ve miñnet-i dünyāya şabr itdiler. ‘Adl u ihsān kapusın halk üstine açdılar bunun birle haţar-ı vilāyet ve hükümetden emīn degüller idi. İmdi bilesin Müslümānlaruñ hükümetine mübāşeret kār-ı ‘azīmdür ve hükümete iştigāl emri haţīrdür ve pādīşāh u hākim çün ‘adl u ihsān tarīķi üzre ola ve hudūd-ı şer‘ iķāmetinde ve aħkām-ı dīn nefāzında dürişe ol kimse yirde Haķ Te‘ālā’nuñ nāyibi ve muhtāridur ve sāye-i ilāhī ve halīfe-i rahmāndur ve çün tarīķ-i ‘adl u ihsānı terk ide ve kullar üzre şefķat itmeye ve mütāba‘at-ı nefis u hevā ide ve iķāmet-i hudūd-ı şer‘de ihmālī revā göre ol haķīķatde nāyib-i Deccāl ve düşmen-i Allāh ve Resūlullāh ve halīfe-i şeytāndur ve sa‘ādet-i ebediyye topını şol kimse meydān-ı saltanat u hükümetden alur ki inşāf ile fıkr idüp bile ki bunda ķandan gelmişdür ve āhir ķanda gitse gerekdür ve anuñ bu ‘āleme gelmesinden [79-a] maķşūd nedür. Pes şevāhid-i kitāb ve sūnnetden ma‘lūm idine ki her kimse bu ‘ālemde misāfirdür ve bu seferün niķe menzilleri vardur. Menzil-i evvel atanuñ arķası menzil-i şānī ananuñ rahmi, menzil-i şālīş meydān-ı dünyā, menzil-i rābi‘ ķabr, menzil-i hāmis mevķıf-ı kıyāmet, menzil-i sādīs cennet yā cehennem. Her kimse cennet sa‘ādeti menzilini ve cehennem şekāveti menzilini dünyāda ider ve

¹¹⁰² eyü A.

¹¹⁰³ ‘Alī -A, -H.

¹¹⁰⁴ Derkenār M.

¹¹⁰⁵ anuñla A, H.

¹¹⁰⁶ “Allah onların hepsinden razı olsun.” (ç.n.)

¹¹⁰⁷ Hazā’in H.

merkeb-i ‘ömr bu minâzilde ‘ale’-d-devâm seyrdedür. Ya‘nî muttaşıl gitmekdedür. Ammâ bu kimsenüñ haberi yok her nefes bir qadım ve her gün bir meydân ve her ay¹¹⁰⁸ bir mîl ve her yıl bir fersahdur ve her bir nefes ki bu kimse teneffüs ider bir kerpici ‘ömrinüñ evi dîvarından vîrân ider ve bir qadım âhirete qarîb olur ve dünyâdan ırâk olur. Pes haqîkatde dünyâ bir köprüdür âhiret uğrağında ve bir kârbânserâydur kıyâmet şahrâsı başında ve ‘âqıl ol kimsedür ki köprü üzre ‘imâret itmeye ve dünyâ kârbânserâyından âhiret şahrâsınun zâdını getüre ve dünyâ zînetine aldanmaya ve qadr-i hâcetden ziyâdeyi zehr-i kâtil bile ve yakîn bile ki cemî‘-i yir yüzünün pâdişâhları yarın hasret toprağını başlarına dökseler gerekdür ve feryâd itseler gerekdür ki kâşkî cümle hazâyin-i dünyâ toprak olaydı hiç gümüş ve altın olmayaydı. **Hikâyet:** Çün ‘Amr İbnü’l-‘Âs Mısr’da salânata oturdı. [79-b] oğlu ‘Abdu’r-raḥmân¹¹⁰⁹ suleḥâ’-i şahâbeden idi. Babasının muşâḥabetini terk idüp ‘ibâdete meşgûl oldu. Çün ‘Amr İbnü’l-‘Âs’iye¹¹¹⁰ vefât qarîb oldu oğlını da‘vet idüp “şu şandığı al” didi. Oğlu didi: “Şandık hâcetüm degüldür.” Babası didi: “Bu şandığı al ki tolu altındur.” Oğlu didi: “Altuna hâcetüm yokdur.” Babası ağlayup didi: “N’olaydı ol şandık toprak ile tolmış olaydı.” Çün zıkr olan kelimâtdan bildün ki hükûmet ve velâyet ḥaṭarlu nesne imiş. Bilgil ki pâdişâhlığın şarâyiṭi vardur ki ol şerâyiṭsiz umûr-ı salânat dinde ve dünyâda nizâm bulmaz ve re‘âyâ-yı memleketün pâdişâh üzerinde ḥuḳûkı vardur ol ḥuḳûkı edâ itmeksiz pâdişâh ‘azâb-ı âhiretden necât bulamaz ve bu cümle bu bâbda zıkr olınsa gerekdür ve her birinün haqîkatine işâret kılınsa gerekdür ve şerâyiṭ-i salânat ondur¹¹¹¹. **Şart-ı evvel** oldur ki her vâkı‘a ki re‘âyânun öninde vâkı‘ olur pâdişâh ve ḥâkim ol vâkı‘ada kendüyi re‘âyâdan biri taṣavvur ide ve ḡayrı kendünün üzerine ḥâkim göre ve ol hâlde her hüküm ki ḡayrıdan kendü üzerine¹¹¹² revâ görmeye anun gibi hükmi kendüden ḡayra daḡı revâ görmeye ve her nesneyi ki kendüye beğenmeye hiçbir Müslümâna daḡı beğenmeye. **Şart-ı sâni** oldur ki Müslümânların hâcetin bitürmegi [80-a] efdâl-i ‘ibâdât bile ki haberde vârid olmuştur: “İdhâlu’s-surûri fî ḳalbi’l-mü’mîn yuvâzî ‘amele’s-şekaleyn.”¹¹¹³ Ya‘nî şâdilîk idḡâl etmek mü’mînün ḳalbine ber-âberdür cinn ü ins ‘ameline. Pes pâdişâh-ı İslâm’a lâyıḳ oldur ki muḡtaclar hâcâtına

¹¹⁰⁸ şarây M.

¹¹⁰⁹ ‘Abdullâh A, H.

¹¹¹⁰ ‘Âş’a A, H.

¹¹¹¹ ondur -H.

¹¹¹² Derkenâr: Ḥâkim H.

¹¹¹³ “Mümini sevindirmek cin ve insanların ameline denktir.” (ç.n.)

muttaşıl muntazır ola ve çün bile ki bir Müslümân kapuda muntazırdur ve muhtâcdur tâ anuñ hâcetin revâ itmeyince hiç bir ‘ibâdete meşgûl olmaya ve kendü nefsinüñ rāhatı için Müslümânlaruñ hâcâtınuñ ihmâlini revâ görmeye. **Şart-ı sâlis** oldur ki yimekte ve giymekte iktidâ ide hulefâ’-i râşidîn sîretine ve nefsini hoş ta‘âmlara ve tekellüflü¹¹¹⁴ libâslara mu‘tād kılmaya. **Hikâyet:** ‘Alî Raḍiyallāhu ‘anh ol gün ki hilâfet mesnedine oturdu bâzâra varup bir gönlek şatun aldı. Üç dirheme yeñinden ve eteginden el ucından ve topuḡdan uzun olanı kesdi. Didiler: “Niçün böyle itdün?” Didi¹¹¹⁵: “Pâklige bu aḡreb ve tevâzu‘a elyaḡdur. **Şart-ı râbi‘** oldur ki hükmdede sözi müdârâ ile diye ve mücib bulunmayıcaḡ ğılzet itmeye ve çok söz işitmekden melûl ya‘nî bî-ḡuzûr olmaya ve za‘îfler ve miskinler ile söz söyleşmekden ‘âr itmeye. **Hikâyet:** Me’mûn zemânında bir kimse günâh işleyüp kaçdı anuñ qarındaşını Me’mûn önüne getürdiler Me’mûn buyurdu ki: “Birâderüñi [80-b] bul ve illâ katl iderler.” Ol şahş didi: “İy emîrû’l-mü’mînin eger senüñ ‘âmilüñ beni öldürmek istese ve sen aña hüküm gönderüp diseñ fulânı terk it ol beni terk ider mi, itmez mi?” Didi: “Terk ider.” Ol şahş didi: “Ben ḡazret-i¹¹¹⁶ Ḥaḡ’dan hüküm getürdüm ki: “Ve lâ tezîrû vâziratun vizre uḡrâ.”¹¹¹⁷ Me’mûn dimiş: “Ḳoñ bunı ki delîl ü ḡüccet getürdi.” **Şart-ı hâmis** oldur ki ḡaḡ rızâsı için hükmdede sustlık itmeye ve hiçbir kimesnenüñ ḡoşnûdlıḡı için muḡâlefet-i ḡaḡḡ u şer‘î revâ görmeye ve bunı bile ki ḡâşîyyet-i ḡukûmet oldur ki ḡaḡḡuñ nısfı ḡâkimden ḡoşnûd olmaz¹¹¹⁸ ve cemî‘-i ḡaḡḡı ḡâkim-i ‘âdil ḡoşnûd eylemek mümkün degüldür ve çün ḡâkimüñ ḡükmi meylsiz ve ḡaraḡsız ola ol hükmdede Ḥaḡ Te‘âlâ rızâsın taleb idüp¹¹¹⁹ ḡaḡḡuñ incinmesinden ḡam yimeye ve çün Ḥaḡ Te‘âlâ andan râzî ola ḡaḡḡı andan râzî ider. Nitekim Resûlullāh şallâ’llāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Men talebe rızâ’e’l-lāhe bi-saḡaḡaḡı’n-nâsi raḡiya’l-lāhu ‘anhū ve arzâ’n-nāse ‘anhu.”¹¹²⁰ Her kim ki taleb eylese Allāh rızâsını nâsuñ ḡaḡabı ile Allāh râzî olur andan ve nâsı râzî ider andan. **Şart-ı sâdis** oldur ki ḡukûmet ve velâyet ḡatarından ḡâfil olmaya ve ta‘yîn¹¹²¹ ile bile ki manşıb-ı imâret ve ḡukûmet bir

¹¹¹⁴ tekellüf H.

¹¹¹⁵ didi ki H: didi ki A.

¹¹¹⁶ Derkenâr M.

¹¹¹⁷ “Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez.” (Zümer 39/7)

¹¹¹⁸ olmazlar A, H.

¹¹¹⁹ ide H.

¹¹²⁰ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Kim insanların gücenmesini göze alarak (insanlar gücense bile) Allah’ın rızasını gözetirse, insanlardan gelen sıkıntılara karşı Allah ona yeter. Kim de Allah’ın gücenmesini göze alarak (Allah gücense bile) insanların rızasını gözetirse, Allah, onu insanlar (ın insafın)a bırakır.” (Tirmizi, Zühd 64)

¹¹²¹ yaḡîn H.

âletdür ki anuñ ile hem sa‘âdet-i âhîret [H. 75-a/06]¹¹²² bulunur hem şakâvet-i ebediyye hâşıl kılınur ve bu zamānuñ mülûk ve hükâmınınuñ ekşeri bu kabildendür ki devlet-i mükeddere ve fânîye mağrûr olmuşlardur ve nefis ü hevâ ardınca kendü dînlerin vîrân itmişlerdür ve nāmûs için imānların bile virmişlerdür illâ men şâ’a’l-lâh. İmdi şol kimse ki zimām-ı ihtiyâr elindedür cehd itsün tâ devlet-i dünyâyı âhîret giriftârlığı tohmın atmaya tarîk-i şavāba müsâra‘ati ve rāh-ı ‘adle mülâzemeti ğanîmet ‘add ide ki haberde vârid olmuşdur her gün ‘adl hüküm mecmû‘-ı re‘âyâ tâ‘atine müsâvî olur. İmdi sa‘y ide bu sa‘âdetden kendüyi mahrûm dutmaya. **Şart-ı sâbi‘** oldur ki ziyâret ve şöhet-i şulehâ ve ‘ulemâ’-i dîne râğîb ola egerçi bu kavm bu zamānda eķall-i ħalildür ve cāhiller ve fāsıklar muşâhabetinden ihtirâz ide ki bunlar dîni vîrân idicilerdür. **Hikâyet** Hârûn-ı Reşîd Şaķîķ-i Telhî ħazretin taleb idüp didi ki “Baña naşîhat kıl.” Şaķîķ didi: “İy emîre’l-mü’mînîn, Ħaķ Te‘âlâ’nuñ bir evi vardur [H. 75-b] aña cehennem dirler. Seni ol evüñ ħapucısı itdiler ve saña üç nesne virürler tâ ol üç nesne ile ħalkı cehennemden men‘ idesin. Biri māl, biri kılıç, biri ħamçı. Gerekdür māl ile dervîşlerüñ fakruñ sedd idesin tâ ıztırâr sebebi ile şübehâta irtikâb itmeyeler ve kılıç ile zālimleri ħam‘ u ħať idesin ve ħamçı ile fāsıkları te’dib idesin. Eger böyle iderseñ hem necât bulursun hem ħalk necât bulur. Eger bunuñ ħilâfı üzre olursañ sen ħalkdan evvel cehenneme gidersin ğayrılarınınuñ ardınca. **Şart-ı sâmin** oldur ki tekebbür ve tecebbür sebebi ile ħalkı kendüden nefret itdirmeye belki ‘adl u ihsân ve zu‘afâya şefķat ile kendüyi maĥbûb ve maĥbûl-i enām kıla. Resûluullâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Ħayru e’immitukumû’l-lezîne yuĥibbûnekum ve yuĥibbûnehum ve şerru e’immetikumû’l-lezîne yubġizûnekum ve tubġizûnehum”. Ya’nî pâdişâhların ħayrlısı şunlardur ki anlar sizi seveler ve siz anları sevesiz¹¹²³ ve şerlûsi şunlardur ki anlar sizi sevmeyeler ve siz anları sevmeyesiz. **Şart-ı tâsi‘** oldur ki nâyiblerüñ ħıyâneti tecessüsinden ve ‘âmillerüñ zulmini teftişinden ğâfil olmaya ve ħurd sîretlü zālimi re‘âyâ üzerine musallať ħalmaya ve çün bunlardan birinüñ zulm ü ħıyâneti zâhir olsa anı mu’âhaze ve ‘uķûbet ile ğayrılara ‘ibret ide ve pâdişâhlık siyâseti ile mühezzeb ve mü’eddeb kıla. **Şart-ı ‘âşir** oldur ki ferâset isti‘mālinden ħâlî olmaya ki ħavâdis ħudûşında ve veķâyî‘ vukû‘ında em‘ân-ı nazar ide ve fehm ü ‘aķl ħuzûrı ile her

¹¹²² M nüshasında buradan sonra 9 varak düşüklük olduğu anlaşılmaktadır. Bu kısım diğer nüshalardan (H. 75a/06-84a/10) metne dahil edilmiştir. M nüshasındaki 81 no’lu varak 16 satır yerine 13 satırdan oluşmakta ve başka bir yazmadan bu nüshaya eklenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹²³ Derkenâr: Ħayrlısı H.

hükümün haqikatini müşahhas ide ve ‘ayn-ı başiret ile [H. 76-a] anuñ levâzım ve levâhık ve ‘avârizına nazar ide. Eger vâzihât-ı celiyyeden ise mesâ’il-i şer‘iyye ile faşl ide ve eger müşkilât-ı hafıyyeden ise anuñ sırrını nûr-ı ferâset ile idrâk ide ve bunda nâkıller kavline i’timâd kılmaya. **Hikâyet:** İki hatun Süleymân ‘aleyhi’s-selâm öninde bir oğlancığı her biri benüm oğlancığımdur diyü da‘vâ idüp her biri işbâtdan ‘âciz olup Süleymân buyurdu ki ol oğlancığı iki pâre idüp bir pâresin bir hatuna ve bir pâresin bir hatuna vireler. Çün kılıç çıkardalar ol hatunların birisi bî-ihtiyâr olup ağlayup didi oğlancığı mı pârelemeñ, ben haqqımdan geçdüm. Ammâ ol bir hatun ber-çarâr durup anda hiç bir tegayyür zâhir olmayup Süleymân ‘aleyhi’s-selâm bildi ki oğlancık ol rahm ü şefkat gösteren hatunuñdur. Oğlancığı aña hüküm eyledi ve hazret-i Haq ve celle ‘alâ hükümet ve pâdişahlığı istinbât-ı haqâyık ile meşrû kılmışdur ve buyurmuşdur: “Ve lev lâ reddühu ile’r-resûli ve ulî’l-emri minhum le-‘alimehu’l-lezîne yestenbiñühü minhum”. Ve çün mu‘âşeret ve ihtilât-ı halk hâkim olanlara zarûridür pes halkuñ ahvâlinde ferâset anların hâlinüñ levâzımındandır. Ferâset iki kısımdur: Biri şer‘î, biri hükmi. Şer‘î oldur ki nûr-ı yakîn ki nefsi ahlâk-ı kabîhadan tahtîr ve kalbi şifât-ı zemîmeden taşfiye vâsıtası ile ‘ayn-ı başiretten perde-i cehâlet ve hicâb-ı gâflet mürtefi‘ olmak ile hâşıl olur tâ mü’mîn-i haqîkî nûru’l-lâh ile binâ olur belki Haq celle ve ‘alâ ‘ayn [H. 76-b] ve sem‘ ve başar bende-i maqbûl olur. “İnne’l-lâhi lâ yahfî ‘aleyh şey’en fi’l-arz ve lâ fi’s-semâ’i” anda zühür ider ve bu ma‘ânî kâf-ı kurbet simurğlarının şivesidür ve bu derece-i ‘ulyâ andan erfa‘dur ki her tire rûzgâruñ temennâsı eli aña irişe. İkinci kısım ki ferâset-i hükmidür ve ol oldur ki hükemâ tecrübe ile anı bulmuşlar ve edille ile müşâhede kılmılardur ve bu kısmuñ kesbi her kimseye mümkindür ki insânın a‘zâsının hilkatinden istidlâl iderler ki bu ‘ilme ‘ilm-i kıyâfet dirler. **Bilgil** kim hükemâ kendülerinüñ makâlâtında dimişlerdür levn-i beyâz gözün gökligi ve yeşil renglülüğü ile berk yüzlülüğe ve utanmaz yüzlülüğe ve hıyanete ve fiske ve hıffet-i ‘akla delîldür ve eger bu ‘alâmetleriyle ince eñekli ola ve köse ve iti gözlü ve yaşsı alınlı ola ve başının kılı çok ola, hükemâ dimişler dimişlerdür hâzer itmek bunun gibi kimseden ef‘iden ihtirâz itmekden ehemmdür. Ve hükemâ dimişlerdür kıl ki mu‘tedil ola nişân-ı şecâ‘at ve şihhat-ı dimâğdur ve gigşek kıl korkaklık ve idrâksizlik delîlidür ve çok kıl olmak omuzlarında ve boynında nişân-ı hamâkatdur ve çok kıl olmak sinde ve karında tab‘ vahşeti ve idrâksizlik ve zulm delîlidür ve kıl şarılığı

nişân-ı hamâkat ve tizcek kaçımak delilidür¹¹²⁴. Ve kara kıl nişân-ı ‘aql ve emânetdür ve kılunn rengi kızılık ve qaralık ortasında miyâne olmak i’tidâl-i şîfât delilidür. **Alın** ahvâlinde hukemâ dimişlerdür giñ alın ki anda huṭūṭ¹¹²⁵ olmaya nişân-ı huşûmet ve leffâflıkdur ve ince ve arık alın nişân-ı denâ’et ve ‘aczdür ve alın [H. 77-a] ki mütevassıt olup anda huṭūṭ ola nişân-ı şıdk ve maḥabbet ve fehm ve ‘ilm ve ‘aql ve tedbirdür. **Kulaḳ** ahvâlinde hukemâ dimişlerdür büyük kulaḳ nişân-ı hıfz ve fehmdür lâkim ekşer bed-hûy olur. Küçücük kulaḳ nişân-ı hamâkat ve seriḳadur. **Kaş** ahvâlinde hukemâ dimişlerdür büyük kaş ve kılı çoklığı sözde gılzet nişânıdır. Kaş uzunluğu ki kulağa vara nişân-ı tekebbür ve leffâflıkdur ve kara kaş ve kısa olması nişân-ı diyânetdür. **Göz** ahvâlinde hukemâ dimişlerdür gâyetde yaramaz gök ve çağır gözdür ve büyük göz ki iti nazarlı ola nişân-ı ḥaseddür, hıyânet ve kâhillikdür ve göz qaralığı ve hareketinüñ kılleti câhillik ve kevdenlik ‘alâmetidür ve gözün hareketinüñ sür‘ati ve nazarınun itilihi nişân-ı hîle ve mekr ve seriḳadur ve gözün kızılığı nişân-ı şecâ‘atdır. Göz bebeginün etrâfında şaruca noḳtacıklar fitne ve fesâd koparmak nişânıdır. Göz ki büyüklük ve küçücüklik ve qaralık ve kızılık ortasında miyâne olmak nişân-ı fehm ve ‘aql ve diyânetdür. **Burun** ahvâlinde hukemâ dimişlerdür ince burun nişân-ı şehvetdür. Burun delüğünün giñliği nişân-ı ḥaseddür. Burun yoğunluğu yâ burun başınun yaşşılığı söz çoklığı ve kezzâblik delilidür ve burun ki mu‘tedil ola yoğunlukda ve incelikde ve uzunlukda ve yaşşılıkda nişân-ı fehm ü ‘aqlıdır. **Ağız** ahvâlinde hukemâ dimişlerdür büyük ağız nişân-ı şecâ‘atdır. Yoğun tudaḳ nişân-ı hamâkatdır. Tudaḳ i’tidâl kızılık ile nişân-ı rây-ı şavâbdur ve dişleri egri olup düz olmamak nişân-ı mekr ü hîle ve hıyânetdür ve dişler seyrek ve düz olmak nişân-ı ‘adâlet ve emânet ve tedbirdür. **Yañaḳ** ahvâlinde hukemâ dimişlerdür yañaḳ ki eti çok ve şişik ola nişân-ı cehl ve gılzetdur ve yañaḳ arıklığı ve şarılığı marâzsız nişân-ı huḃs-ı bâtındur ve bu cümleñ miyânesi ya‘nî mu‘tedil olmak¹¹²⁶ nişân-ı i’tidâldür. **Âvâz** ahvâlinde hukemâ dimişlerdür âvâz-ı bülend nişân-ı şecâ‘atdır. İnce âvâz nişân-ı bed-gümânî ve tevehhümdür. Âvâz-ı mu‘tedil nişân-ı kifâyet ve tedbirdür. **Ġunne** ya‘nî geñiz içinden söylemek nişân-ı hamâkat ve kibrdür ve sözde vaḳâr ve sözünde tedârik ve söz söylerken elin hareket itdirmek zîreklik ve tedbir nişânıdır. **Boyun** ahvâlinde hukemâ dimişlerdür kısa boyun

¹¹²⁴ Derkenâr: Ve kıl şarılığı H.

¹¹²⁵ Derkenâr: Huṭūṭdan murâd yol yol ve yiv yiv ola dimekdür. H.

¹¹²⁶ Derkenâr: Nişân-ı H.

nişân-ı kibr ü hûşdur ve ince uzun boyun korkaklık ve hamâkat nişânıdır ve yoğun boyun cehldür ve boyun vasaṭ olmak nişân-ı şıdk ve ‘adl ve tedbîrdür. **Ḳarın** ahvâlinde hukemâ dimişlerdür büyük karın nişân-ı cehl ü hamâkat ve havfdur ve karın ve sine i‘tidâli nişân-ı hûsn-i re’y ve şafâ-yı ‘aḳldur. **Arḳa ve iki kürek** ahvâlinde hukemâ dimişlerdür bunların yaşşılığı nişân-ı şecâ‘at ve hiffet-i ‘aḳldur ve iki kürek arıklığı nişân-ı ḳubḥ-ı tabî‘at ve sū’-i mezhebdür. **Barmaḳ** ahvâlinde hukemâ dimişlerdür ki barmaḳlar uzunluğu zîreklik nişânıdır şan‘atlarda ve tedbîrlerde. **İncik** ahvâlinde hukemâ dimişlerdür ki yoğun incik cāhillik ve berk yüzlülük nişânıdır. Bu deñlü âşar u ‘alāmât [H. 78-a] ferâset-i ḥakemîde ‘aḳıla kâfidür. **Bilgil kim** ḥuḳûḳ-ı re‘âyâ iki nev‘dür. Zîrâ ra‘iyyet iki kısımdan ḥâric degüldür. Zîrâ yâ mü’mindür yâ kâfirdür ve bunların ḥuḳûḳınınuñ aḥkâmı küfr ve İslâm ḥasebince muhtelif olur ve ra‘iyyet ki Müslümân ola anların için pâdişâh ve ḥâkim üzre yigirmi ḥaḳ vâcibdür. **Ḥaḳḳ-ı evvel** oldur ki cemî-i Müslümânlara mütevâzi‘ ola. Ḥukûmet ve saltanatı sebebi ile tekebbür itmeye ki Ḥaḳ Te‘âlâ mütekebbirleri sevmez. Nitekim Resûlullâh şalla’llâhu ‘alyhi ve sellem dimiş: “İnne’l-lâhe ‘azze ve celle evḥâ ileyyi en tevâza‘û ḥattâ lâ yefḥir eḥadukum ‘alâ eḥadin”. Ya‘nî taḥḳîḳan Ḥaḳ Te‘âlâ vahy eyledi baña ki tevâzu‘ idersiz sizden hiç biriñüz faḥr itmeyesiz ve ḥaberde vârid olmışdur ki “Lâ yedḥulu’l-cennete men kâne fî ḳalbiḥi mişḳâlun zerretin mine’l-kibri”. Ya‘nî cennete girmez şol kimse ki anuñ ḳalbinde zerre miḳdârı kibr ola. **Ḥaḳḳ-ı sâni** oldur ki ḥaḳḳuñ birbiri ḥaḳḳında sözlerin diñlemeye. Ḥuşuşan fâsıkların ve şâhib-i ğaraḳların ve ḥasûdların ve ṭama‘kârların Ḥaḳ Te‘âlâ buyurur: “İn câ’ekum fâsıḳun bi-ḥabğ’in fe-tebeyyenû”. Kaçan fâsıḳ size ḥaber ile gelse taḥḳîḳan bilün hukemâ dimişlersür: “Men neḳale ileyke neḳale ‘anke”. Kim ki saña naḳl ide senden daḳı naḳl ider ve dimişler: “Men ‘âbe ‘indeke âbe ‘anke”. Kim ki senün ḳatuñda ğayruñ ‘aybın söyleye senün ‘aybuñ daḳı ğayr ḥuzûrında söyler. **Ḥikâyet:** Bir şahş Emîre’l-mü’mînin ‘Alî Raḳıyallâhu ‘anh ḥuzûrında bir Müslümânın yaramazluğın söyledi. ‘Alî kerreme’l-lâhu vechehû [H. 78-b] didi: “İy kişi, ben Müslümânlardan şorsam gerekdür eger gerçek iseñ ğıybet itdigün için saña buğz iderim. Eger yalan iseñ ‘uḳûbet iderim. Eger tevbe iderseñ ‘afv iderim. Ol kimesne didi tevbe itdüm iy Emîre’l-mü’mînin. **Ḥikâyet:** Muḥammed bin Ka‘b-i Ḳaraẓi’ye şordılar ki pâdişâhların ḥuylarında ğâyet mezmûm. Nedür didi. Çok söylemek ve memleket sırrını her kimseye demek ve her kimsenün sözün işitmek. **Ḥaḳḳ-ı sâlis** oldur ki çün bir ğünâh yâ taḳşir için bir Müslümâna ğaḳab ide ve ‘afv itmek vechi

ola üç günden ziyāde ‘afvı te’hîr itmeye meger ğaḏab-ı dīnde noḡṣān içün ola. Eger cümle ‘ömrinde terk itse revā ola ve umūr-ı dünyeviyyede ‘afv evlādur. Resūlullāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Men eḡāle mü’minen ‘aşrethū eḡālehu’l-lāhu Te‘ālā ‘aşrethū yevme’l-ḡiyāmeti”. Ya‘nî şol kimse ki ‘afv ide bir mü’minūn günāhını Alāh ‘afv ider anuñ günāhını yevm-i ḡiyāmetde. Ve haberdedür ki “Evḡaya’l-lāhu Te‘ālā ilā Yūsuf ‘aleyhi’-selāmu: Yā Yūsufu bi-‘afvike ‘an iḡvetike ref‘ atu ḡikreke”. Ya‘nî Hāḡ Te‘ālā vahy eyledi Yūsuf ‘aleyhi’s-selāma ki: Yā Yūsuf, senūn ‘afvuñ sebebi ile ḡarındaşlaruñdan yüce itdüm ḡikrūnî. **Hāḡḡ-ı rābi’** oldur ki ‘adl u iḡṣānı cemī’-i re‘āyā üzerine ‘āmm ide ve in‘āmda ehli ve nā-ehli farḡ itmeye. Zīrā pādīşāh sāye-i Hāḡ’dur. Nitekim Hāḡḡ’uñ rahmeti ve bereketi cümle ḡalkā ‘āmmdur. ‘Adl u iḡṣān ve in‘ām-ı pādīşāh daḡı cümleye şāmil gerekdür. Hüseyn Raḡiyallāhu ‘anhu [H. 79-a] rivāyet ider ki Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Re’sū’l-‘aḡlı ba‘de’d-dīni’t-teveddü ve ile’n-nāsi ve iştifā’u’l-ma‘rūfi ilā külli berrin ve fācirin”. Ya‘nî ‘aḡluñ başı dīnden şoñra maḡabbet itmekdür nāsa daḡı eyülik itmekdür eyüye ve yaramaza. **Hāḡḡ-ı ḡāmis** oldur ki ḡukūmet tecebbürü sebebi ile Müslümānlaruñ ḡaremine naḡar itmeye ve izinsiz Müslümānlaruñ ve re‘āyānuñ evlerine girmeye ve Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem ḡukūmet ve nübüvvet ‘āḡameti ile çün bir Müslümānuñ evi ḡapusına gelse üç kerre āvāz virür idi. Eger icāzet virürlerse girür idi, eger icāzet virmezler ise döner gider ve incitmez idi¹¹²⁷. Ebū Hüreyre Raḡiyallāhu ‘anh rivāyet ider ki Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “El-istizānu şelāšetün fe’l-ūlā yestensitūne ve’s-şāniyyetü yestaşliḡūne ve’s-şālišetün ye’zenūne ev yerüddūne”. Ya‘nî üç kerre izn ḡaleb itmek gerekdir. Evvelki oldur ki işide. İkinci budur ki kendüleri ve evüñ içini iṣlāḡ iderler. Üçüncisi izn vireler yā redd ideler. **Hāḡḡ-ı sādīs** oldur ki ḡalk ile mükālemesi ḡalkuñ merātibi miḡdārınca ola. Meşelā erāzil-i nāsdan lafz-ı laḡif ricā itmeye ve cāhillerden feşāḡat ve belāḡat ümiz itmeye ve etrākden edeb ri‘āyetin istemeye. Her ḡavmi kendü mertebesinde ma‘zūr duta ve her kimse ile müvācehedden ‘ār itmeye. **Hikāyet:** Dāvūd ‘aleyhi’s-selām münācāt idüp demiş: İlāḡi ne iş idem ki ḡalk beni seveler ve senūn ḡurbetüñden dūr olmayam. Hāḡ Te‘ālā vahy eylemiş ki ḡālīḡi’n-nāsi bi-aḡlāḡihim ve aḡseni fī-mā beyni ve beyneke”. Ya‘nî nās ile ḡulḡ ḡıl kendü ḡulḡları ile ve eyü ḡıl benüm ile senūn ortañı. **Hāḡḡ-ı sābi’** oldur ki meclislerde pīrleri muḡterem duta. Hūşūşan şol pīrlar ki mütedeyyin olalar ve oḡlancıklara şefḡat ile naḡar

¹¹²⁷ incinmezdi A.

ide. Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Leyse minnâ men lem yuvaḳḳir kebîrenâ ve lem yerḥam şaġîrenâ”. Ya‘nî bizden degüldür şol kimse ki ta‘zîm itmeye pîrlерümüze ve rahm kılmaya küçücüklerümüze ve haberde vardır ki: “Mâ ekereme şâbbun şeyḥanmin ecli şeybetin illâ ḳayyaḳa’l-lâhu lehû ‘inde kiberi sinnihî men yukrimuhû”. Hiç bir yigit ta‘zîm eylemez bir pîri pîrligi içün illâ Haḳ Te‘âlâ havâle ider anuñ pîrligi ħininde şol kimse ki aña ta‘zîm ider. Bu ḥadîşde işâret vardır ki pîrlere ‘izzet iden yigit pîrlige irişür. **Haḳḳ-ı sâmin** oldur ki her Müslümâna ki va‘de ider va‘desinde vefâ ide. Ḥulf-ı va‘di revâ görmeye. Resûlullâh şalla’llâhu¹¹²⁸ demiş: “El-‘iddetü deynu”. Ya‘nî va‘de deyndür ki edâsı lâzımdur. Ve buyurmuş ki “Âyetu’l-münâfıḳı şelâşun izâ ḥaddese kezebe ve izâ va‘ade ḥalefe ve izâ utmine ḥâne”. Ya‘nî nişân-ı münâfıḳ üçdür: Çün söz söyleye yalan söyler ve çün va‘de ide ḥilâf eyler ve çün emîn kıllalar ḥıyânet ider ve eşerde vâriddür ki: “İnne zâ’l-ḳarneyni u‘ṭiye mâ u‘ṭiye bi-şelâşe ḥişâlin ennehu kâne izâ tekelleme şadaḳa ve izâ va‘ade ve fî ve lem yaḥzin şey’en li-ġadin”. Ya‘nî taḥḳîḳan İskender-i Zû’l-ḳarneyn’e virildi virilen ya‘nî saltanat-ı cihân üç ḥaşlet sebebi ile. Biri bu kim ḳaçan söylese gerçek söyler idi. Biri bu kim ḳaçan va‘de eylese vefâ ider idi. Biri bu kim mâlı şadaḳa idüp ḥazine idüp yarına ḳomaz idi. **Haḳḳ-ı tâsi‘** oldur ki sözi ‘unf ile söylemeye ve her kişi-ye yüzi güşâde ola ve za‘îfler ile sözi rıfḳ ile söyleye. Resûlullâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “İnne fî’l-cennete le-ġurfen yurâ buṭûnuhâ min zuḥûrihâ ḳile li-men hiye yâ Resûlullâhi ḳâle li-men ṭayyebe’l-keḷâme ve at‘ame’t-ṭa‘ame ve şalle bi’l-leyli ve’n-nâsu niyâmu”. Ya‘nî cennetde köşkler vardır cevâhirden içleri görünür taşradan. Ġâyet şâfî oldığıyçün dinildi kimiñdür bu köşkler yâ Resûlullâh?” Didi: “Şol kimsenüñdür ki sözi güzel kıla ve ta‘âmı ta‘âmlandura ve gice namâz kıla nâs uyurken”. **Haḳḳ-ı ‘âşir** oldur ki ḥukûmetde inşâf ri‘âyet ide kendüsi ġayrıdan inşâf taleb itdügi gibi ġayrıya kendü daḳı inşâf ide. Resûlullâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Men serrehû en yuzahḳaḳe ‘ani’n-nâri ve yedḥule’l-cennete fe’l-ye’ti ile’n-nâsi mâ yuḥibbu en yu’ti ileyhi”. Ya‘nî her kim ki isterse cehennemden ırâḳ olup cennete dâḥil ola, eylesün nâsa şunu ki ister ki ideler kendüye. **Haḳḳ-ı ḥadî ‘aşer** oldur ki işlâḥ itmegi kendü üstine vâcib bile ve faşl-ı ḥuşûmâtda te’ḥîr kılmaya ve ḥaḳḳ zuḥûr itdikden soñra tevâḳḳuf itmeye ki ol mādde-i ḥaḳd u ḥased ve ‘adâvet olur ve fesâda yetişdirür. Resûlullâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Elâ uḥbirkum bi-efzâle min dereceti’s-şiyâmi ve’s-şlâti ve’s-şadaḳati

¹¹²⁸ şalla’llâh (mükerrer) H.

ḳālū belā ḳāle ıslāḥa zātī'l-beyni". Ya'nī ḥaber vireyin mi size şiyām ve şalāt ve şadaḳa derecesinden efḍal ile? Didiler: Belī yā Resūlullāhi. Didi: İslāḥ eylemek iki Müslümān ortasın. **Ḥaḳḳ-ı şānī** 'aşer oldur ki Müslümānların günāhlarının keşfine sa'y itmeye ve her günāh için ra'ıyyet-i za'ıfı incitmeye ve ḥaḳḳı yaramazlıklarından bi-ḳadrü'l-imkān tecāvüz ide ve ḥaḳḳı 'aybların mestūr duta ve Resūlullāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem demiş: "Men setere müslimen seterehū'l-lāhu Te'ālā fī'd-dünyā ve'l-āhireti". Ya'nī her kim ki bir Müslümānuñ 'aybını örte, Allāh anuñ 'aybını örter dünyā ve āhiretde. **Hikāyet:** 'Ömer Raḍiyullāhu 'anh bir gice Medīne-i münevverde gezer idi, bir evden āvāz irişdi. Ol evüñ dīvārından yukarı çıkup nazar kıldı. Bir şahş gördi bir ecnebiyye 'avret ile ḥamr ortada. Didi: İy Allāh düşmeni şöyle mi zann iderdüñ ki Allāh seni rüsvāy itmeye? Ol şahş didi: İy emire'l-mü'min'in ivme. Ben egerçi bir günāh işledüm, sen üç günāh işledüñ. Didi: Nicesine? Ol şahş didi: Ḥaḳ Te'ālā buyurur: "Ve lā tecessesū". Sen ḥod tecessūs itdüñ. Ve buyurur: "Ve'tu'l-büyüte min ebvābihā". Sen ḥod dīvārdan geldüñ. Ve buyurur: "Lā tedḥulū büyüten ḡayre [H. 81-a] büyüतिकum ḥattā teste'zinū". Sen ḥod iznsiz girdüñ". 'Ömer Raḍiyullāhu 'anh didi: "Rāst söyledüñ. Ammā bu günāhdan tevbe eylegil ki 'uḳūbetden ḥalāş olasın". Ol kimse daḡı tevbe eyledi. **Ḥaḳḳ-ı şālīs** 'aşer oldur ki kendüsi şehevāta irtikāb itmekler ḥaḳḳa ma'şiyetlere cür'et vermeye ve töhmet yerlerinden ihtirāz ide ve eger iḥyānen günāhıma irtikāb iderse ḡayetde mestūr ide. Zīrā ıslāḥda ve fesādda ḥaḳḳ ḥākim ve pādişāha tābi' olurlar. Pādişāhı şalāḥ üzere göricek cümle ḥaḳḳ şalāḥa meyl iderler ve şevāb pādişāha olur ve eger pādişāhı fesād üzere göreler, cümlesi fışḳ u fücūra mā'il olurlar ve günāh pādişāha olur. Resūlullāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem demiş: "Men senne sünneten ḥaseneten fe-lehū ecrühā ve ecrü men 'amele bihā ve men senne sünneten seyyi'eten fe-lehū vizruhā ve virzu men 'amele bihā". Ya'nī her kim ki bir gökçek sünnet ḳosa āña ecr olur ve anuñ ile 'amel idenlerüñ ecri olur ve her kim ki bir yaramaz sünnet ḳosa āña günāh olur ve anuñ ile 'amel idenlerüñ günāhı olur. **Ḥaḳḳ-ı rābi'** 'aşer oldur ki çün bir Müslümānuñ ḥāceti bir kimsenüñ şefā'ati ile bitse ol şefā'at ile ol ḥāceti¹¹²⁹ revā ide ve anuñ ihmālini revā görmeye ve ḥākimüñ ḥukūmeti ḥaşşalarındandır ki ulu 'amelleri ve 'afv u keremleri bir sö ile itmege ḳādirdür, imdi lisānı ile āsān emrler idüp şevāb kesb itmegi ḡanīmet bile. Resūlullāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem demiş: "Mā min şadaḳatin efzale [H. 81-b] min şadaḳati'l-lisāni ḳile ve keyfe zālike ḳāle's-şefā'atu tuḥfaẓu

¹¹²⁹ Derkenār: Bir kimsenüñ H.

bihe'd-dimā'u ve yucerrubihe'l-menfa'atu ilā āhire ve yudfa'u bihe'l-mekrūhu 'ani'l-āhir". Ya'nī hiçbir şadaka yokdur dil şadaçasından efdal. Dinildi: Nicedür bu? Didi: "Şefā'atdūr ki hıfz olunur anuñ ile kanlar ve çekilür anuñla menfa'at gayra ve def olur anuñ ile mekrūh ya'nī zarar āhirden." **Hakḳ-ı hāmis 'aşer** oldur ki miskinler ve za'ifler cānibin ehl-i dünyādan kaviler ve ganiler üzre rāciḥ duta ve çok muşāḥabeti ehlu'l-lāh ve şuleḥā ile ide ve her gün bir kerre ḳalbi āyinesin anlaruñ mevā'izi ve neşāyiḥi ile cilālandura. Zirā mübāşeret-i ḥukūmet ve ihtilāt-ı ḥalḳ ḳarañu eyler ve muşāḥabet-i aḡniyā ve ehl-i dünyā daḡı böyledür. Öyleye bu iki zulmet ḳalbe müstevlī olıcak ḥavf-ı ḥaṭar-ı dīn olur 'azāb-ı āḡiret giriftārılıḡına, belki ḡirmān-ı ebedī belāsına iriştürür. Nitekim Ḥaḳ Te'ālā buyurur: "Ke'l-ebel rāne 'alā ḳulūbuhum mā kānū yeksibūne". Ya'nī bu bed-baḡtlar ki giriftār-ı 'azāb-ı ebedī olmışlardur, ol zulmetler sebebi iledür ki irtikāb-ı jengār-ı ḡaflet ü ḡubār-ı miḡnet-i dünyā ve muşāḥabet-i ḡāfil ve cāhiller bunlaruñ ḳulūbı āyinesin ḳarartmışlardur ve zulmet-i ısrār-ı ma'şiyet ḳabiliyyet-i imānların bāṭıl itmiş ve rūsūm-ı 'ādāta taḳlīd düḡānları bu ḡönülleri ḡözün kör eylemişdür. Lā-būd dār-ı āḡiretde maḡrūmlardan olup sa'ādet-i liḳāya irmezler. Resūlullāḥ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem dimiş: "İyyākum ve mücālesete'l-mevtī ḳile ve mine'l-mevtī yā Resūlullāḥ [H. 82-a] şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḳāle'l-aḡniyā". Ya'nī ihtirāz idüñ meyyitler ile oturmaḡdan. Didiler: Meyyitler kimdür yā Resūlullāḥ? Didi: Ḡaniler. **Hikāyet:** Süleymān 'aleyhi's-selām çün taḡtından ḳalḡar idi mescide varur idi. Ḳanda ki bir miskin ḡörür idi, anuñ yanında oturur idi. Bir miskin bir miskin ile oturur dir idi. **Hakḳ-ı sādīs 'aşer** oldur ki ehl-i faḳruñ ḡālinden ḡāfil olmaya. Faḳirleruñ ve za'ifleruñ ḡacetin ḡörmekde taḳşir ḳılmaya ve ṭul ḡatunlaruñ ve yetimleruñ aḡvālin tefakḡud itmegi kendü üzerine vācib bile ve ḳıyāmet fikrin ḳıla ki ol günde māl u mülk olmaz, bu müsteḡaḳlar ḡākimden ḡuḳūḳ ṭaleb itseler gerekdür bugün anlaruñ ḡuḳūḳın edā itmiş bulına. Ebū Hüreyre Raḡiyallāhu 'anh rivāyet ider ki Resūlullāḥ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem dimiş: "Yu'tī bi'l-'abdi yevme'l-ḳıyāmet fe-yekūlu'l-lāhu lehū ḳadi'staṭ'amtuke fe-lem tuṭ'imnī ve'stekseytuke fe-lem teksunī fe-yekūlu keyfe zālīke yā Rabbi fe-yāḳūlu faẓlīke fe-bi-'izzetī ve celālī lā men'anneke'l-yevme min faẓlī ke-mā menfa'atu". Ya'nī ḡetürülür bir ḳul yevm-i ḳıyāmetde Ḥaḳ Te'ālā dir: Ben senden ṭa'ām ṭaleb eyledüm sen beni ṭa'āmlandurmaduñ ve senden kisve ṭalebi eyledüm sen beni kisvelendürmeduñ. Ol ḳul dir: Nice bu yā Rabbi? Ḥaḳ Te'ālā dir: Fulan senüñ civāruñda idi aç ve fulān çıplaḳ. Sen in'ām itmedüñ ziyāde olanuñdan. 'İzzetüm ve

celālüm haqqıyçün men' iderin [H. 82-b] seni bu gün fazlımdan, sen men' itdigün gibi. **Hakk-ı sābi'** 'aşer oldur ki Müslümānların yolların kıtā'u't-tariğden heybet-i siyāset ile emīn duta. Her kim ki yolda te'addi ider olsa aña 'uqūbet ile gayrilere 'ibret ide ve memleketde her yerde ki maḥall-i 'imāret degül ise bekçiler ile hıfz itdüre ve āşarda vārid olmışdur ki: "Eyyemā uğlin himmetuhū āmenu tūrukātı'l-müslimīne bi-def'i'r-rediyyi ve ref'i'l-ezā nāme ve seyfuhū yestağfir lehū ve men lem yef'il le'anehūseyfuhū". Ya'nī her ḥākim kim anuñ himmeti Müslimānların yollarınıñ emni ola yaramazı def' ve izāyı ref' ile ol ḥākim uyur anuñ kılıcı anuñ içün mağfıret taleb kıılır. Her kim ki böyle kıılmaz aña kılıcı le'net kıılır. **Hikāyet:** 'Ömer Raḍiyallāhu 'anh Ebū Zerr ḥazretine dimiş: Yā Ebā Zerr ne dirsın benüm haqqumda ki ḥalk baña ḥalīfe dırlar. Ebū Zerr dimiş: Eger bir kuzı Fırāt kenārında zāyi' olsa ve sen andan gāfil olsañ saña ḥalīfe demek olmaz. **Hakk-ı sāmin** 'aşer oldur ki memleketde her yerde ki kārban-serāy ve köpri yapmağa ḥācet olsa bunların bināsına bi-ḡadri'l-imkān sa'y ide ve ḥaberde vārid olmışdur ki: "Men benī ḡanṭareten le-yusehhile 'ubūre'l-müslimīne sehhele'l-lāhu cevādehū 'ale's-şirāṭı". Ya'nī her kim ki binā ide bir köpri āsān itmek içün Müslimānlara geçmegi Allāh āsān ider aña geçmegi şirāṭ üzre. **Hakk-ı tāsi'** 'aşer oldur ki Müslimānlar oldığı yerlerde mescid binā idüp [H. 83-a] imām ve mü'ezzin vaz' ide ve bunların esbāb-ı ma'āşuñ ḥazırlaya tā ferāğ-ı ḥātır ile evḡāt-ı şalātı ri'āyet ideler. Ve Resūlullāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem dimiş: "Men benā mesciden li'l-lāhi bene'l-lāh lehū beyten fi'l-cenneti". Ya'nī her kim ki binā eylese bir mescid Allāh içün, binā ider Allāh anuñ içün bir beyt cennetde. **Hakk-ı ısrūn** oldur ki emr-i ma'rūf ve nehy-i münkeri terk itmeye ve naşīhat-ı dīni ḡaşş u 'āmmıdan dirīğ itmeye ve kendü memleketinüñ re'āyāsına tā'at-ı Haḡ emr eyleye ve me'āşiden ve menāḥiden siyāset ile men' ide ki Resūlullāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem dimiş: "Men re'ā minkum münkiren fe-lyuğayyeruhū bi-yedihi fe-in lem yestaṭi' fe-bilisānihi fe-in lem yestaṭi' fe-biḡalbihi ve zālike min aẓ'afi'l-īmāni ve fi rivāyet leyse verā'e zālike İslāmın". Ya'nī her kim ki göre sizden bir menhi nesne tağyir eylesün anı eli ile bu mertebe ümerā ve ḥükkāmuñdur ki anlar ḡahra ḡādirlerdür ve eger eli ile ḡādir olmazsa dili ile bu mertebe 'ulemānuñdur ve eger dili ile ḡādir olmazsa göñli ile ya'nī bu fi'le rızā virmeye bu mertebe zu'afā'-i 'avāmındur. Ammā bu imānuñ ziyāde za'ifligindendür. Bir rivāyetde bundan öte İslām yokdur ve Ebū Hüreyre Raḍiyallāhu 'anh rivāyet ider ki Resūlullāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem dimiş: "Ellezīne naşīhatun şelāşe merrātin kıile li-men yā

Resûlullâh kâle'l-lâhi ve li-kitâbihî [H. 83-b] ve li-e'immeti'l-müslimîne ve li-
 'âmmetihim". Ya'nî dîn ilk şanmağdur bu sözi üç kerre didi. Dinildi: Kime yâ
 Resûlullâh? Didi: Allâh'a ve kitâbına ve Müslimânların hâkimlerine ve cümlesine ve
 haberde vârid olmışdur ki: "Mâ min 'abdin yester'îhi'l-lâhu ra' iyyeten fe-lem yahfazhâ
 bi-naşihatın illâ lem yecid râyiḥate'l-cenneti". Ya'nî hiçbir kûl yokdur ki Hâk Te'âlâ
 anı hâkim kıla bir ra' iyyete ve ol anları hıfz itmeye ilk şanmağ ile illâ bulmaz cennet
 râyiḥasın. Bu şimdiye dek zıkr olunan Müslimân olan ra' iyyetün hûkûkıdır. **Ammâ** ehl-i
 küfr olan ra' iyyetün hûkmi bunların ğayrıdır. 'Ömer Raḍiyallâhu 'anh Mecûs ve ehl-i
 kitâb için 'ahdnâme yazdı ve ehl-i zimmet için anunn üzerine emân virdi. Her
 vilâyetün hâkimine vâcibdür ki kendü diyârının ehl-i zimmetini ol şerâyiṭ ile zabt ide ve
 bunların kanların ve mâlların aña menûṭ kıla ve ol şerâyiṭ daḡı yigirmidür. **Şart-1 evvel**
 oldur ki dârü'l-İslâm'da yeñi kilisâ binâ itdürmeye. **Şart-1 şânî** oldur ki eski kilisâların
 evvelki vaşfi üzre meremmetde men' itmeye. **Şart-1 şâliṣ** oldur ki Müslimânlar
 misâfirleri kilisâlarında konılmağdan men' olınmaya. **Şart-1 râbi'** oldur ki üç gün
 misâfir-i Müslim anda olmağdan men' kılınmaya. **Şart-1 hâmis** oldur ki Müslimânlardan
 kâfire câsûslık kılmayalar ve câsûsa yol virme-yeler. **Şart-1 sâdis** oldur ki [H. 84-a]
 haşmları İslâm'a gelmek istese men' itmeyeler. **Şart-1 sâbi'** oldur ki Müslimânlara
 'izzet ideler. **Şart-1 şâmin** oldur ki bir meclisde olsalar Müslimânlar anda gelseler
 Müslimânlara yerlerin vireler. **Şart-1 tâsi'** oldur ki libâsda Müslimânlara teşebbüh
 itmeyeler. **Şart-1 'âşir** oldur ki Müslimânlar adların kendülere kımayalar. **Şart-1 hâdî**
 'aşer oldur ki ata egri oyan ile binmeyeler. **Şart-1 şânî 'aşer** oldur ki kılıç ve ok
 götürmeyeler. **Şart-1 şâliṣ 'aşer** oldur ki barmaklarında yüzük ve mühr dutmayalar. **Şart-**
1 râbi' 'aşer oldur ki âşkâre hamr şatup ve içmeyeler. **Şart-1 hâmis 'aşer** oldur ki
 câhiliyyetde giydikleri libâsları giyeler tâ ki Müslimânlardan mümtâz olalar. **Şart-1 [81-**
a]¹¹³⁰ < "...fıẓun mine'l-melâ'iketi yuhfeẓu kavluhâ ve fi'lihâ" 'Ulemâ bu âyete cevâb-ı
 kısem dirler. "İn küllu nefsi lemmâ 'aleyhâ hâfız"¹¹³¹ Ya'nî gök hâk kıyçün ve yıldızlar
 hâk kıyçün ki her nefsün Hâk Te'âlâ'dan bir bekleyicisi vardur ki 'amelini şaqlar. Ne-
 kim hayrdan ve şerden varısa ve işlediyse şayar. İbni 'Abbâs eydür: "Ol kirâmen kâtibîn
 ferîştehleridür ki yazuğın ve müzdin yazarlar." Kâtâde eyitdi: "Ol şaqlayıcı ferîştehlerdür
 ki 'amelünü ve rızkuñı şaqlar ve ecelünü gözedür. Kaçan bunlar tamâm olsa cânunuñı kabz

¹¹³⁰ Bu varak başka bir nüshadan M nüshasına eklenmiş olup diğ er nüshalarda bulunmamaktadır. Metnin akışı 82a'dan devam etmektedir. Düşük olan sayfalar hesaba katılmamış, sayfa sıralaması korunmuştur.

¹¹³¹ "Hiçbir kimse yoktur ki, üzerinde koruyucu bulunmasın." (Târik 86/4)

eyler.” Kelbî eydür: “Ol ferîşte Teñri’den bir şaklayıcıdır ki her nefsün işledüğünü ve söyledüğünü şaklar. Hâdis kıldı bize Muğlân ibni ‘Āşir’den” kim eyitdi: “İşitdim Teñri resûlinden ki eyitdi: Hâk eydür yâ Muhammed her mü’minün [81-b] üzerine yüz altmış ferîşte müvekkel koyupdur ki anı şeytândan qorurlar. Ol ferîştelerün yedisi mü’minün bir gözini şaklar dükeli âfetlerden. Nitekim bir çanak baldan sinegi şaklarlar ve qorurlar mü’mini dahı şeytândan şöyle qorurlar. Yâ Muhammed eger mü’mîn kullarımı kendüni qosam şulık sâ‘at şeytân anı qaplardı. “Fe-yenzuri’l-insānu mimme ħuliķa”¹¹³² Pes âdemler baksunlar ki ne nesneden yaradıldılar.” Hâk Te‘ālā beyân kıldı ve eyitdi ki: “Ĥuliķa min mā’in dāfiķ.”¹¹³³ “Ya‘nî yaradıldı bu insān şol şudan ki ol şu ana rahmine dökilür. Dāfiķin dimek atıcı dimek olur. Pes ol şu erün bilinde ve ‘avretün gögsinde sızup çıkar. Nitekim eyitdi: “Yaħrucu min beyni’ş-şulbi ve’t-terā’ib.”¹¹³⁴ ‘Ulemā iħtilāf kılmışlardır bu arada ki terā’ibe nedür. Pes ibni¹¹³⁵ [82-a] sâdis ‘aşer oldur ki müşriklerün rüsum u ‘âdetlerin ehl-i İslām ortasında izhâr itmeyeler. **Şart-ı** sâbi‘ ‘aşer oldur ki Müslümânlar civârında ev binâ itmeyeler. **Şart-ı** sâmin ‘aşer oldur ki kendü meyyitlerin Müslümânlar mekâbirine qarib defn itmeyeler. **Şart-ı** tâsi‘ ‘aşer oldur ki meyyitleri için ref‘-i şavt idüp feryâd itmeyeler. **Şart-ı** ‘ışrûn oldur ki Müslümân kıl şatun almayalar ve ‘Ömer Rađiyallāhu ‘anh ‘ahd-nâmesinün âhirine yazmış ki: “Fe in ħālifū eşyā’en mimmā şeraṭṭühū fe-lâ zimmete lehum ve qad ħalle li’l-müslimîni minhum mā yaħilu min ehli’l-mu‘ânedeti v’eş-şekâveti.” Ya‘nî eger muħâlefet iderler ise¹¹³⁶ bir nesneye şart itdüklerin emân yokdur anlara ve ħelâl olur Müslümânlara anlardan ħelâl olan nesne ehl-i ħarb olanlardan. Ya‘nî qanları ve mâlları ħelâl olur.

Bâb-ı sâdis ki şerh-i saltanat-ı ma‘nevîde ve esrâr-ı ħilâfet-i insânîdedür. Ya‘nî keyfiyyet-i siyâset-i rûĥânî ve ittılâ‘-i şalâĥ ve fesâd-ı memleket-i cismânî ve müşâbehet-i teşârif-i velâyet-i hissî mekâdîr-i esrâr-ı ħilâfet-i nefsi ile nicedür. Qâle’l-lâhi Te‘ālā: “Ĥüve’l-lezî ce‘âlekum ħalâyife¹¹³⁷ fi’l-arzi fe-men kefer fe-‘aleyhi küfre.”¹¹³⁸ Ĥazret-i Ĥak kendü cenâb-ı ‘âlî-sinden ħaber virür ki ol Allāh sizleri

¹¹³² “Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın.” (Târik 86/5)

¹¹³³ “Fışkırp çıkan bir sudan yaratıldı.” (Târik 86/6)

¹¹³⁴ “Bu su, bel ile kaburga kemikleri arasından çıkar.” (Târik 86/7)

¹¹³⁵ Önceki yapraklarda (81a-81b) üslup ve yazı tipi değişmiştir. Konular da birbirini tutmamaktadır. “İbni Abbas” şeklinde devam etmesi gerekirken “sâdis ‘aşer” şeklinde devam ediyor. Tahmin edilen, bahsi geçen bu iki sayfanın kesilip bu bölüme yapıştırılmış olduğudur. (ç.n.)

¹¹³⁶ iderlerse A, H.

¹¹³⁷ ħalâ’ife H.

¹¹³⁸ “O, sizi yeryüzünde halifeler kılandır. Artık kim inkâr ederse inkârı kendi aleyhinedir.” (Fâtır 35/39)

ḫalīfeler kıldı arzda ve memleket-i bende ve her nesne ki esbāb-ı¹¹³⁹ mecāziden ‘ālemde [82-b] ḫalk eyledi andan evreng sizūñ vüçüdüñüz şehrinde müheyyā kıldı. Pes her kimse ki bu ni‘ metūñ şükürin itmeyüp küfrān-ı ni‘ metdür āḫir zarar-ı küfrānı aña rāci‘ olur. Ve ‘an ibni ‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anh kâle: Kâle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Elā küllüküm rā‘in ve küllüküm mes’ûlun ‘ane ra‘iyyetihi.” İbni ‘Ömer’den rivāyet olunur ki Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Cemī‘ inñüz ḫākimsiz ve cemī‘ inñüz su’āl olunursız ra‘iyyetiñüzden.” İy ‘azīz bilgil ki vüçüd-ı ādemī nüṣṣa-i āferinişdür. Bu cihetden ḫukemā buña ‘ālem-i ṣağīr dirler. Zīrā her nesne Ḥaḫ celle ve ‘alā ‘arşdan şerāya dek yaratmışdır. Anuñ mişālini vüçüd-ı ādemide terkib eylemişdür. Belki ‘arşa vü ferşa vü āsmāna vü zemīne şıgmayan Ḥaḫ Te‘ālā ‘arşa-i ḫalb-i insāna şıgmışdır.¹¹⁴⁰ “Mā vesī‘ anī arzī ve semā’i ve vesī‘ anī ḫalbi ‘abdi’l-mü’mini’t-taḫiye’n-naḫi”¹¹⁴¹ Ḥaḫ Te‘ālā buyurur ki beni almadı yirüm ve gögüm ve beni aldı ḫalb-i ‘abdüm ki mü’mīn taḫi taḫi¹¹⁴² ola. Pes memleket-i vüçüd-ı insānī egerçi zāhir-i şüretde ‘ālem-i ṣağīrdür ammā ḫaḫīḳat cihetinde ve ma‘nā yüzinden ‘ālem-i kebīrdür vüs‘at-i ‘arşa-i ‘ālem-i insān-ı kāmīl ve celālet-i esrār-ı taṣārīf-i rūḫ-ı ḫudsi ki ḫalīfe-i ‘ālem-i vüçüddür, bu muḫtaşarda şerḫ olunmaz. Ammā ğaraż bu bābda salṭanat-ı şūrī ile salṭanat-ı ma‘nevīnūñ müşā- [83-a] behetin beyāndur. Nitekim pādīşāḫ-ı zāhire tehiyye-i esbāb ve erkān-ı devlet ve ‘ayān-ı ḫazret lāzımdur. Meşelā pādīşāḫa vezīr ve beglerbegi ve defter-dār¹¹⁴³ ve ḫāzī ve sübaşı ve ‘āmil lāzımdur¹¹⁴⁴. Buncılayın rūḫ-ı ḫudsiye memleket-i bedende salṭanat sürmege esbāb u a‘vān vācibdür ve bunlaruñ her birinūñ keyfiyyet-i şalāḫ u fesādı zarūrīdür ve ḫākim-i velāyet nuṣṣ-ı muşliḫ ile mekr-i müfsidi temiz¹¹⁴⁵ itmeyicek¹¹⁴⁶ memleket āfāt-ı ğavgādan ve fiten-i a‘dādan emīn olmaz. Lā-cerem bu ma‘āninūñ izāḫı içün her şıfatuñ ḫaḫīḳatine eşnāf-ı ḫuvā-yı ḫayvāniyye ve rūḫāniyyeden ki¹¹⁴⁷ enşār u a‘vān-ı cevāriḫ ve ‘azāya ki ḫuddām u re‘āyā-yı rūḫ-ı insānīdürürler. İşāret olınsa gerekdür inşe’al-lāḫü’l-‘azīz. İy ‘azīz bilgil kim çün Ḥaḫ celle ve ‘alā rūḫ-ı insānı ‘aṭiyyesin kim esrār-ı rabbāniyyeden bir sırrdur

¹¹³⁹ Derkenâr: +Memleket-i H.

¹¹⁴⁰ +ki H.

¹¹⁴¹ “Ben yerlere ve göklere sığmadım, ancak mü’min kulunun kalbine sığımdım.” (Hadīs-i Kudsi)

¹¹⁴² Derkenâr: Perhiz-kâr ve pāk M.

¹¹⁴³ defterdā H.

¹¹⁴⁴ lāzım H.

¹¹⁴⁵ temyiz H.

¹¹⁴⁶ itmeyicek H.

¹¹⁴⁷ Derkenâr: İzāḫı H.

hıttā-i memleket-i bedende hâkim ü hâlîfe kılmışdır¹¹⁴⁸ ve bu memleketün vasaatında bir mevzi^c i bu hâlifenün kararı için ta^c yin eylemişdir. Şol zu^c m üzre ki rûh-ı insâniye mütehayyir¹¹⁴⁹ ve mütemekkindür dirler. Yâhûd mevzi^c -i vürûd-ı evâmir ü nevâhî ve taşarrufât-ı ahkâmı için ola şol qavl üzre ki aña mütehayyir¹¹⁵⁰ degüldür dirler ve ol mevzi^c de ihtilâf¹¹⁵¹ vardır ve azher oldur ki ol mevzi^c -i qalbdür ve qavl-i nebevî bu ma^c nâya şâhiddür ki: “İnne’l-lâhe lâ yenzuru ilâ şuarikum ve emvalukum ve lâkin yenzuru ilâ [83-b] qulubiküm¹¹⁵² ve a^c mälukum.” Ya^c nî Hâk Te^c âlâ sizün şüretlerinüze ve mällarınüze nazar itmez. Belki qalbleriñüze ve ‘amelleriñüze nazar ider. Zîrâ hâlîfe naşb iden kimsenün muttasıl nazarı hâlifesinün maḥallinedür. **Ve bilgil** kim murâd qalbden ol et pâresi degüldür ki şol cânibde olur. Zîrâ ol cümle hayvânlarda vardır. Belki murâd qalbden¹¹⁵³ şol luṭf-ı ilâhidür ki ol câmi^c -i mülk ü melekûtdur ve ḥâmil-i ğayb u şehâdetdür ve ol et pâresi bu luṭf-ı ilâhîninün maḥall-i tedbîri ve taşarrufidur ve bu luṭf-ı ilâhî nefsi emmâre ile rûh-ı insânî ictimâ^c ından mütevellid olur ve anuñ müşâbeheti vardır nefsi anasına. Ammâ bu müşâbehet ‘arîzîdür ve müşâbeheti vardır rûh atasına ammâ bu müşâbehet aşîdür. Çün rûh-ı qudsî-ye teveccüh ide. Nesemât-ı envâr-ı rûhâniyye ve nefehât-ı esrâr-ı rabbâniyye anuñ ḥaḳîqatin münevver ü mu^c aṭtar ider ve ahkâm-ı taşarrufât-ı rûniyyeyi vech-i şavâb üzre qabûl ider ve ol ma^c ânîninün âşârı şafahât-ı cevâriḥ ve a^c zâ üzre zuhûra irer¹¹⁵⁴ ve cemî^c i a^c mäl-i ‘ummâl-i memleket-i beden şalâḥa gelür ve çün nefsi anası tarafına iltifât ide zulumât-ı quvâ-yı hayvânî ve küdürât-ı hevâ-yı nefsanî anuñ qâbiliyeti âyinesin¹¹⁵⁵ muzlim ider. Tâ ḥucb-ı tağyîr ve tednîs-i şıfât sebebi ile qâbiliyyet andan zâyil¹¹⁵⁶ olur ve istifâza-i envâr-ı rûhâniyye [84-a] den maḥrûm kıılır ve sırrı ve rûhı taşarrufları ma^c kus taşavvur ider ve anuñ i^c vicâcînuñ eşeri re^c âyâ-yı beden üzre zâhir olur ve cemî^c -i ‘ummâl-i cevâriḥ ve a^c zâ ol sebeb ile fesâda gelür ve anuñ için Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem buyurmuşdur: “İnne fi’l-cesedi li-muzağaten izâ şalâḥat¹¹⁵⁷ şalâḥ bihâ sâ’irü’l-cesedi ve

¹¹⁴⁸ Derkenâr: [Sultân-ı Beden: H.] Sultân-ı beden ruh-ı insânîdür taḥtî qalbdür. M, A, H.

¹¹⁴⁹ mütehayyir H.

¹¹⁵⁰ mütehayyir H.

¹¹⁵¹ ihtilâ M.

¹¹⁵² Derkenâr: Bir rivâyetde “bel yenzuru ilâ qulubiküm ve niyyâtukum” vâkı^c dür. M, A.

¹¹⁵³ Derkenâr: Qalb şekl-i şanavber (+de H.) olan et pâresi degül, belki anda olan laṭîfe-i rabbâniyyedür. M, A, H.

¹¹⁵⁴ zuhûr ider H.

¹¹⁵⁵ âyînesin H.

¹¹⁵⁶ zâ’ıl H.

¹¹⁵⁷ Derkenâr: Bir rivâyetde “İnne fi’l-cesedi li-muzağaten izâ şalâḥat, şalâḥa’l-cesedü küllühü. Ve izâ fesedet, fesede’l-cesedü küllühü elâ ve hiye’l-qalb. M, A.

izā fesedet¹¹⁵⁸ fesede bihā sā'irü'l-cesedi elā ve hiye'l-çalbu."¹¹⁵⁹ Ya'ni tahkikan cesedde bir et pāresi vardır ki kaçan ol et pāresi şālih olsa sāyir¹¹⁶⁰ cesed anuñ sebebi ile şālih olur ve kaçan ol et pāresi fāsidi olsa sāyir¹¹⁶¹ cesed anuñ sebebi ile fāsidi olur. Āgāh oluñ ki ol et pāresi çalbdür ve çün pādīşāhlık vezīr-i 'ākilsiz ve tedbir-i şavābsız nizām bulmaz buncılayın halīfe-i rūh için dahı vezīr¹¹⁶² olmasa memleket-i beden intizām bulmaz¹¹⁶³. İmdi¹¹⁶⁴ sultān-ı rūhuñ vezīri 'aqlıdır ve ol maḥaṣṣıl-ı esbāb-ı devlet-i ebedī ve müdebbir-i umūr-ı na'im-i sermedidür ve Hāḳ Te'ālā memleket-i beden-i 'alāsında vezīr-i 'aql için bir ıaır-ı 'ālī binā itmişdür ki aña dimāğ dirler ve çün 'ālem-i ḥissī mevcūdātınuñ aḳsāmı bişdür ki mubşirāt u mesmū'āt u meşmūmāt u mezūkāt u melmūsātdur ve 'arşdan ferşe varınca her ne var ise bu biş kısmadan ḥāric¹¹⁶⁵ degüldür. Pes ḥikmet-i ilāhiyye anı iktizā eyledi ki ıaır-ı dimāğda biş pencere müheyyā ide [84-b] tā vezīr-i 'aql her bir pencereden biş nev' vilāyetüñ esrārına nāzır olup ve cümle vilāyetüñ aḥbārına vākıf ola. Nitekim zāhir pādīşāhlarına her vilāyeti için bir defter-dār¹¹⁶⁶ lāzımdır ki ol vilāyetüñ emvālını zabt idüp ḥazīneye irişdüre buncılayın pādīşāh-ı rūh için biş defter-dār vardır ki her birini 'ālem-i ḥissī vilāyetlerinden bir vilāyete müvekkel eylemişdür. Ol biş defter-dār ḥavāss-ı ḥams-i zāhiredür ki her birinüñ taşarrufında bir 'ālem vardır ki bu 'ālemlerüñ her birinde ḡarāyib u 'acāyib-i bī-nihāyedür ve ḥiss-i müşterek¹¹⁶⁷ ki dimāğuñ muḳaddemindedür, bu biş ḥiss üzerine ḥākimdür beglerbegi meşābesindedür. Bu biş defter-dāruñ¹¹⁶⁸ emvālını ol¹¹⁶⁹ ḳabz ider ve ḥayāl ki dimāğuñ ikinci mertebesindedür, ol ḥazīnede zabt ider ve kuvve-i ḥāfıza¹¹⁷⁰ ki dimāğuñ üçüncü mertebesindedür, ḥazīne-dār-ı der-i ḥazīne-i ḥayālde olanı āfāt-ı zevāl u nisyāndan ḥıfz ider ve kuvve-i zāhire ki dimāğuñ dördüncü mertebesindedür,

¹¹⁵⁸ ıasedet M,

¹¹⁵⁹ Resūlullah aleyhi vesellem buyurdu: "Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki, o iyi, doğru düzgün olursa bütün vücut iyi, doğru düzgün olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalptir." (Buhārī, İman 39)

¹¹⁶⁰ sā'ir H.

¹¹⁶¹ sā'ir H.

¹¹⁶² Derkenār: Vezīr-i sultān-ı rūh 'aqlıdır ve anuñ mekānı dimāğdır. M, A, H.

¹¹⁶³ Derkenār: Buncılayın H.

¹¹⁶⁴ idi H.

¹¹⁶⁵ taşra A, H.

¹¹⁶⁶ Derkenār: Defter-dār-ı ruh-ı insānī ḥavāss-ı ḥams-ı zāhiredür. M, A, H.

¹¹⁶⁷ Derkenār: Ḥiss-i müşterek beglerbegi meşābesindedür. M, A, H.

¹¹⁶⁸ defter-dār ki H.

¹¹⁶⁹ Derknār: Ḥākimdür H.

¹¹⁷⁰ Derkenār: Kuvve-i ḥāfıza ḥazīne-dār menzilesindedür. M, A.

vezîr-i ‘aqluñ şāhib-i dīvānidur.¹¹⁷¹ Anuñ hîdmeti budur ki kuvve-i hâfızanuñ zabtında olanı vezîr-i ‘aqla ‘arz ider. Vezîr-i ‘aql kâzî-i ‘adle¹¹⁷² emr ider. Tâ cem‘ olan cümle emvâlî kuvvet-i te‘yîd ile mîzân-ı zekâda koyup ve kemâl-i idrâk ile nuķûd-ı haķķı zuyûf-ı bâtıldan temiz¹¹⁷³ ide ve şafâ-yı [85-a] emvâl-i a‘mâl-i maķbûleyi kudûrât-ı ef‘âl-i merdûdeden cüdâ ide ve ol ma‘nâlaruñ hûlâşasın tabaķ-ı ihlâşa koyup hażret-i hâlîfe-i rûha ‘arz ider. Rûh-ı büzürgvâr daķı ol hedâyâyı a‘mâlî cenâb-ı hażret-i Haķķa vesîle-i ķurbet ider ve çün maķall-i ķabûlde şebt olına hîzâne-i ğayb hâzinleri ol tuhf-e-i a‘mâlî ķabz idüp hîzâne-i ‘ilm-i ķadîmde emânet ķorlar. Tâ ki “yevme la yenfa‘ u mālun ve lâ benûn”¹¹⁷⁴da sebeb-i necât olur. İy ‘azîz her ‘amel a‘mâl-i şâlihadan ki bedenden şâdır olur, ibtidâ‘-i zuhûrından maķall-i ķabûl-i vuşûl¹¹⁷⁵ varıncaya dek on ‘âlem¹¹⁷⁶ geçer. ‘Avâlim-i ğayb u şehâdetden ve bu ‘âlemlerden her ‘âlemi ki¹¹⁷⁷ bir melegüñ taşarrufında olur. Melâyike-i¹¹⁷⁸ muķarrabinden ki ol melek ol ‘âlemüñ hâkimidür ve ol ‘amel ol geçdüĝi ‘âlemüñ taşarrufâtınuñ aĥkâmı ile reng-pezîr olur ve ol aĥkâmuñ âşârından bir şıfat kesb ider ve ol şıfat hasebi ile bir ism ile müsemma olur bu ma‘âniden ba‘zınuñ şerefî¹¹⁷⁹ be-tarıķ-i icâz oldur ki haķâyıķ-ı a‘mâl çün havâss-ı ĥams ya‘nî kuvve-i sâmi‘a ve bâşıra vü zâyıķa vü şamme vü lâmise ‘âlemine gele ol a‘mâlî müteferriķât dirler. Zîrâ bu havâssuñ her biri kendü ‘âleminüñ müdrکیدür ve her birisi âĥirün¹¹⁸⁰ idrâk itdüğün idrâk idemez ve ehl-i [85-b] taĥķîk ķatında her biri bir melekdür melekût-ı süfliden ve ĥâşiyet-i melek oldur ki her biri bir ‘amel içün yaradılmışdır. Anuñ ĝayrını idemezler ve bilmezler. Ancılayın ki göz ķulaķ ‘amelini ve ķulaķ göz ‘amelini idemez ve¹¹⁸¹ tenbîh-i ilâhî: “Ve mâ minnâ illâ lehû maķâmun ma‘lûm”¹¹⁸² Meleklerden ĥikâyetdür ki bizden birimiz yokdur illâ anuñ içün¹¹⁸³ maķâm-ı ma‘lûm

¹¹⁷¹ Derkenâr: Şāhib-i dīvān (dān H.) Rûm diyārında mu‘âṭa‘acı (muķāṭa‘acı H.) ve rûz-nāmecî didükleridür. M, H.

¹¹⁷² Derkenâr: Kâzî-i beden ‘adldür. M, H.

¹¹⁷³ temyîz H.

¹¹⁷⁴ O ĝün ki ne mal fayda verir ne oĝullar! (Şu‘arâ 26/88)

¹¹⁷⁵ vuşûle H.

¹¹⁷⁶ Derkenâr: On ‘âlemüñ (on ‘âlemüñ -H.) bişi (biş H.) havâss-ı ĥams-ı zâhire ve bişi (biş H.) havâss-ı ĥams-ı bâṭınadır. M, A, H.

¹¹⁷⁷+geçer H.

¹¹⁷⁸ melâ‘ike-i H.

¹¹⁷⁹ şerĥi H.

¹¹⁸⁰ âĥir H.

¹¹⁸¹ +her H.

¹¹⁸² (Melekler derler ki:) “Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır.” (Sâffât 37/164)

¹¹⁸³ anuñ içün H.

vardur¹¹⁸⁴ işāretdür bu ma‘nāya ve çün müvekkilān-ı havāss kendü ‘amellerinden fāriğ olalar ve ol ‘amelleri¹¹⁸⁵ hiss-i müşterek ki¹¹⁸⁶ teslīm ideler bu ‘ālemdə ol a‘māle maḥsūsāt dirler ve hiss-i müştereke anuñ içün hiss-i müşterek didiler¹¹⁸⁷ havāss-ı ḥamsūñ a‘mālī idrākinde şerīkdür ve çün a‘māl-i hiss-i müşterek qabağından¹¹⁸⁸ ḥızāne-i ḥayālde maḥzūn ola aña müteḥayyilāt dirler. Bu iki mülk melekūt berzaḥdandır¹¹⁸⁹ ki vāsītadur ğayb u şehādet ortasında ve çün kuvve-i ḥāfıza bu a‘mālī ḥazāne-i¹¹⁹⁰ ḥayālde zabṭ ide, anlara maḥfūzāt dirler ve çün kuvve-i zākire ol a‘mālī vezīr-i ‘aqla ‘arz ide, anlara medkūrāt¹¹⁹¹ dirler ve çün vezīr-i ‘aqluñ qabzında qarār bula, anlara ma‘kūlāt dirler ve çün qādī-yi ‘adl ol a‘mālūñ ḥaqq olanını bāṭıl olanından fark ide zākiyāt dirler. Bu dört melek melekūt-ı ‘ulvīdendir¹¹⁹² ve ol a‘māl-i zākiye çün divān-ı vezīr-i ‘aqlan ḥazret-i ḥalife-i rūḥa ‘arz olına anlara rūḥāniyyāt dirler. Çün melāyike-i¹¹⁹³ kirām qabz [86-a] ideler melekūtiyāt dirler ve çün ḥızāne-i ğayb-i eḥadiyyetde maḥzūn ola esrār dirler ve bu teraqqī a‘mālde olur ki kul ile ḥaqq ortasında ola ki anda ḥaqq ğayr olmaya. Ammā ol a‘māl ki ḥuqūq-ı ‘ibāda müte‘allik ola ḥızāne-i ḥayālde maḥbūs olup ebvāb-ı melekūt aña açılmaz ve teraqqī tārīkini bulmaz. Bu zıkr olunan aḥkām aḥkām-ı a‘māldür. Ammā ‘ulūmuñ ḥükmi ğayrdur ki ‘ilm üç ḥālden ḥālī degüldür zirā yā ‘ālem-i süflīye müte‘allikdür, yā leṭāyif-i melekūta müte‘allikdür, yā ḥaḳāyık-ı zāt u şifāt-ı ‘ālem-i lāḥūta müte‘allikdür. Her kısım bu üç ‘ulūmdan kendü ma‘lūmātı ile münteḥī olur. İllā ‘ilm-i bi’l-lāh ki ḥiç mertebe merātib-i ‘ulviyyātdan ve süfliyyātdan anuñ ‘urūcına māni‘ olmaz ve anuñ şu‘ūdı cenāb-ı ḥazret-i kibriyādan ğayrı ile münteḥī olmaz ve her ‘ālem kendü mertebe-i ‘ilmi ile muḳayyeddür. İmdi ‘ilm-i esrār-ı zāt u şifāt-ı ḥazret-i şamediyet ki şevāyib-i ḥādīşātdan münezzeh ve neḳāyiş-i imkāndan muḳaddesdür her ‘ālemi ki anuñ maḥall-i şudūrıdur kendü şifātı ile mevşūf ider ve zūll-i derekāt-ı taḳayyüdden evc-i ‘izz-i derecāt-ı ıtlāḳa yetişdürür ki: “Ve mā yestevī’l-a‘mā

¹¹⁸⁴ Derkenār: Meleklerden M, H.

¹¹⁸⁵ ‘amellerini H.

¹¹⁸⁶ hiss-i müştereke (Kef çizilmiştir) H: hiss-i müştereke A.

¹¹⁸⁷ +ki H.

¹¹⁸⁸ qabzından H.

¹¹⁸⁹ Derkenār: Berzaḥ dünyā ile kıyāmet ortasına denildüğü gibi ‘ālem-i şehādet ile ‘ālem-i ğayb ortasına dinilür. M, A, H.

¹¹⁹⁰ ḥızāne-i H.

¹¹⁹¹ mezkūrāt A, H.

¹¹⁹² ‘ulvīden H.

¹¹⁹³ melāyike-i H.

ve'l-başı̄r ve lâ'z-zulumātu ve lâ'n-nūr ve lâ'z-zıllu ve lâ'l-harūr¹¹⁹⁴ hel yestevi'l-lezīne ya' melune ve'l-lezīne lâ ya' lemūn innemā yetezekkeru ūlū'l-elbāb"¹¹⁹⁵ bundandır. Yahya bin Mu'āz Rāzī rahmetu'l-lāhi 'aleyh [86-b] didügi ki: "İnne li't-tevhīdi nuren kemā inne li's-şirki nāren ve inne nūre't-tevhīdi ahraqu li's-seyyiāti min nāri's-şirki li'l-muhsenāti."¹¹⁹⁶ Ya' nī tevhīdūñ nūri vardır şirkūñ nāri olduğı gibi ve nūr-ı tevhīd ziyāde yakıcıdır seyyiāti nār-ı şirk hasenāti yakduğundan ve haqīkatde maḫṣūd ḫalīfet-i rūḥ-ı insānı icādından bu 'ilmūñ taḫṣīlidür ve murād-ı āferiniş-i ādem ve cinnden bu sa' ādetūñ iktisābıdır ki: "Ve mā ḫalaḫtu'l-cinne ve'l-inse illā li-ya' budūn"¹¹⁹⁷ Ya' nī li-ya' rifūn ve Tevrāt'da gelmiş ki "Yā ibni Ādem ḫalaḫtu'l-eşyā'leke ve ḫalaḫtekeli fe-lā tuhlike mā ḫalaḫtuhū li-ecelī fī-mā ḫalaḫtu min eclike." Ya' nī iy Ādem oğlu ḫalk eyledüm cemī' -i nesneyi senūñ içün ve ḫalk eyledüm seni benüm içün. Helāk eyleme benüm içün ḫalk itdügümi senūñ içün ḫalk itdügümde. Murād budur ki cevher-i şerīf-i 'ömri metā' -ı fānī içün žāyi' itme ve kendü manşib-ı ehliyyet-i muḫaddesūñi zūlmet-i ğubār-ı ğayrdan şaḫla ve dāmen-i himmet-i rūḥ-ı muṭahharı ki ḫalīfe-i memālik-i 'ālem-i melekūtdur mezbele-i dünyā cīfesi ile bulaşdurma ve ḫalb āyīnesin zūlumāt-ı hevā ile kurıtma ve başiret gözi bebegin bizüm cemālimüz müşāhedesinden maḫrūm ḫılma ve nefsi emmārenūñ efsūn u¹¹⁹⁸ efsānesi ile firifte vü mağrūr olmasa¹¹⁹⁹ bizüm düşmenlerimiz dostlığı kuşağın cān biline bağlama ve ğaflet şahrālarında ser-geşte olma [87-a] ve āteş-i ḫirmān-ı heybeti zūhūrından endişe ḫıl. Ka'bü'l-aḫbār'dan rivāyet olunur ki Ḥaḫ Te'ālā Tevrāt'da dimiş: "Yā ibni Ādem in rażīte bi-mā ḫasemtu leke erḫatu ḫalbeke ve bedeneke ve ente maḫmūdun 'indī ve in lem teraḫa bi-mā ḫasemtu leke sellatṭet"¹²⁰⁰ 'aleyke'd-dunyā ḫatta terkuḫa fihā rekḫa'l-vaḫşi fī'l-beriyyeti şümme bi-'izzeti ve celālī lā tenālu minhā illā ma ḫaddaret¹²⁰¹ leke¹²⁰² ente mezmūmu 'indī." Ya' nī iy Ādem oğlanı eger rāzī olursañ benüm saña ḫısmet itdügüme rāḫat iderin ḫalbüñi ve bedenüñi ve sen memduḫ u maḫbūlsin benüm ḫatūmda ve eger rāzī olmazsañ

¹¹⁹⁴ "Kör ile gören bir olmaz. Karanlıklar ile aydınlık bir olmaz. Gölge ile sıcaklık bir olmaz." (Fâtır 35/18-21)

¹¹⁹⁵ "De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar." (Zümer 39/9)

¹¹⁹⁶ Yahyâ bin Muâz'dan rivâyet olunur: "Tevhidin bir nuru, şirkin de bir ateşi vardır. Şirkin ateşi müşriklerin iyiliklerini yaktığı gibi tevhidin nuru da muvahhidlerin günahlarını yakar." (İ. Hakkı Bursevî, Ruhū'l-beyân 91/92)

¹¹⁹⁷ "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyât 51/56)

¹¹⁹⁸ ve -H.

¹¹⁹⁹ olma A, H.

¹²⁰⁰ sellatṭu H.

¹²⁰¹ ḫaddertu H.

¹²⁰² +ve H.

benüm saña kısmet itdügüme havâle eyledüm saña dünyâyı tâ ki depinürsin vuhûş yabanda¹²⁰³ depündüğü gibi. Andan şöña ‘izzetüm ve celâlüm haqqıyçün irişmezsin dünyâdan illâ¹²⁰⁴ benüm taqđır itdügüme¹²⁰⁵ senüñ içün ve sen mezmûmsın benüm katumda zîrâ ‘âlem-i ecsâm zıll-ı ‘âlem-i ervâhdur ve maḥbûbât-ı ḥissî zıll-ı maṭlubât-ı ‘aqlîdürürler. Nitekim ḥiṭâb-ı rabbânî seyyid-i enbiyâya ‘aleyhi’s-selâm haber virür: “Elem terâ lî rabbike keyfe medde’z-zılle ve lev şâ’e le-ca’alehû sâkinan.”¹²⁰⁶ Ya’ nî görmez misin iy Muhammed kendü rabbüñi ki zılâl-i merâtib-i ekvânı bisât-ı ‘arşa-i ‘âlem-i imkân üzre döşedi ve eger isteyeydi ḥızâne-i ğaybda sâkin ider idi ve ketm-i ‘ademde kıdreti ile mestür ider idi.¹²⁰⁷ Lâkin ḥikmet-i ezeliyye [87-b] anı iktizâ eyledi ki a’yân-ı mezâhir-i irâdât-ı menâzil merâtib-i ‘avâlim-i ğayb u şehâdetde dâyimâ¹²⁰⁸ seyrde olalar “mâ şâ’a’l-lâhu kâne ve mâ lem yeşâ’e lem yekûn” ve çün ma’lûm oldu ki umûr-ı şehâdiyye zılâl-i haḳâyık-ı ğaybiyye imişler. Bilgil ki ḥaşıyyet-i zıll oldur ki çün anuñ ardınca gidesin her ne deñlü sa’y ziyâde ola anı ayağüñ altına alup ezemezsin ve çün andan yüz çevüresin her ne deñlü andan kaçarsañ andan ırâḳ olamazsın¹²⁰⁹ ve ḥadiş-i kıdusî de vârid olmışdur ki: “Yâ dünyâ ihdimî men ḥademenî ve eta’nî¹²¹⁰ men ḥademike.”¹²¹¹ Ya’ nî iy dünyâ ḥidmet kııl baña ḥidmet idene ve zaḥmet vir saña ḥidmet idene. İy ‘azîz bilgil ki gevher-i cûd miftâḥ-ı bâb-ı ḥızâne-i vücûddur ve her nesne ki ‘arşa-i vücûdda varlık ḥil’atin buldı ve bulsa gerekdür cümlesi salṭanat-ı cûd-ı feyzinüñ eşerlerindendir. “Ve lev lâ faẓlu’l-lâhi ‘aleyküm ve raḥmetuhû mâ zekâ minkum bin eḥâdin ebeden.”¹²¹² Ya’ nî eger bizüm keremümüz deñizleri temevvüc itmeyeydi hiç kimse sizden ḥil’at-i vücûd giymez idi ve eger ‘arşa-yı vücûdda teceddüd-i reşehât-i cûd size dest-gîr olmayaydı hiç kimse şeref-i sa’âdet-i mekârim-i aḥlâḳ ile müşerref olmaz idi¹²¹³ ve çün mertebe-i ḥilâfet ve salṭanat-ı zıll-i ḥazret-i perverdigâridür. Pes bu şıfat-ı ḥâş ya’ nî beslemek¹²¹⁴ levâzım-ı ḥalîfe ve pâdişâhdan [88-a] dur ve çün bu

¹²⁰³ yabanlarda H: beyâbânlarda A.

¹²⁰⁴ +ben H.

¹²⁰⁵ +saña ve H.

¹²⁰⁶ “Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin?” (Furkân 24/45)

¹²⁰⁷ +ve H.

¹²⁰⁸ dâ’imâ H.

¹²⁰⁹ Derkenâr: Ya’ nî bir kimse dünyâ ardınca olsa gölgesi ardınca olmuş gibi her ne deñlü segirdürse yetişemez. Ammâ dünyâdan yüz çevürse dünyâ gölgesi gibi ardından kesilmez. M, H.

¹²¹⁰ ebtağî H.

¹²¹¹ “Ey dünya! Bana hizmet edene hizmetçi ol! Sana hizmet edene güçlük göster!” (Hadis-i Kudsi)

¹²¹² “Eğer Allah’ın size lütfu ve merhameti olmasaydı sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı.” (Nûr 24/21)

¹²¹³ olmazdı A.

¹²¹⁴ ya’ nî beslemek -A, -H.

muḳaddime ma‘lûm oldu ise bilgil kim ḥulefâ’ vü selâṭin dört ḥâlden ḥâlî degüllerdür. Zîrâ padişâh yâ baḥîldür kendü ḥaḳḳında ve re‘âyâ ḥaḳḳında yâ şehîdür ikisinde bile yâ baḥîldür re‘âyâ ḥaḳḳında ve şehîdür kendü ḥaḳḳında yâ şehîdür re‘âyâ ḥaḳḳında ve baḥîldür kendü ḥaḳḳında ve efḍal-i ḥulefâ vü selâṭin oldur ki şehâ vü iḥsânı ‘âmm ola ve eḥass u erzel-i¹²¹⁵ mülûk oldur ki bunun ḥilâfı ola. Nitekim ḥadîs-i ḳudsî vâriddür ki: “İnî cevâdun kerîmun lâ yucâvizunî le’îmun”¹²¹⁶ Ya‘nî ben şehî ve kerîmüm baña irişmez ḥasîs u denî olan ve buncılayın rûh-ı ḳudsî ki ḥalîfe-i ‘âlem-i ma‘nevîdür. Bu dört ḥâlden ḥâlî degüldür ve ‘ilm ü ‘amel ki maḳâm-ı cem‘u teferruḳadadır bu ḥalîfenüñ cûd u iḥsânıdır. Zîrâ zînet-i zâhiri ‘ameldür ve zîyâ-i sîret-i bâṭını ‘ameldür ve bu ḥalîfenüñ memleketinüñ re‘âyâsı pâdişâh-ı şûrî re‘âyâsı gibi iki kısmdır. Ḥâricendür ve dâḥîlendür ve ḥâricden ola iki kısmdır. Munfaşıldur ve muttaşıldur. Ḥâric-i munfaşıl ‘âlem-i şehâdetdür ve ḥâric-i muttaşıl ‘âlem-i cismdür ki ḥalîfe-i rûḥ anda bî-vâsîta mutaşarrıfdur ve cism vâsîtası ile ‘âlem-i şehâdetde mutaşarrıfdur. Gâh aḥkâm-ı salṭanat-ı ma‘neviyyeyi etrâf-ı memleket-i bedende icrâ ider. Gâh âyât-ı esrâr-ı ilâhiyyeyi şafahât-ı elvâḥ-ı âfâḳ üzre okur ve maḳâm-ı cem‘de ikisi bile âyine-i¹²¹⁷ [88-b] cemâl-i muṭlaḳ bilür ki: “Senurîhim âyâtînâ fî’l-âfâḳı ve fî enfusihim ḥattâ yetebeyyene lehum ennehu’l-Ḥaḳ.”¹²¹⁸ Biz gösterdüriz¹²¹⁹ anlara âyâtımız âfâḳ-ı ‘âlemde daḥı nefislerinde. Tâ zâhir ola anlara¹²²⁰ ki ol ḥaḳḳdur¹²²¹ ve çün nazârın daḥı a‘lâ ide kendüyi kendü mülâḥazası ḳaydından ve ğayrdan ḳurtarup ḥaḳḳı Ḥaḳ ile bilüp dir:

Nazm:

Sen baña mûnis-i revân idüñ

Gözlerümden velî nihân idüñ

Seni ben zan ile bilürdüm lik

Bî-ḥaber oldum u ‘ayân idüñ

¹²¹⁵ erâzil-i H.

¹²¹⁶ “Ben cömert ve kerem sahibiyim aşâğılık olan bana ulaşamaz.” (Hadîs-i Ḳudsî)

¹²¹⁷ âyine-i H.

¹²¹⁸ “Varlığımızın delillerini, (kainattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur’an’ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun.” (Fussilet 41/53)

¹²¹⁹ gösterürüz H.

¹²²⁰ olanlara H.

¹²²¹ Derkenâr: Biz M, H.

Cānum isterdi bu cihānda seni
Bilmez idi sen aña cān idüñ

Bana varlık hicāb olur yoḥsa
Bende¹²²² sen şöyle der-miyān idüñ

ve ra‘iyyet-i dāḥil daḥl iki kısmdur. Kuvā-yı rūḥāniyye ‘aql u fehm ve ḥıfz u zıkr ve ‘adl u rüşd ve ḥazm¹²²³ u ḥayā ve şıdk u vefā gibi ve kuvā-yı nefsāniyye cehl ü kevdencik ü nısyān u cevır ü kesel ü ḥamākat u utanmazlık u kızb ü ḥıyānet gibi ve bu kuvā-yı nefsāniyyenüñ ehli aşḥāb-ı şimāldururlar ve kuvā-yı rūḥāniyyenüñ ehli iki kısmdururlar. Aşḥāb-ı yemīn ve anlarıñ şabıqları meczublardur. İy ‘aziz çün bildüñ ki pâdişāhlar seḥā vü keremde dört kısm üzredürürler ve bildüñ ki ḥalife-i rūḥuñ seḥā vü keremī ‘ilm u ‘amel ḥasebi iledür, imdi bilgil ki bu ḥalife dört ḥālden ḥālī olmaz. **Evvel** oldur ki ‘ālim-i bi’l-lāh ola bi-nefsihī ve ‘āmilu’l-lāh ola bi-cevāriḥī ve bu ekmel-i ḥulefā’-i ma‘neviyyedür ve her zemānda [89-a] bunuñ gibi kimsenüñ vücūd-ı şerifi nādirdür ve her kim ki bunuñ gibi kimsenüñ devlet-i nazarı ile müşerref ola sa‘ādet-i ebediyye olur¹²²⁴. **İkinci** oldur ki bu iki ḥālden bi’l-küllıyye ‘ārī ola buncılayın kimse şeytān-ı zemāndur ādemī şūretinde her kim ki bunuñ ile müşāḥib ola şekāvet-i ebediyyeye giriftār olur. **Üçünci** oldur ki kendüsi bi-nefsihī zīnet-i ‘ilm ile müzeyyen ola velākin re‘āyā-yı cevāriḥ ü a‘zāsı kuşūr u ihmāl ile a‘māl-i müniciyye şemeresi te‘şirinden ‘ārī ola ve ehl-i bâdiye-i memleketi iktisāb-ı sa‘ādet-i ebediyyeye delālet itmez ve bu ḥalife “yevme teşhedu ‘aleyhim elsinetuhum ve eydihim ve erculuhum”¹²²⁵ ki yevm-i kıyāmetdür ḥuḳūḳ-ı re‘āyā ile me‘ul olup ḥaṭar-ı ‘azābda olur ki “inne’s-sem‘a ve’l-başare ve’l-fu‘āde kullu ulā’ike kāne ‘anhu mes’ulen.”¹²²⁶ buña delıldür. **Dördünci** oldur ki re‘āyāyı irşādda pâdişāh sâ‘i ve nāşih ola lâkin kendü nefsinde ziver-i ḥaḳāyık-ı cevāhir-i ‘ilmiyyeden ḥālī ola.¹²²⁷ Bu ḥalife kendü nefsinüñ zālimi olur zırā anuñ seḥāveti re‘āyāya şāmindür ve ol kendü nefsi ḥaḳkında le’imdür. İmdi bu cümleden ma‘lūm oldı ki efḍal şıfat ḥalife-i rūḥa seḥā ve vefādur anuñ içün Resūlullāh

¹²²² bende (mükerrer) A.

¹²²³ cezm H.

¹²²⁴ bulur H.

¹²²⁵ “İşlemiş oldukları günahdan dolayı dillerinin, ellerinin ve ayaklarının kendi aleyhlerine şahitlik edecekleri günde onlara çok büyük bir azap vardır.” (Nûr 24/23)

¹²²⁶ “Kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.” (İsrâ 17/36)

¹²²⁷ lâkin -H.

şallâ'llāhu 'aleyhi ve sellem demiş: “İnne budelā 'e le' attī¹²²⁸ lem yedhulū'l-cennete bi-şalāte ve lā bi-şiyāmin¹²²⁹ velākin daḡalūhā¹²³⁰ [89-b] bi-seḡāveti'l-enfusi ve selāmeti'ş-şudū[r]¹²³¹.”¹²³² Ya' nī taḡḡīḡan benüm ümmetüm evliyāsı cennete girmezler çün namāz ve çok şavm ile velākin dāḡil olurlar cennete seḡāvet-i nefsi ve selāmet-i ḡalb ile ve ḡalīfe-i rūḡa efḡal-i seḡāvet¹²³³ oldur ki her nesne ki anuñ mülk ve taşarrufında olmaya andan söylemeye ve ḡaḡīḡat bile ki kendüye vücūd kendüden degüldür ve 'arşa-i 'ālemde olmak ve olmamak iḡtiyārı anuñ degüldür.

Beyt:

Şol kimse ki varlığında daḡli yoḡdur
Var dirse eger¹²³⁴ özine¹²³⁵ 'aḡlı yoḡdur.

Diger:

Varlık ki ḡaḡ iledür kıyāmı
Yoḡdur o ve līk var nāmı

ve ḡadıṡ-i ḡudsī vārid olmuşdur ki: “İnne ḡāze'd-dīne irteşaneytuhū li-nefsī ve len yuşliḡū ille's-seḡāvete ve ḡüsnül-ḡulḡı fe'kremū bihimā māesteta' tum.”¹²³⁶ ḡaḡ Te'ālā buyurur ki taḡḡīḡan ben bu dīni iḡtiyār itdüm nefsum içün ya' nī kendüme maḡşuş ḡıldum ve bu dīni işlāḡ u itmām kılmaz illā seḡāvet daḡı ḡüsn-i ḡulḡ. İmdi ikrām idüñ bunlar ile ḡādir olduḡıñuz ḡadar. **Maḡlab**¹²³⁷: Bilgil kim¹²³⁸ seḡāvet mūcib-i maḡabbetdür ve maḡabbet mūcib-i ḡurbetdür ve ḡurbet mūntic-i vuşlatdur ve vuşlat muḡtażā-yı cem' u cem' iyyetdür ve cem' iyyet mu'āvin-i nuşret-i dīndür ve seḡāvetüñ

¹²²⁸ ümmetī H.

¹²²⁹ lā şiyāmin H.

¹²³⁰ daḡalū H.

¹²³¹ şudūr H.

¹²³² “Ümmetimin velileri, cennete (aslında) namaz, oruç ve sadaka çokluğu sebebiyle değil, Allah'ın rahmetiyle, nefislerindeki cömertlik hasletiyle ve temiz kalplilikleriyle girerler.” (İbni Ebī'd-dünyā, el-Evliya 1/18)

¹²³³ Derkenār: Nefs ve H.

¹²³⁴ ki A, H.

¹²³⁵⁺ o A, H.

¹²³⁶ “Bütün dinler içinde, İslamiyet'i seçtim. Bu din, cömertlik ile ve güzel huyla tamam olur. Bu dini, her gün, bu ikisiyle tamamlayın!” (Hadis-i Kudsi)

¹²³⁷ Derkenār: Taḡḡīḡ-i seḡāvet H.

¹²³⁸ ki H.

iki tarafı vardır ki mezmûmdur. Bir tarafına tebzîr bir tarafına tahtîr dirler¹²³⁹ ve vasaatı ki hadd-i i'tidâldur memdûhdur. Ammâ vasaatın bilüp ri'âyet kılmak [90-a] kıldan incedür ve her kimse anuñ haqîqatin bilmez ki aġniyâ anda ifrâţ idüp hadd-i tebzîre yetişdürürler ki mezmûmdur ve Haġ Te'âlâ emrine muhâlifdür ki hażret-i Haġ Resûlullâh 'aleyhi's-selâma hitâb itmiş ki: “Ve lâ tubezzir tebzîren”¹²⁴⁰ ve daġı buyurmuş ki: “İnne'l-mübezzirine kânü ihvâne's-şeyâtin”¹²⁴¹ Ya'nî şol 'atâ ki Haġ içün olmaya anda isrâf itmege taġkîkan müsrifler şeytân karındaşlarıdır ve haqîkat-i sehâ ziyâdece olanı bezl itmekdür ve maġall-i müsteġakkâ şarf itmekdür ve müsteġakk olanuñ hâceti miġdârınca virmekdür. Buġl bunuñ 'aksidür ve bu beyân olınandan ziyâdesi ifrâţdır ki aña tebzîr dirler ve bundan noġşân tefrîţdür ki aña tahtîr dirler. Bu iki taraf mezmûmdur ve ġayr i'tidâldedir ki aña hadd-i vasaat dirler ve anuñ içün dimişlerdür.

Şi'r:

Tevassaţ îzâ mâ şî'te emren fe-innehû

Kila tarafı ġaşdü'l-umûr-ı zemîm

Terceme:

Vasaat kıl kaçan isteseñ bir emri zirâ || iki cânibi anuñ olur ġünkü mezmûm.

Ve Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem buyurduġı ġayru'l-umûri evsâţuhâ bu ma'nâya işâretdür. **Hikâyet:** Câbir bin 'Abdullâh Raġiyallâhu 'anhdan rivâyet olunur ki dimiş: “Beynenâ naġnü 'inde Resûlullâhi şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem. İzâ câe şabiyyün feġâle¹²⁴² inne ümmî testeksik der'an fe-ġâle şalla'l-lâhu 'aleyhi ve sellem min sâ'atin ilâ sâ'atin. Teżharu 'ud ileynâ fe-zehebe ilâ ümmihî fe-ġâlet lehû ġul [90-b] inne ümmi testeksîte'd-dir'a ellezi 'aleyke fe-deġale Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem dârehû fe-neze'a ġamişahû fe'tâhu fe-ġa'ade 'uryânen fe-ezzene Bilâlün ve eġâme ve lem yesteġi' en yaġruce minel-'uryi fe-nezele ġavlühû Te'âlâ “Velâ tec'al yedeke maġlûleten ilâ 'unuġike'l-âye”. Câbir dimiş ki bir zemânda biz Resûlullâh şallâ'llâhu

¹²³⁹ Derkenâr M, H.

¹²⁴⁰ “Gereksiz yere de saçıp savurma.” (İsra 17/26)

¹²⁴¹ “Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir.” (İsra 17/27)

¹²⁴² feġâle -H.

‘aleyhi ve sellem katında idük bir oğlancık geldi Resûlullâh ‘aleyhi’s-selama ve didi: “Benüm anam senden gönlek ister.”¹²⁴³ Resûlullâh ‘aleyhi ve sellem didi: “Bir sâ‘at şabr kıl andan şoñra girü gel.” Ol oğlancık anasına gitdi. Anası aña didi: “Di taḥḳîḳan benüm anam ister şol gönlegi ki üstüñdedür.” Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem evine girdi gönlegi çıkardı ol oğlancığa virdi. ‘Uryân oturdi. Bilâl¹²⁴⁴ ezân okıdı ve ikâmet itdi. Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem kâdir olmadı çıkmağa ‘uryânlığından. Pes nâzil oldı bu âyet ki: “Ve lâ tec‘al yedeke maḡlûleten ilâ ‘unuḳıke ve lâ tebsuṭhâ kulle’l-baṣṭi fe-teḳ‘ude melûmen maḥsûren.”¹²⁴⁵ Haḳ Te‘âlâ buyurur ki: “İy Muḥammed elini boğazına bağlama. Ya‘nî ziyâde imsâk itme ve elüñi tamâm açma. Ya‘nî bezl¹²⁴⁶ eyleme ki oturasın ğuşşalu ve müteḥayyir.” Lâ-cerem bu âyetde tarafeyn menhî idügi ma‘lûmdur öyleye ḥadd-i i‘tidâl memdûḥdur. İy ‘azîz sünnet-i ilâhiyye şöyle câridür ki her ni‘mete dünyevî ni‘metlerden bir miḥneti ḳarîn ḳılır ve her devleti bir âfet ile maḥlûṭ ider. Tâ bed-baḥṭ câhillere devâm-ı ni‘met ile [91-a] ṭâġi olmayalar ve maḡrûr-ı ġâfiller imtidâd-ı devlet ile bâġi olmayalar. Zîrâ ġinâ ekşer yâ mücib-i zulm u tuġyân ve müverriş-i cefâ vü ‘işyân olur. Nitekim Haḳ Te‘âlâ buyurur: “Ve lev basaṭa’l-lâhu’r-rızḳa li-‘ibâdihi¹²⁴⁷ le-baġû fi’l-arṣ¹²⁴⁸ Ya‘nî eger Haḳ Te‘âlâ döşese rızḳı ḳullarına ya‘nî vâfir virse bâġi olurlar idi arzda. Daḳı buyurur: “İnne’l-insâne le-yatġâ en reâhu’staġnâ.”¹²⁴⁹ Ya‘nî taḥḳîḳan insân bâġi olur idi kendüyi görse müstaġnî ġayrdan. Pes ḥaḳîḳat belâ vü ‘anâ ve miḥnet-i a‘da ḳamçıdur¹²⁵⁰ ki Haḳ Te‘âlâ ḥayvân-şifat ġâfilleri anuñ ile te’dib ider ve dîv-sîret câhilleri anuñ ile râh-ı cefâdan bisâṭ-ı vefâya götürür ve ḳufl-i ins-i dünyâyı ki hiç bir memleket yokdur memâlik-i zâhireden ki düşmen-i müfsidden emîn ola ve hiçbir salṭanat yokdur ki ḳâşid-ı münâzi‘den ḥâlî ola. Ḥalife-i rûḥ daḳı memleket-i beden taşarrufında ḳâhir düşmenden¹²⁵¹ ḥâlî degüldür ki ol düşmene hevâ dirler ve ḥalîfet-i rûḥuñ ki vezîri ‘aḳldur anuñ nâyibi ve keṭḥudâsı ḥazmdur¹²⁵² ve ḥâcibi ‘azmdur ve aña¹²⁵³ ḳâḳî¹²⁵⁴ ‘adldur ve defter-dâr¹²⁵⁵ fikrdür ve

¹²⁴³ Resûlullâh -H.

¹²⁴⁴ +Raḳıyullâhu ‘anh H.

¹²⁴⁵ “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.” (İsrâ 17/29)

¹²⁴⁶ bezl-i külli H.

¹²⁴⁷ li-‘ibâdihi -H

¹²⁴⁸ “Allah ḳullarına (tümüne birden) rızḳı bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi.” (Şûrâ 42/27)

¹²⁴⁹ “Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder.” (Alâk 96/6)

¹²⁵⁰ ḳamçıdır H.

¹²⁵¹ Derkenâr: Düşmen-i sulṭân-ı rûḥ hevâdur. M, A, H.

¹²⁵² Derkenâr: Vezîr-i ‘aḳluñ keṭḥudâsı ḥazmdur ki ihtiyât demek olur. M, A, H.

¹²⁵³ ve aña -H.

kâtibi hıfzdur ve cābisi zıkrdür ve peyki şıdkdur ve muşāhibi qalbdür ve leşkeri kuvā-yı rūhāniyyedür ve buncılayın [91-b] haşm-ı¹²⁵⁶ halife-i rūh ki hevādur¹²⁵⁷ anuñ veziri vehmdür ve nāyibi mekrdür ve hācibi şevk ve tāmā' virmekdür ve kādīsı hiledür ve defter-dārı 'ahdi şımağdur ki aña 'azr dirler ve cābisi hırşdur ve kâtibi emeldür ve peyki kizbdür ve muşāhibi¹²⁵⁸ 'ucb ya'ni kendin görmekten¹²⁵⁹ ve leşkeri kuvā-yı hayvāniyyedür¹²⁶⁰ ve ehl-i taḥkik katında melāyike¹²⁶¹ ve dāyim günāh üzre olan¹²⁶² şeyāṭin ḥaḳīkatde bu iki leşkerdür ve bu iki leşker şehir-i vücūd-ı insānide zemān-ı bulūğdan kabre varınca muḥārebe ve münaza'adadürürler ve her biri bu leşkerden kendü pādīşāhınuñ emri cārī olmağ isterler ve ğayrı pādīşāhuñ def in dilerler ve ḥalk bu iki leşkeruñ ğālibiyyet ve mağlūbiyetinde biş kısmdur. 1. Mü'min-i maḥfūz 2. Kāfir-i müşrik 3. Mināve-i ğaddār 4. 'Āşī-i muşırr 5. Fāsık-ı mütelevvin.¹²⁶³ Ammā mü'min-i maḥfūz te'yid-i 'ināyet-i rabbāniyye ile a'dā'-ı şehir-i vücūda zafer bulmuşdur ve dārü'l-mülk-i bedeni 'adl u¹²⁶⁴ iḥsān ile ma'mūr eylemişdür. "Zālike faẓlu'l-lāhi yu'tihi men yeşā"¹²⁶⁵ ve emmā kāfir-i müşrik qahr-ı cündü'l-lāh eylemişdür ve 'aql u rūhı esir ü muşāḥḥar-ı hevā kılmışdur ve eṭrāf-ı memālik-i cismi cihet-i teşārīf-i iḥkām-ı leşker-i şeyāṭin ile memlū eylemişdür ve nefsi ḥabīsı mücārī-i esbāb-ı şeqāvet kılmışdur ve ebvāb-ı sa'ādet-i ebediyyeyi ḥār-ı dālālet birle mesdūd eylemişdür. "Zālike hüve'l-ḥüsrānu'l-mubīn."¹²⁶⁶ [92-a] ve ammā münāfık-ı ğādir hevāyı 'ammāl-i qalbi ve sırrı ve rūhı üzre ḥākim eylemişdür ve cevāriḥ-i zāhire ki bādiye-i memleket ve manẓur-ı nazar-ı ḥalkdururlar 'aqla işmarlamışdur ve tedlis ü telbīs ile kendüyi qarīn-i iblīs kılmışdur. Ki: "İnne'l-munāfikiñe fi'd-derki'l-esfeli mine'n-nār"¹²⁶⁷ Taḥkikan münāfıklar aşığa ṭabaqasındadır cehennemüñ.¹²⁶⁸ Ve ammā 'āşī-i muşırr 'aql u rūhı dārü'l-mülk-i qalb üzre ki aşl-ı velāyetdür ḥākim eylemişdür ve bādiye-i mülki hevāya teslim kılmışdur ve

¹²⁵⁴ kādīsı H.

¹²⁵⁵ defter-dārı H.

¹²⁵⁶ haşmı H.

¹²⁵⁷ Derkenār: Sultān-ı rūḥuñ ḥışmı hevādur. Anuñ dağı erkānı vardır ki zıkr olunur. M, A, H.

¹²⁵⁸ muşāhib-i H.

¹²⁵⁹ görmekdür H.

¹²⁶⁰ Derkenār: Kuvā-yı rūhāniyye melāyike (melā'ike H.) kuvā-yı hayvāniyye şeyāṭindür. M, H.

¹²⁶¹ melā'ike H.

¹²⁶² ve dāyim -H.

¹²⁶³ Derkenār: Gāh ma'şiyet, gāh 'ibādet üzre olan (olandur H.). M, H.

¹²⁶⁴ u -H.

¹²⁶⁵ Derkenār: Bu Allāh'[uñ] faẓlıd[ur] virür [diledü]gi [kimseye] M, H.; "İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir." (Cuma 62/4)

¹²⁶⁶ "İşte bu apaçık ziyanın ta kendisidir." (Hac 22/11)

¹²⁶⁷ "Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar." (Nisâ 4/145)

¹²⁶⁸ Taḥkikan -H.

cevāriḥ u a‘zāyī lezzāt-ı nefsāniyye otlaklarında ve temettu‘āt-ı cismāniyyede salıvırmışdır. “Zerhum ye’kulū ve yetemette‘ū ve yulhihimu’l-emel fe-sevfe ya‘lemūn.”¹²⁶⁹ Kı bunları yisünler ve fāyidelensünler ve meşğūl kılsun bunları emel bilseler gerek bunlar.¹²⁷⁰ Ve ammā ‘āşī-i mütelevvin ki ekşer-i nās böyledür. Ğalibiyyet ile mağlūbiyyet ortasında mütereddiddürürler. “Ve āḥarūne”‘terefū bi-zunūbihim ḥaleṭū a‘melen şāliḥan ve āḥare seyyi‘en”¹²⁷¹ Āḥirler günāhlarına ikrār itdiler. Karişdurdılar ‘amel-i şāliḥi āhir yaramaz (H: yaramaza).¹²⁷² Bunlar şādıkdur. “‘Asa’l-lāhu en yetūbe ‘aleyhim ayet”¹²⁷³ işāreti bunlaruñ ümmīdi şeceresini mü’eyyed ider ve ‘ināyet kulağuzı te‘eyyübleruñ cānlardan¹²⁷⁴ bādiye-i günāhdan¹²⁷⁵ deryā-yı ‘afva irişdürür ve ḥācib-i kerem maraž-ı ğaflet-i ḥastelerden¹²⁷⁶ luṭf dārū’ş-şifāsına ilter. Ebū Hüreyre’den Raḍiyallāhu [‘anh rivāyetdür ki Resūlullāh şalla’llāhu]¹²⁷⁷ ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Yünezzilū’l-Allāhu tebāreke ve Te‘ālā ilā semāi’d-dünyā hiyne yebkā şülüşü’l-leylī’l-āḥir fe-yekūlū men tedūni fe’stecib lehū men yes‘elūni fe-u‘ṭihu men yesteğfir bī fe’ğfir lehū”¹²⁷⁸ Allāh tebāreke ve te‘ālā iner dünyā göğine¹²⁷⁹ gicenüñ şülüş-i ahiri [92-b] kılcak¹²⁸⁰ dir kim: “Du‘ā ider baña ki ben du‘āsın kabūl idem¹²⁸¹ ve kim su‘āl ider benden ki¹²⁸² ‘atā idem ve kim mağfıret taleb ider ki ben anı yarlıgayam.¹²⁸³” **Hikāyet:** Bir derviş-i murākıḫ hikāyet itmiş ki bir gice bārgāh-ı kibriyāya yol buldum ḥiṭāb-ı ‘izzet irişdi ki: “Bizüm dergāhımuza ne tuḥfe getürdüñ? ‘Amellerümden ba‘zı benüm

¹²⁶⁹ “Bırak onları yesinler (içsinler), yararlınsınlar; emelleri onları oyalayadursun. İleride (gerçeği) bilecekler.” (Hicr 15/3)

¹²⁷⁰ Derkenār: Kıo. M, H.

¹²⁷¹ “Diğer bir kısmı ise suçlarını itiraf ettiler ve iyi bir ameli kötüsüyle karıştırdılar. Umulur ki, Allah tevbelarını kabul eder.” (Tevbe 9/102)

¹²⁷² Derkenār: Āḥirler M, H.

¹²⁷³ Derkenār: Kariḫ olur Allāh tevbe tevfiḫ kıla bunlara M, A: “Çünkü Allah çok bağışlayandır.” (Tevbe 9/102)

¹²⁷⁴ cānların A, H.

¹²⁷⁵ ma‘şiyetden H.

¹²⁷⁶ ḥastelerin H.

¹²⁷⁷ ‘anh -M.

¹²⁷⁸ “Allah Teala her gece gecenin son üçte biri girdiği zaman dünya göğüne iner ve şöyle der: İsteyen var mı istediği verilsin, istiğfar eden var mı bağışlansın, esir olan var mı bağı çözölsün. Bu sabaha kadar devam eder. Sonra yüce ve mübarek Rabbimiz yükselir ve kürsüsüne kurulur.” (Buhari, 2/66; Müslim, Salatul Müsafirin, hadis no:168; Ahmed, 2/487)

¹²⁷⁹ Derkenār: Ḥaḫ Te‘ālā cism degöl ve mekānda mütemekkin degöldür. Nüzūlden münezzehdür. Nüzūlden murād ḥicāb-ı kibriyāyı ref‘ u ḫurb-ı ma‘nevī ile kariḫ olmaḫdır. M, H.

¹²⁸⁰ +ve H.

¹²⁸¹ “Kullarım Beni sana soracak olursa, muḥakkak ki ben (onlara) pek yakınım. Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm.” (Bakara 2/186)

¹²⁸² +ben H.

¹²⁸³ “Kim Allah’a dua etmez ise Allah o kimseye gazap eder.” (İbn Mace, 3827; Tirmizi, 3373; Beyhaki, 23.)

hâtıruma geldi ‘itâb itdiler ki: “İy miskîn bizüm cenâb-ı kibriyâmuza azıcık metâ¹²⁸⁴ getirilmez. Bizüm dergâhımızuñ tuhfesi âh-ı serd ü rûy-ı zerddür ve bu râhuñ tüşesi dil-i per-derddür. Zîrâ bu dergâhda rûhânîleruñ ‘arâyis-i ebkâr-ı envârı bî-şümâr ve kerrubîleruñ nefâyis-i âşâr-ı esrârı bisyârdur. Ammâ bizüm şerbet-i ‘inâyetimüz bâdiye-i hicrân hastelerin ister ve bizüm merhem-i himâyetimüz zaḥm-ı ‘işyân şikestelerin taleb eylerüm ve bizüm dârû-yı luḥfimiz şahrâ-yı âteş-i hırmân suḥtelerin diler.

Nazm:

Her seher k’âteş-i şevkum reh-i bâlâyı duvar
Zevk-i cânım irişüp nûr-ı tecellâyı duvar

Sözi sükkân-ı felek meclisini germ eyler
Nûrı hem memleket-i ‘âlem-i bâlâyı duvar

Gerçi envâr-ı melek cümleden a‘lâ[da]¹²⁸⁴ olur
Sûz-ı derdüm olun andan yüce a‘lâyı duvar

Ne haber bulsa gerek hâtırı her bî-haberuñ
Çün tecellî-yi cemâlüñ dil-i şeydâyı duvar

İy ‘azîz mülûk-i zâhirenüñ resmleri vardır ki mümkün oldukça beḳâ’-i şûriye sa‘y iderler [93-a] ve esbâb-ı istiḳâm¹²⁸⁵ ve âlâm-ı bedenîyyeden ihtirâz kılurlar ve şöḥbet-i cismâniyye muḥâfazasında ri‘âyet-i ḳânûn-ı ḥikmeti üzerlerine lâzım bilürler ve ḥuşûl-ı¹²⁸⁶ erba‘adan her bir faşlda def‘-i marâz için bir ḡidâ ki ol faşlda münâsib-i mizâc ve muvâfıḳ-ı ‘ilâcdur muvâzabet iderler. Buncılayın ‘alâmet-i rüşd-i ḥalîfe-i rûḥ ki pâdişâh-ı ma‘nevîdür, oldur ki bu faşldan her bir faşlda a‘diye-i¹²⁸⁷ rûḥâniyyeden bir ḡızâ taḥşîli gerek ki müzekkî vü muṭahhir-i zât-ı şerîf ü mizâc-ı laṭîf ola. Meşelâ faşl-ı bahâr ki ḥârr u ruṭbdur ve bu ma‘nâ ṭabî‘at-i ḥayâtdur. Pes bu faşluñ zemânı cemî‘-i ḥayvânâtta ve nebâtâtta ḥareket-i ṭabî‘iyye iḳtiżâ ider ve nefis-i ḥayvâniyyede ḥareket

¹²⁸⁴ a‘lâda H.

¹²⁸⁵ esḳâm H.

¹²⁸⁶ fuşûl-ı H.

¹²⁸⁷ aḡziye-i H.

ve taleb-i seyr ü teferrüc-i riyâz ve enhâr ve temâşâ-yı reyâhîn u ezhâr zâhir olur ki¹²⁸⁸ ihtiyârı hevâ-yı gâfil ve nefsi mekkâre eline virmez¹²⁸⁹ ve vezir-i ‘aqla hîtib idüp buyurur tâ defter-dâr-ı fikre emr ide tâ mermuzât-ı nebeviyye ve tenbihât-ı ilâhiyye ki kâtib-i hâfîza dîvânında şebt olmışdur te’emmül ide ve cevâhir-i haqâyık-ı ma’ânî muhavvî-yi kuvâ-yı rûhâniyye ve muşaffî-yi şafâ-yı tecelliyât-ı rabbâniyye ide ve efkâr meydânında kuvvet-i nazar-ı i’tibâr ile mürekkeb-i himmeti maşâyid-i¹²⁹⁰ nuķûş-ı keşretten maķâşid-ı ma’ârif-i vahdete süre ve devâ’î-yi nefsi vahşîyi rû’yet-i ğarâyib-i maşnû‘ dan [93-b] şuhûd-ı kudret-i şâni‘ a da‘ vet ide.¹²⁹¹ Nitekim Hâķ Te‘âlâ merâhîl-i ‘ulyâ tâliblerine ta‘lîm ve menâzil-i ‘uzmâ râġıblarına tefhîm için buyurur: “İnnemâ meşelu’l-hayâti’d-dunyâ ke-mâ’in enzelnâhu mine’s-semâ’i fahteleta bihî nebâtu’l-arzı mimmâ ye’kulu’n-nâsu ve’l-en‘âmu hatta izâ aĥazeti’l-arzu zuhrufuhâ ve’z-zeyyenet ve zanne ehluhâ ennehum kâdirûne ‘aleyhâ âyetehâ emrunâ leylen ev nehâren fe-ce‘alnâhâ haşiden ke’en lem taġne bi’l-emsî kezâlike nufeşsilu’l-âyâti li-ķavmin yetefekkerûn.”¹²⁹² Taĥķîķan hayât-ı dünyânuñ meşeli şunuñ gibidür ki¹²⁹³ biz mâ’ inzâl iderüz semâdan. Ķarışur anuñ sebebi ile yirüñ nebâtı nâs u hayvânât ekl itdüklerin¹²⁹⁴. Tâ kaçan yir aĥz ide¹²⁹⁵ naķsını ve bezene ve yirüñ ehli zann ideler ki anlar kâdirlerdür¹²⁹⁶ aña gele bizüm emrimüz¹²⁹⁷ ve ķahrımız gice yâ gündüz biz ķıluruz anı biķilmiş ġüyâ dün yok idi buncılayın tafşil iderüz biz âyetleri şol ķavme ki fikr iderler. Hûlâşa-yi kelâm budur ki¹²⁹⁸ bahârda nebâtât ile yir müzeyyen olup bir âfet irüp maĥv olduġı gibidür hayât-ı dünyâ ki evveli tamâm nezâretde ve leţâfetdedür, ammâ âĥiri ĥarâb u yebâbdur buncılayın beyân ‘âķil olan fikr idüp fenâ-yı cihânı bilmek içündür.¹²⁹⁹ Pes tâlibe vâcibdür ki bahâr yili eşerlerinüñ ve seĥer yili râyiĥalarınuñ

¹²⁸⁸ +zimâm-ı H.

¹²⁸⁹ Derkenâr: Maţlab oldur ki bahârda hevâ-yı nefse tâbi‘ olmamak gerek. M, A, H.

¹²⁹⁰ Derkenâr: Şayd yirleri M.

¹²⁹¹ Derkenâr: Ya‘nî maşnû‘ât seyrin terk idüp şâni‘üñ kudretin müşâhede ider. M, A.

¹²⁹² “Dünya hayatının hâli, ancak gökten indirdiğimiz bir yağmurun hali gibidir ki, insanların ve hayvanların yedikleri yeryüzü bitkileri onunla yetişip birbirine karışmıştır. Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerine (her türlü tasarrufa) kadir olduklarını sandıkları bir sırada, geceleyin veya güpegündüz ansızın ona emrimiz (afetimiz) geliverir de bunları, sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi, kökünden yolunmuş bir hâle getiririz. İşte düşünen bir toplum için, âyetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz.” (Yûnus 10/24)

¹²⁹³ ki -H.

¹²⁹⁴ itdüklerinden H.

¹²⁹⁵ ider H.

¹²⁹⁶ kâdir olalar H.

¹²⁹⁷ emrimüz H.

¹²⁹⁸ ki -H.

¹²⁹⁹ Derkenâr: Hûlâşa-yi M, H.

muṭāla‘asında na‘īm-i dāyimini¹³⁰⁰ dāru’l-ḥayātuñ ki cennetde vardur şol nesne ki nefslər anı iştihā ider ve gözler lezzetlenür ve siz anda ebedi olursız.¹³⁰¹ “Ve fihā mā teştēhihi’l-enfusu ve telezzu’l-a‘yunu ve entum fihā ḥālidūn.”¹³⁰² mülāḥazasın¹³⁰³ ide ve cīfe-yi dünyāyı hırş u hevā kelblerine terk ide ve menzil-i cefādan himmet yüzünü bisāṭ-ı vefāya götüre. İmdi gıdā-yı rûḥānī ḥalīfe-i rûḥa faşl-ı bahārda budur. Ammā faşl-ı [94-a] şayf ki aña yay faşlı dirler. Bunun ṭabī‘ati nār gibi ḥārr u yābisdür. Bu faşlda tamām ihtimāmı pādişāh-ı rûḥuñ ve vezīr-i ‘aqlun pīrlık ve za‘f-ı aḥvālınūñ te‘ellümine¹³⁰⁴ gerek ki ğalebe-i za‘f ve ‘adem-i kudret olup a‘māl-i şāliḥadan qalınduğı fikr olunmaq gerek ve derekāt-i cehennem aḥvālī ve ğāzab-ı cebbār āteşinūñ mülāḥazası ve kıyāmet ḥarāretinūñ ve anuñ şusuzlğınuñ ve ḥalāyık ğarq-ı ‘araḳ olduğınuñ zikri gerek ve eşkiyānuñ ḥavz-ı kevşerden redd olunup cehenneme ve vurūduñun fikri gerek. **Ammā** faşl-ı ḥarīf ki aña güz faşlı dirler. Anuñ ṭabī‘ati bārid u yābisdür ve bu mevt ṭabī‘atidür. Ehl-i sa‘ādetūñ ğālib fikri mevt aḥvālī ve anuñ sekerātı ve cān acısını ve ‘azrāyil rü‘yeti ve ḥavf-ı ḥātime ve nüzül-i melāyike¹³⁰⁵-yi rahmet ve vürūd-ı melāyike¹³⁰⁶-yi ‘azāb mülāḥazası gerek. **Ammā** faşl-ı şitā ki aña kış faşlı dirler. Anuñ ṭabī‘ati şu gibi bārid ve raṭbdur ve bu ṭab‘-ı berzaḥdur ki ol defn ile ḥaşr ortasına dirler. ‘Āḳil olanuñ te‘emmüli bu faşlda berzaḥ gerek ki menzil-i bī-zād u bādiye-yi bī-feryāddur ve niçe duḥūr u ezmān geçse gerek ki cism-i laṭīf esīr-i ṭabaḳāt-ı ḥāk ve maḥbūs-i zulumāt-i laḥd-i maḡāk¹³⁰⁷ olsa gerek. Eger eyyām-ı ḥayātde aḥlāk-ı ḥaseneden ve a‘māl-i şāliḥadan ḥazḡ bulmuş ise her sâ‘at anuñ muşāḥabeti ile mesrūr u müğtenem olur. [94-b] fe-ṭubā lehū¹³⁰⁸ ve eger libās-ı vücūdı evsāf-ı ḥabīse kirleri ve ef‘āl-i reddiyye televvüşi ile mülevveş eylemiş ise ki anuñ āsār-ı zulmeti āteş-i ḥasret ü ‘azāb olup cānı içinde müşte‘il olur “fe-veylün lehū şümme veylün leh¹³⁰⁹.”¹³¹⁰ İmdi mülāḥaza-i mevtden ğāfil olmamak gerek.

¹³⁰⁰ dā‘imini H.

¹³⁰¹ Derkenār: Cennetde M, H.

¹³⁰² “Canlarının istediğı ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır. Siz orada ebedi olarak kalacaksınız.” (Zuhrûf 43/71)

¹³⁰³ mülāḥazasın H.

¹³⁰⁴ te‘emmüline H.

¹³⁰⁵ melā‘ike H.

¹³⁰⁶ melā‘ike H.

¹³⁰⁷ Derkenār: Çukur M.

¹³⁰⁸ “Bana izin ver.” (ç.n.)

¹³⁰⁹ şümme -H.

¹³¹⁰ “Yazıklar olsun onlara (sonra) yine yazıklar olsun onlara” (ç.n.) Ayrıca bu ibare “Yazıklar olsun kendi elleriyle (nefsanî doğrultuda) birtakım bilgileri yazıp, sonra da az bir paha karşılığı için “Bu Allāh

Nazm:

Yārāna deñiz peyk-i ecel başuma geldi
Ayağum alup Һancerümi¹³¹¹ Һanceri¹³¹² deldi

Berk idi ‘izāmum dağı kara idi müyum
Derdā ki o kırıldı vü¹³¹³ bu dağı kırıldı

Ğırbān¹³¹⁴ ile yārān kamu yiri¹³¹⁵ eler ise
Cismimden eşer bulmayalar¹³¹⁶ yir yidi aldı

İy ‘azîz vus‘at-i memleket-i ma‘neviyye ve salţanat-ı rûhāniyye andan ziyādedür ki bu¹³¹⁷ muhtaşarda şerh olına velâkin bu miqdār ‘âkil olan tâliblere ve zeyrek olan râğıblara tenbîh için yazıldı. Tâ mürekkeb-i ‘ömri mesâlik-i umûr-ı fânîye maşşûr dutmayalar ve taleb-i sa‘âdet-i ebediyyeden mahrum kalmayalar ve egerçi kalbi kör olanlar bu ma‘nāya münkirler ve iki cihānda körlerdür ki: “Men kâne fî hāzihi a‘mā fehuve fî’l-âğireti a‘mā ve azallu sebilen.”¹³¹⁸ Ve eger isterseñ ‘azamet-i salţanat-ı ma‘neviyyeden ve vüs‘at-i memleket-i rûhāniyyeden bir nesne fehm idesin bilgil ki Hâk Te‘ālā Һazretinüñ bir melegi¹³¹⁹ vardur arz üzerine müvekkeldür ve iklimlerüñ tamarları anuñ kabzasındadır. Çün bir kumu ħ‘āb-ı ğafletden uyandırmak dileye ol melege emr ider ki ol iklimüñ [95-a] tamarın tahrik ider ve fitne-yi zelzeleyi ol kavimde izhâr ider. Bunı fikr kıl ki bir melek işareti ile ol iklimüñ tağ ve şahrāsı harekete gelür ki cümle cihān pâdişahları cemī‘-i leşkerleri bir nāhiye hareket itmesün¹³²⁰ diseler kâdir olımaşlar bu kudret-i melāyike¹³²¹-yi süfliyyeden bir melegüñdür ve melāyike¹³²²-yi

indîndendir” diyenlere! Yazıklar olsun elleriyle yazıya döktükleri bilgilere! Yazıklar olsun bu yolla elde ettikleri kazanca.” ayetini de hatırlatmaktadır. (Bakara 2/79)

¹³¹¹ Һanceremi H.

¹³¹² Һancere A.

¹³¹³ vü -H.

¹³¹⁴ ğırbāl A, H.

¹³¹⁵ bir bir H.

¹³¹⁶ bulmaya M: bulmayalar H.

¹³¹⁷ bir H.

¹³¹⁸ “Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.” (İsrâ 17/72)

¹³¹⁹ Derkenâr: Melāyike (melā’ike H.) cünūd-ı mülk-i rûhānîdendür (rûhāniyyedendür H.) bir süfli olanda bu kadar kuvvet olıcağ ‘ulvî olanda ne deñlü olsa gerekdür ve bu da ma‘lumdur ki rûhānî olan cismāniden aqvâdur. M, H.

¹³²⁰ itsün H.

¹³²¹ melā’ike H.

süfliyyenüñ cümlesi bu deñlü kudret ile melâyike¹³²³-yi ‘ulviyyeden birine muķavemet idemez ve anlaruñ ‘adedine nihâyet yokdur ki¹³²⁴: “Ve mâ ya‘lemu cunûde rabbike illâ hû”¹³²⁵ Rabb’inüñ ‘askerin bilmez illâ kendüsi.¹³²⁶ Çün bu ma‘nâlarda oñatça te‘emmül idesin saña yakîn hâşıl olur ki salţanat-ı şûriyye ve memleket-i fâniyye salţanat-ı ma‘neviyye ve memleket-i rûhâniyyeye nisbet zerre gibidür, âftâba nisbet ve kıatre gibidür deryâ-yı ‘ummâna nisbet. Bunuñ için Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Mâ meşele’-d-dünyâ fi’l-âhire illâ meşelu mâ yec‘alu eķadukum işba‘ahahû fi’l-yemmi fe’l-yenzuru şümme yerci‘u.”¹³²⁷ Ya‘nî degüldür dünyâ meşeli âhirete¹³²⁸ nisbet illâ şuncılayın ki biriñüz barmağın deñize taldıra nazar itsün ki ne ile rücû‘ ider.

Nazm:

Vardur iy cism hayli takşirüñ
Nice olsa gerek senüñ yirüñ

Qoya bu hâkdân-ı cismânî
Göresin tâ ki ravz-ı¹³²⁹ rûhânî

Ehl-i dünyâdurur kıatı mağrûr
Ki olar sırr-ı harfdendür dūr

Qoya gel bu cihân-ı vîrânı
Bu leked-kûb-ı vahş u hayvânı

Dur oturma ki mevtdür bî-pāk¹³³⁰
Merkebüñ bâddur yirüñdür hâk

¹³²² melâ‘ike H.

¹³²³ melâ‘ike H.

¹³²⁴ ki -H.

¹³²⁵ “Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir.” (Müdesir 74/31)

¹³²⁶ Derkenâr: Rabb’inüñ M, H.

¹³²⁷ “Âhirete nisbetle dünya, sizden birinizin parmağını denize daldırması gibidir. Dikkat etsin, o, parmağıyla neyi geri getirebilir?” (Hadîs-i Kudsi)

¹³²⁸ Derkenâr: Muşannıf dünyâ işâretdür umûr-ı cismâniyyeye ve âhiret işâretdür umûr-ı rûhâniyyeye diyü müedde‘âsına hadîş-i mezkûr ile istidlâl ider. M, H.

¹³²⁹ ravz-ı -H.

¹³³⁰ bî-bāk A, H.

[95-b] Bu cihāndan gel imdi zāduñı dut

Kār-ı dīn olmayanı cümle unut

İy ‘azîz bilgil ki her nev‘de envā‘-i mevcūdatdan bir şıfat gālib olur şıfāt-ı hamīdeden yā zemīmeden ve her nev‘ envā‘-i hayvānatdan bir şıfata maḥşūş olur ve her bir ferd efrād-ı vücūddan kemāl ve noḡşān sebebi ile dünyāda müstaḥaḡ-ı medḥ yā zemm olur ve āḥiretde müstevcib-i şevāb yā ‘ikāb olur ve ol şıfat ki gālib olur āḥiretde anuñ şūretinde kılınur ve çün ekşer ḥaḡḡ kendü şıfāt-ı gālibesinden bī-ḥaberdürürler tenzīl-i rabbānī bī-ḥaberleri aña kılmak için vārid olmuştur ki: “Ve nunşi’ekum fīmā lā ta‘lemūn”¹³³¹ Hāşıl-ı ma‘nā budur ki siz bilmezsiniz biz¹³³² sizi ne şūretde ḥaşr iderüz¹³³³.¹³³⁴ İmdi bilgil ki melāyikeye¹³³⁵ şıfat-ı ṭahāret gālibdür. Peyğamberlere şıfat-ı imtişāl u iblāḡ ya‘nī tebliḡ-i evāmīr u nevāhī gālibdür ve evliyāya şıfat-ı maḥabbet ve şevḡ u rızā vü tevḥīd gālibdür. **Maṭlab:** Şıfāt-ı hayvānātı beyān ider¹³³⁶: Buncılayın her bir hayvāna bir şıfat maḥşūşdur. Kaplana yırtmak ve pārelemek şıfatı gālibdür ve arslana galebe ve bahādırlık şıfatı gālibdür ve dīlküye ḥile vü mekr şıfatı gālibdür ve kelbe incitmek ve ‘ārsızlık şıfatı gālibdür ve ḥinzīre ḥırş şıfatı gālibdür ve ḡarīncaya ve keskene tama‘ ve rızḡ şaḡlamak şıfatı gālibdür ve yılanı riyā vü izā şıfatı gālibdür ve ‘aḡrebe şoḡmak ve acıtmak şıfatı gālib [96-a] dūr¹³³⁷ ve şıḡıra çok yimek ve uyumak şıfatı gālibdür ve merkebe kevdenlik ve ‘ārsızlık şıfatı gālibdür ve bu mecmū‘-ı şıfāt ve bunların ḡayrı tıynet-i ādemīde terkīb olınmuştur ve ādemi bu şıfātuñ cümlesine ḥākim kılınmuştur ve aña emr olınmuştur ki her birini bu şıfātuñ mertebesinde ḥadd-i i‘tidāl üzre duta ifrātından ve tefrītinden iḡtirāz ide ve ol şıfāt escārının eṣmārını zād-ı āḥiret ide ve anuñ ḥāşılı netāyicin vesīle-i sa‘ādet-i ebediyye kıla. Eger şerāyiṭi ri‘āyet ide anuñ ḥaḡāyık-ı āşārı dār-ı āḥiretde vesīle-yi kemāl olur ve sebep-i fevz ü felāḥ olur ve eger bu cümleden bir şıfat gālib olsa āḥiretde ol şıfat olan nesnenüñ şūreti üzre ḥaşr olur eger şıfāt-ı ḡabīḥādan ise kelb yā ḥinzīr şıfatı üzre ḡopar. Eger şıfat-ı ṭahāret ve maḥabbet ü şevḡ ve rızā vü tevḥīd gālib olursa bu şıfatların eşerleri aña zīnet-i cemāl olur ve

¹³³¹ “...bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden var etmemiz hususunda” (Vākıa’ 56/60)

¹³³² bu H.

¹³³³ ider H.

¹³³⁴ Derkenār: Hāşıl-ı. M, H.

¹³³⁵ melā’ikeye H.

¹³³⁶ Derkenār: Maṭlab M, H: hayvānāt beyānıdır. H.

¹³³⁷ Derkenār: ve yılanı A.

mübtedilerün yüzlerinin nûrî ‘arşa-i kıyâmetde yıldız nûrî gibi olur ve mütevassıt olanların ay nûrî gibi olur ve kâmil olanların gün nûrî gibi olur ve kâmil ü mükemmel olan şadıklarün ve muḥarreblerün nûrî gün nûrun maḥv ider. Çün bu ma‘ânî muḥarrer oldu ise bilgil ki ba‘zî âdemi egerçi şûret-i zâhirde [96-b] âdemîdür lâkin ḥaḳîḳatde kelb yâ ḥinzîrdur ve bu ḥaḳîḳat-i ‘âmme-i ḥalka “yevme tublâ’s-serâ’ir”¹³³⁸ de zâhir olur ve erbâb-ı kulûba dünyâda daḥı müşâhiddür. Nitekim ‘Alî Raḍiyallâhu anh dimiş: “Lev küşife’l-ğitâ’u mâ ezdedet yaḳînen”¹³³⁹ Eger perde açılrsa benüm yaḳînüm artmaz idi.¹³⁴⁰ Pes her kim ki bu şîfât kemâlini ḥâşıl kılmışdur, manzûr-ı naẓar-ı ilâhî olmuşdur ve mecmû‘-ı ehl-i âsmân u zemîn anuñ aḥkâm-ı saltanat-ı ma‘nevîyyesinün maḥkûmıdır. “Ve saḥḥare lekum mâ fi’s-semâvâti ve mâ fi’l-arḍi cemî‘an”¹³⁴¹ ve her kim ki kendünün kisvet-i vücûdını bu şîfât-ı naḳâyîş ḥabâyîşi¹³⁴² ile mülevves ide kelbden ve ḥinzîrden ve sâyir ḥayvânâtndan kem-terdür ki: “Lehum kulûbun lâ yefḳhûne bihâ ve lehum a‘yunun lâ yubşirûne bihâ ve lehum ezânun lâ yesme‘ûne bihâ ulâ’ike ke’l-en‘âmi bel hum ezallu”¹³⁴³ Ya‘nî ḳalpleri var anuñ ile añlamazlar. Gözleri var anuñ ile görmezler. Kulakları var anuñ ile işitmezler. Anlar ḥayvânlar gibidür belki daḥı azḡunlar.

Bâb-ı Sâbi‘ ki emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker beyânında ve anuñ feẓâyil u şerâyiṭ ve âdabındadır¹³⁴⁴. Bilgil ki ‘âdet-i me‘lûfe ve rûsûm-ı mu‘tâde ki ḥalk ortasında mütedâvel ü müte‘âref ola ve cümle menhiyyâtndan ola anuñ men‘i cümle vâcibâtındandır. Ḥaḳ Te‘âlâ buyurur: [97-a] “Ve’l-tekun minkum ümmetun yed‘ûne ile’l-ḥayri ve ye’murûne bi’l-ma‘rûfi ve yenhevne ‘ani’l-münkeri ve ulâ’ike humu’l-mufliḥûn.”¹³⁴⁵ Olsun sizden bir cemâ‘at da‘vet ider ḥayra ve emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker ider. Anlar felâḥ bulanlardır.¹³⁴⁶ Ḥaḳ Te‘âlâ mü’mîn ḳullarına bu âyet-i

¹³³⁸ “Bütün sırların yoklanacağı günü hatırla!” (Târık 86/9)

¹³³⁹ “Gaybın üstündeki maddi perdeler çekilse, imanımda bir artma olmaz.” Hz. Ali (<http://sorularlailamiyet.com>)

¹³⁴⁰ Derkenâr: eger M: eger -H.

¹³⁴¹ “Hem göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini kendinden olarak sizin için musahhar kıldı.” (Câsiye 45/13)

¹³⁴² ḥabâ’îşi H.

¹³⁴³ “... kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar.” (A’râf 7/179)

¹³⁴⁴ Derkenâr: ve anuñ H.

¹³⁴⁵ “Sizden, hayra çaḡıran, iyiliḡi emreden ve kötülükten meneden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.” (Âli İmrân 3/104)

¹³⁴⁶ Derkenâr: olsun M, H.

kerîmede umûr-ı dînden üç emr ile haber virür. **Evvel** emr-i ma' rûf ve nehy-i münker. Sevâb u tâ' at irşâdına emr-i ma' rûf ve fesâddan men'e nehy-i münker dirler¹³⁴⁷. **İkinci** oldur ki bu emr farz-ı kifâyedür ki bir şehirde bir kimse bu hizmeti itse gayrılardan günâh sâkıf olur. Eger cümlesi ihmâl itseler cemî' si âşim olurlar¹³⁴⁸. **Üçüncü** oldur ki huşûl-i sa' âdet-i halâş u necâh ve vuşûl-i derecât fevz u felâh bu emrûn iķâmeti ile olur. ' An Ebû Bekir Rađiyallâhu ' anhu kâle. Kâle Resûlullâh şalla'l-lâhu ' aleyhi ve sellem. Mâ min kavmin ' amelû bi'l-ma' âşî ve fihim men yaķduru en yunkire ' aleyhim fe-lem yef' al illâ en yûşeke en ye' ummehumu'l-lâhi bi-' azâbin min ' indihî"¹³⁴⁹ Ebû Bekr Rađiyallâhu ' anhdan rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ'llâhu ' aleyhi ve sellem demiş: "Hiç bir kavim yokdur ki ma' âşî işleyeler ve anlaruñ içinde ola şol kimse ki kâdir ola inkâr itmege bunlaruñ üzerine ammâ inkâr itmeye illâ karîb olur ki Allâhu Te' âlâ anlara ' âmm ide ' azâbı kendü katında."¹³⁵⁰ Ve ' an Huzeyfe Rađiyallâhu ' anhu kâle: Kâle Resûlullâhi şalla'llâhu ' aleyhi ve sellem: "Ve'l-lezi nefsi bi-yedihî le-te'murûne bi'l-ma' rûfî ve le-tenhûne âni'l-münkeri ev le-yûşikenna'l-lâhe en yeb' aşe ' aleyküm ' azâben min ' indihî şümme le-teda' venehû fe-lâ yüstecâbü leküm" [97-b] Huzeyfe'den Rađiyallâhu ' anhdan rivâyet olunur ki: Resûlullâh şallâ'llâhu ' aleyhi ve sellem demiş: "Ol Allâh haķķıyçûn ki benüm rûhum anuñ kudretindedür siz emr-i ma' rûf ve nehy-i münker idersiz yâhûd karîb olur ki Allâh göndere sizûn üzeriñûze ' azâb kendü katından. Andan sonra siz du' â idersiz kabûl olunmaz."¹³⁵¹ Ve ' an Ebî Sa' idi'l-Hudri Rađiyallâhu ' anhu kâle: Kâle Resûlullâh şalla'llâhu ' aleyhi ve sellem men re'eye minküm münkeren fe'l-yuğayyir¹³⁵² bi-yedihî fe-in lem yesteṭî', fe-bilisânihi fe-in lem yesteṭî' fe-biķalbihi ve zâlike ad' afû'l-îmân"¹³⁵³ Bu hadîşuñ beyânı geķmişdür mefhûm-ı hadîş budur ki kaçan eli ve dili ile men' itmeyüp ve ķalbi ile inkâr ķılmasa ol kimse mü 'min degüldür. Ve ' an ' Ars bin ' Umeyre kâle: Kâle Resûlullâh şalla'llâhu ' aleyhi ve sellem: "İzâ ' umileti'l-ḥaṭî'etu fî'l-arḍi men şehedeḥâ fe'enkereḥâ fe-ke'ennemâ ğâbe ' anha ve

¹³⁴⁷ Derkenâr: şevâb M, A, H.

¹³⁴⁸ olur H.

¹³⁴⁹ Ebû Bekir'den rivâyet olunur: Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: "Hangi kavim ki, kuvvetli ve kalabalık olduğu halde, masiyet yapan kısma mâni olmuyorsa, azab bunlara umumi olarak gelir." (Râmûzu'l-ehâdis s.178/1)

¹³⁵⁰ Derkenâr: Ya' nî şâlihlerine ve fâsıklarına ' azâb ider (ide H.). M, A, H.

¹³⁵¹ Derkenâr: Ya' nî emrûn biri muķarrerdür. Yâ emr-i ma' rûf idersiz yâ ' azâb nâzil olur def' i içün du' â idersiz kabûl olmaz. M, H.

¹³⁵² fe'l-yuğayyirhû H.

¹³⁵³ Müslim'in Sahih'inde Ebu Saîd'den, Rasûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle buyurdu dediği sabit oldu: "Sizden kim bir Münker görürse onu eliyle değıştirsın. Gücü yetmezse diliyle. Gücü yetmezse kalbiyle. Bu da imanın en zayıfidır." (Yasin İbn-u Ali 2005: 36)

men ġābe ‘anhā farazīyhā kāne ke-men ḥazarahā”¹³⁵⁴ ‘Ars bin ‘Umeyre’den rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Kaçan günāh işlense bir¹³⁵⁵ yirde her kim ol günāha ḥāzır olsa inkār eylese ya‘nī ol ma‘şiyete rāzı olmasa¹³⁵⁶ ke’ennehu¹³⁵⁷ ol günāhdan ġāyib olmuş ya‘nī ol günāhı görmemişdür ve her kim ol günāhdan ġāyib olsa¹³⁵⁸ ya‘nī ol günāhı görmese amma rızā virse ke’ennehu ol günāha ḥāzır [98-a] olmuşdur¹³⁵⁹.” Ve kıle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Le te’mūrūne bi’l-ma‘rūfi ve tenhūne ‘ani’l-münkeri ev liyuselliṭanne’l-lāhu ‘aleyküm şirāreküm. Şümme yed‘uvi ḥiyāreküm fe-lā yüstecābu lehüm”¹³⁶⁰ Dağı¹³⁶¹ Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Emr-i ma‘rūf ve nehy-i münker idūñ yāḥūd Allāhu Te‘ālā musallaṭ ider sizūñ üzeriñūze sizūñ yaramazlarıñuz andan şoñra du‘ā ider iyüleriñüz du‘āları kabūl olunmaz.” Ve kıle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Mā a‘mālū’l-birri ‘inde’l-cihādi fī sebīli’l-lāhi illā kenuġabetin fī baḥrin lücciyin ve mā cemī‘u a‘mālī’l-birri ve’l-cihād fī sebīli’l-lāh, ‘inde’l-emri bi’l-ma‘rūf illā kenuġabetin fī baḥrin lücciyin” Dağı Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Degüldür cemī‘-i ṭā‘at cihād fī sebīli’l-lāh kıatında illā cur‘a¹³⁶² gibidür bir baḥr-i ‘aẓīme nisbet ve degüldür illā bir cur‘a gibidür bir baḥr-i ‘aẓīme nisbet¹³⁶³. Ve kıle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “İyyaküm ve’l-cülüse fī’ṭ-ṭurukāti kıālū mā lenā minhu buddun lemā hiye mecālisūna neteḥaddeşü fihā. Kıle¹³⁶⁴ fe-izā ebeytüm illā zālike fe’ṭ-ṭ-ṭarīķ ḥaķķahā kıālū ve mā ḥaķķu[’ṭ-ṭarīķ]¹³⁶⁵ kıle ‘aẓzu¹³⁶⁶-başar ve keffu’l-eẓā ve reddü’s-selāmi ve’l-emri bi’l-ma‘rūf ve’n-nehy ‘ani’l-münker”¹³⁶⁷ Dağı

¹³⁵⁴ Abdullah İbn-u Amr İbn-u’l Ās’tan, Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şöyle buyurduğu rivayet edildi: “Sen ümmetimi zālīme “Sen zālīmsin” demekten korktuğunu gördüğünde, onlardan umut kesilmiştir.” (Ahmed, El Bezzar, Et-Taberānî)

¹³⁵⁵ bir -H.

¹³⁵⁶ rızā virmese H.

¹³⁵⁷ “Sanki o” (ç.n.)

¹³⁵⁸ olup H.

¹³⁵⁹ Derkenār: Anuñ için ‘ulemā demişlerdür meşrıķ cānibinde bir kimse fıķ eylese maġribde bir kışı aña rızā virse günāhda anuñ ıla şerik olur. A, H.

¹³⁶⁰ Resūlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Ya iyiliġi emreder kötölüġe engel olursunuz, ya da Allah, yakında umumi bir bela verir. O zaman dua edersiniz, fakat duanız kabul olmaz.” (Tirmizi, Fiten 9)

¹³⁶¹ dağı -H.

¹³⁶² Derkenār: Cur‘a kıadeḥ dibinde olan azıcık şuyā ve şarāba (şarāba -H.) dirler. M, A, H.

¹³⁶³ ve degüldür -H.

¹³⁶⁴ kıle -H.

¹³⁶⁵ ‘ṭ-ṭarīķ H.

¹³⁶⁶ ġaẓzu H.

¹³⁶⁷ Resūlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Yollarda beklemekten ve oturmaktan sakının” buyurdu. Bunun üzerine, “Ya resūlullah, yollarda işlerimizi konuşmak için duruyoruz” dedik. “O zaman yolun hakkını verin” buyurdu. “Yolun hakkı nedir?” diye sorunca da “gözleri sakınmak, kimseye eziyet vermemek,

Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem aşhâba demiş: “Şaķınıñ siz yollarda oturmaķdan.” Aşhâb didiler: “Bize çäre yoķdur andan zîrâ yollar bizüm meclislerimiz [98-b] dür anda söyleşürüz.” Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem didi: “Eger imtinâ' iderseñüz ya' nî yollarda oturmamaķ olmaz. Elbette yollarda oturur dirseñiz¹³⁶⁸, illâ andan virüñ yola haķķını.” Aşhâb didiler: “Yoluñ haķķı nedür?” Resûlullâh 'aleyhi vesellem didi: “Yoluñ haķķı gözi yummaķdur nâ-maħreme nażar itmekden ve incitmegi men' dür ve selâm almaķdur ve emr-i ma' rûf ve nehy-i münker kılmaķdur. İmdi yola çıkup ħalka ķarışan kimseye emr-i ma' rûf ve nehy-i münker lâzımdır.¹³⁶⁹” Ve ķâle Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem: “Kelâm-ü İbn-i Âdem küllühü 'aleyhi lâ lehü illâ emrün bi'l-ma' rûfi ev nehyün 'ani'l-münkeri ev zikrû'l-lâh.”¹³⁷⁰ Ve Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş: “Âdem oğlanınıñ cümle kelâmı anuñ zararınadır nef' ine degüldür. İllâ emr-i ma' rûf yâ nehy-i münker yâ zikrû'l-lâh¹³⁷¹.” Ya' nî bunlar Âdem oğlanınıñ nef' inedür¹³⁷². Ve ķâle Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem: “İnna'l-lâhe lâ yü' azzibü e'l-âmmete bî-zünüb-i'l-ħaşşate ħattâ yure'l-münker beyne eżhurihum ve ħüm ķâdirüne 'alâ en yenkuruhü fe-lâ¹³⁷³ yenkuruhü fe'izâ fe'alü zâlike 'azzeba'l-lâhü'l-âmmete ve'l-ħaşşate.”¹³⁷⁴ Dağı Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş: “Taħķıķan Allâh 'azâb eylemez cemi'-i ħalka ķavm-i maħşûş günâħları ile ħaţta görine fi'l-i münker ortalarında ve anlar ķâdir olalar aña inkâr itmege ve aña inkâr itmeyeler kaçan itseler inkârsızlığı Allâh 'azâb ider 'âmmeye ve ħaşşaya ya' nî günâħı işlemeyene ve işleyene. 'An Ebû Ümame Rađiyallâhu 'anhü, ķâle: Ķâle Resûlullâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: “Keyfe entüm izâ tağâ [99-a] nisâ'üküm ve feseķa şubbanüküm ve terektüm cihâdeküm.” Ķâlû ev enni zâlike le-kâ'inun yâ Resûlullâh ķâle: “Ne'am ve'l-lezî nefsi bi-yedihi ve eşedde minhü.” Ķâlû ve mâ eşeddu minhu yâ Resûlullâh?” Ķâle: “Keyfe entüm izâ lem te'murü bi'l-ma' rûfi ve lem tenhü 'ani'l-

verilen selamı almak, marufu emretmek ve münkeri nehyetmektir” buyurdu. (Buhârî, İstizân 2; Müslim, Libas 1/14; Ahmed b. Hanbel. 111/36-47)

¹³⁶⁸ Derkenâr: Ya' nî M, H.

¹³⁶⁹ Derkenâr: İmdi M, H.

¹³⁷⁰ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “İnsanoğlunun konuşmaları lehine değil, aleyhinedir. Ancak iyiliği emretmek veya kötülükten menetmek için yaptığı konuşmalar bunun dışındadır.” (İbn-i Mâce, Fiten 64)

¹³⁷¹ Derkenâr: demiş H.

¹³⁷² Derkenâr: Ya' nî M, A, H.

¹³⁷³ ve lem H.

¹³⁷⁴ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Allah hususi bir zümrenin ameli ile topluma âzab vermez. Şayet toplum, gücü yettiği halde, hususi zümreye aldırılmaz ise, hepsine âzab eder.” (Râmûzu'l-ehâdis s. 91/9)

münkeri kâlû ve kâinün zâlike yâ Resûlullâh kâle ne‘am ve ‘l-lezî nefsi bi-yedihi ve eşeddü minhu kâlû ve mâ eşeddü minhu¹³⁷⁵ yâ Resûlullâh kâle: “Keyfe entüm izâ re‘eytümü‘l-ma‘rûfe münkiren ve re‘eytümü‘l-münkere ma‘rûfen kâlû ve kâyinun zâlike yâ Resûlullâh kâle: “Ne‘am ve ‘l-lezî nefsi bi-yedihi fe-‘inde zâlike yekûlu ‘l-lâhu Te‘âlâ hâleftu bî lâ baḥanu lehum fîhi yaşîrû ‘l-ḥakîm¹³⁷⁶ ḥayrānen.”¹³⁷⁷ Ebû Ümāme‘den Raḍiyallāhu ‘anh rivāyet olunur ki: “Resûlullâh şallâ‘llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Nice olursız siz kaçan baş çekse ve ‘inād itse ‘avretleriñüz ve fâsîk olsa yigitleriñüz ve terk itseñüz ğazāyı ya‘nî dünyāya iştiğāl size māni‘ olsa.” Andan didiler: “Bu olsa mı gerekdür?” Resûlullâh didi: “Na‘am ol Allāh ḥaḳḳıyçün ki benüm rûḥm anuñ ḳudretindedür ve bundan eşedd olsa gerekdür.” Didiler: “Bundan eşedd nedür yâ Resûlullâh?” didi: Nice olursız siz kaçan emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker itmeyesiz?” Didiler: “Bu olsa mı gerekdür yâ Resûlullâh?” Didi: “Na‘am ol Allāh ḥaḳḳıyçün ki benüm rûḥum anuñ ḳudretindedür ve bundan eşedd olsa gerekdür.” Didiler: “Bundan eşedd nedür yâ Resûlullâh?” [99-b] Didi: “Nice olursız siz kaçan görseñüz ma‘rufi münker ve görseñüz münker ma‘rûf?” Didiler: “Bu olsa mı gerek yâ Resûlullâh?”¹³⁷⁸ Didi: “Na‘am ol Allāh ḥaḳḳıyçün ki benüm rûḥum anuñ ḳudretindedür. Ol vaḳtde Ḥaḳ Te‘âlâ dir: “Ben yemîn iderin kendüme ki¹³⁷⁹ mübtelâ eylesem gerek anları belāya ki ḥakîm u ‘âḳil anda ḥayrān ḳala.” Bundan ma‘lûm oldu ki emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker terk olunup belki ma‘rûf münker bilinüp ve münker ma‘ruf bilinecek belā-yı ‘aẓîm olur imiş. Öyleye emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker ziyāde emr lâzım imiş.”¹³⁸⁰ Ve ‘an İbni ‘Abbās Raḍiyallāhu ‘anhuma kâle: Kâle Resûlullâh şallâ‘llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Lâ yenbağî li-imri‘in şehede maḳāmen fîhi ḥaḳḳun illâ tekelleme bihi fe-

¹³⁷⁵ Derkenâr: kâlû H.

¹³⁷⁶ +fihā H.

¹³⁷⁷ Resûlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Kadınlarınızın azdığı, gençlerinizin fiska düştüğü, sizlerde cihadı terk ettiğiniz zaman hâliniz ne olur?” diye sormuştu. (Yanındakiler hayretle): “Ey Allah'ın resulü, yani böyle bir hâl mi gelecek?” dediler. “Evet, hatta daha beteri” buyurdu ve devam etti: “Emr-i bi‘l-ma‘rufu bulunmadığınız, nehy-i ani‘l-münker yapmadığınız vakit hâliniz ne olur?” diye sordu. (Yanındakiler hayretle): “Yani bu olacak mı?” dediler. “Evet, hatta daha beteri” buyurdular ve sormaya devam ettiler: “Münkeri emredip, marufu yasakladığınız zaman hâliniz ne olur?” (Yanında bulunanlar iyice hayrete düşerek): “Ey Allah'ın resulü! Bu mutlaka olacak mı?” dediler. “Evet, hatta daha beteri” buyurdular ve devam ettiler: “Ma‘rufu münker, münkeri de ma‘ruf addettiğiniz zaman hâliniz ne olur?” (Yanındaki Ashab): “Ey Allah'ın resulü! Bu mutlaka olacak mı?” diye sordular. “Evet, olacak” buyurdular.” (İbn Ebi Dünya, El-Emru bil Maruf ve Nehyi Anil Münker Hadis no 33; İbn Ebû Hatim, İlel. İbn Mübarek, Zühd hadis no: 1376)

¹³⁷⁸ Derkenâr: ma‘rufi H.

¹³⁷⁹ ki -H.

¹³⁸⁰ Derkenâr: Bundan ma‘lûm oldu ki M, H.

innehū lā yuḫaddimu ecelehū ve len yuḥarrimuhū rızḳan huve lehū.”¹³⁸¹ İbni ‘Abbās Raḍiyallāhu ‘anhūmadan rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Lāyık degüldür bir kimseye ki ḥāzır ola bir maḳāmda ki anda ḥaḳ ola. İllā ol ḥaḳḳı söyleye. Ya‘nī ḥaḳḳı söylemek gerek. Zīrā ḥaḳ kelām öğretmez ecelin ve ḥarām kılmaz rızḳını ki ol anuñdur.” Ve ‘an Cābir bin ‘Abdullāh ḳāle: Ḳāle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Evḥa’l-lāhu Te‘ālā ilā melekin en aḳlib medīneten kezā ve kezā ‘alā ehlihā fe-ḳāle yā rabbi inne fihim ‘abduke fulānen lem ya‘şıke ṭarfete ‘aynin ḳāle ḳalbehā ‘aleyhi ve ‘aleyhim fe-inne vechehu lem yetema‘ ‘irhū”¹³⁸² fī sā‘aten ḳaṭṭı.”¹³⁸³ Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Allāhu Te‘ālā vahy eyledi bir meleğe yukarusın aşığa ve aşığasın yukaru döndür fulān ve fulān şehriñ ehli [100-a] üstine ol melek didi: “Yā rabbi anlar da ḳuluñ fülān vardur ki saña ‘āşī olmamışdur. Göz açup yuminca.”¹³⁸⁴ Ḥaḳ Te‘ālā didi: “Döndür anuñ üstine anlarıñ üstine zīrā ol yüzün burtarmamışdur benüm ḥaḳḳumda bir sā‘at hergiz.” Ve ‘an ‘Āişe Raḍiyallāhu ‘anhā ḳālet: Ḳāle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “ ‘Azzēbe’l-lāhu ḳaryeten fihā ṣemāniyete ‘aşarae’l-fem ‘amelühüm ‘amelü’l-enbiyā-ı ḳālu ve keyfe zālīke yā Resūlullāh ḳāle lem yekūnū ya‘şūne’l-lāhe ve lā ye’murūne bi’l-ma‘rūf ve lā yenhevne ‘ani’l-münkeri.” ‘Āişe Raḍiyallāhu ‘anhādan rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Allāh ‘azāb eyledi ya‘nī helāk eyledi bir şehre”¹³⁸⁵ ki ol şehirde on sekiz biñ ṣāliḥ kimse var idi ki anlarıñ ‘amelleri enbiyā ‘ameli idi.” Didiler: “Niçün ‘azāb olındılar”¹³⁸⁶, yā Resūlullāh?” Didi: “ ‘Āşī olmazlar idi Allāh’a ammā emr-i ma‘rūf ve nehy-i münker kılmazlar idi”¹³⁸⁷.” Ve ‘an ‘Urvete ‘an ebihī ḳāle: Ḳāle Mūsā ṣalavātu’r-raḥman ‘aleyhi: “İlahī eyyü ‘ibādike aḥabbü ileyke” ḳāle cellet ‘azametühū: “Ellezī yeteserre‘u ilā hevā’i kemā yeteserre‘ü el-beşeru ilā hevāhu ve’l-lezī yükellefu bi-‘ibādī’s-ṣāliḥine kemā yükellefü’s-ṣabiyyi bi-ümmihi ve’l-lezī yağzıbu izā irtekebe maḥārimī kemā yağzıbu”¹³⁸⁸, n-nemir li-nefsihi”¹³⁸⁹, ‘Urve bin Zübeyr rivāyet ider

¹³⁸¹ İbni Abbās’tan rivāyet olunur: Resūlullah aleyhi vesellem buyurdu: “Sizden biriniz hakkı gördüğü ve şahit olduğu zaman; insanların korkusu onun hakkı söylemesine asla engel olmasın. Çünkü onun hakkı söylemesi veya hatırlatması ne ecelini yaklaştırır ve ne de rızḳını uzaklaştırır.” (Ahmed, Terhib ve Terḡib 3/19; 4/516)

¹³⁸² Derkenār: burtarmak M.

¹³⁸³ +Cābir bin ‘Abdullāh’dan rivāyet olunur ki H.

¹³⁸⁴ Derkenār: Ya‘nī azacık zemān daḥı ‘āşī olmamışdur. M, A, H.

¹³⁸⁵ Derkenār: Ḳarye diyüp şehir-i ‘azīm murād olunmak vardur. M, A, H.

¹³⁸⁶ Derkenār: Ya‘nī niçün helāk kılındılar? M: Ya‘nī helāk eyledi. A.

¹³⁸⁷ Derkenār: Allāh’a H.

¹³⁸⁸ ṣabiyyi -H.

babasından ki Mūsā şalavāta'l-lāhu 'alā nebiyyinā¹³⁹⁰ 'aleyhi's-selām¹³⁹¹ [100-b] demiş. “İlāhī kankı kuluñ¹³⁹² saña sevgülüdür¹³⁹³?” Haq celletu 'azametuhū¹³⁹⁴ demiş: “Şol kimse ki¹³⁹⁵ rızāma sa'y ide nās hevāsına sa'y itdügi gibi. Dağı şol kimsedür ki şığına benüm şālih kullaruma oğlancık anasına şığındügi gibi. Dağı şol kimsedür ki ğazab ide kaçan ki benüm ħarām idüklerüme irtikāb olunur¹³⁹⁶ kaplan¹³⁹⁷ ğazab ider gibi¹³⁹⁸ kendü nefsi için.” Ve 'an Ebī 'Ubeyde bin el-Cerrāh Raḍiyallāhu 'anhu kâle: Kültü yâ Resûlullāh eyyü's-şehīdi¹³⁹⁹ ekremü 'ala'l-lāhi 'azze ve celle kâle: “Racülün kâme ilâ vâlin ca'irin fe'emerehū bi'l-ma'rûfi ve nehyehū 'ani'l-münkeri fe-katelehū fe'in lem yaqtulhū fe'inne'l-kaleme lâ yecri 'aleyhi ba'de zālīke ve in 'āşe mā 'āşe.” Ebū 'Ubeyde bin el-Cerrāh Raḍiyallāhu 'anhudan rivāyet olunur ki demiş: Ben didüm: “Yâ resûl şehīdlerden kankısı mükerrermdür, Allāhu Te'ālā'ya?” Didi: “Şol recüldür ki bir ħākim-i zālīme dura aña emr-i ma'rûf ve nehy-i münker ide ve bu ħākim katl ide anı eger katl itmezse kalem cārī olmaz anuñ üzerine.¹⁴⁰⁰ Andan soñra ne deñlü çok yaşarsa dağı.” Ve 'an İbn-i 'Abbās Raḍiyallāhu 'anhūma kâle: Kâle yâ Resûlullāh etühlekü'l-karyetu ve fihā's-şālihüne kâle ne'am kâle bime yâ Resûlullāh kâle bitehāvünihim ve sükūtihim. 'Alā ma'āşī'l-lāh 'azze ve celle” 'Abdullāh bin 'Abbās Raḍiyallāhu 'anhümādan rivāyet olunur ki: Dinildi: “Yâ Resûlullāh helāk kılnur mı [101-a] şehir ki anda şālihler ola?” Didi: “Na'am” Denildi: “Ne sebep ile yâ Resûlullāh?” didi: “Kāhillik itdükleri ve sükūt itdükleri için Allah'ın ma'şiyetleri üzre.” Ve 'an İbni 'Ömer ve Ebī Hüreyre Raḍiyallāhu 'anhūm¹⁴⁰¹ kâlā: kâle Resûlullāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ed-diyñü naşihatün selāşe merratün kâle li-men yâ Resûllāh kâle li'l-lāhi ve li-kitābihī ve li-ümmeti'l-müslimīn ve 'ammetihim”¹⁴⁰² 'Abdullāh bin 'Ömer ve Ebū

¹³⁸⁹ Derkenâr: Bu ħadīş ve ħadīş-i sâbıkda va'id-i 'azīm vardır. Emr-i ma'rûf ve nehy-i münkeri terk iden 'ulemā ve şulehāya. M, A, H.

¹³⁹⁰ 'alā nebiyyinā -H.

¹³⁹¹ 'aleyh H.

¹³⁹² kullaruñ kankısı H.

¹³⁹³ ziyāde sevgülüdür saña H.

¹³⁹⁴ Allāh Te'ālā H.

¹³⁹⁵ +benüm H.

¹³⁹⁶ +nitekim H.

¹³⁹⁷ Derkenâr: Ĥaşşa-i kaplan oldur ki kaçan ğazab itse ĥalkuñ azından ve çoğından ğam yimez ve zarbdan belki katlden korkmaz mü'min me'āşī işledüklerin göricek böyle ikdām itmek gerek. M, H.

¹³⁹⁸ gibi -H.

¹³⁹⁹ şühedā'i H.

¹⁴⁰⁰ Derkenâr: Günāhı yazılmaz demek olur. M.

¹⁴⁰¹ Derkenâr: 'Anhūm zamīri 'Ömer oğına ve 'Ömer'e ve Ebū Hüreyre'yedür ve rāvi olan İbni 'Ömer ve Ebū Hüreyre'dür. Anuñ için kâlā didi. M, H.

¹⁴⁰² “Din nasihatir.” (Müslim, İman 95; Tirmizî 1990; Ebū Dâvûd 4944)

Hüreyre'den rivāyet olunur ki bu ikisi dimişler ki Resûlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem didi: "Üç kerre "ed-dīnu naşīhatun"¹⁴⁰³ Didiler: "Kime naşīhat yā Resûlullāh?" Didi: "Allāh ḥazretine ve kitābına ve Müslümānlar imāmlarına ve 'ämme-i Müslimīne." Ve 'an İbni Mes'ūd Raḍiyallāhu 'anh kıāle: Kıāle Resûlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem: "Mā eb'ase¹⁴⁰⁴l-lāhu 'azze ve celle nebiyyen illā lehū ḥavāriyyun fe-yemkuşu'n-nebiyyi beyne eẓhurihim mā şā'e'l-lāhu ya'melu fihim bi-kitāba'l-lāhi ve bi-emrihī ḥattā izā kıabaẓa'l-lāh nebiyyehū mekeşe'l-ḥavāriyyūne ya'melūne bi-kitāba'l-lāhi ve bi-'emrihī ve bi-sünnetihī nebiyyihī fe-izā inkārazū kāne kıavmun yerkebū¹⁴⁰⁵l-menābiri yekūlūne mā ya'rifūne ve ya'melūne mā yünkürūne fe-izā re'eytüm zālike fe-ḥaḳḳun 'alā külli müminin cihāduhum bi-yedihī fe-in lem yesteṭi' fe-bilisānihī fe-in lem yesteṭi' fe-bi-ḳalbihī. Leyse verā'e zālike İslāmün." 'Abdullāh bin Mes'ūd'dan rivāyet olunur ki Resûlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem dimiş: "Ḥaḳ Te'ālā ḥiç bir peygāمبر göndermedi [101-b] illā anuñ yārānı ya'nī aşḥābı var idi. Ol peygāمبر eglendi yārānı ortasında. Ya'nī ḥayātda oldu. Allāh diledigi kıadar 'amel ider idi kitābu'l-lāh ile Allāh'uñ emri ile. Tā Allāh kıabẓ eyledi nebīsini, eglendi yārān. Ya'nī ḥayātda oldılar, 'amel iderler idi kitābu'l-lāh ile ve Allāh'uñ emri ile ve nebīnūñ sünneti ile. Kıaçan aşḥāb münḳarız oldu. Ya'nī cümlesi vefāt idüp kimesne kıalmadı. Bir kıavm oldu ki minberlere pendler söylerler ma'rūf. Ya'nī ḥayr ve işlerler münker. Ya'nī şerr kıaçan göresiñüz¹⁴⁰⁶ bunı ya'nī benden şoñra böyle olanları vācibdür her mü'mine anlar ile ğazā ide eli ile. Eger kıādir olmazsa dili ile. Eger kıādir olmazsa kıalbi ile. Bundan öte İslām yokdur. İy 'azīz çün delāyil¹⁴⁰⁷-i āyāt ve aḥbār ile vūcūb-ı emr-i ma'rūf ve nehy-i menker ma'lūm oldu, şimdi bilgil ki her bir şaḥş ki ḥalk ortasında emr-i şerīf iḳāmeti ile kendüyi meşḥūr kııldı aña muḥtesib dirler ve ol 'amel ki andan şādır olur aña ihtisāb dirler ve ol şaḥş ki müsteḥaḳḳ-ı ihtisābdur aña muḥtesebun 'aleyh dirler ve ol 'amel ki ol şaḥş ol 'amel sebebi ile müsteḥaḳḳ-ı ihtisāb oldu aña ya'nī ol 'amel¹⁴⁰⁸ muḥtesebun fih dirler. Pes emr-i ma'rūfuñ dört rükni vardur. Evvel muḥtesib, ikinci ihtisāb, üçünci muḥtesebun 'aleyh [102-a] dördünci muḥtesebun fih. Bu erkāndan her rükñüñ şıḥḥati mevḳūfdur ol rükñüñ şerāyiṭ u ādābınuñ ḥuşūline. **Rükñ-i evvel** ki muḥtesibdür. Bu

¹⁴⁰³ Derkenār: Bu ḥadiş bir kerre daḥı (daḥı -H) geçmişdür. M, H.

¹⁴⁰⁴ be'ase H.

¹⁴⁰⁵ yerkebūne H.

¹⁴⁰⁶ göresiz H.

¹⁴⁰⁷ delā'il H.

¹⁴⁰⁸ 'amele H.

rüknuñ vücūbunuñ şartı oldur ki bu şahş müslim gerek ve mükellef gerek¹⁴⁰⁹ ve kâdir gerek. Zîrâ kâfir için ehliyyet-i ihtisâb yokdur ve oğlancık umûr-ı şer'iyeye ikâmeti me'mûr degüldür. Ammâ eger oğlancık ehl-i temîz¹⁴¹⁰ olup bir fi'l-i münkere inkâr idüp nehy kılssa câyizdür¹⁴¹¹ ve kendüsi müşâb olur ve anı men' etmek câyiz olmaz ve mecnûn u 'âciz ikâmet-i umûr-ı şer'iyeye kâdir degüllerdür. **Maṭlab: Beyân oldur ki izz-i hâkim emr-i ma'rûfda şart degüldür**¹⁴¹² ve ba'zılar izz-i hâkim ve 'adâlet-i şerâyiṭ ihtisâbdandır, didiler. Bu fâsiddür. Zîrâ eḥâdiṣ-i nebeviyyede vâriddür ki "efḍalu'l-cihâde ve kelimetu'l-hak 'inde imâmin câ'ir."¹⁴¹³ Efḍal-i ğazâ hak kelimedür pâdişâh-ı zâlim katında¹⁴¹⁴ ve aşḥâb-ı kibâr ve 'ulemâ'-i büzürgvâr mülûk u hükkâma fi'l-i münkerlerinde inkâr ide gelmişlerdür ve icmâ'-ı selef bunuñ üzerinedür ki emr-i ma'rûfda izz-i hâkim şart degüldür. Belki her kim ki dîn naṣîhatine müşğûl ola ve Hak Te'âlâ kullarını me'âsî ve menâhiden men' ide. Eger hâkim ü pâdişâh râzî olursa şevâbda şerîk olur ve eger râzî olmazsa ol 'adem-i rızâ cümle münkerâtandır ve hâkime inkâr vâcibdür. Anuñ izzini nice şart olur. **Hikâyet** Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem zemânında Mervân zemânına gelinceye dek muşallâda minber yok idi Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem ve [102-b] hulefâ'-i râşidin rıdvânul-lâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'in şahrâda bayram namâzın kılurlar idi¹⁴¹⁵. Andan sonra halka yüz döndürüp ayağ üzre durup hutbe okurlar idi. Çün hilâfet Mervân'a geldi muşallâda minber binâ eyledi. Çün bayram günü oldu minbere çıktı. Ebû Sa'id Hudrî didi: "Mâ hâzihi'l-bid'atu" Mervân didi: "Mâ hâzâ bi-bid'atin eredu en ubelliġa'l-kavme şavte'l-hutbeti." Ya'nî âvazum kavme yitişdürmek diledüm¹⁴¹⁶ 'özü eyledi. Ammâ Ebû Sa'id Hudrî bu 'özri kabûl eylemedi. **Hikâyet:** Şeyḥ Ebû'l-Ḥasan Nûrî quddise sırruhu halk ile muhâlaṭa ider idi. Ammâ umûr-ı dinden olmayan nesneyi şormaz idi. Her gâh münker görse men' ider idi. Egerçi katl havfı olsa terk itmez idi. Bir gün Dicle kenârında abdest almağa gider idi bir hendek gördi ki içinde otuz küp var ki her birinüñ üzerinde yazılmış: "Luṭfu şeyḥ" Ta'accüb eyledi. Zîrâ hiç şatılur nesnelerde nesne bilmez idi ki aña luṭf diyeler. Gemiciye su'al itdi ki: "Bu küplerde ne vardır?" Gemici didi:

¹⁴⁰⁹ ve mükellef gerek -H.

¹⁴¹⁰ temyiz H.

¹⁴¹¹ câ'iz H.

¹⁴¹² Derkenâr M.

¹⁴¹³ "Cihadın en üstünü zâlim sultana karşı doğruyu söylemektir." (Ebû Dâvûd, Melahim 17; bk. Tirmizî, Fiten 13; Nesâî, Bey'at 37; İbn Mâce, Fiten 20)

¹⁴¹⁴ Derkenâr M.

¹⁴¹⁵ idi -H.

¹⁴¹⁶ +diyü H.

“N’eylersin sen dervîşsin. Kendüñi bil.” Şeyh anı bilmege dağı ziyâde müteşevvîk oldu. İbrâm idüp gemiciye şordı. Gemici didi: “Bu küplerde hamr vardır halife için getürmüşledür ki bunuñ ile meclis kıra.” Şeyh gemiciye didi: “Şol çomağı baña vir.” Gemici gâzab [103-a] idüp şakirdine didi: “Şol çomağı şuna vir, görelüm neyler.” Şakird çomağı şeyh eline virüp şeyh küpleri bir bir sıyup hamrları dökölüp gemici feryâd idüp Yûnus Eflâh ki köpri sübaşısı idi, âdemleri ile irişüp şeyhi dutup halife öñine ilette. Halife ol zemânda Mu‘taẓıd idi ki gâyetde guḍûb u guḡûr ve nihâyetde kıttâl idi. Cemî‘-i ehl-i Bağdâd guşşalanup halife elbette şeyhi şehîd ider didiler. Çün şeyhi halife öñine ilettiler halife bir demürden kürsî üstinde oturup bir gürzi elinde döndürür idi. Şeyhe ‘itâb ile çağırıp: “Sen kimsin ki böyle küstâhlık idersin?” diyüp şeyh dağı: “Ben muhtesibüm” diyüp halife didi: “Kimüñ emri ile muhtesibsın?” Şeyh didi: “Saña pâdişâhlık viren baña muhtesiblik virdi.” Mu‘taẓıd bir sâ‘at başın aşğa idüp andan soñra didi: “Ne sebep oldu ki bu küpleri şıduñ?” Şeyh didi: “Saña şefkat buña sebep oldu ki seni münkerden men‘ eyledüm. Tâ giriftârlıktan halâş olasın yevm-i kıyâmetde.” Mu‘taẓıd didi: “Saña icâzet virdük min ba‘d her münker ki göresin anı tağyîr kıl hiç kimse seni andan men‘ itmesün.” Şeyh didi: “Biz bunı Allâh emr ile ider idük. Çün [103-b] senüñ emrüñ oldu senüñ ‘âmillerüñden biri olduk ki senüñ emrüñ ile halkı incidürler. Min ba‘d bunı itmeziz.” didi. İmdi bunuñ gibi hikâyetler aşhâb u tâbi‘inden ve ‘ulemâdan ve meşâyihden selâtin inkârında çok vâki‘ olmuştur ve bu cümleden ma‘lûm oldu ki emr-i ma‘rûfda izz-i hâkim ü pâdişâh şart degüldür. Meger şol yerde ki fitneye irişdüre ve bu mes‘elenüñ tahkîkinde tafşîl budur ki muhtesib için biş hâl vardır. **Evvel** bildürmek. **İkinci** lutf ile va‘z dur. **Üçünci** gılzet ü ‘unf ve huşûnet ile söylemekdür. Meşelâ “iy câhil, iy aḡmak, iy edesiz” diye. **Dördünci** men‘-i münkerât¹⁴¹⁷ ve mübâşeret-i fi‘l ile. Meşelâ hamr zarfların şıya ve âlât-ı lehvi pâreleye ve ibrişim kaftânı er kişiden çeke ve gâşıbdan gâzab itdügi nesneleri alup şâhibine vire. **Beşinci** darb ile tahvîf ide. Belki darbe mübâşeret ide. Ammâ fitne ve gâvgâya bâ‘iş olduğuçün izz-i hâkim ü sulṭân lâzımdur **ve bilgil** ki muhtesib olanda ‘adâlet şart idenüñ delili ba‘z-ı âyât u aḡbârdur ve delili ‘aqlîdür. Mişâl-i âyet “ete‘mirüne’n-nâse bi‘l-birri ve tensevne enfusekum.”¹⁴¹⁸ Mişâl-i haber “Yâ ‘aysi ‘ızza nefsüke fe-ini’t-ta‘azat fe-

¹⁴¹⁷ +dur H.

¹⁴¹⁸ “Siz kitabı (Tevrat’ı) okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?” (Bakara 2/44)

‘ıızı’n-nās” ve didiler ki bu tenbîhdür ki terk-i¹⁴¹⁹ ehemm mühimme¹⁴²⁰ iştiğāl ile ‘alâmet-i [104-a] hamâkatdur. Cevâb oldur ki bu maķûle âyât u aķbâr efđaliyyet-i aķkâm-ı ihtisâba ve evleviyyet-i aķvâl-i muķtesibe delâlet ider. İhtisâb vücûbınuñ süķûtına delâlet itmez ve delîl-i ‘aķlî budur ki ıslâķ-ı ğayr-ı şalâķ nefsuñ zekâtıdur ve kendü nefsinde şalâķ olmayıcaķ ğayr ıslâķı vâcib olmaz ve ğayrı doğrıtılmaķ kendüsi doğru olduķdan soñra olur. **Maķlab:** ‘İşmet şart-ı muķtesib degüldür.¹⁴²¹ Cevâb oldur ki eger ‘işmet şart-ı ihtisâbdur dirseñ icmâ‘-ı ümmete muķâlifdür. Aşķâb-ı kiram efđal-i ümmet iken anlara ma‘şûm dimezler fağlen ‘ammen dūnehum ve kelâmu rabbânî ve ‘aşâ âdeme rabbehû fe-ğavâ¹⁴²² delîl-i şariħdür. Âdem ‘aleyhi’s-selâm ma‘şiyet isnâdına ve buncılayın ĥâlât-ı enbiyâdan ba‘zına vâķi‘ olmuşdur ve Sa‘îd bin Cebîr ki ekâbir-i tâbi‘inden idi dir imiş: Eger ‘işmet şart-ı ihtisâb olaydı hiç kimse ihtisâb itmek câyiz¹⁴²³ olmaz idi ve haķ bu mes‘elede budur ki **Maķlab: Bunda mesâyil-i fehime¹⁴²⁴ vardur.¹⁴²⁵ ‘İşmet şart-ı ihtisâb degüldür ve fâsık bir fâsıkı daķı fısķdan men‘ itmek gerekdür. Meşelâ ĥarîr giyen kimse şârib-i ĥamrı nehy itmek gerek ve buncılayın zinâ ideni men‘ itmek gerek. Zîrâ şûrb-i ĥamr ve zinâ ĥarîr libâsa nisbet kebîredür ve şârib-i ĥamr ve zânî olan kâtil nefsi kâtilden men‘ itmek gerek. Belki şârib-i ĥamr ĥadem ü ĥaşemini şûrb-i ĥamrdan [104-b] men‘ itmek gerek. Zîrâ bunlardan ictinâb vâcib bire’sihîdür ve ğayrı nehy daķı vâcib-i âķherdür. Bir vâcibi terk iderse vâcib-i âķeri terk itmemek gerek ve bir ma‘şiyete irtikâb ile ma‘şiyet-i âķeri ĥelâl olmaz. Lâkin me’lûfât-ı resmiyye ve maķâlât-ı ‘âdiyye ve taşavvurât-ı bâtıla ve ĥayâlât-ı fâside ‘amme-i ĥalkuñ nüfûsı üzre müstevlî olup dîde-i başıret-i cühhâlî muţâla‘a-i deķâyıķ-ı şer‘den kör idüp ķabûl-i evâmir-i ilâhiyyeden müteneffîr kılmışdur. Nitekim bir şaķş bir şaķşdan at ve oyan ğaşb eylemiş ol şaķş bu ğaşıbdan oyan taleb ider atı añmaz. Yâ bir şaķş âķâd-ı ĥalkdan def‘-i zûlm ider. Ammâ kendü babasından zûlmi def‘ itmez ve nüfûs-ı ‘amme-i ĥalk bunıñ emşâlî ef‘âlden nefret iderler ve bu nefret ki nüfûs-ı cühhâl ‘avâmda rûsûķ bulmuşdur. Bu delîl degüldür terk-i ehemm ‘illet-i nefy-i mühim ola. Pes ihtisâbda ‘işmet şart degüldür. Ammâ mertebe-i va‘z ki mertebe-i ihtisâbdan ikinci**

¹⁴¹⁹ terk-i -H.

¹⁴²⁰ Derkenâr: Ehemm kendü nefsinı ıslâķ (+dur H.) ve mühimm ğayruñ nefsinı ıslâķdur. Ehemm olanı terk idüp mühimm olana meşğûl olmaķ muķtezâ-yı ‘aķl degüldür. M, A, H.

¹⁴²¹ Derkenâr M.

¹⁴²² “Âdem Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı.” (Tâhâ 20/121)

¹⁴²³ câ’iz H.

¹⁴²⁴ mesâ’il-i mühimme A, H.

¹⁴²⁵ Derkenâr M, H.

mertebedür fâsıkdan sâkıttır. Zîrâ va'z-ı fâsık ekseriyâ gayra eşer itmez pes 'adâlet mer-tebe-i va'zda te'sîr için şartdır hilâf-ı bâkî meratibinüñ çün bu mesâyil¹⁴²⁶ ma'lûm oldu ise bilgil ki ihtisâb üç nev' dır. Nev'-i evvel emşâl-i emşâle ihtisâb itmekdür¹⁴²⁷. [105-a] 'Avâm 'avâma ihtisâb itmek ve havâş havâşsa ihtisâb itmek gibi. Nev'-i şânî a'lâ ednâya ihtisâb itmekdür. Sulţân re'âyâya ve vâlideyn evlâda ve zevce zevceye ve efendi kuluına ihtisâb itmek gibi. Bu nev' ihtisâb ve vüs'at tamâm üzredür ki ihtisâb için zıkr olınan merâtib-i hams bunda cârîdür. Nev'-i şâliş ednâ a'lâyâ ihtisâb itmekdür. Âhâd-ı re'âyâ sulţâna ihtisâb itmek gibi ve şâkird üstâdına ve evlâd ebeveyne ve zevce zevcine ve kul efendisine ihtisâb itmek gibi. Bu nev' ihtisâb üçüncü ve bişinci mertebede sâkıttır ve¹⁴²⁸ evvelki ve ikinci mertebede vâcib¹⁴²⁹ ve dördüncü mertebede ihtilâfîdür. **Maţlab: Merâtib-i ihtisâb-ı hamse ve ihtisâbü'l-veled li'l-vâlideyn.**¹⁴³⁰ Zîrâ veled-i şâliḥ fâsık babasına evvelki ve ikinci mer-tebe ki bildürmek ve vafz itmekdür vâcibdür ve üçüncü mer-tebe ki taḥvîf ve 'unfdur ve bişinci mer-tebe ki ḍarbdur, ḥarâmdur ve dördüncü mer-tebe ki mübâşeret taḡyîrdür. Âlât-ı lehvî şımaḵ ve ḥamrı dökmek ve ibrişim kaftânı babasının bedeninden çekmek ve gaşb itdüḡi metâ'ı elinden alup şâḥibine vir-mek ve evi dîvarından şüreti kazımaḵ ve altun ve gümüş zarfını şımaḵ ki bunun gibi ef'âl ile baba müte'ellim olur. İhtilâf vardır ve eşaḥḥ oldur ki veled için bu cins ihtisâba ruḡşat vardır. Belki vâcibdür. Zîrâ veledün fi'li [105-b] bu nev' ihtisâb mübâşeretinde ṭâ'atdür ve babanın müte'ellim olması maḥabbet-i bâṭıl sebebi ile ma'şiyetdür. Pes aña i'tibâr yokdur ammâ veledün ihtisâbı 'unf ile ve mübâşeret ḍarb ile ḥarâmdur¹⁴³¹ ve cumhûr-ı 'ulemâ bunun üzerinedür ki cellâd kendü babasını hadde¹⁴³² ve kışâşda katl itmek câyiz degüldür kâfir daḡı olursa ve zevcenün zevcine ve kuluñ efendisine ihtisâbının hükmi veledün vâlidine ihtisâbının hükmine ḡarîbdür ve âḥâd-ı re'âyânın sulţâna ihtisâbının hükmi her nesneden müşkildür. Zîrâ âḥâd-ı re'âyâ ḥâkim ü pâdişâha ihtisâba cür'et-i ta'rif ü talṭîf ve va'z u naşihatden ḡayrı ile mümkün degüldür. Ammâ ḡudret ki şerâyiṭ-i ihtisâbdandır nitekim evvel bâbda zıkr olındı ḡiçbir

¹⁴²⁶ mesâ'il H.

¹⁴²⁷ Derkenâr: üç nev' H.

¹⁴²⁸ ve -H.

¹⁴²⁹ +dür H.

¹⁴³⁰ Derkenâr M.

¹⁴³¹ Derkenâr: Zîrâ ol "lâ taḡul (M: ve lâ naḡul) lehumâ uffin" [İsrâ: 23] âyetine muḡâlîfdür. M, A, H.

¹⁴³² Ḥudûdda H.

‘ākile mahfî degüldür ki ‘āciz olana¹⁴³³ [106-a] ihtisāb vācib degüldür meger ḳalbi ile inkār ide. Nitekim ḥadīs-i nebevīde zikr olındı ve bu maḥalde muḥtesib içün ‘aciz u ḳudret i‘tibārı ile dört ḥāl vardır.¹⁴³⁴ **Evvelki** ḥāl, vüçübdur. **İkinci** ḥāl, süḳūt-ı vüçübdur. **Üçüncü** ḥāl, istiḥbābdur. **Dördüncü** ḥāl, teḥyīrdür. **Ḥāl-i evvelī** oldur ki ḳudreti ola muṭlakā bu oldur ki yaḳın bile ki anuñ ihtisābı taḡyīr-i münker olsa gerekdür ve kendüye hergiz ziyān olmaz ne ‘ırz cihetinden ne māl cihetinden. Böyle olıcak ihtisāb vācibdür ittifāḳ-ı ‘ulemā ile. **Ḥāl-i sāniye** oldur ki yaḳın bile ki ihtisāb müfid olmaz ammā kendüye zarar gelmek muḳarrerdür ve bu şüretde vüçüb-i ihtisāb sāḳıtdur. Ḥāl-i sāliše oldur ki bunı bile ki ihtisāb müfid olmaz ammā kendüye zarar daḡı olmaz. Bunda ihtisāb vācib degüldür. Lākin izḥār şī‘ār-ı İslām içün müsteḥab-dur ve muḥtesib çün ‘ilm ü vera‘ ile mevşūf ola ve bile ki anuñ ihtisābınuñ def‘-i münkerde yā fāsıḳuñ şevketinüñ kesrinde yā ehl-i dīnün ḳulūbinüñ takviyetinde te‘şīri vardır gerekdür ki [106-b] zevāl-i māl u cāḥdan ḡam çekmeye ve ḍarb u ḳatlden ḳorḳmaya ve naşīḥat-i dīn ihmālını revā görmeye. Meger anı bile ki anuñ ihtisābı sebebi ile bir ḡayra aşḡābından ve aḳribāsından zarar irer¹⁴³⁵. Ol vaḳt gerekmez ki ihtisāb ide¹⁴³⁶ bir münkerün def‘ inde ihtisābı bir andan aḳbeḡ-i münkere irişdürür. Bu oldur ki bir zālīm-i müteḡallibi göre ki zulm ile bir ḳoyunı boḡazlar. Eger ol zālīmı andan men‘ iderse ḡazaba gelüp bir ādem ḳatli ider. Bu ihtisāb ḥaramdur. Ammā eger bir şahş dilese ki bir ‘użv-ı selīmī¹⁴³⁷ kendü a‘zāsından ḳat‘ ide anı andan men‘ mümkün olmaya meger¹⁴³⁸ ḳitāl ile ve ihtimāl ola lā-ḳatle yetişdüre. Eşāḡḡ oldur ki anı andan men‘ vācibdür. Egerçi ol telef-i nefsine yā telef-i ‘użvına yetişdürse daḡı. Zīrā ḡaraż anuñ nefsiniñ yā ‘użvınıñ ḡıfzı degüldür. Belki ḡaraż münkerāt tarīḳini seddür ve anuñ ḳatli bu sebeb ile ma‘şīyet degüldür ve anuñ kendü ‘użvını ḳat‘ ma‘şīyetdür ve bu ancılayındur ki bir Müslümānuñ mālına hüçüm iden kimseyi def‘ itmek vacıbdür.¹⁴³⁹ Egerçi ḳaşd itdüḡi māl bir dirhem ise daḡı ve bu def‘ evvel hüçüm idenün ḳatline yetişdürürse daḡı cāyızdır¹⁴⁴⁰. Ol cihetden degül ki bir dirhem muḳābelesinde ḳatli-i nefsi ider. Belki şu cihetdendür ki Müslümānların

¹⁴³³ 105-b’nin son 6 satırı ve 106-a sayfasındaki 3 satıra kadar olan kısımdaki yazıların tamamının üzeri bir kalemle çizilmiştir. (ç.n.)

¹⁴³⁴ Derkenār: Ya‘nī ihtisāb vācib ola ya anuñ vüçübı sāḳıṭ ola. Yā ihtisāb müstecib ola. Yā ihtisāb itmek ile itmek arasında muḡayyer ola. M.

¹⁴³⁵ ider H.

¹⁴³⁶ +zīrā H.

¹⁴³⁷ müslimi H.

¹⁴³⁸ meḡer H.

¹⁴³⁹ Derkenār: Bu ḡuşūşda ḡadıṣ daḡı vāriddür ki “...” ve ḡadıṣde vārid olmuşdur ki: “El-mü‘minune ke‘cesedin vāḡidin ev yelihi” māl-ı ḡayrı ḡıfzı kendü mālınıñ ḡıfzı meşābesindedür. M.

¹⁴⁴⁰ cā‘izdür H.

mālına kaşd ma‘şiyetdür ve kâşid māl [107-a] telef ol ma‘şiyetüñ def‘i içün¹⁴⁴¹ ma‘şiyet degüldür ve maşşūd-ı şārī‘ def‘-i me‘āşidür **ve bilgil** ki cümle me‘āşī üç nev‘e rāci‘dür. **Biri** ma‘şiyetdür ki geçmiş ola. **Biri** maşşiyetdür ki bi‘l-fi‘l ola. **Biri** ma‘şiyetdür ki olmak ihtimālī ola. Ma‘şiyet ki geçmiş ola vāqī‘ olmuş zinā gibi anuñ ‘uḡūbeti ki ḥaddur. Ḥükkāma müte‘alliḡdür. Āḥād-ı re‘āyānuñ anda medḡali yokdur ve ol ma‘şiyet ki bi‘l-fi‘l ola bu oldur ki anuñ fā‘ili aña mübāşir ola. Elinde ālāt-ı lehv olmak ve ḡadeḡ ile elinde ḡamr dutmaḡ ve er kişi ḡarīr ḡaftān geymek gibi. Bu nev‘ me‘āşī her ne vechle¹⁴⁴² mümkün olursa def‘ olunmak vāciḡdür. Tārīki āşim olur ve āḡād-ı ehl-i İslām bunda müşterekdürler¹⁴⁴³. Mādām ki¹⁴⁴⁴ andan aḡbeḡ bir ma‘şiyete iriştürmeye ve ol ma‘şiyet ki olmak ihtimālī ola meclis-i ḡamr tezyīn idüp ve esbāb-ı zinā ḡāzırlamaḡ gibi. Bunda ma‘şiyet meşḡūkdur. Zīrā mümkündür ki bir māni‘ vāḡif olup ma‘şiyet vücūd bulmaya bunda ihtisāb gerekmez meḡer birisine ola ki ḡarīm-i ḡarāma vara. Levendler¹⁴⁴⁵ ‘avretler ḡammāmı ḡapusunda durmaḡ ve ‘avretlerüñ yolu üzerinde muntaḡır olmaḡ gibi ve bir ecnebi er bir ecnebiyye ‘avret ile ḡalvetde olmaḡ gibi. Bu şüretlerde ihtisāb gerekdür.

Rükn-i şānī¹⁴⁴⁶ ki nefis-i ihtisābdur ve bu [107-b] rüknüñ ādābı yedi derecedür. **Evvel** ma‘rifet-i münkerdür. **Şānī** tafrīfdür vafz u naşīḡat ile. **Şāliḡ** ‘unf itmekdür. **Rābi**‘ taḡyīr itmekdür. **Ḥāmī**s ḡorḡıtmaḡdur ḡarb ile. **Sādis** mübāşeret-i ḡarbdür. **Sābi**‘ taleb-i mu‘āvenetdür. **Derece-i evvelī** ki ma‘rifet-i münkerdür. Bu derecenüñ ādābı budur ki tecessüs-i münker itmeye ve ḡalḡuñ ḡapusına ve penceresine ḡulaḡ dutmaya ve ḡamr ḡoḡısın yiylemeye ve bir kimse etegi altında ālāt-ı lehv ḡötürse şöyle ki şekli zāḡir daḡı olsa etegin açmaya¹⁴⁴⁷ ve fasıḡuñ yārānından ve cīrānından anuñ fışḡın şormaya. Eger iki ḡul yā bir ‘adl-i ḡurr ḡaber virse fülān kimse evinde fışḡ ider eḡaḡḡ oldur ki iznsiz anuñ meskenine ḡücūm itmeye. Zīrā Müslimüñ ḡaḡḡ-ı şābiti iki ‘adl ḡaberinsiz sāḡıt olmaz.¹⁴⁴⁸ **Ḥikāyet:** Loḡmān Ḥekīm’üñ yüziginüñ naḡşı bu idi: “Es-setru li-mā ‘āyente

¹⁴⁴¹ ma‘şiyetüñ def‘i içün -H.

¹⁴⁴² vech ile H.

¹⁴⁴³ bundadururlar H.

¹⁴⁴⁴ ki -H.

¹⁴⁴⁵ levendātlar H.

¹⁴⁴⁶ şānī -H.

¹⁴⁴⁷ Derkenār: Bunda ḡilāf vardır. Aşaḡada gelse gerekdür. M, H.

¹⁴⁴⁸ Derkenār: Bundan fehm olunur ki iki ‘adl-i ḡurr kimesne (+ler H.) ḡaber virseler evine ḡücūm cāyizdür (cā’iz H.). Er ile (er ile H.) ‘avret dutmaḡ daḡı böyledür. M, H.

aḥsenu men izā‘ati mā zanente.”¹⁴⁴⁹ Ya‘nī gördüğün nesneyi örtmek yigreküdür zann itdiğün nesneyi fāş itmeñden. **Derece-i şāniye** ki ta‘rifdür ādāb bunda oldur ki ibtidā‘ ta‘rifi vech-i aḥsen ile ide ve va‘z u naṣīhatde telaṭṭuf ile şefkat-i uḥuvveti yirine getüre. Zīrā ‘avāmuñ münkerāta iḳdāmınuñ ‘illeti ekser yā cehldür çün ḥarām u menhī idüğün bile ferāğat ider. Ammā gāhī ‘unf idicek **[108-a]** ‘inād ider. Pes ol Müslümānı kendü gibi bilüp kendüyi nice ḥimāyet ü ri‘āyet iderse anı daḥı öyle ide. Nitekim Resūlullāh şallā‘llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurmışdur ki: “El-mü‘minune ke-cesedin vāhidin izā išteka ‘uzvun minhü tedā‘ī sā‘iruhā bi‘l-ḥummā ve’s-seheri.”¹⁴⁵⁰ Ya‘nī mü‘minler bir cesed gibidür ve ḥāşşa-i cesed oldur ki kaçan bir ‘uzv ḥastelense cümle a‘zā anuñ ile şerik olurlar¹⁴⁵¹ ḥummāda ve uykusuzlıkda buncılayın şihhat-i imān oldur ki çün bir mü‘mine bir muşibet irse her mü‘min andan müte‘ellim olmak gerek ve ma‘şiyet muşibet-i dindür ki muşibet-i dünyādan eşeddür. **Derece-i şāliye** ki ‘unf u gılzetdür. Edeb bu derecede oldur ki çün fāşık u ‘āşī men‘inden¹⁴⁵² va‘z u naṣīhat ile ‘āciz ola vācib olur ki gālīz sözler söyleye. Ammā fuḥşdan ihtirāz eyleye ve şol lafzlar¹⁴⁵³ söyleye ki kizb olmaya. Meşelā: İy fāşık, iy cāhil, iy aḥmak diye. Zīrā hevā-yı nefsine mütaba‘at iden aḥmakdur. Nitekim Resūlullāh şallā‘llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurmış: “El-aḥmaḳu meni’t-teba‘a nefsehū hevāhā ve temennā ‘ale‘l-lāhi‘l-mağfireti”¹⁴⁵⁴”¹⁴⁵⁵ Ya‘nī aḥmak oldur ki nefsi¹⁴⁵⁶ tābi‘ kıla hevāsına ve recā ide Allāh üzerine mağfireti ve her ne dirse Ḥaḳ diye ve Ḥaḳ için söyleye ve ḳadr-i ḥācetincede söyleye. Gılzeti daḥı ḳadr-i ḥācetden ziyāde itmeye. **[108-b]** Ve eger ‘unf eşer itmeyüp incitmege ve taḥḳir itmege ve ḡaḳab kılmāğa ihtiyāc olursa bunları daḥı ide ve eger ḥācet olursa yüzün ekşide. **Derece-i rābi‘a** ki taḡayyür-i münkerdür. Meşelā eli ile ālāt-ı lehvi kesr ide ve ḥamri dōke ve ḡāşibi dār-ı maḡşūbeden çıkara ve bunuñ emsāli evzā‘ ide. Bu derecede ihtisābuñ iki edebi¹⁴⁵⁷ vardur. Biri oldur ki muḥtesebun ‘aleyh olan şahş fi‘l-i

¹⁴⁴⁹ “Gördüğünü gizlemen şüphe ettiğini açıklamandan daha iyidir.” (ç.n.)

¹⁴⁵⁰ “Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.” (Buhārī, Edeb 27; Müslim, Birr 66)

¹⁴⁵¹ olur H.

¹⁴⁵² men‘den H.

¹⁴⁵³ lafzları H.

¹⁴⁵⁴ “Akıllı, nefsine uymaz, ibadetlerini yapar, aḥmak olan da nefsine uyar, günah işler, sonra da Allah affeder diye ümit eder.” (Tirmizi, <http://www.dinimizislam.com>)

¹⁴⁵⁵ Derkenār: Bu ḥadīşüñ fecvāsını (faḥvāsı H.) ḥ‘āce ‘Atṭār Pend-nāme’sinde nazm itmişdür: Beyt: “Ān buved ebleh-terīn-i merdumān || ke‘z pey-i nefis u hevā bāşed devān || çeşm dāred ān-ki ān tārik-rāy || ḥ‘āhed āmurzīdeneş āḫir ḥudāy” M, H.

¹⁴⁵⁶ nefsi H.

¹⁴⁵⁷ izni H.

münkerden izālede ‘āciz olmayınca eli ile tağyīre mübāşeret itmeye. İkinci oldur ki tağayyürde¹⁴⁵⁸ qadr-i hācet ile iktifā ide. Meşelā gāşıbuñ eline yapışup dār-ı mağşūbeden çıkarmak mümkün ola. Yakasına el urmaya ve ālāt-ı lehvi şımağ ile bātıl itmek mümkün olunca yakmaya ve ālāt-ı lehvi şımağda hadd oldur ki anı ıslāh itmek zahmeti ile bir yeñisin işlemek müsāvi ola ve hamr zarfını şacı¹⁴⁵⁹ bir gayrı nesneye zarf itmek mümkün ise hamrı döküp zarfı şımaya. Eger girü hamr zarfı itmek anlarsa zarfı şıya. Eger zarf-ı hamruñ ağızı küçücük olup ‘ale’l-fevr dökme müyesser olmazsa zarfı şıya ve eger hamr zarfı bir yirde olsa ki aña eli irmese ammā taş¹⁴⁶⁰ ile şımağ mümkün olsa taş ile darb idüp şıya. Kıymet-i zarf sākıt olup zamān lāzım gelmez. **Derece-i hāmise** ki tehdid ü [109-a] tahvīf-i fāsıkdur. Bunda edeb oldur ki şer‘en ruḥşat olan nesne ile tahvīf ide. Meşelā muḥtesib muḥtesibun ‘aleyhi olana diye bu fi‘li terk kıl ve illā seni ta‘zīr iderüm. Yā hadd-i darb iderüm yā başuñı yararum ve bunu dimeye ki: “Evüñi ḥarāb iderüm yā ‘avretüñ ve oğlanuñ esir iderüm.” Zīrā bu sözi bi-tarıki’l-‘azm ve’l-kaṭ‘ dirse ḥarāmdur ve bi-tarıki’l-‘azm dimezse yalandur ki şer‘de ḥarāmdur. Ammā eger va‘id-i darb u istiḥfāf zıkr iderse ve aña ‘āzim olursa cāyızdır¹⁴⁶¹ ve fāsık olan şahşuñ fişkıda ısrārı ve ‘inādı olmasa¹⁴⁶² anuñ ‘inādı miḳdārınca tahvīf ü tehdidde teşdid eylese revādur ki bunda mübālağa ıslāh-ı zātü’l-beynde mübālağa gibidür¹⁴⁶³ ve zevceyn ortasında te’līf-i mübālağası gibidür ve ‘ulemā’-i selef bunu müsteḥabb görüp bunuñ üzerine muvāṭabat¹⁴⁶⁴ ide gelmişlerdür.¹⁴⁶⁵ **Derece-i sādise** ki mübāşeret-i ḍarbdür ve bu derecede iki şart vardır. Biri oldur ki ḍarb bi-ḥasb-i zarūret ola ve bu oldur ki ısrār-ı fāsık u zālīm bir mesābede ola ki ta‘rīf u naṣīḥat ve ‘unf u ḡılzet fişkıdan māni‘ olmaya. Pes ḍarb vācib olur ve ikinci şart budur ki ḍarbı ḥadden geçür- [109-b] meyüp qadr-i hācet üzre iftişār ide çün münkerden ferāḡat ide andan soñra anı incitmeye ve eger def‘-i münkerde silāḥ çıkarmağa hācet olursa silāḥ daḡı çıkara. Nitekim bir fāsık bir ecnebiye ‘avreti dutmuş ola anuñ ile muḥtesib ortasında bir yā saḳf-ı māni‘ ola oğ çeküp diye bu münkeri terk eyle ve illā seni oğ ile ururın, diye eger ferāḡat itmezse

¹⁴⁵⁸ tağyirde H.

¹⁴⁵⁹ şāḫibi H.

¹⁴⁶⁰ Derkenār: Şeyḫ Ebū’l-Ḥasan Nūrī ḫalīfenüñ hamrleri zarfları (+nı H.) çomağ ile şıdığı hamrı dökmege kudreti olmaduğı için idi. Zīrā büyük küpler idi, eli ırmemiş gibi idi. M, A, H.

¹⁴⁶¹ cā’izdür H.

¹⁴⁶² olsa H.

¹⁴⁶³ gibi H.

¹⁴⁶⁴ muvāṭabet H.

¹⁴⁶⁵ Derkenār: Ya‘nī iki kavm ortasın yā er ile ‘avret ortasın ıslāh için kızgı gibi mübālağa eylese cayızdır (cā’izdür H.). Fi‘l-i münkerden men‘de daḡı böyle mübālağa eylemek revādur. M, A, H.

oķ ile ura. Lākin ھاatarlu yirine urmaya ve mu‘tezile dirler. Huķūķu’l-lāh olanda āhād-ı re‘āyānuñ ta‘rif u naşıhatden ğayrı ile ihtisābı cāyiz¹⁴⁶⁶ degüldür ve mübāşeret-i ɗarb u zecr hākimden ğayrıya dürist degüldür. Lākin ‘ulemā’-i ehl-i sünnet ھاatında fark yokdur. Gerek huķūķu’l-lāh gerek huķūķ-ı ‘ibād her ne ise ihtisāb vācibdür. **Derece-i sābi‘a** ki taleb-i mu‘āvenetdür. Kačan muhtesib zā‘if u fāsık kavī olsa ve tegāyyür-i¹⁴⁶⁷ münkerde silāha ve a‘vāna ve enşāra ihtiyāc olsa ihtimāldür ki fāsık daħı meded-i a‘vān u enşār ile muķātele ide. Bu derece maħall-i ihtilāfdur. Ba‘zı ‘ulemā dimişlerdür ki āhād-ı ra‘iyyetüñ bu derecede istiklālî yokdur ve ızın-i hākimsiz bu emre mübāşeret gerekmez. Zīrā tahrik-i fitneye ve tehyic-i fesāda ve tahrib-i [110-a] bilāda yetişdürür ve ba‘zı ‘ulemā dimişlerdür ki ızın-i hākime ihtiyāc yokdur bu ھاavl kıyāsa aķrebdür. Zīrā çün bi’l-ittifāk āhād-ı ra‘iyyet için emr-i ma‘rūf cāyizdür¹⁴⁶⁸. Belki bunuñ vucūbı naşş-ı kitāb ile sābitdür.¹⁴⁶⁹ Şekk yokdur ki derece-i evvelî derece-i sāniye ve derece-i sāniye derece-i sālişeye ve derece-i sālişe derece-i rābi‘aya mü’eddi olup āħir bu dereceye müntehî olup mu‘āvenet ü muķābele ve muķātele iķtizā ider. İmdi bu levāzım emr-i ma‘rūfdandur. Pes her kim ki bu tātate kıyām göstere gerekdür ki anuñ levāzımından ğam yimeye ve ‘asker hāzırlamak Hāķ Te‘ālā rızāsında ve def‘-i me‘āşî nuşret-i İslām için ve iķāmet-i emr-i şer‘ için efḍal-i tātaten ve aķreb-i ķurubātdandur. Āhād-ı re‘āyā için cāyizdür¹⁴⁷⁰ ki ictimā‘ idüp ķam‘-ı ehl-i küfr ideler ki küffārdan maķtül olanuñ demi her bir¹⁴⁷¹ olur ya‘nî ölür ve ehl-i İslām’dan maķtül olan şehid olur. Buncılayın āhād-ı ra‘iyyet¹⁴⁷² ķam‘-ı ehl-i fesād için ictimā‘ itseler cāyizdür¹⁴⁷³ ve eger fāsık-ı mu‘lin¹⁴⁷⁴ u muşırr¹⁴⁷⁵ def‘ iden kimesnenüñ muķātelesinde maķtül olsa demi heder olur. Ekşer ‘ulemā ھاatında ve eger muhtesib-i muhiķķ-i¹⁴⁷⁶ maķtül olsa şehid olur ve çün emr-i ma‘rūfuñ bu ḥadde ırması nevādirdendür [110-b] ve nādir-i¹⁴⁷⁷ mecārî cereyān-ı aḥkāmıdan ḥāricdür. Pes ķānūn-ı kıyās-ı şer‘î taşvīr-i nevādir sebebi ile tağyīr ķabūl itmez.

¹⁴⁶⁶ cā’iz H.

¹⁴⁶⁷ tağyīr H.

¹⁴⁶⁸ cā’izdür H.

¹⁴⁶⁹ Derkenār: Nitekim evvel bābda gecdi ve bu bābda çok ehādiş zıkr olındı.

¹⁴⁷⁰ cā’izdür H.

¹⁴⁷¹ heder H: (satırlatı) helāk olur. M

¹⁴⁷² re‘āyā H.

¹⁴⁷³ cā’izdür H.

¹⁴⁷⁴ Derkenār: Fıskı (fışķ H.) āşikāre iden. M, H.

¹⁴⁷⁵ Derkenār: dāyim fışķ üzre olan. M, H.

¹⁴⁷⁶ (satırarası) ehl-i Hāķ (+olan H.) M, H.

¹⁴⁷⁷ nādiri H.

Rükn-i şâliş ki muhtesibun ‘aleyhdür ve ol ‘ibâretdür şol şahşdan ki terk-i me’mûr sebebi ile veyâ irtikâb-ı menhî ile müstecib-i ‘ikâb ve ihtisâb olur ve bu rüknüñ şartı oldur ki muhtesibun ‘aleyh bir şıfat ile ola ki men‘ olınan fi‘l anuñ hakkında münker ola ve ism-i insâniyyet bu ma‘nâda kâfîdür ki mükellef olmak şart degüldür. Meşelâ bir oğlancık şarâb içse yâ bir mecnûn zinâ itse men‘ vâcibdür. Egerçi bir hayvan bir Müslümānuñ terekesin ifsâd eylese bunuñ dağı men‘ i vacibdür. Mecnûnı zinâdan men‘ vâcib olduğu gibi. Lâkin aña ihtisâb dimezler. Zîrâ ihtisâb ‘ibâretdür şol men‘-i münkerden ki anuñ müte‘allıkı hakk-ı Allâh ola ve memnû‘ olanı şiyânet ola iktisâb-ı münkerden ki anuñ hakkında ma‘şiyetdür ve sebep-i vücûb-ı ihtisâb iki hakdур. Biri hakkı’l-lâh ki anı zâyî‘ kılmak ma‘şiyetdür. İkinci taẕyî‘-i hıkkı’l ‘ibâddur ki mezâlimdür. Pes ba‘zı münkerâtdan men‘ de iki hak mer‘idür ve ba‘zı münkerâtdan men‘ de bir hak mer‘idür. Kaçan bir şahş itlâf-ı mâl-ı gayr eylese bunda [111-a] İki hak vardur. Biri hakkı’l-lâh ki hilâf-ı emru’l-lâhdur ve fâ‘il hakkında ma‘şiyetdür ve biri hakk-ı şâhib-i mâldur ve eger bir gayruñ ‘uzvını anuñ izni ile kaṭ‘ eylese hakk-ı ‘abd şâkıṭ olur. Ammâ hakkı’l-lâh muḳarrerdür. Pes ma‘şiyetdür hükmi ihtisâb bunda şâbitdür ve men‘-i şağîr hamrdan ve men‘-i mecnûn zinâdan bu kabildendür ve hayvânı bir Müslümānuñ terekesinden çıkarmak bu hükmdе degüldür. Zîrâ men‘-i hayvân ol cihetden degüldür ki aña nazar-ı ma‘şiyet ola. Belki ol cihetdendür ki mâl-ı müslimi hıfz lâzımdur. Anuñ içün buña ihtisâb dimezler. Eger ol hayvân necâset-i ekl eylese yâ hamr şûrb eylese men‘ olunmaz ve şağiri men‘-i şûrb-i hamrdan ve mecnûnı men‘-i zinâdan şiyânet-i nefis ve ihtirâm-ı insâniyyet insân içündür. Bu leṭâyif-i aḥkâm ihtisâbdandır ki ehl-i idrâk olmayan bunuñ ḥakâyıkına vâkıf olamaz. Çün bu mesâyile¹⁴⁷⁸ muṭṭali‘ olduñ ise **bilgil** ki hıfz-ı mâl-ı gayr iki nev‘ üzredür. Biri oldur ki anuñ sebebi ile kendüye meşakkat ü ziyân ve bedenine ve mālına ve manşıbına noḳşân olmaz bunda ri‘âyet-i mâl-ı müslim lâzımdur. Terk-i şiyânet cāyiz¹⁴⁷⁹ degüldür. [111-b] Nitekim selâmın almak vâcibdür. Belki ol bundan evlâdur. Zîrâ izâ terk-i şiyânet hıkkı’l müslimde ziyâdedür. **Maṭlab: Vücübü’ş-şehâdet**¹⁴⁸⁰ Selâm almak terkinden ve ‘ulemānuñ ittifâkı vardur ki bir zâlim bir Müslümānuñ mālını telef eylese anı gören kimseye şehâdet eylemek vâcibdür ve eger def‘-i münker sebebi ile meşakkat veyâ

¹⁴⁷⁸ mesâ‘iline H.

¹⁴⁷⁹ cā‘iz H.

¹⁴⁸⁰ Derkenâr: Maṭlab-ı nefisdür hükmi şehâdetde M: Derkenâr H.

ziyân irer¹⁴⁸¹ olsa ihtisâb lâzım olmaz. Ammâ eger kendü haqqını îşâr iderse bir Müslümânun haqqı için müsteħabdur ve iki cânibden¹⁴⁸² hüsran-ı mâlde kıllet ü keşret-i tefâvüti yokdur ve **bilgil** ki ta‘ab u meşakkatüñ iki tarafı ve vasatı vardır. Bir taraf kıllet-i ta‘abdur. Bunda ri‘âyet-i haqq-ı Müslümân vâcibdür. Nitekim şahide kâdi meclisine yürüyüp gelmek ve edâ’-i şehâdet kılmak lâzımdur ve bir taraf keşret-i ta‘abdur bunda vücüb sâkıttur. Nitekim şahide bir şehrden bir şehre gelüp edâ’-i şehâdet itmek vacib degüldür ve vasaatüñ hükmi mübeyyen degüldür. Ehl-i vera‘ olan ta‘abı ihtiyâr idüp ‘avâmdan ola. İhtiyâr itmese revâdur.

Rûkn-i râbi‘ muhtesebun fihidür ve bu ‘ibâretdür bir ‘amelden ki müstevcib-i ‘itâb u ‘ikâb ve müsteħaqq-ı ihtisâb olur ve bu rûknüñ [112-a] dört şartı vardır. **Şart-ı evvel** fi‘l-i münker nedür anı bilmek gerek idi. Bilgil ki münker şol fi‘le dirler ki mahtûr ola şer‘an e‘ammdur ki fâ‘iline nazâr-ı ma‘şiyet ola yâ ma‘şiyet olmaya. Niçe fi‘l vardır ki fi‘l-vâkı‘ münkerdür ve andan men‘ lâzımdur. Ammâ fâ‘iline nazâr ma‘şiyet olmaz. **Maṭlab: Nefisdür fi‘l-i münker beyânında**¹⁴⁸³ nitekim oğlancık hamr içmek ve mecnûn zinâ kılmak bunları bu fi‘llerden men‘ eylemek lâzımdur. Ammâ bunlara bu fi‘llerüñ şudûrı ile ‘âşî dinilmez ve cemî‘-i me‘âşî gerek kebîre gerek şağîre lafz-ı münker tahtında dâhıldür ve hükmi ihtisâb cümle me‘âşide cârîdür. **Şart-ı sâni** oldur ki fi‘l-i münker bi‘l-fi‘l mevcûd gerek ki anda ihtisâb cârî ola. Zîrâ fâsık fışkıdan ferâğat itdükden sonra âhâd-ı ra‘iyyet için aña ihtisâb câyiz¹⁴⁸⁴ degüldür ki ma‘şiyet münkarız olduğdan sonra hâkimden gayrıya ikâmet hadd u ta‘zîr revâ olmaz ve bir ma‘şiyet ki fâsık anı zemâm-ı müstaḳbelde eylemege ‘âzim ola eger ‘âzim-i muḳırr¹⁴⁸⁵ ise aña va‘z u naṣîhatden gayrı ile ihtisâb câyiz olmaz ve eger münker ise¹⁴⁸⁶ va‘z u naṣîhat tarîkı ile daḥı ihtisâb revâ olmaz. Zîrâ bu sū’-i zanndur ve ol ḥarâmdur. **Şart-ı sâlis** [112-b] oldur ki tecessüs ardınca olmaya her kim kendü evinde maḥfî fi‘l-i münker kılsa tecessüs ile anı izhâr revâ olma. Fâsık mestûr ḳaldüğünü setr vâcibdür. **Hikâyet:** ‘Ömer Raḍiyallâhu ‘anh bir gice Medîne-i Münevvere’yi bekler ve dolanup gezer idi. Bir eri bir ‘avret ile ḥâlet-i fâhişede gördi. İrtesi minbere ‘urûc idüp yüzün aşḥâba dutup didi: “Ne dirsiz ki

¹⁴⁸¹ ider H.

¹⁴⁸² Derkenâr: Ya‘nî bir gayruñ mālına zarar geldigi için ihtisâb itmek gerek. Egerçi ol māl bir dirhem ise daḥı ve eger ihtisâb ider olsa kendü mālına zarar gelür olsa terk-i ihtisâb câyizdür. Eger zarar gelicek kendünün mālî bir dirhem olursa daḥı. M.

¹⁴⁸³ Derkenâr M.

¹⁴⁸⁴ cā’iz H.

¹⁴⁸⁵ +degül (satır arası) H.

¹⁴⁸⁶ aña va‘z -H.

hâkim iki kimseyi zinâda görse iķâmet-i hadd itsün mi?” Didiler: “Sen hâkimsin umûr-ı aĥkâm senüñ re’yüñe müte‘allikdûr.” ‘Alî kerrema’l-lâhu vechehû: “İy ‘Ömer saña bu söz yaraşmaz. Zîrâ eger bu emri iẓhâr idersen saña hadd lâzım olur ki bu bir emrdür¹⁴⁸⁷ ki ĥazret-i Ĥaķ celle ve ‘alâ te’kid-i tesettür içün dört kimsenüñ şehâdetine mevķûf kılınışdur. Bir kimsenüñ şehâdeti kâfî degüldür¹⁴⁸⁸. **Ĥikâyet:** ‘Ömer ve ‘Abdu’r-raĥmân ‘Avf¹⁴⁸⁹ bir gice Medîne-i Münevvere ĥıfzı içün gezerler idi. Bir nûr-ı çerâğ gördiler. Yakın vardılar. Kapu berkinmiş idi ve içerüden şol şavtlar işitdiler ki ĥamr şûrb idenlerüñ ‘âdetidür. ‘Ömer¹⁴⁹⁰, ‘Abdu’r-raĥmân’a didi: “Bilür misin bu kimüñ evidür?” ‘Abdu’r-raĥmân [113-a] didi: “Bilmezem.” ‘Ömer didi: “Bu Rebî‘a’nuñ evidür ki Ümeyye bin Ĥalef oğlıdur. Bunlar şûrb-i ĥamra mu‘tâdlardur. Şimdi bu emrde ne dîrsin?” ‘Abdu’r-raĥmân didi: “Ben direm¹⁴⁹¹ ki biz muĥâlefet-i emru’l-lâh kıldıķ.” ‘Ömer didi: “Nicesine?” ‘Abdu’r-raĥmân didi: “Ĥaķ Te‘âlâ buyurur: “Ve lâ tecessesü”¹⁴⁹² biz tecessüs itdük.” ‘Ömer andan döndi **ve bilgil** ki hadd-i tesettür¹⁴⁹³ oldur ki fâşık kendü evinde oturup ĥapusın berkidüp ır ü sâz âvâzı işidilmeyüp bunuñ gibi ĥâletde ĥamdan ve pencereden girmek ĥilâf-ı şer‘dür. Ammâ kaçan bu nev‘ aşvât işidilse işiden kimesneye vâcib olur her yirden girmek ve taġyîr-i münker kılmaķ ve eger bir şahşuñ bir zarfı olsa¹⁴⁹⁴ ve andan ĥamr râyîhası gelse eger ihtimâl var ise ki bu râyîĥa ĥarâm meşrûbâtdan olmaya, sirke gibi meşelâ, anı dökmek câyiz¹⁴⁹⁵ olmaz. Meger ĥamr idüġi ĥarîne ile ma‘lûm ola. Nitekim anı getüren ĥamra mu‘tâd kimse ola bu vaķt dökmek câyizdür¹⁴⁹⁶. Ammâ dökmemek evlâdur ve buncılayın eger bir fâşık âlât-ı lehvden ba‘zını¹⁴⁹⁷ etegi altında getirse ammâ şekli zâhir olsa ihtisâb vâcib olur. [113-b] Zîrâ her nesne ki zâhir ola aña mestûr dimezler meşķüfdur. Biz me’mûruz mestûr olanuñ setri ile meķşûf olanuñ setri ile degül. Belki me’mûruz anuñ inkârı ile ve

¹⁴⁸⁷ Derkenâr: Ya‘nî Ĥaķ Te‘âlâ buyurdı: “Ve’l-lezîne yermüne’l-muĥşânâtı şümme (ve H.) lem ye‘tu bi-erbe‘ati şühedâ’i fe’clidûhum, şemânîne celdete. Ve lâ taķbelû lehüm şehâdeten ebeden.” Ve ‘ulemâ dimişlerdür ĥudûda ‘ilm-i ĥađı kâfî degüldür beyyine ile şâbit olmaķ gerek ve zinâda nişâb-ı şehâdet (şehâdet -H.) dördür. M, H.

¹⁴⁸⁸ Derkenâr: bir kimsenüñ H.

¹⁴⁸⁹ +Rağiyallâhu ‘anhumâ H.

¹⁴⁹⁰ +Rağiyallâhu ‘anh H.

¹⁴⁹¹ dedim ki H.

¹⁴⁹² “Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın.” (Hucurât 49/12)

¹⁴⁹³ setr H.

¹⁴⁹⁴ Derkenâr: Yuķaruda bir ‘Ömer ĥikâyeti geķmişdür ki bunuñ ĥilâfına delâlet ider. Te’emmül kıl. M, H.

¹⁴⁹⁵ câ’iz H.

¹⁴⁹⁶ câ’izdür H.

¹⁴⁹⁷ ba‘zı H.

merâtib-i zühûr bir niçe nev' dūr gâh hâsse-i başar ile zâhir olur gâh hâsse-i sem' ile gâh hâsse-i lems ile gâh hâsse-i şemm ile. Çün murâd huşûl-i 'ilmdür. Bu havâssuñ her biri müfid-i 'ilmdür. **Şart-ı râbi'** oldur ki münker olan nesne maḥall-i ictihâdda olmaya her fi'li ki müctehidlerden biri câyiz¹⁴⁹⁸ göre anı inkâr câyiz¹⁴⁹⁹ olmaz. Meşelâ Hanefî olana revâ olmaz Şâfi'î olana inkâr itmek keler ve sırtlan ekinde ve Şâfi'î olana revâ olmaz. Hanefî olana inkâr itmek velî iznsiz nikâhda ve aḥz-ı şüf'a-i civârda ve şürb-i nebîz-i ğayr-ı müskirde. Çün şerâyit u âdâb-ı ihtisâbı bildüñ ise¹⁵⁰⁰ bilgil ki 'aded-i münkerât ki bu zemânda me'lûf-ı 'âmme olmışdur ve ḥalkuñ 'âdetlerinde cārî olmışdur çokdur ve anuñ miḳdâr-ı 'adedden bilmek tafşil üzre mümkün degüldür. Lâkin anuñ mecmû'ı yedi kısma râci'dür. **Kısm-ı evvel** mükerrât-ı mesâcid, **kısm-ı şânî** münkerât-ı esvâḳ, **kısm-ı şâliş** münkerât-ı turuḳ [114-a] **kısm-ı râbi'** münkerât-ı ḥamâmât, **kısm-ı ḥâmis** münkerât-ı ziyâfet ü mecâlis, **kısm-ı sâdis** münkerât-ı 'imârât ve nafaḳât, **kısm-ı sâbi'** münkerât-ı 'âmme ve her kısımda bu aḳsâmdan ol ki uşûl ve ümmehâtidür, mezkûr olsa gerekdür tâ şu'beler ve fer'leri anlara kıyâs ile ma'lûm ola. **Kısm-ı evvel** ki münkerât-ı mesâciddür. Efḥaş u aḳbaḥ münkerâtı bu kısmuñ namâzı yaramaz kılmaḳdur ki rûkû' da ve sücûdda eglenmeye ki namâz namâz olmaz. Naşş-ı ḥadiş ile¹⁵⁰¹ ve andan nehy vâcibdür ve ol cümle-i münkerâtdandır. Qur'ân'ı laḥn ile okımaḳ ve vech-i şaḥîḥ ile okımağı telḳin ü ta'lim eylemek vâcibdür ve laḥn ile okıyânı nehy vâcibdür ve sükût ma'şiyetdür ve eger okıyan kimesnenüñ lisânı şaḥîḥ okımaḳdan 'âciz ise eger kırâ'atinüñ ekşeri laḥn ise terk idüp ancak Fâtihâ'yı şaḥîḥ okımağa sa'y itmek gerekdür. Eger kırâ'atinüñ ekşeri şaḥîḥ ise, 'ulemâ dimişlerdür: "Lâ bâ'se bi-kırâ'atihî" ammâ gerekdür ki okurken âvâzın bülend itmeye ve ol cümle-i münkerâtdandır ki ḥaṭîb şol kaftân giymek ki ibrişim ğâlib ola yâ elinde dutduğı kılıcuñ bağı altın yâ gümüş [114-b] ola buña daḡı inkâr vâcibdür **Maṭlab: Beyân-ı evşâfû'l-vâ'iz**¹⁵⁰² ve ol cümle-i münkerâtdandır ki kıssa-ḡânlar ki şimdiki zemânda adların vâ'iz diyüp ḥaḳâyıḳ-ı 'ulûm-ı tefsîre ve ḥadişe câhildür¹⁵⁰³ ve âşâr-ı deḳâyıḳ-ı taḥavîf ü taḥzîrden 'atıllardur

¹⁴⁹⁸ cā'iz H.

¹⁴⁹⁹ cā'iz H.

¹⁵⁰⁰ ise H.

¹⁵⁰¹ Derkenâr: Naşş-ı ḥadiş didügi budur ki: Bir gün Resûlullâh 'aleyhi's-selâm (şalla'l-lahu 'aleyhi ve sellem H.) mescidde oturur idi. Bir kimse mescide dâḡil olup iki rek'at namâz kılup (ammâ ğâyetde ḡafîf kılup kılup +H.) andan soñra Resûlullâh 'aleyhi's-selâm ḡuzûrına gelüp selâm virüp Resûlullâh anuñ selâmın alup ba'deḡ aña buyurdi ki: "şalli, fe'inneke lem taşilli" ya'nî namaz kıl sen namaz kılmaduñ. İmdi ḡadiş-i resûl delâlet eyledi ki buncılayın ḡafîf namâz namâz degüldür. M, H.

¹⁵⁰² Derkenâr M.

¹⁵⁰³ câhillerdür H.

ve hikāyāt-ı müzehrefe ve elfāz-ı müsecca‘ ve ebyāt u eş‘ār-ı menhiyye irādı ile cāhilleri ve fāsıqları me‘āşīye dilir iderler. Pes bunlara inkār vācib ve bunları men‘ ile ihtisāb lāzımdur. Zīrā şerāyit-i vā‘izdendür ki ‘alāmet-i vera‘a anuñ zāhirinde zāhir ola ve sekīne ve vaqār-ı hey‘etinde ğālib ola ve sīmā’-i ehl-i şalāh anuñ şūretine lāzım ola ve bid‘at u hevā televvüşātından pāk ola. Her kimde ki bu şifāt mevcūd olmaya anuñ va‘zınuñ fesādı halk ortasında şalāhından ziyāde olur **Maṭlab: E’n-nisā’i’l-letī te’ti li-l-cāmi’ li-ecli’l-va’z**¹⁵⁰⁴ Ve ol cümle-i münkerātdandur ‘avretler hāzır olmak va’z¹⁵⁰⁵ u tezķir meclisine ve eger pīre-zenler köhne kaftānlar ile va’z meclisine gelüp perde ardında otursalar kırmaz ve ol cümle-i münkerātdandur hoķķa-bāzlar ve tabibler ve yılcılar ve müneccimler cum‘a günlerinde cāmi‘ler kapularında edviye ve ma‘ācīn ve tiryāk ve ta‘vīzāt [115-a] ve eṭime şatmak ve lu‘b idüp eş‘ār okımak ve ol cümle-i münkerātdandur mescidlere mecnūnlar ve mestler dāhil olmak Meger şol mecnūn ki tahāret ve sūkūt ğālib-i aḥvālī ola ve buncılayın oğlancıkları lu‘b için mescide duḥūlden men‘ ideler ve cümleñ inkārı vācibdür. **Kısm-ı şānī** ki münkerāt-ı esvāķdur. Bu kısmuñ uşul-i münkerātı ondur. Baķisi bu onuñ fūrū‘ıdır. **Evvel** arturupdur¹⁵⁰⁶ murābahada. Nitekim bir şahş bir metā‘ı on aķçaya almış olsa on iki aķça aldum diye ve bir aķça ribḥ ile saña şatarum diye. Bu bāyi‘ bu sözde hem kāzib hem fāsıķdur her kim ki bu kizbe muṭṭalī‘ olsa aña vācibdür ki müşteriye bāyi‘uñ bu kizbini i‘lām ide. **Şānī** iḥfā’-i ‘ayb-ı mebi‘dür. **Hikāyet:** Vāşilet bin Eşfa‘ Raḍiyallāhu ‘anh bir yirde durur idi. Bir şahş bir deve şatar idi. Vāşile bir nesneye meşġūl bulundu ol deveyi bir kimse üç yüz dirheme şatun aldı ve gitti. Vāşile soñra ḥaberdār olup ol müşterinüñ ardından irişüp didi: “Bu deveyi boġazlamak için mi alursın yoḥsa binmek¹⁵⁰⁷ için mi [115-b] alursın?” Müşteri didi: “Binmek için alurım.” Vāşile didi: “Bu devenüñ ayaġında bir zarar vardur anuñ sebebi ile çok menzil alırmaz.” Ol müşteri döndi. Devenüñ behāsından yüz dirhem naķş eyledi. Bāyi‘ Vāşile’ye didi: “Benüm bey‘üme noķşān itdün.” Vāşile didi ben Resūlullāh’dan şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem işitdüm ki didi: “Lā yaḥillu li-eḥadin yebi‘a bey‘an illā beyyene mā fihi ve lā yaḥillu li-men ya‘lem zalike illā beyyene.”¹⁵⁰⁸ Ya‘nī ḥelāl degüldür bir kimseye ki bir nesneyi şata illā beyān ide anda

¹⁵⁰⁴ Derkenār) M.

¹⁵⁰⁵ va‘z -H.

¹⁵⁰⁶ kizbdür H.

¹⁵⁰⁷ mi M.

¹⁵⁰⁸ “Sattığı bir malın ayıbını söylemeden satmak hiç kimseye helāl değildir. Bu ayıbı bilen kimseye de o ayıbı açıklamamak helāl değildir.” (İmam Ahmed, Müsned, III/491)

olan ‘aybı ve helâl degüldür şol kimseye ki bile ol ‘aybı illâ beyân ide. Ya‘nî müşteriye i‘lâm ide. **Şâliş** neceşdür. Neceş oldur ki bir kimse bir nesneyi almak murâdı degül iken artura tâ müşteri olan kimseye ragbet hâşıl olup aldanup ziyâde behâya ala. **Râbi‘** sevmdür. Sevm oldur ki bir kimse bir kişiden bir nesneyi şatun almak üzre olup behâsın qarârlaşup bey‘ ‘ağd olınmak eşnasında iken bir şahş gelüp meşteriye bu metâ‘ bu kadar behâya çokdur gel ben saña dağı ucuz behâya vireyin, diye yâhûd bâyi‘e diye, ben bu metâ‘ı bundan dağı ziyâde behâya [116-a] alayın diye bâzâra mâni‘ ola. Böyle iden şahşı nehy idüp bu fi‘line inkâr itmek gerek. **Hâmis** tefâvüt-i kîle ve terâzû ve arşundur. Ya‘nî ehl-i bâzâra câyiz¹⁵⁰⁹ degüldür ki iki kîlesi olup büyük kîle ile alup küçücük kîle ile şata ve iki dürlü taşı olup ağırlı ile alup yeynisi ile şata¹⁵¹⁰ ve iki arşunı olup büyük arşın ile alup küçük arşun ile şata. **Sâdis** terk-i icâb u kabûldür hatarlı nesneyi virişmekde. **Sâbi‘** şurûṭ-ı fâside zıkr itmekdür bâzârında ki şart-ı fâsid ile ‘ağd-i şahîh olmaz. **Şâmin** eşkâl-i hayvânât şatmak ki bayram günlerinde oğlancıklar için iderler. Buncılayındur lehv âletlerin şatmak. **Tâsi‘** altun ve gümüş zarflar ve erenlere ibrişim kaftânlar şatmak. ‘**Âşir** eski kaftânları ağardup ve yamalar ile telbîs idüp yeñi adına şatmak. **Kısm-ı şâliş** ki münkerât-ı tûrukdur ve mecâmi‘dür. **Evvel** yollarda direkler dikmek ve ağac dikmekdür ki anuñ sebebi ile yol tar ola. **Şânî** yollarda dükkân binâ idüp anda halk oturup nâs geçmege zarar olmağdur. **Şâliş** yollarda olıq çıkarmağdur ki andan [116-b] murdâr¹⁵¹¹ şu yola dökölüp nâsuñ kaftânların mülevves ide. **Râbi‘** yolda durup ve oturup eṭ‘ime ve ğayr şata. Yol hadd-i nefsinde tar olup böyle itmek ile mürûr idenlere muzâyıka ola. **Hâmis** yolda odun ve diken kıoya. **Sâdis** yolda hayvânât bağlaya ki tar yolda muzâyıka ola. Ammâ yük yükledüp ve binecek kadar eglenmek zarûridür ve hayvânâta tâkatinden ziyâde yük yükletmek cümle münkerât-ı maḥtûredendür ve buncılayın diken yüki ile uğrayup nâsuñ kaftânların yırtmak münkerdür. **Sâbi‘** yollarda kıoyun ve ğayr boğazlamak ve yola hayvânlaruñ kıanın ve tersin dökmekdür.¹⁵¹² Tab‘ andan nefret ve istikrâh ider. **Şâmin** yola¹⁵¹³ süpürindi ve kül ve kıarpuz ve kıavun ve ğayruñ kıabın dökmek ki âdemi kıayrındurur ola. **Tâsi‘** yola leşler

¹⁵⁰⁹ cā’iz H.

¹⁵¹⁰ ve iki dürlü (satırarası) H.

¹⁵¹¹ murâd H.

¹⁵¹² ki H.

¹⁵¹³ yolda H.

bırakmak ki nās¹⁵¹⁴ murdār kokusından münfa‘il ola. ‘**Āşir** yavuz kelbi kapu önünde durdurmak ki halkı incidür ola. Bu cümle münkerât-ı mahtûredendür ve andan men‘ cümle vâcibâtandur ve bunlardan sükût ma‘şiyetdür. **Qısm-ı rābi‘** ki münkerât-ı hammāmâtdur ve bunuñ uşûli sekizdür. **Evvel** taşvîrlerdür.¹⁵¹⁵ Hammâmlar kapuları üstine nakş iderler anları **[117-a]** mahv itmek gerek ve taşvîrlere olan hammâma girmek menhidür ve hayvânlar u cinn ü div nakşından gayrı olsa revâdur. **Şânî** keşf-i ‘avretdür ve bir gayruñ ‘avretine nazardur¹⁵¹⁶ ki haberde vârid olmışdur: “Le‘ana’l-lâhün-nâzıra ve-manzûre ileyh.”¹⁵¹⁷ Allâh’uñ la‘neti olsun nazar idene ve nazar olınana.¹⁵¹⁸ **Şâlis** dellâk fûta altına elin şokup kaşımak ve ovmağdur. **Rābi‘** yüzi koyun yaturup kalın etin ovmağdur.¹⁵¹⁹ Huşûsan şol kimesnenün ki muharrik-i şehvet ola. **Hāmîs** elin ve murdār zarfları havz-ı şağire şokmağdur. **Sādîs** kadr-i hâcetden ziyâde şuyı döküp isrâfdur. **Sābi‘** şābūn ve işnān şuyın döküp yumamağdur ki âdem tayrına ve bir şahş düşüp bir ‘uzvı şinsa zamān ol şuyı döküp yumayan ile hammāmciya müşterek lâzım olur. Zîrâ yumak dökene lâzım olduğu gibi hammāmciya dağı lâzımdur. **Şāmin** tayrıncağ taş döşemekdür. Pes anı giderüp gayrı taş döşemek gerekdür. **Qısm-ı hāmîs** ki münkerât-ı ziyâfet ü mecālisdür ve anuñ uşûli dağı ondur. **Evvel** ibrişim döşekler döşemekdür.¹⁵²⁰ **Şânî**¹⁵²¹ altun ve gümüş micmerde buhûr **[117-b]** itmek ve altun ve gümüş zarflardan içmekdür. **Şâlis** taşvîrlü perdeler aşmağdur. **Rābi‘** sâzlar çaldurmağdur. **Hāmîs** ‘avretler tamlar üzerinden erenlere nazar kıılmağdur. **Sādîs** harām ta‘ām olmak ve arz-ı mağşûbede oturmağdur. **Sābi‘** meclisde mekr nesne şûrb olınmağdur ki fâsık ile fıska mübâşeret itdüğü yerde oturmağ harāmıdır.¹⁵²² **Şāmin** ziyâfetde ehl-i bid‘at hâzır olmağdur ki bid‘at sözün söyleye eger anı bid‘at sözün söylemekden men‘ itmege kâdir ise cāyızdır¹⁵²³. **Tāsi‘** meclisde mashara olmağdur ki fuḥş u kizb ile nāsı güldüre. Ammā lâğ eylese ki anda kizb u fuḥş olmaya, cāyızdır¹⁵²⁴ ol şart ile ki anda mübālağa

¹⁵¹⁴ Derkenâr [önceki sayfada]: Anuñ içün mu‘azzam şehirlerde bir şahşı mezbele sübaşısı iderler bunuñ gibi mühmelâtı gözlemek içün. M, A, H.

¹⁵¹⁵ ki H.

¹⁵¹⁶ Derkenâr: ‘Avret (‘avreti H.) er kişinin göbegi altından (ve H.) dizi altına varıncadır. Göbek ‘avretten degül diz ‘avretendür. M, H.

¹⁵¹⁷ “Allah (avret yerine) bakana da baktırana da lanet etti/etsin.” (Kenzu’l-Ummal, 19162)

¹⁵¹⁸ Derkenâr: Allâh’uñ H.

¹⁵¹⁹ Derkenâr: Zîrâ şol yir ki aña nazar harām ola çıplak el ile yapışmak dağı harāmıdır. M, A, H.

¹⁵²⁰ Derkenâr: Bu mes‘ele ihtilâfı olmak gerek. Zîrâ döşenmek giymek degüldür. M, A, H.

¹⁵²¹ İkinci H.

¹⁵²² Derkenâr: Fâsıka nice ta‘zîr lâzım gelürse fısık meclisinde fâsık ile bile (bile -H.) oturana dağı ta‘zîr lâzım gelür. M, A, H.

¹⁵²³ cā’izdür H.

¹⁵²⁴ cā’izdür H.

vü ifrât itmeye. ‘**Āşir** meclisinde ğıybet-i mü’min olmaya. Olursa men‘ ide. İdemezse kalkup gide. **Qısm-ı sâdis** ki münkerât-ı nafaqâtdur¹⁵²⁵ ve bu iki kısmdır. Evvel isrâfdur libâslarda ve ta‘âmlarda. Şânî isrâfdur binânlarda ve meskenlerde. Ammâ münkerât-ı māl biş nev‘dür. **Evvel** mālî zâyî‘ kılmakdır. Meşelâ kumâşları ve metâ‘ları ihrâk-i bi’n-nâr ide. Yâ deryâya ata. **Şânî** mālî me‘ âşîye şarf ide zinâ ve hamr ve muṭribe [118-a] harc gibi¹⁵²⁶. **Şâliş** riyâ ile şarf ide¹⁵²⁷ şöret için harc gibi. **Râbi‘** ribâ mu‘âmelesidür. **Hâmis** mübâh olanlarda isrâfdur. Nitekim bir şahş yüz filoriye mālîk olsa ve kendünüñ ve ‘iyâlinüñ ma‘âşî andan olsa ve ol yüz filoriye bir kaftân alup giyse yâ bir ziyâfete harc eylese yâ bir şahş biñ filoriye mālîk olsa ol biñ filoriye mescid dîvarınıñ yâ evi dîvarınıñ yâ sakfınıñ naqşına harc eylese isrâfdur¹⁵²⁸, harâmdur. **Qısm-ı sâbi‘** ki münkerât-ı ‘âmedür. Ya‘nî ‘avâm-ı nâs aḥkâm-ı şer‘ taḥşilinden ğâfil ve birbirine ta‘lîm u naşîhatden ‘âtlı olmışlardır ve cehl şöyle ğâlib olmuştur ki mu‘azzam şehirler ki mecma‘-ı ‘ulemâ ve maḳarr-ı fuželâdur. Ekser halk farz-ı ‘ayn olanlarıñ şîḥḥat ve fesâdına cāhillerdür qurâda ve tağlarda ve şahrâlarda olanlar ḥod behâyim menzilesindedür. İmdi vâlî vü¹⁵²⁹ ḥâkim olanlara vâcibdür ki her kıyâde ve her maḥallde bir ehl-i ‘ilm naşb ideler ki ta‘lîm-i farz-ı ‘ayn ve umûr-ı dîn ideler ve şulehâ-yı naşâyih-i nefîse ile tâ‘âta terġîb ü füssâkı zevâcir-i şer‘iyye birle menâhîden [118-b] men‘ ideler ve evlâd-i ehl-i İslâm’ı luṭf-ı ta‘lîm ve ḥüsn-i te’dîb ile¹⁵³⁰ mü’eddeb kıllalar ve ehl-i hevâ ve aşḥâb-ı bed‘i fesâddan şalâḥa getüreler ve zulmet-i cehl ü ‘isyânı nûr-ı ‘ilm ü ‘irfân birle maḥv ideler ve her mu‘allim u faḳîh kendüye farz-ı ‘ayn taḥşilinden fâriğ olup farz-ı kifâye olanları tamâm itdükden soñra vâcibdür ki akribâ ve cîrânına ve ehl-i maḥalle ve yârânına ve şehriñ cümle halkına farz-ı ‘ayn olanları ta‘lîm ide. Andan soñra kıyâlerde ve taşralarda olanlara vezâyif-i mezkûre beyân idüp ḥaḳḳa da‘vet eyleye ve eger bu emrde taḳşîr iderse âşim olur belki cümle ḥükkâm u fuḳahâ ve ‘âmme-i ‘avâm âşim olup yevm-i kıyâmetde bu taḳşîr sebebi ile mes’ûl ve mu’âḥiz olurlar.

Bâb-ı Şâmin ki ḥaḳâyık-ı şükr-i nimet beyânındadır ve eşnâf-ı in‘âm zikrinde ve efdâl-i ḥazret-i şamedıyyetdedür. **Bilgil** ki efdâl-i ḥazret-i şamedıyyet ‘izzü şâneḥü kıllarına

¹⁵²⁵ Derkenâr: Nafaqâtdan murâd ḥarcanmakdır. M, A, H.

¹⁵²⁶ Derkenâr: ide H.

¹⁵²⁷ Derkenâr: şâliş H.

¹⁵²⁸ isrâf ve H.

¹⁵²⁹ vü -H.

¹⁵³⁰ birle H.

muttaşıl ve bî-nihâyetdür. Huşûşan mülûk u hükâmâ ki anlaruñ vücûdını mefâtih-i ni‘ am ve mekâlîd-i ni‘am¹⁵³¹ kılmışdur ve Һazret-i ‘İzzet buyurur ki: “Ve en ta‘addû ni‘ mete’l-lâhi lâ taḥşühâ inne’l-insâne le-zalûmun keffâr”¹⁵³² Ya‘ nî [119-a] eger ‘ add ider olsañuz Allâh’uñ ni‘ metini iḥşâ idemezsiniz. Ya‘ nî cümle şu deñlü oldu diyemezsiniz. Taḥkîkan insân ziyâde zâlim ve küfrân-ı ni‘ metdür. Ammâ eger şükr-i ni‘ met kılsa izdiyâd-ı ni‘ met olur ve küfrân-ı ni‘ met kılıcak miḡnet ü miḡnet olur ki “le’ in şekertum le-ezîdennekum ve le’ in kefertum inne ‘ azâbî le-şedîd”¹⁵³³ Ya‘ nî eger şükr iderseñüz ziyâde iderüm eger küfrân-ı ni‘ met olursañuz benüm ‘ azâbum şedîddür. ‘ An ‘ Alî bin Ebî Tâlib Raḍiyallâhu ‘ anhu ḳâle: Ḳâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘ aleyhi vesellem: “Yaḳûlu’l-lâhu Te‘ âlâ yâ İbn-i Âdemu mâ tunşifünî eteḡabbebu ileyküm bi’n-ni‘ ami ve tetemmeḳat”¹⁵³⁴ li bi’l-ma‘ âşî ḡayrî ileyke nâzilün ve şerrûke ileyye mâ‘ idun.”¹⁵³⁵ ‘ Alî bin Ebî Tâlib Raḍiyallâhu ‘ anḡ rivâyet olınur ki. Didi: “Resûlullâh şallâ’llâhu ‘ aleyhi ve sellem didi: “Ḥaḳ Te‘ âlâ dir: “İy Âdem oḡlı baña inşâf itmezsin ben size maḡabbet iderin ni‘ metler ile sen baña buḡz idersin ma‘ şiyetler ile. Benüm ḡayrum saña iner senüñ şerrüñ baña çıkar.” ‘ An ‘ Uḳbe bin ‘ Abdu’l-Ġaffâr’dan Raḍiyallâhu ‘ anhu ḳâle: Ḳâle Resûlullâhu şallâ’llâhu ‘ aleyhi ve sellem: “Kem min ni‘ metin li’l-lâhi ‘ azze ve celle fi ‘ arḳın sâkinun.” ‘ Ukbe bin rivâyet olınur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘ aleyhi [119-b] ve sellem dimiş ni‘ met vardır Ḥaḳ Te‘ âlâ iḳün sâkin ṡamarda¹⁵³⁶. Ve ‘ an İbn-i ‘ Abbâs Raḍiyallâhu ‘ anḡuma ḳâle: Ḳâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘ aleyh-i vesellem:

¹⁵³¹ Derkenâr: Mefâtih cem‘-i miftâḡdur ve ni‘ am cem-i ni‘ metdür ve mekâlîd cem-i miḳleddür. Kilid ma‘ nâsına ve ni‘am cem-i niḳmetdür. Miḡnet ma‘ nâsına. M, A, H.

¹⁵³² “Eğer Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür.” (İbrâhîm 14/34)

¹⁵³³ “Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.” (İbrâhîm 14/7)

¹⁵³⁴ temḳutu H.

¹⁵³⁵ “Ey âdemoḡlu! Her kim dünyalık bir şey için üzüntü duyup kederlenirse, bu sadece Allah’tan uzaklaşmasını; dünyada ise sadece sıkıntısını ve âhirette de perişanlığını artırmaktan başka bir işe yaramaz. Yüce Allah, dünya için kederlenenin kalbini arkası kesilmeyen tasalarla ve hiç boş vakit bulamayacak meşgalelerle doldurur. Allah o kalbe öyle bir fakirlik hissi verir ki, hiçbir zaman zenginliğe ulaşamaz, ona vereceḡi emeller ise onu sürekli meşgul eder. Ey âdemoḡlu! Ömrün her geçen gün biraz daha kısılır ama bunu idrak etmezsin. Sana her gün rızkını gönderirim ama şükretmezsin. Aza kanaat etmez, çokla da doymazsın. Ey âdemoḡlu! Katımda sana rızkın ulaşmadıḡı gün yoktur; ancak meleklerin huzuruma senin tarafından işlenmiş çirkin fiilleri ulaştırmadıkları gün de yoktur. Sen hem benim verdiğim rızkı yiyor hem de bana isyan ediyorsun. Bana dua ediyorsun, sana icabet ediyorum. Benden sana hep iyilikler inip dururken, senden bana kötülüklerin çıkıp duruyor. Ben senin için iyi bir dost ve koruyucu iken, sen benim için ne kötü bir kulsun! Sana verdiğim nimeti benden gizlemeye kalkışıyorsun. Ben, peş peşe yaptığım kötülüklerini örter ve senden utanırken, sen benden utanmıyorsun. Beni unutuyorsun ama benden başkasını hatırında tutuyorsun. İnsanlardan korkuyor fakat benden korkmuyorsun. Onların ezasından çekiniyor ama benim gazabımdan çekinmiyorsun.” (İmam Gazali-Kudsi Hadisler)

¹⁵³⁶ ṡamarda sâkin H.

Ṣelāṣūn men a‘ṭihunne fe-ḳad a‘ṭa ḥayrū’d-dünyā vel-āḥireti ḳalbun ṣākirun ve lisānun zākirun ve nefṣūn ale’l-belā’-i ṣābiretūn”¹⁵³⁷ İbni ‘Abbās’dan rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Üç şıfat vardır her kime kim ol üç şıfat virildi ol kimseye ḥayr-ı dünyā ve āḥiret virildi. Biri ḳalb-i ṣākir¹⁵³⁸. Biri lisān-ı zākir¹⁵³⁹. Biri nefṣ¹⁵⁴⁰ ki belāya ṣābire ola¹⁵⁴¹.” Ve ‘an Bekir ‘Abdullāh-u’l-Müzenī Raḍiyallāhu ‘anhu ḳāle: Ḳāle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Men ü‘ṭiye ḥayran feyrā ‘aleyhi sümmiye ḥabību’l-lāh Te‘ālā Muḥammed bi-ni‘meti’l-lāhi ve men ü‘ṭiye ḥayrā fe-lem yüre ‘aleyhi¹⁵⁴² bi-ğayzi’l-lāh me‘ādiyen li-ni‘metillāhi” Bekr bin ‘Abdullāh’dan rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Şol kimse ki aña ḥayr virile ve görine¹⁵⁴³ anuñ üzerinde aña ad virülür ḥabību’l-lāh diyü, ṣākir olıci Allāh’uñ ni‘metini ve şol kimse ki aña ḥayr virile ve görünmeye anuñ üzerinde aña ad virilür mebgūzu’l-lāh diyü, düşmen olıci Allahu’uñ ni‘metine.” Ve ‘an Ebī Hüreyre [120-a] Raḍiyallāhu ‘anhu ḳāle: Ḳāle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: Yuḥibbu an yurā eşerü ni‘metihī ‘alā ‘abdihi”¹⁵⁴⁴ Ebū Hüreyre’den rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Taḥḳīḳan Allāh maḥabbet ider ve ister görindüğünü ni‘metinü eşeri ḳulı üzerinde.” Ve ‘An İbn-i ‘Abbās’ Raḍiyallāhu ‘anhu ḳāle: Ḳāle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Evvelü men yüd’a ile’l-cenneti e’l-lezīne yaḥmedūme Allāh Te‘ālā fis-serrā’i ve’z-żarra’i” ‘Abdullāh bin ‘Abbās’dan rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Evvel da‘vet olınanlar cennete şunlardır ki ḥamd ideler Ḥaḳ Te‘ālā’ya feraḥda ve guşşada. Ya’nī her ḥalde ṣākir olalar.” Ve ‘an Enes bin Mālik Raḍiyallāhu ‘anhu ḳāle: Ḳāle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “E’t-tevhidü semenü’l-cenneti, ve’l-ḥamdü

¹⁵³⁷ “Dört şey kime verilmişse dünya ve ahiret hayırları ona verilmiştir: Lisan-ı zakir (zikreden dil), kalb-i şakir (şükreden kalb), belaya sabreden beden, nefesine hıyanetlik etmeyen, efendisinin malını canı gibi muhafaza edip dininde ona yardımcı olan salih kadın.” (Taberani, Mucemül Evsat hadis no: 7212)

¹⁵³⁸ +dür H.

¹⁵³⁹ +dür H.

¹⁵⁴⁰ bir nefsdür H.

¹⁵⁴¹ şabiredür H.

¹⁵⁴² ḥabību’l-lāh -H.

¹⁵⁴³ Derkenâr: Üzerinde görünmekden murâd budur ki libâsı fakîrâne ve ma‘âşî dervîşâne olmayup belki fakîrlere izhâr-ı ğınâ eyleyüp anlara şadâka idüp ve kendüsi ḳalbi ile ṣākir ve lisānı birle zākir olup âşâr-ı fazl-ı ḥaḳkı her vechle izhâr ide. Görinmemek bu mezkûratuñ ḥilâfidur. M, A, H.

¹⁵⁴⁴ Şüphesiz ki Allah, verdiği nimetinin eserini kulunun üzerinde görmekten hoşlanır. (Tirmizî, Edeb 54) Bu hadis kaynaklarda “Amr İbni Şuayb babasından, o da dedesi radiyallahu anh’dan rivayet ettiğine göre” şeklinde verilmiştir. (ç. n.)

vefâ'ün şükri külli ni'etin."¹⁵⁴⁵ Enes bin Mâlik'den rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş: "Tevhîd behâ'-i cennetdür ve hamd her ni'etüñ şükrinüñ edâsıdır." Ve 'anhü kıle Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem: "Mâ en'ama'l-lâhu 'alâ 'abdin ni'etin min ehlin ve mâlin ev veledin. Fe-yeķûlu mâşâ'a'l-lâhu lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi'l-lâhi fe-yerâ fîhi âfeten düne'l-mevt"¹⁵⁴⁶ [120-b] Dağı Enes'den rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş: "Hiç bir ni'et Haķ Te'âlâ bir kıla in'âm itmedi ehlden ve mâldan veyâ"¹⁵⁴⁷ dilden"¹⁵⁴⁸. Pes ol kıul diye: "Mâşâ'a'l-lâh"¹⁵⁴⁹ lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi'l-lâh."¹⁵⁵⁰ Andan göre ol kıul anda âfeti ölümden ğayrı. Ve 'an 'Alî Rağıyallâhu 'anhü kıle: Kıle Resûlullâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: "Yeķûlu'l-lâhu Te'âlâ eyyemâ 'abdin min 'ibâdi en'amtü 'aleyhi bi ni'etin ve kıad 'alime innehâ minni fe-kıad şekereni ve men en'amtü 'aleyhi bini'etin fe-kıle 'aleyhâ e'l-hamdü li'l-lâhi Rabbi'l-'âlemin fe-kıad eddâ şükrühâ ve in użımeti'n-ni'etü"¹⁵⁵¹ 'Alî Rağıyallâhu 'anhdan rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş: "Haķ Te'âlâ didi: "Kıanķı kıuldur benüm kıullarumdan ki ben in'âm itmiş olam ve ol kıul bile ki ol ni'et bendendir. Benüm şükrüm itmişdür ve şol kimse ki ben aña bir ni'et ile in'âm idem. Ol diye anuñ üzerine "El-hamdü li'l-lâhi rabbi'l-'âlemin"¹⁵⁵² taķķıķan ol ni'etüñ şükrin edâ itmiş olur. Ni'et ne deñlü 'azım dağı olursa." Ve 'an Ebu'd-Derdâ Rağıyallâhu 'anhü kıle: Kıle Resûlullâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: "Yeķûlu'l-lâhu Te'âlâ inni ve'l-cinnü-ve'l-insü [121-a] fı binâ'in

¹⁵⁴⁵ "Şükür, îmânın yarısıdır, demiştir. Yine bir hadîs-i şerîfte Resûl-i Ekrem (s.a.v.): "Sübhanallâh diyene on hasene, "La ilâhe illallâh" diyene yirmi hasene, "Elhamdülillâh" diyene de otuz hasene vardır" buyurmuştur. Önce takdîs, sonra tevhiid ve sonra da şükür. Şükürde, takdîs ve tevhiid vardır. Diğeri bir hadîs-i şerîfte: "Zikrin efdali tevhiid, duânın da en makbûlü hamdetmektir" buyurdu. Yine: "Elhamdülillâh demenin kat kat mükâfaatı gibi, hiçbir zikrin mükâfaatı olamaz" buyurmuştur." (İmâm-ı Gazâlî (k.s.), İhyâ-u Ulûmu'd-Dîn, 4.c., 156-158.s.)

¹⁵⁴⁶ Hadis, yukarıda verildiğı şekliyle bulunamamıştır. Ancak Enes bin Mâlik'in şükürle ilgili hadisleri şunlardır (ç. n.): "İman ikiye ayrılır. Yarısı şükür yarısı da sabırdır." (Beyhaki Şuabul İman hadis no: 9715) "Eviden çıkarken şu duâyı okuyan kişiye bu duâ kâfidir. O adam muhafaza altına alınır. Şeytan da o adamdan uzaklaşıp bir kenara çekilir. O duâ: Bismillâhi tevekeltili alallâhi lâ havle velâ kuvvete illâ billâh'tır" (Tirmizi, Daavât, 34).

¹⁵⁴⁷ yâ H.

¹⁵⁴⁸ yâ veleden H.

¹⁵⁴⁹ Derkenâr: Mâşâ'a'l-lâh demek mâ'nası kıul anuñ haķıķatini ve sırrını 'ayn-ı başiret ile görmek ve hâl dili ile şehâdet itmekdür ki ni'et kıulâ irişür Allâh Te'âlâ'nıñ meşıyyeti iledür. Hiç kimsenüñ havli ve kıuvveti yokdur illâ kıul Allâh 'atâ itmek iledür. M.

¹⁵⁵⁰ "Allah'ın istediğı şey olur, istemediğı şey olmaz. Güç ve kuvvet, sadece yüce ve büyük olan Allah'ın yardımıyla elde edilir." (ç.n.)

¹⁵⁵¹ "Allâhü Teâlâ kuluna bir nimet verdiğinde o "Elhamdülillâh" derse Allâhü Teâlâ da şöyle buyurur: "Şu kuluma bakınız, ona verdiğim az bir nimete, ahirette mükafatını ebediyyen alacağı (hamd) ile karşılık verdi." (Şerh-i Dürr-i Yektâ)

¹⁵⁵² Hamd âlemlerin rabbi olan Allâh içindir. (Fâtıha 2/1)

‘aẓîmin ahlâku ve yu‘bedu ġayrı ve erzuğu ve yüşkerü ġayrı.”¹⁵⁵³ Ebû’d-Derdâ Rađiyallâhu ‘anhdan rivayet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Hâk Te‘âlâ dir: ‘Ben cinn ve ins ‘aẓîm haberdeyüz. Ben halk iderin ‘ibâdet olunur benüm ġayrum ve ben rızk virürin şükr olunur benüm ġayrum.” Ve fî’l-aĥbârî evĥa’l-lâhu Te‘âlâ ilâ Dâvûd ‘aleyhi’s-selâm yâ Dâvûd aĥibbenî ve aĥibbe evliyâ’î ve aĥibbinî ilâ ‘ibâdî kâle yâ Rabbi ĥazâ aĥübbüke ve aĥibbû evliyâ’ike fe-keyfe aĥübbüke ilâ ‘ibâdîke kâle¹⁵⁵⁴ zekkirhum bi-âlâ’î ve nia‘mâ’î fe-innehüm lâ yezkurûne minnî illâ külli ĥasenin.”¹⁵⁵⁵ Aĥbârda vârid olmışdur ki Hâk Te‘âlâ vahy eyledi Dâvûd ‘aleyhi’s-selâma ki: “Yâ Dâvûd sev beni ve sev benüm dostlarımı ve sevdire beni kullaruma.” Dâvûd didi: “Yâ Rabbî işte seni severin ve dostlaruñı¹⁵⁵⁶ severin. Ammâ nice sevdireyin seni¹⁵⁵⁷ kullaruña?” Hâk Teâlâ didi: “Añdur añlara benüm in‘âmlarımı ve ni‘metlerümi taĥkîkan anlar zıkr itmezler illâ her iyilüğü.” Ve kâle Resûlullâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Aĥsinû cüvvâra ni‘ami’l-lâh fe-innehâ fe-lemmâ zâlet ‘an ĥavmin fe-‘âdet ileyhim” Resûlullâh ‘aleyhi’s-selâm didi: “İyü dutuñ [121-b] Allâh ni‘metleri koñşılığını. Zîrâ ni‘met bir ĥavmden zâyil¹⁵⁵⁸ olduğdan soñra ĥatı az olur girü anlara ‘avdet itmek.” Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem didi:¹⁵⁵⁹ Şol kimse ki ‘aẓîm ola ni‘metu’l-lâh anuñ üzerinde ‘aẓîm olur zaĥmet-i nâs anuñ üzerinde. Şol kimse ki ol zaĥmete taĥammül itmez ni‘meti zevâle ‘arz olunur.¹⁵⁶⁰ Ve kâle Resûlullâh şalla’llâhu ‘aleyhi vesellem: “E’t-tâimü’s-şâkirü ‘azzelteĥü’s-şâimu’s-şâbiru”¹⁵⁶¹ Ya’nî ta‘âm ekl idüp şâkir olan şâyim olup açlığa ve şusuzlığa şabr iden menzilesindedür şevâb cihetinden. Ve sâ’il Resûlullâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem lemmâ nezelet âyetü’l-kenzi eyyü’l-mâli netteĥizü yâ Resûlullâh fe-kâle felyetteĥiz aĥadüküm ĥalben, şâkiran

¹⁵⁵³ Kutsi hadis bulunamadı. Kur’an-ı Kerim’de bu hadisi destekleyen birçok ayet olmakla birlikte, en yakın ayet şudur (ç, n): “Sizi bir nefsten yaratan ve onunla sükûn bulmanız için, ondan onun eşini yaratan O’dur. Böylece, onu (sarılıp) örtünce, hafif bir yük yüklendi (hamile kaldı). Artık onunla dolaştı. Ağırlaştığı zaman ikisinin Rabbi Allah’a (ikisi) dua ettiler: “Eğer bize bir salih (evlât) verirsen mutlaka şükredenlerden oluruz.” (A’râf 7/189)

¹⁵⁵⁴ yâ Rabbi -H.

¹⁵⁵⁵ Allahü Teâlâ, Dâvûd aleyhisselâma; “Ey Dâvûd! Beni sev, beni seveni sev ve beni kullarıma sevdire. Kullarım beni sevsinler” buyurdu. Dâvûd aleyhisselâm; “Bunu nasıl yapayım?” deyince, Allahü teâlâ; “Sen, beni güzel bir şekilde an. Benim nimet ve ihsânlarımı onlara hatırlat, onlar benden ancak iyilik bilsinler” buyurdu.

¹⁵⁵⁶ dostlaruñ H.

¹⁵⁵⁷ seni -H.

¹⁵⁵⁸ zâ’il H.

¹⁵⁵⁹ Derkenâr: Bu ĥadîş-i şerîfüñ maẓmûnı bu ĥaberüñ ma’nâsına ĥarîbdür ki: “Men keşşeret ni‘metu’l-lâhi ‘aleyhi keşşeret ĥâcete’n-nâsi ileyh.” M, H.

¹⁵⁶⁰ Derkenâr: Anuñiçün dimişlerdür: “E’s-şükrü ĥaydû’l-mevcûdi ve şaydû’l-mefkûdi.” Ya’nî şükr itmek ile mevcûd ni‘met bağlanur ve mevcûd olmayan avlanur. M, H.

¹⁵⁶¹ “Yemek yiyip şükreden, oruç tutup sabreden gibi sevap alır.” (İbni Mâce 1765)

ve lisānen zākiren” Su ’āl olındı Resūlullāh ‘aleyhi’s-selām şol vaktde ki nāzil oldı āyet-i kenz¹⁵⁶² kaçkı mālı ittiḥāz idelüm biz yā Resūlullāh.” Didi: “Resūlullāh ‘aleyhi’s-selām ittiḥāz itsün sizden biriñüz ḳalb-i şākiri ve lisān-ı [122-a] zākiri zirā ḳalb-i şākir muttaşıl izdiyād-ı ni‘met ḳapusın kaçmaḳda olur ki “Le’in şekkertum le-ezidenneküm”¹⁵⁶³ mefhūmı zāhir olur ve lisān-ı zākir ḥācet-i ile’l-ğayr zilletinden ḳalbi pāk kıılır. Evvelki ni‘met-i lā-yezāl ve ikinci saltanat-ı bī-zevāldür. Çün eḥādīs-i mezkūreden faẓilet-i şükr ma‘lūm oldı ise bilgil ki maḳām-ı şükr maḳāmāt-ı evliyādandur **Maṭlab: beyān-ı şükrdedür ehl-i sülūk işṭilāhınca.**¹⁵⁶⁴ Ve cemī‘-i sālīklerin maḳāmātı üç aşla muntaẓam olur. Biri ‘ilm, biri ḥāl, biri ‘ameldür. İbtidā’-i sülūk ‘ilm ve anuñ neticesi ḥāl ve anuñ şemeresi ‘ameldür. Ammā nihāyetde emr-i kümmel-i ‘aksdür ki ‘amel aṣl u ḥāl şemere-i ‘amel ve ‘ilm ikisinüñ ḥāşılı olur ve bu ma‘nā ‘ilm-i sülūk deḳāyıkındandur ve anı erbāb-ı ḳulūb-ı zāhire¹⁵⁶⁵ ve aşḫāb-ı nüfūs-ı zākiye fehm ider. **Ammā aṣl-ı evvel** ki ol ‘ilmdür bunuñ medārı üç aṣl üzeredür. Aṣl-ı evvel ma‘rifet-i ni‘met, aṣl-ı şānī bilmekdür anı ki bu ni‘met-i ḥāş anuñ ḥaḳkında ni‘metdür¹⁵⁶⁶ egerçi anuñ ḡayrınuñ ḥaḳkında ni‘met degüldür. Nitekim bir kimsenüñ düşmeni olsa ve ol düşmen helāk olsa ol düşmenüñ helāki anuñ ḥaḳkında ni‘metdür. Düşmen ḥaḳkında ni‘met [122-b] degüldür aṣl-ı sālīş ma‘rifet-i zāt ve şıfāt-ı mün‘imdür¹⁵⁶⁷ ki ol maşdar efdāl u in‘ām ve mütemmim-i āşār-ı cūd u ikrāmdur¹⁵⁶⁸ ve bu aṣl bidāyet-i mi‘rāc-ı şālīkdür ve bunuñ dört derecesi vardur. **Derece-i evvelī** ma‘rifet-i teferrüd-i zāt-ı mün‘imdür ‘azze şānuhū nu‘ūt ve şıfāt-ı kemāl ve muṭāla‘a-i tenezzüh-i zāt-ı müte’l ile bu ma‘ārifüñ ḥuşūli ma‘nā-yı subḥāna’l-lāhdur. **Derece-i şāniye** mulāḥaza-i teferrüd-i zāt-ı muḳaddesdür ifāza-i in‘ām ve efdāl ile ki ni‘met-i vücuddur. Bu ma‘nānuñ şuhūdı sırr-ı ma‘nā-yı el-ḥamdü li’l-lāhdur. **Derece-i sālīşe** müşāhede-i teferrüd-i zāt-ı münezzeh-i mün‘imdür ve istihlāk-i merātib-i keşretür. Ḳahr-ı eşi‘a-i āftāb-ı vaḥdetde ve istilā-yı işrāk-ı envār-ı ferdāniyyetdür¹⁵⁶⁹ vaḥdāniyyet üzre. Bu ma‘nānuñ şuhūdı tecellī-i cemāl-i lā ilāhe illā’l-lāhdur. **Derece-i rābi‘a** i‘tirāf-ı kümmeldür ‘aciz u

¹⁵⁶² Derkenār: Āyet-i kenzden murād ol āyet-i kerīmedür ki evveli budur: “ve’l-lezīne yeknizūne’z-zehebe ve’l-fiḍde (el-āyet +H.). M, A, H.” (Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları) (Tevbe 9/34)

¹⁵⁶³ “...eğer şükrederseniz (ni‘metlerinizi) artırırım...” (İbrahim 14/7)

¹⁵⁶⁴ Derkenār M, H.

¹⁵⁶⁵ ṭāhire H.

¹⁵⁶⁶ ni‘met -H.

¹⁵⁶⁷ Derkenār: Mün‘im diyü ni‘met viriciye dirler. M.

¹⁵⁶⁸ +dur H.

¹⁵⁶⁹ memleket-i H.

taķşirlerine¹⁵⁷⁰ ma‘ rifet-i künh-i zātdan ve bu hālūñ zuhūrı sırr-ı tefsīr-i Allāhu ekberdür ve Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurduğı “Lien ekūle sübhāna’l-lāhi ve’l-ḥamdu li’l-llāhi ve lā ilāhe illā’l-lāhu Allāhu ekber eḥabbu ileyye mim mā ṭal’at ‘aleyhi’ş-şems”¹⁵⁷¹ Benüm subḥāna’l-lāh ve el-ḥamdü li’l-lāh ve lā ilāhe illā’l-lāh ve Allāhu ekber dimem sevgilüdür baña güneş üzerine doğduğundan ya‘nī cemī‘-i dünyādan.¹⁵⁷² Bu ḥaķāyıkun zuhūrına işāretdür. [123-a] Mansīb-ı nübüvvet a‘lādur andan ki enbiyānuñ lisānına bir kelime cārī ola ki ‘ayn-ı başiret anuñ şuhūd u esrārından ‘atıl ola ve ol ki keşret-i fezāyıl-den metn-i ehādīs-i nebeviyyede vārid ola ol cümle-i şemere-i ḥaķāyık-ı rabbāniyye olsa gerekdür mertebe-i ‘irfāniyyede ve bu ḥaķāyıkun izḥārı menfī-yi zulmet-i şirk ve müşbit-i nūr-ı tevḥiddür ve her kim ki cereyān-ı meşiiyet-i ezeliyyeye ve esrār-ı mecārī-i ḳudrete ittılā‘ bula ve ‘ayn-ı başiret ve ‘ayān ile müşāhede kıla ki şems ü ḳamer ve nücūm u arz ve semā vü eflāk ve melāyike¹⁵⁷³ ve cinn ü ins cümle ḳabza-i ḳudretde musaḥḥar u maḳḥūrlardur ḳalem kātib elinde musaḥḥar olduğı gibi ve bu maḳām-ı tevḥid-i ef‘āldür ve mü’min tā bu maḳāma irmeye şevāyib-i şirk-i ḥafiden ḥalāş bulmaz¹⁵⁷⁴ ve her kim bu maḳāma irebilür ki egerçi nev‘-i insān fā‘il-i muḥtārdur ammā ‘ayn-ı iḥtiyārda musaḥḥar u mecbūr u dā‘idür¹⁵⁷⁵ ve çün vārid-i ğaybī ki ol dā‘i-i fi‘ldür bi-izni’l-lāh ḳalb üzre musallaṭ olur ve fā‘il mübāşeret-i fi‘lde muḥtār olur fi‘l zuhūr bulur gerek dilesin gerek¹⁵⁷⁶ dilemesin. İmdi bilgil ki fā‘il [123-b] iḥsān-ı dā‘iyye-i ḥaḳḳāniyye tasalluṭı vāsıtası ile iḥsānuñ işālinde muḥsinun ileyhe¹⁵⁷⁷ muḥtār u musaḥḥardur. Nitekim ḳalem kātib elinde musaḥḥardur. Pes ḥaḳīḳatde mu‘ṭī vü muḥsin ḥazret-i Ḥaḳ Te‘ālā’dur ve bu ‘ilmūñ ḥuṣūli ḥaḳīḳat-i şükrdür. **Hikāyet:** Mūsā ‘aleyhi’s-selām didi: “İlāhī Ādem’i yed-i ḳudretūñle ḥalk itdūñ ve anı cümle ḥalkdan güzide kılduñ ve meleklere aña secde itdürdūñ ve dār-ı kerāmet-i cenneti aña menzil kılduñ ve Ḥavvā cāriyeñi aña zevce eyledūñ. Ol saña nice şükr eyledi.” Ḥaḳ cellle ve ‘alā didi ki: “Ādem bildi ki bunlar¹⁵⁷⁸ cümle bendendür anuñ

¹⁵⁷⁰ ve H.

¹⁵⁷¹ “Muhakkak ki benim Sübhanallah, Elhamdulillah, La ilahe illallah ve Allahu ekber demem, benim için üzerine güneşin doğduğu her şeyden daha sevimlidir.” (Müslim, Kitābü’z-zikr)

¹⁵⁷² Derkenār: Benüm. M, H.

¹⁵⁷³ melā’ike H.

¹⁵⁷⁴ Derkenār: Zīrā Ḥaḳ Te‘ālā’dan ğayrınuñ dağı dāhlini ve şirketini mülāḥaza ider. M, H.

¹⁵⁷⁵ ve -M.

¹⁵⁷⁶ ger H.

¹⁵⁷⁷ ilāha H.

¹⁵⁷⁸ onlar H.

böyle bilmesi şükrdür.” **Aşl-ı şānī** ki hāldur ve ol netice-i ‘ilmdür ve bu hāl¹⁵⁷⁹ daḥı üç hālden hāli degüldür. Biri oldur ki anuñ feraḥı ni‘met-i vücūdı ile ola mün‘imden kaç‘-ı nazar. Ya‘nī ni‘metüñ ḥuşūli ile feraḥ ola gerek ni‘met şahrāda eline girsün gerek bir pādīşāh elinden vāşıl olsun. Bu kimsenüñ şükr-i ni‘metde ḥiç naşibi yokdur. İkinci oldur ki anuñ feraḥı ancak ni‘metüñ vücūdı ile olmaya. Belki ni‘metüñ ḥuşūli ile istidlāl ide ki mün‘imüñ buña ‘ināyeti var imiş ki [124-a] ni‘met işāl eyledi eger ol ni‘meti şahrāda bulsa feraḥ olmaya. Zīrā maḳşūdı ni‘met degül belki ḥuşūl-i ‘ināyet-i mün‘imdür. Bu kimse¹⁵⁸⁰ merātīb-i şükrüñ evvelinde ve ednā mertebesindedür. Üçüncü oldur ki anuñ feraḥı bu cihetden ola ki ni‘met sebebi ile mün‘imüñ ḥidmetin edā idüp anuñ rızāsın ḥāşıl iderin ve bunuñ vāsıtası ile mün‘ime mertebe-i qurb müyesser olur. Bu mertebe a‘lā merātibdür. Zīrā mün‘imi ni‘meti içün istemek kanda ve ni‘meti mün‘imüñ rızāsın taḥşıl itmek içün istemek kanda. **Aşl-ı şālīş** ki ‘ameldür hāl-i mūcibi ile ki ol netice-i ‘ilmdür ve bu aşluñ ḥükmi üç kısım üzeredür¹⁵⁸¹. **Kısm-ı evvel** ‘amel-i ḳalbīdür ve ol budur ki vācid-i ni‘metüñ ḳaşd u niyyeti ni‘meti rızā-yı mün‘im meşārifine şarf u imtişāl-i evāmīr ve ictināb-ı nevāhiye ‘azm ola. **Kısm-ı şānī** ‘amel-i lisānīdür¹⁵⁸² ve ol budur ki dāyīm lisānı ile izḥār-ı meḥāmid ü meḥāsin-i mün‘im ve mülāzemet-i ḥamd u şenāsın ide.¹⁵⁸³ **Kısm-ı şālīş** ‘amel-i a‘zā-yı ḥāricedür ve ol isti‘māl-i ni‘metdür t̄ā‘at-i mün‘imde ve ḥıfzıdur anuñ muḥālefetine şarf-ı isti‘ānetden [124-b] ve meşḡul kılmakdur her ‘uzvı şol t̄ā‘ate ki ol ‘uzva maḥşūşdur meşelā **Maṭlab: Beyān-ı t̄ā‘at-i a‘zādudur.**¹⁵⁸⁴ **T̄ā‘at-i ‘ayn** oldur ki maḥlūḳāta nazarı ‘ibret ile ide ve zu‘afāya nazarı şefḳat ile ide ve şuleḥāya ve ‘ulemāya nazarı ḥürmet ile ide ve Müslümānlaruñ ‘aybından nazarı¹⁵⁸⁵ setr ide ve **t̄ā‘at-i sem‘** istimā‘-i kelām-ı ilāhī vü ḥadīş-i nebevī vü aḥlāk-ı sünen-i enbiyā vü mürselīn ü seyr-i selef-i şālīḥin ü simā‘-i mevā‘iz u ta‘rīfāt-ı dīn ü tenbīhāt-ı şer‘iyyedür ve istimā‘-i melāhī¹⁵⁸⁶ vü kızb u ḡıybet ü fuḥş-ı nemīmeden¹⁵⁸⁷ tenezzühdür ve **t̄ā‘at-i lisān** devām-ı zıkr ü tilāvet-i Qur‘ān u emr-i ma‘rūf ü nehy-i münker ü izḥār-ı şükr ü ḥamd ü şenā‘-i mün‘im-i ‘izzü şānuḥūdur ve şikāyet ü kızb ü ḡıybet ve anuñ emşālinden imsākdür ve buncılayın her

¹⁵⁷⁹ hāli H.

¹⁵⁸⁰ +nūñ şükri (satırarası) H.

¹⁵⁸¹ dür +H.

¹⁵⁸² linsāndur H.

¹⁵⁸³ Derkenār: kısm-ı şānī H.

¹⁵⁸⁴ Derkenār: t̄ā‘at-ı a‘zā. M, H.

¹⁵⁸⁵ nazarı H.

¹⁵⁸⁶ menāhī H.

¹⁵⁸⁷ zemīmeden H.

‘uzvuñ bir tã‘at-ı hâşşı vardır ki¹⁵⁸⁸ aña mülâzemet anuñ üzerine vâcibdür ve ma‘şiyet¹⁵⁸⁹ ol tã‘atden ırâk olmağdur andan ırâk olmağ lâzımdur ve bir emr ki cãmi‘-i tefâşil-i tã‘ât u râfi‘-i derecâtdur vâhid-i ni‘met olanuñ bisât-ı şuhûd üzre i‘tikâfidur mülâzemet-i huzûz-ı hürmet-i hudûd ile ve i‘tirâfdur ‘acine edâ’-i¹⁵⁹⁰ [125-a] şükr-i ma‘bûduñ çün bu muğaddemeyi ma‘lûm itdûñ ise bilgil ki ni‘met iki i‘tibâr ile münkasım olur. Biri nef‘ ü zarr i‘tibârı iledür hâlde ve me‘âlde. Biri huşûş u ‘umûm i‘tibârı iledür. Ammâ kısım-ı evvel üç kısma münkasım olur. **Matlab: Aksâm-ı hikmet beyânındadır.**¹⁵⁹¹ **Kısım-ı evvel** oldur ki nâfi‘ ve bâkîdür dünyâda ve ‘ukbâda ‘ilm ü hüsni sîret gibi ki bu iki haşlet ni‘met-i haqîkiyyedür ki bunlarnı lezzetleri eşerleri kâbil-i zevâl ü fenâ degüldür ve bunlar ile intifâ‘-i ebedü’l-âbâd münkaţı‘ olmaz ve câhil ü bed-hûylar bu devletden mağrûmlardur ve dünyâ vü âhîretde mezmûmlar. **Kısım-ı şânî** oldur ki muzırr u mü‘ellimdür hâlde ammâ nâfi‘dür me‘âlde ve bu ni‘met mecâzîdür ol cihetden ki tãlibi işâl ider ni‘met-i haqîkiye ve bu kısım dağı yâ dünyevî ve cismânî ola hastenûñ şabr u tağammüli ve acı ma‘cûnları ekli ve nâ-ğoş şerbetleri şürbı gibi. Yâ uhrevî vü rûhânî ola kaţ‘-ı şehvet¹⁵⁹² ü muğalefet-i nefis gibi ve bu kısım enbiyâ vü evliyâ vü ehl-i başîret katında ni‘met-i haqîkîdür. Egerçi câhiller ve ehl-i ğaflet ü erbâb-ı nüfûs-ı emmâre anı belâ vü miñnet bilürler ve haqîkatde bu iki hem [125-b] râhatdur hem ni‘metdür. Ammâ şûret-i belâ vü miñnetdedür. Lâkin biri müzeyyil-i emrâz u eskâm ve biri muţahhir-i evzâr u âşâmdur ve ol biri müverriş-i şihhat u selâmet ve bu biri mücib-i menâzil-i kerâmetdür. Görmez misin ki oğlancık ki haste ola çün aña acı nesne içmek teklîf ideler oğlancık câhilliginden anı belâ ve zağmet şanur. Ammâ ‘âkıl olan anı ni‘met görür ve anı hâzırlamağı kendüye rahmet bilür bunuñ içün dimişlerdür.

Mısrâ¹⁵⁹³:

Düşmen-i dãnâ bih ez nâ-dân dost

ve cümle halk kendü nefsinüñ dostıdur. Ammâ ekşerî dost câhildür ki câhilliginden kendü nefsinı helâk-i ebediye ilter. **Kısım-ı şâlis** ni‘met-i vehmîdür ve bu ol nesnedür ki

¹⁵⁸⁸ ki -H.

¹⁵⁸⁹ vardır (satırarası) H.

¹⁵⁹⁰ +huķûķ-ı H.

¹⁵⁹¹ Derkenâr M, H.

¹⁵⁹² Şehvât H.

¹⁵⁹³ mısra‘ H.

hâliyâ lezîz ü nâfi' gelür. Ammâ me'âlde muzırr u mühlikdür ve bu kısım dağı iki nev' dür. **Nev'-i evvel** dünyevî ve cismânîdür. Meşelâ şol 'asel ki içinde zehr ola bir şahş ki anı bilmez ragbet ile ekl idüp ba' dehü zararı ma' lûm olur. **Nev'-i şânî** uhrevî ve rûhânîdür. Zinâ vü livât¹⁵⁹⁴ ve şûrb-i hamr ve sâyir muharremât gibi ki hâliyâ lezzete nazar ehl-i fücûra ni' met görünür. Ammâ erbâb-ı [126-a] başîret katında belâ-yı maḥẓ ve miḥnet-i muṭlaḳdur. Zîrâ yaḳîn ma' lûmdur ki esbâb-ı 'azâbdur. **Ammâ** i' tibâr-ı şânî ki inkîsâm-ı ni' metdür ḥuşûş u 'umûm i' tibârı ile. Bilgil ki **Maṭlab: Beyân-ı ni' metde**.¹⁵⁹⁵ **İy** 'azîz ni' met ki 'ibâretdür her nesneden ki lezîz ola fî nefsihî mergûb ola fî zatihî. Bu dağı iḥtişâş u iştirâk vechi ile iki nev' dür. Biri 'aḳlî biri bedenî. 'Aḳlî olan 'ilm ü ḥikmetdür ki ḥâşşa-i nev'-i insândur. Ḥayvânâtdan hiç bir nev' bu kısımda şerîk degüldür.¹⁵⁹⁶ Ammâ lezzet-i bedenî iki nev' dür. Biri oldur ki cemî'-i ḥayvânât insân ile anda şerîkdür. Lezzet-i ekl ü şûrb ve cimâ' gibi ki eḥass-ı merâtib-i lezzât ü 'ammdur. Biri oldur ki ba' zı ḥayvânât insân ile anda şerîkdür lezzet-i ğalebe ve istilâ gibi yırtıcı ḥayvânlar insân ile şerîkeldür ve nihâyet merâtib-i behîmî bidâyet-i merâtib-i seb' idür. Nihâyet-i merâtib-i seb' iden geçicek envâr-ı 'aḳlî zuhûr ider ve şıfât-ı seb' i ki ḥubb-ı riyyaset anuñ neticesidür. Bunı ḳahr itmek şiddikler işidür. Çün bu şıfat¹⁵⁹⁷ maḡlûb ola envâr-ı ḥaḳâyık-ı 'aḳliyye perde-i ğaybdan cilve ider bu şubḥ-ı [126-b] sa'âdet ṭulû'ınuñ 'alâmeti oldur ki lezzet-i 'ilm ü ḥikmet cemî'-i lezzât üzerine ğâlib olur ve lezzet-i ma' rifetu'l-lâh ve ma' rifet-i esrâr-ı zât u şıfât ve ef'âl-i ḥazret-i şamediiyyet cümle lezzâtı maḳhûr ider. Burada rûh u ḳalb emrâż-ı ğaflet ü hiçâbdan yüzi şıḥḥate ḳor ve lezzât-ı sem' u başar ve baṭın u feraḥ lezzât-ı ḳalbi ve rûḥı taḥtında mûnderic olur ve ğalebe-i lezzet-i 'ilm-i ḥaḳîḳi cümle lezzetleri ednâ ve maḡlûb ider. Bu lezzet egerçi mertebe yüzinden a'zam-ı lezzâtdur 'ammâ vücûd cihetinden eḳall-i mevcûdâtdur. **Maṭlab: Şeref-i 'ilm beyânındadır**.¹⁵⁹⁸ Zîrâ ki lezzet-i ma' rifet ve 'ilm ü ḥikmeti 'ârif ü 'âlim ve ḥakîmden ğayrı kimse bulmaz ve bu tâyife¹⁵⁹⁹ kibrit-i aḥmer gibi 'azîz ü kem-yâb ve eḳall-i derecât-ı şeref-i 'ilm oldur ki anuñ 'izz ü şerefine dünyâda ve âḥiretde inkîṭâ' yokdur ve anuñ lezzet-i âşârı ebedîdür ki ḳâbil-i fenâ vü zevâl degüldür ve lezzet-i ta'âm ve cimâ' dan yigrenmek mümkindür. Ammâ 'âlim 'ilminden yigrenmek

¹⁵⁹⁴ livâṭa H.

¹⁵⁹⁵ Derkenâr M, H.

¹⁵⁹⁶ Derkenâr: Zîrâ insândan ğayrıda 'ilm ü ḥikmet olmaz dirîġa ki câhiller bunuñ ḳadrini bilmez. M.

¹⁵⁹⁷ vaşf H.

¹⁵⁹⁸ Derkenâr M, H.

¹⁵⁹⁹ tâ'ife H.

mutaşavver degüldür. ‘İlm bir hazine’dir ki anuñ hıfzı içün a‘vân u pāsban hâcet degüldür ve keşret-i infāk u harc ile noķşān-pezir degüldür [127-a] ve sārık u ġāşib almağa imkân yokdur ve ‘azl-i sulţān u hâkim ile ma‘zûl olunmaz ve her kısım aķsām-ı ni‘ metden bir şıfata maķşûşdur ki ekseri böyledür ki hâliyâ lezîz u me‘âlde kerihdür ve ba‘zı me‘âlde nâfi‘ ve hâlde muzırr u bi‘l-‘ aksdür. Ammâ ‘ilm lezîz ü nâfi‘ ve cemildür hem hâlde hem me‘âlde ve bu şıfât-ı hamide anuñ zât-ı şerifinden ebedi münfekk olmaz ve şol bi-çäre ki ni‘ met-i lezîz-i nâfi‘-i şerif-i bâķiyi¹⁶⁰⁰ ni‘ met-i mükedder-i muzırr-ı hasis-i fâniye şatar hamaķati sebebi ile hüsrān-ı ebediye batar na‘im-i sa‘adet-i ebediden mahrûm u maġbûn ve şekāvet-i cehl ü ġaflet birle meftûn olur ve bu şekāvetüñ mādresi yâ emrāz-ı kulûbdür ki “fî kulûbihim marāzun fe-zādehumu’l-lāhu marāzan.”¹⁶⁰¹ “Ķalblerinde marāz vardır Allāh anları ziyāde eylesün marāz cihetinden.”¹⁶⁰² Yâ mevt-i ‘uķûldür mevt-i cehl ü ġaflet ile. Nitekim Ķaķ Te‘ālā bunuñ gibi hayy olanlara meyyit dir ki: “İnneke lā tusmi‘nu’l-mevtā”¹⁶⁰³ Sen meyyitlere işitdürimezsın¹⁶⁰⁴ ve mütāba‘at-ı shevāt marāz-ı ‘aķlî vü ķalbdür ve istilā-yı cehl ü ġaflet mevtdür. Ammâ ‘aķlı ve ķalbi hayāt-ı ebediye bulanlar fi’l-ħaķīķa zindedür. Egerçi şüreten mürde ise daķı. Nitekim hazret-i Ķaķ Te‘ālā şühedā Ķaķķında buyurur: [127-b] “Ve lā taķsebenne’l-lezīne ķutılū fî sebīli’l-lāhi emvāten bel aķyā’un ‘inde rabbihim yürzaķūn.”¹⁶⁰⁵ El-āyet. Yâ Muħammed sen şanma şunları ki ķatl olındılar. Allāh yolında meyyitlerdür (dür +H.), belki dirilerdür Rabbileri ķatında rızķlanurlar.¹⁶⁰⁶ Pes bunlaruñ¹⁶⁰⁷ gibi olanlar meyyit olmazlar egerçi kim ġāfil-i cāhiller bunları fi’l-ħaķīķa meyyit şanurlar.

Ķazel:

Tābūtumı şu dem ki göresin revān ola

Ol dem içinde rāķat-ı rūķ u revān ola

¹⁶⁰⁰ bâķi H.

¹⁶⁰¹ “Ķalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır.” (Bakara 2/10)

¹⁶⁰² Derkenār: ķalplerinde M, H.

¹⁶⁰³ “Şüphesiz, sen ölümlere işittiremezsin.” (Rûm 30/52)

¹⁶⁰⁴ Derkenār: sen M, H.

¹⁶⁰⁵ “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar.” (Âl-i İmrân 3/169)

¹⁶⁰⁶ Yâ M, H.

¹⁶⁰⁷ bunuñ H.

Çün göresin cenāzemi dime dirîğ u âh
Aña dirîğ olur mı ki yiri cinān ola

Aña dirîğ di ki şeyāṭine şayd olup
Her fāsık ile zātına anuñ kıovan¹⁶⁰⁸ ola

Cismümi ḥāke defn idicek dime el-firāk
Cān irdi vuşlata yiridür ten nihān ola

Âḥır gider bu dār-ı cihāndan gedā gibi
Ger şāh-ı a‘zam ola çü Nüşirevān ola

Ölmekden evvel ölmege sa‘y it budur ḥayāt
Cem‘ it¹⁶⁰⁹ ḥayāt u mevti hemīn ü hemān ola

Taşdık kıl kelāmumı imān budur yaḫīn
Şanma ki mevt ü rüz-ı kıyāmet yalan ola

Maṭlab: Merātīb-i insān beyānındadır.¹⁶¹⁰ İy ‘azīz tefāvüt-i merātīb-i ḥalk ḥayāt u mevti i şūrī ve ma‘nevī ve kıurb u bu‘dda efrād-ı nev‘-i insānī ḥasebince ḡayr-i mütenāhidür. Ammā mecmū‘ı dört kıısma rāci‘ olur. **Evvel** meczūb u maḥbūb-ı ḥazret-i Ḥaḫ ki anuñ ḳalbinde maḥabbet-i ilāhiyye ve lisānında [128-a] zıkrul-lāhdan ḡayrı olmaya bunuñ gibi kimsenüñ vücdı egerçi mümkindür ammā eḳall-i ḳalildür. **Şānī** mükedder ve merdūd u maḥrūm u maṭrūddur¹⁶¹¹ ki hergiz şerbet-i ünsden lezzet almamış ve bir laḫza baḥr-i tevḥide ṭalmamış lezzet-i māl u manşıbdan ḡayrı nesne bilmez ve şehvetden ḡayrı nesnenüñ ardınca yilmez giriftār-ı ḡazab u nefsanıyyet ve nīgūsār-ı çāh-ı cehl ü ḡaflet beste-i bend-i buḫl u riyā ve esir-i nefsi şüm u hevā mu‘ātab-ı tevbiḫ-i “ya‘lemüne zāhıran mine’l-ḥayāti’d-dünyā.”¹⁶¹² **Şāliş** ol kimsedür ki¹⁶¹³ ekşer aḫvālī ṭaleb-i sebīl-i

¹⁶⁰⁸ Kıur‘ān H.

¹⁶⁰⁹ cem‘-i H.

¹⁶¹⁰ Derkenār M, H.

¹⁶¹¹ dur H.

¹⁶¹² “Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler.” (Rûm 30/7)

¹⁶¹³ Derkenār: ‘Avām-ı nās ve ehl-i hevā olanlar bunlardır. Vây eger bu ḥāl ile ecel irerse. M, H.

hidāyet ve aḡleb-i ḡālī tā‘at u ‘ibādet¹⁶¹⁴ ammā ba‘zı aḡvâlde ‘alāyık-ı cismāniyye ve ‘avāyık-ı nefsanıyye ol aḡvāle māni‘ olur bunuñ gibi kimse daḡı az bulunur. **Rābi‘** ol kimsedür ki ḡālib aḡvāli anuñ taṣārīf-i umūr-ı cismāniyyeye ve telezzüzāt-ı nefsanıyyeye maṣrūf olur. Ammā ba‘z aḡvâlde müzākere-i ‘ilm ü ḡikmetden¹⁶¹⁵ lezzet ü ṣafā bulur. Çün merātib-i efrād-ı insānı bu cihānda bildüñ ise derecāt-ı āḡireti daḡı böyle bil ki dünyā āḡiretüñ mir‘atıdır. Belki ṣuver-i dünyā ṣuver-i āḡiretüñ zıllıdır ve ‘ālem-i ṣehādet ‘ālem-i ḡayba tābi‘dür vücūdda ‘irfānda degül. Zırā tertib-i ‘irfānī ‘aks-i tertib-i vücūdīdür. [128-b] Nitekim ṣūret-i āyīne ki mertebe-i mevcūdide tābi‘-i ṣūret-i aṣldur. Egerçi mertebe-i vücūdide ṣānīdür ammā rü‘yet-i rā‘i nazar-ı evveldür. Zırā rā‘i tā evvel kendü ṣūretinüñ ‘aksini āyīnede görmeye kendü ṣūretinüñ ne keyfiyyet ile idügin görmez. İmdi mertebe-i ‘irfānide tābi‘ metbū‘ olur erbāb-ı baṣiret her ṣūreti ki ṣuver-i mecāziyyeden ‘ālem-i ṣehādetde iḡsās iderler ol ṣūretten ṣūret-i ḡaḡıbiyyeye ḡaḡāyık-ı melekūtiyyeden ‘ubūr iderler ve ol¹⁶¹⁶ ḡaḡıkatden esrār-ı rübūbiyyetden¹⁶¹⁷ bir sırrı müṣāhede iderler ve ol sırruñ ṣühūdını vesīle-i menāzil-i ḡurb kırlurlar¹⁶¹⁸. Ammā ḡalbleri kör olanlar ṣaḡrā-yı ḡafletde ser-gerdān esrār-ı ḡuyūbdan nādān-ı cīfe-i dünyāya mülāzemet ve fecere ile müṣāḡabet iderler ṣol vaḡt ki “Nāru’l-lāhi’l-mūḡadetu elleti tetṡali‘ u ‘ale’l-ef‘ideti¹⁶¹⁹”¹⁶²⁰ ṣu‘le ura feryādı fāyide¹⁶²¹ idüp “Rabbenā āḡricnā na‘mel ṣālīḡan”¹⁶²² dirler. Ammā heyhāt ki eyyām-ı mühlet geḡdi ve kārbān-ı ‘amel gōḡdi. Bugün yevm-i cezādur ve rüz-ı ‘anā çün faṣāmīl¹⁶²³-i ṣūkr ü ṣākirden ve deḡāyık-ı esrār u aḡsāmından bir ṣemme ma‘lūm oldu ise ḡazret-i Ḥaḡ celle ve ‘alānuñ in‘ām u efzālīnüñ keyfiyyet [129-a] u kemiyyetinden bir işāret gelse gerek. Tā ‘āḡıl-i ṣākire bir tenbīh ve rāḡıb-ı mütefekkire bir miḡyās¹⁶²⁴. İy ‘azīz bilgil ki cemī‘-i envā‘ u efrād-ı merātib-i vücūd feyz-i ni‘met-i vācibü’l-vücūddur ki baḡr-ı cūd temevvüc itmek sebebi ile sāḡıl-i ṣühūda iriṣūr ve aḡsām-ı vücūduñ eḡass u ednāsı ni‘met-i maḡsūsātdur¹⁶²⁵ ve

¹⁶¹⁴ ‘ibādāt H.

¹⁶¹⁵ ḡikmetde H.

¹⁶¹⁶ Derkenār: ḡaḡıkiyyeye H.

¹⁶¹⁷ rübūbiyyetden H.

¹⁶¹⁸ ve ol sırruñ -H.

¹⁶¹⁹ Derkenār: Allāḡ’uñ nārı ki yanmışdur ḡalbleri üzerine çıkup iḡāta ider. H.

¹⁶²⁰ “Allah’ın, tutuṡturulmuş ateṡidir. Ki, gönüllerin ta üstüne çıkar!” (Hümeze 104/6-7)

¹⁶²¹ feryād-ı bī-fā‘ide H.

¹⁶²² “Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar ki dünyada iken işlemekte olduḡumuzdan baṡka ameller, salih ameller işleyelim.” (Fâtır 35/37)

¹⁶²³ faṣā‘il H.

¹⁶²⁴ + ola H.

¹⁶²⁵ +dur -H

ekşer aḳsām-ı maḥsūsāt ni‘ met-i maḥ‘ ūmātdur ki ğidālar ve devālardur ecsāma ve e‘ amm u ehemm olan ṭa‘ āmlar rızķ-ı insān olandur ki aşl-ı ma‘ āş-ı insān olandur ve añā ihtiyāc żarūrīdūr ve bu bābda bir miḳdār beyān idelūm tertīb-i ḥubūbdan. Ya‘ nī yirde biten dāneler ki aşl-ı ma‘ āş ve mādde-i kıvām-ı insān u ḥayvāndur ve ḥubūbatuñ ḥuşūli tedbīrāt-ı rabbāniyye ve taşarrufāt-ı melekiyye ve teşhīrāt-ı esbāb-ı semāviyye ve arzīyye ile olur. Ya‘ nī ğün ü ay u yıldızlar ve yıl ü hevā vü şū vü toprak sebebi ile ḥāşıl olur. İmdi bilgil ki Hāķ Te‘ ālā kemāl-i ḥikmeti ile zāt-ı ḥubūbda kuvve-i müteğaddīye¹⁶²⁶ ḳomışdur ki topraktan ve şudan ğidā alır. Nitekim nev‘-i ḥayvān mi‘ desinde ve nebātāt köklerinde kuvvet-i cezb-i ğidāyi ḳomışdur ve nitekim nev‘-i ḥayvān her nesneden ğidālanmaz. Belki [129-b] ṭa‘ ām-ı maḥşūşdan ğidālenmege muhtācdur. Buncılayın ḥubūb daḫı her nesne ile ğidālenmek mümkün degüldür. Belki neşv ü nemādan ğidā-yı maḥşūşa muhtācdur. Zīrā vāfir buĝdāyı kaçan anbār içine dökseñ yā şū içine bıraķsañ yā ḳurı yire ekseñ andan ğidālanmaz neşv ü nemā ḥāşıl olmaz. Lā-cerem neşv ü nemā için şol yir gerek ki yağmur şuyı yā ırmaķ şuyı ile ışlanmış ola dāneler anda şişüp ve hevā anuñ eczāsına¹⁶²⁷ nüfūz idüp ve şū‘ ā‘-i şems ḥarāreti anda zāhir olup ve laṭif yiller esüp mizāc-ı ḥākde eşir ide ki: “Erselne’r-riyāḥe lev āķıḥ¹⁶²⁸”¹⁶²⁹ ve Nitekim Hāķ Te‘ ālā buyurur: “Felyenzuri’l-insāne ilā ṭa‘ āmiḥi innā şabebnā’l-mā’e şabben şümme şaķaķne’l-arża şaķķan.”¹⁶³⁰ Nażar eylesün insān ṭa‘ āmına ki biz dökdik şuyı ve yardıķ yiri¹⁶³¹ ve bu cümle izdiyād-ı kuvvetde neşv ü nemā’-i nebātda kāfī degüldür. Pes kemāl-i ḥikmet anı iḳtiżā eyledi ki her¹⁶³² devr-i edvārdan taḥşīl-i aĝdiye-i müteceddide için münķasım olan fuşūl-i erba‘ aya tā ki toḥm ekildüĝi vakte bürüdet-i hevā’-i şitā ile buḥārāt-ı arzīyye-i kuvvet nāmiyye-yi¹⁶³³ ḳābil-i ḥareket ide çün kuvvet-i nāmiyye ḳābiliyet-i ḥareket bula bahār hevāsınuñ ruṭūbeti ve ḥarāreti sebebi ile neşv ü nemā ḥāşıl olup ve yağmurlaruñ keşreti ve buḥāruñ [130-a] teşā‘ üdi ile kuvvet-i cāzibe-i nebātiyye ḥadd-i i‘ tidāle ire ve ecsām-ı nebātāt ḥareket ile münbasıṭ olup büyüye ve çün icsām-ı nebātāt kemāle ire hevā’-i şayfuñ yubūseti ve ḥarāreti vāsıtası ile letāyif-i ‘ anāşır nażc bulup dāneler ve yimişler ecsām-ı nebātātta

¹⁶²⁶ Derkenār: Ğidālenmek kuvveti. M.

¹⁶²⁷ içerisine H.

¹⁶²⁸ Derkenār (satır üstü): Cem‘ i lāķıḥdur. Ya‘ ni yıl ki gebe eyler. H.

¹⁶²⁹ “Rüzgārları da aşılایıcı olarak gönderip...” (Hicr 15/22)

¹⁶³⁰ “Herşeyden önce insan, yediĝi yemeĝine bir baksın! Gerçekten biz, yağmuru bol bol yağdırdık. Sonra topraĝı, iyiden iyiye yardıķ!” (Abese 80/24-26)

¹⁶³¹ Derkenār: Nażar. M, H.

¹⁶³² her -H

¹⁶³³ Derkenār: bitici kuvvet M.

mün‘akid ola levnlr ve rāyihalar ve ta‘amlar yimişlerde kemāle irişüp ve güz hevāsınūñ yübüset ve harāreti sebebi ile şıfat-ı kıvām ve şebāt u beķā yimişlerde ve dānelerde kemāle ire ve bunı dağı bilgil ki fuşūl-i erba‘adan her faşluñ uşūl-i hilķat-ı nebātātuñ ve hayvānātda eşer-i hāşşı olduğı gibi her yıldızuñ şevābitden ve seyyārātdan¹⁶³⁴ tedbīr-i tahrik ü teskīn ve tecmīd¹⁶³⁵ u tas‘īd¹⁶³⁶ ve taķtīr¹⁶³⁷ ü te‘līf ve terkīb ü taşvīr¹⁶³⁸ ve taḥlīl¹⁶³⁹ ü temzīc-i¹⁶⁴⁰ ecsām-ı ma‘deniyye vü nebātiyye vü hayvāniyye vü insāniyyede te‘şīr-i hāşşı vardır ki bir yıldızda olan hāşşa birinde yoktur. Nitekim eczā’-i ‘ālemi kızdurmak hāşşa-i şemsdür ve teskīn ü şebāt-ı zerrāt-ı mevcūdāt hāşşa-i Zuḥal’dür ve taḥlīl-i ‘unşur-ı āb anuñ cereyānı mecrālarında hāşşa-i Müşteri’dür ve talṭīf-i ‘unşur-ı bād ve nüfūz-ı leṭāyif-i hevā ecsām-ı maḥsūsāt menfezlerinde hāşşa-i [130-b] Mirriḥ’dür ve taķtīr rükn-i buḥār u nüzūl-i emṭār¹⁶⁴¹ hāşşa-i Zühre’dür¹⁶⁴² ve temzīc-i rükn-i buḥār-ı yābis¹⁶⁴³ buḥār-ı raṭb ile ve ḥuşūl-i i‘tidāl ecsām-ı nebātātta ve hayvānatda hāşşa-i ‘Uṭārid’dür ve tertīb-i emcize ve ‘unşur-ı nār ğalebesinden hıfz itmek ve kuvā-yı neşve-med dāyir görmek hāşşa-i Kāmer’dür ve buncılayın her cüz’ için eczā’-i felekden bir eşer vardır ve her cirm için ecrām-ı şevābitden bir fi‘l vardır ve her nefis için nüfūs-ı melāyike¹⁶⁴⁴-i arziyye ve semāviyyeden bir ‘amel¹⁶⁴⁵ vardır ki ğayrīden¹⁶⁴⁶ ol ‘amel müteşavvir degüldür ki “Ve mā minnā illā lehū maķāmun ma‘lūm”¹⁶⁴⁷ Çün cevāhir-i ḥubūb ma‘den-i ābī vü ḥākīde terbiyyet bulup ve mu‘āvenet-i nüfūs-ı felekiyye ve taşarrufāt-ı ecsām-ı semāviyye ile kemāle ire ve kābil-i ğıdā’-i nev‘-i insān olup tā şekl ü şūret-i insān hil‘atin giye ne deñlü kuvā-yı ṭabī‘iyye ve hayvāniyye ve insāniyye taşarrufından geçer ki ol cümleñ şerḥi maķdūr-ı beşer degüldür. Ammā andan icāz-ı ṭarīķi ile beyān budur. Çün ḥikmet-i Ḥaķ celle ve ‘alā anı iķtizā eyledi ki her mevcūd ki aña bir nev‘e kābiliyyet ola

¹⁶³⁴ Derkenār: Şevābit şol yıldızlardır ki felekde mıḡ gibi mıḡlanmışdur kendülerüñ hareketi yokdur, felek ile hareket iderler. Seyyārāt ol yıldızlardır ki kendülerüñ dağı hareketi vardır ve bunlar yedi yıldızdır. A, H.

¹⁶³⁵ (metin üstü ekleme): toñdurmak M, H: taḥmīd M.

¹⁶³⁶ (metin üstü ekleme): kıldurmak M, H.

¹⁶³⁷ (metin üstü ekleme): ṭamdurmak M.

¹⁶³⁸ (metin üstü ekleme): şūret virür M, H.

¹⁶³⁹ (metin üstü ekleme): karışdurmak M, H: teclīṭ M.

¹⁶⁴⁰ Temzīc H: temziḡ M.

¹⁶⁴¹ Derkenār: cem‘-i maṭar M.

¹⁶⁴² Derkenār: Mirriḥ’dür H. .

¹⁶⁴³ +rükn-i H.

¹⁶⁴⁴ melā’ike H.

¹⁶⁴⁵ ‘amel-i hāşş H.

¹⁶⁴⁶ ğayrdan H.

¹⁶⁴⁷ “(Melekler derler ki:) “Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır.” (Sâffât 37/164)

kemālât-ı sūriyye ve ma'neviyyeden anı ol kemālūñ [131-a] hil'ati ile muḥallâ ve mükemmel ide ve kemāl-i eṭ'ime ve ağdiye¹⁶⁴⁸-i nev'-i insānī mevķūfdur dört şıfat ḥuşūline ki ol yumuşaklık u ķoķı vü dad ü levndür ve bu aķsāmdan her ķısmuñ idrāki ḥavāss-ı insāniyyeden bir ḥāssenūñ kuvvetine maḥşūşdur ki ol kuvvet ḥaķīķatde¹⁶⁴⁹ bir melekdür melāyike-i arziyyeden ve bu cemā'atūñ derecāt-ı taşarrufâtı ve tedbīrâtı mürettebdür ve buncılayın melāyike¹⁶⁵⁰-i semāviyyeden her bir melek için bir 'amel-i ḥāş vardır ki bir ğayrı anuñ 'amelin idemez. İmdi bilgil bu taşarrufât-ı melāyike-i süfliyye ki müdrik-i menāfi' ve muzarrdur nev'-i insān ve ḥayvānda tertīb üzre zāhir olur. Meşelâ evvel idrāk ki ḥayvānda zāhir olur. **Maṭlab: Ḥavāss-ı ḥams-i zāhire beyānidur.**¹⁶⁵¹ Ḥasse-i lemsdür¹⁶⁵² ve bu cümle ḥavāssdan evvel ve ednādur ve ḥayvānātda cümleden ednâ ve enķaşş olan ḥayvān oldur ki anda ḥasse-i lemsden ğayrı olmaya ki ol ḥarâṭındur ki Türkce şogulcan dirler bunda ḥasse-i başar ü ḥassa-i sem' ü ḥasse-i şemm ü ḥasse-i zevķ yokdur. Ancak ḥasse-i lems vardır¹⁶⁵³ bu ḥasse-i lems vāşıta-i imtiyāzdur ḥayvānāt ortasında. Ya' nî nebâtâtda ḥasse-i lems olmaz, ḥayvānātda olur¹⁶⁵⁴. Bunuñ sebebi ile ḥayvānāt nebâtâtıdan mümtāz olur nemāda müşterek iken¹⁶⁵⁵ ve bu ḥasse müdrikdür yumuşaklık vü ḥuşūneti vü ḥarâreti vü bürüdeti bu ḥâlden¹⁶⁵⁶ sonra ḥasse-i zevķ zāhir olur. Zîrâ bunuñ ile ḥasse-i [131-b] lemsūñ münāsebeti vardır mülākāt ile idrākde ve ḥasse-i zevķ müdrik-i tu'ûmâtdur ḥalâvet ü merâret ve ekşilik ü tuzluluk cihetinden ve bunlaruñ ğayrından bu ḥāsseden sonra ḥasse-i şemm zuḥûr ider ve ol müdrik-i revāyiḥdür gerek rāyiḥa-i tayyibe olsun gerek rāyiḥa-i kerīheyi olsun bu ḥasse ile ol iki ḥāssenūñ ortasında fark budur ki ḥasse-i lems ve ḥasse-i zevķ mülākāt u mülābese itmeyince idrāk itmezler. Ammâ ḥasse-i şemm mülābese ve ittişāle muḥtāc degüldür. Lâkin idrāk olınan nesnenūñ ķurbı şartdur. Zîrâ bu ḥāssenūñ ol kuvveti yokdur ki ziyāde ırakdan idrāk ide. Bu ḥāsseden sonra ḥasse-i başar zāhir olur. Bu ḥasse müdrik-i şuver u eşķāl u elvāndur eger âdemde ḥasse-i başar olmayaydı ḥüsn ü ķubḥ idrāk ķılmaz ve 'âlem-i elvān u eşķâlden ḥaberdār olmaz idi ve meṭālib-i mühimmesin ırakdan ma'lûm idemez idi. Pes ḥikmet-i ilāhiyye bu ni'meti âdemūñ zātında mevcûd

¹⁶⁴⁸ ağdiye H.

¹⁶⁴⁹ Derkenâr: ḥāssenūñ. H.

¹⁶⁵⁰ melā'ike H.

¹⁶⁵¹ Derkenâr M, H.

¹⁶⁵² +dür H.

¹⁶⁵³ Derkenâr: bunda M, H.

¹⁶⁵⁴ ḥayvānātda olur -H.

¹⁶⁵⁵ Derkenâr: ya' nî ...” M, H.

¹⁶⁵⁶ ḥāsseden H.

kıldı tã anuñ ile müşâhede-i esrâr-ı ġarâyib¹⁶⁵⁷ u ‘acâyib-i ‘âlem-i eşkâl u elvân ide ve lezzet-i âşâr-ı hüsñ [132-a] ü cemâl kıla ve şuver-i menâfi‘ü mażârr-ı cismâniyyeyi yakından ve ırâqdan idrâk idüp menâfi‘e tâlib ve muzırrdan ihtirâz ide ve çün ba‘zı menâfi‘ u mażârr hicâb u mâni‘ sebebi ile görünmez, pes hikmet-i ilâhiyye hâsse-i sem‘ iktizâ idüp anı icâd eyledi ki hicâb ardında olanları anuñ ile idrâk eyleyüp hayr u şerr olanı birbirinden fark ide ve nev‘-i insânı şeref-i fehmi deķâyık-ı kelâm ile hayvânâtdan mümtâz kıldı ve çün bu havâss-ı hamsdan her birinüñ ‘avâlim-i maḥsûsâtdan bir ‘âleme ihtisâşı vardır ki biri ile idrâk bir ġayrı ile olmaz. Nitekim kuvvet-i sâmi‘a ‘âlem-i elvân idrâkinden ‘âcizdür ve hâssa-i başâr ‘âlem-i aşvât idrâkine kâdir degüldür ve kuvvet-i şâmme mezûkât idrâk idemez ve hâsse-i zevk meşmûmât idrâk eyleyemez. **Maṭlab: Havâss-ı hams-i bâṭına beyânıdır.**¹⁶⁵⁸ Pes şıfat-ı kudret kemâl-i hikmet muḳtezâsınca hiss-i müşterek kuvvetini dimâġ öñinde vaz‘ eyledi ve anı re’îs-i havâss-ı hams-i zâhire kıldı ve aña bu biş hâsse idrâkinden şirket virdi. Meşelâ şunuñ rengini kuvve-i aşâr idrâk ider ve âvâzını kuvvet-i [132-b] sâmi‘a istimâ‘ ider ve qoḳısın hâsse-i şemm duyar ve ta‘amını kuvvet-i zâyika¹⁶⁵⁹ idrâk eyler ve bürûdeti lems duyar bunuñ cümlesin hiss-i müşterek idrâk ider. Anuñ içün buña hiss-i müşterek didiler¹⁶⁶⁰ ve çün hiss-i müşterek içün hıfz kuvveti yokdur tã anuñ ile ḥâzin-i aḥbâr ve ḥâfız-ı esrâr ola. Pes Hâḳ Te‘âlâ hiss-i müşterek muḳâbelesinde hayâl kuvvetin vaz‘ eyledi ki aña kuvve-i müteḥayyile daḡı dirler. Tã ki şuver-i menâfi‘ u mażârr ḥızâne-i hayâlde maḥfuḳ ola tã ki görüp ve bildüġi nesneleri bu‘d-ı zamân göricek idrâk kıla ve eger bu iki kuvvet beden-i insânda ve hayvânda olmayaydı her ‘ayn-ı maḥsûsı a‘yân-ı nâfi‘a ve zârreden ki görüp bilür anuñ ile mütena‘‘im ü müte’ellim olur bir zamândan soñra göricek bilmez ve kesb-i cedide muḥtâc olup muttaşıl meşâḳḳat çeker idi ve çün âdemi nitekim cezb-i menâfi‘de ve def‘-i mażârrda aḡz u hıfz şuver-i maḥsûsâta muḥtâcdur aḡz u hıfz-ı ma‘ânî maḥsusâta daḡı muḥtâcdur ve hiss-i müşterek ve hayâl bu dereceden ‘âciz ‘âtıllardur kemâl-i hikmet-i ilâhiyye kuvve-i vehm ile kuvve-i ḥâfızayı evsaṭ-ı dimâġda vaz‘ eyledi tã kuvve-i vâhime müdrîk-i ma‘ânî olup [133-a] kuvve-i ḥâfızâ ḥâzin ola. Meşelâ hiss-i müşterek şüret-i dost ve düşmeni idrâk

¹⁶⁵⁷ ġarîb H.

¹⁶⁵⁸ Derkenâr M, H.

¹⁶⁵⁹ zâ’ika H.

¹⁶⁶⁰ Derkenâr: Ba‘zı ‘ulemâ dimiş hiss-i müştereke (müşterek M.) hiss-i müşterek didiler havâss-ı zâhire ile havâss-ı bâṭına ortasında müşterek olduġıçün ki zâhirden alup bâṭına virür. M, A, H.

ider ve hayāl şūreti hıfz ider vehm ma' nī-i dostı dostda¹⁶⁶¹ ve ma' nī-i düşmeni düşmende¹⁶⁶² idrāk ider ve kuvve-i hāfıza ol ma' nāyı şaqlar ve hiss-i müşterek şuver-i ağdiye¹⁶⁶³-i mergūbe ve mehrūbeyi idrāk ider ve hayāl ol şūretleri hıfz ider vehm ma' nī-i ağdiye¹⁶⁶⁴-i mergūbe ve mehrūbeyi idrāk eyler kuvve-i hāfıza ol ma' nāları şaqlar. Cemī^c-i hayvānlar kuvā-yı mezkūrede insān ile müşterekdür. Eger ādemīnūn bu kuvādan ğayrı kuvve-i idrāki olmayaydı mertebe-i nokşānda ğayrı hayvānlar ile ber-ā-ber olur idi. Ammā hayvānatda bu havāss var bunuñ birle çün hayvānı hīle ile dutalar aña ol idrāk yokdur ki ol hīleyi def^c ide ve kendüyi hālāş eyleye ve hayvān her nesne ki kendüye hālīyā hoş gele anuñ ekline hāriş olur ve soñradan anuñ mazarratın bilmez. Zīrā bu havāss ki insān ile hayvān anda¹⁶⁶⁵ müşterekdür, ihsās-ı hālden ğayrıya kadir degüldür. **Maṭlab: Menāfi'-i 'aql beyānıdır.**¹⁶⁶⁶ Pes Hāk celle ve 'alā nev^c-i insāna şeref-i nūr-ı 'aql virdi ki kuvve-i mutaşarrıfa ve müdrik-i 'ākibetdür lā-cerem ğayrı hayvānatdan mümtāz kıldı tā 'aql ile ma' ānī ü netāyici ve āsar-ı eṭ^c ime ve ağdiyeyi¹⁶⁶⁷ ve ğayrı [133-b] nazar idüp bilüp ve menāfi' u mazārr-ı hāli ve me'ālī idrāk kıla ve bu eḥass u ednā merātib-i fevāyid-i 'aqlıdır ve fāyide¹⁶⁶⁸-i 'uzmā ve 'ulyā oldur ki 'aql muṭālā'a-i aḥbār-ı ilāhiyye ve müşāhede-i esrār-ı nā-mütenāhī ide ve bu deñlü idrakāt-ı havāss u ālāt ile eger zāt-ı insānda eṭ^c ime vü ağdiyeye¹⁶⁶⁹ mey ü rağbet olmayaydı bu cümle havāss u ālāt müfīd olmaz idi ve hiçbir hiss-i cezb-i menfa'at ve def^c-i mazarrat itmege kadir olmaz idi.¹⁶⁷⁰ Zīrā hasteye bu idrāk var ammā sū[']-i mizāc içün eṭ^c imeye meyl ü rağbet yok anuñ içün ekl-i ṭa'ām itmez. **Maṭlab: Şıfat-ı irādet beyānıdır.**¹⁶⁷¹ Pes kemāl-i hikmet-i ilāhiyye şıfat-ı irādeti ki bir melekdür melāyike¹⁶⁷²-i arzıyyeden ādeme müvekkel kıldı tā kadr-i hācetce tenāvül-i ṭa'ām iktizā ide ve eger bu müvekkel¹⁶⁷³ kendü 'amelinden sākin olmayaydı ādemī tenāvül-i ṭa'āmda ol kadar mübālağa ide idi ki helāke mü'eddi olaydı nebātāt gibi anda şıfat-ı irādet olduğı¹⁶⁷⁴ içün şuyı çok olan

¹⁶⁶¹ dostdan H.

¹⁶⁶² düşmenden H.

¹⁶⁶³ ağdiye H.

¹⁶⁶⁴ ağdiye H.

¹⁶⁶⁵ hayvānda H.

¹⁶⁶⁶ Derkenār M, H.

¹⁶⁶⁷ ağdiyeyi H.

¹⁶⁶⁸ fā'ide H.

¹⁶⁶⁹ ağdiyeye H.

¹⁶⁷⁰ ve hiç -H.

¹⁶⁷¹ Derkenār M, H.

¹⁶⁷² melā'ike H.

¹⁶⁷³ melek H.

¹⁶⁷⁴ olmaduğı H.

yirlerde şuyı çok cez̄b idüp fāsīd olur. Halk şu kesdi hārāb itdi, dirler. Pes hikmet-i ilāhiyye şıfat-ı kerāheti insān üzre müvekkel eyledi. Tā ki yigrenüp uşanup kadr-i hācetden ziyāde yimekden ictināb ire ve bu şıfat-ı irādetden [134-a] gayrı şıfat-ı kudret olmayaydı maqşūd hāşıl olmaz idi. **Maṭlab: Şıfat-ı kudret beyāmidur.**¹⁶⁷⁵ Görmez misin bir kimse kötürüm olsa ve bir nesneye raġbeti olsa ammā ol nesne kendüden ırāk olsa yā bir nesneden nefreti olsa lākin kendü kurbında olsa kudreti olmaduġı için ne tenāvül-i mergūb idebilür ve ne mekrūh olandan qarār¹⁶⁷⁶ kıılır. Pes hikmet-i ezeliyye şıfat-ı kudreti insāna müvekkel eyledi tā a‘zasını dā‘iyye-i irādet hasebince tenāvül-i mergūb ve firār-ı mekrūh için gāh müteharrik gāh sākīn kııla ve çün irādet ü kudretten her biri bir haqıqatdür haqāyık-ı rūhāniyyeden ve haqāyık-ı rūhāniyye ‘ālem-i hissīde ālet-i cismāniyyesiz ‘amel idemez, hikmet-i rabbāniyye bātın-ı insānı bu şıfat-ı āsārı ile müzeyyen kıldı zāhir-i cismīni daġı ālāt-ı a‘zā vü cevāriḥ birle kemāle iriştürdi. **Maṭlab: A‘zā halk itmegūn hikmeti.**¹⁶⁷⁷ Ayaġı halk kıldı taleb-i mergūb ve firār-ı merhub için ve ālet-i cimā‘ı beķā‘-i nev‘ için ve karnı halk itdi zarf-ı ta‘ām olmaķ için, lisānı tercemān-ı ma‘ānī için ve eli halk eyledi tenāvül-i ġıdā¹⁶⁷⁸ için ve teşrif ü tekrīm-i insān için. Zīrā eger¹⁶⁷⁹ el olmayaydı insān sāyır¹⁶⁸⁰ ḥayvānāt gibi yirden aġzı [134-b] ile yimege muḥtāc olur idi ve elde niçe mafşallar terkīb kıldı tā ki isterse uzada ve isterse kısa¹⁶⁸¹ ide ve her ne tarafa hareket itdürmek isterse hareket itdüre ve el ayasın yaşşı eyleyüp ve anda biş barmaķ terkīb idüp dört barmaķda üç mufaşşal halk idüp ve dört barmaġı bir şafda idüp ve baş barmaġı dört barmaķ muķabelesinde vaż‘ itdi. Tā dört barmaġuñ her birine mülākāt idüp ve kabz u baştā cümlesine mu‘āvin ola ve barmaķları bir vech ile terkīb eyledi ki isterse açar isterse yumar ve isterse ṭabaķ gibi ider ve isterse kepçe gibi ider ve isterse barmaķlarını yumar boz doġan gibi eyler ve barmaķlar uçlarında tırnaķlar terkīb kıldı tā ki barmaķlarıuñ ucın zarardan ḥıfz ide ve küçücük¹⁶⁸² nesneleri tırnaķlar ile duta ve bu cümle ile eger aġız u diş ü ṭamaķ u dil ü boġaz u boġazlaġı¹⁶⁸³ mi‘de vü baġırsaķlar ve kavuķ u ālāt-ı cez̄b ü hażm u def‘ olmayaydı bu deñlü havāss u a‘zā mu‘aṭtal olur idi. **Maṭlab: A‘zā’-i bātına halk**

¹⁶⁷⁵ Derkenār M, H.

¹⁶⁷⁶ firār H.

¹⁶⁷⁷ Derkenār M.

¹⁶⁷⁸ ġıdā H.

¹⁶⁷⁹ eger -H.

¹⁶⁸⁰ sā‘ir H.

¹⁶⁸¹ kışsa H.

¹⁶⁸² küçicek H.

¹⁶⁸³ boġazlaġı H.

itmegün¹⁶⁸⁴ hikmeti.¹⁶⁸⁵ Pes hikmet-i ilâhiyye ağız halk eyledi tâ menfez-i mi' de ola ve iki çeñeleri degirmenün iki [135-a] taşı mişâlinde kıldı ve dişleri öğütmek âsân olsun için çeñede terkib kıldı ve çün et'imenün ba'zı kesmeli ve ba'zı şınmalı ve ba'zı öğütmelidür, dişleri dağı üç kısım üzre tartib eyledi. Ba'zı keskin ön dişler gibi kesmek için ve ba'zı müdevver yan dişler gibi şımağ için ve bâzı yaşsı azı dişler gibi öğütmek için ve lisânı degirmen küregi gibi eyledi tâ ki ta'âmı cem' idüp dişleri altına süre ve lisân altında iki şu ma'deni halk eyledi ve bir melegi aña müvekkel eyledi tâ ta'âm çiyenmek zemânında kadr-i hâcetce şu vire ve ta'âmı anuñ ile hamir idüp yutmağ âsân ola.¹⁶⁸⁶ Çün ta'âm tamâm ola girü anı sedd ider meger şol kadar ki tamağ ve dil kurımaya. Zîrâ eger ol şu muttaşıl cârî olaydı ağızdan salyar akup halk katında rüsvây olur idi ve ğarâyib-i şun'-i hağdandur ki halk binâ itdügi degirmenlerün yukarı taşı müteharrik ve aşağı sâkindür. Bu çeñe degirmenini Hağ Te'âlâ anuñ 'aksine kıldı. Yukarusı sâkin, aşağısı müteharriktür.¹⁶⁸⁷ Ve çün ta'âm ağızda ma'cün ola boğazda olan âlâtsiz mi'deye inmez. Pes Hağ celle ve 'alâ hancere¹⁶⁸⁸ ve meri halk idüp ve anuñ tabakâtını [135-b] bend bend terkib idüp ve bir kuvveti kuvâ-yı rûhâniyyeden anuñ üzerine müvekkel kıldı tâ ağız-ı ta'âm vahtinde anı aç **Matlab: Beyân-ı şekl-i mi' de.**¹⁶⁸⁹ Ve çün ta'âm aña irişe girü anı şıkar tâ kuvvet-i câzibe ta'âmı mi' de ka' rına ilete ve mi'deyi çölmek mişâlinde halk eyledi ve içi göz gözdür ve dört 'uzv ortasında vaz' eyledi ki sağ cānibinden çeker ve şol cānibinden talak ve öninden eyegü etleri ve ardından oñurka etleridür ve kuvve-i māsikeye emr eyledi ki tâ ta'âmı kaynadup bişürecek kadar zamān mi'denün ağızın berk duta tâ ta'âm mi' de ka' rında kuvvet-i hāzıma taşarrufi ve dört 'uzvuñ harāreti ile tamām-ı naız bulup müteşābihü'l-eczā olup ve levende ve rikkatde şu gibi olup andan sonra kuvve-i dāfi'a ol ta'āmuñ şıkalini bağırsaklara indürür ve mi'deden bir tamar cigere muttaşıldur ki aña māsārika dirler. **Matlab: Ğarâyib-i 'ilm-i tıbbdur.**¹⁶⁹⁰ Kuvve-i cāzibe ol ta'āmuñ güzidesin ol tamardan cigere çeker. Zîrâ mi'denün ol kuvveti yokdur ki ta'āma naız şol dereceye yetişdüre ki a' zāya ğidā¹⁶⁹¹ olmağa lāyık ola. Pes kemāl-i hikmet-i rabbāniyye tıynet-i cigeri toñmış

¹⁶⁸⁴ itmek H.

¹⁶⁸⁵ Derkenâr M, H.

¹⁶⁸⁶ Derkenâr: Yimek yirken âdemün ağız şulandığı andandur. M, A, H.

¹⁶⁸⁷ Derkenâr: Cemî'-i hayvânât böyledür timsâhdan ğayrı. M, H.

¹⁶⁸⁸ hancere H.

¹⁶⁸⁹ Derkenâr M, A, H.

¹⁶⁹⁰ Derkenâr M, H.

¹⁶⁹¹ ğidā H.

ķandan terkīb ķıldı ve anı maķall-i rūh-ı ķabī' i eyledi ki ķassām-ı ğıdādur¹⁶⁹² ķehr-i bedende tā ki ķün [136-a] keylūs-ı ta'ām aña iriķe, anuñ mūcāvereti ve rūh-ı ķabī' i taķarrufı ile ķan rengini tutar ve anuñ eczāsı mūteķābih-i eczā'-i ķayvān olur ve ğıdānuñ¹⁶⁹³ zūbdesi bu maķallde cigeruñ leķāfet ve nażc virmesi ile ve rūh-ı ķabī' i taķarrufı ile dōrt ķısm olur. **Maķlab: Kān beyān ider.**¹⁶⁹⁴ **Ķısm-ı evvel** oldur ki kemāl-i nażc bulan ķāfī ķan olur ve bu aķlāt-ı erba' anuñ efķalidūr ve anuñ tabī' ati ķār u raķbdur ve ķanuñ i'tidālinuñ 'alāmeti oldur ki kızıl u ķāfī ve tatlu vū ķoķusız ola ve ķanuñ fāyidesi cemī' -i eczā'-i bedeni ğıdālendürmekdūr¹⁶⁹⁵. **Maķlab: Balġam beyān ider.**¹⁶⁹⁶ **Ķısm-ı ķānī** oldur ki kemāl nażc bulmaya hılt-ı balġam olur ve anuñ tabī' ati bārid ü raķbdur ve anuñ¹⁶⁹⁷ i'tidālinuñ niķānı oldur ki ķana mūnķalib olmaġa mūteķārib ola rikķatde vū ġalażetde ve rengi mu' tedil ola ve anuñ fāyidesi¹⁶⁹⁸ oldur ki ğıdā bulıcaķ¹⁶⁹⁹ ķan olup ğıdā'-i a'zā olur ve ķareket vaķtinde a'zāyı tāze dutar tā ķareketuñ yūbūseti sebebi ile a'zāya ziyade yūbūset gelmez ve anuñ zūbdesi dimāġa ğıdā olur ve andan ziyāde olanı öyken cezḇ idüp şaķlar **Maķlab: Şafrā beyān ider.**¹⁷⁰⁰ **Ķısm-ı ķālīķ** oldur ki ķarāret ġālib olup şafrā olur köpük gibi keylūs üzerine [136-b] gelür ve anuñ tabī' ati ķār u yābisdür ve anuñ i'tidālinuñ 'alāmeti oldur ki kızılıġa māyıl¹⁷⁰¹ ve ķāf u ķafif ve iti ola ve bunuñ üç fāyidesi¹⁷⁰² vardır. **Evvelī** ķanı laķīf idüp nüfūz itdürmekdūr menāfız-i a'zāya. **Şāniye** ğıdā¹⁷⁰³ virmekdūr öykene **Şālīķe** baġırsaķları yumaķdur, ķabāķat ve keķāfet-i şıķalden ve andan ziyāde ķalanı öd cezḇ ider. **Maķlab: Sevdā beyān ider.**¹⁷⁰⁴ **Ķısm-ı rābī'** keylūsuñ posasıdur ki sevdā olur ve bunuñ daķı üç fāyidesi¹⁷⁰⁵ vardır. **Evvelī** dem-i raķīķi kıvāma getürür tā a'za ğıdālenmeġe¹⁷⁰⁶ lāyık olur. **Şāniye** oldur ki kemūklere ğıdā¹⁷⁰⁷ andan ķāşıl olur. **Şālīķe** oldur ki tabī' at andan bir miķdārını her ġün ķa' r-ı mi' deye gönderür tā ğıdā iķtihāsını mūteķarrik ider ve andan ziyāde ķalanı ķalaķ

¹⁶⁹² ğıdādur H.

¹⁶⁹³ ğıdānuñ H.

¹⁶⁹⁴ Derkenār M, H.

¹⁶⁹⁵ ğıdālendürmekdūr H.

¹⁶⁹⁶ Derkenār M, H.

¹⁶⁹⁷ anuñ -H.

¹⁶⁹⁸ fā'idesi H.

¹⁶⁹⁹ ğıdā bulunmayıcaķ H.

¹⁷⁰⁰ Derkenār M, H.

¹⁷⁰¹ mā'il H.

¹⁷⁰² fā'idesi H.

¹⁷⁰³ ğıdā H.

¹⁷⁰⁴ Derkenār M, H.

¹⁷⁰⁵ fā'idesi H.

¹⁷⁰⁶ ğıdālenmeġe H.

¹⁷⁰⁷ ğıdā H.

cezb ider ve çün cevher-i dem bu ahlât âfâtından muşaffâ olmaya ona keymûs dirler ol ki keymûs zübdesidür rûh nâmiyye olur ve cigerden cemî‘ -i a‘ zâyâ tamarlar muttaşıldur ğıdâya¹⁷⁰⁸ geçecek menfezler olsun içün ve ol tamarlara evride dirler. Pes kuvve-i kâsıma¹⁷⁰⁹ ol keymûsı ol tamarlar yolından cem‘ -i a‘ zâyâ kısmet ider ve bu tamarlara sevâkin dahı dirler. Pes kuvvet-i muşavvire her cüz’i [137-a] her ‘uzvuñ şekline ki aña maḥşûşdur müteşekkil ider¹⁷¹⁰ ve kuvvet-i müvellide cevher-i menîyi beḳâ’-i nesl içün etrâf-ı bedenden aḥz ider ve her cüz’ menîye her bir ‘uzva kâbiliyyet virür¹⁷¹¹ ve ol dem-i laṭîf ki bedene ğıdâ olmağa kâbildür menfez-i cigerden yukarıya çıkup tâ cigerüñ boğazına irer ve iki bögrekler o kanuñ mâ’iyyetini cezb ider tâ dem-i şâfî tamarlara revâne olur ve ğarâyib-i ḥikmet-i rabbâniyyeden biri budur ki bögrek boğazını ciger boğazına muttaşıl ḥalk eylemişdür. Tâ dem-i raḳîkî kuvve-i ğâziye-i keymûsdan cezb ider. Çün mecârî-i ‘urûkuñ geñ yirine irişür bögrek ol mâ’iyyetini kendüye çeker ve kana kıvâm virüp tamarlara gönderür ve eger bögrek boğazı ciger boğazına muttaşıl olmasa mâ’iyyet-i demi vasaṭ-ı cigerden cezb idüp kan ğalîz olup ince tamarlardan cigere¹⁷¹² şu‘ûd mümkün olmaz idi ve a‘ zâyâ ğıdâlendürmek¹⁷¹³ müyesser olmaz idi ve ciger verem olup helâke irer idi. İmdi ol kanlu şu ki bögrek keymûsdan cezb ider kuvvet-i ğâziye ol kan baḳiyyesin ki anda vardur, bögrege ğıdâ¹⁷¹⁴ ider ve kuvvet-i dâfi‘ a ol şâfî şuyı meşâne¹⁷¹⁵ye gönderür. Eger bögrege bir âfet irse emrâz-ı mâ’iyye zâhir olur suḳûṭ¹⁷¹⁶-ı şehvet ü vec‘ zahr u arıklık ve istiskâ’ laḥmî¹⁷¹⁷ ve zıḳḳî vü ṭablî gibi ve eger öde¹⁷¹⁸ âfet irse [137-b] andan şafrâvî marâzlar ḥâdiş olur. Şarılık ve diḳḳ ve sivilciler ve cemre gibi ki aña öd yanığı¹⁷¹⁹ dirler ve¹⁷²⁰ ṭalağa âfet irse andan sevdâvî marâzlar ‘arîz olur. Cüzẓâm ve behaḳ¹⁷²¹ ve mâ-ḥulyâ gibi. Pes rûḥ-ı nâmiyye çün

¹⁷⁰⁸ ğıdâya H.

¹⁷⁰⁹ Derkenâr: Ḥaḳ Te‘âlâ ḥazretinüñ ḥikmetlerin mülâḥaza kıl ki beden-i insânda ne deñlü kuvvetler ḥalk eylemiş ki her biri kendü ‘amelindedür ve insân andan ğâfildür. M.

¹⁷¹⁰ Derkenâr: Ṭavîl olmak ve müdevver ve mücevvef olmak gibi. M, H.

¹⁷¹¹ Derkenâr:Ḥaḳ ḥazretinüñ ḥikmetlerin mülâḥaza kıl kim beden-i insânda ne deñlü kuvvetlü ḥalk eylemiş ki her biri kendü ‘amelindedür ve insân andnan ğâfildür. H.

¹⁷¹² soñra H.

¹⁷¹³ ğıdâlendürmek H.

¹⁷¹⁴ ğıdâ H.

¹⁷¹⁵ Derkenâr: kavuḳ M.

¹⁷¹⁶ suḳûṭ H.

¹⁷¹⁷ ṭammî H.

¹⁷¹⁸ Derkenâr: ‘Arablar mirâre ve ‘Acemler zehre ve Rûm ehli öd dirler. M, H.

¹⁷¹⁹ yanığı H.

¹⁷²⁰ +eger H.

¹⁷²¹ behaḳ H.

kemāl-i şafā ve nemāya ire anuñ zübdesi rūḥ-ı ḥayvānī olup¹⁷²² ve qalb anı cezb ider ve kuvvet-i ḥarāret qalb ekābir-i kerre daḥı qalbdde naʿz virür ve anuñ zübdesi rūḥ-ı nefsanī olur ve dimāğ anı cezb ider ve qalbden cemī^c-i a^c zāya tamarlar vardır ki ol tamarlara şerāyīn dirler. **Maṭlab: Urūḥ-ı şerāyīn beyān ider.**¹⁷²³ Bu tamarlar ḥayāt yollarıdır bedende ve bu tamarlara zāvārib daḥı dirler. Pes bu rūḥ-ı ḥayvānīnün beḳāyāsı qalbden cemī^c-i a^c zāya cārī olur ve qassām-ı ḥayāt-ı bedende bu rūḥdur ve dimāğdan cemī^c-i a^c zāya aşablar muttaşıldır. Pes rūḥ-ı nefsanī dimāğda bir kerre daḥı naʿz bulur çün ḡāyet leṭāfet u şafāya irer mādde-i ḥiss ve ḥareket olur. Pes¹⁷²⁴ ḥiss ve ḥareket a^c şāb yolından cemī^c-i a^c zā ve cevāriḥe cārī olur ve qassām-ı ḥiss ve ḥareket-i bedende bu rūḥdur ve bu rūḥ-ı nefsanīnün iki ḥidmetkārı¹⁷²⁵ vardır. **Biri** kuvvet-i muḥarrike **biri** kuvvet-i müderrike ve kuvvet-i muḥarrikenün iki ḥidmetkārı vardır. **Biri** kuvvet-i¹⁷²⁶ fā ile ki ol ḥareket bī- [138-a] iḥtiyārdur ra^c şe ve teşennüc gibi. Biri kuvvet-i bā işedür ve bunuñ daḥı iki ḥidmetkārı¹⁷²⁷ vardır. **Biri kuvvet-i shehvāniyye. Biri** kuvvet-i ḡazabiyye. **Ammā kuvvet-i müdrike** on kısmdır. Bişi ḥavāss-ı zāhire, bişi ḥavāss-ı bāṭına. Nitekim beyān olundı ve her kuvvet kuvā-yı mezkūreden bir melekdür melāyike¹⁷²⁸-i arziyyeden. Pes kemāl-i ḥakīm-i muṭlaq baş qubbesin rūḥ-ı nefsanī istikāmı içün ki aşāql-ı zarfıdır elli biş pāre kemükden terkīb itmişdür ve dimāğ qubbesin altı ile yedi¹⁷²⁹ muḥtelif kemükden ve on dört pāreden üst çeñe ve iki pāreden aşāğa çeñe ve otuz iki diş ve boyun diregin yedi mücevvef oñurqadan tertīb idüp arḳayı yigirmi dört degirmi oñurqadan ki muṭabbak ve mütedāḥıldür terkīb eylemişdür ve bāḳı a^c zāyı iki yüz seksen pāre muḥtelif kemüklerden ve yedi yüz otuz iki tamarlardan ve ribāṭlardan ve evṭārdan ve üç yüz altmış siñirden biş yüz yigirmi ṭokuz aşadelden te³lif itmişdür ve cümle kemükler ve tamarlar ve siñirler ve veterler ve aşadeller ki bedendedür biñ ṭokṣuz yüz ṭoksan üç aşadedür ribāṭlardan ve perdelerden ve kemürdeklerden ḡayrı ve her birine bu aşadedlerden bir melek melāyike¹⁷³⁰-i arziyyeden [138-b] müvekkeldür ki anlaruñ esbāb-ı şıḥḥatin ḥıfz ider ve ḡıdālaruñ¹⁷³¹ ve hevālaruñ āfetlerinden şaklar ve

¹⁷²² olur H.

¹⁷²³ Derkenār M, H.

¹⁷²⁴ ḥiss ve ḥareket-i -M.

¹⁷²⁵ ḥidmetkārı H.

¹⁷²⁶ kuvvet-i H.

¹⁷²⁷ ḥidmetkārı H.

¹⁷²⁸ melā³ike H.

¹⁷²⁹ +pāre H.

¹⁷³⁰ melā³ike H.

¹⁷³¹ ḡıdālaruñ H.

cinn ü şeyâtîñ zararına mâni¹⁷³² olur ve her birinde bu ‘adâlâtdan u ‘azâmdan u tamarlardan u siñirlerden ü kemürdeklerden ü veterlerden ü ribâtlardan u perdelerden niçe hikmetler ve fâideler¹⁷³² vaz¹⁷³³ eylemişdür ki anlardan ba‘zı hârr ve ba‘zı bârid ve ba‘zı raṭb ve ba‘zı¹⁷³³ yâbis ve ba‘zı muḥterik ve ba‘zı sâkindür. Eger hârruñ hâreṭi bâridüñ bürüdetin kesr eylese, bâridüñ bürüdeti hârruñ hâreṭüñ munṭafî kılsa yâ raṭbuñ ruṭûbeti yâbisüñ yübüsetine ğalebe eylese yâ yâbisüñ yübüseti raṭba ğâlib olsa yâ müteḥarrik tamar sâkin olsa yâ sâkin tamar harekete gelse şahş helâke qarib olup bî-karâr olur ve ‘avâm-ı ke’l-en‘âm ḥazret-i ḥaḳkuñ ‘âcâyib-i sun‘ından ğâfiller bu cümle ğarâyibden anı bilürler ki aç olsalar ta‘âm yirler. Şehvetleri ğâlib olsa cimâ‘ iderler ve çün ğazab itseler bir za‘îfî incidürler. Bu miqdârı bilmezler ki şıgır ve merkeb eklde ziyâdedür ve serçe cimâ‘da kemâldedür ve kendüler cümle ‘ömrlerinde ḥazret-i Ḥaḳḳ’uñ in‘âmını ser-mâye-i ma‘şiyet kırlurlar ve rızâ-yı cenâb-ı ‘izzeti hevâ-yı nefse şatarlar. Hergiz bir zerre [139-a] kendü ef‘âl-i kabîhalarından utanmaz ve elṭâf-ı ḥaḳḳı yâd idüp inşâfa gelmezler. **Hikâyet:** Şeyḫ Zû’n-nûn-ı Mıṣrî ḳuddise sırrihûdan naḳl olunur ki: “Bir gün bir şu kenârında âb-dest alur idi. Bir ‘akrebi gördi şahrâdan yortup gelür. Çün şu kenârına geldi durdı bir ḳurbağa şudan taşra çıḳup ol ‘akreb bu ḳurbağanuñ arḳasına binüp ol ḳurbağa şunuñ öte kenârına varup ‘akreb ḳurbağanuñ arḳasından inüp revâne olup şeyḫ ta‘accüb idüp didi: “Bu hâlde bir sırr vardur.” Pes Şeyḫ şudan geçüp ve ‘akrebüñ ardınca gidüp bir ağac gölgesi altına varup anda bir yigit gördi yatup uyur ve bir ‘aẓîm yılan bir ṭarafdan gelüp ol civânüñ helâkine ḳaşd itmiş. Çün bir ṭarafdan yılan geldi bu ṭarafdan ‘akreb irişüp yılanuñ başını şokup yılan orada helâk olup ‘akreb girü dönüp şu kenârına gelüp ol ḳurbağa şudan taşra çıḳup ‘akreb girü ḳurbağaya binüp şuyı geçüp şeyḫ kendü kendüsine: “Bu yigit evliyâ’u’l-lâḥdandur” diyüp dönüp ol yigit yanına gelüp aḥvâlin tecessüs itdi. Meger ol yigit şarâb içüp mest olup yatmış [139-b] ağzından ḥamr ḳoḳusu gelür. Şeyḫe ta‘accüb ziyâde olup bir âvâz işitdi ki: “İy Zû’n-nûn nice ta‘accüb idersin?” Eger ḥimâyetimüz bekçisi hemân etḳiyâ vü ebrârı ri‘âyet ideydi eşḳiyâ vü fücċara kim ḥimâyet ider idi. Şeyḫüñ vaḳti ḥoş olup ol uyımış civânüñ etṭrafını dolanup dir idi.

Nazm:

İy ḥufte kimse dost nigeḥbândurur saña

Ġafletdesin şaḳınıcı cânândurur saña

¹⁷³² fâ‘ideler H.

¹⁷³³ Derkenâr: eylemişdür H.

Senden cefâ vü cevır olur andan vefâ vü mihr
Gel tevbe kıl fücûruña¹⁷³⁴ urandurur saña

Ol yigit uyanup şeyhi görüp utanup didi: “İy büzürgvâr-ı dîn bu senüñ ne yirüñdür.” Şeyh aḥvâli ḥikâyet idüp cevân na‘ra urup yaḳasın çâk idüp beyâbâna düşüp bâkî ‘ömrin tâ‘at-ı ḥaḳḳa maşrûf kıldı.” İy ‘azîz bilgil ki envâ‘-ı in‘âm-ı mün‘im-i kerîme nihâyet yokdur. Zîrâ cümle a‘yân-ı zerrâtuñ her biri ‘alâ müddetin¹⁷³⁵ ni‘metdür ḥidmet¹⁷³⁶ ü menfa‘at-i insân içün ve ol ḥazretüñ ni‘metlerinüñ eḥassı maḥsûsâtdur ve aḳşâm-ı maḥsûsâtuñ erzeli ni‘met-i ekldür ki mādde-i şehvet ü menâhî ve müverriş-i necâsât u tebâhîdür ve şimdiye dek zıkr olınan tedbîrât umûr-ı ceberûtiyye [140-a] ve taşarrufât-ı sâkinân-ı melekûtiyye ve teşhîrât-ı esbâb-ı semâviyye ve arzîyye meşelâ ay ve gün ve yıldızlar ve nüfûs-ı felekiyye ve ṭabâyi‘-i ‘unsuriyye ve deḳâyıḳ-ı edevât-ı rûḥâniyye ve âlât-ı cismâniyye ve kuvâ-yı ṭabî‘iyye ve ḥayvâniyye ve nefsanîyye ekl ni‘metinüñ taḥşîli esbâbında bir şemmedür ki icmâlen¹⁷³⁷ zıkr itdük. Eḥass olan aḳşâm-ı maḥsûsât ve mevcûdâd olanda ḥikmet-i ilâhiyye bu kadar olıcaḳ sâirinde¹⁷³⁸ bî-kıyâs olur. Ammâ ‘acebdür maḡrûr u ḡâfiller aḥvâli ki bu deñlü in‘âm zâhir ki cism ü cân ve nebât u ḥayvân ve ṭaḡ u beyâbân ve zemîn ü âsmân ve cinn ü ins ve ni‘am-ı bâṭına ki ‘ilm ü îmân ve maḥabbet ü ‘irfân ve keşf ü îḳân ve zevḳ u vicdân ve âşâr-ı rûḥ u rıdvân ma‘lûm iken küfrân-ı ni‘me olup ebedî ḥüsrânı sermedî rıdvândan tercîḥ idüp bunüñ gibi şâni‘-i kâmil ve mün‘im-i mufazzıl muḥâlefetine gice ve gündüz sa‘y idüp ḡaḳab-ı raḥmân talebinde olur. **Temsîl-i ‘asî:** Eger bir pâdişâh bir bendesine mâl u ḥil‘at ve at u kılıç virüp ve aña emr ide ki ḳadr-i ḥâcetce bu mâldan ḥarc kıl bâḳisin benüm dostlaruma nafaḳa kıl ve bu ḥil‘ati giy ve ata süvâr ol ve bu kılıcı götür bunüñ ile benüm düşmenlerüm ile [140-b] ceng kıl ve eger ol ḳul mâlî pâdişâhuñ düşmenlerine virüp ve ata süvâr olup ve kılıcı götürüp pâdişâhuñ muḥâlefeti üzre olsa hiç bir ‘âḳile şekk olmaz ol bende küfrân-ı ni‘me ve müstaḥḳḳ-ı ‘azâb u ḳaṭldur.¹⁷³⁹ Bunüñ içün Ḥaḳ

¹⁷³⁴ fücûra ki H.

¹⁷³⁵ ‘alâ ḥide H.

¹⁷³⁶ ḥidmet H.

¹⁷³⁷ Derkenâr: İcmâlen didi zîrâ eger keyfiyyet-i inşî‘âb u irtibât-ı ‘izâm ve a‘şâb ve ‘urûḳ ve evtâr ve a‘şîyye ve ribâtât ve bunlaruñ her birinüñ âḡire ihtiyâcı tafşîli ile zıkr olınsa mücelledât taḥammül itmez (+idi H.). M, H.

¹⁷³⁸ sâ‘irinde H.

¹⁷³⁹ Derkenâr: Belki pâdişâha kılıç çekse ki anı âlet-i ‘işyân itse külli ḳabâḥat ve ḡalıḳ şenâ‘at ve fesâd itmiş olur. Ammâ pâdişâhuñ keremini gör ki tevbe itseñ girü iḥsânını muḳarrer ider. A, H.

Te‘ālā buyurur: “Ve alilūn min ‘ibādī e’ş-şekūr”¹⁷⁴⁰ bu maām refī‘-i mesālīkinūn sālīklerinūn ılleti delīldür bu maāmuñ ve ehlinūn ‘izzine ve şerefine ve ‘ādetu’l-llāh bunun üzerine cārīdür ki ehl-i küfr ü dālāl keşir ve ehl-i şükr ü şalāh alil ola.

Beyt:

Hikmet-i Ha böyle itdi itizā

apusından dūr ola her bir gedā

Görmez misin ki cümle yir yüzinde taş ve tezek vāfirdür. Anuñ içün adri¹⁷⁴¹ yokdur. Ammā la‘l u yāūt cihānda nādirdür anuñ içün¹⁷⁴² kıymeti çokdur. Buncılayın maām-ı şükr ki eşref-i maāmāt-ı sālīkān ve mūcib-i mezīd-i in‘ām u ihsāndur, nādirdür ve mabūl-i dergāh-ı şamedıyyet ve ehl-i bārgāh-ı velāyet alil ve adri celīldür. İy ‘azīz tarī-i hidāyet sālīkleri egeri zāhir zūretde eall ammā ma‘nā yüzinden ekşer ü ecelldürürler ve egeri cāhiller nazarında bī-midār ammā dergāh-ı Ha’da büzürgvārdururlar ve buña delil kelām-ı rabb-i celīldür ki: [141-a] “İnne İbrāhīme kāne ümmeten āniten.”¹⁷⁴³ Ya‘nī taıān ümmet-i ānit¹⁷⁴⁴ idi ve buncılayın her ‘aşrda Halīl-āsā aşāb-ı hüdā vardır ve olsa gerekdür ki ‘āşileri şahrā-yı dālāletden maarr-ı hidāyete irişdüreler.

Nazm:

Her ne kim gerdūn-ı gerdāndan irer

Himmet-i ‘ulyā-yı merdāndan irer

Olmayaydı nefis-i erbāb-ı şühūd

Dönmez idi devr-i pergār-ı şühūd

İy ‘azīz bilgil ki bisā-ı şükr mülāzımları içün edā-yı hūū-ı şükrde on hālet vardır. **Hālet-i evvelī** ma‘rifet-i tevālī-i ni‘metdür bī-istihā-ı bende. **Hālet-i sāniye** ri‘āyet-i hūsn-i tevāzu‘dur. **Hālet-i sāniye** ni‘mete vasıta olana daı şükrdür. **Hālet-i rābi‘a** isti‘māl-i ni‘metde edeb ve rızā-yı mün‘imi talebdür. **Hālet-i hāmise** ihtirāzdur

¹⁷⁴⁰ “Kullarımdan şükredenler pek azdır.” (Sebe 34/13)

¹⁷⁴¹ kıymeti H.

¹⁷⁴² “ammā” yerine “ve az bulunan nesne cevāhir gibi kıymeti çokdur”. H.

¹⁷⁴³ “Şüphesiz İbrahim, Allah’a itaat eden, hakka yönelen bir önder idi.” (Nahl 16/120)

¹⁷⁴⁴ Derkenār: ānit unūtdandır. unūt tā‘ate ve tūl-i kıyāma dirler. M, A, H.

î tirâzdan vuşûl-i ni‘ met te’hîr olındığıyçün. **Hâlet-i sâdise** kalîli keşîr bilmekdür. **Hâlet-i sâbi‘a** hüsn-i kabûl-i ni‘ metdür şühûd-ı murâd-ı mün‘im ile. **Hâlet-i sâmine** şerm galebe itmekdür ni‘ metüñ keşretinden. **Hâlet-i tâsi‘a** kendü taķşîrin görüp ‘acına î tirâfdur. **Hâlet-i ‘âşire** anı bilmekdür ki şükr-i ni‘ met dağı bir ni‘ metdür. Anuñ içün ki miftâh-ı mezîd-i ni‘ metdür ve bu menâzile vâşıl ola- [141-b] -nlaruñ üç derecesi vardır. **Derece-i evvelî** şükrdür. Huşûl-i maţlûb ve vuşûl-i mergûb içün ve bu derece mübtedîler derecesidür ki eḡass u ednâ-yı merâtib-i şükrdür ve ḡazret-i Ḥaḡ celle celâlühû ve ‘amme nevâlühû kemâl-i raḡmetinden bu metâ‘-ı kalîli kabûl idüp va‘de-i kerîme-i “Le’in şekertum le ezîdennekum”¹⁷⁴⁵ muḡteżâsınca sebep-i ziyâde kılmışdur. “Ve seneczi’ş-şâkirîn”¹⁷⁴⁶ ḡasebince şevâb-ı âḡiret va‘desin buyurmuşdur. **Derece-i sâniye** belâ vü miḡnete şükr kılmak ve meşâyib ü nikbete mesrûr olmaḡdur. Bu derece mesâlik-i tarîḡat şâliklerinüñdür ki bunlar ‘izzeti zillet üzre ve faḡrı ḡinâ üzre ve ḡamı şâdî üzre ve renci râḡat üzre ve ḡafâyı¹⁷⁴⁷ şöhret üzre ihtiyâr iderler. Bunlaruñ naḡarları yiri sâyir¹⁷⁴⁸ nâsuñ naḡarları yirinüñ ‘aksidür ve çün ḡalk umûr-ı dünyânuñ zâhirine naḡar iderler bunlar bâḡnına naḡar iderler ve çün ‘amme-i nâs nuḡuş-ı dünyâ ile firîfte olurlar bunlar anuñ mekrin bilüp ihtirâz iderler ve çün ḡalk ‘imâret-i dünyâyâ sa‘y kıllurlar bunlar vîrân itmeḡe sâ‘î olurlar. Her nesne ki bunları terk itse gerekdür anuñ yüzin görmek istemezler ve her [142-a] nesne ki fânî olsa gerek andan el çekerler.¹⁷⁴⁹ Erbâb-ı derecât-ı cennet reşk itdüḡi ḡâyifedür¹⁷⁵⁰ ki Resûlullâḡ şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem bunlaruñ vaşfında buyurur: “İnne ehle’l-cenneti beynemâ fî na‘îmihim izsaḡa‘a lehum nûrun min fevḡihim ezâ’et menâzilihüm kemâ tuḡiyu’ş-şemsu menâzile ehli’d-dunyâ fe-yenzurûne ilâ menâzile ricâlin min fevḡihim fî a‘lâ ‘illiyîne yerevnehum kemâ yure’l-kevâkibu’d-dürriyyi fî ufuḡi’s-semâ’-i ḡad fuḡzîlû e‘aleyhum bi’l-envâri ve’l-cemâl ve’n-na‘îm kemâ fuşşile¹⁷⁵¹’l-ḡamer ‘alâ sâ’iri’n-nücûmi fe-yenzurûne¹⁷⁵² ileyhim yetîrûne ‘alâ nucubin surucu bihim fî’l-hevâ’i yerevne zu’l-celâli ve’l-ikrâmi fe-yunâdûne hâ’ulâ’i ihvâninnâ mâ enşifû ve nuşalli¹⁷⁵³ kemâ yuşallûne ve naşûmu kemâ yaşûmûne mimâ ḡâze’l-lezi faḡzâltehüm ‘aleynâ fe-ize’n-nidâ’u min ḡabli’l-lâhi

¹⁷⁴⁵ “And olsun, eḡer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım.” (İbrahim 14/7)

¹⁷⁴⁶ “Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız.” (Âli İmrân 3/145)

¹⁷⁴⁷ fenâ-yı H.

¹⁷⁴⁸ sâ’ir H.

¹⁷⁴⁹ +bunlar H.

¹⁷⁵⁰ ḡâ’ifedür H.

¹⁷⁵¹ fuḡzîle H.

¹⁷⁵² fe-yenzurûne -H.

¹⁷⁵³ nuşalli H.

subhānehū ennehum kânū yecū'üne hîne teşbe'üne ve ya'taşüne hîne tere'vene ve ya'rüne hîne teksüne ve yezkurüne hîne teşkutüne ve yebküne hîne tazhaküne ve yeķūmüne hîne tenāmüne fe-li-zālike fużzilū 'aleykum." Ya' nī ehl-i cennet bir zemānda na' imlerinde iken¹⁷⁵⁴ zāhir ola bir nūr özlerinde ziyālana anlarıñ menzilleri nitekim şems ziyālandurur¹⁷⁵⁵ ehl-i dünyā menzillerin naẓar iderler niçe erenler¹⁷⁵⁶ [142-b] menzillerine üzerlerinden a' lā-yı ' illiyīn-de ehl-i cennet anları göreler. Nitekim görünür nūrlu yıldız¹⁷⁵⁷ semā kenārında anlar ziyāde ve mufaẓẓal kılınmış olalar ehl-i cennet üzre nūrlar ve cemāl ve ni' metler ile. Nitekim kamer mufaẓẓal kılınmışdur sāyir¹⁷⁵⁸ yıldızlar üzre.¹⁷⁵⁹ Bunlar görürler¹⁷⁶⁰ anları güzide anları üzre hevāda anlar görürler Hāḳ Te' ālā ḥazretin. Ya' nī¹⁷⁶¹ müşāhede iderler. Ehl-i cennet nidā iderler dirler ki: "Bunlar bizüm qarındaşlarımızdur inşāf itmediler biz nemāz kılar idük bunlar kulduğı gibi ve şāyim olur idük bunlar şāyim olduğı gibi ne sebep ile bunları tafzīl kıldıñ bizüm üzerimūze." Nā-gāh nidā ola cānib-i Hāḳ'dan ki: "Bunlar aç olurlar idi siz tok olduğıñuz hinde ve şusızlar idi siz şuya kandığıñuz hinde ve çıplak olurlar idi siz libāslendiğıñuz hinde ve zıkr iderler idi siz sākit olduğıñuz hinde ve ağlarlar idi siz güldüğüñuz hinde ve kāyim olurlar idi siz uyduğıñuz hinde." **Derece-i sālise** şükrde cereyān-ı aḥkām-ı şıfāt-ı müteķābile üzre ki bunlar menāzil-i cefāda zehr-i vefā içerler ve rāh-ı vefāda zehr-i fenā yudalar ve ḥarīm-i bezm-i liķāda şerbet-i bekā nūş iderler.¹⁷⁶² Kaşşār-ı ğayret bunlarıñ vücūdı kisvetini āsār-ı telvīnden yumış ve şıbgatu'l-lāh [143-a] küpinden ḥikmet-i şan' atı ile reng-i temkīn birle boyamış ne bunlara ḥavādiş-i rüzgārdan ḥaber ve ne medḥ u mekr-i aḥyār u eṣrārdan başlarında eşer ne bunlarıñ zāhirinde ālām-ı cismāniyyeden nefret ve ne ḥavātırında ikrām-ı rūḥāniye rağbet ve ol Yūsuf-şüretler nā-ehller çeşminden mestūr ve ol mesīḥ-siretler cāhiller eli irmekden dūr ki "Evliyā'i taḥte kıbābī, lā ya'rifuhum ğayrī" Bu nev' şükr ki bir şemme andan zıkr olındı sālīk-i muvaffāḳ olanlarıñ 'ādetlerinden bir mişāldür. Ammā ḳalbi kör olanlar bu zevķden ğāfildür ve ṭarīḳ-i şükr ki menzil-i sa' ādetüñ a' lā ṭarīḳidür. 'Avām-ı a' mālārı bu ḳadar

¹⁷⁵⁴ +nāgāh H.

¹⁷⁵⁵ Derkenār: Ezā'e hem lāzım hem müte' addi isti' māl olunur. M, H.

¹⁷⁵⁶ anlar H.

¹⁷⁵⁷ Derkenār: Yıldız gibi yüksek ve nūrlu görineler. M, H.

¹⁷⁵⁸ sā'ir H.

¹⁷⁵⁹ Derkenār: Ya' nī ol mufaẓẓal olan erenler cemāl-i ḥaḳḳı müşāhede itmekde olalar. M, H.

¹⁷⁶⁰ görür H.

¹⁷⁶¹ ya' nī -H.

¹⁷⁶² Derkenār: Ya' nī ḳazā'-i ilāhī-ye rızā'-i küllileri olup her ne cānib ki taḳdīr-i Hāḳ'da (Hāḳ'da -H.) vücūd bulursa maḳbūlleri olup oğlu doğmak ile oğlu ölmek yeksān ola. M, A, H.

ni'âm-ı zâhire ve bâtına içinde iken tarîk-ı şükre sülûk itmeyüp küfr ni' metde kalmışlardır ve deryâ-yı cehle talmışlardır **Maṭlab: Hevâ-yı cedîd ni' met idüğün beyân ider.**¹⁷⁶³ Ve cümle in'âmdan biri ki insân ve enâma 'âmmdur istinşâk-ı hevâ-yı cediddür. Nitekim hayvân-ı bahrî şu içinde ta'ayyuş iderler. Hayvânât-ı berr dağı hevâda teneffüs iderler. Şöyle ki bir sâ'at bir kimsenün ağzını ve burnının dutsalar yâ bir hammâm yâ bir kıyu içinde hab isteseler ki hevâ'-i cedîd revḥi aña irmese helâk olur. Çün bir câhil bunuñ [143-b] gibi duncukmağdan ḥalâs olsa bir ân bu ni' metün kâdrin bilür. Ammâ 'ale'l-fevr girü ferâmuş kılur. Buncılayın ni' met-i şîḥḥat ki cemî'-i ni' metlerün başıdır. Ehl-i ğafletden hiç bir kimse bu ni' metün kâdrini bilmez. Meger ol vaḳt ki ḥaste ola. Bu kavmün mişâli şol aḥmak kuldur ki itâ'at itmedigiçün dâyim 'azâbda olmağa müsteḥakdır. Bir sâ'at 'azâb terk olınsa cânına minnet bilüp şafâ sürer. Ammâ 'azâb bi'l-külliyeye terk kılınsa ğaflet ve ğurûr ğâlib olup ṭâġi vü bâġi olur¹⁷⁶⁴ ve bu ḥâl ekşer nâsuñ ḥâlidür ki bunlar keşret-i mâldan ğayrı ni' met bilmezler ve şehvet-i baṭn ve âlet-i cimâ'dan ğayrı lezzet bilmezler¹⁷⁶⁵ bundan ḥaberleri yoḳdur ki. **Maṭlab: Bir nefesde iki ni' met var idüğün beyân ider.**¹⁷⁶⁶ Bir nefesde iki ni' met vardır ki iki melek vâsıtası ile vâsıl olur ki biri inbisât-ı nefes vâsıtası ile düḥân-ı muḥteriķi ḳalbden çeker ve biri inḳıbâz¹⁷⁶⁷-i nefes ile bürüdet-i hevâyı ḳalbe irişdürür ve eger bir laḫza ol iki melek kendü 'amellerinden ğâfil olsalar medd¹⁷⁶⁸-i hevâ ḳalbden münḳatı' olup helâke mü'eddî olur idi.¹⁷⁶⁹ Nitekim kıyâm-ı nefes ağız ile ve dimâġ ile ve boğazlağı iledür. Buncılayın ağızuñ kıyâmı dağı baş iledür ve başuñ kıyâmı beden ile ve beden [144-a] kıyâmı ġidâ iledür ve ġidâ¹⁷⁷⁰ kıyâmı şu ile ve yıl ile ve toprak ve ay ve gün ve bulut ve yağmur iledür ve bunlaruñ kıyâmı âsmân ve zemîn iledür ve bu ikinün kıyâmı melâyike¹⁷⁷¹-i semâya ve arzıyye iledür ve bu cümleñ birbirine irtibâtı a'zâ'-i âdemî irtibâtı gibidür. Nitekim a'zâ'-i âdemiden bir 'uzva bir âfet irse mecmû'-ı a'zâ derd ü elemde ol 'uzv ile şerik olurlar. Buncılayın her kim ki bir nefes irtikâb-ı ma'şiyet ve muḥâlefet-i fermân-ı Ḥaḳ ile küfrân-ı ni' me kıla, bu cümleye küfrân-ı ni' me¹⁷⁷² itmiş

¹⁷⁶³ Derkenâr M, H.

¹⁷⁶⁴ olurlar H.

¹⁷⁶⁵ aḥlamazlar H.

¹⁷⁶⁶ Derkenâr M, H.

¹⁷⁶⁷ inḳıbâz H: inḳıbâz M.

¹⁷⁶⁸ meded

¹⁷⁶⁹ +imdi H.

¹⁷⁷⁰ ġidâ ile ve ġidâ H.

¹⁷⁷¹ melâ'ike H.

¹⁷⁷² ni' me -H.

olur. **Matlab:** Ma‘şiyet sebep-i la‘net olur.¹⁷⁷³ Hiçbir kimse kalmaz nüfûs-ı mülkiyye ve felekiyye ve ‘unşuriyye¹⁷⁷⁴ ve tabî‘iyye ve cemâdiyye ve nebâtiyye ve hayvânîyyeden ka‘r-ı şerâdan evc-i şüreyyâya varıncaya dek¹⁷⁷⁵ aña la‘net itmeye bu ma‘ânî mülâhazasından Mûşâ ‘aleyhi’s-selâm hazret-i Hakk’a münâcâtında dir imiş: “İlâhî nice şükr idem senüñ nihâyetsiz ni‘metlerüñe ki kemâl-i hikmet ü taşarrufât-ı kudretüñ için benüm tenümde olan her kılda iki ni‘met vardır. Biri oldur ki anuñ kökine kemâl-i hikmet ile devâm-ı şıhhat ve sebât virdüñ ve başına hevâ-yı muhtelifüñ bürüdet ü yübüseti zararından emn virdüñ. Lâ-cerem bu nev‘ nazar-ı eşer-i başar-ı tîz-bînân-ı¹⁷⁷⁶ ‘âlem-i ‘ayân [144-b] ve halvet-nişinân-ı hânkâh¹⁷⁷⁷-ı ‘irfândur ki bunlar ‘ayn-ı ‘ayân ile görmişler ve bilmişlerdür ki dünyâ ni‘metlerinden her ni‘met yüz miñnete mensûb ve anuñ lezzetlerinden her lezzet yüz âfet birle meslûbdur ve anuñ fânî lezzeti elem-i firâkına degmez ve biñ ferahı bir terahına irmez. Pes bu kavm-i na‘îm-i rûhâniden gayrıya ni‘met dimezler ve idrâk-i ma‘ânî lezzetinden gayrı lezzeti lezzet bilmezler. Ammâ câhillere ki ‘ukûl-i marîzaları bu sa‘âdet idrâkinden ve bu ni‘met lezzetinüñ zevkinden mahrûmlardur. Bu kavmüñ ‘ilacı oldur ki ehl-i belâ ahvâline nazar ideler tâ ni‘met kadrini bileler ve meyyitler ahvâlin fikr idüp ‘ömr ni‘metin gânimet şayalar. **Hikâyet:** Meşâyih-i şüfiyyeden biri her gün mağberelere ve bîmâr-hâneye ve siyâset mağalline varur idi. Aña bunuñ sırrını şordılar, didi ki: “Bîmâr-hâneye varup anda olan dürlü dürlü marâzları müşâhede iderüm tâ benüm nefsum ni‘met-i şıhhat kadrini bile ve siyâset mağalline hâzır olup envâ‘-ı ‘azâbı görüp cinânet ü şenâ‘atden¹⁷⁷⁸ ictinâb idüp ‘işmetde ola ve mağberelere varuram meyyitlerüñ ahvâlin fikr iderüm ki bunlaruñ katında gâyetde sevgülü nesne oldur ki bunlar [145-a] girü dünyâyâ gelüp ‘âşî olanlar günâhlarına tevbe idüp muṭî‘ olanlar tâ‘atlerin artura. Zîrâ kıyâmet ki rûz-ı cezâ ve mağall-i tegâbüdür ‘âşî derd ile¹⁷⁷⁹ nâle idüp niçün ‘işyân itdüm tâ‘at itmedüm diyüp ve muṭî‘ niçün bundan ziyâde ‘ibâdet itmedüm dise gerekdür. Bugün ki ben hayâtdayın gerekdür ki ‘işyânı terk idüp tâ‘ate sa‘y idem.” **Hikâyet:** Rebî‘ bin Haysem kuddise sırruhu ki ekâbir-i tâbi‘inden idi kemâl-i mücâhedesı ile kendü evinde kabır kızmış idi

¹⁷⁷³ Derkenâr M, A, H.

¹⁷⁷⁴ ‘unşur H.

¹⁷⁷⁵ varıncayadek H.

¹⁷⁷⁶ başrr-ı M, H.

¹⁷⁷⁷ hânkâh H.

¹⁷⁷⁸ cinâyet şenâ‘atinden H.

¹⁷⁷⁹ derdle H.

ve her gün boynına demür geçirüp ve pelâs geyüp ol kabre¹⁷⁸⁰ girüp bir sâ‘at yatup ba‘dehū dir idi: “Yā Rabbī bu kabrdür ki baña¹⁷⁸¹ va‘de itmiş idūñ bugün. Bir gün dañı baña va‘de vir dünyāya varayın. Ola ki bir ‘amel idem ki baña dest-gīr ola.” Andan şoñra kalker idi ve dir idi: “İy Rebī‘ istedügiñi bulduñ. Bugün fırsatı ğanīmet bil ve mühlet ni‘metinūñ qadrini fehm kıl ve gelecek günūñ yarağında takşīr kılma. Andan evvel ki bu fırsatı ārzū idesin ve bulmayasın.” Lā-cerem hiç ni‘met-i ‘ömr ve şihhat ü emn gibi olmaz. Her kim ki bu ni‘meti bilmez derd-i¹⁷⁸² zevāle ve belā vū nikāle mübtelā olur ki: “inne’l-lāhe lā-yuğayyiru [145-b] mā bi-ķavmin ĥattā yuğayyirū mā bi-enfusihim”¹⁷⁸³ ya‘nī Hāķ Te‘ālā tağyīr eylemez bir ķavmde olanı tā ki tağyīr itmeseler kendü nefslerinde olanı.

Bāb-1 tāsī‘: Mekārihe şabruñ beyānında ve meşāyib-i dünyeviyyededür ki levāzım-ı umūr-ı velāyet ve saltanatdur ve bu bābda ĥaķīķat-i şabr beyān olınup ve şabruñ ve şükrūñ kıyāmı ve birbirinden terciħi zıķr olunur ki ‘ulemānuñ iħtilāfı vardır. Bunlardan her birinūñ terciħ ve tefzīlinde ve şabruñ esāmisinūñ iħtilāfı zıķr olunur müte‘allikātınūñ iħtilāfı ile ve anuñ merātib u derecātı ve aķsāmı beyān kılınur kuvvet u za‘f ĥasebince ve aña iħtiyāc zıķr olunur ve anuñ ĥaķāyıkı taħşīlinūñ tedbiri beyān kılınur ki maķām-ı şabruñ şerāyitine mülāzemet aşhāb-ı şervet ü mürüvvet ve erbāb-ı devlet aĥvālınūñ levāzımındandır ve her kim ki in‘ām-ı ĥazret-i Hāķķ’a iħtişāşı ziyāde ola ri‘āyet-i ĥuķūķ-ı ādāb-ı ‘ubūdiyyet aña ilzām olur ve çün cereyān-ı hikmet-i ilāhiyye şöyle vāķi‘ olmuşdur ki aġleb ü ekşer aşhāb-ı velāyete ĥil‘at-i velāy kisvet-i belāda giyürürler ve hem çünān erbāb-ı devlete gūy-ı ġināyı çevġān-ı ‘anā ile [146-a] aldururlar. “Sünnetā’l-lāhi ķad ĥālet min ķabli ve len tecide li-sünneti’l-lāhi tebdīlen”¹⁷⁸⁴”¹⁷⁸⁵ Lā-cerem ehl-i taħķīķ belāya sabrı nişān-ı ‘ināyet ve taħammül-i ‘anāyı ‘alāmet-i şihhat-ı velāyet bilürler. Hāķ Te‘ālā buyurur: “Ve ce‘alnā minhum e’immeten yehdūne bi-emrinā lemmā şaberū”¹⁷⁸⁶ Biz kılduķ anlardan imāmlar ki hidāyet iderler vaķtā ki şabr itdiler.

¹⁷⁸⁰ ve her gün -H.

¹⁷⁸¹ baña -H.

¹⁷⁸² bilmezdir ve H.

¹⁷⁸³ “Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu deġiştirmedikçe Allah onların durumunu deġiştirmez.” (Ra’d 13/11)

¹⁷⁸⁴ Derkenār: ‘Ādetu’l-lāh geġdi böyle bundan evvel bulmazsın Allāh ‘ādetine tebdīl. M, A, H.

¹⁷⁸⁵ “Allah’ın öteden beri işleyip duran kanunu (budur). Allah’ın kanununda asla bir deġişiklik bulamazsın.” (Fetih 48/23)

¹⁷⁸⁶ “Sabredip āyetlerimize kesin olarak inandıkları zaman içlerinden emrimizle doğru yola ileten önderler çıkardık.” (Secde 32/24)

İmdi şabr¹⁷⁸⁷ sebab-i devlet ve mûcib-i ücret imiş ki¹⁷⁸⁸: “İnnemâ yuveffi’ş-şâbirûne ecrehum bi-ğayri hisâb”¹⁷⁸⁹ Taḥkîkan virülür şâbirlere ecrileri hisâbsız. Ve ‘an Câbir Raḍiyallâhu ‘anhû kâle se’ile Resûlullâh ‘aleyhi ve sellem “‘ani’l-imân kâle’ş-şabrû’s-semâhate.” Câbir’dan Raḍiyallâhu ‘anh rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretine su’âl itdiler imândan didi: “İmân şabr u müsâheledür.” Ve ‘an Enes bin Mâlik Raḍiyallâhu ‘anhû kâle. Kâle Resûlullâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “İzâ erâde’l-lâhu bi-‘abdin ḥayren. Eşabbe ‘aleyhi’l-belâ’e şabben. Fe-izâ de’âhu kâleti’l-melâ’iketü şavtun ma’rûfun, fe-izâ de’âhu sāniyen fe-kâle yâ Rabbi, kâle’l-lâhu Te’âlâ lebbeyk ‘abdî ve sa’deyke lâ tes’elünî şey’en illâ a’taytûke ev rafa’tü ‘anke mâ hüve şerrün ev ‘iddeḥartü leke ‘indî mâ hüve efḍalu minhü” Ya’nî ḥabs-i nefsdür¹⁷⁹⁰ feryâddan kesb-i tâ’ât ve taḥşil-i sa’âdât üzre ve müsâhele ya’nî terk-i ihtimâmdur esbâb-ı umûr-ı dünyeviyyede.¹⁷⁹¹ [146-b] Enes bin Mâlik Raḍiyallâhu ‘anhdan rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Kaçan Allâh bir kula ḥayr dilese döker anuñ üzerine belâyı kaçan du’â eylese Ḥaḳḳ’a melekler dirler: “Şavt-ı ma’lûmdur.” Kaçan du’â eylese bir daḥı ve dise: “Yâ Rabbi.” Dir Ḥaḳ Te’âlâ: “Lebbeyk ‘abdî ve sa’deyke benden istemezsin bir nesne illâ ben virürüm saña yâ ref’iderüm senden ol nesneyi ki şerrlûdür yâ zaḥîre kılurum senüñ için benüm katımda ol nesne ki bundan efḍaldür.”¹⁷⁹² Ruviye, enne reculen kâle yâ Resûlullâh zehebe mâlî ve saḳime cismî fe-kâle şalla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem: “Lâ ḥayra fî ‘abdin lâ yezhebu mâlehû ve lâ yeskumu cismuhû inna’l-lâhe Te’âlâ izâ eḥabbe ‘abden ibtelâhu şümme şabbarahû” rivâyet olunur ki”¹⁷⁹³ Rivâyet olunur ki bir recül didi: “Yâ Resûlullâh mâlum gitdi ve cismüm ḥaste oldı”. Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Ḥayr yokdur şol kolda ki anuñ mâlî gitmeye ve cismi ḥaste olmaya.” Taḥkîkan Ḥaḳ Te’âlâ kaçan sevse bir kulı mübtelâ eyler andan sonra şabr virür aña. Kâle Resûlullâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem. Kâle’l-lâhu Te’âlâ: “Men selebet kerîmetehu fe-şabere cezâ’ühü’l-

¹⁷⁸⁷ şabri H.

¹⁷⁸⁸ itmiş H.

¹⁷⁸⁹ “Allah’ın yeryüzü geniştir. Sabredenlere mükafatları elbette hesapsız olarak verilir.” (Zümer 39/10)

¹⁷⁹⁰ nefis ve H.

¹⁷⁹¹ Derkenâr M, H.

¹⁷⁹² Derkenâr: Ya’nî Ḥaḳ Te’âlâ dir ki: “Her ne isterseñ virürürüm yâḥûd zararlı nesneyi senden kaldurup giderürüm. Yâ senüñ için zaḥîre-i âḥiret kılurum istedigün efzali.” M, H.

¹⁷⁹³ “Mükâfatın büyüklüğü, sıkıntının büyüklüğü nispetindedir. Allah Teâlâ bir topluluğu severse onları sıkıntıya uğratar. Kim hâline razı olursa Allah da ondan razı olur. Kim de başına gelenden dolayı öfkelenirse gazaba uğrar.” (T2396 Tirmizî, Zühd, 56)

hulûdu fî dârî ve'n-naẓari ilâ [147-a] vechî"¹⁷⁹⁴ **Maṭlab: Beyân-ı şevâb-ı a'c'mâ.**¹⁷⁹⁵ Resûlullâh 'aleyhi's-selâm didi: Hâḡ Te'âlâ didi şol kimse ki ben selb idem¹⁷⁹⁶ anuñ gözini ve ol şabr ide anuñ cezâsı hulûddur dârumda ve naẓardur benüm yüzüme. Qâle Resûlullâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem yeḡûlu'l-lâh Te'âlâ izâ veccehtu ile 'abdin min 'ibâdî muşîbeten fî bedenihî ev mâlihî ev veledihî şümme'stiḡbele zâlike bi-şabrin cemilin istahyeytû minhû yevme'l-ḡiyâmeti. En enşibe lehû mîzânen ve enşere lehû divânen."¹⁷⁹⁷ Resûlullâh 'aleyhi's-selâm didi: "Hâḡ Te'âlâ dir: "Qaçan müteveccih¹⁷⁹⁸ kılsam bir ḡulum a ḡullarumdan bir muşîbeti bedeninde yâ mālında yâ veledinde andan şonra ol ḡarşulasa ol muşîbeti şabr-ı cemil ile utanırın ben andan yevm-i ḡiyâmetde ki anuñ içün terâzû naşb idem yâ anuñ içün kâḡıd açam."¹⁷⁹⁹ Qâle Resûlullâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem. İnn'e'r-recule¹⁸⁰⁰ le-yekûne'l-lehu'd-derecetü 'ında'l-lâhi lâ yebliḡuhâ bi-'amelin ḡattâ yebtelî bi-belâ'in fî cismihi fe-yebliḡuhâ bi-zâlike."¹⁸⁰¹ Resûlullâh 'aleyhi's-selâm didi: "Niçe recül olur ki anuñ içün derece olur Allâh ḡatında ol dereceye iremez 'amel ile ḡattâ mübtelâ olmayınca bir belâya¹⁸⁰² cisminde ki¹⁸⁰³ ol dereceye irişür ol belâ sebebi ile." Ruviye ennehu lemmâ nezele ḡavluhû [147-b] Te'âlâ: "Ve men ya'mel sū'en yücze bihi." Qâle Ebu Bekir Raḡiyallâhu 'anhu keyfe'l-fereḡu ba'de hâzihi'l-âyeti fe-qâle Resûlullâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem ḡaffera'l-lâhu leke yâ Ebâ Bekr. "Eleste temruzu, eleyse yuşaybuke'l-ezâ eleste taḡzunu fe-hâzâ mâ tuczevne bihi"¹⁸⁰⁴ Rivâyet olunur ki vaḡtâ ki bu âyet nâzil oldu ise "ve men ya'mel sev'en yücze bihi" ya'nî her kim ki yaramazlık işleye cezâlanur anuñ ile. Didi Ebû Bekr Raḡiyallâhu 'anh nice feraḡ olur bu âyetden şonra. Resûlullâh 'aleyhi's-selâm dimiş: "Allâh

¹⁷⁹⁴ Enes'in (ra) Resûlullah'tan şöyle işittiḡi nakledilmiştir: Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir kulumu sevgili gözlerini kaybetmekle sınıdığım da, eḡer sabrederse gözlerine ḡarşılık onu cennete koyarım." (Buhârî, Merdâ, 7)

¹⁷⁹⁵ Derkenâr M, H.

¹⁷⁹⁶ itdüm H.

¹⁷⁹⁷ "ḡullarımdan birine, bedenine, evladına veya malına bir musibet gönderdiğimde o da şabr-ı cemil ile ḡarşılarsa kıyamet ḡünü ona hesab sormaḡa haya ederim." (Hadîs-i Kudsî)

¹⁷⁹⁸ teveccüh > tevcih H.

¹⁷⁹⁹ Derkenâr: Ḥulâşa-i feḡvâ-yı ḡadîş oldur ki bir ḡulum ki muşîbete şabr eylese ben anuñ 'amellerin vezn idüp ve 'amelleri defterin açup su'âl ü cevâb itmeḡe utanurum. M, A, H.

¹⁸⁰⁰ Derkenâr: Lafz-ı (-A) inne bunda Rabbimḡ ma'nâsınadır (+didiler H.) mecâzen. M, A, H.

¹⁸⁰¹ "Bir kul kendisi için (cennette) hazırlanmış olan makama ameliyle erişemeyecekse, Allah onun bedenine veya malına veya ḡoluk ḡocuḡuna bir bela verir de bu belaya şabrı sebebiyle o makama eriştirilir." (Ahmed b. Hanbel, V/272)

¹⁸⁰² belâ H.

¹⁸⁰³ ki -H.

¹⁸⁰⁴ Ayetin aslı: "Ve men ya'mel miskâle zerretin şerren yereh (yerehu)". "Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu ḡörür." (Zilzal 99/8)

mağfîret itsün¹⁸⁰⁵ saña iy Ebû Bekr haste olmaz mısın saña ezâ irmez mi ğuşşalanmaz mısın? Bu mezkûrlar sizün cezâlanduğınızdır.”¹⁸⁰⁶ Ve ‘an Enes Rađiyallâhu ‘anhu kâle: Kâle Resûlullâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Mâ tecerre‘a ‘abdun kaçtu cür‘ateyni ahabbe ila’l-lâhi min cür‘ati ğayzın reddehâ bi-ğilmin ve cür‘atin muşibetin yaşbiru’r-reculü lehâ” Enes Rađiyallâhu ‘anhdan rivâyet olunur Resûlullâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Yutmadı bir kûl hergiz iki cür‘a ki sevgilü ola Hâk Te‘âlâ’ya ğazab cür‘asından ki redd ider anı ğilm ile ve muşibet cür‘asından ki şabr ider kişi aña.” Ve ‘anhu Rađiyallâhu ‘anhu kâle: Kâle Resûlullâhi şalla’llâhu ‘aleyhi ve selleme: “İzâ kâne yevmü’l-kiyâmeti ci’e bi-ehli’l-‘amâli fe-yuvezzine a‘mâluhum bi’l-mizâni mine’ş-şalâti ve’ş-şiyâmı ve’ş-şadağati ve’l-haccı şümme yu’tâ bi-ehli’l-belâ’i fe-lâ yunşabu lehum mizânün ve lâ yünşeru lehum divânun ve yuşabbu ‘aleyhimü’l-ecri şabben ke-mâ kâne yuşabbu ‘aleyhimü’l-belâ’i şabben fe-yevveddü ehlü’l-‘âfiyeti fi’d-dünyâ lev ennehüm kânet yukrazu ecsâduhum bi’l-makârîzi lemâ yerevne mâ yüzhübü bihi ehlü’l-belâ’i”¹⁸⁰⁷ [148-a] dağı Enes Rađiyallâhu ‘andan rivâyet olunur ki Resûlullâh ‘aleyhi’s-selâm demiş: “Kaçan ki yevm-i kiyâmet ola getürilinür a‘mâl ehleri vezn olunur anlaruñ ‘amelleri mizân ile. Andan soñra getürilinür ehl-i belâ. Naşb olunmaz anlaruñ içün mizân ve açılmaz anlaruñ içün defter ve dökülür anlaruñ üzerlerine ecr. Nitekim dökülür idi bunlaruñ üzerine¹⁸⁰⁸ belâ. Pes sever ya‘nî ister diler dünyâda ehl-i ‘âfiyet olanlar n’olaydı¹⁸⁰⁹ cesedleri kesile idi mikrâz¹⁸¹⁰ ile anuñ içün ki görürler ehl-i belâ alup gitdüklerin.”¹⁸¹¹ Ve ‘an Habbâb bin Eret Rađiyallâhu ‘anha kâle. Eteynâ Resûlullâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ve hüve mütevessid birdâ’ihî fî zillî’l-ka‘beti

¹⁸⁰⁵ eylesün H.

¹⁸⁰⁶ Derkenâr: Ebû Bekr Rađiyallâhu ‘anh şöyle fehm eylemiş ki: “Her kim ki yaramazlık işleye anuñ ile âhîretde ceâlanur. Ya‘nî ‘azâb olunur ve bunı mülâhaza eylemiş ki yaramazlık itmez kimse olmaz öyleye her kimseye (herkese H.) ‘azâb olunmak muğarrerdür.” Resûlullâh ‘aleyhi’s-selâm beyân kılmış ki: “Cezâdan murâd ‘azâb-ı âhîret olmağ lâzım degüldür. Belki dünyâda olan muşibetler cezâ olur. Pes ma‘lûm oldu ki dünyâ muşibetleri keffâret-i zünüb olur. İmdi bunlara şabr itmek gerek ki âhîretde nâfi‘dür.” M, H.

¹⁸⁰⁷ “Kiyamet günü olunca, dünyada iken iyi ameller işlemiş, fakat hiç felaketlere maruz almamış olanlar getirilir. Namaz, oruç, sadaka, zekât, hacc gibi ameller, mizana vurulur. Böylece mükafatları ödenir. Yine iyi ameller işlemiş olmakla beraber, aynı zamanda felaketlere maruz kalmış olanlar getirilir. Fakat bunların amelleri için mizanlar kurulmaz, amelleri tartılmaz, defterleri açılmaz. Bilakis üzerlerine dünyada musibetlerin dökülmesi gibi kendilerine ecirler, mükafatlar dökülür. Bu sırada dünyada iken ehl-i rahattan olan ve onların böyle mükafatlara nail olduklarını gören diğer zümre, “Keşke biz de dünyada iken böyle musibetlere duçar olsaydık da bugün büyük mükafatlar alsaydık!”

¹⁸⁰⁸ üzerlerine H.

¹⁸⁰⁹ +anlaruñ H.

¹⁸¹⁰ mikrâzlar H.

¹⁸¹¹ Derkenâr: Ya‘nî dünyâda şıhhatde ve ‘âfiyetde olanlar ehl-i belâ olanlaruñ keşret-i şevâbın gördükleri içün diyeler ki: N’olaydı dünyâda bizm cesedlerimiz mikrâzlar ile kırkıla idi. Tâ ki bize dağı bu şevâblar ola idi. M, H.

mütteki'en ileyhi fe-ḳulnā yā Resūlullāh elā [148-b] teda'u'l-lāh li-yebṣuṭa lenā ve celese muḥmārā'l-levnuhū ḡümme ḳāle inne men kāne ḳablekūm li-yū'tiye bi'r-reculi fe-yekfür¹⁸¹² lehu fi'l-arzı ḥufretun ve yecā'u bi'l-minṣāri fe-yūḍa'u 'alā ra'sihī fe-yum'aku firḳateyni mā yaṣrifuhū zālike 'an dīnihī"¹⁸¹³ Ḥabbāb bin Eret Raḍiyallāhu 'anhdan rivāyet olınur ki dimiş: "Biz geldük Resūlullāh ṣallā'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥazretine ki ol yaṣḍuḳ ḳılmıṣ idi ridāsını Ka'be gölgesinde tekyelenici olduḡı ḥālde. Aña biz didük faḳrdan ve edā'-i¹⁸¹⁴ küffārdan ṣikāyet idüp ki: "Yā Resūlullāh du'ā itmez misin Allāh'a bize baṣ-ı vüs'at-i rızḳ için." Resūlullāh 'aleyhi's-selām cülūs ḳıldı kızıl olduḡı ḥālde levni andan ṣoñra didi: "Taḥḳiḳan sizden öñdin olanlardan getirilür idi bir recül ḳazılur idi anuñ için bir çukur ve getirilür idi bıçḳu¹⁸¹⁵ ve ḳonur idi anuñ başı üzre ve ḳılınur idi iki pāre. Döndürmez idi anı bu dīnden." Ve 'an 'Abbāse Raḍiyallāhu 'anhuma ḳāle ṣekā nebiyyun mine'l 'aleyhi's-selām ila'l-lāhi Te'ālā fe-ḳāle yā Rabbi'l-'abdu'l-mü'mini yuṭi'uke ve yectenibü ma'āṣike tezvī 'anhū'd-dünyā ve tu'rıḍu lehu'l-belā'i ve'l-'abdü'l-kāfir. Lā yuṭi'uke [149-a] ve yaḥtevi 'alā ma'āṣike tezvī 'anhu'l-belā'i ve teḃṣuṭu lehu'd-dünyā fe'evḥa'l-lāhu ileyhi inne'l-'aṭā'e lī ve'l-belā'e lī ve küllü tüsebbihu¹⁸¹⁶ bi-ḥamdī fe-yekūnu'l-mü'minu 'aleyhi mine'z-zünūbi fe'zvi 'anhu'd-dünyā ve 'arizu lehu'l-belā'ü fe-yekūnū keffāretün li-ṣünūbihī ḥattā lā yelḳānī biḥā fe'eczihi fi'd-dünyā li-seyyi'ātihi ve yekūnu li'l-kāfiri ḥāsenātün fe'zvi 'anhu'l-belā'ü ve eḃṣuṭu lehu'd-dünyā fe'eczihi fi'd-dünyā li-ḥāsenātihi." 'Abdullāh bin 'Abbās Raḍiyallāhu 'anhümādan rivāyet olınur ki dimiş: "Ṣikāyet eyledi¹⁸¹⁷ bir nebī 'aleyhi's-selām Allāhu Te'ālā'ya ki didi: "Yā rabbī 'abd-i mü'min saña muṭi' olur ve ictināb ider ma'ṣiyetlünnden sen dürersin andan dünyāyı ve 'arz idersin anā belāyı ve 'abd-i kāfir saña muṭi' olmaz ve cem' ider ma'ṣiyetlerüñi sen dürersin andan belāyı ve baṣ idersin aña dünyāyı." Vaḥy eyledi Allāhu Te'ālā ol nebīye ki: 'Aṭā benümdür ve

¹⁸¹² fe-yuḥferu H.

¹⁸¹³ Ḥabbab bin Eret anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalatu vesselam) Ka'be'nin gölgesinde, bir burdeye yaslanmış otururken, gelip (müşriklerin yaptıklarından) ṣikāyetle bulunduk: "Bize yardım etmiyor musun, bize dua etmiyor musun?" dedik. Şu cevabı verdi: "Sizden önce öyleleri vardı ki, kişi yakalanıyor, onun için hazırlanan çukura konuyor, sonra getirilen bir testere ile başının ortasından ikiye bölünüyordu. Bazısı vardı, demir taraklarla taranıyor, vucudunda sadece et ve kemik kalıyordu. Bu yapılanlar onları dininden çeviremiyor. Allah'a kasem olsun Allah bu dini tamamlayacaktır. Öyle ki, bir yolcu devesine bindi mi San'a'dan kalkıp Hadramevt'e kadar gidecek, Allah'tan başka hiçbir seyden korkmayacak, koyunu için de sadece kurttan korkacak. Ancak siz acele ediyorsunuz." (Buhari, Menakibu'l-ensar 29, Menakib 25, Ikrah 1; Ebu Davud, Cihad 107; Nesai, Zinet 98)

¹⁸¹⁴ ezā'-i H.

¹⁸¹⁵ bıçḳu H: bıçḳur M.

¹⁸¹⁶ yüsebbihu H.

¹⁸¹⁷ +enbiyādan H.

belâ benümdür' cümlesi tesbîh ider benüm hamdüm ile ve mü'min üzerinde günâhlar olur dürrerin ben andan dünyâyı ve 'arz iderin aña belâyı¹⁸¹⁸ aña keffâret-i zünüb olur tâ mülâkî olmaya baña zünüb ile cezâ iderin aña dünyâda günâhları [149-b] içün ve kâfirlerün hasenâtı olur dürrerin ben andan belâyı ve baş iderin anuñ içün dünyâyı cezâ iderin dünyâda hasenâtı içün." 'An 'Abdullâh bin Mes'ud Rađiyallâhu 'anhü kâle: Kâle Resûlullâh e's-şabru nısfü'l-îmâni ve'l-yakînu'l-îmânu küllühu"¹⁸¹⁹ 'Abdullâh bin Mes'ud Rađiyallâhu 'anhdan rivâyet olunur ki demiş: "Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem didi: "Şabr îmânüñ nısfıdır ve yakîn cemî'-i îmandur." Bu hadîsün ma'nâsınuñ fehmi mevkûfdur bir muqaddimenüñ tafşiline ve ol oldur ki ba'zî 'ulemâ ism-i îmân ıtlâk idüp anuñ ile taşdıķ dilerler sayır¹⁸²⁰ uşûle ve ba'zî 'ulemâ ism-i îmân ıtlâķ iderler. Bunlaruñ murâdı a'mâl-i şâliha olur ki netâyic-i taşdıķâtdur ve ba'zî 'ulemâ ism-i îmân ıtlâķ iderler taşdıķ ve 'amel dilerler¹⁸²¹ ve haķîķat-i îmân bu cümleye şâmindür. Anuñ içün Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem "El-îmânü biż'un ve seb'üne şu'beten."¹⁸²² İmân yetmişden ziyâde¹⁸²³ ve şabr nısf-ı îmân olmak üçüncü i'tibâr iledür ve cumhûr-ı aşhâb-ı hadîş ve ehl-i taḥķîķ ism-i îmân ıtlâķ iderler ve anuñ ile cemî'-i taşd- [150-a] -îķât u a'mâl dilerler. Pes îmânüñ iki rûkni vardır. Biri yakîn biri şabr ve murâd-ı yakînden uşûl-i dîne taşdıķdûr ve murâd şabrdan 'ameldür taşdıķ muķtezâsınca ve 'amel olmaz illâ şabr ile olur öyleye şabr nısf-ı îmandur. Ve kâle Resûlullâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem. Men eķalli mâ ûtîtumu'l-yakîn ve 'azîmeti's-şabr men u'tâ ḥazzahu minhümâ lem yubâli mâfâtehü min kıyâmi'l-leyli ve şiyâmi'n-nehâr" Ya'nî Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem didi: "Size virilenüñ eķalli yakîn ve 'azîmet-i şabrdur her kime kim virile ḥazz-ı vâfir bu ikiden kayırmaz fevt olan andan kıyâm-ı leyl ve şiyâm-ı nehâr." Kâle Resûlullâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: "E's-şabru kenzün min kunûzi'l-cenneti"¹⁸²⁴ Şabr bir ḥazînedür cennet ḥazînelerinden. 'An İbn-i 'Abbâs Rađiyallâhu 'anhüma kâle Resûlullâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem 'ale'l-enşâri fe-kâle emü'minüne entüm fe-seketü fe-kâle 'Ömer na'am yâ Resûlullâh kâle ve

¹⁸¹⁸ aña belâyı -M, H.

¹⁸¹⁹ Abdullah İbn Mesud şöyle demiştir: "Sabır imanın yarısıdır. Yakîn ise imanın kendisidir." (Kütüb-i Sitte, 9/538)

¹⁸²⁰ sâ'ir H.

¹⁸²¹ +Derkenâr: ve haķîķat-i îmân ıtlâķ iderler, taşdıķ ve 'amel dilerler H.

¹⁸²² "İman, yetmiş küsur derecedir. En üstünü "Lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka ilah yoktur)" sözüdür, en düşük derecesi de rahatsız edici bir şeyi yoldan kaldırmaktır. Hayâ da imandandır." (Buhârî, İman, 3; Müslim, İman, 57-58)

¹⁸²³ Derkenâr: îmân M: îmân yetmişden ziyâde budaķdur. H.

¹⁸²⁴ "Sabır, cennet hazinelerinden bir hazinedir." (İ. Gazali)

mā ‘alāmetuhū īmānikūm fe-ḳāle neşkürü ‘ale’r-riḥā’i ve nāşbiru ‘ale’l-belā’i ve nerzī bi’l-ḳazā’i ḳāle entūm mü’minūne ve rabbū’l-ka‘beti” ‘Abdullāh bin ‘Abbās Raḍiyallāhu ‘anhümādan rivāyet olunur ki demiş: “Dāḥil oldu Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi [150-b] ve sellem Enşār¹⁸²⁵ üzerine ve didi: “Mü’minler misiz siz?” sâkit oldılar. ‘Ömer didi: “Na‘am yā Resūlullāh¹⁸²⁶”¹⁸²⁷ Resūlullāh ‘aleyhi’s-selām demiş: “İmānıñuzuñ ‘alāmeti nedür?” ‘Ömer didi: “Şükr iderüz ma‘îşet vüs‘atine ve şabr iderüz belāya ve rāzī oluruz ḳazāya.” Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Mü’minlersiz Ka‘be rabbisi ḥaḳḳıyçün.” Ve ‘an ‘Āişe Raḍiyallāhu ‘anhu ḳālet: Ḳāle Resūlullāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem lev kāne’s-şabru mine’r-ricālī le-kāne kerīimen” ‘Āişe Raḍiyallāhu ‘anhümādan¹⁸²⁸ rivāyet olunur ki: “Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Eger şabr erenlerden olaydı bir kerīm kişi olur idi.” Ve ‘an ‘Alī bin Ebū Ṭālib Raḍiyallāhu ‘anhu ḳāle: Ḳāle Resūlullāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Men şabere ‘ale’l-muşibeti ḥattā yeruddehā bi-ḥusnin ‘azāyimihi¹⁸²⁹ keteba’l-lāhu lehū şelāşe-mi’eti dereceten mā-beyne’d-dereceteyni ke-mā beyne’s-semā’i ve’l-‘arżı”¹⁸³⁰ ‘Alī bin Ebī Ṭālib Raḍiyallāhu ‘anhūdan rivāyet olunur ki: Resūlullāh ‘aleyhi’s-selām demiş: “Her kim ki şabr ide muşibet üzre ve redd ide anı ḥusn-i ri‘āyeti ile Allāh yazar anuñ içün üç yüz derece. Her iki derecenüñ mā-beyni yir ile gök mā-beyni ḳadardur.” Ve ‘an İbn-i [151-a] ‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anhūma ḳāle: Ḳāle Resūlullāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “İntizārü’l-ferāḥi¹⁸³¹ bi’s-şabri ‘ibādetün.”¹⁸³² ‘Abdullāh bin ‘Ömer’den Raḍiyallāhu ‘anhümā rivāyet olunur ki Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Feraḥa¹⁸³³ muntazır olmaḳ şabr ile ‘ibādetdür.” An Enes Raḍiyallāhu ‘anhū ḳāle: Ḳāle Resūlullāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “E’n-naşru‘ ma‘a’s-şabr ve’l-

¹⁸²⁵ Derkenâr: Enşār ehl-i Medīne’ye dirler bunlardan bir cemā‘at bir yirde imiş. ‘Ömer içlerinde bile (bile -H.) imiş. Resūlullāh ‘aleyhi’s-selām<m> (şalla’l-lāhu ‘aleyhi ve sellem H.) bunlar olduğu yire girüp böyle su’âl ḳılmış. M, H.

¹⁸²⁶ yā Resūlullāh -H.

¹⁸²⁷ +ve H.

¹⁸²⁸ ‘anhādan H.

¹⁸²⁹ ‘azimihi H.

¹⁸³⁰ “Kim, kaldırılıncaya kadar muşibete güzelce sabrederse Allāh ona üç yüz derece yazar. Her iki derece arasında semā ile arz arası kadar mesāfe vardır. Kim de tâatte sabrederse Allāh ona altı yüz derece yazar. Her iki derece arasında yeryüzü ile yedi kat aşağısı arası kadar mesāfe vardır. Kim de mâsiyete (günaha) karşı sabrederse Allāh ona dokuz yüz derece yazar. İki derece arasında yer ile Arş arası kadar mesāfe vardır.” (Suyûtî, el-Câmiu’s-Sağîr, II, 42; Deylemî, II, 416)

¹⁸³¹ fereci H.

¹⁸³² “Musibet ve sıkıntının geçmesini sabırla beklemek ibâdetdir.” (Camiussağîr-2718)

¹⁸³³ ferece H.

ferah¹⁸³⁴ ma‘al-kerb”¹⁸³⁵ Enes Raḍiyallāhu ‘anhudan rivāyet olunur ki: “Nuşret şabr iledür ve ferah¹⁸³⁶ ğuşşa iledür.” ‘An Ebū Zerr kâle: Kâle Resûlullāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Devletü’l-mü’mini fi’ş-şabrı ve naşruhū fi kazmı’l-ğayzı ve ‘izzuhū fi’l-aḥzi bi’l-fazli ve nûruhū fi’l-vera‘i ‘ammā nühiye ‘anhū” Ebū Zerr Raḍiyallāhu ‘anhudan rivāyet olunur ki: “Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Devlet-i mü’min şabrdadur ve nuşreti gażab yutmağda ve ‘izzeti fażl aḥzındadur.” Ya‘nî kerem itmesinde ve nûrı perhîzindedür nehy olınandan. Ve rüviye inna’l-lāhe Te‘âlā¹⁸³⁷ ilā Dāvûde ‘aleyhi’s-selām yâ Dāvûd teḥallağ bi-aḥlākî ve¹⁸³⁸ ene şabûrun.” Rivāyet olunur ki Hâğ Te‘âlā vahy eyledi Dāvûd ‘aleyhi’s-selāma ki: “Yâ Dāvûd ḥulğ dutın benüm ḥulğlarum ile. Taḥkîkan ben şabûrın. [151-b] İy ‘azîz bilgil ki erbâb-ı ‘uḳûl-i selîme içün maḳâmât-ı dîn ma‘rifetinde iki nev‘ vardur. Biri naḳlî, biri ‘aḳlî. Ammâ beyân-ı fażilet-i şabr naḳl cihetinden ehl-i zekāya bu zıkr olınan kâfidür ve maḳâm-ı şabruñ fażiletinden¹⁸³⁹ biri budur ki Hâğ Te‘âlā Qur’ân-ı ‘azîmde yetmişden ziyâde bunuñ şerefîn zıkr eylemişdür ve ekşer ḥayrâtı ve aḡleb derecâtı buña isnâd itmişdür. Ammâ nev‘-i şânî ki delîl-i ‘aḳlîdür anuñ ḥusûlî şabruñ ḥaḳîḳatinuñ fehmi ile olur. İmdi bilgil ki şabr bir maḳâmdur maḳâmât-ı dînden ve mecmû‘-ı maḳâmât-ı dîn ‘ilm ü ḥâl ü ‘amel ile muntazam olur. ‘İlm ağacuñ köki meşâbesindedür ve ḥâl budakları menzilesindedür ve ‘amel mîveleri derecesindedür. Pes taḥşîl-i şabr müyesser olmaz illâ ‘ilm ile ki bilmek gerekdür şehevātuñ mażarratını ve hevāya mütâba‘atunñ ḳabâḥatini me’âlde ve ḥâl-i nefret-i ḳalb olmağdur. Şehevât u hevâdan ve ‘amel bu ikinuñ ya‘nî ‘ilm ile ḥâlünñ muḳteżâsınca olmağdur ve bu ma‘ânînuñ ma‘rifeti mevḳûfdur ma‘rifet-i¹⁸⁴⁰ eşnâf-ı

¹⁸³⁴ ferecu H.

¹⁸³⁵ “Ben Resulullah (sa)’ın terkisinde idim. Bana şu nasihatta bulundu: “Yavrum! Allah'a karşı (emir ve yasaklarına uyarak edebini) koru, Allah da seni (dünya ve ahirette) korusun! Allah’ın (üzerindeki hukukunu) koru ki O’nu karşında (dünya ve ahiretin fenalıklarına karşı hami) bulasın -veya önünde demişti. Bollukta Allah’ı tanı ki, darlıkta da O, seni tanısin. (Dünya ve ahiretle ilgili) bir şey isteyince Allah’tan iste. Yardım talep edeceksen Allah’tan yardım dile. Zira kullar, Allah’ın yazmadığı bir hususta sana faydalı olmak için bir araya gelseler, bu faydayı yapmaya muktedir olamazlar. Allah’ın yazmadığı bir zararı sana vermek için bir araya gelseler, buna da muktedir olamazlar. Kalemlerin mürekkebi kurudu ve sayfalar düürldü. Sen, yakini bir imanla, tam bir rıza ile Allah için çalışmaya muktedir olabilirsen çalış; şayet buna muktedir olamazsan, hoşuna gitmeyen şeyde sabırda çok hayır var. Şunu da bil ki Nusret (İlahi) sabırla birlikte gelir, kurtuluş da sıkıntıyla gelir, zorlukta da kolaylık vardır, bir zorluk iki kolaylığa asla galebe çalamayacaktır.” (Tirmizi’de muhtasar olarak kaydedilmiştir.) (Sıfatu’l-Kıyamet 60, (3518)

¹⁸³⁶ ferec H.

¹⁸³⁷ + evḥā H.

¹⁸³⁸ innî H.

¹⁸³⁹ fażiletinde H.

¹⁸⁴⁰ +ḥilğat-i H.

‘ulviyyāt u süfliyyāta¹⁸⁴¹ ve tertīb-i merātib-i melekiyye vü behīmiyye¹⁸⁴² vü beşeriyyeye. Zîrâ şabr melâyikeden¹⁸⁴³ mutaşavver degüldür ve buncılayın [152-a] hayvânâtdan dağı olmaz. Ammâ melâyikeden¹⁸⁴⁴ olmaduğı budur ki anlar ‘uķûl-i mücerrededürürler televvüşât-ı shevât-ı nefşâniyyeden ve ednâs-ı lezzât-ı cismâniyyeden muṭahherlerdür. Ammâ hayvânâtda olmaduğı budur ki anlar ‘aķldan ‘ârî shevât-ı maḥẓdururlar. Ammâ nev‘-i insân çün mecmû‘a-i ‘ilviyyāt ü süfliyyâtdur. Egerçi kim evvel neş‘ede hayvân gibi nâķışdur ki anda shevât-ı ğıdâdan ğayrı yoķdur ki aña muḥtâcdur. Pes tedric ile anda oynamak şehveti zâhir olur. Andan soñra zînet şehveti, andan soñra cimâ‘ şehveti¹⁸⁴⁵, andan soñra māl şehveti, andan soñra manşib şehveti olur ve tâzelik hâlinde bu ma‘âniden şabr idemez. Zîrâ şabr bir ḥaşm muķâbelesinde şâbit olmaķdan ‘ibâretdür. Tâzelerde nefş ü hevâ ‘askerinde ğayr yoķdur kimüñ ile ceng ider. Pes kemâl-i ḥikmet-i rabbâniyye iķtizâ eyledi ki büyüdüķçe ‘aķl ziyâde olup şehvet ile ḥuşûmet ide ve Ḥaķ Te‘âlâ âdemi iki melek ile hayvânâtdan mümtâz eyledi. Biri hâdî biri muķavvîdür. İnsân bu iki melek mu‘âveneti ile iki şıfat ile muttaşıf olur. Biri hidâyet biri ķudret: Şıfat-ı hidâyet ile behâyimden [152-b] mümtâz olur¹⁸⁴⁶ bu şıfat def‘-i shevâtıda kâfi olmaz. Belki şıfat-ı¹⁸⁴⁷ ķudret zamm olunmak lâzımdur. Görmez misin ki ḥastenüñ maraẓ geldüğine ‘ilm ü hidâyeti vardır. Ammâ çün def‘a-i ķudreti yoķdur. Maraẓüñ mağlûbı olur ve çün melek-i muķavvî mu‘âveneti ile ķudret-i hidâyete munzamm ola. Tâlib-i şâdık meydân-ı mücâhedede dest-i himmeti pehlivân-ı şehvete urup def‘ itmege ķâdir olur ve bu iki melek vücûd-ı insânda melekût-ı ‘ulviyyedendür ki himmetleri taḥḥir-i ‘aṭiyye-i rûḥâniyyedür ve nefş ü hevânuñ kaşdı ta‘mîr kuvve-i şehvâniyyedür ve bu ki melek bedende münâza‘a ve muḥârebede dergâh-ı melâyike¹⁸⁴⁸-i ‘ulviyye ki cündü’l-lâhdur. Ḥaķ Te‘âlâ mededi ile ğâlib ü ķâhir olurlar ve nefş ü hevâ mağlûb ḳalurlar. Ğâh bunlar ki ḥızb-i şeyṭândururlar. Ğalebe-i vesâvis-i şeyṭâniyye ile ğâlib olup anlar mağlûb olurlar ve şabr ‘ibâretdür bâ‘iş-i dîni şâbit olmasından bâ‘iş-i şehvânî muķâbelesinde her kim ki bâ‘iş-i dîni taķviyyetine sâ‘î ola şâbir-i şâdık olanlardan olup ḥızbu’l-lâh zümresine dâḥil olur ve her kim ki bâ‘iş-i

¹⁸⁴¹ süfliyyât H.

¹⁸⁴² vü behīmiyye -H.

¹⁸⁴³ melâ‘ikeden H.

¹⁸⁴⁴ melâ‘ikeden H.

¹⁸⁴⁵ Derkenâr: zînet H.

¹⁸⁴⁶ +ammâ H.

¹⁸⁴⁷ def‘-i (satırarası) H.

¹⁸⁴⁸ melâ‘ike H.

şehvânî taşarrutında¹⁸⁴⁹ ola hizb-i şeytâna mülhik olur ve bu iki melek nev'-i insânun her bir şahşının her fi' line [153-a] ve terkine şahidler ve cem'-i ef'âl u aqvâl-i insânî şahâyif-i rûhaniyyeye sebt iderler ve bu şahâyifi iki kerre açsalar gerek. Biri kıyâmet-i şugrâda mevt-i bedendür¹⁸⁵⁰, biri kıyâmet-i kübrâda ki cem'-i ümemdür ve bilgil ki Kur'an-ı mecîdde Hâk Te'âlâ: "Ve inne 'aleykum le-hâfiẓine kirâmen kâtibîn"¹⁸⁵¹ didügi ehl-i keşf ve erbâb-ı tahkik katında bu iki melekdür ki âdemî bunların birinün hidâyeti ile tahşil-i sa'âdet-i ebediyye yolın dutar ve birinün takviyyeti ile def'-i esbâb-ı şekâvet-i sermediyye ider ve buña erbâb-ı yakîn iktisâb-ı sa'âdet-i uhreviyye âlâtının isti'mâli yüzünden şükr dirler. Bâ'is-i dîni işbâtı cihetinden şabr dirler. Pes bunların katında şabr u şükr bir makâmdan 'ibâretdür ki ihtilâf u i'tibârât birle muhtelif olur. Çün bu mes'ele ma'lûm oldu, bilgil ki 'ulemâ şabrla şükrün tercihinde ihtilâf itmişlerdür. Hasan Başri ve Süfyân-ı Şevri ve Şeyh Cüneyd tâbi'inden bir cemâ'at ile bunun üzerinedürürler ki şabr ef'daldür şükrden ve aşhâb-ı re'y bir cemâ'at ile şükr ef'daldür şabrdan didiler ve İbni 'Aţâ evvel hâlde bu kavîl üzre idi. Ammâ âhir Cüneyd mezhebine rucû [153-b] eyledi ve ba'zılar şabr ve şükr bir hakikat ismleridür, didiler ve ba'zılar anuñ hükmi ahvâl-i ihtilâfî hasebi ile muhtelif olur didiler ve her tayıfe¹⁸⁵² kendü mezhebinün şihhatine delîler irâd eylediler ve bunun beyânı iki aşluñ şerhine mevķûfdur. **Aşl-ı evvel** ki âyât ve ehadîşi zâhirine haml eylemek gerek ve bu tarîk va'z-ı ahvâline lâyıkdur ki mükâleme-i 'avâm anların kadr-i fehmince gerek. Nitekim vâlide-i müşfika evvelâ¹⁸⁵³ tıfl-ı razî'i envâ'-ı me'kûlât tenâvülinden şakınur za'fi olduğuyçün haẓm-ı ta'âmda lâ-cerem 'ulemâ'-i dîn dahı muhâtabe-i 'avâmı anların efhâmı miqdârınca itmek gerek anuñ için Resûlullâh şalavâtı'llâhi 'aleyhi ve selâmuhu dimiş: "Naħnu mu'âşirü'l-enbiyâ'i umirnâ en netekelleme'n-nâse 'alâ kadre 'uķûlihîm"¹⁸⁵⁴ Biz peygâmbir cemâ'atıyüz. Biz emr olunmuşuzdur¹⁸⁵⁵ ki nâsa söyleyevüz 'aķlları miqdârınca¹⁸⁵⁶. Ve 'avâm-ı nâsuñ efhâmı zâhir-i şer' ahkâmından tecâvüz itmezler. Ekşer aķbâr şabrun tafzîlini iktizâ ider ve eger fazîlet-i şabrda vârid olan ehadîş şükrün fazîletinde vârid olan ehadîşe nisbet olınsa evvelki ziyâdedür ve

¹⁸⁴⁹ nuşretinde H.

¹⁸⁵⁰ biri -M, H.

¹⁸⁵¹ "Hâlbuki üzerinizde muhakkak bekçiler, değerli yazıcılar vardır." (İnfîtar 82/10)

¹⁸⁵² ta'ife H.

¹⁸⁵³ evlâd H.

¹⁸⁵⁴ "Biz peygamberler topluluğu, daima insanların seviyelerine inmek ve onların anlayabilecekleri şekilde konuşmakla emrolunduk." (Zebidî, İthafu Sade, 2/65)

¹⁸⁵⁵ bize emr olunmuşdur. H

¹⁸⁵⁶ Derkenâr: Biz peygâmbirler M, H.

belki bu huşûşda elfâz-ı şariha vardır ki ol cümle dâldür şabruñ rüçhânına ve rivâyetdür ki Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş: “Yu'ti yevme'l-kıyâmeti [154-a] bi'skeri ehli'l-arz. Fe-yeczîhi'l-lâhu Te'âlâ cezâ'e's-şâkirîne ve yu'ti bi-aşberi ehli'l-arz. Fe-yukâlu lehû eterzâ en neczike kemâ cezeynâ hâzâ cezâü's-şâkirîn fe-yekûlu na'am yâ Rabbi fe-yekûlu'l-lâhi Te'âlâ illâ en'amtu 'aleyhi fe-şekere ve ebteleytüke fe-şaberte lâ şa'fenne¹⁸⁵⁷ leke'l-ecrü 'aleyhi fe-yu'ti ez'âfe cezâ'ü's-şâkirîn” Ya'nî getirilinür yevm-i kıyâmetde ehl-i arzuñ ziyâde şâkir olanı cezâ ider. Ya'nî şevâb virür aña Hâk Te'âlâ şâkirler cezâsını ve getirilinür ehl-i arzuñ ziyâde şâbir olanı dinilür aña râzî olur mısın ki saña cezâ virem. Buña itdügüm gibi. Ol dağıdır: “Na'am yâ Rabbi”. Allâhu Te'âlâ dir: “Âgâh ol ki ben aña in'âm eyledüm şükr eyledi ve seni mübtelâ eyledüm şabr eyledüñ. Ben ziyâde iderin senüñ içün ecir anuñ üzerine.” Pes virür Hâk Te'âlâ şâkirler cezâsınıñ iz'âfını. Ve fi'l-haberî 'an Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem ennehu kâle: “Ebvâbu'l-cenneti küllühâ mışrâ'ânî illâ bâbu's-şabri fe-innehû mışrâ'un ve evvelü men yedhuluhû ehlü'l-belâ'i imâmuhum Eyyübün”¹⁸⁵⁸ Haberde vârid olmışdur ki Resûlullâh 'aleyhi's-selâm hâzretinden didi: “Cennet kapuları cümle iki kanadlıdur. İllâ şabr kapısı taḥḳıḳan ol bir kanâddur ve bâb-ı sabra evvel dâhil [154-b] olan ehl-i belâdur. İmâmları Eyyüb 'aleyhi's-selâmdur ve her nesne ki fakruñ fazîleti bâbında vâriddür, delildür şabruñ fazîletine. Zîrâ ki şükr müte'allik-ı ni'met ü ğınâ olduğu gibi şabr müte'allik-ı fakr u belâdur.” **Aşl-ı şânî** budur ki maḳâm-ı şabr bilmek gerek keşf ü izâḥ ṭariḳi ile. **İy 'azîz** bilgil ki bu iki emr-i mühimm¹⁸⁵⁹ ortasında vezn mümkün degüldür. İllâ meger anuñ âhâdı bunuñ efrâdı müvâzene kılına tâ birinüñ birinden rüçhânı zâhir ola. Pes çün âḥâd-ı ḥaḳâyık maḳâm-ı şabr maḳâm-ı şükür âhâdı ile nisbet olanı. Gâh müsâvî olur gâh mütefâvit olur. Meşelâ âḥâd-i ḥaḳâyık-ı 'ulûm mütefâvitdür cümleden erfa' ü eşref olan ol 'ameldür ki¹⁸⁶⁰ hâzret-i Hâk Te'âlâ biline bâkî-i 'ulûm-ı âlâtdur. Bu 'ilmüñ taḥşili içün ba'zı 'ulûm bir vâsiṭa ile vâşıl olur. Bu 'ilme tefsîr ü ḥadîş gibi ba'zî bir niçe vâsiṭa ile vâşıl olur. Her 'ilm ki bu 'ilm-i şerife az vâsiṭa ile vâşıl olsa ol 'ilmi şerife aḳreb olur ğayrdan ve aḥkâm u a'mâl-i¹⁸⁶¹ aḥvâli buncılayın bil. Zîrâ ḥâl-i 'ibâretdür vürûd-ı ḥaḳîḳi ve

¹⁸⁵⁷ zu'ifenne H.

¹⁸⁵⁸ “Cennetin bütün kapıları iki kanattır. Yalnız sabır kapısı tek kanatlıdır. Buradan ilk girecekler, bela ile imtihan edilenlerdir. En önde ise Eyyûb aleyhisselâm bulunacaktır.” (İhyâu 'Ulûmi'd-din, C.7)

¹⁸⁵⁹ mübhem H.

¹⁸⁶⁰ Derkenâr: Ya'nî mevzû'ı zâtu'l-lâh ve şıfâtu'l-lâh ola M, H: + anda H.

¹⁸⁶¹ a'mâl ü H.

ma'nevîden ki gönül yüzini şevâyib-i umûr-ı dünyâ vesâhlarından mu'tahher u muşaffâ ider ve âyine-i kalbi tecelliyât-ı rabbâniyye kabûline kâbil [155-a] eyler. Nitekim demürce âyine işlemekte ve anı şaykallamakta niçe dürlü 'amele muhtâcdur. Her 'amel ki şaykala karîb ola. Ol 'amel gayrı 'amelden eşrefdür. **Ma'tlab: Tâ'at-i kalbe nûrâniyyet ve ma'şiyet aña küdûret virdügin beyân ider.**¹⁸⁶² Te'sîrât-ı ahvâl-i kalbi dağı böyle bil her hâl ki taşfiye-i kalbe aqrebdür. Derhâl uhrâdan ol eşref-dür. Ammâ a' mâlûn şîfât-ı kalb-i taklîbi te'kidinde eşer-i 'azîmi vardur ve anuñ te'sîri iki hâlden hâlî degüldür. Yâ anuñ kuvvet-i te'sîri mûcib-i zulmet-i kalb ola. Tâ anuñ sebebi ile zehârif-i dünyâya mâyil¹⁸⁶³ olur ve lezzet-i envâr-ı mükâşefâtından mahrûm kalur. Aña ma'şiyet dirler. Yâ bir 'amel ola ki anuñ te'sîri kalbi şevâyib-i 'alâyıkdan muşaffâ vü müzekkî ide ve kuyûd-ı mevânî' i himmet kanadından çöze, esbâb-ı şafâ ihzârı ile âyine-i kalbi ma'hall-i keşfe irişdüre. Aña tâ'at dirler ve tâ'ât u¹⁸⁶⁴ me'âşî te'sîrâtından münevver ü mükedder kılmak ile derecât mütefâvitdür ahvâlün ihtilâfı hasebi ile ve çün bu ma'ânî muhakkağ oldu ise bilgil ki her vakt ki ma'rifet-i şâbiri ma'rifet-i şâkire muqâbele ideler¹⁸⁶⁵, gâh¹⁸⁶⁶ birinün rüchânı zâhir olur birinün üzerine ve gâh ber-â-ber olmak delili âşikâre olur her birinün haqîkat-i vâhideye rucû'ı i'tibârı [155-b] ile meşelâ şabr-ı tâ'ate olur. Gâh ma'şiyetden şabr olur bu ma'hall şabrla şükrün ittihâdın iktizâ ider. Zîrâ tâ'ate şabr tâ'ate şükrün 'aynıdır. Pes bu iki şîfat mütelâzımândur¹⁸⁶⁷ ve bir müsemmâ iki ism ile ta'bîr olınmağdur, i'tibâreyn ile. Zîrâ haqîkat-i şükr ni'met-i haqqı şarfıdır maqşûd olına hikmet-i ilâhiyyede ve şabr 'ibâretdür şebât-ı bâ'is-i hayrdan şebât-ı şerr muqâbelesinde. Pes bu iki ism 'ibâret olur bir ma'nâdan bu ma'hallde ve tafzîl-i şey' 'alâ nefsihî muhâldür ve bu vech-i müsâvâtdur alâ sebîl-i icâz. **Ammâ** şükrün şabr üzre rüchânı meşelâ 'alâmet-i şîhât-i şabr-ı a'mâ oldur izhâr-ı şekvâ itmeye ve kazâ'-i Haqq'a râzî ola ve a'mâ olmak sebebi ile ba'zî me'âşîye mübâşeretle ruḡşat istemeye ve başîr olanuñ şükri oldur ki nûr-ı başarı mu'âvin-i ma'âşî kılmaya ve ni'met-i başarı tâ'atde isti'mâl ide. Çün başîr bu iki şartı ri'âyet ide ve andan soñra başar şükrânesi içün kendü nazarını şâni'-i kâyinātuñ¹⁸⁶⁸ 'acâyib-i şun'ına havâle kıla ve esrâr-ı "senurîhim âyâtinâ fi'l-âfâkı ve fî enfusihim hattâ yetebeyyene lehum ennehu'l [156-a]-

¹⁸⁶² Derkenâr: M, H.

¹⁸⁶³ mâ'il H.

¹⁸⁶⁴ u -H.

¹⁸⁶⁵ ide H.

¹⁸⁶⁶ aña H.

¹⁸⁶⁷ +dur H.

¹⁸⁶⁸ kâ'inātuñ H.

ḥaḳḳ¹⁸⁶⁹”¹⁸⁷⁰ muṭāla‘asından naşīb-i vāfir bula ve bu şühūd vāsıtası ile devlet-i ḳurba iriše. Şübhe yokdur ki bu şükr¹⁸⁷¹ derecât ile şabr-ı a‘mādan yigdür ve eger bu ma‘nā olmayaydı derecât-ı İshāḳ ve Şu‘ayb İbrāhīm ve Mūsā ‘aleyhimü’s-selām derecâtından a‘lā olur idi ve bundan lāzım gelür idi ki kemāl-i insān mecmū‘-ı eṭrāfuñ selbinde ola. Ol ḥod muḥāldür. Zirā her¹⁸⁷² ‘uẓv a‘zā’-i insāndan bir āletdür ālāt-ı iktisāb-ı sa‘ādet-i āhiretten. Ammā şabruñ şükr üzre rüçḥānı meşelā ḡanī şākir-i ni‘meti mālī mu‘ayyen-i ma‘şiyet kılmaya ve ol miḳdār ile tevfiḳ bulur vücūh-ı ḥayrāta şarf ide ve bāḳisin vücūh-ı esbāb-ı tena‘‘uma ve mübāḥāt-ı şırfa¹⁸⁷³ şarf¹⁸⁷⁴ eyleye. Şübhe yokdur ki faḳīr-i şābir bunuñ gibi ḡanī-i şākirden efḍaldür. Pes şabr bu maḥallde efḍaldür şükrden. Zirā faḳīr şiddet-i faḳırda ve kesr-i nefste ve nā-murādlik¹⁸⁷⁵ acıların nūş itmekde ḥüsn-i rızā ile belāya istikbāl ider. Ammā ḡanī ki irtikāb-ı menāḥiden ictināb ider çün ‘inān-ı nefsi meydān-ı shevāta münşarif kılmışlardur ve māl-ı ḥelāli¹⁸⁷⁶ mürādāt-ı mübāḥ için şarf itmişlerdür vüs‘at-ı mübāḥāt sebebi ile [156-b] muḥarremātdan müstaḡnī olmuşlardur egerçi bu ḡanī için daḡı ḥarāmdan şabr vardur. Ammā ol şabr ki faḳīr-i şābiründür bundan eşedd ü aḳvādur ve çün zıkr olınan ma‘ānī ḥaḳāyıkı tamām mülāḥaza olına. Ma‘lūm olur ki erbāb-ı kemāl aḳvālinden her ḳavluñ vech-i şaḥiḥi vardur. Ammā ba‘zī aḥvālide. İy ‘azīz çün şabrla şükrüñ her birinüñ efḍaliyyeti ma‘lūm oldu ise bilgil ki sebāt-ı bā‘iş-i dīniye ki şabr dirler ba‘iş-i hevā münāza‘asında ḳuvvet ü za‘f ḥasebi ile ḡālibiyyet ve maḡlubiyyet bunlar için vardur. Bu i‘tibār ile üç ḥāl şābit olur. **Ḥāl-i evvelī** oldur ki bā‘iş-i dīn devā‘i-i hevāyı maḡlūb u maḳḥūr ider. Şol vaḳt kim bā‘iş-i hevāya ḡayrı kuvve muḳābele idüp anuñ muḳavemete mecālī ḳalmaya. Pes bā‘iş-i dīn ḥizb-i şeyāṭin üzre manşūr olur ve şehir-i bedeni leşker-i hevā fitnesinden pāk kıılır ve bu feth ma‘reke-i velāyet pehlevānlarından ḡayrıya el virmez ve bir tāyife¹⁸⁷⁷ ki cümle ‘ömrlerin istikāmet maḥallesi mülāzemetine şarf itdiler ki tā ki zā‘at-i kerāmet geyüp ḥavf u ḥarından selāmet-i beşāreti anlaruñ ḥasb-i ḥālī oldu. Nitekim Ḥaḳ Te‘ālā buyurur: “İnne’l-lezīne ḳālū rabbuna’l-lāh [157-a] şümme istikāmū tetenezzelu ‘aleyhimu’l-

¹⁸⁶⁹ Derkenār: Biz gösterürüz anlara āyetlerimiz āfāḳda daḡı kendü nefislerinde zāhir olanlara ki ol Ḥaḳḳ’dur. M, H.

¹⁸⁷⁰ “Varlığımızın delillerini, (kainattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur’an’ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun.” (Fussilet 41/53)

¹⁸⁷¹ şükrdür H.

¹⁸⁷² + bir H.

¹⁸⁷³ şırf H.

¹⁸⁷⁴ Derkenār: ide H.

¹⁸⁷⁵ nā-murādlik H: murādlik M.

¹⁸⁷⁶ ḥālī H.

¹⁸⁷⁷ tā’ife H.

melâ'iketü ellâ teḥâfû ve lâ taḥzenû ve ebşirû bi'l-cennti'l-leti kuntum tû' adûn.”¹⁸⁷⁸ Bu kavm-i şerîf ḥalk içinde ḡayetde ḡalîldür ve olduḡı yirde daḡı cāhiller anlaruñ ḡadrini bilmezler¹⁸⁷⁹. Ammâ ṭālib-i şādıḡlar bunlaruñ şohbetinden şafâ bulup belki nefesleri misi iksîr-i sa'âdet ile altun olurlar.

Rubâ'î:

Bu ḡarābiden dilerseñ sen ki ābād olasın

Cehd kıl tâ bende-i fermān āzād olasın

Var dil-i pür-nûr şāḡib-dilde yir it ḡam yime

Tâ dil-i pür-nûr şevḡi ile dil-şād olasın

Ḥāl-i şāniye oldur ki¹⁸⁸⁰ devā'î-i esbāb-ı sa'âdet-i dīnī bi'l-küllīyye 'amelden ma'zûl ola. Bu ḡāl ekşer nâsuñ ḡalîldür ve Ḥaḡ celle ve 'alānuñ gibi kimsenüñ muşāḡabetinden i' rāz-ı emr itmişdür ki “Fe'a' rıḡ 'amen tevellâ 'an zıkrinā ve lem yurid ille'l-ḡayātī'd-dünyā. Zālīke meblaḡuhum mine'l-'ilmi”¹⁸⁸¹ İ' rāz kıl ol kimseden ki yüz döndürdi bizüm zıkrimüzden ve istemedi illâ ḡayāt-ı dünyâyı bu olur¹⁸⁸² bunlaruñ nihayet 'ilmi.¹⁸⁸³ Ve bu kavmüñ nişān-ı cehl ü ḡamāḡati oldur ki cümle 'ömrlerin şehevāta şarf idüp 'amel-i āḡirete ve tevbe vü inābete nāzaru'l-lāḡ-ı kerîmdür dirler. Ammâ ḡazret-i Ḥaḡḡ'ıñ keremini rızḡa nāzar añmazlar bā-vücûd ki¹⁸⁸⁴ Ḥaḡ Te'ālā aña kefil olmuşdur ki¹⁸⁸⁵: “Ve mā min dābbetin fi'l-arzi illâ 'alā'llāḡi rızḡuha”¹⁸⁸⁶ Bir yirde yürür¹⁸⁸⁷ yokdur illâ rızḡı Allāḡ üzeredür.¹⁸⁸⁸ [157-b] Bunda sa'y-i belīḡ iderler ve çün bir nāḡiḡ bunlara va'z idüp sa'âdet-i āḡiret iktisābına terḡib itse “Allāḡ kerîmdür, raḡîmdür” dirler. Bunlar 'uḡûl-i melekīyyeyi esîr-i taşarrufāt-ı ḡuvā-yı behîmiyye ve seb'iyye itmişlerdür ve bu kavmüñ mişālî şol kimsedür ki bir mü'mini bir kāfire esîr ide.

¹⁸⁷⁸ “Şüphesiz “Rabbimiz Allah'tır” deyip de sonra dosdoḡru olanlar var ya, onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: “Korkmayın, üzülmeyin, size (dünyada iken) vadedilmekte olan cennetle sevinin!” (Fussilet 41/30)

¹⁸⁷⁹ bilmez H.

¹⁸⁸⁰ + devā'î-i nefis ü hevā şöyle ḡalib ola ki bā' iş-i dīne mecāl-i münāza'a ḡalmaya ve H.

¹⁸⁸¹ “Öyle ise bizim zıkrımızdan (Kur'an'dan) yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir. Onların bilgi düzeyi bu kadardır.” (Necm 53/29-30)

¹⁸⁸² bu olur > oldur H.

¹⁸⁸³ Derkenâr: i' rāz kıl M, H.

¹⁸⁸⁴ ki -H.

¹⁸⁸⁵ ki -H.

¹⁸⁸⁶ “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızḡı Allah'a âit olmasın.” (Hûd 11/6)

¹⁸⁸⁷ yürür -H.

¹⁸⁸⁸ Derkenâr: bir yirde M, H.

Nazm:

Göriseñ¹⁸⁸⁹ nefis emrüne ola muṭīʿ

Nehy idesin itmeye fiʿl-i şenīʿ

Cennet-i rahmān ola yirün senün

Böyle dimez mi kamu pīrün senün

Āhiret için dürişüp kıl gıriv

Hakka kul ol olma giriftār diyü

Hāl-i sālīse oldur ki bu münāzaʿa ve müdāfaʿa bātından kesilmeyüp¹⁸⁹⁰ gāh bāʿ iş-i dīn teʾyīd-i Hāk ile gālib olup hevā maḡlūb olur bu ṭāyife ehl-i sülūkuñ mutavassıt olanlarıdır ki şeyṭān ve nefis ü hevā ile dāyīmā¹⁸⁹¹ ḡazā iderler. Ammā zafer-i küllī müyesser olur ve ne maḡlūb-ı maḥz olurlar ve Hāk celle ve ʿalā Qurʾān-ı ʿazīmde¹⁸⁹² bunların hālinden¹⁸⁹³ haber virür ki “Ve āḡarüneʿ terefū bi-zunūbihim ḡaleṭū ʿamelen şālīḡan ve āḡara seyyiʿen ʿasāʾllāhu en yetūbe ʿaleyhim”¹⁸⁹⁴ ve¹⁸⁹⁵ bunların bāʿ iş-i dīni ḡalebesinden kuvvet ü zaʿf ḡasebi ile iki hālī¹⁸⁹⁶ vardır. Biri oldur ki bāʿ iş-i dīniye zafer müyesser olduḡı vaktde devāʿī-i hevāya ve cemīʿ-i menāḡiye ḡalebe [158-a] idüp bu cümle maḡhūr u münhezim olur. Lākin girü çün nefis ḡaflet sebebi ile kendü hālīne ʿavdet ider. Biri oldur ki bāʿ iş-i dīn-i cünd-i seyāṭīn üzre gālib olıcaḡ nefis baʿzī maʿşiyeti terk ider baʿzīnı itmez. Meşelā zīnāyı terk ider şūrb-i ḡamrı terk itmez. Yā kizbi terk ider ammā ḡıybeti terk itmez ve şābirlerün derecātının tefāvūti şabrının¹⁸⁹⁷ kuvvet ü zaʿfı ḡasebinedür ki ādemī her fiʿlde ve hālde şabra muḡtācdur ve cemīʿ-i efʿāl ādemī iki kısım üzeredür. Biri ṭāʿat biri maʿşiyet ve ṭāʿat daḡı iki kısmdur. Biri farz biri nefl.¹⁸⁹⁸ Maʿşiyet daḡı iki kısmdur. Biri maḡṭūr¹⁸⁹⁹, biri mekrūh. Pes temām

¹⁸⁸⁹ ger senün H.

¹⁸⁹⁰ + gāh hevā gālib olup bāʿ iş-i dīn maḡlūb olur. H.

¹⁸⁹¹ dāʾīmā H.

¹⁸⁹² Qurʾānʼda H.

¹⁸⁹³ bunların hālinden -H.

¹⁸⁹⁴ “Diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler. Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder.” (Tevbe 9/102)

¹⁸⁹⁵ Derkenār: Bu āyet bir kerre beyān olınmışdır. M, H.

¹⁸⁹⁶ hāl H.

¹⁸⁹⁷ şabrın H.

¹⁸⁹⁸ Derkenār: Vācibi farzda ve nezli neflde derc itmiş (+dür H.). M, H.

¹⁸⁹⁹ maḡṭūr H.

ferayiz¹⁹⁰⁰ üze şabr farzdur ve buncılayın mahtûrdan¹⁹⁰¹ ictinâb üze şabr farzdur ve itmâm-ı nevâfil üze şabr nefldür ve mekrûhdan ihtirâz üze¹⁹⁰² şabr mendûbdur ve mekrûh cihetinden iren ezâya şabr mekrûhdur ve mahtûr cihetinden iren ezâya şabr mahtûrdur. İmdi aksam-ı şabr bişdür: Farz ve nefl ve mendûb ve mekrûh ve mahtûr bunların üç evvel olanları şabr-ı mahtûddur ve iki âhir olanları şabr-ı mezmûmdur ve nitekim muṭîḥ hâlet-i [158-b] tâ'atde şabra muhtâcdur 'aşî daḥî hâlet-i 'işyânda şabrdan müstaḡnî degüldür. Ammâ muṭîḥ için tâ'atde üç hâl vardır her birinde şabra muhtâcdur. **Maṭlab: Beyân-ı ziyâde ve tahsîl-i ihlâşda.**¹⁹⁰³ **Hâl-i evvelî** ki 'amelden evveldür. Bu hâlde şabra ihtiyâc vardır. Taṣḥîḥ-i niyet ve ihlâş için bu şabr ki riyâdan ictinâbdur, ehl-i taḥkîk katında gâyetde müşkil şabrdur. Anuñ için Resûlullâh efḍalü's-şalâvât şihḥat-i cemî'-i a' mâlî şihḥat-i niyyetine menûṭ kılmışdır ki "İnneme'l-a' mâlû bi'n-niyyâti ve likulli emrin mâ nevâ"¹⁹⁰⁴ Ya'nî taḥkîkan 'ameller ya'nî şihḥati ve şevâbî niyyât iledür ve her kişi için niyet itdügi vardır ve Hâk Te'âlâ Kur'an-ı mecîdde: "İlle'l-lezîne şaberû ve 'amilû's-şâlihâti"¹⁹⁰⁵ buyurup şabrı 'amel-i şâlih üze taḳdîm kılduḡı bu hâlete işâretdür. **Hâl-i sāniye** hâl-i 'ameldür ve 'âmile bu hâlde şabr zarûridür ki şerâyiṭin ve erkânın ve âdâbın ri'âyet idüp ve huṣûr-ı kalbe mülâzemet eyleyüp âhir 'amele dek bunlara şabr üze ola ve buncılayın âfât-i tekâsülden ve devâ'-i fütûrdan şabr-ı 'amelden fâriḡ oluncaya dek lâzımdur ve mülâzemet-i şabrda temâm-ı kuvvete ihtiyâc vardır ve işâreti "Ni'am ecrü'l-'âmilîn"¹⁹⁰⁶, ellezîne şaberû"¹⁹⁰⁷ Ne güzeldür 'âmillerüñ ecri öyle 'âmiller ki şabr eylediler.¹⁹⁰⁸ Şâbirlere beşâretdür bu hâletde ki şerâyiṭ-i [159-a] ve erkân u âdâb ve cem'iyet-i ḥatıra şabr ideler itmâm-ı 'amel kılıncaya dek ve bu cihetden Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş¹⁹⁰⁹: "İtmâmü'l-ma'rûfi ḥayrun min ibtidâ'ihî" Ya'nî temâma irişdürmek fi'l-i

¹⁹⁰⁰ ferâ'iz H.

¹⁹⁰¹ mahtûrdan H.

¹⁹⁰² üze -H.

¹⁹⁰³ Derkenâr M.

¹⁹⁰⁴ Resulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) buyurdular ki: "Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiḡi şey vardır. Öyleyse kimin hicreti Allah'a ve resulüne ise, onun hicreti Allah ve resulünedir. Kimin hicreti de elde edeceḡi bir dünyalıḡa veya nikahlanacaḡı bir kadına ise, onun hicreti de o hicret ettiḡi şeyedir." (Buhari, Bed'ü'l-Vahy 1, Itk 6, Menakıbu'l-Ensar 45, Nikah 5, Eymân 23, Hiyel 1, Müslim, İmaret 155, (1907), Ebu Davud, Talak 11, (2201), Tirmizi, Fedailu'l-Cihad 16, (1647), Nesai, Taharet 60, (1, 59, 60)

¹⁹⁰⁵ "Ancak sabredenler ve salihati yapanlar hariç." (Hûd 11/11)

¹⁹⁰⁶ "Artık ne güzeldir ecri o amillerin." (Zümer 39/74)

¹⁹⁰⁷ "Onlar, sabreden kimselerdir." (Nahl 16/42)

¹⁹⁰⁸ Derkenâr M, H.

¹⁹⁰⁹ Derkenâr: itmâm-ı H.

ṭā‘ati ḥayrdur ibtidāsından. **Hāl-i şālīse** ‘ameliden fāriğ olduğdan sonra olan hāldür bu hālde ‘amel kılan kimse şabra tamām muhtācdur ki kendüye ‘ucb getürmeye. Ya‘nī ‘amelini büyük mülāhaza itmeye ve ‘amelini bāṭıl olmağdan şakına izhār-ı riyā ve sum‘a ile ve nefsinı şaklaya ‘amel-i bāṭıl olacağ kavlden ve fi‘lden. **Maṭlab: Şıyānet ‘amelledür.**¹⁹¹⁰ Ve emirü‘l-mü‘minin. ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki dimiş: “İnna‘l-lāhe Te‘ālā yeḳülü li‘l-‘ibādi yevme‘l-ḳıyāmeti elem tekūnū tūbde‘üne bi‘sselāmi elem tekūnū tuḳziye lekümü‘l-cevāruyḥu¹⁹¹¹ lā ecre lekümü‘l-yevm ḳad istevfeytüm ücūreküm” Ya‘nī Hāḳ Te‘ālā dir: “Riyā ile ‘ibādet idenlere yevm-i ḳıyāmetde olmaduñuz mı siz selām ile ibtidā olunur. Ya‘nī ‘ibādetden maḳşūdıñuz ta‘zīm ü tekrīm idi¹⁹¹² ve murādlarıñuz ḥaşıl olmağ idi selām ve ikrām olınadıñuz mı ve ḥacetleriñüz ḳazā olınadı mı ecr yoğdur size bugün.” Taḥḳıḳan aldıñuz siz ecrleriñüz ve ḳısm-ı şānī ef‘āl-i ādemiden ki ma‘şiyetdür [159-b] bunda şabr lāzım idüğü maḥfi degüldür ki muḳtezā-yı hevā olanlardan şabr ve bā‘iş-i hevā-yı def‘ kāmil müttakileruñ ve muḥaḳḳıḳ velīleriñ kārıdur. Resūlullāh şallā‘illāhu ‘aleyhi ve sellem didi: “E‘l-mühāciru men hecere’s-sū‘e ve‘l-mucāhidü men cāhede hevāhū”¹⁹¹³ Muhācir oldur ki yaramazlığdan hicret ide ve gāzī oldur ki hevāsı ile gāzā ide ve bu nev‘ şabr aḳşām-ı farzdandur ve şabr şol ma‘şiyetden ki ‘ādet olmışdur şabr envā‘ınuñ gāyetde müşkilidür. Zīrā eṭibbā ḳatında ‘ādet-i ṭabī‘at-i ḥāmisedür ve çün şehvet bu nev‘ ma‘şiyete ḳarīn ola, leşker-i şeyṭān bu iki hālden ḳavī olur ve bā‘iş-i dīn ki ḥızbu‘l-lāhdur anuñ def‘inden ‘āciz ḳılır ve eger ol ḳarīn-i şehvet olan ma‘şiyet-i mu‘tāduñ esbābı müheyyā ola ve anuñ isti‘mālinde nefse zaḥmet olmaya bunuñ gibi ma‘şiyetden¹⁹¹⁴ şabr şıddıḳlardan gāyriya mümkün degüldür ve bu nev‘ ma‘şiyetleriñ eşeddi gıybetdür. Zīrā ehl-i gāflet içün anda iki ḥaṭṭ vardur. Biri nefy-i gāyrdur, biri kendüyi işbāt ve ta‘yındur ve bu iki ḥaṭṭuñ ictimā‘ı lisānuñ ḥareketine ziyāde¹⁹¹⁵ sebep olur. Lā-cerem gıybet tedric ile ‘ādet olup andan şabr müte‘azzir [160-a] olur. Belki aña inkār ve andan nehy ehlu‘l-lāh ḳalbinden maḥv olur görmez misin meḥāfil-i ‘ulemā ve mecālis-i fuḳahāda fi zemānıñ ḥarir ḳaftān giymiş bir şahş görseler istib‘ād iderler.

¹⁹¹⁰ Derkenār M, H: (önceki varakta H.)

¹⁹¹¹ ḥavāyicu H.

¹⁹¹² Derkenār: Ve büzürgvār-ı dīn olanlar dimişler: Ṭā‘at şıṣe gibidür işlemesi āsān şaklaması müşkildür. M, H.

¹⁹¹³ Resulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) buyurdular ki: “Hakiki muhacir, Allah’ın yasakladığı şeylerden kaçan, onları terk eden kimsedir.” (Buhari, İman 4, Rikak 26; Nesaî, İman 9)

¹⁹¹⁴ ma‘şiyete H.

¹⁹¹⁵ ziyāde -H.

Ammā eger muşāḥabetleri ğıybet ü nemîmedür¹⁹¹⁶ aña inkār itmezler. Bunuñ birle ki Resûlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem dimiş: “E'l-ğıybetü eşeddü mine'z-zinā”¹⁹¹⁷ ve her kim ki muşāḥebetde dilini yalandan ve ğıybetden şaklamağa kâdir olmaya 'uzlet itmek vâcibdür.¹⁹¹⁸ Zîrâ 'uzlet vahşeti âsândur sükûta şabrdan ve 'uzlet vahşeti üzre şabr âsândur cehheneme şabrdan ve hareket-i havâtır-ı şeytâniyye ve ihtilâc-ı vesâvis-i efkâr-ı fâside ve taşavvurât-ı bâtıla ve âmâl-i kâzibe nefse âsândur hareket-i lisândan ve bu âfet 'uzlet ile münkaṭı' olmaz belki ziyâde olur ve andan soñra mümkün olmaz meger kuvvet-i yakîn ve ihtimâm-ı umûr-ı dîniyye kalb üzre gâlib olup mâni' olup yâ¹⁹¹⁹ bir câzibe cezebât-ı 'inâyetden ve bir hâtife haṭafât-ı hidâyetden baḥr-ı hayret ü nedâmete ğark ide ve istiğrâkdan ğayra mecâl¹⁹²⁰ muḥâl ola ve şabr bu cümleden farzıdır. **Ammā** şabr-ı maḥṭûr¹⁹²¹ ezâ-yı maḥṭûr¹⁹²² üzre oldur ki bir kimse kendünüñ ehl-i beytine kaşd eylese ol aña şabr eylemek menhîdür. **Maṭlab: Ba'zî maḥallde şabr ḥarâmdur.**¹⁹²³ Yâ bir şahş [160-b] bir kimseyi nâ-ḥaqq katl eylemek kaşd idüp bunuñ men' i ile def olmağ mümkün olsa itnese ve bu maḥûle fi'l-i zulme şabr kılsa bu şabr ḥarâmdur ve buña şâbir olan 'âşîdür ve çün miḥekk-i şâbir şabrda şer' dür şabr her hâlde nısf-ı imân olur. **İy 'azîz** bilgil ki her nesne ki âdmîye irer iki kısmdan hâlî degüldür. Yâ mergûb-ı nefsdür yâ mekrûhdur ve âdemi iki hâlde bile şabra muḥtâcdur. **Kısm-ı evvel** ki mergûb-ı nefis olandur. Şıḥḥat ü selâmet ve mâl u manşib ve keşret-i etbâ' u esbâb gibi ve âdemî bunlaruñ her birinde şabra muḥtâcdur ve ḥaşşıyyet-i âdemî oldur ki nefis 'inânını şehevât otlaqlarına şalıvire ve ḥâtırın envâ' -ı rāḥata meyl itdüre ve mübāḥatda ruḥşat taleb ide ve aqsâm-ı lezzâta talup ğafletde kıla. Ammā bunlar nefis-i insânı temerrüd ü 'işyâna ve ğurûr u tuğyâna çeker ki: “İnne'l-insâne le yaṭğâ, en rāhu'stağnâ”¹⁹²⁴ ve¹⁹²⁵ ba'zî ehl-i ma'rifet dimişler-dür ki belâya her mü'min şabr ide bilür ammā ni' met ve 'âfiyete¹⁹²⁶ şabr şiddikleründür, ki¹⁹²⁷ **Hikâyet:** Çün melik-i 'Irâk

¹⁹¹⁶ zemîmedür H.

¹⁹¹⁷ Resulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) buyurdular ki: “Ğıybetten sakının; çünkü ğıybet zinadan daha şiddetlidir.” (İbni Ebid-Dünya, Deylemi, Taberani, Beyheki, Tergib ve Terhib, İ. Şarani, İ. Gazali)

¹⁹¹⁸ Derkenâr: 'Ulemâ'-ı dîn ihtilâf itmişlerdür bunda ki 'uzlet mi evlâdür yoḥsa nâs ile ihtilât mı evlâdür. Taḥkîk budur ki emr-i ma'rûfa ve lisânınıñ zabṭına kâdir olana ihtilât evlâdür. Kâdir olmayana 'uzlet evlâdür. M, H.

¹⁹¹⁹ olup yâ > ola H.

¹⁹²⁰ muḥâl M: mecâl H.

¹⁹²¹ maḥṭûr H.

¹⁹²² maḥṭûr H.

¹⁹²³ Derkenâr M, H.

¹⁹²⁴ “Bu gerçeğe rağmen insan yine de tuğyan yapar. Kendisini yeterli gördüğü için.” (Alak 96/6-7)

¹⁹²⁵ Derkenâr: Bu âyet-i kerimenüñ beyânı (+ daḥı H.) geçmişdür. M, H.

¹⁹²⁶ 'âfiyetine H.

ve Şâm ve Mısr feth olunup aşhâb her diyârda emîr ü hâkim olup meşâlih-i dünyâya meşgûl oldılar, didiler: “Ubtılînâ bi-fîtneti’z-zarrâ’i fa’şabere ve’btelînâ bi-fîtneti’s-serrâ’i fe-lem nuşbir” [161-a] Ya’ nî mübtelâ olduk belâ-yı fakra ve aña şabr kılduk ve mübtelâ olduk belâ-yı feraha aña şabr idemedük. Bundandır ki Hâk Te’âlâ kullarını âfât-ı mâl u veleden, hâzer etdüdüğü ki: “Lâ tulhikum emvâlukum ve lâ evlâdukum ‘an-zikri’l-lâh”¹⁹²⁸ Ya’ nî meşgûl kılmazun sizi mâllarınız ve velediniz Allâh zikrinden ve çün ekşer halk bu âfete mübtelâ olmuşlardır.¹⁹²⁹ Sâbıkâ-i ‘inâyet-i ilâhiye tenbih buyurdu ki: “El-hâkumu’t-tekâşur, hattâ zurtumu’l-meķâbir”¹⁹³⁰ Ya’ nî meşgûl kıldı sizi mâlî tekşir ve hırş bizüm zikrimüzden tâ ki ziyâret itdiniz kabirleri ve’l-hâşıl fakra şabr âsândur ğınâya şabrdan. Görmez misin ki aç kimseye ta’âm hâzır olmasa şabr itmek âsândur ammâ tâ’am-ı nefis hâzır olsa şabr ğâyetde ‘asîrdür. Bundandır erbâb-ı kulubun didüğü ki: “ve mine’l-‘işmeti en lâ yaķdır” Ya’ nî ‘adem-i kudret esbâb-ı ‘ismetdendür ve bilgil ki şabr iki kısmdır. Kısm-ı evvel mürtebiķdür ihtiyâr-ı ‘abde tâ’ât ü me’âşî gibi. Bu kısım zikr olındı ve kısım-ı şânî şabr-ı meşâyib¹⁹³¹ ve nevâyibdür ve bu kısım daķı iki kısmdır. Evvel oldur ki anuñ ibtidâsı ihtiyâr-ı ‘abd ile olmaya ammâ ba’de’l-vuķû’ anuñ izâlesi ihtiyârı ola zâlimden ‘afv gibi hâl-i kudretde ve terk-i intikâm-ı [161-b] müzî gibi. Kısm-ı şânî oldur ki evvelî ve âķiri ihtiyâr-ı ‘abd ile ola emrâz u evcâ’ ve meşâyib-i nefşâniyye ve cismiyye ve mâliyye gibi.¹⁹³² **Kısm-ı** evvel ki evveli ihtiyâr-ı ‘abd ile degüldür¹⁹³³. Ammâ def’inde ihtiyâr-ı ‘abd vardır. Nitekim bir şahş bir kimseye cinâyet ide yâ nefisine yâ mâlına yâ fî’li ile aña izâ ide yâ kelâm-ı fuķş ile incide. Bunda cinâyet kılınan kimse terk-i cezâ itmek ğâh vâcib ve ğâh faķilet olur. Ammâ vâcib olan oldur ki cinâyet iden anuñ vâlidî ola faķilet olan oldur ki cinâyet iden¹⁹³⁴ aña müsâvî yâ andan ednâ ola. Anuñ içün Hâk Te’âlâ Resûlullâh ‘aleyhi’s-selâm hâzretine ta’lîm-i ümmet içün buyurur: “V’aşbir ‘alâ mâ yeķlûlüne v’ehcûrhum hecran cemîlâ”¹⁹³⁵ Şabr kıl didüklerine ve terk kıl anları terk-i hûsn ile.¹⁹³⁶ Ve bunuñ

¹⁹²⁷ ki -H.

¹⁹²⁸ “Mallarınız ve çocuklarınız, sizi, Allah’ın öğütlerini dinlemekten alıkoymasın.” (Münafikun 63/9)

¹⁹²⁹ Derkenâr: Ve Hâk Te’âlâ buyurur “İnnemâ emvâlikum ve evlâdukum fitnetun” (Mallarınız ve çocuklarınız sadece sizi imtihan etmek içindir. (Teğabun 64/15) ve daķı buyurur: “İnne min evlâdukum ve evzâcukum, ‘adüvvün leküm fe’ħzerükum” Bunâ binâ’en ba’zı tâlib-i Hâk olanlar tecerrüd ihtiyâr itdiler. M, H.

¹⁹³⁰ “Çoklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı.” (Tekâsür 102/1-2)

¹⁹³¹ Derkenâr: Meşâyib cem’-i muşibetdür. Nevâyib cem’-i nâyibedür şiddet-i rûzgâr ma’nâsına. M, H.

¹⁹³² Derkenâr: Bunların evvelinde ve âķirinde şabr mümkindür. M, H.

¹⁹³³ +dür H.

¹⁹³⁴ anuñ vâlidî -H.

¹⁹³⁵ “Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl.” (Müzemmil 73/10)

içün Resûlullâh ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm bir vaqt mâl-ı ğanîmet kısmet ider idi. A‘râb’dan bir şahş kâlkup didi: “Bu bir kısmetdür ki rızâ-yı Hâk ri‘âyet olunmış degüldür.” Resûlullâh ‘aleyhi’s-selâm işidüp ğazab idüp mübârek yañağı kızarup buyurdi: “Allâh rahmet eylesün qarındaşum Mûsâ’ya ümmeti anı bundan artuğ incitdiler ol şabr eyledi.” Ve Aşhâb-ı rıdvânü’l-lâhi ‘aleyhim ecma‘în dirler idi: “Mâ kunnâ ne‘uddu îman er-Raculi îmanen izâ lem [162-a] yaşbir ‘ale’l-ezâ” Ya‘nî biz recülün îmanını îman saymaz idük kaçan ezâya şabr eylemese ve çün Cebrâ’îl ‘aleyhi’s-selâm Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem hâzretine mekârim-i ahlâka râğbet ider idi. Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem mecâmi‘-i ahlâk-ı haseneden su‘âl eyledi Cebrâ’îl ‘aleyhi’s-selâm didi: “Şıl men kaṭa‘ake, ve e‘ṭı men ḥaremeke, ve a‘fu ‘amen ḫalemeke”¹⁹³⁷ Ya‘nî ahl-ı ahlâk-ı kerîme oldur ki ulaş senden kesilene ve ‘aṭâ kıl saña maḥrûm kılana ve ‘afv kıl saña ḫulm ideni. **Kısm-ı şânî** ki meşâyib u nevâyibden ki şabr anuñ evvelinde ve âhîrinde ihtiyâr-ı ‘abd ile olmağ mümkün ola mevt-i evlâd u aḥbâb ve helâk-i emvâl u aşhâb ve zevâl-i şıḥhat ve hücum-ı âlâm ve sâyir¹⁹³⁸ belıyyât gibi ve şabr bu cümleye maḫâmât-ı ‘ulyâdandur. **Matlab: Şabruñ sevâbı mütefâvıt olduğın beyân ider.**¹⁹³⁹ ‘Abdullâh bin ‘Abbâs Raḍıyallâhu ‘anhümâ dimiş: “Şabr Qur‘ân’da üç mertebe üzeredür. Evvel edâ’-i ferâyîze şabrdur. Bu şâbire üç yüz derece vardur. İkinci meḥârimden şabrdur. Bu şâbire altı yüz derece vardur. Üçünci muşîbetün şadme¹⁹⁴⁰-i ülâsında şabrdur. Bu şâbire tokuz yüz derece vardur. Bu mertebenün ziyâde olması yâ vücûduñuz¹⁹⁴¹ ferâyîzden degüldür sâyir¹⁹⁴² merâtib üzre [162-b] bâ-vücûd ki ferâyîzdendür¹⁹⁴³ ol cihetdendür ki her mü‘min edâ’-i ferâyîze¹⁹⁴⁴ ve meḥârimden ictinâba şabr ide bilür. Ammâ şabr-ı muşîbet evvel vâkı‘ olduğı vaqtda aşhâb-ı yakînden kavî olanlardan ğayr aña taḥammül idemez. Bu cihetden Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem du‘âsında dir idi: “Allâhumme innî es’eluke mine’l-yakîn, mâ tuhevvinu bihî ‘aleyye meşâ’ibe’d-dünyâ¹⁹⁴⁵” Ya‘nî yâ Rabbî ben senden dilerin

¹⁹³⁶ Derkenâr: şabr kıl. M, H.

¹⁹³⁷ Peygamber efendimiz Ebû Hüreyre’ye “İyi huylu ol!” buyurdu. İyi huy nedir deyince, “Senden uzaklaşana yaklaşıp nasihat et ve sana zulmedenî affet ve malını, ilmini, yardımını senden esirgeyene bunları bol bol ver” buyurdu. (ç.n: Bu hadis kaynaklarda Cebrayil ile geçmemektedir.)

¹⁹³⁸ sâ’ir H.

¹⁹³⁹ Derkenâr M, H.

¹⁹⁴⁰ Derkenâr: Şadme aşlda iki berk nesne birbirine muḥkem doḫışmağa dirler. M, H.

¹⁹⁴¹ bâ vücûd H.

¹⁹⁴² sâ’ir H.

¹⁹⁴³ ferâ’izdendür H.

¹⁹⁴⁴ ferâ’ize H.

¹⁹⁴⁵ Derkenâr: ‘Aleyy yânuñ teşdîdi iledür yânuñ taḫfîfi ile degüldür.

yağından anı ki āsān idesin ol yağın sebebi ile benüm üzerüme dünyā muşibetlerin. **Maṭlab:** Maraḓa¹⁹⁴⁶ şabr şevābın beyān ider.¹⁹⁴⁷ Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem dimiş: "Yeḡulu'l-lāhu Te'ālā: 'İzā ibteleytu 'abdī bi-belā'in fe-şabere ve lem yeşkunī ilā 'avvādihi ebdehtuhū laḥmen ḥayran ve demen ḥayran min demihī fe'in ebre'tuhū eberā'etuhū ve lā zenebe lehū ve in teveffeytuhū fe-ilā rahmeti." Haḡ Te'ālā dir: Kaçan mübtelā kılsam bir kulumı bir belāya şabr eylese ve şikāyet itmese hasteligin görmege ve erenlere bedel kılurın ben anuñ etinden iyü et ve kanından iyü kan. Eger sağ idersem anı sağ iderüm günāhsız ve eger müteveffā kılursam rahmete ilterin. Ve ruviye enne Dāvud 'Aleyhi's-selām kāle: "İlāhī mā cezāü'l-ḥazini ellezi yaşbiru 'ale'l-meşā'ibi ibtiḡā'e maraḓātike kāle'l-lāhu¹⁹⁴⁸ cezā'uhū en elbesehū libāse'l-īmāni fe-lā enze'ahu ebeden" rivāyet [163-a] olındı ki Dāvūd 'aleyhi's-selām didi: "İlāhī nedür cezāsı şol guşşalu kimsenüñ ki şabr ider muşibetlerüne taleb idüben senüñ rızañı." Haḡ Te'ālā didi: "Anuñ cezāsı oldur ki ben aña geydürürem libas-ı imānı ve nez' itmezem anı ebedi. İy 'azīz meşāyibe şabruñ üç derecesi vardur. Derece-i evvelī oldur ki egerçi şābirüñ taḃ'ı muşibeti kerih görür ammā yaḡasın yırtmaz ve yüzün urmaz ve ceza'u feryād itmez ve şikāyetde mübālaḡa kılmaz ve libās u ta'amında taḡyir-i 'ādet itmez ve 'ālāmāt-ı muşibet izhārı ile ḡayrıdan kendüyi fark itdürmez. Bu umūr ki taḡt-ı kudretinde dāḡildür ri'āyet idicek muşibeti kerih görmek ile şābirler derecesinden düşmez. **Hikāyet:** Çün Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellemüñ oḡlancuḡı İbrāhīm vefāt itdi Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem ḡazretinüñ mübārek gözlerine yaş gelüp 'Abdu'r-raḡmān bin 'Afv didi: "Emā neheyetenā 'an hāzā." Ya'nī sen bizi bundan nehy itmez mi idün? Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem didi: "İn hāzihi rahmetun mine'l-lāhi ve innemā yerḡamu'l-lāhu min 'ibādihi'r-rūḡamā'e." Taḡḡıkan bu rahmetdür Allāh'dan ve be-dürüstī rahmet ider. [163-b] Allāh kullarından raḡımlere. Derece-i şāniye oldur ki şābir fikr ide şol 'ivaż-ı keşirüne Haḡ Te'ālā bu muşibete şabruñ muḡābilesinde va'de itmişdür. Pes azıcık zaḡmet ol çok ni'mete nisbet nesne degüldür. Çün 'ayn-ı 'ayān ile şevāb-ı 'uzmā¹⁹⁴⁹ görüp ve acz-i bī-ḡisāba müteyaḡḡın ola. Ol menfa'at-i 'uzmā için bu nef'-i ḡalīl fevt olduḡına rāzī olur. Bunuñ mişāli budur ki kaçan bir kimse bir āḡere bir boncuḡ viricek ol buña¹⁹⁵⁰ bir cevher-i girān-māye

¹⁹⁴⁶ + ve belāya H.

¹⁹⁴⁷ Derkenār M, H.

¹⁹⁴⁸ Allāhu -H.

¹⁹⁴⁹ 'azīm H.

¹⁹⁵⁰ bu aña H.

virecegin bilse ol boncuḡ virmekde hîḡ tereddüd kılmaz ve ḡatırına kerāhet gelmez. Derece-i ṡālîṡe oldur ki āftāb-ı ‘ināyet-i ezeliyye bendenüñ vüḡdū zerresin ḡapup ve bendenüñ irādeti ḡatresi deryā-yı irādet-i Ḥaḡ’da ḡarḡ olup ve delil-i bidāyet āyine-i maḡabbeti ‘ayn-ı baṡiret ber-ā-berinde dutup bende-i ‘āṡıḡ ol āyinede murād-ı maḡbūbı ḡörüp ve her ḡādîṡe ṡaḡasında “Küll mā ye‘alu’l-maḡbub maḡbūbun.” sırrını okıyup murād-ı maḡbūbı ḡörüp tamām rıza üzre olur¹⁹⁵¹. Bu derece ṡıddıḡlerüñ derece-i ṡāniye zāhidlerüñ derece-i evvelî ṡaliblerüñdür ve ṡalibe def‘-i a‘dā‘-i dінде mürāḡabe-i evḡāt ve ṡabr-ı ṡā‘āt gibi silāḡ olmaz ve vesāvis-i ṡeyṡāniyye¹⁹⁵² ḡalbe¹⁹⁵³ düḡūli¹⁹⁵⁴ [164-a] boş ṡarfı hevā nüfūzı gibidür. ḡörmez misin ki bir ṡarf ṡu ile pür olsa aña hevā girmez ve ṡudan ne deñlü ḡālî olursa hevā ile mālî¹⁹⁵⁵ olur. İmdi her ḡalb ki aḡkām-ı ma‘ārif-i rabbāniyye ile müṡaḡrak u māl-ā-māl olsa vesāvis-i ṡeyṡāniyye içün aña düḡüle mecāl olmaz ve ma‘ārif-i ilāhiyyeden ne ḡadar ḡālî olursa ol deñlü maḡall-i cevelān-ı ṡeyṡān olur. Nitekim Ḥaḡ Te‘ālā buyurur: “Ve men ya‘ṡe ‘an ṡikri’r-raḡmāni nuḡayyizu lehū ṡeyṡānen fe-huve lehū ḡarīn.”¹⁹⁵⁶ ṡol kimse ki¹⁹⁵⁷ i‘rāz ide raḡmān ṡikrinden biz ḡavāle iderüz aña ṡeyṡānı ol anuñ yoldaṡı olur. Bundandır Resūlullāḡ ṡallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem didüḡi: “İnna’l-lāhe yubḡizu’ṡ-ṡābbe’l-fāriḡa” Zırā ṡābbuñ¹⁹⁵⁸ ḡalbi fāriḡ olmaḡ ile maḡall-i cevelān-ı ṡeyṡān olup meḡḡūz-ı raḡmān olur. **Ḥikāyet:** Hüseyin Maṡṡūr Ḥallāc’a ṡordılar ki: “Mā ṡaṡavvuf” didi: “Nefseke in lem ṡeṡḡulḡa ṡa‘ḡaleteke.” Ya‘nî ṡaṡavvuf oldur ki nefṡüñi meṡḡul kılasın eḡer sen anı meṡḡul kılmazsañ ol seni meṡḡul kıılır.¹⁹⁵⁹ Pes kemāl-i ṡābir ṡabrda oldur ki her ḡareket ki maḡmūddur anuñ iḡā‘ı içün ṡabr ide ve ḡareket iki nev‘dür. Zāḡir ü bātın ve ḡareket-i bātın üzre [164-b] ṡabr ūlādur. Zırā cünd-i ṡayyārdur ve ḡareket-i zāḡir cünd-i seyyārdur ve bu ṡabr dāyimdür¹⁹⁶⁰ ki müfāraḡat-ı rūḡdan ḡayrı ile inḡitā‘ ḡabūl ider deḡüldür ve mürekkebi ṡalibi kemāl be-

¹⁹⁵¹ olup H.

¹⁹⁵² +nūñ H.

¹⁹⁵³ ḡalbde H.

¹⁹⁵⁴ düḡūl H.

¹⁹⁵⁵ māl-ā-māl H.

¹⁹⁵⁶ “Kim, Raḡmān’ın Zikri’ni ḡörmezlikten gelirse biz onun başına bir ṡeytan sararız. Artık o, onun ayrılır dostudur.” (Zuhuf 43/36)

¹⁹⁵⁷ ki -H.

¹⁹⁵⁸ Derkenār: ṡaḡḡıkan Allāḡ sevmes fāriḡ yigidi. M, H.

¹⁹⁵⁹ (ḡ.n.: Bu ṡözün kaynaklarda İmam ṡafî tarafından rivayet edildiḡi belirtilmiştir.) İmam ṡafî ṡöyle buyurmuṡtur: “Sofilerle beraber oldum ve ṡu üç konuda istifade ettim: 1. Vakit bir kılıḡtır; eḡer sen onu kesmezsen o seni keser. 2. Sen nefsinı hayırla meṡḡul etmezsen, o seni batıl ṡeylerle meṡḡul eder. 3. Kendi nefsinı ḡörmemendir. Ve dünyada üç ṡeyi sevdim. Bunlardan biri, ṡasavvuf ehli-nin tarikatına tabi olmaḡtır.” (Keṡfu’l-Hafa: I/341)

¹⁹⁶⁰ dā‘imdür H.

her-hâl şabrdan ğayrı degüldür ve şabr egerçi şey'-i vâhiddür ammâ her maḥallde bir dürlü ism ile müsemma olur. **Maṭlab: Şabr**¹⁹⁶¹ **niçe maḥallde vâki'** olup her maḥall **i' tibârı ile bir ism virülür.**¹⁹⁶² Meşelâ meşâyib üzre vâki' olsa şabr dirler ve eger şehvet-i¹⁹⁶³ baṭn ferc üzre vâki' olsa 'iffet dirler ve eger ğayrdan taḥammül-i belâ üzre olsa zabṭ-ı nefis dirler¹⁹⁶⁴ ve anuñ muḳâbiline ya' nî zıddına beṭar dirler ve eger ḥarb hâlinde olsa şecâ' at dirler ve anuñ muḳâbiline cübn dirler ve eger ğaḏab yutmaḳda olsa ḥilm dirler ve anuñ muḳâbiline tehtek dirler ve eger bir ḥâdişe vuḳû'ında vâki' olsa sa'at-i şadr dirler ve anuñ muḳâbelesinde zacr dirler ve eger ihfâ'-i kelâmda olsa kitmân-ı sırr dirler ve anuñ muḳâbiline izâ' at dirler ve eger şabr mâl keşretinden olursa zühd dirler ve anuñ muḳâbiline hırş dirler ve eger az nesne ile iktifâ olursa ḳanâ' at dirler ve anuñ muḳâbiline şerre¹⁹⁶⁵ dirler ve bu kıyâs üzre çün 'ârif nazar-ı başiret ile fikr ide ekşer âşâr-ı imânı şıfat-ı şabrda bulur. Bu cihetden bir kere Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem [165-a] imândan sorıldı didi: İmân şabrdur ve niçe kimseler sa'âdet ṭariḳından girü ḳaldılar nefsüñ ğalebesinden ḥuḏûz-ı cismâniyye talebinde olup şabrdan meded taleb ḳılmaḳdan ğâfil oldılar ve şabra ḳillet-i mülâzemetleri ḥaḳdan kesilmek 'illeti oldu ki 'ilm ü 'amel ma'cûnınuñ terkibi ile bu 'illete 'ilâc ḳılmadılar **ve bilgil** ki şabra mâni' olan 'illetler bir niçe kısmdur ve mevâdd-ı 'ilel muḥtelif olmaḳ sebebi ile mu'alece daḥı mu'alece daḥı muḥtelif olur. Meşelâ bir kimseye ki şehvet-i cimâ' ğâlib olsa ṭâ'âta muvâzabet şabrına mâni' olup me'âşîye mü'eddî olsa bu kimse bu marazuñ 'ilâcında şehveti za'îf ve şabrı ḳavî ḳılmaḳ içün biş nesneye muḥtâcdur. Üçi şehveti za'îf ḳılmaḳ içün ve ikisi şabrı ḳavî ḳılmaḳ içündür. **Ammâ** ol üç ki şehveti za'îf ḳılmaḳ¹⁹⁶⁶ içündür. **Evvel** mâdde-i şehveti takîl ḳılmaḳdur ki ṭa'âmı azıcık ekl ide. **İkinci** gözin şaḳlamaḳdur güzellere nazardan ki muḥarrik-i şehvet nazardur. Zîrâ nazar muḥarrik-i ḳalbdür ve ḳalb muḥarrik-i şehvettür. Bunun 'ilâcı devâm-ı 'uzlet ve zabṭ-ı başardur. Anuñ içün Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem buyurur: “En-naḏaru sehmun mesmûmun [165-b] min siḥâm-ı İblîs” Nazar zehrlenmiş oḳdur iblîs oḳlarından ve bu oḳuñ ḥiç ḳalkanı yokdur illâ 'uzlet ve ḥıfz-ı nazar. Üçüncü ḥelâl olanlar ile nefsüñ muṭlûbı olan cinsden nefse tesellî vereler ve bu enfa'-ı mu'lecâtdur. Zîrâ ekşer nâs

¹⁹⁶¹ + bir H.

¹⁹⁶² Derkenâr M, H.

¹⁹⁶³ şehvât-ı H.

¹⁹⁶⁴ ve eger ğayrdan -H.

¹⁹⁶⁵ Derkenâr: Bundan hırş ile şerre bir degül idüğü ma'lûmdur müterâdifândür, din ğaflet ider. M, H.

¹⁹⁶⁶ Derkenâr: içün ve ikisi H.

ğıdāy¹⁹⁶⁷ az yimek ile za‘if olup t̄a‘atden alır. Ammā şehveti münkaṭı‘ olmaz. Anuñ iın Resūlullāh allā’llāhu ‘aleyhi ve sellem bu ‘ilācı ğayr zerine tadīm eyledi ki buyurdi: “‘Aleykūm bi’l-bāhi fe-men lem yesteṭı‘ fe-aleyhi’ş-şavm¹⁹⁶⁸”¹⁹⁶⁹ Bāh lūğatde cimā‘¹⁹⁷⁰ dirler. Bunda nikāhlenmek murāddur. Ya‘nī sizūñ zeriñūze olsun nikāhlenmek ve ol kimse ki ādir olmaya anuñ zerine olsun şavm. İmdi ‘ilāc evvel u ki beñzer ki ğöre hayvānuñ yemin eksūk vir rler. Tā za‘if olur ve ‘ilāc-ı şānī oldur ki ğöre hayvāna arpa ve ‘alef ğ stermezler ğ rmemek ile şabr id p oramaz ve ‘ilāc-ı şāliş oldur ki yemin az vir rler ammā za‘f gelecekleyin eksimezler¹⁹⁷¹. **Ammā** ol iki ki şabrı avī iderler¹⁹⁷². Biri terğib-i nefsd r ‘iffet   takvā fāyidelerin¹⁹⁷³ ve d n   d nyā ‘āyidelerin¹⁹⁷⁴ ğ stermek ile ve bu te‘emm l ile olur şābirler ñ hālini ki şulehā v  etiyā ve h lefa’-i rāşidin bir nie [166-a] ğ n t̄a‘āta m vāzabet ve miħnet   belāya şabr id p sa‘ādet-i d nyā ve āħiret buldılar ve daħı tenekk r ile olur ğāfil u ‘āşī olanlar ñ aħvālını ki bir a ğ n mekāyid-i şeytāniyye ve telezz zāt-ı nefsāniyye ile aldanup neyl-i lezzāt ve meyl-i shehevāt birle mağr r olup āħir dest-i ecel tiĝ-i fenā ile başların kes p asret   nedāmet ile ğitdiler  n t̄alib-i sa‘ādet-i d n bu ma‘ānī emşāline nazar ide şabr ki bā‘iş-i d nd r avī olur. **Biri** oldur ki şabrı sa‘b olan emrlere şarf id p istiħdām-ı şabr ve anuñ m māreseti meleke hāşıl olup şehvete daħı şabr ile ğalebe m yesser ola. Zirā m māreset-i m cib-i şiddet ve uvvetd r. Anuñ iın ammāllar ñ ve mellāhlar ñ ve fellāhlar ñ uvveti fuahā v  fualā uvvetin ñ ez‘āfidur. Zirā anlar ñ uvveti t l-i m māreset ile m te‘ekkid olmuşdur ve bu zikr olunan ma‘ānī hareket-i zāhir-i şabrı maraźlarınıñ ‘ilācıdur. **Ammā** hareket-i bāṭın ki nefs ñ iħtilācı ve h ṭır ñ ıztırābıdur. Fevt olan emr-i māzī iın yā olmayacak emr-i muħāl ve erilmeyecek zemān-ı ātī iın ve bir hareket āyine-i albi m kedder ve h ṭır-ı ‘āṭırı muĝber ider bā-v c d ki ālet-i iktisāb kemālī bende cevher-i albd r ve ser- [166-b] māye-i kesb-i sa‘ādet-i ‘ mrden ve h şiiyyet-i alb budur ki her zemān ser-māye-i ‘ mri şarf id p esrār-ı ilāhiyyeden bir sırr taħşil ıla ki ol miftāh-ı bāb-ı dār-ı ebediyye ve sebeb-i

¹⁹⁶⁷ ğıdāyı H.

¹⁹⁶⁸ bi’ş-şavm H.

¹⁹⁶⁹ Resulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) buyurdular ki: “Ey Genler! Sizden evlenmeye ğ c  yeten evlensin.  nk  evlilik ğ z  harama bakmaktan korur. Tenas l uzvunu zinadan alıkoyar. Evlenmeye ğ c  yetmeyen de oru tutsun.  nk  orucun şehveti kıran bir ğ c  vardır.” (Eb  Dāv d, Nikāh 1; İbn-i Mace, Nikāh 1)

¹⁹⁷⁰ cimā‘ a H.

¹⁹⁷¹ eksimezler H: eksimerler M.

¹⁹⁷² ider H.

¹⁹⁷³ fā’idelerin H.

¹⁹⁷⁴ ā’idelerin H.

salṭanat-ı sermediyye ola ve çün cevher-i dil ve âyine-i ḥatır âşâr-ı shevât-ı cismâniyye ve ğubâr-ı ḥavâtır-ı nefsâniyye ile mülevveş ü mükedder ola bu sa‘ âdet iktisâbından mahrûm ḳalır¹⁹⁷⁵ ‘ayb-ı bî-reyb bulur ve bu âfetden ḥalâş müyesser olmaz illâ devâm-ı infirâd ve ḥabs-i nefis ile muḥâsebe-i enfâs u evḳâtı ve murâkabe-i âşâr-ı nefehâtı ve ḳat‘-ı ‘alâyıḳ itmek ile ehl ü evlâddan ve mâl u câhdan ve aşḥâb u yârândan ve aḥbâb u aḳrândan ki mütemekkin ola bir gûşede zevâyâ-yı buyûtdan ve iktifâ ide azacıḳ nesne ile ḳuvvetden ve ḥâlî olmaya zıkrı ḥayy-ı lâ-yemutdan¹⁹⁷⁶ ve devâm-ı zıkr ğalebesinden şoñra ihtiyâc vâḳi‘ olur fıkr şarf itmege. Melekût-ı zemîn ü âsmâna ve müşâhede-i ‘acâyib-i şun‘-i yezdâna ve esrâr-ı ḳudret-i ḥazret-i ḥallâḳa şafaḥât-ı ekvânda ve çün bu feth-i cemâli yüz göstere taḥayyülât-ı nefsâniyye yüz döndürür ve envâr-ı ta‘rifât-ı ḥaḳḳâniyye başiret sâliki tecelliyât-ı enfâs-ı rûḥâniyyeye nâzır ider ve ḥadâyıḳ-ı ḳalb-i ezḥâr ve iradât-ı ğaybiyye ile müzeyyen [167-a] olur ve âşâr-ı zılâl-i şehâyib-i sekîne nefis-i emmâre-i mutma‘inne ider ve tenezzülât-ı envâr-ı melekiiyye ḳuvâ-yı nefsâniyyeye kisvet-i rûḥâniyye geydürür ve bu ḥâlâtıñ zuḥûrı tevfiḳ-i ‘inâyet tıbbınıñ ri‘âyetinden şoñra olur ve bu ḥâlât-ı ḥuşûl şayd u ğanîmet gibidür ki niçe kimse sa‘y-i belîğ ider. Ammâ azacıḳ nesne bulur ve niçe kimse sa‘yi çok itmez naşib-i vâfir ḥaşıl ḳılır. Zîrâ ebvâb-ı ḥazâyin-i melekütiyye cezebât-ı ‘inâyât-ı cenâb-ı raḥmânîdür ve ol bâbuñ mefâtiḥi nefehât-ı luṭf-ı rabbânîdür ve anuñ ḥuşûlî bendenüñ ihtiyârı ile degüldür. Belki maḳdûr-ı bende olan ol miḳdârdur ki kendüyi taşfiye ve ḳat‘-ı ‘alâyıḳ ile umûr-ı dünyeviyyeden feyz-i rabbânî¹⁹⁷⁷ müte‘arrız ḳılır ve egerçi ḥiç gün ve ḥiç sâ‘at yokdur ki ve vürûd-ı cezbe-i cezebâtı ve hübüv-ı nefḥa-i nefehâtı ḥâlî ola. Ammâ anuñ keşreti ve ḳilleti esbâb-ı semâviyye iledür ki aña kimsenüñ ıttılâ‘ı yokdur. Hemân bu ma‘lûmdur ki evḳât-ı şerîfede ve cem‘-i himmetde ekşer râfi‘¹⁹⁷⁸ olur. Nitekim eyyâm-ı bahârda ve ictimâ‘-ı şehâbda maṭar nüzûlî ğalibdür ve mecârî-i cereyân-ı ḥâlât-ı¹⁹⁷⁹ dil-i tâlib ve maṭla‘-ı işrâḳ-ı sa‘âdât-ı rûḥ-ı râğıbdur ki bunuñ her biri [167-b] bâb-ı ḥazîne-i ma‘neviyyedür. Ammâ shevât ol balı bağlamış ve taleb-i lezzât ol tarîḳi sedd eylemişdür.

¹⁹⁷⁵ ḳalup H.

¹⁹⁷⁶ Derkenâr: Ba‘zı meşâyihden menḳûldür ki dimiş: Hâzâ zemânu’s-sukût ve mulâzemetü’l-buyût ve’l-ḳanâ‘ati bi’l-ḳuvvet ve devâmu’z-zıkr li’l-ḥayyi’l-lezî lâ-yemût. M, H.

¹⁹⁷⁷ rabbânîye H.

¹⁹⁷⁸ vâḳi‘ H.

¹⁹⁷⁹ ḥalâvet-i H.

Nazm:

Âb-ı hayât sende vü cüyâ-yı âbsın
Genc ü defîne varlığı birle harâbsın

Yâruñ maħallesini irürsin ‘aceb bu kim
Kendüñ mekân u menzil ‘âlî-cenâbsın

Ol gülşen-i vişâle vücûduñdadur tarîk
Şehvât ile sen añâ velî sedd-i bâbsın

Haberde vârid olmışdur ki Hâk celle ve ‘alâ Dāvūd ‘aleyhi’s-selâma vahy eyledi ki: “İy Dāvūd ğaflet ile qalbi a‘mâ olanlara diyesin ki dimesünler ki cevâhir-i ħazâyin-i ‘ilm âsmândadur. Anı kim indürür? Yâ qa‘r-ı zemîndedür anı kim çıkarur. Zîrâ biz kemâl-i ħikmet ve maħz-ı deryâ qa‘r-ı zemîndedür. Anı kim çıkarur? Zîrâ biz kemâl-i ħikmet ve maħz-ı irâdet birle sırruñ kulûbıñuz ħazâyin-i cevâhir-i ħaċâyık-ı melekûtiyye idüp nükûd-ı esrâr-ı cenâb-ı kibriyâmuñ anda vedî‘at ħomışuzdur. Ammâ siz anı ħâk-i şehvât ile pûşide itmişsizdür kendü nüfûsıñuzı pâk idün ki maħall-i nüzûl-i feyz olmaċa lâıyk ola” “Ce‘alena’l-lâhe min ‘ibâde’s-şâlihîn ve razaċnâ cezâ’e’s-şâbirîn, bi-fazlihî ve raĥmetihî innehû ħarîbun mucîb”

Bâb-ı ‘âşir ki mezemmet-i kibr ü ģazâbdadur ve fażilet-i tevâzu‘ u ‘afvdadur ki ol umûr-ı [168-a] ħükûmet ve imâret-i levâzımından ve anuñ âfetindendür ve bu anuñ muħassinâtındandur ve bu bâbda aċsâm-ı kibr ve ‘alâmât-ı vücûd ve anuñ âfâtı ve esbâb-ı zuhûrı ve keyfiyyet-i izâlesi beyân olınsa gerekdür. Hâk Te‘âlâ buyurur: “Se‘aşrifu ‘an âyâtı’l-lezîne yetekebbërüne fi’l-arđı bi-ġayrı’l-Hâċċ”¹⁹⁸⁰ Ya‘nî döndürsem gerek ve maħrûm kılsam gerek âyetlerümden şunları ki tekebbür iderler yirde ħaċsız lafz-ı bi-ġayrı’l-Hâċ işâretdür ki kerâmet-i taċvâ yok iken izĥâr-ı ‘azâmet-i kemâl ħabâĥatdur ve bundandur ki Ca‘fer-i Şâdıċ Rađiyallâhu ‘anh ħazretine didiler ki sen mütekebbirsın. Cevâb virdi ki: “İnnî lestu bi-mütekebbirin ve lâkin kibriyâ’ü’l-Hâċċı kâme minnî maċâme’t-tekebbür” Ya‘nî ben mütekebbir degülem velâkin kibriyâ¹⁹⁸¹ benden tekebbür maċâmına durdı. Lâ-cerem bir ħavm ki aĥlâċ-ı

¹⁹⁸⁰ “Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzaklaştıracam.” (A’râf 7/146)

¹⁹⁸¹ + -i ħaċċ H.

nefsāniyyeyi maḳām-ı fenāda maḥv ideler ve şıfāt-ı beşeriyyeyi gidereler anlarda¹⁹⁸² kibriyā'-i Ḥaḳ zuhūr ider. Ammā 'āmm-ı kel-en'ām bunları mütekebbir şanur. Ammā 'ārif-i muḥaḳḳıḳ bilür ki ol teferrüd-i bi'l-Ḥaḳ ve tecellî-i saltanat-i kibriyā'-i muṭlaḳdur ki anların ebdān-ı zāhiresinden zuhūr itmişdür. Lākin kendülere kendü yanlarında miḳdār ve ḥaḳḳuñ¹⁹⁸³ redd ü ḳabūli ile iztırāb ve ḳarār [168-b] yokdur. Bil ki “Yefa'lu'l-lāhu mā yeşā'u ve yaḥḳumu mā yuridü” Emīrü'l-mü'minīn 'Alī kerrema'l-lāhu veche dimiş: “Mā aḥsenü min zālike tevāzu'u'l-ḡaniyyi fī meclisi'l-fuḳarā'i raḡbeten fī şevābi'l-lāhi ve aḥsene min zālike tihī'l-fuḳarā'i 'ale'l-aḡniyā'i şıḳatin bi'l-lāhi-Te'ālā.” İşaretdür bu mānāya zirā tekebbür ḡanî-i kibr-i nefsanîdür ki bi-ḡayri'l-Ḥaḳ'dur. Ammā tekebbür fakīru'l-lāh ve bi'l-lāhdur. Bu aḥsen-i aḥvāl-i fakīrdür. Zirā bu ma'nā dālldur ḳuvvet-i yaḳīnine¹⁹⁸⁴ ve sen bundan bilesin ki cāhile mūcib-i noḳşan olan 'ārif-e müverriş-i kemāldür ve Yaḥyā bin Mu'āz Rāzî'den menḳūldur ki dir imiş: “E't-tekebburu 'alā zi't-tekebburi bi'l-mālî tevāzu'un”¹⁹⁸⁵ Ya'nî tekebbür bir kimseye ki māl sebebi ile tekebbür ide tevāzu'-dur ve ḥaberde vardur ki: “izā re'eytumu'l-mütekebbirine fe-tekebberü 'aleyhim fe-inne lehum mezelleten ve şaḡāren.” Ya'nî kaçan göresiz mütekebbirleri tekebbür idüñ anlara. Zirā anlar içün zillet ü taḥḳīr vardur. Ya'nî sizüñ tekebbürüñüz anların kibrini kesr idüp işlāḥ ider. ‘An Ebî Hüreyre Raḍiyallāhu ‘anhū ḳāle: Ḳāle Resūlullāh şallā'llāhu ‘aleyhi ve sellem yaḳūlu'l-lāhu Te'ālā e'l-kibriyā'u ridā'î ve'l-'āzametü izārî fe-men nāze'anî fī vāḥidin minhümā el-ḳayutü fī cehenneme”¹⁹⁸⁶ Ebū Hüreyre Raḍiyallāhu ‘anh'dan rivāyet olunur ki Resūlullāh [169-a] şallā'llāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Ḥaḳ Te'ālā dir: “Kibriyā benüm üst ḳaftānum ve 'āzamet¹⁹⁸⁷ iç ḳaftānumdur. Her kim benümle nizā' eylese bu ikiden birinde ben anı cehenneme biraḡurın¹⁹⁸⁸.” Ve ‘an ‘Abdullāh bin ‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anhūma ḳāle: “Ḳāle Resūlullāh şallā'llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Men kāne fī ḳalbihi mişḳāle ḥabbetin min ḥardelin mine'l-kibri ketebühü'l-lāhu Te'ālā fī'n-nārî 'alā

¹⁹⁸² + ki H.

¹⁹⁸³ ḥaḳḳuñ H.

¹⁹⁸⁴ yaḳīne H.

¹⁹⁸⁵ Resulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) buyurdular ki: “Kibirliye kibirli görün ki, onu hakir ve küçük düşürmüş olursun.” (İmam. Gazali)

¹⁹⁸⁶ Allah Teala Hazretleri şöyle dedi: “Büyüklik ridamdır, izzet de izarımdır. Kim bu iki şeyde benimle niza ederse ona azap veririm.” (Müslim, Birr 136; Ebû Dâvûd, Libas 29)

¹⁹⁸⁷ Derkenâr: Kibriyā ḡayra naḡar olan ululıḳdur ve 'āzamet nefsinde olandur ve libās tefhīm içündür ve illā ḥazret-i ḥaḳḳ celle celālühü cism degül ve libāsdan münezzehdür. Murād iki şıfatdur şıfātu'l-lāhdan. M, H.

¹⁹⁸⁸ biraḡuzın M: biraḡurın H.

vechihi”¹⁹⁸⁹ ‘Abdullāh bin ‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anhümādan rivāyet olunur ki: “Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Ol kimse anuñ qalbinde ḥardal dānesi qadar kibr olsa Ḥaḳ Te‘ālā anı cehenneme birağur yūzi ūzre.” Ve ‘an Ebī Hüreyre Raḍiyallāhu ‘anhu qāle. Qāle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Lā yedḥulū’l-cennete men kāne fī qalbiḥi mişqāle ḥabbetin min ḥardelin min kibrin”¹⁹⁹⁰ Ebū Hüreyre Raḍiyallāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Cennete dāḥil olmaz şol kimse ki anuñ qalbinde ḥardal dānesi qadar kibr ola.” Ve ‘an Ebi Hüreyre Raḍiyallāhu ‘anhü qāle: Qāle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Yuhşeru’l-cebbārūne ve’l-mütekebbirūne yevme’l-ḳiyāmeti fī şūreti’z-zerreti yattā’ühümü’n-nāsu li-bevānihüm”¹⁹⁹¹ ‘Ala’l-lāhi Te‘ālā.”¹⁹⁹² Ebū Hüreyre Raḍiyallāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki [169-b] Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Ḥaşr olunur cebbārlar¹⁹⁹³ ḳiyāmet güninde küçücük qarınca şūretinde nās anları çignerler ḥor u ḥaḳīr oldukları içün Allāhu Te‘ālā’ya.” Ve ‘an ‘Amr bin Şu‘ays ‘an ebihī ḥāzihī¹⁹⁹⁴ ‘an Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem ennehu qāle yuhşeru’l-mütekebbirune emşāle’z-zerreti yevme’l-ḳiyāmeti fī şūreti’r-ricālī yusḳāvne ilā sicnin fī cehenneme yüsemmā Būles yusḳevne min ‘uşāreti ehli’n-nār”¹⁹⁹⁵ ‘Amr bin Şu‘ays babasından ve dedesinden rivāyet ider ol daḥı Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem ki demiş: “Ḥaşr olunur mütekebbirler qarıncalar mişālī yevm-i ḳiyāmetde erenler şūretinde sürilürler bir maḥbese cehennemde ki dirler aña Būles¹⁹⁹⁶, içürürler ehl-i nāruñ şaru şularından.” Ve qāle Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Men fāraḳa rūḥahū cesedehū ve huve

¹⁹⁸⁹ Rasūlullāh ṣallā’llāhu aleyhi ve sellem- şöyle buyurdular: “Kalbinde hardal tanesi kadar îmân olan hiçbir kimse, cehenneme girmez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan hiçbir kimse de cennete giremez.” (Müslim, Îmân, 148-149)

¹⁹⁹⁰ Rasūlullāh ṣallā’llāhu aleyhi ve sellem- şöyle buyurdular: “Kalbinde hardal tanesi kadar îmân olan hiçbir kimse, cehenneme girmez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan hiçbir kimse de cennete giremez.” (Müslim, Îmân 148-149)

(ç.n: Kaynaklarda yukarıdaki hadis “Hz. Muhammed buyurmuştur” şeklinde geçmektedir. Bu hadis, çalıştığımız metinde iki ayrı kişi tarafından rivayet edilmiştir.)

¹⁹⁹¹ li-hevā’ihüm H.

¹⁹⁹² Resulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) buyurdular ki: “Mütekebbirler kıyamet gününde, insan şeklinde küçük karıncalar gibi haşredilir. Bütün her taraflarından zillet onları kuşatır.” (Tirmizî, Kıyâme 47; Ahmed b. Hanbel, II/179).

¹⁹⁹³ + ve mütekebbirler H.

¹⁹⁹⁴ ‘an ceddihi H.

¹⁹⁹⁵ Amr İbnu Şuayb an ebihī an ceddihi (raḍiyallahu anhu) anlatıyor: “Mütekebbirler/kibirli kimseler, kıyâmet gününde insan sûretinde küçük ve kırmızı karıncalar kadar haşrolunacaklardır. Zillet her taraflarından onları saracaktır. Cehennemdeki “Būles” adı verilen bir zindana sürükleneceklerdir. Onları ateşlerin ateşi kuşatacak ve cehennem ehlinin Tînetü’l-habâl denilen kan, irin ve pisliklerinden içirileceklerdir.” (Tirmizî, Kıyâmet, 47/2492; Ahmed, II, 179; Buhârî, el-Edebü’l-müfred, no: 557)

¹⁹⁹⁶ Derkenâr: Cehennemde bir kuyudur el-‘iyāzu billāh. M, H.

berīyun min selāsetin deḡale'l-cennete. E'l-kibru ve'd-deynü ve'l-ğulül"¹⁹⁹⁷ Resûlullâh 'aleyhi's-salātu ves-selām didi: "Şol kimse ki rûhı müfāraḡat ide cesedinden ḡāl bu ki ol kimse berī ola üç nesneden cennete dāḡil olur ve ol üç nesne kibrdür, deyndür, ḡıyānetdür." Ve 'an Şābit bin Ḳaysı'l-Enşāri Raḡiyallāhu 'anhü [170-a] enneḡü ḡāle: "Yā Resûlullāh enne'r-recüle yekünü şevbuhü ḡasenen fe-ḡāle inna'l-lāhe cemilün yuḡıbbü'l-cemāle'l-kibrü baḡarü'l-ḡaḡḡı ve ḡamzü'n-nāsi"¹⁹⁹⁸ Şābit bin Ḳays Raḡiyallāhu 'anhdan rivāyet olunur ki dimiş: "Yā Resûlullāh recülün şevbi ḡasen olur ve ayak ḡabı ḡasen olur. Ya'nī öyleye ol kimse mütekebbir olmaz mı?" Resûlullāh 'aleyhi's-selām didi: "Allāhu Te'ālā cemildür cemāli sever." Ya'nī bu maḡüle tecemmül kibr degüldür. Belki maḡbül-i ḡaḡdur. İllā kibr-i ḡaḡḡı def' u inkārdur 'inād u tecebbür ḡariḡi ile ve nās gözine almayup i'tibār ḡılmamaḡdur. Ve ḡāle Resûlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem, ehlü'n-nāri küllü caḡḡariyyin, cevḡāzun, mütekebbirun, cemmā'un, mennā'un"¹⁹⁹⁹ Resûlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem didi: "Ehl-i cehennem her ḡariş, semüz, mütekebbir, cem' idici ve men' idicidür." 'An Ebī Hüreyre ḡāle: Ḳāle Resûlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem: "Yaḡrücü mine'n-nāri 'afaḡun"²⁰⁰⁰ lehü uẓnāni tusme'āni ve 'aynāni tubşirāni ve lisānün yanḡiku ve yeḡūlu ve küllitü bi-küllü cebbārin 'anid ve bi-küllü men de'ā ma'a'l-lāhi ilāhen āḡare ve bi'l-muşavverine." Ebū Hüreyre Raḡiyallāhu 'anhdan rivāyet olunur ki Resûlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem dimiş: "Cehennemden ḡıḡar bir baş boynı ile ki anuñ iki ḡulaḡları [170-b] var işidürler ve iki gözleri var görürler ve dili var söylerler ve dir: Ben ḡavāle ḡılındum her ḡıyār u ma'ānide daḡı aña ki Allāh ile bir ilāha du'ā ve 'ibādet ide ve muşavvirlere." Ve ḡāle Resûlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem: "Lā yedhulu'l-cennete cebbārun ve lā baḡilun ve la seyyi'ü'l-meleketü"²⁰⁰¹ Resûlullāh 'aleyhi's-selām didi: "Dāḡil olmaz cennete cebbār u baḡil ve re'āyāsın ri'āyet itmeyen."²⁰⁰² Ve ḡāle Resûlullāh şallā'llāhu

¹⁹⁹⁷ Sevban r.a dan rivayet edilen bir başka hadiste Rasulullah s.a.v şöyle buyurmuştur: "Kim şu üç şeyden uzak iken ruhu cesedinden ayrılırsa, cennete girer: Kibir, ganimet malına hiyanet ve borç." (İbni Mace: 6.C.2412.N)

¹⁹⁹⁸ "Kişi elbisesinin güzel olmasını, ayakkabısının güzel olmasını sever!" dedi. Aleyhissalatu vesselam da: "Allah Teala hazretleri güzeldir, güzelliği sever! Kibir ise hakkın iptali, insanların tahkiridir" buyurdular. (Kütüb-i Sitte 5171)

¹⁹⁹⁹ Resulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) buyurdular ki: "Size cehennem ehlinin kim olduğunu söyleyeyim mi? Yürüyüşünde mağrur şişman, katı, kaba, mal toplamaya hırslı olan fakat harcamaya cimri olan kişidir." (Buhari, Müslim)

²⁰⁰⁰ 'unḡun H.

²⁰⁰¹ Hadis tam olarak bulunamamıştır ancak benzer bir hadis şudur: "Arabozuculuk yapan, iyiliği başa kakan ve cimri olan cennete giremez." (Tirmizî, Birr: 41)

²⁰⁰² Derkenār: Didi H.

‘aleyhi ve sellem: “Beynehümā²⁰⁰³ recülün mütebaḥḥiretün²⁰⁰⁴ fî berdiyetiḥi ḳad ‘acebethū nefsuḥū ḥasefa’l-lāhu bihi’l-arḻ fe-hüve yetecelcelü fihā ilā yevmi’l-ḳiyāmeti.”²⁰⁰⁵ Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem demiş: “Bir zemānda bir recül²⁰⁰⁶ şalınur idi iki ḳaftānlarında kendü nefsi aña ‘ucb virmiş idi. Allāhu Te‘ālā anı yire yutdurdı ol yire ṭalıcı ve anda gidicidür ḳiyāmet gününe dek.” Ve ‘an İbn-i ‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anhüma ḳāle: Ḳāle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Ve lâ yanzuru Allāhu ilā men ḥarre²⁰⁰⁷ izāreti ḥaylā’e”²⁰⁰⁸ Ya‘nî Ḥaḳ Te‘ālā naḻar-ı rahmet itmez şol kimseye ki ḳaftānını süriye kibrden. Ve ḳāle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Lā yezālū’r-recülü yezhebū bi-nefsihî ḥattā yüktübü fi’l-cebbārīne, fe-yuṣṣibuhū mā aşābehum mine’l-‘azāb” Ya‘nî zāyil²⁰⁰⁹ olmaz” [171-a] recül kendü nefsinı alup gitmekden ve tekebbür idüp nefsinı ḳaldurmaḳdan ḥatta yazılır cebbārlar zümresinde. İrişür aña anlara²⁰¹⁰. Ya‘nî cebbārlara iren ‘azāb. Ve ḳāle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Şelāšetün lâ yükellimühümū’l-lāhu yevme’l-ḳiyāmeti ve lâ yenzuru ileyhim ve lehüm ‘azābün elimün şeyḥun zānin ve melikün kezzābün ve ‘ā’ilunn mütekebbirin.”²⁰¹¹ Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Üç kimseye Allah Te‘ālā kelām-ı luṭf söylemez yevm-i ḳiyāmetde daḥı anlara naḻar-ı rahmet eylemez ve anlar içün ‘azāb-ı elim vardır. Biri pîr ki zīnā ider, biri pâdişāh-ı kezzāb, biri faḳîr-i mütekebbir.” Ve ‘an Esmā’ ḳālet: Ḳāle Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Bi’sel-‘abdün baḥîlün ve’ḥṭalue ve nesiye’l-kebir’el-müte‘ālî bi’sel-‘abdü ‘abdün sehā

²⁰⁰³ beynemā H.

²⁰⁰⁴ mütebaḥḥitirun H.

²⁰⁰⁵ Hz. Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: “Resulullah (aleyhissalātu vesselâm) buyurdular ki: “Bir adam, nefsinin hoşuna giden bir takım elbise içinde saçları da yapılmış olarak giderken yürüme sırasında kibire düşmüştü ki, birden yere battı. Kıyamet kopuncaya kadar orada zorlukla batmaya devam edecek.” (Buharî, Libas 5; Müslim, Libas 49, (2088)

²⁰⁰⁶ Derkenâr: Ol recülden murād Ḳārūn’dur. Zirā aşḥāḥda tecelcül fi’l-arḻ lügatini taşḥih itdügi yirdedür ve fi’l-ḥadîş “İnne ḳārūne ḥarace ‘alā ḳavmiḥi yetecerru (yetebaḥḥitir H.) fi celletin. Fe’emer Allāhu’l-arḻa fe’eḥazetehu fe-hüve yetecelcelü fihā ilā yevmi’l-ḳiyāmeti.” M, H.

²⁰⁰⁷ cerre H.

²⁰⁰⁸ İbnu Ömer (radıyallahu anhümâ) anlatıyor: “Resulullah (aleyhissalātu vesselâm) buyurdular ki: “Allah, kıyamet günü, büyülenerek elbisesini sürüyenin yüzüne bakmayacaktır.” Bir diğ er rivayette: “Elbisesini çalımla sürüyene bakmayacaktır” denmiştir. (Buharî, Libas 1, 2, 5, Fezailu’l-Ashab 5, Edeb 55; Müslim, Libas 42, (2085); Muvatta, Libas 11, (2, 914); Tirmizî, Libas 8, (1730); Nesâî, Zinet 102, (8, 206); Ebu Davud, Libas 28, (4085).

²⁰⁰⁹ zâ’ il H.

²⁰¹⁰ + iriş en ‘azāb H.

²⁰¹¹ Hazret-i Peygamber sallallāhu aleyhi ve sellem- buyurur: “Allah Teâlā kıyâmet gününde üç taife ile konuşmaz. Onları tezkiye etmez (temizlemez), onlara rahmet nazarıyla bakmaz, onlar için şiddetli bir azap vardır. Bunlar: Zina eden ihtiyar, yalancı hükümdar, kibirli fakir. (Riyâzü’s-sâlihîn, C. 2 s.48)

ve lehā ve nesniye'l-makābire ve'l-belā'i ”²⁰¹² Esmā' binti 'Ümeys Raḍiyallāhu 'anhādan rivāyet olunur ki dimiş: Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem didi: “Yaramaz kuldur şol kul ki baḥl ola ve mütekebirlere teşebbüh kıla ve unıda kebīr ü müte'alı. Yaramaz kuldur şol ki sehv ü ğaflet ve lehv ü sefāhet ide ve unıda makbereleri ve çürimegi.” Kāle 'Alī Raḍiyallāhu 'anhū: “İnne'l-lāhe Te'ālā yüvekkilü 'alā külli 'abdin meliken izā tekebbere kāle lehū [171-b] iḥsā' fe-kad vaḫa'ake'l-lāhu fe-hüve fī nefsihī kebīrūn ve fī a'yuni'n-nāsi aḥḫaru mine'l-ḫaḫīr.” 'Alī Raḍiyallāhu 'anh didiş: “Taḥḫīkan Allāhu Te'ālā müvekkel ider kul üzerine bir melegi kaçan tekebbür eylese dir aña çıḥ.”²⁰¹³ Ya'nī taḥḫīr ider taḥḫīkan Allāh seni alçaq itdi ve ol kimse kendü nefsinde kebīr ve nāsuñ gözlerinde ḫaḫīrden ḫaḫīr olur. İy 'azīz bilgil ki kibr bir şıfat-ı mezmūmedür nefsi emmāre şıfatlarından ve ol iki kısımdur. Biri kibr-i bāṭındur ki aña ḥulḳ dirler²⁰¹⁴ ve ol aşldur. Biri kibr-i zāhirdür ki ol a'māl-i cevāriḥdür ve ol fer'dür. Ya'nī bāṭında olanuñ budakları ve şemerātıdır ve ol aşl bāṭın-ı mūcib-i ḫarekāt ve menşe'-i a'māl-i zāhiredür ve anuñ ḫaḫīḳati kendü nefsinuñ mertebesin ḡayrılar mertebesinden a'lā görmekten ḫāşıl olur ki böyle görmekten nefsuñ ḫaḫīḳati şīşe. Ol²⁰¹⁵ şişmek sebebi ile ḡayr anuñ ḳatında ḫaḫīr görünür anuñ içün Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem du'āsında dir idi: “Allāhumme innī e'uzu bike min nefehati'l-kibriyā” Yā rabbī saña şıgınurın kibriyā şişmesinden. **Hikāyet:** Bir şahş 'Ömer'den Raḍiyallāhu 'anh icāzet taleb [172-a] eyledi ki şabāḥ namāzından soñra cemā'ate va'z ide. 'Ömer Raḍiyallāhu 'anh didi: “Aḥşā en tennefaḫe ḫattā tebluḡa's-şüreyyā.” Ya'nī: Ḳorḳarın ki şişesin tā Ūlker'e irişesin ve kibr bu ma'nā ile 'ucbdan mümeyyiz olur. Zīrā şıfat-ı kibr zuhūrı ḡayrı görmezsiniz mutaşevver degüldür. Ammā 'ucb ḡayrı görmegi muḳtaẓī degüldür.²⁰¹⁶ Şol kimse ki envā'-ı kemalāt-ı dīn ü dünyādan kendüde kemāl müşāhede ide ḫazret-i Ḥaḳḳ'uñ kendüye bu kemāli in'ām itdüğinden²⁰¹⁷

²⁰¹² Esmā binti Umeys (r.a.) rivayet ediyor: “Ne kötü kuldur o kul ki sonsuz büyüklük ve yücelik sahibi olan Allah'ı unuttur da kendinde bir şeref var sanıp kibirlenir. Ne kötüdür o kul ki en yüksek ve istediğini yapmaya muktedir olan Allah'ı unuttur da zulüm ve tacavüze kalkışır. Ne kötüdür o kul ki kabir ve orada çürümeyi unuttur da bu dünyadaki asıl vazifesini kulak ardı edip oyalanır. Ne kötüdür o kul ki nereden gelip nereye gittiğini unutarak serkeşlik ve azgınlığa dalar. Ne kötüdür o kul ki dini âlet ederek dünyayı ister. Ne kötüdür o kul ki şüpheli şeylere sarılıp dinî yasaklardan kurtulmaya çalışır. Ne kötüdür o kul ki rehberi bir tamahkârlıktır. Ne kötüdür o kul ki nefsinin herhangi bir kötü arzusu onu yoldan saptırır. Ne kötüdür o kul ki bir gayr-ı meşru istek ayağını kaydırır.” (Câmiü's-Sağır, No: 1725)

²⁰¹³ Derkenâr: İḥsā' lafzı Türkce kelbe çıḥ bire murdâr didükleridür. M, H.

²⁰¹⁴ Derkenâr: ve ol H.

²⁰¹⁵ ki böyle -H.

²⁰¹⁶ Derkenâr: Ya'nī kibr ḡayra büyüklenmekdür, 'ucb kendü nefsinde ben büyük kişiyn diyü ta'azzum itmekdür. M, H.

²⁰¹⁷ itdükdən H.

ğaflet ide ve kendüden bu kemâl zâyil²⁰¹⁸ olmasından havf itmeye ve feraḥ kendüye bu kemâl sebebi ile gâlib ola. Ol kimseye mu‘accib dirler egerçi anuñ ile hiç kimse daḥı yok ise. Ammâ kibr ‘ibâretdür şol hâletden ki kendüyi gayrdan a‘lâ göre ve gayrı kendüye kıl gibi taṣavvur ide. Kendü ḥidmetini anuñ üzerine vâcib bile ve çün bu şıfat kemâle ire anuñ ḥidmetinden ‘âr idüp kendü ḥidmetine lâıyık görmeye ve bu nihâyet-i tekebbürdür ki ḥazret-i Ḥaḳ celle ve ‘alâ kemâl-i ‘azameti ile ma‘yûb-ı ‘âsileri kendü cānibine da‘vet ider ki: “Hel min tā’ibin fe-etūbu ‘aleyhi ve hel min müstağfirin fa’ğfir lehū.” Ammâ bu bed-baḥt bu deñlü cinâyet ve ḥabâseti [172-b] ile bir kendü mişlinüñ istiḥdāmından ‘âr ider ve bu şıfatuñ âfâtından biri oldur ki kuvve-i nefṣāniye ki nefḥa-i şeytāniyye ile şişüp duḥān-ı muzlim müteşā‘ id olup ve ol duḥānuñ istilâsı ile gönli gözi mestūr olur ve ‘ayn-ı başireti mecmū‘-ı ebvāb-ı imān mesdūd olmaḳ ile ebvāb-ı cinān aña mesdūd olur. Anuñ içün Resūlullāh ‘aleyhi’s-selam buyurmuşdur ki: “Lā yedḥulu’l-cennete men kāne fī ḳalbiḥi mişḳāle zerretin min kibr.”²⁰¹⁹ Belki cemī‘-i aḥlāḳ-ı zemīme meşelâ ḡaḏab ve ḥıḳd u ḥased ve riḡā vü cedel ve kizb ü ḡıybet ve nemīme vü buḥl her biri cehennem miftāḥıdır şıfat-ı kibre müteferri‘lerdür ve çün kibr mādde-i kuvve-i ḡaḏabiyyedür ve kuvve-i ḡaḏabiyye²⁰²⁰ şerer-i²⁰²¹ ḳahr-ı ḥazret-i ilāhiyyedür ve ḥāşiyet-i âteş oldur ki bir zerresinden ‘âlem tutuşup yanar. Lā-cerem bir zerre²⁰²² kibr mūcib-i ḡaleyān-ı âteş-i cehennemdür ki a‘zam-ı ‘avālim-i nīrāniyyedür ki: “İnne’l-lezīne yestekbirūne ‘an ‘ibādeti seyedḥulūne cehenneme dāḥirīn.”²⁰²³ Taḥḳıḳan anlar ki istikbār iderler²⁰²⁴ benüm ‘ibādetümden girerler²⁰²⁵ cehenneme zelil u ḥ̣‘ār²⁰²⁶ ve bilgil ki kibrüñ ḡāyetde yaramazı oldur ki ‘ilm-i dīn öğrenmekden ve ḳabūl-i Ḥaḳ’dan ve inḳıyād-ı emr-i İlāhī’dan ‘avḳ idüp bu sa‘ātlere māni‘ olur ve bu kibrüñ ḡalebesi ile [173-a] eşḳiyanun nüfūs-ı ḥabīsesi müsteḥaḳḳ-ı ḥitāb-ı ḳahr-ı Ḥaḳ ola ki²⁰²⁷ “El-yevme tecidūne ‘azābe’l-hūni bi-mā kuntum teḳūlūne ‘alā’l-lāhi ḡayre’l-ḥaḳḳı ve kuntum ‘an

²⁰¹⁸ zā’ıl H.

²⁰¹⁹ “Kalbinde zerre miktar kibir bulunan kimse asla cennete girmeyecektir.” (Müslim İmān 147)

²⁰²⁰ Derkenār: dūr ve kuvve-i ḡaḏabiyye H.

²⁰²¹ Derkenār: Şerer kıḡılcım ma‘nāsınadır. M, A.

²⁰²² bir zerresinden -H.

²⁰²³ “Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir.” (Mü’mīn 40/60)

²⁰²⁴ + idi H.

²⁰²⁵ girürler H.

²⁰²⁶ Derkenār: Taḥḳıḳan M, A, H.

²⁰²⁷ Derkenār: Yevm-i kıyāmetde bu ḥitābı melekler itse gerekdür. M, A, H.

âyâtihi testekbirüne”²⁰²⁸ Ya‘ nî bugünkü²⁰²⁹ günde bulursız h‘ârlik ‘azâbını ol sebab ile ki siz dir idinüz Allâhu Te‘âlâ üze Hâk‘dan gayrı ve siz tekebbür ider idinüz²⁰³⁰ Allâhu Te‘âlâ âyetlerinden bu âyet-i kerîmede işâret vardır ki kibr bir dâlâletdür ki gâh Hâk Te‘âlâ’ya tekebbür itdürür ki emrini qabûl itmez gâh halka tekebbür itdürür ki kizbü bühtân ile anları tezlil ider gâh enbiyâya tekebbür itdürür ki anlara îmân getürtmez. Nitekim küffâr-ı Mekke didiler: “Lev lâ nuzzile hâze’l-Şur‘ânü ‘alâ reculin mine’l-karyeteyni ‘azîm”²⁰³¹ N’olaydı münezzel olaydı bu Şur‘ân bir recül-i ‘azîm üze Mekke’den yâ Tâiyif²⁰³²’den.²⁰³³ Gâyet kibrlerinden Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem hâzretini yetîm-i Ebû Tâlib’dür, diyü nübüvvetin qabûl itmeyüp muqtedâ-yı tarîk-i Hâk‘ı dünyâ ulularından biri olmak gerek diyüp ve şeref-i âhireti ‘izz-i dünyâ ile taşavvur itdiler ve himmetlerinin denâ’etinden Velid bin Muğire ve Ebû Mes‘ûd Şâkfî nebî olsa, didiler ve gâyet şağırılıklarından kûs-ı nübüvvet-i Muhammed’i işitmediler. Lâ-cerem bunların gönlünün gözi körliğinin beyânı için nâzil oldu ki: “Şummun bükümün ‘umyun fehum lâ yerci’ün”²⁰³⁴ Şağırlardur dilsizlerdür, körlerdür bunlar rucû‘ itmezler²⁰³⁵ ve bir cemâ‘at dağı [173-b] gâyet şeqâvetlerinden ve ta‘azzüz ve dâlâletlerinden aşfiyâ’-i ümmet muhâles-tinden²⁰³⁶ ve evliyâ’-i millet müvânesetinden ‘Ammâr ve Selmân ve Bilâl gibi ‘âr iderler idi ki: “E hâ’ulâ’i minâ’l-lâhi ‘aleyhim min beynîna”²⁰³⁷ Bunlar anlar mıdır ki Allâh in‘am eyledi bunlara bizüm ortamızdan.²⁰³⁸ Çün hâkâyık ve ma‘ânî rû’yetinden kâşır idi. Fuqarâ’ aşhâbuñ zâhirlerin görüp anlardan istinkâf iderler idi zemâne ‘avâmının gözleri²⁰³⁹ dağı böyledür. Cümle şerefî manşib u mâl uluğında bilürler.²⁰⁴⁰ Esbab-ı riyâ ve mülâyemeti kemâl şanurlar ve meges gibi cîfe-i dünyâyâ konarlar. Eger başiret nazarı ile bunlardan birinün hâline nazar itseñ aqvâl u ef‘âl ve harekât u sekenât ve nazar u cülûş şemâyili fir‘avnlige

²⁰²⁸ “Allah’a karşı doğru olmayanı söylediğiniz ve onun âyetlerinden kibirlenerek yüz çevirdiğiniz için bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacaksınız” diyecekleri zaman hallerini bir görsen!” (En‘âm 6/93)

²⁰²⁹ bugünkü H.

²⁰³⁰ Derkenâr: Allâhu Te‘âlâ ... iderdünüz H.

²⁰³¹ “Bu Kur’an iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!” dediler. (Zuhruf 43/31)

²⁰³² Tâ’ife H.

²⁰³³ Derkenâr: N’olaydı M, H.

²⁰³⁴ “Onlar, şağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler.” (Bakara 2/18)

²⁰³⁵ Derkenâr: Şağırlardur M, H.

²⁰³⁶ mücâlese-tinden H.

²⁰³⁷ “Allah’ın, aramızdan lütfuna layık gördüğü kimseler bunlar mıdır?” (En‘âm 6/53)

²⁰³⁸ Derkenâr: Bunlar M, H.

²⁰³⁹ körleri H.

²⁰⁴⁰ + ve H.

şāhiddür. Ammā anı izhār idemezler. **Maṭlab:** ‘Alāmetü’l-kibr seb’a.²⁰⁴¹ Ve bilgil ki kibri gizlemegün ve āşikāre eylemegün ‘alāmetleri çokdur. Ammā kibri gizlemegün ‘alāmetleri yedidür. ‘Alāmet-i evvelī oldur ki oturmakta bağdaş kurup otura yā bir ayağın ol bir²⁰⁴² dizi üzre qoya ya ṭayanup otura ve ekşeriya qarīnlerine ve aḳribāsına ve āşinālarına ve ihvānına kadar virmeyüp i‘tibār kılmaya ve cülūsda şerāyiṭ-i edebi ri‘āyet itmeye. **Hikāyet:** A‘rāb’dan bir kimse gelüp Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥāzretini ṭa‘ām [174-a] yirken diz çeküp oturmuş görüp didi: “Mā ḥāzihi’l-cilsetü ya Resūlullāh?” Ya‘nī “bu nice oturişdur yā Resūlullāh.” Resūlullāh ‘aleyhi’s-selām didi: “İnnemā ene ‘abdün eclisu kemā yeclisü’l-‘abd.”²⁰⁴³ Ya‘nī “ben ḳulın ḳul gibi otururın.” **Hikāyet:** Şeyḥ Ebū Ca‘fer Ḥuddād ḳuddise sırrıhu kendü aşḥābına dir idi: “Edeb-i zāhir ḥalk ile edeb-i bāṭındur Ḥaḳ ile. Her kim ki zāhirde ḥalk ile ri‘āyet-i ḥüsn-i edeb itmege ḳādir olmaya ādāb-ı ‘ubudiyyet āşārınūn berekātından mahrūm olur bāṭında.” ‘Alāmet-i sāniye oldur ki yolda yürürken şalına ve gāh elin böğrüne qoya ve gāh ḳaftānının etegin eli ile duta ve gāh elin ardına idüp şalına. Bu cümle kibr neticeleri ve ‘ucb şemereleridür ve ḥabş-i bāṭın nişānidur. **Hikāyet:** Muṭarrıf bin ‘Abdullāh ki ekābir-i tābi‘indendür, Ḥalīfe Mühelleb ki ḥākim-i zemān idi anı gördi fāḥir libāslar geymiş nāzla şalınur, didi: “İy Allāh ḳulı bu nice yürüyüşdür ki bunı Allāh sevmez.” Mühelleb didi: “Sen beni bilmezsin gibi.” Muṭarrıf didi: “Bilürin evvel nuṭfe-i bī-miḳdār idüñ ve āḥir cīfe-i murdārsın ve şimdi necāset ḥammālısın.” Muhalleb andan ‘özü dileyüp andan <[H. 160a/15]²⁰⁴⁴ tevbe eyledi. ‘Alāmet-i sālişe oldur ki kendünün ḳarşusunda ḥalk ayağın durduğun isteye.²⁰⁴⁵ ‘Alī kerrema’l-lāhu vechuhū rivāyet itmiş ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Men erāde en yenzure ilā ehli’n-nāri fe-leyunzur ilā reculin ḳā‘idin ve beyne yedeyhi ḳavmun ḳıyāmın”. Ya‘nī kim ki isteye ki ehl-i nāra nazar eylesün bir recüle [H. 160b] ki kendü ḳā‘id ola önünde bir ḳavm ḳā‘im olalar. Ve ‘an Enes bin Mālik Raḳıyallāhu ‘anh: “İnnehū ḳāle lem yekun şahşun eḥabbe ileyhim min Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem ve kânū izā re’evhu lem yaḳimū ileyhi limā ya‘melüne min kerāhetihī zālike”. Ya‘nī Enes bin Mālik Raḳıyallāhu ‘anh

²⁰⁴¹ Derkenār M.

²⁰⁴² bir -H.

²⁰⁴³ “Ben bir yere dayanarak yemek yemem” (Buhāri). “Ben sadece bir kulum. Bir kulun yemek yediği gibi yerim ve bir kul gibi otururum.” (İmam Bezzar)

²⁰⁴⁴ M nüshasında buradan sonra tahminen 2 sayfa atlayarak istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Bu kısım Hekimoğlu nüshası 160a/15 ile 161a/07 aracılığıyla onarılmıştır.

²⁰⁴⁵ Derkenār: Bu ta‘zīm ve tekebbür için olandur ammā ḥükm olup nāsa meḥābet gösterüp izhār-ı şevket ve zaḳṭ-ı nās için olsa ruḥşat vardır. H.

dimiş: Hiç bir şahş yok idi aşhāba sevgülü Resūlullāh'dan şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ve anı görseler²⁰⁴⁶ kalkmazlar idi zirā bilürler idi ol anı kerih görür idi. 'Alāmet-i rābi'a oldur ki yalnız gitmekden 'ār ider ardınca bir iki kimse gitdügin ister. Ebū'l-Derdā Raḍiyallāhu 'anh dir imiş: "Lā yezālu'l-'abdu yezdādu mine'l-lāhi ba'den mā muşīye ḫalfehū". Ya'nī müttaşıl kul Allāh'dan ırak olur mādām ki anuñ ardınca gidile. **Hikāyet:** Bir gün bir cemā'at Şeyḫ Ḥasan Başrī 'aḳabince giderler idi. Çün şeyḫ bunları gördi men' eyledi ve didi: Mü'minüñ ḳalbi bunda ber-ḳarār ḳılmaz. Ya'nī gönline kibr gelür. Ebū İmāme-i Bāhilī Raḍiyullāhu 'anh dimiş: "Kuttā nemşī ḫalefe Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem fe-semi'a ḫuḫḳa'n-ni'ālī fe-vaḳaf şümme ḳāle imşū beyne yedeyye ḳulnā yā Resūlullāh nemşī beyne yedeyke. Fe-ḳāle: Ne'am innī semi'tu ḫuḫḳa ni'ālikum ḫalfi fe-ḫiftu en yehule fī ḳalbī şey'un". Biz Resūlullāh ardınca gider idik. Çün ayak ḳaplarımız āvāzın işitdi durdı ve didi: Yüriñ öñümce. Biz didik: Yā Resūlullāh biz senüñ öñüñce yürüelim mi? Didi: Ne'am zirā ben işitdüm sizüñ ayak ḳaplarıñuz āvāzını ardımdan, ḳorḳdum benüm ḳalbime bir nesne dāḫil ola, ya'nī tekebbür gire. 'Alāmet-i ḫāmise oldur ki aña bir dīn uluları [H. 161a] ziyāretinden 'ār ider ve 'ulemā'-i dīn ve erbāb-ı ḳulüb ve evliyā ve şuleḫādan sitinkāf ider ve kendü nefsinı kibr sebebi ile nef'-i dünyevīden ve fā'ide-i dīnden ve şevāb-ı uḫrevīden mahrūm ider ve selef-i şālihīn ṭarīḳati mütāba'atin itmez. **Hikāyet:** Süfyān Şevrī ḳuddise sırūhū Mekke'ye vardı. İbrāhīm Edhem raḫmetu'l-lāhu 'aleyh aña ādem gönderüp didi: Gerekdür ki gelesin ve bir niçe ḫadīş bizim dervişlerimiz öñinde rivāyet idesin> [174-b] tā senüñ lafzuñdan işideler. Süfyān geldi bir niçe ḫadīş rivāyet ḳıldı. Hiç ḫatırına tegāyyür gelmedi. İbrāhīm Edhem'e didiler: "Niçün bunuñ gibi ulu kimseyi böyle da'vet itdüñ?" Didi: "Anuñ tevāzu'ın imtiḫān itmek diledüm. 'Alāmet-i sādise oldur ki Müslümānlar anuñ yanında yā yakınında oturmaḳdan 'ār ider ve anı ister ki öñinde oturalar erbāb-ı ḫacāt cülūsı gibi ve Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem aşhāb ortasında ne yiri ki ḫālī bulsa oturur idi. Anuñ bir mu'ayyen yiri yok idi ve buncılayın ḫulefā'-i rāşidīn daḫı ḡayrdan mümtāz degüller idiler ve A'rāb ki beriyyeden gelürler idi bunları ḡayrdan fark idemezler idi. Tā şorarlardı ḫalīfeyi ḳanḡıñuzdur, diyü ve Enes rivāyet eylemiş ki: "Kāne Resūlullāh şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem. Te'ḫüzü'l-velīdetu min velāyidi'l-medīneti bi-yedihi fe-lā²⁰⁴⁷ yenze'u bi-yedihi minhā ḫattā tezhebe bihi

²⁰⁴⁶ Derkenār: aşhāba H.

²⁰⁴⁷ ve lā H.

ḥayṣu-ṣā'et."²⁰⁴⁸ Resūlullāh ṣallā'llāhu 'aleyhi ve sellem böyle idi ki bir cāriye Medīne cāriyelerinden anuñ elin dutar idi ve ol elini bundan koparmaz idi.²⁰⁴⁹ Hattā anı alur gider idi kıanda dilerse. 'Alāmet-i sābi'a oldur ki ḥasteler ile [175-a] oturmaqdan ve anlar ile ta'ām yimekten ictināb ide ve ehl-i belā ve aşḥāb-ı emrāzı görmekten nefret ide. **Hikāyet:** Bir kimse Resūlullāh ṣallā'llāhu 'aleyhi ve sellem meclisine geldi ki ellerinde kabarcık var idi. Ta'ām ḥāzır olup ol kimse her kimüñ yanına otursun ol kişi çekinüp andan ictināb kıılır idi. Resūlullāh ṣallā'llāhu 'aleyhi ve sellem anı kendü yanına çağırıp anuñ ile bile ta'ām ekl eyledi ve bir kimse anı mekrūh²⁰⁵⁰ yigrendi Hāḳ Te'ālā anı ol marāza mübtelā eyledi. İbni 'Ömer Raḍiyallāhu 'anhümā meczumı ve abraşı sofrasında men' itmez idi. 'Alāmet-i şāmine oldur ki evde lāzım olan işleri işlemekte 'ār ide ve ehl ü evlādından tenezzūh ide. Bu netice-i kibr ve nişān-ı ḥamākatdur ve Ebū Sa'id Ḥudrī Raḍiyallāhu 'anhdan²⁰⁵¹ rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā'llāhu 'aleyhi ve sellem: "Kāne²⁰⁵² ya' lifü'n-naẓıḥu ve ya' kılu'l-ba'iru²⁰⁵³ l-beyti ve yaḥlebū's-şāte ve yaḥşifü'n-na'le ve yerḳa'u's-sevbe ve yaṭṭanū ma'a ḥādimihī izā a'yā ve ye'külu ma'ahū" Ya'nī deveye 'alef virür ve deveyi bağlar ve evi süpürür ve koyını şağar ve ayak kıabın yamar ve kıaftānı yamar ve ḥidmetkār²⁰⁵⁴ ile [175-b] degirmen çeker idi. Kıaçan ḥidmetkār yorılma ve ḥidmetkār²⁰⁵⁵ ile ta'ām yir idi. **Hikāyet:** 'Ömer bin 'Abdü'l-'azīz'e bir gice kıonuk geldi ve kendüsi kıtābet ider idi. Çıraḳ fitilin ıslāḥ itmek lāzım gelüp kıonuk durmaḳ isteyüp 'Ömer didi: "Kıonuk kıullanmaḳ mürüvvet degüldür." Kıonuk didi: "Ḥizmetkārı²⁰⁵⁶ uyandırılum." 'Ömer didi: "İlk uyḳudur." Pes kendüsi kıalkup çırağı rüşen idüp girü yerine oturdı. Kıonuk didi: "İy emirü'l-mü'minān sen kendüñ kıalkduñ." 'Ömer didi: "Belī kıalkdum 'Ömer idüm çırağ ıslāḥ idüp geldüm girü 'Ömer'in. Hiç mertebem eksük olmadı." 'Alāmet-i tāsi'a oldur

²⁰⁴⁸ "Medine halkından bir cariye (bile) ihtiyaç duyduğu bir konu için Resulullah'ın elinden tutardı ve o da elini cariyenin / kadının elinden çekmezdi; öyle ki kadın onu Medine'nin istediği yerine çeker götürürdü." (İbn Mace Zühd, 16).

²⁰⁴⁹ Derkenār: Ya'nī bir za' ifenüñ ḥāceti olup Resūlullāh ṣallā'llāhu 'aleyhi ve sellem kendüsi bi'z-zāt varmaḳ ile ol ḥācet bitmege muḥtāc olsa Resūlullāh 'aleyhi's-selām ḥāzretine gelüp eline yapışup ḥācetini ne yirde olmalı ise alur gider ve Resūlullāh ṣallā'llāhu 'aleyhi ve sellem kemāl-i tevāzu'ından muḥālefet itmez idi. M, H.

²⁰⁵⁰ + görüp H.

²⁰⁵¹ Ḥudrī'den Raḍiyallāhu 'anh H.

²⁰⁵² kāne -H.

²⁰⁵³ + ve yeknisü H.

²⁰⁵⁴ ḥidmetkār H.

²⁰⁵⁵ ḥidmetkār H.

²⁰⁵⁶ ḥidmetkārı H.

ki bāzārdan havāyici²⁰⁵⁷ götürüp kendü evine getürmekden ‘ār ide. Bu hāl Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem ve aşhāb ve tābi‘in rıdvānu’l-lāhi Te‘ālā ‘aleyhim ecma‘in sîretleri muhālifdür. Haberde vārid olmışdur ki Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem havāyic-i beyti bāzārdan alur kendüsi götürüp eve getürür idi. Çün aşhāb yolda duş olup götürmek isteseler²⁰⁵⁸ kımayup “Şāhibü’l-metā‘i eḥaḳḳu bi-ḥamlihī” Metā‘uñ şāhibi götürmege eḥaḳḳdur²⁰⁵⁹ dir idi ve ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh didi: “Lā yenḳuşu recülü min kemālihī ma ḥamele min şey’in ilā ‘iyālihī” Ya‘nī hiç recülüñ [176-a] kemālinden naḳş itmez şol nesne ki götürür ‘iyāline²⁰⁶⁰ ve Ebû ‘Ubeyde binü’l-Cerrāḥ Raḍiyallāhu ‘anh Şām Begi idi. Çün ḥammāma gider idi fūtasın ve ḥammām taşın kendüsi götürür idi. **Hikāyet:** Şābit bin Ebī Mālik dimiş: “Ebû Hüreyre Raḍiyallāhu ‘anh emīr iken arḳası ile odun götürüp evine alur gider idi. Çün bāzāra ve ḥalḳ ortasına uğrar idi. Emīriñüze yol virüñ dir idi.” **Hikāyet:** Aşhābdan biri dimiş: “‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh ḫilāfeti zemānında bāzārdan et alup dest-māli ucına şarup evine alup gitmek isteyüp ben didüm: “İy emīrū’l-mü’mīnīn baña vir ben götüreyin.” ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh didi. “Ebûl’-‘iyāl eḥaḳḳu bi’l-ḥaml.” **Alāmet-i ‘āşire** oldur ki nefīs libaslar geymege ḥarīş ola ve elvān-ı libās taḫşilinde mübālağa ide ve anları kendüye şeref bile ve eski ve kirlü ve renklü kaftān geymekden ‘ār ide ve faḳīrlar libāsını mekrūḥ göre ve bu ma‘nā nev-i kibr ve mādde-i ‘ucbdur ve Resûlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “El bizāzū mine’l-īmān”²⁰⁶¹ Ya‘nī az behālu kaftān geymek²⁰⁶² imāndandır. **Hikāyet:** ‘Alī Raḍiyallāhu ‘anh eyyām-ı ḫilāfetinde minber üzre ḫuṭbe oḳur idī²⁰⁶³ yamalı kaftān [176-b] geymiş idi. Aşhābdan ba‘zı ‘itāb idüp didiler ki: “Niçün bunuñ gibi kaftān geydüñ?” Ol cevap virdi ki: “Ḳayırmaz bunda üç fāyide²⁰⁶⁴ vardır. Biri setr-i ‘avret ki maḳşūddur. Biri ol ki ḳalbi kibrden pāk ider. Biri ol ki mü’mīnler baña iḳtidā iderler.” İṣā ‘aleyhi’s-selām dimiş: “Cevdetü’s-şiyābi nebātün ḫuyelā’i’l-ḳalb” Ya‘nī libās yeñiligi ve eyüligi tekebbür-i ḳalb bitürür ve Ṭāvūs-ı Yemānī Raḍiyallāhu ‘anh dir idi: “İnnī le-aḡsilu

²⁰⁵⁷ havāyic H.

²⁰⁵⁸ istese H.

²⁰⁵⁹ Derkenār: Metā‘uñ M.

²⁰⁶⁰ Derkenār: Zebān-ı (zemān-ı H.) aşhāb ve tābi‘inde ḥalḳda ḥaşyet-i ḥaḳḳ ḡālib idi. Ḥulefā vü ümerāda şevket ü mehābet olmaḳ lāzım degül idi. Ḥaliyā (-H) āhir zemān olup ḥalḳ siyaset ve heybet-i selāṭin ü ümerādan ḡayrıdan ḳorkmaz olup anuñ içün şevke ü mehābet hey’eti iḫtiyār olındı. M, H.

²⁰⁶¹ “Duymuyor musunuz, işitmiyor musunuz? Mütevāzi giyinmek imandandır, mütevāzi giyinmek imandandır!” (Ebû Dāvud, Tereccül 1 ; İbni Māce, Zühd 22)

²⁰⁶² geymek -H.

²⁰⁶³ oḳurdu H.

²⁰⁶⁴ fā’ide H.

şevbî fe-unkire kâlbî mâ lem ye'sih²⁰⁶⁵” Ya' nî ben kaftânun yurîn gönlüme kibr gelüp añâ inkâr kırlurın kirleninceye dek. **Hikâyet:** Sa'id²⁰⁶⁶ bin Süveyd didi: ‘Ömer bin ‘Abdü’l-‘azîz’i gördüm cum’a mescidinde imâmet ider idi namâzdan soñra oturdu bir gönlek geymiş ki yakası yırtılmış ve yamanmış. Ben didüm: “İy emîrû’l-mü’minîn Hâk celle ve ‘alâ saña hilâfet virdi yeñi libâs geyseñ ne olurdu?” Bir sâ’at başın aşğa idüp didi: “Efđalü’ş-şabri ‘inde’l-ıiddeti ve efđalü’l-‘afv-i ‘inde’l-ıudreti” Ya' nî şabruñ evlâ olanı ıiddet ü ğazab hâlinedür ve ‘afvuñ a’lâ olanı kudret hâletindedür²⁰⁶⁷ ve Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem dimiş ki: “Men tereke zînetehû li’l-lâhi ve vaża’a şiyâben haseneten [177-a] tevâzu’an li’l-lâhi ve ibtigâ’e vechihî kâne haqqan ala’l-lâhi en yudhilehû ‘abkariyyü’l-cenneti”²⁰⁶⁸ Ya' nî her²⁰⁶⁹ kim ki terk ide zîneti Allâh içün ve kıoya gökçek kaftânları Allâhu Te‘âlâ’ya tevâzu‘ içün ve rızâsın taleb içün haqq olur Allâhu Te‘âlâ üzerine ki anı kıoya cennetüñ ağır behâlî libâslarına. Bu ma‘ânî ki zıkr olındı ümmühâtı ve uşûlidür kibrüñ ki cibbilet-i nefste merkûzdur. ‘Âciz olduğıçün izhâr idemez. Çün kudret bula izhâr ider. Ammâ esbab-ı izhâr kibr-i nefsuñ isti‘câbı ve isti‘zâmıdır. Zîrâ tekebbür zâhir olmaz illâ şol kimseden²⁰⁷⁰ ki kendüde şıfat-ı kemâl görüp mu‘accib ola ve isti‘zâm-ı nefse sebeblerin göre **Maṭlab: Lâzımı fi esbâbi’l-kibr**²⁰⁷¹ ve kibr-i esbâbı yedidür. Bişi dünyevîdür²⁰⁷² ve ikisi dînidür. Dünyevî olan neseb ü cemâl ve kuvvet ü mâl ve keşret-i evlâd u ittibâ²⁰⁷³dur. Dînî olan ‘ilm ü ‘ameldür. Bu maḥallde esbabuñ taşîli ve def’inüñ ‘ilâcı beyân olınsa gerekdür ki **Maṭlab: Neseb-i şerîf.**²⁰⁷⁴ kibrüñ esbâbından sebeb-i evvel nesebdür. Şol kimse ki anuñ neseb-i şerîfi ola kendüden nesebde ednâ olanı taḥkîr idüp tekebbür ider. Egerçi ol kimse ‘ilmde ve ‘amelde kendüden a’lâ ise daḡı câhillerden <[H. 163b/04]²⁰⁷⁵ niçe kimse neseb-i şerîfi ile nâsuñ ekşerin kendülerüñ kulu gibi görürler ve anlar ile

²⁰⁶⁵ yetessih H.

²⁰⁶⁶ sa’d H.

²⁰⁶⁷ Derkenâr: ‘Ömer bin ‘Abdü’l-azîz’üñ murâdı budur ki efđal-i libâsa ve zînete kudret var iken terk eylemekdür. Nitekim ḥadîş añâ delâlet ider. M.

²⁰⁶⁸ “Kim muktedir olduğı halde tevazu maksadıyla (Allah için) (kıymetli) elbise giymeyi terk ederse, Allah kıyamet günü, onu mahlukatın başları üstüne çağırır ve dilediğı iman elbisesini giymekte onu muhayyer bırakır.” (Tirmizî, Kıyamet 40)

²⁰⁶⁹ her -H.

²⁰⁷⁰ kimsede H.

²⁰⁷¹ Derkenâr M.

²⁰⁷² Derkenâr: dünyevîdür M.

²⁰⁷³ + ve enşâr ve aḡarib ve ‘aşâ’ir H.

²⁰⁷⁴ Derkenâr M.

²⁰⁷⁵ M nüshasında 177a devamındaki sayfa ile arkası devamlılık göstermemekte, 1 varak kadar esas alınan nüshadaki düşüklükten kaynaklanan bir kayıp anlaşılmaktadır. Bu kısım H. 163b/04-164a/14 ile onarılmış, M nüshasındaki sıralamaya dokunulmamıştır (ç. n).

muşāḥabet itmekden ‘ār iderler ve ğāzaba gelseler ğayra ‘itāb idüp “Behey bed-aşl ve Türk-zāde” dirler. Bu marāzuñ ‘ilācı iki nesnedür. Biri oldur ki ğayruñ kemāli ve atanuñ ḥasb-i ḥālī ile tefahḥur ḥamākatdur. Kemāl ādemuñ kendü zātında olmaḥdur.

Şi‘r:

Leyse’l-fetā men yaḫūlukāne ebī

Beli’l-fetā men yaḫūlu-hā ene zā²⁰⁷⁶

Āḫiruhū:

Le’in faḥaret bi-ebā’i zevī şeref

Le-ḫad şdaḫte ve lākin bi’sē mā veledū²⁰⁷⁷

Ol kimse ki neseb-i şerīf ü kemāl-i ābā vu ecdād ile tekebbür ider eger kendi zātında cāhil ve ḥabīs ve ḥasīs ise şeref-i ābā vu kemāl-i ecdādınuñ noḫşānına bedel olmaz. Belki veled-i nāḫısuñ babasına nisbeti şöyledür ki ādem bevlinden ḥādis olan ḫurduğaz merkeb bevlinden ḥādiş olan ḫurduğaza²⁰⁷⁸ tekebbür itmekdür. Çün ikisi daḫı ḥadd-i zātında murdārdur, aşlı ādem olmaḫ ile aşlı merkeb olmaḫ farḫ olunmaz ve bir ‘ilāc budur ki kendü aşl-ı ḫilḫatini mülāḥaza ide ki aşl-ı ḫaribi nuṭfe-i murdārdur ve cedd-i ba‘īdi ḫāk-i bī-miḫdārdur. Anuñ içün Ḥaḫḫ Te‘ālā buyurur: “Ve bede’ ḫalḫa’l-insāni min ṭinin şümme ce‘ale neslehū min sülāletin min mā’i mehīnin.”²⁰⁷⁹ Pes şol kimse ki yaḫīn bile ki aşlı ḫāk-i zelīldür pes aşlı ile olan [H. 164a] böyle tekebbür itmek revā degüldür ve taḫḫiḫ bile ki şeref e faẓl ehl-i ma’nāyadur ve rif‘at u ‘izzet ehl-i taḫvāyadur ve ḫaberde vāḫi‘ olmuşdur ki bir gün iki kimse Resūlullāḫ ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām ḫuzūrında neseb ile tefāḫur iderler idi. Birisi birine didi: Ben fulān bin fulānın, sen nesin? Resūlullāḫ şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem didi: İftāḫare reculāni ‘inde Mūsā ‘aleyhi’s-selām fe-ḫāle eḫaduhumā ene fulānu bin fulān ḫattā ‘adde tis‘aten fe’vḫa’l-lāhu te‘ālā ilā Mūsā ‘aleyhi’s-selām fe-ḫāle iftaḫar fulānun bi-ebā’ihī enne kulle tis‘atin fi’n-nāri ve ente ‘āşiruhum”. İki kimse faḫr idişdiler Mūsā ‘aleyhi’s-selām ḫatında. Biri didi: Ben fulān bin fulānın, tā şaydı toḫuz ataya dek. Ḥaḫḫ Te‘ālā vaḫy

²⁰⁷⁶ Derkenār: Yigit ve civān-merd ol degüldür ki benüm babam böyle idi diye, belki yigit ve civān-merd oldur ki işte ben şöleyin diye. H.

²⁰⁷⁷ Derkenār: Eger faḫr iderseñ şereflü babalar ile gerçeksın ammā yaramaz doğurmuşlar. A, H.

²⁰⁷⁸ Derkenār: merkeb H.

²⁰⁷⁹ Derkenār: İbtidā itdi insān ḫalḫını balçıḫdan andan soñra kıldı neslini suzer ḫ‘ār şudan. H.

eyledi Mūsā ‘aleyhi’s-selāma ve didi: Faḥr itdi fulān ābāsı ile toḡuzı cehennemdedür, sen onuncısın diyesin. Bunun için Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Le-yede‘anne’l-ḳavmu’l-faḥre bi-ābā’ihim ve ḳad šārū faḥmen fī cehenneme ev le-yekūnunne ehvene> [177-b]²⁰⁸⁰ ‘ale’l-lāhi mine’l-ci‘lāni’l-letī teẓūḳu bi-ānāfihe’l-maḳdūre”. Ya‘nī terk eylesün ḳavm babaları ile faḥrı ḥāl bu ki anlar kömür oldılar cehennemde yā-ḥud olurlar anlar Allāh ḳatında ḥaḳīrler cu‘allardan²⁰⁸¹ ki burunları²⁰⁸² ile zevḳ ve sevḳ iderler murdārları. **Matlab: Sebebü şānī min esbābi’l-kibr.**²⁰⁸³ Ve kibr esbābından sebep-i şānī cemāldür. Ekşer bunun ile faḥr ‘avretlerde olur. Bu muḳteẓidür ṭa‘nī ve²⁰⁸⁴ la‘nī ve müverrişdür. Buḡzı ve ḥasedi ve ḡıybeti ve bunun gibi kimsenün ekşer [H. 164b] evḳātda iştigālī müsāviye ve ḡayrıların ‘uyūbına olur ve bu marāẓun ‘ilācı budur ki bu kimse ḥayvānlıḳ nazarın ve şūret-perestligi ḳoyup başiret gözi ile bātının te‘emmül idüp bu deñlü murdārlar ki bedeninde vardır. Anı fıkri ide ki necāset bağırsaklarında ve bevl ḳavuḡında ve balḡam burnında ve ḳan tamarlarında va şaru şular cümle derisinün altındadır. **Matlab-ı nefis def‘-i kibr için.**²⁰⁸⁵ Eger her gün iki ve üç kerre tenhā yire varup def‘-i necāsāt itmeyüp olduḡı yerde ḳazā’-i ḥācet itse murdār ḳoḳudan olduḡı yire kimse varmaz ve murdārdan rüsvā-yı ‘ālem olur idi ve kendü kendüsinden yigrenür idi. Anuñ için beden-i insāna necāset ṭaḳarcuḡı dimişler²⁰⁸⁶ ve çün kendünün ḥaḳīḳatine nazar ide evveli nuṭfe-yi murdār ve ḥāliyā ḥāmil [178-a] āḳẓār ve āḡer cīfe-i bī-i‘tibār olsa gerekdür ve zāhir-i icmāl ḡüyyā cemendür mezbele üstinde bitmiş ve bir marāẓ-ı ‘arūẓi ile ol ḥüsn mübeddel olup maḳbūl iken menfūr u maḡbūb iken mebgūz olur ve kibr esbābından sebep-i şālīs ḳuvvetdür ve şiddet-i batş ile tekebbürdür ve bu marāẓun ‘ilācı mülāḥaza-i marāẓ ve ‘arāẓdur ki çün bir tamarı bir derde mübtelā olsa ol bī-ḳarār olur ve anuñ def‘inden ‘āciz ḳalır ve ḥāl-i marāẓda bir megesi kendüden redd itmeḡe ḳādir olamaz ve bir ḳarınca ḳulaḡına yā burnına girse helāke yetiştirür ve bir gün sıtma dutsa cümle ḳuvveti za‘fa mübeddel olur ve ḳuvvetde ḥod merkebden ve şıḡırdan ‘ācizdür. Ḥayvāndan maḡlūb olduḡı hüner ile tekebbür ḡāyetde cehl u ḥamāḳatdur ve kibr esbābından sebep-i rābi‘ māldur. Bu pādīşāhlarda

²⁰⁸⁰ Bu kısımda bir varak esas alınan nüshadaki kopukluktan dolayı atlanmıştır. Diğer nüshalarla da karşılaştırılınca M nüshasında tahminen 1 varak atlandığı gözlemlenmiştir (ç. n.)

²⁰⁸¹ Derkenâr: Cu‘al toñuzlan ḳurdı didikleri böcekdür ki (-H) necāset yuvalar ve murdār sever. M, H.

²⁰⁸² bunlar H.

²⁰⁸³ Derkenâr M.

²⁰⁸⁴ ve -H.

²⁰⁸⁵ Derkenâr M, H.

²⁰⁸⁶ Derkenâr: anuñ için M.

olur ki keşret-i hazāyin ve ‘asker ve ālāt u esbāb-ı sefer ile faḥr iderler ve köylülerde olur ki tavarlarınıñ ve ‘aḳār u mezra‘alarının keşreti ile iftiḥār iderler ve tācirlerde olur ki keşret-i nūḳūd ve vefret-i aḳmişe ile tefāḥur idüp kendülerden ednā olana tekebbür iderler ve iftiḥār maḥallinde dirler: “Sen kimsin ve ne [178-b] ḳudretüñ vardır. Eger ben istersem niçe senüñ gibi tāciri²⁰⁸⁷ şatun alurum ve senüñ cemī‘-i mālūñ benüm zekātum ḳadar olmaz.” **Maṭlab: Ḥaṭar-ı mālda ve anuñ meẓemmetindedür.**²⁰⁸⁸ Bunuñ cümlesi netice-i cehl ü ḥamāḳat ve āfet-i mālı bilmemek ve ḥatar-ı dünyāyı añlamamak ve faẓilet-i faḳırdan ġāfil olmaḳdur ve bu tekebbür aḳsām-ı tekebbürüñ ġāyetde aḳbeḥidür. Zirā esās-ı esbāb-ı dünyā seyl-i ḥavādiş-i memerrindedür ve her laḫẓa ḥudūş-ı ḥavādiş-i rūzgār ile mümkün-i zevāl²⁰⁸⁹dür. Emvāl zevāl bulduḳdan sonra çün nefsinde kemālātdan hiç nesneye ḳādir degüldür nās içinde ġāyetde zelil olsa gerekdür ve eger oñatça te‘emmül ḳılsa niçe Yehūdiler ve Naşrāniler andan ziyādedür ve bir şeref ki ḥırsız²⁰⁹⁰ almaḳ ile ve evde yanmaḳ ile zāyil²⁰⁹¹ ola ve kāfirler anda andan ġālib ola ve āḫiretde sebep-i ḥisāb belki mucib-i ‘azāb ola ‘āḳıl olan anı şeref bilmez ve anuñ ile mübāḥāt ḳılmaz ve kibr esbābından sebep-i ḥāmīs keşret-i evlād u eṭbā‘ ve enşār u aḳārib ve ‘aşāyirdür²⁰⁹² ve ekşer bunlar ile tekebbür pādişāhlarda ve ḥākimlerde olur ve bu kimsenüñ mişāli şöyledür ki bir şahş düşünde görür ki ḥükm ü ḥukūmet ve imāret ü salṭanat ve ḳuvvet ü şevket ve cemāl bulmuş ve ḥadem u ḥaşem ve māl u menāl [179-a] şāḫibi olmuş ve o bunlar ile maḡrūr u mesrūr iken nā-gāḥ uyanup kendüyi bir ḳarañu²⁰⁹³ evde yā bir vādī-i vaḥşetde ve şaḫrā-yı dehşetde bulur ki cümle cevānibin behāyim ü zararlı sibā‘ ihāta idüp aña ḳaşd iderler ve kendüsi ‘aḳrebler ḳurbında ve yılanlar arasında ve necāsetler ortasında ve dest ü pāyı zencirler ile baḒlu ve her bir sibā‘ uñ ḫareketinden muḥkem ḥavfda ve her bir yılanuñ ve ‘aḳrebüñ hücumından tamām dehşetde ve ol bu ortada müteḫayyir ne def itmege eli irer ve ne firār itmege ayağı direr ve ne ḫile-i ḫalāşa çāresi var buncılayın ḳaçan ‘āḳıl naẓar-ı başiret ile nāẓır ola bunu bilür ki cümle ḳuvvet ü şevket ve esbāb-ı ġinā ve ni‘met ü tecemmül-i dünyevī ḫāb u

²⁰⁸⁷ tācirler H.

²⁰⁸⁸ Derkenār M.

²⁰⁸⁹ mümkünü’z-zevāl H.

²⁰⁹⁰ ḥırsız H.

²⁰⁹¹ zā‘il H.

²⁰⁹² ‘aşā‘irdür H.

²⁰⁹³ + ḫarāb H.

hayâldur ki: “En-nâsu niyâmun fe-izâ mâtû intibehû”²⁰⁹⁴ ve her hâdisê havâdis-i ruzgârdan bir sebu‘ gibidür ki kasd-ı tahrib ve temizlik-i nizâm-ı ‘ıyş ider ve her mâdde mevâdd-ı eşkâm ve âlâmdan ğalebe sebebi ile mizâcî muhtelif kılmağda yılan ve ‘aķreb gibidür ve ŧhevat ve lezzât menzile-i necâsâtdadur ve bu kimseye ne ol meserrât cezbine kuvvet ve ne bu mużarrât def‘ine kudret var ve çün bu ma‘ânî muħaķķaķ [179-b] ola ŧeksiz kibr müntefî olur ve heybet-i ‘ucb ki ‘asker-i ŧeytân câsusıdur²⁰⁹⁵ münhezim olur. **Maṭlab: Esbâb-ı kibr-i dînî beyânındadır nazar ile.**²⁰⁹⁶ Ve esbâb-ı kibrûn dînî olan sebeblerinden sebep-i **evvel** ‘ilmdür ve bu sebep a‘zam-ı tekebbürdür ve ekşer ‘ulemâ’-i rûsûm bu âfete mübtelâdur illâ men ‘aşamehu’l-lâhu Te‘âlâ²⁰⁹⁷ zirâ feżâyil²⁰⁹⁸-i ŧer‘ feżâyil²⁰⁹⁹-i ‘ilme nâṭıķdur ve ‘azm-ı menzilet-i ‘ulemâ’-i bi’l-lâh zemâne mürtesimlerinüñ fehmlerine sâbıķdur. Lâ-cerem cemâl-i ‘ilm ŧu‘ûrî ile ķadir degüldür ki ‘ilm ile te‘azzüz itmeyeler ve bunların tekebbürinüñ a‘zamı budur ki ‘âmme-i ħalk bunların nazarında behâyim gibidür ve kendülere ħidmeti²¹⁰⁰ ħalk üzerine vâcib bilürler ve bunların istiħdâmından²¹⁰¹ ğam yimezler ve kendü nefslerini ‘inde’l-lâh efdal ü a‘lâ bilürler ve bu ŧıfatların ğalebesine sebep iki nesnedür. Biri bunların ibtidâ’-i hâlde ‘ulûm-ı resmiyyeye iştiĝâlidür. Lügat ü ŧarf ve naḥv u ħisâb ve nücûm u ṭıbb ve faşl-ı ħusûmât u ṭuruk-ı mücâdilât gibi ve bu cümle mücib-i ħırş u kibr ve müverriş-i ħased u ‘ucbdur ve her ne deñlü ki bu ‘ilmlere ziyâde müşĝûl olalar uşûl-i ħabâyis²¹⁰²-i aĥlâķ-ı zemîme nüfûs-ı beşeriyyede râsiḥ ü aķvâ olur ve zarf-ı tabi‘at kibr ü ħased birle mümteli olur [180-a] ve ‘ilm-i ħaķıķî oldur ki ķula ħaķıķat ve mâhiyyet-i nefsi ve anuñ ‘uyûb ve âfetin bildüre ve bu ma‘rifeti miftâḥ-ı ma‘rifet-i ħazret-i Ĥaķ ķıla ve keyfiyyet-i sülûk-ı râh-ı rızâyı ve anuñ esbâb-ı ķurbetin aṅlada tâ ki ħaṭar-ı ħicâb ve ħırmânı ve âfet-i ŧeķâveti bile ve ħaķâret-i umûr-ı dünyâyâ müteyakķın ola ve ħavf-ı ħâtime ile aña ‘ıyş-ı dünyâ mükedder ola bundandur Ĥaķ celle ve ‘alâ buyurduĝı

²⁰⁹⁴ Kaynaklarda daha çok mevkuf hadis olarak Hz. Ali’ye nispet edilen “İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar” ifadesi İbn Arabî’nin el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye adlı eserinde merfû hadis ŧeklinde rivayet edilmiştir. (Seḥâvî, s. 442; Kan", Esrar, s. 368; a.mif., Masnû, s. 199; Aclûnî, D, 414; İzmirli, Mustasvıfe Sözleri, s. 101-103, Fütuhât, 1, 207.)

²⁰⁹⁵ câsüsdur H.

²⁰⁹⁶ Derkenâr M.

²⁰⁹⁷ Te‘âlâ -H.

²⁰⁹⁸ feżâ’il H.

²⁰⁹⁹ feżâ’il H.

²¹⁰⁰ ħidmeti H.

²¹⁰¹ Derkenâr: ħalk H.

²¹⁰² ħabâ’iş H.

‘ulemā’-i dīn hakkında “innemā yaḥṣā’l-lāhi min ‘ibādihi’l-‘ulemā’u”²¹⁰³ Allāh’dan korkmaz illā korkar ‘ālimler. Ya‘nī Allāh’dan korkan ‘ālimlerdür, ğayr degüldür.²¹⁰⁴
Matlab: Sebeb-i ṣānī li-kibrü’l-‘ulemā’i.²¹⁰⁵ Bu ‘ilm ki ḥavf ve ḥaṣyet ve ‘ilm-i āhiretdür, āyine-i ḳalbi jengār-ı ‘ucb u kibrden pāk ider ve biri oldur ki bunlar evvel fītratda rediyyu’n-nefs ve seyyi’u’l-ḥulḳ olalar ve taḥṣīl-i ‘ilmden evvel envā‘-ı mücāhedāt ve eṣnāf-ı riyyāzāt²¹⁰⁶ birle tezkiye-i nefis ve taṣfiye-i ḳalb itmemiş olalar ve her ‘ilm ki nefis zarfında ḳarār ide āṣār-ı ḥubṣdan müte’essir olur. Yağmur şuyı gibi ki aşda lezīz ve şāfīdür ammā çün cezb-i ‘urūḳ-ı nebātāt vasıtası ile ağaçlar budaḳlarında münteşir olur. Eger ağacūñ cevheri acı ise yağmur şuyı daḫı acı olur. Anuñ içün ḥazret-i Ḥaḳ celle celāluhu²¹⁰⁷ ‘ilmi yağmur şuyına teşbīh ider ki: “Enzele mine’s-semā’i mā’en fe-se’let evdiyetün bi-ḳaderihā.”²¹⁰⁸ İnzāl eyledi semādan şuyı dereler itdi²¹⁰⁹ anuñ miḳdārınca.²¹¹⁰ Pes ḥāṣiyyet-i [180-b] ‘ilm anda ki āb-ı ḥayāt-ı ma‘nevīdür oldur ki her zarf ki eşḫāṣuñ fehmleri zarfılarından²¹¹¹ ḳarār ide. Ol zarfūñ şıfatı ile müttaşif olur şol²¹¹² zarf ki ḥabīs ve ḥariş ve mütekebbir ola ḥabāşet ve ḥırs u kibr ile muttaşif olur²¹¹³. Ya‘nī anda bu şıfat-i zemīme riyyāda olur ve ol zarf ki ṭayyib ola ṭıyb ile şıfatlanır. Pes ehl-i vera‘ ve ḥāzī‘ ve ḳānī‘ ve mütevāzī‘ ve rāfi‘²¹¹⁴ olan kimsede evṣāf-ı ḥamīde ziyāde olur ve ‘Abdullāh bin ‘Abbās’dan rivāyet olunur ki Resūlullāh ṣallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem dimiş: “Seyekūnu ḳavmun yekre’üne’l-Ḳur’āne lā-yucāvizu ḥanāciirehum ve yeḳūlūne²¹¹⁵ ḳad ḳara’nā fe-men aḳre’u minnā ve ‘alimnā fe-men a’lem minnā ūlā’ike hum veḳūdu’n-nār.”²¹¹⁶ Ya‘nī benden şoñra olsa gerekdür bir ḳavm ki Ḳur’ān oḳıyalar ammā boğazlarından aşığa geçmeye. Ya‘nī ḳalblerine te’şir

²¹⁰³ “Allah’a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar.” (Fâtır 38/25)

²¹⁰⁴ Derkenâr: Allāh’dan M, H.

²¹⁰⁵ Derkenâr M.

²¹⁰⁶ riyyāzāt H.

²¹⁰⁷ ve ‘alā H.

²¹⁰⁸ “O, gökten su indirdi; su, vadiler dolusunca sel olup aktı.” (Ra’d 13/17)

²¹⁰⁹ H: aḳdı H.

²¹¹⁰ Derkenâr: inzāl.M, H.

²¹¹¹ Derkenâr: ‘ilm anda M.

²¹¹² zarfūñ -H.

²¹¹³ olup H.

²¹¹⁴ ve rāfi‘ -H.

²¹¹⁵ + ve H.

²¹¹⁶ “Doğu tarafından birtakım insanlar zuhur edecek, onlar Kur’an-ı Kerim’i okuyacaklar, fakat Kur’an-ı Kerim onların gırtlaklarından aşağı geçmeyecek. Onlar, okun av hayvanını delip çıktığı gibi dinden çıkacaklar, ok bir daha kirisine dönmediği gibi, onlar da artık bir daha dine dönemeyeceklerdir. Onların alameti; tıraştır.” (Buhari, Tevhid 57)

idüp anuñ ile ‘amel itmeyeler deyeler biz okıduķ kimdür²¹¹⁷ bizden yigrek oķur ve ‘ilm öğrendük kimdür bizden yigrek²¹¹⁸ bilür²¹¹⁹. Anlar cehennem tuturıkları olsa gerekdür²¹²⁰. Bu āfetuñ ‘ilācı budur ki bileler ki ḥaṭar-ı ‘ilm ziyādedür ḥaṭar-ı cehlden ve ḥazret-i Ḥaḳḳ’uñ delili ve ilzāmı ehl-i ‘ilm olanlar üzre muḥkem ve ziyādedür ‘avāma ḥüccetden [181-a] görmez misin ki²¹²¹ ḥükkām ḥaṭā ve seyyi’elerin cühhāl ü ‘avāmuñ ziyāde ‘afv iderler. Ammā kendüleruñ muḥarreblerinüñ ol ḳadar ‘afv itmezler. Zīrā muḥālefet fermān-ı ‘ilm ve ‘irfān ile ğāyetde aķbeḥdür. Ammā şol kimse ki cāhil ü nā-dāndur ‘afv olınsa olur. Anuñ içün Ḥaḳ Te‘ālā Bel‘im İbni ‘Ūrāya ki muḳtedā-yı zemānı idi muḥālefet-i Ḥaḳ ve mütāba‘at-ı şehvet itdigiyçün kelbe teşbih idüp didi: “Meşeluhū ke-meşeli’l-kelbi in taḥmil ‘aleyhi yelheş ev tetrukhū yelheş”²¹²² Anuñ meşeli kelb meşeli gibidür ki ḳaçan hücūm itseñ dilin çıkarur ve terk itseñ dilin çıkarur²¹²³ ve ‘ulemā’-i Yehūd ḥaḳkı žāyi‘ itdükleri içün merkebe teşbih idüp didi: “Meşelü’l-leżine ḥummilū’t-tevrāte şümme lem yaḥmilūhā ke-meşeli’l-ḥimār yaḥmilu esfāra”²¹²⁴ Şunlaruñ meşeli ki Tevrāt teklif olındılar andan soñra anuñ ile ‘amel ḳalmadılar şol ḥimār meşelidür ki kitāblar götürür²¹²⁵.²¹²⁶ Ḳaḳı ‘ālimdür ki ṭaleb-i lezzet itmeye ve mütāba‘at-i şehvet eylemeye. Ammā çün müttaķi-i ḥāzi‘ ve ṭālib-i şādık ve ‘ālim-i muḥliş²¹²⁷ ki hezeyānāt-ı felāsifeden ve mücādilāt-ı nażariyyeden ve müzeḥrafāt-ı ‘ulum-ı resmiyyeden i‘rāz idüp ‘umūm-i ihtimām-ı himmetini deķāyık-ı ‘ulūm-ı dīniyye fehmine ve idrāk-i ḥaḳāyık-ı esrār-ı nefsāniyyeye şarf idüp ve ḥaṭar-ı ‘uhde-i ‘ilmden ğāfil olmaya. Ümmiddür ki kibr ve ‘ucb anda münkesir²¹²⁸ olup küdürāt-ı aḥlāk-ı rediyye rü’yet-i şafā’-i şifāt-ı marżiyyeye mübeddel ola ve esbāb-ı [181-b] kibrüñ dīnī olan sebeblerinden sebeb-i şānī ‘amel ya‘nī ‘ibādetdür ve her kim ki ‘ibādetden evvel ‘ulūm-ı dīn mümāresetine meşğul olmaya ve ma‘rifet-i ādāb-ı ‘ubūdiyyeti ve anuñ deķāyık-ı āfātın ḥāşıl itmeye ve şeyḥ-i kāmīl-i muḥaḳḳık

²¹¹⁷ biz okıduķ kimdür -H.

²¹¹⁸ oķur ve -H.

²¹¹⁹ kim bilür H.

²¹²⁰ +dür -H.

²¹²¹ selātin ü H.

²¹²² “Onun durumu köpeĝin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp solur.” (A’rāf 7/176)

²¹²³ Derkenār: anuñ. M, H.

²¹²⁴ “Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeĝin durumu gibidir.” (Cuma 62/5)

²¹²⁵ götürürler H.

²¹²⁶ Derkenār: şunlaruñ M, H.

²¹²⁷ muḥaḳḳık H.

²¹²⁸ münkir H.

şoḥbetinde kendü nefsinı mühezzeb ü mü'eddeb itmeye ve aḥlāk-ı ḳabīḥe yılanlarınuñ ve 'aḳreblerinüñ başını pīr-i hādī cefāsı çomaḳları ile dögmeye ve ḫarāret-i evṣāf-ı beşeriyyeyi āb-ı bārid-i yakīn ile sükūn bulmaya çün 'ibādet-i bedeniyyeye meşḡul ola ve āṣār-ı a'māl-i ḳalbiyye ve sırrıyyeden maḫrūm ola. Her gün anuñ bāṭını şıfāt-ı zemīme ḡalebesi zulmeti ile ziyāde ḳarañu olur ve ḳabāyiḥ-i aḥlāk dikenı anuñ nefsinde bitüp ve eşcār-ı ḫabīse kökleri riyā ve 'ucb ve ḡurūr gibi anuñ ṭab'ı yirinde muḫkem olur ve bunuñ gibi kimse muttaşıl 'ibādet-i bī-ḫāşıl ile ta'azzüz ider ve 'ibādeti ḡāfilāne izḫārı ile ehl-i ḡaflet ḳulūbını kendüye meyl itdürmege sa'y ider ve 'āmme-i Müslümānları naẓar-ı ḫaḳāret ile görür ve kendünüñ ḫavāyic ve meşāliḫin tamām itmegi cümle ḫalḳ üzerine lāzım bilür ve kendüyi ta'ẓīm ü taḳdīm ve meclislerde terfī' vü tevsī' tevaḳḳu' ḳılır ve çün [182-a] anuñ sırrı meslūb-ı aḥlāk-ı ḫamīde ve memlū-yı²¹²⁹ aḥlāk-ı mühlıke olur ve anuñ 'aḳlı maḡlub-ı evṣāf-ı ḫabīse olur. Aṣār-ı kibr ve 'ucb ve ḡurūr aḳvāl ü efālī zarflarından sızup zāhir olur ve ḫavf-ı 'aẓamet-i ḳahr-ı ilāhī anuñ bāṭınından mürtefī' olur ve mekr-i ḫaḳdan emīn olur ve kendüyi necāt bulmuş ve ḡayrıları helāk olmuş taṣavvur ḳılır. **Maṭlab:**²¹³⁰ Ammā bu 'alāmet-i helāk-i ebedīdür ve Resūlullāh ṣallā'llāhu 'aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: "İzā semī'tumu'r-recule yeḳūlu²¹³¹ heleke'n-nāsu fe-huve ehlekehum."²¹³² Ya'nī çün işidesiz ki bir recül dir nās helāk oldu. Ol cümleden ziyāde helāk olandır. Zīrā bu sözler bunuñ emşālī netice-i 'ucb u ḡurūrdur ve ḡāḫ olur ki ḡāyet cehl ü 'inādından geçmiş vāḳı' a ve olmuş ḫādişeler ile faḫr idüp dir: "Fülān kimse benüm ḫaḳḳumda şöyle şöyle eyledi idi. Şunuñ gibi belāya giriftār oldu ve bunu kendüye kerāmet bilür ve bu cāhil ve aḫmaḳ şu ḳadar bilmez ki bu deñlü aḡniyā'-i melāḫīde ḫāzret-i Ḥaḳ ve Resūlullāh ḫāzretine sebb iderler ve bu deñlü²¹³³ eşḳiyā ve kefere envā'-ı cibr ü ihāneti enbiyā vü evliyāya idüp ve bunlardan ba'zī enbiyādan ba'zīnı ḳatıl eyleyüp Ḥaḳ celle ve 'alā bunlara mühlet [182-b] virmişdür. Belki bunlardan ba'zīna imān müyesser olmuşdur ḫiçbir mekrūh u ḳabīḥ dīn ve dünyāda bunlara irşmişdür²¹³⁴. Ammā bu bed-baḫt maḡrūr ḡāyetde cehl ü belādetden kendü ḫabīş nefsinı enbiyādan efḫal dutar ve ḳazā'-ı ilāhī ile vāḳı' olan ḫavādişi

²¹²⁹ aḥlāk-ı ḫamīde ve memlū-yı -H: (satır üstü) M.

²¹³⁰ Derkenār M.

²¹³¹ yeḳūlu -H.

²¹³² "Bir kimsenin "İnsanlar helak oldu!" dediğini duyarsanız, bilin ki o, kendisi, herkesten çok helak olandır. "(Müslim, Birr 139; Muvatta, Kelam 2; Ebû Dâvûd; Edeb 85)

²¹³³ ḳadar H.

²¹³⁴ irişmemişdür H.

kendüye kerāmet ‘add ider ol maḥallde²¹³⁵ şeytān bunuñ şaḫalına güle ve Yehūd ve naşārā ruhbānları anuñ ef’ālī ḥāşılından ‘ār iderler. Eger bir kimseye farazā Nūḥ ‘aleyhi’s-selām ‘ömri gibi ‘ömr olup ve ‘ömrini tã’atde geçürüp bu kadar müddetde bir ān fevti ve ihmāli revā görmeyüp bir laḫza kendü nefsinı anuñ ile mesrūr idüp yā kendüyi aḫḫar ve efcer-i nās olandan yigrek görse esās-ı sa’ādet-i dīnini ḫarāb ider ve a’ mālinde aḫbātında ḫadem-i ‘ucb ile sa’y ider ve ḫaberde vārid olmuşdur ki çün bu āyet nāzil oldu: “Vellezīne yu’tūne mā etev ve ḫulūbuhum ve ciletun ennehum ilā rabbiḫim rāci’ūn.”²¹³⁶ Ya’ nī şunlar ki iderler itdüklerin ve ḫalpleri ḫorḫar. Zīrā anlar rabblerine rücū’ itseler gerekdür. ‘Āişe Raḫiyallāhu ‘anha Resūlullāh ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selāmdan su’āl itmiş ki: “Hum ellezīne yesriḫūne ve şeribūne ve yeznūn” [183-a] Ya’ nī bunlar anlardur ki sırḫa iderler ve şürb-i ḫamr iderler ve zinā iderler. Ḳāle Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Lā yā ibnete’s-şıddīḫi humu’l-lezīne yuşallūne ve yuşūmūne ve yeteşaddeḫūne ve yeḫāfūne en lā yukḫele minhum.” Ya’ nī Resūlullāh ‘aleyhi’s-selām didi: “Yok iy şıddīḫ kıızı anlar anlardur ki namāz ḫılurlar ve şāyim olurlar ve şadaḫa virürler ve ḫorḫarlar kendülerden ḫabūl olmaya diyü.” İy ‘azīz şol maḥallde ki istiḡnādur cümle tã’at-i melāyike²¹³⁷ hebādur ve ol maḥallde ki temevvūc-i deryā-yı ḫıdemdür. ‘Ulūm u a’ māl-i cümle kāyināt²¹³⁸ ‘ademdür ve bu derd-i cān-güdāzuñ ‘ilācı oldur ki kendüden ve kendü a’ mālinden göz yuma ve mu’allim-i ḡaybdan ‘ilm-i vallāhu ḫalaḫakum ve mā ta’ melūn²¹³⁹ ögrene Allāh ḫalk eyledi sizi ve ‘amellerinizi.²¹⁴⁰ **Maṭlab: Nişān-ı kemāl-i ‘aḫl.**²¹⁴¹ Veheb bin Münebbih Raḫiyallāhu ‘anh dimiş: Nişān-ı kemāl-i ‘aḫl oldur ki cümle ḫalkı kendüden yigrek bilür²¹⁴² çün böye bile ümmīddür ki ḫazret-i Ḥaḫ celle celāluḫū anı iyüler derecesinde ilte ve bir kimesne²¹⁴³ kendüden ednā olsa diye ki şāyed bunuñ sırrında bir şıfat-ı ḫamīde ola ki ol sebeb-i necāt ola. Ammā benim ḫālüm ma’lūm degül ki nice ola bu ma’ānīnūñ rūsūḫı ile kibr bātınından zāyil²¹⁴⁴ olup tevāzu’ anuñ şıfatı [183-b] ola ve ol rıf’ati ki ol kibrde arar idi ve bulmaz idi ve anuñ sebebi ile ‘inde’l-lāh mezmūm olur idi

²¹³⁵ maḥalldür ki H.

²¹³⁶ “Rabblere dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler.” (Mü’minūn 23/60)

²¹³⁷ melā’ike H.

²¹³⁸ kā’ināt H.

²¹³⁹ “Oysa Allah sizi de yaptığımız şeyleri de yaratmıştır.” (Sâffât 37/96)

²¹⁴⁰ Derkenâr: Allāh M, H.

²¹⁴¹ Derkenâr M.

²¹⁴² bile H.

²¹⁴³ kimse H.

²¹⁴⁴ zā’il H.

ve anı nokşân mertebeye birağur idi. Tevâzu‘-ı hâlinde istemeden bulur ve maḥmūd olup aña sebep-i kemâl olur. Nitekim Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Mâ tevâza‘a eḥadun li’l-lâhi illâ refe‘ahû’l-lâh.”²¹⁴⁵ Tevâzu‘ itmedi bir kimse Allâh için illâ Allâh anı ref‘ eyledi ve Resûlullâh ‘aleyhi efḍali’ş-şalâvât didi: “Mâ min eḥadin illâ ma‘ahû melekâni yumsikânihi fe-in huve refe‘a nefsehû cezebâhu şumme ḳâlâ’l-lâhumme za‘hu fe-in vaḳa‘a nefsehû ḳâlâ’l-lâhumme erfe‘ahû.”²¹⁴⁶ Ya‘nî hiç bir kimse yokdur illâ anuñ ile iki melek vardur anı dutarlar. Eger ol kendü nefsinı ref‘ idüp tekebbür iderse ol iki melekler anı çekerler ve andan şoñra dirler: “Yâ rabbî bunı alçaḳ ḳıl” ve eger kendü nefsinı vaḳ‘ idüp ya‘nî tevâzu‘ iderse ol iki melekler dirler: “Yâ rabbî bunı ref‘ ḳıl.” Ḳâle Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Men tevâza‘a li’l-lâhi refe‘ahu’l-lâhu ve men tekebbere veḳa‘ahu’l-lâh ve men iḳtaşad aḡnâhu’l-lâh ve men bezer efḳarehû ve men ekşer zikra’l-lâhi eḥabbehû.”²¹⁴⁷ Ya‘nî şol kimse ki tevâzu‘ ide Allâhu Te‘âlâ anı ref‘ ider ve şol kimse ki tekebbür ider Allâhu Te‘âlâ anı alçaḳ ider [184-a] ve şol kimse ki ‘adl ider Allâhu Te‘âlâ anı ḡanî ider ve şol kimse ki isrâf ider Allâhu Te‘âlâ anı faḳîr ider ve şol kimse ki Allâh zikrini çok ider Allâh anı sever ve ḡaberde vârid olmışdur ki Ḥaḳ celle ve ‘alâ Mûsâ’ya ‘aleyhi’s-selâm vahy eyledi ki: “Yâ Mûsâ innemâ aḳbulu’ş-salâte mimen tevâza‘a li-‘aḳametî ve elem yete‘aḳḳam a‘lâ ḡalkî ve elzeme ḳalbehû ḡavfî ve ḳaṭa‘a’n-nehâre bi-zikrî ve keffe nefsehû ‘anî’ş-şehvâtî min eclî.”²¹⁴⁸ Ya‘nî ben namâzı şol kimseden ḳabûl iderin ki tevâzu‘ ide benüm ‘aḳametüm için ve büyükmeye benüm maḡlûḳlaruma ve lâzım ḳıla ḳalbine ḡavfî ve ḳaṭ‘ ide nehârı. Ya‘nî ḡünü tamâm ide benüm zikrüm ile ve men‘ ide nefsinı şehvâtdan benüm için ve aḡbârda vârid olmışdur ki Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm dimiş: “Ṭubâ lil-müteve ezi‘îne fi’d-dünyâhum aşḡâbu²¹⁴⁹’l-menâbir yevmu’l-ḳıyameti Ṭubâ li’l-muşliḡîḡe beyne’n-nâsi fi’d-dünyâhumu’l-leḳîne yerişune’l-firdevse yevme’l-ḳıyameti Ṭubâ li’l-muṭahhereti ḳulûbuhum fi’d-dünyâ humu’l-leḳîne yanzurûne ilâ’l-

²¹⁴⁵ “Tevazu, kulda yükselmeden başka bir şey arttırmaz. Tevazu edin ki, Allah sizi yükseltsin.” (Ramûzu’l-Eḡâdîs s.198/13)

²¹⁴⁶ “Kişi kibirlenince, iki melek, “Ya Rabbi bunu alçalt!” derler. Tevazu ederse, “Ya Rabbi bunu yükselt!” derler.” (Beyheki)

²¹⁴⁷ “Kim Allah için tevazu gösterirse, Allah onu yüceltir. Kim gururlanırsa, Allah onu alçaltır. Kim tutumlu hareket ederse, Allah onu zengin eder. Kim israf ederse Allah onu fakir eder. Kim Allah’ı daha çok zikrederse, Allah onu sever.” (Gazali-İhya Kitabı)

²¹⁴⁸ “Ben ancak benim azametime tevazu gösteren, maḡlûḳlarıma karşı büyüklük taslamayan, kalbine korkumu yerleştiren, ḡünü zikrimle geçiren, benim için nefsinı şehvetlerden koruyan kimsenin namazını kabul ederim.” (Gazali-İhya Kitabı)

²¹⁴⁹ aşḡâb -M.

lâhi ‘azze ve celle yevme’l- kıyâmeti.”²¹⁵⁰ Ne gökçek mütevâzi‘lere dünyâda ki anlar mübeşşirler şâhibleri olsalar gerekdür yevm-i kıyâmetde. Ya‘nî²¹⁵¹ minberler üstinde otursalar gerek âhiretde ve ne gökçek [184-b] nâs ortasında muşlih olanlara dünyâda ki anlar vâriş olsalar gerekdür²¹⁵² cennet-i firdevsi yevm-i kıyâmetde ve ne gökçek kâlbleri pâk olanlara dünyâda ki anlar nazar itseler gerek Hâk Te‘âlâ’ya yevm-i kıyâmetde. **Hikâyet:**²¹⁵³ İbnü’s-Simâk kuddise sırruhu Hârûn Reşîd huzûrına gelüp didi: “İy emirü’l-mü’minîn senün tevâzu‘uñ ululuğunda ve hilâfetünde eşref ü efâldür pâdişâhlığından²¹⁵⁴.” Hârûn didi: “Ne güzel söz söyledün dağı ziyade eyle.” Ol dağı didi: “Hâk celle ve ‘alâ şol kimseye ki mâl ve cemâl ve ‘azamet vire ol kimse mâlî ile ihsân ide ve cemâlî ile ‘iffet ve perhîzkârlık²¹⁵⁵ eyleye ve ‘azameti ile tevâzu‘ ide. Hâk celle ve ‘alâ anı muhlîş ve muğarrib olanlardan yazar.” Hârûn emr eyledi ki bu kelâmı altun ile yazalar. İy ‘azîz bilgil ki tevâzu‘ bir maqâmudur maqâmât-ı erbâb-ı yakînden nitekim hüsn-i hûlûk beyânında ma‘lûm oldı ve bu maqâmıñ iki tarafı vardur bir tarafı ifrât ki aña tekebbür dirler ve bir tarafı tefrîî ki aña tezellül ve tecâsüs dirler²¹⁵⁶ vasaatına tevâzu‘ dirler. Taraf-ı ifrât ve tefrîî mezmumdur ve hadd-i vasaat maḥmûddur ki tevâzu‘ didigimüzdür ve şimdiye dek [185-a] taraf-ı ifrât ki tekebbürdür anuñ mezmûm idüğü beyân olındı. Ammâ taraf-ı tefrîî ki tezellül ve tecâsüsdür, ol dağı mezmûmdur. Meşela bir süpürgeci yâ debbâğ ‘ulemâ’-i dînden bir ‘âlimüñ yanına gelse ol ‘âlim kişi yirinden kalkup anı kendü yirine geçürüp ve anuñ babucın döndürüp ve anuñ²¹⁵⁷ karşısında ayağın dursa tefrîîdür ki mezmûm u kabîhdür. Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem “Leyse li’l-mü’mini en yuzile nefsehû” didüğü buña işâretdür ve maḥmûd olan hadd-i i’tidâli ri‘âyetdür ve bunıñ gibi tevâzu‘ı aḫrâna ve ihvâna itse maḥmûddur. Ammâ erâzil-i nâsa itmek mezmûmdur ve i’tidâl oldur ki efrâd-ı nâsı mertebeler nice ri‘âyet ide. Meşelâ ‘âlim kişi bir kennâsa yâ debbâğa tevâzu‘ oldur ki küşâde-rûy olup ve yumuşak kelimât idüp ve su’âline rıfk ile cevâb vire ve anuñ hâcetin itmâmında sa‘y idüp ve kendü bâtınıñı andan yigrek bilmeyüp ve sū’-i hâtime kôrkusından emîn olmayup

²¹⁵⁰ “Ne mutlu dünyada mütevâzi olanlara. Onlar kıyamette minberlerin sahipleridirler. Ne mutlu dünyada insanların arasını bulanlara. Onlar kıyamet gününde Firdevs’i elde ederler. Ne mutlu dünyada kalplerini pâk edenlere. Allah Teâlâ kıyamette onlara lütuf ve merhametiyle bakar. (Gazali-İhya Kitabı)

²¹⁵¹ mübeşşirler -H.

²¹⁵² +dür H.

²¹⁵³ Derkenâr: Bu kitâbda mezkûr olan hikâyât yüz birdür ve bundan aşağıda hikâyet yokdur. M.

²¹⁵⁴ pâdişâhlığından H.

²¹⁵⁵ +lik H: +lik>+lık M.

²¹⁵⁶ + ve H.

²¹⁵⁷ Derkenâr: babucuñ H.

dāyimā fikr-i ḥaṭar-ı āhiretde ola. Çün bu ma‘ānī tekellüf-i şıkletsiz andan zuhūr ide ve bu ef‘ālūñ ri‘āyeti andan sühulet ile şadır ola ḥadd-i vasaṭa ki şırāṭ-ı müstaḳımdür ḳarib olmışdur ve her emri [185-b] kemā yenbağī mevzī‘ine vaz‘ itmişdür. Bu zıkr olınan muḳaddemāt kibr ve tevāzu‘ māhiyyetlerinūñ ve bunlaruñ keyfiyyetinūñ ‘alā vechi’l-icmāl şerḥidür. Ammā şerḥ-i mezzemet-i kuvvet-i ḡazabiyye ve anuñ ḥaḳīḳati ve āfāti ve fażilet-i ‘afv u ḥilm taṭvile muḥtācdur. Lākin bu bābda her birinūñ ḥaḳīḳatine ihtişār ṭarīḳi ile işāret olınur. ‘An İbn-i ‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anhuma enne se‘ele Resūlullāhu şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Māza yūba‘‘idu fī²¹⁵⁸ min ḡazaba’l-lāhu ḳāle en lā ta‘zabu²¹⁵⁹” ‘Abdullāh bin ‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anhūmā Resūlullāh ‘aleyhi efḍali’ş-şalāvat ḥazretine su‘āl itmiş ki: “Ne nesne irak ider beni Allāh ḡazabından?” Resūlullāh didi: “Ḡazab itmeyesin nā-ḥaḳ yire²¹⁶⁰.” Ve ‘an İbn-i Mes‘ūd Raḍiyallāhu ‘anhu ḳāle Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Mā te‘uddüne’ş-şar‘ate fī-kūm ḳulnā ellezī lā yaşra‘uhū’r-ricāl ḳāle: “Leyse zālīke ve lākinne’l-lezī yemlikū nefsehū ‘inde’l-ḡazabı”²¹⁶¹ ‘Abdullāh bin Mes‘ūd’dan rivāyet olınur ki Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem aşḫāba su‘āl idüp dimiş: “Ne nesneyi pehlevānlık ‘add idersiz siz içiñüzde?” Biz didük: “Oldur ki anı erenler yiñmeye.” Didi: “Bu degüldür.” Ya‘nī bu mecāzdur [186-a] ḥaḳīḳatde ve dīnde mu‘teber olan oldur ki nefsine mālīk ola ḡazab vaktinde. Ve ‘an Ebī Hüreyre Raḍiyallāhu ‘anhū enne resūlen ḳāle: “Yā Resūlullāh! Murreni bi-‘amelin eḳalle.” Ḳāle: “Lā taḡzab e‘āde ‘aleyhi.” Ḳāle: “Lā taḡzab.”²¹⁶²”²¹⁶³ Ebū Hüreyre’dan rivāyet olınur ki bir recül dimiş: “Yā Resūlullāh baña emr ḳıl bir ‘amel-i eḳall.” Resūlullāh ‘aleyhi’s-selām didi: “Ḡazab eyleme.” Ol kimse i‘āde eyledi ya‘nī tekrār su‘āl eyledi. Resūlullāh girü didi: “Ḡazab eyleme.” Ve ‘an İbn-i ‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anhūmā ḳāle. Ḳāle Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Men keffe ḡazabehū setera’l-lāhu ‘avretehū”²¹⁶⁴ ‘Abdullāh bin ‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anhūmādan rivāyet

²¹⁵⁸ yūba‘‘idunī H.

²¹⁵⁹ taḡzabu H.

²¹⁶⁰ yire -H.

²¹⁶¹ Resulullah bir hadis-i şerifte de şöyle buyurmuştur: “Siz, aranızda kimi pehlivan sayarsınız?” diye Rasūlullah sordu. Ashāb: “Adamların yenmeye muvaffak olamadığı kimseyi!” dediler. Bunun üzerine Rasūlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Hayır, gerçek pehlivan, gazaplandığı zaman nefsine hâkim olabilen kimsedir.” (Müslim, Birr 106; Ebū Dâvud, Edeb 3.)

²¹⁶² Derkenâr: Hüreyre H.

²¹⁶³ Bir adam: “Ey Allah'ın resülü bana kısa bir nasihatte bulun; uzun yapma! Tâ ki nasihatini unutmayayım” demişti (ve bu isteğini birkaç kere tekrar etmişti). Resūlullah (s.a.s.) (çok kısa) cevap verdi: “Gazab etme, öfkelenme!” (Buhârî, Edeb 76; Tirmizî, Birr 73; Muvattâ, Hüsnü'l-hulk 11)

²¹⁶⁴ “Gazabımı teskin edenin Allah ayıplarını örter.” (Ebū Dâvud, Edeb 3; Tirmizî, Birr 74; Kıyâmet 48. Ayrıca bk. İbni Mâce, Zühed 18)

olunur ki Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem demiş: “Şol kimsene ki²¹⁶⁵ ğazabın men' ide halkdan Haḡ Te'ālâ setr ider anuñ 'aybını.” Ve 'an Ebu'd-Derdâ' Raḡiyallâhu 'anhu kale ḡultu: “Yâ Resûlullâhi dellinî 'alâ 'amelin yedḡulni'l-cennete.” Ḳâle: “Lâ taḡḡab 'alâ aḡadin” Ebu'd-Derdâ'dan rivâyet olunur ki demiş: Didüm ben: “Yâ Resûlullâh beni delâlet ḡıl bir 'amele ki beni cennete idḡâl ide.” Didi: “Ġazab itme kimseye.”²¹⁶⁶ Ve ḡâle Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem: “Mâ ğazaba aḡādün illâ es'a²¹⁶⁷ 'alâ cehenneme.” [186-b] Ya'nî ğazab itmedi bir kimse illâ cehennem kenârı üzre müteveccih oldı²¹⁶⁸. Ve ḡâle racülün: “Yâ Resûlullâh! Eyyü şey'in eşeddü ḡâle ğazaba'l-lâhu ḡâle fe-mâ yuba' 'idunî min ğazabı'l-lâhi.” Ḳâle: “En lâ taḡḡab.” Bir recül didi: “Yâ Resûlullâh ne nesne eşeddür.” Didi: “Allâh ğazabı.” Didi: “Ne nesne ba'id ider beni Allâh ğazabından?” Didi: “Ġazab itmemek²¹⁶⁹.” Ḳâle: “Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem: “El-ġazabu cemretün mine'n-nârı men eṡfâ'ehâ kâne ma'ıye fi'l-cenneti.” Resûlullâh efḡalı's-şalâvât didi: “Ġazab ḡordur cehennemden kim ki söyündüre anı benüm ile olur cennetde.” İy 'azîz bilgil ki ğazab bir kuvvetdür âteşi ki Haḡ celle ve 'alâ muktezâ-yı ḡikmet üzre def'-i maḡarret için ṡinet-i nev'-i insânda terkib eylemişdür ve anuñ ḡaḡikat-i nâriyyesi mizâc-ı ṡabî'î altında mestürdur. Nitekim âteş ramâd içinde medfûn olur ve kuvve-i ğazab sebebi ile teşeffî²¹⁷⁰-i şadr ve intikâm ḡâşıl olur ve bu kuvvetün ḡâşıyyeti oldur ki çün maḡâşıddan bir maḡşûda ḡaş ide anuñ noḡşânını yâ 'adem-i ḡuşûlin ihsâs idicek kuvve-i ğazabiyyeden hücum-ı 'arâz âteşi yalıñlanur ki ḡalbi ve cümle ṡamarları cûşa getürür [187-a] ve bedenün yukarularına mürtefi' olur tâ ki ol âteşün eşeri beşerün beşeresindeki sırça meşâbesindedür zâhir olur. Bu eşerün zuhûrı üç nev' üzredür. Nev'-i evvel oldur ki ğazab kendüden ednâya ola ve magzûbun 'aleyhi olana intikâm itmege ḡâdir ola. Bu hâlde ḡan eşeri mürtefi' olup zâhiri beşereye münteşir olup anuñ kızılığı gözde ve yüzde zâhir olur. Nev'-i şânî oldur ki ğazab kendüden a'lâya ola intikâma ḡâdir olmamak sebebi ile mürtefi' olan ḡanuñ eşeri ḡalb içine varup münḡabız olup şarılık beşerede zâhir olur. Evvelkiye²¹⁷¹ ḡahr ve bu hâle ḡavf dirler. Nev'-i şâliṡ oldur ki ğazab kendü nazarına ola ve intikâmda mütereddid ola ve bu hâlün eşerinden ḡanda tereddüd zâhir olup ḡâh münḡabız olup

²¹⁶⁵ ki -H.

²¹⁶⁶ Derkenâr: Menhî olan murâd-ı nefis için olan ğazabdur. Li'l-lâh olan ğazab menhî degüldür. M, H.

²¹⁶⁷ eşfâ H.

²¹⁶⁸ oldıḡı hâlde H.

²¹⁶⁹ itme H.

²¹⁷⁰ Derkenâr: Yürek şovımaḡ M, H.

²¹⁷¹ evvelki hâle H.

beşere gâh kıızıl gâh şaru olur. Bu hâle ıztırâb dirler ve kuvvet-i ğazabuñ dağı sâyir²¹⁷² şıfât gibi üç derecesi vardır. Biri ifrât biri tefrîf biri i' tidâldür. Ammâ ifrât oldur ki bu şıfat şöyle ğâlib ola ki hadd-i şer' den ve siyâset-i ' aklıdan tecâvüz ide ve şâhibinüñ başiretin örtüp fikrini ve ihtiyârını meslûb ide bu ifrât ğazabuñ [187-b] ' illeti yâ hıllıkdur yâ i' tibâdîdür. Hıllıki olan oldur ki şahş aşı-ı hıllkatinde hârru'l-mizâc olup harâret-i mizâc sebebi ile sür'at-i ğazaba kâbil ola ve bunuñ ' alâmeti oldur ki anı gören şûretinden ğazab-nâk añlaya bu hâlün sebebi tağayyür-i mizâc ve aña ' ilâc ile zâhir olur. İ' tiyâdî²¹⁷³ olan oldur ki bir tâyife²¹⁷⁴ ile ihtilâf ide ki anlar şıfat-ı ğazab ğalebesi ile fahr eyleyüp²¹⁷⁵ ve yırtıcılık vaşına şecâ'at diyüp ve zulm u te' âdiye recûliyyet diyü ad virüp fahr maḥallinde anı zıkr ide çünkü ' âmi câhiller ol tâyife²¹⁷⁶ ile muşâḥabet idüp ve bu maḥûle sefihâne kelimâtı istimâ' ideler cehllerinde anı kemâl taşavvur iderler. Şıfat-ı ğazab taḫviyyetinüñ irâdeti bunlaruñ derûnında zâhir olup kuvvet-i ğazab bunlaruñ bâtınında muḥkem olur ve ba'zına ğaleyân-ı dem ya' nî kan kaynamaḫ şiddetinden kara tütün dimâğa ki maḥall-i fikr ü ' akl müteşâ' id olup ma' den-i fikri²¹⁷⁷ ve hissi karañu ider ve anuñ yalıñlanması şiddeti gözi ve kulağı idrâk-i meşâlih ve istimâ' -ı naşâyihden kör ve şağır ider ve gâh olur ki şiddet-i ğazabdan [188-a] cihân gözine karañu olur ve çün va' z u naşîḥat işide ğazabı ziyâde olur bu kuvvetün nâriyyeti şöyle müstevli ve ğâlib olur ki ruḫbet-i ' aziziyye bi'l-küllîye zâyil²¹⁷⁸ olup helâk olur.²¹⁷⁹ Ekser²¹⁸⁰ ḥavf ğazaba qarîn olıcaḫ böyle olur. Ammâ tefrîf yâ kuvvet-i ğazab olmamaḫ yâ bu kuvvet ğâyet za' if olmaḫdur bunuñ ikisi dağı mezmûmdur. Zîrâ bundan gayretsizlik ve denâ'et nâşî olur her kim ki anda gayret olmaya nâkışdur. Anuñ için Resûlullâh şallâ'llâhu ' aleyhi ve sellem: "İnne sa' den le-ğayûrun ve ene ağ' yerü min sa' din vallâhu ağyaru minnî" ²¹⁸¹ dimişdür. Ya' nî Sa' d bin ' Ubâde gayretlûdür ve ben andan ziyâde gayretlüyin. Vallâhi Te' âlâ benden ziyâde gayretlûdür ve Haḫ celle ve

²¹⁷² şıfât H.

²¹⁷³ i' tibârî H.

²¹⁷⁴ tâ' ife H.

²¹⁷⁵ Derkenâr: Bu maḥallden ma' lûm oldı ki zabı-ı memleket için ta' zirde ḥadden tecâvüz itmek ve siyâsetde muḫteżâ-yı ' aklıdan çıḫmaḫ ve cebbârlara taḫlîd ve ḥün-ḥ' ârlara teşebbûh eylemek cehl ü ḥamâḫatdır. M, H.

²¹⁷⁶ tâ' ife H.

²¹⁷⁷ fikr H.

²¹⁷⁸ zâ' il H.

²¹⁷⁹ Derkenâr: Nice kimseler ğazab itdügi zemânda fec'ât helâk olur ğalleti bu zıkr olınandır. M.

²¹⁸⁰ ekseriyâ H.

²¹⁸¹ Ben Sa' d'dan daha gayretliyim. (Dini hususlarda daha titizim) Allahü teala ise benden de gayretlidir. (Râmûzu'l-ehâdis s.152/8)

‘alā Resūlullāh ‘aleyhi’s-selām ḥazretine ḥiṭāb idüp buyurur: “Yā eyyühe’n-nebiyyu cāhidi’l-küffāre ve’l-münāfikine vaḡluz ‘aleyhim”²¹⁸² İy Nebi kāfirler ile ḡazā eyle ve münāfiklar ile ḡazā eyle ve ḡılzet kıl bunlara²¹⁸³. Ḡılzat ḡayret ve ḡazāb eşerlerindendür ve anuñ ‘ademi muḡanneşlik ve ḡamiyyetsiz²¹⁸⁴ ‘alāmetidür ve muḡanneşlik ve ḡamiyyetsizlik²¹⁸⁵ ‘alāmeti sākin olup dınmamaḡdur fi’l-i münker göricek kendü ḡaremine ve anasına ve kız karındaşına ta‘arruz gibi ve zillet ihtiyār itmekdür bunlara şabr [188-b] ile ve ṭab‘ tonıklığı ve nefis ḡassāseti²¹⁸⁶ ve ḡadr alçaqlığı ve ḡāl nokşanıdır ve bu nokşān ‘ilāc vācibdür ve evvel bu nokşānuñ āfātın mülāḡaza kılmaḡdur ki Resūlullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur: “Ḥiyāru ümmetī aḡiddā’ühe’l-lezīne izā ḡazībū erca’ū” Ya’nī benüm ümmetüm ḡüzīdeleri ḡiddetlü olanlarıdır ki anlar tizcek ḡazāb²¹⁸⁷ ve ḡazāb idicek tizcek rucū‘ iderler ve her kim ki anda kuvvet-i ḡazāb olmaya riyāşet-i nefsdan ve sülūk-i ṭarīḡ-i sa‘ādetden maḡrūm ḡalır. Zīrā sālik-i başīr ḡāḡ kuvvet-i ḡazāb musallaṭ ve ḡālib olmaḡ ile kuvā-yı şehevāniyye üzre ‘inān-ı nefsi şehevāt-ı ḡasīseye meyliden men‘ ider ve ḡāḡ kuvvet-i şehevāniyye musallaṭ olmaḡ ile kuvvet-i ḡazābiyye üzre bu kuvvetüñ sevretni kesir ider. Pes ḡaḡīḡatde bu iki kuvvet ṭālibüñ ḡanadlarıdır ki i‘tidāl-i ḡareket ile cenāb-ı ḡurba yitişdürür ve i‘tidāl vesīlesi ile kemāl-i ma‘rifet kesir ider. Pes nitekim kuvvet-i ḡazāb mezmūmdur²¹⁸⁸ olmamaḡ daḡı mezmūmdur ve ḡadd-i i‘tidāl maḡmūddur ve ‘alāmet-i i‘tidāl oldur ki kuvve-i ḡazāb muntaḡır ola emr-i şer‘e ve re’y-i ‘aḡla ḡün şer‘ ve ‘aḡl ḡayreti muḡarrik²¹⁸⁹ ola ḡazāb kuvvetini [189-a] istiḡdām idüp ḡareketlendire²¹⁹⁰ ve ḡün ‘aḡluñ ‘afvı ve ḡilmi ḡazāb kuvvetini teskīn itmek maḡalli ola.²¹⁹¹ ‘Aḡl nūrı ol kuvve-i nāriyyeyi söyindire ve her kim ki kendüde kuvve-i ḡazābınuñ za‘fının iḡsās ide ki kendüde ḡayret olma ve nefsinde ḡaşāset ola ve zillet ihtiyār ide maḡalli degül iken ol kimseye vācib dūr ki kuvve-i ḡazābı ḡavī kılmaḡ için ‘ilāc ide ve her kim ki kendüde kuvvet-i ḡazābuñ ifrātın müşāhede ide ki ḡadd-i şer‘den tecāvüz ide ve tehevvr idici ola ve fuḡşiyāt ile iftiḡār ide gerekdür sevretni ḡazābı kesir itmek için ‘ilāc idüp ḡadd-i

²¹⁸² “Ey Peygamber! İnkarcılarla, ikiyüzlülerle savaş; onlara karşı sert davran.” (Tevbe 9/73)

²¹⁸³ Derkenār: İy Nebi M, H.

²¹⁸⁴ +lik H.

²¹⁸⁵ Derkenār: ‘alāmetidür H.

²¹⁸⁶ ḡassāsı H.

²¹⁸⁷ iderler (satır üstü) H.

²¹⁸⁸ + ol H.

²¹⁸⁹ müteḡarrik H.

²¹⁹⁰ ḡareketlendiren H.

²¹⁹¹ aḡluñ -H.

î tidâle getüre ve bu ‘ilâc dört hâl ile müyesser olur. **Evvel** rızâya nazar. **Şânî** hikmete nazar. **Şâliş** galebe-i tevhid. **Râbî**‘ ma‘ cûn-ı ‘ilm ü ‘ameldür. **Ammâ** hâlet-i ulâ ki rızâ’-i Hakk’a nazardur ol oldur ki Hakk Te‘âlâ’nuñ rızâsın ol vâkı‘ olan huşûşda bilüp anuñ içün kimseye gâzab itmeyüp lâ-cerem nûr-ı rızâ nâr-ı gâzabı söyündüre. **Ammâ** hâlet-i şâniyye oldur ki bunu bile ki her nesne takdîr-i Hakk iledür ve takdîr-i hakîm-i mutlak hikmetden hâlî degüldür ve hikmet-i ilâhiyye kabûl olunmak gerek egerçi kendünün zararına belki helâkine [189-b] ise dahı. Pes bu ma‘ nâ müşâhedesi nâr-ı gâzabı teskîn ider. **Ammâ** hâlet-i şâliş oldur ki her nesne ki ‘arşa-i vücûda gelür hayr u şerrden ve şalâh u fesâddan ve ‘izzet ü zilletten ve miñnet ü ni‘metden ve ferağ u guşşadan ve fâyide vü ziyândan ve ziyâde vü nokşândan cümlesi hazret-i Hakk’dandur ve mecmû‘-ı eşhâş u efrâd kabza-i kudret-i Hakk’da kalem gibidür kâtib elinde. Çün cümle mertebe-i vücûdda olanları hazret-i Hakk’uñ mağhûrî ve müsahharî bile mutaşarrıf-ı hakîkî hak idüğün bilür. Pes bu hâl galebe-i tevhid nâdirdür ve bu nazaruñ kuvveti nâr-ı gâzab galebesin def‘ ider. **Ammâ** bu hadde galebe-i nûr-ı tevhid nâdirdür ve aña ki bu hâl el virür şimşek gibi gider²¹⁹² ve bu hâl geçicek nefis kendü tabî‘atine ‘avdet ider girü vâsıtalara nazar zâhir olur ve eger dâyim²¹⁹³ olaydı Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem aña evlâ idi ve haberde vârid olmışdur ki: “Kâne Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem yağzabu hattâ yahmarre ‘aynâhu ve vecenetâhu ve kâne yeķûlu’l-lâhümme ene beşerûn ‘ağzabu kemâ yağzabû’l-beşeru fe’eyyemâ müslimin sebebtehü ev la’netuhü ev zarabtuhü fe’c’alhâ minni şalûtun.” Ya‘nî Resûlullâh [190-a] ‘aleyhi’s-şalâtu ve’s-selâm gâzab ider idi hattâ iki gözleri ve iki yañaqları kızarur idi ve dir idi: “Yâ rabbî ben beşerin gâzab iderin, beşer gâzab itdügi gibi ve kaçkı Müslümâna ki ben sögem yâ la’net idem yâ uram anı kıl benden aña mağfiret.” Ve ‘an ‘Alî Rađiyallâhu ‘anhü kâle, kâle: “Resûlullâh şallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem lâ yağzabu li’d-dünyâ ve mâ dâme ağzabuhu’l-Hakkı lem ya‘rifuhü aħadun ve lem yeķum li-gâzabihî şey’ün hattâ yete‘azzelehü” ‘Alî Rađiyallâhu ‘anhdan rivâyet olunur ki dimiş: “Resûlullâh ‘aleyhi’s-selâm gâzab itmez idi dünyâ içün ve mādām Hakk anı kaçıtısa ya‘nî Hakk içün gâzab itse kimse anı bilmez idi ve anuñ gâzabına bir nesne muķâvemet ve muķâbele itmez idi. Hattâ anı def‘ ider idi. **Ammâ** hâlet-i râbî‘a oldur ki gâzab sevretinde ‘ilâca hâcet olur ve aña biş nesne müfid olur. **Evvel** oldur ki kendü nefisini hazret-i Cebbâr’uñ ‘uķûbet ü gâzabından korkıda ve diye ki kudret-i Hakk benüm üzerüme benüm bu kimseye kudretümden

²¹⁹² Derkenâr: Ya‘nî bâķî degül seri‘ü’z-zevâldür. M.

²¹⁹³ dâ’im H.

ziyâdedür²¹⁹⁴ ve hâzret-i Kâhâr'ın gâzabı a'zamdur ve eger ben bu hışmı bunun üzerine sürem şâyed ki bâ'îş-i gâzab-ı cebbâr ola ve benüm giriftârligüme sebep ola [190-b] ve ol muşibet-i bî-nihâyet ve fezâhat-i bî-ğayetdür ve hadîş-i kudside vârid olmışdur ki: “Yâ İbn-i Âdem. Üzkürni hîne tağzabu, ezkürüke hîne ağzabü fe-lâ emhâkkuke fi-men emhâku”²¹⁹⁵ Ya' nî Âdem oğlu anı beni gâzab eyledüğün hinde anıyı ben seni gâzab eyledüğüm hinde. Seni helâk itmeyeyin helâk itdüklerümde. Ya' nî seni 'azâb itdüklerümde kılmayayın. **Sânî** oldur ki gâzabın 'âkıbetin fikr ide hışmı mukâbele ve 'adâveti âfetlerinden hâzer ide ki hışm kendüye intikâm ve sitem idecegin mülâhaza ide ve egerçi bu cümle a' mâl-i âhiretten degüldür ve anda müsteħakk-ı şevâb olmaz. Ammâ çün niyyeti bu ola ki umûr-ı ma'âş müşevveş olmaya ve ferâğat-i tâ'at fevt olmaya anı ile meşâb olur. **Şâlis** oldur ki fikr kıla şol sebebede ki anı hilmiden ve 'afvdan mâni' olur ve kuvve-i gâzaba intikâm itdürür ki ol sebep nefis ve şeytânın kındurması ve hile idüp şabr iderseñ senün 'aczüne haml ideler ve halkın nazarında hâkîr olursın dimesidür. Bu vâkıde gerekdür ki vesvese-i nefis ü şeytâna cevâb virüp diye kıyâmet h'ârlığı ve anı rüsvâlığı müşkilden müşkildür ve huzûr-ı Hâk'da [191-a] ve enbiyâ ve melâyike²¹⁹⁶ mahzarlarında noķşân-ı derece ve zillet ü hâkâret zararlıdur ki mûcib-i şekâvet-i ebediyyedür. El-'iyâzü bi'l-lâh²¹⁹⁷. **Râbî** oldur ki bunu mülâhaza ide ki kendünün gâzabı Hâk Te'âlâ hâzretinün irâdeti muktezâsınca vâkı' olmuş nesne içündür. Buña incinmek hâzret-i Hâk ile nizâ' itmekdür ki kendü nefsi murâdını murâd-ı Hâk'dan evlâ görüp niçün benüm didigüm ve murâd idindigüm olmadı dimekdür. Öyle olıcaķ bu kimse hâzret-i Cebbâr'ın gâzabına müsteħakk olur. **Hâmis** oldur ki gâzab[ı] ketm itmek ve 'afv u hilm itmek fazîleti beyânında vâkı' olan delâyili²¹⁹⁸ fikr idüp nefisini şevâb-ı âher terğib ile tâ ki tama'-ı şevâb nâr-ı gâzabı söyündüre. Emîrül-mü'minîn 'Alî Rađiyallâhu 'anhdan rivâyet olunur ki Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem dimiş: “İnne'r-recüle'l-müslimi le-yüdrîke bi'l-hilmi derecetü's-şâ'imi'l-kâ'imi ve innehû yuktebu cebbâren ve mâ yemlikü illâ ehl-i beytihi”²¹⁹⁹ Ya' nî Müslümân kişı

²¹⁹⁴ +dür H.

²¹⁹⁵ “Ey Âdemoğlu, sen kızdığın zaman beni an ki, ben de gazab ettiğim zaman seni anayım da terk etmeyeyim.” (İhyâu Ulûmi'd-dîn 5. Cilt)

²¹⁹⁶ melâ'ike H.

²¹⁹⁷ “Allah korusun.” (ç.n.)

²¹⁹⁸ delâ'ili H.

²¹⁹⁹ “Bir mü'min, güzel ahlâkı sayesinde, gündüz oruç tutup gece namaz kılan kimselerin derecesine ulaşır.” (Ebû Dâvûd, Edeb 7; Tirmizî, Birr 62)

yitişür hîlmi ile gündüz şâyim gice kâyim²²⁰⁰ olan kimsenüñ derecesine. Ammâ gazab ehli olan recül-i Müslim-i cebbârdur diyü yazılır. Egerçi ehl-i beytinden gayrıya mâlik degül ise dağı. Ve kâle Resûlullâh şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem: [191-b] “Men keffe ğazabahû, keffellâhu 'anhu 'azâbehû”²²⁰¹ Ya' nî her kim ki men' ide ğazabını Allâhu Te'âlâ men' ider andan 'azâbını. Ve kâle 'aleyhü efđalü's-şalevâti men kezame ğayzan ve lev şâ'e en yümzîhi emzâhu mele'a'l-lâhu kalbehû yevme'l-kıyâmeti emnen ve imânen”²²⁰² Ya' nî her kim ki hışmı yuda ve hâlbuki dilese ol hışmını geçürmege kâdir ola geçürmege Hâk Te'âlâ tolderur anuñ kalbini yevm-i kıyâmetde emn ile ve imân ile mefhûm-ı hadîş-i şerîf budur ki her kim ki hüküm ü hükûmet kuvveti ile ve manşıl u devlet şevketi ile şiddet-i ğazabını re'âyâya ve zu'afâya zulm itmek ile icrâ ide bu şıfatuñ bed-bahtlığı sa'âdet-i âhîret yolını sedd idüp yevm-i kıyâmetde anı emn ü imândan redd ider.

Nazm:

İy ğazabı atına olan süvâr
Âhîret ahvâlini añ zînhâr

Niçeye dek kâdir-i zulm olasın
Bir gün ola ire ecel ölesin

Zulm bugün oldu temâşâ saña
Hâlet-i ferdâyı dağı añaña

Kendüyi iy 'âleme hâkim şanan
Benligi²²⁰³ ko iy bir avuç üstüh'ân

Mülk-i re'âyâyı eger alasın
Mâl-ı yetime dağı kol şalasın²²⁰⁴

²²⁰⁰ kâ'im H.

²²⁰¹ “Bir kimse, Allahu Teâlâ'nın rızası için gazabını giderirse, Allah da ondan azâbını def eder, giderir.” (Hadîs-i şerîf-Berîka)

²²⁰² “Gereğini yapmaya gücü yettiği halde öfkesini yutan kimsenin kalbini Allah güven ve imânla doldurur.” (Camiü's-sağîr 6:217, Hadîs No: 8997)

²²⁰³ bengi H.

²²⁰⁴ kol şalasın < yol bulasın H.

Hâkim ola çünkim²²⁰⁵ kıyâmetde Hâk
Ola kamu yir yüzi mişl-i tabağ

Kaçmağā gizlenmege yir olmaya
[192-a] ‘Askerüñ ol demde zahîr olmaya

Çünkü ğuluvv eyleye üstüne nās
Var mı cevābuñ bugün ile kıyās

İy ‘azîz zulm u cevr ve bağı u ğazab ve ekşer şîfât-ı reddiyye ve ahlâk-ı habîse ki kûfl-ı ebvâb-ı sa‘adet ve miftâh-ı hazâyin-i şekâvetdürürler, bunların cümlesi fûrû‘ ve semerât-ı kibr ü ‘ucbdur ve bu iki şîfat şîfât-ı mühlikâtdandır ve bunları zâyil²²⁰⁶ kılmak cümleye farz-ı ‘ayn belki ‘ayn-ı farzdur ve devâlar kibrüñ maddesin bi’l-küllîye gidermekde nefis-i emmâreden ve ‘ucb şeceresin çıkarmakda kalb-i mükedderden iki aşldan terkib olunur. **Aşl-ı evvel** ma‘rifet-i ‘uyûb-ı nefsdür ve anuñ zillet ü h̄‘arlığın ve za‘f ü âfât ü murdârlığın bilmekdür. **Aşl-ı sâni** ma‘rifet-i hazret-i Hâk’dur ve anuñ ‘azamet u kibriyâ ve ‘izzet ü celâl ve behâ vü kemâl hikmet-i nüfâz-ı kudretin bilmekdür. Her kim ki bu iki aşluñ haqâyıq-ı esrârına muṭṭali‘ olur, anuñ nefsinde tevâzu‘ u huṣû‘ ve inkisâr u huşû‘²²⁰⁷ zuhûr bulur ve havf u haşyet ve tezekkür-i ahvâl ü ehvâl-i âhiret ğalib olur ve şîfat-ı hilm ü hayâ ve re‘fet ü rahmet ve şefkat ile muttasıf olur ve her kimsenüñ tâyir²²⁰⁸-i himmeti için ol havşala [192-b] yokdur ki hevâ-yı fezâ-yı ‘âlem-i melekûtî ve ceberrûtide tayerân ide ve kaṭarât-ı esrâr-ı zât u şîfât-ı cenâb-ı ‘azamet-i ilâhiyye bihâr-ı mükâşîfatdan aña cereyân ide. İmdi gerekdür ki aşl-ı evvel ki ma‘rifet-i ‘uyûb ve âfât-ı nefsdür anuñ istiḥzârından ve mülâhaza ve efkârından ğâfil olmaya ve Hâk celle ve ‘alâ tarîk-i hidâyet tâliblerine ve feyz-i ‘inâyet kâbillerine tenbîh için merâtib-i bidâyet ve evsaṭ ve nihâyet-i nüfûs-ı insâniyyeyi ve anuñ ‘uyûb u haqâretini bir âyet-i kerîmede zıkr ider ki: “Ḳutile’l-inânu mâ ekferehû min eyyi şey’in ḥalâkahû min nuṭfetin ḥalâkahu fe-ḳadderahû şümme’s-sebile yesserehû şümme

²²⁰⁵ çünkü H.

²²⁰⁶ zâ‘il H.

²²⁰⁷ ve inkisâr > ve anuñla havf u huşû‘ A.

²²⁰⁸ tâ‘ir H.

emātehū fe-aḳbrehū şümme izā şā'e enşerehū.”²²⁰⁹ Bu āyet kelām-ı mecīdde imā'-i vāzih ve bürhān-ı lāyih vardır keyfiyyet-i merātib-i evvel ve evsaṭ ve āhir aḥvāl-i nūfūs-ı beşeriyyeye. Pes 'āḳil olana gerekdür ki nūr-ı başiret birle bu āyet-i mükerreremenūñ deḳāyık-ı esrārında te'emmül ide kendünūñ aḥvāl ü evsaṭ ü āhirin andan müşāhede kıla. **Ammā** evvelī oldur ki niçe biñ yıllar kendünūñ vüçüd-ı mevḥūmından öñdin ketm-i 'ademde 'azamet-i envār-ı ḳadem²²¹⁰ ile mün'adim idi ve şafḥa-i vüçüdda anuñ nām u nişānından hiç eşer yok idi bundan ḥāḳir kim ola ki anuñ 'adem-i sâbıkı ḡālib [193-a] ola vüçüdına ve nedür andan zilletde ziyāde ki 'adem-i maḥẓ olup hergiz vüçüd eşeri olmaya. Pes ḥikmet-i ḥudāvend-i bī-çün be-ḳudret-i kün fe-yekün insānuñ aşl-ı vüçüdını toprakdan icād eyledi ki eḥass²²¹¹ u aḥḳar-ı mevcūdātdur andan soñra aşl-ı ḥāḳi-sine şūret-i nuṭfe-i ḥ̃ār u murdār virdi. Andan soñra anuñ cismi bünyādını 'alaḳa-i kerih didār üzre ḳodı. Andan soñra ol 'alaḳa-i bī-miḳdārı muẓḡa-i bī-i'tibār ḳıldı ve anuñ eczāsına 'izām berkligin irişdüirdi ve 'izāmı et ve deri ile büridi.²²¹² İşte bu insānuñ evvel aḥvālidür ki 'adem-i maḥẓdan anı ezell-i eşyāda icād eyledi ve eḥass-ı evşāf ve aḳbeḥ-i şıfātda anuñ aşl-ı vüçüdın ḥāḳ eyledi tā bile ki evvel fıtratı anuñ bir cemād idi ki anda ne ḥayāt ve ne sem' ve ne başar ve ne hiss u ḥareket ve ne nuṭḳ u ḳuvvet ve ne 'ilm ü ḥikmet var idi. Pes kemāl-i ḥikmet anuñ naḳāyış-i şıfātını kemāl-i meḳārim ve mehāsin-i evşāf üzre taḳdīm eyledi ki mevti ḥayātı üzre ve cehli 'ilmi üzre ve 'aczi ḳudreti üzre ve za'fı ḳuvveti üzre ve 'amā-yı başırlığı üzre ve şıḡırlığı semī' ligi üzre ve dilsiz- [193-b] -ligi nuṭḳı üzre ve faḳrı ḡınası üzre ve ḳalāleti hidāyeti üzre muḳaddem ḳıldı. Budur: “Min eyyi şey'in ḥalaḳahū min nuṭfetin ḥalaḳahū fe-ḳadderahū.”²²¹³ ḳavlinūñ ma'nāsı ve bu tenbīh-i ilāḥiden maḳşūd budur ki ādemī kendü mertebesinūñ ibtidāsında necāset ve ḥaḳāretine 'ālim olup ve böyle iken ḥazret-i Ḥaḳ celle celāluhu bu deñlü in'ām itdügin mülāḥaza kılop bu ḳadar ni'metlere şāḳir ola ve Ḥaḳ Te'ālā şübūt-ı envā'-ı aḥvāl ü noḳşāndan soñra kemāl-i zuḥūrına işāret buyurur ki: “Şümme's-sebīle yesserehū”²²¹⁴ tā ādemī bunı bile ki meyyit belki ma'dūm iken ḥazret-i rubūbiyyet cellet 'azametuhū aña ḥayāt ve vüçüd virüp sâbıḳan mezkūr olan neḳāyışden

²²⁰⁹ “Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür o! Allah onu hangi şeyden yarattı? Az bir sudan (meniden). Onu yarattı ve ona ölçülü bir şekil verdi. Sonra ona yolu kolaylaştırdı. Sonra onu öldürdü ve kabre koydu. Sonra, dilediği vakit onu diriltir.” (Abese 80/17-22)

²²¹⁰ ḳadīm H.

²²¹¹ Derkenâr: Eḥass ziyāde ḥasīs ve denī dimekdür. M.

²²¹² Derkenâr: 'Alaḳa uyışmış ḳandur. Muẓḡa et pâresidür. 'İzām cem'-i 'azmdur 'azm kemükdür. M.

²²¹³ “Allah onu hangi şeyden yarattı? Az bir sudan (meniden). Onu yarattı ve ona ölçülü bir şekil verdi.” (Abese 80/ 18-19)

²²¹⁴ “Sonra ona yolu kolaylaştırdı.” (Abese 80/20)

bedel-i kemālât-ı ‘âfâ idüp ve cû‘dan sonra şiba‘ vü ‘üryanlıktan sonra libās ihsân eyledi. Tâ ki bu deñlü ni‘am-ı zâhire ve bâtinenüñ kadrini bilüp ve şükrini kılup ve ri‘âyet-i âdâb-ı ‘ubûdiyyeti kendü üzerine vâcib bilüp ve kibr ü ‘ucba mecâl virmeyüp ve zulm u ‘te‘addî ile hâzret-i Hakk’a küfrân-ı ni‘me olmaya ve tahkîk bile ki ‘izz ü senâ ve devâm u beka hâzret-i hudâdan gayrıya lâıyık degüldür ve tekebbür ve iftihâr eḥass-ı eşyâ²²¹⁵ ve ez‘af-ı zu‘efâ olandan [194-a] ziyâde kabîhdür ve bu deñlü nokşân u haḳâret ile eger umûr-ı ma‘îşetde istiklâli ve vücûdı dâıim kıılmağa mecâlî olaydı²²¹⁶ ‘ucb u tuḡyân ve tekebbür ü küfrân fi’l-cümle câyiz²²¹⁷ olaydı. Lâkin şahne-i gayret zimâm-ı ihtiyârı anuñ eline virmeyüp ve miftâh-ı murâdı kabza-i kudretinde kalmayup belki anı hedef-i siḥâm-ı belliyât ve maḳhûr-ı taşârîf-i havâdiş ve âfât kılup ve emrâz-ı hâyile ve eskâm-ı mühlike ve âfât-ı muhtelif ve tabâıyî‘-i mütezâdda ‘askerin bunuñ üzerine havâle itmişdür ki diler dilemez ba‘zî eczâ ba‘zını münhezim ider ki gâh şafrâ balgama ğâlib olup şafrâvî marâzlar dıḳḳ ve yerekân ve ḥummâ ve şudâ‘ mütevellid ü ḥâdiş olur ve gâh balgam şafrâya ğâlib olup balgamî marâzlar laḳve ve felc ve behaḳ ve baraş²²¹⁸ ‘arîz olur ve gâh yübüset olmak ten nîm²²¹⁹-bürüdete ğâlib olup sevdâvî marâzlar cünûn ve sersâm ve mâlî-ḥulyâ peydâ olur ve gâh bürüdet yübüsete ğâlib olup eskâm-ı bâride istiskâ ve zükkâm u nezle ve su‘âl ve dâ’ü’l-kayl²²²⁰ zâhir olur. İnsânüñ ne cezb-i nef‘a ve def‘-i zarra kudreti ve ne kesb-i ḥayra ve def‘-i şerre kuvveti vardır. [194-b] Acıkmamak istese ve şusamamak dilese kâdir degüldür. Bî-ihtiyâr acıḡur ve şusar ve bir nesnenüñ haḳîḳatin bilmek dilese bilemez ve taleb-i murâd kılsa yolın bulamaz. Bu mergûbı unitmasam²²²¹ dise ḥâtırında dutamaz ve mekrûhı ḥâtırından çıkarmak dilese idemez. Ta‘âm-ı lezîz bulsa mizâcında müsâ‘ade olmaz ve çün himmetini bir emre şarf itmek dilese hümûm mâni‘ olur kendü ḳalbi kendü zabtında degül ve rûhı kendüyi bilmez ve niçe nesneyi ârzü ider ammâ helâki andadır ve niçe nesneden nefret ider lâkin ḥayâtı anuñ iledür. Her sâ‘atde havâss u ḳuvâsına imkân-ı zevâl var her laḳza a‘zâsına ḥaḳar-ı felc ve ihtilâl vardır ve her zemânda anuñ ‘aḳlına vehm intikâl ve her anda rûhına ḥavf-ı irtiḥâl vardır ve ḥâl-i şıḳḥatinde esîr-i nefis ü hevâ ve vaḳt-i marâzında mübtelâ-yı elem ü ‘anâdur ve nevmi müverriş-i gaḫlet ve

²²¹⁵ aḫıssâ H.

²²¹⁶ kıılmaḳda ihtiyârı (olaydı -H) H.

²²¹⁷ câ‘iz H.

²²¹⁸ Derkenâr: aḡız egilmek M.

²²¹⁹ olmak ten nîm (satır üstü) M.

²²²⁰ ḡayl H.

²²²¹ unitmam H.

hırmân ve yakazası müşmir-i hümûm ve ahzândur ve ğinâsı muktezî-i betar ve tuğyân ve fakrı müsted'î-i zillet ve hevândur. Kendüden bir meges def'ine kuvveti yok ve kulağına bir qarınca girse anı çıkarmağa kudreti yok öyleye [195-a] insân-ı za'îfden za'îfdür ve bu zıkr olan umûr insânın evsa'ı u a'lâ olan hâlidür. Ammâ âhir hâli oldur ki haqq celle ve a'lâ âhir-i âyet-i mezkûrede beyân itmişdür ki: “Şümme emâtehû fe'kberehû, şümme izâ şa'e enşerehû”²²²² Ya'nî insânın vücûd-ı hissîsinin âhiri oldur ki nefis ü 'aql u rûh u sem' ü başa u 'ilm ü kudret ü hiss ü hareket cemî'-i kuvâ-yı tabî'ata ve nefsâniyye vü hayvâniyye ile ki tecellî-i vücûd birle emânet ü 'âriyettür. Andan alsalar gerekdür ve ol evvelki hâli gibi cemâd-ı bî-cân ve h'âr-ı bî-iz'ân olup mânend-i cîfe olsa²²²³ gerekdür ve ol cüşse-i cîfeyi zulmet-i hâkde defn itse²²²⁴ gerekdür ve ol cism ki envâ'-ı na'im²²²⁵ birle besler idi tu'me-i mûr u mâr olup ve cism-i nâziki maḥbes-i hâkde esir kâlup ve niçe yıllar geçüp kimse anuñ nâmını defter-i vücûdda okımaz belki hiç kimse mevcudatdan anuñ nâm u nişânından eşer duymaz. Gâh kûzeger anuñ toprağından bardak düzer gâh ol bardak şınup mezbeleye düşer. Bâkî ahvâli budur ki kâşkî hâkim-i meşîyyet anı bu 'ademde kıya idi ve şaḥne-i ğayret anuñ vücûdını 'ademe [195-b] sayaydı ve kaḏî-i 'adl anı mevķıf-ı hisâba götürmeyeydi ve melâyike²²²⁶-i ğılâz ve şidâd yüzlerin görmeyeydi ve şaḥâyif-i menşûreden feẓâyih-i a'mâline nazar kılmayaydı ve zebâne²²²⁷-i nâruñ hitâb-ı kıhrına ğuş urmayaydı ve ḥavf-ı selâsil ve ağlâl çekmeyeydi ve şerâb-ı zaḳḳûm ve şadîd yutmayaydı. Ammâ ḥükm-i ilâhî ile eczâ'-ı müteferriķasın cem' iderler ve 'üryan hâkden ref' iderler ve ḥâvf u heybet-i şa'ıkların²²²⁸ indürürler ve mecma'-ı maḥşer ve mevķıf-ı feẓ'-i ekbere gönderürler ve ef'âlî rüsvâyılıkların aña okurlar. Eger el'iyâzü bi'l-lâh ḥazret-i ḳahhâr şıfat-ı kıhr ile tecellî iderse ve ol ğaffâr ḳatre-i baḥr-ı rahmetin ırgürmezse ol bî-çâre 'azâb-ı ebedî giriftârı olup kâlur ne bir feryâd-res bulur ki anı 'azâbdan ḥalâş ide ne bir kâdir ele girer ki dest-i zebâniden ve ḥabs-i cehennemden ıtlâķ eyleye ve ne bir şefî' bulunur ki bir lahza 'azâbını taḥfîf ide ḥuzûr-ı Hâķ'da ve bu deñlü enbiyâ vü evliyâ ve cümle enâm içinde rüsvâlıķdan ğayrı 'azâb giriftârlığı anı bir hâle yitişdürür ki kelb ü

²²²² “Sonra onu öldürdü ve kabre koydurdu. Sonra dilediği zaman onu diriltip ortaya çıkardı.” (Abese 80/21-22)

²²²³ olsalar H.

²²²⁴ +ler H.

²²²⁵ +i ni'am (satır üstü ekleme) H.

²²²⁶ melâ'ike H.

²²²⁷ Derkenâr: od yalını M.

²²²⁸ Derkenâr: Yıldırım M.

hinzîr yüz derece andan yigrekdür ki ‘adem [196-a] diyârında alup ve heybet-i isâb ve âlâm-ı ‘azâbdan âsûde olmuşlardır. Egeri kelb ü hinzîr bî-adr u i‘tibârdur ammâ ehl-i ‘azâb şûretleri anlardan dehşetdârdur ki haberde vârid olmuşdur ki eger ub-ı şûret-i ‘âşî-i bed-kirdâr ve cânî-i²²²⁹ günehkâr ehli ‘âleme ‘arz olinsa cümle alk vahşet-i ubından ve heybet-i ‘azâbından medhûş olurlar ve eger ehl-i cihân cehennemde ma‘azzeb olanların birinûn murdâr râyiasın duysa ol bed-râyiadan cümle helâk olurlar²²³⁰ idi ve eger ol şarâb-ı şadîd ve zaûmdan ki ehl-i nâra içürürler bir atre ‘âlemde olan deryâlara düşse cümle denizlerin şuyı acı ve râyiası kerîh olurdu. İmdi bir kimsenin ki avâl u evsaı ol idi ki işitdûn ve âhîrinde bunun gibi atar-ı ‘azîm öninde ola aa ne maalldür ki²²³¹ şad ola ve ayr üzerine tekebbür kıla ve cemî‘-i enbiyâ vü evliyâ bu atar avfından uzûz-ı cismâniyyeden kesilmişler ve kendü eyiliklerin yoklıda görmüşlerdür. Anûn için Resûlullâh şallâ‘llâhu ‘aleyhi ve sellem kemâl-i nübüvveti ile demiş: “Leyte Rabbe Muhammedin lem yalu Muhammeden”²²³² [196-b] Ya‘nî n’olaydı Muhammed’ûn Rabb’î Muhammed’i yaratmayaydı ve ‘Ömer Raiyallâhu ‘anh demiş: “Kâşki ben ot olaydum baa abr habşı olmayaydı ve kıyamet heybeti gelmeyeydi” ve Ebû ‘Ubeyde binü’l-cerrâh rahmetu’l-lâhi ‘aleyh dir imiş: “N’olaydı ben bir koyun olaydum başum kesüp etüm yiyeler idi” ve abârda vârid olmuşdur ki Dâvûd ‘aleyhi’s-selâm kendü üzerine neva idüp dir idi: “Îlâhî bizüm za‘îf nefsimüz senûn âftâb-ı rahmetûn arâretine tâat getirmez.” Âteş-i azabua nice tâat getirse gerekdür.²²³³ **Bilgil** ki bu avâl meydân-ı nübüvvet mihterlerinin ve şufûf-ı velâyet serverlerinin avâlidür. Bizüm gibi za‘îf ve bed-kirdârlar bu maûle feryâd u zârı kılmâa ea u elyak idi. Ammâ alebe-i avf-ı kemâl-i ma‘rifet-i Hâ ve şafâ-yı ulûb asebince olur. Şiddet-i cehâlet ve keşret-i zûnûb ile olmaz. Lâ-cerem perde-i aflet bizüm ulûbımız gözlerin örtüp bu denli atar-ı âhîretten macûb olup ve nefis ü hevânûn tahriki ve şeyâin cinn ve insûn izlâli ‘uûlimizi mûkedder ve ulûbımızı [197-a] muayyer kılup ümmîdimüz ekremü’l-ekremîn keremine ve recâmuz eramu’r-râhimîn rahmine alupdur. “Neselehû en yu‘âmilenâ bi-mâ huve ehluhu ve yestûre abâyianâ ke-mâ yatezihi fazluhû.” “Ve’l-amdü li’l-lâhi’l-‘aliyyü’l-a‘lâ ve’s-selâmu ‘alâ men itteba‘e’l-hüdâ”

²²²⁹ Derkenâr (satır üstü): Cinâyet idici. M.

²²³⁰ olalar H.

²²³¹ ki -H.

²²³² “Keşke, Muhammed’in Rabbi Muhammed’i yaratmasaydı.” (İbni Arabî)

²²³³ Derkenâr: Ya‘nî güneş ıssısına døyemezüz ki âftâb rahmetdür. Cehennem ıssısına nice døyölür. M, H.

Temmet te'lîf ü şerh-i kitâb Zâhîretü'l-mülûk²²³⁴ fi'l-yevmi'l-evvel min rebî' 'ül-âhîr li-seneti²²³⁵ sittin ve tis'a-mi'e hicret-i hilâliyye.²²³⁶

Nazm:

Çün baña bu şerhi fermân itdi sultân-ı şafâ
Ya'ni 'âlem fahrı düşmen qahrı Sultân Muştafâ

Gâh olurdum hayline hem-râh olup ben²²³⁷ şayda şayd
Gâh olurdum bende haylî bendesi bendinde kayd

Böyle iken iki ay içre tamâm oldu kitâb
Himmet itdüğü için ol server-i 'âlî-cenâb

N'ola ger dirsem ben ol sultânuma hayrû'l-mülûk
Kim bunuñ gibi kitâbuñ zabtına kıldı sülûk

'Âlim iken bu kitâb ile çün ol 'âmil ola
'Âlim ü 'amil olup 'âlimlere 'âdil ola

[197-b] Yâ ilâhî 'ilmi ile aña tevfiķ it 'amel
Tâ ola âbâ vü ecdâdından ol ni'me'l-bedel

Bu cihânı 'adl ile²²³⁸ inşâf ile ma' mûr ide
Bu Sürûri bendesinüñ rûhını mesrûr ide

Bu du'âya kim ki âmîn dirse olsun ber-murâd
İki 'âlemde murâda irüp olsun gönli şâd

²²³⁴ Zâhîretü'l-mülûk H.

²²³⁵ sene H.

²²³⁶ Zâhîretü'l-Mülûk kitabının şerhinin yazımı rebîülahir ayının ilk günü hicri 960 senesinde tamamlandı.
(ç.n.)

²²³⁷ Ben A, H: -M

²²³⁸ 'adlle H.

Ḳad vaḳa‘ a’l-ferā‘ min tenmīḳahū bi‘ avni’ llāhi ve hüsnü tevḫihū fi’l-yevmi’r-rābi‘
min rebī‘ ü’l-āḫir li-seneti iḥdā ve sittīn ve tis‘ a-mi’²²³⁹

Bu kitābı her yazan kimesne tāriḥde tamām iderse aña göre günin ve ayın ve yılın
yaza.²²⁴⁰

Sene 961.²²⁴¹

[198-a]²²⁴² Ne fāyide ider bu ḳıl ile ḳāl

Ki sende olmaya zerrece bir ḥāl

Fenādur bu cihān bil gözüñi aç

Ki bunda ḳalmañ oldu emr-i muḥāl

İçersin ‘ āḳıbet ecel şarābın

Saña ḳalur degül bu mülk ile māl

Nice eksüklügüñ var ğaflet itme

Dem-ā-dem tevbe it iyleme ihmāl

Saña fırsat elüñe girmiş iken

Ne hoş fıkır itmeyesin sen de me’āl

Muṭi‘ ol emr-i Ḥaḳḳ’a ḳılma ‘ işyān

Sen uyma nefsüñe itdükçe izlāl

Hemān ḥayra ḳalıṣ eyleme noḳşān

İdegör kesb idüp ‘ ilm-ile a‘ māl²²⁴³

²²³⁹ “Allah’ın yardımı ile 961 senesi rebiülahir ayının çarşamba günü yazımını bitirdi.” (ç.n.): -H

²²⁴⁰ -H

²²⁴¹ M

²²⁴² Metin dışı eklemeler. Sadece M nüshasında görülür. (ç. n.)

²²⁴³ Derkenâr: Taḥarreke ma‘a ğurre-i ramazānū’l-mübârek. İslâmbol’da ḥizmetde ve mülâzemetde idüm. Fî 973 târiḫi muşaddaḳ Hicri. M.

Tekyegāh-ı ‘ālem içre merd-i himmet kalmadı
Var şerī‘at yok ‘adālet dād-ı himmet kalmadı

Pādişāh ile gedā bir bir ölүpdür ‘ālemīn
Zāhir ü bātında bir ferd içre ğayret kalmadı

Yār-ı bī-şafānuñ kendi āb-ı rüy-ı cümleñüñ
Kendi ‘aybın fehmi iden bir şāhib-başıret kalmadı

Mescid ü medreselerde ‘ilm-i şerī‘at yirine
Oldı ecneb-i lisānı ‘ilme hürmet kalmadı

Dir Hüdāyī pek bozuldı dār-ı dünyā ser-te-ser
Fıskla doldı bu cihān başka hālet kalmadı

[Ayasofya Nüshası Ketebe Kaydı]

Ḳad feraġa taḥrīri hāze’l-kitābü || bi-‘avni’llāhi’l-meliku’l-vehhāb
Sene: şelāşe ve sittīn ve tis‘a-mi’e (963)

SONUÇ

Türk edebiyatında tercüme geleneği Uygur dönemiyle birlikte başlamış ve özellikle dinî eserler dönemin diline çevrilmiştir. Sonraki dönemlerde kurulan Türk devletlerinin dininin değişmesi, bu tercüme geleneğini bozmamış İslamiyetin kabulüyle birlikte bu kez de Arapça eserler dönemin Türkçesine çevrilerek dinin öğretilerinin anlaşılması sağlanmıştır. Osmanlı döneminde de özellikle Arapça ve Farsça eserlerin tercüme edilmesi klasik edebiyatta tercümenin ayrı bir tür olarak gelişmesini sağlamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde İslamiyetin ilk döneminden itibaren geçmişten ve peygamberlerin hayatından dersler alma öğretisi verilmiştir. Bu sayede sözlü ve yazılı geleneğin ana kaynağını oluşturan *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadislerden yola çıkılarak âlimler tarafından peygamberleri ve evliyaları konu alan kıssalar anlatılmaya ve yazılmaya başlanmıştır. Bu gelenek zamanla ayrı bir saha hâlini almış ve *Kur'ân-ı Kerîm*'in anlaşılması ve hayata aktarılması için fıkıh, tefsir, hadis gibi ilimlerden hareketle dinî ve ahlakî öğüt kitapları yazılmıştır. *Zahîretü'l-Mülûk* da *Kur'ân*, *İncil*, *Tevrat*'tan verilen parçalar ile hadis ve kıssalardan oluşan dinî öğreti kaynağı olarak kaleme alınmış önemli bir eserdir.

Üzerinde çalıştığımız *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk*, Osmanlı coğrafyasında klasik dönem tercüme geleneğinin özelliklerini taşıyan önemli bir eserdir. Seyyid Ali bin Şihabüddin el-Hemedânî tarafından Farsça yazılan eserin temelinde irfan, ahlak ve sülûk kavramları detaylı bir biçimde işlenmiştir. Hemedânî'nin dinî ve ilmî bilgisi yayıldıkça etrafında bu ilimden faydalanmak isteyen insanların sayısı da artmış ve zamanla bu öğretiler Hemedâniyye adlı bir tarikatın ilkelerine dönüşmüştür. Bu tarikatla ilgili yapılan çalışmaların eksik olması ve eserlerin günümüze çevrilmemesi sebebiyle tarikatın öğretileriyle ilgili detaylı bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak tarikatın Kübreviyye tarikatının bir kolu olduğu ve Hindistan, Türkistan ve Keşmir bölgesinde İslamın yaygınlaşmasında önemli etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Başlangıçta Sünnî bir mezhep olarak öğretiler sunan tarikatın bazı kolları zamanla tekkelerin bulunduğu İran bölgesinden etkilenerek Şîîliğe yönelmiştir. Çalışmamıza konu olan metin ise içerdiği konular bakımından Sünnî öğretileri benimseyen ve Sünnîliğe göre yazılan bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Eseri ilk defa Farsçadan Türkçeye çeviren isim Gelibolulu Muslihuddin Sürûrî olmuştur. İstanbul'da yaşayan Sürûrî, Kanuni Sultan Süleyman'ın özel emriyle Şehzade Mustafa'ya hoca olarak Amasya'ya gönderilmiştir. Şehzade Mustafa'daki cevheri gören ve onun iyi bir lider olmasını için çabalayan Sürûrî, şehzade adına birçok şerh ve tercüme eserler kaleme almıştır. *Zahîretü'l-Mülûk* eseri de şehzadenin isteği üzerine tercüme edilmiştir. Amasya'da olduğu dönemde Şehzade Mustafa'nın en yakınlarından biri olan Sürûrî, onun öldürülmesinden sonra derin bir üzüntü duyarak inzivaya çekilmiş ve ölümüne kadar inzivada kalmıştır.

Eserin giriş kısmında Sürûrî, Şehzade Mustafa'nın isteği üzerine eseri tercüme ettiğini ve böyle kıymetli bilgilere sahip olan bir eserin Türk dilinde de okunmasını sağlamak istediğini belirtmiştir. Eserin içerik olarak imanın ve İslamın şartları, nasıl ibadet edilmesi gerektiği, iyi ve ahlaklı insan olmanın gereklerini anlattığı düşünüldüğünde Sürûrî'nin bu amacında ve çabasında başarılı olduğu söylenebilir. Metinde hiçbir dinî konu; ayet, hadis ya da bir kıssayla temellendirilmeden verilmemiştir. Tüm konular belirli bir sistematikte aktarılmıştır. Eserin kaç bölümden oluştuğu ve bu bölümlerde nelerin anlatılacağı konusunda da sade bir üslupla bilgi verilmiştir. Ayrıca esere sonradan yapılan müdahalelerle bu bölüm başlıkları ya da kısım başlıklarına koyu mürekkeple üzerinden geçilerek dikkat çekilmiştir. Bölümlerin kaç varaktan oluştuğu bölüm adlarının üstüne not düşülmüş ve maddeler hâlinde verilen bölüm alt başlıklarının numaraları da üst kısımlarına sonradan yapılan eklemelerle gösterilmiştir. Çalışmamızda, sonradan koyu yapılan alanlar ve müstensih dışında yapılan numaralandırmalar çeviriyazıda koyu biçimde gösterilmiş, bu şekilde bölümlerin ayrılmasında kolaylık sağlanması amaçlanmıştır.

Çalışmamızın temelini oluşturan metni çeviriyazısı bölümü oluşturulurken üç nüsha üzerinde çalışılmıştır. Ankara Milli Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi nüshası istinsah tarihi en eski nüsha olması dolayısıyla ana metin olarak verilmiş, ikinci en eski istinsah tarihli Ayasofya Kitaplığı nüshası ve Hekimoğlu nüshası da metnin karşılaştırılmasında ve Milli Kütüphane nüshasında eksik olan birkaç varagın onarılmasında ve tamamlanmasında kullanılmıştır. Üç nüshada çok büyük farklılıklar olmadığı gözlemlenmiş ancak tespit edilen farklılıklar, eksiklikler ya da fazlalıklar da dipnotta gösterilmiştir. Milli Kütüphane nüshasının son varaklarında Arapça verilen

ayet ve hadislerde hareke kullanılmamış, yer yer kopmuş ya da tahrip olmuş kısımların tamiri de yine diğer nüshalardan hareketle yapılmıştır.

Eserde bölümlerdeki konuları açıklamak amacıyla kullanılan kaynaklar sırasıyla; ayetler, hadisler, *İncil*, *Tevrat* ve *Zebûr*'dan yapılan alıntılar, kıssalar ve müellifin kendi yorumu olan “Bilgil ki”, “İy ‘azîz” ve “Ya‘nî” ile başlayan kısımlar şeklinde bir düzen içinde verilmektedir. Metnin tamamına hâkim olan dinî öğretilerin temellendirildiği ana kaynağın ise hadisler olduğu tespit edilmiştir. Bölüm başlığı bablar şeklinde yazıldıktan sonra o konu kısaca tanımlanmış ve detaylandırılmış, ardından hadisler verilerek konunun kanıtlanması amaçlanmıştır. Bazı durumlarda hadisleri destekleyen ayetler de verilmiştir ancak bu ayetler hadislere nazaran eserde daha az yer kaplamıştır. Hadislerin verilişinde ana metne sadık kalınarak önce Arapça hâlleri, ardından Türkçesi ve son olarak da müellifin açıklaması yer almaktadır. Önem arz ettiğinin düşünüldüğü bazı konularda ise “İy ‘azîz” ile başlayan öğütler verilmiştir. Eserde verilen hadislerin çoğu hadis kaynaklarında bulunmuştur. Bulunamayan hadislerin sahih olup olmadığı konusunda fikir beyan etmek alanımızın dışında olduğu için bu konulara değinilmemiştir. Ancak dikkati çeken bir başka husus, eserde verilen bazı hadislerin olduğu gibi değil akılda kaldığı gibi aktarılması olmuştur. Bu sebeple metinde geçen hadislerin kaynaklarda bulunması konusunda birtakım sıkıntılar yaşanmıştır. Hadis kaynaklarının muhtelif olması, bir hadisin birden çok varyasyonu ile karşılaşmamıza sebep olmuştur. Hadis kaynaklarında bulunamayan hadisler konusunda, dönemin geleneğinden kaynaklanan bir anlatıyı hadis olarak kayda geçildiği ya da kaynakların tüm hadisleri kapsamı açısından eksik kaldığı gözlemlenmiştir.

Eserin hadis kaynağı özelliği taşıması bakımından bu yönünü ön plana çıkarmak adına içerdiği hadislerin ve peygamber kıssalarının tablosu muhteva kısmında verilmiş ve hadisler aktaran kişi ve konuları bakımından da tasnif edilmiştir. Buradan çıkan sonuç, eserde en çok hadis rivayet eden kişilerin Ebû Hüreyre, Enes bin Mâlik, Abdullah bin Abbas ve Hz. Aişe oldukları tespit edilmiştir. Eserin bölümlerinde işlenen konulardan hareketle birçok peygamberle ilgili de kıssa ve vahiyler yer verilmiştir. Özellikle Hz. Îsâ, Hz. Mûsâ ve Hz. Dâvûd peygambere gelen vahiylerden, bu vahiylerin hadislerle bağlantısından bahsedilmiş ve çok yönlü bir bakış açısıyla dinî konular irdelenmiştir.

Bunlar dışında Hz. Âdem, Hz. Yahyâ, Hz. Yûsuf ve Hz. Süleymân'ın hayatından hikâyeler de aktarılmıştır.

İncelemeler sonucunda *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk* eserinde Hz. Âdem, Hz. Dâvûd, Hz. İbrâhîm, Hz. Îsâ, Hz. Mûsâ, Hz. Yahyâ, Hz. Yûsuf ve Hz. Süleymân olmak üzere 8 peygamberden, Hz. Ali bin Ebû Tâlib, Hz. Ebû Bekir Es-Sıddîk, Hz. Ömer bin Hattab olmak üzere 3 halifeden ve içerisinde sahabe ve diğer kişilerin yer aldığı 69 kişiden söz edilmiştir.

Hz. Âdem ve ailesini konu alan hikâyet adı altındaki 1 kıssa, Hz. Dâvûd'a gelen ve dostlarla muhabbet, Allah'ı ve Allah'ı sevenleri sevmek, sabırlı olmanın erdemleri, musibetler karşısında sabır göstermek ve kemâl-i hikmet konularını içeren 5 vahiy; Hz. İbrâhîm'le ilgili dostluğu anlatan 1 kıssa; Hz. Îsâ'ya gelen 1 vahiy ile küfür, edep, ahlak gibi konuları ele alan 4 kıssa; Hz. Mûsâ'ya gelen 5 vahiy ile dua, şükür, rızık konularını ele alan 3 kıssa; Hz. Yahyâ'nın içinde bulunduğu ve sabrı anlatan 1 kıssa; Hz. Yûsuf'a gelen 1 vahiy ile dünya mülküne tamah etmemeyi konu alan 1 kıssa; Hz. Süleymân'ın içinde bulunduğu ve yoksulların karnını doyurmak, dünya malına tamah etmemek, dünya mülkünün geçici olması konularını ele alan 3 kıssa tespit edilmiştir.

Eserde dört halifeden Hz. Alî bin Ebû Tâlib, Hz. Ebû Bekir Es-Sıddîk, Hz. Ömer bin Hattab olmak üzere üçüne yer verilmiştir. Hz. Alî bin Ebû Tâlib'in aktardığı iyi ve kötü ameller, hüküm sahiplerinin adaletli olması gerektiği, hâkimin doğru hüküm vermesi gerektiği, cennete ve cehenneme girecek ilk üç kişi, zalim sultanın cezası, dünyadaki şeyler için üzülmemek gerektiği, Allah'ın verdiği nimetlere şükür ve hamd etmek “Elhamdülillah” lafzı, musibet karşısında sabır göstermek, riya ile ibadet etmenin cezası ve gazap konularını içeren 10 hadis ile şefkatli dost edinme, fakirlerin karnının doyurulması, tevazu, gayb ve iman, kibrin cezası, tevazu, kibir ve savurganlık olmak üzere hikâyet adıyla verilen 7 kıssa; Hz. Ebû Bekir Es-Sıddîk'in aktardığı inkâr ve azap, kulun uğradığı gazabın mükafatının olması konularını içeren 2 hadis ile esnafılık ve pazar adabını konu alan 1 kıssa; Hz. Ömer bin Hattab'ın aktardığı imanın ve İslamın şartları, kocanın karısına karşı itidalli olması gerektiği, hükümdarın halka karşı sorumluluğu, Allah'a, kitaba ve imamlara imanın nasihat edilmesi, büyüklük gösterme ve kibir, gazap konusunu ele alan 6 hadis ile kadın-erkek hakkı, dostlardan ve yakınlardan ayıplarını sorarak tecrübe edip ders alma, ayıpları örtme, Hz. Ömer'in

mütevazi yaşamı, Beytü'l-mâl ve Ebu Derdâ, Müslüman köle satın alınmaması gerektiği, zinanın geçerliliği için dört kişinin şahit olması gerekliliği, kusurları örtme, içki haram olması, kibir ve kemal ile ilgili 9 kıssa tespit edilmiştir.

Peygamberler ve halifelerin dışında sahabe ve diğer kişilerin rivayet ettiği hadisler ve kıssalara da yer verilmiştir. Bu kıssalar metinde “Hikâyet” başlığı altında aktarılmıştır. Eserde en çok hadis rivayet eden isimler sırasıyla Ebû Hüreyre, Enes bin Mâlik, Hz. Âişe, Abdullah bin Abbas, Abdullah bin Ömer ve Ebû Derdâ’dır.

Ebû Hüreyre’nin aktardığı iman gereği olan “La ilahe illallah”, içkinin haram olması, münafıklığın alametleri, beş vakit namaz ve Cuma namazı, namazın gerekleri, zekâtın faziletleri, zekât vermemenin cezaları, cimriliğin zararları, sadaka vermenin sevapları, zekât ve sadaka verme, Ramazan ayının fazileti, oruç, pazartesi ve perşembe gününü oruçlu geçirmek, insan-ı kâmil ve güzel ahlaklı olmak, kocanın eşleri arasında adaletli olması, evlat hakkı, insanları Allah için sevmek gerektiği, cehennem ehli, âdil ve zalim devlet başkanı, dünya nimetleri, gece edilen duanın kabul olması, Allah’a, kitaba ve imamlara imanın nasihat edilmesi, verilen nimetlere şükretmek, kibrin cezası, iman ve kibrin cennet ve cehennemde karşılığı, inatçılar, müşrikler ve puta tapanlar, gazap ve öfke konularını içeren 27 hadis, kardeşlik hakkı, Hz. Alî ve Beytü'l-mâl ile ilgili 2 kıssa; Enes bin Mâlik’in aktardığı iman gereği (emaneti korumak), mümin olmanın gereği “La ilahe illallah” lafzının hikmeti, oruç tutmanın faziletleri, oruca zıt olan şeylerden (yalan söz, gıybet, ara bozuculuk, yalan yemin ve şehvet) korunmak, güzel ahlak, evlat hakkı (oğulun baba üzerindeki hakkı), peygamberin mütevazi hayatı, “Şükür imanın yarısıdır” hadisi, “La havle ve la kuvvete illa billahi'l aliyü'l-azim” lafzı, Allah’ın her şeye gücünün yetmesi, hayır ve şer, gazap ve musibetlere karşı sabır göstermek, belaya uğrayanlara ahirette mükâfat verilmesi, zorluk ve hastalık karşısında sabır göstermek, herkese eşit davranmak ve tevazu konularını içeren 15 hadis; Hz. Âişe’nin aktardığı içkinin haram olması, sarhoşluk, içkinin haram olması ve sonuçları, Allah’ın lanetlediği kimseler, namazı vaktinde kılmak, namaz vaktine riayet etmek, güzel ahlak ile mümin olma derecesinin artması, *Kur’ân* yolundan ayrılmamak, karı-kocanın birbiri üzerindeki hakkı, kocanın karısına karşı tavrı, karı-koca muhabbeti, hizmetkârların hakkı, Allah’a karşı asi olmamak, isyan etmemek ve sabır konularını içeren 14 hadis; Abdullah bin Abbas’ın aktardığı müminin özellikleri (zina ve içkiden

uzak durmak gerektiği), takva sahibi olma, Hz. Muhammed'in mütevazı yaşamı, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve mütevazı yaşamları, her durumda doğruyu ve gerçeği söylemek gerektiği, zulüm karşısında sessiz kalmamak gerektiği, dünya ve ahiret hayırları: Zikir, şükür ve sabır, şükür ve hamd edenlere cennet kapılarının açılması, işlenen günahların cezasının yalnız Allah tarafından verileceği, imanın alameti: Şükür ve dünya musibetleri karşısında sabır gösterme konularını içeren 11 hadis, Hz. Ali ve dünya nimetlerinden uzak durması ile Kirâmen Kâtibin ile ilgili 2 kıssa; Abdullah bin Ömer'in aktardığı içkinin haram olması, mümin olmanın gereği (hakikât-i kemâl-i iman), namazı vaktinde kılmak, dilini kötü sözlerden men etmek (dilini tutmak), güzel ahlak, hizmetkarların hakkı, idareci ve yöneticinin görevleri, musibet ve sıkıntı karşısında sabır göstermek, iman ve kibrin cennet ve cehennemde karşılığı, gazabı teskin etmek konularını içeren 10 hadis; Ebû Derdâ'nın aktardığı güzel ahlak, kötü söz söylememek ve güzel ahlaklı olmak, baba rızası almak, Allah'ın verdiği rızıklara şükretmek ve gazap konularını içeren 5 hadis ile cariyenin azat edilmesi ve kardeş hakkı ile ilgili 2 kıssa; Abdullah bin Mes'ûd'un aktardığı faziletli ameller (namaz, anne-babaya saygı, gaza), namazın gerekleri, emr-i mâ'rûf ve nehy-i münker, "Sabır imanın yarısıdır" hadisi ve öfkelenildiğinde nefse hâkim olma konularını içeren 5 hadis; Câbir bin Abdullah'ın aktardığı içkinin haram olması, namaz, cömertlik, isyan etmemek (Allah'a karşı asi olmamak) ve sabır konularıyla ilgili 5 hadis; Ebû Sâid el-Hudrî'nin aktardığı kâfirin başına gelecek olanlar, cehennem ehli, oruç tutanın cehennemden uzak tutulması, kötülüğe karşı çıkmak (nehy-i münker) ve Hz. Muhammed'in mütevazı hayatı konularını içeren 5 hadis; Ebû Zer el-Gıfârî'nin aktardığı namazı vaktinde kılmak, zekâtın gerekleri, Kabe'yi tavaf etmenin kuralları ve müminin sabırlı olması gerektiği ile ilgili 4 hadis ile kardeş muhabbeti ile ilgili 1 kıssaya yer verilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen isimler dışında eserde 59 kişinin aktardığı hadislerle ve kıssalara yer verilmiştir. Abdullah bin 'Amr bin As'ın aktardığı zâlim kişiye zâlimsin diyebilmek ile ilgili 1 hadis; Abdullah bin Me'mun'u konu alan yeme-içme, hastalık ve sağlıkla ilgili 1 kıssa; Abdullah bin Mugaffel'in rivayet ettiği hâkimin riayeti ile ilgili 1 hadis; Abdurrahman bin Semûre'nin aktardığı idarecinin adaletli olması gerektiği ile ilgili 1 hadis; 'Amr bin Âs tarafından aktarılan namazın gerekleri ile ilgili 1 hadis ve padişahlık hukukunu konu alan bir kıssa; 'Amr bin Avf el-Müzeni tarafından aktarılan zâlim idareci konusuyla ilgili 1 hadis; 'Amr bin Şuayb'ın aktardığı kibirli insanların

kıyametten sonraki cezaları ile ilgili 1 hadis; Avn bin Abdullah'ı konu alan kötü ahlak ile ilgili 1 kıssa; Bekir bin Abdullah'ul-Müzeni'nin aktardığı verilen nimetlere şükretme ile ilgili 1 hadis; Büreyde Bin İslam'ın aktardığı namazın mümini kâfirden ayırması ile ilgili 1 hadis; Câfer-i Sâdık'ı konu alan görüşülmemesi gereken insanlar: Yalancı, ahmak, cimri, yüreksiz, günahkâr ve kibir ile ilgili 2 kıssa; Ebû Berze el-Eslemi'nin aktardığı namazın vakitleriyle ilgili 1 hadis; Ebû Câfer Huddad'ı konu alan edepli olmakla ilgili 1 kıssa; Ebû Eyyub el-Ensâri'nin aktardığı Ramazan ayını oruçlu geçirmekle ilgili 1 hadis; Ebû Katâde'nin aktardığı aşure günü oruç tutmakla ilgili 1 hadis; Ebû Mesûd el-Ensâri'nin aktardığı hizmetkâr hakkıyla ilgili 1 hadis; Ebû Mûsâ el-Eş'ari'nin aktardığı çalışılan işte adil olmak gerektiğiyle ilgili 1 hadis ve Beytü'l-mâl (Mal edinme ve tevazu) ile ilgili 1 kıssa; Ebû Ubeyde bin Cerrâh'ın aktardığı kıyamet ve kabir azabı, emr-i mâ'rûf ve nehy-i münker ile ilgili 2 hadis ile tevazuyu konu alan 1 kıssa; Ebû Ümâme'nin aktardığı emr-i mâ'rûf ve nehy-i münker ile ilgili 1 hadis; Esmâ bin Ümeys'in aktardığı kibir ve nefsin peşinden gitmekle ilgili 1 hadis; Fedâle bin Ubeyd'in aktardığı müminin özellikleriyle ilgili 1 hadis; Habbâb bin Eret'in aktardığı cahiliye dönemi ve işlenen günahların Allah tarafından cezalandırılacağını konu alan 1 hadis; Hakîm bin Hizâm'ın aktardığı anne-babaya iyilik etmekle ilgili 1 hadis; Hasan bin 'Ali'nin aktardığı Hz. Ali'nin iftarda arpa unu yemesi ve mütevaziliği ile ilgili 1 kıssa; Huzeyfe ibnü'l-Yemân'ın aktardığı emr-i mâ'rûf ve nehy-i münker (iyiliği emretmek ve kötülükten men etmek) ile ilgili 1 hadis; Hüseyin Mansûr Hallâc'ı konu alan nefis, sabır ve hayırla ilgili 1 kıssa; İkrime bin Veheb tarafından aktarılan cimriliğin zararlarıyla ilgili 1 hadis; İbnü's-Simâk'ı konu alan tevazuyla ilgili 1 kıssa; Mâlik bin Rebî'a'nın aktardığı anne-baba hakkını konu eden 1 hadis; Melik Şah'ı konu alan padişahlığın gerekleriyle ilgili 1 kıssa; Me'mun tarafından aktarılan hükmü yerine getirmekle ilgili 1 hadis; Mu'az bin Cebel'in aktardığı cennet ve cehenneme götüren amellerle ilgili 1 hadis; Mutarrıf bin Abdullah'ı konu alan büyüklük gösterme ve kibirle ilgili 1 kıssa; Ömer bin Abdülaziz'i konu alan nefse hâkim olmak, Beytü'l-mâl ve yetimlere yardım etmek, hizmetkâra karşı tevazu ile ilgili 3 kıssa; Rebi' bin Haysem'i konu alan nimetlere şükretmek ve beladan sakınmakla ilgili 1 kıssa tespit edilmiştir.

Bunların dışında Sâbit bin Ebû Mâlik'i konu alan tevazuyla ilgili 1 kıssa; Sâbit bin Kays'ı'l-Ensâri tarafından aktarılan kibir ile güzellik arasındaki fark üzerine 1 hadis; Sehl bin Sa'd'ın aktardığı yalan söylememek gerektiği ile ilgili 1 hadis; Said bin

Süveyd'i konu alan tevazuyla ilgili 1 kıssa; Selmân-ı Fârisî'nin aktardığı zulmün cezası ile ilgili 1 hadis; Sufyân bin Uyeyne'yi konu alan dostlukla ilgili 1 kıssa; Şeyh Davûd Tâi'nin aktardığı iman ve ibadetin gereği ile ilgili 1 hadis; Şeyh Ebû Bekr Kettâni'nin aktardığı imansız ölmekle ilgili 1 hadis; Şeyh Ebû Bekr Varrâk'ı konu alan dünya şehvetinden uzak durmakla ilgili 1 kıssa; Şeyh Ebû Hasan Nuri'yi konu alan içkiyle ilgili 1 kıssa; Şeyh Ebû Tâlib el-Mekkî tarafından aktarılan büyük günahlarla ilgili 1 hadis; Şeyh Ebû Yezîd'in aktardığı namazın şartlarıyla ilgili 1 hadis; Şeyh Zu'n-nûn-ı Mısri'yi konu alan içki ve sarhoşlukla ilgili 1 kıssa; Talha bin Abdullah'ın aktardığı namazın kefaretiyle ilgili 1 hadis; Ubâde bin Sâmî'tin aktardığı namazın farzlarıyla ilgili 1 hadis; Ukbe bin Abdu'l-Gaffar'ın aktardığı dürüstlükle ilgili 1 hadis; Usâme bin Şerîk'in aktardığı güzel ahlakla ilgili 1 hadis; Urve bin Zübeyr'i konu alan ve Hz. Mûsâ tarafından rivayet edildiği belirtilen Allah'ın rızasını kazanmakla ilgili 1 kıssa; Vâsilet bin Eşfâ'nın aktardığı sattığı malın ayıbını söylemekle ilgili 1 hadis; Veheb bin Münebbih'i konu alan kibir ve tevazuyla ilgili 1 kıssa; Yahyâ bin Mu'az'ı konu alan tevhid ve şirk, kibirle ilgili 2 kıssa; Zeyd bin Hâlid el-Cünehî'nin aktardığı oruç tutana iftar yaptırmakla ilgili 1 hadis; Zeynel Abidin'i konu alan abdestin faziletinin vurgulandığı 1 kıssa ve Ruviye kelimesiyle belirtilerek rivayet edeni belli olmayan kişilerden aktarılan sıkıntıların karşısında sabretmek, hayır ve şerrin karşılığı konularını ele alan 2 hadis tespit edilmiştir.

Eserde ayetlerin ve hadislerin Arapça verilmesi metinde okumayı zorlaştıran durumların başında gelmektedir. Metin harekesiz yazılmasına rağmen mütercim tarafından Arapça verilen ayet ve hadislerle birlikte okuma güçlüğü çekileceği düşünülen eş sesli ya da ihtilafli kelimeler harekeli biçimde yazılmıştır. Bu durum eserin başından itibaren istikrarlı bir biçimde kendini göstermektedir. Ancak metnin son otuz varlığında geçen Arapça hadis ve ayetlerde hareke kullanılmamış ve yazımdaki bu değişimin sebebi tespit edilememiştir. Ayrıca metin içinde aktarılan birkaç sayfada yazının ve satır sayılarının değiştiği de dikkat çekmiştir. Bu sayfaların orijinal nüshaya sonradan eklendiği mikrofilmde görülmektedir. Bu ve benzeri sebeplere ve orijinal nüshadaki yazım üzerindeki oynamalara dikkat edildiğinde eserin birden fazla müstensihinin olduğu düşünülmektedir.

Tercüme bir eser olarak *Zahîretü'l-Mülûk*'da mütercimin eserin orijinaline sadık olduğu veya serbest bir metod belirleyip belirlemediği konusunda fikir beyan etmek gerekirse Sürûrî'nin metnin konusu ve değiştirilemez dinî parçaları sebebiyle metne sadık bir tercüme yaptığını söylemek yerinde olacaktır. Ancak metnin çevirisinde özellikle derkenarda yapılan eklemelerin, kelimelerin okunmasındaki ihtilafla ilgili olduğu gözlemlenmiştir. Bunlar dışında sayfanın kenar kısmına bölüm alt başlıkları mahiyetinde matlab eklemiştir. Bu matlab kısımları da çeviriyazıda konu bütünlüğünü sağlaması ve dikkati çekmesi açısından koyu biçimde gösterilmiştir.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde üzerinde çalıştığımız eserle ilgili “siyasetname türüne bir örnektir” ifadesi geçmektedir. Yapılan çalışmada, eserin birkaç bölümündeki alt başlıklar dışında siyasetname türünün özelliklerini taşımadığı tespit edilmiştir. Eserin özellikle üzerinde durduğu nokta insanın dinî öğretiler çerçevesinde yapılması gereken ibadetler, günlük hayatta ve toplumsal hayatta uyulması gereken kurallar ve güzel ahlak sahibi olmanın gereklerini aktarmaktadır. Bu bakımdan eserin siyasetname türünde değil ahlak kitapları içinde yer alması içerdiği konu bakımından daha uygun görünmektedir. Bursalı Mehmet Tahir'in *Ahlak Kitaplarımız* adlı müstakil eserinde de *Zahîretü'l-Mülûk* ahlak kitapları içinde değerlendirilmiştir.

Eserde muhteva bölümünü oluşturan pek çok unsurla karşılaşmıştır. Dinî nitelikli bir öğüt kitabı olan eserin dinî unsurları geniş bakımdan ele alınmış, sosyal hayat konusu, aile bireyleri arasındaki ilişkiler ve insanın toplumsal rol ve görevleri belirlenmiş, ahlak konusunda dinî kabullerden yola çıkılarak kâmil insan olmanın yolu anlatılmış ve tabiat unsurlarında insanın bedenini oluşturan tüm yapıdan bahsedilmiştir. Ayrıca eserde mekânlarla ilgili özellikle meclisler, pazar yeri, hamamlar ve mescitler ile bu ortamlarda uyulması gereken kurallar anlatılmış ve kıyafetname türüne örnek teşkil eden bir de bölüm aktarılmıştır. Bu bölümde insanın görünüşünden hareketle karakterle ilgili öngörülerde bulunulmuştur.

Eserin sonunda iki tane tarih vardır. Bunların istinsah ya da kayıt tarihi olduğu düşünülmektedir. Dönem kaynaklarında tarihlerle ilgili mühür ve ketebe kaydının olduğu bilinmektedir ancak üzerinde çalıştığımız eserde bu kayıtlardan herhangi birine rastlanmamıştır. Metnin bazı bölümlerinde yazının değiştiği de dikkate alınarak eserin

iki müstensihinin olduğu da düşünülebilir. Zira bir sayfada düşülen tarih h. 960 iken başka bir sayfada h. 961'dir.

Bu çalışmada özellikle üzerinde durulan nokta, eserin içeriğinden hareketle verilen bilgilerin dinî gerekçelerini ya da gerçekliklerini sorgulamaktan ziyade, edebî ve ilmî sahada hayat bulması gereken eserin özellikle muhteva açısından günümüze aktarılmasını sağlamaktır. İçerik itibarıyla derin dinî bilgiler gerektiren konularda alanımız dışına çıkılmamış, özellikle hadisler konusunda kaynaklar dışında herhangi bir öznel beyan ya da bildirimde bulunulmamıştır. Kaynak taramasında ulaşabildiğimiz tüm hadisler kaynaktan alıntılandığı biçimde herhangi bir ekleme yapılmadan dipnotta verilmiştir.

XVI. yüzyıl edebiyat ve ilim dünyasında farklı alanlarda ve sahalarda eserler bırakmış olan Sürûrî'nin çalışmamıza konu olan tercüme eseri *Zahîretü'l-Mülûk*, ilmi sahada diğer tercümelerle birlikte değerlendirilmeli ve bu konuyu ele alan müstakil bir çalışma yapılmalıdır. Dini ve ahlaki öğretilerin aktarıldığı bu ve benzeri eserler kaynak kitap olma bakımından özellikle tercüme sahasında ön planda tutulmalıdır. Bu sayede tercüme geleneğiyle yeniden sunulan eserlerin kalıcılığı ve okunurluğu artacaktır.

KAYNAKÇA

- Adalıoğlu H. H. (2004). “Siyasetnameler’in Klasik Kaynakları”. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (C. 5. Sayı: 2. s. 1-22).
- Ahmed Vefik Paşa (h. 1306). *Lehçe-i Osmânî*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Akbayar, N. ve Kahraman, S. A. (Haz.) (1356). *Mehmet Süreyya, Sicill-i Osmanî*, (C.I-VI). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akgündüz, A. (1986). *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Akkuş, M. (2007). *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası-Edebî Türler ve Tarzlar*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Akün, Ö. F. (1993). Sürûrî. TDV İslam Ansiklopedisi (C. XI, s. 249-252). İstanbul: TDV Yayınları.
- Akün, Ö. F. (1993). Divan Edebiyatı. TDV İslam Ansiklopedisi (C. IX, s. 427). İstanbul: TDV Yayınları.
- Algar, H. (2006). Necmeddîn-i Kübrâ. TDV İslam Ansiklopedisi (C. 32, s. 500-506). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aydın, F. (1990). Tercüme. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (C. 8, s. 320). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2008). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 3. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bekkine, A. Z. (Haz.) (2015). *Gümüştanevi, Ramuzu'l-Ehadis*. C. 2 İstanbul: Gonca Yayınevi.
- Boer, T. J. (1967). *The History of Philosophy in Islam*. New York: Manufactured in the United States of America Dover Publications.
- Canan, İ. (2016). *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*. C. 18. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 5. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Çaldak, S. (2006). Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı). *Eğitim Dergisi*. Sayı 77-78. Ankara.
- Çelik, A. F. (1996). *Sürûrî'nin Hafız Divanı Şerhinin İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi. Konya.
- Çolak, O. M. (2003). İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnameler Bibliyografyası. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. (C. 1, Sayı 2, s. 339-378).
- Demir, A. (1984). Kanuni Sultan Süleyman'ın Terk-i Salat Edenlerle İlgili Fermanı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (Sayı II, s. 46-53).
- Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DİA (1995). Encümen-i Şuarâ. TDV İslâm Ansiklopedisi. (C. 11. s. 179-181). İstanbul: TDV Yayınları.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Düzdağ, M. E. (1972). *Şeyhülislam Ebussuud Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Efendioğlu, M. (2008). Sahâbe. TDV İslâm Ansiklopedisi. (C. 35. s. 491-500). İstanbul: TDV Yayınları.
- Elbir, B. (2003). *Sürûrî'nin Şerh-i Şebistan-ı Hayal'i Metin-İnceleme*. (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi. İzmir.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır (2012). *Hak Dini Kur'ân Meali*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Faroghi, S. (2008). *Hacılar ve Sultanlar: Osmanlı Döneminde Hac (1517-1683)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroghi, S. (2010). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Fehd, T. (2000). İlm-i Ahkâm-ı Nücûm. TDV İslâm Ansiklopedisi. (C. 22. s. 124-126). İstanbul: TDV Yayınları.
- Görmez, M. (2014). Hadisin Anlaşılması. Diyanet İşleri Başkanlığı Hadislerle İslam Ansiklopedisi. s. 95-129. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Güleç, İ. (2001). Gelibolulu Muslihuddin Sürûri, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif isimli eseri. *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*. (Sayı XXI. s. 211-236).
- Güleç, İ. (2010). Sürûrî, Muslihuddin Mustafa. TDV İslâm Ansiklopedisi. (C. 38. s. 170-172). İstanbul: TDV Yayınları.
- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hidayetov, R. (2009). *Gelibolulu Müslihüddin Mustafa b. Şaban Süruri'nin Şerhü'l-Bina Adlı Eserinin Tahkiki*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi. İstanbul.
- İnalcık, H. (1999). Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış. Osmanlı Ansiklopedisi. (C. 4. s. 34-54). Ankara.
- İnalcık, H. (2010). *Osmanlılar (Fütühat, İmparatorluk ve Avrupa İle İlişkiler)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İpekten, H. (1994). *Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İpekten, H. (1996). *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İsen, M. (Haz.) (1994). *Gelibolulu Mustafa Ali, Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısımı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İsen, M. (Haz.) (1998). *Sehî Bey Tezkiresi Heşt-Behişt*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsen, M. (2011). "XVI. Yüzyılda Nesir". *XVI. Yüzyıl Türk Edebiyatı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

- İz, F. (1996). *Eski Türk Edebiyatında Nesir (XIV. Yüzyıldan XIX Yüzyıl Ortasına Kadar Yazmalardan Seçilmiş Metinler)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kabak, R. (2017). *Gelibolulu Muslihuddin Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin Ravzu'r-Reyyâhîn Fî-Hikâyâtî's-Sâlihîn Tercümesi (İnceleme-Metin)*. (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi. Kayseri.
- Kanar, M. (2010). *Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kandemir, M. Y. Çakan, İ. L ve Küçük, R. (Haz.) (2001). *İmam Nevevî Riyâzü's-sâlihîn, Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*. C. 8. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Karamürsel, Z. (1940). *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kılıç F. (Haz.) (2018). *Âşık Çelebi, Meşairü's-Şuara*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/>
- Kıran, A. E-Kıran, Z. (2003). *Yazınsal Okuma Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kiremitçi, F. (2015). "Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Eserler: Tanım, Tasnif, Örnek Metin." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* (Sayı 54, s. 313-352) Erzurum.
- Köprülü, M. F. (2011). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kutlu Ş. (Haz.) (1977). *Faik Reşat, Eslâf, Eski Bilginler Düşünürler Şairler*. İstanbul: Tercüman
- Levend, A. S. (1962). *Siyasetnameler, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. s. 167-194. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, A. S. (1963). *Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. (C. XXVII, Sayı 108). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, A. S. (1984). *Dîvân Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.

- Mahdum, A. N. (2001). *Ravzatü's-Şühedâ ve Hadikatü's-Sü'edâ Mukayyesinin Işığında Eski Türk Edebiyatında Tercüme Anlayışı*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
- Mazioğlu, H. (2014). *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mehmed Salahi (1895). *Kamûs-ı Osmânî*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Muslihuddin Mustafa b. Şabân Sürûrî. *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk*. Milli Kütüphane 06 Hk 4629. Ankara.
- Muslu, R. (2012). *Seyr u Sülûk Metodları Tasavvuf El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1999). "Düşünce Hayatı: XIV-XVII. Yüzyıllar" *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*. (C. I, s.166-167). İstanbul: Feza Gazetecilik.
- Oğuz, B. B. (2014). *Sürûrî'nin Kitâbü'l-'Acâibü'l-Garâib'i Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme*. (Doktora Tezi). Celal Bayar Üniversitesi. Manisa.
- Oğuz (Ortaç), M. (1998). *Sürûrî'nin Şerh-i Divan-ı Hafız'ı*. (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi. İzmir.
- Okatan, H. İ. (1986). *Sürûrî'nin Bahru'l-Ma'ârifî: İnceleme ve Mukaddime Metni*. (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi. İzmir.
- Okatan, H. İ. (2010). *Sürûrî Divanı: Hayatı, Eserleri, İnceleme*. Ankara: Kendi Yayınları.
- Okuyucu, C, Kartal, A ve Köksal, M. F. (2012). *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Onay, A. T. (2007). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. Kurnaz, C. (haz.). Ankara: Birleşik Kitabevi.
- Ögke, A. (1998). *Kur'ân'da Nefs Kavramı*. İstanbul: İnsan Yayınları.

- Öz, M. (1999). “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler.” *İslami Araştırmalar Dergisi*. (C. XII, Sayı 1. s. 28). Ankara.
- Öz, M. (2007). “Siyasetname, Ahlak ve Görgü Kitapları”. *Türk Edebiyatı Tarihi* İstanbul: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özcan, A. (Haz.) (1989). *Nev'izâde Atâyî Hadâikü'l-Hakâyık fî Tekmiletü's-Şakâyık*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Özdemir, F. (2014). *Allah Var Problem Yok*. İstanbul: Ares Yayıncılık.
- Özdemir, S. (2009). “Ahlâk Kitaplarımız” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı 22. Isparta.
- Özgen, M. K. (2010/1). “Bursalı Mehmet Tahir'in Ahlak Kitaplarımız Adlı Eseri.” *Bilimname* (C. XVIII. s. 252-264).
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Paker, S. (2014). *Tercümeden Şerhe. Terceme, Te'lîf ve Özgünlük Meselesi*. Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh. İstanbul: Klasik Yayınevi.
- Pala, İ. (2012). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Redhouse S. J. W. (1992). *Turkish and English Lexicon*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sharfi, A. (2000). *Islam Between Divine Message and History*. New York: CEU Press.
- Sofuoğlu, M. (Haz.) (1987). *İmam Buhârî Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. C. 16. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Solmaz S. (Haz.) (2009). *Bağdatlı Ahdî, Gülşen-i Şuara*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/>
- Steingass, F. (1989). *Persian-English Dictonary*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sucu, N. (2006). “Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği” *Selçuk Üniversitesi Türkîyat Araştırmaları Dergisi*. (Sayı 19, s.127-130). Konya.

- Sungurhan, A. (Haz.) (2008). *Beyâni, Tezkiretü's-Şuara*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/>
- Sungurhan, A. (Haz.) (2009). *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şu'arâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/>
- Şafak, Y. (1991). *Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'arifi ve Enisü'l-Uşşak ile Mukayesesi*. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi. Erzurum.
- Şafak, Y. (1997). "Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'arifi ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (Sayı 4, s. 217-235).
- Şafak, Y. (2017). "Bahrü'l-Maârif'in Birinci Bölümünde Yer Alan Vezinler". *Nüşa* (Sayı 45, s. 1-22).
- Şeker M. Y. ve Gülle S. (Haz.) (2008). *İmam Gazâlî İhya'u Ulüm'id-Din*. İstanbul.
- Şemseddin Sami (h. 1311), *Kamusu'l-Alam*, C.4. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şemseddin Sami (h. 1317). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şentürk, A. A. ve Kartal, A. (2012). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tâhirü'l-Mevlevî (1984). *Edebiyat Lügatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ünver, İ. (2008). "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler". *Turkish Studies*. (Volume 3/6. s. 2-46).
- Ünver, N. (2010). *Gelibolulu Surûrî Divanı*. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Yaman, H. (2008). "Sürûrî'nin Ahkâm-ı Nücûm İsimli Bir Eser Var mı?" *Turkish Studies*. (Volume 3/2. s. 743-750).
- Yâsin İbn-u Âli (2005) *Emr-i Bi'l Marûf ve Nehy-i Ani'l Münker Hükümlerinden*. İstanbul: Dar'ul Davet-ul İsmâmiyye.
- Yavuz F. ve Özen İ. (Haz.) (1333). *Bursalı Mehmet Tâhir Osmanlı Müellifleri*. C. 2, İstanbul: Meral Yayınevi.

- Yavuz, K. (1983). “XIII-XVI. Asır Dil Yadigarlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 27. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
- Yazıcı, T. (1998). Hemedani Emir-i Kebir. TDV İslam Ansiklopedisi. (Cilt 17, s. 186). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yıldız, A. (2009). “Tercüme Kavramı ve Türkçe Mesnevilerde Tercüme Meselesinin Klâsik Edebiyatlar Bağlamında Yorumlanması Denemesi.” *Turkish Studies*. (Volume 4/7. s. 939-954).
- Yurdaydın, H. G. (1990). Düşünce ve Bilim Tarihi. *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908* (s. 267-274). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Zeynü'd-din Ahmed bin Abdi'l-latifi'z-Zebidi (1957). *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*. C.XII. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

İnternet Kaynakları

- Bardakçı, M. (2014, Temmuz). *Padişahlar Neden Hacca Gitmezdi?*
Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/ramazan/haber/964082-padisahlar-neden-hacca-gitmezdi> (18.05.2019)
- <http://hadisler.vesiletunnecat.com/> (05.05.2019)
- www.hadissitesi.com (15.05.2019)
- <http://www.isa-sari.com/osmanli-turkcesi-osmanlica-transkripsiyon-alfabesi/>
(20. 05. 2019)
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/> (13.05.2019)
- Kur'ân-ı Kerîm, Diyanet İşleri Başkanlığı, 3.0 (program) <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
(13.05.2019)

ÖZEL ADLAR DİZİNİ

A

‘Abdu’r-raḥmān ‘Avf.....	341
‘Abdu’r-raḥmān bin Semure.....	278, 289
‘Abdullāh ‘Abbādānī.....	265
‘Abdullāh bin ‘Abbās.....	328, 348, 380, 395, 418
‘Abdullāh bin ‘Ömer 197, 206, 236, 328, 382, 403, 424	
‘Abdullāh bin Me’mun.....	271
‘Abdullāh bin Mes’ūd.....	205, 329, 381, 424
‘Abdullāh binü’l-Muğaffel.....	277
Abese.....	359, 432, 434
Aclûnî.....	203
Âdem	203, 209, 231, 243, 280, 307, 325, 347, 429
Aḥmedi.....	248
‘Âiše 193, 194, 195, 205, 214, 226, 241, 249, 257, 258, 260, 265, 327, 382, 421	
Alāk.....	313, 393
‘Alî 185, 191, 195, 215, 242, 269, 274, 277, 278, 288, 322, 323, 341, 347, 382, 392, 402, 417, 428	
‘Ali bin ibni Ṭālib.....	269
Âl-i İmrân.....	202, 218, 244, 255, 268, 322, 356, 372
Allāh 184, 186, 187, 188, 191, 192, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 232, 234, 235, 237, 238, 240, 241, 242, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 256, 257, 258, 260, 265, 266, 268, 272, 275, 276, 277, 279, 281, 288, 290, 308, 301, 311, 313, 314, 315, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 336, 339, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 356, 358, 371, 376, 377, 378, 380, 381, 383, 389, 390, 391, 392, 394, 397, 402, 404, 405, 406, 408, 413, 415, 418, 421, 422, 423, 424, 429, 430, 432, 437	
‘Amr bin ‘Avf el-Müzenî.....	279
‘Amr ibnū’l-‘Âş.....	210, 289
Ankebut.....	201, 210
A’râf.....	239, 322, 350, 401, 419
‘Ars bin ‘Umeyre.....	323
‘Aṭā-yı Sülemî.....	201
Ayasofya Nüşhası.....	438

B

Bakara 202, 204, 213, 223, 225, 227, 228, 230, 315, 319, 331, 356, 408	
Başra.....	252, 265, 272, 287
Bekir ‘Abdullāh-u’l-Müzenî.....	348
Bel’im İbni ‘Ūrāya.....	419
Benî ‘Abbās.....	271
Benî İsrâ’îl.....	229, 238, 281

Beyhâkî.....	195, 250, 254
Bezzar.....	192
Bilāl.....	249, 313, 408
Birr.....	196
Bostan.....	252
Buhârî 29, 30, 34, 113, 186, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 205, 217, 219, 227, 231, 232, 235, 251, 258, 259, 263, 265, 266, 284, 304, 315, 325, 378, 381, 403, 424, 454	
Büreyde bin el-Eslem.....	204

C

Câbir bin ‘Abdullāh.....	194, 204, 312, 327, 377
Ca’fer-i Şâdık.....	271, 401
Câmiü’s-sagîr.....	222, 241, 279
Câsiye.....	322
Cebrâ’îl.....	186, 187, 200, 239, 283
Cenâiz.....	195
Cismiyye.....	394
Cuma.....	206, 314, 419, 443

D

Dâvûd 186, 194, 203, 208, 218, 234, 241, 251, 253, 262, 263, 265, 266, 268, 277, 280, 328, 330, 350, 380, 383, 391, 396, 399, 401, 402, 405, 420, 424, 429, 435	
Deccâl.....	288
Deylemi.....	250
Dımışk.....	286
Dicle.....	330, 449

E

Ebü Bekr 89, 101, 191, 202, 221, 252, 280, 323, 378, 379	
Ebü Berze-i Eslemî.....	205
Ebü Ca’fer Huddād.....	409
Ebü Cehm bin Hudeyfe.....	214
Ebü’d-Derdâ 130, 239, 240, 241, 253, 267, 274, 285, 350	
Ebü Eyyûb el-Enşârî.....	234
Ebü Hâmid-i Ġazālî.....	209
Ebü Hüreyre 192, 195, 197, 206, 207, 208, 216, 217, 218, 222, 231, 232, 235, 240, 260, 262, 268, 272, 279, 315, 328, 329, 348, 402, 424	
Ebü İmāme.....	287, 410
Ebü Kâtāde.....	234, 235
Ebü’l-Ḥasan Nürî.....	220, 330
Ebü Mes’ūd Enşârî.....	267

Ebû Mes'ûd Şakfî.....	408
Ebû Meysere.....	247
Ebû Musâ-yı Eş'ârî.....	285
Ebû Nuaym.....	225, 279
Ebû Sa'îd Hüdri 197, 133, 203, 234, 276, 323, 330, 411	
Ebû Tâlib.....	382
Ebû Tâlib Mekki.....	207
Ebû 'Ubeyde bin Cerrâh.....	201, 328
Ebû Ümame.....	325
Ebû Ya'la.....	192, 256
Ebû Yezîd Bistâmî.....	238
Ebû Zerr-i Gaffârî.. 206, 217, 219, 250, 273, 299, 383	
Edeb.....	196
En'âm.....	408
Enes.....	236
Enes bin Mâlik 109, 192, 196, 199, 234, 262, 284, 348, 349, 377, 409	
Esmâ' binti 'Ümeys.....	406
Eşribe.....	193, 194
Ezan.....	205

F

Fâtır.....	66, 112, 301, 307, 358, 418
Fâtîha.....	212, 246, 247
Fâtıma.....	283
Fetih.....	376
Fir'avn.....	281
Fuðâle bin 'Ubeyd.....	192
Furkân.....	259, 275, 308
Fussilet.....	309, 388, 389

H

Habbâb bin Eret.....	379
Hacc.....	199
Hadîd.....	221
Hağ 188, 191, 193, 194, 195, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 210, 211, 214, 215, 217, 218, 221, 222, 224, 225, 227, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 238, 243, 244, 247, 249, 250, 252, 255, 260, 268, 272, 275, 276, 280, 281, 295, 300, 301, 302, 311, 313, 315, 317, 319, 322, 336, 338, 341, 347, 352, 356, 357, 367, 370, 371, 372, 373, 376, 377, 389, 390, 394, 401, 417, 431	
Hakîm bin Hizâm.....	253
Hârûn Reşîd.....	269, 423
Hârûn-ı Reşîd Şakîk-i Telhî.....	291
Hasan.....	106, 220, 271, 286, 330, 385, 410
Hasan Başrı.....	200, 272, 410
Haşr.....	272
Havvâ.....	352
Hayatü's-sahabe.....	203
Hayşeme.....	225, 272, 279

Hicr.....	315, 359
Hucûrât.....	249, 273, 341
Hûd.....	212, 389
Hudâ.....	202
Huzeyfe.....	250, 323
Hüseyn.....	146, 286, 295
Hümeze.....	358

İ

İ. Hakkı Bursevî.....	307
İblîs.....	398
İbni 'Abbâs 121, 193, 240, 284, 286, 300, 326, 328, 347, 348, 381	
İbni 'A tâ.....	385
İbn Hibban.....	192
İbni Hibban.....	240
İbni Mâce.....	195, 204, 235, 257, 265
İbni Mes'ûd.....	208, 329
İbni 'Ömer.....	193, 242, 266, 277, 302, 328, 411
İbni Şeybe.....	192
İbnü's-Simâk.....	423
İbrâhim 130, 191, 200, 258, 274, 351, 371, 372, 388, 396, 410, 442	
İhyâ.....	224
İhyâu Ulûmü'd-dîn.....	234, 254, 256, 272
İkâmetü's-salât.....	204
İmam Ahmed.....	192
İmam Gazâlî.....	261, 272
İmân.....	186, 192, 196, 197
İncil.....	439
İnfitâr.....	202, 385
'İsâ.....	191, 200, 251, 269, 273, 412
İşhak.....	388
İskender-i Zû'l-ğarneyn.....	296
İslâm 186, 187, 188, 193, 197, 195, 204, 232, 237, 249, 257, 263, 269, 280, 294, 329, 338, 346	
İsmâil b. Muhammed.....	258
İsrâ.....	63, 253, 310, 312, 313, 319, 333

K

Ka'be.....	211, 219, 380
Kâmer.....	360
Kehf.....	191
Kenzü'l-ummâl.....	240
Keşfu'l-Hafâ.....	203, 258
Kırk Hadis.....	197
Kitâb-ı İhyâ.....	209
Qunût.....	210
Qur'an 186, 191, 208, 249, 263, 282, 342, 353, 357, 383, 390, 395, 408, 418, 439	
Qureş.....	277

L

Lâvî.....	281
Loğmân.....	242
Loğmân Hekîm.....	242, 335

M

Mâide.....	193, 202, 281
Mâlik bin Rebî' a.....	253
Mâlik-i Dînâr.....	252
Medine.....	206, 285, 297, 340, 382, 411
Mekke.....	408
Melik Şâlih.....	139, 270
Me'cûc.....	203
Me'mûn.....	290
Mervân.....	330
Meryem.....	247
Mesrûk.....	272
Mevâkît.....	205, 206
Mısr.....	101, 249, 255, 281, 394
Mirrih.....	360
Mu'âz bin Cebel.....	237
Mucemül Evsat.....	192
Mu'cemül'l-Kebîr.....	240
Muğlân ibni ' Âşir.....	301
Muhammed 184, 186, 187, 191, 203, 210, 218, 221, 247, 248, 249, 257, 258, 264, 269, 280, 301, 308, 313, 348, 356, 403, 408, 435	
Muhammed bin Ka' b-i Kâzî.....	294
Mukaddime.....	195
Muṭarrıf bin ' Abdullâh.....	409
Mücâdele.....	198
Müdessir.....	320
Münzirî.....	236
Müslim 186, 192, 194, 196, 197, 204, 205, 206, 217, 218, 219, 223, 227, 231, 232, 234, 249, 258	
Müslümân 191, 192, 197, 201, 207, 249, 285, 288, 290, 297, 300, 301, 340, 429	
Müsned.....	197
Müşteri.....	27, 343, 360
Müzemmil.....	394
Müsâ 191, 214, 215, 229, 238, 255, 269, 277, 280, 281, 327, 352, 388, 395, 414	

N

Nahl.....	226, 276, 371, 391
Necm.....	389
Nesâî.....	194, 204, 217, 235
Nevevî.....	197
Nisâ.....	202, 257, 260, 314
Nûr.....	228, 308, 310
Nûḥ.....	191, 421

O

' Oşmân.....	191, 280

Ö

' Ömer 186, 187, 191, 197, 200, 206, 221, 222, 226, 242, 250, 258, 266, 273, 277, 280, 297, 299, 302, 328, 340, 341, 381, 382, 402, 405, 413, 424, 435	
' Ömer bin ' Abdü'l-' aziz.....	242, 288, 411
' Ömer ibnü'l-ḥaṭṭâb.....	186

R

Rab.....	222, 298
Ra'd.....	256, 376, 418
Ramazân.....	206, 231, 234
Ramûzu'l-Ehâdis 188, 192, 209, 224, 236, 248, 257, 266, 276, 278, 323, 325, 426	
Rebî' bin Ḥaysem.....	375
Resûlullah 186, 187, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 239, 240, 241, 243, 248, 250, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 266, 268, 272, 274, 276, 277, 278, 279, 284, 288, 290, 302, 304, 310, 312, 313, 320, 323, 324, 325, 326, 327, 336, 342, 343, 347, 372, 377, 379, 382, 391, 394, 402, 411, 414, 424	
Ruḥu'l-beyân.....	307
Rûm.....	252, 356, 357

S

Sâbit bin Kaysî'l-Enşâri.....	404
Sâffât.....	305, 360, 421
Salât.....	204, 205
Sebe'.....	282, 371
Secde.....	237, 376
Sehl bin ' Abdullâh Tusterî.....	264
Sehl bin Sa'd.....	235
Selmân.....	250, 251, 276, 408
Selmân-ı Fârisî.....	276
Subḥâneke.....	210, 211
Sultân Muṣṭafâ.....	184
Süfyan bin ' Uyeyne.....	274
Süfyan-ı Şevrî.....	269, 410
Süleymân.....	184, 280, 282, 292
Süneni Kebir.....	192
Sürûrî.....	184, 252
Süyûtî.....	279

Ş

Şâm.....	270, 394, 412
Şeyh Hasan Başrı.....	271
Şeyh Cüneyd.....	230, 385
Şeyh Dāvūd Ṭāī.....	203
Şeyh Ebū Bekr Varrāk.....	248
Şeyh Ebū Ṭālib Mekki.....	207
Şeyh Ebū Yezid.....	211
Şeyh Ebū'l-Kāsim Cüneyd.....	220
Şihābe'd-din el-Hemedānī.....	185
Şu'ârâ.....	274, 305
Şûrâ.....	313

T

Taberânî. 192, 240, 254, 256, 261, 262, 268, 278, 324	
Tâhâ.....	188, 332
Tahrîm.....	260
Ṭalḥa bin 'Abdullâh.....	213
Târik.....	300, 301, 322
Ṭāvūs-ı Yemānî.....	412
Tegâbûn.....	186, 222, 394
Tekâsür.....	394
Teñri.....	301
Tergib ve't-Terhîb.....	236
Tevbe.....	199, 216, 222, 256, 315, 351, 390, 427
Tevrât.....	307, 331, 419, 439, 441
Tirmizî 186, 194, 205, 206, 208, 234, 235, 237, 241,	
253, 261, 262, 263, 265, 277, 279, 290, 315, 324,	
328, 330, 336, 348, 349, 377, 383, 391, 403, 404,	
405, 413, 424, 429	

U

'Ubāde bin eṣ-Şāmit.....	204
'Urve bin Zübeyr.....	327
'Uṭarid.....	360
'Uḳbe bin 'Abdu'l-Ġaffār.....	347

Usāme bin Şerik.....	110, 240
'Uveymir.....	285

Ü

Ümmi Seleme.....	226

V

Vāşilet bin Eşfa'.....	343
Vākıa'.....	321
Vasâyâ.....	219
Velid bin Muğire.....	408

Y

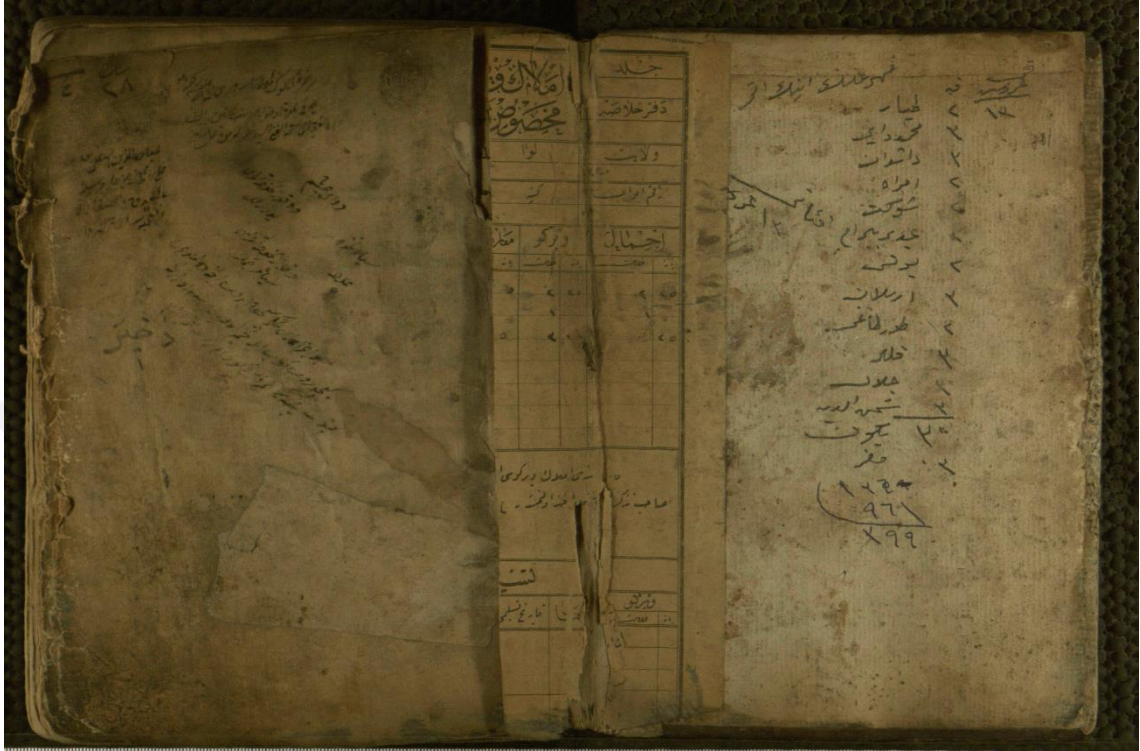
Yahyâ.....	200, 402
Yahya bin Mu'âz.....	307
Ye'cüc.....	203
Yûnus.....	317
Yusuf Kandehelevi.....	203
Yûnus Eflâḥ.....	331
Yûsuf.....	202, 249, 255, 280, 281, 295, 373

Z

Zaḥîretü'l-mülûk.....	184, 436, 439
Zâriyât.....	307
Zekeriyâ.....	200
Zeyd bin Hâlid el-Cühenî.....	235
Zeyne'l-'Âbidîn.....	104, 213
Zeyneb.....	261
Zilzal.....	378
Zuhrûf.....	275, 318, 397, 408
Zuḥal.....	360
Zühre.....	360
Züleyhâ.....	249
Zümer.....	188, 290, 307, 377, 391

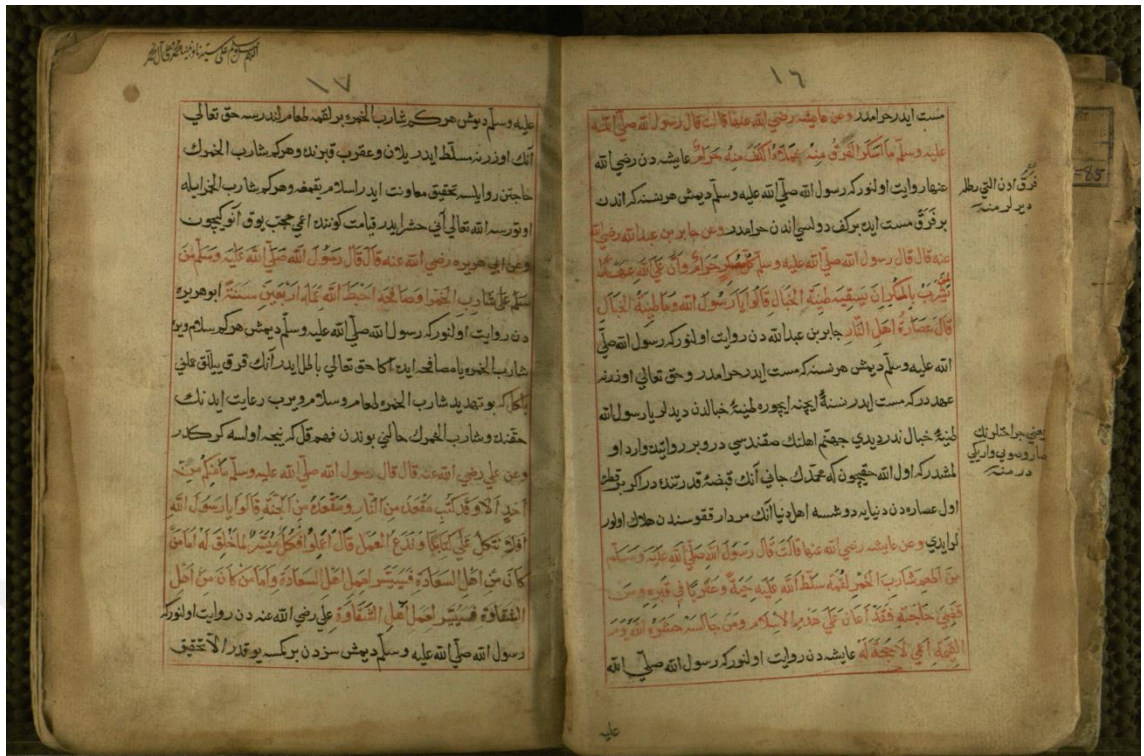
TIPKIBASIM

1. Ankara Milli Kütüphane Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Nüshası

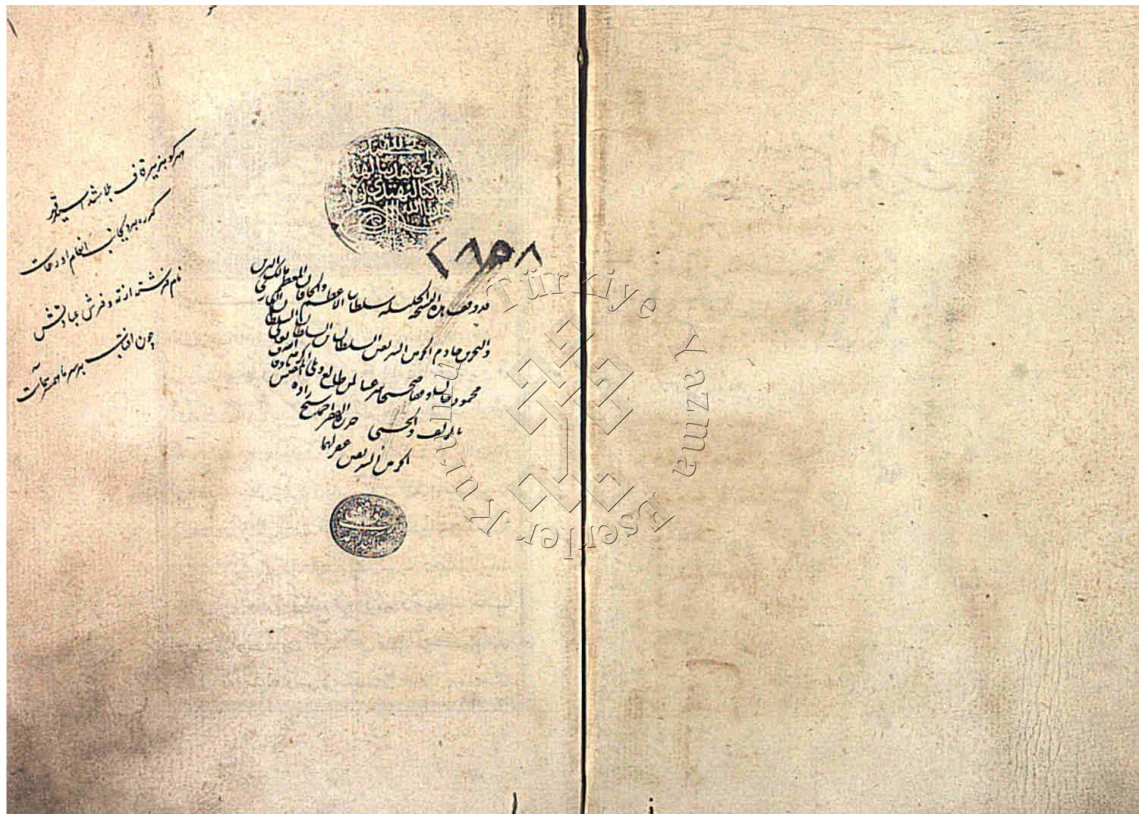
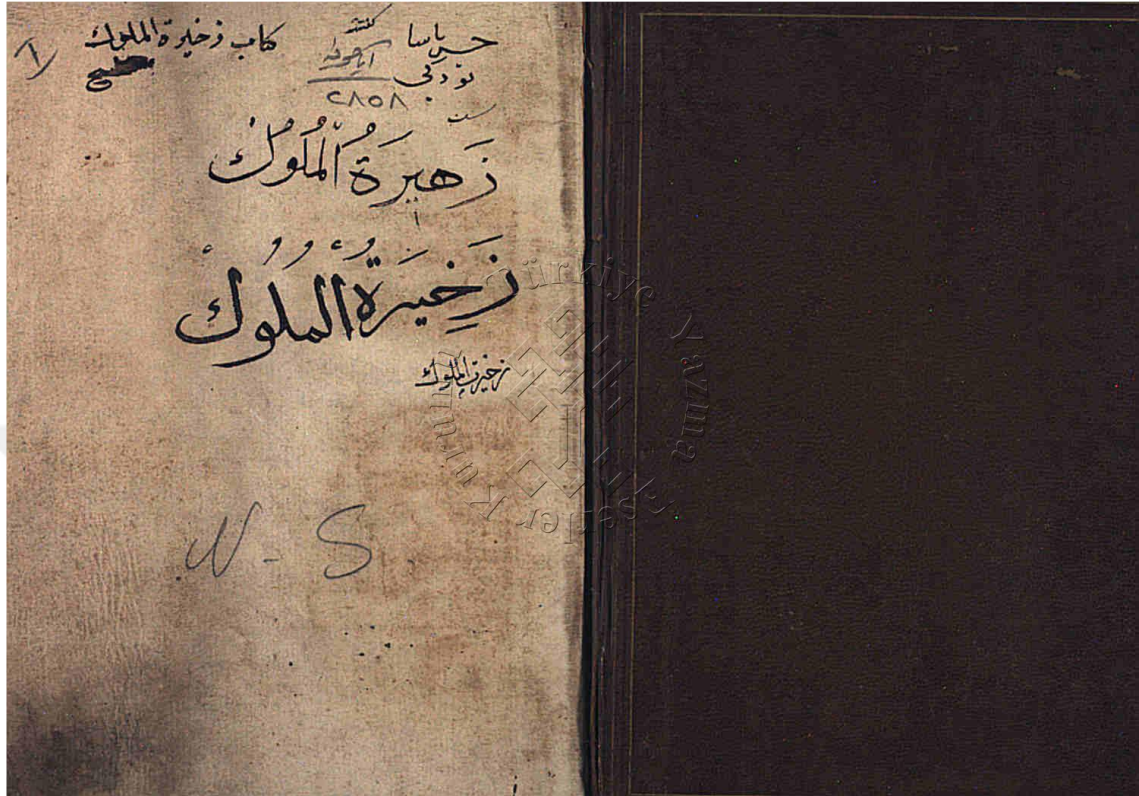

2. Ayasofya Kitaplığı Nüshası

أَن تَوْتِنَ بِاللَّهِ وَمَا لَكَ بِهِ وَاسْتَبْرَأْ إِلَى اللَّهِ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَتَوْتِنَ
 بِاللَّهِ حَيْثُ وَشَرَعَ هَذَا صَدَقْتَ قَالَ فَخَبَرَنِي عَنْ الْأَسَدِ
 قَالَ لَا تَسْأَلُهُمْ أَن تَشْهَدَ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ
 وَتَقْبِلَ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجَّ الْبَيْتَ
 إِنْ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا قَالَ صَدَقْتَ قَالَ فَخَبَرَنِي عَنْ
 الْأَخْطَابِ قَالَ الْأَخْطَابُ أَنَّ مُحَمَّدًا كَانَ كَرَامَةً فَإِنْ لَمْ يَكُنْ
 تَرَاهُ فَأَمَّا بَرَاءُ قَالَ فَخَبَرَنِي عَنْ السَّاعَةِ قَالَ لَا تَسْأَلُهُ
 بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ فَلَمْ يَخْبَرَنِي عَنْ أَمَّا رَأَيْتُهَا قَالَ لَا تَقُولُ
 وَرَبِّهَا فَإِنْ تَوْتِنَ لِحُفَاةِ الْعَرَاءِ الْعَالَةِ دَعَاءَ الشُّعْبَاءِ
 يَحْتَاطُ لَوْنِ الْبَنِيَانِ تَرَانِظُ فَلَمَّتْ مَيْثًا ثُمَّ قَالَ لِي فَأَخْبَرَنِي
 أَنَّ دُرَيْسَ بْنِ الْحَارِثِ قَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ فَأَمَّا
 سَبِيلُ الْفَيْلِ فَكَانَ مَعَهُ سَبِيلُ الْفَيْلِ سَبِيلُ الْفَيْلِ سَبِيلُ الْفَيْلِ
 رَوَيْتُ وَأَخْبَرَنِي بَرْدُ بْنُ كَثِيرٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَ
 السَّلَامُ قَتَلَ الْيَدِ الْيَدِ الْيَدِ الْيَدِ الْيَدِ الْيَدِ الْيَدِ الْيَدِ الْيَدِ
 زِيَادَهُ وَقَتْلَهُ وَفِي زِيَادَهُ كَرَمًا أَوْ كَرَمًا أَوْ كَرَمًا أَوْ كَرَمًا

وَأَمَّا أَنِّي بَرَدْتُ بِرَسُولِ اللَّهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ
 حَيْثُ وَشَرَعَ هَذَا صَدَقْتَ قَالَ فَخَبَرَنِي عَنْ الْأَسَدِ
 قَالَ لَا تَسْأَلُهُمْ أَن تَشْهَدَ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ
 وَتَقْبِلَ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجَّ الْبَيْتَ
 إِنْ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا قَالَ صَدَقْتَ قَالَ فَخَبَرَنِي عَنْ
 الْأَخْطَابِ قَالَ الْأَخْطَابُ أَنَّ مُحَمَّدًا كَانَ كَرَامَةً فَإِنْ لَمْ يَكُنْ
 تَرَاهُ فَأَمَّا بَرَاءُ قَالَ فَخَبَرَنِي عَنْ السَّاعَةِ قَالَ لَا تَسْأَلُهُ
 بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ فَلَمْ يَخْبَرَنِي عَنْ أَمَّا رَأَيْتُهَا قَالَ لَا تَقُولُ
 وَرَبِّهَا فَإِنْ تَوْتِنَ لِحُفَاةِ الْعَرَاءِ الْعَالَةِ دَعَاءَ الشُّعْبَاءِ
 يَحْتَاطُ لَوْنِ الْبَنِيَانِ تَرَانِظُ فَلَمَّتْ مَيْثًا ثُمَّ قَالَ لِي فَأَخْبَرَنِي
 أَنَّ دُرَيْسَ بْنِ الْحَارِثِ قَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ فَأَمَّا
 سَبِيلُ الْفَيْلِ فَكَانَ مَعَهُ سَبِيلُ الْفَيْلِ سَبِيلُ الْفَيْلِ سَبِيلُ الْفَيْلِ

دُرَيْسَ بْنِ الْحَارِثِ دُرَيْسَ بْنِ الْحَارِثِ دُرَيْسَ بْنِ الْحَارِثِ
 يَتَنِي غُلَامًا دُرَيْسَ بْنِ الْحَارِثِ دُرَيْسَ بْنِ الْحَارِثِ دُرَيْسَ بْنِ الْحَارِثِ
 عَرَبِيًّا نَزَلِي وَتَقَرَّرِي قَبْلَهُ جَرِيًّا نَزَلِي تَقَارُوكَ إِيَّاهُ بِكَارِهِ
 يَتَنِي وَكَسَبَ بِأَمْرِهِ أَنْ تَنْتَ صُلَحَ أَوَّلَ كَيْفِي بِنَ جَرِي
 أَكَلْتُمْ أَنْتُمْ صُلَحَ دُرَيْسَ بْنِ الْحَارِثِ بِأَمْرِهِ سَلِمَ بَيْنَهُمْ كَيْفَ بَرَزُوا
 إِيَّاهُ بِنَ دُرَيْسَ اللَّهِ وَرَسُولِي بِكَارِهِ بِكَارِهِ دُرَيْسَ جَرِيًّا نَزَلِي
 كَلْبِي سَنَ دُرَيْسَ أَوْ كَرَمَهُ أَمْدِي فَمَحْزُونِي سَنَ مَوْجِبِهِ
 حَقِيقَتِي بِأَنَّ الْقِيَامَ أَوَّلَهُ مَبْنِيًّا أَصْلَ أَوَّلَ الْفَيْلِ بَلْ كَلْبِي
 أَصْلَ تَأَنِي مَلِكِي بَلْ كَلْبِي أَصْلَ تَأَنِي كَلْبِي بَلْ كَلْبِي أَصْلَ
 تَأَنِي بِعَامِي لَرِي بَلْ كَلْبِي أَصْلَ تَأَنِي أَصْلَ تَأَنِي بَلْ كَلْبِي أَصْلَ
 سَائِدِي هَرَبْتُهُ حَقِّي تَعَالَى قَضَائِي إِلَيْهِ أَدْوَنِي بَلْ كَلْبِي وَ
 حَقِيقَتِي أَصْلَ تَأَنِي أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ أَوَّلَ الْفَيْلِ بَلْ كَلْبِي
 أَصْلَ تَأَنِي مَأْذَنِي أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي
 أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي
 وَاجْتِمَاعِي عَمَّا أَتَتْ بَرِيَّةً وَدَرَكِي أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي

وَأَمَّا حَالِي يَأَنِي كَيْفَ مَأْذَنِي دُرَيْسَ اللَّهِ وَرَسُولِي بِكَارِهِ
 مَوْجِبَتِي دُرَيْسَ أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي
 سَمَّا إِيَّاهُ أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي
 أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي
 بَرَزْتُ أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا
 إِيَّاهُ قَلْبِي إِلَيْهِ نَصْدَقْتِي أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا أَصْلَ تَأَنِي مَبْنِيًّا
 نَصْدَقْتِي إِيَّاهُ أَمَّا بَرَدْتُ إِلَيْهِ عَمَلِي فَاسْتَبْرَأْتُ وَنَصْرَتِي عِيَادَتِي
 مُتَدَارِجَةً عَمَّا بَرَدْتُ أَوَّلَهُ أَقْلِي بِرَسَالَتِي وَكَافَرِي بِرِي سَلَمِي
 بَلَدْتِي وَهَرَبْتِي قَلْبِي إِلَيْهِ نَصْدَقْتِي وَبَلَدْتِي إِلَيْهِ أَوَّلَهُ عَمَلِي
 أَمَّا سَائِدَتِي سَنَتِي تَوْتِنِي أَمِيَّةً مُبْتَدِئَةً دُرَيْسَ مَبْنِيًّا عَمَلِي
 أَوَّلَهُ كَرَمَتِي رَسُولَ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِتَوْتِنِي أَهْلَ الْبَيْتِ
 كَلْبَ أَهْلَ الْبَيْتِ أَهْلَ الْبَيْتِ أَهْلَ الْبَيْتِ أَهْلَ الْبَيْتِ أَهْلَ الْبَيْتِ
 أَهْلَ الْبَيْتِ أَهْلَ الْبَيْتِ أَهْلَ الْبَيْتِ أَهْلَ الْبَيْتِ أَهْلَ الْبَيْتِ أَهْلَ الْبَيْتِ
 مَرْفُوعَةً إِلَيْهِ فَاتَتْ بِرَدَّتِي وَبَرَكَا مُتَعَطِّلًا بِرَدَّتِي وَمَقْصُودِي
 بِمَجْمُوعِي كَلْبَتِي حَقِيقَتِي طَهَرْتُ وَأَهْلَ الْبَيْتِ أَهْلَ الْبَيْتِ

مَعْنَى بَرَدْتُ وَارْتَدَيْتُ

بَرَدْتُ

وَأَنَّكَ عَقَلِي هُمْ الْبَلَاءُ وَمَعَاوَنَةُ كُورْ وَطَرِي أَوَّلُ حَضْرَتِكَ
مُسَوِّدَةً نَبِيَّ نَظَرُكَ تَدْبِيرِي بَابَانِ نَسَبْتُ لَهُ وَمَا دَعَا لَكَ
حَقِّ دُورِ وَتَحْمِلُوكَ كَرَامًا وَهَزْوَ دَاوَادَ كَارِ وَالْيَادَانِ
عَظَمَاءُ الْإِنْبَاءِ بَوَّحَ زَارِعَتِ رِيَاضَتِ مَجَاهِدِي بِنَدَائِي
مُتَرَبِّحَ خَاصِي أَوْلَى وَهَزْوَ عَافِيَةِ مِيدَانِ طَرِيقِ مَبَارِزِي لِيَدَنْ
تُزَكِّيهِ نَفْسُ وَتُصَفِّيهِ قَلْبُ حَسْبِهِ أَسْرَارِ حَسْبَابِ كَرِيمِ خَيْرِيهِ لَزِيدِ
بِرْتِ طَاعِنِ وَبِرْكَوَرِي أَوَّلِ أَسْرِ سَجَاعِي نَعْدِي فِي عِلْمِ أَعْمَارِي
نَظَرُ عَرَضِ أَيْمَانِ أَوَّلِ وَبِرْكَوَرِكَ كَبِيرِ مَقْدُوكِ طَاقَتِ كَوْنِيهِ
مُرَكَّبِ ضَمِيمِ كَوْنِي وَتَمَامِ أَوَّلِ مِقْدَارِ لِيَحْتِ أِيَّانِ إِحْسَانِ عَامَّةِ
خَلْقِهِ حُزْنِيَّةِ أَوَّلِ رَحْمَةِ يَلْزَمُ فِيهَا الْخَالِقِينَ وَخَالِدِ دُرُكِهِ
أَكَا مَرَكَبِ لَوْفَتِ وَوَقْدِ دُرُكِهِ أَكَا مَثَلِ بَرَقَتِ صَمَدِهِ أَكَا
صَبْرِ بَرَقَتِ بَرَقَتِ دُرُكِهِ أَكَا أَوَّلِ بَرَقَتِ تَرْكُومَتِهِ أَكَا
آخِرِ بَرَقَتِ بَرَازِي دُرُكِهِ أَتَرَكِ أَوَّلِيهِ الْإِنْبَاءِ بَرَقَتِ بَرَا بَرَقَتِ
أَتَلَا آخِرِيهِ الْإِنْبَاءِ بَرَقَتِ نِظَامِهِ دُرُكِهِ أَتَرَكِ عَظَمَتِ هَزْوَ نَسَبَتِهِ
مَجْرُورِ حَسْبَتِ مَنَاجِ وَكَلَمَتِ مَبَاطِنِ فَكَلَمَهُ كُنْهُ أَسْرَارِ بَطْنِيهِ

جميع مخلوقك المملوك يوقد برنجي ذلك جميع كائناتك حيرت
 انك رمتهم بضدك برؤود برعازوك حمله مخلوقات انك
 على اوارك شديت برقطه دن برمردودك جميع مرقاتك
 مشيت كاتين دن برؤود برقاددك جميع مقودات انك
 قبضه قد برتلك مشوروك برسمج ذلك ايقادك في لعات
 واصنا في خلعاتك مسجوع دن برصبروك قرعجه حيرت
 ارضه انك منطري دن برسكندك طيف امثال
 اراسن واعي جميع مخلوقات برؤود انك على سرزك نبحه
 برطيف انك ذات سمعاليه برجم كدك وجعرك دكند وحق
 كدك واما صودت يوقد يكيفت وبقدر وسمات واطار
 ونجه وحق وضمه ودر وكمالات بايكه راه يوقد وراسته
 مكان يوقد واول على وحدتي وادافتي لاجله انقودك مكان
 يوقد وحق برقي مكن و استقدان دن واصل و استقدان
 و قرب و بعد و زمان و مكان و تقدير و صدقاندن و عرض
 و اولدن و تحول و امتلاك كنز و دن و اول كنز باسي و فغنك

نَسَبِي عَرَفَهُ حَاكِمَ نَسَبِي كَيْدٍ وَجَوَلْتُ رَغْبَتِي وَرَجَالَ عَظِيمِي
قَوْلُهُ أَقْرَبُ نَدْبِ بَدَنِكَ نَفْسِيهِ قُرْبَانِي وَنَسَابِ حِرَاسِهِ وَتَوَلَّى لَهُ
وَجِي شَرِيكِهِ وَفِي دَرْزِ نَوْبِ الْبَلَاءِ كَيْفَ صِفَاتِ مَقْدَسِهِ سَبَّحَ
لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ شَرُّ قَرَبِ الْبَلَاءِ وَكَلَامُ الْإِنْفَامِ مَكْنُونٌ وَأَوْهَامُ مَرْدَنَ
أَنِّي تَصَوَّرَ بَرَاءَةَ نَبِيكَ لَمْ يَزَلْ حَرِّكَ الْأَنْفَ ذَاتِ مَقْدَسِهِ
مَوْصُوفٌ بِذَلِكَ صِفَاتِ كَرَامَتِ الْإِلَهِ وَمَوْصُوفٌ بِغُصْبِ عَظَمَتِ
وَجَلِّهِ لِلَّهِ وَكَرَّمَ شَرِيكَهُ وَكَرَّمَ أَنْفَ الْأَنْفِ الْإِدِّي وَكَأَنَّ دَرْزِ نَوْبِ
أَنْفِهِ كَرْدَنِي أَنْفَ ذَاتِ عَظَمَتِي ظَاهِرُ الْإِنْفَامِ مَكْنُونُ الْإِنْفَامِ
وَأَنْفَ الْإِنْفَامِ الْإِنْفَامِ الْإِنْفَامِ الْإِنْفَامِ الْإِنْفَامِ الْإِنْفَامِ
فَقَارِضِي أَنْفَ سَاطِ قُرْبِهِ أَنْفَ الْإِنْفَامِ مَكْنُونُ أَنْفَ رَغْبَتِي
أَنْفَ حَاكِمِ الْإِنْفَامِ مَكْنُونُ أَنْفَ نَسَبِي الْإِلَهِ وَأَنْفَ ذَاتِ
نَجْوَى وَجَلِّهِ نَسَابَتِهِ أَنْفَ الْإِنْفَامِ مَكْنُونُ أَنْفَ نَوْبِ الْإِلَهِ الْإِنْفَامِ
دَلِيلُهُ خَلْقُهُ غَايَتُ حَقِّهِ كَلِمَاتِ مَقْدَسِيكَ بِلَهِي بِي الْإِلَهِ
وَأَكْرَمِيكَ أَنْفَ أَنْفَ أَنْفَ أَنْفَ أَنْفَ أَنْفَ أَنْفَ أَنْفَ أَنْفَ أَنْفَ أَنْفَ
عَاجِزُ الْإِنْفَامِ وَنَسَابَتُهُ كَلَامُ الْإِنْفَامِ وَنَسَابَتُهُ وَنَسَابَتُهُ وَنَسَابَتُهُ

وَنَجَّ وَخَلَقَ وَخَرَقَ وَغَضَبَ وَرَحِمْتَ وَخَلَرْتَ وَفَضَّلْتَ وَ
كَفَّرْتَ إِنَّكَ عَالِمُ أُولَئِكَ جَمْلِهِ أَفَلَا تَحْشُرُنَا عَلَى أَسْرَارِكَ
وَهَرَسْتَهُ أَصَابَ الرَّحْمَتَ وَهَوَّلَتِكَ وَغَنَّا وَرَاحَتُنَا
وَسَرَّوْنَا وَفَرَّغْتِكَ وَأَمْسَ وَسَادَ دَنَدُنَا وَعَيْشَ وَغَشَّ بَدَنُ
خَلْقٍ أُولَئِكَ كَبَدُ جَمْلِهِ إِنَّكَ إِضْطَائِي نَنَاجِيهِ • وَغَرَسْتَهُ كَهَيِّ
بَدَائِي وَوَلَّيْتَهُ لَكُنْدَ قَلْبِيكَ وَكُنْدَتُنَا وَاسْكَارَ نَهَائِنَا
وَكُفَّرْنَا بِكَ عَطَا وَخَرَّمْنَا نَدَا وَصَحَّ دِيَانَتُنَا وَزَيَادَتُنَا
وَنَصَّافَتُنَا وَطَاعَتُنَا وَتَعَصُّبَتُنَا وَوَدَّعَتُنَا وَغَشَّيْتَنَا جَمْلَهُ
أَنَّهُ قَضَا وَارَادِي • وَفَجَّ شَهْرَهُ أُولَئِكَ حَكَمَ وَشَفَعْتَنَا
طَلَبَهُ وَكَلَّدَ هَرَبَهُ دِيْدِي أَيْلَارِي وَوَالِدِي وَهَرَسْتَهُ
دِيلَارِي وَوَالِدِي أَرَادَ اِنْفَاصَهُ • وَكَشَفْتَنَا جَمْلَهُ • وَشَوَّلِيهِ
عَالَمَ وَفَادَدْتَنِي عَلَمَ وَوَدَّعْتَنِي تِلْكَ اَلْجَنَابِينَ سَمِعَ وَصَبَّرَ وَتَمَكَّنْتَنِي
سَمِعَ وَبَصَّرَ وَكَانَ اِيْلَهُ اَلْأَتَ وَحَاسَسُنَا وَبَعْدَ وَوَبَّ وَكُوجَا
وَبَرَّكَ وَطَلَّتْ وَوَدَّعْتَنِي اَلْأَتَ سَمِعَ وَصَبَّرَ وَتَمَكَّنْتَنِي وَرَبَّرْتَنِي
هَرَسْتَهُ وَوَلَّدْتَنِي اِلْعِلْمَ اَيْلَارِي اَخْبَارِيْعَتِيكَ وَوَعَدْتَنِي وَوَعْدَتَنِي

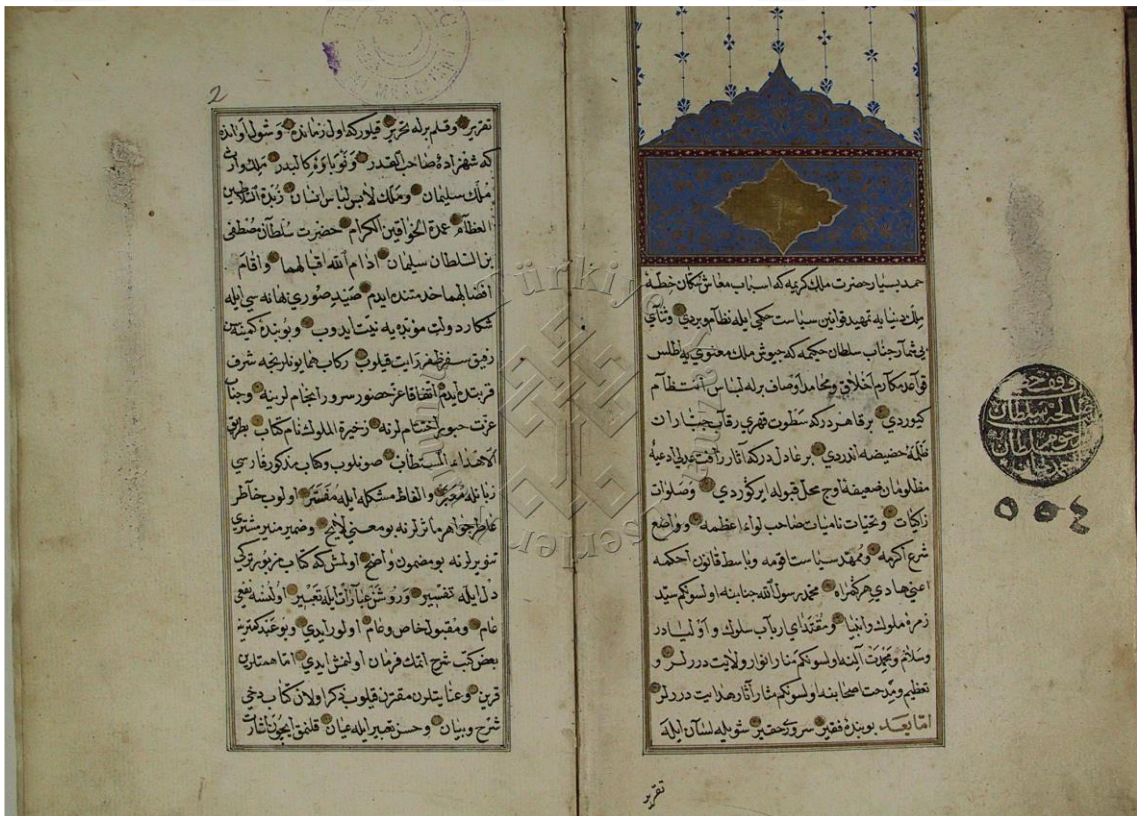
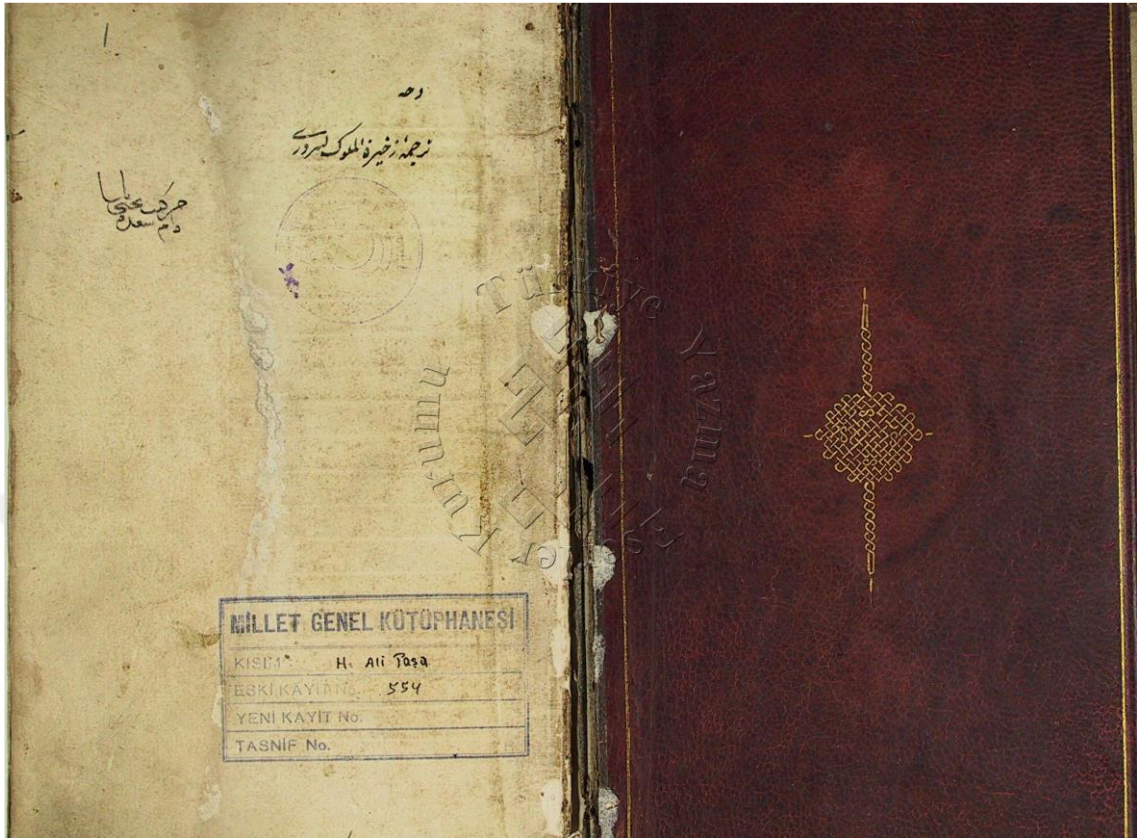
[illegible]

تَوَسَّعَ وَعَبَسَ وَفَحَّشَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ وَسَلَامُهُ وَجَمْعُ صَلَواتِهِ
 عَلَيْهِمْ وَسَلَامُ سَيِّدِ الْبَنِيَادِ وَجَمْعُ دَرَجَاتِهِ نَبَتْ وَجَمْعُ تَحَدِيٍّ إِلَيْهِ
 كَمَاكَه اِرْشِدِي مَرَاتِبِ نُبُوِّكَ وَجَمْعُ شَرَفِي إِلَيْهِ عَمَلٌ يَلِدُ
 وَأَمَّاكَ حَقَابَهُ كِرَامِي اَنْدَن صَلَواتِكَ اَفْضَلَ لِحَقِّ اِيْدِيكَ وَبَوْلِكَ
 اَفْضَلَ لِحَقِّكَ وَاشْدِن لِعَيْنِ اَبْرِكِ وَعَسْرَ عُثْمَانَ عَلِيٍّ
 رِضْوَانَ اللَّهِ تَعَالَى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِينَ • فِيمَا نَدَاكَ مَعْرِفِي اَصْلِكَ
 اَيَّا نَدَن اَحَالَ طَرِيقَ إِلَيْكَ حَمَلَهُ مُسْلِمًا لَكَ وَابْصَدَ وَهَرَكَنِي
 نُبُوْمَنَادِي حَقَائِنِ اَيَّا نَدَن إِلَيْكَ اَوَّلَ طَرَأَوْنَدَ وَدَجُونِ
 مَسْلَمَةٍ اَوَّلِيْدِيكَ عَمَلِ صَالِحِ بَرَزَكَ نَدَن اَرْكَانِ كَمَالِ اَيَّا نَدَن بَرُ
 جَهْدَن نَدَنكَ حَتَّ جَلَّوَعَلْ هَرَبَزَه كَلَّ وَفَانَن فَرَا نَدَن اَيَّا نَدَن
 عَمَلِ صَالِحِي مَقَرَّنَ فَرْدِيكَ اِنَّ الدِّينَ اَمْرًا وَعَمَلُهُ اَفْضَلُهَا
 وَجَمْعُ اَقْسَامِ اَعْمَالِ صَالِحِيهِ جَوْنَدَن رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ
 اَتَمِّي اَنْدَن حَقِّدَارِ اَيْلَدِي وَمُبَرِّزِي كِه اَيَّا نَدَن يَشْفِي وَبَرَجِي
 بَدَا نَدَن دُرُ اَسْمَاءَك بَيَانَدَن اَحَادِيثَ جَوْنَدَن وَهَرَجِيثَ
 اِشَارَتُو نَدَن بَرَقْمِه اَقْسَامِ اَعْمَالِنَ اَوَّلًا اَعْمَالَدَن صَلَواتِكَ اَيْنِيَا

وَأَمْرًا وَاجِبًا تَدْرُكُ وَمُنْدُوبًا تَدْرُكُ وَبَعْضُ اخْتِيَابٍ مَحْظُورًا
 وَمَكْرُوهًا تَدْرُكُ وَتَوْحِيدٌ مَحْظُورٌ وَأَوَّلُ حَلَالٍ لَدُنَّ بَعْضُ ذِكْرِ
 وَلَدُنْكَ أَوَّلًا سَأَلْنَا عَنْهُ شَيْئًا مِنْ رَجُلٍ ابْنِ هَرِيرَةَ رَضِيَ اللَّهُ
 عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ **الْإِيمَانُ بَيْعٌ وَمِنْ**
شُعْبَةِ أَضْلَاهُ قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَدْنَاهَا الزَّالَةُ الَّتِي
 عَنْ الطَّرِيقِ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنْ **إِيمَانٍ** أَجْمَعٍ بَرَهُ دَرَدَانُ
 وَلَدُنْكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيُشِيرُ إِيَّاهُ بِشَيْءٍ
 قَاجٍ بَلَدًا فَقَدْ أَضَلَّ قَوْلَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ أَهْلًا مِنْهُ أَهْلًا سَيِّئًا لَدُنْكَ
 اخْتَدَمْتَهُ يَوْمَئِذٍ وَلَوْ قَاتَمْتَ بَرًّا لَدُنْكَ عَادَنَ وَمِنْ فَضَائِلِهِ
 بَنُ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدُ الْمُسْلِمِ مِنْ يَدِهِ
النَّاسُ عَلَى دِمَائِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ وَالْحِجَابُ بَيْنَ رَجُلٍ وَنَفْسِهِ
فِي طَاعَةِ اللَّهِ فَضَّلَهُ بَنُ عَبْدِ اللَّهِ وَرَوَيْتُ عَنْ لَدُنْكَ رَسُولُ اللَّهِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيُشِيرُ مَسْلَمًا أَوَّلُكُمْ مَنْ سَلِمَ لِسَانُ سَلَامٍ وَلَا
 أَكَلُ دَرِينَدٍ وَالْأَنْدَدُ وَمُؤْمِنٌ وَلَدُنْكَ قَامَ فِي أَمِينٍ وَلَدُنْكَ

قَاتِلُونِي وَمَا لِي أُرْسِلَهُ وَعَازِي أَوْلَدُكَ كَتَبْتُ نَفْسِي إِلَيْهِ غَرَا
إِنَّ اللَّهَ طَاعَتُهُ وَعَنِ النَّاسِ بِنَاكَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَاتِلُ
مَنْ حَظَبْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْأَقَالُ إِيْمَانُ
لِي لَا أَمَانَةَ لَهُ وَلَا دِينَ لَهُ عِنْدَهُ إِنَّ النَّاسَ بِنَاكَ كُنْتُ
رَوَاتُكَ أَوْلَدُكَ دِينِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
هَجَرَ بَيْنَ خُطْبَةٍ أَتَرَدِي الْإِيْرَابِي إِيْمَانِي وَقَدْ أَمَانِي
أَلِيْمَا نَكَ دِينِي وَقَدْ عَهْدِي أَلِيْمَا نَكَ وَمَنْ إِبْنُ عَبَّاسٍ
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
لَا تَرَفِي الْإِيْمَانِي حِينَ بَرْنِي وَهُوَ مَوْثَرٌ وَلَا تَرَفِي بَيْنَ حِينَ يَفْرُبُ
وَهُوَ مَوْثَرٌ وَلَا تَقْتُلِ الْغَائِلَ نَفْسَ حِينَ يَفْرُبُ وَهُوَ مَوْثَرٌ
فَأَيُّكُمْ إِيْمَانِي إِبْنُ عَبَّاسٍ رَوَاتُكَ أَوْلَدُكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دِينِي زَنَا إِيْمَرُ زَنَا إِيْمَرِي كَيْفَ زَنَا أَوْلَدُ حِينَ
مُتَمِّنٌ أَوْلَدُ حَالَ وَحَبْلِي حَبْلِي حَبْلِي حَبْلِي حَبْلِي حَبْلِي حَبْلِي
أَوْلَدُ حَالَ وَقَتْلُ إِيْمَرُ قَاتِلُ قَتْلُ أَوْلَدُ حِينَ مُتَمِّنٌ
أَوْلَدُ حَالَ صَافِي حَبْلِي حَبْلِي حَبْلِي حَبْلِي حَبْلِي حَبْلِي حَبْلِي

3. Hekimoğlu Kütüphanesi Nüshası

غالبه اولوب امرغاليه امثال القلوب سفر ورنه
 انجا ايفه معاً باشرت و شرع اولوب عون حق
 اعتماد قلندي و بلكه كه صفت كابل و لا طين
 انها بلدين كملدي حق الزمره تجليه و لغفران
 السحابي بكناي و انبا و زهر ترتيبش **باب**
 اول شرائط و احكام ايمان و لوازم كال ايمان در
باب ثاني ادحق عبوديت در **باب**
 ثالث احكام اخلاص و حسن خلق و احكام واداشه
 سورت خلفا را شده است استك و جوده در **باب**
 دايح حقوق الدين و زوج و زوجة و اولاد و عباد
 و اقارب و اصدقاء در **باب** خامس احكام سلطنت و
 امارت و حقوق رعایا و شرائط حكومت و اكنة و
 خطر و وجود عدل و احسان در **باب** سادس شرح
 سلطنت معنويه و استمرار خلافت انسانيه در **باب**
 شابع امر موقوف و نفق و تكريم ائمه و انكضا و شرائط
 و اذاین در **باب** ثامن محاقق شكرت بنيان
 و ذكر اصناف انعام و انصاف حضرت محمدی در **باب**
 تاسم كراهه صبر و تحقيق حق ائمه و مصائب و نسيه
 در كه اول لوازم امور و ايلات و سلطنت در **باب** ثانی

مذہب

مدت کبر و غضبه و آنکس بقصدت و ختم کرد در باب
 اذله که شرافت و احکام ایمان و لوازم کار ایمان در
 قال الله تعالی فاصبروا بالله و رسولیه و انزل الی الذی
 انزلنا و قرع عمر بن الخطاب بنی الله عنه الله قال بیضا
 نحن عند رسول الله صلی الله علیه و سلم اذ فکله علیا
 یصل شد بیضا انکوب شد بیواذ اشعر لک
 علیا کرا اشعر و لایعنه من احد اخر یجلس الی الی
 صلی الله علیه و سلم و استدر کعبه و وضع یدیه علی
 فخذیه فقال یا محمد اخبرنی عن ایمان فقال الایمان ان
 تؤمن بالله و ملائکته و کتبه و رسله و الیوم الآخر و تؤمن
 بالعدل و حبه و تفرق الصدقت قال فاعزینی عن الایمان
 قال اخبرنی ان شهدا لاله الا الله و ان تحمدا علی
 الله و تعبدوا و تؤمنوا بالکتاب و تصوموا رمضان و تحج
 البیت ان استطعت الیسر یا قال اصدقت قال فاعزینی
 عن الایمان قال الایمان ان تعبد الله کانک تراه و لا
 تمحی رآه و لا یراه قال فاعزینی عن الساعه قال الله
 عنها یا علم من انزل الی قال فاعزینی عن اماریها قال ان
 تذلک الامر و تهاون و تری الساعه الی الامر اما کذا و اما کذا
 یطاولون فی البیان ثم اهلل قلبک ملأک ثم قال لی

[illegible][illegible]

وہابی

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰

Handwritten note in Arabic script, likely a library or ownership mark, located in the bottom right corner of the page.

وهره در بیله اقرار و قلی ایله تصدیق ایه اما بدنی ایله
علانیه فاسق و مشرور عبادیه قدره عذر ایستخ
اولور که اقل برین ساعت و اکثری بیکی بیلدر و هر
که قلی ایله تصدیق و دلی ایله اقرار و بدنی ایله عمل ایه اما
مثابت سنت نبویه اقیه مستدع در و مبتدع کلاب
بهنم اولور که رسول علی السلام بیورمش اهل الیدیع
کلاب اهل انکار چون معلوم قلدر که حقیقت ایمان اقی
اصل اوزره مسیح راصل اول که معرفه الله در بکل
معرفه الهیه نهایت یوقدر و بوجه متعلش چوین و مشق
ایجاد جمیع کائناتن تحقیق ظهور و افعال راصل مذکور
و ملائکه حق و انک عقول فیهما الیوب و عبادیه کلاب
اول حضرت معرفه نسبت بر طهره در عین الیه نسبت
و ما قدره الله حق قدره و لا یحیط بیه علم و هر چه قدر
اکار اولیادن و عظماء انبیادن و نضر زلخدن زبائن
و مجاهدیه قدره عرض احو اولور و هر بر غافه
میزان طریقت مبارزیندن ترکیه نفوس و تصفیه
قلوب مسیحیه اسرار جناب بکر لخرینه لردن بر نه
افلاخ و بر یون و قول اسرار خواجه بقدره فی علم اتم
نظر نه عین اتم اولور و بر یون که بر یون لطافت کتورمیه

س

س

مکی ضعیف کتور و عزم اما اوله قدر که صحت ایمان انجمن
عائنه خلفه ضروریدر اولدر که بیلدر رب العالمین
در که اکابر یوقدر و قدر در که اکابر یوقدر بر صیده که
اکسند یوقدر بر قدر در که اکابر اول یوقدر بر قوم در که اکابر
آخر یوقدر بر اولدر که انک اوله استا یوقدر بر اولدر که
انک آخر نه استا یوقدر بر ظاهر در که اوله انک ظهور هوشنه
بهر حیرت مانع دکلدر بر داخل در که اکابر رطلونه
هم غلوقک اطلاق یوقدر بر هر در که جمیع کائناتن
انک رقی فیضدن بر غایده در که جمیع مخلوقات
انک علی اثر سیدک بنظره در بر هر در که جمیع علم اول
اولک مشیت بکندن بر هر قدر یوقدر در که جمیع مقدور
اوله فیضه و قدر تنک مقوری در بر جمیع در که اختلاف
لغات و اصناف خطرات انک سموعی در بر صیده که
تحت ارضدن انک نظری در بر تنک در که طرق امتثال
اوله و نوا جمیع مخلوقات یوندن اوله کمالی و تنک
در بر لطیف در که ذات متعالیه جسم کلاب و هر
دکلدر و هر در که واکسوریت یوقدر و غایت و مقدار
و جهات و افعال و بجه و بجه و بجه در که ذات انک
زاده یوقدر و ذات مکان یوقدر و اوله علی و قدر فی و اوله

جن

احاطه انک کلاب یوقدر و جناب عینی تنک و استعاره
و حلول و استضرار دن و قرب و بعد و زمان و مکان
و تفریق و تانیدن و عرض و زوالدن و تحول و انتقال
منه در اول کلابی هر چه تنک نسبت بر تنک کلابی
کی در و جلال رفعت و کلال عظمتی ایله اوله اقرب در
بدنک نفسیه قربیدن و سائر احواله و غایه دخییایه
قرب در بر قرب ایله که صفات مقدسه سنه لایق در
شول قرب ایله در که انعام مکره و اوهام مدقیسه
ای تصور اید بلکه لم یزل و لا یزال انک ذات مقدس
موصوفه صفات کبریا و کلال ایله و هر قدر نفوت
عظمت و جلال ایله و بون شویله در که از انزاله و
و نا بدیویه اوله کلابی که انک عظمتی ظاهر و
مکرات صفات و انک انوار صفاتی اشراقی تصور کلاب
مکملیات ذات تقاریر تنه انک بها طریقه ابر شک
اولن مکرانک و تنقییه اوله انک کلابی ملک اولن مکرانک
مشیت ایله و انک ذاتنک تجلی خیالی مشاهده انک لایق
مکرانک نور ایله اکرم میرسه خلقت غایت حقیق کلاب
ذات مقدس تنک بلعین اولور و کلابی که ایمان و زمین
انک معرفت تنک کلابی که کلابی و اوله و هر چه سنه انک اوله

عزایی

6

علا بدین و عقابدن و بلیات و ریح و خیل و خوف و غصه
و زحمت و خوار و مضرت و کربتار دن که عالم اولور و هر
اول حضرت کلابی اولور و هر سنه که صفات اتم
و سیرتدن و غنا و اورا خندن و سرور و فراغتدن و امن
و سعادتدن و عیش و عشرتدن خلق اولور که کلابی
ایضا فی تاسیج و هر سنه که وجود اولدی و بولیه
کر که در قلیلدن و کثیردن و انکاره و نهاندن و کهر و
و عطا و حرماندن و احو و زیادن و زیاده و نقصاندن
و طاعت و معصیتدن و دولت و سختدن جمله اوله
تضا و ادا فی ایله در و هر چه سنه انک حکم و مشیتدن
طش در کلابی که در بلی ایله و اولدی و هر نه که
دیر الی و اولور لایق لایق لایق لایق لایق لایق لایق
که عالم اولور در علم و قدرت ایله انجمن سمیع و بصیر
سمیع و بصیر و کلام ایله آلات و حواس و بعد و
و کچیک و بویک و ظلت و نورانک سمیع و بصیر و لشد
بر برد و هر نه قولدره اعانم ایله ایضا و غیبدن
و وعد و وعیددن و حال و خرامدن و امر و نهیدن
جمله حقد و جمیع کلابی که انک ایله کلابی که
کلابی و اوله کلابی که انک صفی و اوله صفی قدیر

[illegible]

اصول

اصولاً بماندن اجمالاً طریق اولیای جملة مسلمانان و واجب در حکم
بومعذرتی خفاف بماندن بکمال و الا خطر و زره و در وجوب
معلوم اولد که صلح بر کون در ارکان اعمال مانده بو
جستد که در کتب و جل و علامه هر دو گفته اند که ایمان خلایق
علی صلح اکم و نور خلایق که انا لایزالنا و اولو الفضا
و چون اتمام اعمال الصلح و چون رسول الله علیه السلام
آن خضر اولدی و بیورد که ایمان بیش و بیخود بود
و بوقام بماندن خلایق و چون در هر حدیث آمده
برقیه فقام ایمان الدن و اولو الدن صکره امتثال الوامر
و ابیان کردن و صند و اذن و در بعضی اجتناب بخواریدن
و مکر و هانیدن و در بعضی صرده و اولو حدیث یارندن بعضی فکر
اولو که اول فقام اصوله مشهور عن ائمه علیهم السلام
الله تعالی قال رسول الله صلی الله علیه و سلم ایمان اربع
و سبعون شعبه است اولها قول لا اله الا الله و ثانیها
ایمانه الا لا یغتر الظن فی العلم و ثانیها شعبه من ایمان ابو
هریره دن روایت اولو که رسول الله صلی الله علیه و سلم
دش ایمان بیش و بیخود و او در اصل قول لا اله الا الله
در اداسی زایل قلیدر بخیر دست یبولدن و او یمن بر
و او را ایمان د و عن فیه اولو بعد من الله تعالی

یعنی وچین اوند وارنجیله
قد بهل دیر
یعنی بولن لاشی و دکن کبی
و بولن لاشی خلقی
نشدن و دکن

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسْكُوتُ الْخَلْقُ
وَالْيَاغِيَةُ دِينُ الْوُحُوشِ مَنْ أَمَنَهُ النَّاسُ سَعَى عَلَى رَأْسِهِمْ وَ
أَسْرَأَ لَهُمْ وَالْجَاهِلُ مَنْ جَاهَلَ نَفْسَهُ وَجَاهَلَ رُؤُوسَهُ أَهْلُ
بَنِي عِمْدَنَ رَوَايَاتُ وَلَوْ رَدَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ دِينَ سُلَيْمَانَ أَوْلَدَكَ سُلَيْمَانَ نَارًا أَوْ أَوْلَا أَرَأَيْتَ
دَنَسَ الدَّنَسِ وَمُؤْمِنٌ أَوْلَدَكَ نَارًا أَوْ أَمِينٌ قَلْبًا لَمْ
تَقْبَلْهُ وَمَا لِي وَاسْتَهْ وَغَارِي أَوْلَدَكَ كَيْدًا وَنَفْسِي إِذَا
غَارَ إِذَا لَهَا عُنْدَهُ وَغَرَّ السَّيِّئُ مَا لِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ
فَلَمَّا خُطِبَتْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ كَانَ لَا يُكَلِّمُ
لَهُ إِلَّا مَا أَتَاهُ لَهُ وَلَا يَرَى مِنْ أَهْلِهِ إِلَّا أَشْرَافَ مَا لَدُنَّ
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ رَوَايَاتُ وَلَوْ رَدَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَجْرَ رَضِيَّةَ خَلِيلَةِ أَزْدِي كَلَّ بَرْدِي أَمَا يَأْنِي وَقَدْ
أَمَاتُوا أَوْلِيكَ وَدِينِي وَبَقَرَعْدِي أَوْلِيكَ وَعَلَى رَأْسِهِ
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
لَا يَزَالُ الرَّاغِبُ فِي حَيْثُ رَفِي دِينُهُ مَوْلَى الْأَخْيَارِ حَتَّى يَخْرُجَ مِنْ
وَهُوَ مُؤْمِنٌ وَلَا يَهْتَدِلُ لِقَائِهِمْ نَفْسًا يَهْتَدِلُ دِينُهُ وَمُؤْمِنٌ
فَأَيُّكُمْ إِذَا رَأَى رَجُلًا يَرْجُو نَفْسَهُ أَوْلَدَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَفْسَهُ نَارًا أَوْ غَرَبًا أَوْ دَجًّا كَسَدَ نَارًا أَوْ دَجًّا كَسَدَ
مُؤْمِنٌ أَوْلَدَكَ خَالِدًا وَخَرَجَ بِخَيْرٍ خَارِجًا كَيْدًا كَيْدًا مُؤْمِنٌ

Handwritten notes in Arabic script, likely a continuation of the text or a separate entry, located at the bottom of the page.

اولی و خاله صفتك صفتك چون برسد بن خركه دین
الیهو ذكر ان ربي عیبه سلیك به یو بار واردا و شد كه
ذكر او و بن عایشه رضی الله عنهما قات قال رسول الله
صلی الله علیه و سلم ان اول ما تكلموا به یوم یوم الا
فانهم قیل افعیبا یا رسول الله و قدین الله ما هنا بین
قال فشیوا بعن ربنا فشیوا ربنا عایشه و بن رضی الله
عنها و رایت او و نورك رسول الله صلی الله علیه و سلم
دیش تحقیقا و اول نشه كه اسلام اكر بوب و دیوب و
خنا اكر بوب و دیوب و كلدی خیر چه در و دیوب و خیر
خیر بر ابرار رسول الله تحقیق حقانی بیان لای خیر و
ایلوكن رسول الله صلی الله علیه و سلم در دین غیر انما
و دیوب و خیر بر و بن عمر رضی الله عنهما قال قال
رسول الله صلی الله علیه و سلم كل مسكر خمر و كل مسكر
خمر ابن عمرو و رایت او و نورك رسول الله صلی الله
عنه و سلم دیش فرسته كه مست برید و هر فرسته كه
نست بیدر آمد و بن عایشه رضی الله عنهما قات
قال رسول الله صلی الله علیه و سلم ما اسكر الفزانه
فیرا الخیر منه خمره عایشه و بن رضی الله عنها و رایت
و نورك رسول الله صلی الله علیه و سلم دیش فرسته

قوله وكونوا من الذين
يؤتون الزكاة
وكونوا من الذين
يؤتون الزكاة
وكونوا من الذين
يؤتون الزكاة

فرمان الہی علیہ

اولی

[illegible]

۱۰۰

ایده یلانی و عمره بن یزید و هر که شارب الخمر را حاکمیت روا
ایست تحقیق معاوت ایده اسلام پیغمبر و هر که شارب
الخمر ایله او ترسه الله تعالی فی آخر ایده قیامت کوندن
اعی عجت یوقا یچون و عن ایده مره روضه الله قال
قال رسول الله صلی الله علیه و سلم من سلم علی شارب
الخمر وصالحه لعن الله علیه و لعن اهل سبته او هر که
روایت او نکره رسول الله صلی الله علیه و سلم پیش
هر که سلام و شارب الخمر یا مصالحه ایده اهل کفن
تعالی باطل ایده او نکره قریبلیق علی بیچاره نوید
شارب الخمر معام و سلم و رب دعایت ایدن در
شارب الخمر شایان یودن فهم که پیغمبر او سه کرد
و عن علی صلی الله علیه و سلم قال قال رسول الله صلی الله
عیه و سلم ما من کمن اکر او کفر کف معن و من اکر
و معن من اکر او کفر کف معن قالوا یا رسول الله یا لعل علی
و دنع اهل قال علوا کلهم یسیر لخلق الله انما کان
من اهل السعاده و غسیب من اهل البعاده و اما من
کان من اهل النقاوه و غسیب من اهل النقاوه علی
رضی الله عنه دن روایت او نکره رسول الله صلی الله
عیه و سلم پیش من دن هر که یودن تحقیق باطل

[illegible]

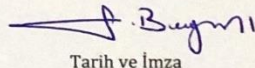
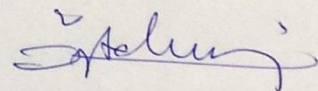
عليه

١٠
 عليه وسلم الذي مضى بيننا وبين عبد الله بن مسعود
 ما بيننا وبينه من رسول الله صلى الله عليه وسلم
 يدعي الله ويحلفون له بهنجام أولئك قد نهوا عن
 أولئك من رسول الله صلى الله عليه وسلم
 كما ستر كدوا نغشوا عن ابن مسعود ما لك رضي الله عنه
 قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا كنت بين
 بيني وبينهم ونادهم وقطعتهم كمثل الجسد إذا
 غصبت كفي سائر الجسد والسر والحق ابن مسعود
 رضي الله عنه وأبى وأبى رسول الله صلى الله عليه
 وسلم عن رسول بن مسعود بن برة رحمه الله
 وحجت وشققت برسجد بني كفي برضو خسته
 أولئك دعوت بدورهم أولئك أولئك بن مسعود
 أبى بقل الله وسعد الله بن مسعود رضي الله عنه
 قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم
 المنا في ثلث أو صام وصل وعلم الله سلم إذا
 حلت كذب وأدأه علف وأدأه علف وفيه
 عبد الله بن مسعود وأدأه علف وفيه
 الله عز وجل وأدأه علف وأدأه علف وفيه
 ديش علف متان أرجد ركهيه أوج دوز وما

مجلس اول
در بیان فضیلت این کتاب
و در بیان احوال و سیرت
و در بیان احوال و سیرت
و در بیان احوال و سیرت

EKLER

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
Tarih: 07/01/2020
Tez Başlığı: SÜRÜRİ TERCEME-İ ZAHİRETÜ'L-MÜLÜK (İNCELEME-TENKİTLİ METİN-ÖZEL ADLAR DİZİNİ) Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 400 sayfalık kısmına ilişkin 05/ 01 /2020 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 13'tür. Uygulanan filtrelemeler: 1- ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☐ Alıntılar hariç 4- ☒ Alıntılar dâhil 5- ☐ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim. 07. 01. 2020 Tarih ve İmza Adı Soyadı: Funda Bagan Öğrenci No: N11249195 Anabilim Dalı: Türk Dil i ve Edebiyatı Programı: Eski Türk Edebiyatı Statüsü: Doktora
DANIŞMAN ONAYI UYGUNDUR. Prof. Dr. ÖZGE ÖZTEKİN

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT

Date: 04/01/2020

Thesis Title : SURURI TERCEME-I ZAHIRETU'L-MULUK (ANALYSIS-CRITICAL TEXT-CUSTOM NAMES DIRECTORY)

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 05 / 01 /2020 for the total of 400 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is % 13.

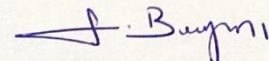
Filtering options applied:

1. ☐ Approval and Declaration sections excluded
2. ☒ Bibliography/Works Cited excluded
3. ☐ Quotes excluded
4. ☒ Quotes included
5. ☐ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

04.01.2020

Date and Signature

Name Surname: Funda Bagan

Student No: N11249195

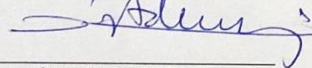
Department: Turkish Language and Literature

Program: Old Turkish Literature

Status: Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. OZGE OZTEKIN

EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZNİ YA DA MUAFİYET FORMU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 07/01/2020

Tez Başlığı: SÜRÛRÎ TERCEME-İ ZAHİRETÜ'L-MÛLÛK (İNCELEME-TENKİTLİ METİN- ÖZEL ADLAR DİZİNİ)

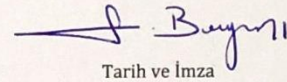
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

07.01.2020

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: FUNDA BUGAN

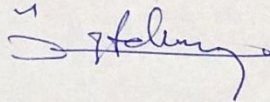
Öğrenci No: N11249195

Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Programı: ESKİ TÜRK EDEBİYATI

Statüsü: DOKTORA

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. Özge ÖZTEKİN

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT**

Date: 07.01.2020

Thesis Title: SURÛRÎ TERCEME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÛLÛK (ANALYSIS- CRITICAL TEXT- CUSTOM NAMES DIRECTORY)

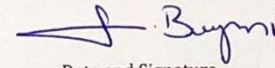
My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

07.01.2020

Date and Signature

Name Surname: FUNDA BUGAN

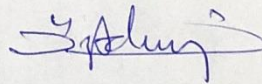
Student No: N11249195

Department: TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Program: OLD TURKISH LITERATURE

Status: Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. Özge ÖZTEKİN

(Title, Name Surname, Signature)